

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI :
MANDELLÓ GYULA

1911. — XXXV. ÉVFOLYAM. — 45. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1911

TARTALOM.

1911. XXXV. ÉVFOLYAM. — 45. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balás Károly: Közgazdasági érdekű ethikai tulajdonságok	1
Bud János: A concentratio a gazdaságtársadalmi életben 73, 199,	253
Heller Farkas: A drágaság kérdése elméleti világításban 301,	385
Hieronymi Károly †	297
Illés Imre: A mezőgazdasági munkapiac	236
Kovács Alajos: Az 1910-iki népszámlálás eredménye	225
Kunosi Ödön: Az angol szabadkereskedelem a huszadik században	15
Német birodalmi törvényjavaslat az alkalmazottak biztosításáról	174
Szegő Dezső: Az Adria keleti kikötői	343
Szentiványi Ferencz: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége 22,	101
Tonelli Sándor: A drágaság kérdése Magyarországon 1901—1910-ben	145
Tonelli Sándor: Az életbiztosítás monopoliума Olaszországban	377

II. Közlemények és ismertetések.

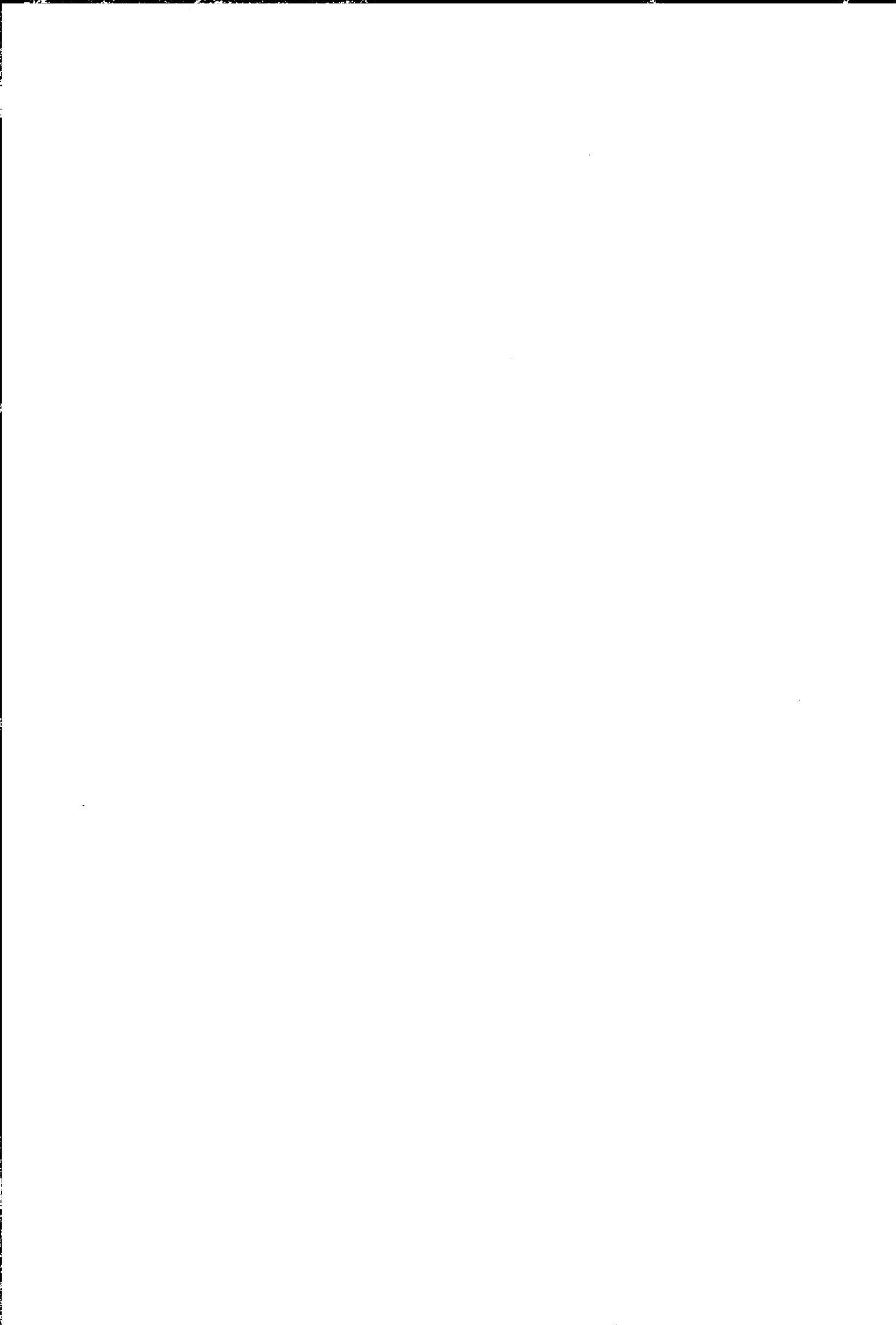
Adatok a drágaság kérdésének bibliographiájához (Tonelli Sándor)	140
Adómentes bankjegycontingens fölemelése (Szegő Ernő)	122
Anglia külkereskedelme 1910-ben	426
Angol népszámlálás eredménye (t. s.)	435
Angol tarifareform-mozgalom	124
Angol tőke külföldön	420
Államtudományi továbbképzés	441
Árúforgalmi értékmegállapítás	57
Belga otthonmunka-törvénytervezet	336
Belgium ipari fejlődése (Neumann Ernő)	50
Berlin pénzügyi és adópolitikája	360
Berlini kávéipar (S. M.)	284
Berlini német otthonmunka-congressus	128
Bevezetés a nemzetgazdaságtanba (T. S.)	135
Bécsi lakásstatisztika	438
Birtokmegosztás és elvándorlás (Farkas Geiza és Bosnyák Béla)	276
Boszniai állatszámítás	439
Capitalismus (T. L.)	136
Drágasági szaktanácskozások (Tonelli Sándor)	59
Egyesült-Államok és Kanada (t. s.)	292
Erdészeti Lapok	206
Északamerikai népszámlálás	287

	Oldal
Földreform ('Sigmond)	372
Francia és svájci selyemipar	364
Francia szabadkereskedelmi liga	441
Francia szakszervezetek 1909-ben	213
Francia tőke elhelyezése	419
Francia védekezési kísérletek a vasuti sztrájkokkal szemben	217
Franciaország dolgozó lakossága	290
Franciaország külkereskedelme 1910-ben	424
Gazdasági politika irányai (T. S.)	137
Gyermekmunka Ausztriában	281
Hirforgalom egy új alakja	131
Ifjútörök finanszpolitika	358
Ipartörténet	139
Jegybank és az állam (V—cs.)	294
Kamatós folyószámlák	375
Kikészítési forgalom	432
Könyvkövetelések	56
Közgazdasági Értesítő	206
Magyar kir. postatakarékpénztár	207
Magyar Közgazdasági Társaság	139, 219
Magyar Közg. Társaság 1910. évi működése	220
Magyarországi fogyasztási szövetkezetek statisztikája (Bergstein Béla)	63
Magyar vas- és gépipar	211
Mintajegyzék könyvtárak részére	440
Munkajogi lexikon (V—cs.)	283
Munkanélküliség elleni küzdelem	139
Nemzetközi statisztikai intézet és a drágaság kérdése	138
Németbirodalom külkereskedelme az 1910. évben	130
Német hivatalos és szakszervezeti sztrájkstatisztika	215
Németországban dolgozó külföldi munkások statisztikája	363
Népszámlálás az Egyesült-Államokban (t. s.)	63
Norvégia és Dánia külkereskedelme 1910-ben	431
Olaszország közgazdasága 1910-ben	354
Országos Jogászgyűlés	139
Országos Munkásbetegségélyző és Balesetbiztosító Pénztár 1909. évi jelentése (Pach)	133
Oszttrák szakszervezeti congressus	53
Otthonmunka	54
Polémiák a drágaság körül (T. S.)	68
Román külkereskedelem fejlődése	429
Socialismus (Somogyi)	46
Socialismus története (sz. e.)	369
Statisztika és drágaság (T. S.)	66
Svájcz külkereskedelme 1910-ben	428
Tengerészeti folyóirat	207
Uj oszttrák socialpolitikai archivum	376
Vegyézeteti ipar helyzete	440

III. Ismertetett művek.

Arbeitsstatistisches Amt im Handelsministerium, Erhebung über die Kinderarbeit in Österreich, 1908. I. Teil. Tabellen. Wien, 1910.	281
Bokor Gusztáv: Present Position and Prospects of Chemical Industries in Hungary. Reprinted from the proceedings of the Seventh International Congress of Applied Chemistry. 1910. London.	440
Clauss Felix, Hog Hermann, Luppe Hermann, Elster Alexander: Lexikon des Arbeitsrechts. Jena, 1910.	283

	Oldal
Damascke, Adolf: Die Bodenreform. Jena, 1911.	372
Emlékirat a magyar királyi postatakarékpénztár fennállásának huszonötödik évfordulója alkalmából. Budapest, 1911.	207
Földes Béla: A socialismus. 2 kötet. Budapest, 1910.	46
György Ernő: A könyvkövetelések leszámítolása. Budapest, 1910.	56
Labriola Arturo: Il capitalismo. Lineamenti storici. Torino. 1910.	136
Lévy, Raphael Georges: Banques d'émission et trésors publics. Paris, 1911.	294
Lewinski Jan St. L'évolution industrielle de la Belgique. Institut Solvay. Tra- vaux de l'Institut de Sociologie. Etudes Sociales. Bruxelles, 1911.	50
Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének Évkönyve 1911. Budapest, 1911.	211
Magyar áruforgalmi statisztikai állandó értékmegállapító bizottság jelentése a magyar szent korona országainak 1908. évi külkereskedelmi forgalmá- ról. Budapest, 1910.	57
Máday André et mme Marthe de Máday—Hentzelt: Enquête sur le travail à domicile chez les bijoutiers du canton de Genève. Genève 1910.	55
Német Lajos: A kamatos folyószámlák gyakorlati kézikönyve. Budapest, 1910.	375
Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár 1909. évi jelentése. Budapest, 1910.	133
Philippovich Eugen: Die Entwicklung der wirtschaftspolitischen Ideen des XIX. Jahrhunderts. Tübingen, 1910.	137
Poetzsch Hugó: Das Berliner Kaffeehausgewerbe. Die wirthschaftliche Lage der Angestellten. Berlin, 1911.	284
Schwiedland Eugen: Einführung in die Volkswirtschaftslehre. Wien, 1910.	135
Sering M.: Die Verteilung des Grundbesitzes und die Abwanderung vom Lande. Berlin, 1910.	276
A Tenger tudományos és társadalmi tengerészeti és közgazdasági havi folyóirat, a Magyar Adria Egyesület közlönye	207
Warschauer, Otto: Zur Entwicklungsgeschichte des Socialismus. Berlin, 1909.	369

Közgazdasági érdekű ethikai tulajdonságok.

(Éltrevalóság. — Tisztességes élelmesség és parasitismus. — A közönséges szorgalom és a rendszerinti tisztesség fogalmának szerepe.)

Hogy vannak gazdasági és így közgazdasági érdekű ethikai fogalmak, ez ma már, azt hiszem, senki előtt sem lehet kétséges. Ma már nem tekintjük valóságnak az „abstract economic man“ fogalmát. De ha még annak tekintenők is, akkor sem tagadhatnánk meg attól bizonyos ethikai sajátságokat.

A gazdasági életet végigélő és végigküzdő emberek húsból és vérből való emberek, kiknek „gazdasági életük“ benne van a mindennapi, a valóságos életben, mert hiszen mindannyian csak egy életet élhetünk végig.

De éppen ezt a gazdasági küzdelmektől prózaivá tett életet különböző világnézetekkel, különböző magatartással küzdhetjük meg. Magatartásunk mindennapi kenyerünk megkeresésénél, üzleti nyereséget célzó cselekedeteinknél, ügyleteink megkötésénél, embertársaink kihasználásánál millióféle változatban nyilvánulhat meg. Lehetünk kiméletlenek és kiméletesek másokkal szemben s eljárásunk az élet gyakorlatában ezerféle lehet a közérdek szempontjából is. Már t. i. egy olyan közérdek szempontjából, a melyet egy objektív, emelkedettebb világnézetű szemlélő állithat oda cselekményeink mellé zsinórmérték gyanánt.

Nagyon ismeretes dolog, hogy az egyes embereknek gazdasági cselekvőségét a legkülönbözőbb körülményeknek, a coniuncturáknak egész raja keresztezi és befolyásolja. A gazdasági életre kihatással bírnak ekként a gazdálkodó embereken kívül álló s azokban bennrejlő tényezők egyaránt. Kihatással bírnak tehát azok az ethikai tulajdonságok is, a melyek az egyes embereknek, ugyis mint önálló gazdálkodó alanyoknak, ugyis mint a társadalom tagjainak cselekvéseiben kifejezésre jutnak.

Bármennyire hasonlóak ugyanis egymáshoz az emberek, physikai alaptulajdonságaik, biológiai alapszükségeik tekintetében ez a hasonlóság már maga is számtalan variációban jut kifejezésre a különböző

egyéneknél. Minthogy pedig a civilisált társadalomban minden gazdasági szükséglet kielégítéséhez a társadalmi rend kijelölte és megengedte magatartás és eljárás útján juthatunk csak el, a társadalmi rend, a „közérdek“ szempontjai bizonyos viszonyba jutnak a gazdasági tevékenységüket végző egyének magatartásával és megfordítva. Az egyének gazdasági cselekvőségében való magatartása tehát ethikai jelentőségűvé válik már ennek folytán is.

E magatartás lehetőségeinek, eshetőségeinek kisebb vagy nagyobb különbözősége így ethikai tényezőktől is függ. Itt élelmesebb, szorgalmasabb, tisztességesebb, amott élhetetlenebb, lustább, megbízhatatlanabb emberekkel találkozunk. Itt szorgalmasabb és tisztességesebbek lehetnek az emberek számos ok és tényező befolyásánál fogva, mint amott.

Kétségtelen dolog, hogy pl. ott, a hol a becsületesség elveit szigorúan érvényesíti a nagy többség a gazdasági, az üzleti életben is, más jellege lesz a gazdasági életnek, mint ott, a hol a megbízhatatlanság a legtöbb embernek az alapvonása.

Szóval a becsületességnek, mint ethikai tulajdonságnak, megvannak a maga gazdasági kihatásai s így gazdasági szempontból is reális érdekel és értékkel bír az.

De miért kellene csupán a becsületesség fogalmára szorítkoznunk ebben a tekintetben. Számos más ethikai tulajdonságra bukkanhatunk, melyeknek jelentősége a gazdasági életben igen nagy. Ezt az igazságot régen hirdeti már a gazdasági, illetve a társadalomtudományi íróknak egész serege, a kiket az „ethikai iskola“ nagyon is általános elnevezésével szoktak összefoglalni.

Hogy tehát ethikai tulajdonságoknak van jelentőségük a gazdasági életben, azt immár számosan tudják és vallják. Általános igazságnak, szinte közhelynek tűnik fel már ez, melyet rövid eszmemenettel nem nehéz elfogadhatóvá tenni.

Szerintem azonban az ethikai iránynak a közgazdasági elméletben bizonyos empirikus érvényesítésre is van szüksége, ha nem akarjuk azt, hogy az ethikai tekintetek többé-kevésbé általánosan elismert, de a gyakorlat szempontjából nem valami sokat jelentő közhelyeknek tűnjenek fel éppen ennél a tudományágnál. Közelebbről kell tehát azokat szemügyre vennünk, hogy jelentőségüknek pozitív volta annál jobban kézen fekvő legyen.

Nem elég tehát az ethikai tulajdonságok jelentőségét vitatni a gazdasági életben, hanem lehetőleg ki kell mélyíteni ezt a kérdést is oly irányú vizsgálódással vagy eszmemenettel, hogy melyik ethikai tulajdonságnak számlájára milyen jelentőséget írhatunk a gazdasági élet terén.

Érdeklődnünk kell tehát minden nevezetesebb, az életben egyénnél és társadalomnál szembeötlő fontosabb ethikai természetű sajátságoknak a gazdaságiakban megnyilvánuló szerepe iránt, ha pozitív gazdaság-philosophiai munkát akarunk végezni.

A magam részéről az életrevalóság, az élelmesség és parasitizmus, a közönséges szorgalom és tisztesség fogalmait ragadom ki a sok közül, hogy a fentiekben vázolt szempontból szólhassak róluk. A Népesedés című könyvemben (Budapest, 1905. Politzer) már érintettem a népesség gazdasági rátermettségehez fűződő tekintetben ezeket a fogalmakat, s az alábbiakban — bár némileg más szempontból — fel is használom eszmemenetem egyik-másik részét .

A gazdasági téren való életrevalóságot vajjon besorozhatjuk-e az ethikai fogalmak közé? Kétségen kívül. Hiszen közgazdasági értelemben beszélünk arról, tehát közszempontból. Ez is életrevalóság, tehát a társadalmi szempontokkal kell hogy számoljon s a társadalmi szempontnak belevitele az egyéni élelmességbe, adja meg annak ethikai tartalmát. Az ilyen ethikai tartalommal telített, illetve attól szabályozott életrevalóság, hogy ha nagy tömegek sajátsága az, hatalmas közgazdasági tényezővé válhatik: egy olyan közgazdasági tényezővé, a mely az emberek bizonyos physikai, ethikai tulajdonságából áll. Ha ilyen értelemben vesszük a gazdasági életrevalóságot, akkor egyuttal minden tekintetben társadalmi tulajdonságot is értünk alatta: a társadalomban élő és a társadalmi érdekekre, tehát mások érdekeire is tekinteni kénytelen ember gazdasági életrevalóságát. Relatív fogalom tehát ez, melyet a társadalmi szempontok viszonylagossága határoz meg. A sikkasztó, a zsebtolvaj életrevalóságát éppen ezek a társadalmi szempontok: a közérdek rekesztik ki a mi fogalmunk köréből, melyet — mint már jeleztem — éppen az ezek által a szempontok által megvont határok határolnak el az ethikai fogalmak közé.

Mint minden társadalmi tulajdonságnak, a mely nem teljesen azonos a velünk született pusztá ösztönökkel, a gazdasági életrevalóságnak is meg van a maga evolúciója. Fejlődött az embereknek ez a tulajdonsága is, habár fejlődési történetét nehéz volna megírni.

A gazdasági életrevalóság kifejlődésének okaira mindazonáltal nagyon sok következtetést lehet vonni a rendelkezésünkre álló történelemből is. Ha t. i. a történelmet nem csupán úgy fogjuk fel, mint a hadjáratok krónikáját, hanem mint olyat, mely az emberi társadalom minden nevezetes életviszonyának változására és fejlődésére tekintettel van, akkor azt mondhatjuk, hogy az ujkorit az emberiség küzdelmei súlypontjának a gazdasági tere való átterelődése jellemzi.

Azelőtt főleg a háborúra, az erő kifejtések emez ultima ratiójára

való rátermettség döntötte el valamely nép helyzetét. Kizárólag akkor sem így volt, mert a népességet fentartó és annak megélhetését biztosító munka azelőtt is a gazdasági volt. A nemzeti, a társadalmi erő kifejtés főalakja azonban mégis csak a hadi tettekben nyilvánult meg első sorban.

Az újkor főleg ebben a tekintetben mutat megváltozott helyzetet. Ma a gazdasági életrevalóság a gazdaságilag értékesíthető munkában, törekvésekben való kitűnőség az a tulajdonság, a melynek valamely nemzet társadalma a legtöbb hasznát látja, s a melyt az legjobban előre viszi. Kizárólag természetesen ma sincsen ez így. A végső eszköz, a kiegyenlíthetetlen érdekek összeütközésének végső elintézési módja ma is — mint mindig az volt és az lesz — a nyers erő. Az örök béke elérhetetlen ábránd, mert hiszen a mai kornak semmivel sem kevésbé a küzdelem a jellegzetessége, mint az elmúlt időknek. Legfeljebb a küzdelem alakja módosult, a mennyiben a mindennapi élet harcát ma gazdasági téren kell megvívnia az egyénnek és a társadalomnak. De azért a háború, az emberi erő kifejtésnek ez a leghatalmasabb megnyilvánulása, ma is aktuális és jelentőségéből mit sem veszített. A változás, mondhatjuk a haladás abban rejlik, hogy ma az emberi vérontás igazibb, fontosabb érdekek miatt, öntudatosabb célokért történik, mint azelőtt. Annak előtte a harcias szenvedély, a dicsőségvágy lehetett a fő tényező, a háborúk keletkezésében, ma ellenben úgy tűnnek fel a háborúk, mint a nemzetek és a fajok életbevágó és köztük főleg gazdasági érdekeiért vívott küzdelmeinek végső eldöntői és kiegészítői.

Gazdasági gondjai minden időben, minden államnak és társadalomnak voltak. S habár az uralkodó osztályok figyelme sokkal jobban másra volt irányítva, mint manapság, azért a gazdasági szempontok jelentősége a történelem egyik korszakában sem kicsinyelhető. Némely ókori állam például hatalmas közgazdasági gondoskodásnak példáját mutatja fel. Mindazonáltal a mai társadalomgazdasághoz viszonyítva a múlt időknek gazdasága többé-kevésbé a kisgazdaság jellegével bír. Ma a gazdaság szervezete, annak számtalan láncolata az egész földre kiterjed. A világkereskedelem fontos cikkeinek áralakulása, értékbecslése az egész föld termelési viszonyainak figyelembe vételével történik.

Eme kölcsönös hatások azonban nem jelentik a gazdasági élet terén az érdekellentétek megszűnését, hanem ellenkezőleg azok megszorodását és bonyolultabbá válását. Mindenekelőtt nemzetek s államok szerint különülnek el a gazdasági érdektáborok s ez az érdekkelkülönülés folytonosan fokozódik, mert az államok is folyton inkább válnak gazdasági szervezetekké. De ez csak az egyik tere a közgazdasági nagy

érdekek szemben állásának. Az érdekek az államok s nemzetek szerint való csoportosulását keresztül-kasul boronálják a társadalmi osztály-érdekek. Azok a gazdasági és társadalmi érdekek, a melyek nemzeti szempontból ellentétesek, osztályszempontból közösek lehetnek az egyes nemzeteken belül és megfordítva, az egyes nemzeteken belül ellentétes különböző osztályérdekek közösek lehetnek egy-egy osztályra nézve az egész modern világon.

Ezenkívül az egyén gazdasági érdekeinek megszámlálhatatlan kapcsolata és szembenállása sokkal bonyolultabb képet mutat sokkal több coniuncturától függ, s azok megvédelmezése, kiegyenlítése sokkal több éleslátást, szemfülességet igényel, mint annak előtte.

Elteltekintve attól, hogy a modern államok lakosságának száma is többnyire sokszorososan nagyobb ma, mint volt pár évszázaddal azelőtt, vagy akár az ókorban s így a föld annyi embert, mint napjainkban, sohasem hordozott, — ezenkívül figyelembe kell vennünk azt is, hogy egy egy embernek átlagos gazdasági igényei soha sem voltak még magasabbak, mint ma, és soha a gazdasági igények s az egyes osztályok standard of lifeje nem volt oly állandó emelkedésben. A társadalomgazdaságnak tehát még egyetlen egy korszakban sem kellett olyan vagy hasonló szolgáltató erővel birnia, mint napjainkban.

A mult termelését elvégezte a természet s egy pár kézművesnek a kezemunkája. Manapság az emberi agyvelőnek, a gőzgépeknek, a villamos erőnek, megfeszített erőkifejtésére van szüksége, hogy a termelésnek titáni munkáját el tudja végezni az emberiség. A technika haladása, a jogi és társadalmi reformok felkeltette emelkedő igények s javuló standard of life, valamint a népesség tetemes megszorodása s a termelés javainak folyton szélesebb társadalmi osztályok és folyton több és több nép által való igénybe vétele egymásra sokszorozóan hatottak s hatnak arra nézve, hogy az emberiség a termeléssel szemben egyre nagyobb követelményeket támaszson, s hogy a termelésnek egyre nagyobb szolgáltató-képességgel és ellátó erővel kelljen birnia.

Ha ilyen körülmények között valamely nemzet fiai megállják helyüket a gazdasági élet küzdelmeiben, hogy valamely nemzet társadalma megfelelő mennyiségben tudja előállítani és fiainak rendelkezésére bocsátani azokat a gazdasági javakat, a melyeket egy modern társadalom igényel, hogy azoknak megfelelő életmódot tudjon biztosítani, az illető nemzeti gazdaság, s hogy érdekeit meg tudja védelmezni a mai nagy gazdasági küzdelemben, a versenyző és ellentétes érdekű többi nemzetek gazdasági erőkifejtésével szemben, ahhoz a gazdasági téren nagyobb elélyre, nagyobb munkára, több éleslátásra, előrelátásra, szivósságra van

szükség, mint bármikor annakelőtte. A közgazdaság terén egyre nagyobb a versenyző társadalmak erőinek megfeszítése. A modern emberiség mintegy folytonos training alatt áll a gazdasági munkában. A verseny a termelés minden nevezetesebb terén uralkodik ma s azonkívül az egyes nemzeti gazdaságok külön-külön is folyton erősödő versenyben állanak saját erőforrásaik kifejlesztése és saját anyagi erejük növelése tekintetében. Ily helyzetben a gazdasági téren lanyha, vagy erőinek kifejtésében megakadályozott társadalom csak vegetál. A boldoguláshoz úgy az egyén, mint a társadalmi kapcsolatok részéről nagy erőkifejtés, intelligencia, tervszerű előrelátás, reális hajlamok, szóval a gazdasági téren hasznosítható becses egyéni tulajdonságok, vagyis gazdasági életrevalóság szükséges.

A gazdasági életrevalóság pedig egyéni tulajdonság. Mert csakis az egyén érez, gondolkodik, takarékoskodik és gazdálkodik. Csakis az egyén lehet szorgalmas, okos, előrelátó, jól gazdálkódó. Szorgalmas társadalom az a társadalom, a melyben az egyes egyének szorgalmasak. Tehát a társadalom gazdasági életrevalósága is annyit jelent, hogy ott az egyének életrevalók, az egyének zöme életrevaló gazdaságilag. A gazdasági életrevalóság tehát egyéni tulajdonság. De nagyon igazságtalanok és felületeseek volnának, ha azt mint egyáltalában bármily kiváló egyéni tulajdonságot, úgy állítanók oda, mint hogyha az csupán annak az anyagnak volna a kiváló sajátsága, amelyből az az egyén véletlenül gyurva van. Mintha csak bizonyos fajbeli agyvelő lehetne eléggé tökéletes arra, hogy gazdaságilag boldoguljon.

Korántsem így áll a dolog. Még ha felteszszük is azt, hogy az egyéni kiváló tulajdonságok s így az életrevalóság tekintetében is a fajbeli sajátságok praedominálnak, még akkor is az egyént, főleg az intelligens egyént, nem egyedül a születés, a benne csörgedező vér teszi azzá az egyénné, a mi. A külső, az arcz, a szín, az alak teljesen öröklött tulajdonság, a melyet a születéssel s a fizikai testben rejlő fejlődési képességgel már megszerzett az egyén, de a társadalmi elveket, az ismereteket el kell sajátítania az egyénnek.

A német vagy az angol rendszerinti ember, nem azért szorgalmas, takarékos, gazdaságilag életrevaló csupán, mert németnek vagy angolnak született, mert a „vérében“ van a takarékosság, a szorgalom, hanem azért, mert gyermekkorától fogva egy olyan társadalomban élt, nevelkedett, a hol a szorgalom, a takarékosság általános s a hol mindig az ezekre intő elveket, tanításokat, s a gyakorlati életben a szorgalom, takarékosság s jó gazdálkodás kivételét, érvényesülését s az annak nyomában járó anyagi boldogulást látta és látja.

Természeti állapotban, minden példa, nevelés, tanítás nélkül ilyen magasabb egyéni tulajdonságok izoláltan nem jöhetnek létre.

Ha például egy angol vagy német csecsemőt kitennének valamely civilisált emberektől nem érintett vadonba s az ott nevelődnek fel, lehet, hogy a faji jótulajdonságok csirái meg volnának abban az így felnevelt emberben, e felett vitatkozni nem tartozik tárgyunkhoz, de kifejlett s egy fejlett társadalom nivójához méltó szellemi tulajdonságok abban az emberben semmi esetre sem lehetnének. Semmi esetre sem lehetne ez a vadonban felnevelkedett s egyebet nem látott német vagy angol eredetű ember gazdaságilag olyan rátermett, mint egy otthon felnőtt angol vagy német.

Ahhoz tehát, hogy valamely nemzet vagy társadalom fiai gazdaságilag életrevalók legyenek, habár az életrevalóság egyéni s az egyénben nyilvánuló tulajdonság, nem elégséges az, hogy az egyén physikailag úgy legyen már teremtve, hogy belőle élelmes ember képződhessék, hanem ahhoz olyan környezet, olyan nevelés, olyan coniuncturák szükségesek, a melyek az egyént gazdaságilag ilyenné neveljék.

Mint mondtuk, nem áll hivatásunkban azon vitatkozni, hogy vannak-e olyan fajok, a melyekből gazdaságilag életrevaló egyének válhatnak s olyanok, a melyekből nem válhatnak, de annyi bizonyos, hogy az alkalmas anyagból gyurt egyénnél is csak úgy jöhetnek létre a kedvező gazdasági tulajdonságok, hogyha a környezet s a körülmények ennek kifejlesztésére alkalmasak s azt meg nem akadályozzák.

Az egyén életrevalóságának a lehetősége tehát nem minden nemzet társadalmában van meg, illetőleg nem fejlődhetik mindenütt az egyén általában véve a gazdaságiak terén helyes gondolkodásúvá, takarékosná, stb.

A hol például a politikai helyzetnél vagy bármi más oknál fogva a közgazdasági élet nem fejlődhetik szabadon s a nemzeti érdekeknek megfelelőleg, a hol a nemzeti társadalom a foglalkozásoknak, a gazdasági termelési ágaknak csak egyikét vagy másikat cultiválja, ott általánosságban alig keletkezhetik egy olyan nemzeti társadalom, a mely gazdaságilag rátermett valamennyi foglalkozási ágban. Ilyen helyzetekben a társadalomnak egyes osztályai s lehet, hogy leginkább a vezetésre hivatott intelligens középosztály egyoldalú nézetek uralma alá kerül, a mi különösen a gazdasági téren bosszulja meg magát.

A társadalomnak az a nézete, a mely bizonyos foglalkozási ágakat indokolatlanul többre becsül a többinél, rendszerint olyan hibája a közfelfogásnak, a mely a gazdaságiakban bosszulja meg magát. És ebben a tekintetben a legnagyobb a baj akkor, ha ez a foglalkozások megítélés-

sében való arisztokratia vagy bárminek nevezzük is, ellentétben van az illető társadalmi osztályok anyagi érdekeivel és helyzetével.

Egy olyan egyoldalú felfogás, a mely az illető elfogult nézeteket valló társadalmi osztálynak anyagi érdekeivel megegyez, a gazdaságiakban természetesen aligha bosszulhatja meg magát. Ha például a gazdag kereskedők, gyárosok, bankárok társadalmi rétege csak a maga foglalkozását tartja szépnek, ha fiait kizárólag erre a foglalkozásokra neveli s ha minden más esetleg kevésbé nyereséges foglalkozást lekicsinyel s ha emellett a kereskedelem, gyáripar virágzó az illető közgazdaságban, akkor ez az egyoldalú nézet lehet visszataszító, igazságtalan és esetleg nagy baja a közéletnek, de gazdasági szempontból nem válhatik az illető társadalmi rétegnek a hátrányára. Egészen más például a helyzet akkor, ha valamely ország kereskedelme pang és mégis túlságos nagy ahhoz az osztályhoz tartozók száma, a kik mindenáron csakis a kereskedői pályán akarnak boldogulni. Itt aztán a megélhetésért való erős küzdelem aláássa azokat az egyéni kvalitásokat, a melyek a reális kereskedelemnél feltétlenül megkövetelendők s az a helyzet áll elő, hogy egy túlszűfolt és megbízhatatlan kereskedőosztály mellett épen nem lesz virágzó kereskedelem.

Vagy vegyünk egy másik példát. Tegyük fel, hogy valamely államban virágzó és erős fellendülésben álló a mezőgazdaság. Hogyha egy ilyen társadalomnak a mezőgazdasággal foglalkozó rétege csakis a birtokost, a gazdát tekinti urnak, csakis ennek foglalkozását uri foglalkozásnak, ha fiaiból kizárólag gazdákat nevel, akkor lehet, hogy a többi társadalmi osztályok irigységét vagy rosszindulatát nagyon felkelti ez a gazdaosztály maga iránt, de saját gazdasági szempontjából igaza van, mert a saját mesterségét, foglalkozását becsüli legtöbbré, a mely foglalkozás anyagi boldogulással, függetlenséggel jár reá nézve.

De hogyha valamely országban pang, nehéz viszonyok alatt sorvad a mezőgazdaság, ha ezen a pályán a megélhetés, a boldogulás egy igen nagy részre akár az általános eladósodottság, akár más bármi oknál fogva igen nehéz és kétséges, akkor bizony igen végzetes hiba egy olyan felfogás a társadalom eme rétegénél, hogy csakis a birtokosé az uri, a megtisztelő foglalkozás. Ez a felfogásbeli arisztokratia esetleg még javára is válhat egy virágzó és gazdag földbirtokos osztálynak, mert csak növeli a hivatás szeretetét, de anyagi tekintetben óriási kárára van egy olyan mezőgazdatársadalomnak, a melynek eladósodott tagjai esetleg jobban boldogulhatnak valamely más termelési ág terén.

Gazdasági szempontból tehát, a gazdaságphilosophia szemüvegén át nézve a dolgot, a társadalom uralkodó felfogásbeli irányainak gazdaságilag értékelhető jelentőségük van. Ott, a hol az egyes osztályok tag-

jainak, az egyes pályák és hivatások követőinek nézetei, elfogúltságai nem állanak az azokat vallók gazdasági érdekeivel ellentétben, ott gazdasági szempontból ezek a nézetek, előítéletek közömbösek lehetnek, sőt sok esetben az illető társadalmi osztályra nézve bizonyos gazdasági emeltyűképen, sorsuk előrevivője gyanánt is szerepelhetnek.

Hogyha ellenben a társadalom valamely rétegének nézetei, gondolkodásbeli iránya eme réteg gazdasági érdekeivel össze nem egyeztetetők, azokkal ellentétben állanak, akkor az általánosságban az egyén gazdasági boldogulásának kerékkötői lesznek ezek az ő anyagi érdekeivel ellentétben álló gondolkodásbeli irányok.

Ha például egy kishivatalnok mindenáron diplomás embert akar a fiából nevelni, pedig mint iparos vagy mint kereskedő sokkal jobb vagyoni helyzetre, életmódra tehetne szert, akkor az az illető kishivatalnoki osztály egy társadalmi nézet, előítélet, kedvéért, — t. i., hogy a hivatalnoki pálya megtisztelő, a másik pedig kevésbé az, — az anyagi érdekeket áldozza fel s az anyagi helyzet megjavítására kínálkozó utat zárja el fia elöl.

Lehetséges, hogy egy-kettő sokra viszi így is azon a pályán, a melyet egyedül tart szép pályának s meglehet elégedve helyzetével, de bizony a nagy többségre az ilyen előítéletek a gazdasági érdekek rovására mennek s megakadályozzák, hogy az egyén rátermetté legyen a gazdasági erő kifejtésre és boldogulásra.

A gazdasági szempontból káros nézetek, a téves és ferde felfogások előtérbe nyomulása nagyon is megakadályozhatják azt valamely ország társadalmánál, hogy ott gazdaságilag életrevaló egyéniségek fejlődhesse ki. Tehát, hogy bizonyos társadalom érett legyen a megfelelő gazdasági boldogulásra, arra nézve a gazdasági szempontból egészséges élet-felfogás elengedhetetlen feltétel.

Az ambíciók túltengése, ha hatalmas eredményeket mutat is fel egyes különösen kiváló egyéneknél, a nagy általánosságban a társadalom gazdasági érdekeinek rovására van. A társadalom gazdasági életrevalóságának az a legjellegzetesebb ismertető jele, a mikor a reális, tisztességes munkán és takarékos életmódon alapuló existenciák alkotják a társadalmat képező egyéniségek főtipusát.

Hogy tehát gazdaságilag életrevaló egyének s ilyen társadalom fejlődhesse ki, arra nézve nevezetes kellék az, hogy az ilyen fejlődést ne akadályozzák meg holmi egészségtelen és gazdaságilag káros irányú felfogások, életnézetek. A kétes alapokon álló, a gazdaságilag pangásban lévő társadalmak jellemző sajátysága az életnézetbeli s a felfogásbeli hazardság. Czinikus nembánomság és féktelen ambitio egyaránt jellemző tulajdonságok itt, nemcsak a gazdasági, hanem más téren is.

Az a körülmény, hogy gazdaságilag életrevalóbb, majd élehetlenebb, lanyhább népekkel, társadalmakkal találkozunk, kétségtelenné teszi, hogy a gazdasági életrevalóság is kisebb vagy nagyobb mértékben lehet sajátosága egyik vagy másik nemzet, társadalom és faj hozzátartozóinak. Ebben az értelemben azután joggal beszélhetünk nemzeti, faji életrevalóságról.

Társadalmi osztályok, foglalkozások szerint szintén különbözök annak fokai. Hogy azután milyen mértékben fejlesztik ki a gazdasági életrevalóság tulajdonságait a többi között az egyénben, a társadalomban az egyes foglalkozások vagy osztályrétegek embereinél, — ez annyi részletkérdést rejt magában, a mennyinek az alapos megfejtése — ha ugyan lehetséges ez — túlterjed talán bármely kutató erején.

Minden valószínűség a mellett szól, azonban, hogy a társadalomnak, a környezetnek, szokásnak, nevelésnek, a civilisatio és a műveltség fokának sokkal nagyobb szerepe van annak kifejlesztésében, mint mint az emberi testet alkotó anyag veleszületett faji sajátosságának.

Mert hiszen azok a szellemi és ethikai tulajdonságok, melyekben az életrevalóság megnyilatkozik, első sorban szerzett, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás tapasztalataiból stb. megtanult tulajdonságok. Hogy azonban a fajnak is erős szerepe lehet ebben a tekintetben, azt szintén valószínűnek kell tartanunk, mert, hogyha a gazdasági életrevalóság kérdésében a faji tulajdonságot megfosztanók minden szereptől, ezzel egyuttal azt a valószínűtlen hypothesis-t állítanók fel, hogy minden emberfajta bármely társadalomban egyenlő viszonyok között egyenlő alkalmazkodási képességekkel bír. Már pedig ennek a hypothesisnek valószínűsége alig van. Hiszen az a körülmény, hogy egyik emberfaj, földrész lakója temperamentumosabb, hevesebb a másiknál, már bizonyos hajlambeli, világnézetbeli, gondolkodásbeli eltérésekhez is vezet, a melyek a társadalmi és gazdasági viszonyok hatásaival szemben való magatartást, az azokhoz való alkalmazkodás módját és fokát, tehát az életrevalóságot is befolyásolják.

De hagyjuk el a létrehozó okok utvesztőjét s maradjunk a társadalmilag megnyilvánuló positiv eredményeknél. Ilyen positivumnak kell tekintenünk a gazdasági életrevalóság tekintetében azt, hogy ez a tulajdonság a gazdasági küzdelemben előnyösen érvényesül.

A gazdasági téren való előnyomulásra tehát kedvező kilátásokat tárhat fel csupán az életrevalóság szellemi tulajdonsága. A modern társadalomban pedig — ezt elmondhatjuk nagy általánosságban — a gazdasági téren való előnyomulásnak a szerzés a legfőbb elősegítője, ennek pedig ismét az erélyes, a bátor és minden nagyobb akadálytól vissza nem rettenő és kellő élelmességtől vezérelt munkásság a feltétele.

Tehát a kellően irányított, a körülményekhez alkalmazkodó s azokat kellőképen kihasználó munkásság. Ez a munkásság pedig társadalmilag a legtöbbször csak a szükségletek bizonyos nyomása alatt szokott kifejlődni.

A sokgyermekű család, a sok életrevaló, munkára termett, saját megélhetését, anyagi boldogulását kiküzdeni hivatott gyermek, s az expansiv irányú társadalom mindig tetterősebb, nagyobb, szivósabb és elszántabb munkálkodásra termett szokott lenni, mint az a népesség, a mely jobban követheti a gazdasági kényelem tekinteteit, mely tehát a kisebb gazdasági erő kifejtés társadalma. A kevés gyermekű család már magába véve kisebb gazdasági erő kifejtést jelent. Ezt természetesen nagy általánosságban lehet így állítani. *Ceteris paribus* — a kevés gyermekű szülők kevesebb gyermekért kénytelenek dolgozni, s a sok gyermeknél kevesebb anyagi gondoskodás és örökség jut egyre-egyre, a mit az illető gyermeknek minden valószínűség szerint bizonyos iparkodásbeli és életrevalóságbeli többlettel kell ellensúlyoznia.

A mai világgazdaságban azt látjuk tényleg, hogy a hódító, a térfoglaló nemzetek gazdasági téren is azok, a melyeknek népessége erőteljes szaporodásban van.

A faji versenyben győzedelmes népek physikai térfoglalásuknál fogva gazdasági téren is elragadják az előnyöket a náluk gyöngébbé váló nemzetektől.

Ha ugyanis valamely nemzet a gyors megszorodás folytán nagyobb tömegűvé válik a másikkal, ez nem csak azt jelenti, hogy physikai értelemben véve több az izma annak a nagyobbá lett nemzetnek, hogy a háborúba több katonát bír az kiállítani, hogy a földgömb népességének nagyobb százalékát teszi az ki, — hanem azt is jelenti, hogy annak a nagyobb tömegűvé lett nemzetnek több a gazdasági előnyökért, megélhetésért dolgozó karja, s hogy annak a nagyobb népességű nemzetnek a részéről több agyvelő gondolkozik azon, miként vigye gazdasági sorsát előre. Ha több egyén vesz részt a gazdasági versenyben, nagyobb energiával is kell részt vennie abban. A megélhetésért folytatott gazdasági küzdelemben az erősen szaporodó s így zsufoltabb társadalmi nemzeteknek tehát nagyobb erő kifejtés áll az oldalukon.

Egy jellemző gazdasági hatását lehet tehát észrevennünk igen gyakran az erős szaporodásnak, illetve ennek folytán az egyén gazdasági küzdelmét megnehezítő következményeinek, azt t. i., hogy rendes körülmények között s egy tetterős társadalomban a megélhetésnek nehezebbé válása, a kenyérkereseti alkalmak után való nagyobb tódulás, a gazdasági munkában nagyobb erély, iparkodás és élelmesség kifejtésének, a physikai és szellemi erők fokozottabb megfeszítésének a szüksége az egyénre

nézve egyszersmint kemény, de edző életiskola is, a mely annak gazdasági életrevalóságát mindenestre növeli.

A küzdelemhez szokottság, a küzdelemre reáakényszerülés egyik legfontosabb előmozdító tényezője ekként ama tulajdonságok kifejlesztésének, a melyek az egyént hivatottá teszik a gazdasági téren való érvényesülésre.

Nem szabad azonban a dolognak egy másik oldalát sem szem elől tévesztenünk és ez az, hogy a küzdelem is csak ott lehet bátorító és az egyénnek szorgalmát, takarékoságát, munkakedvét elősegítő tényező s csak ott hat feltétlenül kedvezően, az egyén gazdasági életrevalóságának kifejlesztésére, a hol az a tudat és remény is ösztönzi a gazdasági téren erejét kifejtő egyént, hogy nem hiába dolgozik, s hogy a gazdasági küzdelem reá nézve valószínűleg anyagi helyzetének megjavításával jár. A csüggedés, a saját anyagi sorsának előbbrevitelében való reménytelenség semmi esetre sem fokozhatja az egyén gazdasági energiáját, bármily küzdelmes is a megélhetése. A csüggedő, az anyagi boldogulás lehetőségére kevés reményt nyújtó társadalmak azért éppen nem szültek gazdasági életrevalóságot az élet minden küzdelmes voltának daczára sem. Az ilyen társadalomban gazdasági téren a tétlenség, az érzéketlenség, a tisztességes vállalkozási szellem hiánya keriti az egyént hatalmába s a gazdasági élet pangásának nyugalmát legfeljebb a gyakori szélhámoságok zavarják meg.

Mig a gazdasági boldogulásra reménynyel biztató küzdelem a legerősebb és legbiztosabb eszköz az egyén és a társadalom gazdasági életrevalóságának kifejlesztésére, addig a gazdasági boldogulásra való kilátás hiánya a munkakedvet, a tettvágyat öli el s megakadályozza, hogy rátermett egyéniségek fejlődhessenek ki.

Ott a hol sikerrel biztat a törekvés, a gazdasági küzdelem, ott lesz arra ráteremtve a társadalom, a mely csak némi jórahalóság mellett is készségesen fogja megragadni a munkát, az iparkodást, mint anyagi helyzetét megjavítással biztató eszközt.

Itt pedig ismét egy újabb igen nevezetes szempontot kell kiemelnünk, a most bonczolás alá vett ethikai fogalomnak félre nem értése céljából. Soha sem szabad t. i. szem elől tévesztenünk azt a körülményt, hogy társadalmi tekintetben a gazdasági küzdelemnek sikerrel biztatása alatt nem azt értjük, hogy csak az emberfeletti szorgalom, tehetség tarthasson igényt az anyagi boldogulásra, hanem értünk alatta olyan coniuncturákat, a melyek között a közönséges szorgalmú és a rendszerinti tisztességű gazdálkodó egyén is megtalálja fáradozásának eredményét.

A közönséges, a rendszerinti tisztesség ethikai fogalma is a leg-

nagyobb mértékben gazdasági jelentőségű. A tisztesség, a gazdasági téren való tisztesség ugyanis nemcsak önmagáért való jót, vagy erényeset jelent, hanem mértéke ez a fogalom az egyéni eljárás jóságának is a társadalommal szemben. Csak a gazdaságilag tisztességes eljárás felelhet meg a társadalom érdekeinek, a kevésbé tisztességes ugy a gazdasági verseny terén, mint egyebütt a többség érdekeit sérti.

A társadalom többségére nézve tehát csakis a tisztességes eljárás lehet elősegítő, előmozdító hatású gazdasági téren is. Kétségtelen dolog, hogy egyénileg lehet gazdasági eredményeket elérni a tisztességnek meg nem felelő eljárások alkalmazásba vételével, de ezeknek ez előnyöknek a lehetősége mindig kivételes jellegű. A gazdaságilag tisztességtelen eljárás fogalma ugyanis már magába foglalja azt, hogy ennek folytán ezt az eljárást követő egyén másoknak kárt okozzon. Tisztességtelen eszközökkel gazdasági téren csupán a kisebbség boldogulhat, a másik a nagyobb rész érdekeinek sérelmével. Ha az egész társadalom kivétel nélkül a tisztességtelen, a káros eszközöket venné alkalmazásba a gazdasági cselekvőség terén, akkor eltekintve attól, hogy a gazdasági élet terén megszűnnék a reális elemek boldogulásának a lehetősége, megszűnnék a tisztességgel ellenkező eljárások kivételes sikerének lehetősége is, mert ezek mindig a lelkiismeretlen kisebbségnek a jóhiszemű vagy elámitott többség erkölcstelen kihasználásával elért előnyei.

A gazdasági életrevalóság tehát erősen megkülönböztetendő a tisztességtelen élelmességtől s annak egyik leggyakorabbi alakjától, a parasitizmustól.

A parazita társadalmi réteg csak kivételes jelenség lehet, mert már maga a fogalom, a más kárára való megélés és boldogulás fogalmát rejti magában. Épen azért a gazdasági élelmességet annak közgazdasági értelmében még nem jelenti minden élelmesség, hanem csupán a reális, tisztességes munkássággal egybekötött és nem a mások gyengéinek kihasználására, hanem a valóságos értéktermelésre, új értékek létrehozására irányuló gazdasági tevékenység, mert hiszen a parazitizmus épen a munka, a nagyobb erőfeszítés kikerülésével járó könnyű megélhetésre való törekvésben rejlik.

Ez pedig mindig csak egy kisebbségnek, a munka s a küzdelem oroszlánrészét elvégző többség rovására sikerülhet.

Ha azokat a tulajdonságokat is a társadalom gazdasági rátermettsége ismertető jeleinek vennők, a melyek tiltott, tisztességtelen s a többségre káros eszközökkel és parazitizmussal képesítik az egyént arra, hogy gazdasági előnyöket csikarjon ki a maga számára, akkor a pangó, züllött viszonyok között lévő társadalmakban oly gyakori gazdaságilag fosztogató elemeket értékes társadalmi rétegeknek kellene tekintenünk.

Mert épen a pangásban lévő társadalmaknál gyakori jelenség az, hogy ott a lelkiismeretlen és gazdasági eszközöknek tisztességes voltára súlyt nem helyező elemek nagyszámú réteget alkothatnak. Pedig ez a jelenség nem az említett társadalmi rétegeknek gazdaságilag értékes voltára mutat, mint inkább a többség életrevalóságának hiányára.

Hogyha tehát a gazdasági életrevalóságot annak igazi értelmében, társadalomgazdasági szempontból becses tulajdonságként fogjuk fel, akkor hozzá kell tennünk, hogy annak mindig a társadalomra hasznos értelmét gondoljuk alatta, mert eltekintve attól, hogy a társadalomgazdaságtan vizsgálódásainak közszempontokat kell követniök s az egyéni érdekeket ezekre való tekintettel venniök figyelembe, a gazdasági életrevalóság fogalmának épen a társadalomra nézve hasznos értelme ad ethikai jelentőséget.

Balás Károly.

Az angol szabadkereskedelem a huszadik században.

Az angol kereskedelmi politika alakulása élénk érdekel bir hazai gazdaságunk szempontjából, mert Nagy-Britannia a magyar kivitel egyik legnagyobb és legfelvevőképesebb piacza.

Az 1909. évi magyar külforgalmi statistika adatai szerint ugyanis ez évben kivitelünk Nagy-Britanniába 34 millió korona értéket képviselt; a valóságban azonban kivitelünk ez összeget jóval felülmulta, mert a külföldi, főleg osztrák és német közvetítő kereskedelem útján kivitelre kerülő jelentékeny árúmenyiségeket a magyar statistika nem tarthatja nyilván.

Magyarországnak nagy érdeke tehát, hogy a Nagy-Britanniában eddig fennállott szabadkereskedelmi irány továbbra is életben maradjon és kivitelünk elé vámkorlátok ne állittassanak.

A most lezajlott angol választások e tekintetben annál nagyobb biztosítékot szolgáltatnak, mert nemcsak a szabadkereskedelem sziklaszilárd elvén álló liberális kormánynak sikerült ismét többséget szereznie, hanem a választási küzdelem közepette Mr. Balfour a védvamos konzervatív párt vezére is kénytelen volt a körülmények kényszerítő hatása alatt a tarifa revisió kérdését olyképen kikapcsolni programmjából, hogy az abban való döntést egy későbbi népszavazás számára kívánta fenntartani.

Mr. Balfour e lépése, valamint az angol polgárságnak e választásnál tanusított magatartása arra enged következtetni, hogy az angol közönségnek még az a része is, melynek a szabadkereskedelemben való hitét a Chamberlain lángelméje által nagy apparátussal megindított védvamos mozgalom megingatta, ismét visszatért az elhagyott régi Cobden „free trade“ zászlóhoz.

Igen érdekes feladatnak kínálkozik annak vizsgálata, hogy mi indította az angol nemzetet arra, hogy a legutóbbi évtizedben is hűségesen ragaszkodjék a szabadkereskedelemhez, midőn a védvamos irányzat ugy az európai kontinensen, mint az északamerikai Egyesült-Államokban a legmagasabb hullámokat vetette.

Ez évtizedet ugyanis méltán nevezhetjük az angol szabadkereskedelem teherpróbájának, mert be kellett bizonyítania, hogy még akkor is, midőn a külföldi államok sorban magasabbnál magasabb vámvédelemmel bástyázzák körül magukat, előnyösebb a külföldi behozatalnak vámmentes kaput nyitni, mint hasonló elzárkózáshoz nyulni.

Minden vitán felül áll, hogy Nagy-Britannia a nemzetközi kereskedelemnek legrégebb és legkipróbáltabb bajnoka és így bármennyire is helyes volna a szabadkereskedelem elmélete, ez ország kétségen kívül cserben hagyta volna e rendszert, ha az részére nem volna a legelőnyösebb, mert nagy nemzetek — Sir Russel Rea szavaival élve — nem irányíthatók gazdasági elméletek által, legyenek azok akár helyesek akár helytelenek.

Az angol politikusnak e véleményét teljes mértékben osztva nem abstract elméletekkel kívánjuk az angol szabadkereskedelmi rendszernek a legutolsó évtizedben való előnyeit vagy hátrányait igazolni, erre nézve az egyetlen megbízható forráshoz fordulunk ez évtized külforgalmának vizsgálatához.

Ha az angol külforgalomra reápillantunk szembeszökik, hogy annak egyik leghatalmasabb tételét az ipari nyersanyagok és félgyártmányok behozatala képezi.

A szabadkereskedelmi rendszer legnagyobb előnye éppen abban rejlik, hogy a nyersanyagok és félgyártmányok beszerzését vámokkal nem nehezíti meg, mi által az ipart nagy mértékben versenyképesé teszi.

Nagy-Britannia külforgalma nyersanyag és félgyártmányokban az utóbbi évtizedben következőleg alakult:

Év	Behozatal	Kivitel £ - b a n	Behozatali többlet
1899	150,524.424	64,167.686	86,356.738
1900	172,030.355	77,761.143	94,269.212
1901	167,108.641	73,511.712	93,596.929
1902	168,926.663	72,985.475	95,941,188
1903	173,319.575	76,057.001	97,262.574
1904	181,885.776	74,998.297	106,887.479
1905	187,918.337	79,722.745	108,195.592
1906	211,102.714	90,188.492	120,914.222
1907	241,248.871	107,581.430	143,667.441
1908	203,455.017	97,692.587	105,762.430
1909	220,145.496	105,166.371	114,979.125

Ezen adatok szerint Nagy-Britanniának, behozatala nyersanyagok és félgyártmányokban az utóbbi évtizedben 150 millió £-ról 220 millió £-ra emelkedett vagyis kb. 30¹/_c-al, de hasonlóképen kb. 30¹/_o-kal emelkedett az országban benmaradó tehát ott feldolgozott nyersanyagok értéke 86 millióról 115 millió £-ra.

A fentiekben leszögezett az a körülmény, hogy Nagy-Britannia ipara évi 116 millió £ v. i. 2.784 millió korona értékű külföldi nyersanyagot dolgozhat fel, s e behozatal a legutolsó évtizedben évi 30 millió £-al (720 millió korona) emelkedett, szembevetve bizonyítéka hogy a behozatalt meg nem nehezítő szabadkereskedelmi politika az angol ipar haladását csak elősegíthette.

Mily hatalmas arányokban emelkedik azonban előttünk az angol ipar, ha tekintetbe vesszük, hogy e nagyszabású idegen nyersanyag feldolgozása mellett ez ország maga 1909-ben 263,774.312 tonna szenet és 9,056.851 tonna vasat termelt. Ez óriási termelést pedig egy oly ország mutatja fel, melynek lakossága mindössze 45 millió lélek és területe kisebb mint Magyarországé.

Mig a védvamosok is egyetértenek, a szabadkereskedőkkel abban, hogy az ipari nyersanyagok és félgyártmányok bevitelle lehetőleg meg ne nehezíttessék, a védvamosok a külföldi készgyártmányok lehető kizárását kívánják a hazai ipar érdekében, mert különben véleményünk szerint a hazai ipar kárára a szabadkereskedő ország lerakata lesz az összes országok termelési feleslegének.

Ez elmélet az angol viszonyokra vonatkoztatva fokozottabb mértékben látszik érvénynyel bírni, mert a vámokkal védett versenyző német és amerikai iparok a belföldi árakat a vámvédelem határáig felhajtva nagy mértékben olcsóbban képesek a kivitel számára termelni.

Lássuk azonban, hogy a vámvédelmi irányzatnak ezen, első hallásra igen tetszetős elméleti okoskodása beigazolást nyert-e Angliában a mostani kritikus évtizedben.

Nagy-Britannia bevitelle ez évtizedben készgyártmányokban a következőleg alakult:

	£-ban		£-ban
1899.	121,685.889	1905.	143,585.129
1900.	128,409.606	1906.	156,185.004
1901.	128,314.641	1907.	154,904.292
1902.	133,390.097	1908.	143,085.597
1903.	135,622.557	1909.	147,671.094
1904.	136,298.297		

A készgyártmányok bevitelle tehát ez évtizedben mindössze 20⁰/₀-kal emelkedett, tehát az angol piacoknak idegen gyártmányok által való elárasztásáról beszélni nem lehet.

Az angol ipar hanyatlásáról pedig annál kevésbé lehet szó, mert a 20⁰/₀-os készgyártmány behozatal dacára a hazai ipari külföldi nyersanyagszükséglete 30⁰/₀-kal szaporodott s mig a készgyártmány beho-

zatal értéke 147,671.694 £-t képviselt, addig a külföldről behozott nyersanyag és félgyártmány behozatal 220,145.496 £-ra rugott, vagyis 72 millió fonttal (1.728 millió korona) multa felül a behozott kész iparcikkek értékét.

Ha ezen készgyártmánybehozatal rovata alatt kimutatott cikkeket 1909-ben közelebbről megvizsgáljuk, meggyőződünk arról, hogy annak legnagyobb tételeit vas- és fémfélgyártmányok képezik, mint kb. 3 millió £ vas- és aczéllemezek és rudak, 10 millió £ meg nem munkált vörös réz, 3 millió £ ólom lemez és tuskó, 6 millió £ ónrudak és tuskók, 2 millió £ cink lemezek és rudak — tehát tulajdonképen oly félgyártmányok, melyeket az angol ipar tovább feldolgoz.

A szabad behozatal által az angol iparos éppen abba a kedvező helyzetbe jutott, hogy ezen cikkeket a félgyártmányok német és amerikai nagy kartelleitől még előnyösebben szerezheti be mint maguk a német és amerikai gyárosok odahaza.

A vas- és fémalkatrészek e kedvező beszerezhetésének, (az aczélnek ára Angliában tonnánként, gyakran 10—15 koronával olcsóbb, mint Németországban) köszönheti a hatalmas angol hajóépítőipar nagy fellendülését, mely 1909-ben 620.000 tonna tartalmú kereskedelmi és 101.000 tonna tartalmú hadihajót bocsátott vízre.

Csak e nagy előnyök mellett volt lehetséges, hogy ez évben idegen országok részére 21.000 tonna tartalmú hadihajó és 110.000 tonna tartalmú kereskedelmi hajó épült az angol dokkokban daczára annak, hogy ezen országok legnagyobb része saját hajóépítő iparát tekintélyes kedvezményekkel és segélyekkel iparkodik előmozdítani.

Az angol tengerészeti költségvetés tárgyalásánál bezzeg nem is fognak oly panaszok megnyilatkozni, hogy a hajóépítés nehézségekkel küzd, mert a vaskartell a vasalkatrészek árait túlságosan felfröfolja.

Az angol gyártmánybehozatal legnagyobb tételei sorában látjuk a 4 millió £ értékű gépb hozatalt, mely gazdasági szempontból szintén nem tekinthető károsnak, mert az a körülmény, hogy az angol gyáros mindenkor a legkönnyebben s a legolcsóbb helyről szerezheti be a leg-tökéletesebb gépeket, ez iparost csak versenyképesesébbé teszi.

Az 10 millió £ értékű festő, cserzőanyag és vegyiszer, a 8 millió £ értékű cserzett bőr valamennyi csak az angol ipar szükséglete részére hozatik be.

Mielőtt az angol behozatal vizsgálatát elhagynók egy pillantást kell vetnünk az angol élelmiszerbehozatalnak szóban forgó legutóbbi évtizedben történt alakulására.

Az erre vonatkozó adatok a következők:

	£.-ban		£.-ban
1899.	210,341.368	1905.	231,299 575
1900.	219,969.854	1906.	238.158.156
1901.	223,975.108	1907.	247,290.596
1902.	223,636.137	1908.	244,134.089
1903.	231,475.132	1909.	254,319.383
1904.	230,644.985		

Ez óriási arányú behozatal tehát ez évtizedben 44 millió £-val vagyis 1.056 millió koronával emelkedett. Ily nagy fogyasztás és a fogyasztásnak akkora emelkedése csak oly országban lehetséges, melyben a gazdasági jólét a legmagasabb fokon áll.

E tétel élénkebb megvilágítására csak arra kívánnunk utalni, hogy Londonban az évi húsfogyasztás fejenként 108 kg.-ra rug ezzel szemben Berlinben 67 kg.-ra, Budapesten pedig csak 44·4 kilogrammra.

Daczára annak, hogy az angol szabadkereskedelem ily óriási mennyiségű mezőgazdasági termék behozatalának tág kaput nyitott, mi által a nép legnagyobb és legolcsóbb táplálkozását tette lehetővé, nem következett be az, hogy az angol mezőgazdaság az olcsóbban termelő országok versenye folytán tönkre ment volna.

A tengerentúli országok nagy húsbehozatala daczára Nagy-Britannia szarvasmarhaállománya ez évtizedben nem csökkent s 1909-ben 11,761.830 darabot tett, tehát ezen par excellence iparos állam marhaállománya még mindig jóval meghaladta a területileg nagyobb agrárius Magyarország 7·5 millióra becsült szarvasmarhaállományát.

Az idegen hús behozatalának szabad lehetősége azonban nemcsak azzal az előnyös következménnyel járt, hogy az angol népet ezen legfőbb emberi táplálék legelőnyösebb beszerzéséhez juttatta, e behozatal egyuttal az állattenyésztés fejlesztéséhez is hozzájárult. Az idegen állatok behozatala folytán ugyanis az alárendeltebb minőségű állatok tenyésztése nem lévén hasznos hajtó foglalkozás az angol tenyésztő csak a legelsőbb rendű állatokat tenyészt, melyek tenyészcélokra még kivételre is kerülnek.

Az Argentínából származó húsbehozatalból például Anglia nemcsak azt a hasznos huzza, hogy az angol izlésnek megfelelő fagyasztott húst rendszeresen igen előnyösen szerezheti be, hanem az angol kormány az argentinai hús behozhatását ahhoz a feltételhez fűzte, hogy Argentina a tenyészanyagot kizárólag Angliából tartozik beszerezni.

Az előzőekben arra törekedtünk, hogy vázoljuk azokat a nagy előnyöket, melyeket a szabadkereskedelmi rendszer a vámmentes behozatal biztosítása révén az angol gazdaság részére szerzett.

Sir Robert Peel 60 évvel ezelőtt kijelentette, hogy a szabad behozatal képezi a legjobb fegyvert a védvamos tarifák elleni küzdelemben.

E mondás elveszti paradox jellegét, ha tekintetbe vesszük, hogy a vámmentes behozatal biztosította olcsó táplálék, olcsó ipari nyersanyag, félgyártmány és tökéletes gépek képezik azon főfegyvereket, melyekkel egy ország diadalmasan kiléphet a világverseny küzdőterére.

A következőkben meg fogjuk vizsgálni, hogy a szabadkereskedelem zászlaja alatt küzdő Nagy-Britannia mily eredményeket ért el a világversenyben a legutolsó évtizedben, különösen annak második felében, midőn 1906. évi márczius hó 1. óta Európa legnagyobb részében a vámvédelem még nagyobb mértékben fokozódott.

Nagy-Britannia összkivitele ez időszakban következőleg alakult:

	£.-ban		£.-ban
1899.	329,534.658	1905.	407,596.527
1900.	354,373.754	1906.	640,677.818
1901.	347,864.264	1907.	517,977.167
1902.	349,238.779	1908.	456,727,521
1903.	360,373.679	1909.	469,525.166
1904.	371,015.321		

Az angol kivitel ezen adatok szerint a legutóbbi évtizedben 140 millió £-tal vagyis 3.360 millió koronával emelkedett.

E 43°/o-os emelkedés az angol szabadkereskedelemnek annál nagyobb diadalát jelenti, mert ugyanezen időszakban a legnagyobb arányban fejlődő északamerikai Egyesült-Államok összkivitele 1.203 millió \$-ról 1.638 millió \$-re emelkedvén, 36°/c-os emelkedésével sem éri el az angol kivitel fejlődését.

Ez összehasonlításból kitűnik továbbá, hogy a 469 millió £-t vagyis 11.256 millió koronát tevő 1909. évi angol kivitel az északamerikai Egyesült-Államoknak ez évi 1.638 vagyis 8.190 millió korona értékű kivitelét 3.066 millió koronával vagyis, 37°/o-kal multa felül, bár ez utóbbi ország lakossága kétszer, területe pedig harminczszor akkora, mint Nagy-Britanniaé és termékeny földje szén, vaskincsei is összehasonlíthatatlanul nagyobbak.

Az angol kivitelnek ez utóbbi évtizedben való gyarapodása azonban nemcsak az angol gyarmatokba, valamint az ugynevezett neutralis országokba, mint Brazília, China, Törökországba való kivitel emelkedésében nyilvánul, mely utóbbi országokban az angol kivitel főversenytársaival a német és amerikai iparral egyenlő feltételek mellett küzdött.

Nagy-Britanniának sikerült legnagyobb versenytársai országaiban is fokozottabb mértékben tért hódítana ez évtizedben, annak daczára, hogy

kivitele számára szabott tarifaszerződésai nem voltak és az európai continens legtöbb országában a vámvédelem jelentékenyen fokoztatott.

E tényt bizonyítja, hogy a Németországba irányuló kivitel 1899. évi 37 millió £-ról 1909-ben 47 millió £-re, vagyis körülbelül 10 millió £-el (240 millió korona), azaz 26⁰/₁₀₀-kal, az északamerikai Egyesült-Államokba irányuló kivitel pedig 34 millió £-ról 59 millió £-re, vagyis 25 millió £-el, azaz 75⁰/₁₀₀-kal emelkedett.

Érdekes jelenségként e helyütt megemlítjük, hogy Nagy-Britanniának a gyarmatokba irányuló kivitele ez évtizedben 94 millió £-ról 136 millió £-re emelkedett, vagyis ez emelkedés a gyarmatok nyújtotta kedvezmények dacára mindössze 44⁰/₁₀₀ volt, tehát jóval mögötte marad a védvamos Egyesült-Államok piacain való 73¹/₁₀₀-os térhódításnak.

Az angol kivitelnek e vázlata legjobban igazolja Sir Robert Peel azon idézett mondását, hogy a szabad behozatal a legjobb fegyver a védvamos tarifákkal való küzdelemben.

Az angol külforgalomnak vizsgálata pedig minden elméletnél világosabban győzhet meg arról, hogy az angol szabad kereskedelem a XX. század első évtizedében igen előnyösen állotta ki a környező államok fokozottabb védvamos irányzatának teherpróbáját.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az északamerikai Egyesült-Államokban a demokraták legutóbbi nagy diadala folytán a védvamos irányzat már a közel jövőben előre láthatólag csökkenni fog, Közép-Európának vezető nagyhatalma, Németország pedig nagyszabású industrialisatiója folytán, a mostani kereskedelmi szerződések lejártával kötetlen új szerződésekben fokozódó kivitelének biztosítására szintén vámmérsékléseket lesz kénytelen engedélyezni, valószínű, hogy a védvamos irányzat elérte már tetőpontját és a jövőben a vámtételek enyhülni fognak.

Kétségtelen tehát, hogy Nagy-Britannia a jövőben is sziklaszilárdan fog ragaszkodni ahhoz a szabadkereskedelmi rendszerhez, mely a legnehezebb körülmények között is kiválóan bevált.

Midőn a szabadkereskedelmi rendszernek Nagy-Britanniában való uralomra jutása után 1852-ben először hallatszottak hangok a vámvédelem visszaállítására, Disraeli az akkori miniszterelnök e kísérleteket a következő erélyes szavakkal utasította vissza:

„Whether Protection be right or wrong, it is dead and damned“, vagyis „A vámvédelem, legyen az akár jó, akár rossz, meghalt és el-kárhozott.“

Az angol szabadkereskedelemnek immár 60 éves története bebizonyította, hogy Disraeli e szavaiban rejlő igazság mind a mai napig csakis áldást hozott Nagy-Britannia gazdaságára.

Kunosi Ödön.

Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. I.

Tanulmány az oknyomozó statistika köréből.

I.

„A népességnek az utolsó században a városokban való nagy fokú tömörülése és ennek folytán a városi életnek hatalmas arányokban ki-fejlődése, a városi igazgatást a jelen kornak kétségtelenül egyik leg-jelentősebb problémájává avatta“, mondja Harrer Ferencz: „A város, mint társadalmi alakulat“ című dolgozatában. (Huszadik Század. 1906. évf. 7. sz.) Helyes igazgatása a városi életnek tehát csakis úgy fog törté-
netni, ha megfigyeljük mindazon mozzanatokot, a melyek egy város ala-
kulása, fejlődése körül létrejönnek, s ha ezen megfigyeléseket a gyakor-
lati életben felhasználva, elhárítunk minden akadályt, mely ezen fejlődést
hátráltathatná, s viszont mindent megkísértünk a mi a városokban levő
tömegeknek, s a tömeget alkotó egyéneknek, s ez által az egész város
közönségének anyagi és szellemi jólétét előmozdítja.

A városok fejlődésének alapját a természeti és politikai tényezőkön
kívül, főkép a társadalmi tényezők alkotják. A természetes tényezők,
mint az éghajlat, talaj viszony, könnyű védekezhetés az ellenféllel szem-
ben, s más ilyenek, mozdítják elő a népességnek nagyobb tömörülését.
Ha azután már egy nagyobb tömeg együtt van, akkor az szervezkedik,
megállapítja azon szabályokat, a melyek szerint élni és haladni akar,
sanctionálja azokat, s így megjön a politikai tényező is, melyhez csatla-
kozik azután a társadalmi tényező, a sűrű együtt lakásból fakadó ama
törekvés, egymás vágyainak, szükségleteinek kielégíthetése, a munka-
felosztás nagy elve szerint. Ezen, a város fejlődésének alapját képező
tényezők segítségével, határozhatjuk meg a „város“-nak, mint ilyennek
fogalmát is, a mely meghatározás vagy társadalmi, vagy politikai lehet,
a szerint, a mint a várossal, mint társadalmi alakulattal óhajtunk fog-
lalkozni, vagy pedig politikai, ha a várossal, mint az állami életet
alkotó közjogi tényezővel kívánunk megismerkedni.

A városnak, mint közjogi tényezőnek, meghatározásával, a köz-
igazgatási jog körébe tartozván ez, nem kívánok foglalkozni, csupán a

másik fogalom meghatározásával t. i. a társadalmival. A hány ember foglalkozik ezzel, annyi meghatározással találkozunk úgy Magyarországon, mint a külföldön is. Nem is olyan könnyű dolog az, mert hiszen azon módszerek is, a melyek a város fogalmának meghatározásához vezetnek, különbözők. Dr. Kenéz Béla: „A városok fejlődése és jelentősége“ című művében a város fogalmát meghatározva, például ezt mondja: „a gazdasági és szellemi élet középpontjait alkotó, s ezen a réven rendszerint nagyobb számú népességet is magukban foglaló lakóhelyeket nevezhetjük városoknak“. (L. i. m. 7. o.) Statistikus ennél jobb meghatározást nem is adhat, s ép azért én is ezen meghatározást fogadom el.

Lényegében ugyanez, de bővebb Földes Bélának a meghatározása is. Kovács Ferencz a mezőgazdaság intensivitása szerint különbözteti meg a községeket, városnak azon „rendszerint népesebb“ helyet nevezve, „a melyben a lakosságra aránylag csekély kiterjedésű termelőterület jut, úgy hogy a lakók többsége, vagy a mezőgazdasági legintensivebb foglalkozások (szőlőművelés, kertészet, tejgazdaság stb.), vagy nem mezőgazdasági foglalkozása után él“. Kuriózumkép ideigtathatom Werbőczy meghatározását is, ki azt mondja: „a város, e nevet civitas, mintegy a polgárok összeségéről viseli, minthogy ott sok nép van egybegyűlve. Tulajdonkép pedig a város házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és bástyákkal körülvett sokasága, mely a jó és tisztességes megélésre kiváltságolva van“. (Lásd Hármaskönyv: III. 1., 8. cím).

Ezen inkább akadémikus jellegű meghatározások mellett, igen lényeges azon körülmény is, hogy mily minimális lakossággal kell birnia egy közsületnek, hogy az város legyen. A különböző államok felfogásában némi egyöntetűséget teremtendő, a nemzetközi statistikai congressus a 2.000 lélekszámot fogadta el minimális számnak, az egyes államok saját belátására bizva, hogy most már ezen számot alapként elfogadva, minő osztályozást visz véghez a lakosság számához mérten. Messzire menne ezen fokozatos beosztást államonként külön-külön ismertetni, a mikor már pusztán hazánkban is nagyon eltérők e tekintetben a nézetek. Dr. Ráth Zoltán „Magyarország statistikája“ című művében a 10.000 lakost venné alapszámmul, mások a nemzetközi 2.000, ismét mások az 5.000-es szám mellett törnek lándzsát. A nagyváros fogalmához azonban egyöntetűen az összes statistikusok, legalább 100.000 lakost kívánnak meg, s ezzel kapcsolatban azután Mayr: „Die Bevölkerung der Großstädte“ című munkájában megalkotja a „világváros“ fogalmát, a melyhez legalább egy milliónyi lakost követel.

Dr. Kenéz „A városok“ stb. című munkájában a legszélesebb alapra fektetett kutatások és tanulmányok alapján mutatja be a városi

élet fejlődésének egyik első, mondhatjuk alapjelenségét, mely nem más, mint a városok lakosságának aránytalan szaporulata, a kisebb városok, de leginkább a falvak népességének gyarapodásával szemben. Így látjuk azt, hogy míg 2.000 lakosnál kevesebb lelket számláló falvak lakossága 1869—1900-ig terjedő harmincz évnvi időköz alatt 7,729.637-ről csak 7,905.799-re emelkedett, azaz az egész növekedése csak 176.162 lélek volt, a mi 2·3⁰/₆-nak felel meg, addig a 2000-en felüli lakossággal biró helységek népessége 5,849.492-ről 8.815.775-re emelkedett, s ezen belül az 50.000-nél több lakossal biró városok népessége 398.030-ról 1,203.611-re emelkedett, a mi az előbbi esetben 2.966.283, az utóbbi esetben pedig 805.581 főnyi szaporulatnak, azaz 202·4⁰/₆-nak felel meg. Igaz, hogy azt is számítanunk kell, hogy a városok ez idő alatt egyenként külön-külön is szaporodván, mindig az előbbi fokozatba jutottak bele.

Még szembeötlőbb a városi lakosság aránytalan szaporulata a vidéki népesség gyarapodási hányadával szemben, a következő példában. Magyarország lakossága 1800-ban hozzávetőleg 9,859.000 volt, ebből 20.000 lakosnál felüli városban lakott 228.000, ezen aluli helyekben pedig 9,631.000, 1850-ben azonban a 11,554.377 lakosból a 20.000-en felüli népességgel biró városban már 683.008; s a többi helyen 10,871.369 lakott; 1900-ban pedig a 19,122.146 lakosból, a 20.000-en felüli lakossal biró városokban lakott 3,356.876 és a többi helyen 15,765.270. E három adat között levő óriási különbség mindennél jobban bizonyítja a fentebb vallott tan igazságát A. F. Wéber: „The growth of cities in the inneteenth century“ című munkájában a népességnek a városokba való ezen óriás arányú özönlésének magyarázatát abban találja, „hogy egy nemzet hatályos ipari szervezete a népesség összpontosítását követeli minden foglalkozási ágban, a földművelés kivételével; mivel pedig a földművelés termékeit a népességnek mindig kisebb részével tudja előállítani, ebből következik, hogy a népességnek a népesedési csomópontokra (városokra) eső része növekedik“. (L. i. m. 224—225. oldalon).

S ez a magyarázat nagyjában meg is felel a városoknak bevándorlás következtében előállott nagymérvű szaporodásának, eltekintve attól, hogy minden államnak meg vannak a maga különleges viszonyai, a melyek jobban előtérbe nyomulnak. E különleges viszonyai az államnak, leginkább a fővárosok lakosságának szinte mértani haladvány szerint való emelkedésénél látszanak meg, úgy hogy a fővárosba való eme nagy arányú tódulást, szinte népvándorlásnak nevezhetjük. Példa erre különösen a mi fővárosunk, melynek 1869-ben még csak 276.385, s 1900-ban már 716.476 lakosa volt, a mely szaporodás 30 év alatt 164·7⁰/₆-nak felel meg.

A városoknak a vidék hátrányára való fejlődésének másik alapjelensége: a gazdasági erőknek nagyobb egyesülése. Ez szinte ok és okozati összefüggésben van a lakosság nagyobb arányú fejlődésével. Természetes az, hogy a nagyobb kereslet, nagyobb kínálatot vonz maga után. Az ipar és kereskedelem csakis ott fejlődhetik igazán, a hol számíthat arra, hogy cikkének kelendőse van. Hiába termelne bármily népcikket is valamely iparág oly helyen, a hol azt senki sem keresi, míg fokozatos[~]productiora készíti az oly hely, a hol áruit mindenkor elhelyezheti. Így keletkezik azután az iparosok fokozatos mozgalma a vidékről a kisvárosba, s a kisvárosból a gyári üzemekkel bíró nagyvárosokba. S hogy az ipar és kereskedelem fejlődése mily nagy fontosságú valamely nemzet életében, azt legjobban mutatja ama szivós versengés az iparállamok körében a gyarmatok szerzése körül, de mutatja hazánk is, mely csak a legközelebbi multban is óriási összegeket vett fel költségvetésébe, iparvállalatok alakítása és segélyezése céljából.

A harmadik alapjelenség a városok fejlődésében, mely egyszersmind következménye és kiegészítője az előbbi két alapjelenségnek, az, hogy a városok egyuttal a műveltség, a szellemi élet középpontjai is. A sűrűbb népesség, az ipar és a kereskedelem fejlettsége szükségessé teszi az emberek gyakoribb érintkezését egymással, s ezen sűrűbb érintkezés önként magával hozza a hasonló szellemű és gondolkodású emberek egyesülését. Így keletkeznek a különböző politikai és társadalmi célokat szolgáló egyletek, így a hírlapok, mint a város, vagy ha nagyobb térben vannak elterjedve, mint az állam közvéleményének szócsövei.

A fejlettebb szellemi élet megtermi gyümölcsét a jótékonyág terén is. Az ember leveti egoismusát, s utat enged az altruismusnak, a felebaráti szeretetnek. Így jönnek létre a különböző jótékonyági intézetek, a lelenczházak, szegények menhelyei, s más ily természetű intézmények. Minél fejlettebb a város, minél nagyobb a lakossága, minél intensivebb az ipar és kereskedelem, annál inkább van szüksége az illető város közönségének szellemi és jótékonyági egyletekre, míg a kisebb iparral bíró, néptelenebb helyek, ezek jórészét nélkülözhetik is. Vegyük csak az ipari alkalmazottak baleset és betegség ellen való biztosítását, a mezőgazdasági munkáspénztárakat, az aggok és rokkantak segélyegyesületeit, mindezek már természetüknél fogva sem szorítkozhatnak kisebb körletekre, mert minél nagyobb számú egyén érdekét képviselik, annál könnyebben és célirányosabban fejthetik ki működésüket.

»A cultureszközők csomópontja mindenképpen a városokban van, s valamint a gazdasági középpont, úgy a művelődési középpont minőségének is befolyást kell gyakorolniok a városnak úgy belső szervezétére, mint az állami szervezetben elfoglalandók helyére.« — mondja Harrer

Ferencz. (L. i. m. i. t. 16. old.) A művelődési állapotnak az állami élet berendezésében szereplő helye különösen fontos az oly államokban, mint Magyarország is, melynek lakossága oly soknyelvű, s a melynek népe erkölcsi, szellemi és nemzeti gondolkozásában oly annyira különböző. Ezen alakulás is összefüggésben van a városok fejlődésével és jelentőségével. A mig a cultura nem oly magas színvonalon áll, addig semmi különösebb befolyásuk a városoknak az állami életre nincsen; de a mint az ipar és a kereskedelem intensivebb, a mint a cultura fejlettebb, azonnal észrevehető a városok döntő szerepe a nemzet életében, s ekkor már uralkodó nép valamely államban csak az lehet, a mely a városokat lakja.

Igy látjuk hazánkban is, a hol a magyarság lakta Nagyalföldtől eltekintve, a nemzetiségi vidékeken levő törvényhatósági, de rendezett tanácsú városok is, nagyrészből magyarok, vagy legalább is sokkal erősebben magyarosodnak, mint a kisebb számú lakóval bíró alacsonyabb műveltségi fokú vidéki népesség. Fényes Elek »Magyarország statistikája« című munkája I. kötetének 16. lapján az 1839. évbéli állapotokat tartva szem előtt, azon 126 város közül, melyet fölvelt, 46-ot mond magyarnak, 46-ot szlávnak, 31-et németnek és 3-at román jellegűnek. S ugyancsak e 126 város lakossága így oszlott meg: volt 527.576 magyar, 310.887 szláv, 244.287 német s 40.454 román. Mennyivel más már az arány, ha az 1890. évbéli népszámlálás, vagy még inkább, ha az 1900-as népszámlálás adatait vizsgáljuk. Mig a vidéki lakosság magyarságának erősödése az 1880-tól 1900-ig terjedő 20 évnél időköz alatt csak 26·45⁰/₀-ot tett ki, addig a rendezett tanácsú városokban lakó magyarság 38·75⁰/₀-nyi, s a törvényhatósági városokban lakó magyarság 85·56⁰/₀-nyi erősödést mutat. (L. Vargha Gyula: »A magyarság félszázados fejlődése« Közgazdasági Szemle 1902. évf. 27. köt. 409—432. lapjain.)

Nyugodtan mondhatjuk ennek alapján, hogy az a rohamos és nagyfokú fejlődési folyamat, mely a városok életében szemünkbe ötlük, nem egyéb, mint természetes folyománya az emberiség nagyarányú kulturális és gazdasági haladásának. S habár láttuk azt az összefüggést, mely valamely állam nagysága és annak városai fejlettsége és jelentősége között van, mégis akadnak olyanok is, a kik a városi élet szülte magasabb gazdasági és kulturális fejlődési folyamatot meggátolni törekednek, részint a városok számának minél nagyobb szaporításával, részint mint az különösen Franciaországban tapasztalható, de utóbbi időben hazánkban is észrevehető, az agráriusok ama törekvése, hogy a falusi élet dicsőítésével, a városi életet ez utóbbinak alárendeljék.

Az előbbi áramlat nem igen árt a nagyvárosoknak, sőt azok terü-

leti megnagyobbodását vonja maga után. Ugyanis az olcsóbb élet, a lakások kényelmessége, a jobb és tisztább levegő után való vágy a falvakba való kitelepülésre készíti a nagyváros lakóit. A foglalkozás azonban nem engedi meg, hogy messzire távozzanak működési terükről, s így mindinkább fejlődnek ezen ugynevezett elővárosok, mignem elérkeznek amaz időponthoz, a mikor önmagától jön az anyavárossal való területi egybeforradás. Az utóbbi áramlat, vagyis az agráriusok mozgalma, ama nagy hatásnál fogva, a mely a városi élettel karöltve jár, szintén nem veszélyes a városok fejlődésére, sőt inkább előmozdítja a városban visszamaradt lakosság megélhetési viszonyait. De megkülönböztetve is, a városból kikerült lakosság már nem tudja elfelejteni mindazt a jót, a mi a városi életet jellemzi, iparkodik tehát azokat a lehetőséghez mérten a falvakban is megvalósítani, a mi által azokat is, lassan-lassan városokká alakítja át.

Szóval mindkét kísérlet nem hogy ártana a városi élet fejlődésének, a mire irányul, hanem előmozdítja még a városi élet előnyeit, ha nem is közvetlenül, de közvetve, s ép e körülményből láthatjuk, hogy a népélet súlypontja a művelt államokban nem az óriási tömegtől lakott vidéki, hanem kulturális és gazdasági fejlettségénél fogva arra hivatottabb városi lakosságban van. „Mint minden egyéb tekintetben, a politikai alkotás, szervezet és reform tekintetében is, a nagyvárosokból indult ki mindig és mindenütt a kezdeményezés, s ezekben ültek az államrendező emberi szellem mindig első s korszakokat nyitó diadalait“ — mondja Kautz Gyula: „A városok keletkezésének törvényei“ című tanulmányában. (Lásd Budapesti Szemle 1882. évf.)

De nem teljesítenénk tökéletes munkát, ha a városok eme óriási és tagadhatatlan előnyeivel szemben, már ez alkalommal is, nem foglalkoznánk egyuttal annak hátrányaival is, Kenéz Béla fentebb idézett művében a 107—132-ig terjedő oldalakon mélyreható kutatások alapján ismerteti azt a nagy hátrányt, a mely a testi erő elkorcsosulása, az erkölcsi élet megmértelvezése, a lakások drágasága folytán azok túlzusfoltságából előálló betegségeket szüli, de bizonyítja ugyancsak statisztikai adatokkal azt is, hogy ezen hátrányok sem erkölcsi, sem az anyagi téren, nem olyan óriásiak, mint azt sokan állítják. Sajnos állapot, az bizonyos, hogy az anyagi és szellemi élet terén elért nagyobb fokú haladással karöltve jár a városokban az erkölcsi élet sülyedése is, de ezt megakadályozni bajosan lehet „... csak azt tehetjük, hogy kinövéseiket lenyesegezzük, hasznos és áldásos gyümölcseiket szaporítsuk, s ezzel a városokat nemcsak a tudásnak és haladásnak, de az erkölcsi élet magasabb rendjének is színterévé tegyük.“ (L. Kenéz i. m. 132. old.)

II.

Az eddigiekben a városokról, mint társadalmi alakulatokról, általánosságban volt szó, a nélkül, hogy egy meghatározott várost tartottunk volna szem előtt. Nekünk azonban nem ez az igazi feladatunk, hanem az, hogy a városok alakulásáról, fejlődéséről és jelentőségéről általánosságban ismertetett dolgokat már egy megnevezett városra alkalmazzuk, s pedig Nagybecskerek rendezett tanácsú városra, Torontál vármegye székhelyére. Hogy czélunknak helyesen felelhessünk meg, nem kell mást tennünk, mint a városok alakulásának alapjelenségeit tekintetbe véve, megvizsgálunk azt, hogy az általános tan és általános szabály mint alkalmazható a speciális esetre, s hogy ezt érzékileg is bemutathassuk, összehasonlitásokat fogunk tenni városunk, a városunk körül elterülő központi járás, mint közvetlen szomszédos vidék, s a megyére vonatkozó adatok között. Igyekezni fogok lehetőleg teljes és hű képet nyújtani Nagybecskerekről, mely város viszonyaival, a személyes érintkezés révén jutottam közelebbi ismeretségbe.

Általánosságban a városok fejlődésének első alapjelensége az, hogy sokkal rohamosabban szaporodik lakosságuk száma, mint a vidéké. Ezen így általánosságban mondott elv, nem áll egészen városunkra, bár-mint az alább közlendő adatok összehasonlitásából látni fogjuk, mégis itt is észrevehető a népesség nagyobb arányú fejlődése. Iparkodtam lehetően hosszabb fejlődési folyamatát vizsgálni városunknak, s e vizsgálódásom eredményeként közölhetem, hogy városunk lakossága kitett:

1870-ben	19.666	leket, s lakházainak száma	1.960	volt
1880-ben	19.529	„ „ „ „	2.415	„
1890-ben	21.934	„ „ „ „	2.895	„
1900-ban	26.407	„ „ „ „	3.372	„

Már a nagybecskereki járás, s a megye lakosságának száma nem szaporodott ily gyorsan, mert a mint az alábbi adatok igazolják a gyarapodás ez volt:

	a járásban	a megyében
1869-ben	48.521	528.697
1880-ban	45.335	513.861 ¹⁾
1890-ben	51.298	526.100
1900-ban	52.431	539.268

Ha már most ezen adatokat összehasonlitjuk, akkor azt fogjuk látni, hogy míg városunk népessége 1900-ban, az 1890. évbéli nép-

¹⁾ Nagyikikinda, Nagybecskerek, Pancsova nélkül.

számláláshoz képest 16·3⁰/₀-nyi emelkedést mutat, addig ugyanezen idő alatt a nagybecskereki járás népessége 2·26⁰/₀-kal s a vármegye népessége 2·44⁰/₀-kal szaporodott. Ezen adatok is mutatják az általános részben elmondottak igazságát, mivel látjuk, hogy városunk népessége tényleg gyorsabban emelkedik, mint a vidéké. De nem hagyhatom szó nélkül azt sem, hogy az 1890-es években épült a torontáli helyi érdekű vasutak túlnyomó része, a melynek igazgatósági székhelyét városunkba tették. Ezen időben épült a selyem- és szőnyeggyár, ekkor állították fel az itteni pénzügyigazgatóságot. Ezen időre kell visszavezetnünk a polgári, s a kereskedelmi iskola megnyitását, a közigazgatási tanfolyam (a legrégebbi egész hazánkban) felállítását, a mi mind befolyással volt arra, hogy városunk népessége ily óriási számban gyarapodjék. A mi azonban kétségtelenül legközvetlenebbül eredményezte a közel 4.500 főnyi szaporulatot, az az ugynevezett muzslai magyar telep megalkotása volt, a hova mintegy 400 fajmagyar családot telepített le a földmivelésügyi kormány.

A régibb adatokhoz nem találtam meg a nemzetiség és felekezet szerint való eloszlási arányt, csupán az 1890-es népszámlálásra vonatkozókat közölhetem, a mit annál inkább teszek, hogy azután ezen adatokat az 1900-ik évbéli népszámlálásával összehasonlítva, bemutathassam a városok másik alapjelenségét, mely abban áll, hogy nemcsak gyorsabban szaporodnak, mint a vidék, hanem egyuttal erősebben magyarosodnak is, mint a vidék lakossága.

Az 1890-ik népszámlálás adata szerint városunk 21.934 lakója közül volt:

5.116	magyar; vagyis az össznépesség	. . . . .	23·78	%-a
7·874	német	„	35·89	„
7.969	szerb	„	36·33	„
417	tót	„	1·72	„
382	oláh	„	1·50	„
51	horvát	„	0·22	„
125	egyéb	„	5·56	„

A mi már most ugyanezen lakosságnak vallásfelekezetenkénti eloszlása volt, az a következő képet mutatja. Volt a 21.934 lakosból:

11.323	róm. kath.;	vagyis az össznépesség	. . . . .	51·63	%-a
55	gör. „	„	0·24	„	
8.279	gör. kel.	„	37·74	„	
647	ág. ev.	„	2·98	„	
391	ref.	„	1·72	„	
29	egyéb keresztény	„	0·13	„	
1.210	izraelita	„	5·56	„	

Ha most egybehasonlítás végett nézzük a megyének városunkhoz legközelebb eső része magyarságát, s egyuttal a vármegyéét is, akkor az 1890-es népszámlálásra vonatkozólag a következő eredménnyel fogunk találkozni. A nagybecskereki járás lakosságának száma 1890-ben 51.298 volt, s a következő nemzetiségi eloszlást mutatta volt:

4.105	magyar; vagyis az össznépeség	. . . . .	8.01	%-a
17.773	német	„	34.64	„
2.931	tót	„	5.74	„
10.713	oláh	„	20.88	„
405	horvát	„	0.78	„
14.213	szerb	„	27.70	„
1.158	egyéb	„	2.25	„

Ugyanekkor volt (Nagykikinda és városunk leszámításával) Torontál vármegye lakosságának száma 526.100, mely nemzetiség szerint a következőleg tagozódott volt:

87.439	magyar; vagyis az össznépeség	. . . . .	16.61	%-a
163.950	német	„	31.18	„
13.307	tót	„	2.53	„
86.310	oláh	„	16.40	„
157.649	szerb	„	29.97	„
17.400	egyéb	„	3.31	„

Összehasonlítva már most az alapul vett három terület lakosságának nemzetiségi arányát, látjuk, hogy volt:

	városunkban	a járásban	a megyében
a magyarság aránya	23.78 %	8.01 %	16.61 %
a németség	35.89	34.64	31.18
a szerbség	36.33	27.70	29.97
a tótság	1.72	5.74	2.53
az oláhság	1.50	20.88	16.40
a horvátok	0.22	0.78	—
egyéb	0.56	2.25	3.31

Ezen táblázatból azután láthatjuk, hogy mennyivel erősebb a magyarság aránya a városban, mint akár a közvetlen szomszédságában levő járásban, akár pedig az egész vármegyében, sohasem érve bele sem városunkat, sem Nagykikinda rendezett tanácsú várost. A németség aránya majdnem mind a három körzetben egyforma, következménye ez a nagy német telepítéseknek, a németség nagyobb szaporodási képességének, s vagyoniilag szilárdabb helyzetének. A szerb elem feltűnő nagy arányszáma városunkban, mely még a megyebeli aránynál is nagyobb,

onnan van, hogy a szerbek, kik városunk népességét ez idő szerint alkotó lakosok legrégebbjei, hűek maradtak őseik szerzeményéhez, lakhelyüket nem változtatták, a mint később látni fogjuk, a kivándorlásban is a legcsekélyebb arányban vesznek részt. Az oláhságnak, mely pedig a központi járásban erősen van képviselve, városunkban való csekély száma, e nép erősen agricultur jellegében leli magyarázatát.

Azt mondtuk, hogy a városoknak nemcsak az a sajátságuk, hogy gyorsabban szaporodnak, mint a vidék népessége, hanem az is, hogy ezzel kapcsolatban, egyuttal gyorsabban magyarosodnak is. Ezt látjuk a mi városunknál is. Ugyanis az 1900-as népszámlálás az 1890-iki eredményével szemben, a következő nemzetiségi eloszlást tünteti fel. Volt a 26.407 lakos közül:

9.288	magyar; vagyis az össznépesség	. . . . .	35.1	%-a
8.055	német	„	30.5	„
8.091	szerb	„	30.6	„
423	tót	„	1.6	„
281	oláh	„	1.06	„
70	horvát	„	0.26	„
199	egyéb	„	0.88	„

Szóval látjuk, hogy az elmúlt évtized alatt a magyarság 4172 főnyi szaporodást mutat, a mi 81.4%-nyi javulásnak felel meg. Ez óriási javulást természetesen nem lehet természetesnek neveznünk, hanem onnan van, hogy a mint már fentebb említettem, a kincstár területén a kormány 400 magyar családot telepített le. A németség, s a szerbek csekély szaporodása onnan van, hogy az előbbieik körében nagy volt ez időben a Horvát-Szlavon országba való elvándorlás, a hol olcsó pénzen vásároltak földeket; az utóbbiak szaporodása pedig azért oly csekély, mert mint alább közölni fogjuk, szegénységüknél fogva náluk nagyon erős a halálozás. Az oláhság 100 főnyi apadása a falvakba való visszatelepülés következménye.

Nézzük már most, hogy ugyanezen tíz év alatt mennyivel erősödött a magyarság a szomszédos járásban, s mennyivel az egész vármegye területén. Ezt vizsgálva látjuk, hogy a járás magyar elemének száma 4.105-ről 5.239-re emelkedett, a mi 1.134 főnyi szaporodásnak, azaz 27.6%-nak felel meg. Ezzel szemben az egész vármegye magyarsága 87.439-ről 111.229-re emelkedett, a mi 23.790 főnyi szaporodásnak, azaz 27.2%-nak felel meg. E lényeges javulás szintén telepítés eredménye, a mennyiben a 90-es évek folyamán a bukovinai csángó telepekről több száz magyar családot sikerült visszahozni az anyaországba.

Az eddigiekben csak általánosságban tüntettük fel azt, hogy a

szaporulat az egyes évtizedek alatt mennyi volt. Ugyan az 1869-től 1880-ra eső időben a hivatalos adatok több ezer főnyi apadást tüntetnek fel, ez azonban nem a lakosság számában való decadentia következménye, hanem annak tulajdonítandó, hogy a határőrvidék polgárosításával s a törvényhatóságok rendezése alkalmával, az egyes törvényhatóságok saját belső szervezetüket is megváltoztatták. Most már arra fogunk kiterjeszkedni, hogy városunk lakosságának növekedéséből mennyi volt a természetes szaporulat s mennyi a bevándorlás folytán előállott gyarapodás. Az erre vonatkozó adatgyűjtésem csak hosszas utánjárás után sikerült, mert városunkban ilyenmő felvételt nem eszközöltek s így az évről-évre való természetes szaporodásnak, a kivándorlás és halálozásokkal történt apadásnak folytonos szemmeltartásával s a városi cseléd-szerző-intézet adatai egybevetésével kellett megszerezniem azon adatokat, melyek városunk lakosságának a bevándorlás révén előállott gyarapodására vonatkoznak.

A bevándorlás folytán előálló szaporodás már magánál az 1900-ik évbéli népszámlálási adatnál mutatkozik, a mikor városunk 26.407 lakósa közül 25.953 volt helybeli illetőségű, s 454 idegen illetőségű. Fentjelzett kutatásom segítségével állapítottam meg városunk népességének szaporodását 1904-ről 1905-re. 1904. év végén volt városunknak 26.894 lakója. Született az 1905. év folyamán 939; meghalt 994, ebből a közkórházban elhunyt idegenek száma 116, külföldi 16, s így a tényleges veszteség 863, vagyis az 1905. évbéli természetes szaporodás a 6 halva született betudásával 70 főnyi volt. Ezt hozzáadva a 26.894-hez, kellene városunk lakosságának az 1905-ik év végén 26.964-nek lennie, tényleg azonban 27.054 van, s ha már most tekintetbe vesszük, hogy az 1905. év folyamán 143 kivándorló volt, úgy városunk lakosságának a bevándorlás folytán előállott szaporulata 233 főnyi volt.

Az előbbi évben városunkban semmiféle oly alkalom nem volt, mely nagyobb munkáskeresletet eredményezett volna, az 1905-ik év folyamán azonban, részint a hidépítések, részint több nagyarányú magánház fel-emelése, a kórház kibővítése, az igazságügyi palota építésének megkezdésekor kiűtött kőműves-sztrájk, s a helyébe lépett kizárás nagy munkáskeresletet eredményezett, s ennek tulajdonítandó, hogy az ez évben bevándorolt 233 egyén közül 124 férfi s 107 nő.¹⁾

Bár egész pontosan, hivatalos adatok hiánya miatt, a bevándorlás folytán előálló szaporulat meg nem állapítható, tekintélyesebb már csak azért sem lehet, mert a mi alföldi, nagyobb részt agricultur jellegű városaink, nem is birnak annyira a városok jellegével, mint a hegyes

¹⁾ Ezen adatokat az igazságügyi palota építkezése vezetőjétől kaptam.

vidék ipari és kereskedelmi góczpontjai. A városunkból való kivándorlás, nem tekintve az Amerikába irányuló munkakeresletet, leginkább az oly munkásoknál fordul elő, kik, mint az építőiparágazatokhoz tartozóak, kenyerük java részét a nyáron keresztül szerzik meg, s munkahiány miatt csak a nagyvárosokban boldogulhatnak a tél folyamán. Ez az oka a városunkból különösen Temesvárra irányuló nagyobb vándorlásnak, mivel ez nagy iparvállalataival, rohamosan fejlődő népességével, átmenetileg is, állandóan is, sokkal több embert tud foglalkoztatni, mint a kevesebb lakóval bíró, nagyrészt östermelő Nagybecskerek.

Városunk agricultur jellegéről szólva, e helyen tesztek említést a nagyobb városok sajátságos vonásáról, a „cityképződés“-ről. Ez városunkban nincs meg. Az ily cityt alkotni hivatott belváros nálunk oly nagy terjedelmű, s a nálunk divó ama szokásnál fogva, hogy minden városrésznek kell valamit adni, hogy fejlődőképes legyen, hivatalaink ugy széjjel vannak szórva, hogy ilynemű alakulat egyelőre ki van zárva. De meg azután, ép agricultur jellegénél fogva, városunk lakosságának legnagyobb része a saját házikójában lakik, a minek bizonyítéka, hogy 3.372 házsám mellett csak 6.304 lakrész van, s ebből is a belváros 250 házsámára jut 634 lakrész, s a német negyed 350 házsámára 812, s a többi nyolcz kerület 2.772 házsámára 4.858.

A mikor a városok fejlődésének alapelveit vizsgáltuk, azt láttuk, hogy a városokban halmozódik fel az ipari és kereskedelmi élet java része s így ez is egyik főtenyezője annak, hogy városaink sokkal erősebben fejlődnek, mint a vidék. S itt azután valami sajátságos jelenséggel találkozunk, a mely nem más, mint az, hogy a kisipar mindinkább hanyatlik, s helyét elfoglalja a nagyüzemű gyári ipar. Hogy azután a nagyban való munkavállalatok ezen óriási szaporodása nemzetgazdaságtani szempontból mily nagy fontosságú, azt nem kell bizonyitanom, de nem is vág dolgozatom keretébe. Csupán azzal kívánok foglalkozni, hogy 1890-iki népszámlálás s az 1900-ik évbéli népszámlálás adatainak egybevetése mennyire nyujt bizonyoságot a fentebb vallottak mellett.

Igy látjuk azt, hogy az önálló (tulnyomóan házilag kezelt ipar) iparosainak s azok segédszemélyeinek száma volt városunkban

	1890-ben	1900-ban
önálló iparos	849	1.042
segédszemély	1 080	1.501

Vagyis, a mig az 1890-es népszámlálás eredményeként minden 100 iparosra 122 segédszemély jutott, addig az 1900-as népszámlálás már 22 főnyi szaporulatot, azaz 144 segédszemélyt tüntet fel. A segédszemélyek száma tehát sokkal nagyobb arányban szaporodik, mint az

önálló iparosok száma. E mellett tekintetbe kell vennünk városunknál azt a szokást is, hogy részben a helyiség bérében való takarékoság, részint a nagyobb mérvű adóteher elkerülése, részint az élelmezés mellőzhetése végett, nagyobb iparosaink túlnyomóan odahaza dolgozó munkásokat alkalmaznak, s így ezek a népszámlálás alkalmával, mivel magánmunkákat is elvállalnak, önálló iparosoknak lettek felvéve, jóllehet nem azok.

Bár nem mutathatunk fel valami nagyon fejlett ipart, mégis, ha tekintetbe vesszük azt, hogy hányan foglalkoztak az 1890-ik évbéli, s hányan az 1900-ik évbéli népszámlálás adatai szerint iparral, kereskedelemmel, egyéb vállalatokkal, hivatalnoksággal, s őstermeléssel, akkor azt látjuk, hogy bár lassan, de azért nálunk is halad az ipar és a kereskedelem. Ezen szempontból vizsgálva városunk lakosságát, látjuk, hogy volt

	1890-ben	1900-ban	gyarapodás
iparos	1.929	2.543	624
kereskedő	640	760	120
közlekedéssel foglalkozó	140	366	226
hivatalnok	760	845	85
őstermelő	3.320	3.418	98

Az ipar- és kereskedelem kisebb arányú fejlődésével szemben, a közlekedési vállalatok alkalmazottjainak több mint megkétszereződése onnan van, hogy ez időben épült ki a nagybecskerek—módos—pancsovai; a szécsány—alibunár—petrovoszello—románpetre—pancsovai; a nagybecskerek—karlova—szegedi; s a nagybecskerek—zsombolyai keskenyvágányú vonal, mely vasutak forgalmi személyzetének jórésze városunkban lakik, minthogy ez a vonalak kezdő állomása. Az őstermelők számában való csekély szaporodás onnan leli magyarázatát, hogy városunkból leginkább az őstermeléssel foglalkozók keresnek boldogulást a messze idegenben, de meg azonkívül az őstermelők egy része iparral, kereskedelemmel, vagy más egyébvel is foglalkozván, ezekhez lesznek sorozva.

Iparosaink számát azon szempontból nézve, hogy ki melyik ágazathoz tartozik, azon eredményre jutunk, hogy városunk iparának túlnyomó nagy része a helyi szükséglet kielégítésére szoritkozik. Volt ugyanis a 2.543 iparosból:

ruházati	iparral foglalkozó . .	933; az összes iparosok . .	36·6%-a
vas- és fém	„ „ . .	267 „ „ „ . .	10·5 „
élelem és élvezeti	„ „ . .	214 „ „ „ . .	8·4 „
vendéglős	„ „ . .	228 „ „ „ . .	8·9 „
építészeti	„ „ . .	442 „ „ „ . .	17·3 „
egyéb	„ „ . .	459 „ „ „ . .	18·3 „

Látva már most városunkban a 10 év eredményezte haladást, nézzük, hogy ugyanezen idő alatt, mint fejlődött vármegyénk területén az ipar. Volt megyénkben :

	1890-ben	1900-ban	gyarapodás
iparos	24.697	26.423	1.726
kereskedő	5.411	5.153	258 fogyás
közlekedési alkalmazott	1.169	2.212	1.043
őstermelő	130.533	192.028	61.495

Vagyis ezen adatok az általánosságban vallott elv mellett tanúskodnak. Mig városunk ipara az elmúlt 10 év alatt majdnem harmadával erősödött, addig az egész megye ipara még tizenharmadával sem. Fel-tűnő, hogy a kereskedők száma fogyott. Ezt azzal vélem megmagyarázni, hogy megyénk közvetlen szomszédságában több olyan virágzó törvényhatósági jogú város van, a melyek a közel fekvő vidék kereskedelmi életét teljesen magukhoz ragadják, s ez által a vidék kereskedői fejlődési képességgel nem bírva, mivel sem oly izléses, sem oly jó és olcsó áruval nem rendelkeznek, mint a városi kereskedők, kénytelenek üzletüket megszüntetni.

A közlekedési vállalatok alkalmazottainak majdnem megkétszereződése, a városunknál e pontnál előadott okon alapszik. Az őstermelők számának majdnem felével történt emelkedése onnan leli magyarázatát, hogy a kincstár több magyar telepítést eszközölt, s mivel ugyan csak ez idő alatt több nagy kiterjedésű magánbirtok is parcellázva lett, e két körülmény szaporította meg ily nagy arányban az őstermelők számát.

Az ipar fejlődéséről szólva, nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy e fejlődési folyamat, mint már fentebb is röviden megemlítettem, különösen a nagyiparnak kedvez. Legjobb példa erre városunk, melynek ezelőtt 10 személynél többel dolgozó iparvállalata csak 3 volt, mig ma (az 1900-as népszámlálást véve alapul) 13 ilyen vállalat van, s ezek közül 5, mely 20-nál is több segédszemélyt foglalkoztat állandóan. Ezzel szemben a vármegyében összesen 49 ilyen 10-nél több segéd munkást alkalmazó vállalat van, melyek közül 28 olyan, mely 10—20; s 21 olyan, mely 20-nál több segédszemélylyel működik. A mint láthatjuk, a nagy vállalatok több, mint egy negyede városunkra esik.

Szóval az ipari vállalkozás Magyarországon ép úgy, mint minden más államban is, a nagyvállalatok irányában halad, a mely mindenütt, a hol előtérbe nyomul, előnyösen befolyásolja az ország gazdasági viszonyait. A nagyipari vállalat a termelési tényezők s a piac jobb kihasználása következtében, nagyobb nyereséggel termel, mint a kis

vállalat. De meg nagy előnye van abban is, hogy a sok munkás egyesítése által, azok erkölcsi és szellemi értékét, minőségét fejleszti, növeli bennök az érdekközösség tudatát, s egyesíti az egy és ugyanazon szakmabelieket. Magának a munkásnak helyzete is sokkal jobb a nagy, mint a kisiparosnál, a mit könnyen megérthetünk, ha arra a jelenségre gondolunk, mely mindenütt észlelhető, a hol egy és ugyanazon termelőpiaczon, nagyipar a kisiparral versenyre kél. A küzdelem vizsgálásánál láthatjuk, hogy mily szívosan ragaszkodik eleinte a kisiparos megélhetéséhez, míg csak a munkás és önmaga erejének végső kihasználásával, kénytelen feladni az aránytalan küzdelmet, s maga is munkásává szegődik a nagyobb vállalatnak. Ha ezen fejlődési folyamatot megfigyeljük, érthetővé válik előttünk, hogy mennyire gyarapodik a nagyipar a kisiparral szemben, s mily aránytalanul nagyobb mérvben szaporodik a segédszemélyek száma, az önálló iparosokével szemben.

Ennek természetes következménye azután, hogy a nagyobb iparvállalatoknál s evvel kapcsolatban, az ily iparvállalatokat magukban foglaló városokban, rövidebb a munkaidő, mint a kisiparosoknál, s viszont sokkal magasabb a munkabér is, mint a kisiparosnál. Így mindinkább hanyatlik a kisipar, de szaporodik a proletáriátus, mely az ipar fejlődésével mindig erősebb lesz, minek következtében a munkás tudatára ébred erejének, önbizalma emelkedik, a minek közvetlen eredménye a munkásságnak mind nagyobb mérvet öltő szervezkedése. E szervezkedések a szakszervezetekben nyerik látható alakjukat. A szakszervezetek eleinte tisztán gazdasági egyesülések voltak, a melyek a társadalomtól elhanyagolt munkásosztály érdekeit karolták fel. Ezeken belül volt a munkásság betegsegélyezési pénztára, s dolog hiánya alatt, innen kaptak segítséget. Az idők folyamán azonban ezen szakszervezetek mindinkább elveszítették a gazdasági jelentőségüket, s a munkásosztály, főképen azonban a munkásság vezetői hatalmi érdekeinek istápolóivá lettek.

Dr. Kenéz Béla „Sztrájkstatistika“ című munkájában számbeli adatokkal igazolja ama nagy befolyást, melyet támogatásaikkal, a sztrájkok terjedelme és erőssége tekintetében, a szakszervezetek gyakorlottak. Bár azt mondja, hogy e befolyás szemléltetése bajosan eszközölhető, mégis hivatalos adatok alapján kimutatja, hogy az ipari munkásság körében az 1905-ik év folyamán rendezett sztrájkok közül 166-ot támogattak az illető szakszervezetek. S hogy mennyire befolyásosak e szervezetek, azt mi sem mutatja inkább, mint az, hogy az 1905-ik évbéli 335 sztrájk közül 182, vagyis 51·27%, a vas- és fémipar, továbbá az építkezési ipar körébe vágott, szóval azon két iparág körébe, melyből a legtöbb s a legerősebb számú szervezetek vannak.

A mi városunkban a sztrájkmozgalmak nem öltöttek oly nagy mér-

vet, mint más helyeken. Szakszervezeteink legerősebbike: az építőmunkásoké, már alig létezik s a többi sem bír már valami nagy fontossággal, mivel egyedül a könyvnyomdászok egyesülete az, mely külső támogatás nélkül tudja magát fentartani. Nem is volt még nálunk sok sztrájk: 1903-ban 8, 1904-ben 6, 1905-ben 17, 1906-ban 13, 1907-ben 11, s 1908-ban 12.

Nem lennének azonban igazságosak, ha azt hinnők, hogy a szakszervezetek egyedül csak a sztrájkok előidézésével foglalkoznak. Tagadhatatlanul helyes irányú működésük tagjaik segélyezése, munkáskizárások, betegség, foglalkozás hiánya s haláleset idején, továbbá azon törekvésük, melylyel tagjaik szellemi nivóját iparkodnak emelni. Természetesen az a segély, melyet tagjaiknak nyújtanak, jóval kisebb, mint az a munkabér, mint a melyet elvesztenek, de mégis valami. Így az 1908-ban városunkban kizárt 126 kőművesmunkás heti 8 korona segélyben részesült, az ugyanezen évben kizárt 70 szőnyeggyári munkás pedig 4 koronában. A kőművesek kizárása 26 napig tartott, mely idő alatt a szervezet 3.528 koronát nyújtott segély czímén tagjainak. Igaz, hogy ezzel szemben, 46 fillér óránkénti díjazást véve alapul, a segély leszámításával 9.802 korona 80 fillér vesztesége volt a munkásságnak.

Minél fejlettebb az ipar és kereskedelem, természetesen annál nagyobb és több tőke befektetését, beruházását igényli. Fejlődött és virágzó ipar tehát csakis ott lehet, a hol az iparosság akár sajátjából, akár hitele felhasználásával, nagyobb összegű tőkét tud vállalataiba befektetni. Innen van azután az, hogy a közgazdaság fejlődése, mint-hogy készpénz nem áll mindenkinek elegendő mennyiségben rendelkezésére, a hitel fokozottabb igénybevételét eredményezi. A hitelélet ezen fokozatos fejlődésére élénk világot vetnek az alábbi adatok.

Az 1906-ik év végén volt Torontálmegyében 264, városunkban 9 pénzüintézet. Ezen pénzüintézetek közül volt:

	a megyében	városunkban
részvénytársaság	88	5
szövetkezet, a keresk. törv. alapján .	58	3
» a szövetk. törv. alapján .	118	1

A részvénytársaságok az 1906-ik év végén a következő tőkével rendelkeztek:

	a megyében	városunkban
	k o r o n á k b a n	
részvénytőke volt	12,101.614	2,100.000
tartalékalap	6,767.398	1,233.424.45

A kereskedelmi törvény alapján megalakult szövetkezeteknek vagyona ugyancsak az 1906. év végén kitett:

	a megyében	városunkban
	k o r o n á k b a n	
befizetett részjegyekből	1,717.756	127.623.50
tartalékalap	217.515	18.675.80

A szövetkezeti törvény alapján bejegyzett 118 hitelszövetkezet az 1906-ik év végén a következő tőkével rendelkezett:

	a megyében	városunkban
	k o r o n á k b a n	
befizetett részjegyekben	2,562.500	439.529.51
tartalékalapban	289.000	30.277.41 ¹⁾

Hogy a fejlődést bemutathassam és érzékelhetővé tegyem, rövid két év leforgása után, városunk pénzügyeinek 1908-ik év végén való vagyoni állapotát mutatom be. E szerint felemelkedett:

	a részvénytárs.	a keresk. törv. szövetk.	a hitelszövetk.
	k o r o n á k b a n		
a részvénytőke	2,620.000	138.715.20	521.100.—
a tartalékalap	1,616.000	19.218.75	26.215.26 ¹⁾

Még élénkebben szembeűnő a fejlődés, s egyuttal a pénzpiacz alakulására is élénk világot vet, ha részvénytársaságaink egyes üzleti ágainak méreteit nézzük. Ezt vizsgálva látjuk, hogy kitett:

	az 1906. év végén	az 1908. év végén
	k o r o n á k b a n	
a takarékbetét	7,457.003.65	12,504.887.82
a váltóforgalom	16,795.412.84	17,879.743.51
a jelzálogforgalom	4,373.331.21	6,139.360.35
a nyereség	232.578.72	245.431.43 ¹⁾

A váltó- és jelzálogkölcsonök nagy összege, a takarékbetétek több, mint 5 millióval való emelkedésének örvendetes volta mellett is, bizony elég szomorú, s arról tesz tanuságot, hogy a hitelélet viszonyai nálunk nem éppen a legegészségesebbek. A takarékbetéteknek nagy emelkedése a megyei jegyzői nyugdíj, s a megyei nyugdíjalap pénzei, továbbá az útdóalaptartozások legnagyobb részének az államtól való elvállalása alapján felszabadult egyéb megyei pénzek elhelyezésének következménye, a mihez csak erősítőleg járult az a körülmény, hogy a

¹⁾ Ezen adatokat a temesvári iparkamara 1906. évi jelentéséből, s a helybeli pénzügyintézetek 1908. és 1906. évi zárszámadásából vettem.

Pesti Hazai Első Takarékpénztár, egyik itteni pénziintézettel élénkebb üzleti összeköttetésbe lépett, a mi által annak megbízhatóságát lényegesen emelte.

Már fentebb megemlékeztünk arról, hogy alföldi városaink inkább agricultur jellegűek, s ha áll ez általánosságban, úgy még inkább áll ez városunkra, melynek 11.898 keresőképes lakosából 3.418, vagyis 28·78⁰/₀ foglalkozik mezőgazdasággal. Ezen nem is szabad csodálkoznunk, hiszen Torontálban vagyunk, mely 1907-ben is, hazánk 35,564.925 mm. buza-termésből 1,942.671 mm.-t producált. Azt hiszem nem fogok érdektelen munkát végezni, ha azon 22.893 hold 741 □-ölnyi területnek, mely városunk határát képezi, rövid, de hű tükrét adom. Vizsgáljuk először, hogy kinek a kezében van e föld, s azután, hogy minő művelési ágakra oszlik ez meg. Az előbbi szerint:

az állam tulajdona . . .	1.344 hold	894 □-öl,	az összes terület	5·86 ⁰ / ₀ -a
az egyházak „ . . .	534 „	1.299 „	„ „	2·33 „
a város „ . . .	708 „	59 „	„ „	3·09 „
magánosok „ . . .	20.306 „	89 „	„ „	88·72 „ ¹⁾

Ugyanezen területnek művelési ág szerint való osztályozódása az 1.694 hold 950 □-ölnyi földadó alá nem eső területnek leszámításával, a következő:

szántóföld	18.444 hold	585 □-öl,	a termő terület	87·00 ⁰ / ₀ -a
legelő	1.707 „	677 „	„ „	8·05 „
kert	340 „	12 „	„ „	1·60 „
rét	277 „	390 „	„ „	1·30 „
szőlő	269 „	921 „	„ „	1·27 „
erdő	149 „	1.285 „	„ „	0·75 „
nádas	10 „	721 „	„ „	0·03 „ ²⁾

Sociális szempontból a birtoktestek nagyságának arányai inkább képezvén érdeklődés tárgyát, összehasonlíthatás céljából közlöm erre vonatkozólag a megyebeli adatokat is, melyeket az itteni pénzügyigazgatóságtól szereztem be. E szerint a birtoktestek nagyságuk szerint a következőkép oszlottak meg: volt

	a megyében	városunkban
0—1 holdig terjedő	7.450	302
1 - 5 „ „	16.327	278
5—50 „ „	99.556	120
50—100 „ „	1.508	141
1.000 - 1.000 „ „	742	14
1.000 tovább „ „	200	1

¹⁾ Ezen adatokat a városi adóhivataltól kaptam.

²⁾ Ezen adatokat az itteni pénzügyigazgatóságtól kaptam.

S volt ezzel kapcsolatban megyénkben 21.161, városunkban 341 kisbirtokos, míg 100 holdon felüli birtokos a megyében 456, a városunkban 15 volt.

A mi fenti kimutatásban jellemző, az a minden város közelében levő birtoktestek kisebb volta, mint a vidéken levő birtokoké. Ez egyrészt a nagyobb földjáradékkal van összefüggésben, másrészt pedig az öröklési törvényeink szerint a végtelenségig terjedhető elapítás következménye. Másrészt, hogy az 5 holdig terjedő birtoktestek városunkban az összes birtoktesteknek 67·76⁰/_o-át, s a megyében csak 18·12⁰/_o-át teszik, azzal is vélem megmagyarázhatni, hogy vármegyénk területén nagy a házközösségek száma, melyek még ma is nagyrésztükben megoszlatlanok.

A birtoktestek túlnyomó része az 5—50 holdig terjedő kategóriában lévén, különös, szinte megmagyarázhatatlan, hogy a mi megyénkben, mely egyike hazánk legnagyobb s legjobb termőfölddel bíró megyéinek, a kivándorlás oly nagy méreteket öltött, s hogy e téren is a legnagyobb számbeliékhöz sorozandó. Én csak népünk földéhségének tulajdonítom ezt, mely annyira uralkodó már nálunk, hogy a föld holdankénti árát, mely még néhány év előtt 350—600 korona volt — 600 - 1.300, sőt ma már 1.500—1.600 koronáig vitte fel. Hogy e mellett a beteges vagyonszerzési vágy is szerepet játszik, kitűnik abból, hogy nemcsak vagyontalan napszámosok vándorolnak ki, hanem sok jómódú paraszt gazda is, a ki itt mindenét eladva, még nagyobb vagyont szerezni megy Amerikába. A tapasztalás bizonyítja, hogy ezek nemcsak nem lesznek vagyonosabbak, hanem még azt is elveszítik, a mijük volt.

Az utóbbi két évben, vármegyénk alispánja rendelete folytán, a községek mindenkor pontos jelentést tesznek arról, hogy havonként ténylegesen hányan vándorolnak ki, s hányan jönnek vissza. Ezen tényleges kivándorlást, az utlevelet váltottak számával egybehasonlítva, óriás különbségeket fogunk találni, s ép azért nagy kár, hogy már régebbi évekre vonatkozólag is nincsenek ilyenmű adataim. A mi már most a hivatalos adatokat illeti, e szerint kivándorlás céljából megváltotta utlevelét:

	a megyében	városunkban
1903-ban	2.778	19
1904-ben	3.988	24
1905-ben	10.348	143
1906-ban	13.991	173
1907-ben	19.823	457 ¹⁾
1908-ban	4.097	77

¹⁾ Ezen adatokat a törvényhatóságunk utlevél-osztályából kaptam.

Az 1906. évtől kezdve úgy a megyére vonatkozólag, mint a városunkra vonatkozólag is, pontos adataink vannak már arra nézve is, hogy az utlevelek mellett, hány személyre szóló engedély lett adva, ugynevezett „kísérő személy“ részére. Erre vonatkozólag adataim a következők:

	a megyében		városunkban	
	váltott utlevél	személyek száma	váltott utlevél	személyek száma
1906-ban	13.991	15.067	140	173
1907-ben	19.823	25.079	320	457
1908-ban	4 097	6.000	39	77 ¹⁾

Ezen adatok azt bizonyítják, hogy hány személy kért utlevelet, s hányat jelölt meg, a kik vele együtt ki fognak menni. Már most lássuk azt, hogy hány egyén ment tényleg ki, s hány jött vissza, mert ilyen is szép számmal van. E szerint nézve a következő képet nyerjük:

	tényleg kivándorolt		visszavándorolt	
	a megyében	városunkban	a megyében	városunkban
1906-ban	5.906	154	1 070	19
1907-ben	10.141	368	2.313	21
1908-ban	1.795	67	4.281	36

Megokolva már most adatainkat, feltűnést kelt a nagy számbeli ugrás, mely az 1904-ik és 1905-ik év között van, s mely fokozatosan halad az 1907-ik évig bezárólag, míg nem a gazdasági coniuncturák változása Amerikában és hazánkban, a kivándorlási lázat némileg apasztotta, bár az év első fele újból emelkedést mutat, hacsak ez, az új kivándorlási törvény szigorúbb intézkedései alól való mentességet nem akart szerezni. Az 1905—1907. években a kivándorlók nagy száma annak tulajdonítandó, hogy az általános politikai helyzet teremtette áldatlan bérharczok, munkabeszüntetések, a termés silánysága mellett az árak emelkedése, folytatólag a gazdasági gépeknek mind nagyobb mérvű alkalmazásba vétele, oly munkástorlódást idézett elő, hogy az ennek folytán bekövetkezett elkeseredés, az ügynökök ámitásától feltüzelt birvág, munkásaink számos ezrének nyomta kezébe a vándorbotot. A mikor azután az óriási munkásbeözönlés következtében, szinte szappanbuborék módra felépített munkavállalatok az egymásközi versenyt már nem bírták ki s termelt cikkeiken tuladni nem tudtak, s a jobb idők elkövetkezését pénzhiány miatt bevárni nem bírták, s megbuktak, a kenyerét vesztett kivándorló örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy hazájába visszajöhessen. Ennek eredménye az örvendetes emelkedés a visszavándorlók számában.

¹⁾ Ezen adatokat a törvényhatóságunk utlevél-osztályából kaptam.

Hogy a hazánkban nagy rajokban megindult kivándorlás inkább a beteges birvágynak, mint munkahiánynak, vagy rossz megélhetési viszonyoknak az eredménye, mi sem mutatja inkább, mint az, hogy kivándorlóink legnagyobb része földművelési napszámos. Az utlevelet váltott 55.025 egyén közül ugyanis volt:

őstermeléssel foglalkozó	50.272	az összes	91·36%-a
iparral „	4.215	„	7·66 „
kereskedéssel „	218	„	0·39 „
egyébbel „	320	„	0·59 „

Mi sem természetesebb, hogy ezen nagy vérveszteségnek legelső érezhető hatása a munkabérek emelkedésében van. A világlátott munkások nálunk is ugyanazon elveket óhajtják megvalósítani, mint a melyeket a külföldi ipari államokban sajátítottak el. Hogy ezen törekvésük legelső sorban a rájuk kedvező tényezőket óhajtja előmozdítani, az könnyen érthető. A kivándorlásnak az ipari termelésre való káros hatásának kimutatása már nem tartozik dolgozatom keretébe. A kik e kérdéssel bővebben óhajtának foglalkozni, azoknak ajánlhatom, hogy a kormány a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a gyáriparosok országos szövetsége, a magyar gazdasági egyesület fel- és délvidéki congressusának, a magyar társadalomtudományi egyesület kivándorlási ankétjei tárgyában felvett jelentéseit tanulmányozzák át. Én csak a kivándorlásnak a népmozgalomra való káros hatására akarom felhívni az érdeklődők figyelmét. A természetes szaporodásnak az utóbbi években való észrevehető csökkenése, másrészt a törvénytelen származású gyermekek számának emelkedése, a családtagok teljes elzülése, a sok fiatalkorú bűnös, a gyermekhalandóság emelkedése, mind-mind a kivándorolt családfentartó nemtörődömségére vezethető vissza. Nemzetiségi szempontból, — mivel a magyarság az országos arányánál kisebb mérvben vándorol ki — előnyös lehet, mivel a természetes szaporodás, a magyarságra kedvezőbb, mégis káros még e tekintetben is az által, hogy — legalább a mi vármegyénkben, a már egyszer kivándorolt magyar, vagy az állameszméhez hű német, ritkán jön vissza, míg az izgágák, valószínűs körmozgást végeznek hazánk és Amerika között.

A mi igazán előnyös, az a tőkegyűjtés lehetősége. Vármegyénk alispánja hivatalos adatok alapján számol be azon nagy tőkékről, melyeket az innen elszakadt munkások szereznek maguknak odakünn végtelen nélkülözéseikkel, a melyet családjuknak hazaküldenek. Természetesen ez nem mindegyiknek sikerül. Némelyik járásban több százezerre rúg ezen összeg, sőt a zombolyaiban több mint másfél millióra; van azonban olyan is, melyben százezret sem ér el. Dr. Fellner az akadémia meg-

bizásából végzett erre vonatkozólag kutatásokat, melyeknek eredménye az, hogy bizony rengeteg pénzek jönnek be Amerikából hazánkba, s legnagyobb részben olyanoktól, kik idehaza ezt sohasem szerezhették volna meg.

A városok alapjelenségei harmadikául azt mondtuk, hogy a nagyobb kiterjedés a nagyobb számú lakosság, a fejlettebb ipar és kereskedelem maga után vonja azt, hogy a városok nemcsak az anyagi téren, hanem szellemi téren is, nagyobb fejlődést mutatnak fel, mint a vidék, s hogy a mint az ipar és kereskedelmi életben góczpontok lesznek, úgy a tudomány és szellemi élet középpontjaivá is alakulnak bizonyos kisebb, vagy nagyobb körzetekre nézve. Ezt látjuk városunkban is, a hol négy elemi, három polgári, kereskedelmi, azonkívül gazdasági és háztartási iskola és gymnasium van. E mellett vannak ipari és gazdasági továbbképzőiskolák, közigazgatási tanfolyam, s most ujabban a Szabad Lyczeumtól szervezett „munkásgymnasium“. Emeli az általános műveltséget a többféle könyvtár, mely városunkban van, mint a torontálmegyei magyar közművelődési egyesületé, a megyéé, a különböző tanintézeteké, a magyar és a szerb Casinóé, továbbá a Lloyd és a közigazgatási tanfolyam szakkönyvtára.

Hogy a szellemi élet ily központosított volta mellett, a megye többi része nagyon hátra marad, az magától értetődik, de tekintetbe kell vennünk azt is, hogy megyénkben városunkon kívül még két város van, s azután a közvetlen szomszédságunkban van még néhány törvényhatósági jogú város is, a melyek a közvetlen környezetükben levő vidéket mind magukhoz lánczolják. Különösen nagy Szeged határa, a hol több torontáli pénzen fentartott nevelő-intézet van, s melynek iskoláiban a torontáli német nép gyermekei szép számmal vannak képviselve.

Nem akarva hosszadalmas lenni, csupán az idej eredményéről tanintézeteinknek akarok beszámolni, hogy bemutathassam azt a hatást, melyet városunk a vármegye szellemi haladása terén kifejt. Vizsgálat tárgyává fogjuk tenni intézeteink tanuló ifjuságát először illetőségi, azután nemzetiségi szempontból s ennek adataiból azután levonhatjuk vizsgálódásunk eredményét. Városunk tanintézeteit az 1908-ik év folyamán 3.296 növendék látogatta, a kik illetőségi szempontból a következőkép oszlottak meg: Volt

	helybeli	megyebeli	idegen megyebeli	külföldi
a gymnasiumban	148	125	42	2
a 3 polgáriban	365	189	34	7
a kereskedelmiben	85	15	8	—
a 4 elemiben	2.082	137	10	—
a közigazg. tanfolyamon . .	—	14	36	—

Vagyis volt a növendékek közül 2.680 helybeli, a mi 80·7⁰/₀-nak felel meg, 480 volt megyebeli, vagyis 14·56⁰/₀, 127 idegen megyebeli, a mi 4·47⁰/₀, 9 külföldi, a mi 0·27⁰/₀-nak felel meg. Ha azután az elemi iskolákat, melyek a dolog természetéből kifolyólag csupán helyi célokat szolgálnak, nem vesszük tekintetbe, akkor azután már egész más kép tárul elénk, s a mi célunknak inkább megfelelő. Ekkor már a helybeliek aránya csak 56·08⁰/₀, a megyebelieké 32·18⁰/₀, az idegen megyebelieké 10·9⁰/₀ s a külföldieké 0·84⁰/₀, vagyis a középiskoláink ifjúságának 41·92⁰/₀ nem volt helybeli illetőségű, a miből már láthatjuk azt a hatást, melyet ezen iskoláztatás által városunk vármegyénk általános műveltsége fejlesztésére gyakorol.

Iskoláink a magyarosodás nagy harczosai, kitűnik az abból is, hogy intézeteink tannyelve, az egyik elemi iskolát, mely görögkeleti szerb felekezeti, nem számítva, kizárólag magyar. A magyarosítás mérve, ha nem is pontosan, de mégis nagy vonásokban legalább, elképzelhető akkor, ha intézeteink növendégeit nemzetiségi viszonyaik szerint mutatom be. Ezen oldalról vizsgálva a dolgot, volt a 3.296 növendék közül:

	magyar	német	szerb	oláh	egyéb
a gymnasiumban	192	68	38	10	7
a 3 polgáriban	294	186	93	10	17
a kereskedelmiben . . .	58	27	14	3	3
a 4. elemiben	796	849	503	19	61
a közig. tanfolyamon . .	27	12	3	3	3

Vagyis látjuk azt, hogy a növendékeknek csupán 41·4⁰/₀-a volt magyar, míg 34·6⁰/₀ német, 19·7⁰/₀ szerb, 1·3⁰/₀ oláh és 3⁰/₀ egyéb nemzetiségű, összesen tehát 58·6⁰/₀ nemzetiségű volt. Ezen adatokat nézve azonnal tisztában lehetünk azon nemzeties irányú kulturális haladással, melyet városunknak köszönhetünk. Hiszen mint a fenti adatokból kitűnik, városunk intézeteinek tanulóifjúsága tulnyomó részében idegen nemzetiségű, mely az intézetbe lépés alkalmával még magyarul is alig tudott valamit, s az év végén, ha nem is ép tökéletesen, de mindenesetre türhetően bírja a magyar nyelvet.

Hasonlókép városunkból indul ki a felnött idegen nemzetiségű lakosoknak megmagyarosítási törekvése is. Ezen a téren nagy elismerés illeti a torontálmegyei közművelődési egyesület vezetőségét, mely, mint az 1908. évi működéséről szóló jelentéséből kitűnik, összesen 8 helyen tartott előadást és pedig 57 izben. E mellett vándortanítókat tartott, szóval az állam hivatalos nyelvének terjesztése körül költséget és fáradságot nem kimélve, áldásos és elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki. Ugyancsak ilyen a Szabad Lyceum is, mely szintén a magyarság terjesztéseért, s az általános műveltségi állapot fejlesztéseért alakult meg.

Vasárnap délutánonként szokta előadásait tartani, mindenkor nagy közönség előtt. A mult esztendőben azután emellett megnyitotta „munkás-gymnásium“ elnevezés alatt a felnőtt iparos és kereskedelmi elem ismeretei fejlesztésére szervezett tanfolyamait, melyeknek, bár az idén csak első évben működött, mégis 33 hallgatója volt, kik közül 13 iparos, 7 kereskedő, 4 katona, 3 hivatalnok, s 6 magánalkalmazott volt.

Nemzeti erőnk ápolásában, magyarosodásunk fejlesztésében nem csekély érdeme van a helybeli magyar, s hazafias irányzatú német lapjainknak is. E lapok ugyan túlnyomóan a helybeli napihíreket tartalmazzák, s politikai pártok szolgálatában állnak, mind a mellett, részben eredeti, részben fordított tárczáikkal, s egyéb közérdekű közleményeikkel vonják magukra olvasóik figyelmét. Ezek mellett természetesen nagy a fővárosi lapok előfizetőinek száma is, sőt a rikkancs terjesztette krajczáros ujságok közönsége is.

A művészi és irodalmi élet terén a helybeli társadalomtudományi egyesület tart igen érdekes felolvasó estéket, s az évenként két ízben vendégszereplő szintársulatunk nyújt kellemes szórakozást, s végez kulturális feladatot, azonkívül a különböző daltársulatok, melyek közül, különösen a zenével is egybekapcsolt „Filharmóniai egyesület“ népies hangversenyek rendezésével teszi hozzáférhetővé művészi érzékének ápolását és fejlesztését a szegényebb sorban levő közönségnek.

Meg kell még emlékeznünk e helyen városunk emberbaráti intézményeiről is, mint a róm. kath. felekezeti árvaházról, a városi szegényházzal, a téli melegedő és levesosztóról, a különböző vallásfelekezetek jótékony nőegyleteiről, a vöröskereszt, a gyermekvédő liga, s a sorompó fiókjairól, a melyek mig egyrészt táplálják az altruismust, addig másrészt egyúttal a magyarság úttörői is, mert a támogatásra szorultakkal megszerettetik a jólelkű magyar társadalmat.

Ezzel azután a városokról általánosságban elmondott alapelveknek miként történő alakulását városunkban bemutattam, s most áttérhetek a népmozgalmi élet ismertetésével, a városi élet hatásainak kutatására, s az abban nyilvánuló törvényszerűségek tanulmányozására.

Közlemények és ismertetések.

Socialismus.

Földes Béla : *A socialismus. 2 kötet.* Budapest, 1910. M. Tud. Akadémia. I. K. 298, II. K. 517. l.

A socialismusról és annak történetéről könyvtárakat irtak már össze, de azért mégis nemcsak a magyar irodalomban, hanem az egyetemes irodalomban régen hiányát éreztük az olyan munkának, mely a socialista eszmék fejlődésének történetét tárgyilagosan, sine ira et studio és kimerítően előadja. A socialismus legtöbb történetírója elragadtatta magát a socialistákkal szemben érzett ellenszenvtől, vagy pedig fanatikus socialista volt s így nélkülözte a történetíró legfőbb kellékét: a tárgyilagosságot. Ezért találkozunk a socialismus történetének irodalmában annyi torzképpel és annyi agitatorius irattal. Ezt az égető szükségletet óhajtotta Földes Béla abban a hatalmas két kötetes művében kielégíteni, a melyet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóvállalata az imént adott ki. Már itt akarjuk megállapítani, hogy az illustris szerző az épen-séggel nem könnyű feladatot kitünően megoldotta.

Földes praedestinálva volt ennek a könyvnek megírására. Negyven év óta szüntelenül foglalkozik a társadalmi kérdéssel és a különböző elméletekkel, melyek e kérdés megoldásán fáradoznak. Négy évtized óta bátor, ékes tollú és ékes szavú előharczosa annak az iránynak, mely a közgazdasági életben is érvényre akarja juttatni a socialis és ethikai szempontokat. Földes már első tudományos munkájában, mely 1870-ben Lugossy álnév alatt megjelent, a socialis kérdéssel foglalkozott s azóta gyakran tárgyalta a főbb socialis problémákat és a socialismus történetét tankönyvekben, essaykben és lexikon-cikkekben. A jelen könyv tehát nem „megrendelészerűen“ készült, hanem szervesen fejlődve, évtizedes tanulmányoknak érett, pompás gyümölcse.

A socialismus az individualismus ellentéte. Mig az utóbbi a társadalmi szervezetet az egyénen építi fel, addig a socialismus lényegét csak a társadalmi szervezet tekintetében követelt átalakítások jellemzik. A szervezet módja a főkülönbség a socialismus és individualismus között, nem pedig az, vajjon az egyén jólétére, vagy a társadalmi érde-

kek kielégítése czéloztatik, mert végső elemzésben minden irány vég-célja az egyéni boldogság elérése, biztosítása. Földes ennek kifejtése után a socialismus fogalmával és lényegével foglalkozik. Annak megállapítása után, hogy ma a socialismus egyes elméletei és törekvései között már oly nagy eltérés van, hogy azokat egyöntetű fogalom alatt összefoglalni alig lehet, F. szemlét tart egy sereg definitio felett, a melyek között egy sem elégíti ki. A szerző szerint: a socialismus azon tan, mely a társadalom gazdasági szervezetének egy tökéletesebb, a közösséget a mainál teljesebben kifejező, az egyéni versenygazdaságot kizáró alakját fejtegeti. Ez a definitio meglehetősen tág, de a szűkebb fogalom-meghatározások keretébe sok rendszert nem lehetne beilleszteni, a mely pedig általánosan mint socialistikus szerepel. A milyen nehéz egy oly definitiót megalkotni, a mely felöleli az összes rendszereket, ép oly bajos a socialista írókat és iskolákat egy szigorúan kiczirkalmazott felosztás vagy osztályozás Procrustes-ágyába szorítani. Mindazok a felosztások, melyeket az irodalom feltüntethet, ki nem elégítők. A socialistikus iskolák csoportosítása után — melyet még ki lehetne egészíteni a centralistikus és foederalistikus osztályozással (Muckle) — F. elveti a napjainkban igen elterjedt csoportosítást; utópismus, tudományos socialismus. F. megkülönbözteti az idealistikus és materialistikus főirányt.

Az osztálykülönbségek és osztályellentétek oly régiek lévén, mint az emberi társadalom: az emberiség minden korszakában találkozhatunk socialpolitikussal és socialistákkal, sociális irányú törvényekkel és elméletekkel. Plato eszményi állama, Zeno állam nélküli elmélete, Jambulos napállama, a római néptribunosoknak a proletariatus érdekében kifejtett tevékenysége alkotják az Ó-kor cz. II. fejezet tartalmát. A Kereszténység cz. következő fejezetben a régi Palaestina sociális viszonyai, a propheták működése, az essaeusok sectája, az öskereszténység communismusa, az egyházatyák sociális tanításai és az eretnekek vagyonközösségre irányuló törekvései vázoltatnak.

A francia forradalomig cz. fejezet megmutatja, mint izmosodik lassanként az emberek egyenlőségének eszméje. A reformatio, mely demokratikus irányzatú volt, előkészítette a felvilágosodottság korát. A francia forradalom idejében még küzd egymással a materialistikus, naturalistikus felfogás az idealismussal. Meslier radicalismusa, Rousseau embagonalis socialismusa, Mably, Brissot, Linguet jogbölcészeti elméletei gondos ösmertetésben részesülnek. E fejezetet Babeuf működésének és az egyenlők összeesküvésének színes leírása zárja be.

Az idealismus kora cz. II. könyv majdnem kizárólag a régi francia socialismusnak van szentelve. Saint Simon és Fourier beható ösmertése után F. különös gonddal foglalkozik Pecqueur és Leroux rendsze-

reivel, a kiket a socializmus legtöbb történetírója meglehetősen elhanyagolt. F. felösmerte, hogy ezeknek eszméi a socializmus történetében terjedelmesebb fejezetet érdemelnek, mert ők már az ökonomiai socializmus előhírnökei. Pecqueur és Leroux bizonyára azért ragadta meg szerzőnk különös figyelmét, mert mindkettő a társadalom erkölcsi irány energikus képviselője. Azután elvonulnak előttünk Louis Blanc, Cabet, Lamennais, Proudhon, Owen, Weitling érdekes alakjai.

A második kötetnek majdnem fele a materializmus, vagy Marxizmus korával foglalkozik. Gyönyörű tanulmány sorozat tárgyalja a Marxizmus gyökérszárait (Spinoza, Hegel, Feuerbach, Ricardo, Stein Lőrincz), jellemzi Marx egyéniségét, ismerteti az ökonomiai monizmust, Marx állítólagos amoralizmusát, elemzi Marx főbb munkáit és bírálja a Marxizmus egészét. Kisebb fejezetek tárgyalják Fichte, Marlo és Rodbertus rendszereit. Lassalle pompás jellemrajzának és szerepének plasztikus bemutatása után az anarchizmus, a kathedersocializmus, a syndicalizmus és az utopizmus ismertetéseit olvashatjuk. A munka utolsó része behatóan vizsgálja a socializmusnak a főbb kulturproblemmal való vonatkozásait, nevezetesen a valláshoz, az államhoz, a nemzetiséghez, a militarizmushoz, a tudományhoz és a gazdasági rendhez való viszonyait. Végül következik a visszapillantás a hatalmas munka dús eredményeire.

Földes nem éri be a socializmus fejlődésének ösmertetésével, hanem a sokoldalú eszmemozgalom bírálatát is nyújtja. A bírálatban magas álláspontra helyezkedik, nem kicsinyeskedik és mindig előkelően tárgyilagos. Hibáztatja, hogy a socializmus a társadalmi életet fizikai, materiális alapon egyoldalúan magyarázza. A socialista rendszerek, továbbá a nyers materializmus bélyegét viselik magukon, mindamelllett ritkán ígérnek többet az elsőrendű szükségletek kielégítésénél. Felhossa a socializmus ellen, hogy túlozza a közösség előnyeit, félreismeri a lassú, következetes fejlődés követelményét. Megállapítja, hogy a socialistikus állam a fogyasztást is szabályozná s a népesség szabályozásától sem szabadna visszariadni. Nem az államosítás tényei, hanem az azzal járó követelmények riasztják vissza a socializmustól. A társadalmi élet komplexitása oly nagy, hogy a hirtelen, meglepetésszerű átalakítások nem lehetségesek. Földes bizik azonban a lassú fejlődésben. Nagy súlyt kell fektetni jelentékenyebb erkölcsi tőkék felhalmozására, az ethikai nevelésre. „Az ellen kell küzdeni, hogy a speculativ kereset és a javak felhalmozása önálló cél legyen.“ „Az embereket arra kell figyelmeztetni, hogy a gazdasági érdekek nem meritik ki az emberek érdekkörét.“ (II. 474. l.) Ugy találja, maguk a munkások is lassanként belátják, hogy csak a társadalmi reform útján érhetik el jogos céljaikat. Az individualizmus épp oly jogosult, mint a socializmus. A túlhajtott socializmus

árt az egyéni fejlődésnek. Az individualismust csak mérsékelni kell. A tulajdonjog kinövéseit meg kell nyirbálni, a törvényeket jobban áthatni társadalmi elemekkel, oly szervezeteket kell létesíteni, melyeken belül minden osztály, minden életkór saját létének és fejlődésének feltételeit megtalálja.“ (II. 473. 1.)

F. helyesli, hogy „a jelenlegi socialismus elismerését minden olyan társadalmi alkattól megtagadja, melyet észszerűtlennek tart . . . Hovatovább az emberiség más sanctiót el nem ismer, mint az emberiség közös jólétét.“ (II. 459. 1.) Megállapítja, miszerint a socialismus megtalálta azt a fontos tényt, hogy a capitalismus organikus hibában szenved. Látta, hogy a capitalismusnak át kell alakulnia . . . Megtalálta továbbá a célt, melyet elérni, a módot, mely szerint a célt megvalósítani kell. A cél az, hogy a társadalmat a munka igényeinek megfelelően kell berendezni. A leghatalmasabb, az egyedüli jogcím, melyre ember emberrel szemben hivatkozhatik, a munka. Erre az igazságra kell a társadalom épületét alapítani (II. 462. 1.) A tudós szerző a socialistaikkal abban is megegyezik, hogy a haladás és átalakulás elkerülhetetlen. Méltányolja a socialismusban, hogy a „a történeti fejlődésnek vizsgálata a gazdasági érdekek görcsövével eddig láthatatlan világokat fedezett fel és ismereteink bővítést oly mértékben előmozdítja, mintha történeti látásunk egy új szervvel szereltetett volna fel.“ (II. 460. 1.) F. megállapítja, hogy a socialismus legerősebb oldala a bírálat, a jövőnek építése gyengébb lábon áll. Kimutatja, hogy a communista szózat programjának jelentékeny része a törvénykönyvekben már testet öltött, hogy a capitalismus körmei már erősen meg vannak nyirbálva. „Az élet rendesen a középuton halad. A legvérmesebbeket és a legfélénkebbeket megczáfolja; kevesebbet valósít, mint amazok, többet, mint ezek óhajtanak. Azonban néha a legvérmesebbeket is túlszárnyalja.“ (II. 484. 1.) „. . . . Az, a mi a socialismusban szükségszerű, észszerű, az feltétlenül meg fog valósítani. Azzal a socialismus teljesen maradvány nélkül nem valósulhat meg, mert hisz épp az a feladata az emberiség még nem érett problémáival foglalkozni. Azért mindig lesz jövője és még a jövőjén túl: álmok és álmodozók . . .“. (II. 485. 1.)

Földes magasan értékeli a modern socialismus jelentőségét. Annak nagyságát és mélységét semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy abban a modern emberiség összes nagy eszméi összefonódnak (I. 5. 1.) „A socialismus próbaköve lett tudásunknak és lelkiismeretünknek.“ (I. 10. 1.) „Mert egy dolog kétséget nem szenved; az, hogy a socialisták az emberiség és a tudomány legfontosabb problémáival foglalkoztak és lehetséges, hogy egy későbbi jövőben a mai tudósok, a mai államférfiak nevei el lesznek felejtve, de élni fog egy Saint Simon, egy Fourier, egy Lassalle,

egy Marx neve.“ Földes látja a socialistikus rendszerek tévedéseit, de azért mégis meg van róla győződve, hogy a „socialismusé a jövő.“ A socialismus történetét „az emberi gondolkozásnak bár tévedésekkel telt, de egyik legfényesebb fejezetének“ nevezi. Földes etikai felfogásából kifolyólag rokonszenvezik a socialista eszmékkel. A javak igazságos megoszlása lebeg szeme előtt. S midőn a különböző egymástól annyira elütő socialista rendszerek közös vonását keresi, úgy találja, hogy azt „leginkább az örök igazságosság nevében való tiltakozás képezhetné.“ (I. 8. 1.)

Földes óriási munkát végzett, a melyet csak az képes igazán méltányolni, a ki a socialismus irodalmának rengeteg nagyságát ismeri. A könyv névmutatója 28 hasábot tölt meg! Már pedig Földes mindig elolvassa a könyvet, melyről szól, a melyre hivatkozik. A könyv minden lapján meggyőződhetünk róla, hogy a szerző igaz szeretettel csüng themáján s a nagy anyag felett souverain módon uralkodik. Az előadás világos, a szó nemesebb értelmében népszerű és lebilincselő. A két kötet hévvel, fiatalos temperamentummal van megírva. A könyv a socialismus anthológiája. Egész könyvtárt pótol. A különböző socialista írók legfontosabb műveinek markáns passusait hű fordításban közli. A könyv a socialismus bibliographiáját is tartalmazza.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy Földes elérte kitűzött célját, t. i. a socialistikus eszméknek hű, pontos és teljes előadását nyújtja, még pedig oly tökéletes alakban, hogy alig tudunk a külföldi hasonló munkák között egyet is felemlíteni, a mely vele vetélkedhetne. E mű irodalmunk standard work-jai között fog szerepelni. Ez a munka nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy a társadalmi fejlődésnek új ösvényeket kijelölő eszmék valódi értékük szerint megbecsültsenek. Sok tévhitet fog eloszlatni, sok tévedésre fog figyelmeztetni, sok barátot fog szerezni a fokozatos, békés haladás eszméinek s így elő fogja mozdítani széttagolt társadalmunk összeforrasztását, népünk jólétének emelését.

Somogyi Manó.

Belgium ipari fejlődése.

Jan St. Lewinski: *L'evolution industrielle de la Belgique. Institut Solvay. Travaux de l'Institut de Sociologie. Etudes Sociales.* Bruxelles & Leipzig. Misch & Thron 1911. XIV. + 440. lap.

„Un fait n'est rien par lui même, il ne vaut que par l'idée qui s'y rattache ou par la preuve qu'il fournit“. Claude Bernardnak ezt a híres mondását írta Lewinski kitűnő munkájának élére. A fejlődésnek

okait és következményeit keresi. Gazdag adatai mindig gondolatokat illusztrálnak. Nem krónikát ír, hanem gazdasági történetet a szó legjobb értelmében. A bevezetésül szolgáló methodologiai hitvallásban, a melyet talán a szerző a kelleténél nagyobbra szabott, az Adam Smith methodusához való visszatérést hirdeti. Ezzel a methodussal, a deductiónak az inductióval való combinálásával igyekszik a fejlődés lényegét kikutatni. Inkább illenek rá erre a methodusra az „elkülönítés módszere“ elnevezés, a mennyiben az író a fejlődésnek szerinte legfontosabb rugóját elkülöníti, oknak tünteti fel és a többi közreműködő tényezőt pedig mint mellékéseket tárgyalja. Épen ebből a szempontból fontos e mű azokra nézve is, a kik a könyv speciális tárgya iránt kevésbé érdeklődnek.

Az első, bevezető fejezetben a szerző lefesti a belga ipar állapotát a XVIII-ik század végén. Két dolog jellemezte a belga ipart a francia forradalom idejében: 1°, hogy falun űzték, megfelelően az ország mezőgazdasági jellegének, 2°, hogy néhány gyár kivételével, (a melyek ma már csak a legkisebbek közé volnának sorozhatók) a kisipar volt szinte kizárólagos alkotó elem. Ma ellenben az ipar a városokban központosúl és a nagy gyárak, jelesül azok a gyárak uralkodnak, a melyeknek gazdája Zola szava szerint „— des gens“.

Mik voltak e nagy változásoknak okai? A gépek? Nem. Már Adam Smith kimondta, hogy „The division of labour is limited by the extent of market“ és látta azt is, hogy gyárak csakis ott fejlődnek, a hol a népesség sűrűsége folytán az összes művelhető földet felszántották. Már ő is látta, hogy az ipari fejlődés oka csakis gazdasági lehet és sejtette, hogy a fejlődés csakis ott lehetséges, a hol a népesség egy bizonyos sűrűséget ért el. Lewinski teljesen megczáfolja azt a „felületes“ álláspontot, a mely szerint a gép volt a fejlődés főoka. A találmányok sem okozói a gazdasági fellendülésnek, mert hisz a találmányok szülőanyja a szükség. A szükséget felidéző végső gazdasági okot kell keresni. Megtalálhatjuk ezt a népesség sűrűsödésében. Ez a sűrűsödés maga után vont a tényt, hogy a közelebb álló fogyasztási cikkek, a szervezetleneket (pl. a fa) a távolabb állók (pl. a kőszén) helyettesítik. És a távolabb álló fogyasztási cikkeknek nyerésére nagyobb erőre van szükség. Például a kőszén helyettesítvén a fát, a kőszénbányákban létkérdés volt a víz kivonása; és erre a célra szükség volt egy gépre, a melyet a darmouthi lakatos, Newcomen, meg is talált.

Nem hanyagolhatók el a piacz kiterjedésének következményei sem. Tényleg, miután Belgium Franciaországgal egyesült, a szövőiparnak óriási piacz állott rendelkezésére és nagy fejlődése e körülményben is keresi okát. De a szerző szerint nem a piacz kiterjedése volt a fő ok.

Ha ez lett volna a fejlődés előidézője, Napoleon bukása után az iparnak tönkre kellett volna mennie. Tényleg nagy krízisen ment át a belga ipar, de csakhamar újra megerősödött és ez csakis azért volt lehetséges, mert a piac kiterjedése nem idézte elő, hanem csakis siettette a következményeket, a melyeknek oka a népesség sűrűsödése volt.

A belga ipar átalakulásának okait most már ismerjük. De az átulakulás csakis úgy jöhetett létre, ha bizonyos feltételek megengedtek. E feltételek.

I. Originális feltételek.

A) Természetes feltételek

α) *A milieu.*

β) *Az ember.*

B) Társadalmi feltételek

α) *A munka.*

β) *A tőke.*

II. A levezetett feltételek

mindazokat a feltételeket ölelik fel, a melyek az első csoportban nem foglaltak helyet.

A természetes feltételeket nem tanulmányozza a szerző, ellenben a társadalmi feltételeket behatóan tárgyalja. A proletariatus alakulása ilyen feltétel. A proletariatus alakulásának okai voltak a falusi közbirtok eltűnése, az erdőirtás, a népesség túlsűrűsége (mind következményei a népeség sűrűsödésének) és a falusi iparok tönkrementése. A mi a tőke alakulását illeti, az összes rendelkezésre álló adatok azt bizonyítják, hogy elhanyagolható kivételekkel, nem a régi kereskedői tőkék voltak az új ipar tőkéjének kútforrásai, hanem a felgyülemlett földjáradék. Az assignatok elértéktelenedésén alapuló speculatio, az egyházi javak eladása is nem egy ipari tőkének lett alakítója. Maga a Société Générale pour favoriser l'industrie nationale is tőkéjének nagy részére az ingatlan speculatióval tett szert. A második nagy csoportba tartozik a kapitalistikus szellem és az új jogrend.

Ismervén az evolutio feltételeit, nézzük mi zökkenti ki a társadalmat inertiájából. Ez a kényszerítő körülmény lehet katastrophikus, pl. egy nagy természeti szerencsétlenség, vagy társadalmi: a háború. De lehet a kényszerítő körülmény evolutio, a mely szintén lehet természeti, pl. az éghajlat lassú módosulása, vagy társadalmi. A társadalmi kényszerítő körülmények közt csak egy van, a mely, a szerző szerint, számba jöhet ez: a népességelem.

A második főrészben látjuk, hogy a XIX-ik század második felében a nagy és igen nagy ipar foglalja el a fontos helyet a belga produc-tióban. 1896-ban az összes ipari vállalatok alig egy százada tartozik a nagyipar keretébe, de a munkások hat tized része foglalatostokodik e

vállalatokban. A munkásoknak több mint 40⁰/₀-a részvénytársaságok szolgálatában áll. Mi volt a kisipar és házipar tönkretűnésének oka? Lewinski itt Spencer az integratióról és differentiőról szóló törvényét alkalmazza. A sok homogen incoherens elem (kisipari egység) egy heterogen coherens elemmé változik (nagyipari egység). A capitalistikus fejlődés mindazokat a feladatokat, a melyek a kisiparban egy személyre nehezettek, differentiálja, és a mérnök, a kereskedői igazgató, reklám-igazgató, rajzoló, szobrász, számító, könyvelő vállára rakja. Ez a differentiatio és integratio nem lehetséges a kisiparban és így a kisipar elpusztulását vonja maga után. Ezt a deductiv törvényt Lewinski az 1846-iki Quetlettől készítette és az 1896-iki, Waxweiler kezei alól kikerült ipari statistikák segítségével ellenőrzi és igazolja. A háziipar némelykor a differentiatiót alkalmazhatja, a kereskedői functiók elkülönítésével, de miután az integratio lehetetlen, ez sem küzdhet a nagyipar ellen. Az Office du Travail enquête-jei fényesen bizonyítják a háziipar pusztulását.

Magában a nagyipari productióban is mindinkább a legnagyobb ipar foglal helyet, amely az egész termelési processus központosságával a differentiatio és integratio legnagyobb tökélyére emelkedik.

Egy 600 művet felölelő bibliographia zárja be az érdekes könyvet. Az egész művön látszik, hogy a szerző ennek az anyagnak feltétlen ura. Ugy a Quetlet (1846), mint a Waxweiler (1896) statistikáját szigorú kritika alá veszi. De a mi különös értéket kölcsönöz e műnek, az az elméleti világosság, a melynek köszönhető, hogy itt nem heterogen adathalmazzal, hanem homogen organikus egészzel állunk szemben, a melyet Lewinski kiváló világossággal, nemesen egyszerű nyelven nyújt.

Neumann Ernő.

Az osztrák szakszervezeti congressus.

Az osztrák szakszervezeti congressus nagy érdeklődés mellett folyt le. 379.570 tag képviselésében 314 küldött jelent meg. A beszámolóból kivehető, hogy az osztrák szakszervezetek az elmúlt két évben 6,340.000 koronát fordítottak segélyekre. A gazdasági válság dacára 146.000 munkásnak munkabéremelést és 65.000 munkásnak munkabérszerződést vívott ki a szervezet. A gazdasági válság folytán a szakszervezetek 40.000 tagot veszítettek el. Csak ez az oka a létszámcsökkenésnek, a melyet a coniunctura emelkedésével ismét gyarapodás fog felváltani.

A szakszervezeti tanács bevétele 374 ezer kor., kiadása 343.000 kor. sztrájkokra 469.000 korona fordított. A svéd munkásságnak az álta-

lános sztrájk alkalmával 115.000 korona küldetett. A szakszervezeti tanács 108 ülést tartott, több mint 10.000 darabot intézett el. Hivatalos lapja 312.000 példányban jelenik meg.

Igen fontos, talán legfontosabb pont a cseh-német harcz volt, a melynek egy fejezete, a mint azt szemlénk egyebütt megírta, az idei nemzetközi congressuson folyt le. Az osztrák congressus bizik benne, a mint azt határozatilag ki is mondotta, hogy a békéltetés sikeres lesz, de kilátásba is helyezte, hogy sikertelenség esetén a szakszervezetek központi szövetsége kénytelen lesz harczot indítani az egység megteremtésére. A mily sajnós volna, ugymond a határozat, ennek a harcznak bekövetkezése Ausztriában, ugyannyira szükséges a végigküzdése. A congressus ezért azzal a felhívással fordul minden nemzetiségi munkásaihoz, hogy foglaljanak állást a szakszervezetek központosítása mellett, mert egyedül így lehet biztosítani Ausztriában a capitalismus ellen folytatott harcz sikerét.

A congressus azután foglalkozott az új büntető törvényjavaslattal és állást foglalt ellene. Határozatot hozott a munkaidő törvényes megrövidítéséről és a munkakönyv eltörléséről.

A sztrájtaktika kérdésénél a congressus határozati javaslatban óvja a munkásokat a könnyelmű sztrájkoktól és kimondja, hogy csak a központok beleegyezésével szabad bérmozgalmakat indítani.

Otthonmunka.

I.

Brüsszeli nemzetközi otthonmunka-congressus. Az idén Brüsszelben a kiállítás alkalmából száz congressus folyt le. Az otthonmunka-congressus nem tartozott a legsikerültebbek közé. Sok fontos rokoncongressussal összeesett, későn hívták egybe, miért is nem volt olyan nagy az érdeklődés, a mint azt az otthoni munkások, ez a legelhagyatottabb, legnyomorultabb munkássereg érdekei megkivánták volna. Tulajdonképeni otthonmunkás-szervezetek képviselői nem is voltak jelen. Jellemző körülmény, hogy például a német szakszervezetek General-kommissionja sem képviseltette magát.

A congressus napirendje így szólt:

1. a) Melyek azok a legfőbb visszaélések, a melyek onnan erednek, hogy az otthonmunka úgy a munkaidő, mint a munkahelyek biztonsága és hygieneje tekintetében vagy egyáltalán nincs, vagy pedig elégtelenül van szabályozva? (Ezt a kérdést a törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesületének 1904-ben Baselben tartott öszsülése vetette fel.)

b) Mik az otthonmunka veszélyei a fogyasztóra nézve, nevezetesen az élelmiszer-, dohány- és ruházkodási iparban? Minő óvóintézkedések tétettek vagy kellene, hogy tétessenek az otthonmunkával előállított cikkek fogyasztói egészségének megóvására?

2. Minő intézkedések történtek, vagy kellene hogy történjenek a törvényhozás és szakszervezetek részéről, hogy az otthoni munkás bére, munkaideje, munkahelyiségének tisztasága és egészségügye tekintetében védelemben részesüljön?

3. Kivánatos vagy lehetséges-e az otthoni munka megszüntetése, legalább bizonyos iparágakban? Egyöntetű eljárási módok kívánatosak-e a városi és vidéki otthonmunka tekintetében?

Az első két kérdés előkészítésére négy bizottság alakult, míg a harmadik kérdést plenumban tárgyalták.

Az első bizottság újból megerősítette az ismert otthonmunka bajokat: a kis lakásokat, tulságos munkát, a nők és gyermekek kizsákmányolását. A második bizottság veszélyt lát az otthonmunkában, mert az mindennemű ipari felügyelet nélkül marad. Egy másik bizottság felette kívánatosnak tartja a szervezkedést, a melyet azért is sürgősnek ítél, nehogy az otthonmunkások a béreket leszorítsák. Bizonyos ágakra nézve az otthonmunka abszolút tilalmát követelik. A munkaadók legyenek bár nagyobbak vagy kisebbek, kényszerítendő az otthoni munkát illetőleg legpontosabban könyvet vezetni. Jogot kell adni az iparfelügyelőnek, hogy e könyvbe betekinthesse. Minden otthoni munka egészségügyi tekintetben csoportosítandó és csak azután lehet majd megállapítani, hogy melyik szabályozható, melyik eltörölhető.

Elhatározta a congressus, hogy állandó nemzetközi otthonmunka-irodát létesít Brüsszelben. A jövő congressus valószínűleg Párisban lesz, a hol már is foglalkoznak egy francia otthonmunka-kiállítás létrehozásával.

II.

Dr. André de Máday et mme Marthe de Máday—Hentzelt: *Enquête sur le travail à domicile chez les bijoutiers du canton de Genève*. Genève 1910. (173) 8°.

A genfi egyetem dicséretes modernségének jele, hogy külön fakultást teremtett a társadalomtudományoknak, a melyet jól felszerelt és kitünően vezetett seminárium támogat. Célja ennek a semináriumnak, hogy gyakorlatilag oktassa a hallgatóságot, tudományos önálló kutatásra nevelje azzal, hogy meglátogattat a tanulókkal gazdasági és társadalmi szempontból érdekes vállalatokat, intézményeket, berendezéseket és módot ad nekik, hogy munkálataikat bemutassák. Élénk részt vesz ebben

a munkában Máday egyetemi magántanár, aki az 1910. év folyamán hallgatóival mintaszerű ankétet rendezett a genfi kantonbeli otthonmunka egy érdekes fejezetének mesvizsgálása és megvilágítása végett.

Ilyen ankétet rendezni nehéz munka. A keretek megállapítása, a kérdőpontok megszerkesztése, az adatgyűjtők kitanítása és ellenőrzése, végül az összehordott anyag feldolgozása és értékesítése, mindmegannyi nehéz feladat, a melyet a szerző kitünően oldott meg.

Maga a genf-vidéki ékszerkészítő otthoni munkások nem érdekelhetnek bennünket természetszerűleg tulságosan. Először azért, mert a leirt viszonyokból, a magunkéira vajmi kevés következtetést lehet levonni. Másodsor azért, mert egy teljesen speciális munkáscsoportról van szó. Máday munkájának azonban igen nagy tudományos sociálpolitikai fontossága és rendkívül nagy paedagogiai becse van.

Az ankét, melyet ő Genfben rendezett, mintaszerű, és ajánlatos volna, ha mindazoknak, akik ankétokat rendeznek, például szolgálna tudományos structura, világosság, megközelíthetőség és végül finomság, elevenesség tekintetében.

Paedagogiai érdemei is nagyok. Hallgatóit a gyűjtött adatok tanúsága szerint, alaposan bevezeti a gyakorlati élet tudományos megvizsgálásának, megfigyelésének technikájába. Amit a régi idők embereinek és még ma is a legtöbb egyetem polgárának magának tapogatódzva kell mindig újból kieszelni, arra egy gyakorlott kutató néhány egyszerű, de hosszú tapasztalat árán szerzett fogással megtaníthat, mint azt Máday ankétjából láthatjuk.

Ami a könyvet magát illeti, Máday bevezetésében az otthonmunkáról általában értekezik és adja az idevonatkozó újabb tudomány felfogását. Majd kifejti saját ankétja technikai mikéntjét, ez a két fejezet a legbecsesebb. Az ankét összeredményeit a fent jelzett okokból itt nem részletezzük, de megemlíthetjük, hogy a 22 diák közt, akik az ankét gyűjtéseiben részt vettek és helyüket derekasan megállották, öt magyar is volt.

Könyvkövetelések.

György Ernő: *A könyvkövetelések leszámítolása*. Budapest, 1910. Kiadja a Magyarországi Pénzüntézetek Országos Szövetsége. (43.) 8°.

Gazdasági életünk egész forgalmi rendje ama cserefolyamatok gyors és sima lebonyolításán épül fel, a melyek az árút az eladótól a vevőhöz juttatják és megfordított uton az ellentértéket. A kezdetlegesebb gazdasági forgalomban állandó zavart, a kereskedelem- és ipar számára pedig sok súlyos bajt jelent a végnélküli kihitelezéseknek az a primitív rend-

szere, a melylyel például Magyarországon is uton-útfélen találkozunk. Az áruforgalmi zökkenések elkerülése végett a kereskedő és iparos üzleti könyveiben levő nyílt követeléseknek valamely üzletszerű hitelnyújtó (rendesen pénzüintézet) által történő leszámítolását lehet alkalmazni. Ezen fejlettebb capitalismussal rendelkező országokban nagy jelentőségűvé vált üzleti ágnak rendszeres ismertetését adja a szerző. Nagyon kívánatos volt ezen üzleti forma bonczolása, melynek gazdasági megítélése még meglehetősen ingadozó és lebonyolítási technikája is komplikált. György könyve részletesen számol a külföldi tanulságokkal.

Érdeme, hogy a leszámítolási üzletrész szűkebb körén túlmenőleg mindig szemmel tartja az általános gazdasági és hitelviszonyokat, következtetéseit aztán ebből az általánosabb szempontból vonja le.

Érdekes ránk nézve az osztrák idevonatkozó viszonyoknak ösmeretése. Az osztrák általános fizetési viszonyok, nagyrészen az adósok termelésének agrár jellege következtében, a hitelezőkre nézve a teljesítés hosszadalmassága és bizonytalansága folytán kedvezőtlenek. A nyílt követelések gyors leszámítolásának lehetősége igen nagy érdeke az iparosnak és kereskedőnek. Nem lehet csodálkozni azon, hogy ez az üzletág Ausztriában érte el a technikai fejlettség legmagasabb fokát. Van egy fontos magánjellegű egyesülés az Evidenz-Zentrale, a mely a leszámítolások nyilvántartásán kívül a leszámítoló intézetek szabályozásával foglalkozik és az üzletág mindinkább való tökéletesbülésén fáradozik.

A külföldi viszonyok beható ismertetése után a munka egynémely fontos jogi és technikai tudnivalót is ad.

Végül tárgyilagosan felsorolja azokat az érveket, melyek ezen ágnak Magyarországon való meghonosítása mellett és ellen felhozhatók.

Áruforgalmi értékmegállapítás.

A magyar áruforgalmi statisztikai állandó értékmegállapító bizottság jelentése a magyar szent korona országainak 1908. évi külkereskedelmi forgalmáról Kiadja a magyar kir. kereskedelemügyi minister rendeletéből a magyar kir. központi statisztikai hivatal. Budapest, 1910. (594) 8°.

Ezen értékes jelentés, mely az idén másodizben jelenik meg, két részre oszlik. Egy általánosra, a mely a bizottság szervezetéről és működéséről, hazánk 1908. évi kereskedelmi forgalmáról és átmeneti forgalmáról számol be, továbbá egy részletesre, a mely a bizottság husz szakosztályának jelentéseit tartalmazza.

Miután a magyarországi külforgalmi adatokat teljes részletezéssel és

a legkülönbözőbb szempontokból való csoportosítással a m. kir. központi statisztikai hivatalnak e tárgyú közleménye tartalmazza, a bizottság a forgalomnak csak legfőbb vonásait és csak azokat a mozzanatokot domborítja ki, a melyek a külfölddel való árúcsereknek alakulására és így a hazai gazdasági életre általában döntő befolyással voltak.

Az 1908. évben Magyarország külkereskedelmi forgalmának értékösszege — a nemes fém- és ércpénzforgalom nélkül — 1901. óta első ízben mutat visszaesést. Ez az esés első sorban összefügg a világgazdasági depressióval, mely már az előző év második felében beállott és mindenütt hasonló tüneteket idézett elő; de azért az általános depressió mellett külkereskedelmünk alakulására más tényezők is erős, sőt amannál döntőbb befolyással voltak. Így kivitelünk értékösszegének csökkenése nem áresésre vezethető vissza, hisz legfontosabb exportcikkeink — gabona és liszt — tetemesen megdrágultak; a kivitel hanyatlása mindezek előtt a búzának és rozsnak 1907. évi kedvezőtlen és 1908. évi közepes terméseredményeivel, valamint az árpának és zabnak 1908. évi rossz termésével függ össze. A ki nem elégitő terméseredmények és az első rendű életszükségletek fedezésénél észlelhető általános drágaság a behozatal csökkentésére is vezettek, mert úgy a mezőgazdasági termelőnépesség, mint a városi consumens-lakosság a vásárlóképességet egyaránt korlátozták.

Figyelmet érdemlő jelensége az 1908. évnek, hogy kétévi megszakítás után ismét helyreállott külkereskedelmünk értékmerlegének aktivitása. Az előző év 34 millió koronás behozatali többletét 25 milliós kiviteli többlet váltotta fel. Különbség teendő azonban az egész külforgalom és az ausztriai árúcsere között, mert csak egész külkereskedelmünk zárul kiviteli többlettel, míg Ausztriával szemben 1908-ban is behozatali többletünk volt. Igaz, hogy ez az 1907. évi 67·7 millió koronával szemben csak 46·2 milliót tett ki.

Ausztria változatlanul dominál külkereskedelmi forgalmunkban. Ellenben Magyarországnak távolról sincs akkora jelentősége Ausztria külforgalmában, mint a mennyire Ausztria szerepel a mi külkereskedelmünkben.

Ausztria ipari nyersanyagait nem szeresheti be elegendő mennyiségben nálunk; viszont kész cikkei számára van más kiviteli tere is, mint Magyarország. Egyes nagy cikkekben, cukor-, maláta-ipar, keztyűgyártás, gablonczi cikkekben a magyar fogyasztásnak alig van szerepe a vámhatáron kívüli exporthoz képest. Figyelembe veendő az is, hogy Ausztriának igen erős közvetítő kereskedelme van, mely magához vonja a magyar szükséglet ellátását idegen árúkból (gyarmatárúk {stb.}) és viszont átvesz igen sok magyar árút, külföldi továbbeladás végett. Sze-

repe van végül az árúk helyettesítésének is, a mennyiben Ausztria átveszi Magyarországnak értékben kisebb termékeit, hogy a maga értékesebb árújából (vágó állat, árpa stb.) minél többet vihessen nyugat felé, viszont számos olcsó osztrák származású árút, mely Magyarországra szállítatik, a különben is nagyobb igényű és nagyobb vásárlóképességű osztrák fogyasztásban külföldről beszerzett jobb minőségű árúk helyettesítenek.

Az annektált tartományok felé irányuló kivitelünk eléggé fejlődik, a behozatal ellenben csökkent. Bosznia áruforgalmában való részesedésünk nem kielégítő.

Kiemelendő helyet foglal el árúcserénkben a Németbirodalom is. A kivitel értéke az előző évekhez képest rendkívül csökkent az árpa-export, korpakivitel és fakivitel visszaesése folytán.

Külkereskedelmünk megítélésénél fontos a megoszlás gazdasági ágak szerint. Az ebbeli adatok rendkívül kedvezőtlenek. Ujból megerősítik, a mit a bizottság mindig kiemel és a mi évről-évre mutatja közgazdaságunk nehezen enyhülő egyoldalúságát. Kivitelünk több mint 77⁰/_o-át élelmezési és élvezeti cikkek, állatok, mezőgazdasági és ipari segéd- és nyersanyagok, vagyis oly árúk teszik, melyeknek ily nagy mérvben való exportja csorbitja a közéletet, drágítja az állattenyésztéshez szükséges takarmányt és nem egy iparág fejlődését hátráltatja.

Az értékmegállapító-bizottság a külkereskedelmi forgalomnak, mint fentebb jeleztetett, csak legfontosabb tanulságait domborítja ki. A szakosztályok részletes jelentései során az egyes árúk forgalmi viszonyait ismertetve, beható képét adja a viszonyoknak, úgy hogy az olvasó külkereskedelemben való forgalmunknak egész szövevényébe betekintést nyerhet.

Drágasági szaktanácskozások.

Az utóbbi évek folyamán világszerte mutatkozó drágulásnak a kérdése, a mely különösen az utolsó két év alatt az egész közvéleményt és a sajtót mindenütt erősen foglalkoztatta, a szenvedélyes hangú népgyűlésekről és a frázisokkal dolgozó hírlapi cikkek teréről végre oda került, a hol komoly tanácskozás és megfontolás tárgyát képezi, a szakemberekből álló ankétek elé. Ezeknek az ankéteknek feladatuk volna egyrészt, hogy a kérdésnek általános okaira derítsenek világosságot és az elméleti vonatkozásokat tisztázzák, másrészt, hogy a gyakorlati megoldásra vonatkozólag tegyenek tényleg elfogadható javaslatokat.

A közelmúltban két ilyen ankét is volt Budapesten november 28-tól december 1-ig a fővárosé, december 1-től 4-ig pedig a Gyáriparosok

Országos Szövetségének a Magyar Közgazdasági Társasággal karöltve rendezett szaktanácskozása. A fővárosi ankét bizonyos mértékig meghatározott célzattal rendeztetett, a mennyiben a főváros nemcsak véleményeket akart hallani ezen az ankéten a drágaság kérdésére vonatkozólag, hanem egyuttal a főváros közgyűlésének többsége mintegy igazolni kívánta ezen a helyen a szerb élőállat-behozatal kérdésével szemben már eleve elfoglalt és ismeretes álláspontját. Az ankétek összehívásában ez a különbség természetesen az eredményt is lényegesen befolyásolta, mert noha a Gyáriparosok szövetségének ankétje szintén nem volt képes arra, hogy a kérdést minden oldaláról teljesen megvilágítsa, mégis sokkal fölötte volt a fővárosi ankétnek, a melybe erősen belecsaptak a politikai szenvedelmek is és a melyen a szerb marhabehozatal kérdése Polónyi és Vázsonyi felszólalásaiban mindkét oldalról a felekezeti tendenciák jellegét öltötte magára. Mig a Gyáriparosok ankétjén az egyes felszólalók a drágaság kérdését, lehetőleg sok oldalról iparkodtak megvilágítani, addig a fővárosi ankéten a kérdés oly annyira a szerb marhabehozatal ügyére lokalizálódott, mintha a drágulás kizárólag magyar jelenség volna és egyedüli panaczeáját a szerb marhák behozatala szolgáltatná.

Az általános elvi okok keresése, tudományos szempontból való kidomborítása, leszámítva a Gyáriparosok ankétjén Hegedüs Loránt, Fenyő Miksa és Matlekovits Sándor beszédeit, valamint néhány más felszólalásnak egyes részleteit, meglehetősen háttérbe szorult. Minthogy mindkét szaktanácskozáson inkább a gyakorlat emberei voltak azok, a kik felszólaltak, természetesen a gyakorlati kérdések tolultak előtérbe. A kérdés végleges tisztázása szempontjából azonban ez is igen nagy hasznot jelent, mert igen sok anyagot szolgáltatott azoknak, a kik később az általános következtetések levonására vállalkoznak. Hegedüs Loránt előadói beszédében a drágaság okai gyanánt az aranytermelés óriási emelkedését és ezzel kapcsolatosan az áruoldalon az árak felszökkenését, a megszorodott clearing forgalom következtében az arany értékének leszállását és a vámpolitikai dilemmát állította oda a drágaság okául, a melybe az osztrák-magyar monarchiát Bismarck vámpolitikája belekényszerítette és a mely keleti határainknak elzárására vezetett. Hogy a drágaság nálunk sokkal érezhetőbb, mint másutt, azt a fix fizetésű alkalmazottak túlságosan nagy számával indokolta. Fenyő Miksa tanulmányával ugyanezen okokra hivatkozott, ezenkívül igen bő adatokra támaszkodva részletezte a drágulás jelenségeit. Matlekovits Sándor Hegedüssel szemben az arany megszorodásának nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, ellenben a nálunk mutatkozó drágaság legfőbb oka gyanánt a vámpolitikát állította be és orvoslás gyanánt az őrlési forgalom visszaállítását és az élőállat behozatalnak a Balkán felől való megengedését javasolta.

Mint már mondtuk, ezektől az általános jellegű és magukon a tanulmány színezetét viselő felszólalásoktól eltekintve, mindkét ankét a gyakorlati kérdések körül mozgott. És konstatálni kell, hogy a gyakorlat dolgában az agráriusok sokkal erősebbek voltak, sokkal nagyobb anyaggal voltak felfegyverkezve és sokkal inkább beletudtak mélyedni a kérdés részleteibe. Rubinek Gyula, Szilassy Zoltán és Pirkner János felszólalásai noha a drágulás kérdésének csak nagyon szűk terjedelmű részével foglalkoztak, szakszerűség dolgában első helyen állottak és számos olyan állítást sikerült nekik megczáfolni, a melyeket eddig a merkantilista álláspont képviselői megdönthetetlen igazságok gyanánt hirdettek, a túlzók pedig az agrárius osztály önzés példái gyanánt tártak fel a közvélemény előtt.

Tagadhatatlan, hogy éppen az agráriusoknak ezen erősebb felvonulása következtében bizonyos közeledés jött létre a két álláspont között, a mi a kérdések további vizsgálatát lényegesen meg fogja könnyíteni. Mert míg egyrészt a merkantilista álláspontnak képviselői és a gazdasági liberalismusnak kevés számú őszinte hívei igazolták azt, hogy a vámpolitikának nálunk igenis nagy, sőt elsőrangú befolyása van a drágaságra, addig az agráriusoknak sikerült bebizonyítani, hogy a jelenlegi magas húsarak első sorban nem a nagybirtoknak, hanem a kisgazdának, sőt a zsellérnek vannak az érdekében és hogy itt a nagybirtoknak az érdeke annyira congruens, hogy az érdekeknek ilyen megegyezése a nagyipar és a kisipar között például sohasem nem képzelhető. Ebben a kérdésben tehát a nagybirtokosok osztályharczáról beszélni az ország összes többi rétegei ellen, nem lehet. Más oldalról bizonyos azonban, hogy a mennyire a kisgazda és a zsellér érdekében áll a magas húsvám és az élőállat-behozatal eltiltása, annyira a nagybirtok érdekét szolgálják a gabonavámok. És az angol és magyar indexszámok összehasonlító elemzéséből kitűnik, hogy ezen a területen a drágulást tényleg a vámpolitika idézte elő. A közeledés tehát ezek után a húsbehozatal kérdésében jött létre, a melyre nézve agrárius részről többen kijelentették, hogy hajlandók a húsbehozatal kedvezményezett contingensének fölemeléséhez hozzájárulni, a mely gyakorlati keresztülvitel esetén a fogyasztásnak is hasznára válnék. Hogy ez a gyakorlat szempontjából mit jelent, és hogy az élőállatok és a hús vámjá között mutatkozó kétségtelenül igen jelentékeny különbözetet mennyiben lehet ellensúlyozni, azt a megejtendő számítások fogják megmutatni.

A Gyáripárosok Országos Szövetségének ankétjén báró Hatvany József rámutatott különben egy olyan körülményre is, a melyet minden fontossága mellett eddigelé még aránylag kevésbé méltatták. Ez a pszichológiai momentum, a mely mint a társadalmi élet egyéb jelenségeinél

úgy a drágaságnál is gyakran sokkal erősebben érezteti hatását, mint effektív tényezők. Kétségtelen tény gyanánt lehet ugyanis elfogadni, hogy a drágulásban nemcsak pozitív okok működnek közre, hanem lélektaniak is, a melyek egyaránt hatnak a termelők és a fogyasztók oldalán.

Sajnálattal kellett constatálni mindkét ankéten, mint már a bevezető sorokban mondtuk, hogy a nagy elvi kérdések tisztázatlanul maradtak. Egyik ankét sem terjeszkedett ki, például a termelőképeség és a lakosság szaporodása közötti arányra, a melynek különösen az élelmiszer-drágulásban igen nagy jelentősége van, csak mellékesen történt említés a munkások és egyéb kereső csoportok szervezkedése folytán történt nagy bér és fizetésemelésekről, melyeknél a drágulással szemben fennálló ok és okozati viszonynak a kutatása igen tanulságos lett volna. Ezt a kérdést mindkét ankéten, a hol csaknem kizárólag gyakorlati emberek voltak jelen, neántsvirág gyanánt kezelték és a résztvevők vagy nem mertek, vagy nem akartak róla nyilatkozni, hogy akár a munkaadók, vagy akár a munkások oldaláról támadásoknak legyenek kitéve. Csak Matlekovits nyilatkoztatta ki teljes határozottsággal, hogy a munkabérek emelkedésének a drágulásban nem tulajdonít fontosságot. Fix és végleges eredményre nem jöttek az ankétek a pénz érték-változása és a drágulás összefüggése közötti kérdésben sem, a minthogy ilyen eredményt ankéttől várni nem is lehet.

Erre a kérdésre iparkodott viszont megfelelni Jankovich Béla, a ki deczember 17-ikén a Magyar Közgazdaság Társaságban tartott előadásában kizárólag ebből a szempontból vette vizsgálat alá a drágulás kérdését. Előadásának taglalásába, a mely a „Szemle“ legközelebbi számában meg fog jelenni, e helyen nem bocsátkozunk. Csak a leszűrt eredményeket szögezzük le, mely szerint a pénz érték-változásánál az arany és az ezüst együtt veendő tekintetbe és ily módon azt kell megállapítanunk, hogy az arany a maga érték-változását teljes egészében az ezüstre tolja át. A nemes fém értékcsökkenése és az áruoldalon történő emelkedés tényleg megvan, de ez lassan ható constans jelenség, és legfeljebb századokon át érezteti hatását. Magának a drágulásnak az oka az angol és magyar indexszámok taglalása és szembeállítása alapján szerinte is a vámpolitikában keresendő.

Az ankétek tárgyalási anyaga természetesen véglegesen még nem bírálható el. Hogy a diagnózis, a melyet különböző oldalon fölállítottak, helyes volt-e, azt csak bizonyos idő múlva lehet megállapítani. Egy eredményt azonban mégis meg kell állapítani: a nagy perbe, a mely termelő és fogyasztó között folyik, már az objektív hangok is beleszóltak és valószínű, hogy ezek nem fogják hatásukat teljesen eltéveszteni. *Tonelli Sándor.*

Népszámlálás az Egyesült-Államokban.

A washingtoni statisztikai hivatal december 11-én tette közzé az 1910 elején megjelent népszámlálás ideiglenes adatait. Az adatok szerint az Egyesült-Államok lakossága 91,972.266 főre rúg az 1900 esztendei 75,500.000 lélekkel szemben. Az Unio alá tartozó összes területek (Filippini szigetek, Csendes oceáni birtokok) lélekszámát 101,100.000 lélekre becsülik. Magának az Uniónak népszaporodása e tiz esztendőben valamivel nagyobb, mint várták. Legmagasabb volt a népszaporodás százalékszám a nyugati területek benépesedésének évtizedében 1870—90 között, mikor 30·1 százalékra rugott; 1890—1900 között a százalékos növekedés 20·7 százalék volt és a becslések szerint az utolsó évtized ennek is alatta maradt volna. A tényleges adatok azonban 21 százalékos emelkedést mutatnak.

A szaporodás legerősebb tényezője a bevándorlás; az Egyesült-Államok törzslakosságának szaporodása ellenben csökkenőben van. Leggyengébb a lakosság szaporodása a régi agrikultur államokban, a melyekben a mezőgazdaságilag kiaknázható területek már teljesen le vannak foglalva, nagy ipar pedig, a mely vonzaná a bevándorlást, nincs. Ezek különösen Jowa, Missouri, Kentucky, Maine, New Hampshire, Maryland, Virginia, South és North Carolina, Georgia. Legrosszabb eredményt mutat Jowa 0·3 százalék csökkenéssel és New-Hampshire csupán 4 százalékos emelkedéssel. Az újabb agrikultur államok ellenben rohamos szaporodást tüntetnek föl. Így 30—50 százalékos szaporulatot mutatnak South-Dakota, Colorado és Utah, 50—100 százalékosat, North-Dakota, Wyoming, Nevada, California, New-Mexico és Arizona, három államban pedig, Oklahoma, Jelaho és Washington, a lakosság száma tiz év alatt kétszeresénél többre emelkedett. A keleti államokban, amelyekben a szaporodás az Unió átlagát felülmulja, mint New-Jork, Connecticut, Massachusetts és Rhode-Island, a növekedés kizárólag a városi lélekszám emelkedésének tulajdonítandó. Első helyen a városok között ismét New-York áll, melynek lakossága 1900 óta 3,437.202-ről 4,766.883-ra emelkedett utána egyes nyugati városok, valamint egyes déli góczpontok, mint Atlanta és Birmingham.

(t. s.)

A magyarországi fogyasztási szövetkezetek statistikája.

A magyarországi fogyasztási szövetkezetek pontos statistikáját eddig nem ismertük. A szövetkezetekre vonatkozó magánjellegű kiadványok

meglehetősen kevés adatot hoztak nyilvánosságra, a hivatalos statistika pedig ezzel a kérdéssel részletesen nem foglalkozott.

A most megjelent 1910. évi magyar statisztikai évkönyv azonban rendkívül becses és érdekes adatokat tartalmaz, melyekből elég világos képet nyerünk a magyar fogyasztási szövetkezetekről.

Magyarországon 1909-ben 1.497 fogyasztási szövetkezet működött, összesen 290.114 taggal. E szövetkezetek forgalma 87,585.649 koronára rugott; s a legfőbb cikkek fogyasztása a következő volt:

Füszérárú	38,632.030
Bor és sör	6,681.886
Egyéb szeszes italok	6,121.199
Hús	2,002.062
Ruházati cikkek	3,177.131
Vetőmagvak	655.607 stb.

Ezek a nagy számok azonban, mivel Magyarország összes forgalmával nem hasonlíthatók össze, nem alkalmasak arra, hogy a szövetkezetek jelentőségét belőlük megállapíthassuk. A rendelkezésünkre álló adatok azonban lehetővé teszik, hogy a fenti számokat analisáljuk, egyes szövetkezetek forgalmát megállapíthassuk, s így kifejezőbb képet adjuk a szövetkezeteknek.

A magyar fogyasztási szövetkezetek között kétféle typust lehet megkülönböztetni. Egyik a városi, capitalistikus typus, melynek tagjai főként készpénzjövedelmű munkások és tisztviselők. A másik a falusi typus, melynek tagjai kifizetésű, főként naturáljövedelmű kisbirtokosok s mezőgazdasági munkások. Az első typus minden politikai céltól menten pusztán azért alakult, hogy tagjai fogyasztását olcsóbbá tegye, s ezen célját tagjainak nagyobb száma nagyobb fogyasztása és fejlettebb intellektusa folytán el is éri. A második, a magyar falu patriarchális jellege, a népesség kisebb száma s kis fogyasztása folytán már kevésbé életképes, sokkal kisebb mértékben felelhet meg igazi céljának s gyakran politikai célokat is szolgál. Ezt a két typust el kell választanunk egymástól, s szerencsére a rendelkezésünkre álló adatok segítségével ezt meg is tehetjük.

1909-ben, mint láttuk, összesen 1.497 fogyasztási szövetkezet volt. Ezek közül 8 volt a székesfővárosban, 27 pedig 15 törvényhatósági jogú városban. Ezek a szövetkezetek, melyeknek adatai a statisztikai évkönyvben el vannak választva a többi szövetkezetek adataitól, nyilván mind capitalistikus jellegű szövetkezetek. Azonban capitalistikus jellegű szövetkezetek lehetnek rendezett tanácsú városokban, sőt olyan falvakban is, a melyekben nagy az ipari proletariátus. A Mihók-féle

Magyar Compass, mely az összes szövetkezetek nevét felsorolja, számos ilyen szövetkezetet említ, ilyenek például a magyar kir. államvasutak tisztviselőinek, a különböző gyárak munkásainak, s az egyes városok polgárainak szövetkezetei. Hogy ezeket a szövetkezeteket is elválaszt-hassuk a többiektől, azzal a feltevással éltünk, hogy a rendezett tanácsú városokban levő szövetkezetek mind capitalistikus jellegűek, s forgalmi átlagai azonosak a törvényhatósági jogú városok szövetkezeteinek átlagai-val. Ha így talán túloztunk is, túlzásunkat korrigálja az, hogy a falvak capitalistikus szövetkezeteit teljesen mellőztük. A Mihók-féle Compass-ból¹⁾ megállapítottuk azt, hogy 39 rend. tan. városban összesen 45 fo-gyasztási szövetkezet van. Ezt az adatot alapul véve a következő ered-ményhez jutottunk.

	Szövet- kezetek száma	Tagok száma	Egy szövet- kezetre jutó tagok száma	Összes fogyasztás	Egy szövet- kezetre eső fogyasztás
k o r o n á k b a n					
Budapest	8	33.554	4,194	26,324.521	3,290.565
15. t. j. város	27	10.215	378	3,154.117	116.819
39. r. t. város	45	17.010	378	5,256.855	116.819
községek	1.417	229.114	162	52,850.156	37.299
		Egy tagra eső fogyasztás	Ebből bor és sör	-	Egyéb szeszes ital
k o r o n á k b a n					
Budapesten		775	45·73 (5·9 ⁰ / ₀)	15·50	(2 ⁰ / ₀)
városokban		309	12·36 (4 ⁰ / ₀)	4·64	(1·5 ⁰ / ₀)
községekben		230	21·62 (9·4 ⁰ / ₀)	24·15	(10·5 ⁰ / ₀)

Ezek az adatok pontosan feltüntetik a szövetkezetek különböző kategóriáinak forgalmát. Kitűnik belőlük, hogy a városi szövetkezetek-ben úgy a tagok száma, mint az összes forgalom és az egy tagra eső fogyasztás lényegesen nagyobb, mint a falusi szövetkezetekben. Annak bizonyosságául, hogy ezek az adatok a tényeknek is megfelelnek, hivatkozunk a Hangya 1909. évi évkönyvére,¹⁾ a melyben a következők olvashatók: „A mi a szövetkezetek forgalmát illeti, a budapesti központ körzetében a szövetkezeteink átlagban 36.786 K értékű árút adtak el a múlt évben. Erdélyben 29.164 K értékű, a Nagyszombat vidéki szövetkezetek 41.713 K értékű, a ruthén szövetkezetek 25.752 K értékű árút.“ Egy-egy szövet-kezeti tag árúszükséglete kitett a budapesti központ körzetében 227 koronát, Erdélyben 195 koronát, s Nagyszombatban 257 koronát. Tudva-levőleg a Hangyához csaknem kizárólag falusi szövetkezetek tartoznak, s így a mi 37.299 koronás összfogyasztási, és egy tagra eső 230 koro-nás átlagunk a Hangya adataival is egyezik.

¹⁾ 1909/1910-es kiadás.

Ha már most azt a kérdést vetjük föl, hogy egy-egy tagnak mennyi hasznot hajt a szövetkezet, akkor mindenekelőtt meg kell állapítanunk azt, hogy az egy-egy tagra eső fogyasztás valóságban a fenti összegeknél jelentékenyen kisebb. A statisztikai évkönyv szerint ugyanis 1.189 szövetkezet, tehát az összes szövetkezetek 78 %-a, nemcsak tagjainak árusít. Hogy ez a tény a fenti adatokat mennyiben befolyásolja, azt hozzávetőleg sem vagyunk képesek megállapítani, csupán annak kijelentésére szoritkozhatunk, hogy a nem tagoknak való árusítás a falvakban nagy valószínűség szerint sokkal nagyobb jelentőségű, mint a városokban. Adatok hiányában nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy mennyit jövedelmez egy-egy tagnak a szövetkezet. Itt is csak azt az általános megállapítást tehetjük, hogy a városokban valószínűleg hasznosabbak a szövetkezetek, mint a falvakban. A városokban ugyanis úgy a tagok száma, mint azok fogyasztása sokkal nagyobb, már pedig tudvalevőleg a költségek az üzem nagyságával egyenes arányban csökkennek. Meg kell még jegyeznünk azt, hogy a mértéktelen hitelezés valószínűleg nagy mértékben növeli a költséget. Erre vonatkozólag igen érdekesek a statisztikai évkönyv adatai. Ezek szerint 1.298 szövetkezet, tehát az összesek 86,5%-a, hitelez tagjainak. Az év végén a tagok összes tartozása 7,882.679 koronát tett ki. Ha ebből az egy hónapnál régebbi tartozást, 2,562.913 koronát, levonjuk, megtudjuk, hogy az egy hónapon belül kifizetett adósságokat nem számítva, 5,319.766 koronát hiteleznek havonta a szövetkezetek. Miután a szövetkezetek egy havi átlagforgalma 7,298.804 koronát tesz ki, kitűnik, hogy a szövetkezetek forgalmuknak nem kevesebb mint 73%-át bonyolítják le hitel útján. Ez a szám horribilis! Nyilvánvaló, hogy a hitelezés nagy mértékben megrágítja a szövetkezeti árakat, s egyúttal éles ellentétben van azokkal az erkölcsi elvekkel is, melyeket különösen a falusi szövetkezetek állítólag képviselnek.

Nem lenne kimerítő ez az ismertetés, ha ki nem emelnők még azt is, hogy 1.247 szövetkezetnek, a szövetkezetek 83%-ának, van italmérési engedélye. Ez szintén óriási szám, mely a szövetkezetek nagy morális devalválódását bizonyítja. Az alkoholfogyasztás különben szintén elsősorban a falvakban érezteti káros hatásait, hol a fenti adatok szerint a fogyasztás 20%-át teszik ki a szeszes italok.

Bergstein Béla.

Statisztika és drágaság.

A Közgazdasági Szemle hasábjain különböző szerzők már számos alkalommal mutattak rá azokra a tévedésekre, a melyek gazdasági kérdésekben a statisztikai anyag helytelen alkalmazásából és csoportosi-

tásából származnak. Különösen áll ez az idegen statisztikai összeállításoknak megfelelő kritika nélküli átvételére és a belőlük vont következtetésekre, a mit a ma oly actualis drágaság kérdésének tárgyalásánál is számos esetben lehetett tapasztalni. Ezekre a statistika helytelen kezeléséből eredő véletlen és szántszándékos tévedésekre, a melyek mindkét oldalról oly gyakoriak voltak, nem kívánunk kiterjeszkedni, csak egy hivatalos adatra kívánjuk föl hívni a figyelmet, a melynek mérlegelésénél különös óvatossággal kell eljárni. Az az adatgyűjtemény, a melyet a főváros a november végén tartott drágasági szakértekezlet számára kibocsátott¹⁾ és a melynek statistikáira egyebek hiányában mindenki támaszkodott, 34 oldalán kimutatást közöl a Magyarország állatlétszámából a belföldi közfogyasztás és a kivitel következtében 1895—1909. között elvont állatmennyiségekről. Ez a kimutatás a szarvasmarha-közfogyasztást következőképen tünteti fel: 1895-ben 1,095.278, 1903-ban 1,176.162, 1904-ben 1,135.735, 1905-ben 1,212.497, 1906-ban 987.921, 1907-ben 1,020.001, 1908-ban 1,282.918, 1909-ben pedig 1,676.586 db. Különösen figyelmet érdemel ez az utolsó adat, mert e szerint Magyarországon a közfogyasztás 1909-ben az előző évihez képest 30,7 százalékkal emelkedett és egymagában nagyobb lett volna, mint 1908-ban a közfogyasztás és kivitel együttvéve ($1,282.918 + 368.725 = 1,651.643$ db.) Ha ez az adat igaz, a minthogy látszólag igaznak kell venni, minthogy a magy. kir. kormány 1909. évi működéséről szóló jelentésből van véve (125* old.), a mint azt a fővárosi adatgyűjtemény következő 35. oldala részletezve is feltünteti, akkor belőle azt az érdekes következtetést kellene levonni, hogy Magyarországon éppen a drágaság a húsfogyasztás emelkedésének legerősebb faktora lett volna. Így ki lehet mutatni, hogy Magyarországnak belfogyasztási és kiviteli szükséglete 1904-től 1909. végéig 26 százalékkal emelkedett és ezzel az állatállomány szaporodása egyáltalán nem tartott lépést, szóval a törzsállomány megtámadása felé haladunk. Egy további következtetés lehetne, a melyet örvendetesnek kell minősítenünk, hogy a húsfogyasztásnak egy fejre eső arányszáma 1909-ben nagy javulást mutat, szóval egész sorozatát lehet megállapítani olyan igazságoknak, a melyekre e meglepő számadatnak publikálása előtt gondolni sem lehetett. Sőt még további megfigyelés: ha ez az emelkedés a fogyasztásban igaz, melylyel megfelelő marhalétszám-szorulat nem áll és nem is állhat szemben, akkor megvan az 1910. évi húsdraágaságnak az oka és erről többet vitatkozni nem érdemes.

¹⁾ A húsdraágaság kérdésében Budapest székesfőváros által 1910. november havában megtartott szakértekezlet számára egybeállított adatok. Egybeállította a tanács VIII. közigazdasági és közéletmezési ügyosztálya. Különlönyomat a *Fővárosi Közlöny* 1910. évi nov. hó 15-iki 85. számából. Budapest, 1910.

Keresve e meglepő adatnak és a valószínű tévedésnek a magyarázatát, akaratlanul is valami közbenső olyan intézkedésre kellett gondolnunk, a mely talán az 1909. évi fogyasztási statistika fölvételét helyezte más alapokra és a mely csak a statistikában idézett elő ugrást, de nem a tényleges fogyasztásban. Ilyen intézkedés csak egy volt, az 1908. évi 54.300. sz. földművelésügyi ministeri rendelet, a mely a húsvizsgálat kérdését szabályozza és a mely számos állatot, a mely azelőtt mint magánfogyasztás szerepelt és a levágási statistikát elkerülte, a közfogyasztás körébe utalt át. Igen ám, de ez a rendelet főként a sertés és juh levágási statistikájában jut kifejezésre, a marhánál ellenben, a melyet magánosok nem igen szoktak levágni, alig. Komáromi Sándor, a többletet, a mely ilyenformán előállhatott, a sertésnél és juhnál maximumisan 10⁰/₁₀₀-ra teszi, a szarvasmarha közfogyasztási statistikájában ez aligha juthatott kifejezésre. Megmarad tehát a gyanú, hogy a 30·7 százalékos emelkedés, valamelyes tévedésnek a következése. A részletek nélkül, a melyekből ezek a végső adatok kikerültek, természetesen nem lehet megállapítani, hogy hol rejlik a tévedés, hogy azonban 30·7 százalékkal Magyarország közfogyasztása egy év alatt nem növekedett, emberileg valószínűnek kell föltételeznünk. A kérdés tisztázása érdekében nem ártana, ha az illetékes földművelésügyi miniszterium ezt az adatot újólag vizsgálat tárgyává tenné és megnyugtatón azokat, a kik nem merik ezt a tételt kritika nélkül elfogadni.

T. S.

Polémiák a drágaság körül.

A napirenden levő drágasági probléma egymásután szólaltatja meg mindazokat, a kiknek van a kérdéstről elmondani valójuk. Legujabban Rubinek Gyula, az agráriusok elismert vezérkari főnöke, szólalt meg ebben a kérdésben. Némi bővítéssel közreadta a gazdasági egyesületek országos szövetségének nagygyűlésén elmondott nagy beszédét (*A drágulás kérdése*. Irta Rubinek Gyula. Budapest, 1911. 8°. 74 old.) és ezzel agrárius részről is alapos tanulmányal szolgált, a mely hivatva van a mezőgazdasági köröknek ebben a kérdésben elfoglalt álláspontját ismertetni és preczizirozni.

Hogy Rubinek Gyula tanulmányát, a mely határozottan a legkomolyabbak közé tartozik, mégis a polémiák összefoglaló czíme alatt ismer-tjük, annak kettős oka van. Az első, hogy ez a munka minden tudományos színezete mellett is, határozottan támadó és harczi jellegű „a leplezett politikai agitatio érvényesülésével“ és „a régi nagybirtokosság

és középirtokosság ellen irányuló agitációval“ szemben; a második ok pedig az, hogy a drágaság kérdését tulnyomólag a pillanatnyi helyzet szempontjából tárgyalja és az általános érdekű vonatkozásokkal, melyeknek tisztázása különben sem lehetett célja, nagyon röviden, majdnem sommásan végez. Az objectivitas jogcímét így ez a munka nem igényelheti; a mi azonban nem válik kárára, mert a különböző álláspontokat leszögezõ jó munkáknak mindig megvan az értékük.

A támadásokkal szemben, melyek e kérdéssel kapcsolatosan az agrarismust, de különösen a nagybirtokot érték, Rubinek különösen két szempontot domborít ki. Az egyik, hogy a nagybirtok politikai és elvi ellenségeinek tulajdonképpen örömmel kellene üdvözölni a mai drágaságot, mert a nagy- és középirtok parcellázásának legbiztosabb előmozdítója. Igazolja ezt szerinte az a körülmény, hogy 1895 óta a nagybirtok szántóföldterületének körülbelül 30%-át elparcellázták. Cum grano salis ezt az állítást el lehet fogadni, de viszont azt sem szabad elhallgatni, hogy nálunk a nagyban megindult parcellázásnak más, ide nem tartozó okai is vannak, a melyek legalább is éppen olyan erősen működnek, mint a mezőgazdasági termények magas áron való értékesítésének a lehetősége. A másik szempont a kereskedelmi mérleg, a mely az Ausztriával való gazdasági közösség ellenségeinek a fegyvertárából van véve és az adott viszonyokra kétségtelenül ügyesen applikálva. A közös vámterületen a tulnyomólag agriculturális Magyarország viseli az ipari Ausztria vámterhét és megfordítva. Az 1906. évi vámtarifa óta, a melynek agrárvámjai magyar mercantilis részről oly erős támadásoknak vannak kitéve, a netto vámtéher mérlege Magyarország javára tolódott el. Az agrárius vámvédelem megszüntetésével tehát Magyarország csak Ausztriának tenne szolgálatot. Rubinek itt az összeségnek vett ország érdekét állítja szembe az egyes fogyasztó érdekével. Itt adós marad azonban a felelettel, hogy az egyes fogyasztó egy olyan kérdésben, mint a drágaság, a mely a magánháztartást olyan erősen érdekli, miképen recompenzálja magát az ország érdekében hozott áldozatokért. Különösen áll ez a fix fizetésűek osztályára, a kiknek ügyével munkája nem foglalkozik.

Meglehetősen bő statistikai anyaggal bizonyítja, hogy egyrészt a munkabéreknek van szerepük a drágaság előmozdításában, másrészt, hogy a munkabérek százalékszerű emelkedése nagyobb, mint az élelmiszerárúké. Ennek a tételnek első része valószínűleg helyes, a második része statistikai bizonyításánál azonban bizonyos — szépséghibákat vetünk észre. Az összehasonlító számsort Rubinek egy német forrásból vette, a mely véleményünk szerint kettős hibában szenved. Először 1871-et veszi alapnak, mikor az élelmiszerek árát és munkabért egyaránt

100 – 100-ra teszi. Ilyen messzire visszamenni nem szabad, hanem legfeljebb addig az időpontig, mikor a drágulás mai folyamata megkezdődött. Az eddig elért és más oldalon felhasznált munkabérjavítások ugyanis a dolog természetéből folyólag már nem érezhetők a később bekövetkezett drágulás ellensúlyozásánál. A statistika a mellett a felsorolt élelmiszereknek sem minőségét, sem mennyiségét nem tünteti fel, a mely alapul vétetett. Már pedig tudjuk, hogy a munkás mindent a legkisebb mennyiségben, tehát aránylag legdrágábban vásárol. Lehet, hogy megfelelő mennyiség és minőség vétetett alapul, de ez az összehasonlításból nem tűnik ki, miért is ezt a bizonyítást legalább is erős fentartással kell fogadni. Hivatkozik Rubinek arra is, hogy a drágulás kiterjed nemcsak a mezőgazdasági terményekre, hanem az iparczikkekre is, sőt ezeknél a legtöbb esetben még nagyobb arányú. Ebben igaza van, sőt igaza van abban is, a mit a kartell és tröszt áremelő hatásáról mond. Nem veszi azonban tekintetbe azt a speciális viszonyt, a melyben a fogyasztó a mezőgazdasági terményekkel, illetve élelmiszerekkel szemben van. Ha ugyanis az iparban a termékek árai százalékszerűen erősen emelkednek és a termelés perfectiója ugyanazon czikkeket mind olcsóbban és olcsóbban tudja előállítani és a fogyasztónak módjában van szükségletét ehhez alkalmazni, holott ez a mezőgazdaság termékeinél lehetetlen. Ott azt kell elfogadni és megvenni, a mi van.

Az aranytermelés és drágaság kérdésének egymáshoz való viszonyában Rubinek a merev quantitativ elmélet alapján áll, melynek bírálatába e helyen nem kívánunk bocsátkozni. Teljesen elfogadhatók azok az állításai, a mit a drágaság sokat emlegettek helyi okairól mond. Ezek közül csak egyet akarnak kiragadni. Mig Budapest lakossága 1890—900. között 48·8 százalékkal gyarapodott, addig a marhakereskedők száma 215, a gyümölcskereskedők száma 110, a tojás-, tej- és vajkereskedők száma 77, a henteseké 75, az élelmiszerkereskedőké 337, a kofáké pedig 217 százalékkal növekedett. Ez csak egyike a speciális budapesti drágító tényezőknek, összevetve a többiekkel azonban kétségtelen, hogy a helyi drágulásban nem utolsórendű szerepe van. És abban igaza van a Rubinek által képviselt agrárius álláspontnak, hogy a vámpolitikán kívül, a legkönnyebben orvosolható helyi jellegű bajokra is tekintettel kell lenni azoknak, akik a drágaság kérdésével foglalkoznak.

Végül a tanulmánynak még egy állítását kívánjuk leszögezni: az 50-ik oldalon Rubinek azt jósolja, hogy a húsárok dolgában a jelen év meg fogja hozni az enyhülést. A tanulmány azon részeire, a melyek a mi véleményünket is fedik, vagy a melyek inkább politikai álláspont körvonalazásául szolgálnak, noha kétségtelenül érdekesek, nem kívánunk kiterjeszkedni.

Ugyanez a szempont tart vissza attól, hogy érdemében foglalkozunk Sándor Pálnak a szerb kereskedelmi szerződés tárgyalása során elmondott beszédével, a mely nagyrészt Rubinek tanulmányával foglalkozik, valamint az utóbbinak viszonyválaszával (Rubinek Gyula: *Válasz Sándor Pálnak*. Pátria irod. váll. és nyomdai rt. 1911. 8°. 16 old.) Érdemleges elmondani valóját Rubinek tanulmányában már közreadta. Ugy a Sándor Pál beszéde, mint ez a füzet azonban teljesen politikai jellegű. Csak regisztrálni kívánjuk őket, mert bizonyos vonatkozásaikban a drágaság kérdéséhez mégis hozzátartoznak.

Napi politikától mentes cikkben szolt hozzá a drágaság kérdéséhez Tisza István gróf egy újonnan megindult folyóirat első számának hasábjain (Tisza István. *A drágaság körül*. „Magyar Figyelő.“ 1911. I. szám 8—19. old.) Tisza az Országos Iparegyesület pályázatán kitüntetett tanulmányokkal és első sorban Komáromi Sándornak könyvével foglalkozik.¹⁾ Véleménye szerint a mai agrárvámokkal dolgozó vámpolitika nem a Komáromi által aposztrofált „történelmi osztályok“ önzésének az eredményre, hanem csupán kiegyenlítése annak a hátrányos helyzetnek, melybe a mezőgazdaság került a vámok nyújtotta oltalmat már előbb élvező iparral szemben. Az agrárvámok szerinte a pusztulástól mentik meg a tengerentúli országok fojtogató versenyének kitett mezőgazdaságot. Abból, hogy a buza átlagára Budapesten 1851—60 között 18·10 korona, 1701—908 között pedig 18·02 korona volt, arra következtet, hogy a mezőgazdaság az utóbbi években bekövetkezett ár-emelkedésekből nem vette ki a maga részét és az agrárvámok legfeljebb csak a más viszonyok között dolgozó versenynek az ellensúlyozása szolgálhatnak. A drágulás mértékének a fogyasztó közönség szempontjából való megítélése céljából a marhaárak és húsárak összehasonlítását ajánlja és azt konstatálja, hogy a legfontosabb húsminőségek árai 1910 első felében a vásárcsarnokban csak 5°/_o-kal voltak magasabbak, mint 1892-ben. Ebből ő azt a következtetést vonja le, hogy a vásárcsarnoki rendszer kiépítése egyik panaczeája a húsdrágasági kérdés megoldásának. Ez az állítás, a mely Tiszát ellentétbe hozza nemcsak a merkantilistákkal, hanem az agráriusokkal is, a kik azt állítják, hogy a húsárak emelkedtek nagyon a marhaárakkal szemben, legjobban mutatja azt a nagy fogalomzavart, a mely az egész kérdés körül uralkodik. Komáromi tanulmányára vonatkozólag mondja Tisza, de általánosságban is igaza van, hogy a túlsúlyba vitt és sok önkényes statistikázásnak túlságos jelentőséget nem szabad tulajdonítani. A statistika nagyon rugalmas valami, a mit igen sokszor helytelenül kezelnek intra et extra

¹⁾ L. *Közgazdasági Szemle* 44. kötet. 4. szám 735. old.

muros. Hogy mennyire igaz ez, mutatják azok a statisztikai hibák és tévedések is, a melyekbe ő maga is beleesett, így például mikor 1892-ből vett vásárcsarnoki árakkal operál, holott a csarnokok csak 1892-ben nyíltak meg és mikor a húсарак összehasonlításánál az eltérő minőségeket nem veszi figyelembe.

Éppen ezek a hibák nyújtottak alkalmat a legerősebben megkritizált tanulmány szerzőjének, Komáromi Sándornak, hogy viszontbírálat alá vegye a Tisza cikkét (Komáromi Sándor : *Tisza István a húsdrágaságról*. „Magyar Ipar.” 1911. 2-ik szám 33—40. old.) Komáromi e cikkében Tisza István valóságos és vélt tévedéseit corrigálja és védi könyvének megtámadott pontjait, de fejtegetéseiben tovább is megy. Azt állítja, hogy az állatállomány átalakulása, a melytől az agráriusok a húskérdés nagy részben való megoldását várják, éppen egyik oka a húsdrágaságnak. Erre vonatkozólag az erdélyi gazdasági egyesület véleményére és a kolozsvári gazdaértekezlet tárgyalásaira hivatkozik. Egyebekben cikke kizárólag a húsdrágaság kérdésével foglalkozik a szigorú merkantilizmus álláspontjából nézve mindent, a minthogy könyve is csak igen jelentéktelen mértékben terjeszkedett ki az általános drágulás jelenségeinek és okainak vizsgálatára.

T. S.

Amerikai közgazdasági társaság.

Ezen kiváló amerikai tudományos társulat 1900. december hó végén St.-Louisban tartotta meg évi gyűlését.

A tárgysorozatból kiemeljük a következő érdekes felolvasásokat, illetve vitatkozás tárgyául szolgált kérdéseket:

1. Szegénység.
2. A csatornák viszonya más közlekedési eszközökhöz.
3. A vasuti díjszabások tudományos alapon való szabályozása.
4. Riccardo és riccardianismus.
5. A pénz viszonya az árakhoz, különös tekintettel az egyetemes drágaság kérdésére.
6. A bevándorlás közgazdasági hatásáról.

A concentratio a gazdaság-társadalmi életben.¹⁾ I.

A XIX. századot s még inkább utolsó évtizedeit az industrializmusnak mind hatalmasabbá válása jellemzi. Kifejezésre jut ez nemcsak az iparnak, mint önálló termelési és foglalkozási ágnek folytonos fejlődésében, egyre növekvő jelentőségében, hanem — lehet mondani — hogy az ipari jelleg érvényesül a gazdasági élet minden részében, sőt ennek kapcsán rányomja bélyegét az állami és társadalmi életre is egyaránt. Ennek a folyamatnak következménye az a társadalom-gazdasági jelenség is, melynek ismérve az erőknek egyesítése, tömörülése s melyet egyszerűen concentratióknak nevezünk. Érdekes, bár abban a feltevésben, sőt meggyőződésben élünk, hogy szinte szemünk előtt játszódik le ez az átalakulás, mégis a tényállás az, hogy már a concentratio létezését illetőleg is nagyon eltérők a felfogások. Legerősebben érvel mellette a socialisták egy része, kik a concentratio folytán remélik a jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzet gyökeres megváltozását. A gazdasági élet jelen alakulásában csak megerősítését találják a híres 1847. évi Marx és Engels által szerkesztett communista manifestumnak, a mely, midőn megállapítja, hogy az egykori középosztályok, továbbá kisemberek, legyenek iparosok, kereskedők, járadékosok, kisbirtokosok, tekintettel arra, hogy kistőkéjüket a nagytőke legyőzi, mind a proletárságba süllyednek (18. §.), azonkívül, hogy az ipar fejlődése az uralkodóosztály tekintélyes részét a proletárságba dönti, vagy legalább is létében fenyegeti (25. §.) s végül, hogy a modern munkás a helyett, hogy az ipar haladása révén felemelkednék, mindinkább még a saját osztályának színvonala alá süllyed (31. §.), egyúttal azt is hirdeti, hogy az ily módon végbemenő s leginkább a concentratióknak megfelelő alakulása a társadalmi és gazdasági viszonyoknak, a társadalmat két ellenséges táborra, a bourgeosiera és proletárságra osztva, egy szebb korszaknak, természetesen a socialista államnak válik a megteremtőjévé. E socialista felfogás ellen szállt sikra a nemzetközi statistikai intézetnek az 1907. évben Kopenhágában tartott ülészakán a kapitalista irány egyik legjelesebb képviselője, Yves Guyot, a kiváló közgazda, volt francia közmunkaügyi minister. Előadásában, melyben az északamerikai Egyesült-Államok, Belgium és Francia-

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság február 3-án tartott ülésén.

ország ipari viszonyait ismertette¹⁾, arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy ez idő szerint legfeljebb fejlődésről lehet szó, de a concentrációnak nyomára sem akadhatni. Ily értelmű javaslatot terjesztett az ülés elé is, a mely azonban az e célnak megfelelően eléggé önkényesen csoportosított adatok alapján a felvetett kérdésben döntést nem kívánt hozni, hanem további beható tárgyalás végett bizottsághoz utasította. Önkéntelenül is az a meggyőződés ver bennünk gyökeret, hogy a concentratio kérdését oly könnyen elintézni, mint Yves Guyot óhajtja, alig lehet. Kétségtelen továbbá az is, hogy az egész társadalom-gazdasági életet sokkal mélyebben érintő jelenségről van szó, mintsem egyszerűen napirendre lehetne térni felette. Különös jelentőséggel bír és pedig úgy gazdaság-, mint társadalompolitikai szempontból a concentrációnak elbírálása oly államban, mint minálunk is, a hol a gazdasági élet ugyszólván csak most kezd kibontakozni a maga teljében, s a hol a szerint, mint mellette vagy ellene foglalunk állást, következményeit kedvezően vagy kedvezőtlenül ítéljük meg, irányítólag hatottunk a gyakorlati élet kialakulására is. Ez indokolja, ha ez alkalommal kimerítőbben és behatóbban foglalkozunk e kérdéssel.

A concentratio helyes megítélése szempontjából az első és lényeges szempont a gazdasági életet az egyes részeiben külön tenni kutatás tárgyává. Specialis viszonyainkra való figyelemmel, bennünket elsősorban és legközvetlenebbül az őstermelés helyzete érdekel.

Nem új keletű a vita arról, hogy az őstermelésben a nagy- avagy a kisüzem bír több előnnyel. Az ó- és középkorban ugyan alig érintették e kérdést, de már a XVIII. század közepétől élénk vita indul meg e tárgyban úgy az elmélet, mint a gyakorlat emberei között. A XIX. század második felének kezdetén azonban mintha nem mutatkoznék valamely nagy érdeklődés a kérdés iránt s csak az utolsó évtizedekben, a gazdasági viszonyok különös alakulása s a socialista áramlatok hatása alatt lesz ez ismét aktualissá. A Marxisták mint az iparban, úgy az őstermelésben is a nagyüzem mellett érvelnek, mert a mint igen határozottan jelenti ki Liebknecht, a mezőgazdasági kicsinyben való termelés nem versenyezhet a nagyban való termeléssel s épp ezért ez utóbbinak épp úgy tért kell foglalni az őstermelésben, mint az iparban.²⁾ Kautsky is a kisüzemnek elkerülhetetlen tönkremenetéről beszél a mezőgazdaságban.³⁾ Ezzel szemben a socialisták másik táborá, a revisionisták s ezek között is főként David a kisbirtok, a kisüzem mellett foglalnak állást. A Marx és követői által vallott nézet magyarázatát találja abban a tényben, hogy

¹⁾ Yves Guyot: *La répartition des industries aux États-Unis, en France et en Belgique*. Bulletin de l'Institut international de Statistique XVII. kötet., 92-118. lap.

²⁾ Liebknecht: *Zur Grund- und Bodenfrage*. 1876. 80. oldal.

³⁾ *Neue Zeit*. 1894/95. I. kötet, 275. oldal.

Marx Angolország viszonyait vette alapul, a hol hosszú időn keresztül, de kivált Marx idejében szinte dogmaszerű volt, hogy az őstermelésben csak a nagyüzem biztosít jövedelmezőséget. A socialisták másik árnyalata, a revisionisták ellenben az utolsó évtizedek gazdasági jelenségeire vannak figyelemmel s ez alapon kedveznek e termelési ágban a kisüzemnek a nagyüzemmel szemben.

Tényleg, ha az utóbbi idők alakulását figyeljük, azt észlelni, hogy az őstermelésben a nagyüzem mindenütt kisebb-nagyobb mérvben háttérbe szorul. A helyzet eme változását első sorban előidézte az a tény, hogy a mint tudvalevő, a 80-as évek körül a forgalmi viszonyok erős javulása és a szállítás olcsóvá tétele folytán új államok nagy erővel jelennek meg gabonájukkal a világpiaczon s erős mérvű árhanyatlást okozva, európa-szerte válságba sodorják a mezőgazdaságot. Fokozza a válságot, hogy ugyanekkor az ipar erős fejlődése révén a népesség jó részét felszívják a városok és ipari központok s így annak dacára, hogy a népesség egyre szaporodik, mégis bekövetkezik a munkáskéz elégtelensége és drágasága. Ily körülmények közt a gabonatermelés már kevésbé lehetett jövedelmező, napról-napra kénytelen volt a jobb minőségű földterületre szorítkozni, alapjaiban veszélyeztetvén a nagybirtokot, a mely helyet kellett, hogy engedjen nagyobb mértékben oly üzem- és termelési formáknak, minők a főként állattenyésztésen, zöldség-, gyümölcsstermelésen alapuló kisebb üzemek, a melyekben a tulajdonosok és családtagjaik munkája, illetve egyáltalán az emberi munkaerő a fő, ennek intenzitása jóval nagyobb jelentőségű és a megváltozott viszonyok közt érvényesülni képesebb, mint az ezt nélkülöző nagyüzemekben a tőke intenzitása. S ez a gazdasági irányzat érezteti hatását mindenütt, nem maradt tőle ment még a nagybirtok tipikus hazája, Anglia sem, bár kétségtelen, hogy egyrészt a nagyüzemhez való merev ragaszkodás folytán, másrészt, hogy noha legérzékenyebben sújtattott az agrárválság által, mégis leghamarább s legkönnyebben kiheverte ezt, a kisüzem itt nem tudott még ma sem oly jelentőségre szert tenni, mint a többi államokban.

Anglia őstermelésének üzemviszonyait 1885 óta igen érdekes világitásban mutatja be az alábbi összeállítás¹⁾:

	Volt az oldalt megjelölt területű gazdaságok száma			Növekedés (+) fogyás (—)
	1885-ben	1895-ben	1909-ben	1885-től 1909-ig
1--5	—	117.968	108.458	— 9.510 ²⁾
5—50	232.955	235.481	232.096	— 859
50—300	144.288	147.870	150.911	+ 6.623
300	19.364	18.787	17.706	— 1.658

¹⁾ *Agricultural statistics 1909*. XLIV. köt. I. része 71. oldal.

²⁾ Az 1885. évi adatokat figyelmen kívül kellett hagyni, mert valószínűleg sok „allotments“ is itt vétetett számba. Ez okból az 1895. évi adatok sem teljesen megbízhatók.

Kiegészítik e képet a kis parcellaüzemekre, az úgynevezett allotments-ekre vonatkozó adatok, melyek száma volt¹⁾:

		Növekedés, ha az 1873. év ered- ményei = 100-zal
1873-ban	242.542	100
1880-ban	348.872	143
1890-ben	441.872	181
1896-ban	473.714	195

Két említésre méltó jelenség világlik ki ez adatokból. Az egyik a nagyüzemeknek határozott térvesztése, a másik, hogy ugyanekkor nem az igazi kisbirtok jelleggel bíró üzemek, tehát az 1—5 és 5—50 acres területűek szaporodnak, sőt ezek meg is fogytak, hanem a középüzemek s még inkább a kis parcellaüzemek, a melyek 1873-tól 1896-ig közel megkétszereződtek. Concentratio és decentralisatio érvényesülnek egyszerre. Kétségtelen viszont az is, hogy az a concentratio, mely a 18-ik század közepe óta a múlt évszázad 70-es éveinek közepéig jellemezte az angol mezőgazdaságot, s a mely minél nagyobb üzemek kialakulására vezetett, érvényét veszítette. S ez az irányzat nem szűnik meg, sőt mindinkább nagyobb erővel fog folytatódni. Erre engednek következtetni más gazdasági okok, a melyek közt legnagyobb szerepet játszik, hogy a nagytőkék az őstermelésnél jövedelmezőbb termelési ágat keresvén fel, rendszerint hiányzik úgy a kellő tőke, valamint még inkább a megfelelő munkaerő a nagyüzemek folytatására. Az újabb politikai irányzat is igen kedvez a kisüzemek szaporodásának. A conservatívek a kiscgazdától várják a conservatív szellem és intézmények megerősítését, a radicalesok a parasztbirtokokban vélik feltalálni a legjobb eszközt a földbirtoknak a hatalmas tőkésék részéről való monopolisálása ellen s így különböző szempontból bár, de mégis egyaránt hivei a parasztbirtokok, kisbérletek és parcellaüzemek még állami támogatás mellett való szaporításának is. De az a socialis tény, hogy a vidék igen erős mérvű elnéptelenedésének meggátlása is csak a kisebb üzemek terjedésétől remélhető, a mint az 1892-ben az akkori földművelésügyi minister Chaplin is kifejezésre juttatá²⁾, szintén hathatósan közrejátszik abban, hogy a kisbirtok mindinkább nyerni fog jelentőségében. Ily okok hozták létre már a kisbirtok erősítése érdekében az 1892. évi „Allotments és Smallholdings“ törvényeket s ezek irányítják ma is a legerősebb mértékben Angliának agrár- és socialpolitikáját.

Hogy teljes biztonsággal megállapíthassuk, hogy minő szerepe van

¹⁾ Dr. H. Lévy: *Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England*. 125. lap.

²⁾ *Parliamentary Debates 1892*. I. köt. 911. old.

a concentratióknak az őstermelésben, Anglia viszonyainak ismeretével csupán nem elégedhetünk meg. Vizsgálódásunk körébe kell vonnunk e szempontból még egypár fontosabb európai államot. Érdemes volna mindjárt Franciaországgal kimerítőebben foglalkozni, sajnos azonban, hosszabb időről összehasonlításra alkalmas adatok nem állanak rendelkezésre. Meg kell elégednünk tehát az 1892. évi adatokkal, a melyek mégis némileg megvilágítják a felvetett kérdést. Az 1892. évi mezőgazdasági felvétel szerint, melynek adatai csak igen lényegtelenül térnek el az 1882. évi eredményektől, az őstermelési üzemek nagyság szerint következőkép oszlottak meg:

	Szám szerint	%-ban
1 hektáron alul	2,235.405	39·2
1—10 hektár	2,617.558	45·9
10—40	711.118	12·5
40 hektáron felül	138.671	2·4
Összesen	5,702.752	100·0

A túlsúly tehát a kisüzemekre esik. S ha csak a szántóföldnek üzem-nagyságok szerint való megoszlását nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kisüzemek még területileg is jól képviselvék. Ugyanis 100 hektár szántóföldből esett

a 40 hektáron aluli gazdaságokra	60·8
a „ „ felüli „	39·2

A par excellence hazája a kisüzemeknek azonban Belgium. A gazdaságok száma itt 1846-tól az utolsó felvételig, mely 1895-ben hajtott végre, 572.550-ről 829.625-re emelkedett. A növekedés 45⁰/₀-os, majdnem egyező a népességnek ugyanezen idő alatt való gyarapodásával, mely 48⁰/₀-ra rug. Felhívja különösen a figyelmet pedig az, hogy a míg az egy hektáron aluli üzemek 71⁰/₀-kal szaporodtak, addig az ennél nagyobbak gyarapodása csak 12⁰/₀-ot ér el. Az üzemviszonyok alakulását különben 1846 és 1895-ben igen érdekesen mutatja be a következő összeállítás: ¹⁾

Az üzem nagysága	1846-ban	1895-ben	100 üzem közül volt	
			1846-ban	1895-ben
1 hektáron alul	317.964	544.041	55·6	65·6
1—10 hektár	208.670	240.898	36·5	29·0
10—50 hektár	41.583	41.102	7·1	5·0
50 hektárnál több	4.333	3.584	0·8	0·4

A birtokok elaprózása nyilvánvaló s jellemző adat az is, hogy 1895-ben 94⁰/₀-a az üzemeknek 10 hektáron aluli volt. De ha az utolsó évek

¹⁾ *Annuaire statistique de la Belgique*. 1907. évf. 305—307. old.

alakulását tanulmányozzuk, akkor is arra az eredményre jutunk, hogy még egyre tart a birtokok elaprózódása. Ugyanis 1900 óta gyűjtetnek adatok évenként az egy hektárnál nagyobb területű üzemekről s ez eredmények a mellett tanuskodnak, hogy 1901-től 1906-ig az 1–5 hektár területű üzemek száma 188.321-ről 204.962-re emelkedett, a mi 9 $\frac{1}{2}$ -os növekedést jelent. Hogy Belgiumban mily fontos szerepet játszik a kisüzem, legélesebben világlik ki a művelés alatt álló területnek üzemnagyságok szerint való megoszlásából. Ez adatok szerint, melyeket érdekeség kedvéért Angolország és Franciaország hasonló adataival is egybevetünk, 100 művelés alatt álló hektárnyi földterületből az oldalt megnevezett üzemnagyságcsoporthoz esett:

	Belgium- ban	Angolország- ban 1895-ben	Francia- országban 1892-ben
2 hektáron alul	7.9	1.1	} 60.8
2–8 hektár	31.8	5.1	
8–20 „	28.4	8.8	
20–40 „	14.9	15.0	
40 hektáron felül	17.0	70.0	39.2

A kisüzemek ily erős képviselése Belgiumban sok tekintetben a népsűrűségnek és az örökösödési jognak a következménye. Angliában a kisbirtokok alakulását a birtok erős megkötöttsége akadályozza. Franciaországban már osztályos örökség dívik s ha a kisbirtok még sem jutott oly nagy szerephez, mint a szomszédos Belgiumban, az többek közt a jóval ritkább népességgel is megmagyarázható. Belgium földrajzi fekvése, kedvező éghajlatú viszonyai is sok előnyt rejtenek a kiscgazdaságokra. Tisztán a kedvező természeti viszonyokkal, a történelmi fejlődéssel, a népsűrűséggel, a nagy kereslettel a kisbirtokok és kisbérletek iránt stb. megmagyarázni ezt a jelenséget még sem lehet. Nagyban hozzájárul a viszonyok ily alakulásához, hogy a belga földművesnépnek mezőgazdasági ismeretei elég magasak. Csak természetes tehát, hogy akkor, a midőn az országot sűrűn behálózó vasutak, az olcsó fuvardíjak, az öntözés lehetősége és más egyéb okok a kisbirtoknak annyira kedveznek, a nép a föld természetéhez alkalmazott művelésmódokkal, a műtrágya igénybevételével stb. a kisüzemet, a tulajdonos munkája jóval hatékonyabb lévén a bér munkásokénál, jövedelmezővé tudja tenni.

A Németbirodalomban is, a hol napjainkig tudjuk kísélni az ős-termelés üzemviszonyait, szintén azzal a kétségtelen ténynyel találkozunk, hogy a concentratio e termelési ágban ez idő szerint nem érvényesül. Teljesen erre vall már csak az üzemeknek nagyság szerint való tagozódása.¹⁾

¹⁾ *Statistik des deutschen Reichs*. Neue Folge, 112. kötet. *Die Landwirtschaft im Deutschen Reich* 11. oldal és ugyanez 212. kötet: *Landwirtschaftliche Betriebsstatistik*. 6. oldal.

Az üzemszoport	Az oldalt megnevezett nagyságkategoriba tartozott gazdaságok száma volt						Növekedés (+), fogyás (-) 1882-től 1907-ig	
	1882-ben		1895-ben		1907-ben		szám szerint	‰-ban
	szám szerint	‰-ban	szám szerint	‰-ban	szám szerint	‰-ban		
2 hektáron alul .	3,061.831	58·0	3,236.367	58·2	3,378.509	58·9	+ 316.678	+ 10·3
2—5 hektár . . .	981.407	18·6	1,016.318	18·3	1,006.277	17·5	+ 24.870	+ 2·5
5—20 „	926.605	17·6	998.804	18·0	1,065.539	18·6	+ 138.934	+ 15·0
20—100 hektár .	281.510	5·3	281.767	5·1	262.191	4·6	— 19.319	— 6·9
100 hektáron felül	24.991	0·5	25.061	0·4	23.566	0·4	— 1.425	— 5·7
összesen	5,276.344	100·0	5,558.317	100·0	5,736.082	100·0	+ 459.738	+ 8·7

Figyelemreméltó, hogy nemcsak a 100 hektáron felüli, hanem már a 20—100 hektáros üzemek száma is megcsappant az utolsó negyedszázad alatt. Jelentékenyen megsaporodtak úgy az 5—20 hektáros, mint az egész törpe (2 hektáron aluli) üzemek. Többet mondók a nagy és parasztbirtokok részletezett adatai. A 100 hektáron felüli birtokok, a melyek 1907-ben 23⁰/c-át vették igénybe a művelés alatt álló területnek, 1895-tel szemben már átlagterületben is vesztek. Mig ugyanis akkor egy ily üzem átlagnagysága 440·2 hektár volt, 1907-ben már csak 420·8 hektárra rugott. Különösen jellegzetes tünete a német birodalmi birtokviszonyoknak az is, hogy a lefolyt 25 év alatt a legnagyobb terjedelmű birtokok, vagyis azok, a melyek 1.000 hektárnál nagyobb kiterjedésűek, a számbeli csökkenéssel egyidejűleg jelentékeny területvesztéséget szenvedtek. Volt ugyanis e birtokok

	száma	területe hektárookban
1882-ben	515	1,024.884
1895-ben	572	1,159.674
1907-ben	369	693.656
Fogyás { 1882-vel szemben	203	466.018
{ 1895-tel „	146	331.228

A nagyüzemekkel ellentétben nagyon szépen fejlődtek és gyarapodtak a parasztbirtokok, a melyek közé a 2—100 hektáros üzemeket vesszük. 2¹/₃ millió ily üzem találtatott 1907-ben 37.118-czal több, mint 1895-ben és 144.485-tel haladva túl az 1882. évi hasonló üzemszámot. Területben is rendkívül sokat nyertek e birtokok, mely volt hektárookban:

1882-ben	27,740.382
1895-ben	29,836.932
1907-ben	30,697.953
Növekedés { 1882-vel szemben	2,957.571
{ 1895-tel „	861.021

Ennek megfelelően érthető, ha az üzemek átlagnagysága is, mely 1882-ben 12·67 hektár volt, 1895-ben 12·99 hektárra, 1907-ben pedig 13·15 hektárra emelkedett. Túlnyomólag a kis (2—5) és közép (5—20

hektáros) parasztbirtokok lévén képviselve, természetszerűleg a terület-növekedés oroszlánrésze is ezekre esik. Átlagban ellenben a nagyobb parasztbirtokok, a melyek közé a 20—100 hektáros üzemeket sorozzuk, gyarapodtak legjobban, a mint az a következő kis kimutatásból kitűnik, mely szerint egy üzem átlagnagysága volt hektárookban:

	a kis- parasztbirtokoknál	közép-	nagy-
1882-ben	3·91	12·40	44·10
1895-ben	4·08	12·55	46·70
1907-ben	4·28	12·92	48·14
Növekedés { 1882-vel szemben	0·37	0·52	4·04
{ 1895-tel „	0·20	0·37	1·44

A jelek tehát arra mutatnak, hogy a parasztbirtokok fejlődése a közel jövőben is biztosítva van s igazat kell adnunk Van der Borghtnak, hogy a német őstermelés jövője nem annyira a nagybirtokoktól függ, mint inkább a paraszt, tehát a kisüzemek egészséges fejlődésétől. ¹⁾

Midőn Európaszerte a kisüzemnek s ezzel kapcsolatosan a kisbirtokososztálynak előtérbe nyomulását észleljük, mintha homlokegyenest ellenkező fejlődés érvényesülne minálunk. Nap-nap után oly hangok hallatszanak, a melyek a concentratiót, a birtokok tömörülését hirdetik. Csak nemrég történt ez irányzat részéről a nagybirtok ellen, mely — mint hirdetik — mindent felszív magába, mely minden társadalmi és gazdasági baj forrásának tudatik be, nagy s bátran mondhatjuk az igazságnak még látszatát is kerülő támadás. Önkéntelenül is arra gondolunk, hogy mi ad tápot ez irányzatnak. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel eredményei bárkit erre alig jogosítanak fel. Ugyanis a gazdaságok száma ezuttal következőkép oszlott meg: ²⁾

A gazdaságok nagysága	A gazdaságok száma volt					
	Magyarországon	összesen		%-okban		
		Horv.-Szlav. országokban	A magyar birodalomban	Magyarországon	Horv.-Szlav. országokban	A magyar birodalomban
Törpe gazdaságok (1—5 kat. hold)	1,279.718	180.175	1,459.893	53·6	44·2	52·2
Kisgazdaságok (5—100 hold) . . .	1,085.129	226.089	1,311.218	45·4	55·5	46·9
Középgazdaságok (100 - 1.000 hold)	19.867	930	20.797	0·8	0·2	0·7
Nagy gazdaságok (1.000 holdon felül)	3.768	209	3.977	0·2	0·1	0·2
Összesen . .	2,388.482	407.403	2,795.885	100·0	100·0	100·0

¹⁾ *Vorträge der Gehe-Stiftung zu Dresden*. 2. Band 1910. R. Von der Borgh: *Beruf, gesellschaftliche Gliederung und Betrieb im Deutschen Reiche*. 69 oldal.

²⁾ *A Magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. III. rész. 7—8. oldal. Kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal.

A túlsúly tehát a kisüzemekre esik. De területileg is ezek legjobban képviselvék. Ugyanis az egyes üzemnagyságokra a gazdaságok összes területéből esett:

A gazdaságok nagysága	Magyarországon	%o-okban	
		Horv.-Szlav. országokban	A magyar birodalomban
1-5 kat. hold	5·8	8·5	6·2
5-100 „ „	46·5	63·8	48·4
100-1.000 » „	15·4	5·2	14·2
1.000 kat. holdon felül	32·3	22·5	31·2

Nem vonjuk kétségbe mi sem, hogy nálunk távolról sem oly kedvező a birtokeloszlás, mint az előbb ismertetett legtöbb államban, a melyekben rendszerint erős paraszt- és igen egészséges alapon álló közép-birtokososztállyal találkozunk. Nem szabad felednünk viszont, hogy a nevezett államokban a jóval sűrűbb népesség, valamint az aránytalanul magasabb kultúra rendkívül kedvezett a birtokok elaprózásának. Helyesen utal Bernát István arra, hogy nálunk még csak a közelmúltban is oly viszonyok uralkodtak, melyek között nem volt elkerülhető az extensiv gazdálkodás s így a nagybirtokok alakulása, valamint a kisbirtokoknál jóval nagyobb jelentősége csak természetes jelenség volt.¹⁾ A kik oly ádáz és kiméretlen harcot folytatnak a nagybirtok ellen, érdekes, hogy nem elégszenek meg a multnak rosszul értelmezett kritikájával, hanem úgy tüntetik fel a dolgot, mintha ma a nagybirtok jobban terjeszkednék, mint valaha. Némi támogatást vélnek találni az 1900. évi népszámlálás adataiban, melyek az önálló birtokosoknak megcsappanásáról adnak számot 1890-nel szemben. Ugyanis az östermelés körében a két utolsó népszámlálás szerint önálló volt:

Közjogi alkatrész	1890-ben	1900-ban	Növekedés (+) fogyás (-)	
			számszerint	%o-ban
Magyarország	1,615.557	1,538.703	- 76.854	- 4·6
Horvát-Szlavonországok	289.629	318.803	+ 29.174	+ 10·1
Magyar birodalom	1,905.186	1,857.506	- 47.680	- 2·5

Ezzel szemben a tisztviselőket figyelmen kívül hagyva, a segédszemélyzetnél, hová sorozzuk a segítő családtagokon kívül a mezőgazdasági napszamosokat s cselédeket, a következő változás állott be a lefolyt évtized alatt:

Közjogi alkatrész	Az egyéb segédszemélyzet száma		Növekedés(+)	
	1890-ben	1900-ban	szám szerint	%o-ban
Magyarország	2,871.634	3,408.905	+ 537.271	+ 18·7
Horvát-Szlavonországok	635.652	775.421	+ 139.769	+ 22·0
Magyar birodalom	3,507.286	4,184.326	+ 677.040	+ 19·0

¹⁾ Bernát István: *A földbirtok megosztásáról*. „Magyar gazdák szemléje“ XIII. évf. 154 old.

A közölt adatok nem valami kedvező képet nyújtanak az őstermelés állapotáról s mindenesetre erős concentratio mellett bizonyítanak, ha megfelelnek a valóságnak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy éppen az őstermelési népesség szabatos megjelölésében az egyes népszámlálások alkalmával nagy ingadozások állanak elő, a mi önként értetődőleg az összehasonlítást bizonytalanná teszi. Épp azért a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel kell eljárunk a fenti adatok egybevetésénél is s szigorú meggyőződésünk, hogy az igazságot inkább közelítjük meg akkor, ha azt állítjuk, hogy az önállók fogyása elsősorban a két népszámlálás alkalmával uralkodó felfogásbeli különbségekkel magyarázható meg. Felfogás dolga lehet ugyanis, hogy valamely egyén, kinek van némi birtoka, de e mellett munkára is van utalva, kisbirtokosnak vagy napszámosnak vallja magát, illetve a népszámlálási biztosok által mint neveztessek meg. Hiányozván erre nézve a határozott ismerv, nincs kizárva, hogy igen sok egyén, ki még 1890-ben mint kisbirtokos szerepelt, az 1900. évi népszámlálás alkalmával mezőgazdasági munkásnak vallotta magát. Annál inkább feltehető az, mert — mint jól tudjuk — az 1890-től 1900-ig terjedő időközben a socialista mozgalom is épp az Alföldön igen erős volt s a socialista agitációk hatása alatt valószínűnek kell tartani, hogy igen sok kisbirtokos napszámos jobban vélvén megtalálni érdekeinek támogatását, ha mint munkás a socialista áramlat részesévé válik, a mezőgazdasági napszámosok közé sorozta magát. E tényt látszik igazolni egyrészt az, hogy épp azokban a vármegyékben, mint Békés, Csanád, Csongrád, a hol a socialista izgatások legerősebbek voltak, legnagyobb erejű volt a mezőgazdasági napszámosok növekedése, de talán erre vallanak azok az adatok is, melyek szerint 1900-ban közel 200 ezer mezőgazdasági munkás iratott össze, a kinek saját birtoka volt s ezek között igen számosan, a kiknek gazdasága az 5 kat. holdat meghaladta. Figyelembe kell venni végül az önállók fogyásánál azt is, hogy a szóban forgó évtized alatt a filloxera pusztítása folytán sok vármegyében, a hol a baj nagy erővel lépett fel, a kis szőlőbirtokosok nem tudták szőlőiket megvédeni s így a szőlőbirtokoknak concentratiója következett be, a mi bár nem valamely nagy mérvben, de mégis apasztotta az önálló birtokosok számát.

Komoly bizonyítékot tehát a concentratio mellett nem találunk. Nem tudjuk elfogadni még a tengerentúli versenyokozta válságos helyzetet sem, a mely mint, Anglia példája is mutatja, inkább a szemtermelésen alapuló nagyüzemeket sújtotta érzékenyebben s a földbirtok eldarabolására vezetett. Még némileg lehetne hivatkozni mint a birtoktömörülést előidéző okokra a mezőgazdasági hitel és értékesítésnek szervezetlen voltára, a hibás gazdálkodási rendszerre, a földbirtokot

nyomasztó köz- és egyéb terhekre. Az utolsó két évtizedben e tekintetben azonban erősen javultak a viszonyok s állam és társadalom egyaránt a kisbirtokososztály erősítésére törekszik. Egyáltalán ettől eltekintve is minden jel arra vall, hogy nálunk is a majdnem általánosnak mondható európai iránynak megfelelően a kisüzem terjed, ez jut napról-napra nagyobb jelentőséghez. Már a vasutak építése, a népesség folytonos szaporodása, örökösödési rendszerünk ily fejlődésnek váltak megindítóivá. De a haladó gazdasági élet, a fejlődő kultúra is, a melynek nyomában jár az intensivebb gazdálkodás, szintén a birtokok decentralisálását idézi elő. A belterjesség bonyolultabb voltánál gondosabb figyelmet, gondot igényel, az emberi munkaerő intenzitását kívánja meg s így természet-szerűleg a súlypont átterelődik a kisebb üzemekben való művelésre. A nagy kivándorlás nálunk, továbbá a folyton növekvő munkabérek stb. szintén a kisüzem fejlődésének kedveznek.

Kisérjük csak objective figyelemmel az élet jelenségeit, ezek teljesen megerősítenek felfogásunkban. Mikor oly sok ellenséges indulattal törnek a nagybirtok ellen, mint a legnagyobb társadalmi és gazdasági veszélyt állítják oda a földbirtok összehalmozódását, ugyanakkor azt látjuk, hogy a korlátolt forgalmi birtokok területe növekedés helyett 1885-től 1900-ig körülbelül félmillió holddal megcsappant.¹⁾ Csak az rontja le ez adat értékét, hogy a csökkenés túlnyomórészt a kincstári, valamint a községi, közbirtokossági és volt urbéresek közös birtokaira esik. Nem lesz érdektelen, ha számadatokban is bemutatjuk a korlátolt forgalmú birtokok változását. Az oldalt megnevezett csoportokra esett katasztrális holdakban :

	1885-ben	1900-ban	növekedés (+) fogyás (-) 1885-től 1895-ig
Kincstári	2,786.412	2,510.774	— 275.638
Vallási és közalapítványi	248.870	290.644	+ 41.774
Községi és közbirtokossági	8,674.436	8,413.711	— 260.725
Hitbizományi	2,349.971	2,329.206	— 20.764
Egyházi	2,389.615	2,352.827	— 36.788
Egyéb	490.180	484.289	— 5.891
} birtokok			
	16,939.483	16,381.451	— 558.032

Megjegyezzük, hogy míg az 1900. évi adatok az ez évben történt összeírás eredményei, addig az 1885. éviak a földművelési miniszternek

¹⁾ Magyarország mezőgazdasági statisztikája. IV. Rész, 37. oldal. Kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. 1900.

a korlátolt forgalmú birtokokról az 1893. évben készült munkálatából vették. A mily nagy előnyök rejtett magában gazdasági és socialis szempontból a kincstári birtokok számottevő hányadának szabaddá válása, oly hátrányos volt ez a községi, a közbirtokossági és volt urbéresék közös birtokainak nagy részére nézve. A közös legelők felosztása, a mint köztudomású, e másfél évtized alatt oly nagy mértékben folyt, hogy törvényhozási beavatkozás (1894. évi mezőrendőri törvény) tudott csak érvényt szerezni helyesebb közgazdasági felfogásnak, gátat vetvén a népies állattenyésztés szempontjából oly káros felosztásoknak. Határozott örömmel látjuk viszont, hogyha bármily jelentéktelenül is, de mégis tért veszítettek az egyházi és hitbizományi birtokok. A jövő előhírnökei ez adatok. Szeretnők figyelemmel kísérni, hogy 1900-tól 1910-ig is minő átalakulásokon mentek keresztül a korlátolt forgalmú birtokok. Adatok hiányában csak a napi eseményekre támaszkodva sejtjük, hogy úgy a hitbizományok, mint az egyházi birtokok területe is inkább fogyott, mint növekedett.

Elismerjük azt is, hogy volt egy időszak, a midőn a pusztuló középbirtokok folytán a nagybirtokok területileg gyarapodtak, de jelentékenyen részesedtek ebben a kisbirtokok is. Évek óta azonban megváltozott helyzettel állunk szemben. Elég sajnós, hogy nélkülözzük újabb statistikai felvételnek adatait, a melyek a legerőteljesebb bizonyítékok volnának a nagybirtoknak valótlánul hiresztelt terjeszkedése ellen. Már ily a valóságnak meg nem felelő áramlatok fékentartása végett is, a melyek könnyen rejthetnek magukban nagy veszedelmeket, kívánatos volna statistikánk eme részében is a felvételeknek bizonyos időponthoz kötött rendszeressége. Van ezenkívül még egy tünete mai gazdasági életünknek, a mely egyike a legnyomósabb érveknek a kisüzemek szaporodása mellett. Közel két évtizede már, hogy a parcellázás nagyobb erővel megindult. Elvitázhatatlan ugyan, hogy az ingatlan feldarabolás körül ugy a multban, mint a jelenben sok visszaélés történt, a mi már szinte elodázhatatlanná teszi a törvényhozási szabályozást, de mégis el kell ismernünk, hogy elég nagyszámú az egészséges alapon végbement parcellázás is. Nap-nap mellett olvashatni egy-egy nagyobb birtok feldarabolásáról, s ha van valami elszomorító e jelenségben, csak az, hogy túlgyakran találkozunk parcellázásokkal, a melyek a nemzeti szempontok teljes mellőzésével hajtatnak végre. Felemlitem csak, hogy az utóbbi egy-két évben egy több ezer holdat tevő gróf Szapáry-féle birtokot Szeged tőszomszédságában, Nagyszalonta határában a báró Szepessy-féle mintegy 1.800 kat. holdnyi s a Beöthy Ákos-féle több mint

2 ezer holdat tevő birtokot, Szatmár vármegyében egy igen szép Kölcsey-féle birtokot az oláhok kerítették kézre. Menjünk csak a felvidékre s mit látunk, a tönkremenő magyar nagyobb és középbirtokokat kisüzemekre tagolva amerikai pénzzel hihetetlen magas árakat fizetvén egyre-másra szerzi a tótság. Mig igaztalanul hiesztelik a nagybirtok növekvő erejét, addig legszomorúbb czáfolatául ennek a nemzetiségek céltudatos gazdasági politikájukkal megszerzik a pusztuló magyar uradalmakat, a középbirtokokat s teremtenek majd egy jó helyzetnek örvendő erős kis- és középbirtokososztályt, a melyben azonban nekünk mi örömünk sem lesz.

Bár azt látjuk, hogy hazánkban önként is a kisüzem kezd szerephez jutni, mégis készséggel elismerjük, hogy birtokpolitikánk sok rendezni valót kíván még. Kétségtelen, hogy a mai viszonyok között a nagy s különösen a kötött birtok nem oly jövedelmező, mint azelőtt volt. Állami, politikai, socialis és gazdasági okok megkivánják, hogy a birtokeloszlás javítása érdekében nálunk a szükségesnél jobban képviselt eme birtokok részben felszabaduljanak és tovább tagozódjanak. Ennek a folyamatnak azonban erőszakosnak lennie nem szabad. Ellenséges, rosszakarató s egyoldalú felfogástól vezetett támadások nem segítenek, ezek mérgezik a helyzetet. Az egész átalakulás a gazdasági és socialis okok nyomása alatt szükségképpis önmagától végbemegy, legfeljebb az állam és társadalom részéről, a mint ez különben a telepítésekről és ingatlanfeldarabolásokról szóló s bizonyára sokáig már nem késő törvény útján céloztatik is, nagyobb lendületet vehet. Az igazi tényállás továbbá, hogy népünk gazdasági képzettsége még mindig elég alacsony lévén, továbbá természeti tényezők hatása folytán is, így különösen az éghajlati viszonyok következtében, a melyek kivált a csapadéknak kedvezőtlen megoszlásával hazánk sok részét a gabonatermelésre utalják, nálunk a nagybirtoknak határozott szükségyszerűséggel, nagyobb súlylyal kell résztvennie a nemzeti termelésben, mint a mind e tekintetben kedvezőbb viszonyoknak örvendő államokban.

Végkövetkeztetésképp meg lehet állapítani úgy hazánk, mint még inkább az egyes európai államok viszonyaiból, hogy az őstermelés terén concentratio ez idő szerint nincsen. Ellenkezőleg, általában a birtokfeldarabolás s a kisebb üzemek sok helyen oly erővel lépnek előtérbe, hogy szinte nem is ütközhetni meg, ha Sombart azt hirdeti, hogy „ütött már a nagybirtok órája“ és a nemzeti feladatokra képtelen nagybirtokot a kisbirtok váltja fel. A jövő képe szerinte: „Bauernland, nicht Herrenland.“¹⁾

¹⁾ *Cosmopolis*, VIII. kötet, 1897. Sombart: *Die socialen Aufgaben des modernen Staates*. 233 és 234. oldal.

A helyes megítélése a helyzetnek véleményünk szerint mégis az, hogy túlzott ez az álláspont, a mennyire szélsőségben mozog az ellenkező nézet is, mely a nagybirtokra kívánja alapítani a nemzet életét. Minő üzemformák életképesek, az számtalan tényezőtől függ. Már a történelmi fejlődés és a nemzeti sajátosság irányt szabhat, a mint erre Roscher is rámutat, a ki ily alapon származtatja a francziák előszere- tetét a kis-, az angolokét a nagyüzemek iránt.¹⁾ Az üzemek alakulását s egyáltalán a birtokeloszlást illetőleg leginkább döntő az egyes üzem- fajták jövedelmezősége, a mit részint a termelési ág és mód, részint a piacz terjedelme határoz meg. A tőke intenzitását, a gépek használatát megkívánó s a külterjesebb gazdálkodást megengedő gabonatermelésnél a nagyüzem részesül előnyben, az egyéb termelési ágakban, mint az állattenyésztés legtöbb részében, zöldség, gyümölcs stb. termelésnél, a melyek inkább az emberi munkaerőn, gondosságon s folytonos közvet- len ellenőrzésen alapulnak, a kisebb üzemek rentabilisek. Továbbá azoknál a terményeknél, a melyeknél kívánatos, hogy nagy mennyiség- ben állittassanak elő, továbbá a világpiacz esélyeinek hatása alatt állanak (mint pl. gabona-, gyapottermelés, mezőgazdasági gyárak részére különböző növények termesztése stb.) szintén csak a nagyüzem lehet jövedelmező, mert a kisüzemek még szövetkezés útján sem képesek kellő s egynemű mennyiséget előállítani, még inkább megfelelően érvényesülni a különböző coniuncturák mellett. Túlszárnyalja viszont a nagy- üzemet a kisüzem oly termények előállítása terén, melyek főként a helyi piacz ellátását biztosítják. A jövő képe különben több mint valószínű az, hogy a nagybirtok előreláthatólag még erősen tért fog veszteni, nél- küözhető azonban nem lesz. S helyes birtokpolitika más elveket nem vallhat, mint az egyensúlyt fentartani a különböző birtokkategoriak között, fősúlyt fektetvén az önállóságot biztosító nagyobb parasztbirtokok s ezzel karöltve a tőke és a munka intenzitását legkönnyebben egyesítő közép- birtokok fejlesztésére.

Az őstermeléstől teljesen elütő kép tárul elénk a gazdasági élet egyéb részeiben. Bennünket ugyan ez alkalommal legfőként a termelési ágak jelenségei érdekelnek, mégis van egy területe a gazdasági életnek — értem alatta a pénzügyeteket s elsősorban a bankokat — a melyeket egyrészt annál a szoros kölcsönhatásnál fogva, mely a modern gazda- sági fejlődés és közöttük létezik, másrészt mert e téren legjellegzetesebb a concentratio, teljesen figyelmen kívül hagynunk nem lehet. A XIX. század közepéig a pénzzel való kereskedést és a hitelközvetítést kizárólag

¹⁾ Roscher : *Ansichten der Volkswirtschaft*. Leipzig, 1875. Der neuere Umschwung in den englischen Ansichten vom Werte des Bauernstandes.

magánbankok teljesítették. A concentratiótól azonban már ezek sem voltak mentesek. Nyomaira akadunk már akkor, a midőn a hűbérállam megszűnik s az államgazdaság az, állandó hadsereg és fizetett tisztviselők beállításával folyton fokozódó hiteligenyekkel lépvén fel, egyes egyének (pl. Medici, Fugger, Rothschild stb.) mind nagyobb pénzügyi hatalomhoz jutottak. Nagyobb átalakulást idézett elő azonban a bankok történetében az a hatalmas fordulat, mely a gőzgép feltalálásával, ennek a termelésre s forgalomra egyaránt gyakorolt nagy befolyásával a gazdasági életben beállott s a mely teljesen új hitelszükségleteket teremtett a magán-gazdasági életben is. Minél nagyobb lett a tőke uralma, a magánbankok annál kevésbé voltak abban a helyzetben, hogy egyrészt a szükséges tőkét előteremtsék, másrészt vállalni tudják a megváltozott viszonyok folytán rendkívül erős mérvben megnövekedett hiteligenyek kielégítésére fordított tőkéknek a multtal szemben való összehasonlíthatatlanul nagyobb veszélyeztetését. Megszületik tehát a bankoknak új alakzata, a részvénytársasági forma. A heverő kistőkék összegyűjtetnek, a mi által nemcsak előteremtetik a kellő tőkeszükséglet, de egyidejűleg a veszélyeztetés is megoszolván, kisebb lesz. Ez már önmagában véve hatalmas jele a concentratiónak. A megváltozott viszonyok készítetik a bankokat arra is, hogy ne maradjanak a szigorú bankügyleteken belül, a legkülönbözőbb üzletágakat kezdik folytatni elmenve a tőzsdéi megbízások elfogadásáig és a speculatióig. Ez az integratio a veszélyeztetés csökkentése jegyében születik meg, de tulajdonképp a legbiztosabb út ugyanakkor a nagyüzemek teljes előnyomulásához. Továbbá a gazdasági ügyletek is egyre számosabbak és erőteljesebbek lesznek a különböző nemzetek között, a mi szintén előmozdítja a hatalmas tőkékkel rendelkező bankok kialakulását.

A bankconcentratiónak legjellemzőbb példáit a nagy műveltséggel, és fejlett gazdasági étellel bíró nyugati államokban találjuk. A hol valaha a magánbankok virágoztak, ma ezeknek csak hirmondóit találjuk. Sőt az újabb viszonyok hatása folytán keletkezett bankok közül is a kisebbek, a vidéki helyi jellegű intézetek folyton tért veszítenek. A vezetést mindinkább egyes hatalmas pénzintézetek veszik át, a melyek azután nem csak egy ország területén belül uralják a pénzpiacot, hanem számtalan példa ismeretes, hogy még más külföldi államokban is jelentőséghez tudtak jutni. A concentratio pedig vagy úgy megy végbe, hogy a helyi jellegű bankok teljesen megszűnnek s felváltják őket a nagy bankok fiókjai s az általuk alapított intézetek, vagy pedig továbbra is fennállanak, de csak névleges önállósággal, mert tulajdonképpen egybeolvadnak a hatalmas pénzintézetekkel.

Megkíséreljük most már pár adattal megvilágítani a bankconcen-

tratio folyamatát egynémely államban. Figyelmünk mindenekelőtt Anglia felé fordul. A concentratiónak kezdetét már az 1844—1875. években észlelni. A részvénytársasági alapon szervezett bankok ez időszakban vernek gyökeret úgy Londonban, mint a vidéken s vagy felszívják magukba a magánbankokat, vagy visszaszorítják őket. 1878-tól 1890-ig abban nyilatkozik meg a concentratio, hogy a vidéki bankok nagyobb intézetekké tömörülnek s az előbbieik közül egyesek Londonban is megvetik lábukat. 1890—1896-ig terjedő időközben a magánbankok majdnem teljesen eltűnnek. 1896-tól pedig a londoni nagy bankok kezdenek erősen terjeszkedni, nagy számban alapítanak vidéken fiókinvézeteket, beolvasztanak vagy befolyásuk alá kerítenek nagyobb vidéki bankokat.¹⁾

Mily nagy volt a törekvés a centralisatio felé, annak igazolására mint érdekes tényt említi fel François, hogy 1877-től 1896-ig a szorosan vett Angliában nem kevesebb mint 159 fuzió ment végbe.²⁾ Különben az utolsó 25 évben bekövetkezett fuziók száma Jaffé szerint a következő volt:³⁾

1877—1886. években	42
1887—1896. „	117
1897—1906. „	85
1907—1909. „	16
Összesen	260

E fuziók egyrészt vidéki bankoknak londoniakkal, még inkább hatalmas magánbankcégeknek valamely részvénytársasági alapon álló bankkal való egyesülésének eredményei. Erőteljesebb világításban mutatják be a bankconcentratio végbementét a „Joint stock banks“-ra (részvénytársasági bankok), illetve ezek különböző viszonyaira vonatkozó adatok. Ez intézetek száma, figyelmen kívül hagyva az angol bankot, a gyarmati és külső (foreign) bankokat, a következő volt:⁴⁾

	Angol- o r s z á g	Skót- s z á g	Ir-	Összesen
1879-ben	79	10	8	97
1888-ban	110	10	9	129
1898-ban	89	11	9	109
1909-ben	50	10	9	69

A szorosan vett Angliában tehát az intézetek száma a felénél kevesebbre csökkent. Az összpontosításnak hatalmas tanujele ez már,

¹⁾ Jaffé: *Das englische Bankwesen*. Leipzig, 1910. II. kiadás. 279. oldal.

²⁾ *Revue d'économie politique*, 1902. évf. G. François: „Les banques anglaises“. 638. oldal.

³⁾ U. o. 280 old.

⁴⁾ Adatok úgy itt, mint tovább a „*The Economist*“ folyóiratnak a bankokra vonatkozó illető évi „Supplement“-jaiból valók.

de még inkább nyernek jelentőségben ez adatok, ha egyes üzleti eredményekre s a fiókintézetek számbeli fejlődésére is tekintettel vagyunk. Az angol bankok főüzletágát a betétek képezik s ezek összege millió £-ban a következő volt:

	Angol- o r s z á g	Skót- o r s z á g	Ir- o r s z á g	Összesen
1879-ben	198·5	68·6	17·5	284·6
1888-ban	309·9	82·4	35·2	427·5
1898-ban	541·3	96·6	46·1	684·0
1909-ben	737·0	105·8	60·5	903·3

Angliában az intézetek nagymérvű fogyásával egyidejűleg a betétek összege nem kevesebb mint 271·3 %-kal emelkedett 30 év alatt. Az ír és skót bankoknál is a fentebbi adatok hatalmas concentratióról tanuskodnak.

Arra nézve pedig, hogy a „Joint stock banks“-ok fiókintézeteikkel mennyire behálózzák az országot s hogy az utóbbiak mily nagy szerepet játszanak Angliában, szolgáljanak felvilágosítással az utolsó 20 évre vonatkozólag a következő adatok, melyek szerint volt a számuk:

	Angol- o r s z á g b a n	Skót- o r s z á g b a n	Ir- o r s z á g b a n	Összesen
1890-ben	1.929	964	437	3.330
1900-ban	3.837	1.071	589	5.497
1910-ben	5.040	1.218	685	6.943

Végül említésre méltók azok az adatok is, a melyek a londoni és a Londonban intézettel bíró provinciális bankok nagy súlyát mutatják be a bankügy terén. Az 1910. évi „Bankers Magazine“ szerint a mérlegeiket nyilvánosságra hozó szorosán angolországi bankok 1909. évi vagyon- és tehermérlege a következő volt millió £-ben:

Angolbank	99·0
Londoni bankok	61·2
Londonban üzlettel bíró vidéki bankok	656·3
Tisztán vidéki bankok	140·6
Összesen	957·1

Nem kevesebb tehát mint 75·0%-a a vagyonnak és tehernek a Londonban levő bankokra esik. Nagyon jellemző erre nézve az „Economist“-nek (1909. évf. 795. lap) az a megjegyzése, hogy a rendelkezésre álló banktőkék több mint 80%-ának hováfordításáért a felelősség egynéhány London City-beli ember vállain nyugszik.

A Németbirodalomban a bankconcentratio, a mellett, hogy indító okát már a folytatott üzletágakban (betéti, kibocsátási stb. üzletek) találja, tulajdonképpen az ipari fejlődésnek folyománya. A nagy s különösen a részvénytársasági alapon szervezett különböző vállalatok hiteligenyeit már

a kisebb bankok kielégíteni nem voltak képesek, de még inkább elvesztették ezek a talajt a múlt század 70-es éveiben megindult, de igazi jelentőségre a 90-es években szert tett kartellmozgalommal. A kartellbe lépett vállalatoknak, hogy céljaikat elérjék, igénybe kellett hogy vegyék a bankok támogatását, viszont azonban ezek nagyarányú hitelszükségletének, de még inkább a nagy kockázatnak is csak a nagy, hatalmas pénzüzetek tudtak megfelelni s így egész természetesen bekövetkezik a kisebb bankoknak fuziója a nagy bankokkal vagy pedig teljes pusztulása, helyt engedvén a nagy bankok fiókjainak vagy kommanditált intézeteinek. A bankok tömörüléséhez vezetett az a körülmény is, hogy a bankok, látván az iparral, a kereskedelemmel, forgalommal stb. való összeköttetések előnyös voltát, önmaguk a centralisatio felé törek-szenek, hogy előmozdítsák egyes, különösen a kartelleken kívül álló vállalatoknak üzemfejlesztését, rábirjanak különböző vállalatokat az egyesülésre stb. Mennyire össze van forrva Németországban a bankok élete az iparral, talán legjobban igazolja az a tény, hogy Berlint leszámítva, a bankok igazi helye az iparilag fejlett s nagy tőkékkel rendelkező nyugoti rész.¹⁾ Igen előmozdította a német birodalmi bankconcentratiót az értékpapir-határidőüzlet korlátozásával, a bányá- és iparvállalatok részéről a határidőügyletekben való részvételnek betiltásával, a mi mind a kisebb s különösen a magánbankárok főüzletkörét képezte az 1896. évi börzetörvény, valamint a tételek emelését tartalmazó s az utolsó években hozott bélyegtörvények, a melyek szintén a kisebb pénzüzete-
teket sujtották legérzékenyebben.²⁾

Sajátságos tünete a bankconcentratio folyamatának, hogy a válságok rendkívül meggyorsítják. Így Angliában az 1870. és 1890. év körül ily okok működtek közre a bankok egybeolvadásában, de különösen érezhető volt az 1890. évi Baring-válság ily irányú hatása. Ettől kezdve a közönségnek bizalma a magánbankosoktól egészen elfordul, az emberek az intézetektől, a melyekre bízták pénzüket, nagyobb biztonságot követelnek, a mely elsősorban a nagyobb tőkékben és tartalékokban és a mérlegek nyilvánosságra hozatalában találta ismérveit. Ezek a föltételek a nagy bankok által voltak nyujthatók és így a kisebb intézetek, mivel még a sajtó részéről is a legerősebb támadásban részesültek, kénytelenek voltak valamely nagy intézet védőszárnyai alá huzódni. A válságok hatását a bankconcentratio előidőzésében a Németbirodalomban is megtaláljuk. Az 1900. év körül az egész gazdasági életet érintő vál-

¹⁾ Schmoller : *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*. XXV. évf. H. Fleischhammer : *Centralisation im Bankwesen in Deutschland*. 245. old.

²⁾ Dr. Riesser : *Zur Entwicklungsgeschichte der deutschen Grossbanken mit besonderer Rücksicht auf die Konzentrationsbestrebungen*. Jena 1905, 162–174. old.

ságos helyzet uralkodott, a melynek következtében sok gyenge vállalat, így ezek között bankintézet is, megszűnt. Ugy mint Angliában, itt is ennek következtében a bizalom szintén a nagy bankok felé fordult, de maguk a nagy intézetek is a válságból nagy vállalkozási kedvet merítettek annál is inkább, mert kevesebb áldozattal több nyereséget reméltek elérni. Ezért az 1900. évet követő években a legerősebb volt a német bankok törekvése a centralisatio felé.

A német bankokról oly részletes adatok, mint az angolokról, nem állanak rendelkezésünkre. Jellemző csak az, hogy a bankok elég nagy száma mellett a vezető szerep úgyszólván kizárólag mintegy tiz berlini nagy bank kezében van, melyeknek térfoglalásáról igen érdekes adatokat találni Riessernél.¹⁾ Ez adatok szerint e tiz nagy banknak volt:

Év	Fiókin- tézete és telepe	Betéti és váltóüzlete	Kommanditált bankintézete	Érdek- közös- ségek	Összesen
a Német Birodalomban					
1895-ben	22	32	13	3	70
1900-ban	30	77	15	9	131
1904-ben	53	165	12	30	261

Megemlítendő azonkívül, hogy a vidéki tekintélyesebb bankok közül 52 állt érdekközösségben az 1904. év végén a berlini nagy bankokkal, ezek az úgynevezett Kommerzbankok, a melyeknek szintén nem kevesebb, mint 147 fiókinintézetük, 256 ügynökségük, 18 kommanditált és 29 betéti intézetük volt. Általában véve szemünkbe ötlük, hogy Németországban a fiókinintézetalapítás szűk határok között mozog, a minek oka, hogy a német bankok kezdettől fogva kevés hajlandóságot mutattak az iránt, hogy a központi vezetést kiadják kezükből s a bank üzletmenetét a fiókinintézetek esetleg túlzott követeléseivel lerontsák.

Megfelelő világításban a német bankconcentratiót azonban akkor látjuk, ha a nagy bankok pénzügyi helyzetét szembeállítjuk a többi bankokkal. A tiz berlini nagy bank részvénytőkéje volt:

	millió márkában
1883-ban	340
1893-ban	514
1903-ban	961·5

Ugyanekkor 22, a berlini pénzintézetektől független vidéki bank részvénytőkéje volt:

	millió márkában
1883-ban	107·5
1893-ban	120·4
1903-ban	170·9

¹⁾ U. o. 206. old. A 10 nagy bank a Bank für Handel u. Industrie, Berliner Bank, Berliner Handelsgesellschaft, Kommerz- u. Diskontobank, Deutsche Bank, Diskontogesellschaft, Dresdner Bank, Mitteldeutsche Kreditbank, Nationalbank für Deutschland, A. Schaffhausen'scher Bankverein.

Vagyis az 1883. év eredményeit 100-zal téve egyenlőnek, a fejlődés volt:

	a berlini 10 bank részvénytőkéjénél	a vidéki 22
1883-ban	100·0	100·0
1893-ban	151·2	111·9
1903-ban	282·8	158·9

Husz év alatt tehát a tiz berlini nagy bank részvénytőkéje közel megháromszorozódott, a vidéki bankoknál ellenben csak másfélszeresére emelkedett. Még élesebb különbség található az intézeteknek rendelkezésre álló saját és idegen tőkék alakulásában. A berlini tiz nagy banknak ez irányú adatai a következőképp alakulnak:

	Saját tőkék	Idegen tőkék	Összesen
	millió márkákban		
1883	386·0	368·1	754·1
1893	627·4	616·9	1.244·3
1903	1.195·8	2.030·2	3.226·0

A 22 vidéki banknak eredményeit pedig a következő kis kimutatás tünteti fel:

	Saját tőkék	Idegen tőkék	Összesen
	millió márkákban		
1883	112·8	130·9	243·7
1893	130·2	178·2	308·4
1903	194·1	293·2	487·3

Vagyis a fejlődés nagyságát, az 1883. évet, mint előbb, szintén 100-nak véve, az alábbi összeállítás mutatja be:

	Berlini bankok			Vidéki bankok		
	Saját tőkék	Idegen tőkék	Összesen	Saját tőkék	Idegen tőkék	Összesen
1883	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
1893	162·5	167·6	165·0	115·4	136·1	126·5
1903	309·8	551·5	427·8	172·4	223·9	199·9

A legerősebb bizonyítékai ez adatok különösen az utolsó évtizedben végbement hatalmas concentrationak. Igen élesen jut kifejezésre a concentratio a váltó-kötelezettségekben is, melyek összege a tiz berlini banknál az 1883. évi 215·5 millió márkáról husz év alatt 868·9 millió márkára gyarapodott, a vidéki 22 banknál ellenben 38·2 millióról csak 76·3 millióra, vagyis az 1883. évet 100-zal téve egyenlőnek, míg az emelkedés arányszáma előbbieknél 403·1, addig az utóbbiaknál csak 199·8.

Franciaországban a nagy bankok alapítása ugyanazon időben kezdődik körülbelül, mint Németországban. 1882-ig a részvénytársasági alapon szervezett bankok működése majdnem egyező a többi külföld

hasznoló pénzügyintézeteivel. Az 1882. évi válság óta azonban a francia vezető bankok irányt változtatnak. Mig Angliában, de különösen a Német-birodalomban a bankok mindinkább a virágzó és óriási méretekben fejlődő ipar és kereskedelem felé hajlanak, sőt újabban gyakran a legkülönbözőbb alapításoknak kezdeményezői, addig a francia bankok főfeladatukat a fölösleges pénz összegyűjtésében keresik s a közönségnek alkalmat kívánnak biztosítani, hogy takaritmányait biztos értékekben helyezze el. Mennyire határozott ez állásfoglalásuk, jellemző erre nézve, hogy az egyik legnagyobb pénzügyintézet, a „Crédit Lyonnais“ elnöke, ugyszólván minden évi közgyűlés alkalmával kötelességének tartja kijelenteni, hogy az intézet kerül minden spekulatív vállalkozást s vigyáz arra, nehogy a fölösleges tőkék ily értékekben helyeztessenek el. Érthető, ha ily körülmények mellett a gazdasági élet csak közvetett támogatásban részesül a bankok részéről a váltóleszámitolások és lombardkölcsonök által, melyeknél a legcsekélyebb a veszélyeztetés.

Ily viszonyok mellett szükségszerűleg a bankconcentratiónak Franciaországban más fejlődést kellett vennie, mint az egyéb államokban. A francia nagy bankok nem kerestek kapcsolatot az ipari és kereskedelmi központokkal, épp azért itt a concentratio történetében a fusiók, a vidéki bankok támogatása, az érdekközösségek stb. nem igen ismeretesek. A francia nagy intézetek a fősúlyt tisztán a fiókinézetekre helyezték, teljesen függetlenül az ipari területektől s így ennek folytán a helyi jellegű bankokkal sem kerestek összeköttetést, a mint a „Crédit Lyonnais“ kategorikusan jelenté, elvből más bankkal sem átvétel céljából, sem érdekközösségből érintkezésbe nem lép. A verseny tehát a bankintézetek közt sokkal élesebb volt, mint bárhol máshol s áldozatául estek ennek nemcsak javarészt a magánbankárok, hanem számos kisebb részvénytársasági alapon szervezett bank is. A fejlődés eredménye pedig az lett, hogy 3 hatalmas pénzügyintézet ragadta magához teljesen az uralmat, ezek a „Crédit Lyonnais“, a „Société Générale“ és a „Comptoir National.“ Ez intézetek fejlődéséről s terjeszkedéséről a következő adatok tájékoztatnak: ¹⁾

	V o l t					
	a fiókinézetek és ügynökségek			a Párisban és környékén levő betéti egyletek		
	s z á m a			s z á m a		
	Credit Lyonnais	Société Générale	Comptoir National	Credit Lyonnais	Société Générale	Comptoir National
1880 . . .	23	101	3	29	38	1
1890 . . .	73	116	3	23	39	4
1900 . . .	136	287	82	34	57	29
1909 . . .	200	682	151	53	89	54

¹⁾ Dr. Eugen Kaufmann: *Das französische Bankwesen.* Tübingen 1911. 368 o.

A francia bankconcentrációnak egyik jelentős okát találni az általános kölcsönkamatláb folytonos csökkenésében is. Neymarck szerint a kölcsönkamatláb volt :

az első császárság idejében	7.50 ^o / _o
a restauratio „	6.31 ^o / _o
a juliusi királyság „	4.74 ^o / _o
a II-ik köztársaság „	6.64 ^o / _o
a II-ik császárság „	4.40 ^o / _o
a III-ik köztársaság „	5.98 ^o / _o
1909-ben	3.— ^o / _o

E jelenségnek magyarázatát abban találni, hogy különösen az 1870. évi háború előidézte hadi kölcsön hatása folytán, a midőn nemzeti buzgalomból még a különben állampapiroktól igen irtozó kisemberek is elővonultak megtakarított összegeikkel, a közönség lassan hozzá szokott pénzének ily módon való gyümölcsöztetéséhez. Vállalkozási kedv nincsen, sok tehát a heverő tőke, a mely más irányú elhelyezést nem akar. Innen a nagy előszeretettel a külföldi kölcsönök és legfeljebb még a biztos alapon nyugvó, jobbára vasuti s más forgalmi, vállalatok kötvényei iránt. Jellemző adatok erre nézve a következők :

Év	Volt a kibocsátások összege millió koronában					
	Franciaországban			a Németbirodalomban		
	összesen	ebből		összesen	ebből	
	külföldi kölcsönök és kötvények	belföldi részvények és kötvények		külföldi kölcsönök és kötvények	belföldi részvények és kötvények	
1905 . .	3.773.6	1.575.6	638.4	3.727.2	961.2	1.623.6
1906 . .	4.934.4	3.168.0	824.4	3.375.6	325.2	1.695.6

Az ellentét a két állam közt igen éles. Nem tévedünk, azt hiszem, ha megkoczkáztatjuk azt az állítást, hogy ily módon Franciaország lassan járadékállamává növi ki magát, a hol a bankügyekben a súlypont napról-napra inkább egyrészt a betéti üzlet, másrészt biztosan kamatozó kibocsátásokon fog nyugodni, a mint az a járadékosoknak legkedvezőbb. Nem teljesítik itt a bankok azt a hivatást, hogy egyrészt mint vállalat alapítók, másrészt mint ipari s hasonló értékek kibocsátói alkalmat adván ez által a közönségnek is az ipar és kereskedelem fejlesztésére, erősebb gazdasági s kivált ipari fellendülésnek váljanak megteremtőivé. Természetszerű azután az is, hogy ily körülmények közt a kisebb bankok sem találván tért az érvényesülésre, csak a hatalmas forgalmú s így kis nyereséggel is eredményt elérni tudó egypár hatalmas pénzintézet jut igazán jelentőséghez.

A helyzet jellemzéséül idézzük még, hogy míg 15 nevesebb és számbavehetőbb vidéki bank vagyons- és tehermérése 1906-ban 1.205.3 millió frankot tett, addig a „Crédit Lyonnais“, „Société Générale“ és

„Comptoir National d'Escompt de Paris“ intézeteké 5.212·4 millió frankra rugott. Érdeket keltők alábbi adatok is, a melyek e három bank fejlődését mutatják be, melyek szerint volt a vagyon- és tehermérleg millió frankban :

	1871-ben	1880-ban	1890-ben	1900-ban	1906-ban
Crédit Lyonnais . . .	70·3	587·1	1·086·4	1.702·0	1·369·3
Société Générale . . .	278·9	494·8	522·3	848·0	1.492·1
Comptoir National . . .	—	—	378·0	806·6	1.351·0

Minél kisebb arányú valamely államban az ipar és kereskedelem, annál enyhébb a bankconcentratio is. Észleljük ezt már a szomszédos Ausztriában is. Itt is a bankok száma évről-évre növekszik. Volt ugyanis :¹⁾

	a részvény- társasági bankok száma	más bankok száma	összesen
1897-ben	41	16	57
1900-ban	45	19	64
1906-ban	55	24	79

Concentratióra ez adatokból csak az vall némileg, hogy a részvény-társasági alapon szervezett bankok jobban fejlődtek, mint a többi bankok. Mint a concentratio mellett bizonyító tényt említjük meg a fiókinézetek szaporodását is, a melyek száma 10 év alatt több mint megkétszereződött 102-ről 222-re emelkedvén. Sokkal többet mondók a befizetett részvénytőkére s ennek területi megoszlására vonatkozó adatok. A részvénytőke volt az Osztrák-magyar bank számításon kívül hagyásával :

	a bécsi bankoknál	a vidéki bankoknál
	millió koronában	
1897-ben	397·2	90·1
1906-ban	642·8	165·1

A vidéki bankoknál relative nagyobb az emelkedés, 83·2⁰/₀-ot tevéen a bécsi bankok 61·8⁰/₀-ával szemben. Figyelembe véve azonban, hogy 1906-ban a bécsi bankok száma 18, a vidékieké 60 volt, nyilvánvaló a tőke erőteljesebb tömörülése az előbbieknél. Élénkebb fényt vetnek a concentratióra alábbi adatok, melyek szerint a részvénytőkéből 1896-ban esett :

	százalékban
a bécsi bankokra	79·6
a vidékre	20·4

Ha tovább tagoljuk az adatokat, az egyes tartományokból igazán csak Csehország emelkedik ki, a melyre a részvénytőkének 13·4⁰/₀-a esik, míg az utána következő tartomány már csak 2·4³/₀-kal részesedik ebben.

¹⁾ *Österreichische Statistik*. LXXX. kötet. 2. füzet. Statistik der Banken in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern für die Jahre 1905—1906.

Legszebb bizonyítéka ez annak a kölcsönhatásnak, a mely a bankok és az ipar fejlődése között létezik. Arra nézve pedig, hogy a vidéki bankoknak Ausztriában még nagy terük van az érvényesülésre, irányadók a vagyon és tehermérlegre vonatkozó adatok. 1906-ban a mérleg összege az Osztrák-magyar bank leszámításával 8.003·9 millió koronára rugott, mely összegből nem kevesebb mint 3.410·7 millió korona, vagyis 42·6% a vidéki bankokra jutott.

Erős decentralisatio jellemzi a saját bankügyünket. A bankok s a majdnem hasonló functiókat teljesítő takarékpénztárak száma igen sok s nemcsak, hogy ritkán találkozunk egybeolvadásokkal, nincsenek erős érdekközösségek a bankok között, a nagyobb bankok is csak gyéren keresik fel fiókjukkal a vidéket, hanem évről-évre nő a helyi érdekek számára alakuló kis pénzügyintézetek száma. Az utolsó tíz évet véve, 1900-ban a Magyarbirodalom területén csak 349 bank és 731 takarékpénztár működött s ma ez intézeteknek a száma 714, illetve 972. Ha a bankok fejlődésükkel, számuk jobban növekszik, annak oka csak az, hogy a takarékpénztárak inkább megmaradtak üzletkörük (váltó- és előlegezési üzlet) és szervezetük ósdi formái közt, míg a bankok ügyvitelüknek már individualistikusabb jellege folytán is fejlettebb berendezésekkel bírnak, inkább képviselik a vállalkozási szellemet s mozgékonyt, részt vesznek tehát vállalatok alapításában, nem riadnak vissza kibocsátási, tőzsdei s hasonló ügyletektől, bár jóllehet ezek sokkal több kockázatot s veszélyt is rejtenek magukban. Hogy pedig a concentratio nálunk nem oly nagyszabású, mint például az egyes ismertett külföldi államokban, az, saját specialis viszonyainkat tekintve, nem is csoda. Östermelő állam vagyunk s a mi ez irányban felmerülő hitelszükségletünket illeti, az egy pár földhitelintézet (1909-ben számuk 10 volt) s a nagyobb bankok is ellátják. E téren már csak a jelzálogkölcsönök természeténél fogva is feltétlenül a concentratióknak érvényesülnie kell.

A mi a többi hitelügyet illeti, iparunk s kereskedelmünk elég kezdetleges lévén, a vállalkozási kedv sem nagy, a kisebb bankintézetek is elég szépen kielégítik. Az erősebb ipari fejlődéssel azonban, a kereskedelmi szellem kialakulásával, ha mi is beszélhetünk már a szó igaz értelmében nagyiparról és kereskedelemről, feltétlenül a bankügy terén, a mi az intézetek számát s ezeknek egymással való kapcsolatát illeti, nálunk is be fog következni az erősebb mérvű concentratio. Előjeleit látjuk már abban, hogy ma már a nagyforgalmú bankok hatáskörüket nemcsak a főváros területén koncentrálják, hanem egyrészt fiókjukkal, másrészt külön bankok alapításával azt a vidékre is kiterjesztik. Gazdasági és társadalmi szempontból lényeges momentumok ezek s bizonyos sajnálattal vesszük, hogy eme tényekről határozott formában számot

nem adhatunk. Tudomásunk szerint a m. kir. központi statistikai hivatal ez idő szerint tervezi is egy pénz- s hitelügyi közleménynek kiadását, reméljük, hogy ebben mindez elsőrendű fontosságú mozzanatokról minél hűbb képet nyerünk. Tisztán érdekesség kedvéért megemlítjük, hogy számításon kívül hagyva az Osztrák-magyar bank fiókját, nagyobb pénzügyintézetek közül a Magyar általános hitelbanknak 11, a Magyar jelzáloghitelbanknak 2, a Magyar kereskedelmi részvénytársaságnak 4, a Pesti magyar kereskedelmi banknak 7, a Magyar leszámítoló és pénzváltóbanknak 5 stb. vidéki fiókjai, illetve kirendeltsége van.

Nem minden tanulság nélkül valók azok az adatok, a melyek Budapestnek szerepét tárják fel a bankügy terén. Ha a bankok részvénytőkéjét nézzük, volt millió koronában:

	Magyarországon	Budapesten	budapesti bankok az országos eredmények %-ban
1899	285·1	216·7	76·0
1909	523·8	348·9	66·6

Ez adatok határozott decentralisatióról, a vidék előnyomulásáról tesznek tanuságot. Ugyaníly eredményekkel találkozunk a mérlegösszegeknél is az utolsó tizévi fejlődésben. Volt ugyanis a bankok vagyons és tehermérlegösszege:

	Magyarországon	Budapesten	a budapesti bankok az országos eredmények %-ban
1899	2.616·9	2.100·2	80·3
1909	5.230·8	3.869·8	74·0

A takarékpénztáraknál, a melyeknél különben a főváros területére való koncentrálás mindig gyengébb volt, mint a bankoknál, szintén hasonló jelenség vonja magára — bár kisebb méretekben, figyelmünket. Volt ugyanis:

Év	A részvénytőke összege millió koronában			A vagyons és tehermérleg		
	Magyarországon	Budapesten	a budapesti takarékpénztárak az országos eredmények %-ban	Magyarországon	Budapesten	a budapesti takarékpénztára az országos eredmények %-ban
1899	149·2	51·0	34·2	2.128·9	879·3	41·3
1909	295·6	93·5	33·9	3.877·2	1.519·8	39·2

A decentralisatio érvényesülésének okát a mi bankügyünkben nem szabad azonban tisztán gazdasági viszonyainkban keresni. A nemzetiségi áramlatok terjedése és erősödése is hatalmas tényező ebben. Különösen az

oláh bankok nyomulnak erősen előtérbe. Nem volnának érdektelenek oly adatok, a melyek a nemzetiségi bankok erőviszonyait a többi bankokkal egybevetve feltárnák. Ilyenek hiányában kénytelenek vagyunk hozzávetőleges adatokkal megelégedni. Ha a bankok mérlegviszonyait tesz-
szük kutatás tárgyává az 1909. évről, az első feltűnő jelenség, mely szemünkbe ötlük, hogy a Királyhágón túl a mérlegösszeg erősen meghaladja Budapest leszámításával a Duna-Tisza közét is. Mig itt a vagyons-
és tehermérleg összege mintegy 244 millió koronát tett, a Királyhágón túl már 314 milliót. Említésre méltó az is, hogy az oláhság által erősen lakott Tisza-Maros köze is kedvezőbb helyzetben van, mint a többi országrészek, a mérlegösszeg körülbelül 206 millió koronára rugván, holott a többi országrészekben kivéve a Duna balpartját, a mi a tót bankokkal van összefüggésben, legfeljebb csak 170—180 millió korona körül mozog a mérlegösszeg. Természetesen nem szabad feledni, hogy úgy a Duna-Tisza köze, mint a Duna két partján fekvő országrészek eredményeit a budapesti bankok lényegesen befolyásolják. Budapest koncentrikus fekvése ez országrészekben szükségtelenné teszi sok vidéki helyi jellegű bank keletkezését. De még e körülményeket is figyelembe-
véve, igen jellemzőek a szóvátett s a nemzetiségek által erősebben lakott vidékek banküzleti eredményei. Nem akarunk e kérdésnek további fejtegetésébe belebocsátkozni, csak utalunk arra, hogy megszivlelendő adatok ezek, a melyek, a mily örvendetesek volnának, ha nemzeti alapon álló gazdasági fejlődésnek lennének hirdetői, épp oly veszedelmesek, a midőn tudjuk, hogy a szóvá tett bankok működésében a gazdasági erősödés csak mellékcél, mert igazában véve ezalatt csak a magyar állammal és nemzettel szemben a legseparatistikusabb törekvéseket szolgálják. Hatalmas érv szól a mellett, hogy tekintélyesebb bankjaink kivonuljanak az annyira veszélyeztetett vidékekre s a legerősebb versenyt támasztva, iparkodjanak az összes gazdasági érdekek kielégítésével nemcsak a magyar bankok fölényét, hanem a magyar nemzet prestigét is biztosítani.

Megismervén a bankconcentratiót, térjünk át ismételten a termelési ágakra s ezzel kapcsolatban a kereskedelemre is. A mi a bányászatot illeti, ezt, minthogy a mai viszonyok mellett másként, mint teljesen koncentrált termelési ágat elképzelni sem tudjuk, teljesen figyelmen kívül hagyjuk. Az iparra vonatkozólag, már magában véve az a tény, hogy — a mint utaltunk arra — a legtöbb államban a pénz- s hitel-
ügy fejlődése s az ipar kialakulása között szoros kölcsönhatás van, szinte önként arra enged következtetni, hogy a concentrationnak többé-
kevésbé érvényesülni kell az ipar terén is. Általános felfogás is s csak ritka kivétel az Yves Guyot-féle. De épp az ily kivételek teljesen igazolják, hogy érdemes e folyamattal s ennek menetével behatóbban foglal-

kozni. Kezdjük talán a sorrendet azokon az államokon, a melyek adatainak segítségével Yves Guyot épp a concentratio ellen foglalt állást.

Franciaországban az ipari vállalatoknál alkalmazott munkások száma a három utolsó felvétel alkalmával ¹⁾ következőképp alakult:

	vállalatok s z á m a	munkások	egy vállalatra esett munkás
1896.	602.986	3.304.736	5·5
1901.	620.548	3,739.526	6·0
1906.	631.592	3,871.592	6 1

A vállalatok számában az emelkedés 10 év alatt 4·7⁰/₀. De ez arányszám is jelentékenyen redukálódik, ha figyelembe vesszük, hogy az 1901. évi s az utána következő felvétel már számba vett sok oly családi üzemet, a melyek 1896-ban mellőztettek. E tények mérlegelésével diffusióról — mint Yves Guyot mondja — alig lehet szó, de ellentmond ennek a munkásoknak vállalatok szerint való alakulása is, a mely — bár gyöngé — mégis némi concentratioról tesz tanuságot. Teljesen mellettünk érvel a vállalatoknak nagyságkategóriák szerint való megoszlása is:

	10.000 v á l l a l a t k ö z ü l		
	1896-ban	1901-ben v o l t	1906-ban
1—5 munkással biró	8.790	8.780	8.736
6—50 „ „	1.081	1.078	1.116
51—500 „ „	121	133	138
500-on felüli „ „	8	9	10
	10.000	10.000	10.000

Az egész kis üzemek aránya csökkent, míg a többiekénél kivétel nélkül emelkedés észlelhető, legjelentékenyebb az 51—500 munkással biróknál.

Még szemléltetőbben látjuk a concentratiót kifejezésre juttatni a következő adatok alapján, a melyek szerint a vállalatok gyarapodása az egyes csoportokban 1896—1906-ig volt:

	%-ban
1—5 munkással biró	5·7
6—51 „ „	9·8
51—500 „ „	21·5
500-on felüli „ „	15·6

Hasonló alapon állapítja meg Franciaországra vonatkozólag a concentratiót az 1896—1901. évekre vonatkozólag Edgard Alix egyetemi

¹⁾ Ministère du travail, *Résultats statistiques du recensement général de la population effectué le 4 mars 1906*, I. kötet. Második rész. 119. s^zkövetkező oldalakon.

tanár is ¹⁾, rámutatván arra, hogy míg az összes ipari vállalatok száma csak 3·75⁰/o-kal növekedett, addig a növekvés egyes kategóriákon belül a következő volt:

	% ^o -ban
1—20 munkással bíró vállalatok	3
21—100 „ „ „	12·9
100-nál több „ „ „	16·5

Igen erőltetett dolog tehát azt állítani, hogy tekintettel arra, hogy a vállalatok száma kissé megszorodott, concentratio nincsen, csak egyszerű fejlődés. A concentratio nem fejlődés-e? Avagy minden fejlődésnél nem az érdekel-e bennünket, hogy az mely irányt, minő tüneteket mutat? S akkor, a mikor a nagy vállalatok fejlődnek hatalmas arányokban, avagy mikor a vállalatok csak 4·7⁰/o-kal szaporodtak meg egy évtized alatt, a segédszemélyzet ellenben 17·1⁰/o-kal, van-e alap a concentratio letagadására? Ha valamit lehet mondani Franciaországról, az legfeljebb az a tény, hogy itt a concentratio még nem érte el azt a határt, a mint azt a következőkben egyes külföldi államokban lesz alkalmunk tapasztalni. De ennek egyik lényeges okára rámutattunk a bankconcentratio alakulásánál. A francia bankok — csekély kivétellel — minden ipari vállalkozástól vagy ezek támogatásától ridegen tartózkodnak. Hatalmas kezdeményező s iparfejlesztő erő vész el ez által, s ez a körülmény nagyban hozzájárul a francia iparnak gyenge fejlődéséhez, sőt lehet mondani majdnem stagnatiojához.

(Folytatása következik.)

Bud János.

¹⁾ *Les forces productives de la France*. Paris, 1909. II. Edgard Alix : *La concentration industrielle*, 55. lap.

Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. II.

Tanulmány az oknyomozó statistika köréből.

III.

Láttuk fennebb, hogy a városok lakossága nemcsak természetes úton gyarapodik, hanem bevándorlás révén is. Bevándorolni pedig minden városba a népesség azon osztálya fog, melynek megélhetése az illető város területén könnyebb, mint a vidéken. Ily körülmények között azután a városi lakosság körében oly arányú eltolódások állanak elő, a melyek csakis úgy válnak érthetőkké, ha az eredményt okozó tényezőket megállapítva, kimutatjuk azt, hogy az eredménynek tényleg olyannak kellett lennie, mint a milyen.

Ezen tényezők egyenként való vizsgálatánál legelső sorban szembe-tűnő azon körülmény, hogy a városi lakosságban erősebben van képviselve a női elem, mint a férfilakosság. Az 1900-ik évi népszámlálás szerint az országos átlag az volt, hogy minden 1.000 férfinembelire esett 1.025 női nembeli, a törvényhatósági városoknál már ezen arány úgy alakult, hogy minden 1.000 férfire 1.066 nő esett. Városunknak az 1890-ik évbéli népszámlálás alkalmával volt 21.934 lakosából volt 11.182 nő és 10.752 férfi, vagyis minden 1.000 férfire jutott 1.034·5 nő; az 1900-as népszámlálás alkalmával az arány ugyanaz maradt, s volt a 26.407 lakosból 13.498 nő és 12.909 férfi. Ezzel ellentétben a megyei átlag úgy alakult 1890-ben, hogy minden 1.000 férfira jutott 1.027 nő, s 1900-ban minden 1.000 férfire 1.028·2 nő, a mi már a kivándorlás folytán elő-állott nagyobb férfiveszteség eredménye.

Az ipari élet előhaladottabb voltából, a sok hivatalbeli alkalmazott, a mintegy 450 főnyi legénységnek figyelembevétele mellett arra lehetne következtetni, hogy a férfilakosság erősebb, mint a női, s még sincs úgy. Pedig a születések nembeli aránya is elősegítené ezt, hogy úgy legyen, mert, mint az alábbi adatokból kitűnik, a születések között a fiú nem erősebb, mint a női. Volt ugyanis városunkban :

1899-ben	980	születési	eset,	ebből	fiú	510,	vagyis	52·0%	;	leány	470,	vagyis	48·0%
1905-ben	939	"	"	"	"	475,	"	50·6%	;	"	464,	"	49·4%
1907-ben	987	"	"	"	"	536,	"	54·2%	;	"	451,	"	45·8%
1908-ban	871	"	"	"	"	442.	"	50·8%	;	"	429.	"	49·2%

A városokban elég gyakori az újszülöttek között a törvénytelen származású, a kik nagyobb részben nőneműek, úgy hogy a statisztikai adatokból bebizonyíthatjuk, hogy ha valamely területen sok a törvénytelen származású, akkor abban az évben a női születések száma nagyobb. Ennek beigazolására legyen szabad felhoznom a következő adatokat. Született Torontál vármegye területén:

1903-ban	2.881	törvénytelen gyermek, ebből leány	1.612
1904-ben	3.031	„ „ „ „	1.621
1905-ben	2 605	„ „ „ „	1.408

s ugyanezen 3 évben volt az újszülöttek között:

1903-ban	22.731	szülőtt közül	11.178	leány
1904-ben	23.128	„ „	11.317	„
1905-ben	21.492	„ „	10.435	„

Látva azt, hogy úgy városunkban, mint a megyében, a leányok születési aránya kisebb, mint a fiúké, méltán gondolkodóba ejthet bennünket, hogy van az, hogy mégis több nő van, mint férfi? Ennek oka a férjhalandóság sokkal nagyobb mérvű, mint a nőknél, mire alább bővebben fogok kiterjeszkedni; azután, hogy a kivándorlók nagyobb százaléka a munkabíró férfiosztályból kerül ki; azután, hogy a törvénytelen gyermekek nagyobb része leány, továbbá az, hogy az egy éven aluli gyermekek közt jóval nagyobb a fiúgyermekek halandósága, mint a leányoké, s lehetnek még más okok is, melyeket azonban eddig még sem az orvosoknak, sem a tudósoknak nem sikerült megállapítaniok.

A születésekről beszélve ki kell itt kissé fejtenünk, hogy a mai világ nehéz megélhetési viszonyai mily nagy mérvben járulnak hozzá ahhoz, hogy a természetes szaporodás nem oly nagy, mint a milyennek lennie kellene. Ismeretes az egy- és kétgyermekrendszer, a mely már országszerte tért hódít. A jómódban levőknél még inkább meg van, mint a mostohasorsban levőknél s itt minálunk a német vagyonosabb polgároknál sokkal inkább, mint a magyaroknál vagy szerbeknél. Nagy arányban van ez meg, vallási különbséget téve, különösen a protestánsoknál, s leginkább a tisztviselői elemnél. Nagyon hátráltatja a születések számának emelkedését a kivándorlás is, mely a javakorbéli férfierőt vonja el a családi tűzhelytől.

A gazdasági viszonyoknak a születések kisebb, vagy nagyobb számára való befolyása már régen ismeretes. A régi statisztikusok is észrevették már ama törvényszerűséget, mely a gabonaárak alacsony, vagy magas volta s ezzel párhuzamosan a születések nagyobb, vagy kisebb száma között van. Már Süßmilch is hosszasan foglalkozik a vidéki és

városi népmozgalom között levő ellentétes áramlattal s ő is arra a meggyőződésre jutott, hogy jobb termés több házasságot s ennél fogva nagyobb szaporodást, rossz termés kevesebb házasságot, s így kisebb arányú gyarapodást von maga után. Ezzel kapcsolatban, ha jobb a termés, akkor a szegényebb nép is jobban táplálkozhatik, s viszont ha rosszabb a termés, az élelmiszerek drágábbak, a táplálkozás silányabb, a mi ismét a halálozások emelkedését eredményezi, vagyis a szaporodást hátráltatja.

Hogy a termésviszonyok befolyását a születések és halálozások, továbbá a házasságkötések számára bemutassam, közlöm a következő adatokat megyénkre és városunkra vonatkozólag. Volt

		a megyében	a városban	a termés minősége
1903-ban	házasságkötés . . .	6.115	301	közepes
1904-ben	„ . . .	6.932	280	jó
1905-ben	„ . . .	6.159	294	közepes
1903-ban	születés . . .	22.731	986	„
1904-ben	„ . . .	23.128	992	jó
1905-ben	„ . . .	21.492	902	közepes
1903-ban	halálozás . . .	17.423	833	„
1904-ben	„ . . .	17.028	845	jó
1905-ben	„ . . .	18.781	967	közepes

Ezen adatok tehát a fentebb általánosságban mondott elv valósága mellett bizonyítanak. Az 1904. évbéli házasságkötések számának városunkban levő csekély volta az ex lex állapot következménye, a mikor a sorozások hosszasan elmaradva, fiatalságunk a házasságkötéstől tartózkodott. Az 1905. évbéli adatoknál pedig már tekintetbe kell vennünk a kivándorlás káros hatását is.

Abban azonban már tévednénk, ha az egy és két gyermek rendszer okát is pusztán a termés jó, vagy silányabb voltában keresnők. Gazdasági okai vannak, de nem a termés viszonya, hanem a vagyon terjedelme szerint irányul, a melynek szétforgácsolását különösen a németek kívánják megakadályozni; oka még nagy mérvben a házközöségi rendszer, mely vármegyénk régi határőrvidéki részében alakított járásokban még ma is megvan; oka a kivándorlás is, mely a fiatal házasságokat elválasztja egymástól, s így a további szaporodásnak útját állja, oka az igényeknek általánosságban való tulcsigázása, különösen a tisztviselői karnál, mely igényeihez mért életmódot inkább vél folytatni, kisebb, mint nagyobb családdal. Hozzájárul végül még a szaporodások csekélyebb voltához a városi népnél, annak gyengébb szervezete, kényelemszeretete, önzése, s az, hogy asszonyaink jórésze a sok gyermeket „szégyen“-nek tartja, s nem mint a paraszt nép „Isten

áldása“-nak. Szóval Malthus elvei soha sem találhattak volna termékenyebb talajra, mint a mai világ népénél.

A városi élet határai között kell megemlékeznünk azon sajátságos dolgról, hogy a városi lakosság nem ér el oly magas kort, mint a vidéki, s azután, hogy városainkban magasabb a produktív erőt képviselők száma, mint a vidéken, a mi természetes is. A városi élet jóval költségesebb lévén, mint a vidéki, a munkára kevésbé képesek a várost elhagyják, a mint hogy ezek sorából kerül ki a városból kivándorlók tulnyomó része, észrevehető a városi és vidéki népesség között a korosztályok között levő eltolódás. Hogy ezt számbeli adatokkal is igazoljam, bemutatom a városunk és megyénk ebbeli állapotát az 1900-ik évbéli népszámlálás eredményéhez képest. E szerint volt:

	a r á n y				
	a megyében	a városban	az országos	a megyei	a városi
6 éven alóli	90.569	3.592	35·5%	16·7%	13·6%
15 „	113.893	4.880		21·1%	18·5%
60 „	289.503	15.859	56·8%	53·8%	59·98%
60 éven felüli	45.303	2.076	7·7%	8·4%	7·92%

Vagyis beigazolva látjuk a fent általánosságban mondottakat. A 15—60 éves korban levőknek az országos átlagnál 3·18%-al való jobb aránya annak tulajdonítandó, hogy a muzslai telepések mind java-korban levő családok voltak, kik lényegesen javítottak e tekintetben városunk lakosságának korbéli eltolódásán. A vármegyében viszont, az e korban levőknek az országos átlagnál is silányabb volta, a megyénkben rettentően pusztító tüdővész következménye, melynek pusztítására alább bővebben fogok kitérni.

Itt kell megemlékeznünk a városi élet hatásáról a házasságkötések számára is. Ennek eredménye bizony nem valami fényes. A falusi ember olcsón jut lakáshoz, olcsóbb az élelme, a ruházata, kisebb az igénye, egyszóval könnyebb a megélhetése. A városi embernek mindezért küzdenie kell; a városi élettel együtt jár a lakrészek aránylagos kevesebb volta, ennél fogva drágasága; az élelmiszereket városainkba a vidéki ember hozza be, ki természetesen busásan fizeteti meg a „szállítási“ költségeit, s mindezekhez járul, hogy a városi ember igénye aránytalanul fejlettebb, mint a vidékié. A szórakozás, a fényüzésre kínálkozó alkalom még azokat is csábítja, kik arra a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkeznek.

Ennek következménye azután az, hogy míg az ország összes népességében minden száz ember közül 53·6% nőtlen, 40·2% nő és 6·2% az elvált vagy özvegy; addig a törvényhatósági joggal bíró városokban

minden száz közül 34·9⁰/₀ nős, 6·5⁰/₀ elvált és özvegy, s a többi 58·6⁰/₀ nőtlen. Vizsgáljuk már most e tekintetben városunk népességét s akkor a következő eredményre fogunk jutni. Volt városunk 26.407 lakosa közül:

házas	10.428,	az összes lakosság	39·4 % ⁰ / ₀ -a
nőtlen	14.120,	„ „ „	53·4 % ⁰ / ₀ -a
özvegy	1.822,	„ „ „	7·06% ⁰ / ₀ -a
elvált	37,	„ „ „	0.14% ⁰ / ₀ -a

Ez azonban csak az általános képet tünteti fel. Nézzük már most, hogy a házasságkötésre képtelen 15 éven alóliakat számításba nem véve, miként alakul fenti arány. E szerint volt:

házas	10.428,	az összes házasságkötésre képesek	59·14 ⁰ / ₀ -a
nőtlen	5.648,	„ „ „	31·49 ⁰ / ₀ -a
özvegy	1.822,	„ „ „	9·27 ⁰ / ₀ -a
elvált	37,	„ „ „	0·2 % ⁰ / ₀ -a

A házasok számának, a házasulásra képesek számához való viszonyításából előálló arány tehát városunkra nézve elég kedvezőnek mondható. Általánosságban ugyanis, e szempontból vizsgálva a dolgot, az arány az volt, hogy a városokban minden 100 házasságra képes közül, csak 49, a vidéken pedig 64 volt házas, városunk tehát, az ő 59·14⁰/₀-ával körülbelül az arany középúton van, illetve annál még valamivel jobban, a mi mindenestre városunk agricultur jellegének tulajdonítandó.

A házasságkötéseknek, a városokban általában tapasztalható kis számának az a magyarázata, hogy a városokban lakó fiatalság jórésze a falvakból kerül ki, s míg így az ottani arányt javítják, addig a városi arányt rontják; mondtuk azután azt is, hogy a városokban nagy a katonák és a cselédek száma, kik házasságot nem köthetvén, szintén rontanak ez arányon, s a mennyiben a vidékről valók, javítanak az ottanin; ehhez járul még, hogy a nőtlen életre kényszerített szerzetesi és papi elem erősebben van képviselve a városokban, mint a vidéken. Nem szabad e mellett arról sem megfeledkeznünk, hogy a vidéki túlnyomóan őstermeléssel foglalkozó ember, feleségében erős és megbízható munkatársra akad, a ki nélkül gazdaságát nem is tudja vezetni, míg a városi emberek jórészének, a nagyobb egoismus folytán, a feleség csak valami szükségtelen nyűg, úgy hogy ha megházasodnak is, ezt csak idősebb korokban teszik, a mikor jövedelmük már nagyobb, s a mikor már inkább érzik szükségét a nőülésnek. Ezzel ellentétben a vidéken, különösen a mi megyénkben, de még városunkban is, a 20 éven aluli ifjak házassága nemcsak nem ritka, hanem, mint azt az 1903—1905. évi népmozgalmi adatokból látjuk, elég gyakori is.

Igy például az 1903-ik év folyamán Torontálvármegye területén kötött 6.115 házasság közül volt

a vőlegény	a menyasszony		
	20 éven alul	20—24 éves	25 éven felül
20 éven alul	690	280	15
20—24 éves	1414	1208	113
25—29 „	473	186	31
30—39 „	96	197	233
40—49 „	8	27	236
50—59 „	—	—	124
60 éven felül	—	—	95

Vagyis a vármegyénkben 1903-ban házasságot kötött vőlegények közül 985 volt 20 éven aluli, a mi $16\cdot1\%$ -nak felel meg, s 2681 menyasszony volt 20 éven aluli, a mi $43\cdot8\%$ o:

Nézzünk már most városunkra nézve egy másik évet, mondjuk 1908-at, s vizsgáljuk, hogy a városunk területén ez évben kötött 244 házasság közül, hány esetben volt a vőlegény s hány esetben a menyasszony 20 éven aluli. Volt

a vőlegény	a menyasszony		
	20 éven alul	20—24 éves	25 éven felül
20 éven alul	15	1	—
20—24 éves	50	30	6
25—29 „	13	40	27
30—39 „	2	7	16
40—49 „	1	3	19
50—59 „	—	—	9
60 éven felül	—	—	5

Vagyis a házasultak közül 20 éven aluli volt 16 vőlegény, a mi $6\cdot5\%$ o-nak s 81 menyasszony, a mi $33\cdot27\%$ o-nak felel meg.

Dr. Kenéz „A városok“ stb. című művében az 1897. évi népmozgalomra vonatkozólag közli, hogy míg

	100 házasulandó közül		
	mindakettő 20 éven alul	20 éves menyasszony	25 éves vőlegény
a megyei törvényhatóságokban	26·6%	43%	45%
addig a városi	8·4 „	22 „	25 „

Mondottuk, hogy városunk még erősen agricultur jellegű s így a városokra, s különösen a törvényhatósági joggal felruházott városokra általánosságban elmondott elvek, ha meg vannak is, mégsem mutatkoznak minden egyes helyen oly határozott alakban, mint azon városok-

ban, melyekben az ipar és kereskedelem fejlettebb, s melyek kevésbé agricultur jellegűek, mint a mi városunk.

Ezen agricultur jelleg azonnal szemünkbe ötlük, ha a házasságra lépő vőlegényeket foglalkozásuk szerint csoportosítjuk, a mikor is például az 1908-as évre vonatkozólag a következő képet nyerjük, volt a 244 vőlegény közül

69 iparos,	vagyis az összes vőlegény	. . .	28·27 ⁰ / _o
17 kereskedő	„	„	6·96 „
33 hivatalnok	„	„	13·52 „
102 őstermelő	„	„	41·83 „
23 egyéb	„	„	9·42 „

Vagyis ezen adatok arról tesznek tanuságot, hogy a keresetképes lakosokat véve alapul, az iparos elem arányánál (21·37⁰/_o) nagyobb mérvben házasodik, a kereskedői elem majdnem ugyanazon arányban (6·38⁰/_o), mint a minő helyet a keresetképesek között elfoglal, a hivatalnokok arányuknál jóval nagyobb (7·1⁰/_o) számban lépnek házasságra. Leginkább észrevehető azonban az arányváltozás az őstermelőknél, a kik a keresőképesek 28·73⁰/_o-át teszik, s 41·83⁰/_o-ban szerepelnek a házasulandók között.

E helyen nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy az őstermelő népesség a termés kisebb vagy nagyobb volta szerint köt több vagy kevesebb házasságot. Ezen állításom igen alaposan leszoritja a házassági kötelék szindus érzelmi motivumait, de hiába, az élet prózai követelménye: a kenyér s így ennek bősége vagy szűkös volta, bizony nagy befolyással bír. Azaz, ha a házasságok száma egy országban csekély, akkor ez annak a jele, hogy abban az országban a közgazdasági helyzet nem megfelelő.

Mi sem mutatja jobban a házasságkötések számának a termési viszonyokkal való szoros összefüggését, mint a házasságkötések ideje. Ezt vizsgálva látjuk, hogy vármegyénk területén az 1903—1905. évben kötött házasságok évnegyedenként a következő eloszlást tüntetik fel. Volt házasságkötés

	1903-ban	1904-ben	1905-ben
télen	2.126	2.073	2.165
tavaszzal	1.274	1.526	1.123
nyáron	761	1.170	804
őszszel	1.954	2.163	2.067

Vagyis a téli időre esik 6.364 házasság, az alapul vett 19.206 házasság 33·1⁰/_o-a; tavaszra esik 3.923, a mi 20·4⁰/_o-nak; nyáron 2.735, a mi 14·2⁰/_o-nak, s őszre 6.184 házasság, a mi 32·3⁰/_o-nak felel meg.

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Torontálmegye túlnyomóan östermelő lakossággal bír, világosan látjuk a fent mondottak valóságát. A házasságok túlnyomó része, 65·4⁰/_o, az őszi és téli időre esik, a mikor a termelő már tisztában van termése eredményével.

Földes Béla „Statistikai Előadások“ című könyve II. kötetében a 76-ik oldalon Magyarországra vonatkozólag, a házasságkötéseknek a termési viszonyokkal való összefüggését illetőleg, a következő adatokkal szolgál:

Rossz termésű évek

1897, s a házasságok száma	131.045
1898, „ „ „	134.541

Ellenben jó termésű évek

1900, s a házasságok száma	148.629
1901, „ „ „	148.494

Hogy a két-két év adatai között levő különbség szembetűnőbb legyen, összegezem azokat. Volt

az 1897—1898. évben összesen	265.586 házasság,
az 1900—1901. „ „	297.123 „ a mi 31.537 házassági különbözetnek felel meg.

Fennebb bemutattam, hogy a mi városunkban a házasulandó vőlegények nagy része östermelő. Nem lesz tehát érdektelen, ha a buza árának befolyását, a mi városunkban kötött házasságokra is feltüntetem. E szerint a buza átlagos ára volt:

1906-ban	14 K 50 f, s a házasságkötések száma 323
1907-ben	18 K 40 f, „ „ „ 277
1908-ban	22 K 75 f. „ „ „ 244

Vagyis ezen adatokból is kitűnik a fent mondottak valósága, mert ez adatokból tényleg meggyőződhetünk arról, hogy a buza árának fokozatos emelkedésével a házasságkötések száma arányosan apad.

A fentebbiekben láttuk városunk lakosságának összetételét, foglalkoztunk a születési és házassági arányokkal, nézzük már most azt, hogy e népesség összetételének minő hatása van az összességet alkotó egyedekre. Láttuk, hogy a vidéki népesség megélhetése könnyebb, mint a városi polgároké; láttuk azt, hogy a városokban a házasságkötések száma alacsonyabb, mint a vidéken, ennek megfelelően a természetes szaporodás is kisebb, részint a kevesebb születés, részint a magasabb halálozási arány miatt; következik tehát ebből, hogy a városi élet több

gonddal, több fáradtsággal jár, mint a vidéki. Ennek következménye azután meglátszik a városokban előforduló halálesetek nagyobb számában, az idegesség nagyobb elterjedésében, minek folyománya az elmebajok nagyobb száma, a megélhetés nehézségei szaporítják az öngyilkossági eseteket, a büntettek s kihágások számát s egyuttal a házassági kötelekek felbontását is. A városi életnek ezen esetekben való hatásáról bővebben kívánok szólni.

Mielőtt azonban ezt tennem, bár nem részletesen, de mégis legalább nagy vonásokban érinteni akarom az egyes íróktól annyira feltűnőnek talált elkorcsosulását a városi lakosságnak. Hát ez állhat más országokra, de hazánkra nem. Mert miből lehetne következtetni arra, hogy a városi lakosság elkorcsosultabb, mint a vidéki? Nemde abból, ha a katonakötelesekből a vidéken több válnék be, mint a városban. De ez nem áll. Az egyes hadtesteknek erről szóló kimutatásai bizony fényesen igazolják, hogy különösen a nemzetiségi vidéken levő városok sorozásköteles anyaga sokkal jobb, mint a vidéké. Hogy a magyarság lakta vidéken a különbség talán fordítva van, vagy legalább is nem annyira szembeötlő, az inkább a városokban összegyülemlő mindenféle csöcseléknek tulajdonítandó.

A mi ideji sorozási eredményünk legalább nekem ad igazat. Volt ugyanis: sorozásköteles a városunkban 392, ebből bevált 82, gyengeség miatt alkalmatlan volt 227
 „ „ vidékünkön 886, „ „ 159, „ „ „ „ 618

A gyengeség miatt véglegesen, vagy „ez idő szerint alkalmatlan,, egyének feltűnő nagy száma, úgy városunkban, mint a szomszédos járásban, különösen a szerb és oláh állításkötelesek satnyaságában leli alapját. A magyar állításköteles 154 egyén közül csak 68 volt alkalmatlan, 57 pedig bevált, ismeretlen helyen volt 21, meghalt 8. Az állításköteles 204 oláh közül csak 35 vált be, s a 295 szerb közül 48.

Egyébként a testi és szellemi erők egybevetésére vonatkozólag közlöm dr. Kenéz szavait, melyek igazán frappánsan felelnek meg e vádaskodásra: A „nagyvárosban élő ember kiszabadult a vidék kicsiny, tehát egymással szorosabban összefűzött, s az egyén értékét nem értelmi okok, hanem érzelmi motívumok (rokonság, barátság, tradíció stb.) szerint becsülő köréből, a melynek tagjai (mint minden kicsiny érdekkörnek láncszemei) szorosan egymásra vannak utalva, s egymástól függenek, míg a nagyvárosi ember egy nagyobb, tehát lazábban összefűzött társadalomba kerül, a hol sokkal függetlenebb és sokkal elhagyatottabb is, a hol mindent a pénz egységes mértékével mérő chrematisticus gazdasági élet az egyének és dolgoknak értékük szerint való, objectiv megítélésére tanítja, a hol az érzelmek helyett az értelem működése irányítja a cselekvést, a hol a nagy gazdasági érdekek a pontosságot és kiszámított-

ságot teszik a cselekvés főirányítójává, a hol a függetlenségnek és az egyéni érdeknek megóvása a kérlelhetetlen versenyben másokkal szemben a tartózkodás, sőt ellenszenv kifejesztésének kedvez. A könyörtelen verseny a szellemi erők teljes megfeszítését kívánja meg attól, a ki városban érvényesülni akar. Az idegek ebből származó túlfeszítése, a zajos és mozgalmas városi életnek az idegrendszerre gyakorolt hatása lelki fásultságot (blazirtságot) szül — a folytonos erős és ellentétes behatásoktól gyötört — jobbra-balra feszített idegek végre is elpettyhüdnek, s bárminő ingerrel és behatással szemben is érzéketlenek maradnak“. (L. i. m. 114. lap.)

Ennek a túlcsigázott városi életnek következménye aztán az, hogy a küzdelem sokszor a megszakadásig tart, s hogy a városi lakosság körében az elmebetegek és öngyilkosok aránya nagyobb, mint a vidéken. Az 1903—1905. évre szóló népmozgalmi adatok szerint Torontál-megye területén volt öngyilkos:

1903-ban	93	egyén,	ebből	68	férfi	és	25	nő
1904-ben	73	„	„	46	„	„	17	„ s az orvosilag nem kezelt 10 személy
1905-ben	90	„	„	61	„	„	18	„ „ „ „ „ „ 11 „

Vagyis volt a vármegye területén a három év leforgása alatt összesen 256 öngyilkos, a mi a megyebeli halandósággal (szintén mind a három évről véve) egybevetve, 0·48⁰/₀-nak felel meg. Magában városunkban az öngyilkosság igen ritkán fordul elő, egy-egy évben alig 8—10 eset, úgy hogy ezt nem is igen lehet számításba venni. Hasonlóképp igen alacsony az elmebetegek száma is, a mely szintén nem haladja meg évente a tizet, s ezek közül is van egy-kettő, a ki meggyógyul. Nagyon kár, hogy törvényszékünk nem vezet külön nyilvántartást arról, hogy területén hányat helyezett gondnokság alá elmebetegség, vagy más baj miatt, s így hosszas utánjárás után is csak annyit sikerült megállapítanom, hogy az 1906—1908-ig terjedő idő alatt összesen 102 esetben volt gondnokság alá helyezés iránt az eljárás folyamatba téve, melyek közül 1906. évben 27, az 1907. évben 11, s az 1908. évben 23 érdemleges ítélettel nyert befejezést, míg a többi 41 eset pert befejező végzéssel nyert elintézését.

Leginkább mutatkozik a városi élet hatása erkölcsi téren. Sajnos, e tekintetben, nem sok jót mondhatunk a városokról. Földes i. m. I. kötetében a következőket mondja: „Egyfelől a nagyobb értelmiség, másfelől könnyebb elrejtőzhetés, a bűnösség fokát emelik, hozzájárul a nagyobb elszigeteltség, nagyobb társadalmi és anyagi ellentétek és több alkalom“, a melyek szintén csak előmozdítják a bűnt. De azért természetesen nem kell ám azt gondolnunk, hogy ez ép egyedül a városok

ügynevezett ős, vagy eredeti lakosságának a bűne ám! Sőt ellenkezőleg. Láttuk a városok nagy vonzó erejét, s azt a nagy arányú szaporodást, mely a bevándorlás révén a városok népességében előáll. S hogy azután ez a bevándorlás nem csak jó és nemes, hanem rossz és a társadalmi életre veszélyes alakokból is származik, az elképzelhető. Az „alkalom szüli a tolvajt“, s hol lenne több alkalom, mint a városokban, a hol nagyobb a tőke, de nagyobb a nyomor is, mint a vidéken, s ez a nyomor, az amúgy is gyenge erkölcsi fokon álló tömeget, bizony könnyen bűnre csábítja.

Városunk nem oly nagy, hogy a büntettekről, vétségekről, vagy kihágásokról bővebben lehetne dolgoznom, de meg amúgy is, az ügyészség évi ez irányú jelentései, nem egyedül Nagybecskerek városra, hanem egész körzetére vonatkoznak, s így az erre vonatkozó adatoknak közlésével ügyemnek semminemű szolgálatot nem tennék, egyedül azon dolgokról tehetek említést, a melyeket Nagybecskerek város Rendőrkapitánysága az ügyészség megbízásából, vagy pedig azon kihágásokról, a melyeket, mint I. fokú hatóság intézett el. Így összesen 125 büntett, 262 vétség és 702 kihágásban nyomozott s mint I. fokú hatóság az ügykörébe eső kihágások közül 826-ban intézkedett. A nemzetiségi, valamint vallás viszonyokról, s a kor és nembeli állapotáról a terhelteknek, nem közölhetek kimutatást, mivel ilyent nem találtam, összeállítása pedig végtelen nehézségekbe ütközött volna.

Amiben kétségtelenül legjobban mutatkozik a városi élet káros hatása, az az erkölcsi élet terén figyelhető meg legjobban, ha a házasság felbontások, s törvénytelen születések számát nézzük, mert a sokaktól ide sorozott felekezetenkívüliség nem tartozik ide, mert nem csak, hogy nem mindenkor, sőt a legritkább esetben jelent vallástalanságot. Vizsgáljuk először a házasság felbontási eseteket. Maga az, hogy válás egyáltalán lehetséges, már szaporítja számukat. Hiszen nézzük csak mily kevés volt a válás a házassági törvény előtt, s mennyivel szaporodott az után. Földes i. m.-ben kimutatja, hogy míg 1867-ben egész Magyarország területén 910 válás volt, addig 1881-ben, tehát 5 évvel később már 1.069 és 1901-ben 20 évvel később 2.495.

Ez természetesen a házasulandók erkölcsi gyengeségének eredménye, mert abban a tudatban, hogy a válás lehetséges, nagyon sok esetben nem történik meg a házasságkötés avval a komolysággal, a melyet a házasság szentségi jellege megkíván, s nem avval az óvatossággal, mely a házasság anyagi oldalának van érdekében. A törvényhozást azonban nem lehet hibáztatni amiatt, hogy mért engedte meg a válást, mert hiszen maga a törvény, mint ilyen, jó, s azután, a katolikus egyházat kivéve, a többi egyház is megengedi a válást. Így hát nem is a törvény

a rossz, hanem az emberi társadalom erkölcsi érzése lazult meg, ezen pedig, csakis maga a társadalom javíthat, új, vagy jobb törvény, ezt csak előmozdithatja, de magának a társadalomnak segítsége nélkül meg nem valósíthatja a válások számának apasztását.

Nézzük már most azt, hogy speciel a mi városunkban, hogy állunk e téren. Tizenkét évre visszamenőleg kutattam törvényszékünk irattárában az erre vonatkozó adatokat s e kutatásom eredményeként közölhetem, hogy az 1896. évtől kezdve 1900-ig bezárólag érkezett az itteni törvényszékhez, helybeli lakosokra vonatkozó válási kereset 54. Ezek közül jogerős ítélettel felbontva lett 29, a kereset el lett utasítva 14 esetben, jogerős végzéssel lett elintézve 7, s tárgyalásra visszamaradt 4. Az 1901-től 1908. év végéig, a mult ciklusról visszamaradt 4 eset beszámításával, összesen befolyt 233 kereset, ezek közül jogerős ítélettel felbontva lett 123, a kereset el lett utasítva 22 esetben, jogerős végzéssel lett befejezve 65, s folyamatban maradt az 1908. év végén 23 eset.

Ezzel szemben a nagybecskereki törvényszék egész területére vonatkozólag, 1896—1900-ig 161 kereset lett beadva, melyek közül jogerős végzéssel lett elintézve 24, a házasság felbontásával végződött 29; el lett utasítva a kereset 10 esetben s folyamatban maradt az 1900-ik év végén 98. Az 1900-tól 1908. év végéig, a visszamaradt 98 eset hozzászámításával, befolyt összesen 631 eset. Ebből jogerős végzéssel lett elintézve 87, házasságfelbontás lett kimondva 340 esetben, érvénytelenné lett nyilvánítva 4 házasság, el lett utasítva a kereset 38 esetben s folyamatban maradt az 1908. év végén 162 kereset.

Azon 369 eset közül, melyben a házasság fel lett bontva, ezen jogerős ítélet szolt:

119	esetben	római	katholikus	felek	házasságára,	
185	„	görög	keleti	„	„	
20	„	protestáns	„	„	„	
38	„	izraelita	„	„	„	
7	„	egyéb	„	„	„	vonatkozólag.

Moralstatistikai szempontból érdekl bir annak megállapítása is, hogy az elválások eseteiben a gyermekek mily arányban képezték gondoskodás tárgyát a bíróságok, illetve közigazgatási hatóságok részéről s melyek voltak azon okok, melyek miatt a bíróság a válást kimondotta.

A gyermekekről való gondoskodás, illetve ennek szükségessége a házasságfelbontások kérdésénél nagyfontosságú körülmény. Az országos átlag azt mutatja, hogy leggyakoribb a felbontás az oly házasságoknál, melyekből gyermek egyáltalán nem származott s jóval kisebb az a szám, a hol egy vagy két gyermek elhelyezéséről kellett gondoskodni,

olyan pedig, a hol kettőnél is több gyermek volt, már csak nagyon kis számban fordult elő. Ennek bizonyítására Földes i. m. II. 67. lapján bemutatja az 1900-tól 1903-ig bezárólagos időben felbontatott 9.951 házasság erre vonatkozó kimutatását. E szerint:

gyermektelen volt	5.414 házasság,	vagyis a felbontott házasságok	54·4 ⁰ / ₀ -a
egy kiskorú „	.2310 házasságban,	„ „ „ „	23·2 ⁰ / ₀ -a
több gyermek volt	2.227 „ „ „ „	„ „ „ „	22·3 ⁰ / ₀ -a

Nézzük már most ezen szempontból a fenti nyolcz év alatt felbontott 340 házasságot:

gyermektelen	volt 120 házasság,	a felbontott házasságok	35·29 ⁰ / ₀ -a
egy gyermekű	„ 75 „ „ „ „	„ „ „ „	22·05 ⁰ / ₀ -a
két-három „	„ 112 „ „ „ „	„ „ „ „	32·94 ⁰ / ₀ -a
négy és több	„ 33 „ „ „ „	„ „ „ „	9·72 ⁰ / ₀ -a

Látjuk tehát, hogy itt is a gyermektelen házasságok felbontása volt a leggyakoribb s az egy gyermekkel bíró házasságokkal egyetemben, majdnem 60⁰/₀-át adják az összegnek.

Most még azon okra nézve, a mely miatt a bíróság a válást kimondotta, kell vizsgálnunk a fenti 340 esetet. E szerint:

hűtlen elhagyás volt az ok . .	180 esetben,	a felbontott házasságok	52·93 ⁰ / ₀ -ában
házasságtörés és ide tartozó ok	94 „ „ „ „	„ „ „ „	27·64 ⁰ / ₀ -ában
élet és egészség elleni merénylet	15 „ „ „ „	„ „ „ „	4·41 ⁰ / ₀ -ában
házastársi kötelék súlyos megsért.	12 „ „ „ „	„ „ „ „	3·88 ⁰ / ₀ -ában
bűnfenyítő ítélet	3 „ „ „ „	„ „ „ „	0·88 ⁰ / ₀ -ában
egyéb	33 „ „ „ „	„ „ „ „	10·26 ⁰ / ₀ -ában

A házasság felbontása iránt, a 631 eset közül 398-ban a férfi, 233 esetben a nő kérte s sajátságos, hogy ez utóbbiak közül csak 27 esetben nem fejeződött be a kereset a házasság felbontásánál, a mi mindenestre annak a jele, hogy a nő e lépésre igazán csak a legvégső esetben szánja el magát. Azon körülmény, hogy a válások több mint fele esetében, a bontás oka a hűtlen elhagyás, azt bizonyítja, hogy a válás nem ép az erkölcsi érzék lazaságának jele. Nem is lehet mindenkor pálczát törni felette, mert bizony akárhány olyan eset van, hogy a társadalom általános erkölcsi életére nézve sokkal helyesebb, ha egyes házasságok megszűnnek, mintha továbbra is fentartják azt a köteléket, mely mindkét félre nézve csak nyűg s a gyermekekre határozottan káros.

Nagyon találóan mondja Földes i. m. 60 oldalán, Crebillon ezen szavait citálva, hogy a házastársak „egybekelnek a nélkül, hogy egymást szeretnék és széjjel mennek, a nélkül, hogy egymást gyűlölnék“, a következőket „Ily körülmények között az erkölcsi és vallási kapcsok lazulása, az élvhajzásat fokozása és a kötelességtudás hanyatlása, a nő önérzetének fokozása mellett, a kor nagyobb idegessége, érzékenysége mellett, igen gyakori a házasságok felbontása.“

A másik jelenség, mely a városi lakosság erkölcsi életére szintén nem vet valami jó világot, az a törvénytelen ágyból származó születések magas száma. Ez ugyan általánosságban nem látszik oly nagynak, de közelebbi vizsgálódás mutatja, hogy bizony a városokra esik a törvénytelen születések nagyobb része. Ha ugyanis azt nézzük, hogy például 1903-ban Magyarország területén összesen hány törvénytelen gyermek született, akkor azt látjuk, hogy az 1903-ban született 60.546 törvénytelen gyermek közül:

4.652	született	rend. tanácsú városban	a törvénytelen szülöttek	7·68%-a
11.091	„	törvényhatósági	„ „ „	18·31 „
44.803	„	vidéken	„ „ „	74·01 „

Ez azonban korántsem a helyes kép. Ha hű tükrét akarjuk a törvénytelen születések arányának látni, akkor a vidéki, törvényhatósági és rendezett tanácsú városokra eső törvénytelen születéseket szembe kell állítanunk a törvényes, illetve az összes születések számával. E szerint vizsgálva fenti adatokat, látjuk, hogy született:

a vidéken	. . .	542.445	gyermek,	ebből	törvénytelen	44.803,	vagyis	az	előbbi	8·25%-a
a rend. tanácsú										
városokban	.	46.758	„	„	„	11.091	„	„	„	23·72 „
a törvényhatósági										
városokban	.	39.321	„	„	„	4.652	„	„	„	11·83 „
átlagosan	. . .	567.978	„	„	„	60.546	„	„	„	9·63 „

Hogy azután e számadatokon belül, az egyes törvényhatóságok mily nagy ellentéteket tüntetnek fel, arra nézve felhozom, hogy az 1903-ban született törvénytelen gyermekek közül legkevesebb (112) jutott Árva, s a legtöbb (2.911) Bihar megyére; a rend. tanácsú városok közül legkisebb (3) számmal volt képviselve Szászrégen, a legnagyobbval (229) a ma már törvényhatósági joggal felruházott Miskolcz; a törvényhatósági joggal felruházott városok közül legkisebb (37) számmal szerepel Selmecz-Bélabánya, s a legnagyobbval (5.945) Budapest.

Ha már most ezek után a mi városunkat nézzük, úgy a következő eredményre jutunk :

1903-ban született	986	gyermek,	ebből	törvénytelen	107
1904-ben	„	992	„	„	108
1905-ben	„	902	„	„	83
1906-ban	„	1.046	„	„	134
1907-ben	„	775	„	„	74
1908-ban	„	871	„	„	90

A születések összes száma ezen hat esztendőben 5.572, ebből törvénytelen 596, a mi 10·69%-nak felel meg. A születések számának 1906—1907-re eső nagy decadentiája Felsőmuzsla telepés község elszakításának eredménye volt. A mi már most magát a törvénytelen születéseket illeti, azt látjuk, hogy az utóbbi időben ez nálunk ismét emelkedőben van, sőt az országosnál is magasabb arányt tüntet fel. Ez annak az eredménye, hogy a honvédelmi ministerium az utóbbi években a kivételes nősülési engedélyek megadása körül igen szigorúan járt el. Már pedig a mi nemzetiségeinknél az a divat, hogy a fiatal emberek 18—20 éves korukban már megnősülnek. Ha van kivételes nősülési engedélyük, úgy törvényesítik az egybekelést, de ha ez nincs meg, úgy vadházasságban élnek tovább. A leginkább östermeléssel foglalkozó népnél az asszony gazdasági szükséglet, mely nélkül nem vihető a háztartás, s így rá van utalva a korai nősülésre. E mellett természetesen vannak más okok is, melyek a törvénytelen születések számát nagyra növelik. Itt vannak a vidékről városunkba jövő házi cselédek, napszámosságok, kik itt szülik gyermekeiket, mi által az itteni arányon rotnak, a vidékin javítanak; itt vannak a cigányok, kiktől származó gyermekeknek majdnem fele törvénytelen. Például hozom fel, hogy az 1908-ban született 90 törvénytelen gyermek közül 15 volt cigány, vagyis a törvénytelen szülöttek 16·6%. Meg vannak azután nálunk a törvénytelen születések általános okai is, mint a gazdasági bajok, cselédviszony, vagyoni akadály stb., a melyekhez még járul a kivándorlás is, mely a javakorban levő férfi nemzedéket tizedelve meg, köztük jó részében már házasságokat is, kik családjukat itt hagyva, szintén alkalmat nyújtanak a törvénytelen gyermekek nemzésére. A nagyvárosokban divó úgynevezett „ágyrajárás“ nálunk nem igen van meg, csupán a kisiparosoknál dolgozó segédek laknak úgy gazdáiknál s így a legnagyobb alkalom, mely a törvénytelen gyermekek számát nagyban emeli, nálunk nincs meg.

Magának a dolognak természetéből folyik, hogy a törvénytelen származású gyermekek túlnyomó része 25 évnél fiatalabb nőtől származik, bár azon túl sem kivételes. A népmozgalmi statistikának 1897-re szóló

adataiból láthatjuk például, hogy a 17 éven aluli korban levő anyáktól született gyermekeknek csak 45·6⁰/₀-a volt törvényes s 54·4⁰/₀-a törvénytelen. Az 1903—1905. évre szóló népmozgalmi adatokból megállapíthatam, hogy az 1903-ban született törvénytelen torontálmegyei gyermekek, anyjuk életkora szerint a következőkép oszlanak meg:

17 éven aluli anyától született . . .	46 törvénytelen gyermek
20 „ „ „ „ . . .	679 „ „
25 „ „ „ „ . . .	1.177 „ „
30 „ „ „ „ . . .	508 „ „
40 „ „ „ „ . . .	390 „ „
50 „ „ „ „ . . .	79 „ „
ismeretlen korú „ „ . . .	6 „ „

A mi városunkban az 1903-ik évben született 107 törvénytelen gyermek közül 17 éven aluli anyától született 27 és 20 éven aluli anyától 35, 25 éven felüli anyától pedig csak 18 született. Látjuk tehát, hogy a fentebb általánosságban jelzett tan, nem csak a megyében, mint nagyobb körzetben, de már a mi városunkban is meg van. A fiatalabb korúak között a házasság inkább ütközik nehézségbe, mint a már idősebbeknél. Azután meg, rendesen cselédek és munkásleányok szolgáltatják a legtöbb törvénytelen gyermeket, a kik rendszerint 25 évnél fiatalabbak.

A mi már most azt illeti, hogy a törvénytelen gyermekek inkább mely valláshoz tartozóknál fordul elő, szóljon az alábbi kimutatás, melyet az 1903—1905. évi népmozgalmi statistikából merítettem. E szerint a három év eredményét összefoglalva, született törvénytelen gyermek 8.520, kik közül

róm. kath. anyától született . . .	3.182 törvénytelen gyermek
gör. kath, „ „ . . .	89 „ „
gör. keleti „ „ . . .	5.012 „ „
ág. ev. „ „ . . .	94 „ „
ev. ref. „ „ . . .	136 „ „
izraelita „ „ . . .	6 „ „
egyéb felekezettű anyától született	1 „ „

Vagyis látjuk, hogy a gör. keleti felekezethöz fordul elő a legtöbb törvénytelen gyermek, mivel azoknál kötnék a legfiatalabb korban házasságot, a miért, ha a kivételes nősülési engedélyt nem kapják meg, vadházasságban élnek s innen a nagy aránya a törvénytelen gyermekeknek.

Városunkra vonatkozólag ezen arány lényegesen más, mivel itt a róm. kath. felekezethez tartozó anyáktól születik több törvénytelen gyermek, de viszont nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy váro-

sunkban a róm. kath. elem mintegy 63⁰/₀-a a népességnek s hogy idegenből bejövő cselédek és munkásleányok magyarok és németek, a kik szintén túlnyomóan ezen felekezethez tartoznak. Ennek előrebocsátása után nézzük magát a kimutatást, mely ugyancsak az 1903—1905. évi időközben városunk területén született 298 törvénytelen gyermekről van felvéve. E szerint volt

168	róm. kath.	anyától	született	törvénytelen	gyermek,
87	görög keleti	„	„	„	„
7	ágost. evang.	„	„	„	„
14	evang. reform.	„	„	„	„
2	izraelíta	„	„	„	„
19	görög kath.	„	„	„	„
1	egyéb felekezetű	anyától	született	törvénytelen	gyermek.

Bár a halvaszületések egyáltalán nem öltenek nagyobb arányt, mégis megemlítem, hogy e téren az a tapasztalat, hogy halvaszületés a törvénytelen gyermekek sorában több van, mint a törvényesek között. Így

1906-ban	halvaszületett	13	gyermek,	ezek	közül	volt	7	törvénytelen
1907-ben	„	9	„	„	„	„	5	„
1908-ban	„	7	„	„	„	„	5	„

Ezen nagyobb arány megvan az újszülöttek halálkozásában is. Ugyanis az

1906-ban	elhalt	160	újszülött	közül	volt	25	törvénytelen
1907-ben	„	137	„	„	„	22	„
1908-ban	„	148	„	„	„	22	„

Vagyis míg a törvényes szülöttek közül elhalt 1906-ban 17·5⁰/₀, 1907-ben 16·7⁰/₀, 1908-ban 16·9⁰/₀, addig a törvénytelen születésűek közül elhalt 1906-ban 18·6⁰/₀, 1907-ben 29·7⁰/₀, s 1908-ban 24·4⁰/₀. S ezen magasabb arány a dolog természetében rejlik. Az anya bűnét, szégyenét elpalástolandó, az ártatlan gyermekre tölti ki boszuját. Hát még ha azt lehetne megállapítani, hogy az elhajtott gyermekek között hány volt a törvénytelen származású? Az lenne még csak a szomorú statistika.

Ismertettük városainknak ipari és gazdasági téren való felszívóképességét; bemutattuk, mint válnak azok ipari és kereskedelmi gócpontokká, most már nézzük, hogy mi ennek a közvetlen hatása? Legelső sorban az, hogy a vidék mezőgazdasági elemétől elvonja a munkáskezet, mi által a munkabért a vidéken is emeli, s munkáshiányt okoz. Ennek ellentéte nyilvánul meg a városi népességben, a hol a vidékről

városba tóduló mindenféle értéktelen elem, a munkabéreket lenyomja, szaporítja a közveszélyesek számát, s így jön létre, mint dr. Kenéz mondja az, hogy „— a munkátlan, elzüllött és rosszra fogékony proletariátusnak a városban lézengő csoportja, melynek a városok morális életének sötétre festésében oly nagy szerepe van“. (L. i. m. 126.)

De nemcsak magának a munkáselemnek ezen természetellenes felszaporodása az egyedüli gazdasági hatás, melyet a városok életében tapasztalhatunk, hanem ezzel kapcsolatban az értelmiség is inkább központosul a városokban, mint a vidéken, a mi egyrészt természetes is, minthogy a nagyobb népesség mellett jobban tudnak érvényesülni. Ennek szomorú hatása ismét abban mutatkozik, hogy manap nálunk a tanulatlan, műveletlen munkásproletariátus mellett, a szellemi proletariátus is nagy mértékben üti fel fejét, s ez azután még rosszabb, még nagyobb bajok csiráját hordja magában, mint a munkásproletariátus. Nem beszélve az ügyvédi karról, melynek működési köre és lehetősége a bíróságokhoz van kötve, itt vannak más szellemi munkával foglalkozók, kik mind a városban keresnek boldogulást. Itt vannak például az orvosok. Nem is oly régen a vidék még kezelő orvost is alig kapott, mert megélhetése, részint a fizetés nevetségesen csekély volta, részint betegségét csak legnagyobb veszély esetén orvosától gyógyító nép nemtörődömsége miatt, biztosítva nem volt. Ennek tulajdonítom azután azt, hogy városunkban 26.407 lakosra 14 orvos van, a szomszédos járás 52.431 lakójára pedig csak 4.

Ám a szellemi erőknek a városokban való koncentrálásának van kedvező oldala is, mivel a műveltséget oly óriási arányban fejleszti és terjeszti, hogy ezzel mintegy a vidéket is magával ragadja. A szellemi erőknek a városokban való tömörülésének eredménye mindjárt abban is meglátszik, hogy míg városainkban rendszeres középosztály van, addig a vidék azt majdnem teljesen nélkülözi, miáltal a legnagyobb szélsőségeknek van kitéve. Ennek a szellemi összpontosulásnak tulajdonítandó az is, hogy míg a törvényhatósági városok lakosságának 70⁰/₀-a, Budapest székesfővárosé 77·2⁰/₀-a volt írni és olvasni tudó, addig hazánk vidéki népességének csupán 49·4⁰/₀-a tudott írni és olvasni. A mi városunkra vonatkozólag az 1900-ik népszámlálás adatai nyomán közölhetem, hogy a 26.407 lakos közül 14.763 tudott írni és olvasni, a mi a lakosság 55·9⁰/₀-ának felel meg, ha ebből még levonjuk a 6 éves koron alul levőket, akkor ezen arány 64·8⁰/₀-ra javul. Magyarul tudott 14.528, azaz az egész lakosság 55⁰/₀-a, s a nem magyar lakosság 30·6⁰/₀-a. Ezzel ellentétben a szomszédos járás lakosságából csak 24.435 tud írni és olvasni, a mi 46·6⁰/₀-nak felel meg, magyarul pedig csak 8.854 tudott, a mi a nem magyar lakosság 7·7⁰/₀-a.

Szellemi termékenysége az országnak, túlnyomóan magyar lévén, következik, hogy a városokban, a hol ezen szellemi mozgalom él, szintén erősebb a magyarosodás, mint a vidéken. Kitűnik ez a következő adatokból is:

	anyanyelv szerint való szaporodás	
	magyar	idegen
a járások népességében	+ 26·5 ⁰ / ₀	+ 11·8 ⁰ / ₀
a rendezett tanácsú városokban .	+ 38·8 ⁰ / ₀	— 1·9 ⁰ / ₀
a törvényhatósági városokban . .	+ 85·6 ⁰ / ₀	+ 4·6 ⁰ / ₀

mely adatokhoz kapcsolva azt, hogy míg 1880—1900-ig terjedő 20 év alatt, melynek az adatait a fenti táblázat is feltünteti, városainkban a magyarok száma 850.000-rel lett több, a nemzetiségek száma pedig csak 12.000-el (L. Kenéz i. m. 131. oldal).

A szellemi életnek a városok lakosságához való magasabb fokával hozzák kapcsolatba sokan a felekezetenkívüliséget is. Pedig ez nem áll. A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény életbelépte után észlelt nagymérvű kitéréseket a felekezetekből, a mostani években csökkenni látjuk, sőt erősen emelkedik a különböző felekezetekbe való visszalépések száma. Azután meg a fennálló felekezetekből való kilépés koránt sem jelent vallástalanságot, hiszen a kilépettek 70⁰/₀-a nazarénus, illetve baptista, a kiket korántsem lehet vallástalanoknak mondani. Szabadgondolkodóknak, hogy ne mondjam, igazán „felekezeten kívülieknek“ csupán azokat tekinthetjük, a kik kilépése „ismeretlen okokból“ van nyilvántartva. A mi városunkban a kilépések sohasem vertek nagyobb hullámokat, csupán az első egy-két évben volt nagyszámú áttérés a görög keleti hitről a nazarénusra, de hogy ez sem lehetett valami különös nagy, azt bizonyítja azon körülmény, hogy ez idő szerint mindössze 270 nazarénus van, baptista pláne csak 3, adventista pedig 8.

Most már láttuk a városi élet társadalmi megnyilvánulását minden téren, kivéve a halálozást. Első sorban általánosságban fogunk foglalkozni ama jelenséggel, hogy a városokban a halálozási arány nagyobb, mint a vidéken, s meg fogjuk világítani ennek okait, ezek után majd áttérünk városunk speciális halálozási viszonyainak ismertetésére. A városi élettel járó nagyobb nehézség, a lakások nagyobb zsúfoltsága, az erkölcsi élet ziláltabb volta, a bűnre szolgáló alkalom nagy mérve, a szellemi erőnek egészen a végső megrázkódtatásig való igénybevétele, mind magukkal hozzák azt, hogy a nyugodtabb vidék népessége tovább éljen, mint a városi. Ezt mutatja az 1903—1905. évi népmozgalmi statistika is, mely szerint meghalt e három év alatt 1,116.993 vidéki, 113.614 rendezett tanácsú városbeli s 135.336 törvényhatóságú jogú városbeli lakó, a mi azt mutatja, hogy az összes halálozások 81·59⁰/₀-a esett a vi-

dékre; 8·38⁰/_o-a a rendezett tanácsú városokra és 10·02⁰/_o-a a törvényhatósági jogú városokra. Ez a halálozási eseteknek egyszerű aránya. Nézzük már most ezt az arányt úgy, hogy összehasonlítjuk az egyes halálozási adatokat, az illető körzetek lakosságával, a mikor is például az 1905. évbéli halálozási viszonyoknak, az 1900-as népszámlálási adatokkal való összehasonlítása a következő. Volt az 1900-as népszámlálás szerint:

a vidéki lakosság száma	13,609.487	s a vidéki halálozás	395.608,	vagyis	2·9 ⁰ / _o
a rend. t. város „ „	1,373.442	ennél a „ „	41.297,	„	3 ⁰ / _o
a tvhat. jogú város „ „	1,845.036	„ „ „	48.719,	„	3·01 ⁰ / _o
Budapest „ „	767.661	„ „ „	16.090,	„	2·1 ⁰ / _o

Vagyis ezen adatokból világosan láthatjuk, hogy a városi népességben nagyobb arányban van meg a halálozás, mint a vidéken. Bár itt azután azt is tekintetbe kell vennünk, hogy közkórházaink túlnyomóan a városokban vannak, s ezekben nagyon sokan halnak el, a kik vidéki illetőségűek, s mégis a városhoz lesznek számítva, annak arányát rontják, míg a vidékét javítják. Vizsgáljuk most már, hogy milyen e tekintetben városunkban az arány. Az 1903—1905. évnvi három év alatt meghalt összesen 2.645, a mi tekintettel arra, hogy külön-külön 833, 845 és 967-en haltak meg, 3·16⁰/_o, 3·19⁰/_o és 3·65⁰/_o-nak felel meg az 1900-as népszámlálás eredményéhez képest. Tehát városunk aránya erősebb, mint a többi városok országos átlaga, a mi a városunkban irtómód pusztító tüdővésznek tulajdonítandó.

Nézzük, hogy ugyanezen 3 év alatt nem szerint minő volt a halálozási arány? Ezt vizsgálva, látjuk, hogy:

az 1903-ban elhalt 833 egyén közül volt	445 férfi és	388 nő
az 1904-ben „ 845 „ „ „	445 „ „	400 „
az 1905-ben „ 967 „ „ „	504 „ „	463 „

s ugyanezen idő alatt meghalt 7 éven alól 486, 542, illetve 585. Látjuk ezen táblázatból, hogy tanulmányunk elején kifejtett ama tan, hogy a városi életben, de a vidéken is, a női nem halálozási aránya jóval kisebb, mint a férfi nemé, mivel a megélhetés küzdelme a férfire hárul. Ez világítja meg azután azt is, hogy mért van az, hogy a nagyobb fiu születés mellett is, nagyobb a nők száma. A férfi halandóság, mint a fenti adatok mutatják, városunkban körülbelül 13 százalékkal erősebb, mint a nőké. Feltűnően nagy nálunk a gyermekhalandóság, a mi a minduntalan járványszerűen fellépő difteritis és vörhenynek tulajdonítandó.

Kor szerint a fenti 2.645 haláleset úgy oszlott meg, hogy az 1.613 hét éven aluli haláleset beszámításával 15 éven alul hunyt el 1.845, 15—60 éves korig 745, s 60 éven túl 55, a mi 22·4°/_o, 72·3°/_o s 5·3°/_o-nak felel meg a 6 éven felüli elhalálozásnak. Vallás szerint való eloszlása ugyancsak e 2.645 halálesetnek, a következő volt:

1.242 róm. kath.	az összes elhaltak	46·9 ^o / _o -a
1.218 görög keleti	„ „	45·8 „
64 protestáns	„ „	2·8 „
110 izraelita	„ „	4·1 „
11 egyéb	„ „	0·4 „

Ezen adatokat már most az illető felekezeteknek a vármegye lakossága tekintetében elfoglalt arányához viszonyítva, látjuk, hogy a róm. kath. 7·8°/_o, a gör. kel. 15·05°/_o, a protestánsok 11·25°/_o, az izraeliták 9·8°/_o arányban hálnak meg. Feltűnő e szerint a gör. keleti valláshoz s a protestáns vallásfelekezethez tartozók nagy halálozási aránya. Mindkettő a tüdővész következményének tulajdonítandó. A szerbek és a tótok között ugyanis nagyban pusztit a tüdővész, a mi a rossz táplálkozásnak, az egy szobában való összezsúfolódásnak, a halottak csókolgatásának, a földdel való örökös foglalkozásnak, s a hosszas bójtök után mértéket nem ismerő torkosságának tulajdonítandó. Mutatja ezt a tüdővészesekről felvett kimutatásom is, mely szerint 1906—1908-ig bezárólag 607 ember halt el tüdőbaj következtében, s ezen számból 338 volt tüdővész eset. Ezen 338 esetből róm. kath. volt 128, gör. keleti volt 185, protestáns 19, izraelita 4. Korukat illetőleg az e bajban elhaltak 47°/_o-a a 30 éves koron innen valókat pusztította el, s 44°/_o-ban az 50 éven inneni korhoz tartozókat.

Szerettem volna arra is gyűjteni adatokat, hogy az egyes foglalkozási ágaknak minő befolyása van a halálozási arányra, de ebbeli kutatásom nem vezetett eredményre, mert anyakönyveinkben ezen rovat legtöbb esetben nincsen kitöltve, csupán a férfi elhaltaknál, s ennek bemutatása csak fél munka lenne.

Szentiványi Ferencz.

Közlemények és ismertetések.

Az adómentes bankjegycontingens fölemelése.

Az Osztrák-Magyar Bank adómentes bankjegycontingense a módosított alapszabályok 84. §-a értelmében 400 millió koronáról 600 millióra emelkedik. E tény az erőteljes közgazdasági haladás jelének kell tekintenünk, amelyben a jövőbe vetett bizalom is megnyilatkozik. A contingens megnagyobbodása azt jelenti, hogy a két szövetséges állam közgazdaságának természetes és egészséges hiteligényei oly mértékben megnövekedtek, hogy a bankjegyforgalomnak, illetőleg hitelnyújtásnak ama foka, amely eddig kivételesnek tekintett, ezentúl a beállott gazdasági fejlődés következtében normálisnak mondható.

A bankjegyforgalom állandó, egyenletes emelkedést mutat.

1903-ban	1,770.847	ezer korona
1904-ben	1,751.301	„ „
1905-ben	1,846.992	„ „
1906-ban	1,982.038	„ „
1907-ben	2,028.024	„ „
1908-ban	2,112.907	„ „
1909-ben	2,188.040	„ „

Ilyen körülmények közt a bankjegycontingens fölemelése parancsoló szükségyszerűség lett, mivel a contingens túllépése, illetve az adó alá eső bankjegyeknek a forgalomban való megjelenése az üzletvilág számára nem szolgálhatott immár figyelmeztető jelül a mérséklésre.

A helyes gazdasági törvényhozás sarkalatos főelve: a folytonos elmulás és újjászületés, mivel a fejlődő és új, meg új jelenségeket napvilágra hozó gazdasági életre vonatkozó jogi szabályok csak akkor érzetik hatásukat, ha a közgazdasági fejleményekkel párhuzamosan változnak. Épen ezért egyes kiváló nemzetgazdák (Wagner, Lord Ashburtons) egyenesen a contingentálás ellen foglalnak állást, úgy gondolgodván, hogy helytelen a gazdasági erők működését e téren merev korlátok közzé szorítani.

Kétségtelen, hogy eme érvelésben sok igazság van. Az elv megvalósítása azonban csak rendkívül előrehaladt gazdasági viszonyok között

·czélszerű. Ilyen államokban túlnyomó már azon elemek száma, amelyek az önmérséklést minden külső jel, felsőbb intés nélkül is, saját józan belátásuk és a viszonyok helyes megítélésének eredményeképp gyakorolják. Kevésbé fejlett államokban azonban a bankjegyadó megjelenése rendes körülmények közt mindig megszokta tenni hatását. Mélyebben tekintve e jelenséget, arra a meggyőződésre jutunk, hogy itt ama általános törvényszerűségnek egy esete forog fenn, a mely szerint: primitivebb viszonyok között élő emberek nagyobb fogékonysággal bírnak külsőségek iránt, mint azok, a kik a fejlődés magasabb fokán állva, sokkal inkább a lényegre tekintenek.

A mondottakból következik, hogy a központi jegybank discontpolitikáját az adófizetés bekövetkezése egymagában még nem befolyásolja. A jegybank ilyenkor nem csupán azért nem emelheti a kamatlábat, mivel ez mindig magasabb szempontoktól (a nagy pénzpiacok helyzetétől és az arany nemzetközi áramlásától) függ, hanem az előrelátó üzleti politika megköveteli azt, hogy a jegybank ne áldozza fel pillanatnyi előnyökért a jövőt. A hivatalos rátának meg nem okolt és a pénzpiac tényleges helyzetével ellenkező emelése azt eredményezheti, hogy a jegybank és a lüktető pénzpiac közt megszakad az érintkezés s a helytelen politikának az egész közgazdaság kárát látná.

Mindama államokban — s így nálunk is, — a hol a tőkegazdaság még nem nagy, a jegybank magatartása hatványozott jelentőségű. S a kontingens kellő fölemelése azért is fontos, mert ezáltal minden zavaró momentum kiküszöböltetik. Ha a jegybanknak biztosítjuk az őt méltán megillető hasznot, úgy lehetővé teszszük azt, hogy a bank működését kizárólag közgazdasági érdekek irányítsák.

Viszont elvárjuk, hogy a folyton növekedő bankjegyforgalommal párhuzamosan emelkedjék az aranykészlet is, mert a most már majd törvényileg is kifejezetten megkövetelt helyes deviza-politika folytatása csak hatalmas arany- és aranydeviza-készlet bírása esetén képzelhető el.

Az érczkészlet (arany, ezüst, és aranydevizák) aránya a bankjegyforgalom $\%$ -ában:

1903-ban	82·6 ‰
1904-ben	86·1 „
1905-ben	77·2 „
1906-ban	73·4 „
1907-ben	71·0 „
1908-ban	72·7 „
1909-ben	78·3 „

Mint látjuk, 1908 végéig fokozatosan romlik az arány. Javulás csak 1909-ben tapasztalható, a mikor is a jegybank aranykészlete 1,182.372 ezer koronáról 1,354.027 ezer koronára emelkedett.

Az adómentes bankjegykontingens fölemelése nálunk még azért is nagyfontosságú, mivel csekk- és kliringforgalmunk — noha az utóbbi években erősen fejlődött — még mindig kisarányú a nagy, nyugati államokéhoz viszonyítva. A gazdasági fejlettség magas fokán álló országokban a hitelnyújtás terén a jegybankokkal az óriás bankok versenyre léptek, s a bankjegy egyeduralmát megtörték a csodás fejlettségű leszámolási berendezkedések. Nálunk a jegybank hatalmi állása sohasem volt nagyobb, s éppen ezért összes számottevő tényezőinknek oda kell hatniok, hogy a magyar közgazdaság jogos igényei a jegybanknál teljes méltánylást találjanak.

Szegő Ernő.

Az angol tarifareform-mozgalom.

A tarifareformot ma már nem lehet az angol conservatívek legsürgősebb kívánalmái közé sorozni. Opportunitási szempontok birták rá a nevezett pártot arra, hogy a védvámkérdést a parlamenti választások alkalmából némiképp a háttérben hagyja. Hiba volna azonban azt gondolni, hogy evvel a tarifareform sorsa végképpen meg van pecsételve. Hiveinek száma milliókra megy és a protectionista lapok szerfölött buzgólkodnak, hogy a nagy tömegeket eszméik számára megnyerjék. Tudvalevőleg a nagybritanniai védvámos egyesülések élén a „Tariff-Reform-League“ áll, a melynek legkedveltebb propagandacsináló eszközei közé az olcsó népszerű röpiratok tartoznak. Az elmúlt hónapokban ez az egyesülés az efajta irások egész sorozatát hozta nyilvánosságra. Ezek a röpiratok ama feltételezéssel készülnek, hogy az angol lakosság széles rétegei legnagyobbfokú érdeklődést tanusítanak minden nagy közgazdasági kérdés iránt, a mennyiben népszerű, könnyen érthető modorban tárgyalatik.

Igen jellemző egy nemrégiben közzétett *tarifareform-katé* „a Tariff Reform Catechism“, a mely, bár igen sok naivitás van benne, mégis érdemes az ismertetésre, mert a typusa annak a forrásnak, a melyből az Angliában évenként százával és ezrével elhangzó politikai agitatorius beszédek főfegyvereiket és argumentumaikat meritik.

Ime tehát néhány pont a *Catechism*-ből:

Szabadkereskedelmünk van? Nincs. Más országok minden terméküket vámmentesen küldhetik Angliába, minékünk azonban vámot kell fizetnünk, mielőtt árúinkat amazoknak eladhatjuk.

A külállamok védvámpolitikája valóban fejlesztette iparukat? Igen. Az Egyesült-Államok pl. ma 20-szor több vasat termelnek, mint 25 éve, Németország 17-szer, Britannia csak 5-szor többet. *Minő különbség!*

Anglia idegen gabnát, idegen iparterméket vámmentesen bocsát be. *Mit látunk mindezekből?*

1. Jövedelmeink nem szaporodnak.
2. Évről-évre több árút veszünk, mely külföldön készül, pedig itthon is készülhetne.
3. Mind többet adunk ki külföldi munkások alkalmazására.
4. Mindinkább külföldi munkások zsebébe vándorol az a munkabér, a mit a brit munkásnak fizethetnénk.

Németország, Amerika a külföldi búzát és a külföldi iparterméket beviteli vámmal sujtják. Mit látunk ott?

1. Bevételeik emelkednek, az adófizetőknek az állami szükségességekre kevesebbet kell fizetniök.
2. Az iparok rohamosan fejlődnek.
3. A munkások rendszeres foglalkoztatáshoz és bérhez jutnak.
4. Oly munkát végeznek, a mely előbb Angliában készült. Az úgynevezett szabadkereskedők e tényeket nem tudják letagadni, csak azt mondják, hogy nem lehet változtatni rajtuk.

Mi a tarifareform? Módosítása mostani tarifánknak, az által, hogy

1. mostani importált élelmiszereinkre, bizonyos italra és dohányra (olyasmi, a mit országunk nem terem) kivetett fogyasztási adók eltöröltetnek és hogy
2. e nagy terhek helyett alacsony illetéket vetünk az importált idegen gabonára, húsrá, mezőgazdasági terményre és ipari termékre. Ezek mind olyan cikkek, a melyek versenyeznek az országunkban termeltekkel és a melyeknek szabad behozatala megnehezíti az angol munkások alkalmazását és lenyomja bérüket.

Az ilyen tarifareform a következőket jelentené számunkra:

1. Fokozott bevételt.
2. Angol munkások több angol árút állítanának elő.
3. Védelmet a „Dumping“-gal szemben (külföldi kartellárúk potompénzen elárúsítása).
4. Lehetőséget arra nézve, hogy angol árúért külföldön magasabb árat kapni.

5. Módunkban állana elfogadni gyarmataink abbeli ajánlatát, hogy kölcsönös kedvezményes tarifát biztosítsunk egymásnak és így az angol kereskedelmet elősegítsük gyarmatainkban, a melyek úgyis legjobb vevőink.

Mindezt elérhetnők mai rendszerünk megváltoztatásával. *Az élelmiszereinkre eső mostani magas terhek csökkennének. Miként?* A következő okoknál fogva: Azok a terhek, a melyek most a teára, cukorra stb. esnek, oly árúkat sujtanak, melyeket az országban nem termelünk. Tehát

e téren nincs verseny a külföldre nézve tehermentes azonos cikkekben. Az idegenek módjában áll *velünk* az adót megfizettetni, a mennyiben egyszerűen hozzácsapja eladási árához. Tehát *mostani fogyasztási adóink a nép élelmiszereinek a legigazibb megadóztatása*. Egészen más ellenben az az adó, a melyet a tarifareform javasol. A tarifareformban tervezett behozatali vámok csak oly cikkekre esnének, a melyek versenyeznek az országban gyártott cikkekkel. Ez a verseny kényszeritené az idegent az egész teher nagy részének viselésére, hogy módjában álljon árúját nálunk elhelyezni.

Mit jelent: az, hogy *kedvezményes vámok gyarmatainkkal való kereskedelemben*? Azt jelenti, hogy gyarmataink az anyaországból jövő árú alacsonyabb vámtétellel illetik, mint az idegen államokéit; éppúgy Anglia is.

Miért törekedjünk kedvezményes tarifaviszonyba jutni gyarmatainkkal? Mert mindig kevésbé áll módunkban árúinkat idegen országokban eladni ama magas vámok miatt, melyeket ezek kivetnek. Más piacokat kell keresnünk árúink számára. Ezek nagy felvirágzó gyarmati piacaink volnának, ha módunkban állna ott kedvezőbb feltételekkel eladni, mint a külföldnek. Minél jobban felvirágoznak gyarmataink, annál jobb piacaink lesznek.

Miért kellene gyarmatainknak igyekezniök velünk ily kedvezményes tarifális viszonyba jutni? Mert már most is több élelmiszert termelnek, mint a mennyire maguknak szükségük van. Feleslegüket, szemben a mai importtal, Anglia kedvezményben részesitené is, többet adhatnának el és többet termelhetnének.

A tarifareform és imperialismus a munkás számára ismét előidézik azon létfeltételeket, a melyek közt a gabnatörvény megszüntetése előtt élt? A buza tartós áresése csak 1878-ban, vagyis e törvény megszüntetése után 32 évvel kezdődött. Az olcsó ár tehát nem tekinthető a törvény megszüntetése következményének. A buza quarterjének ára 1845-ben, tehát egy évvel a gabnatörvény megszüntetése előtt 50 sh. 10 d., 1879-ben 56 sh. 9 d. volt. Az, hogy az élelmiszerek és ruházati és más használati cikkek ára az úgynevezett szabadkereskedelem létezése óta oly olcsó, csak a gépek, vasut, gőzös elterjedésének, valamint ama körülménynek a következtetése, hogy az idegen gabnatermelő államok termőterületüket megnövelték. Ezeket az előnyöket a tarifareform esetén is élvezni fogjuk. Ezenkívül ma választójoga van a munkásnak, a miye akkoriban, a gabnatörvény idejében, nem volt és a mely jogával mindig élhet, ha a fogyasztási adót fel akarnák emelni.

A gyarmatok igyekeznek mindenképen kedvezményes vám-viszonyba kerülni velünk. Ez nyilvánvaló az 1902. évi gyarmatügyi conferentia

eredményéből, a melynek határozatai szerint kívánatos volna, ha a gyarmatok termékeiket kedvezőbb feltételek mellett helyezhetnék el Angliában, mint mások. Kéretett továbbá Anglia, hogy a gyarmatokból jövő tea, cukor stb. kevesebb beviteli teherrel sujtassék. A „szabadkereskedő kormány“ e kéréseknek nem tett eleget.

Ha egy quarter buzára 2 shilling vám vettetnék ki, emelkednék-e a kenyér ára? Nem.

Miért nem? Mert a 2 sh.-es vámot csak idegen gabna után szednők, vagyis buzaimportunk fele után.

Mert továbbá minden intézkedés, a mely alkalmas valamely árú behozatalát szaporítani, egyidejűleg annak ármérséklését vonja maga után: a szóban forgó esetben a külföldi buzára vetett vám elegendő ösztönzés volna gyarmati gabnatermelésünk számára és fokozott kínálatot involválna. Az ily kedvezményes vámrendszer mellett a gyarmati buzának nagy előnyei volnának a külföldivel való versenyben. Miután továbbá az idegen semmi más országban nem talál hasonló piacot buzája számára, mint Angliában, nem fogja elveszíteni akarni ezt a piacot és abba a kényszerhelyzetbe fog kerülni, hogy inkább maga viseli azt a 2 sh.-es vámot, mintsem hogy a piacot elveszítse. Világos tehát a végeredményben, hogy az olyan vám, a mely magának a buzának az árát sem tudja felnyomni, a kenyér árát sem fogja tudni felhajtani.

Többet kell fizetnie a munkásnak élelmeért, ha a kenyérrak valóban emelkednének? Nem. Mert a tarifareform a teára és cukorra eső vámokat megszünteti, a mely körülmény másrészt nagy megtakarítást jelent a munkásra nézve.

Miképpen használhat az ily reform a földművelőnek és mezőgazdasági munkásnak? Ha az ország nagyiparai ismét felvirágoznak, akkor a munkás a szénbányavidékeken és a nagyipari központokban anyagilag jobban fog állani és többet fog kiadhatni. Ez a körülmény jobb viszonyokat fog teremteni a mezőgazdasági termékek számára és így fokozni fogja a keresletet mezőgazdasági munkaerők tekintetében, a mezőgazdasági munkásnak több foglalkozása lesz jobb bérek mellett.

Mire számíthatunk a jövőben, ha keresztülmegy a tarifareform?

1. Jobb kereskedelmi feltételeket a honi, gyarmati és külföldi piacokon.
2. Több foglalkozási lehetőséget az angol munkásnak, a minek ismét jobb és rendszeresebb bérek járnak a nyomában.
3. Kedvezőbb piacot az angol mezőgazda számára.
4. Élelmünket birodalmunkban találjuk meg és nem függünk tovább az idegentől.
5. Szorosabb viszonyba jutunk gyarmatainkkal, a mely viszony lehetőbbé teszi önfentartásunkat.

6. Megszabadulunk nyomasztó adóink nagy részétől.

Mit várhatunk akkor, ha tovább is fenmarad a szabadkereskedelem és nem történik változás?

1. A kereskedelem lassankint idegen kézre kerül.

2. Több foglalkozás és magasabb bér jut a külföldi, kevesebb az angol munkásnak.

3. Rosszabb piacok az angol mezőgazdasági termények részére.

4. Nagyobb függőség a külföldről élelmiszereink behozatala tekintetében.

5. A brit birodalommal való összetartozóság kötelékei meglazulnak, gyarmati piacainkat elveszítjük.

6. Még több adót kell fizetnünk.

Támogassátok a tarifareformot — így végződik a káté. — Elevenebb kereskedelmi viszonyokat, több és jobban fizetett munkát, olcsóbb élelmet és kevesebb adót fog teremteni!

Berlini német otthonmunka-congressus.

Január 12-én zajlott le a berlini Heimarbeitertag. Az otthonmunka Németországban évtizedek óta a tudományos és socialpolitikai discussió tárgya és a lakosság széles rétegei várják rendezését.

A congressus a szokottnál sokkal érdekesebb volt, mert részt vettek benne úgy hatósági kiküldöttek, mint az elmélet férfiai és a mi az egésznek a főjellemvonását megadta, több mint 350 otthonmunkás-kiküldött. Az otthonmunkás, az élő, igazi otthonmunkás reányomta a bélyegét a congressusra. Többen elhozták munkájukat állításaik igazolására, a mi a congressusnak némi kiállítási jelleget is kölcsönzött.

A congressus lefolyása, daczára a jelzett heterogen jellegnek, sikerültnek és egységesnek mondható. A szónokok, legnagyobbbrészt otthoni munkások, kifejtették a bérek nyomoruságos voltát és egyhangulag azt az óhajtást fejezték ki, hogy a törvényhozás „valamit“ tegyen, hogy a munkabérek türhetetlen leszoritása megszűnjék. Jellemző, hogy a berlini szabó „Zwischenmeister“-ek szövetségének kiküldötte is azonosította magát az otthoni munkásokkal. A „Gesellschaft für sociale Reform“ nevében *Berlepsch* fejtette ki, az otthoni munkások érdekében, hogy nem általános bérszabályozásról van szó, hanem néhány visszamaradt iparbeli munkabérminimumról, átmeneti intézkedésképen, amely idővel az otthoni munkások kellő szervezkedésével feleslegessé válik.

A congressus egyhangulag hozta a következő határozatot:

1. A német otthonmunkás-congressus a birodalmi gyűlés elé terjesztett otthonmunkás-törvényjavaslatot, mint a törvényes otthonmunka

védelmének első kísérletét üdvözli. Sürgősen kívánatos azonban, hogy a bizottságok által javaslatba hozott pótló módosítások érvényesüljenek ;

2. A congressus emlékeztet az 1906. évi berlini otthonmunka kiállítására, amely a maga meztlen borzasztóságában mutatta be a nemzet otthonmunkás rétegének nyomoruságát. Ezen az új törvény nem változtat. A munka díjazása továbbra is függeni fog a korlátlan versengettől, a személyes önkénytől, a kényszerhelyzet kizsákmányolásától, a tudatlanságtól és a társadalmi könnyelműségtől.

3. A congressus az otthonmunka lényegére vonatkozó tudományos vizsgálatok és nemzetközi gyakorlati reformkísérletek tapasztalataival egybehangzóan kijelenti: Az otthonmunkában az állami munkásvédelmenek mindenek előtt a gyakran méltánytalanul túlalacsony, túlórázásra és az egészségre nézve ártalmas munkamódra kényszerítő bérek emelésében kell érvényesülnie. A gyári munkásvédelmi intézkedések mintájára szerkesztett intézkedések, bármily hasznosak a közjólét szempontjából, magát az otthonmunkást sujtják, mert őt teszik személyesen felelőssé az alacsony bér következményeiért. Ezzel a felelősséggel szemben előfeltételként magasabb bérek szükségesek, hogy a törvény követelményeinek a munkások eleget tehessenek.

4. A congressus elismeri azon dicséretes törekvést, amely a munkáskamarák feladatává teszi, hogy az otthonmunkabeli bérek szabályozását elősegítsék ; kívánatos volna azonban, hogy ez az intézkedés sanctiót is nyerne.

5. Csak ha az állam pótolja a munkás-szervezeteknek nem elegendő erejét a tarifaszereződés létrehozásában és keresztülvitelében, csak akkor fog a tisztességes vállalkozó a tisztességtelen versenytől, az otthonmunkás a végzetes bérnyomástól szabadulni.

6. Ezen főkövetelésen kívül megújítja a congressus az otthonmunkásoknak az elmúlt esztendőben ismételt kifejezésre juttatott kívánságait és pedig :

1. az otthonmunka-törvény tekintetében : Az általános registrálási kötelezettség elrendelése ; iparfelügyelet alá való helyezés ; egészségügyi védelem végrehajtása ; a kivételeknek a legsürgősebb esetekre való reducálása ; az átmeneti intézkedések megrövidítése ; a leszámoló könyvek általános elrendelése ; a bértáblázatok kötelező kifüggesztése ; kárpótlás az áruszállításnál az otthonmunkás hibáján kívül beálló időveszteségért.

2. Munkáskamarákról szóló törvény tekintetében : az otthonmunkabérek rendezése kötelezettségének kimondása ; a szakegyesületek alkalmazottainak választhatósága.

3. A birodalmi biztosítási rendtartásról szóló törvény tekintetében : A biztosítás kötelezettségének kiterjesztése minden otthonmunkásra, még

pedig nem csak betegség esetére, hanem a biztosítási törvényben contemplált többi biztosítási ágban is.

A congressus abbeli meggyőződésének ad kifejezést, hogy eme követelések teljesítésével lehet segíteni az otthoni munkás nyomorán.

A Németbirodalom külkereskedelme az 1910. évben.

Az elmúlt esztendő utolsó hónapja az 1910. évi német külkereskedelem összbenyomásán nem változtatott, bár az előző hónapok irányzata, a mely szemben 1909 megfelelő szakáival, a bevétel azonossága mellett a német termékeknek a világpiaczon való elhelyezése tekintetében tekintélyes expansiót mutatott, meg nem maradt. Németország 1910 decemberben 63,574.934 q külföldi árút vitt be 830.023 millió márka értékben, úgy hogy a behozatal erősebben emelkedett, mint az előző hónapokban, a mi főleg ipari árútermeléshez szükséges nyersanyag-behozatali többletből adódott. Mig az elmúlt évi német bevétel össz-irányzatára első sorban a terméseredmények kedvező alakulása volt elhatározó befolyással, úgy látszik, hogy az őszi felöltő árúelőállításbeli felelevenedés az év vége felé beállt fokozott nyersanyagszükségletet idézte elő. Németország 1910-beli összes bevételének fejlődését úgy tömege, mint értéke tekintetében, ha az elmúlt év megfelelő időszakra eső számadatait 100-ra teszszük, a következő indexszámokkal mutathatjuk be:

	M e n n y i s é g		É r t é k	
	1909. év	1910. év	1909. év	1910. év
Január	100	117·22	100	110·66
Január—február	100	106·87	100	108·58
I. évnegyed	100	103·72	100	106·10
Január—április	100	105·54	100	104·59
Január—május	100	102·88	100	103·07
I. félév	100	105·09	100	102·33
Január—július	100	101·28	100	100·50
Január—augusztus	100	100·67	100	100·14
I—III. évnegyed	100	101·49	100	100·61
Január—október	100	102·08	100	100·91
Január—november	100	101·37	100	100·66
Egész év	100	102·39	100	100·96

Összeredménykép tehát az 1909. és 1910. év összevetéséből az egész évi bevételre nézve a bevitt tömegben 2·39-es gyarapodás adódik. A bevétel értéke tekintetében nem egészen 1⁰/₁₀ a többlet. Abszolút számokban a bevétel mennyisége 629,952.915 q-ról 644.965.819 q-ra emelkedett, vagyis 15,012.904 q-val szaporodott. A bevétel értéke

8,526.922 márkáról 8,609.181 márkára emelkedett, a mi 74.257 millió márkás többletet jelent.

Hogy mily kedvezően alakult a német külkereskedelem és különösen a külföldön való árúelhelyezés 1910-ben, azt csak akkor láthatjuk világosan, ha visszapillantunk a német külforgalomnak fejlődésére az elmúlt két évtizedben és az utolsó magas conjunctura éve óta eltelt időre. A német bevétel, kivétel és külfölddel való összkereskedelem táblázatosan szemlélhető alant millió márkákban. Az 1890. és 1900. években a nemesérczforgalom is befoglaltatik a számadatokban, míg 1907-től fogva azok csak a tiszta árúforgalomra vonatkoznak:

Év	Bevétel	Kivétel	Összforgalom
1890	4.272·9	3.409·6	7.682·5
1900	6.043·0	4.752·6	10.795·6
1907	8.746·7	6.845·2	15.591·9
1908	7.664·0	6.398·6	14.062·6
1909	8.526·9	6.594·4	15.121·3
1910	8.609·2	7.467·1	16.076·3

Miután az 1890-től 1907-ig terjedő időben úgy a bevétel, mint a kivétel mennyisége megkétszereződött, az 1908. évben a nemzetközi gazdasági hanyatlás befolyása alatt a német külkereskedelemben visszaesés állott be. Bár az 1909. év ismét javulást hozott, de a behozatal és a német ipar kivitele a világpiacra jóval az 1907. évi eredmények mögött marad.

Azonban ama nagy fellendülés, a mely a német kiviteli kereskedelemnek az elmúlt évben a világpiacz felvevőképességének növekedése folytán osztályrésziül jutott, olyan nagy megnövekedést idézett elő, hogy az 1907. év eddig legmagasabb számaival szemben az utolsó 1910. évi német kivétel és összforgalom értékei kerek 622, azaz 485 millió márkával többet mutatnak és a német külkereskedelemre nézve eddig el nem ért recordszámokat jelentenek.

A hírforgalom egy új alakja.

Daczára ama hatalmas mérvű haladásnak, a melyet a hírszolgáltatás technikája egy emberöltő alatt megtett, korunk postai berendezkedése nem felel meg minden igénynek, jelesen nem felel meg a fejlett kereskedelem és ipar szükségleteinek. Különösen a mióta a nemzetközi forgalom folytonosan erősödik, mindinkább érzik a hiányát egy oly érintkezési eszköznek, mely a távirat és levél között helyezkedik el. A kereskedőnek vagy iparosnak, a kinek nagyobb távolságokra szóló sürgős tárgyalni valója

van, a közönséges vagy legjobb esetben expresslevél használatánál még belföldön is olykor két-három napig türelemmel kell várakoznia, a míg választ kap. Nemzetközi távolságok mellett sok napra és hétre bővül ez az időköz. A sürgöny megengedi, hogy a válasz rövid pár órán belül kezünknel legyen. De viszonylag szerfölött drága, miért is csak különösen sürgős esetekben jó tekintetbe és oly röviden kell tartani, hogy egyáltalán nem alkalmas behatóbb műszaki vagy üzleti részletes tárgyalásokra.

Ujabban Franciaországban igen figyelemreméltó kivezető utat találtak ebből a dilemmából, az úgynevezett: *levélsürgönyt*. Ez közönséges levél, a melyet mint ilyet is (nem külön sürgönykihordóval) hordanak ki, a melynek tartalmát azonban az éjjeli órák alatt, a midőn a táviróhivatalok ugyan nyitva vannak, de igen kevésbé vannak elfoglalva, távirati uton továbbítják a címzett lakóhelyére, úgy hogy a legnagyobb távolság mellett is minden körülmények között reggel az első postával a címzethez érkezik. A különben is szolgálatban levő személyzet felhasználása az önköltséget csekélységre apasztja, úgy hogy szavankint egy centimes díjat lehet szabni, a mi által egy meglehetősen hosszú levélsürgöny alig kerül többbe, mint az expresslevél.

Több német kereskedelmi kamara is kérelmezte ezen intézmény meghonosítását, eddig azonban sikertelenül. Fiskális szempontból aggályok merültek fel, a melyek szerint apadna a rendes sürgönyforgalom jövedelme. Ezen aggályoskodás arra bírta a német-francia gazdasági egyesületet, hogy a tagjainál beszerzett gazdag anyag alapján a birodalmi postahivatalnál beható emlékiratot nyújtott be, melynek tartalma oly meggyőző, hogy remélik, hogy hatása lesz. Az egyesület mindenekelőtt publikálja a francia levélsürgöny-forgalom első eddig nyilvánosságra nem jutott statistikáját. Ebből azt látni, hogy a meghonosítása óta eltelt 1¹/₂ év óta havonként több mint 15.000, átlagban ötven szavas levéltelegrammot adtak fel és a postának ebből 1.400 frankos többlet mellett, havi 9.000 frankos jövedelem-többlete adódott. Annak ellenére, hogy igen nagy akadály volt a párisi árvíz folytán beállott forgalomzavar és az a körülmény, hogy a forgalom egyelőre nemcsak hogy a belföldre, hanem csupán 48 departementra szól. A német-francia gazdasági egyesület hangsúlyozza, hogy az új intézmény igazi értékét csak a nemzetközi üzleti forgalomban fejthetné ki és hangsúlyozza annak a szükségességét, hogy az intézmény először Németországban, majd Franciaországgal való viszonyosságban, majd pedig egyéb nemzetközi viszonylatokban is honosíttassék meg.

Az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár 1909. évi jelentése.

Az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár 1909. évi jelentése.
(Budapest, 1910. Pesti könyvnyomda, 4° 570 old.)

A munkásbiztosítási terheket mindenhol és joggal üzemköltségeknek tekintik. Ennélfogva szükséges, hogy azok, a kik ezen tetemes, évről-évre emelkedő összegeket kezelik, időközönkénti beszámolójukban arról is adjanak felvilágosítást, hogy vajjon mikép és különösen a tulajdonképeni céloknek megfelelően fordították-e a reájuk bizott vagyont.

Köztudomású, hogy az elszámolás eme természetes módját is kellett nélkülöznünk mindaddig, míg az 1891 : XIV. t.-cz. alapján létesített betegsegélyző pénztárak nálunk működtek. Mert ha ugyan akadt is egynémely pénztár, mely pénzügyi viszonyairól adott ki jelentést, az oly kézzelfoghatóan viselte magán a megbizhatatlanság és felületesség jellegét, hogy azt joggal senkisé nem vehette komolyan. Csak a mióta az 1907. évi XIX. t.-cz. nyomán meghonosított új jogrend véget vetett a magyar munkásbiztosítás terén uralkodott szánalmas állapotoknak és különösen a mióta az Országos Munkásbiztosító Pénztár a vidéki szervek hiányos ügykezelését is korszerűen reformálta, van módjukban az összes magyar pénztáraknak, hogy vagyoni állapotaikról világos képet adjanak.

Már egymagában ezen körülmény gondolkodóba ejthetné mindazokat, a kik kevés érvel, de nagy garral, még mindig visszasíratják azon szép (?) időket, a melyekben a vidéki pénztárak is korlátlan jogképességgel és vagyoni önállósággal bírtak. Már egymagában ezen körülmény gondolkodóba ejthetné mindazokat, a kik minden eszközt megragadnak arra, hogy az O. M. B. P. vezetősége által céltudatosan kezdeményezett, központosítás ellen lázítsák a közvéleményt sőt emiatt az 1907 : XIX. t.-cz. fölfüggesztését is minduntalan sürgessék. Pedig — igen helyesen jegyzi meg az O. M. B. P. jelentésében, „az ez előtti törvény alapján tengődött pénztárak teljes 16 év alatt nem csak egyetlen munkásbiztosítási vagy közegészségügyi intézményt nem tudtak létesíteni, hanem még törvényszabta minimális kötelezettségeiknek sem bírtak megfelelni.“ Azért csak mindenképpen helyeselhető, hogy azok, a kikre az új jogrend életbeléptetése és fejlesztése kötelelességszerűen hárult, bátor kézzel és nagy előrelátással, a pusztulásra érett eddigi szervezettől rögtön elfordultak és annak helyébe egy új és korszerű sajátos viszonyainknak megfelelőbb berendezés megállapításához fogtak. Nem hatalmi viszketeg, hanem inkább annak a gyakorlati igazságnak felismerése, hogy minden áldozat, melyet a honi ipari érdekelttség a munkásbiztosításunk érdekében már hozott és továbbra is hozni kész, hiába való, ha a tehetetlen vidéki szervek garázdálkodásának mielőbb véget

nem vetnek, szülte és érlelte meg az országos központosítás eszméjét. S a ki mindezek daczára a régi állapotokat visszasíratja, azt joggal avval is gyanusíthatjuk, hogy ő holmi fictió kedvéért továbbra is nyugodtan nézhetné, ha beteg munkás emberek ezrei az őket megillető jogos járandóságuktól elesnek.

Szükségesnek tartottuk ezeket a jelen alkalomból ismét kiemelni, mivel az O. M. B. P. előttünk fekvő második jelentése újból meggyőzött bennünket arról, hogy fájdalom, még sokan élnek közöttünk, a kik a központosítás jegyében megindult consolidatió miatt zugolódnak, ellene törnek és hamis jelszavakkal csak továbbra késleltetnék a kibontakozás folyamatát. Pedig azok az eredmények, melyeket az O. M. B. P. már fennállásának rövid idejében, a joggyakorlat és segélyezés egységesítése terén ért el, mindennél jobban igazolják, hogy egyes egyedül a központi irányítástól várhatjuk a magyar munkásbiztosítás szebb és jobb jövőjének bekövetkezését.

Értenők még az új tervezet ellen fölhozott érveket, ha azok kapcsán kiderülne, hogy miatta újabb és felesleges kiadások vagy megterheltetések járnak. De mivel éppen a központosítás és országosan egyesített rendszer a gyógyszerek és kötszerek beszerzésénél az orvosi vények és gyógyszerészi számlák felülvizsgálásánál, a gyógyfürdők egyezményes biztosításánál, az orvosi kérdés és a pénztári tisztviselők statusrendezésénél máris kézzelfogható megtakarításokra vezetett; mivel ezenfelül ugyancsak a központosításból kifolyólag az ellenőrzés hatásosabb és belteljesebb leendő, valóban nem értjük, hogy miért ellenszenves sokaknak még mindig az új jogrend?

Igaz, hogy az ellenséges indulat, amely kezdetben neki rontott az Országos Pénztárnak, már jórészben enyhült és sokat vesztett agressivitásából; úgy gondoljuk azonban, hogy már ideje volna, ha legalább a munkásbiztosítás terén köszöntsön be a kölcsönös megértés és szociális érzés végleges korszaka. Mert, aki érti a szóban forgó beszámolóhoz csatolt eredmény-kimutatások és vagyonmérleg számlák nyelvét, az örömmel kell, hogy elismerje, hogy a munkásbiztosítás nálunk is már hatalmas közgazdasági jelentőségre tett szert. 19,729.667 korona 74 fillért tett ki a befizetett járulékok összege és így joggal állíthatjuk, hogy ezen hatalmas összegnek a felével emelkedett a munkások évi bérjövödelme. A 7,152.571 korona 11 fillér táppénz, 153.023 korona 16 fillér gyermekági segély, 317.058 korona 96 fillér szülésznői díj, 412.773 korona 77 fillér temetkezési segély, 424.280 korona 71 fillér fürdők és szanatoriumok költsége czimén kiadott összegek pedig, természetesen ismét csak a magyar munkásréteg javára fordítottak és így lehetővé tették azt, hogy ők egyéb, a megélhetésükre vagy kulturális célokra szükséges

beruházásokat is eszközölhessék. De nemcsak egyedül a munkáselem, hanem társadalmunk egyéb rétegeire is háramlott már sok áldás és haszon a munkásbiztosítás intézménye révén. A gyógyszerészek 3,376.924 korona 64 fillér, az orvosok 3,727.688 korona és 20 fillér, de maga az állam is, kórházi költség czimén, 1,557.753 koronát vettek be és így a munkásbiztosítás miatt ezeknek sincs semmi okuk a zugolódásra.

És végül, habár nem szorulhat már bizonyításra, hogy a munkaadókra is háramlik már sok közvetett és közvetlen előny a munkásbiztosítás megerősödéséből, mind a mellett talán nem lesz hiábavaló, ha ez alkalommal is azon jótéteményekre utalunk, melyek abból erednek, hogy a balesetbiztosítás kötelező. Mert most immár ki van zárva annak lehetősége is, hogy mint nemrégiben, a magyar vállalkozó a balesetek bekövetkezésekor vele szemben érvényesíthető szavatossági kötelezettség miatt, az anyagi és erkölcsi tönk szélére sodortassék és ezentul el kell némulniok azon vádakra is, melyeket a magyar ipari telepek és üzemek veszélyes és közegészségellenes berendezése miatt oly gyakran emeltek bel- és külföldön.

Pach Henrik.

Bevezetés a nemzetgazdaságtanba.

Schwiedland Eugen : *Einführung in die Volkswirtschaftslehre.* Wien 1910. Mantzsche Verlagshandlung. (340) 8.º

Aránylag rövidre fogott és tömör ismertetése a nemzetgazdaságtan alapvető tételeinek. Nem mélyed a nehezebb problémák taglalásába, megelégszik azzal, hogy világos, érthető modorban megismertesse azokat a kérdéseket, a melyek a modern nemzetgazdaságot foglalkoztatják. Meglátszik rajta, hogy teljesen tankönyvnek készült, csak vázat ad, a melyet még ki kell tölteni. E czélnak azonban a könyv jól megfelel. Beosztása kettős. Első, terjedelmesebb részében a gazdasági élet alapjait, másik részében pedig, a melyet gyakorlati nemzetgazdaságtannak lehetne nevezni, a gazdasági tevékenység különböző terrenumait (őstermelés, mezőgazdaság, ipar, szállítás, biztosítás, kereskedelem, pénzkölcsönzés, szabad szolgálat és munka) ismerteti. Az első rész végén, mint a modern nemzetgazdaságtani tankönyvek általában, kiterjeszkedik a nemzetgazdaságtannak a sociológiával való vonatkozásaira is és külön fejezetekben foglalkozik az erkölcs és jog, valamint a társadalmi élet különböző jelenségeinek kérdéseivel is. A könyvben adott definíciók és példák általában jól vannak összeválogatva. A könyvet aránylag szükre szabott, de igen jó nemzetgazdaságtani bibliographia egészíti ki, az egyes fontosabb kérdések szerint csoportosítva.

T. S.

A capitalismus.

Labriola Arturo: *Il capitalismo*. Lineamenti storici. Torino. Fratelli Bocca. 1910 (396) 8°.

A szerzőnek, mint bevezetésében mondja, munkája megírásánál Pricenek az angol ipar és kereskedelem történetéről írott könyve lebegett a szeme előtt. Célja volt népszerű, érthető modorban adni a capitalismus kifejlődésének a történetét, kiindulva abból a szempontból, hogy a gazdaságtörténelem nem egy önmagában álló, szakemberek számára megszerkesztett valami, hanem az emberiség egyetemes történelmének egy bizonyos nézőpontból való vázolása. A különbséget, a mely azonban a gazdaságtörténelem nehézségét is adja, az teszi, hogy az utóbbi nem intézményszerű dolgok fejlődését vizsgálja, hanem mindazokat a jelenségeket, a melyek az emberiség materiális életére vonatkoznak. A tér rendkívül nagy, mert az egyes kérdések vonatkozásai igen sokfélék: így például a capitalismus története önmagától adja a bérfizetési osztály kialakulásának egész történetét, belekényszeríti a szerzőt a socialis mozgalmak, gazdasági forradalmak kérdésének vizsgálatába, a jövedelemoszlás kérdésének taglalásába és így tovább. A szerző véleménye szerint az egész harc, a mely a történelmi iskola és a deductivisták között folyt le és még folyik, tulajdonképen jogosulatlan: célja ugyanis mindkettőnek ugyanazon problémák vizsgálata és ebben teljesen egymásra vannak utalva.

A capitalismus történetének megírásánál a szerző kettős szempontból indul ki: 1. a bérfizetési rendszer kialakulásának vizsgálata, 2. az indirect termelés fokozatos térfoglalása. Indirect termelésnek nevezi azt, a mely nem a rögtöni fogyasztásra van szánva és a melyben az előállítás túlnyomóan mechanikai eszközökön nyugszik. Véleménye szerint ez a két tétel adja meg a capitalismus kritériumát. A könyv általános sociologiai bevezető rész keretében adja meg az egyes termelési ágak kialakulását, ismerteti azokat az elemeket, melyekből a capitalismus kialakult, a gazdasági konfliktusok történetén át jut a nagyipar és nagytőke kialakulásáig. Itt vizsgálódásai két irányba mennek, milyen szerepe van a capitalismusnak a gazdasági élet körforgásában és milyen a capitalismus szerepe a jövedelemeloszlás szempontjából. A szoros történelmi keretből itt tehát kilép és a hatásokat kutatja, melyeket az évszázadok folyamán létrejött capitalismus napjainkban előidéz.

Utolsó fejezetében „A capitalismus lényege“ a szerző a capitalismus természetének elemzését kísérli meg és e téren néhány igen érdekes megállapításra jut el. Nem tagadja, sőt teljes mértékben elismeri a capitalismusnak a termelés átalakítására és fokozására gyakorolt óriási

hatását, de úgy látja, hogy sokkal nagyobb az a hatás, melyet a kapitalizmus mint a természetes elosztás processusának megzavarója, semmint a termelési processus megújító eleme gyakorolt. A kapitalizmus — ez a megállapítása különben nem új — a tárgyi elem túlsúlya a személyi elemmel szemben a gazdasági életben, a tőke pedig a személytelen termelő faktor, a mely még az iniciatívát is magához ragadja a személyi elemmel szemben. Általában a könyv igen alapos és jó megfigyelés munkája és az új olasz nemzetgazdasági és sociologiai irodalomnak határozott nyeresége.

T. S.

A gazdasági politika irányai.

Philppovich, Eugen: *Die Entwicklung der wirtschaftspolitischen Ideen des 19. Jahrhunderts*. Tübingen 1910. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 8°. (144).

Philippovichnak ez a könyve tulajdonképen hat előadásnak az összefoglalása, a melyek külön-külön ismertetik a XIX. század gazdaságpolitikájának legfőbb irányelveit. Az ilyen előadásnak készült és könyvalakban csak később kiadott közgazdasági munkáknak mindenestre van egy nagy előnyük: éles körvonalakkal dolgoznak és ha a részletekbe nem mennek is bele, teljesen világosak és így a nem szakemberek számára alapvető ismeretek elsajátítása céljából nagyon alkalmasak. Ilyen a Philippovich könyve is. Hat fejezetében (Der wirtschaftliche Liberalismus. Die Konservativen. Der Sozialismus. Die Sozialpolitik. Die Agrarier. Die gegenwärtige Lage.) ujat a dolog természetéből folyólag nem mondhat, állást sem foglal az egyes irányzatok mellett, csak pragmatikusan ismerteti azok kialakulását és legfontosabb programpontjaikat. „A jelenlegi helyzet“ című utolsó fejezetben a mai állapotokat azzal jellemzi, hogy az utolsó évtizedek folyamán egymásután erősödtek meg azok az áramlatok, a melyek a liberális gazdasági elv legfontosabb elv legfontosabb eredményének, a kapitalizmusnak megszorítását tűzték ki célul. Ebben közösek a konzervatívok, agráriusok, szocialisták és állnmi szociálpolitika egyaránt. Ezzel szemben nem lehet eltagadni, hogy a kapitalisztikus gondolkozás az egész társadalmat áthatotta és az ipari termelésben, világkereskedelemben elért nagy eredmények nagyon megfontolandóvá teszik ennek a rendszernek egyszerű elhagyását.

A liberális-kapitalisztikus termelési rend ellenségei két elvi okra hivatkoznak, a mely őket ellene sorompóba szőlítja. Az egyik az, hogy

az emberi társadalom nemcsak individuumokból áll, hanem szociális csoportokból is, melyeknek szerepét a liberalizmus nem ismeri el; a másik pedig az, hogy a liberalizmus nagyon gyakran hajlandó az egyén érdekét és gazdasági sikereit a köz érdekével összetéveszteni. Végül az individualizmus a liberális rendszer alatt nagyon könnyen monopoliummá alakulhat, mint a kartellek, trösztök és ringek alakulása mutatja. Itt következik a társadalmi ellenhatás és az állami beavatkozás. Elvileg ma az osztályok politikáját az dominálja, hogy mekkora a szabadság és részesedés mértéke, a mely őket megilleti, hol van a terület határa, melyen mozoghatnak és milyen a viszony, mely őket a többi osztályokhoz fűzi. Itt van a haladás iránya. A liberalizmus úrrá tett egy princípiumot, melynek volt ugyan nagy gazdaságfejlesztő hatása, de voltak hibái és bűnei is, ezzel szemben ma az egész gazdasági politika kompromisszumok tárgya lett, melyeknél az összes faktorok közreműködnek.

A könyv elején Philippovich rövid, de igen jó bibliografiát közöl, mely a mondott gazdasági kérdések alapvető munkáit foglalja össze.

T. S.

A nemzetközi Statistikai Intézet és a drágaság kérdése.

A mikor még 1909. év végén a Magyar Közgazdasági Társaság elhatározta, hogy a drágaság kérdésével tüzetesebben foglalkozik, a társaság igazgatója felszólítást intézett Knapp strassburgi és de Foville párisi professorokhoz, hogy a pénz értékének változásáról és a drágaság kérdéséről véleményüket fejtsek ki.

Knapp társaságunk felszólítására sajnálkozással azt felelte, hogy nem tehet eleget kérésünknek, mert más munkával van elfoglalva. De Foville ígéretet tett, hogy a kérdéssel foglalkozni, s róla írni fog.

De Foville kezdeményezésére a Nemzetközi Statistikai Intézet elnökének, Bodionak hozzájárulásával, az intézet főtitkára most, 1911. január 31-i keltezéssel körlevelet intézett az összes tagokhoz, sziveskedjenek az árváltozások kérdését tanulmányozni és lehetőleg az utolsó 30 évre (1881—1910) országokra vonatkozó indexszámokat összeállítani, természetesen annak tüzetes megjelölése mellett, hogy miféle árukra vonatkoznak ez adatok, milyen módszerrel gyűjtötték azokat, valamint egyáltalán oly kísérő megjegyzésekkel, melyeket szükségeseknek találnak.

Ipartörténet.

Az Országos Iparegyesület kebelében ipartörténeti szakosztályt alakítottak, a melynek feladata a hazai ipartörténet fejlesztése és tanulságainak értékesítése.

A szakosztály munkásságát három irányban állapították meg: 1. A meglevő anyag összegyűjtése és nyilvántartása, a feldolgozott anyag kiadása és bibliographiák készítése. 2. A még fel nem dolgozott nyers történeti anyagnak központi nyilvántartása, gyűjtése, megőrzésének előmozdítása, részletkérdéseknek kidolgozása és anyaguknak rendezése. 3. Az oknyomozó kutatás és feldolgozás irányítása.

Országos Jogászgűlés.

1911. szeptember havában ismét Országos Jogászgűlés lesz. A napirendre kitűzött kérdésekből kettő érdeklő közelebbről a közgazdasági tudományt. Ezek a következők:

Szükséges-e és milyen irányban a munkabérszerződésekből eredő követelések biztosítása?

Minő törvényhozási intézkedések kívánatosak a részvénytársaságok felügyeletének és ellenőrzésének hathatósabbá tételére?

Munkanélküliség elleni küzdelem.

A munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi bizottsága január 29-én Földes Béla elnöklete alatt igen látogatott ülést tartott. Az értekezlet elhatározta, hogy a munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi egyesületének magyarországi csoportját megalakítja és az alapszabályok elkészítése, valamint azoknak a nemzetközi központ által tervezettekkel való egybevetése iránt sürgősen intézkedik.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Társaságunk február 3-án Concha Győző egyetemi tanár, igazgatóválasztmányi tag elnöklése alatt ülést tartott, melyen dr. Bud János: *A concentratio a gazdaság-társadalmi életben* címmel előadást tartott.

Adatok a drágaság kérdésének bibliographiájához.

II. közlemény.¹⁾

Áttekintés: I. A drágaság kérdésének elmélete. — II. Élelmiszerárak. — III. Élelmiszerelőállítás és kereskedelem. — IV. Fogyasztás. — V. Városok élelmezése. — VI. Háztartási költségvetések. — VII. A drágaság Magyarországon. — VIII. A drágaság külföldön.

I. A drágaság kérdésének elmélete.

Agrárius: A drágaság. Magyar Gazdák Szemléje. 1910. október. 65—77 old.

Balkányi Béla: Munkások élelmezése. Huszadik Század. 1910. október (295—296).

Bernát István: Az agrárprogramm ellen. Magyar Gazdák Szemléje. 1910. április. 193—204 old.

La cherté de l'existence. Le Congrès du Free Trade à Anvers. = Journal des Économistes. No. du 15 Octobre 1910.

Cs[etényi] J[ózsef]: A szövetkezés és a drágaság. Budapesti Hirlap. 1910. november 30.

U. az, u. azon cím alatt. 1910. december 14.

Fekete Izsák: A drágaságról. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond társaság társadalomtudományi osztályának 1911. január 15-i ülésén tartott felolvasás. = Erdélyi Pénzügy 1911. február 1-i számának mell.

Geldwertes, Sinken des. = Der Deutsche Oekonomist 5. November 1910 (651—652).

Getreidezölle, über Wirkung der. = Der Deutsche Oekonomist. 12. November 1902 (663—665).

Günther Franz: Die allgemeine Teuerung. Ursachen und Bekämpfung vom Standpunkte der Land- und Forstwirtschaft, der Industrie, des Handels und der Konsumenten. Wien und Leipzig. Wilhelm Frick, k. und k. Hofbuchhändler 1910. 8°. 39 old.

Hegedüs Loránt dr.: A drágaság politikája. Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége. 1910. 8°. 17 old.

Hegedüs Loránt dr.: A magyar középosztály végzete. Különlenyomat a »Szabad Lyceum« 1909—1910. évi értesítőjéből. Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége. 1910. 8°. 16 old.

Mombert Paul: Die Belastung des Arbeitereinkommens durch die Kornzölle. Verlag von Gustav Fischer. Jena 1910. 8°. (60).

Paish George: The Rise in the Cost of Living. Daily Mail Year-Book 1911. (5—9 and 2 diagrams.)

Pease J.: A revised Index-Number for measuring the rise in prices. = The Quarterly Journal of Economics (Boston). August 1910.

Rubinek Gyula: A drágulás kérdése. Irta és a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége nagygyűlésén előadta. Budapest. Pátria irodalmi vállalat és nyomdai részv. társ. 1911. Nagy 8°. 74 old.

¹⁾ I. közleményt l. a Közg. Szemle 1910. áprilisi számában.

Teuerungsfragen auf dem zweiten Freihandelskongress. Neue Freie Presse. 1910. augusztus 19.

Tonelli Sándor: A drágaság és az ipar. = Honi Ipar. 1910. 16. sz.

Tonelli Sándor és Wolff Vilmos. Adalékok az élelmiszerdrágaság kérdéséhez. Közgazdasági Szemle. XXXIV. évf. 44 köt. 3. szám. (583—610.)

Vj.: A drágaság. = Népszava. 1910. december 25.

Ziegler Nándor: A drágaság. Az élelmiszerdrágaság okainak fejtegetése, kapcsolatosan közéleti viszonyainkkal. Független a vásárcsarnok igazgatóságának 1909. évről szóló jelentéséhez. Budapest, 1911. (167—203.)

II. Élelmiszerek.

Departement of Commerce and Labor: Wholesale prices 1890—1908. = Bulletin of the Bureau of Labor. Nr. 81. March 1909. (195—382.) Washington 1909.

English meat prices and supplies. = The Economist. 29. October 1910 (853—854).

Levasseur, E.: Le cout de la vie. (L'enquête de 1908 et l'enquête de 1910. II. Le résultat global de l'enquête de 1910. III. Les différences de prix des 70 lycées par régions. IV. Le nombres indices de chacune des 20 denrées. V. Comparaison des prix réels des denrées par groupes de marchandises. VI. Observations sur les prix dans les 70 lycées pour les années (1908, 1909, 1910). = Revue Économique internationale. Novembre 1910. (213—238).

Levasseur, E.: Les périodes de l'histoire des prix en France au XIXe et au XXe siècles. = Revue Économique internationale. Novembre 1910. (239—273).

Ravizza, Caspare: Statistica dei Prezzi del Frumento, del Pane, del Vino,

delle Carni, del Burro e del Riso in Milano. Stab. Tipo Lit. G. Civelli Milano. (A város kiadása). 13 old. és XI grafikai tábla.

III. Élelmiszerelőállítás és élelmiszerkereskedelem.

Apáthy István dr.: A magyar buza és az idegen. Világ. 1910. december 25.

Jeszenszky Pál: Állattenyésztésünk fejlesztésének eszközei. (Melléklet a »Köztelek« 1910. évi 90. számához). Folio 8 old.

Holló József: Élelmiszerkivitelünkről. Magyarország. 1910. december 25.

Husipari és állatforgalmi évkönyv. XI. Évfolyam. Megjelenik minden év elején. = Mészárosok és Hentesek Lapja kiadása.

Komáromi Sándor: Állattenyésztésünk fokozása. = Politikai Hetiszemle. 1911. 1. sz. (8—9).

Tojásbörze. = Világ. 1910. decz. 4.

Uruguayi főkonzulátus, Fiume. Szemlények Magyarország és az Uruguay-i köztársaságok közötti kereskedelemről. Statisztikai adatok a kereskedelemről és pénzügyről. Uruguay kivitelképessége fagyasztott hus, valamint fajbéli és vágóállatokban. (Csatolva: Uruguay huskivitele a tengerentúlra). Magyar és olasz nyelven. Folio. 20 + 8 old.

IV. Fogyasztás.

Bernát István: A buza ára és a fogyasztás. = Köztelek. 1909. 46. szám.

V. Városok élelmezése.

Fabriczky Nándor: Konzumvásár a vágóhídi istállóknál. = Állattenyésztési és tejgazdasági lapok. 1910. X. 27. sz.

Gemeindebetriebe. Neue Versuche und Erfahrungen über die Ausdehnung der kommunalen Tätigkeit in Deutsch-

land und im Ausland. Im Auftrage des Vereins für Sozialpolitik herausgegeben von Karl Johannes Fuchs. Leipzig 1908. Duncker und Humblot. XII. és 440.

Városok élelmészére vonatkoznak: *Spiegel* Leopold Dr. Kommunale Milchversorgung. *Ehler* Joseph Dr.: Gemeindeschlächtereien. *Fürth* Emil Dr.: Die städtische Übernahmestelle für Vieh und Fleisch in Wien. *Wormser* Lia: Die kommunale Schweinemast in Karlsruhe.

Heber Johann dr.: Die Fleischtenerung in Wien. Eine systematische Darstellung der Fleischapprovisionnement der Stadt Wien in den letzten zehn Jahren. Über Auftrag des Gräsidioms des Gremiums der Wiener Kaufmannschaft. Wien, 1910. 4°. 43. old.

Lawson Dodd F.: Municipal Milk and Public Health. London 1905. Fabian Society. (19) 8°.

Ziegler Nándor: A vásárcsarnoki intézmény ismertetése. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben tartott előadás külön lenyomata. Székesfővárosi háziyomda. Budapest, 1899.

VI. Háztartási költségvetések.

Barmen, Statistisches Amt der Stadt: Haushaltungsrechnungen von zehn Barmen Arbeiterfamilien. Lo Langewiesche. Barmen 1909. (32) 8°.

Board of Trade: Cost of living of the working classes. London, 1908. (LIII és 616) 8°.

Board of Trade: Cost of living in German Towns. London, 1908. (LXI. és 548) 8°.

Board of Trade: Cost of living in French Towns. London, 1908. (LIV. és 430) 8°.

Wirtschaftsrechnungen. Erhebung von, minderbemittelter Familien im deutschen Reiche. Kaiserl. Statistisches Amt (Abteilung für Arbeiterstatistik). Berlin, 1909. (77 old. 229. old. táblázat.)

VII. A drágaság Magyarországon.

Bihari Károly dr.: Az élelmiszerek drágasága. Az Országos Iparegyesület által megjutalmazott pályamunka. Budapest, 1910. Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése. 8°. (111. old. és 9 grafikai tábla.)

Budapest székesfőváros által a húsdrágaság kérdésében tartott szakértekezlet 1910. nov. 28, 29 és 30-án A főváros kiadványa. 4°. 193.

Budapest székesfőváros: A húsdrágaság kérdésében Budapest székesfőváros által 1910 novemberében megtartott szakértekezlet számára egybeállított adatok. Egybeállította a tanács VIII. közgazdasági és közélélmzési ügyosztálya. Budapest, 1910. 4°. 133. old. mellékelt táblázatokkal.

Csernay Ödön: A drágaság orvosszerrei. (A magyarországi szövetkezetek szövetsége filléres könyvtára.) Budapest, 1910. Pátria irodalmi váll. és nyomdai rt. 8^o(30).

Dániel Arnold: A dolgozó Magyarország és az agrárvámok. = Huszadik Század. 1910. évi december. (481—490.)

Darányi a drágaság kérdéséről. (Magyar Gazdaszövetség 1910. április 30-iki közgyűlésén elmondott beszéd.) = Köztelek. 1910 35. szám.

D[orner] B[éla]: A sertéshiány és a húsdrágaság. = Köztelek. 1903 április 4.

Drágasági anket. Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének anketje a drágaság ügyében. Gyorsirói felvétel Budapest, M. Gy. O. Sz. „Közlemények“ 1910. évi decz. száma. 8°. 184. old.

Fabricius Endre: Húsdrágaság és a szerb határzár. = Köztelek. 1907 21. szám.

Ghyczy Elemér: Az élelmiszerek drágaságáról. = Huszadik Század. 1910 május. (556—558).

Hatóságok és drágaság. = Pesti Napló. 1910 június 14.

- Horánszky Lajos**: Gazdasági pusztulás. = Budapesti Hirlap. 1903 november 15.
- A húsnagyvásár.** = Budapesti Hirlap. 1911. február 5.
- Jászberényi András**: A húsdrágaság és a magyar szarvasmarha. = Pesti Hirlap. 1911. január 1.
- Kállay András**: Húsdrágaság. = Köztelek. 1907. 30. szám.
- [Koba]tsch [Rudolf dr.]**: Eine ungarische Teuerungs-Enquete. (A magyar gyáriparosok országos szövetségének ankétje.) = Wochenschrift des Niederösterreichischen Gewerbevereins. 1911. Nr. 2. (21—23.)
- Komáromi Sándor**: A drágaság. Az Országos Iparegyesület által megjutalmazott pályamunka. Matlekovits Sándor előszavával és a bírálatról szóló jelentéssel. Budapest, 1910. Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése. 8°. (198.)
- Komáromi Sándor**: A húsdrágaság. Politikai Hetiszemle. 1910. 52. szám. (5—7).
- Komáromi Sándor**: Tisza István a húsdrágaságról. = Magyar Ipar. 1911. 2-ik sz. (33—40.)
- A közönség és a drágaság.** = Magyarország. 1911. február 10.
- Lakásdrágaság.** = Magyarország. 1910 december 25.
- Lázár Pál**: A drágulás kérdése a parlamentben. = Magyarország. 1910 december 18.
- Löherer Ador**: A drágaság kérdéséhez. = Pesti Hirlap. 1910 december 11.
- Magyar Gazdaszövetség**: A gazdák és a drágaság. (A Magyar Gazdaszövetség nov. 10-én Darányi Ignác elnöke alatt tartott igazgatóválasztmányi ülésének naplója). Kis. 8°. 55. old.
- Magyar Gazdaszövetség**: Nyiregyházi nagygyűlésünk (Állásfoglalás a szerb élőállat- és argentinai húsbehozatal ellen). 8°. 52. old.
- M[atlaszkovszky] T[ádé]**: A húsdrágaság. = Köztelek. 1906 augusztus 14.
- M[atlaszkovszky] T[ádé]**: Élelmiszerdrágaság. = Köztelek. 1904 augusztus 17.
- Melly Béla**: A húsdrágaság. = Pesti Hirlap. 1910 november 15. és 16.
- Monostori Károly**: A borjupusztítás és húsdrágaság kérdéséhez. = Állattenyésztési és tejgazdasági lapok. 1910. X. 27. sz.
- M[utschbacher] E[lemér] dr.**: Mezőgazdasági érdekeink és a Balkán szerződések. = Köztelek. 1907. 44. szám.
- Országos gazdagylés tárgyalásainak jegyzőkönyve.** (Balkán kereskedelmi szerződések ügye.) Gyorsirói felvétel. = Köztelek 1909. 45. számú melléklete.
- Paul Wilhelm**: Die Vieh- und Fleischnot. = Pester Lloyd. 1910 november 24.
- Pirkner János**: A depeccatio veszélye közgazdasági szempontból. = Köztelek. 1903 november 18.
- Rubinek Gyula**: Válasz Sándor Pálnak. Budapest: Pátria irodalmi vállalat és nyomdai r.-t. 1911. (16) 8°.
- Sperker Ferencz**: A húsdrágaság és a magyar szarvasmarha. = Köztelek 1911. február 11-iki számának melléklete.
- Sz[ilassy] Z[o]ltán**: Húsdrágaság. = Köztelek. 1906 november 17.
- Tisza István**: A drágaság körül. Magyar Figyelő. 1911. 1. szám. 8—19. old. U. ott. 1911. 2. szám. 127—142. old.
- T[onelli] S[ándor]**: Vidék, kultúra, drágaság. = Pesti Napló. 1910 november 13.
- Thomas Moritz**: Die Teuerung. = Kronstädter Zeitung. 1910 február 22—23.
- Varga Jenő**: A dolgozó Magyarország és az agrárvámok. = Huszadik Század. 1910 november (383—390).
– U. azon cím a Huszadik Század. 1911. február. (213—119.)

Vasutak és drágaság. = Pesti Napló. 1910 szept. 17.

Villax Béla : A drágaság ellenszere. = Független Magyarország. 1910 december 21.

Zachár Gyula és Bálint Béla : A drágaság okai Budapesten és elhárításonak módjai. Az Országos Ipar-egyesület által megjutalmazott pályamunka 8° (93.)

Zselenszki Róbert gróf : Drágaság, vámvédelem és speculáció. = Köz-telek. 1910 május 7.

VIII. A drágaság külföldön.

Brentano Lujo : Die deutschen Getreidezölle. Eine Denkschrift. Stuttgart 1910. Cotta (67) 4°.

Fleischteuerung, die. = Deutsche Tageszeitung. Berlin. 1910 szeptember 19.

Hoffmann, Paul Dr. Die Fleischeinfuhr aus Argentinien und das Einvernehmen mit Ungarn. = Der Oesterreichische Volkswirt. 1910. Nr. 2. (21-23).

M[atlaszkovszky] T[ádé] : A húsdra-
gaság kérdése Németországban. = Köz-
telek. 1904 augusztus 24.

Müller August : Die Abwehrbewegung der Konsumvereine des Zentralverbandes gegen die preussische Gesellschaftssteuer, Hamburg 1910. Verlagsanstalt des Zentralverbandes deutschen Konsumvereine (71) 8°.

Pantz, Ferdinand Reichsritter von : Die Hochschutzzoll-Politik Hohenblums und der österreichische Bauernstand. Eine kritische Studie nach den von Professor Dr. Karl Hoffmeister im Auftrage des Ackerbauministers Dr. Dráf gepflogenen statistischen Erhebungen über die Rentabilität der Bauerngüter. Wien 1910. Kommissionsverlag Wilhelm Frick 8°. 48. old.

Pistor E. : Bericht des Ausschusses für Export- und verwaltungsrechtliche Fragen über die Vieh- und Fleischteuerung und ihre Abwehr. (Angenommen in der Sitzung am 24 August 1910). Handels- und Gewerbekammer in Wien. 4° (12).

Gyűjtötte: *Tonelli Sándor.*

A drágaság kérdése Magyarországon 1901—1910-ben. ¹⁾

A sok tudományos és kevésbé tudományos vita mellett, a drágaságra vonatkozó actualis érdekű röpiratok és cikkek özönének közepette, a melyek a legutolsó hónapok folyamán az olvasni tudó és olvasni szokott közönséget valósággal elárasztották, aránylag keveset foglalkoztak nálunk a drágaság kérdésének a historicumával. Nem a drágaság keletkezésének oknyomozó kutatását értem ezalatt, hanem azoknak az eseményeknek, tüneteknek, jelenségeknek megállapítását egy bizonyos, mondjuk, tíz esztendősi periodusra visszamenőleg, a melyek a drágasággal összefüggésben vannak. Azt lehetne mondani, a megállapítása azoknak a jelenségeknek, a melyeket a drágaság a közönségből kiváltott. Ez a tíz esztendőre visszamenő kronologikus felsorolás mintegy nyomjelzője volna a drágaság menetének és főként arra terjeszkednék ki, hogy ki, mikor és hol javasolt, vagy cselekedett valamit a drágaság elhárítására, vagy súlyának enyhítésére vonatkozólag.

Ennek megállapítása a jelen munkának a célja. Nagyon természetesen egy ilyen munka, különösen a följegyzések nagy hiányossága, az áttekintendő terület rendkívül tág volta miatt nem lehet teljes és tökéletes. Épen ezért azonban a tanulmány írója azon kérelemmel fordul mindazokhoz, *a kiknek a kérdésre vonatkozó adatok vannak birtokukban, hogy azokat rendelkezésére bocsássák*, vagy olyan eseményekre, a melyek a felsorolásból esetleg hiányzanak, figyelmét felhívják.

Az összegyűjtött anyagból levonható következtetéseim közül a legfontosabbnak azt találom, hogy a drágaság által kiváltott események nem vágnak össze a drágaság fejlődésének menetével. Minthogy a drágulás nem egyenletes jellegű, hanem szökkenésszerűleg halad előre, stagnálásai és visszaesései is vannak, azt várhatnók, hogy az ellenhatások legerősebben az ilyen szökkenések időpontjában, vagy közvetlenül azt követőleg mutatkoznak. A tapasztalat ellenben azt mutatja, hogy a nagy közönség igen gyakran elfogadja ezeket az áremelkedéseket, beletörődik a megváltozhatatlanba, de viszont szívesen játssza a staféga és a visszhang szerepét, ha van egy külső esemény, a mely erre alkalmat ad, akár forog fenn közvetlen ok, akár nem, a mely a nagy felzúdulást indokolná. Így magyarázható csak meg, hogy mig

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság márczius 18-án tartott ülésén.

egy-egy időpontban egymást érik az ankétek, tiltakozó gyűlések, mindenki javaslatokat eszel ki a drágaság „megszüntetésére“, özönével jelennek meg a cikkek, a melyek a kérdéssel foglalkoznak, mindenki kötelességének tartja, hogy a drágaság kérdéséről lenyilatkozzék, addig néhány hónappal később, teljesen hasonló viszonyok mellett, senki sem tartja érdemesnek, hogy a kérdést egyáltalán figyelmére méltassa. A pszichologiai momentum erősebb, mint a tények ereje.

A másik megjegyzés, a mit előre kell bocsátanom, az, hogy ebben az összeállításban eltekintettem a különböző sztrájkok felsorolásától. A munkabéremeléseket célzó sztrájkoknak a drágasággal való összefüggése kétségbe nem vonható, sőt még az úgynevezett hatalmi kérdésből eredő sztrájkoknak is alapja a végeredményben a megélhetési kérdés. Elhagyásuk mégis, úgy gondolom, nem jelent különösebb hiányt, mert a sztrájk állandó kísérője a kapitalistikus termelési rendszernek és nem az utolsó évtizedben felfelé haladó árhullámnak valamely speciális jelensége.

A drágulást, mint mindenütt, nálunk is legelőször és legerősebben a fixfizetésűek osztálya, a tisztviselők, érezték meg, mint a kiknek nincsen módjukban jövedelmüket a megváltozott életviszonyokhoz képest szaporítani. Innen van az, hogy az 1897-ben megindult áremelkedés a tisztviselői karból váltotta ki az első jajkiáltásokat. Az 1900. év folyamán különböző tisztviselői gyűléseken, lapokban egymásután hangzanak el óhajítások, hogy az állami tisztviselők fizetése olyan formában rendeztessék, hogy az a drágaság által előidézett jövedelmi hiány fedezésére alkalmas legyen. Tipusa mindezeknek a feljajdulásoknak az, hogy a drágaságot nem folyamatnak, hanem befejezett valaminek tekintik, a melyen a fizetésrendezéssel egyszersmindenkorra segíteni lehet.

Positív alakot ezek az óhajítások, kívánságok az 1901. év folyamán öltének. Hosszas tárgyalások, memorandumok készítése után a tordai állami tisztviselők voltak azok, a kik határozott kezdeményezésre vállalkoztak. 1901. június 6-án tartott ülésükön elhatározták, hogy országos mozgalmat indítanak helyzetük javítása és a fizetésrendezés keresztülvitele érdekében. Június folyamán hasonló állami tisztviselői gyűléseket rendeztek az ország számos más városában, meglehetősen izgatott hangon tárgyalva a helyzetük javításának módozatait. Itt-ott olyan hangok is hallatszottak, hogy a sztrájkyszerű szervezkedéstől sem kell visszaretenni. E mozgalomnak első eredménye lett, hogy a kormány július 6-án ministertanácsi határozat formájában bejelentette, hogy az állami tisztviselők részére országos segély- és hitelegyletet fog alapítani. A kormánynak álláspontja az volt, hogy a tisztviselői karnak az eladósodás legalább is akkora baja, mint a fizetés csekélyisége és ezzel a palliatív

eszközzel akarta ideig-óráig a mutatkozó nagy elégtelenséget lecsillapítani. Négy nappal később, július 10-én, körmöczbányai beszámoló beszédében Lukács László pénzügyminister erre a ministertanácsi határozatra hivatkozott és vele bizonyította, hogy a kormány jóindulatot tanusít a tisztviselők iránt, másrészt azonban óva intette az állami tisztviselőket a megpendített sztrájkyszerű szervezkedéstől.

Az állami tisztviselők mozgalmánál valamivel később kezdődött az államvasuti tisztviselőknek fizetésrendezési mozgalma. Ezek azonban gyorsabban dolgoztak és szeptember 8-án Budapesten tartott országos gyűlésük már megállapodott a kereskedelemügyi minister elé terjesztendő memorandum végleges szövegében, a mely felsorolja a helyzetük javítására vonatkozólag teendő összes intézkedéseket. Az állami tisztviselők országos congressusukat szeptember 22-én tartották meg és ezen szintén egy, a kormányhoz intézendő memorandumot fogadtak el. A kormány maga részéről ezekkel a mozgalmakkal szemben az ígéretek álláspontján maradt.

Az 1902. év folyamán az előtérbe került politikai és katonai kérdések, a melyekből az első nagy obstructio fejlődött ki, háttérbe szorították ezeket a fizetésrendezési mozgalmakat. Annál inkább foglalkoztatta azonban az élelmiszerek áremelkedése a főváros közéleti ügyosztályát. Különböző külföldi városok közéleti intézményeinek tanulmányozása után a tanács javaslatot terjesztett a közgyűlés elé egy házi üzemben tartott sütőműhely felállítására vonatkozólag, melyet a közgyűlés június 10-én fogadott el.

Ez év novemberében kerültek nyilvánosságra az 1906-ban megújítandó német kereskedelmi szerződésre vonatkozó adatok, melyekből kiderült, hogy az új német kereskedelmi szerződés az életet megdrágító magas agrárvámok jegyében fog állani. Természetes visszahatása volt ennek, hogy a magyar agrárius körök hasonlóan megkezdték az agitációt abban a tekintetben, hogy a balkáni kereskedelmi szerződések megújítása alkalmával a magyar mezőgazdasági termények legalább is hasonló védelemben részesüljenek. Első ízben adott ennek határozott kifejezést a „Köztelek“ december 3-iki számának „Nehéz helyzet“ című vezércikke, a mely a német kereskedelmi szerződés megújításának kérdésével foglalkozott és fokozott vámvédelmet követelt kelet felé a magyar mezőgazdaság számára.

A különböző fizetésrendezési mozgalmak első pozitív sikere gyanánt Lukács László pénzügyminister 1903. évi február hó 14-én benyújtotta a képviselőházban az állami tisztviselők fizetésrendezéséről szóló törvényjavaslatot. A javaslat indokolása elsősorban az osztrák állami tisztviselőknek 1898-ban és a véderő alkalmazottainak 1900-ban történt fizetésrendezésére hivatkozott és kiemelte, hogy az államnak

kötelessége tisztviselőit a napi kenyér gondjai alól mentesíteni, hogy így működésüket egészében a maga részére biztosíthassa. A javaslat kiterjedt az összes állami tisztviselőkre, számos napidíjast és zsolddal bíró alkalmazottat pedig a fix javadalmazású tisztviselők közé sorozott. A fizetések emelkedése a javaslat szerint átlag 6—44% között váltakozott, átlagban pedig 20%-ra volt tehető. Hibája volt a javaslatnak, hogy főként a kis- és egészen kis fizetésű tisztviselők díjazását emelte, a középső osztályokban levőkéét ellenben alig. Ez a javaslat az 1903. év folyamán az obstructió miatt, a mely a parlament egész évi működését megbénította, nem válhatott törvénynyé.

Egy hatása azonban a javaslatnak volt. Nyomban betérjesztése után hangok hallatszottak a vármegyei tisztviselők köréből, a melyek az ő illetményeik rendezését is kívánták, még pedig az állami tisztviselőkével teljesen azonos alapon. A fizetésrendezési mozgalom így egyre szélesebb köröket ragadott magával. Julius hó 26-án az államvasuti munkások tartottak Budapesten országos congressust, a melynek eredménye ismét egy, a kereskedelemügyi ministerhez fölterjesztendő memorandum lett, a mely bérrendezést és munkásnyugdíjalap létesítését kívánta.

A fővárosban egyre emelkedő húsárak a várost arra indították, hogy a húsdrágaság enyhítésére intézkedéseket tegyen. E célból tartott május hó 11-én a sertésvásárpénztár létesítésére vonatkozó értekezlet. Az értekezleten csak a kamara nyilatkozott a vásárpénztár létesítése mellett, míg az Országos magyar gazdasági egyesület, a Mészáros- és hentesipartestület, a Kőbányai sertéskereskedelmi csarnok és az Élelmszerszállító részvénytársaság képviselői azon nézetüknek adtak kifejezést, hogy az új intézmény illetveivel csak drágítani fogja a közfogyasztást.

A húsárak emelkedése következtében történt nagyobb levágások több oldalon azt az aggodalmat keltették, hogy az ország depeoratio felé halad. És érdekes, hogy ennek a félelemnek az agráriusok lapjában adtak először kifejezést. Lestyánszky Sándor, a „Köztelek“ 1903. évi november 25-iki számában megjelent cikkében konstataálta, hogy állattenyésztésünk nem tart lépést a fokozódó kereslettel. Igaz, hogy erre nyomban válaszolt Pirkner János, aki tagadta, hogy depeoratioval állanánk szemben és tagadta ezt Jeszenszky Pál is, aki az OMGE állattenyésztési és állategészségügyi szakosztályának december 9-i ülésén, mely e kérdéssel foglalkozott, mint előadó szerepelt. Ez az ülés az előadó javaslatára határozati javaslatot fogadott el, melynek főbb pontjai voltak: 1. az állatlétszám pontos összeírása, hogy tiszta képet lehessen alkotni az ország állatállományáról, 2. a borjú és növendékmarha tömeges levágása hatósági intézkedésekkel gátoltassék meg, különösen a borjúk utáni fogyasztási adó a háromszorosára emeltessék, 3. a szarvasmarhadíjazá-

sok emelése, 4. apaállatok kiosztása. A javaslat elfogadását megelőző tárgyalás során Hammersberg Jenő azt a nézetét fejezte ki, hogy semmi-féle különös intézkedésre nincs szükség, mert az árak az új kereskedelmi szerződések megkötése után önmaguktól vissza fognak menni, Vargha Gyula, a statisztikai hivatal igazgatója pedig kijelentette, hogy deprecioratiótól nem kell tartani.

A kérdés felfogására jellemző, hogy 1903-ban a drágaságot még mindig rövid ideig tartó, átmeneti jelenségnek tekintették. *Expressis verbis* így fejezte ezt ki Dorner Béla a „Köztelek“ április 3-iki számában és erről tanuskodik a vásárcsarnok igazgatóságának ez évről szóló jelentése is, a mely mechanikai eszközökkel megszüntethetőnek tartja a drágaságot és legfőbb okául az élelmiszerkartelleket, a péksüteményeknél pedig a péksztrájkot hozza föl. Még nincs meg annak a tudata, hogy tulajdonképpen egy világszerte érezhető jelenségről van szó.

Ugyanekkor a főváros átírt a kereskedelmi és iparkamarához és szakvéleményt kért tőle, hogy vannak-e egyáltalában élelmiszer-kartellek. A kamara az átiratra tagadó választ adott.

Az állami tisztviselőkkel szemben tett ígéreteit a kormány az 1904. év január hó 29-én szentesített 1904 : I. t.-cikkkel váltotta be, a mely azonban a javaslatban contemplált fizetésrendezést sokban megszorította. Az 1904 : I. t.-cikk csak pótlékok formájában rendezte a III—XI. fizetési osztályokban levő tisztviselők javadalmazását, kimondotta, hogy a rendezésre fordítandó összes évi 16 millió koronánál nagyobb nem lehet, egészben pedig 51.718 mindennemű állami alkalmazott helyett csak 22.594 személyre terjedt ki.

Az 1904. év egyáltalán a fizetésrendezések esztendeje volt. A május hó 21-én szentesített 1904 : X. t.-cikk rendezte a vármegyei alkalmazottak fizetését. A rendezés alapelve egyrészt az volt, hogy az összes közigazgatási tisztviselők fizetése és lakbére, akár kinevezettek, akár választottak, egységes legyen, másrészt az állam fel akart szabadítani bizonyos vármegyei alapokat, hogy azok természetszerű rendeltetésüknek átadhatók legyenek. A rendezés összes költségei 3,577.298 koronára rugtak, vagyis kereken, a vármegyei alkalmazottak 10,434.144 koronát tevő illetményeinek egyharmadára.

Teljesen egyidejűleg szentesített és hirdettetett ki ezzel a törvénnyel az 1904 : XI. t.-cz., a mely a községi jegyzők illetményeit rendezi. E törvény megállapította első sorban a segédjegyzői fizetés minimumát, gondoskodott a fizetés fokozatos emelkedésének biztosításáról, a szükségessé vált új állások rendszeresítéséről, ezzel szemben azonban az alkalmazást képesítéshez kötötte. A 4,475.729 K-ra rúgó költségeket itt is az állam vállalta magára.

Közvetlenül e törvények szentesítését megelőzőleg, sőt nagyrészt azok nyilvánosságra jötte következtében tört ki április utolsó napjaiban az öt napig tartó vasutas sztrájk. Az államvasuti alkalmazottak, miután a kereskedelemügyi minister 19-re hirdetett országos gyűlésüket betiltotta, sztrájkba léptek, a mely 25-ig tartott. A sztrájk, mint ismeretes, csak a katonaság igénybevételével, katonai behívók kibocsátásával ért véget, de bár ez alkalommal a kormány a sztrájk leverésében igen nagy erélyt tanusított, végül is kénytelen volt az izgatottság lecsillapítására a fizetésrendezéshez folyamodni. Az államvasuti alkalmazottak fizetése a július 15-én szentesített 1904: XVIII. t.-cz.-ben rendeztetett, a mely ismét 6,643.400 K terhet rótt az államra. Az ez évben végrehajtott fizetésrendezésekkel az állam összesen évi 30,696.000 K költséget vállalt magára.

Az 1904. évi nagy szárazság különben új lökést adott a drágulásnak. Innen van az, hogy az ősz elejétől kezdve egyre szaporodnak a drágaság elleni hatósági intézkedések. Augusztus 4-én a székesfőváros tanácsa megkereséssel fordult a kereskedelemügyi ministerhez és kéri a Budapestre feladott zöldségfélék önköltségi szállítását. 9-én megkereste a szeszgyárosokat, hogy a szárazság folytán az 1905. év tavaszára várható húshiányra való tekintettel marhahizlalással foglalkozzanak, 10-én pedig a közélélmezési ügyosztály javaslatára felfüggesztette a vásárcsarnoki eladásra vonatkozó összes korlátozásokat. Augusztus 26-án az O. M. G. E. igazgatóválasztmánya foglalkozott a szárazság tolytán várható drágulás kérdésével és Forster Géza igazgató előadása alapján elhatározta, hogy az inségsujtotta vidékek részére állami támogatást kér, nehogy a lakosság a marhapusztitáshoz legyen kénytelen folyamodni. Ezt október 12-én Tallián Béla földművelésügyi minister egy interpellációra adott válaszában meg is ígérte, sőt kilátásba helyezte azt is, hogy az inségsujtotta vidékeken állami raktárakban élelmiszerek fognak árúsíttatni. Tényleg csak inségkölcsonök engedélyeztettek igen enyhe visszafizetési feltételek mellett.

Szeptember elején, mikor a főváros közgyűlésén több interpelláció hangzott el az élelmiszerek drágasága ügyében, ismét megszólalt a tanács és terjedelmes előterjesztést tett a közgyűlésnek a drágaságra vonatkozólag. Ez az öt részre osztott elaborátum igen érdekes dokumentuma, hogy a bürókban miként gondolkoztak 1904-ben a drágaságról. Jellemzés kedvéért részben idézetekben adom az előterjesztés tartalmát. 1. Elméleti bevezetés. „Mikor a megdrágult árak fenmaradása inkább valószínűtlennek, mint biztosnak tekintendő“ . . . »nem indokolt, hogy a tanács a közélélmezés biztosítására és az esetleges visszaélések meggátolására irányuló intézkedésein túlmenő rendkívüli segítő intézkedéseket tegyen.“ 2. Felsorolása a már történt intézkedéseknek. 3. Ez a rész

tipikus példája a drágaság megszüntetésében a tiszta mechanikai fel-fogásnak. „A vásárcsarnoki árhelyek fölmondandók azokkal szemben, a kik meg nem engedett határokon felüli (!) árakkal a fogyasztók kiszákmányolására törekcszenek.“ 4. Az esetleg 1905. tavaszán bekövetkezhető húshiányra való tekintettel javasoltatnak a közvágóhídi díjak mér-séklése, vesztegvásár létesítése, a hűtőhelyiségek ingyenes használata, kedvezményes vasuti tarifák, esetleg a városi vám elengedése. 5. A mér-nöki hivatal utasittatik, hogy tegyen előterjesztést a vásárcsarnok bővi-tésére, nagyvágó felállítására és az 1902. évi június óta függőben levő községi kenyérgyár építésére.

Szeptember 30-án több bizottsági tag előterjesztésére a főváros Halmos János polgármester elnöklete alatt ankétet rendezett a drágaság ügyében. Az ankét főbb felszólalói, a kik positiv javaslatokat is tettek, a következő álláspontokat képviselték.

Szilassy Zoltán szerint elvitathatatlan, hogy a drágaságnak legfőbb oka a nagy szárazság következtében beállott rossz termés, további oka pedig a közvetítő kereskedelem túltengése. Fogyasztási szövetkezetek létesítését és támogatását, továbbá a központi vásárcsarnokoknak a kis-kereskedők részére való átengedését ajánlja, míg a nagykereskedők részére másutt volna hely kijelölendő. Szükséges volna hűtőház építése és tarifális kedvezmények engedélyezése a főváros javára.

Elek Pál szerint a rossz termés csak egyik oka a drágaságnak, legfőbb oka a központi vásárcsarnok elégtelensége. Budapest, minthogy közvetlen termelő környéke nincs, az ország távoli vidékeiről kénytelen beszerezni az élelmiszereket, ilyen nagy mennyiségek befogadására pedig a központi vásárcsarnok nem alkalmas. Erre a célra egy nagy raktár kell és igen sok sinpár. A fővárosban a sok közvetítő felesleges, rájuk a vidéken van szükség, hogy az indolens termelőt buzdítsák és keres-kebelmi intelligentiára neveljék.

Vámos Gusztáv szintén a rossz termést hozza fel a drágaság okául. Ajánlja annak megengedését, hogy a hatósági közvetítők saját számlá-jukra is hozathassanak árút. Szükségesnek látja egy nagy hűtőház létesítését.

Lindmayer György a husdrágaság egyik főokául a mészáros-mellék-termékek rossz értékesítését jelölte meg.

Glücksthal Samu dr. a drágaság ellenszeréül a kereskedelem teljes szabaddá tételét, továbbá a csarnoknak olyan bővítését ajánlotta, hogy az nagy árütömegek befogadására alkalmas legyen. Kivánatosnak jelezte még a rendkívül nagyszámú töke nélkül dolgozó kiskereskedők és kétes existenciák számának apasztását.

Bittner János a huskereskedelem fejlesztését javasolta, a központi csarnok bővítésével és nagy huscsarnok létesítésével kapcsolatosan.

Fischer Miksa tojástőzsde létesítését ajánlotta a vásárcsarnokban, továbbá Budapestre irányuló tarifák leszállítását.

Ez az ankét két megfigyelésre adhat alkalmat. Az egyik az, hogy mily szívesen hitették el a résztvevők önmagukkal, hogy a drágaság kérdése hatósági intézkedésekkel megoldható, a másik pedig, hogy az ankéten elhangzott gyakorlati irányu javaslatok is milyen szépen bekerültek az íróasztalok fiókjaiba és hogy tényleg milyen kevés történt a drágaság enyhítésére.

November 1-én a tanács utasította a mérnöki hivatalt, hogy tanulmányozza Catania és Palermo városok kenyérgyártási üzemét és ennek alapján tegye meg a községi kenyérgyár felállítására vonatkozó javaslatát.

November 3-án Pozadovszki német külügyi államtitkár Bécsben, majd 9-én Budapesten tárgyalt a két kormány kereskedelemügyi ministereivel a kereskedelmi szerződés megújításáról és ez alkalommal hivatalosan bejelentette az agrárvámok fölemelését.

Minthogy az 1905. év némileg az ármérséklődés jegyében állott, aránylag ritkák voltak a drágaság ellen irányuló intézkedések. Az év eleje a kereskedelmi szerződési tárgyalások jegyében állott. Január 10-én a Berlinben folytatott tárgyalás alapján létrejött az állategészségi meg egyezés az osztrák-magyar monarchia és Németország között, mely a magyar szarvasmarha részére a szabad exportot biztosította, de megállapította Németország részére azt a jogot, hogy határát lezárja, mihelyt nálunk a keleti marhavésznek egy esete is constatáltatik. Ennek az intézkedésnek az a fontos következése, hogy agrarius részről állandóan erre támaszkodva kívánják a balkáni határok lezárását, mert szerintük ezeknek az államoknak állategészségügyi szolgálata nem nyújthat elég biztosságot a keleti marhavész behurczolása ellen. Január 25-én megkötött és február 1-én közzététetett a német kereskedelmi szerződés. Ennek közvetlen következeseképen a monarchia február 7-én 1906. február 15-re felmondotta a szerb kereskedelmi szerződést és megkezdte a tárgyalásokat Szerbiával az új kereskedelmi szerződés megkötése iránt, melynek előrelátható bázisául az agrárvámok fölemelése és az élőállat-behozatal megtiltása kontempláltott.

Az év folyamán, október 1-én a főváros felállította a lóhúsmezárszékeket, a melyek várakozás ellenére igen jól beváltak. Mint a tapasztalatok mutatták, nem a munkásság, hanem az alsóbb hivatalnoki osztály volt az, a mely legelőször ráadta magát a lóhús fogyasztására.

Október 15-én a budapesti kereskedelmi és iparkamara terjedelmes fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi ministerhez a húszsín tárgyában, melynek okául a legelők fölterését és a növendékmarha tömeges levágását hozta föl. A drágaság orvoslására javasolta a fogyasztási adók

és illetékek mérséklését, illetve eltörlését, a fokozott balkáni behozatalt, marhakonzumvásár létesítését, valamint a növendékmarha-levágás és legelő-feltörés megtiltását.

Deczember 5-én a brassói kereskedelmi és iparkamara fordult a husdrágaság ügyében terjedelmes fölterjesztéssel a ministerhez, melyben a drágaság okául a takarmányhiányt és a túlságosan nagy kivített jelölte meg. Orvoslás gyanánt ajánlotta a Romániával szemben fennálló állatforgalmi korlátozások megszüntetését, vagy azonnali levágás céljából Vöröstoronyban, Predeálon és esetleg még más helyeken határszéli vágóhidak föllállítását.

1906. Január 1-én a bolgár kormány benyújtotta a szobranjeban a bolgár szerb vámunióról szóló törvényjavaslatot, melynek egyik legfőbb célja, hogy Szerbia függetlenítse magát a monarchia befolyása alól és szabad utat nyerjen a tengerhez. Szerb részről czáfolatok jelentek ugyan meg, ezeket azonban a közös külügyministerium nem tartotta kielégítőnek és utasította Czikann báró belgrádi követet, hogy kérjen magyarázatot a szerb kormánytól. Czikann báró január 20-án adta át a jegyzéket, melyre kielégítő válasz nem érkezvén, január 23-án a magyar kormány elrendelte a határzárát.

Január 26-án és folytatólag február 3-án az Omge állattenyésztési és állategészségügyi szakosztálya ülést tartott, a mely számos felszólalás után szükségesnek jelezte a husarak leszállítása szempontjából az olcsó üzemmel dolgozó husnagyvágó létesítését.

Február 15-én a szerb kereskedelmi szerződés lejárt és a monarchia Szerbiával szemben szerződésen kívüli állapotba jutott. Minthogy a bolgár vámunió nem jött létre, különböző huzavonák után márczius 17-én egyelőre három havi provisorium jött létre a régi állapot fentartásával, de az új szerződésben contemplált magasabb vámok mellett.

Julius 20-án, minthogy az új kereskedelmi szerződésben megállapodni nem sikerült és a viszonyok meglehetősen elmérgesedtek, a magyar kormány ismét kimondotta a határzárát és Szerbiával szemben az autonom vámtarifa lépett életbe. A határzár kimondásától kezdve a szerb húsbehozatal rövid megszakításokkal 1911 elejéig, az élőállatbehozatal pedig teljesen megszűnt. Ugyanezen napon Bécsben osztrák-magyar vámkonferencia tartatott a szerb vámkonfliktus és egyéb balkáni szerződések tárgyában.

Augusztus 2-án a főváros tanácsa memorandumot terjesztett a kereskedelemügyi minister elé a husdrágaság ügyében, a mely azt javasolja, hogy szarvasmarha csak Budapesten át legyen az országból kivihető, hogy így a drágaságtól legjobban sújtott fővárosnak mintegy elővételi jog biztosíttassék.

Augusztus 8-án népgyűlés volt Budapesten a húsdrágaság ügyében, melynek előadója Leszlauer Gyula mézárasmester a húsdrágaság okaiul a szárazságot, a szerb határzárát és főként a vásárpénztár tarifáit jelölte meg. Körülbelül hasonló értelemben beszéltek még Szerdahelyi Henrik dr. állatorvos, Bittner János és Reisz Árpád is. A gyűlés a kormányhoz és a fővároshoz intézendő memorandumban állapodott meg, a mely az állatkereskedelmi korlátozások és a szerb határzár megszüntetését, a darával való etetés és növendékmarha-levágás eltiltását kérte.

Október 26-án a budapesti kereskedelmi és iparkamarában országos kamarai értekezlet volt a drágaság ügyében, a mely a balkáni élőállat-behozatal megengedését kívánta.

November 24-én az Omge állattenyésztési és állategészségügyi szakosztálya Jeszenszky Pál előadása alapján határozati javaslatot fogadott el, a mely a román állatcsempészet megakadályozását kívánja és tiltakozik az élőállat-behozatal ellen. Ugyanez az ülés foglalkozott a Trencsén vármegyei gazdasági egyesület átiratával, a mely a növendékmarhák levágásának hatósági intézkedésekkel való korlátozását kívánta, de pozitív határozatot ebben a kérdésben nem hozott.

Az 1906. év második felét különösen a drágaságról a napisajtóban megjelent közlemények hirtelen megsokasodása jellemezte, melyeknek legnagyobb része ezuttal a szerb vámháborút állította a fokozódó drágulás okául. És érdekes, hogy ettől a felfogástól akkoriban az agráriusok sem állottak távol, a kik ma tagadják, hogy az aránylag csekély szerb marhabehozatalnak az árak alakulására lényeges befolyása lehetne. Matlaszkovszky Tádé például augusztus 4-én a következő sorokat írta az agráriusok vezető lapjában, a „Köztelek“-ben: „A szerb határzár következményeképpen — mint előrelátható volt — megdrágult a budapesti piacon a vágómarha és ezzel ismét előtérbe lépett a húsdrágaság kérdése.“

Julius 18-án a budapesti kereskedelmi és iparkamara a lakásdrágaság ügyében intézett fölterjesztést a kereskedelemügyi miniszterhez, melyben javasolta 1. az egy-két szobás bér- és családi házak részére 30 évi adómentesség engedélyezését, 2. kislakások építésére második helyen bekebelezendő jelzálogkölcsonök megszerzésének megkönnyítését, 3. munkáslakások építését, 4. alagút és hidvámok eltörlését, 5. a környékben lakó munkások részére olcsó vasuti menetjegyek engedélyezését.

1907. január 1-én életbe lépett a magy. kir. államvasutak nyugdíj-intézetének új szabályzata, mely szerint az intézetbe a női alkalmazottak is felvétetnek és a 24 éven felüli összes szolgálati idő beleszámíttatik a nyugdíjba.

Január 31-én az Omge közgazdasági szakosztálya Szilassy Zoltán előadása alapján foglalkozott a balkán szerződések kérdésével; azok meg-

kötését kívánatosnak jelezte, de tiltakozott az élőállat-behozatal megengedése ellen. Ilyen értelemben nyilatkoztak Zselénszki Róbert gróf, Kodolányi Antal, Lestyánszky Sándor és Desseffy Aurél gróf is. A határozatokat az igazgató választmány február 20-án terjesztette föl a szakministerekhez.

Junius 1-én megkezdődött az állami elemi iskolai tanítók fizetésrendezése, a mely fokozatosan az év végéig végrehajtatott. Összesen 5.644 tanító fizetése rendeztetett 8,160.000 korona költséggel.

Augusztus 16-án szentesített az 1907 : L. t.-cz., a mely az államvasuti alkalmazottak második fizetésrendezéséről intézkedik. Ez a törvény a tulajdonképpeni rendezésen kívül a lakberek ügyét is szabályozza és automatikus előléptetést biztosít az alsóbb fokozatokban. Ez a rendezés az előzőnél sokkal nagyobb összegbe, 14,495.150 koronába került, együtt a két rendezés 21,130.550 koronányi összege pedig elérte az államvasuti alkalmazottak 81,483.740 koronára rugó illetményének 25 százalékát.

Az év második felében, nem egyszerre ugyan, hanem fokozatosan az állami díjnokok részére ministertanácsilag megállapított illetményrendezési irányelvek a vármegyei díjnokokra is kiterjesztettek.

Julius folyamán a székesfőváros tanácsa összeköttetésbe lépett a földművelésügyi ministeriummal és megállapodás történt, hogy a mezőhegyesi állami ménesbirtokok naponta 53 mm. buza- és rozskenyeret fognak a fővárosba szállítani hatósági elárusítás céljára. A szállítás megkezdése szeptember 1-re volt kitűzve, ekkor azonban a főváros tanácsa, tekintettel a tervezett kenyérgyár fölállítására, elállott a szállítható mennyiségek igénybevételétől. Az olcsóbb élelmezés előmozdítása céljából a főváros összeköttetésbe lépett a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetével a házinyúltenyésztés meghonosítása érdekében, a tengeri hal és halkonzerv nagyobb arányú fogyasztásának előmozdítása érdekében pedig igen jelentékeny kedvezményekkel egy 1200 négyszögöl kiterjedésű területet adott bérbe a Lőportár-dűlőben a Magyar halkonzervgyár és halkereskedelmi részvénytársaságnak. Megengedte ugyanakkor a főváros, hogy minden termelő két sertést hozhasson be díjmentesen a főváros területére.

Szintén július folyamán a budapesti kereskedelmi és iparkamara három fölterjesztésében foglalkozott a drágaság ügyével. Az első a consumvásár létesítését, a második a tojáskereskedelem ügyének rendezését és szabályozását, a harmadik pedig a vásári elővásárlási tilalmak megszüntetését javasolta.

Szeptember 28-án „Köztelek“ az OMGE.-nek a vidéki gazdasági egyesületekhez intézett felhívását közölte, a melyben felszólította őket, hogy tiltakozzanak a szerb élőállat-behozatal megengedése ellen. Október 25-én már 22 egyesület jelentette be csatlakozását az igazgató választmánynál.

Október 10-én a székesfőváros tanácsa a tejdrágaság ügyében sürgős felterjesztést intézett a kereskedelemügyi ministerhez, hogy a tej szállítási díját legalább 70°/_o-kal szállítsa le azon 150 kilométeres körzeten kívül levő tejtermelők részére, a kik kötelezik magukat, hogy a tejet literenkint legfeljebb 26 fillérijével árúsítják. Ugyanekkor 1908. évi május 31-ig terjedő érvénnyel elengedte a város a vásárcsarnoki helydíjat azon tejtermelők részére, a kik kötelezik magukat, hogy naponta legalább 50 liter tejet bocsátanak a közfogyasztás rendelkezésére. Jellemző a budapesti élelmiszerpiacz szervezetlenségére, hogy mindössze két ilyen czég akadt. Átírt a főváros ugyanakkor az OMGE-hez, hogy tagjai körében indítson propagandát a tejtermelés felkarolása érdekében, a közéleti ügyszályt pedig utasította, hogy tegyen javaslatot egy hatósági tejkezelő és értékesítő állomás felállítására. Szintén a tejdrágasággal kapcsolatban a központi vásárcsarnok igazgatója 2.016. sz. a. értesítette a tejárúsítókat, hogy azoknak, a kik a tej árát indokolatlanul fölemelik, bérletét felmondja, 2.017. sz. a. pedig megkereste a tanácsot, hogy a drágaságra való tekintettel engedjék meg a hatósági közvetítőknek, hogy teje és tejtermékekre kötések eszközöljenek.

November 6-án a brassói kereskedelmi és iparkamara teljes ülése foglalkozott a drágaság kérdésével és az állandó bizottság javaslata alapján úgy határozott, hogy helyi jellegű intézkedések nem teendők. Szükséges azonban az élelmiszerszállítási tarifák reformja, a termelés emelése, az élelmiszerek kivitel korlátozása, a friss hús és élőállat-behozatal megengedése a Balkán felől, a heti vásárokon pedig az árakat mesterségesen megdrágító elővétel megtiltása. Ez értelemben a kamara felterjesztést is intézett az illetékes szakministerekhez.

November 15-én 81.793. sz. a. a kereskedelemügyi minister leiratot intézett a kamarákhoz, melyben közölte, hogy a kormány a drágaság kérdésében állandó bizottságot alakított. E bizottság számára anyaggyűjtésre van szükség, miért is felszólítja a kamarákat, hogy a könnyebb és olcsóbb megélhetés biztosítására vonatkozó javaslataikat tegyék meg. Különösen javaslatokat kért a minister a hús, baromfi, tojás, liszt, főzelék- és zöldségfélék, burgonya, zsir, szalonna, tej, vaj és tüzelőanyagok olcsóbbá tételére vonatkozólag és felszólította a kamarákat a lakásdrágaság kérdésének tanulmányozására is. Hogy ez a leirat mennyire nem volt komoly, legjobban illusztrálja, hogy a minister november 15-i kelettel november vége előtt kért véleményt erre az óriási anyagcomplexumra vonatkozólag. Így természetesen azoknak a kamaráknak véleménye is, a melyek válaszoltak, csak általánosságokban mozoghatott és a már más oldalról vagy a saját maguk által régebben megtett javaslatokat ismételhették. Választ adtak a következő kereskedelmi és iparkamarák:

Marosvásárhely, november 20; Sopron, november 26; Besztercebánya, november 30; Budapest, november 30; Brassó, december 5; Kolozsvár, december 6; Debreczen, december 12; Győr, december 21. Legterjedelmesebben és legbehatóbban a budapesti kamara válaszolt, amelynek elaborátumát Vágó József kamarai jegyző készítette. Ez az elaborátum csoportosítva adja a kamarának vámpolitikai, adópolitikai, tarifális, állattenyésztési és localis jellegű intézkedésekre vonatkozó javaslatait és függelékében behatóan foglalkozik a lakásdrágaság enyhítése érdekében teendő intézkedésekkel is.

November 19-én a Budapesti mészárosok nagyvágó szövetkezete a főváros által a vásárcsarnokban neki engedélyezett területen megkezdte a marha-, borjú-, bárány- és birkahúsnak kicsinyben való elárúítását azon kötelezettséggel, hogy a húst mindig 10 fillérrel a napi detail áron alul adja. A kicsinyben való árúkat sikerült így egy időre bizonyos mértékig nyomni, tartós hatása azonban, minthogy a nagyvágó szövetkezet csak korlátolt mértékben hozta forgalomba a húst, nem lehetett.

December 12-én a debreczeni kereskedelmi és iparkamara anyaggyűjtést indított meg a drágaság kérdésére vonatkozólag, a munkálatok azonban, minthogy a kamarai kerületben megfelelő feljegyzések nem találtak, önmaguktól megszűntek.

1908. február 1-én a Szabadkai magyar húskiviteli részvénytársaság a fővárossal 1907 november 7-én kötött szerződése értelmében megkezdte a központi vásárcsarnokba a tömeges húsfelhozatalt és az árúsitást. Októberben azonban már az árúsitást beszüntette; forgalomba hozván ez idő alatt 305.854 kg. friss sertéshúst és 9.411 kg. friss marhahúst.

Márczius 3., 4., 9. és 10. napjain a kormány Popovics Sándor államtitkár elnöklete alatt nagyszabású ankétet rendezett a drágaság ügyében. Eddigéle ez volt Magyarországon a legjobban előkészített drágasági ankét, a mely számára előre terjedelmes elaborátumok készültek és csoportosították az addig megtett különböző javaslatok. Részt vettek az ankéten az érdekelt szakministeriumok, a statisztikai hivatal, a Máv. igazgatósága és a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági érdekképviseltek. Az ankétre jellemző volt, hogy míg a kormány kiküldöttei már azon állásponton állottak, hogy világjelenségről van szó, addig a főváros képviselői még mindig a helyi intézkedésekkel való orvoslás álláspontján állottak és legfőbb feladatuknak tekintették, hogy a fővárosnak a drágaság ügyében követett sokszor ingadozó és kapkodó politikáját megvédelmezzék. Ez alkalommal kerültek először egymással teljesen szembe a merkantilis és agrárius irány képviselői. Az agráriusok, különösen Bernát István és Jeszenszky Pál, hivatkoztak arra, hogy a

drágaság világszerte mutatkozó jelenség, mely az iparcikkeknel még erősebben érezteti hatását, mint a mezőgazdasági terményeknél. Ajánlották egyes kartellek és sindicatosok megrendszabályozását. Valamennyien és velük együtt Serfőző Géza, Pest vármegye gazdasági előadója is, állást foglaltak a szerb marhabehozatal megengedése ellen. Matlekovits Sándor és Melly Béla a szerb marhabehozatal megszűnésében keresték a húsdrágaság okát. Hegedüs Loránt a fixfizetésűek nagy számára utalt, a mely Magyarországon teszi a drágaságot a leginkább érezhetővé. Vágó József a szabad pályák nagymérvű hiányára utalt, a mi a nem kvalifikált, vagy más pályán hajótörést szenvedett emberek nagy részét az élelmiszerkereskedelemre utalja, a mely így szintén hozzájárul a vámpolitika által előidézett drágulás fokozásához. A gyakorlati javaslatok a szokott keretekben mozogtak: tarifarevisio, kivitelmegszorítás, hűtőház, állami és fővárosiilletékek leszállítása, növendékmarha-levágás megtiltása, állattenyésztés fejlesztése, szerb marhabehozatal megengedése, stb. Gyakorlati eredménye ennek az ankétnek sem lett, legfeljebb bizonyos változást idézett elő a drágaságról alkotott felfogásban, a mennyiben széles körök kezdték belátni, hogy a drágaság nem az a kérdés, a melyet a főváros közéleti osztálya, vagy a vásárcsarnokok igazgatósága árjegyzések megállapításával, vagy a meg nem engedett árakat szedő tejárúszok nevének kifüggesztésével meg tudna oldani. Egyáltalán az ankét jellemvonása volt, hogy minden érdekeltiség igyekezett a drágítás vádját magáról elhárítani. A vasut kimutatta, hogy nem a tarifák drágítanak, a gazdák arra utaltak, hogy nem a vámpolitika az oka a drágaságnak, a kereskedők és élelmiszer-iparosok ugyanigy másokra tolták a felelősséget. Szóval az ankét eredménye negatív volt az egész vonalon.

Márczius 14-én megkötötték az 1917-ig szóló szerb kereskedelmi szerződés, azon megállapodással, hogy az 1908 végéig a parlamentek által elfogadandó és az erre vonatkozó törvény szentesítendő legyen.

Április 23-án a magyarországi socialdemokrata párt XV. pártgyűlése keretében Buchinger Manó előadása alapján „Lakás- és élelmiszeruzsora“ cím alatt foglalkozott a drágaság kérdésével. Az elfogadott határozati javaslat elvileg kijelenti, hogy igazi változás a kizsákmányolás mai rendszerében csak akkor várható, ha a mai capitalistikus termelési rendszert a társadalmi termelési rendszere váltja fel. A jelen pillanatban követeli a lakásuzsora hatósági üldözését, községi mészárszékek és sütődék felállítását önköltségi árakkal, az élelmiszerárúszok legszigorúbb hatósági ellenőrzését, a fogyasztási adók teljes eltörlését, gabona- és állatkivíteli korlátozások megállapítását és végül mindennemű állatbehozatali tilalom teljes eltörlését. Ezzel kapcsolatosan az egyes

szakszervezetek is számos ülést tartottak a drágaság ügyében, melyeknek határozatait a Szakszervezeti Tanács a fővárossal közölte, kijelentvén, hogy a drágulás folytán bekövetkezett sztrájkokért és következményeikért a felelősséget azokra hárítja, akiknek módjukban lett volna az élelmi-szer- és lakásuzsorát megakadályozni.

Junius hó 22-én szentesített a vármegyei tisztviselők lakbérilletményeiről szóló 1908 : XXVII. t.-cikk, amely átlagban mintegy 20 százalékos emelést állapít meg a lakbérek magassága szerint hét lakbérosztályba sorozott tisztviselők részére.

Julius hó 4-én a kolozsvári kereskedelmi- és iparkamara a húsdrágaságra való tekintettel a takarmányinség által sujtott erdélyi marhaállomány karbantartása érdekében az Erdélybe irányuló széna- és egyéb takarmánytarifák redukálását kérte a kereskedelemügyi minisztertől. Julius hó 23-án a kamara a takarmánykiviteli tilalom elrendelését, a gazdák részére olcsó hitel engedélyezését és a falusi hitelszövetkezetek anyagi támogatását kérte.

Október hó 1-én az augusztus hó 29-én létrejött megállapodás értelmében három havi provizorium lépett életbe Szerbiával a kereskedelmi szerződésben kontemplált alapon, hogy egy év alatt legfeljebb 35 ezer darab szarvasmarha és 75 ezer darab sertés hozható be Szerbiából. A határzár ezen feloldása következtében az év végéig 245.007 kg. marha- és 197.505 kg. sertéshúst hoztak fel Szerbiából a budapesti piacra.

Október hó 3-án a Magyar mezőgazdák szövetkezete a főváros tanácsának még 1907. évi felszólítása érdekében megkezdte a házinyúl árusítását a vásárcsarnokban, de nem sok eredménnyel. Sem elég termelő nem jelentkezett, sem a közönség nem mutatott megfelelő érdeklődést a cikk iránt.

Október hó 6-án egy külső politikai esemény történt, Bosznia annexiója, a melynek azonban a hozzáfűződő események révén igen nagy hatása volt a drágaság kérdésének alakulására. Szerbia és a monarchia között az annexió következtében igen feszültté vált a viszony és bár a szerb, osztrák és magyar kormányok, — utóbbi az 1908 : LVI. t.-cikkbe foglalt felhatalmazási törvény alapján, — rendeleti úton december hó 28-án további három hónapra meghosszabbították a provizoriumot, előrelátható volt, hogy a szerb kereskedelmi szerződés megkötése elé igen nagy akadályok fognak gördülni. Tényleg 1909. év márczius hó 9-én Forgách János gróf, a monarchia belgrádi követe, közölte a szerb kormánnyal, hogy Szerbia háborús magatartása következtében a magyar és osztrák kormányok nincsenek abban a helyzetben, hogy a kereskedelmi szerződést a parlamentek elé terjeszthessék. Így márczius

hó 31-én a provizorium lejárt és beállott a szerződésen kívüli állapot, melynek legfontosabb következése tárgyunk szempontjából az volt, hogy a szerb marha- és húsbehozatal másfél esztendőnél hosszabb időre teljesen megszűnt.

Még e szerződésen kívüli állapot beállta előtt a Pesti Lloyd társaság szükségesnek látta, hogy az ipari és kereskedelmi érdekképviselőket együttes akcióra bírja a Balkán szerződések megkötése érdekében. A márczius hó 7-én megtartott értekezlet előadója, Engel Aurél dr. főként az ipar és kereskedelem szempontjából kívánta a Balkánszerződések megkötését. A Németország által reánk erőszakolt elzárkózás; politikának a következése az lett, hogy a Balkán államok bezárták kapuit előttünk és rovásunkra épen a német ipar és kereskedelem hódított teret a Balkánon. Bemutatott határozati javaslata szerint a kereskedelmi szerződések sürgősen megkötendők, még pedig úgy, hogy az állatforgalom tekintetében felállítandó korlátozások ne menjenek túl azon a határon, a melyet a német birodalom velünk szemben felállított. A drágaság szempontja Katona Sándor dr. és Szende Pál dr. felszólalásaiban jutott kifejezésre. Az előbbi a depeccatio és a mezőgazdasági extensitás ellen ajánlotta orvosságul a szerb és román élőállatbehozatalt, az utóbbi pedig a kereskedelmi és politikai béke érdekében kívánta a szerződések megkötését és a balkáni államok vitális érdekét képező állatbehozatal megengedését. Matlekovits Sándor szerint a vámháború kitörésében nem mi voltunk ugyan a hibásak, ez a helyzet nélkülünk állott elő, de mindenesetre segíteni kell rajta. Az állategészségügy, a melyet agrárius részről felhoznak, csak ürügy, a melylyel az élőállatbehozatalt meg akarják akadályozni. Az értekezlet végül kimondotta, hogy az Engl Aurél által beterjesztett határozati javaslatot fölterjeszti a kormányhoz.

Öt nappal később, márczius hó 12-én ugyanezzel a kérdéssel foglalkozott az Omge igazgató-választmánya, a mely Rubinek Gyula igazgató javaslatára kimondotta, hogy az 1906. évi, de még meg nem kötött szerződésben megállapított agrár védővámok megtartását kívánja és a vámok leszállítása ellen tiltakozik. Az ülésből rögtön küldöttség ment a földművelésügyi miniszterhez és tudomására hozta ezt a határozatot.

Április hó 23-án megkötötték a román kereskedelmi szerződés, a mely azonban parlamenti felhatalmazás híján csak 1910. évi augusztus hó 26-án volt életbeléptethető. A szerződés értelmében Románia az első évben 10.000 szarvasmarhát és 50.000 sertést hozhat be levágott állapotban a monarchia területére, a mely mennyiség azonban a hetedik évben 25.000 szarvasmarhára és 100.000 sertésre emelkedik. E szerződés megkötésénél, melyben Románia a Szerbia részére kilátásba helyezett contingens igen jelentékeny részét is megkapta, elsősorban politikai

szempontok voltak irányadók és a monarchia vezető körei Romániának a balkáni krízis alatt tanusított magatartását akarták vele megjutalmazni.

Május hó elején bizalmas értekezlet tartatott a kereskedelmi ministeriumban a román hús-contingensnek a magyar városok fogyasztása részére leendő biztosítása érdekében, mert úgy hirlett, hogy az osztrák városok az importálható húsmennyiségnek átvételére szervezetet készülnék létesíteni. Az e kérdésre vonatkozólag a budapesti kereskedelmi és iparkamarában tartott folytatólagos tanácskozásokon megállapított azonban, hogy egyrészt Románia egyelőre nem is lesz képes kontingensét leszállítani, másrészt a megromlott román húanyag inkább csak ipari feldolgozásra alkalmas. Kellő érdeklődés híján az aktió önmagától megszűnt.

Junius hó 6-án a Budapesten tartott országos gazdaggyűlés ismét a balkáni kereskedelmi szerződések kérdésével foglalkozott és Rubinek Gyula javaslatára tiltakozott az ellen, hogy a balkáni kereskedelmi szerződések a gazdákra sérelmes formában lépjenek életbe. Pirkner János előadása nyomán elhatározta a gyűlés, hogy az állattenyésztés intenzívebb támogatását fogja kérni a földművelésügyi ministertől.

Junius hó 18-án az Omge tiltakozó felterjesztést intézett a kormányhoz a lengyel clubnak az osztrák kormányhoz intézett azon javaslata ellen, hogy a közös vámterület búza és tengeri vámjai három hónapra felfüggesztessenek és kérte, hogy e tárgyban az osztrák kormányval még tárgyalásba se bocsátkozzék. Ugyanezen felterjesztésben kérte az Omge az árúkat megdrágító fedezetlen határidőüzlet megszorítását. E felterjesztésre a kereskedelemügyi minister augusztus hó 12-iki leiratában válaszolt, melyben kijelentette, hogy a vámok felfüggesztéséhez a magyar kormány amúgy sem járult volna hozzá, a mi pedig a fedezetlen határidőüzletre vonatkozó kérelmet illeti, arra az igazságügyminister van hivatva a választ megadni, a ki a tőzsdereformra vonatkozó törvényjavaslatot még az év folyamán be fogja terjeszteni.

Junius hó 24-én Bécsben az osztrák kereskedelmi és ipari érdekképviseltek Krupp Arthur elnöklete alatt tartott ülésükön kimondották, hogy a Magyarország-Ausztria és a Balkán államok közötti kereskedelmi szerződések sürgős megkötését kívánják, egyrészt az ipari kivitel, másrészt a monarchiában uralkodó nagy drágaság megszüntetése érdekében.

Julius hó 15-én a zágrábi kereskedelmi és iparkamara Weiser I. kamarai tag indítványára elhatározta, hogy megkeresi a többi kamarákat és javasolja, hogy a kereskedelemügyi ministerhez a gabonavámok ideiglenes felfüggesztése érdekében egyöntetű felterjesztést intézzenek. A többi kamarák közül Arad július hó 26-án kitérő választ adott, Pécs

julius hó 22-én csatlakozott a zágrábi kamara javaslatához és elvben kilátásba helyezte támogatását, Fiume július hó 23-án csatlakozott az actióhoz, Budapest július hó 28-án a kérdésnek közös kamarai értekezlet elé utalását javasolta, Debreczen augusztus hó 6-án általános elvi okok alapján a javaslat ellen foglalt állást, Brassó augusztus hó 10-én a budapesti kamara javaslatát fogadta el, Sopron pedig szeptember hó 28-án a gabonavámok leszállítása mellett foglalt állást. Az actió tudunkkal önmagától megszűnt.

Augusztus hó 23-án megnyitotta üzemét a községi kenyérgyár, a mely az összes vásárcsarnokokban bérelt elárusító helyet és számos utczai üzletet is nyitott és a közönség részéről igen kedvező fogadtatásban részesült. Ennek rögtöni hatása az lett, hogy a kenyér ára kilónként négy fillérrel alábbszállt, a fővárosi kenyérgyár jó üzleti eredményei pedig magánvállalkozókat is rábirtak több hasonló kenyérgyár létesítésére.

Szeptember hó 20-án a soproni kereskedelmi és iparkamara foglalkozott a drágaság kérdésével és minthogy annak legfőbb okát a magas gabonavámokban látta, elhatározta, hogy azok leszállítása érdekében fölír a kormányhoz és csatlakozásra szólítja fel a városi törvényhatóságokat is. Ugyanezen az ülésen elhatározta a kamara, hogy a szerb kereskedelmi szerződés megkötése érdekében fölír a kormányhoz.

Október hó 21-én az Omge igazgatóválasztmánya fölirt a földművelésügyi ministerhez, hogy az osztrák földművelésügyi ministeréhez hasonló támogatást biztosítson a magyar állattenyésztés számára. Indokolásában felhozta, hogy saját állattenyésztésünk intensiv fejlesztésében látja a drágaság orvoslásának legbiztosabb eszközét.

November hó 15-én a magyar kereskedelmi csarnok intézett hosszabb felterjesztést a kormányhoz, kérve a szerb kereskedelmi szerződés megkötését. Indokolásában kifejtette, hogy egyrészt iparunknak fogyasztó piacai csakis a Balkánon vannak, e piacokat pedig csak méltányos kereskedelmi szerződésekkel biztosíthatjuk a magunk számára, másrészt pedig az országban uralkodó drágaság megszüntetésének egyik legfontosabb eszköze a balkáni élőállat- és húsbehozatal.

November 30-án a soproni kereskedelmi és iparkamarában Schwarz Gusztáv beltág indítványt terjesztett elő az élelmiszerek mesterséges megdrágítása ügyében. Javasolta, hogy 1. a kamara kérje a gabonára, lisztre, őrleményekre és élőállatokra, valamint ezek termékeire kivetett vámok ideiglenes hatályon kívül helyezését és a balkáni kereskedelmi szerződések megkötését, 2. a kamarák foglalkozzanak az index-számok megállapításával, 3. élelmiszer hamisításról szóló törvény és codex alimentarius alkottassék, 4. a cukor-surtaxe töröltessék el.

Deczember 20-án a gazdasági egyesületek országos szövetsége a

földművelésügyi ministertől a mezőgazdasági terményeknek a termelőre és fogyasztóra egyaránt jobb értékesítése céljából államilag támogatott központi szövetkezet létesítését kérte.

Az 1909. év historicumának kiegészítéséül szükségesnek tartjuk még megjegyezni, hogy ez év folyamán a socialdemokrata párt is programjába vette a drágaság kérdésével való foglalkozást és a budapesti párt- és szakszervezetek 263 nyilvános ülést tartottak az élelmiszer- és lakásuzsora ellen.

Az 1910. év első felében, mikor a politikai kérdések állottak az előtérben, a drágaság kérdése meglehetősen a háttérbe szorult. Érdekes jelenség, hogy nálunk a nagypolitika még a megélhetés kérdésével szemben is túlsúlyt tud magának biztosítani. Márczius 20-án a soproni kereskedelmi és iparkamara tárgyalta Schwarz Gusztáv beltagnak az előző év november 30-án tett drágasági javaslatait és úgy határozott, hogy 1. a gabonavámok leszállítására vonatkozólag tett javaslatot, minthogy az Omgenak adott válaszában a kormány kijelentette, hogy ezek leszállítására nem hajlandó, leveszi a napirendről, 2. az index-számok megállapításával, minthogy ez nem a kamara működési körébe tartozik, nem kíván foglalkozni, 3. az élelmiszertörvény alkotását és a codex alimentarius szerkesztését nem ellenzi, de figyelemmel kell lenni rá, hogy ez fölösleges zaklatásokkal ne járjon, 4. a cukor surtaxe eltörlését, minthogy ez a magyar cukoripar elleni támadással volna egyértelmű, keresztülvihetőnek nem tartja.

Márczius 18-án az Omge igazgatóválasztmányja Szilassy Zoltán előadása alapján tiltakozását fejezte ki a balkáni kereskedelmi szerződéseknek rendeleti uton való életbeléptetése ellen és a behozható állatmennyiség maximumát a contingensben megállapított mennyiségben kívánta fixirozni.

Április 30-án a Gazdaszövetség közgyűlésén Darányi Ignác nagyobb beszédet tartott a drágaságról, melyben megállapította, hogy a termelés fokozása egymagában nem elégséges az olcsó árak elérésére, ehhez szükséges 1. a termelő és fogyasztó közvetlen kapcsolatba hozatala, 2. a vámvédelem fentartása, hogy a termelők termelésük fokozására ösztönöztessenek, 3. a telepítési és birtokpolitika új alapokra fektetése a földuzsora kikapcsolásával.

Május 8-án a Szabad Lyceum közgyűlésén Hegedüs Loránt a drágaságról tartott előadást, melyben a drágaság általános jelenségeinek vizsgálata után oda konkludált, hogy Magyarországon a drágaság okozta veszedelem kettős, mert itt a drágaság nemcsak önmagában hat, hanem hatását fokozza az is, hogy a magyar középosztály a nagyon csekély, sőt minimális rugalmassággal bíró fix fizetésű pályákra rendezkedett be,

tehát a folyton fokozódó drágasághoz nem tud alkalmazkodni. 1904-től 1909-ig az állami alkalmazottak száma 226.401-ről 271.429-re emelkedett. A hivatali pályákra való tömeges tódulás, kapcsolatban a drágaság kérdésével a magyar középosztály végzete, melyen csak úgy lehet segíteni, ha a magyar fiatalság nagyobb mértékben megy a szabad pályákra. Conclúsiója „A társadalmat és az ifjúságot ne nyugdíjképessegre, hanem életképessegre neveljük.“

Junius 5-én az Országos Iparegyesület kihirdette báró Kornfeld Móricznak atyja emlékére tett pályadíjának eredményét, melynek címe volt: „Melyek az élelmiszerek drágaságának okai Budapesten és elhárításának módjai.“ Pályadíjat nyert Komáromi Sándornak „A drágaság“, Bihari Károly dr.-nak „Az élelmiszerek drágasága“ és Zachár Gyula és Bálint Béla dr.-nak „A drágaság okai Budapesten és elhárításuknak módjai“ című munkája. Meg kell állapítani, hogy ez a pályázat, különösen mikor a három pályanyertes munka könyvalakban is megjelent, a közérdeklődést és különösen a sajtó figyelmét rendkívüli mértékben reá irányozta a drágaság kérdésre. Rövidesen a cikkek egész özöne látott napvilágot, a melyek nem sok eredeti tanulmánnyal dicsekedhettek ugyan, de az érdeklődést kétségtelenül állandóan ébren tartották. A három pályamunka és néhány ezt követő önálló tanulmány bizonyos elméleti alapot is szolgáltatott a drágaság jelenségeinek a kutatásához.

Junius havától kezdve az Országos magyar kereskedelmi egyesület széleskörű agitációt kezdett a drágaság ügyében és különösen a szerb kereskedelmi szerződés életbeléptetését, az élőállat-behozatal megengedését, továbbá az élelmezést megdrágító adók és illetékek megszüntetését kívánta. A OMKE. az agitációnak azt a módját választotta, mely szervezetének legjobban megfelelt: gyűléseket rendezett a vidék számos helyén, ismertetve a drágaság ügyében elfoglalt álláspontját. Gyűléseket tartott az OMKE karácsonyig a következő helyeken: Szegeden, Pápán, Újvidéken, Baján, Pécsen, Székesfehérvárott, Karánsebesen, Nyitrán, Újpesten, Salgótarjánban, Makón, Keszthelyen, Kecskeméten, Nagybecskerekén, Erzsébetfalván, Losoncon, Kolozsvárott, Turócszentmártonban és Fiumében. Minden gyűlésen résztvett a központnak egy titkára, a ki szakszerű és a kérdésnek minden részét felölelő előadást tartott a drágaságról.

Julius 27-én megkötötték a szerb kereskedelmi szerződés, a mely azonban már az év folyamán nem lépett életbe. Minthogy az 1906. évi szerződési tárgyalásokban a Szerbia részére contemplált contingens jelentékeny részét az 1909. április 23-án megkötött kereskedelmi szerződésben Románia kapta meg, az új szerződés a Szerbiából behozható állatmennyiséget évi 15.000 darab szarvasmarhában és 50.000 darab sertésben állapította meg. Az állategészségügyi egyezmény szerint ez a

mennyiség csakis levágott állapotban, a belgrádi vágóhidnak elkülönített részéből ólmozott kocsikban hozható be a monarchia területére.

Augusztus 26-án a törvényhozási tárgyalás után életbelépett az 1909. április 23-án megkötött román kereskedelmi szerződés. A szerződés életbelépte után rögtön kiderült azonban, a mit előre lehetett sejtetni, hogy Románia a részére megállapított contingenszt nem tudja beszállítani és így a román husbehozatal a magyarországi árakra érezhető hatást nem gyakorolhat.

Szintén augusztus 26-án a főváros tanácsa fölterjesztést intézett a földművelésügyi miniszterhez és hat pontban körvonalozta a drágaság enyhítése érdekében teendő intézkedéseket. Kérte, hogy a levágott állatok behozatala Romániából és Szerbiából, minthogy a szerződések már meg vannak kötve, legkésőbb szeptember elsején kezdetét vehesse, kérte továbbá az élőállatok Horvát-Szlavonország és Bosznia területéről való korlátlan behozatalának megengedését és különböző tarifális intézkedéseket javasolt, a melyek alkalmasak volnának, hogy a hus- és élőállatforgalom a mainál nagyobb mértékben Budapestre tereltesse.

Szeptember 9-én a kamarai titkároknak Kassán tartott országos értekezlete foglalkozott a drágaság kérdésével. A kérdést Holesch István dr. beszterczebányai kamarai titkár ismertette. Positív határozatot nem hoztak, minthogy az értekezletnek csak az volt a célja, hogy a nézetek kicserélése után a jövőben bizonyos egységes eljárás biztosíttassék. Ez ülés eredményeként a budapesti kereskedelmi és iparkamara fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi miniszterhez az állatszállítási díjtételeknek olyan megállapítása érdekében, a mely a kivitelnek való kedvezés helyett első sorban a székesfővárosnak hússal való jobb ellátását alkalmas biztosítani. Az actionak volt is valamelyes, bár igen csekély hatása, a mennyiben a MÁV-nak és a Déli vasutnak egyes visszás díjtételei megváltoztattak.

Szeptember 20-án a Magyar Gazdaszövetség Nyiregyházán tartott nagygyűlése Darányi Ignác, Mezőssy Béla és Meskó Pál felszólalásai után határozati javaslatot hozott, a mely 1. száj- és körömfájás behurczolására való tekintettel tiltakozik a balkáni élőállat-behozatal megengedése ellen, 2. a mai behozatali húscontingensben a magyar állattenyésztés garantialis védelmét látja, miért is annak felmelését megengedhetőnek nem tartja, 3. az argentinai húsbehozatalt, a mely csak Ausztriának az érdeke, ellenzi, 4. az állattenyésztésnek az ausztriaihoz hasonló állami támogatását kívánja, 5. a fölös közvetítésnek a szövetkezeti eszme terjesztésével való kiküszöbölését szükségesnek látja és 6. az elnökséget megbizza, hogy ezeket a pontokat a kormánynak tudomására hozza. A többi felszólalók közül Károlyi Mihály gróf és Witt-

mann János, hivatkozással arra, hogy Magyarországon az agrár érdekek a legsúlyosabbak, első sorban ezek figyelembe vételét kívánták, Mezey Gyula pedig a gyűlés nevében tiltakozását fejezte ki a gazdaközönség ellen mercantilis részről megindított agitatio ellen.

Szeptember 21-én a fiumei kereskedelmi és iparkamara a bécsi kereskedelmi és iparkamara, valamint a fiumei uruguayi konzul átirata alapján foglalkozott a tengerentúli húsbehozatal kérdésével és Righini beltág indítványára elhatározta, hogy a tengerentúli húsbehozatal megengedése érdekében felír a kereskedelemügyi miniszterhez, kérve egyben közvetlen hajóvonalak létesítését a délamerikai hústermelő államokba.

Szeptember 23-án Lánczy Leó kamarai elnöki székfoglalójában foglalkozott a húsdrágaság és húszinség kérdésével és az argentinai húsbehozatal helyett, a melyért ellenértéket aligha lehet kapni, a szerb húsbehozatali contingens emelését ajánlotta a kormány figyelmébe, mint a mely Szerbiával szemben fennálló politikai érdekeinknek is javára válnék.

Szeptember 29-én a győri kereskedelmi és iparkamara Szendrői Mór dr. titkár előterjesztése alapján felírt a kereskedelemügyi miniszterhez, hogy Szerbiából az élőállatok behozatala megengedtesse. Indoklásában a kamara kiemelte, hogy csakis ilyen módon várható állatlétszámunk szaporítása és a húsdrágaság enyhítése.

Szeptember 29-én a debreczeni kereskedelmi és iparkamara közgyűlésén foglalkozott a húsdrágaság kérdésével és elhatározta, hogy e tárgyban felterjesztést tesz a kormányhoz, melyben kéri, hogy minden egyoldalú, önző érdekek félreszorításával, az ország népességének kétségbevonhatatlan közérdekében, piacainknak megfelelő húsellátása érdekében haladéktalanul országos intézkedések tétessenek. Ezek között a kamara első sorban a szerb és román határnak élőállatok számára való megnyitását jelölte meg.

Ugyanezen napon a budapesti kereskedelmi és iparkamara a szerb kereskedelmi szerződés sürgős parlamenti tárgyalása és életbeléptetése iránt intézett a kormányhoz fölterjesztést.

Október 21. és folytatólag 24. napján a főváros közgyűlése a tanácsnak a húsdrágaság ügyében beterjesztett határozati javaslatát tárgyalta. A javaslat szerint 1. a közgyűlés a Szerbiával megkötött kereskedelmi szerződés sürgős életbeléptetése iránt felterjesztést intéz a kormányhoz, kérve az élőállatok szabad és korlátlan behozatalát, 2. küldöttéleg megy a miniszterelnökhöz, kereskedelemügyi és földművelésügyi miniszterhez és átnyújtja erre vonatkozó felterjesztését, 3. felkéri a főváros országgyűlési képviselőit e határozat támogatására, 4. csatlakozásra szólítja fel az összes magyarországi városokat, 5. utasítja a tanácsot,

hogy a drágaság ügyét minden oldalról megvitató ankétre az előkészületeket tegye meg. A javaslat ellen szólalt fel Polónyi Géza, a ki az aránylag korlátolt szerb állatbehozatalt nem tartotta alkalmasnak a húsdrágaság megszüntetésére. Sztérényi József az élőállat-behozatal helyett a contingens eltörlését és a húsbehozatal szabaddá tételét ajánlotta. Melly Béla és Vázsonyi Vilmos az élőállat-behozatal megengedése mellett nyilatkoztak, a közgyűlés pedig a határozati javaslatot változatlan szövegében fogadta el.

Október 24-én Komáromi Sándor felolvasást tartott a húsdrágaság kérdéséről az Országos Iparegyesületben, a melynek végén positiv javaslatokat terjesztett az egyesület elé és pedig 1. az egyesület kérje a kormánytól, hogy az az állatmennyiség, a mely a balkáni szerződések tartamára contemplált három első évében mint hús nem volt behozható, élőállat formájában legyen behozható, 2. tegyen intézkedéseket, hogy a fogyasztó közönség a rendelkezésére álló húsok megismerésére és felhasználására kitaníttassék, 3. végül, hogy azok az iparok, melyek a hús feldolgozásával foglalkoznak, akár az ipartörvény rendelkezéseinek segítségül vételével is rationalisabb üzemekre vezettessenek át. Az egyesület végrehajtó bizottsága október 25-iki üléséből kifolyólag el is határozta, hogy az állatbehozatal szabaddá tétele érdekében felterjesztést intéz a kormányhoz, a másik két javaslatot pedig elintézésre húsipari szakosztályának adta ki.

November legelején az Országos magyar kereskedelmi egyesülés, hogy a szerb húsbehozatal kérdésében minden irányban pontos adatok álljanak rendelkezésére, Balkányi Kálmán dr. titkárt hosszab tanulmányútra küldötte Szerbiába és Romániába, hogy a szerb és román szerződés végrehajtásának lehetőségeiről, az állatállomány mennyiségéről, a behozatal esélyeiről és költségeiről tájékozást szerezzen. Az így nyert kimerítő és értékes anyagot az egyesület a különböző szaktanácskozások, valamint az agitatio folyamán érvényesítette.

November 2-án a brassói kereskedelmi és iparkamara a gráci kamara átirata alapján foglalkozott az argentinai fagyasztott hús behozatalának kérdésével és elhatározta, hogy készséggel támogatja azon törekvéseket, melyek az argentinai húsbehozatalra irányulnak, tekintettel azonban azon komoly helyzetre, melyet a rendkívüli, tartós húsdrágaság és húsinség teremtett, a kamara azt a sürgős kérést intézte ezenkívül a kormányhoz, hogy tegye szabaddá az élő marhának és friss húsnak mérsékelt vámok mellett és minden contingentálás nélkül való behozatalát Romániából és Szerbiából mindaddig, a míg a hazai marhaállomány megint képes lesz a fogyasztás igényeit elviselhető áron kielégíteni. E mellett a három éven aluli növendékmarhának levágatása és kivitele is bizonyos időre eltiltassék.

November 7-én és 8-án az országos tanárcongressus szenvedelmes hangon tárgyalta a tanárok fizetésrendezésének kérdését és kívánta az 1909-ki költségvetésben kimondott fizetésrendezés végrehajtását, olyformán, hogy a rendes tanárok a IX., VIII. és VII. fizetési osztályokban megharmadoltassanak és hogy a főigazgatók, igazgatók, gyakorló főgymnasiumi tanárok és tornatanárok fizetése is ezen elveknek megfelelően rendeztessék. Az elfogadott határozati javaslatot Négyessy László vezetésével küldöttség adta át Berzeviczy Albert képviselőházi elnöknek és Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a ki azonban a rossz finansziális helyzetre való hivatkozással kitérő választ adott. A csaknem passiv resistentiáig fokozódott elégedetlenségnek csak a miniszternek egy későbbi kedvező kijelentése vetett véget.

November 9-én a földművelésügyi miniszter válaszolt a fővárosnak a húsdrágaság ügyében augusztus 26-iki kelettel hozzá intézett fölterjesztésére. Leiratában kifejtette, hogy a román húsbehozatalt illető kérdés, minthogy a kereskedelmi szerződés időközben életbelépett, tárgyalanná vált, a szerb behozatalt ellenben, minthogy a július 27-én megkötött szerződés életbeléptetésére törvényhozási felhatalmazás nincs, nem engedélyezheti. A mi a Horvát-Szlavonországból és Bosznia-Hercegovinából való élőállat-behozatalt illeti, az az állategészségügyi rendelkezések figyelembevételével szabad. A tarifális javaslatokat érdemleges elintézés céljából áttette a kereskedelemügyi miniszterhez.

November 10-én a kereskedelemügyi miniszter válaszolt a fővárosnak ugyanezen fölterjesztésére és kijelentette, minthogy a húsdrágaság előidézésében az államvasutak árúdíjszabásának szerepe nincs és minthogy a tarifák mérséklése esetén aránytalanul kis összeg engedtetnék el minden métermázsza húsnál, a kívánt díjkedvezmények engedélyezését indokoltnak nem találja.

Ugyanezen napon a magyar Gazdaszövetség igazgatóválasztmánya foglalkozott a húsdrágaság kérdésével és Darányi Ignác elnök, Dessewffy Aurél gróf, Károlyi Mihály gróf és Wittmann János felszólalása után határozati javaslatot fogadott el, a mely tiltakozik az argentinai húsbehozatal és a Balkánról való élőállat-behozatal ellen.

Szintén november 10-én a magyar kereskedelemügyi ministeriumban értekezlet volt a húsdrágaság tárgyában, a melyen résztvettek a magyar kormány képviselőjében Hieronymi Károly kereskedelemügyi és Serényi Béla gróf földművelésügyi ministerek, az osztrák kormány képviselőjében pedig Weisskirchner kereskedelemügyi miniszter és Pop lovag osztályfőnök, a földművelésügyi ministerium vezetője, valamint a ministeriumok szakreferensei. Az értekezleten megvitatták a húsdrágaság elhárítása érdekében teendő intézkedéseket és elhatározták, hogy a ministerek ezen az alapon kormányaiknak megfelelő javaslatokat fognak tenni.

November közepén a drágasággal kapcsolatos eseményeknek egyik legérdekesebbje játszódott le, a fogarasi asszonyok bojkottja, a mely a piaci árúk (csirke, tojás, vaj, turó, gyümölcs) megdrágítása ellen irányult. Kimondták, hogy bizonyos limitált áraknál drágábban nem vásárolnak és ezt a határozatot bizonyos időre sikerült is keresztülvinni. Az árak néhány napra határozottan csökkentek, a kellő összetartás hiánya és még inkább a szükség azonban önmagától a bojkott megszűnésére vezetett.

November 16-án a bécsi gazdasági egyesületben Ausztriára, Magyarországra és Németországra kiterjedő nemzetközi gazdaértekezlet volt, a melyen résztvettek az osztrák gazdasági egyesület, számos tartományi gazdasági egyesület, a tartományi gazdatanácsok nagy része, az Omge és a német Bund der Landwirte. Az értekezlet két határozati javaslatot fogadott el. Az első tiltakozik azon fölfogás ellen, mintha a drágaságot az agrárius védvamos politika idézte volna elő; ennek oka a pénz értékcsökkenésében, a munkabérek emelkedésében, a kartellek és tőzsdei üzérkedés visszaéléseiben, valamint a közvetítő kereskedelem uzsorájában keresendő. A másik határozati javaslat csak a magyar és osztrák tagokra vonatkozott. Ez szövetkezeti pékműhelyek és húsnagyvágók létesítését, az állatvásárok rendezését, a bécsi húspiacz decentralisálását, a fölösleges közvetítő kereskedelem kiküszöbölését, a fedezetlen határidőzlet megszüntetését, a sztrájkok megrendszabályozását kívánta és tiltakozását fejezte ki a szerb élőállat-behozatal és az argentinai húsbehozatal megengedése ellen.

Válaszul erre a nemzetközi agrarius konferenciára a Niederösterreichischer Gewerbeverein javaslatba hozta, hogy Bécsben a német, osztrák és magyar kereskedelmi egyesülések rendezzenek nemzetközi értekezletet a drágaság és a vámpolitika kérdésében. Az értekezlethez elvi hozzájárulását fejezte ki az Országos Iparegyesület és Országos magyar kereskedelmi egyesülés, maga a conferentia azonban egyelőre elmaradt.

Szintén november hó 16-án a nagyváradai kereskedelmi és iparkamara fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi ministerhez, melyben 1. a hús- és élőállatbehozatalnak a vámok lefizetése mellett való korlátlan engedélyezését, 2. a Szerbiával kötött szerződés életbeléptetését és a többi Balkánszerződések megkötését és végül 3. az államvasutak hús- és élőállatszállítási tarifáinak revisióját kérte.

November 19-én a budapesti kereskedelmi és iparkamara teljes ülése Székács Antal kamarai tag javaslatára megbizta irodáját, hogy szemben azokkal a vádakkal, melyek szerint a kereskedelem drágítja meg az árukat, adatszerűen állapítsa meg a kereskedelem szerepét a drágulásban és indítson adatgyűjtést a drágulás igazi okainak megállapítására.

November hó 20-án és 21-én a Saskör Polónyi Géza elnöklete alatt húsdrágasági ankétet rendezett. Az ankéten főként a Polónyi Géza vezetése alatt álló bizottsági tagok, valamint egyéb meghívottak vettek részt. Az értekezlet tulajdonképeni célja volt állást foglalni a főváros közgyűlésének többségével szemben, a mely a szerb élőállatbehozattal akarta a húsdrágaság kérdését megoldani. Az értekezlet, melynek főbb felszólalói Polónyi Géza, Dévényi Jenő főintendáns, Bittner János, Serbán János és Ziegler Ferencz voltak, különböző palliatív javaslatokat tett, így például a fővárosi illetékek redukálása, az állami és városi fogyasztási adók eltörlése, a vasuti tarifák revidiója és a Horvát-Szlavonországból való húsbehozatal. Az értekezlet jegyzőkönyvét a főváros közgyűlése elé terjesztette.

November hó 22-én az Omge állattenyésztési és állategészségügyi szakosztály Jeszenszky Pál előadása alapján foglalkozott a drágaság kérdésével, a ki ennek orvosságul elsősorban a hazai állattenyésztés intenzív fejlesztését ajánlotta. A többiek hozzászólása után elfogadott határozati javaslat az állattenyésztésnek állami eszközökkel való támogatását és a szövetkezetek fejlesztését, valamint az ország állatlétszámának minét előbb való pontos összeírását kívánja.

November hó 23-án a központi demokrata kör Láczy Leó elnöklete alatt ülést tartott, a melyen elhatározta, hogy december hó 4-ére a vigadóban nagy tiltakozó népgyűlést hív össze az életet megdrágító agrárius politika ellen. (Ennek a népgyűlésnek az összehívása a közbejött események folytán nem történt meg.) Az ülés határozati javaslatot fogadott el, a mely 1. a szerb élőállat- és a tengerentúli húsbehozatal megengedését, 2. a fogyasztási adók és élelmiszerekre vetett városi vámok eltörlését, 3. húsnagyvágó, hús vásár és consumvásár létesítését kívánja.

Csaknem egyidejűleg, november hó 28., 29. és 30. napjain a főváros, december 1., 2., 3. és 6. napjain pedig a Magyar közgazdasági társasággal karöltve a Magyar gyáriparosok országos szövetsége rendezett ankétet az általános drágaság ügyében. A fővárosi ankét bizonyos mértékig meghatározott céllal rendeztetett, a mennyiben a főváros nemcsak véleményeket akart hallani ezen az ankéten a drágaság kérdésre vonatkozólag, hanem a főváros közgyűlésének többsége mintegy igazolni kívánta e helyen a szerb élőállatbehozatal kérdésében már eleve elfoglalt álláspontját. Épen ezért ezen az ankéten nagyon erősen kifejezésre jutottak az agrár-merkantil tendenciák, belecsaptak a politikai szenvedelmek, a szerb marhabehozatal kérdése pedig Polónyi és Vázsonyi felszólalásaiban egyaránt felekezeti jelleget öltött magára. Egészben véve a főváros ankétjén a drágaság kérdése annyira a szerb marhabehozatal

kérdésére localisálódott, mintha ez képezné a magyarországi drágaság megszűntetésének egyedüli panaceáját. Határozatot az ankét nem hozott.

A másik ankéten már a tudományos szempontok is kifejezésre jutottak, különösen Hegedüs Loránt és Matlekovits Sándor vitájában, a kik közül az előbbi az arany depreciációjára mutatott rá, mint a drágaság okára, az utóbbi pedig ezzel szemben a vámpolitika drágító hatását fejtegette. Fenyő Miksa igen terjedelmes elaborátumában szintén a drágaság általános és helyi okait kutatta. Mindkét enquete-en az agráriusok igen erősen vonultak föl és különösen Rubinek Gyula, Szilassy Zoltán és Pirkner János felszólalásának eredménye gyanánt bizonyos közeledés jött létre a két álláspont között, a mely abban nyilvánult meg, hogy többen a húsbehozatal szabaddá tételét javasolták az élőállat-behozatal helyett a drágaság enyhítésének orvosszerül. Ezek az ankétek különben, bár nem positiv határozathozatal, hanem a kérdés elméleti tisztázása volt a főcéljuk, igen terjedelmes hirlapi polémiát provokáltak és nyomukban ismét több tanulmány jelent meg a drágaság kérdéséről. Megemlítendő, hogy a Gyáriparosok ankétjén tolt elő nálunk első ízben a gabonavámok kérdése, melyekről a jövőben még kétségtelenül igen sokszor lesz szó a drágaság ügyének tárgyalásánál.

November 30-án a Magyar gazdaszövetség terjedelmes memorandumot intézett a képviselőházhoz, a mely abból indult ki, hogy a drágaság az iparcikkeknél sokszor még nagyobb, mint a mezőgazdasági terményeknél és nem is Magyarországon a legnagyobb. Orvoslását nem a magyar gazdaosztály tönkretételében, hanem csakis az állattenyésztés fejlesztésében kell keresni, miért is az 1911. évi költségvetés keretébe tetemes összeg állítandó be állattenyésztési célokra. Végezetül a memorandum tiltakozását fejezi ki úgy a szerb élőállat-behozatal, mint az argentinai húsbehozatal ellen.

Deczember 1-én a főváros elnöki ügyosztálya kiadta a főváros közigazgatási személyzetére vonatkozó fizetésrendezési javaslatokat, melyek szerint különösen a kezdő fizetések és e legalsó fizetési fokozatokban levő tisztviselők illetményei emelkednek. Összesen ez a fizetésrendezés évi 497.136 korona költséget fog igényelni.

Deczember 3-án Nagyvárad város törvényhatósága fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi ministerhez, a melyben kijelentette, hogy csatlakozik Budapest törvényhatóságának a szerb és román határ teljes megnyitását követelő köriratához.

Deczember 4-én a zágrábi banktisztviselők egyesülete a magántisztviselők, egyéb kereskedelmi és ipari érdekképviselők és a tanitóság bevonásával népgyűlést rendezett a drágaság ügyében Javancevic bankigazgató elnöklete alatt. A gyűlés leginkább lokális jellegű kérdésekkel

foglalkozott és egyedül Bukšeg, a horvát socialdemokrata párt egyik vezető embere volt az, a ki a vámpolitikában kereste a drágaság okát. Anzel községtanácsost, a ki a város közélémezési politikáját akarta védelmezni, nem hallgatták meg. Végül a gyűlés határozati javaslatot fogadott el, mely az agrárius vámpolitika ellen irányul, a szerb és román határzár megszüntetését, valamint az argentinai húsbehozatal megengedését kívánja. A határozati javaslatot megküldték a magyar országgyűlés horvát tagjainak.

December 6-án Zichy János gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőház pénzügyi bizottságában bejelentette, hogy a középiskolai tanárok fizetés- és státusrendezését az 1911. évi költségvetés keretében megkezdi és az 1912. évi költségvetésben teljesen keresztül fogja vinni. A tanárok mozgalma ezzel a kijelentéssel egyelőre lezárult.

December 7-én a főváros közgyűlésén Bittner János indítványozta, hogy a tanács a legközelebbi közgyűlésen tegyen előterjesztést mindazokról az intézkedésekről, a melyeket a drágaság megszüntetése érdekében tett, egyúttal írjon fel a kormányhoz, hogy Horvát-Szlavonországból és Bosznia-Hercegovinából ugyanolyan feltételek mellett legyen szarvasmarha és sertés a budapesti piacra felhozható, mint más magyar vidékekről. A közgyűlés a sürgősséget és az indítványt vita nélkül elfogadta.

December 7-én a földművelésügyi miniszter értesítette az Élelmiszer szállító részvénytársaságot, hogy a társasággal régebben kötött subvenciós szerződésének az exportra vonatkozó rendelkezéseit felfüggeszti és arra hívta fel a társaságot, hogy az eddig vámkülföldre szállított vadból és baromfiból lehetőleg nagy mennyiséget a budapesti piacon értékesítsen.

December 11-én a Húsiparosok országos szövetségének közgyűlése Bittner János és Soltész Adolf dr. előadása alapján elhatározta, hogy a kormánytól kérni fogja, hogy legalább arra az időre, míg a honi szarvasmarha-, sertés és juhtenyésztés a belföldi fogyasztás és az export fennálló szükségletét a törzsállomány megtámadása nélkül fedezni nem képes, engedélyezze a szerb vágóállatoknak és más országok tenyész- és haszonállatainak a szükséghez mért számban való behozatalát.

December 17-én a Magyar közgazdasági társaságban Jankovich Béla dr. előadást tartott a drágulásról és a pénzértékváltozásáról, a melyben oda concludált, hogy az arany értékcsökkenéséről tulajdonképpen beszélni nem lehet, mert az arany depreciatioját egész terjedelmében áttolta az ezüstre. A drágulás igazi oka a vámpolitika és kétségtelennek látszik, hogy a continentalis államok vámpolitikája rövidesen más irányt fog venni.

Deczember 20-án a fiumei reppresentanza felterjesztést intézett a földművelésügyi ministerhez, a melyben a város különleges helyzetére való tekintettel a saját fogyasztás céljaira argentinai és uruguayi húsbehozatalának engedélyezését kérte. Öt nappal később adott leiratában a minister ezt a kérelmet teljesíthetőnek nem találta.

A socialdemokrata párt ez évben is számos népgyűlést szervezett a drágaság ügyében. Egyenkint való fölsorolásuk és határozataik ismertetése lehetetlen; számuk azonban az év folyamán 700-ra emelkedett. Majd mind az 1908. április 23-i resolutio alapján állottak.

Deczember 28-án a magyar parlament, 29-én pedig a szerb skupstina megkezdte a kereskedelmi szerződés tárgyalását és a jelekből telvei előrelátható volt, hogy ez rövid időn belül meg fog köttetni.

A jelen közleményben felsorolt eseményekkel, mint már említettük, tárgyunk egyáltalán nincs kimerítve, sőt azt sem hiszszük, hogy az azóta már életbelépett szerb kereskedelmi szerződés, vagy akár a húsbehozatalnak esetleges szabaddá tétele lényeges enyhülést tudjon hozni és így nem reméljük azt sem, hogy 1910. deczember 31-e bárminő szempontból is határjelző legyen a drágaság történetében. Meggyőződésünk szerint további általános emelkedésre kell még számítanunk. Épen ezért ez a tanulmány csak mintegy alapozás akar lenni a drágaság historicumához, a melyet a jövőben sokkal részletesebb és pontosabb feljegyzéseknek kell majd követni.

Tonelli Sándor.

Német birodalmi törvényjavaslat az alkalmazottak biztosításáról.

A berlini „Deutscher Reichsanzeiger“ ez évi január hó 16-iki számában megjelent az alkalmazottak biztosítását célzó törvényjavaslat, mely úgy a munkaadók, mint az alkalmazottak körében a legnagyobb feltűnést keltette. A javaslat mellett és ellene már is élénk harcz folyik.

A törvényjavaslat új alapon akar haladni és azért a német birodalom határán túl is legnagyobb figyelemmel kísérik annak intézkedéseit.

Az említett törvényjavaslat szerint ugyanis biztosítás nyújtatik:

munkaképtelenség és aggkor esetére, valamint a hátramaradottak javára, és pedig tizenhat éves életkoruk betöltésétől kezdve biztosítatnak:

1. vezető állásban levő alkalmazottak,
2. hasonló magas vagy magasabb állásban levő üzemtisztviselők és művezetők, tekintet nélkül előképzettségükre, ha ez a foglalkozás főfoglalkozásukat képezi,
3. kereskedő-segédek és -tanoncok, gyógyszerész-segédek és -tanoncok,
4. szinpadi és zenekari alkalmazottak, tekintet nélkül szolgáltatásuk műbecsére,
5. tanítók és nevelők,
6. a német tengerhajózási járművek hajószemélyzetéből és a belhajózási járművek személyzetéből a kapitányok, fedélzeti és gépszolgálati tisztek, kezelők és segédkezelők, valamint mindazon hajózási alkalmazottak, a kik hasonló vagy magasabb állást töltenek be, ha ez főfoglalkozásukat képezi.

Német tengeri járműnek számít mindazon jármű, mely német lobogó alatt halad és kizárólag vagy főkép tengerhajózásra használtatik.

A biztosítás előfeltétele mindezen személyre nézve az, hogy ezen törvény értelmében ne legyenek szolgálatképtelenek, ellenértékért mint alkalmazottak legyenek foglalkoztatva, évi fizetésük az 5.000 márkát ne haladja meg s 60 éves korukat be nem töltötték legyen. Az ellenértékhez tar-

toznak a munkakeresmény mellett a fizetés, bér, nyereségrész, tárgyi és egyéb illetmények, melyeket a biztosított, ha csak szokásszerűen is, készpénz helyett, vagy a mellett a munkaadótól kap.

A tárgyi illetmények értékét azon helyi árak szerint számítják, melyeket az alsófokú közigazgatási hatóság állapít meg.

Biztosítva vannak azon németek is, kik a birodalom, vagy szövetséges állam külföldi hivatalos képviselőjénél, vagy ezek vezetőinél vagy tagjainál vannak alkalmazva.

A szövetségi tanács általánosságban a biztosítási kötelezettséget oly személyekre is kiterjesztheti, kik a biztosításra kötelezett foglalkozáshoz hasonló ténykedést saját számlájukra gyakorolják.

Egyik házastársnak a másik által való foglalkoztatása nem szolgáltat okot biztosítási kötelezettségre ;

épen úgy biztosításmentes az olyan foglalkozás is, melynek ellenértékeképpen csak szabad eltartás jár ;

továbbá biztosításmentesek a birodalom, szövetséges állam, községi kötelék, község vagy a birodalmi törvényes betegsegélyezési, bal eset- vagy rokkantsági biztosítást viselő üzemeiben vagy szolgálatában alkalmazottak, ha nyugdíj és hátramaradottak járadéka iránti igényjogosultságuk az első fizetési osztály alatt felsorolt tételei szerinti legkisebb összegben biztosítva van.

Ugyanez érvényes tanítók és nevelőkre nyilvános iskolák vagy intézeteknél.

A birodalmi kancellár (birodalmi belügyi hivatal) vagy a legmagasabb közigazgatási hatóság dönti el, hogy az igényjogosultság biztosítottnak tekintendő-e.

Biztosításmentesek :

1. a birodalom, szövetséges államok, községi kötelékek és községek hivatalnokai, nyilvános iskolák és intézetek tanítói és nevelői, a meddig csupán saját hiátásukra képeztetnek ki, valamint birodalmi vagy állami hivatalokban egyelőre alkalmazott hivatalnokok,

2. oly katonai állománybeli személyek, a kik szolgálatban, vagy biztosításmentes polgári foglalkozásra való előkészület céljából biztosítási kötelezettség alá eső tevékenységet folytatnak,

3. személyek, kik jövő hivatásukra való kiképzésük alatt ellenérték fejében tanítanak.

Saját indítványára felmentést nyer a biztosítási kötelezettség alól:

kinek a birodalomtól, egy szövetséges államtól, községi köteléktől, vagy birodalmi törvény szerinti munkásbiztosítást viselőtől, vagy

kinek előbbi foglalkozása alapján mint nyilvános iskolai vagy intézeti tanító vagy nevelőnek

nyugdíj, várakozási illeték vagy hasonló illetmények engedélyeztettek az első fizetési osztály tételei szerinti legkisebb összegben és e mellett hátramaradottak ellátása iránti igényjogosultsága biztosítva van.

Az indítvány felett az indítványozó lakhelyére illetékes járadék-bizottság határoz; ez vonja vissza a felmentést, a mint előfeltételei már nem forognak fenn. Ha indítványozónak a belföldön nincs lakhelye, akkor állandó tartózkodási helyének járadék-bizottsága határoz. Felmentésre vagy ennek visszavonására vonatkozó panaszok felett a választott bíróság dönt végérvényesen. A felmentésről és ennek végérvényes visszavonásáról való lemondás esetén a biztosítási kötelezettség ismét érvénybe lép.

A szövetségi tanács indítványra elhatározhatja, mily mérvben teljesíthető a biztosítási kötelezettség alóli felmentés, vagy mennyiben illetékes ezen indítvány:

1. más nyilvános kötelek és testületek üzemei- vagy szolgálatában vagy nem nyilvános iskolák- és intézetekben alkalmazott tanítók és nevelőkre, ha nyugdíj és hátramaradottak járadéka iránti igényjogosultságuk az első fizetési osztály alatt felsorolt tételei szerinti legkisebb összegben biztosítva van, vagy ha csupán saját hivatásukra képeztetnek ki,

2. személyekre, kiknek előbbeni foglalkozásuk révén ilyen kötelek és testületek, iskolák vagy intézeteknél nyugdíj, várakozási illeték, vagy hasonló illetményük az első fizetési osztály tételej szerinti legkisebb összegben engedélyeztetett és a mellett hátramaradottak ellátása iránti igényjogosultságuk legalább az első fizetési osztály szerinti tételekben szintén biztosítva van.

3. a braunschweigi hercegi birtokok, a Hohenzollern hercegi hitbizományi kezeléség és a főrendi kezeléségnek fejedelmi, udvari, uradalmi, kamarai, erdészeti és hasonló kezeléségeinek hivatalnokai és alkalmazottaira, valamint oly üzemek alkalmazottaira, kikre vonatkozólag a rokkantsági és hátramaradottakat illető ellátás birodalmi törvény szerint szabályoztatott.

A ki valamely biztosításra kötelezett foglalkozástól megvált és biztosítási kötelezettsége alapján legalább 60 havi járulékot lerótt, a biztosítást önként folytathatja, vagy ha 120 havi járulékot rótt le, az addig megszerzett igényjogosultságát elismerési illeték fizetése által fentartathatja. Az igényjogosultság fentartására szolgáló elismerési illeték évi 3 márka, mely részletekben vagy egy összegben fizethető.

A biztosítás a biztosított külföldi tartózkodása alatt is önként folytatható vagy fentartatható.

Az évi munkakeresmény nagysága szerint a biztosítottak részére a következő fizetési osztályok alakítatnak:

A osztály	550 M-ig
B „	550 M-tól 850 „
C „	850 „ 1.150 „
D „	1.150 „ 1.500 „
E „	1.500 „ 2.000 „
F „	2.000 „ 2.500 „
G „	2.500 „ 3.000 „
H „	3.000 „ 4.000 „
I „	4.000 „ 5.000 „

A mennyiben fizetését nem évenként és nem készpénzben kapja, a fizetési osztályokhoz való tartozására nézve évi munkakeresmény gyanánt

heti fizetésnél a fizetett összeg	52-szerese
havi „ „ „ „	12 „
egynegyed évi fizetésnél a fizetett összeg	4 „

tekintendő. A nyereségrészek tárgyi és egyéb javadalmazások kiszámításánál, a melyek összege nem állandó, a tagsági évet közvetlenül megelőző év összege vétetik alapul.

Önkéntes biztosítás legfeljebb azon fizetési osztályra engedélyezhető, a melyre az utolsó köteles járulékok teljesítették.

A biztosítás tárgyát nyugdíj és a hátramaradottak járadéka képezi.

Az ajánlat beérkezésétől visszamenőleg számított egy éven túl nyugdíj és egyéb járadék nem fizettetik.

Nyugdíjban azon biztosított részesül, a ki hatvanötödik életévét betöltötte, vagy a ki testi fogyatkozás vagy testi és szellemi erejének hanyatlása következtében hivatásának gyakorlására állandóan képtelen, a mennyiben jogát igazolja, várakozási idejét betöltötte és igényjogosultságát fentartotta.

A munkaképtelenség akkor állapítandó meg, ha az illető munkaképessége kevesebbre, mint felére csökkent annak, a mit egy testileg és szellemileg ép biztosított hason képzettséggel és ugyanazon ismeretekkel teljesíteni képes.

A munkaképtelenség további tartamára azon biztosított is kap nyugdíjat, a ki nem állandóan munkaképtelen, de 26 hétig megszakítás nélkül munkaképtelen volt.

A nyugdíj, a mennyiben ezen törvényből más időpont nem tűnik ki, azon napon veszi kezdetét, a melyen a hatvanötödik életév betöltött vagy a munkaképtelenség bekövetkezett. Ha a munkaképtelenség kezdete nem állapítható meg, ennek az a nap tekintendő, a melyen a nyugdíjra vonatkozó indítvány a járadék-bizottsághoz beérkezett.

Azon időtartam, mely alatt nyugdíjat élveznek, a nélkül, hogy egy a birodalmi törvény szerint biztosítási kötelezettség alá eső foglalkozást

folytatnának, a birodalmi törvényes munkásbiztosító teljesítményeire való igényjogosultság fentartására szolgáló tagsági időnek tekintetik.

A ki szándékosan munkaképtelenné válik, elveszti nyugdíjigényét.

Ha a biztosított munkaképtelenségét egy oly cselekmény keresztülvitele vonta maga után, mely büntetőbirósági ítélet szerint büntetendő cselekmény vagy szándékos bűn, akkor a nyugdíj egészben vagy részben megtagadható. A nyugdíj a belföldön lakó hozzátartozóknak egészben vagy részben átutalható, ha a biztosított egészben vagy túlnyomólag saját munkakeresményéből tartotta el eddig.

A nyugdíj megtagadható akkor is, ha az ajánlattevő halálesete, távolléte vagy személyében rejlő egyéb okból kifolyólag büntetőbirósági ítélet nem hozatik.

A hátramaradottak járadékai engedélyeztetnek, ha az elhalálozott halálakor a nyugdíj iránti várakozási időt kitöltötte és az igényjogosultságot fentartotta.

Az özvegyi járadékot az özvegy biztosított férje elhunytá után kapja.

Árvajáradékot a biztosított atya elhunytá után minden tizennyolcz éven alóli törvényes gyermek kap, egy biztosított nő elhunytá után pedig tizennyolcz éven alóli apátlan gyermekei. Apátlanoknak tekintetnek a törvénytelen gyermekek is.

Munkaképtelen férj biztosított felesége elhalálozása után, ha a családot egészben vagy nagyrészből munkakeresményéből tartotta el, a 18 éven alóli törvényes gyermekeket árvajáradék, a férjet özvegyi járadék illeti meg, a míg szűkölködnek.

Az árvajáradékra ez akkor is érvényes, ha az elhalálozás idején a házasság már nem állott fenn.

Egy biztosított feleség halála után, kinek férje törvényes ok nélkül különváltan élt és atyai tartáskötelessége alól kivonta magát, a 18 éven alóli törvényes gyermekeket árvajáradék illeti meg, a míg szűkölködnek.

Ez akkor is érvényes, ha a biztosított halála idején a házasság már nem állott fenn és a férj atyai tartási kötelessége alól kivonta magát.

A hátramaradottak járadékigényei mindig a családfenntartó elhalálozása napján veszik kezdetüket.

A törvényes teljesítmények akkor is megadatnak, ha a biztosított eltűnt. Eltűntnek tekintetik, ha egy év leforgása alatt szavahihető értesítések nem jöttek tőle és a körülményekből halála valószínűnek látszik.

A járadék-bizottság a hátramaradottak kijelentésének eskü alatti megerősítését követelheti, hogy az eltűnt életéről az előadottakon kívül semmi más értesüléssel nem bírnak.

Az eltűntek halála napját a járadék-bizottság méltányos ítélettel állapítja meg. A tengeren eltűntek hátramaradottai részére a járadék a jármű elsüllyedésének napjával kezdődik, vagy ha a járműnek nyoma veszett, azon naptól számított fél hónap után, a melyről az eltűnt hajóra vonatkozó utolsó tudósítás szól.

Nincs joguk a hátramaradottaknak biztosítási teljesítményekre, ha a biztosított halálát szándékosan idézték elő.

Betegség folytán fenyegető munkaképtelenség elhárítására a birodalmi biztosító intézet gyógykezelési eljárást foganatosíthat, amennyiben a birodalmi törvény szerinti munkásbiztosító egyik részese által még nem kezdeményeztetett a gyógykezelési eljárás.

Ugyanez áll, ha várható, hogy a gyógykezelés a nyugdíj élvezőjét ismét munkaképesé teszi.

A megbetegedett hozzátartozói, kiknek eltartását egészben vagy túlnyomóan saját munkakeresményéből fedezte, a gyógykezelési eljárás alatt táppénzt kapnak. Ez naponta a legutoljára fizetett havi járulék három-huszdad részét teszi.

A táppénz esedik, a míg és a mennyiben törvényes követelés alapján fizetés vagy bér fizettetik.

A nyugdíj fizetése a gyógykezelési eljárás idejére egészben vagy részben beszüntethető.

Vonakodik a beteg törvényes vagy más nyomós ok nélkül magát gyógykezeltetni és a munkaképtelenség a gyógykezelési eljárás által előreláthatólag meggátolható lett volna, akkor a nyugdíj időlegesen egészben vagy részben megtagadható, ha a beteget ezen következményre figyelmeztették.

Ha a birodalmi biztosító intézet egy betegnél olyan gyógykezelési eljárást foganatosít, mely a birodalmi törvényes munkásbiztosító hatáskörébe tartozik, úgy a táppénz vagy nyugdíj a birodalmi törvényes munkásbiztosítótól nyerendő készpénzilletmények tartamára ezen készpénzilletmények nagyságáig szünetel.

A birodalmi biztosító intézet és a biztosított között valamely gyógykezelési eljárás miatt felmerülő per esetén a választott bíróság dönt végérvényesen.

Birodalmi törvényes munkásbiztosításnak tekintetik a bányászpénztáraknál és a pótpénztáraknál való biztosítás is.

Valamely gyógykezelési eljárás megkezdése miatt a birodalmi biztosító intézetet a birodalmi törvényes munkásbiztosító részeseivel szemben nem illeti meg kárpótlási igény.

Nyugdíjat vagy járadékot élvezők saját kívánatukra valamely menházban, illetve árvaházban vagy más hasonló intézetekben helyezhetők el. Ehhez a készpénzilletmények egészben vagy részben felhasználhatók.

A felvétel az illetményjogosultat egy negyed évre, és ha ezen idő lejáratára előtt egy hónappal nem mond le, mindannyiszor egy további negyedévre kötelezi a felhasznált készpénzilletményekről lemondani.

Iszákosoknak, kik nincsenek gyámság alá helyezve, tárgyi illetmények egészben vagy részben adhatók. Ennek egy részes szegénykötelék vagy az iszákos lakhelye községi hatóságának ajánlatára kell történni. Iszákosoknál, kik gyámság alatt vannak, tárgyi teljesítmények adása csak a gyám hozzájárulásával engedhető meg. Az ő ajánlatára kell történni.

A tárgyi teljesítményeket a lakhely községi előljárósága adja. A készpénzteljesítmény iránti igény a tárgyi illetmények értékében a községi előljáróságra száll. Tárgyi teljesítmény oly módon is adható, hogy iszákos menhelybe vétetik fel.

A készpénzteljesítmények maradványa az illetményjogosult házas-társának, gyermekeinek vagy szüleinek és ha ilyenek nem léteznek, a községnek átutalandó, hogy az ő javára használja fel.

A járadékbizottság a községi előljáróság és az illetményjogosult meghallgatása után rendeletet bocsát ki, s ezt velök és a birodalmi biztosítási intézettel írásbelileg közli. Dönt a község és illetményjogosult közötti per esetén. Ha panasz merül fel, a választott bíróság dönt végérvényesen.

Külön határozmányok érvényesek az igényjogos személyek külföldi tartózkodására és pedig:

egy biztosított oly hátramaradottainak, kik halála idején a járadék-bizottság hozzájárulása nélkül külföldön tartózkodnak, nincs igényük biztosítási teljesítményekre.

Ha igényjogosultak belföldi lakóhelyükről távoznak, úgy a nekik nyújtott illetmények tőkeösszegének felével kielégíthetők. A kielégítés kiszámítási tarifáját a birodalmi biztosítási intézet a szövetségi tanács hozzájárulásával állapítja meg.

A szövetségi tanács ezen külön határozmányokat hatályon kívül helyezheti határterületekre és oly külföldi államokhoz tartozókra, melyek törvényhozása németeknek és hátramaradottaiknak ezen törvény határoz-mányaival egyező ellátásáról kezeskedik.

A biztosításból származó jogok a várakozási idő letelte előtt nem érvényesíthetők, addig a biztosítottnak csak igényjogosultsága van.

A várakozási idő:

1. nyugdíjnál férfibiztosítottakra nézve százhusz tagsági hónap, női biztosítottakra nézve hatvan tagsági hónap,
2. hátramaradottak járadékánál százhusz tagsági hónap.

Az igényjogosultság megszűnik, ha egy naptári évben a százhusz tagsági hónapra terjedő várakozási idő alatt nyolcznál kevesebb és ezen

idő letelte után négynél kevesebb havi járulék teljesített vagy az elismerési illeték fizetése elmaradt.

Az igényjogosultság ismét feléled, ha a biztosított a járulékok vagy elismerési illetékek esedékességének naptári évét követő naptári évben a hátralékos összegeket utánfizeti.

Az igényjogosultság fentartására szolgáló tagsági hónapoknak azon naptári hónapok is számíttatnak, melyekben a biztosított:

1. védkötelességének teljesítésére béke, mozgósítás vagy háború esetén behivatott,

2. mozgósítás vagy háború esetén önkéntes katonai szolgálatot teljesített,

3. betegség miatt időnként munkaképtelen és igazolhatóan akadályozva volt hivatását teljesíteni. A gyógyulási tartam ugyanolyan megítélés alá esik, mint a betegség. Ugyanez áll legfeljebb nyolcz heti tartamra a lebetegedés folytán beállott munkaképtelenségénél, melyből hat hét a lebetegedés utáni időre esik.

Nem számítódik be azon betegség, melyet a biztosított szándékosan vagy egy büntető bírósági ítélettel megállapított büntett vagy verekedésekben való bűnös részvétel által szerzett.

Teljesített katonai szolgálatok katonai okmányokkal igazoltatnak.

A betegségi tartamok bizonyítványokkal igazolandók, melyeket a legfelsőbb közigazgatási hatóság által kijelölt hatóság állít ki.

A biztosítási teljesítmények a lerótt járulékok összege szerint számíttatnak é. p. a nyugdíjösszeg százhusz tagsági hónap letelte után az ezen idő alatt befizetett járulékok összegének egynegyede és egynolczada az ezentúl eszközölt befizetéseknek.

Ha biztosított nőknél a biztosítási esemény hatvan tagsági hónap letelte után és 120 tagsági hónap betöltése előtt áll be, nyugdíjilletményüket az első hatvan tagsági hónap alatt lerótt járulékok összegének egynegyede képezi.

Az özvegyi járadék kétötöde annak a nyugdíjnak, melyet a családfentartó elhalálozásakor húzott vagy munkaképtelenség esetén igényelhetett volna.

Árvák az özvegyi járadéknak egyenkint egyötödét, kétszeres árvák egyharmadát kapják.

Az özvegyi és árva-járadékok együttvéve nem haladhatják meg azt a nyugdíjösszeget, melyet a családfő elhalálozásakor élvezett vagy melyre munkaképtelenség esetén igényt tarthatott volna.

Ha a járadékok magasabbra rugnának, nagyságuk arányában csökkentetnek.

A hátramaradottak egyikének kiválása esetén a többiek járadéka a megengedhető legmagasabb összegre emelkedik.

-A nyugdíjak és járadékok havi részletekben öt pfennigre kikerítve előlegesen fizettetnek ki.

Ha egy női biztosított a hatvan tagsági hónapra terjedő várakozási idő letelte után, mielőtt nyugdíj vagy életjáradék élvezetébe lépett volna, meghal és senkinek sincs igénye hátramaradottak járulékára, úgy a biztosított javára haláláig befizetett járulékok fele kamat nélkül végkielégítésképpen visszatérítendő.

Igényjogosultak egymásután a házastárs, gyermekek, atya, anya, testvérek, ha a biztosítottal halálakor közös háztartásban éltek. Az igény elesik, ha a biztosított elhunytá után egy éven belül nem érvényesítik.

A birodalmi biztosító intézet jogosultnak végkielégítés helyett élethossziglani járadékot adhat. A végkielégítés átváltoztatásának tarifáját a birodalmi biztosító intézet a szövetségi tanács hozzájárulásával állapítja meg.

Ha egy női biztosított a hatvan tagsági hónapra terjedő várakozási idő letelte után férjhezmenés következtében biztosításra kötelezett foglalkozásától megválnak, a javára teljesített havi járulékok felének megtérítésére igénye van. A megtérítés kizár minden további igényt a birodalmi biztosító intézettel szemben.

Ha biztosítottak a hatvan tagsági hónapra terjedő várakozási idő letelte után valamely biztosításra kötelezett foglalkozásból kilépnek, hogy biztosításra kötelezett hasonló ténykedést saját számlájukra folytassanak, a javukra teljesített havi járulékok felének megtérítésére igényük fennáll. A megtérítés kizár minden további igényt a birodalmi biztosító intézettel szemben.

Biztosított nőknek, kik biztosításra kötelezett foglalkozásukból kilépnek, ajánlatra a megszerzett igényjogosultság fentartása vagy a járulékok megtérítése helyett életjáradék adható, melynek nagysága a nyugdíjra szerzett igényjogosultság értékéhez és az ajánlattevő korához igazodik és a járadékbizottság által lesz megállapítva. Az igényjogosultság és az életjáradék értékének kiszámítására szolgáló tarifát a birodalmi biztosító intézet a szövetségi tanács hozzájárulásával állapítja meg.

Az özvegyi nyugdíjra való igény elesik, ha az özvegy férjhez megy, illetve megházasodik. Az özvegy végkielégítésül évi járadékának háromszorosát kapja, azonban az igény elvész, ha az új házasság megkötése után egy éven belül nem érvényesítik.

Nyugdíj a munkaképtelenség tartamára nyújtandó, ha a nyugdíj élvezője már nem munkaképtelen, a járadékbizottság ezen törvény értelmében megvonja nyugdíját.

Azon özvegyi és árvajáradékokat, melyek az élvező szükölködésének tartamára adtak, a járadékbizottság megvonja, mihelyt az élvező szükölködése megszűnt.

Ha a nyugdíjat újból engedélyezik, az előbb fizetett járulékot számítják be a biztosítottnak.

Ha bebizonyul, hogy egy biztosított, a kit eltűntnek tekintettek, még él, a hátramaradottak járadékának további fizetése megszűnik. A birodalmi biztosító intézetnek a helytelenül fizetett összeget nem kell visszakövetelni.

Nyugdíj és járadék szünetel a birodalmi törvényes munkásbiztosítás járadéka mellett, ha a kettő együttvéve túllépné

1. nyugdíjnál a lerótt havi járulékok átlagösszegének százötvenszeresét,
2. özvegyi és árvajáradékoknál ezen összeg hattizedét.

Nyugdíj szünetel fizetés vagy bér vagy egyéb jövedelmező foglalkozás mellett, a mennyiben a nyugdíj és évi munkakeresmény együttesen a lerótt havi járulékok átlagösszegének százötvenszeresét túllépné.

Özvegyi járadék szünetel fizetés vagy bér vagy egyéb jövedelmező foglalkozás mellett, a mennyiben az özvegy özvegyi járadéka és évi munkakeresménye együttesen az elhunyt férj által lerótt havi járulékok átlagösszegének százötvenszeresét túllépné.

Nyugdíj és járadék szünetel, míg a jogosult szabadságvesztést szenved vagy vizsgálati fogságban van, vagy dologházban vagy javítóintézetben van elhelyezve.

Ha belföldön vannak hozzátartozói, kiket egészen vagy nagyrészen saját munkakeresményéből tartott el, a nyugdíj azoknak lesz átutalva.

Nyugdíj és járadék szünetel, míg a jogosult a járadékbizottság hozzájárulása nélkül rendszerint külföldön tartózkodik. Továbbfizetés esetén köteles a birodalmi biztosító intézethez munkaképtelenségéről a kívánt orvosi bizonyítványokat benyújtani. Mily módon és alakban készüljenek a bizonyítványok, azt a birodalmi kancellár állapítja meg. (Birodalmi belügyi hivatal.)

A szövetségi tanács a nyugdíj és járadék szünetelését kizárhatja külföldi határtartományokra vagy olyan idegen államokra nézve, melyeknek törvényhozása németeknek és hátramaradottaiknak ezen törvény határozmányaival megegyező ellátásáról kezeskedik.

Német gyarmatokon és védterületeken való tartózkodás alatt a nyugdíj és járadék nem szünetel.

Érintetlenül hagyja ezen törvény a községek és szegénykötelékek törvényes kötelességeit szükölködők segélyezésére és egyéb törvény, rendelet, szerződés vagy végrendekezésen alapuló kötelességeit, az ezen törvény szerint biztosítottak és hátramaradottaik felőli gondoskodás tekintetében.

Ha egy község vagy szegénykötelék törvényes kötelessége szerint egy szükölködőt egy időre segélyez, melyre ezen törvény szerint igénye

volt vagy van, úgy a község vagy szegénykötelék — mindazonáltal csak ezen igény magasságáig — követelhet kárpótlást.

A temetési költségek kárpótlása, melyek a biztosított halálakor adtak, a mennyiben nem a birodalmi törvényes baleset- és betegsegélyezési biztosítás szerve köteles kárpótlást nyújtani, a tőkekielégítésből, különben pedig csak nyugdíj és járadékok igényelhetők.

A kárpótlási igény kielégítése céljából hátrálékos nyugdíj- és járadékösszegekre teljes nagyságukig, más járadékösszegekre csak fele nagyságukig lehet visszanyulni.

Segélyezésekből származó kárpótlási igény legkésőbb a segélyezés lejáratától hat hónapon belül jelentendő be az illetményjogosult lakhelyére illetékes járadékbizottságnál.

Egy község vagy szegénykötelék akkor is igényelhet kárpótlást, ha a segítségre szorult, kinek nyugdíjra vagy járadékra igénye van, meghal, anélkül, hogy igényét bejelentette volna.

A kárpótlásra jogosultak szintén teljesítményeiknek ezen törvény szerinti megállapítását szorgalmazhatják.

Ily kárpótlási igényekből keletkező perek közigazgatási peres eljárás útján, vagy a hol ilyen nem áll fenn, a kárpótlásra jogosult felett álló felügyeleti hatóság döntésével lesznek elintézve. Utóbbinak döntése a kézbesítéstől számított egy hónapon belül felszólamlás útján megtámadható.

A községek és szegénykötelekre vonatkozó előírások érvényesek üzemvállalkozók és pénztárakra is, ha ilyen kötelezettek helyett, törvényes kötelesség szerint segítségre szorultakat segélyeznek.

A mennyiben az ezen törvény szerint biztosítottak vagy hátramara-dottaik harmadik személyektől valamely kár megtérítését törvényesen követelhetik, mely nekik a családfentartó betegsége, balesete, rokkantsága vagy halála következtében származott, igényük a birodalmi biztosító intézetre száll teljesítményei erejéig.

A nyugdíj- és járadékigényeket csak a következőkre szabad beszámítani: balesetjára- és kártalanítást illető kárpótlási igényekre, a mennyiben a birodalmi biztosító intézetnek harmadik személyek ellen vagy az élvezővel szemben igénye fennáll, ha ennek egyidejűleg birodalmi törvényes balesetjára- és járadékra is igénye van és nyugdíj vagy járadékoknak ennél fogva szünetelnie kellene, é. p. utóbbi esetben a birodalmi biztosító intézet, teljesítményei csökkentésével, a túlfizetett összeget megfelelő részletekben ismét behajthatja,

járulék tartozásokra,

fizetett előlegekre,

helytetenül fizetett járadékösszegekre,

az eljárás megtérítendő költségeire, ha az élvező részéről szándékoság, késleltetés vagy tévútra vezetés történt volna,

a birodalmi biztosító intézet közegei által kiszabott pénzbírságokra.

Ha a teljesítmények oly időre vannak kifizetve, a melyre az élvezőnek birodalmi törvényes balesetjáradékra igénye van és nyugdíj vagy járadékoknak szünetelniök kellene, úgy a birodalmi biztosító intézet teljesítményei csökkentésével a túlfizetett összeget megfelelő részletekben ismét behajthatja.

A biztosítás viselője, a mennyiben ezen törvény nem határoz másképp, a Berlinben felállítandó birodalmi biztosító intézet alkalmazottak részére.

A birodalmi biztosító intézet közegei:

1. igazgatóság,
2. végrehajtó-tanács,
3. végrehajtó-bizottság,
4. járadék-bizottság,
5. bizalmi férfiak.

Az igazgatóság képviseli a birodalmi biztosító intézetet peres és perenkívüli eljárásoknál. Törvényes helyettesi állása van.

A biztosított alkalmazottak és ezek munkaadói a birodalmi biztosító intézet kezelésénél a végrehajtó-tanács útján működnek közre.

A végrehajtó-tanács kebeléből egy évre bizottságot választ, mely a birodalmi biztosító intézet kezelését folytatólagosan felülvizsgálja.

A járadék-bizottság az ezen törvényben reáruházott kötelességeket teljesíti. Különösen tartozik:

1. nyugdíjat, járadékot és kielégítést megállapítani és kiutalni,
2. nyugdíjat és járadékot megvonni és megszüntetni,
3. gyógyeljárás megkezdésére ajánlatokat átvenni, ezen esetek tényállásait kideríteni és ha tudomására jut, hogy egy gyógyeljárással a biztosítottat meg lehet óvni munkaképtelenségétől vagy a nyugdíj vagy özvegyi járadék élvezője ismét munkaképes lehet, a birodalmi biztosító intézetet értesíteni,

4. az alkalmazottak biztosítása ügyében felvilágosítást adni.

A birodalmi biztosító intézet, a végrehajtóbizottság hozzájárulásával, a nyugdíjat élvezők és járulékfizetések feletti ellenőrzést a járadék-bizottságra ruháztatja; ugyanily módon és a szövetségi tanács hozzájárulásával, a birodalmi biztosító intézet még további feladatokat is ruházhat a járadék-bizottságra.

A bizalmi férfiak választják a járadék-bizottsági ülnököket, a választott bíróságokat, a felső választott bíróságot és a végrehajtó-tanácsot.

A járadék-bizottság meghatározott kötelességeket a bizalmi férfiakra ruházhat. Megbízás nélkül is kötelesek minden tudomásukra jutott tényről közölni, mely véleményük szerint a járadék-bizottságnak vagy a birodalmi biztosító intézetnek fontos.

Magasabbfokú igazságszolgáltatási hatóságok a választott bíróságok és a felső választott bíróság. A választott bíróságok száma, székhelye és kerületei császári rendelettel a szövetségi tanács hozzájárulásával lesznek meghatározva. Változások hasonló módon eszközölhetők. A felső választott bíróság székhelye Berlin. Döntései végérvényesek. A felső választott bíróság tagjai a munkákon és üléseken való részvételükért évi megtérítésben részesülnek.

A mennyiben nem ezen törvény szabályozná a választott bíróságok és felső választott bíróság ügymenetét és eljárását, ez császári rendelettel a szövetségi tanács hozzájárulásával történik.

A választott bíróság feletti felügyeletet azon legfelsőbb közigazgatási hatóság gyakorolja, a melyben székhelye fekszik.

Berendeli a megkivántató segéderőket és megszerzi az ügyleti helyiségeket.

A választott bíróság összes költségeit azon szövetséges állam előlegezi, melyben székhelye fekszik, követelésére a birodalmi biztosító intézet negyedévenként visszatéríti ezeket.

A szövetségi tanács a birodalmi biztosító intézet indítványára a költségek megszabására alapelveket állíthat fel.

A felső választott bíróság feletti felügyeletet a birodalmi kancellár gyakorolja (birodalmi belügyi hivatal). A felső választott bíróság összes költségeit a birodalmi főpénztár előlegezi, követelésére a birodalmi biztosító intézet visszatéríti ezeket.

A munkaadók és biztosítottak szerzik be az eszközöket a biztosításra.

Minden naptári hónapra, melyben biztosításra kötelezett foglalkozás üzetett (tagsági hónap), folytatólagosan egyenlő részletekben járulékokat fizetnek. Egyenlő megítélés alá esnek a biztosításra kötelezett foglalkozással a betegségi tartamok, melyekben a biztosítottak fizetésüket tovább élvezték.

Járulékmentes, ki ezen törvény előírásai szerint nyugdíjat élvez.

A havi járulék, a díjátlag-eljárás szerint, egyenlő fizetési osztályba tartozó biztosítottakra egyenlő magasan szabandó meg.

A osztályban	1'60 márka	F osztályban	13'20 márka
B „	3'20 „	G „	16'60 „
C „	4'80 „	H „	20'00 „
D „	6'80 „	I „	26'60 „
E „	9'60 „		

A járulékok felülvizsgálatára, a birodalmi biztosító intézet öt éves időközökben, első ízben 1917. december 31-én, biztosítástechnikai mérleget állít fel.

A biztosítástechnikai számítások kamatlábát a szövetségi tanács állapítja meg.

Ha a mérleg hiányösszeget mutatna, törvényileg kell vagy a járadékokat emelni, vagy a teljesítményeket csökkenteni. Ha felesleg mutatkoznék, a jövőben nyújtandó teljesítmények egyenlően felemelhetők.

Munkaadó, ki a biztosítottat a tagsági hónapon keresztül foglalkoztatja, köteles a maga és az ő járulékát befizetni.

Ha a hónap folyamán a biztosítottat több munkaadó foglalkoztatja vagy a foglalkoztatás nem tart a tagsági hónapon keresztül, akkor minden munkaadó a foglalkoztatásért fizetett ellenérték nyolczszázadát köteles járulékképen fizetni. Ha az ekként egy óra befizetett járulékok meghaladják a legmagasabb osztály járulékát, a többletösszegek későbbi tagsági hónapokra a biztosított javára iratnak vagy indítványra visszafizettetnek.

A biztosításra kötelezettek a kifizetéseknel járulékok felét fizetésükből levonatni tartoznak. A munkaadóknak csak ezen uton szabad a biztosítottak járulékrészét ismét beszedni.

A levonások a fizetési időkre egyenlően osztandók el. A részösszegek teljes 10 pfennigre kerekítendők ki.

Fizetéseknel elmaradt levonásokat még csak a legközelebbinél szabad pótolni, kivéve, ha a munkaadó, hibáján kívül, utólag ró le hatályos járulékokat. Az utólagos járulékfizetések hatályosságára négy évi határidő van megszabva.

A legfelsőbb közigazgatási hatóság állapíthatja meg, hogy biztosításra kötelezett járuléka miként teljesítendő ellenértékéből, ha ez csak tárgyi illetményekből áll vagy harmadik személyek által adatik.

A munkaadó köteles minden hó végén, a tagsági hónapban nála foglalkoztatott biztosítottakért esedékes havi járulékokról, kimutatást felállítani. A kimutatások, az esedékes összegekkel együtt, a járulékfizetési helyekhez legkésőbb a legközelebbi hónap 15-ig bérmentesen benyújtandók s ezek által a birodalmi biztosító intézetnek továbbítandók.

A birodalmi biztosító intézet részére a birodalmi banknál fizetendők be a járulékok.

A kimutatások alapján a birodalmi biztosító intézet számlákat nyit, a biztosított alkalmazottak és hozzátartozóik igényeinek kiszámítására.

A befizetett járulékok bélyegjegyekkel lesznek nyugtázva, melyeket a birodalmi biztosító intézet minden fizetési osztály számára a járulékfizetési helyekre átutal.

A bélyegjegyeknek a fizetési osztály és a pénzürték megjelölését kell tartalmazniok.

A munkaadók kötelesek az átvett bélyegjegyeket azonnal az alkalmazott biztosítási bárcajára ragasztani és értékteleníteni. A bélyegjegyek ekkor járulékfizetési nyugtáknak tekintetnek.

Az értéktelenítésre vonatkozólag rendeleteket bocsájt ki a szövetségi tanács.

A birodalmi biztosító intézet a szükséghez képest rendez be járulékfizetési helyeket. A mennyiben külön járulékfizetési helyek nincsenek felállítva, a birodalmi biztosító intézet indítványára ügyei a legfelsőbb közigazgatási bíróság részéről e célra megjelölt helyeken vagy a postahivatalok által intéztetnek el. A járulékfizetési helyeknek nyújtandó megtérítési összeget a szövetségi tanács a birodalmi biztosító intézet meghallgatása után állapítja meg.

Ha a biztosítottat hónap közben több munkaadó foglalkoztatja vagy a foglalkoztatás nem tart a hónapon keresztül, kötelesek a munkaadók legkésőbb a tagsági hónap végéig az esedékes járulékokat, a biztosított közelebbi megjelölésével, a járulékfizetési helynek bérmentesen beküldeni. Az ellenértékből a biztosított járulékára tett levonást, köteles munkaadó a biztosítási bárcaán tanusítani.

Biztosított köteles magának biztosítási bárcaát kiállíttatni. A kiállítás a biztosított felvételi bárcajával, melynek kor, családi körülmények és fizetési illetmények felől kell felvilágosítással szolgálni, ajánlandó. A községi rendőrhatalóság ehhez tíz márkáig terjedhető pénzbírsággal kényszerítheti. Ha nincs biztosítási bárcaja vagy vonakodik azt előadni, a munkaadó beszerezheti.

A kiállítási helyek az egy hó folyamán beérkezett felvételi bárcaákat a hó végén beküldik a birodalmi biztosító intézetnek.

A biztosított új felvételi bárca betérjesztésével mindig kérhet új biztosítási bárcaát.

A szövetségi tanács a birodalmi biztosító intézet meghallgatása után határozza meg a kimutatások, biztosítási bárcaák és felvételi bárcaák beosztását. Az előállítás és szállítás költségeit a birodalmi biztosító intézet viseli.

A bárca csak törvényesen előírt adatokat tartalmazhat és semmi különös ismertető jellel nem bírhat; mindenekelőtt nem foglalhat magában a tulajdonos viselkedésére vagy munkájára vonatkozó adatokat.

Senkinek sem szabad a tulajdonos akarata ellenére biztosítási bárcaát visszatartani. Ez nem áll az illetékes helyekre nézve, ha a bárcaákat újbóli felállítás, helyreigazítás vagy járulék-ellenőrzés miatt tartják vissza.

Ha valaki ezen előírások ellenére bárczát visszatart, az ebből származó hátrányokért felelős a jogosultnak. A községi rendőrhatóság átveszi a bárczát és kiszolgáltatja a jogosultnak.

A bárcza legalább huszonnégy bélyegjegynek és tanusítványnak nyújt helyet. Minden biztosított bárczája folytatólagosan számoztatik.

A legfelsőbb közigazgatási hatóság határozza meg azon helyeket, melyek a bárczákat kiállítják (kiállító helyek).

A bárczát a kiállítás napja után három éven belül újjal kell pótolni. Ha ezt elmulasztják, a községi rendőrhatóság tiz márkáig terjedhető pénzbírsággal kényszerítheti erre.

Elveszett, használhatatlanná vált vagy elpusztított biztosítási bárczák újjal helyettesítendők.

Kimutatható járulékok hitelesítve átviteleztetnek; a birodalmi biztosító intézetet, ha nem a használhatatlanná vált bárcza lesz beterjesztve, előzőleg meghallgatják és minden esetben utólag új felvételi bárczával tudósítják.

A szövetségi tanács határozza meg, hogy miként szedetnek be azon biztosításra kötelezettek járulékait, kik a birodalom vagy szövetséges állam külföldi hivatalos képviselőinél vagy ezek vezetőinél vagy tagjainál vannak alkalmazva, valamint azon személyekért, kik biztosításra kötelezett foglalkozáshoz hasonló ténykedést saját számlájukra folytatnak.

A biztosítás vagy a szerzett igényjogosultság fentartásának önkéntes folytatása esetén, a járulékok és elismerési illetékek posta útján bérmentesen küldendők be a birodalmi biztosító intézetnek.

Személyek, kiknek biztosításuk önkéntes folytatása engedélyezve lett, a birodalmi biztosító intézet kívánatára, családi állapotukról és hozzátartozóik koráról mindig felvilágosítást adni kötelesek.

Ha valaki valamely ellenértékes, de nem készpénzzel fizetett vagy csak átmeneti foglalkozásnál önként biztosítja magát, igénye van a munkaadó járulékrészére. Ez megtagadhatja, többet megtéríteni, mint a mennyivel ezen törvény szerint biztosításra kötelezett foglalkozásért hozzájárulni köteles.

Járulékok, melyeket a biztosításra kötelezettség téves elfogadása folytán fizettek és nem követeltek vissza, önkéntes tovább biztosításra teljesített befizetéseknek tekintetnek, ha ehhez való joguk a fizetés idején fennállott.

A biztosított járulékait a fizetés után négy éven belül visszakövetelheti, hacsak nyugdíj vagy járadék nem engedélyezett már jogérvényesen részére.

A munkaadó nem követelhet már vissza járulékokat, ha a biztosított által az ő részének értéke megtérített vagy a fizetés óta két év lejárt.

Járulékfizetési perben, ha nem a teljesítmények megállapításánál keletkezik, a foglalkozási helyre illetékes járadékbizottság és panasz esetén a választott bíróság dönt végérvényesen.

Midőn elvi jelentőségű törvényes előírások még meg nem állapodott értelmezéséről van szó, a választott bíróság az ügyet saját véleménye megindokolásával a felső választott bíróságnak adja át, ha azt panaszvezető a panasz-határidőn belül javasolja. Más érdekeltek is javasolhatják azt egy héten belül, miután a nyilatkozatra alkalmat nyertek. Ily esetekben a felső választott bíróság dönt a választott bíróság helyett.

Járulékok kiszámítása és beszámítása, megtérítése és kárpótlása feletti minden más perben, munkaadók és alkalmazottak között, a foglalkozási helyre illetékes járadékbizottság dönt végérvényesen.

Ha a per végérvényesen el van döntve, a járadék-bizottság gondoskodik arról, hogy a korán beszédett járulékok utólag fedeztessenek. Túlfizetett járulékokat, melyek még visszakövetelhetők, a birodalmi biztosító intézettől indítványra ismét bevonja és az érdekelteknek visszafizeti. A bélyegjegyek megsemmisíttetnek.

Ha a biztosítási kötelezettség és jog kérdése nemlegesen intéztetik el, az érdekeltek a még el nem évült járulékokat indítványra visszakapják. A tévesen fizetett járulékokra vonatkozó határozmányok ezáltal nem érintetnek.

A birodalmi biztosító intézet ellenőrzi a járulékok idejekoráni és pontos lerovását. Ezen ügyeket a járadékbizottságra ruházhatja.

A munkaadók tartoznak alkalmazottaik száma, munkakeresménye és alkalmazási tartama felől, a foglalkozási helyre illetékes járadék-bizottságnak és birodalmi biztosító intézetnek magának, valamint mindkettő megbizottjának felvilágosítást adni. Tartoznak az üzleti könyveket vagy jegyzékeket, melyekből a tényállások kitűnnek, az üzemidő alatt a helyszínen előmutatni. A biztosítottak is tartoznak foglalkozásuk helyét és tartamát, valamint munkakeresményüket illetőleg felvilágosítással szolgálni.

Mindkét csoport köteles a jelzett hatóságoknak és megbizottaiknak, a mennyiben azt kívánják, a biztosítási bárcaikat felülvizsgálat és helyesbítés céljából átvételi elismervény ellenében kiszolgáltatni.

A járadék-bizottság a munkaadókat és biztosítottakat százötven márkáig terjedhető pénzbüntetéssel kényszerítheti kötelességeik teljesítésére. Panaszra a választott bíróság dönt végérvényesen.

Ha az ellenőrzésből készpénzkiadások származnak, a munkaadókra róhatók, hogyha azok az ő kötelességmulasztásuk által okoztattak. Panaszra a választott bíróság dönt végérvényesen.

A birodalmi biztosító intézet anyagi eszközei csak a törvényesen előírt és megengedett célokra fordíthatók.

A bevételek és kiadások külön-külön számolandók el, az állományok elkülönítve őrzendők.

A birodalmi biztosító intézet vagyona kamatoztatólag mint gyámpénz helyezendő el, a mennyiben ezen törvény mást meg nem enged.

A vagyonnak legalább egynegyede birodalmi- vagy szövetséges állam-kölcsönökben helyezendő el.

Ezeken kívül oly értékpapirokban helyezhető el, melyek birodalmi törvényesen gyámpénz elhelyezésére meg vannak engedve.

A birodalmi kancellár (birodalmi belügyi hivatal) engedélyezheti, hogy a vagyon községek és községi köteleknek, iskola- és egyházközségeknek nyújtandó kölcsönökben is elhelyeztessék, a mennyiben ez már a gyámpénz elhelyezésére vonatkozó előírásokban nem engedtetett meg. A kölcsönöknek vagy a hitelező részéről felmondhatóknak kell lenni vagy rendes törlesztés alá esni.

Az elhelyezést a kamathozó papírok egyes nemeiben egy meghatározott összegre korlátozhatja.

Visszavonhatóan megengedheti, hogy időnként rendelkezésre álló készletek más módon helyeztessenek el.

A birodalmi biztosító intézet a birodalmi kancellár hozzájárulásával vagyonának egynegyedét másképp is helyezheti el, mint az előbbieken előadatott.

Ily befektetés csak értékpapirokban, más alakban csak kezelési célokra, vagyoni veszteségek elkerülésére vagy olyan vállalkozásokra engedhető meg, melyek kizárólag vagy túlnyomóan a biztosítottak javára szolgálnak.

A biztosítási teljesítmények iránti igények, bizonyítékok mellékelése mellett, az illetékes járadék-bizottságnál jelentendők be.

Illetékes azon járadék-bizottság, melynek kerületében a biztosított indítványa idején lakik vagy alkalmazva van.

Ha e szerint több járadék-bizottság van, azt illeti az elsőség, a kihez először járult.

Ha a biztosítottnak belföldön nincs lak- vagy foglalkozási helye, vagy meghalt vagy eltűnt, akkor utolsó lak- vagy foglalkozási helye mérvadó.

Ha ilyen nem létezik, azon vállalat székhelye mérvadó, melynél a biztosított alkalmazva van, vagy legutoljára alkalmazva volt.

A gyógyellátás megkezdése iránti indítványokat, tényállásuk felderítése után, a járadék-bizottság elnöke a birodalmi biztosító intézethez továbbítja határozathozatal céljából; a többi teljesítményeket a járadék-bizottság állapítja meg.

A járadék-bizottság elnöke szóbeli tárgyalás nélkül egyedül határoz, ha törvényes kor betöltése folytán nyugdíjról, életjáradékról, hátramardottak járadékáról, kielégítésről vagy megtérítésről van szó.

Rendelet útján határozhatók el azon további esetek, melyekben szóbeli tárgyalást nem tartanak.

Az említett esetek kivételével a döntést nyilvános szóbeli tárgyalás után hozzák; ehhez a munkaadók és biztosított alkalmazottak egy-egy biztosítási képviselője mint ülnök bevonandó.

A döntés szótöbbséggel történik.

Ha a szavazásnál az összegek magassága tekintetében nem alakul többség, akkor a nagyobb összegekre leadott szavazatok az utána következőkre leadottakhoz mindaddig hozzászámíttatnak, míg többség mutatkozik.

A járadék-bizottság határozatai ellen, a rendelkezés kézbesítésétől számított egy héten belül, meg van engedve a választott bírósághoz való felebbezési jog.

Ha a felebbezés elkésett vagy meg nem engedhető, az elnök visszautasíthatja a szóbeli tárgyalást.

A felebbezés felett azon választott bíróság dönt, melynek kerületébe a megtámadott határozatot hozó járadék-bizottság tartozik.

A döntés szóbeli tárgyalás alapján történik; ehhez a munkaadók és biztosított alkalmazottak két-két biztosítási képviselője bevonandó.

Ha a választott bíróság a megtámadott határozatot felfüggeszti, mert az eljárás lényeges hiányokban szenved, az ügyet az első fórumra visszautasíthatja.

A mellett időleges teljesítmény nyújtását elrendelheti.

Ha bizonyos, hogy az ítélet a felső választott bíróság felülvizsgálásával meg nem támadható, az elnök a törvényes előírásokra való hivatkozással az ítélet végén megjegyzi, hogy végérvényes.

Ha a megtámadott ítélet helytelenül jelöltetett meg végérvényesen elintézettnak, megengedhető a felülvizsgálat, mely a kézbesítéstől számított egy éven belül eszközendő.

Ha a választott bíróság egy esetben, melyben a felülvizsgálat ki van zárva, a felső választott bíróság hivatalosan közzétett elvi döntésétől el akar térni, köteles az ügyet jogi felfogása indokolása mellett a felső választott bíróságnak átadni. Ez dönt akkor a választott bíróság helyett. Az ügy átadásáról a birodalmi biztosító intézet és az indítványozó értesítendő.

A választott bíróság ítéletei ellen felülvizsgálatnak van helye.

A felülvizsgálat ki van zárva, ha következőkről van szó:

1. nyugdíj vagy életjáradék nagysága, kezdete és vége,
2. hátramaradottak járadéka,
3. kielégítés vagy megtérítés,
4. eljárási költségek.

A felülvizsgálat felett a felső választott bíróság dönt.

A felülvizsgálat iránti kérelem írásbelileg teendő; a felülvizsgálati okok megadandók. A megtámadott ítélet más okokból is megváltoztatható, mint a felülvizsgálatban megadottak.

A felülvizsgálati kérelem csak arra támaszkodhatik, hogy:

1. a megtámadott ítélet a fennálló jog nem alkalmazásán, vagy helytelen alkalmazásán, vagy az ügyirat világos tartalma elleni tévedésen alapszik,

2. az eljárás lényeges hiányokban szenved.

A döntés szóbeli tárgyalás alapján történik; ehhez két bírósági hivatalnok és a munkaadók és biztosított alkalmazottak egy-egy biztosítási képviselője bevonandó.

Ha az elnök az előadóval megegyezik a felett, hogy a felülvizsgálat meg nem engedhető vagy elkésett, a szóbeli tárgyalást elvetheti. Ha a felülvizsgálatot mint elkésettet elvetették, indítványozó a rendelkezés kézbesítésétől számított egy héten belül a felső választott bíróság döntéséért folyamodhatik; a rendelkezésnek utalnia kell erre.

Különben szóbeli tárgyalás után nyilvános ülésen döntenek.

Ha a megtámadott ítélet fel lesz függesztve, a felső választott bíróság vagy maga dönthet az ügyben, vagy visszautalhatja az első fórumokra. A mellett időleges teljesítmény nyújtását elrendelheti.

A hely, melyhez az ügyet átutalják, kötve van azon törvényes bírálathoz, melyen a megtámadott ítélet felfüggesztése alapszik.

A felső választott bíróság közzéteszi azon döntéseit, melyeknek elvi jelentőségük van.

A közzététel módját a birodalmi kancellár (birodalmi belügyi hivatal) állapítja meg.

Egy végérvényes határozattal, vagy jogérvényes ítélettel befejezett eljárás, az ezen törvényben idézett feltevések létezése esetén ismét felvehető.

Az újrafelvétel iránti indítvánnyal megtámadási okok, melyek által ezen, vagy egy alsóbb fokú forum régebbi döntései érintetnek, érvényesíthetők, ha a megtámadott döntés a régebbin alapszik.

Az indítvány felett azon hely dönt, melynek határozatát vagy ítéletét megtámadták.

Ha több döntés támadtatott meg, melyek különböző rendű helyekről lettek kibocsátva, a magasabb rendű hely dönt.

Az indítvány egy hónapon belül teendő.

A határidő azon nappal kezdődik, melyen a fél a megtámadási okot megtudja, de nem mielőtt a határozat vagy ítélet jogerőssé vált. A jogerő napjától számított öt év lejárata után az indítvány meg nem engedhető.

Az előbbi szakasz előírásai nem érvényesek, ha az újrafelvételt hiányos képviselő miatt indítványozzák. A határidő akkor azon naptól számít, a melyen a határozat vagy az ítélet a félnek, vagy ha nem volt képes a pert maga folytatni, törvényes képviselőjének kézbesített.

Az újrafelvétel hivatalból is megindítható.

Ha az indítvány elkésett vagy meg nem engedhető, akkor azt a döntésre illetékes hely elnöke, indokokkal ellátott rendelkezéssel, szóbeli tárgyalás nélkül elvetheti. A felső választott bíróság elnöke csak akkor teheti ezt, ha az előadóval megegyezett felette.

Az indítványozó, a rendelkezés kézbesítésétől számított egy héten belül, az illetékes hely döntéséért folyamodhat. A rendelkezésnek utalnia kell erre.

Ha az indítvány idejekorán tétetett és megengedhető, úgy a fődolog, a mennyiben a megtámadási ok azt illeti, újra tárgyalás alá veendő.

Az új eljárásnál azon eljárások érvényesek, melyek azon fórumra mérvadók, melynél az új eljárás megindított.

Jogsegélyek annyiban engedhetők meg, a mennyiben ilyenek az újrafelvétellel foglalkozó forum döntései ellen egyáltalán igénybe vehetők.

Az eljárás újrafelvétele, eltérőleg az előbbeni előírásoktól, császári rendelettel a szövetségi tanács hozzájárulásával szabályozható.

Ha egy érdekelt szándékosság, késleltetés vagy tévútra vezetés által eljárási költségeket okoz, azok egészben vagy részben reáráthatók. Különben az eljárás költségei nem rovatnak az érdekeltekre.

A teljesítések kifizetése a posta útján történik.

Az elszámolás a postával oly módon történik, hogy a legfelsőbb postahatóságok közlik a birodalmi biztosító intézettel, hogy járadék-bizottsági utalványokra a posta a lefolyt üzletévben mennyit fizetett.

Az értesítés vételétől számított 2 héten belül köteles a birodalmi biztosító intézet készenlétben álló anyagi eszközeiből az összeget kifizetni.

A legfelsőbb végrehajtó hatóság azon feladatokból és jogokból, melyeket ezen törvény részére kijelöl, egyeseket más hatóságokra ruházhat.

A nyilvános hatóságok jogsegélyre kötelezettek.

A jogsegély költségeit, mint saját kezelési költségeit, a birodalmi biztosító intézet annyiban téríti meg, a mennyiben azok napidíjakból és utiköltségekből, valamint illetékekből tanuk és szakértők részére vagy készpénz kiadásokból állanak.

A mennyiben más államok egy az alkalmazott biztosításnak megfelelő gondoskodási intézményt életbeléptettek, a kölcsönösség megővése mellett, a birodalmi kancellár a szövetségi tanács hozzájárulásával megállapodhat, hogy milyen terjedelemben szabályoztassék a gondos-

ködés ezen törvény szerint vagy a másik állam gondoskodási határozatai szerint azon üzemek részére, melyek egyik állam területéről a másikéra áttérjednek, valamint azon biztosítottak részére, kik időnként a másik állam területén foglalkoztatnak.

Megfelelő ellenszolgáltatás mellett, eltérőleg ezen törvény előírásaitól, ugyanily módon lehet külföldi államokhoz tartozók biztosítását szabályozni és az egyik állam gondoskodásának életbeléptetését a másik területén megkönnyíteni. Ezen megállapodásokban a munkaadó jelen törvény szerint fennálló hozzájárulási kötelezettségét nem szabad korlátozni vagy mellőzni. Ezen megállapodások az országgyűléssel közlendők.

A birodalmi kancellár a szövetségi tanács hozzájárulásával elrendelheti, hogy külföldi államokhoz tartozók és jogutódaik ellen megtorlási jog alkalmaztassék.

A birodalmi biztosító intézet első berendezéséből származó költségek a birodalmi főpénztár által előlegezendők. Ezek a legközelebb befolyó biztosítási járulékokból térítendőek vissza.

Ott, a hol gyár-, tengerész- és hasonló pénztáraknál és berendezéseknél külön nyugdíjberendezések állanak fenn, a rokkantsági, aggkori és hátramaradottak segélyezéseibe, melyeket az ezen törvény szerint biztosított tagjaiknak nyújtanak, jelen törvény nyugdíj- és hátramaradottak illetményei beszámíthatók. Előfeltétel ennél, hogy a járulékok a pénztár anyagi eszközeiből teljesíttessenek és hogy a munkaadók pótlékokat fizessenek a pénztárba, melyek az ezen törvény szerint fizetendő járulékoknak legalább felével egyenlők. A birodalmi biztosító intézet, ezen törvénynek a biztosítási teljesítményekre vonatkozó előírásai szerint állapítja meg az átvett havi járulékoknak megfelelő nyugdíj- és hátramaradottak illetményeket és folytatólagosan átutalja azokat az érdekelt pénztárnak. Indítványra posta útján közvetlenül jogosult kezeihez történik a fizetés. Ezen törvény különbeni teljesítményei közvetlenül adatnak meg a biztosított pénztári tagoknak.

Ha több pénztárról van szó, melyek a jogosultért a birodalmi biztosító intézetnek járulékokat fizettek, úgy a birodalmi biztosító intézet minden egyes pénztárral közli a részére számításba jövő, az ezen törvény teljesítményei szerint a befizetett járulékoknak megfelelő összeget. Ezen esetekben a birodalmi törvényes teljesítmények végösszege, a birodalmi biztosító intézet utalványozására, a posta útján fizettetik jogosultnak.

Ha az ezen törvény érvénybeléptekor meglevő pénztári tagok, kikért a birodalmi biztosító intézethez járulékok fizettetnek, biztosítási eseménye a törvény hatályának első tíz évén belül beáll és az érdekelt pénztár szabályai szerint teljesítményeket köteles nyújtani, úgy a birodalmi bizto-

sítő intézet a pénztári teljesítmények fedezetére, a teljesített járulékfizetéseknek megfelelő díjtartalék magasságában, egy egyszeri pótlékot nyújt.

Gyári-, tengerész- és hasonló pénztáraknak és berendezéseknek joguk van szabályszerű teljesítményeiket, melyeket ezen törvény érvénybe lépése előtt engedélyeztek, fedezeti tőkéjük befizetése ellenében, a birodalmi biztosító intézetre ruházni.

Tagjaik várakozási idejét, a megfelelő díjtartaléknak a birodalmi biztosító intézethez való lefizetése által, megrövidíthetik, vagy az összes igényjogosultságot erre ruházhatják.

A szövetségi tanács, a pénztárnak anyagi eszközeiből fizetendő járulékokat illetőleg, közelebbit állapíthat meg.

Ő határozza meg, a birodalmi biztosító intézet meghallgatása után, a díjtartalékok és fedezeti tőke kiszámítására szolgáló alaptételeket.

A birodalmi biztosító intézetnek a gyári-, tengerész- és hasonló pénztárak és berendezések teljesítményeinél való részvételére vonatkozó előírások keresztülvételére, illetve ezen szervezetek szabályszerű teljesítményeinek átvételére a birodalmi biztosító intézet által, a pénztárak szabályai megváltoztatandók; a megváltoztatáshoz az illetékes hatóság jóváhagyása szükséges. A hatóság maga viheti keresztül jogérvényesen a változtatást, ha a pénztár, az érdekelt munkaadók vagy a tagok többségének indítványára, elutasítja.

A szövetségi tanács, az előző szakasz második mondatának esetében, az eljárást a magánbiztosítókra felügyelő császári hivatalhoz utasítja.

Az előbbeni, a külön nyugdíjberendezésekre vonatkozó szabályrendeletek, oly rokkantsági-, nyugdíj- és hátramaradottak ellátási pénztárakra is érvényesek, a melyekre nézve a helység szabályai szerinti belépési kötelezettség fennáll.

A rokkantsági-, agykori- és hátramaradottak segélyezések, melyeket társládák vagy társláda-pénztárak ezen törvény szerint biztosított tagjaiknak nyújtanak, ezen törvény nyugdíj- és hátramaradottak illetményeivel csökkennek. A birodalmi törvényes járulékok ez esetben a társláda vagy társláda-pénztár anyagi eszközeiből fizetendők; a munkaadó járuléknak legalább az ezen törvény szerint fizetendő járulékok felét kell kitennie.

A szabályzat megállapíthatja, hogy a segélyezések az előbbi szakaszban megjelölt összegnek csak egy részére vagy egyáltalán ne mérséklessenek. Ha e szerint a segélyezések teljes mérséklése nem történik meg, csak a birodalmi törvényes biztosítási járulékok megfelelő része fizetendő a társláda vagy a társláda-pénztár anyagi eszközeiből; a munkaadó járuléknak aztán a társláda vagy a társláda-pénztár anyagi eszközeiből fizetendő járulékoknak legalább felét kell kitennie.

A társláda vagy a társláda-pénztár anyagi eszközeiből történő járulék-fizetések felől a részleteket a szövetségi tanács határozza meg.

Ha az ezen törvény érvénybeléptekor meglevő társláda vagy társláda-pénztári tagok, kikért a birodalmi biztosító intézethez járulékok fizettetnek, biztosítási eseménye a törvény hatályának első tiz évén belül beáll és az érdekelt társláda vagy társláda-pénztár szabályai szerint teljesítményeket köteles nyújtani, úgy a birodalmi biztosító intézet a pénztári teljesítmények fedezetére, a teljesített járulékfizetéseknek megfelelő díjtartalék magasságában, egy egyszeri pótlékot nyújt.

A díjtartalékok kiszámítására szolgáló alaptételeket a szövetségi tanács állapítja meg, a birodalmi biztosító intézet meghallgatása után.

Alkalmazottak, kik ezen törvény közzététele idején más magán életbiztosítási vállalatoknál vannak biztosítva, mint gyári-, tengerész- vagy hasonló pénztárak és berendezések, saját indítványukra felmenthetők a járulékfizetés alól, ha ezen törvény életbeléptekor az ezen biztosításokért fizetett járulékoknak évi összege, indítványuk idején levő fizetési viszonyaiknak megfelelő járulékokkal legalább egyenlő, melyeket ezen törvény szerint fizetni tartoznak.

A járulékfizetés alóli felmentés iránti indítványt az első felvételi bár czában kell megtenni. Az indítvánnyal egyidejűleg a biztosítási nyugta is beterjesztendő. A felmentés a felvételi bár czában és a biztosítási bár czában nyugtázandó.

Felmentés feletti per esetén a foglalkoztatási helyre illetékes járadék-bizottság és panaszra végérvényesen a választott bíróság dönt.

Azon esetekben, midőn ezen törvény közzététele idején alkalmazottak más magán életbiztosítási vállalatoknál vannak biztosítva, mint gyári-, tengerész- vagy hasonló pénztárak és berendezések és ezen törvény életbeléptekor az ezen biztosításokért fizetett járulékoknak évi összege, indítványuk idején levő fizetési viszonyaiknak megfelelő járulékokkal legalább egyenlő, melyeket ezen törvény szerint viselni kötelesek, a munkaadó tartozik az ezen törvény szerint reá eső járulékrészt a birodalmi biztosító intézethez beszolgáltatni; a biztosítottnak ezért ezen törvény fél teljesítményei nyújtatnak.

Ha a munkaadó alkalmazottainak magánbiztosításaihoz pótlékokat fizetett, úgy ezen pótlékokat a birodalmi biztosító intézethez fizetendő járulékokkal csökkentheti.

A biztosított indítványára, a birodalmi biztosító intézet a pótléknak csökkentett összegeit továbbfizeti a magánbiztosító vállalatokhoz a munkaadók járulékaiból, ha

1. a biztosítás teljes összegében fennáll,
2. a biztosítási nyugta letétbe helyeztetik,

3. a nyugdíj és hátramaradottak járadékára való igényjogosultság biztosítására, a biztosításból eredő követelés azon részéig, mely a munkaadó-pótlékok csökkent összegének megfelel, a birodalmi biztosító intézet javára jogkötelezetten engedményeztetik.

Az előírások kivitele feletti közelebbi részleteket a szövetségi tanács határozza meg.

Ha a biztosítások az alkalmazott halálának bekövetkezte előtt, lejárát, törlés, vagy más okokból megszűnnek, a járulékfizetés alóli felmentés is elesik. A magánbiztosítási vállalatok kötelesek a biztosítási szerződések megszűntét a birodalmi biztosító intézettel közölni, ha nekik az alkalmazott járulékfizetések alóli felmentése bejelentetett. Törvényellenes eljárások száz márkáig terjedhető pénzbírsággal büntethetők a felügyelő hatóság által.

Az első három évben ezen törvény életbelépte után a birodalmi biztosító intézet egyes alkalmazottaknak előzetes orvosi vizsgálat után meg is engedheti, hogy várakozási idejüket, ezen törvény teljesítményeinek élvezéséhez, a megfelelő díjtartalék befizetése által megrövidítsék.

A díjtartalék kiszámítására szolgáló alaptételeket a szövetségi tanács állapítja meg a birodalmi biztosító intézet meghallgatása után.

Az első tíz évben ezen törvény életbelépte után a hátramaradottak járadékainál a várakozási idő százhusz helyett csak hatvan tagsági hónapot tesz.

Az özvegyi járadékok a nyugdíj szerint számíttatnak, mely az első hatvan tagsági hónap alatt fizetett járulékok egynegyed értékét teszi.

Minthogy a törvényjavaslat sok intézkedése oda tendál, hogy a magánbiztosító társaságok is vállalhatják a célbavett biztosításokat, a német biztosító intézetek nagy reményeket fűznek ahhoz, hogy új nagy üzleti tér nyíljon számukra. Ez okból néhány biztosító társaság már rendkívüli közgyűlést is hívott össze, hogy alapszabályait olyképp változtassa meg, hogy az alkalmazottak biztosítását is felvehesse üzletkörébe. Nem hihető azonban, hogy a magánbiztosításnak ebből az új ágazatból valami haszna lesz. Ugy fog járni, mint Ausztriában, hol hasonló alkalmnál a nagy előkészületek nagy kudarczczal végződtek, mert az állami hatalom a magánbiztosítók elé oly nehézségeket gördített, hogy azokat erről az ügykörről mesterségesen és erőszakosan teljesen leszorította.

A concentratio a gazdaság-társadalmi életben.¹⁾ II.

Belgiumra vonatkozólag a fejlődés menetét nem lehet megállapítani. Vállalati statistika az utóbbi időkben mindössze az 1896. évről van, ellenben ennek eredményei is teljesen a concentratio mellett tanuskodnak. Az ipari vállalatok ugyanis következőképp oszlottak meg:²⁾

	szám	o/o
Segéd nélküli } kisipar	165.000	70·1
1—4 segéd }	54.500	24·1
Középipar (5—49 segéd)	14.800	5·1
Nagyipar (50—499 segéd)	1.500	0·6
„ (500 és több segéd)	200	0·1
	<u>236.000</u>	<u>100·0</u>

A kisipari vállalatok vannak főként képviselve, de hogy a termelésben a nagyobb vállalatok részesednek legnagyobb súlylyal, kiviláglik az alábbi kimutatásból, mely szerint a 682 ezerre rugó segédszemélyzet közül alkalmazva volt:

	szám	o/o
1—4 } segédes	95.000	13·9
5—49 }	177.000	26·0
50—499 } vállala-	250.000	36·7
500 és több } tokban	160.000	23·4
	<u>682.000</u>	<u>100·0</u>

Vagyis a segédszemélyzetnek a zöme (60·1⁰o) a nagyiparra esik.

Kevésbé lehet a concentratio ellen érvelni, a mint ezt Yves Guyot teszi az Észak-Amerikai Egyesült-Államokra vonatkozó adatokkal. Kétségtelen, hogy főként, a mi a vállalatok számbeli növekedését illeti, az eredmények — látszólag — kedveznek Yves Guyotnak. Volt ugyanis a vállalatok száma:

1850-ben	123.025	1880-ban	253.852
1860-ban	140.033	1890-ben	355.415
1870-ben	252.148	1900-ban	512.254

Ha csak az utolsó két évtizedet is vesszük, a vállalatok jelenté-

¹⁾ Felolvasatott a Magyar Közgazdasági Társaság február 3-án tartott ülésén.

²⁾ *Recensément général des industries et des métiers*. 1896. XVIII. kötet. 151. lap.

kenyen megszorodtak. A helyzet kellő megítélése szempontjából tudni kell, hogy ezt a növekedést leginkább az okozza, hogy az egyes censusok más-más elveket követtek a kézmű, vagy helyesebben mondva a kisipar felvételénél. A vállalatoknak 1900. évi feltűnő emelkedése is onnan ered, hogy ekkor sok oly kisüzem vétetett számba, a melyek az előbbi felvételek alkalmával teljesen figyelmen kívül hagyattak. Maga a népszámlálási munka (VII. kötet LXIV. oldal) megjegyzi, hogy 127.419 oly vállalat adatai feldolgoztattak, a melyek 500 dollárnál kevesebb értéket termeltek s a melyek 1890-ben nem képezték a felvétel tárgyát. Ezeket leszámítva, az összehasonlítás alapját képezhető vállalatok száma 1900-ban 384.835 volt, a szaporodás tehát az 1890. évhez képest csak 29.420. Különbözik még maga az a tény, hogy a vállalatok száma növekszik, nem érv a concentratio ellen. A concentratio-nak csak egyik és már fejlettebb stadiuma az, a midőn a vállalatok csökkennek. Oly helyen, — mint Észak-Amerika — a hol az ipar a maga teljében csak az utolsó évtizedekben bontakozott ki, a hol különben is nagyon sok alkalom van a nagyvállalatok mellett is az egyéni érvényesülésre, a vállalatok számbeli gyarapodása természet-szerű. A vállalatoknak az Egyesült-Államokban való szaporodása némi összhangzásban van a népesség számának fejlődésével is, a mely körülményt a kettő fejlődése közötti különbséget véve alapul — a mint erre helyesen mutatott rá Bücher¹⁾ — bizonyos esetekben a concentratio megítélésénél szinte tekintetbe kell venni. Az Egyesült-Államok népessége 1856 óta 1900-ig 23 millióról 76 millióra emelkedett, több mint megháromszorozódott, lévén az emelkedés 330·10/0-nyi. Ugyanekkor a vállalatok, ha a helyesbített adatokat vesszük, csak 212·90/0-kal növekedtek meg, tehát távolról sem tartottak lépést a népesség szaporodásával, a mi már némileg a concentratio mellett bizonyít.

De vannak ennél sokkal positivebb jelenségek, a melyekből meg lehet állapítani, érvényesült-e a concentratio, vagy sem. Így, ha egységes felvételek állanának rendelkezésünkre, már a vállalatoknak az alkalmazott segédszemélyzet száma szerint való részletezése rámutatván arra, hogy a különböző nagyságkategóriákon belül minő arányban fejlődtek a vállalatok, engedne ez irányban némi következtetést vonni. A vállalatok ily csoportosítását azonban csak az utolsó census eszközli.²⁾ De ezek az adatok sem minden tanulságnélküliek. Ha kihagyjuk a „Hand trades“ alatt összefoglalt vállalatokat, akkor a különböző iparágakban a vállalat-nagyság szerint való megoszlás a következő volt:³⁾

¹⁾ *Bulletin de l'Institut International de Statistique*. XVII. kötet I. rész 183. old.

²⁾ *Twelfth Census of The United States 1900*. VII. kötet LXXIII. old.

³⁾ U. o. LXXII. old.

	szám	%-ban
Segédnélküli vállalatok	41 687	12·4
1—5 segédes „	15.890	37·4
6—20 „ „	112.138	33·3
21—50 „ „	32.408	9·6
51—100 „ „	11.663	3·5
101—250 „ „	8.494	2·5
251—500 „ „	2.809	0·9
501—1.000 „ „	1.063	0·3
1.000-en felüli „ „	443	0·1
Összesen	336.595	100·0

A hol a segédnélküli vállalatok csak 12·4⁰/o-át teszik az összes vállalatoknak s az 5-nél már több segéddel dolgozó vállalatok 50·2, a 20-nál több segédesek 16·9⁰/o-ra rugnak, itt már mégis az egyszerű fejlődés mellett határozott tömörülésről is beszélhetni. De a „Hand trades“ azaz kisebb kézműipari vállalatok is, melyeknek száma 215.814 volt 1900-ban, inkább a concentratio mellett, mint ellene bizonyítanak, hisz ezek közt is csak 68.823, a mi 31·9⁰/o-nak felel meg, volt segédnélküli, 106.836 (49·5⁰/o) ellenben 1—5 segéddel, 32.382 (15·0⁰/o), 5—20 segéddel s 7.773 (3·6⁰/o) 21—50 segéddel dolgozott. Concentratoról tesz bizonyosságot a segédszemélyzetnek vállalat szerint való átlagalakulása is. Egy vállalatra esett segédszemélyzet:

1850-ben	7	1880-ban	10
1860-ban	9	1890-ben	13
1870-ben	8	1900-ban	11

Az 1900. évi csökkenés okát megtalálni abban, hogy akkor oly üzemek is figyelembe vétettek, a melyek az előbbi felvételekből kimaradtak.

Még inkább nyilvánvaló lesz a tömörülés, ha az egyes iparágakat teszszük tanulmány tárgyává. A census adatait tartalmazó VII. kötet LXXII. oldalán találunk is ily összeállítást. Ennek alapján azt látjuk, hogy az oldalt megnevezett, leginkább nagy vállalatokon alapuló s így a concentratio érvényesülésének teret engedő iparágakban egy-egy üzemre esett átlag segédszemélyzet:

	1880-ban	1890-ban	1900-ban
Mezőgazdasági gépipar	20	43	65
Czipészipar	57	64	89
Szőnyegipar	104	166	214
Pamutipar	185	242	287
Üvegipar	115	153	149
Kötött árúk	80	75	91
Vasipar	197	250	333
Bőripar	7	24	40
Szeszipar	12	24	26
Papiripar	35	48	65
Hajóépítés	10	22	42
Selyemipar	82	105	135
Húsneműek	31	33	66
Olajipar	69	75	77
Gyapjuipar	43	59	67

Említésre méltó az is, hogy a lefolyt 20 év alatt 9 iparcsoportban jelentékenyen csökkent a vállalatok száma, mintegy 3-ban stagnált s csak 3 csoportban növekedett meg a számuk. Természetesen ha 1850-ig megyünk vissza, ez adatok sokban változnak. A concentratio azonban ujabbán öltött hatalmas arányokat s csak határozott célzatossággal lehet a bizonyításban félszázaddal előbbi adatokat felhasználni, a mint azt Yves Guyot tevő.¹⁾

Hatalmas bizonyítékot szolgáltatnak továbbá az Egyesült-Államok ipari concentratioja mellett a termelés értékét megállapító adatok is. Az ipari termelés értéke az 1900. évi census szerint 13.004·5 millió dollárra rugott. Az előbbi iparcsoportokba tartozó 13.230 vállalat, a melyek az 57.100-ra rugó nagy, vagyis 20-nál több segéddel dolgozó vállalatoknak még a negyedrészt, az összes vállalatoknak pedig 3⁰/₀-át sem teszik, nem kevesebb mint 3.429·5 millió dollár értéket termeltek, a mi a teljes termelési érték 26·3⁰/₀-át teszi.

Vegyük azonban csak szemügyre az idézett munka XII. táblázatában (LXVI. oldal) foglalt adatokat. Ezek szerint a vállalatok közül volt:

	szám	%-ban
egyéni	372.703	72·8
társas	96.715	18·9
részvénytársasági	40.743	7·9
cooperativ	2.093	0·4
összesen	512.254	100·0

Ugyanakkor az egyes csoportok szerint volt a termelés értéke:

	millió dollárban	%-ban
egyéni	2.674·5	20·6
társas	2.565·4	19·7
részvénytársasági	7.733·6	59·5
cooperativ	31·0	0·2
összesen	13.004·5	100·0

A mig tehát az egyéni vállalatok közel háromnegyedét teszik az összes vállalatoknak, addig a termelésben csak 20·6⁰/₀-kal vesznek részt. A termelés értékének legtekintélyesebb részét viszont a részvénytársasági alapon álló vállalatok állítják elő, a mit talán bizonyitanunk sem kell, hogy erős concentratioóra vall.

Nem volna teljes az Egyesült-Államok ipari concentratiojáról a kép, ha meg nem emlékeznénk a centralisatiónak eddig leghatalmasabb változatát képező trustökről. Az 1900. évi census már adatokat is közöl a

¹⁾ U. o. 99 lap.

trustökről (VII. kötet, LXXV. oldal), melyek számát 185-re becsüli, bár kétségtelen, hogy ennél több volt, de sokszor a trust jellegét megállapítani nem lehetett. A 185 trust 2.040 vállalatot ölelt fel s az ipari munkásoknak (a kézműipar kihagyásával) 8·4⁰/_c-át foglalkoztatta. Az 1900-ban kifizetett munkabérekből 9·6⁰/_o esett a trustökre s a termelés értékének 14·1⁰/_c-át állították elő. A trustök, lehet mondani, hogy ez idő szerint még valami nagy súlylyal nem vettek részt a termelésben. Nem szabad feledni azonban, hogy a trustalapítások javarésze az 1900 körüli évekre esik. Így a 185-ből 92 (49·7⁰/_c) 1899 január 1-től 1900 június 30-ig terjedő időközben alakult. Az új népszámlálás lesz hivatva, hogy a trustök igazi szerepét bemutassa.

A modern industrialismusnak legtypikusabb hazája Angolország. Minden változás és átalakulás, a mely újabb időkben érte az ipart, legelső sorban itt érezte a hatását. A concentratio is a maga teljében itt érvényesül leginkább. A túlzó vélemények már addig mennek, hogy a kisiparnak teljes pusztulásáról adnak számot ez országban. E. Loew mondja, hogy a kisiparnak a nagyüzemek részéről való felszivása Angliában már befejezettek tekinthető. Az ember órák hosszát eljárhat London utczáin, a legmesszebb fekvő külvárosokba is elmehet a nélkül, hogy egy kisiparosra akadna. Sőt vidéken is megtörtént vele, hogy az egyetlen kisiparos, kivel összejött, egy órás volt. Eltűnt tehát egészen a kisiparososztály s csak imitt-amott egyes foszlányait találni.¹⁾

Ily téves felfogások elterjedésén nem is csodálkozhatni. A nagy üzem Angliában bontakozik ki először s különösen az industrialismus első fejlődésétől annyira befolyásolva voltak a kutatók, hogy legalább is ez országra nézve a nagyüzemet feltétlenül uralkodónak hitték. Az angol ipar adott anyagot Marxnak is a nagyüzem szükségszerű győzelméről szóló elméletének megalkotásához. S ha ma is akadnak, a kik ily felle-

¹⁾ *Sociale Praxis* VI. évf. 49. szám. E. Loew: *Kleingewerbeschutz und Handwerker-schutz*. »... Das dieser Aufsaugungsprozess (durch die Grossbetriebe) heute in England bereits als vollzogen und abgetan betrachtet werden kann, lässt sich kaum bestreiten. Die augenfälligste Tatsache ist die, dass man stundenlang durch die Strassen Londons, auch der entlegensten Vorstädte wandern kann, ohne auf den Laden eines Kleingewerbetreibenden zu stossen. Und Schreiber dieses hat vor wenigen Jahren auf einem Streifzuge durch etliche Ortschaften der Insel Wight, die ja nicht zu den Industriegegenden gehört, keinen anderen selbstständigen Handwerker entdecken können, als einen Uhrmacher. Der kleingewerbliche Produzent hat sich in England nur dort erhalten, wo lokale Verhältnisse ihm die Existenzberechtigung verschaffen; eine Gesellschaftsklasse von Kleingewerbetreibenden gibt es in England schon lange nicht, sie ist einfach verschwunden, und man wird an sie nur noch durch die fossilen Überreste der englischen Gilden, der „Worshipful Companies“ und ihrer „liverymen“ erinnert, die nicht anders als durch Festessen und gelegentliche Empfänge, von ihren Charities abgesehen, ihre absolute Existenz betätigen.“

vésben élnek, az is érthető. Anglia, bár a legiparibb állam, még mai napig sem rendelkezik oly adatokkal, a melyek tájékozást nyújtanának az iparnak üzemi és termelési viszonyairól. Az induktív megfigyelése tehát az iparnak nem lehetséges, deduktív alapon pedig a modern industrialismus jelenségeit, különösen finomabb vonatkozásaiban, megállapítani, helyesen elbírálni, igen nehéz. Az angol közgazdászok közt régebben is sokan akadtak, a kik behatóbban foglalkoztak azokkal a tényezőkkel, a melyek a kisipar folytatását lehetőségessé teszik, de azt azonban kideríteni, hogy ezek Angliában mennyiben érvényesülhetnek — adatok hiányában — nem voltak képesek¹⁾. Még legmélyére hatottak a kérdésnek, a nélkül azonban, hogy munkáikat befejezhették volna, Toynbee és Held. Ujabban már gyakrabban találkozunk állásfoglalásokkal, a melyek megdöntik a nagy üzem kizárólagosságába vetett hitet s rámutatnak a kisiparnak vagyis a kisüzemnek az iparban való jelentőségére. Így Booth²⁾ és Marschall³⁾. A jövőben azonban lényegesen megváltozott helyzet fog előállni. Az 1906. évi december hó 21-én kelt „Census of Production act“ elrendeli az üzemi s termelési statisztikának összeállítását⁴⁾. Az eredmények még nem ismeretesek, de mindenestre hivatottak lesznek tiszta képet adni az angol ipar helyzetéről s elosztatni azokat a kételyeket is, a melyek a kisiparral szemben felmerülnek.

Hogy az angol ipari koncentrációról mégis valamely képet nyerjünk, felhasználjuk e célra az iparfelügyelőknek jelentését. (Annual Report of the Chief Inspector of Factories and Workshops). E jelentések a veszélyeztetés jellege szerint csak két üzemformát ismernek, a melyek igénybevesznek motort, ezek a gyárak (factories), vagy nem, ezek a műhelyek (workshops). Meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi csoportból kimaradnak azok az üzemek, a melyek kizárólag férfiakat foglalkoztatnak. Az 1904. évi jelentések szerint volt Angliában 1901-ben:

107.918 gyár	4,141.547 munkással
88.571 műhely	655.912 „
Összesen . . 196.289 üzem	4,797.459 munkással.

Átlag esett tehát egy gyárra 38, egy műhelyre 7 munkás, vagyis egy üzemre 24 munkás. A mint határozott bizonyítékai ez adatok a con-

¹⁾ *Economic Journal* 1893. III. kötet, 23. oldal. E. C. K. Gonnor: *The Survival of Domestic Industries*.

²⁾ Charles Booth: *Life und Labour of the People in London*. 9. kötet, 56. oldal.

³⁾ Marschall: *Elements of Economics of Industries London*. 3-ik kiadás 1899. 164. oldal.

⁴⁾ A törvény szövege megtalálható a *Journal of the Royal Statistical Society* 1907. évfolyamának I. rész, 83. lapján.

centratióknak, úgy az is kétségtelen, hogy egy gyárra átlag 38 munkás jutván, e csoportban a közép- s a műhelyek közt a 7 munkásátlag mellett pedig a kisüzemeknek is számottevően képviselve kell lenniök. A concentratio legjobban a textilipar terén érvényesül. Az 107.918 gyár közül ugyanis 13.129 textilipari gyár volt 1,029.353 munkással, tehát átlag egy gyárra 78 munkás jutott. A többi 94.789 gyárra átlag már csak 33 munkás esett.

Egyöntetű alapelveken nyugvó felvételek adataival az ipari concentratiót legpregnansabban a Németbirodalomban találjuk igazolva. 1882-ig visszamenve az első érdekes jelenség, mely szemünkbe ötlök, hogy még magában az ipari vállalatok számában is, a mi pedig a legfejlettebb concentratióknak a hirdetője, csökkenés jelentkezik. Volt a vállalatok száma¹⁾:

1882-ben	2,270.339
1897-ben	2,146.972
1907-ben	2,025.542

A vállalatok száma tehát 25 év alatt 244.797-tel, vagyis 10·8⁰/_o-kal csökkent. Ugyanekkor a foglalkoztatott személyzet következőkép fejlődött:

1882-ben	5,933.633
1895-ben	8,000.503
1907-ben	10,873.701

A növekvés 83·3⁰/_o-nyi s így 1882-ben egy üzemre átlag 2·6, addig 1907-ben már 5·4 személy esett.

(Befejezése következik.)

Bud János.

¹⁾ Adatok *Statistik des Deutschen Reichs* 119. kötete és 214. kötet 2-dik része alapján állítottak össze.

Közlemények és ismertetések.

Közgazdasági Értesítő.

A *Közgazdasági Értesítő*, a magyar kir. kereskedelemügyi minisztérium hivatalos folyóirata január hó óta új formában, új külsővel és új szerkesztési technikával jelenik meg. Kilépett a teljes névtelenség szürkeségéből és ezentúl elejét személyes, egyéni jellegű aláírt közgazdasági, aktuális vonatkozású dolgozatok foglalják el. A januáriusi szám élén Lers Vilmos cikke áll, a legaktuálisabb térről, a drágaság kérdésének teréről vett themájával. Andor Endre a Magyarország és Ausztria közötti munkásbalesetbiztosítási viszonyosságról értekezik. A *K. É.* tartalmi felosztása a következő: A bevezető cikkelyek után kereskedelempolitikai kérdések következnek, majd ipari kérdések, socialis kérdések, vállalkozás, kiviteli lehetőségek, külföldi hitelértesülések, külföldi piacok, majd végül tulajdonképeni hivatalos rész.

Erdészeti Lapok.

Az *Erdészeti Lapok*, az *Országos Erdészeti Egyesület* közlönye, az idén fordult fennállása ötvenedik esztendejébe. Szerkesztősége e nevezetes momentumot legméltóbban ünnepelte azzal, hogy az ötvenedik évfolyamot bevezető füzet a szokottnál bővebb és az alkalomhoz mért, a múltba is visszatekintő, de egyúttal a jövő haladás irányát is jelző tartalommal jelent meg, még pedig legnagyobbbrészt azok tollából, a kik a laphoz régóta közel állottak. A cikkek élén ott látjuk a lap sokáig volt szerkesztőjének, a magyar erdészet egyik megalapítójának, Bedő Albertnek sorait, a ki már 1864-ben mint segédszerkesztő működött a lapnál és most a lap második negyedszázada végén is szózatot intéz az olvasóhoz.

A szerkesztőség érdekes históriai visszapillantása után egész sorozata következik az érdekesnél érdekesebb szakdolgozatoknak. Különösen kiemeljük, mint bennünket legközelebbbről érdeklőket, a következőket:

Kaán Károly: *Erdőgazdasági eredmények és azok gazdaságpolitikai következései.* Téglás Károly: *Az erdő- és mezőgazdaság között mutatkozó ellentétek kiegyenlítéséről.* Vadas Jenő: *A magyar erdőművelés multja és feladata a jövőben stb.*

Az *Erdészeti Lapok* komoly szakszerűsége és magas színvonala biztosítja annak, hogy a második félszázadot is becsülettel fogja megállani.

Tengerészeti folyóirat.

A *Tenger* tudományos és társadalmi tengerészeti és közgazdasági havi folyóirat, a Magyar Adria Egyesület közlönye. Szerkesztők: Szabó László és Gonda Béla.

A Magyar Adria Egyesület a fényes kiállítású új szemlében tömörülésre szólítja mindazokat, a kik a tenger iránt bárminő vonatkozásban érdeklődnek. Az egyesület célja ugyanis a tengerrel vonatkozásban levő összes tudományos és gyakorlati kérdéseknek, különösen pedig a magyar tengermelléknek s az ezzel kapcsolatos Adriai-tengernek természetrajzi, physikai, föld- és néprajzi, történelmi, tengerészeti és közgazdasági tanulmányozása, az ezekre vonatkozó ismeretek terjesztése, a tengermellék culturalis és közgazdasági érdekeinek előmozdítása s az ország belseje és a tengermellék közt tudományos és gyakorlati működés útján bensőbb kapcsolat létesítése. Ezen eszméket fejti ki bőven és ékes szavakban vezető cikkelyben az egyesület elnöke, Gonda Béla. Apáthy István a tengeri élettudományi (biológiai) kísérleti állomások jövőjéről szól és fontos gazdasági momentumokat is érint a tengeri halászatot illetőleg. Ezenkívül még több érdekes szakdolgozat következik.

M. kir. Postatakarékpénztár.

Emlékirat a magyar királyi postatakarékpénztár fennállásának huszonötödik évfordulója alkalmából. Kiadja a magyar királyi postatakarékpénztár. Budapest, 1911. Hornyánszky (80.), 4°.

A magyar postatakarékpénztári intézményt az 1885. évi IX. törvény-cikk hívta életre. Azok az okok, melyek külföldön már korábban kívánatosá tették a postatakarékpénztár meghonosítását, nálunk még nagyobb mértékben megvoltak. Kívánatos lett volna a lakosság széles rétegeiben a takarékosági hajlam felkeltése, de erre kellő intézmények nem voltak. 1884-ben Magyarországon 370 takarékpénztár volt. Országos átlagban 756 négszögkilométerre jutott egy takarékpénztár. De csak országos átlagban. Országrészek szerint más volt a kép. A Duna--Tisza közén, Budapesttel együtt, minden 453 négszögkilométeren volt egy takarékpénztár.

Ezzel szemben Erdélyben csak minden 2.322 négyszögkilométeren. A lakossághoz viszonyítva, a Duna balpartján minden 28.158 lélekre, ellenben az erdélyi részekben minden 86.835 lélekre jutott egy takarékpénztár. Ezzel szemben a postahivatalok hálózata sűrű volt már akkor is és arányosan oszlott meg.

Eleinte a postatakarékpénztár működési köre nem terjedt túl a takaréközleten. Később csatlakozott ehhez a csekk- és clearingüzlet, a melyet az 1889. évi XXXIV. t.-czikk utalt a postatakarékpénztár ügykörébe.

A postatakarékpénztár, ezen országos jellegű intézmény nemcsak administratív teendőket végez, hanem azáltal, hogy a törvényszabta módon maga gondoskodik a betétek gyümölcsötetéséről, egyuttal bankszerű működést, üzleti tevékenységet is fejt ki.

A gyűjtőszolgálat tekintetében a postahivatalok közvetlenül vannak a postatakarékpénztárnak alárendelve. A közvetítőhálózat fejlődésére jellemző, hogy még 1886-ban mindössze 2.000 postahivatal állt a közönség rendelkezésére, addig ma már mintegy 4.500 postahivatal teljesít postatakarékpénztári közvetítő szolgálatot.

A postahivatalok a közvetítő szolgálattal kapcsolatos számadásaikat közvetlenül a postatakarékpénztárhoz intézik. Csupán a pénzkezelésre nem gyakorol a postatakarékpénztár a postahivataloknál befolyást, mert a takarékpénztári pénzeket a postahivatalok a postapénzekkel együtt az ezekre nézve előirt óvatossági rendszabályok mellett kezelik. A postaintézet és postatakarékpénztár egymásközti leszámolása központilag történik.

A postatakarékpénztár működésének súlypontja a budapesti központban van. Itt könyvelik a betéteket, innen utalványozzák a kifizetésre kerülő pénzeket és innen irányítják és ellenőrzik a postahivatalok ebbeli működését. Ott végzik főképen az összes bankszerű műveleteket. Nevezetesen bonyolítják a clearing-forgalmat, gondoskodnak a tőkék gyümölcsötetéséről, vásárolják és őrzik az értékpapirokat, intézik a csekkforgalmat az osztrák-magyar bankkal, az osztrák postatakarékpénztárral fennálló giroforgalmat és az egész nemzetközi forgalmat.

A mi a *takaréküzletet* illeti, a postatakarékpénztár elsősorban a kisemberek céljait akarja szolgálni. Ehhez képest is kellett berendezni az intézményt, s lehetővé kellett tenni minimális betéteket stb.

A kamatozás alá eső legmagasabb betét eredetileg betevőnként 2.000 koronában állapított meg, majd pedig 4.000 koronára, jogiszemélyek betétjei renézve 8.000 koronára emeltetett fel, érintetlenül hagyván le nem foglalható minimumként a 2.000 koronát. Az 1898. évi VIII. törvényczikk felhatalmazta a kereskedelemügyi ministert, hogy a kamatozó betétmaximumot rendeleti uton szükség esetén 6.000, sőt 10.000 koronára emelhesse fel.

A betétek zömét csak kis betétek szolgáltatják, a mennyiben az összes betéteknek a 10 koronáig terjedő összegek 60·85⁰/₀-át, a 10—20 koronáig terjedő összegek 12⁰/₀-át tették. Ezer koronán felüli összegek pedig 2·10⁰/₀-kal szerepelnek.

Épen az a körülmény mutatja a postatakarékpénztárnak a takarékosági hajlam felébresztésében és ápolásában való jelentős szerepét, hogy tulnyomólag a kis betétekből az első 25 év alatt több mint 188 milliós betétállományt gyűjtött össze, a melynél nagyobb alig egy-két legrégibb pénzüintézet dicsekedhetik.

Azt a vonzó erőt, a melyet a postatakarékpénztár a betevőkre gyakorol, legélénkebben a betevők foglalkozása és száma illusztrálja. A statisztika szerint a postatakarékpénztár a legerősebb hatást a munkásosztályra és az ifjuságra gyakorolta. Legnagyobb arányszámmal szerepel a kézműipari segéd- és munkásszemélyzet (17·72⁰/₀), a mely után az ifjuság (14·25⁰/₀), a házi cselédek (9·49⁰/₀), a kereskedelmi alkalmazottak (8·71⁰/₀), a tisztviselők és katonák (6·76⁰/₀), a mezőgazdasági munkások (6·29⁰/₀) csoportja következik.

A betevők száma 25 év alatt mintegy 789.000-re emelkedett. A postatakarékpénztár fennállása óta három milliót meghaladó betétkönyvecskét állított ki.

Mihelyt a takarékforgalom a belföldön lendületnek indult, az igazgatóság kiterjesztette figyelmét a külföldre és Boszniára. Nagy könnyebbségeket élvez a Boszniában tartózkodó katonaság és csendőrség, a hadihajók legénysége és az Amerikába kivándorolt lakosság.

A *cekk-* és *clearing-*üzletág 1890. év január hó 1-én lépett életbe. Ezen időponttól való a postatakarékpénztár újabb fejlődése, mert azóta nemcsak állami takarékpénztár, hanem egyuttal állami cekk- és giróintézet.

Ezen üzletág feltételei egyszerűek, felesleges formaságoktól mentesek és minden résztvevővel szemben egységesek. A forgalomban cégének vagy személyazonosságának igazolása mellett bárki részt vehet. Az eredetileg 200 koronában megállapított törzsbetét idővel 100 koronára szállított le, a mi helyesnek is bizonyult, a mennyiben a csekkszámletulajdonosok száma azóta jobban szaporodik. A cekk- és clearingforgalom igénybevételeért csekély díjat szed a postatakarékpénztár, a clearingforgalomban teljesített átutalások azonban jutalékmentesek. A csekkszámletulajdonosok jelentékeny kedvezményeket élveznek. Csekkszámletbetéteiket a postatakarékpénztár kamatoztatja, számukra kívánatra értékpapírvásárlásokat eszközöltet. Kívánatra díjtalanul őrzi és kezeli, a lejárt kamatszelvényeket beváltja, a számla tulajdonosai által az intézetre telepített váltókat stb. beváltja.

Míg a csekkszámlatulajdonosok száma az első 1890. év végén 910 volt, most a postatakarékpénztárnál több mint 20.000 csekkszámla áll fenn. A csekkszámlik évi összforgalma az 1890. évben elért 425.336 tétel és 148¹/₂ millió korona összeggel szemben 1910-ben már mintegy nyolcz milliárd koronára emelkedett, mely óriási összeg több mint tizenöt millió tételből alakult.

A postatakarékpénztár, a midőn csekkszámlatulajdonosainak kölcsönös fizetéseit egyszerű átkönyveléssel egyenliti ki, tulajdonképen giroforgalmat bonyolít le és ha e fizetési módszer mégis mint clearingforgalom szerepel, ez onnan van, hogy a törvény a clearing elnevezést használja.

A clearingforgalomban való részvétel a számlatulajdonosra nézve semmiféle külön költséggel nem jár, sőt annyiban előnyös, mert a clearing útján teljesített átutalások az $\frac{1}{4}$, illetve (6.000 koronán felül) $\frac{1}{8000}$ jutalék alól mentesek s így azok fejében csupán 4 fillér kezelési díjat fizetnek. Az összes csekkszámlatulajdonosok közül több mint 80% csatlakozott a clearingforgalomhoz.

Egészen új és jelentőségében messze kiható perspektiva nyílt meg a postatakarékpénztár számára a *közpénzek kezelésében*.

Az állami hitel támogatásában hathatósan vesz részt a postatakarékpénztár állampapírok nagyarányú vásárlása és a magyar értékeknek megtartása által. Ma pl. közel 125 millió 4%-os magyar koronajáradék van az intézet birtokában. Az állami értékpapíroknak az intézet részéről történő rendszeres vásárlása kétségtelenül kihat az árfolyam stabilizálására és kedvező alakulására.

A gazdasági élet hitelszükségleteit a postatakarékpénztár egyrészt az osztrák-magyar banknál levő giroszámlája, másrészt az intézetnek az elsőrendű pénzügyintézeteknél fennálló folyószámlái útján szolgálja. Még sokkal hathatósabban és sokkal állandóbb jelleggel táplálja a postatakarékpénztár a közhitelt folyószámlái hálózata révén. A folyószámlákon elhelyezett összegek kitétek 1886. év végén 77.412 koronát, 1895-ben: 1,758.215 koronát, 1905-ben: 20,625.559 koronát, végül 1910-ben: 50,000.000 koronát.

Fontos feladatot teljesít a postatakarékpénztár az által, hogy szervezetével elősegíti a *tőkeelhelyezésnek* értékpapírok és különösen *állampapírok megszerzésében* nyilvánuló módját. Kiterjedt hálózata mindenkinek módot ad az értékpapírvásárlásra és szelvénybeváltásra.

A postatakarékpénztár *értékpapirüzlete* teljesen bankszerű azzal a korlátozással, hogy egyrészt meg vannak jelölve azok az értékpapírok, melyek közbenjárásával beszerezhetők, másrészt, hogy értékpapírt vásároltatni csak teljes fedezet mellett lehet. Az értékpapírvásárlás fokozatos

terfoglalást mutatja az az adat, hogy 1886-ban 308 darab értékpapír-vásárlás iránti megbízás érkezett. 1910. év végén a megbízások száma meghaladja az 5.200-at. Ezen megbízások alapján az intézet a takarékgazdálkodásban résztvevő betevők és a csekkszámlatulajdonosok részére 1886-ban összesen 523.600 koronányi értékpapírt vásárolt, 1906. évig 38,616.052 koronát, 1910. év végén pedig már közel 65,000.000 koronát. Az állampapírok népszerűsítése érdekében további nagy lépés történt a részjáradéküzlet berendezésével. E berendezés lényege abban van, hogy a 4¹/₀-os koronajáradék 25, 50 és 75 koronás részletekben vásárolható. Ezen üzletnek eredménye egyév alatt: 1,000.000 korona árubeszerzés.

A postatakarékpénztár jelenlegi igazgatójának, *Halász Sándornak* kezdeményezésére a Középeurópai közgazdasági egyesületeknek 1906. évi bécsi konferenciája tárgyalta először azt a kérdést, hogy miként lehetne a különböző államok csek- és giróintézetei között *nemzetközi giroforgalmat* berendezni. E kérdésnek eleinte csak elméleti jelentősége volt, de később, amikor a Németbirodalom főbb államai megfelelő reformokkal alkalmasokká tették postatakarékpénztári intézményüket, gyakorlativá vált.

A nemzetközi giroforgalomnak ma 37 állami intézet a tagja, kerek-számban 180.000 csekkszámlatulajdonossal.

A postatakarékpénztár *bankösszeköttetései* útján, bár az összeköttetések nagy része csak a második félévben kezdődtek, 1910. évi december hó 31-ig 12,600.000 korona összforgalmat bonyolított le, mely összeg 11.050 tételre oszlik meg.

Ha ezekhez az adatokhoz hozzászámítjuk az állami intézetekkel kölcsönösen átutalt összeget, akkor kitűnik, hogy a postatakarékpénztár a jelzett időszakokban 21.500 tételben 24,000.000 korona nemzetközi össz-forgalmat mutathat fel.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a postatakarékpénztár 25 éves fennállása alatt hatalmas közgazdasági missiót teljesített.

Magyar vas- és gépipar.

A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének Évkönyve 1911. Szerkesztette Méhely Kálmán. 1. évf. Budapest: Pátria, 1911.

A Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesülete tiz eszten-deje áll fenn és ez alkalommal első ízben adja ki évkönyvét, a mely nemcsak az egyesület működéséről számol be, hanem a tevékenységi körébe vágó fontosabb közgazdasági és socialis kérdésekről is. Ez

utóbbira az évkönyv különös súlyt kíván fektetni. Sok baj okozója ugyanis — úgymond, — hogy az illetékes szakkörök közgazdasági és socialpolitikai kérdéseket megbízható adatok híján műkedvelők teoretikus elmefuttatásai alapján kénytelenek tárgyalni. Hogy ez kire és mire céloz, arra nézve bővebb felvilágosítást az évkönyv nem ad, de viszont sok tekintetben ezentúl is tájékozatlanul hagyja az „illetékes köröket“, azaz nem viszi azok ténybeli ismereteit előbbre, mint utolsó gyáripari statisztikáink vagy iparfelügyelői jelentéseink. Ellenben rendkívül fontos a közgazdasági év teljes ismeretéhez, hogy az érdeklődő ismerje a tisztán munkáltató érdekeket és felfogást, a mely az évkönyvben dominál.

A mi az egyesület 1910. évi működésére vonatkozó fejezetet illeti, ennek kimagasló pontjai a tavalyi kormányváltás, a kedvező termés és az augusztus hóban a szervezet előnyére végződött munkásmozgalom. Az éveken át tartott pangás és alacsony conjunktura után az 1909. és 1910. évek valamivel kedvezőbb állapotot hoztak ugyan, de a javulás nem esett a magyar ipar javára, hanem a külföldi gyáriparára, a mennyiben a külföldi gépbehozatal 1910-ben jelentékenyen növekedett. A behozatal javarésze az osztrák ipar számláját javítja. Térhódításának legerősebb ösztönzője és fegyvere az alig harmadéves működése alatt máris hatalmasra megerősödött osztrák gépgyári kartell, a melylyel szemben a magyar gépgyárak kartelljének létesülését a *nemzeti önvédelem követelő szükségletének* mondja a jelentés. Az eddigi kartelltörekvések nem voltak eredményesek.

Az iparfejlesztés tekintetében károsnak tartja az Egyesület, hogy a szakministerium a speciális kérdések véleményeztetése tekintetében rendszertelenül jár el. Ez az eljárás megbénítja a különböző szakmák érdekvéleményeinek egységes kifejlődését. Bár munkásvédelmünk köztudomás szerint egész Nyugateurópa munkásvédelme mögött messzire elmarad, a jelentés túlzottnak tartja az actualis iparfelügyeletet és annak számos ténykedésében csak zaklatást lát.

Az egyesület munkaközvetítője most fejezte be fennállása második évét. 1909. február hó 18-án történt megnyitása óta 1909. végig összesen 18.657 munkást közvetített, 1910-ben pedig 28.579 jelentkező munkás közül 26.391 munkást. Ezek közt volt 6.082 lakatos, 3.076 kovács, 1.257 öntő, 1.084 vaseszergályos és 1.139 faipari munkás.

A jelentés a közvetítés ezen módját, szemben a szerinte „beteg alapokra épített paritásos és bürokratikus hatósági munkaközvetítőkkel“ a legjobbnak tartja. Hibáztatja az államiban különösen azt a körülményt, hogy sztrájkokkal szemben álló gyárnak nem közvetít. Ezzel szemben az egyesületi közvetítő ama munkáltatóknak, kik sztrájk, bojkott vagy kizárás alatt állnak, „természetesen első sorban“ közvetít munkásokat. A fekete

listát a jelentés szerint az egyesületi közvetítő nem ismeri, mert ezt, úgymond, úgy ethikai, mint gyakorlati szempontból helytelennek tartja.

Sajnálatos jelenségképen állapittatik meg a jelentésben, hogy a munkások helyüket túlságosan gyakran változtatják. Kár, hogy nem fejtetik ki vagy nem is jeleztetik eme jelenség oka, hanem csak egyszerűen jelenségképen állittatik oda. Mert nem vehető teljesen kielégítő magyarázatnak az a felhozott vélelem, hogy a mezőgazdasági elem, mely kényszerűségből kerül a földről a gyárba, mihelyt teheti, ismét visszamegy a földhöz.

A gyárakat jobb munkásanyaggal ellátandó, a jelentés iparoktatási reformot ajánl, a mely azonban csak ötletszerűen pár sorban van jelezve és konkrét reform alapjának nem tekinthető.

A jelentés gyakorlati szempontból legértékesebb fejezetei: a vas és gépipar helyzete 1910-ben című és az egyesületi schematismus, mely gyarló gyáripari beszerzési forrás munkáinkat kívánatosan egészíti ki.

Végül tájékoztatásul felemlíthetjük, hogy az egyesület tagjai 82 gyárat képviselnek. Levonva 3 gyár adatait, az egyesületben képviselt 79 gyár 59.243 lóerő igénybevétele mellett összesen 3.387 tisztviselőt, 710 művezetőt, továbbá 39.267 férfimunkást, 3.496 női munkást és 3.746 tanonczot foglalkoztat. Húsztól—száz munkást foglalkoztat 16 gyár (929 munkással); 101—300 munkást 26 gyár (5.506 munkással); 301—600 munkást 15 gyár (7.740 munkással); 601—1.000 munkást 6 gyár (4.274 munkással); 1.001—2.000 munkást 6 gyár foglalkoztat (9.640 munkással); végül 2.000-en felül 3 vállalat összesen 18.839 munkással. Egyedül a rimamurány-salgótarjáni vasmű r.-t. 13.391 munkást foglalkoztat.

A francia szakszervezetek 1909-ben.

Csak néhány hét előtt jelent meg a francia munkásügyi hivatalnak a szakszervezetekről szóló 1909. évi jelentése, a mely technikája és felvételi módja folytán csak nagy óvatossággal használható. A jelentés mindama egyesüléseket felöleli, a melyek a szakszervezeti törvény alapján létesültek, köztük olyakat is, a melyek tulajdonképen nem is szakszervezetek, hanem kölcsönös segélyző egyesületek és hasonlók. Az ilyenek különösen a kereskedelemben gyakoriak. Innen ered, hogy a kereskedelem és szállitmányozás csoportjának tagjai 298.711 fővel szerepelnek. Beszámítva a beszámítandókat, 1909. évre nézve alig lehet több szakszervezetileg egyesült tag, mint kb. 125.000. A szabad foglalkozások csoportja is bátran törölhető, mert legfeljebb a benne szerepelő gyógyszerészsegédek jöhetnek figyelembe. Pedig e csoport 26.222 tag-

gal szerepel. A statistika szerint 1909. év végén összesen 5.260 szindikátus volt (helyi szervezetek) 977.350 taggal, szemben az 1908. évi 957.102 tagot számláló 5.524 szindikátussal. A 300 szindikátussal való csökkenésből a tagok összegének 20.000-el való növekedése mellett a szervezetek összpontosulására lehet következtetni. A mint a csekély gyarapodásból lehet következtetni, a mely különben kizárólag a kereskedelem és szállítmányozás csoportjára esik, a francia szakszervezetek 1909-ben még mindig a válság utóhatásától szenvedtek.

Íme a szakszervezeti tagok száma:

	1910. január 1.	1909. január 1.
Mező- és erdőgazdaság, halászat	55.143	55.407
Bányászat	67.867	72.114
Kőfejtés	14.598	8.888
Élelmiszeripar (kereskedelem és termelés) .	49.847	53.226
Vegyőipar	39.604	37.720
Papír- és nyomdaipar	26.305	28.326
Bőripar	25.937	31.816
Textilipar	78.684	86.396
Anyagfeldolgozás, tisztítás	26.585	25.796
Faipar	37.739	36.316
Fémipar	91.729	93.772
Égetett kövek és földek ipara	19.984	22.314
Építőipar	102.250	87.423
Kereskedelem és szállítmányozás	298.711	270.023
Személyes szolgálat	16.145	25.527
Szabad keresetágak	26.222	21.978
Összesen	977.350	957.102

Az első pillantásra azt kell hinni, hogy visszaesés tapasztalható a francia szakszervezkedésben, azonban az apadás valószínűleg onnan ered, hogy az adatok pontosabbak az előző éveknél. Az illető iparágakban foglalkoztatott személyek összegéhez képest a legmagasabb arányszámot a bányászati csoport mutatja 37·48⁰/₀-al és a vegyi ipar 34·80⁰/₀-al. Majd azután a többiek következnek ily rendben: Kereskedelem és szállítmányozás 26·79⁰/₀; kőfejtés 24·25⁰/₀; papír- és nyomdaipar 20·59⁰/₀; építőipar 19·18⁰/₀; bőripar 17·30⁰/₀; fémipar 16·33⁰/₀; szabad keresetágak 16·09⁰/₀; faipar 15·97⁰/₀; textilipar 13·13⁰/₀; élelmiszeripar 8·16⁰/₀; anyagfeldolgozás 6·04⁰/₀; mezőgazdaság 1·89⁰/₀; személyes szolgálat (cselédek stb.) 1·58⁰/₀.

A szakszervezetek jövedelmeiről nem tartalmaz adatokat a statistika.

Adatokat találunk ellenben a vállalkozói szervezetekről és a vegyes, u. n. *sárga* szervezetekről. A munkáltató szervezetek a legkülönbözőbb kategóriákhoz tartoznak. Egy részük kizárólag munkásközvetítési céló-

kat szolgál, nagyrészt szakmabeli egyéb érdekeket. Érdekes tény, hogy a munkáltatók percentage, részben abszolút számban véve, erősebben vannak szervezve, mint a munkások. A statistika 4.450 vállalkozó szindikátusról számol be, 368.547 taggal, szemben az előző évi 331.475 taggal rendelkező 3.965 szindikátussal. A gyarapodás tehát lényegesen erősebb, mint a munkásszervezeteknél.

Figyelemreméltó körülmény, hogy a szakszervezeti tagok a munkásoknak több mint egyharmada 350.041 a Seine-departementre, vagyis Párisra és közvetlen környékére esik. Majd utána Lille-Roubaix vidéke és Marseille vidéke következik 96.919, azaz 51.202 taggal.

E jelenség okát némelyek a Franciaországban divatos szervezkedési módban, az u. n. federalizmusban keresik. Miután a helyi szervezetek majdnem teljesen magukra vannak utalva, a miben önkormányzatuk nem sokat segít rajtuk, csak nagy városokban fejlődhetnek. Ilyen pedig kevés van Franciaországban.

A statistika 184 vegyes szindikátust említ 38.005 taggal. A szaporulat az előző évhez képest: 6 szindikátus 3.110 taggal.

A szövetségeket illetően, a következő számok adnak tájékoztatást:
Szövetkezett:

142 munkaadószervezet 3.242 szindikátussal és 327.698 taggal.

188 munkásszervezet 3.710 » » 832.945 »

12 vegyes 44 » » 6.423 »

Arról nem szól a statistika, hogy hány szervezet nyújt sztrájk esetén támogatást. Ez volna pedig az igazi szakszervezet egyetlen zsinórmértéke.

Megemlékezik a statistika 145 (143) munkásbörzéről (szakszervezeti kartellról) 2.506 (2.598) szindikátussal és 520.662 (455.790) taggal.

A német hivatalos és szakszervezeti sztrájkstatistika.

A Correspondenzblatt, a Németbirodalom szakszervezeti központi bizottságának lapja, azon panaszkodik, hogy a hivatalos sztrájkstatistika nem épített ki úgy, a hogy kellett volna, sőt mindig jobban romlik. Ezen állítását arra az egyszerű tényre alapítja, hogy a hivatalos statistika az elmúlt három esztendőre nézve kevesebb sztrájkot mutatott ki, mint a szakszervezeti. Ez pedig lehetetlen lett volna akkor, ha a hivatalos statistika minden Németországban előfordult sztrájkot és kizárást figyelembe venne. A szakszervezeti statistika csak azokat a gazdasági harcokat tartalmazza, a melyeket a Generalkommissionhoz tartozó szak-

szervezetek folytatnak. Nem olvastatnak meg ebben a statistikában azok a harcok, a melyeket más szakszervezeti organisatiók vagy szervezetlen munkások folytatnak. Ehhez járul, hogy a hivatalos statistika számlálási módszere mellett kettős számlálások sokkal több valószínűséggel fordulhatnak elő, mint a szakszervezeti statistikában. Az 1901—1906. években a hivatalos statistika összesen 1989 sztrájkot és kizárást mutatott is ki, többet, mint a szakszervezeti. Miután azonban kormányrésről olyan kijelentés történt, hogy czélszerű a hivatalos sztrájkstatistika kriminálstatistikai jellegét megőrizni, vagyis kívánatos, hogy eme statistikának továbbra is az maradjon a tendenciája, hogy anyagot gyűjtsön a sztrájkolók és szakszervezetek ellen való kényszertörvényalkotás céljaira, ez utóbbiaknak mind kevesebb érdekük fűződött ahhoz, hogy hivatalos helyen jelentést tegyenek a munkabeszüntésekről. Ennek mutatkozott is nyomban a hatása. 1907-ben a hivatalos statistika 88, 1908-ban 445 és 1909-ben 311, a három évben tehát 838 gazdasági harczzal kevesebbet mutatott ki, mint a szakszervezeti. Eme ténynyel szemben a szakszervezetek hivatalos lapja megállapítja, hogy a hivatalos adatok még kevesebb bizalmat érdemelnek, mint előbbi esztendőben. Erre nézve bőven sorol fel adatokat.

Az 1901—1905. időszakban a hivatalos statistika 2.085 sztrájkot 42.776 résztvevővel figyelmen kívül hagyott. 1906-ban kihagyott a hivatalos statistika 257, 1907-ben 441, tehát 7 esztendő alatt 2.783 gazdasági harczt, a melyekről a hivatalos statistika tudósítói tudomást nem szereztek, a melyeket azonban a szakszervezeti statistika a hely, a megkezdés és befejezés dátuma, az érdekelt üzem megjelölése mellett regisztrál. Megállapításának helyességét senki kétségbe nem vonta; még a birodalmi statistikai hivatal sem, a mely pedig a Berlinre vonatkozó anyagot bekérte átnézés végett. Hibásnak mondják a szakszervezetek a sztrájkok minőségére vonatkozó adatokat is. Mig a hivatalos statistika 1902-re nézve 1.330 támadó jellegű sztrájkot jegyez föl, addig a szakszervezeti statistika 823-ról számol be. Igazolja a szakszervezeti statistika helyességét az a körülmény, hogy a gazdasági depressio éveiben a munkások nem igen szoktak követelésekkel fellépni. A szakszervezetek gazdasági válságok idején csak ritkán egyeznek bele támadó jellegű sztrájkba. Ezzel szemben a vállalkozók az alacsony konjunkturát felhasználják, hogy a munkások által jobb időkben elért kedvezményeket csökkentik. Ezek majdnem tökéletes szabályszerűséggel visszatérő tények. Tehát a végeredményben kedvezőtlen konjunktura mellett a támadó sztrájkok ritkábbak, a védekezők gyakoribbak. A három utolsó év a legerősebb depressio jegyében mozgott. Ennek daczára azt mutatja a hivatalos statistika, hogy 1907-ben az összes sztrájkok 94·70/o-a, 1908-

ban 82·1⁰/₀-a és 1909-ben 86·5⁰/₀-a támadó jellegű volt. Ezzel szemben védelmi jellegű 1907-ben csak 5·3⁰/₀, 1908-ban 17·9⁰/₀ és 1909-ben 13·5⁰/₀ lett volna.

Ha fel is tehető, hogy a közvetlenül érdekelt munkások hajlandók a sztrájk okozójaképpen a vállalkozót megjelölni, a szakszervezeti statistikában nem a munkásokra bízatik a sztrájk jellegének eldöntése. E tekintetben a szakszervezeteknek igen pontos határozmányaik vannak, a melyeknek betartásától esetleg a sztrájktámogatás nyújtása is függővé van téve. Miután eme határozmányok szerint a támadó jellegű munkabeszüntetések hetekkel megkezdésük előtt kell, hogy a szövetségi központtól helyben hagyassanak, teljesen ki van zárva, hogy a szakszervezeti statistikában a támadó sztrájkok, mint védelmi jellegűek regisztráltassanak. A hivatalos statistika maga is elismeri ezzel szemben, hogy az értesülést a vállalkozótól „alárendelt rendőri közegek“ szerzik be. A mit ezek bejelentenek, az aztán végérvényes.

Ugyanez áll a sztrájkok kimenetelét illetőleg is. Ha a vállalkozó az „alárendelt rendőri közeg“-nek azt mondja, hogy a munkásoknak nem volt sikerük, akkor a hivatalnok azt írja be, hogy a sztrájk „eredménytelen“ volt. A szakszervezeti statistika számára ellenben a sztrájkvezetőség jelentést kell hogy tegyen a központi vezetőségnek arra nézve, hogy a támasztott követelések közül a vállalkozó mit teljesített egészben vagy részben és ennek az alapján határoz a központi vezetőség a felett, hogy miként értékelendő a sztrájk kimenetele. Ezért el kell ismerni, hogy a szakszervezeti sztrájkstatistika sok tekintetben megbízhatóbb a hivatalosnál.

A ki a gazdasági életet valamelyest ismeri, annak azonnal tisztán áll a szeme előtt, hogy a német szakszervezetek példás vezetése mellett lehetetlenség, hogy 1909-ben a sztrájkoknak csak 18·4⁰/₀-a végződött volna eredményesen, míg 47·8⁰/₀-uk teljesen eredménytelen lett volna. Másként ítélnék a vállalkozók organumai is. Ha olvassuk ezeknek panaszát, meggyőződhetünk, hogy a hivatalos adatok sok tekintetben tévesek.

Francia védekezési kísérletek a vasuti sztrájkokkal szemben.

A mult évi katasztrofális erővel kitört vasutas sztrájkok arra birták a francia kormányt, hogy keressen módokat, miként lehetne az ilyen csapással szemben a jövőben védekezni. Több törvényjavaslat lett az eredmény. Az első, Briand miniszterelnöké, 1910. karácsonykor került a képviselőház elé. Ez a tervezet a vasutakat illetőleg, melyeknek főjellem-

zöjeként a közérdeket állítja oda, az alkalmazottak részére egy fix rendtartást kontemplál, alkalmazotti választmányokat kíván létesíteni a végből, hogy az összes támadható ipari jogvitákat kényszeregyeztető bizottsági eljárásra bocsássák és így a sztrájkot teljesen el akarja tiltani.

Eme tervezet kimondja, hogy az egyes vasutak igazgatóságai kötelesek záros határidőn belül a kormány elé terjeszteni egy alkalmazotti pragmatika- és nyugdíjszabályzat-tervezetet. Ha ez módosításra szorulna kormány részről és ebbe az érdekelt vasut bele nem menne, az államtanács dönt végleg a vitás kérdésben.

Kényszeríti a tervezet a vasutakat, hogy személyzetüknek, még pedig mindenfajta személyzetüknek választott kiküldötteit időről-időre évenként legalább kétszer hívják egybe értekezletre, a melyen minden szakmabeli érdekkérdés megbeszélendő.

Az egyes vasutak minden szakaszában (kerületek) választmányok alkotandók, a melyeket akár az érdekeltek, akár a szakministerium hívhat egybe, hogy a kollektív jogvitákat megvizsgálják.

Létesíttetik minden hálózat részére központi békeltető bizottság (comité central de conciliation), melynek tagjai az igazgatóság képviselőin kívül, minden szolgálati ágnak a személyzet által választott két-két képviselője és a műszaki ellenőrző szolgálat egy mérnök tisztviselője. A tervezet ezen békeltető bizottság teendőinek és működésének körét pontosan körülírja.

Ha a békeltető eljárás nem vezet sikerre, akkor választott bírósági eljárásra jutnak a vitás kérdések. Az érdekelt szolgálati ágnak a központi békeltető bizottsághoz tartozó képviselői két választott bírót jelölnek. A vasutigazgatóság a maga részéről ugyancsak két választott bírót delegál. Az így alakuló bíróság kiegészíti magát még egy, azaz három bírótársal. Ha a választásban megegyezni nem tudnak, rendelkezésükre áll egy, a képviselőház és senatus által titkosan időről-időre választott bírák lajstroma, a melyből tetszésük szerint választanak egy-egy bírótársat. A törvénytervezet pontosan körülírja, hogy minő kiváló bírói és jogász személyiségek választhatók ebbe a parlamenti listába. Meg vannak szabva a bíraskodási eljárás és döntés módozatai is.

A tervezet végső fejezete erős büntető sanctióval eltiltja a sztrájkra való felbuztatást a szakegyleteknek és szervezeteknek.

A másik szóba került törvénytervezet az 1845. évi vasutrendészeti törvény 20. §-ának módosítása útján akarja a vasuti üzemeket a zavaroktól megóvni.

Ez a szakasz szabadságbüntetéssel sújtja azt a mozdonyvezetőt vagy fékezőt, a ki helyét a működésben levő vonaton elhagyja. Ez a rendelkezés ki volna most már terjesztendő a forgalomért felelős minden

alkalmazottra, meg ha szolgálatuk nem is közvetlenül az üzemben levő vonattal függ össze.

A módosított törvényhely így szólna: „hat hónaptól két évig terjedhető szabadságvesztés éri azt a mozdonyvezetőt, fékezőt vagy más, a vasuti vonat vezetésével vagy kíséréssel megbízott hivatalnokot, a ki helyét elhagyja, éppúgy minden hivatalnokot is, a ki a szolgálati szabályok szerint köteles a vonatkisérettel megbízottakat felváltani és ezt a kötelességét megszegi. Hasonlóan bűnhődik minden váltóőr, a ki jelezni köteles, továbbá minden vonal- és forgalmi alkalmazott, a ki a vonatok biztosításához szükséges szolgálatot teljesíti és ebbeli kötelességét elmulasztja.

A harmadik tervezet a *sabotage* ellen irányul, a mely az utolsó francia vasutas-sztrájk alkalmával sűrűn fordult elő.

A francia büntetőtörvény 443. szakasza csak a gyártási folyamathoz tartozó árúk megrongálásának büntetését kontemplálja és a tettestárs és felbujtó felelősségre vonását is csak az 59. és 60. §§. szűkkörű jogászi értelemben engedte meg.

Az új tervezet a *sabotage* minden nemét és az arra való felbujtást is keményen óhajtja büntetni. Szövege a következő:

1 hónaptól 2 évig terjedhető szabadságvesztést szenved és 50 – 1000 frank büntetést fizet, a ki bármi módon eszközöket vagy más tárgyakat szándékosan megrongál, elpusztít vagy hasznavehetetlenné tesz, hogy közszolgálati ágat vagy valamely ipari vagy kereskedelmi üzemet megakadályozzon vagy megnehezítsen.

Ha ezt a vétséget közszolgálatbeli ipari vagy kereskedelmi munkás vagy alkalmazott követte el, 2—5 évi szabadságvesztésre és 200—2000 frankra terjedő pénzbüntetésre ítéltető.

A kísérlet is épp így büntettetik.

Épp így büntettetnek a büntetőtörvény értelmezése szerint tettestársak és felbujtók is. A büntetőtörvénynek az enyhítő körülményekre vonatkozó része itt is alkalmazást nyer.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Társaságunk igazgató-választmánya f. évi márczius hó 18-án ülést tartott, melyen az évi jelentést, a zárszámadást és az 1911-ik évi költségvetést megállapította.

A közgyűlés időpontjának meghatározását az igazgató-választmány az elnökségre bizta.

Rendes tagokul felvétettek: Davida Lajos dr. Budapest, Neumann

Ernő Bruxelles, Ösz Lajos dr. Budapest, Pach Henrik dr. Budapest, Steuer Lajos Budapest, Székely Arthur dr. Budapest, Bittera Miklós dr. Kolozsvár, Kovács Lipót dr. Csáktornya és Osváth Gyula dr. Sárospatak.

Az igazgató-választmány ülése után Láng Lajos elnöklete alatt felolvasó ülés volt, melyen Tonelli Sándor dr.: „Adatok a drágaság kérdéséhez“. címmel érdekes előadást tartott.

Az előadás után az elnök a közönség nevében köszönetét fejezte ki előadónak tanulságos és értékes fejtegetéseiért. Az előadást a *K. Sz.* ezen számában közöljük.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1910. évi működése.

Társaságunk az 1910. társasági év folyamán és az 1911. év elején halálozás folytán több kitünő tagját veszítette el. Ezek közül felemlítjük első helyen: Ghyczy Béla altábornagyot, főrendiházi tagot, igazgató-választmányunknak lelkes tagját, aki élete utolsó évéig mindig a legnagyobb érdeklődést mutatta társaságunk ügyei, valamint általában hazánk közgazdasági és társadalmi viszonyai iránt; választmányi üléseinken mindig részt vett és az 1910. évi utolsó választmányi ülésen is elnökölt. Emlékét társaságunk kegyelettel meg fogja őrizni.

Rendes tagjaink közül elhaltak: Deil Jenő, a kassai kereskedelmi és iparkamara buzgó titkárja, Hajnal Vilmos, a kereskedelmi minisztériumnak elismert elsőrangú vasuti tarifa tekintélye, Jónás János, a pozsonyi kereskedelmi akadémia érdemesült igazgatója, aki a közgazdaságtani irodalom terén is sikeresen működött és értesülésünk szerint az utóbbi időben a Magyar Tud. Akadémia számára egy nagyobb angol munkát fordított magyar nyelvre, amely ez év folyamán meg is fog jelenni; végül Ragályi Lajos, Rakovszky Géza és Unger Alajos, akik társaságunknak alapítása óta voltak tagjai. Az elhunytak emlékét tisztelettel meg fogjuk őrizni.

Társaságunk az elmúlt esztendőben elsősorban pénzügyi helyzetét iparkodott megjavítani, ami az idecsatolt számadások szerint részben sikerült is. Az egyleti vagyon ugyan a III. kimutatás szerint alig növekedett, de ezzel szemben áll, hogy a leltári tárgyak és a könyvtár értékéből közel 4200 koronát leirtunk. 1910-ben 37 új tagot vettünk fel; 14 tag kilépett, 7 meghalt. 1911—1912-ben is lesznek kilépő tagok és a halálozás folytáni természetes csökkenéssel is kell számolnunk, miért is nagyon kívánatos volna, ha társaságunk tagjai, a saját körükben új tagok szerzése által igyekeznének társaságunkat megerősíteni.

Miután 1910-ben a rendes közgyűlést októberben tartottuk és tavalyi jelentésünkben a közgyűlésig tartott előadásokat már felsoroltuk, ezúttal csak az 1910. október — 1911. április időszakra vonatkozólag soroljuk fel a tartott felolvasásokat időrendjükben:

Ferenczi Imre: „A munkanélküliség és a párisi nemzetközi értekezlet.“

Kohányi Zoltán: „Nemzeti tengerhajózási politikánk feladatairól.“

Szakértekezlet a drágaságról, „a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségével karöltve rendeztük. (Hegedüs Lóránt: „A drágaság politikájáról.“ Fenyő Miksa: „A drágaság ipari szempontból.“ — Vita.)

Jankovich Béla: „A drágaság és a pénz értékváltozása.“

Bud János: „A koncentráció a gazdaság-társadalmi életben.“

Tonelli Sándor: „Adatok a drágaság kérdéséhez.“

A drágaság kérdése tudvalevően állandóan foglalkoztatja társaságunkat. A fent említett szaktanácskozmányon kívül, melyet a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségével karöltve rendeztünk, társaságunk képviseltette magát a székesfőváros által rendezett husdrágasági szaktanácskozmányon és részt fogunk venni az Osztrák Kulturpolitikai Egyesület által az osztrák kormány támogatásával rendezett drágasági szaktanácskozmányon is. A *Közgazdasági Szemle* 1910-ben több cikket és értékes bibliographiai adatgyűjtést közölt a drágaság kérdéséről és reméljük, hogy anyaggyűjtésünk eredményeképen 1911. végéig megjelentethetünk egy külön könyvet a drágaság kérdéséről.

Még ez év folyamán társaságunk új helyiséget kap. A Magyar Kir. Folyam- és Tengerhajózási Részvény-Társaság előzékenysége folytán társaságunknak a Mária Valéria utcában épülő új palotában kényelmes otthona lesz.

Jelentésünkhöz csatoljuk a zárszámadási munkálatokat és a számvizsgáló bizottság jelentését, mely a zárszámadásokat, valamint a vagyonkimutatást tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentvény megadását ajánlja.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket fejezvé ki, felkérjük a t. közgyűlést, hogy 5 számvizsgáló, valamint 5 választmányi tagnak megválasztását megejteni méltóztassék.

Az igazgató-választmány 1911. március 18. üléséből.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1910. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevételek	Összesen		Tételszám	Kiadások	Összesen	
		K	f			K	f
1	Befolyt tagsági díjak . . . . . ebben 55 K tagsági-díj 1911. és 1912. évre	7335	—	1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4400	—
2	Segélyek	3600	—	2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliograhphához	400	—
3	Kamatok és nyereség . . . . . Kamatok 1909-ből . . . . . Kamatok 1910-ből . . . . . " " " " . . . . . " " " " . . . . . Szelvények . . . . . Összesen	225	81	3	Irodai, nyomdai és postaköltségek	3000	—
	Költség	168-78	159-06	4	Pénztári maradvány 1910. évi december hó 31-én	7933	73
	Nyereség értékpapír vás. alkalmából	9-72	31-25		Főösszeg	15733	73
	Összesen	225-81	225-81				
4	Térítmény a költségszámla javára	1400	—				
5	Pénztármaradvány 1909. év decz.31-én	3172	92				
	Főösszeg	15733	73				

Budapesten, 1910. évi december hó 31-én.

Láng Lajos s. k., *Huszar Gyula s. k.,*
elnök. *pénztárnok.*

Mandello Gyula s. k., *Lovag Falk Zsigmond s. k.,*
igazgató. *ellenőr.*

Ezen zárszámadást tételesen megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapesten, 1911. évi

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gusztáv s. k. *Beck Dénes s. k.* *Schöber Béla s. k.* *Baross Géza s. k.* *Székelty Ferencz s. k.*

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1910. évi december 31-iki vagyonskimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tételszám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Készpénz-maradvány 1910. decz. hó 31-én . . .	7933	13	1	Egyleti vagyon:		
2	Értékpapírok (alapítványi tőkék)	2000	—		a) alapítványokban	2000	—
3	Hátralékos tagsági díjak	3655	—		b) vagyontöbblet	13688	73
4	Leltári tárgyak értéke . . . . . leírás	536·14 436·14	—				
5	Könyvtár értéke a beszerzési 17211 K ár egy harmadában	5737·—	—				
6	leírás	3737·—	—				
	Összesen	15688	73		Összesen	15688	73

Budapesten, 1910. évi december hó 31-én.

Láng Lajos s. k.,
elnök.

Huszár Gyula s. k.,
pénztárnok.

Mandello Gyula s. k.,
igazgató.

Lovag Falk Zsigmond s. k.,
ellenőr.

Ezen vagyonskimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1911.

A számvizsgáló bizottság.

Emich Gusztáv s. k.

Beck Dénes s. k.

Schóber Béla s. k.

Baross Géza s. k.

Székely Ferencz s. k.

IV. Tagsági jegyek forgalma 1910. évben.

1910. évben kiállított	Fővárosi à 10 kor.	Vidéki à 10 kor.	Vidéki à 5 kor.
I. félév	340	18	57
II. félév	344	18	58
1911. ill. évre kiállított	5	—	1
Összesen	689	36	116
Hátralék az előző évekről az 1909. évi kimutatás szerint	321	—	120
Összesen	1010	36	236
Beváltatott 1910. évben	629	34	141
Marad	381	2	95
Töröltetett a hátralékból	55	—	20
Tehát hátralék	326	2	75
Befolyt érték		Hátralék	
629 × 10 = 6290 K.		326 × 10 = 3260 K.	
34 × 10 = 340 »		2 × 10 = 20 »	
141 × 5 = 705 »		75 × 5 = 375 »	
Összesen 7335 K.		Összesen 3655 K.	

Budapest, 1910. december 31.

Mandello s. k.,
igazgató.

V. Költségvetési előirányzat az 1911. évre.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	kor.	fil.		kor.	fil.
1 Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4400	—	1 Pénztári maradvány 1910. decz. 31-ről	7933	73
2 Hozzájárulás a Bibliographiához	400	—	2 Tagdíjakból	4500	—
3 Irodai, nyomdai és postaköltségek	3000	—	3 Hátralékok befolyásából	200	—
4 Berendezés	1000	—	3 Segélyekből	3000	—
5 Házbér stb.	500	—	4 Kamatjövedelem	100	—
Összes kiadás	9300	—	Összes bevétel	15713	73
			Előirányzott kiadás	9300	—
			Várható több bevétel	6433	73

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1911. üléséből.

Mandello s. k.,
igazgató.

Az 1910.-i népszámlálás eredménye.

A XX. század első évtizedét lezártuk. Végrehajtottuk az évtized fordulóján a nemzet legnagyobb kincsének, a népességnek leltározási műveletét s ennek eredményei — egyelőre még csak előzetes eredményei — immár előttünk állanak.

Azok, a kik népesedésünk menetét ez évtized folyamán figyelemmel kísérték, már előre tisztában lehettek azzal, hogy népszámlálásunk eredménye most semmi esetre sem lesz olyan kedvező, mint 1900-ban volt, a mikor a tényleges népnövekvés a 10⁰/o-ot meghaladta. Sőt mondhatni, hogy ezuttal a laikus közönség is, melyet a hírlapoknak felületes riasztó hirei befolyásoltak, jóval kisebb szaporodást várt, mint a milyent a népszámlálás tényleg megállapított. Voltak olyan hírek, a melyek az ország népességének teljes stagnálásáról, sőt fogyásáról beszéltek s ezt a kivándorlás számadataival igazolták, a melyek szerintük a természetes szaporodást teljesen felemésztették. Ha meggondoljuk, hogy csak a tengerentúlra kivándoroltaknak hivatalosan közölt száma több mint 1,200.000-re rugott e tíz év alatt s ezenkívül köztudomás szerint Rumánia, Ausztria és újabban Németország felé is állandóan erős kivándorlás folyik s e mellett a visszavándorlásról nagyon hézagos adataink vannak, el kell ismernünk, hogy pessimistikus várakozásnak és találgatásoknak volt is némi alapja.

Gyenge vigasztalásul szolgálhat, hogy ez általános pessimistikus várakozással szemben a népszámlálás eredménye a Magyarbirodalom területén 1,586.119 léleknyi szaporodásról számolt be, a mi az 1900-iki lélekszám 8·2⁰/o-ának felel meg. Az 1900. évi népszámlálás eredményéhez képest tehát, a mikor 10·3⁰/o-nyi népnövekedést értünk el, a rosszabbodás nem túlságos nagy mértékű.

Két körülménynek tulajdoníthatjuk azt, hogy mostani népszámlálásunk eredménye az 1900-iki mögött nem maradt el olyan nagy mértékben, mint a hogy a rendkívül nagy kivándorlás mellett várható volt: az egyik az, hogy természetes szaporodásunk az elmúlt évtizedben

valamivel kedvezőbben alakult, mint a múlt század kilenczvenes éveiben; a másik pedig az, hogy a visszavándorlás — a mint a népszámlálás kétségtelenül beigazolta — sokkal nagyobb arányú, mint eddigelé hittük. Összehasonlítva ugyanis a tizévi tényleges szaporodást a természetes szaporodással, 682.593 léleknyi hiány mutatkozik, ennyi tehát a tulajdonképeni emberveszteségünk a tiz év alatt; a kivándoroltaknak e szerint körülbelül csak fele vezett el végleg a nemzetre nézve. A mi viszonyaink között óriási szám ez is, 3·6⁰/₀-a összes népességünknek s ha meggondoljuk, hogy e közel 700.000-nyi tömegnek nagyobb része a legmunkabiróbb férfiak sorából kerül ki, nemzetünk vesztesége gazdasági szempontból kétannyira is becsülhető.

A népszámlálásnak eddigelé csak a nyers eredményei — csupán a népszám — lévén közölve, természetesen csak az általános szaporodási viszonyok ismertetésére szorítkozhatunk; módunkban van azonban a tényleges szaporodásnak a természetes szaporodással törvényhatóságokint való összehasonlítása révén a vándorlási viszonyok alakulásába is betekinteni s már maguk e nyers számadatok több feltűnő jelenségre mutatnak rá, melyeket majd annak idején a részletes feldolgozás lesz hivatva egészen tisztába hozni.

A magyar birodalom összes polgári és katonai népessége a népszámlálás előzetes eredménye szerint 20,840.678 lélek, a szaporodás tehát 1900 óta — mint már fentebb is említettük — 1,586.119, vagyis 8·2⁰/₀. Magában az anyaországban 18,221.387 lelket talált a népszámlálás, a társországokban pedig 2,619.291-et. A szaporodás az anyaországban 1,383.132, vagyis 8·2⁰/₀, a társországokban pedig 202.987, tehát 8·4⁰/₀. Az első említést érdemlő feltűnő jelenség tehát az, hogy Horvát-Szlavonországok népessége ezúttal némileg jobban szaporodott, mint az anyaországé, míg az előző évtizedben az anyaország népnövekedése volt nagyobb arányú: 10·3⁰/₀, a társországok 9·7⁰/₀-os szaporodásával szemben. Horvát-Szlavonország e kedvező eredményt — bár kivándorlási vesztesége aránylag jóval nagyobb volt — igen erős természetes szaporodásának köszönhette. Egyébként a társországok népessége 1890 előtt állandóan jóval nagyobb mértékben növekedett, mint az anyaországé, mert a nagyobb természetes szaporodáson kívül az anyaországból nem jelentéktelen kivándorlás is folyt a Drávántúlra. A társországok nagyobb népszaporodása tehát nem új jelenség, e tekintetben tulajdonképen csak a statusquo állott be a kilenczvenes évek gyengébb eredménye után. A különbség azonban Horvát-Szlavonországok javára oly csekély, hogy a népesség erőviszonyaiban eltolódást egyáltalán nem okozhat s a horvát-ság számarányának az egész magyar birodalom népességében való emelkedését sem idézheti elő annál kevésbé, mert az előző népszámlá-

lások tapasztalatai szerint a társországok népességének szaporodásából a horvátok kivándorlása, viszont a magyarok és egyéb nemzetiségek bevándorlása miatt a horvátokra rendszeren jóval kisebb rész jut, mint a milyen őket számarányuk alapján megilletné. Nincs okunk azt hinni, hogy ezuttal a szaporodás a horvátoknak kedvezett, mert hiszen most is azoknak a vármegyéknek népessége növekedett legjobban, a melyekbe magyar és német bevándorlás folyik, míg ellenben a két tengerparti vármegye, melynek alig van más lakosa mint horvát vagy szerb, több mint 60.000 embert veszített kivándorlás révén; a horvát és szerb népelemek térvesztése tehát feltétlenül megállapítható lesz.

Magában az anyaországban ezúttal is a Duna-Tisza köze mutatja a legnagyobb népnövekedést, bár a szaporodás mértéke, 14·6⁰/₀, jóval kisebb az 1900-ban elért 18·2⁰/₀-nál, a mit első sorban Budapest meggyöngült fejlődése okoz. Nem tudta ezt ellensúlyozni Pest vármegyének valóban meglepő: 24·7⁰/₀-os szaporodása sem, a mi tudvalevőleg szoros összefüggésben van a főváros lakosságának meglassúdott szaporodásával.

A Duna-Tisza köze után a Tisza bal partja és a Királyhágóntúl, tehát két keleti országrész népessége gyarapodott legkedvezőbbben; 10⁰/₀-ot azonban csak az előbbi országrész ért el, a Királyhágóntúl népnövekedése már az országos átlag alatt maradt, a mennyiben csak 7·8⁰/₀-ot tett. A kivándorlási mozgalom eddigelé még legkevésbé e két országrészben harapózott el s e mellett a Tisza bal partja természetes szaporodás tekintetében állandóan elüljár; e két körülmény idézte elő az országrészek kedvezőbb helyzetét. 1900-hoz képest pedig, a mikor e két országrész fejlődése szintén elég kedvező volt, a rosszabbodás nem nagyon feltűnő; a szaporodás aránya ugyanis a Tisza bal partján 12·5-ről 10·8-re, a Királyhágón túl pedig 9·2-ről 7·8-re esett.

A két felvidéki országrész és a Dunántúl népnövekvése már igen kedvezőtlen volt, az arányszám mind a három országrészben csak 5 és 6⁰/₀ között mozgott (5·9, 5·4, 5·3). Ebben a három országrészben, tehát az ország egész nyugati és északi felében volt legnagyobb a kivándorlási mozgalom és e mellett ezek az országrészek, különösen a nyugati két országrész szolgáltatja Budapest és Budapest környékének fejlődéséhez is a legnagyobb emberanyagot. E három országrész természetes szaporodásának közel 60⁰/₀-át veszítette el az utolsó tíz év alatt. Feltűnő azonban, hogy az 1900-iki szaporodási arányokhoz képest csak a felvidéki két országrészben látunk nagy hanyatlást; a Duna bal partjának tényleges népnövekvése ugyanis 8·5⁰/₀-ról 5·9-re esett, a Tisza jobb partjái pedig még nagyobb mértékben: 9·5-ről 5·4-re, ellenben a túlnyomóan magyar Dunántúl népnövekvése, mely 1900-ban 5·5⁰/₀ volt,

alig romlott valamivel, t. i. csak 5·3-re hanyatlott. Sőt a Dunán túl, mint látni fogjuk, nem egy vármegye akadt, melynek szaporodási viszonyai határozottan javultak.

Valamennyi országrész között legkedvezőtlenebb szaporodást a Tisza-Maros szögén találjuk, a hol a tiz évi népnövekvés mindössze 4·0⁰/₀-ot tett. Ez első sorban az országrész igen gyöngé természetes szaporodásának tudható be, mely, bár valamivel jobb volt (8·2⁰/₀) az előző tiz évinél (8·1), az itt rendkívül nagy mértékben fokozódó kivándorlási mozgalmat csak nagyon kevéssé tudta ellensúlyozni, úgy hogy a tényleges szaporodás aránya 7·1⁰/₀-ról 4·0-re hanyatlott.

Ha már most törvényhatóságunkint vizsgáljuk a tényleges szaporodás alakulását, nem lehet feltűnő, hogy általában véve a törvényhatósági jogú városoknál találjuk a legmagasabb szaporodási arányokat, bár kétségtelen, hogy a szélsőségek is a városoknál a legnagyobbak. Így pl. Maros-Vásárhely népessége 29·8⁰/₀-kal növekedett, Selmezbánya lakossága pedig 7·4⁰/₀-kal fogyott tiz év alatt.

Legerősebben fejlődtek a már említett Maros-Vásárhelyen kívül a következő tj. városok (a zárjelben lévő számok az 1900-iki szaporodási arányt jelzik):

Zágráb	29·3 (47·1)	Debreczen	22·8 (27·2)
Szatmár-Németi	28·9 (26·7)	Kolozsvár	22·5 (29·8)
Nagy-Várad	27·4 (23·1)	Temesvár	22·4 (22·1)
Fiume	26·1 (28·4)	Budapest	20·4 (44·8)
Eszék	25·1 (16·0)		

Érdekes e szerint, hogy míg a 90-es években a székesfőváros és a társországok fővárosa Zágráb, több mint 40⁰/₀-os szaporodást értek el, most egy város sem akadt, melynek népnövekvése meghaladta volna a 30⁰/₀-ot, sőt épen Budapestnél és Zágrábnál látjuk a legnagyobb visszaesést. Különösen Budapest fejlődése lassúdott meg nagy mértékben, most fél olyan szaporodást sem mutat fel, mint a 90-es években. A valóságban azonban a visszaesés jóval kisebb arányú. Ha ugyanis Budapesthez számítjuk a közvetlenül határos és a fővárossal kedvező közlekedési viszonyban álló községeket, az így keletkező Nagy-Budapestnek lélekszáma a három utolsó népszámlálás szerint így alakul:

	1890	1900	1910
Budapest	505.763	732.322	881.601
Újpest	23.521	41.836	55.221
Rákospalota	6.264	11.592	25.097
Pestújhely		150	5.559

	1890	1900	1910
Rákosszentmihály	2.435	3.069	6.550
Csömör		2.156	2.717
Czinkota	1.876	3.134	7.608
Rákosliget	3.330	6.143	2.624
Rákoskeresztúr			6.676
Kispest	4.913	9.777	30.175
Pestszentlőrincz		5.952	7.826
Erzsébetfalva	4.754	15.717	30.919
Csepel	2.246	4.563	9.410
Albertfalva	592	791	1.118
Budafok	5.243	7.267	10.939
Békásmegyer	1.340	2.027	3.570
Összesen	562.277	846.496	1.087.610
Szaporodás	284.219	241.114	
	50·5%	28·5%	

A főváros fejlődése e szerint az utolsó évtizedben is közel 30%-os, mert kétségtelen, hogy a főváros közvetlen szomszédságában lévő községek a Budapest által felszívott népességből táplálkoznak. Az 1900-ban konstatált szaporodási arányhoz képest így is nagy visszaesés mutatkozik, a szaporodás abszolút száma azonban nem maradt sokkal az 1900-iki alatt. Ha már most számításba vesszük, hogy az ország kivándorlási vesztesége ebben az évtizedben négyszer akkora volt, mint az előző évtized folyamán, még kedvező eredménynek tekinthetjük, hogy a főváros és közvetlen környéke majdnem ugyanannyi kivándorlót tudott lekötni és itthon marasztalni, mint az előző tíz év alatt, a mikor még a kivándorlási mozgalom hasonlíthatatlanul kisebb volt.

A nagy kivándorlás okozta, hogy vidéki törvényhatósági jogú városaink fejlődése is valamivel kisebb arányú volt, mint az előző évtizedben; a hanyatlás azonban vidéki városainkban nem volt olyan észrevehető, mint a fővárosban, a hol az abnormisan magas szaporodási arány megmaradása különben is alig volt remélhető. Vidéki törvényhatósági jogú városaink népessége 1890-től 1900-ig 19·3%-kal növekedett, 1900-tól 1910-ig pedig 16·1%-kal; abszolút számban a szaporodás az az előző évtizedben 193.077, a mostaniban pedig 200.866. Összes törvényhatósági jogú városainkat összefoglalva, a népesség szaporodásából a városokra esett 1890-től 1900-ig 23·5%, 1900-tól 1910-ig pedig 22·7%. Ha azonban a Nagy-Budapesthez számított községek népnövekedését is a városokéhoz számítjuk, a városokra esett a tényleges szaporodásból az előbbi évtizedben 26·5%, most pedig 27·9%, tehát a városokra eső arány még növekedett is.

Óriási fontossága van ennek különösen magyar nemzeti szempontból, mert a városok népszaporodása most már az idegen ajkuak beolvasdása folytán kizárólag a magyarság javára esik, sőt az előbbi népszámlálások tapasztalatai után valószínű, hogy ezúttal a nem magyar ajkuak száma a városokban fogyni fog, a magyarság tehát a városokban nagyobb számmal növekszik, mint a városok népességének összes szaporodása. Ha még számításba vesszük a rendezett tanácsú városokat, melyeknek lakossága most alig szaporodott gyengébben, mint az előző évtizedben (az anyaországban a szaporodási arány 1890—1900-ig 13·8⁰/₀, 1900—1910-ig pedig 12·6⁰/₀), sőt a szaporodás abszolút száma még jóval nagyobb is volt az előbbi évtizedénél, megállapíthatjuk, hogy az ország népességének szaporodásából több mint 40⁰/₀ esett a 156 városra; a magyarság tehát egyedül a városok népességének nagyobb növekvése révén körülbelül 600.000 lélekkel gyarapodott tíz év alatt.

A vármegyei törvényhatóságok népességének szaporodása — bár ezekbe a rendezett tanácsú városok is be vannak számítva — természetesen már jóval alatta marad a városi törvényhatóságok népnövekvési arányának. Az összes vármegyét összefoglalva, a szaporodás aránya 7·2⁰/₀, míg 1890-től 1900-ig a vármegyék lakossága 8·6⁰/₀-kal gyarapodott. A visszaesés tehát nem olyan jelentékeny, mint a városoknál, a hol a szaporodási arány 27·9⁰/₀-ról 17·7⁰/₀-ra csökkent. Figyelembe kell azonban venni, hogy a vármegyék népességébe be vannak foglalva a rendezett tanácsú városok, továbbá Budapest külvárosaiul tekinthető községek is, a melyek a vármegyék szaporodási arányát javítják. A tulajdonképeni vidék, a községek népessége a fentebbi aránynál jóval kisebb mértékben gyarapodott; a pontos számot azonban nem lehet még megállapítani, mert a horvát-szlavonországi kisebb városokról az adatok még nem állanak rendelkezésre.

A vármegyék közül a már említett ok folytán Pest vármegye mutatja a legnagyobb, 24·7⁰/₀-os szaporodást, úgy abszolút számban, mint relative jóval nagyobb, mint az előző évtizedben. Pest vármegye egymaga 204.051 lélekkel gyarapodott, a mi megfelel egy középszerű vármegye népességének és meghaladja egész Horvát-Szlavonországok népszaporodását. E szaporodásnak körülbelül fele Budapest környékére esik, a többi azonban a vármegye igen egészséges természetes szaporodásának köszönhető s az eddig gyér lakosságú puszták és homoki területek gyors benépesülésének, a mely más vármegyékből is vonzza a népességet.

Pest vármegye után a következő vármegyékben volt még nagyobb szaporodás: Pozsega 15·3, Máramaros 15·1, Csík 13·0, Bereg 12·7, Komárom és Hunyad 11·9, Borsod és Szilagy 10·7, Szabolcs és Verőcze

10·5, Bihar és Varasd 10·1⁰/₀. Az ország 71 vármegyéje közül tehát 13 volt olyan, a hol a szaporodás a 10⁰/₀ot meghaladta, míg 1900-ban még 20 vármegyében talált a népszámlálás 10⁰/₀-on felüli szaporodást. E 13 vármegye közül is csak négynek volt bevándorlási többlete, t. i. Pestnek, Pozsegának, Csiknak és Hunyadnak, a többi részint igen kedvező természetes szaporodásának (mint pl. Máramaros, Bereg, Szabolcs, Varasd), részint csekély számú kivándorlóinak köszönhető a normálisan felül emelkedő népgyarapodást. Pozsega vármegyébe nemcsak az anyaországból, hanem a társországok többi vármegyéből is állandó bevándorlás folyik, bár innen az amerikai kivándorlás sem jelentéktelen. Csík vármegyében az erősen fellendült faipar vonzza a népet, a mely most már a Romániába irányuló kivándorlást is képes ellensúlyozni. Hunyadba a petrozsényi bányavidékre történt erős beözönlés, a megyének egyébként gyöngye természetes szaporodása van. Maga a petrozsényi járás népessége 28.711-ről 50.235-re szaporodott tíz év alatt; a vármegye egyéb részeiből azonban elég erős kivándorlás folyik, a mit bizonyít az, hogy a vármegye bevándorlási nyeresége csak 14.912-re rugott, tehát jóval kevesebbre, mint a petrozsényi járás lakosságának növekvése. A komáromi és borsodi bánya és ipari vidékekre is erős bevándorlás folyik részint a vármegye egyéb részeiből, részint más vármegyéből, e két vármegye vándorlási mérlege ennek daczára passiv, mert Komáromból a fővárosba, Borsodból pedig Amerikába jelentékeny az elvándorlás.

E felsorolt 13 vármegyével szemben, melyekben a népesség szaporodása elég kedvező volt, egész sora van a vármegyéknek, a melyeknek népessége alig fejlődött, sőt két vármegye akadt, a mely veszteséggel zárta le tízévi népesedési mérlegét. E két vármegye épen a legészakibb és a legdélibb vármegyéje az országnak, t. i. Árva és Lika-Korbava s érdemes megemlíteni, hogy épen e két vármegyében a legkisebb a magyarság aránya. Árva vármegye népessége 7·6, Lika-Korbaváé pedig 2·4⁰/₀-kal fogyott meg 10 év alatt.

Három százalékon aluli szaporodást talált a népszámlálás a következőkben:

Szepes	0·1	Gömör	2·1
Sáros	0·3	Temes	2·1
Torontál	0·6	Hont	2·3
Abauj-Torna	0·7	Fogaras	2·3
Sopron	1·2	Nagy-Küküllő	2·6
Modrus-Fiume	1·3	Udvarhely	2·9

Három összefüggő területet lehet felismerni e vármegyék felsorolásából; mind a három terület az amerikai kivándorlás közismert centrumai.

Az egyik a felvidéki kivándorlási terület, a melyhez Szepes, Sáros, Abauj-Torna és Gömör tartozik (Zemplén erős kivándorlása daczára 4·3⁰/₀-os szaporodást ért el), a másik a délvidéki: Torontál és Temes vármegyék, a harmadik pedig az erdélyi kivándorlási terület, a mely Fogaras, Nagy-Küküllő és Udvarhely vármegyéket foglalja magában. A dunántuli vármegyék közül ezuttal csak az egy Sopron került e sorozatba, a mely az előző évtizedben még 5·9⁰/₀-os szaporodással vált ki az országrész átlagából. Ugy látszik Sopron vármegyéből az amerikai kivándorláson kívül Bécs is jóval több embert vonzott, mint a 90-es években és a vármegye igen gyöngye szaporodása annál nagyobb súllyal esik a mérlegbe, mert ezuttal még a területén fekvő Sopron város is csak 0·7⁰/₀-kal fejlődött, a vármegye népvésztesége tehát, vagy legalább annak egy része a város nagyobb szaporodása révén sem térült meg, sőt maga Sopron város is jelentékeny kivándorlási többletet mutat fel. Annál feltűnőbb, hogy a dunántuli vármegyék nagyobb része, 11 vármegye közül 7 (Baranya, Fejér, Komárom, Moson, Somogy, Tolna, Veszprém) többé-kevésbé kedvezőbb arányban szaporodott, mint az előző évtized folyamán. Különösen nagy a különbség Baranyában, 0·7⁰/₀-kal szemben most 3·8⁰/₀ s még inkább Tolnában, a hol 0·2⁰/₀ helyett most 5·6⁰/₀ szaporodást talált a népszámlálás. Része van ebben némileg a kedvezőbb természetes szaporodásnak is, de maga az elvándorlási többlet is csökkent e két vármegyében; minthogy pedig az Amerikába és Németországba irányuló kivándorlás mind a két vármegyében kétségtelenül erősödött, valószínűnek kell tartanunk, hogy a Budapestre és Szlavóniába való huzódás csökkent meg ebben az évtizedben, a mely vándorlási irány (Baranyából Szlavóniába, Tolnából Budapestre) eddigelé e két vármegyéből — a születési hely adataiból következtetve — elég jelentékeny volt.

Feltűnő eredménye még mostani népszámlásunknak, hogy a városok nagyobb részének igen kedvező szaporodása mellett aránylag sok városunk akad, a melynek népessége alig szaporodott, sőt a mint az már említve volt, Selmeczbánya népessége nem kevesebb, mint 7·4⁰/₀-kal (1.211 lélekkel) megfogyott. Sopron, Baja, Zombor, Hódmező-Vásárhely és Varasd szaporodása nem érte el a 4⁰/₀-ot sem; a mult népszámláláskor ilyen város csak kettő volt: Baja és Pancsova. Még kedvezőtlenebb jelenség az, hogy míg 1900-ban valamennyi törvényhatósági jogú városunknak bevándorlási többlete volt, most Sopronban, Selmeczbányán, Zomborban, Hódmező-Vásárhelyen, sőt még Kassán is kisebb volt a tényleges népnövekvés a természetes szaporodásnál, e városokból tehát határozottan elvándorlás folyik. Meglepő különösen Kassán a viszonyok változása; e városnak az 1890-es évek folyamán még 5.210

főnyi bevándorlási többlete volt, a most lezárt évtizedben azonban a kivándorlók száma már 246-tal felülmulta a bevándorlókét.

Általában véve igen érdekes és tanulságos adatokat szolgáltat a tényleges és természetes szaporodás különbözetének törvényhatóságokint való összehasonlítása. Az egész országban, mint már említve volt, 682.593 lélek a kivándorlás okozta veszteség, vagyis ennyivel maradt alatta a tényleges szaporodás a természetes szaporodásnak. A népszámlálás nyers adataiból azonban már némileg a belső vándorlások alakulására is következtethetünk, mert ha külön adjuk össze azoknak a törvényhatóságoknak adatait, a melyeknek kivándorlási veszteségük volt és szembeállítjuk azoknak a törvényhatóságoknak adataival, a melyek bevándorlási többletet mutatnak fel, e számok a belső vándorlások intenzivására is világot vetnek. A 102 törvényhatóság közül ezúttal 31-ben (túlnyomórészt városokban) összesen 309.135 főnyi bevándorlási többlet volt, ezzel szemben a többi 71 törvényhatóság kivándorlási vesztesége 991.728 lélekre, tehát majdnem egy millióra rugott. A veszteségnek e szerint 30⁰/₀-a az országban maradt, s 70⁰/₀-a folyt külföldre. Az előző évtizedben a vándorlási mozgalom egészen más irányú volt. 60 törvényhatóságnak volt összesen csak 559.414 lélek vesztesége, s 41 törvényhatóság 392.668 lélek nyereséggel zárta le mérlegét (a törvényhatóságok száma akkor még egygyel kevesebb volt, mert Miskolcz azóta lett törvényhatósági jogú város), végeredményben tehát az ország kivándorlási vesztesége csak 166.746 főnyi volt. Az előző évtizedben tehát a belső vándormozgalom, a mostaniban pedig a külső, az ország határait átlépő vándormozgalom volt erősebb.

Ha az egyes törvényhatóságok kivándorlási veszteségeit az előző évtized hasonló adataival összehasonlítjuk, fájdalmasan konstatálhatjuk, hogy alig akad törvényhatóság, különösen vármegyei törvényhatóság, a melynek kivándorlási vesztesége nem növekedett volna. Még azokban a vármegyékben is, a melyeknek tényleges növekedése kedvezőbb volt most, mint 1900-ban, többnyire növekedett a kivándorlási veszteség, a kedvezőbb eredmény tehát tisztán csak a természetes szaporodás javulásának tulajdonítható. Némelyik vármegyében rendkívüli arányban növekedett a kivándorlási többlet, pl.:

Esztergomban	2.004-ről	8.598-ra
Nógrádban	1.406-ról	8.388-ra
Pozsonyban	14.511-ről	30.763-ra
Trencsénben	6.569-ről	19.376-ra
Jász-N.-Szolnokban	7.371-ről	20.936-ra
Biharban	5.238-ról	20.370-re
Szabolcsban	6.281-ről	17.835-re

Szatmárban	5.185-ről	23.747-re
Aradban	4.278-ről	20.808-ra
Temesben	6.978-ről	21.466-ra
Torontálban	30.247-ről	51.183-ra
Alsó-Fehérben	235-ről	11.707-re
Kolozsban	2.073-ről	6.307-re
Nagy-Küküllőben	3.072-ről	7.476-ra.

A horvát-szlavon vármegyéket valamennyit fel lehetne sorolni; ott három vármegyében (Belovár-Körös, Szerém, Verőcze) még a bevándorlási többlet is kivándorlási többletre változott. Feltűnő kivételt látunk azonban Tolna vármegyénél, a hol 1900-ban még 18.692 lélekkel volt kisebb a tényleges szaporodás a természetes szaporodásnál, most pedig a kivándorlási veszteség csak 8.914.

A városokban is általában rosszabbodtak a viszonyok e tekintetben; az utolsó évtized folyamán a törvényhatósági jogú városok csak 206.838 bevándorlót szívtak fel a vidékről, míg az előző évtizedben még 284.941 volt a városok bevándorlási többlete. Maga a főváros is sokat veszített vonzó erejéből, mert bevándorlási többlete 159.122-ről 84.166-ra esett, bár e számok, mint fentebb kimutattuk, a valódi alakulást nem tüntetik fel híven, mert Budapest külvárosai Pest vármegye bevándorlóit szaporítják; Pest vármegye bevándorlási többlete tényleg 43.612-ről 78.326-ra növekedett. Vidéki városaink közül ezúttal Eszék, Maros-Vásárhely, Zágráb és Nagy-Várad mutatják aránylag a legnagyobb (28·0—24·4 %) bevándorlási többletet; abszolút számban pedig legtöbb embert vonzott Zágráb (15.412), Temesvár (12.607), Nagy-Várad (12.270), Debreczen (9.658) és Pozsony (9.295). Az ország második legnagyobb városa Szeged, e tekintetben nagyon gyöngén áll, vonzóereje oly kicsiny, 10 év alatt mindössze 2.981 lélek, hogy ugyyszólván teljesen természetes szaporodására van utalva, a mely szerencsére eddigelé még elég kedvező. Szegednél még Szabadka is nagyobb bevándorlási többlettel (3.634 lélek) dicsekedhetik, holott az előző évtizedben még Szeged bevándorlási többlete majdnem háromszor akkora volt, mint Szabadkáé. Az előző évtizedhez képest nagyon növekedett a vonzóereje Nagy-Váradnak (a bevándorlási többlet 7.245-ről 12.270-re emelkedett), Szatmár-Németinek (3.981—5.616), Temesvárnak (9.808—12.607), Maros-Vásárhelynek (3.475—5.337) és különösen Eszéknek (4.101—6.967). Feltűnően hanyatlott azonban a fejlődés a már fentebb felsorolt városokon kivüi Aradon is, a hol 1890-től 1900-ig még 10.545 volt a bevándorlási többlet, a most lefolyt évtizedben ellenben már csak 5.170. Egyetlen kikötővárosunknak, Fiuménak fejlődése szintén nem volt olyan kedvező, mint az előző évtizedben, bár a bevándorlási többlet növeke-

dett, tehát a város vonzóereje nem csökkent, a természetes szaporodás gyöngülése miatt a tényleges népnövekvés aránya valamivel kisebb volt (26·1⁰/o), mint a 90-es években (28·4⁰/o).

A népszámlálás eredményeivel ezek szerint ha nem is lehetünk meglegedve, mégis azt hisszük, hogy a jövőt illetőleg alapos aggodalomra nincs okunk, mert hiszen a nemzet természetes propagatív ereje nem csökkent, sőt számbavehetőleg növekedett az elmúlt tiz év alatt, s csupán a megnövekedett kivándorlás gyöngítette meg fejlődésünk arányait. Ha tehát a nemzet szaporodási képessége a mostani marad, a miben egyes szórványosan előforduló kedvezőtlen jelenségek daczára biznunk lehet, s ha megfelelő socialis intézkedésekkel sikerül a kivándorlást korlátozni, s a kivándoroltak visszatelepedését lehetővé tenni, vagy ha csak sikerül odáig eljutnunk, a hová a nyugati államok már eljutottak, t. i. hogy az amerikai kivándorlás a nemzet gazdasági megerősödésének egyik tényezőjévé válik, népnövekedésünk méretei sem fognak elmaradni a többi államoké mögött.

A mi pedig a magyarság fejlődését illeti, bár még távol vagyunk attól, hogy a népszámlálás eredményeit nemzetiségek szerint ismernők, már most merjük állítani, hogy a mostani népszámlálás eredménye a magyarság számaránya tekintetében meg fog felelni a várakozásnak; az eddig közölt adatokból is kitűnik az, hogy a szaporodás túlnyomó része a magyarság javára jut, az a folyamat tehát, a mely a magyarság erőteljes előnyomulását jelzi, s a melyet eddigi népszámlálásaink is konstatáltak, a gyengébb eredmény daczára sem akadt meg, sőt talán még meg is gyorsult az utolsó tiz alatt.

Kovács Alajos.

A mezőgazdasági munkapiacz.

A munkapiacz a munkakinálat és kereslet találkozásából tevődik össze.

A társadalmi rend első rendű érdeké mindenütt, hogy a munkaszükséglet és kereslet közt bizonyos egyensúly-állapot jöjjön létre. Ellenkező esetben vagy a termelés s vele az egész gazdasági élet válságba sodródik, vagy kitör a socialis elégtelenség, melyet nyomon kísérhet a társadalmi forradalom.

E végből nem nélkülöz sem elméleti, sem gyakorlati jelentőséget, annak kutatása, hogy a társadalmi termelés egyik elhatárolt része, a mezőgazdaság munkapiaczának egyensúlyállapota, mily feltételektől függ, illetőleg hogy adott socialis és termelési viszonyok mellett kimutathatók-e bizonyos állandó jelenségek, melyek az egyensúlyállapotnak a munkabőség, vagy a munkahiány irányában való (chronikus) eltolódását maradandólag előidézni képesek.

Előre kell bocsátanunk, hogy vizsgálódásunkat a több gazdasági egységet összekapcsoló forgalmi gazdaságra korlátozzuk, melyen belül az egyes termelési ágak már szétváltak, önálló foglalkozásokká különültek s a személyek és javak szabad forgalmát a jogrend nem korlátozza.

A forgalmi gazdaság bármely fejlődési fokán a munkapiacz alakulását jellemző két jelenség ötlük szemünkbe.

Az egyik abban nyilvánul, hogy a munkakereslet és kínálat mérlege egyensúly helyzetbe sohasem kerül.

A forgalmi gazdaság alapjellege, a gazdasági egységek kölcsönös összeműködése hozza magával, hogy a társadalmi és gazdasági élet menete a munkapiaczot egyik vagy másik irányban szüntelenül mozgásban tartja. Ez a folytonos egyensúlyváltozás pedig úgy a munkaerő-kínálat, mint a munkaszükséglet oldalán érvényesülő megszámlálhatatlan sokaságú és folytonos eltolódások közt ingadozó tényezők összehatásából alakul ki. E tényezők számát még sokszorozza az a körülmény is, hogy ugyanazon gazdasági területen — a munkapiacz nemcsak az egyes ter-

melési ágakon belül egységes, hanem az egész termelés közös munkaerő forrása maga a társadalom lévén — különböző termelési ágak munkapiaczai szoros egymásrahatással érintkeznek.

Ámbár kétségtelen, hogy az egész társadalmi és gazdasági élet, illetőleg annak a munkás- és munkaszükséglet ellátásával összefüggő vonatkozásai a mindenkori mezőgazdasági munkapiacz helyzetét összhatásukban lényegesen befolyásolják, mégis igen szűk körre szorítkozik azon okcsoport, a mely a munkapiacz alakulására állandó törvényszerűséggel kihat.

A többi, a munkapiaczt csupán esetlegesen irányító tényezőt három oly csoportba sorozhatjuk, mely csoportok mindegyikét épen az esetlegességet kifejező valamely fogalmi kellék jellemez.

Egy részük csak időközönként szerepel, a mikor is a munkapiaczon erős, de annál gyorsabban kisimuló hullámokat ver (ipari válság stb).

A másik csoport tartósabb jellegű, de önálló tényezőkként már azért sem vehetők számításba, mivel önmaguk szabályozódnak, hatásukat önmaguk szüntetik meg. A munkapiaczt egyensúlyhelyzetéből kimozdítják, de mert nem a társadalmi rend, illetőleg a mezőgazdasági termelés szervezetében gyökereznek, a termelés és fogyasztás helyes viszonyának, mint végső társadalomgazdaságtani érdeknek nyomása alatt megfelelő irányban módosulnak.

Ide vág többek közt az alacsony mezőgazdasági munkabér és a munkáshiány között oly gyakran hangoztatott összefüggés, mely különben nem is feltétlenül áll fenn.

A német »Verein für Sozialpolitik« 1893-ban rendezett nagyarányú enquetejéből, Anglia, az északamerikai Unio példájából kitűnik, hogy gyakran a legelőnyösebb munkafeltételekkel sem biztosítható a szükséges munkaerő a falusi gazdaságok számára.¹⁾

Ha azonban más foglalkozások valóban állandóan jobb megélhetést kínálnak, mihelyt a nagy munkástömegek életigényei a régi életmódhoz való hagyományos ragaszkodást legyőzik s az elvándorlás görgetege megindul, a mezőgazdasági munkafeltételek bizonyos korlátokon belül épen a termelés folytonosságának megóvására fokozatosan javulni kezdenek. Vagyis az alacsony munkabéreket saját hatásuk eredménye emeli a kellő magasságba.

Ugyanigy az általános művelődési viszonyok és a mezőgazdasági vidékek socialis szervezete közötti ellentét szintén mélyreható változásokat ejthet a mezőgazdasági munkapiacz helyzetén, de nem szabad

¹⁾ Max Weber: *Die landwirtschaftlichen Arbeiter im östlichen Deutschland* 1893. (Verhandlungen des Vereins für Sozialpolitik).

elfelednünk, hogy a falusi élet átalakulásával ez az ellentét is egyre csökken.

Továbbá, ámbár a fokozatosan a munkapiacz szinterére kerülő új nemzedék pályaválasztása a hagyományos szokás és egyéni hajlandóság hatása alatt nem igazodik kizárólag a tényleges szükség szerint, de az időszerűtlen életfelfogást előbb-utóbb megtöri az élet ereje.

A munkapiacot irányító esetleges tényezők utolsó csoportja tulajdonképpen csak nagyon is elterjedt félreismeréssel hozható a munkapiaczczal vonatkozásba, illetőleg megfelelő környezetben legfeljebb érvényesülésre segítheti az előbb idézett jelenségeket.

E helyütt elsősorban a birtoktagoltságról kell megemlékeznünk. Közkeletű felfogás, hogy a latifundiumok a kellő munkaalmakat vonják el s a közép- és kisbirtoktestek túlnyomósága mellett a munkakeresők kielégítő foglalkozást találnak. Ez az inkább politikai jelszó a maga egészében be nem igazolható. Csak annyi állapítható meg tényként, hogy a hol a birtokmegosztás túlságosan a végletek között mozog, a birtokviszonyok helyes megjavítása, kapcsolatban egyéb széleskörű socialpolitikai intézkedésekkel, gyakran enyhítheti a munkapiacz bajait. Azonban legtöbbször azt sem tudjuk, hogy a birtokmegosztás mely módja segíti elő a munkapiacz megbomlott egyensúlyának helyreállítását. Így keleti Poroszország nagybirtokai munkáshiányt szenvednek, míg a magyar Alföldön a nagybirtok hasonló túltengése mellett különösen a múlt század utolsó évtizedében a munkahiány súlyos zavarokat idézett elő. A rajnamelléki parasztvidékeken nagy a munkáshiány, míg az apró parcelláktól szétszaggatott francia Provence-ból és Romániából az ellenkezőt jelentik.²⁾

Végül röviden utalunk a népsűrűségnek és a természetes szaporodásnak a munkapiaczczal való itt-ott hangsúlyozott, de többnyire látványos összefüggésére. Hazánkban Békés, Csanád és Csongrád megyék a kilenczvenes években nagy munkahiánnyal küzdenek, de a hasonló népsűrűségű Sopron, Moson és Vas megyékben munkáshiány jelentkezik. A beállítás még élesebb, ha a mezőgazdaságilag művelhető területhez viszonyított u. n. relativ népsűrűséget számítjuk.³⁾ (A Felföld és Alföld szembeállítása.) A természetes szaporodás lassúbb vagy gyorsabb menete szintén alig vagy legalább is mérsékelten érvényesült a munkapiacz irányításában. Azokon a vidékeken (Oroszország középső része, a keleti porosz tartományok), a hol a munkáshiány a termelés érdekeit a leg-

²⁾ *Journale de l'agriculture*. 1905. jan. 21. és jan. 28. szám. G. D. Creanga: *Grundbesitzverteilung und Bauernfrage in Rumänien*. 1907. Leipzig.

³⁾ Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Budapest, 1904. 206 l.

mélyebben sérti, a népesség szaporodása bámulatosan nagy. Másrésről a magyar alföldi megyékben éppen az egyre növekvő munkásbőség éveiben a születési százalék fokozatosan csökkent:

Megye	1881	1890	1893
Békés	49·1 ⁰ / ₀	44·3 ⁰ / ₀	43·8 ⁰ / ₀
Csanád	53·8 ⁰ / ₀	46·6 ⁰ / ₀	46·3 ⁰ / ₀
Csongrád	45·6 ⁰ / ₀	44·8 ⁰ / ₀	45·4 ⁰ / ₀

Ezen röviden összefoglalt esetleges tényezők szükségszerű elmellőzése folytán a mezőgazdasági munkapiaczra döntő jelentőséggel és állandóan ható okokat magában a termelési ág s a forgalmi gazdaság belső természetében kell keresnünk.

Ezen okcsoportba nem vontuk be a fogyasztást, mely pedig vég-eredményben a termelést magát is szabályozza. De a fogyasztásnak a munkapiaczra gyakorolt befolyása mindig csak közvetett s különösen a mezőgazdaság köréből kikerülő javak elsőrendűsége s az ezekre utalt szükséglet minőségének és terjedelmének csekély változatossága miatt a fogyasztás és termelés között az alárendeltség visszájára fordul s többé-kevésbé az előbbi alkalmazkodik az utóbbihoz. Azaz, a mezőgazdasági termékek fogyasztásának mérve és iránya, — hacsak egyes kulturátlan vidékek versenye ideig-óráig zökkenést nem okoz — fokozatosan a gazdasági élet szabályszerű fejlődését követi.

S valóban a keresett törvényszerűséget akként fejezhetjük ki, hogy egyedül a forgalmi gazdasági szervezetben és a mezőgazdasági termelésben rejlenek bizonyos alaptulajdonságok, melyek állandóan (időhöz nem kötötten) önmagukban, vagyis egyéb behatás nem létében a munkapiaczon előbb esetleg a munkahiány rövid átmeneti állapotát, de azután a munkaerőszükséglet maradandó chronikus feleslegét idézik elő.

A munkapiacz ezen esetleg hullámszerű alakulása a történelmi idők folyamán változás és akadály nélkül meg nem valósul. A fenn részletezett rendkívüli tényezők lényegesen befolyásolják a munkapiacz szabályszerű mozgását, sőt ellentétesre is válthatják, de annak a tartós munkaerőszükséglet feleslege felé fordított irányzatát, eme mondhatnánk helyzeti energiáját meg nem szüntethetik.

A mezőgazdasági munkapiaczt állandóan irányító tényezők sorába tartozik: a kézimunka fokozott jelentősége és a munkatömörülés, végül a mezőgazdaság és ipar termelékenységében (productivitásában) foglalt különbség.

A kézimunka fokozott jelentősége abban áll, hogy a kézi- és a gépmunka aránya a mezőgazdaság körében az előbbi rovására kedvezőtlenebb, mint bármely más termelési ágban, másrészt bizonyos rendű mun-

kák a termelő akaratától függetlenül mindig az időjárás, ill. évszakok szerint meghatározott időpontban végzendők.

Az emberi munka jelentősége főleg azért domborodik ki a mezőgazdaság körében, mert a tényleges és lehetséges munkamegosztás a meglevő térbeli és időbeli feltételek alapján kevés helyet enged a munkamegtakarító gépeknek s a kézimunka productivitasát szűk korlátok közé szorítja (tanulatlan munka túlnyomósága) s ezzel együtt a munkasikert csökkenti.⁴⁾

A régi jobbágy és hűbéri munkaszervezet idején természetesen az emberi munkaerő minden termelési tényezőnél értékesebb volt. A földesúr vagyonának nagysága nem annyira a földbirtok kiterjedésétől, mint inkább jobbágysai (alattvalói) számától függött. (Részletesen fejtegeti Knapp a jobbágyfelszabadításról írt ismert művében.)

A modern művelődés terjedésével mindinkább belterjesebb gazdálkodás még fokozza az emberi munkaszükségletet. Az emberi munkaszükséglet emelkedését a belterjességgel párhuzamosan alábbi táblázatban teszszük szemléltethetővé.⁵⁾

	Évi munkaszükséglet à 100 ha napokban
Külterjes üzem (gyenge talaj)	1.740—2.740
Közepesen külterjes üzem	2.780—3.480
Belterjes üzem (közepes talaj)	3.520—4.220
Szabad gazdálkodás (jó talaj)	4.260—4.740

Krämer tanár számítása szerint a technikai tudás mai állása mellett a mezőgazdasági munkaszükségletnek legfeljebb 13⁰/₀-a végezhető géppel.⁶⁾ Továbbá v. der Goltz, a legkiválóbb német agrárpolitikusok egyike hangsúlyozta, hogy a mezőgazdasági gépek kiterjedtebb használata óta az emberi munkaszükséglet nemhogy csökkent volna, hanem ellenkező-

⁴⁾ E kérdést szakavatottan és kimerítően tárgyalja :

David, E : *Socialismus und Landwirtschaft*, Berlin, 1903.

Backhaus : *Die Arbeitsteilung in der Landwirtschaft*. Conrad's Jahrbuch für N.-Ö. und St. 1894.

⁵⁾ G. Krafft : *Betriebslehre*. Berlin, 1892 L. C. Meyer hasonló eredményre jut.

	Férfimunkanap à 100 ha.
I. Mezőfüvesgazdaság	1.150
II. Nyomásos- »	1.803
III. Váltó- »	2.646
IV. Czukorrépa »	3.080

⁶⁾ E Bensing : *Der Einfluss der landw. Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft*. Breslau, 1897.

leg megnövekedett.⁷⁾ A kézimunka szerepét a gépek jövőben remélt térhódítása szűkebb térre szoríthatja, de döntő jelentőségétől éppen a mezőgazdasági termelés megváltozhatatlan feltételei miatt meg nem foszthatja.⁸⁾

A munkatömörülés a mezőgazdasági termelésnek oly sajátsága, melynél fogva a munkaalkalom az év egyes szakai közt egyenlőtlenül oszlik meg; egyes időpontokban aránytalanul feltorlódik, majd annál szűkebbre zsugorodik össze.

A középeurópai mezőgazdaságban a legfontosabb gazdasági munkák a késő tavaszi, nyári és kora őszi időre esnek. Télen, késő ősszel s kora tavasszal a nappalok rövideége, a zordon időjárás, illetőleg a vegetációs időszak hiánya miatt gazdasági munkálatok alig vagy egyáltalában nem eszközölhetők.

Von der Goltz megjegyzi, hogy a mezőgazdasági munkaszükséglet általában nyáron két-háromszor, időnként négyszer akkora, mint télen. Erre vall a munkanélküliség ingadozása téli és nyári hónapokban. Németországban a munkanélküli mezőgazdasági munkások száma 1895 július 1-jén 17.150 s ugyanaz év december 2-án 153.139 volt.

A munka időbeli eloszlásának aránytalansága a régiék üzemét sem kímélte. A gazdasági év a kézimunka szempontjából két időszakra feleződött: az egyik igen sok embert foglalkoztatott s csak három hónapig tartott, a másik munkaszegény, de kilencz hónapig húzódott.⁹⁾

Az újabb időben a kapásnövények, gépek és egyéb újítások a munkatömörülést még élesebbé tették. A munkamegtakarító gépek a munkaidőszakok tartamát megrövidítették s a mezőgazdaságra valóságos időszakos termelési ág jellegét nyomták rá. Maga a cséplőgép a kézi cséplés és lóval nyomtatás kiszorítása folytán a hosszú téltől a legkiadósabb munkaalkalmat vonja el s azt az ügyis szorgos nyári időre helyezi át. S ez a veszteség oly lényeges, hogy míg a kézicséplés idején az egész évi férfimunkaszükséglet 30⁰/o-a a téli időszaknak jutott, a gőzgéppel való cséplés mellett ez a hányad alig több 4⁰/o-nál.¹⁰⁾

⁷⁾ v. der Goltz: *Die ländliche Arbeiterklasse* stb. 1893. 167 l.

⁸⁾ Ugyanigy nyilatkoznak Sering M. (*Die Agrarfrage und der Socialismus, Schmoller's Jahrbuch 1899*) és Fischer M. (*Die sociale Bedeutung der Maschinen in der Landw.* Leipzig, 1902.

⁹⁾ v. der Goltz: id. m. 194, 1.

¹⁰⁾ Bensing. id. m. L. továbbá alábbi táblázatot:

Üzemrendszer	Nyomtatás 1.000 holdas gazdaságban	Kézi cséplés a munkanapok száma	Gőzgéppel való cséplés a munkanapok száma
Mezőfüves	1.178	773	642
Javitott hármassforgású	1.762	1.122	608
Váltó	2.274	1.655	1.448

Az egyre belterjesebb gazdálkodás a munka időbeli eloszlását még egyenlőtlenebbé teszi. A nyomásos gazdaságban aránytalanul kisebb a különbség a nyári és téli munkaszükséglet között, mint a váltógazdaságban. Kapásnövények, főleg cukorrépa nagymérvű termelése a nyári elfoglaltságot megtöbbszörözi.¹¹⁾

Hazánkban is a régebbi üzemrendszerekben az aratás 40—60 napig tartott, mai napság már 14—21 nap alatt befejeződik.¹²⁾

A munkapiacot állandóan irányító harmadik és utolsó tényező, a mezőgazdaság és ipar termelékenységében foglalt különbség, a gazdasági élet köztudomású jelensége.

A technikai vívmányok az ipari szükségletek mérhetetlen növekedésével együtt az ipari termelést folyton új és új feladatok elé állítják, kiterjeszhetőségét soha meg nem szünően új és új alkalmakkal táplálják. S valóban az ipari termelési költségek gyorsan változnak, váratlanul nagy nyereségek jönnek létre, a melyekből a legmagasabb munkabérek is kitelnek, a termelés keretei, hol lázasabban, hol lassabban, de egyre bővülnek.

Viszont a mezőgazdaság körében a mellett, hogy a szükségletek egyenletesebben s mérsékeltten emelkednek, a termelékenység fokozása csak meghatározott talaj, éghajlat s fogyasztási viszonyok között válik gazdaságossá.

A fogyasztó központoktól távoleső, a külső termelési körökben az üzemrendszer s vele együtt a termelés belterjessége hosszú időn át alig változik. Az európai államokban a bevetett terület s annak termelési áganként való megoszlása a legújabb időben is évről-évre csak csekély változatosságot árul el. S a mezőgazdaság hozamának bővülése a rablógazdaságot üző óceántúli földrészekben sem tart lépést az ipari termelés száguldásával.

De a mezőgazdaság termelékenységének fokozását megakasztja az a tapasztalati tény is, hogy a talaj termőereje egy bizonyos ponton túl az u. n. csökkenő termékenység elve szerint fizeti vissza a ráfordított költségeket. S a termő talaj e sajátsága nemcsak annál a kritikus pontnál kezdődik, a melyen túl a hozadék a költséghez képest hanyatló hányadost mutat, hanem abban is nyilvánul, hogy az üzemintenzitásnak

¹¹⁾ U. o.

Üzemrendszer	Egy 60 ha gazdaság munkaszükséglete napokban	
	nyáron	télen
Háromforgású	262	450
Váltógazdaság	1.199	416
Erős répatermelés	2.608	571

¹²⁾ Mailáth, J: *Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn*. Wien, 1905, 56. l.

még a növekvő termékenység határain belül fekvő bizonyos fokán túl a termelékenység lassúbb tempóban emelkedik.¹³⁾

A forgalmi gazdasági szervezet és a mezőgazdasági termelés e röviden ismertetett hármassalaptulajdonsága a megnevezett törvényszerűség értelmében részint külön-külön, de főleg együttes hatással befolyásolják a mezőgazdasági munkapiacot.

A munkatömrülés és a mezőgazdaságnak korlátoltan fokozható termékenysége a munkapiacz egyensúly helyzetét egymaguk is megzavarhatják; még pedig részben a munkahiány rövid átmeneti állapotát tartják fenn, ha és a míg mind a három tényező ellentétes irányú együttes hatása teljesen nem érvényesülhet.

A munka egyenlőtlen időbeli megoszlásánál fogva a tisztán a gazdaság körében foglalatostkodó munkások időnként szinte teljesen semmittevésre s nagyrészt keresetnélküliségre vannak kárhóztatva. Ez okból a munkakinálat feleslege áll elő. Természetesen az nem tartozik ide, hogy e munkástömeg más foglalkozási ágakban esetleg találhat megélhetést. Ugyanigy a mezőgazdasági termelés korlátolt kiterjeszhetősége időnként — éppen az előbb hivatkozott ellentétes befolyásolás nélkül — a felnövekedő nemzedékből a munkakeresők feleslegét toborozza össze.

Azonban eme tényezők külön-külön rendszerint vagy egyáltalában nem, vagy csupán rövid ideig hatnak (t. i. a mennyi idő alatt a tömeg öntudata cselekvéssé érlelődik) s a munkapiacz ez átmeneti irányzatával szemben éppen a gazdasági élet folytonossága miatt hamarosan együttes hatásuk jut érvényesülésre.

A három ismert állandó tényező együttes hatása pedig a következő folyamatban megy végbe:

A kézimunka fokozott jelentősége a munkapiacot főleg a munkahiány iránt érzékenynyé teszi. Mivel, mint látjuk, a gazdasági kézimunka időhöz kötött s aránylag kis mérvben pótolható mechanikai eszközökkel, könnyen állhat be zavar akár a termelés kiterjesztése, akár a munkaerőkinálat csökkenése miatt, a mit megkönnyít a mezőgazdasági termelés és az emberi munkaerő között annak tanulatlan volta miatt amúgy is laza kapcsolat.

Az ismertetett két utóbbi tényező a mezőgazdasági munkapiacznak ezen a munkahiány irányában állandósult disponáltságát határozottan a munkahiány felé eltolódó irányzattá erősítik azon együttes kettős hatással, melylyel a munkakinálatot szünet nélkül s jelentékenyen csökkenti a falusi munkástömegeknek más termelési ágakba való folytonos

¹³⁾ Brentano, L.: *Agrarpolitik*. Jena, 1893. I. Bd.

átlendítése folytán s másfelől egyuttal tetemesen növelik a mezőgazdasági munka-, illetőleg kézimunkaszükségletet.

Ugyanis mivel a munkamegoszlás időszakossága folytán a gazdaságba rövid időre aránytalanul sok munkást kell beállítani, a kiknek egész éven át foglalkozás nem biztosítható, állandó munkásállomány a munkatömörülés erősödésével mindnehezebben tartható meg. A termelés pedig azáltal, hogy időközönként lökészerűen nagy munkástömegeket dob el magától, illetőleg von magához s így a megélhetést bizonytalanná teszi, a falusi népességet belesodorja abba a századok óta áramló és egyre szélesbülő vándorfolyamba, a mely rendszerint a mezőgazdasági vidékekről ered s egyik végpontja a biztosabb s előnyösebb társadalmi és gazdasági kilátásokkal kecsegtető belföldi ipari és kereskedelmi központokba (városba tömörülés) és esetleges másik ága a külföldi csomópontokba torkollik. (Kivándorlás). A városba tömörülés és kivándorlás lényegében nem különböznek; azok az indokok, melyek a tömeget maradandó helyváltoztatásra bírják, mindkét esetben jobbra egytermészetűek. Azonban a kivándorlás többnyire csak időszakosan viszi a vidék népét nagy csapatokban a határon túl az esetben, ha kedvezőtlen természeti vagy történelmi helyzet miatt a belföldi ipari központok kellő vonzóerővel és befogadóképességgel nem rendelkeznek.¹⁴⁾

A mezőgazdasági népesség ugyan nemcsak a városokba, hanem más oly agrár vidékekre is huzódik, a hol jobbak a kereseti viszonyok (a német Sachsengängerei, ruthének alföld-, és délmagyarországi svábok külföldjárása); ámde ez a helyváltoztatás ideiglenes, számbelileg csekélyebb s legtöbbször csak előkészíti a résztvevőket arra, hogy falujokból előbb-utóbb a városba költözzenek.

A vázolt egységes emberfolyamnak főmozgató ereje mégis a mezőgazdasági és ipari termelés kiterjeszhetőségében rejlő különbség.

Az ipari és kereskedelmi központok rohamos fejlődése nemcsak a mezőgazdasági népesség feleslegét ragadja el, hanem a gyors egymásutánban emelkedő conjuncturák beálltával megbontja a mezőgazdasági munkaszervezetet, a termelés korlátlan kiterjeszhetősége folytán lázas mohósággal magához ragadja az állandó és ideiglenes munkások ama részét, melyet az egyenletes menetű, a kiterjeszhetőségében korlátolt s a termelési költségek gyors változásához nem szokott mezőgazdaság megfizetni nem tud.¹⁵⁾

¹⁴⁾ Schmoller, G.: *Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre*. 1901. Leipzig, I. Bd. S. 179.

¹⁵⁾ A városba tömörülés szükségszerűségét és a vidéket elnéptelenítő hatását fejtegeti Hansen, S. (*Die drei Bevölkerungsstufen*, München, 1889); továbbá Ammon: *Die Gesellschaftsordnung*. Jena, 1896.

A múlt tapasztalatai igazolják, hogy e soha ki nem apadó népességfolyam nem új keletű.

Korán iparosodó államokban (Anglia, Németország, Franciaország stb.) a városba költözésnek számos nyomát találjuk a XVI. századtól kezdve. Sőt egyéb források mellett pl. Bücher Köln és Frankfurt a/M. városokból 1350—1500 közti időszak számos érdekes adatát közli.¹⁶⁾ E népmozgalom, mint a vidék elnéptelenedésének okozója a XVIII. században a francia physiokratákat s Anglia egész közvéleményét élénken foglalkoztatja.¹⁷⁾ A belső vándorlás arányai különösen a XIX. század első és második felében öltének óriási arányokat.¹⁸⁾

Németországban a népesség város és vidék közt 1870-től 1900-ig ekképpen oszlott meg:

Év	Vidéki népesség	Városi népesség
1870	26,219 (352/63·9%)	14,790 (780/36·1%)
1890	26,185 (241/53%)	23,243 (329/47·6%)
1900	25,734 (103/45·7%)	30,633 (075/54·3%)

Wirminghausen számítása szerint Németországban a múlt század utolsó tizedében a belső vándorlásban évenként több mint egy millió ember vett részt.

A túlnyomólag az ipari és kereskedelmi központokba hömpölygő vándormozgalom folytonossága hazánkban is nyomon követhető. Erre vall a városi népesség megszakítás nélküli gyorsabb növekedése a vidéki népességgel szemben.

	1850—1857	1858—1869	1870—1880	1880—1890	1890—1900
	szaporodása százalékokban				
Th. j. városi lakosság .	17·7	20·1	15·2	20·2	28·1
R. t. » » .	13·4	12·0	6·1	9·5	13·8
Vidéki lakosság	2·9	11·8	0·3	9·4	8·0

Az 1881—1900. évek alatt nem kevesebb, mint 1,033.203 egyén költözött eredeti lakóhelyéről másfelé. Ez a néptömeg kevés kivétellel a vármegyék lakosságából került ki s csak 7.085 lélek kelt útra a törvényhatósági városok területéről. Az elvándorolt néptömeg nagyobbik fele, ú. m. 654.288 egyén az ország határain belül talált új otthonot, még pedig 454.040 lélek a törvényhatósági városokba költözött, 200.188 egyén

¹⁶⁾ Bücher, C: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen, 1901. 435. l. Brandenburg rendei már a XVI. században kárhoztatták a városok eljárását a miatt, hogy elsőkdőső alattvalóikat befogadják.

¹⁷⁾ Lewi, H: *Die Landarbeiterfrage und Landwirtschaft in England*. *Archiv für Socialpolitik* stb. 1903.

Wanderwelde: *Die Rückkehr nach dem Lande u. o.* 1903.

¹⁸⁾ Méline: *Le Retour à la terre*. Paris. 1906.

pedig a vidéken telepedett le. Ilyenformán a vidék népvesztesége 826.930 lélekre száll alá, a városok népszaporodása 446.955 lélekre rug.

A munkatömörülés és a mezőgazdaság korlátozott termelékenysége nemcsak lényegesen csökkentik a munkásállományt, hanem akkor, a midőn a vidéket elnéptelenítik s onnan a munkaerőt elvonják, egyúttal a mezőgazdasági munkaszükségletet is növelik. Jól tudjuk ugyanis, hogy az industriális népesség élelmezésének egyedüli forrása a mezőgazdasággal foglalkozók élelmiszerfeleslege. Tehát e tényezők a munkapiacot kettőzött erővel elfordítják a munkáshiány irányában.

A munkapiacot állandóan befolyásoló tényezők eme hatása a cultura emelkedésével mindaddig, a mig forgalmi gazdaságunk szervezetlen marad s a zárt nemzeti gazdaság korszaka el nem következik, előre nem látható mérvben erősödik. A mint beigazoltuk, a belterjesebb gazdálkodással együtt növekedő munkatömörülés, de különösen a mai világgazdaságnak az a jellegzetessége, hogy a kölcsönös árúcsere az egész culturföldet behálózza s így az ipar és kereskedelem napról-napra a kiterjeszthetőség eddig soha nem sejtett lehetőségeit haladja meg, ellenben e közben a mezőgazdasági termelésnek a csökkenő földhozadék törvényével kell küzdenie, a városba, illetőleg az ipari központokba való tömörülést előbb-utóbb rohanó áradássá gyorsítja, a mely egyrészt milliós városokat vizkóros fejékké duzzaszt fel, másfelől a mezőgazdaságtól a legszükségesebb munkaerőt elvonja s a munkaszervezetet alapjából kiforgatja.

II.

A mezőgazdasági munkapiacz lényegében a történelmi idők folyamán is a részletesen fejtegetett törvényszerűség értelmében alakul. A mennyiben eme törvényszerűségtől rövidebb vagy hosszabb ideig eltérés mutatkoznék, legtöbb esetben beigazolható oly a socialis s gazdasági környezettel adott rendkívüli viszonyok hatása, a mely az ismertett állandó szervezeti tényezők érvényesülését megakadályozza.

A régi jobbágy, illetve hűbéri munkaszervezet egész berendezése a szükséges és a gyakran hiányzó munkaerő biztosításának célját szolgálta.

E cél érdekében tiltották el a parasztot a szabad költözködéstől, a mely jogelvonással a földbirtokhoz vélték lánczolhatni. A XV. és XVI. század óta a continensen erős támadások érik az alsó néposztály egyéb személyi jogait, s azzal a világos célzattal, hogy a munkaszolgáltatás állandósága és korlátlansága megvalósuljon. Ugyancsak a XVI. és XVII. századtól kezdve nyugaton jogi erőt nyer a cselédkényszer elve, a mely

a hiányzó munkaerő pótlására a felnövekedő nemzedéket kötötte le a földesúr számára.¹⁹⁾

A mai fejlett gazdasági culturájú államok (Anglia, Franciaország, Németország) mezőgazdasági munkapiaczán a régi kötött jogrendszerből való kibontakozás óta is szinte kizárólag munkáshiány uralkodott s az ellenkező irányzat legfeljebb rendkívüli társadalmi vagy gazdasági rázkódások idején jutott túlsúlyra.¹⁹⁾

Ez értekezés szűk keretei között még a középeurópai mezőgazdasági munkapiacz sorsának történeti ismertetése sem férne el; de meg az újabb időben a mezőgazdasági munkáshiány tartós jelentkezése — a napilapok, a munkaadók közlései, ez utóbbiak szervezkedése s az állami hatóságok széleskörű intézkedései folytán — ugyis közismert. A jövő kilátásaira vonatkozólag egyedül Brasenak, a hirneves szakirónak ama találó megjegyzésére utalunk, mely szerint a mezőgazdasági munkáshiány mindenütt összehasonlíthatatlanul fontosabb, mint öröklési jog, tehermentesítés, hitelrendszer és vámpolitika. Továbbá ugyanő: „A munkapiacz fog dönteni a mezőgazdaság további fejlődése, a gazdák létkérdése felett.“

Azonban nem zárkozhatunk el az elől, hogy a magyar mezőgazdasági munkapiacz multját röviden ne vázoljuk már azért is, mert társadalmi és gazdasági fejlődésünk egyoldalúsága miatt sajátságos ellentétek megvilágításának szüksége merül fel.

Hazánkban a XVII. és XVIII. században eszközölt nagyarányú telepítések sem pótolhatták a jobbágy-munka hiányait, a mit az is bizonyít, hogy még a mult század elején is teméntelen sok úrbéri telek állott üresen.²⁰⁾

Az allodiális birtok kibővítése, a gabonatermelés kiterjesztése, a kapásnövények meghonosítása már a XVIII. századtól kezdve szükségessé tették a jobbágy-munkaszervezet keretén kívül aránylag nagyszámú bérmunkás telepítését, az egyre növekvő munkaszükséglet kielégítésére.²¹⁾

Mindazonáltal a „mezőgazdasági munkáscalamítás“ állandósult és a belterjesség növelésével kiélesedett.

¹⁹⁾ Knapp: *Die Leibeigenschaft im östlichen Deutschland*. Preuss. Jhrb. Bd. 67. — Jordan—Roswadowsky, v: *Die Bauern des XVIII. Jahrhunderts und ihre Herren*. Jahrbuch f. N. Ö. und St. III. F. XX.

¹⁹⁾ A porosz mezőgazdasági munkapiacz alakulása a XX. század küszöbéig megismerhető hozzávetőlegesen Lengerke (*Die ländliche Arbeiterfrage in Preussen*. Berlin 1849) és v. der Goltz (*Die landwirtschaftliche Arbeiterfrage*, Berlin, 1874) műveiből. Bő anyagot tartalmaz továbbá a *Verein für Socialpolitik* által rendezett mezőgazdasági munkás-enquete feldolgozása.

²⁰⁾ *Gazdasági Tudósítások*, 1841. III. füzet, 276. l.

²¹⁾ Mailáth I.: id. m. 16. l.

Almási Pál, II. József császár kormánybiztosa jelenti, hogy már a paraszt sem nélkülözheti aratáskor az idegen munkaerőt.²²⁾ A felvidék egyes megyéiből már a XIX. század első évtizedeiben „ezrenkint járt le a nép a Duna-Tisza környékére aratni, kaszálni vagy szőlőt munkálni az ottani hiányzó munkáskezek pótlására.“²³⁾

Bezerédy István még a múlt század negyvenes éveiben is a mezőgazdaság legfőbb baját a munkások ki nem elégítő számára, hazánk legtöbb vidékének néptelenségére vezeti vissza.²⁴⁾

Szomorú adatokat szolgáltat Korizmics: „Néptelen, munkabérmagas vidéken nem egyszer történik meg, hogy a kész termények rendekben, kévékben romlanak, nem más okból, mint hogy a vidék népének szinte dús aratása esvén, a sajátja betakarításával foglalkozik.“²⁵⁾

A gyakori éhségek nem a népesség fölös számát, hanem a termés külterjességét, a föld megmunkálásának elhanyagolását igazolják.

Az ötvenes években befejezett jobbágyfelszabadítással s úrbéri telekmegváltással együttesen mélyreható változások érték a magyar társadalmat, kivált a mezőgazdaságot.

A belföldi közlekedési utak javulása, a gabonatermelő vidékeknek a terjeszkedő vasutvonalak útján az európai forgalomba való bekapcsolódása és a szabadkereskedelmi vámpolitikának felülkerekedése folytán megnyílt az út a magyar nyerstermékek, elsősorban a gabonaneműek előtt.

Termelőink lázas gyorsassággal fogtak hozzá a végtelen pusztaságok, nagy legelők feltöréséhez s a belterjes gazdálkodás a kapás-növények nagymérvű természetével bevonult a magyar rónára.

Azonban a termés jelentős kiterjesztésével a munkakinálat nem arányosult.

A jobbágymunka megszűnése igen sok munkáskezet vont el s különben is általános a panasz a vidékek néptelensége miatt.²⁶⁾ Továbbá ugyanez időtájt a munkaalkalom más foglalkozási ágakban is erősen felszaporodott. A vízszabályozás, a mocsarak lecsapolása, a vízvédőművek, út- és vasutépítések az egész országra kiterjedtek. Majd később a főváros mesébe illő fejlődése is kezdte szárnyait bontogatni s a vidék népét magához vonzani.

Egészen a nyolczvanas évek végéig általános a gazdák körében az elégtelenség a munkáskéz szűke miatt, melynek 1869-ben az országos

²²⁾ Marczali H.: *Magyarország története II. József korában*. 1881. II. köt. 101. l.

²³⁾ Fényes Elek: *Magyarország mostani állapotja*. Pest, 1843.

²⁴⁾ Bezerédy István: *A puszták népesítése. A nemzeti gazda* 1844. évf.

²⁵⁾ Korizmics L.: *Korszerű agitatio stb. Magyar Gazda*. 1846. 420. l.

²⁶⁾ Erdélyben is hasonlóak a viszonyok. *Havi Füzetek* 1856. 12. sz.

magyar gazdasági egyesület terjedelmes emlékiratban adott kifejezést. Az ötvenes évekből Mathaei a nagy munkáshiányt s a túl magas munkabéreket a magyar mezőgazdasági termelés legerősebb kerékkötőjének látja s Kenessey szerint is „a napszám aratási időben, sőt már megelőzőleg oly netovábbját érte el, mely képes meggyilkolni bármely életerős mezőgazdasági ipart.“²⁶⁾ Továbbá Ecseri Lajos, az alföldi munkásviszonyok legalaposabb ismerője említi: »Ezen korszak az, melyre a mostani munkások mint régi jó időkre visszatekintenek, erről írja egyik munkásvezér, hogy kora tavasztól késő őszig a munkás annyira keresett volt, hogy ha szombaton este a munkából hazajött, már vasárnap hajnalban az ágyból költötték fel a gazdák, három, négy is egyszerre, hogy munkával megkinálják.“²⁷⁾

Ellenben a múlt század utolsó évtizede nehéz súlylyal nehezedett úgy a magyar gazda, mint a munkás sorsára. A termelő hasznát elvitte a tengerentúli verseny, a munkások sorában pedig nyomorúságot vetett a munkanélküliség.

Az év több szakában igen nagy volt a munkanélküliek száma s ősz közepétől tavasz derekáig a cselédek kivételével nagyon kevés munkás kapott állandó foglalkozást.

E munkahiány belső lényegének és méreteinek közelebbi ismerete azonban meggyőző erővel tanúsítja, hogy sem helyileg, sem a kritikus területen belül időbelileg nem öltött általános jelleget. Eltekintve egyes túlszűfolt parasztvárosoktól (pl. Hódmezővásárhely), a melyekben állítólag még aratáskor is százával állottak a piacztéren a munkanélküliek, a sürgős időszak munkák idején rendszerint szűkiben volt a munkás-kéz. Az aratási munkaszükséglet aránytalan voltára vallanak az egyes időszakok között fennálló szinte hallatlan 300—400 százalékos napszám-különbségek is.²⁸⁾

A munkahiány hullámai nem igen csaptak az Alföld határain túl s legfeljebb még a Királyhágón túl fekvő részek egyes vidékein látjuk viszont.

A földművelésügyi ministerium 1896-ban a vármegyei törvényhatóságok útján az egész ország területén összeállította azok névsorát, kik egyrészt mezei munkát, másrészt mezei munkásokat keresnek. Ez összeírás, melyet csak általános tájékoztatóul tekinthetünk, azt tünteti fel, hogy az ország nagy részében munkáshiány van, a Duna-Tisza közén

²⁶⁾ Cselédváltozás idejének kérdésében. *Földművelési Érdekeink*, 1876. — Kenessey Kálmán: *Mezőgazdasági munkaerőcalamitás*. Pest 1868. 16. I. — Mathaei: *Beitrag zur landwirtsch. Organisation Ungarns*. Leipzig, 1857. 87—90. I.

²⁷⁾ Ecseri L: *Az alföldi munkáskérdés*. Budapest, 1898. 50—51. I.

²⁸⁾ Mailáth: id. m. 57. I.

azonban nagy a munkásbőség. Hasonló eredményre jut Milhoffer is összefoglaló jelentésében.²⁹⁾ A Dunántúlra nézve állandó cseléd- és még nyomasztóbb aratómunkáshiányról számol be Leuschner és Gotthard.³⁰⁾

A nagy magyar Alföld medenczejében elharapódzott s a véres szociális mozgalmakat kitörésre segítő munkahiány magyarázatát oly esetleges rendkívüli körülményekben találjuk, melyek a munkapiaczat irányító állandó tényezőket hatásukban gátolták, illetőleg elvonták érvényesülésük lehetőségét.

Ha valaki különösen az amerikai kivándorlás megindulása előtt sorra látogatta Alföldünk kisebb-nagyobb községeit, azok piacán naphosszat szemlélhette az ott álldogáló munkanélküli napszámosok gyakran tekintélyes csapatát, mely korgó gyomorral várta a remélt munkaalkalom jelentkezését.

S valóban az Alföldön a birtoknélküli s így kizárólag két keze munkájára utalt egyének száma idők folyamán egész hadsereggé nőtt. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint 1,837.710 mezőgazdasági munkás közül csak 611.553 rendelkezett földbirtokingatlanal; a többi 67°/_o földönfutó birtoktalan népesség.

A birtoknélküli munkáshadsereg java részét pedig az alföldi megyék szolgáltatták:

Megye	A mezőgazdasági munkások közül birtoktalanok százaléka
Békés	79·3
Csongrád	78
Csanád	89
Hajdú	75
Országos átlag	67

Ha a birtokosok és bérlők számát száznak vesszük, a napszámosok százaléka így alakul (1890):

Megye	Napszámos százalékban
Békés	45·5
Csanád	40·29
Csongrád	39·48
Országos átlag	17·33

²⁹⁾ Milhoffer: *Mezei munkáviszonyok hazánkban*. Budapest 1898 26. l.

³⁰⁾ Leuschner: *Die landwirtschaftlichen. und sozialen Verhältnisse im westl. Ungarn*. Jena, 1888. 56. l. Továbbá Jász-Nagykun-Szolnok, tehát alföldi megyére nézve állandóan élénk munkás keresletről tesz tanúságot Kenéz Z. (*Tíz év múltán*. Budapest, 1893).

A birtoktalan népesség eme összetorlódása a nagy magyar Alföld tájékán ama közismerten szomorú ténynek tudandó be, hogy az úrbéri viszonyok rendezésekor talán sehol másutt nem zárták ki a földművelő népesség oly nagy hányadát az úrbéri földek birtokából s másrészt a kisbirtok pusztulása hazánk egy más vidékén sem volt oly nagy mérvben tapasztalható.³¹⁾

Most már a munkapiacz akként torzult el, hogy míg a munkaerő-kinálatot mesterséges okok felduzzasztották, ellenben az üzem belterjessége alig haladt, a föld, vízi s vasútmunkálatok váratlanul megcsappantak, a kis- és háziipar a külföldi versenynyel szemben feltűnően hanyatlott, az ipar és kereskedelem s központjaik fejletlenek, kellő befogadóképességgel nem rendelkeztek, azonkívül a külföldi vándorútirányok még ismeretlenek voltak. Szóval a munkatömörülés és a korlátolt mezőgazdasági termelékenység külön-külön hatása érvényesült, de a hármas állandó tényező együttes megnyilvánulásaként a felszaporodott munkástömegnek más kereseti ágakba való eltolása — a gazdasági fejlődés egyenletes menetével járó feltételek hiányában — egyelőre nem sikerülhetett.

Ugyan megelőzőleg számszerű adatokat közöltünk arra nézve, hogy hazánkban a városokba tömörülés folyama, ha aránylag gyengén is, már csörgedezett, de előbbi megállapításunk szempontjából az a lényeges, hogy ezen vándormozgalom hullámai egészen a legutóbbi évekig szinte mereven visszaverődtek az Alföld tájékáról s a mennyiben az alföldi városok lakossága gyarapodott is beköltözés folytán, ez a városba vonulás nem igen gyakorolt a munkapiaczra megkönnyebbitő hatást, mivel a parasztközségek jövevényei ritkán változtatták ősi foglalkozásukat.³²⁾

³¹⁾ Dr. Kun, Emil: *Socialhistorische Beiträge zur Landarbeiterfrage in Ungarn.* Jena 1903.

³²⁾ Az alföldi városi népesség mozdulatlansága kitűnik az alábbi táblázatból:

	A helybeli születésű lakosság % 1890-ben		A helybeli születésű lakosság % 1890-ben
Budapest	39·8	Pécs	44·7
Zágráb	32·8	Szabadka	77·5
Temesvár	41·9	Szeged	79·7
Kassa	40·50	Kecskemét	86·5
Nagyvárad	43·0	H.-M.-Vásárhely	90·7

Az alföldi városok mezőgazdasági jellegére jellemző alábbi kimutatás:

Városok	Összlakosság	Mezőgazdasági népesség	%-ban
Szeged	102.991	43.052	41·8
Szabadka	82.122	48.411	59·0
Debreczen	75.006	21.131	28·2
H.-M.-Vásárhely	60.883	41.129	67·5
Kecskemét	57.812	33.499	57·9
Zombor	29.609	12.086	40·8

Azonban a munkakereslet és kínálat viszonya a századfordulót követő években szinte villámcsapásra az ellenkezőre változott.

A fővárosi s általában a vidéki ipar és kereskedelem örvendetes fellendülése, főleg az időközben félelmetesen megnőtt kivándorlás s végül a mezőgazdaságnak a magas vámtételekkel s a belső fogyasztás jelentékeny gyarapodásával ösztönzött belterjesebb művelése az állítólagosan nagy munkásfelesleget rövidesen felszívta.

Mezőgazdasági munkapiaczunk állapotáról a hírlapok közleményeiben, a munkaadó és munkásérdekeltség sajtókiadványaiban napvilágot látott ellentétes és rendszertelen adatokból tiszta képet nem alkothatunk. Annyi bizonyos, hogy az itt-ott hangoztatott munkahiánnyal szemben országszerte, még az alföldi megyékben is észlelhető bizonyos nehézség a munkaerő-szükséglet fedezésében.

A földművelésügyi ministerium több mint évtizedes adatgyűjtésének legújabb eredményei szerint alig akad járás, a melyben különösen az időszakos munkák idején munkások kielégítő számban ajánlkoznának a gyakran felcsigázott munkabérek ellenében is. Éppen ezért az ország tulnyomó részében idegen helyről kell kapásokat, aratókat, cselédeket stb. hozatni. Egész évi munkásbőségről 1906—1910 időközben 500-on felüli járás közül alig 18—50-ből tesznek jelentést. A cselédtartás pedig országszerte az alkalmas munkaerő hiánya s a túlfeszített követelések miatt szinte legyőzhetetlen nehézségbe ütközik.³³⁾

Illés Imre.

Év	Járások száma	Munkásbőség	Munkáshiány
³³⁾ 1904	519	99	154
1905	512	55	241
1906	516	20	347
1907	514	9	321
1908	537	19	269

A concentratio a gazdaság-társadalmi életben.¹⁾ III.

Igen tanulságosak azok az adatok is, a melyek a vállalatokat és személyzetüket nagyság szerint részletezik. 1.000 vállalatban jutott az oldalt megnevezett csoportra :

		s z á m s z e r i n t			százalékban		
		1882.	1895.	1907.	1882.	1895.	1907.
Kisipari vállalatok	{(segédnélküliek)	1.430·5	1.237·3	987·4}	95·8	92·6	90·0
	{(1—5 segéd)	745·4	752·3	834·8}			
Középipari „	(6—50 segéd)	85·0	139·5	176·1	3·8	6·5	8·7
Nagyipari „	(51 és több segéd)	9·4	17·9	27·2	0·4	0·9	1·3
Összesen . .		2.270·3	2.147·0	2.025·5	100·0	100·0	100·0

A személyzet pedig a következőképpen oszlott meg :

		az oldalt megnevezett csoportra jutott személyzet			e z r e k b e n		
		1882.	1895.	1907.	1882.	1895.	1907.
Kisipari vállalatok	{(segédnélküli)	1.430·5	1.237·3	987·4}	55·1	39·9	29·1
	{(1—5 segéd)	1.839·9	1.953·8	2.179·4}			
Középipari „	(6—50 segéd)	1.109·1	1.902·1	2.536·1	18·6	23·8	23·3
Nagyipari „	(51 és több segéd)	1.554·1	2.907·3	5.170·8	26·3	36·3	47·6
Összesen . .		5.933·6	8.000·5	10.873·7	100·0	100·0	100·0

Kiegészítik e képet a motorerőre vonatkozó adatok. Ezek szerint az ipar szolgálatában álló motorikus erő volt 1907-ben :

	1.000 lóerőben	%-ban
Kisipari vállalatok	609·7	7·7
Középipari „	1.404·8	17·6
Nagyipari „	5.947·4	74·7
	<hr/>	
	7.961·9	100·0

¹⁾ Felolvasatott a Magyar Közgazdasági Társaság február 3-án tartott ülésén.

Az összes eredmények mindenekelőtt a német ipar óriási fellendülését hirdetik. Ugyanekkor számot adnak azonban a fejlődés formájáról is, a mely nem egyéb, mint a nagyiparnak egy negyedszázad alatt szinte hihetetlen mérvű előnyomulása. Különösen magára hívja a figyelmet a segéd nélküli vállalatok apadása, a melylyel szinte párhuzamosan halad a mellékvállalatoknak a csökkenése is, a mennyiben számuk az 1882. évi közel 300 ezerrel szemben ma a 250 ezret sem üti meg. Ez utóbbi jelenség a szigoruabban keresztülvitt munkamegosztás eredménye, míg a segéd nélküli vállalatok apadását részben az magyarázza meg, hogy nagyon sok közülök segédes vállalattá nőtte ki magát, de az is bizonyos, hogy még több a versenyt nem bírva kiállni, elpusztult.

A kereskedelemben távolról sem tudjuk úgy nyomon követni a fejlődés menetét, mint az iparban. A legkevesebb állam fektetett eddig súlyt arra, hogy a kereskedelmi vállalatokat feldolgozza. Eddig talán csak Franciaország és a Németbirodalom azok, a melyek ezt megkísérelték. Franciaországban 1896 óta a kereskedelmi vállalatok alakulásában a következő változások állottak be:

	10.000 vállalat közül volt	
	1896-ban	1906-ban
1—5 segéd	9,258	9,265
6—50 „	723	703
51—500 „	19	26
500 és több segéd . . .	—	1

A Németbirodalomban pedig volt a kereskedelmi és forgalmi vállalatok száma (1.000-ekben)

	1882-ben		1907-ben	
	szám	%	szám	%
Kisvállalatok { (segéd nélküliek) . .	430	61·1	434	33·8
{ (1—5 segéd) . . .	246	35·0	771	60·1
Középvállalatok (6—50 segéd) . . .	27	3·8	76	5·9
Nagyvállalatok (51 és több segéd) .	0·5	0·1	3	0·2
	703·5	100·0	1.284	100·0

Akár egyik, akár másik államban látjuk bizonyos jeleit a tömörülésnek, bár kétségtelen, hogy ez csak halvány árnyéka az ipari concentrationnak. A concentratio felé való törekvés bizonyos árnyalatát képviseli a kereskedelemben az a tény is, hogy folyton nagyobb számmal alakulnak óriási áruházak, de még inkább, hogy egyes nagyvállalatok szaporítják helyi jellegű üzleteiket. ¹⁾

¹⁾ Sombart, *Der moderne Kapitalismus*. II. 397. lap. Leipzig 1902.

Sok más bizonyítékot is felhozhatnánk még a concentratio mellett. Ha ez alkalommal ezeket mégis figyelmen kívül hagyjuk, indokolja az a körülmény, hogy a gazdasági életnek csak oly jelenségeit törekedtünk vizsgálódásunk körébe vonni, a melyekről számszerű adatokkal rendelkezünk. Van azonban két tünete a mai gazdasági életnek, a melyek erős kifejezői a centralistikus folyamatoknak, ezek a részvénytársasági forma és a kartellek, a melyek mellett egész némán mégsem haladhatunk el. Sajnos, ezek a statistika által, legalább abban az alakban, hogy kellőleg tudjuk értékesíteni feltett tételünk érdekében, feldolgozva nincsenek. Szinte érthetetlen, hogy a mikor a gazdasági életnek ezen új formái oly nagy erővel lépnek fel s igen jelentős súlylyal bírnak a gazdaságtársadalmi élet kialakulásában, a statistika oly kevés figyelmet fordít rájuk. Reméljük azonban, hogy a mint a gazdasági statistika egyetemben a socialis statistikával, a melyet a népességi statistika — egész indokolatlanul bár — a legujabb időkig annyira háttérbe szoritott, a maga teljében kibontakozik, feladatának fogja ismerni, hogy mind e fontos tényekről a legkimerítőbb tájékoztatással szolgáljon. Megbecsülhetetlenek volnának nekünk most oly adatok, a melyek államonként feltüntetnék hosszabb fejlődési időközben legalább is az ipari részvénytársaságok s kartellek számát, az ezekhez tartozó vállalatokat s személyzetet, az ipari részvénytársaságoknál a részvénytőke nagyságát stb. stb. Minderről azonban le kell mondanunk s meg kell elégednünk azzal a csekély adattal, a melyet véletlenül itt-ott találhatunk s a melyek ránk nézve egész közömbösek még sem lehetnek. Mindenekelőtt a mi Franciaországot illeti, Juraschek közöl egynémely adatot a részvénytársasági újabb alapításokról. Ez adatok nyomán keletkezett ipari részvénytársaságok száma volt:

1889—1900	5.339
1901	598
1902	610
1903	569

Vagyis míg 1889-től 1900-ig egy évre átlagalapítás 485 esik, addig már az 1901—1903. években 595, az emelkedés tehát 22·7%. Angliára nézve jellemző adat, hogy általában a részvénytársaságok száma 1884 óta 1906-ig 8.692-ről 40.995-re emelkedett, a miben bizonyára megfelelő arányban részesednek az ipari részvénytársaságok, a melyekről külön adat nincsen. Legértékesebbek a német birodalmi foglalkozási statisztikai

¹⁾ Conrad: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. IV. átdolgozott kiadás. 350. oldal.

hivatal adatai, a melyek feltüntetik s külön feldolgozzák a részvénytársasági alapon álló ipari vállalatokat. Volt az ily:

	vállalatok	bennök alkalmazott személyzet
	s z á m a	
1895	2.592	493.946
1907	5.495	1,559.519

Jóval kevesebb adat akad — a Németbirodalmat kivéve — a kartellekről. 1897-ben Németországban 230—250 kartellt számláltak össze, az 1902. év elején a „Zentral-Verband Deutscher Industrieller“ szerint ellenben 300 találtatott. Igen részletes adatokat tartalmaz a kartellekről a német kormányának a birodalmi gyűlés elé terjesztett 1905. évi emlékirata.¹⁾ 385 ily egyesülésről ad ez számot, 132 a cserép-, 62 a vas-, 46 a vegyészeti, 31 a textil-, 27 a kő-, 19 a szén-, 11 a vas leszámításával egyéb fémiparra esik, a többi pedig egész különböző iparágak szerint oszlik meg. Franciaországban az egyesülés (coalitio) tilalma folytán nagy elővigyázat lévén szükséges, sokkal kisebb szereppel bírnak a kartellekhez hasonló egyesülések. Angliában inkább a trustök vannak előtérben. 1901-ben számuk 35²⁾ sőt Macrosty³⁾ szerint 52 volt. 655 nagy céget sikerült többek közt megállapítani, bár bizonyára ennél sokkal több volt, a melyek a trustökben szerepeltek. A trustök tőkéje pedig részvényekben és kötvényekben 106 millió font sterlingre rugott.

Megismerve azt a fejlődési irányt, a melyben a gazdaságilag nagyobb jelentőséggel bíró államoknak főként ipara halad, érthető kíváncsiság fog el bennünket, hogy minő fejleményeket árul el a mi ipari életünk. Talán az egyszerű logikai sorrend is az volna, hogy ennek ismertetésére térjünk át, czélszerűségi szempontok azonban arra indítanak, hogy ismerkedjünk meg előbb e folyamat okaival s következményeivel, hogy az így kiderülő tanulságok felhasználásával annál megfelelőbb kritikával tudjuk megítélni saját viszonyainkat.

Bourguin azt mondja egy helyen, hogy az általános capitalistikus koncentrációs folyamatnak oka ismeretes. A természeti törvény ellenállhatatlan erejével származik abból a fölényből, a melylyel nagyüzemek rendelkeznek a versenyküzdelemben.⁴⁾ Általános felfogást fejez ki Bourguin,

¹⁾ *Amtliche Denkschrift über das Kartellwesen.* Berlin, 1905.

²⁾ *Report of the Industrial Commission U. S.* XVIII. kötet. *Industrial Combinations in Europe.* 14. lap.

³⁾ Macrosty: *Trusts and the State.* London, 1901.

⁴⁾ Maurice Bourguin: *Die socialistischen Systeme und die wirtschaftliche Entwicklung.* Tübingen, 1906. 142. lap.

a mely igen elterjedt a közönség körében, a hol csak úgy röpködnek a szálló igék: „a gép elnyomja a kézimunkát“, „a gyár megsemmisíti a kézműipart, a kisipart“. Helyesebb álláspontot foglal el már Sohm, a ki a modern állam socialis feladatainak vizsgálata közben arra az eredményre jut, hogy a kézműipar a középkor helyileg korlátozott városi gazdasági életével tűnven fel, megsemmisülven ez, valamint a világpiac megszűntetvén a helyi piacok jelentőségét, a kézműipari üzemek elvesztették létalapjukat. A világpiacznak jelentőséget kölcsönözve, sejtetni engedi már a szükségletek befolyását az új alakulásra, de azért mégis alapjában véve annak a nézetnek hódol, hogy a gépekkel dolgozó nagyüzemek technikai fölénye a világforgalom szabad versenyében természeti szükségességgel veri tönkre a kézműipart.¹⁾ A kisiparról folytatott újabb kutatásoknak, a melyek között a legkiválóbb helyet foglalják el ez idő szerint a német Verein für Socialpolitik ily irányú vizsgálódásai, marad a feladat beigazolni, hogy a gazdasági életben beállott eme gyökeres változásokat ne a termelési technika előhaladásában keressék első sorban, hanem a szükségletek alakulásában.

A tömegszükségletek korát éljük. Megnövekedtek a szükségletek úgy mennyiségileg, mint minőségileg. A szükségletek quantitativ emelkedése azonkívül csak igen kis részben a népesség szaporodásának a következménye. Az egyes egyén növeli a kultura haladásával hatványozottan a szükségleteit. Áll ez felső és alsó osztályokra egyaránt. Továbbá azok a szükségletek, a melyek azelőtt csak egyes rétegekben voltak ismeretesek, ma általánosakká lettek. A szükségleteknek ily absolut és relativ emelkedésével teljes lépést kell tartania a termelésnek is. Azok a szükségleti tárgyak, melyből sokat és tipikus formában kell termelni, számosak. A kézműipar, illetve kisipar az ő technikai fejletlenségével erre képtelen. Előtérbe nyomulnak tehát a nagyüzemek, a melyek a legmesszebbmenőleg alkalmazva a munkamegoszlást, teljesen tudva értékesíteni a modern technika vívmányait, könnyen meg tudnak felelni a fokozódott termelési igényeknek. Helyesen jegyzi meg Schwiedland, hogy a nagyüzemnek causalis föltétele az árúknak nagy tömegekben való elhelyezési lehetősége²⁾, de ez viszont kétségkívül csak függvénye a szükségletalakulásnak. A cikkek előállításának azonkívül gyorsnak s a mi fő, olcsónak is kell lennie. Az áralakulás a tömegszükségleti cikkeknel teljesen is idomul a kevésbé tehető néposztályok vásárlóképességéhez. Minőség tekintetében is nagyon változtak az igények. Ugyanazon tárgyból nagy mennyiségben különböző minőségűek kívántatnak és pedig nemcsak a

¹⁾ Cosmopolis, 1897. évf. Rudolph Sohm: *Die socialen Aufgaben des modernen Staates*. 237. oldal.

²⁾ Swiedland: *Kleingewerbe und Hausindustrie in Österreich*. I. kötet. 118. oldal. 45. köt. 4. sz.

külalak, hanem a jóság tekintetében is. Egyszerre szerepel a piacon a társadalom különböző rétegei vagyoni helyzetének megfelelően ugyanazon árucikkből az értékesebb és kevésbé értékes. Mind e tények tehát, mint a szükségleteknek a különböző osztályokban egyenlővé való formálása, a nagy kereslet könnyű kielégítése, egyöntetű árukészítés, a termelési költségek lehető leszállítása, mindezzel kapcsolatban viszont a kockázatból származó veszteségek enyhítése, a termelés folytonos javítása stb., mind oly tényezők, a melyek természeti szükségképiséggel a hatalmas tőkeerővel s önként értetődőleg a főként gépekkel dolgozó nagyvállalatoknak kedveznek. Ily módon idéz elő a szükségletek fejlődése mélyreható változásokat az üzemformákban s így válik a gépek szerepe abban a jelenségben, a melyet concentratio névvel jelölünk, csak másodlagos jelentőségüvé.

A concentratió okai közt ezenkívül találóan sorolja fel Bücher a szükségleteknek helyi, különösen a városokban észlelhető tömörülését, valamint hogy a modern kulturélet sok oly nagy feladatot ró számos alkalommal és helyen az iparra, melyek a kézműipar eszközeivel és üzemformája mellett bár sok ily munkát kívánnak, meg nem oldhatók, így például egy lokomotívnak, városi vasutnak kiépítése stb., a melyek mind hatalmas erőt kifejteni tudó gépekkel való berendezéseket, magasan képzett egyéneket s a legkülönbözőbb jellegű s minőségű munkásokat kívánnak meg.¹⁾ De ha a szükségletek nem is összpontosulva vagy nagy feladatok megoldását kívánva jelentkeznek is, azért, hogy jelenleg a család az öntermeléssel a legkevesebb szükségletet elégíti ki, továbbá a szükségletek s az ezek fedezésére szolgáló árúk egész egyöntetűek a mai rendkívül tökéletes szállító eszközök, a szállításnak rendkívül gyors és szabályos volta, az igen alacsony viteldíjak, a kifejlesztett reklám és hirdetés mellett, a termelésben kevés kivétellel szintén a nagy vállalatok válnak győztesek.

Hogy ez az átalakulás minő módok mellett megy végbe, a kézműipart elnyomja teljesen a hasonló gyári termelés, vagy a kisipari termelés csak szűkebb körre szorítkozik, avagy a kézműipar hozzáilleszkedik a nagyban való termeléshez stb., ennek fejtegetésébe most nem bocsátkozunk. Annak megállapítására szorítkozunk csak, hogy a nagyüzemek előtérbe jutása, a concentratio érvényesülése, a mint minden jel arra enged következtetni, a gazdasági és socialis fejlődésnek határozott megnyilvánulása. Ez a folyamat ugyanis nemcsak a gazdasági erők intenzívebbé való válását jelenti, hanem a mi — társadalmi szempontból — nagyon kiemelendő, a szükségleteknek minden társadalmi körön belül

¹⁾ Bücher : *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. IV. kiadás. 1904. 225. oldal.

való növekedését, általánosabbá válását, elég könnyed kielégítését, az általános „standard of life“ javulását is eredményezi. Legkevesebb panasza lehet a dolgok ily fejlődése ellen a munkásosztálynak. Igaz ugyan, hogy Marx „Kapital“ című munkájának I. fejezetében az ipari concentratio következményeként a „nyomort“, az „elnyomatást“, a „rabszolgaságot“, a „kizsákmányolást“ helyezi kilátásba a munkásosztály részére, de a ki objective tudja elbírálni a jelen tényleges viszonyait, minden tekintetben kénytelen ennek az ellenkezőjét megállapítani. Mindenesetre megértjük Marxot, ő a nagy gazdasági változásnak úgyszólván csak megindulását látta s akkor sok oly tünet akadt, a mi az ő feltevéseinek adott igazat. Az élet azonban ráczáfolt teljesen Marx jóslásaira, mert mint szépen írja Földes, „majdnem ugyanazon óra, melyben a tőke örömittasan ünnepli győzelmét, első csiráit látja fejlődni azon intézkedéseknek, melyek a tőkével szemben a munka életfeltételeinek biztosításáról gondoskodnak.“¹⁾ Megszületik tehát a munkáskérdés s az ennek megoldására irányuló törekvések hozzák létre a munkásmozgalmakat. Az eredmény nem is maradt el s talán helyesen járunk el, ha elsősorban is a munkabérek fejlődésére mutatunk reá.

Sajnos, kutatásaink közben valamely sok adatra nem bukkanunk, a melyek a munkabérek történetét megvilágítanák. Egy-két állam rendelkezik mégis ily adatokkal, a melyek alapján azután egész bátran lehet általánosítani. Franciaországban 1891—1893-ban történt egy felvétel a munkabérek alakulásáról. Az eredményeket összefoglaló munkálatban összehasonlító adatok is találtaknak.²⁾ Volt frankokban:

	a férfi m u n k á s	a női n a p i b é r e
1840—1845	2·07	1·02
1860—1865	2·76	1·30
1891—1893	3·90	2·15

Az emelkedés a férfiaknál 93, a nőknél 110 0/-nak felel meg. Párisban pedig volt frankokban:

	a férfi m u n k á s	a női n a p i b é r e
1861—1865	4·50	2·10
1891—1893	6·40	3·15

A növekedés 42, illetve 50⁰/o-nyi. Az 1900. évi kiállítás alkalmával is szerepelt egy táblázat a munkabérek alakulásáról, a mely az 1806. évi átlagbért 100-nak véve, arról tesz tanuságot, hogy az emelkedést kifejező arányszám 1850-ig 121-re, 1860-ig 139-re, 1880-ig 199-re,

¹⁾ Földes Béla: *Társadalmi gazdaságtan*. II. kötet IV-ik átd. kiadás 461 lap.

²⁾ Office du Travail, *Salaires et durée du travail dans l'industrie française* IV. kötet 26, 268-269 oldal.

1900-ig 215-re emelkedett s az újabb becslések szerint jelenleg közel 235—240-nek felel meg. Egy század év alatt tehát a munkabérek több mint megkétszereződtek s a mi legfigyelemreméltóbb, az igazi emelkedés az 1850 utáni évek, de még inkább az újabb idők következménye.

Bárki megkoczkáztathatná az ellenvetést, hogy az adatok csak a névleges munkabér emelkedéséről tanuskodnak, a lényeg azonban az ugynevezett reál-munkabéren (azoknak az életszükségleteknek pénzértéke, melyeket a munkás béréből fedez) nyugszik, vagyis, hogy az mint fejlődött. Franciaországra nézve idézzük a következő adatokat, a melyek szerint az 1901. és 1903. éveket 100-nak véve, volt:

Év	a munka- bérek	az életfentartási költségek	
		i n d e x	s z á m a
1806	44	(1804/13 év)	76·5
1824/33	44	(1814/23 „)	82·9
1840/45	50	(1824/33 „)	87·8
1853	55	(1834/43 „)	88·6
1870	70	(1844/53 „)	83·4
1873	74	(1854/63 „)	97·0
1880	90	(1864/73 „)	103·0
1892	94	(1874/83 „)	108·2
1896	95	(1884/93 „)	104·2
1901	100	(1894/903 „)	100·0

A munkabéreknél az emelkedés tehát 127, az életfentartási költségeknél 30⁰/o-os, a mi hatalmas argumentum a munkások socialis és gazdasági helyzetének javulása mellett.

Belgiumban Waxweiler szerint a munkabérvizonyok következőkép alakultak:¹⁾ 1846-ban a felnőtt munkások 78·8⁰/o-ának csak 0·5—2 frank munkabére volt, míg 1896-ban 78·3⁰/o-ot tett az oly munkások arányszáma, a kik 2—4·5 frank munkabérrel birtak. Továbbá azok a munkások, a kik 1846-ban 1·5 franknál kisebb munkabérben részesültek, az összes munkabéreknél 54·3⁰/o-át tették s arányszámuk 50 év alatt, tehát 1896-g 5⁰/o-ra szállott alá.

Nagy érdeklődésre tarthatnak a munkabér alakulását illetőleg azok a számítások, a melyeket Angolországra, Franciaországra és az Egyesült-Államokra vonatkozólag az igen kiváló matematikus-statistikus Bowley eszközölt.²⁾ Volt a nominal-munkabér 1891. évre vonatkoztatva indexszámokban:

¹⁾ *Révue d'économie politique*, 1902. évfolyam, Waxweiler: *Heures de travail et salaires dans l'industrie belge*. 603. s következő oldalakon.

²⁾ *The Economic Journal*. 1898. VIII. kötet. A. L. Bowley: *Comparaison of the changes in wages in France, the United States, and United Kingdom, from 1840 to 1891*. (474—489. oldalak.)

	Angol- ország	Francia- ország	Egyesült- Államok
1840	61	52	49
1850	61	52	54
1860	73	65	59
1870	83	75	81
1880	89	86	85
1891	100	100	100

Minden állam adatai tehát számottevő emelkedésről tanuskodnak. Bowley azonkívül a real munkabér alakulását is kimutatja. A számításoknál azonban alapul csak a nagybani árakat veszi és így természetesen a nyert eredmények nem felelnek meg egészen a munkásosztály vásárlóképességének. Volt pedig indexszámokban:

Évek	Angolországban		Franciaországban		az Egyesült-Államokban	
	a névleges	a real	a névleges	a real	a névleges	a real
			m u n k a b é r			
1844–1853	61	53	52	55	53	54
1854–1863	73	51	65	61	58	53
1864–1873	82	59	73	67	72	57
1873–1883	93	82	86	78	86	75
1884–1893	95	97	95	94	95	95
1901	100	100	100	100	100	100
Növekedés 1884 1853-től 1884–1893-ig %-ban .	55·7	83·0	82·3	70·9	79·2	75·9

Franciaországban és az Egyesült-Államokban a 40-es évekhez viszonyítva ugyan a real munkabér emelkedése nem tartott egészen lépést a nominal munkabérrel, de ha csak a 70-es évekből indulunk ki már, az adatok mindenütt a munkásosztály gazdasági helyzetének jelentékeny javulását hirdetik.

A munkabér igen sok s nagyon bonyolult gazdasági tényezőnek befolyása alatt jön létre, de bátran állithatjuk, éppen annál az összhangnál fogva, a melyet a concentratióknak és a munkabérnek fejlődése az utolsó évtizedekben mutat, hogy folyománya ez sok tekintetben a munka productivitása javulásának is, a mely leginkább a technikai haladás folytán állott elő. A mily elvitázhatatlan axioma, hogy a béremelés a gépek tökéletesítését mozditja elő, ugy meg is fordithatjuk a tételt, hogy a munkabér annál magasabb, minél tökéletesebbek a termelési eszközök.

Támogatnak feltevéseinkben azok az adatok is, a melyek a vállalatok nagyságának befolyását kutatják a munkabér magasságára. A nagy vállalatok sokkal több bért fizetnek rendesen, mint a kis vállalatok. Az említett francia felvétel szerint volt a munkabér frankokban:

1–25 munkással dolgozó vállalatokban	3·15
25–100 " " " "	3·55
100–500 " " " "	3·85
500–1000 " " " "	3·80
1000-nél több munkással dolgozó vállalatokban	4·45

A munkabér tehát majdnem arányosan javul a vállalat nagyságával. Az 1896. évi belga ipari felvétel XVIII. kötetében is találni grafikonokat, a melyeknél szintén az tűnik ki, hogy a nagyobb vállalatokban sokkal kedvezőbbek a munkabérek, mint a kisebbekben.

Jelentősegteljesebbekké válnak az adatok annak folytán, hogy a nagyobb üzemekben rendszerint rövidebb a munkaidő is. Igazolni látjuk ezt úgy az 1892-93. évi francia felvétel eredményeivel, a melyek szerint az egész nagy (1000 s ennél több munkással dolgozó) vállalatok s a kis vállalatok (25 munkáson aluliak) munkásainak átlag munkaideje közt nem kevesebb, mint $1\frac{3}{4}$ óra különbség van,¹⁾ valamint az 1896. évi belga iparstatistika adataival, melyek szerint a 13.253-ra rugó 11 órát s többet foglalkoztató vállalatok s ezek melléktelepei közt volt:²⁾

	%-ban
5 munkásnál kevesebbel dolgozó	80·4
5—19 „ „ „	14·9
20—99 „ „ „	3·7
100 és több „ „ „	1·0

Megjegyzendő, hogy míg az 5 munkásnál kevesebbel dolgozó ily vállalatok a hasonló vállalatoknak 19⁰/₀-át tették, a 100 és több munkással bírók ugyanez az arányszám csak 15-re rugott.

A magasabb munkabérek rövidebb munkaidő, a kedvezőbb bérvizonyok, a munkásosztály socialis helyzetének javulása az éremnek csak egyik oldala. Mindezzel vetekszik, sőt valamennyit fölülmulja eredményeiben, mert az előbbieket is csak ennek folyamányai, az a tény, hogy a munkásviszony a megváltozott gazdasági helyzet révén socialpolitikai jelentőséget nyert. Elvesztette egészen azt a személyes függőségi és teljesen alárendeltségi jellegét, melylyel akár az ó, akár a középkorban birt. Már a 16. század óta akadunk ugyan a városokon belül — az állam lépvén közbe — valamely fordulatra, de az kétségkívül, hogy csak midőn a tőke a gépek segélyével diadalmaskodván a megkötöttségnek utolsó maradványai fölött is, jelenik meg az iparüzés szabadságával karöltve a szabad munkásszerződés eszméje is. A munkásügy tehát abban a formában, a mint jelenleg ismerjük, a modern nagyüzemnek köszöni létét. Első pillanatban ugyan a munkásosztály gyámoltalanul áll az új állapotokkal szemben, a szerződésszabadság egyoldaluan használtatik ki a munkaadók részéről, sőt a dolgok oda fejlődnek, hogy a munkás ki van téve a teljes kizsákmányolásnak is, de mihamar támogatására siet maga az állam, sőt a társadalom is. Hosszú küzdelem és tapogatózás után lassanként teljesen

¹⁾ Office du Travail: *Salaires et durée du travail dans l'industrie française*. 1897. IV. kötet 120.—121. oldal.

²⁾ *Recensement général des industries et des métiers*. 1896. XVIII. köt. 248. oldal.

kibontakoznak azok az elvek, a melyek a modern ipar terén a munka érdekeit a tőke féktelen törekvéseivel szemben biztosítják. Sorra születnek meg a kulturállamokban az úgynevezett munkásvédőtörvények, a melyek megállapítják a munkarendet, a munkaidőt, a munka gyakorlásának egészségügyi föltételeit, a női s gyermekmunka határait, betiltják a truckrendszert stb. Az állam köti meg tehát, de a munkás érdekében a korlátlan szerződési szabadságot. A socialis törvényhozás azonban itt nem állapodik meg. Gondoskodik a munkás jövőjéről is, biztosítja neki s családtagjainak megélhetését betegség, baleset, sőt aggkor esetére is. A munkaerejétől bármily módon megfosztott egyén ily körülmények közt nem szorul a társadalom alamizsnájára, tisztelettel s becsülettel élhet tovább. Az egész intézményt különben az érdekközösség szelleme lengi át, mert a biztosítás költségeiből derekasan kiveszik részüket a munkaadók is. Legkomolyabb törekvések észlelhetők azonkívül államban és társadalomban egyaránt, hogy a munkás részére állandó kereset biztosítsák. A munkanélküliség a legégetőbb s leggyorsabb megoldást kívánó socialis problémák egyike lett. Az 1910. év folyamán Párisban nemzetközi conferentia is tartatott e tárgyban, s ma a különböző népek képviselői kölcsönösen iparkodnak megtalálni azokat az eszközöket, a melyek a baj elhárítására valamely módot nyújtanak. Nagy a remény, hogy a megoldás soká késni nem fog.

Egyik legnagyobb rugója volt a munkásügy ily irányú fejlődésének, hogy a munkásoknak megadatott az egyesülési szabadság. Az egyes munkás tehetetlen a mindenesetre hatalmasabb munkaadóval szemben. A szervezett munkásság viszont a gazdasági küzdelemben egyenlő erővel küzdő ellenfélnek bizonyul a munkaadókkal s messzemenő sikereket tud így elérni kivált a szerződési feltételek (bér, munkaidő stb.) körül, a mint erről kellő tanuságot tesznek, hogy mást ne említsünk, csak a legutolsó évek munkásmozgalmai is. Továbbá gazdasági életünknek ez idő szerint egyik legjellegzetesebb s eredményeiben még beláthatatlan kérdése, a collectiv munkaszerződés, a midőn már az egyesek érdekeit egész társadalmi osztály, vagy legalább is ennek számottevő fractiója védi, nem ezeknek a fejleményeknek következménye-e? S végül, a miről talán előbb kellett volna megemlékeznünk, nem betetőzése-e mindennek, hogy a munkásosztálynak szerepe van a politikai életben is? Vagy az összes munkások, vagy a hol specialis akadályok merülnek fel, arra érdemes része birtokosai a szavazati jognak s ennek folytán hatalmas politikai hatalmat képviselnek.

Ily gyümölcsöket terem tehát a concentrationalis folyamat. Ha jól megfigyeljük, ezekben a mozgalmakban, a ki legjobban szívén viseli a munkások érdekeit, az az állam, a melyet a socialisták annyira

szeretnek a kiváltságos osztályok legszélsőségesebb képviselőjeként fel-tüntetni. Az igazsággal jönnénk ellentétbe, ha nem ismernők el, hogy a modern ipar teremtette jelenkori socialismusnak roppant érdemei vannak a munkásszellem felébresztése, az egész osztály szervezése körül s óriási hatalommá növe ki magát, az ő nyomása alatt jött létre sok helyes és üdvös socialis intézkedés. De ellenértékként joggal megköve-telhetjük, hogy azután a socialisták tábora is legyen teljesen méltányos azzal az állammal szemben, a melynek oly sokat köszönhet. Az állam viszont, midőn socialis érzéstől áthatva sikraszáll a munkásosztályért, saját érdekében cselekszik s a socialis reformok utja szolgáltatja neki a legbiztosabb módot az állam és társadalmi rend felforgatására törekvő socialistikus irányok teljes leverésére. Már a socialismus forradalmi jellegének fokozatos térvesztése s mind opportunusabbá válása igen biztató jel, s arra, hogy jövőben ezt a harcot állam és társadalom még sikeresebben, a legteljesebb összhang megteremtésével munkaadó és munkás között vivja meg, biztosítékot találunk azokban a hatalmas erőkben, melyeket a törvényhozás, a munkásegyletek és a munkaadók kezdeményezése képviselnek, a melyek külön és együttesen nem fognak késlekedni fokozódott erélylyel ebben az irányban működni. Így alakul ki fokozatos fejlődés mellett annak a jövőnek képe, melyben Földes szerint a munka tár-sadalmi, politikai, gazdasági és culturalis hatalommá válik, a mikor azután meglesz a társadalom hatalmi és munkaszervezete között a congruitás.¹⁾

S mi következik most mindebből? Axioma gyanánt fogadhatni el, hogy a nagyipar virágzása és haladása az előfeltétele a munkásosztály gazda-sági, culturalis stb. színvonala emelkedésének is. Ott a legjobb a sora ma is a munkásnak, a hol legfejlettebb az ipar, nézzük csak a nagy Angliát, vagy a hatalmas Németbirodalmat. A nagyipar képes csak azokat a terheket elviselni, a melyeket ezek a nagy socialis reformok igényel-nek. A társadalom és állam szempontjából pedig az állandó alkalmazású s jól díjazott munkás teljesen értékes elemet képvisel s legtöbbször kedvezőbb anyagi helyzettel s nagyobb önállósággal bír, mint a gyengén kereső, csak tengődő kézműves. Sőt talán nem túlzás az sem, hogy az ily munkás önállósága, kivált fejlettebb szervezettség mellett, egyenértékű az ugyanezen socialis csoportba tartozó munkaadóéval.²⁾

Akár a termelés fokát s a szükségletek alakulását és kielégithető-ségét, akár az összes társadalmi osztályok socialis, culturalis és gazda-sági helyzetét venné az ember bonczkés alá, mit sem lehetne találni, a mi igazolná a skepticismus rémlátásait a nagyipar fejlődésével, a concentratio előhaladásával szemben. A legkisebb ok sincsen Yves

¹⁾ Földes: *Socialismus*. Budapest. 1910. II. kötet. 463. lap.

²⁾ Bourguin már idézett munkája 371. oldal.

Guyothoz csatlakozva — a tényeket megtagadva — állást foglalni a concentratio ellen. Ellenkezőleg, abból a hatalmas gazdasági és socialis erőgyarapodásból, a minden téren egyaránt jelentkező s az összes társadalmi osztályokra vonatkoztatott nagyarányú haladásból, a mit a jelen viszonyok kifejezésre juttatnak, még erőt is merithetni a socialismus ellen, a mely míg egész igazsággal hirdeti a concentratio folyamatát, ugyanakkor helytelenül itéli meg következményeit. A feladat inkább az, Yves Guyottól eltérőleg, elismerve a concentratiót, a hozzá fűződő előnyöknél fogva elfogadtatni, mint a jövő fejlődésének irányát, de ugyanakkor megállapítani azt is, hogy ez a folyamat nem végnélküli — a mint ezt különben Marx sem mondta — megvannak ugyanis a természetes határai.

Bármennyire is a nagy vállalatok korát éljük, mégis azt látjuk, hogy a termelés milliányi szálai között a kis vállalatok vannak — s bátran állíthatjuk — lesznek is túlnyomóan képviselve. Franciaországban 85⁰/₀ a segédes vállalatokból 5-nél kevesebb munkással dolgozik, Belgiumban a segédnélküli és az 1—4 segédes vállalatok száma 94·2⁰/₀ ra rug, de még magában a Németbirodalomban is, hol oly hatalmas volt a concentratio, 90⁰/₀ az egész kis (segédnélküli s 1—5 segédes) vállalat. Sőt éppen a Németbirodalom viszonyai bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve is, hogy bármily hatalmas legyen a törekvés az üzemek kiterjesztésére, azért a kisipari vállalatoknak megván az érvényesülési terük s a concentrationalis folyamatok távolról sem jelentik még ezeknek a nagy vállalatok által való teljes felszivását. Mily igazság rejlik ebben, talán igazolja az is, hogy a Németbirodalomban ugyanazon időszak alatt, a mely alatt a nagyipar óriás léptekben fejlődött, vele kapcsolatosan, ha szerényebb arányokban ugyan, a tulajdonképeni kisipar (1—5 segédes vállalatok) is fejlődésképesnek bizonyult, az ily vállalatok száma az 1882. évi 745·4 ezerről 1907-ig 834·8 ezerre emelkedvén.

Az adatok tehát távolról sem bizonyítanak Sombart mellett, a ki a kézmű- s egyáltalán a kisipart elavult üzemformának tekinti, a mely a nagyiparnál kevésbé jó és drága termelvényeket állít elő, s így épp ezért feltétlenül el kell tűnnie. A tényállás csak az, hogy a hol tipikus s nagytömegű árút kell előállítani, ott szoritja ki a nagyüzem feltétlenül a kisüzemet. Ez uton csak a határai válnak szűkebbé a kisiparnak, de azért érvényesülési tere mindig lesz. Alapot szolgáltat e feltevésre főként a forgalomnak és fogyasztásnak helyi szétszórtsága, a melyek számtalan esetben oly kevés igénynyel lépnek fel, hogy a lebonyolításukat a nagy vállalatoknak, mint magasabb szervezetű s bonyolultabb alakulásoknak, természetsszerűleg mélyebben kellvén gyökerezniök a gazdasági élet talajában, nem állván ez módjukban, csakis az egyszerű viszonyokhoz is

alkalmazkodni képes kis vállalatok vehetik át. Ilyen terület — mint helyesen jegyzi meg Bücher — már a vidék.¹⁾

Figyelemreméltó adatokat találni erre nézve Voigt-nál²⁾, ki szerint Poroszországban 100 mesterember közül jutott:

	1858-ban	1895-ben
a városokra	48	48
a vidékre	52	52

Az arány tehát nem változott, sőt az adatok tanuságot tesznek arról, hogy mily életerővel bírnak vidéken a kisiparosok, mert a mesteremberek számában a vidék ugyanúgy részesedik, mint 37 év előtt, holott a népessége csak 52·7⁰/₀-ot tett 1895-ben az 1858. évi 70⁰/₀-kal szemben. S az 1895. évi felvétel szerint a Németbirodalomban a vidéki mesteremberek száma 675 ezerre rugott, mintegy félmillió segéddel és tanonczzsal, vagyis a kézműipar mintegy 1·2 millió embert foglalkoztatott. Méltó jele mindez annak, hogy vidéken a szükségletek még nem oly koncentráltak, mint a városban, gyakran alakul egyéni szempontok szerint, a melyek között igen sokszor szerepet játszik a rokoni és családi összeköttetés, a jóbaráti viszony, a szomszédság stb. Vannak azután iparágak, a melyek majdnem kizárólag a kis vállalatokon alapulnak, ilyenek a személyes szükségletekre s oly cikkek előállítására vonatkozóak, a hol az egyéni izlés dönt. A mint általánosabbá válnak s gyarapodnak a szükségletek, ezzel megfelelő arányban nő a javításoknak a szükségessége is, a mi szintén leginkább a kisiparnak képezi a feladatát. Általában véve a jólét emelkedése, a szükségletek növekedése, az izlés finomulása szélesbíti ugy a nagy-, mint a kisipar érvényesülési körét. Nem ritka az oly eset sem, hogy a nagy vállalatok kíséretében számos, eddig nem létezett kis vállalat jön létre.³⁾ Azonkívül a koncentrációnak határait, a nagyüzem decentralisatióját jelzi a folyton nagyobb súlylyal föllépő otthoni munka is. Ez üzemformát leginkább ott látjuk szerephez jutni, a hol vagy specialis helyi viszonyok, a szükséges tőke hiánya, avagy költségkimelés folytán nem indokolt a koncentrált üzemben való termelés. Mai állása mellett azonban csak a termelési üzem decentralisatióját jelenti, s a munkásra azonkívül, hogy neki nagyobb individualis szabadságot biztosít, sokkal több hátrányt rejt, mint előnyt, sőt könnyen előmozdítja teljes kizsákmányolását. Vajudó kérdése viszont az otthoni munka a jelen socialpolitikájának s ha bekövetkezik a szerencsés megoldása, kétségtelen,

¹⁾ *Schriften des Vereins für Socialpolitik. Bücher: Die Handwerkerfrage.* 33. lap.

²⁾ *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Paul Voigt: Die Hauptergebnisse der neuesten deutschen Handwerkerstatistik von 1895.* 244 oldal.

³⁾ Földes: *Társadalmi Gazdaságtan.* IV. átd. kiadás. I. köt. 213 old.

hogy hatalmas eszközt képvisel majd a határt nem ismerő concentratio meggátlására, valamint a kisipari osztály növelésére, tekintettel arra, hogy ez üzemforma mellett sok lehetősége nyílik annak, hogy valaki önálló vállalkozóvá nőjje ki magát.

Az összes tünetek tehát a mellett bizonyítanak, hogy a kisipar teljes elpusztulását hirdetni nagy tévedés. Tagadhatatlan, mélyreható változásokon ment keresztül, sok ipari ágban teljesen elvesztette létjogosultságát, másokban pedig szűkebb határok közé szorított s így általában véve jelentékeny veszteségeket szenvedett, de azért fennállása a megváltozott viszonyok daczára is biztosított s teljes positivitással állítható az is, hogy a kisüzem az ipari termelésnek mindig számottevő alkatrésze lesz.

S miután így legalább nagy vonásaiban megismerkedtünk az ipari concentratio kérdésével, térjünk át saját hazánkra s kíséreljük megállapítani iparunk jelenlegi állását, megnyilvánuló főbb jelenségeit, valamint a jövő fejlődés irányát.

Az 1900. évi népszámlálásnak van egy adatszoportozata, a mely önkéntelenül is felhívja a figyelmünket. Az eredmények, a melyekről szó van, az ipari foglalkozásokban levő önállók és segédszemélyzet alakulására vonatkoznak, a mi különösen az 1890. évi adatokkal való összehasonlításban nyer érdekességet. Volt ugyanis az anyaországban:

	az önállók száma az iparban	a segédszemélyzet	növekedés	
			szám szerint	%-ban
1890-ben . . .	374.661	383.995	9.334	2.5
1900-ban . . .	443.378	654.083	210.705	47.5

A mig tehát az önállók egy évtized alatt csak 2·5⁰%-kal szaporodtak meg, a segédszemélyzet 47·5⁰%-kal. Megszülemlik bennünk a gondolat, hogy e számadatok a sorvadásnak, a népesség proletarisálásának, avagy a haladásnak, az ipari fejlődésnek tanujelei. A közfelfogás az előbbi nézetet osztja s az eredmények ily alakulásában gazdaság-társadalmi életünknek sajnálatos jelenségét látja, mely könnyen megzavarja az osztályalakulás helyes rendjét s mig egyik oldalon a tőke millióival dolgozó vállalatóriásokat támasztja, addig a másik oldalon az örökös szolgaság érzésével dolgozó munkások hadát hozza létre.¹⁾ Egész társadalmunk, sőt maga az állam is át van hatva ez iránytól, ma szálló ige a kisiparos, a mesterember siralmas helyzete és pusztulása, mindenkit csak egy eszme vezérel, a kisiparososztálynak megmentése, a nélkül, hogy kutatók, hogy egy részének nem kell-e természeti törvényszerűséggel eltűnnie, a viszonyok ily változása nem a fejlődésnek csiráit rej-

¹⁾ Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1908. évf. Kenéz Béla: *Gazdák és mesteremberek pusztulása*. 920. oldal.

tegeti-e s az e gazdasági és társadalmi osztálynak a régi keretek között való fentartására fordított túlzott áldozatok nem kárbavesztettek-e teljesen.

A kérdés helyes megítélése megkívánja az adatokba való mélyebb behatolást. Különösen alkalmasak e célra a vállalati statistika eredményei, melyek az 1890. évi népszámlálással veszik kezdetüket. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a vállalatoknak és segédszemélyzetnek teljes összehasonlítása az 1900. és 1890. évek között nem lehetséges. Első sorban is az 1900. évi népszámlálásnál több foglalkozás soroztatott az iparhoz, a melyek 1890-ben az őstermelésben, a közlekedésben vagy egyéb foglalkozási csoportban nyertek helyet, mint a gépészek, a mészégetés, a kavics-, homok-, agyagbányászat, kőbányászat, kőfejtés, ásványvizkiaknázás, vasutépítés, vízszabályozás és ármentesítés, kikötőépítés. Természetesen az ez iparágakba tartozó vállalatokat az összehasonlításnál figyelmen kívül kellett hagyni. Ugyancsak mellőznünk kellett az adatok egyöntetűsége végett a vendéglős-, szállodás- stb. iparra, a himzett és csipkeárúk gyártására, a varrásra, ruha- és folttisztításra, a mosás és vasalásra, a borbélyiparra, valamint a köztisztasági vállalatokra vonatkozó adatokat is, a melyek 1890-ben a vállalati statistikában feldolgozást nem nyertek. Mindez iparágak kihagyásával sikerült azután összehasonlításra alkalmas, azonos anyagot nyernünk a két utolsó népszámlálásról. Ez adatok alapján a szorosan vett Magyarországon az oldalt megnevezett nagyságkategorikák szerint volt a vállalatok száma:

	1890-ben	1900-ban	Növekedés	
			szám szerint	%-ban
segédnélküli vállalatok	179.117	194.631	15.514	8·7
1 segédes „	60.985	63.604	2.619	4·3
2 „ „	23.981	27.148	3.167	13·2
3—5 „ „	18.017	21.479	3.462	19·2
6—10 „ „	4.363	5.382	1.019	23·4
11—20 „ „	1.511	2.021	510	33·8
20-nál több segédes vállalatok .	1.129	1.754	625	55·4
összesen	289.103	316.019	26.916	9·3

Érdekes az a törvényszerűség, mely a vállalatok nagyságkategorikák szerint való fejlődésében megnyilatkozik. Majdnem azt mondhatni, hogy a növekedés egyenes arányban történt a vállalatok nagyságával. Kifejezésre jut e szabályszerűség a segédszemélyzetnek vállalatok szerint való megoszlásánál is, a mely volt

	1890-ben	1900-ban	Növekedés	
			szám szerint	%-ban
1 segédes vállalatok	60.985	63.604	2.619	4·3
2 „ „	47.962	54.296	6.334	13·2
3—5 „ „	64.723	77.084	12.361	19·1
6—10 „ „	31.849	39.529	7.680	24·1
11—20 „ „	21.546	28.891	7.345	34·1
20-nál több segédes vállalatok .	102.345	196.821	94.476	92·1
összesen	329.410	460.225	130.815	39·7

Az átmenet itt a kisiparról a nagyiparra már nem oly arányos, mint a vállalatoknál. Az adatokban különben két tanulság rejlik. Az első, hogy a fejlődés iránya nálunk is erősen a nagyipar felé tart. Kezdünk mi is — lassan bár — annak tudatára ébredni, hogy azt az óriási tömegszükségletet, melyet a jelen kor támaszt, jól, gyorsan, könnyen és biztosan csak a gépekkel termelő, a technika vívmányait kihasználni képes, a munkamegosztást minél messzebbmenőleg alkalmazni tudó s a kereskedelmileg jól szervezett nagy vállalatok képesek. A mint a termelés súlypontja világszerte mindinkább ezek kezébe terelődik át, úgy alapigazság gyanánt fogadhatjuk el, hogy hazánk gazdasági fejlődését s ezzel kapcsolatosan a külföldtől való ipari függetlenítését főleg nagyiparunk megerősödésétől, ennek minél nagyobb arányú fejlődésétől remélhetjük. Tagadhatatlan, hogy ez az átalakulás megrázkódtatás nélkül nem megy végbe. A gyáripar ugyanis sok kisipari céget létfeltételeiben támad meg, az önálló kisiparosok számának ott, a hova behatolt a gyári üzem, önként meg kell csappannia; a gyárak viszont a munkáskezek sűrű csapataira szorulnak, hogy üzemüket fentarthassák. Ne ütközzünk meg tehát az arányeltolódáson a segédszemélyzet javára, a mi legnagyobbbrészt az utóbbi időkben lendületet vett gyáriparnak számlájára írható s addig, a míg a gyáripar természetes térfoglalása az oka a szóban forgó jelenség alakulásának, társadalmi bajról nem lehet szó, sőt jele ez, mint ezt a külföld viszonyai alapján már kimutattuk, a gazdasági és socialis haladásnak is. S ha egy pillantást vetünk azokra az iparágakra, a melyekben az önállók az utolsó tíz év alatt megfogytak, meggyőződhetünk arról, hogy a nagyipar általában véve ott ritkította meg a mesteremberek számát, a hol a tömegtermelés folytán a nagyrészt géppel termelő s kereskedelmileg fejlett vállalatok birnak előnnyel. A kőműveseket és ácsokat figyelmen kívül hagyva, a hol a csökkenést az 1900. év körül uralkodó erős építőipari válság magyarázza meg, a fontosabb iparágak, a melyekben az önálló egyének fogyásával találkozunk, a következők:

	Ö n á l l ó k s z á m a		F o g y á s	
	1890-ben	1900-ban	szám szerint	%-ban
Len-, kender-, pamut- és jutafonó szövőipar	11.427	5.105	6.322	55·3
Szeszgyártás	420	204	216	51·4
Fazekas	4.319	3.524	1.795	41·6
Bőrgyártás és bőrfestés	3.476	2.111	1.365	39·3
Szücsipar	6.238	4.436	1.802	28·9
Hordógyártás	5.449	3.881	1.568	28·8
Kalapos	2.375	1.717	658	27·7
Malomipar	17.217	12.472	4.745	27·6
Gyertya-, szappan- és illatszer-gyártás	522	417	105	20·1

	Ö n á l l ó k s z á m a		F o g y á s	
	1890-ben	1900-ban	szám szerint	‰-ban
Mészáros	8.468	7.339	1.129	13·3
Len- és kenderkészítés, kötél- és kendergyár	2.203	1.910	293	13·3
Szijgyártó és nyerges	2.877	2.648	229	8·0
Czipész és csizmadia	59.519	57.800	1.719	2·9

Csekély kivétellel tehát vagy oly iparágakról van szó, a melyekben a termelés a gépek segélyével való üzés felé fejlődik, a melyek tehát hovatovább elvesztik kézműiparszerű jellegüket s fokozatosan a gyári termelés jellegét veszik fel, vagy pedig olyanok, a melyek létjogosultsággal és fejlődőképességgel bírnak egyénileg is, ha kellő színvonalon állanak, de ugyanakkor kénytelenek bizonyos mértékben a tért a gyári termelésnek átengedni. Tapasztalatok bizonyítják, hogy az ily jellegű iparágakban a nagyüzemnek előnyomulását feltartóztatni nem lehet. A kisiparosok legnagyobb része önállóságának megóvása ott, a hol a gyári üzem teljesen érvényesülhet a maga technikai fölényével s a hol már a tömegszükségletek a nagy tőke s hatalmas munkaerővel bíró vállalatoknak kedveznek, egyszerű illúzió nál több nem lehet. Sőt lehet mondani, hogy az ily tömegtermelő kézműiparokban a nagyipar fejlődése a kézműipar lényeges javulását is előidézi, mert csökken ugyan az önálló vállalatok száma, de színvonaluk emelkedik s a felszabaduló munkaerő pedig ugyanazon iparágak gyáriparában a réginél sokkal kedvezőbb és biztosabb megélhetést keres és talál.

Ha mind e tényeket figyelembe vesszük, már nem oly számalmas az a kép, a mit kisiparunkról nyerünk, sőt látjuk, hogy a gazdasági élet tüzetesebb szemmelkísérése s az adatok behatóbb bírálata inkább fejlődő s örvendetes gazdasági virágzásnak válnak hirdetőivé. A koncentrációs folyamat nálunk is érvényét leli s az ország gazdasági érdekei is ezt kívánják, de azért — s ez a második tanulság, a mit az adatokból merithetünk — a kisipar pusztulását hirdetni nem jogosult. Czáfólatát adja e felfogásnak már az a rideg számbeli tény, hogy ugyanakkor, a mikor a gyáripar fejlődése folytán számtalan kisiparos vesztette el létealapját s a mikor a mint tudvalevő, az 1900. év körül uralkodó válságos gazdasági viszonyok is sok kis existenciát tettek tönkre, mégis ennek daczára a segédnélküli vállalatok száma 8·7, az egy segédes vállalatok 4·3, a két segédesek 13·2, a 3—5 segédesek pedig már 19·20/0-kal tudtak megszorodni. Lehet, hogy az eredmények, különösen az alsóbb fokozatokat illetőleg nem kielégítőek, de ennek egyik főoka kisiparunk technikai elmaradottsága, kereskedelmi szervezésének hiánya és nagy tőkeszegénysége, a mely tényezők ellenálló képességét a nagy-

iparral folytatott küzdelemben jelentékenyen lerontották s így talán sokkal több kis vállalat ment tönkre, mint rendes körülmények közt várni lehetett.

A mi pedig a jövő irányát illeti, bármennyire elismerjük is a kisipar fontosságát s méltányoljuk azokat a socialis és gazdasági érdekeket, a melyek fentartása mellett szólnak, mégis másban, mint a nagyiparnak minél hatalmasabb arányban való fejlődésében nem találhatjuk. Nem kell nyomósabb érv ennek bizonyítására, mintha egy pillantást vetünk áruforgalmi statistikánkra, a mely feltárja azt, hogy ipari szükségleteink túlnyomó részét nem a hazai termelés, hanem a külföld útján fedezzük. Idézzük e végből az 1909. évi következő adatokat, a melyek egyes főbb iparágakra vonatkozólag feltüntetik a külföldnek részesedését az országnak gyártmányokkal való ellátásában :

	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
	millió korona értékben		
1. Textilipar			
a) Pamutipar	259·8	26·7	233·1
b) Len-, kender- és jutaipar	32·4	8·6	23·8
c) Gyapjuipar	152·9	15·4	137·5
d) Selyemipar	51·9	1·7	50·1
Összesen	497·0	52·2	444·5
2. Konfekcionált árúk	99·8	10·0	89·8
3. Papirosipar	34·4	5·9	28·5
4. Bőripar	35·5	8·9	26·6
5. Fa- és esztergályosipar	39·2	15·3	23·9
6. Gyertya-, szappan- és viaszárúk	9·7	1·7	8·0
7. Üvegipar	17·0	2·5	14·5
8. Kő- és agyagárúk	17·7	3·0	14·7
9. Vasipar	67·5	19·3	48·2
10. Egyéb nem nemesfémipar	19·0	4·8	14·2
11. Gépipar	84·4	21·9	62·5
12. Járművek	7·3	3·7	3·6
13. Műhangszerek és órák	26·7	3·6	23·1

A 13 fontosabb iparágban a behozatal 801 millió koronával haladja túl a kivitelt. A tömegszükségletek oly magas fokát képviseli ez adat, a melynek, ha csak egy tekintélyes hányadában is, saját termelésünk által való fedezését óhajtjuk, erre egyedül csak a nagyipar képes. Hogy ez lehetségessé váljék, legelőször is szakítanunk kell azzal a nézettel, a mely a kézműipart találja a leghelyesebb üzemformának, a mi mint találóan jegyzi meg Bücher, csak mint a multnak megcsöknyösödött emléke él bennünk s a hosszú megszokás folytán vette fel a normalis jelleget. Egész iparunk jövője s így iparpolitikánk sarkpontja a nagyipar minél hatványozottabb méretekben való térfoglalásában nyugszik, de úgy, hogy ennek gyökerei sokkal mélyebben gyökerezzenek

magában a társadalomban s a gazdasági életben, mint az állami pártfogásban. A természetes folyamatoknak mindenesetre a gyáripárnak a kézműből való kialakulásának kellene lennie, ámde a multnak a hibáit nem tetézhajjuk még az által, hogy ennek a fejlődésnek lassú menetét bevárjuk. Ma az a tényleges helyzet, hogy főként gazdasági erősbödésünk érdekében minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy viszonyainkhoz mérten minél erősebb gyáripárt teremtsünk. S ép sajátos gazdasági viszonyaink megokolják az államnak is a cél előmozdítása érdekében sokkal szélesebb keretek közt kifejtett tevékenységét, mint a minőt bárhol másutt találhatni. Meggyőződésünk azonban, hogy az állam leg-hathatósabban úgy mozdithatja elő az actiót, ha a társadalmat az ipar támogatása szükségességének tudatára ébreszti, megteremti az ipar fejlődésének általános feltételeit, bizonyos kedvezményeket nyújt, mint adó-, illetékmentesség stb., s csak a legmegfontoltabban, a legszigorúbb kritika után s soha sem túlzott mértékben alkalmazza a különösen az egyes vállalatok alapításában kifejezésre jutó közvetlen anyagi támogatást. Annál kívánatosabb, hogy az állam korlátozza közbelépését, mert sajnos, nagyon megrögződött tulajdonságává lett társadalmunknak mindent az államtól várni, nagyon megfogyatkozott benne a kezdeményező erő, folyton csökken az önbizalma s a határozott fásultság és elernyedés jelei mutatkoznak rajta. Az állam igazi feladata, hogy mint minden más téren az iparfejlesztést illetőleg is a magyar társadalmat öntevékenységre ébreszsze, mert csak ez az öntevékenység fejleszt ki az erőt, ez képes oly ipart teremteni, mely gazdasági hatalmat képvisel, fejleszt termelésünket, emeli népünk gazdasági és socialis helyzetét. Annak elkerülése végett, hogy egyszerű s legfeljebb csak egyes egyének s a munkások kis töredékének megélhetését lehetségessé tevő, de minden komolyabb hivatástól távolálló subventionált iparunk fejlődjék ki, kell az államnak az ő támogatásában igen körültekintőnek s a jövő fejlődés szempontjából nagyon is előrelátónak lennie s csak akkor és ott nyújtson anyagi és erkölcsi támogatást, a hol az összes feltételek megvannak a létesülő vállalatok, a kialakuló iparágak egészséges funkciójához.

Nem lesz céltévesztett, ha mindezzel kapcsolatban egy rövid pillantást vetünk gyáripárunknak az utolsó években történt fejlődésére. Az 1901. évi gyáripári felvétel a magyar birodalom területén 2.642 ipartelepről (főüzemről) számolt be, míg az 1906. évben 4.059 gyártelepünk (ebből 3.560 esett az anyaországra) állt munkában, 5 év alatt tehát a szaporodás 1.417 ipartelep, a mi 53⁰/₀-ot tesz.¹⁾ Az abnormis emelke-

¹⁾ *A Magyar Szent Korona országai gyáripárának üzemi és munkásstatisztikája az 1906. évről.* Kiadja a kereskedelemügyi minister. Budapest, 1910. 35. s következő lapokon.

dés bizonyos fokig az 1901. évi hiányos felvétel következménye, de e fontos hibát leszámítva is, kétségtelen gyáripárunk hirtelen fellendülése, a mi részben a kormányzat által rendszeresen folytatott ipari tevékenység folyamánya, de még inkább eredménye a társadalom öntudatra ébredésének, a természetes gazdasági fejlődésnek, a minek folytán nemcsak sok új telep keletkezett, hanem nagyszámú kisipari üzem is gyárrá nőtte ki magát. Kedvező fényt vet nagyipárunk haladására a részvénytársasági forma terjedése. 1901-ben a 340 részvénytársaságnak, melyeknek befektetési tőkéjét meg lehetett állapítani, a részvénytőkéje 481 millió koronára becsültetett, 1906-ban az 508 részvénytársaságnál 678 millióra. Az emelkedés 40%. Érdemes megemlíteni, hogy a külföldi részvénytársaságok (számuk 38) 103 millió koronával vesznek részt a részvénytőkében. Továbbá míg az 1900. évi népszámlálás 518 részvénytársasági üzemet számlált össze, 1906-ban az ily ipartelepek száma 673 volt.

A vázolt fejlődésnek megfelelően alakult a segédszemélyzet száma. Az 1901. évi felvétel csak 259.464 gyári alkalmazottat mutatott ki, addig az utolsó adatgyűjtés alkalmával e szám már 335.839-re emelkedett. A növekedés öt év alatt 76.375 személy, vagyis 29.4%.

Most folyt le az 1910. évi népszámlálás. Feszült érdeklődéssel várjuk eredményeit. A közölt közbenső időszakra vonatkozó pár adat előre veti már árnyékát a nyerendő képnek, a mely, minthogy közben az 1907. évi III. t.-cikk az iparfejlesztésnek eszközeit gyarapította s határozottabbá tette, elég erőteljesnek ígérkezik. El lehetünk előre készülve, hogy a fejlődési arány a nagyipari vállalatok s alkalmazott segédszemélyzetük javára az 1900. évinél jóval nagyobb eltolódást fog szenvedni. Az adatok rosszul értelmezésével láthatja azonban csak valaki a viszonyok ily alakulásában a népesség proletarisálását, a sorvadás jeleit, ellenkezőleg az eredmények hirdetői lesznek a fejlődésnek, a haladásnak.

Biztosra vesszük továbbá, hogy egyidejűleg a kisipar is a viszonyokhoz mért méretekben fog fejlődni. Nagyon egyoldalú felfogásra vallana, ha ezt nem erősítenők. A helyes iparpolitika csak azt követeli meg, hogy megtaláljuk a kisipar érvényesülési terét s itt azután fokozott energiával támogassuk. Teljesen céltalan munka azonban megkísérteni a kisüzemet ott fentartani, a hol a tömegtermelés s a szükségleteknek különösen helyi concentrációja folytán a nagyüzem bir jogosultsággal. Megszivlelendő tényeket tartalmaznak ez irányban a német Verein für Sozialpolitik vizsgálódásai, a melyek minden kétséget kizárólag igazolják, hogy sem a gépekkel való ellátása ily iparágakban az egész kisüzemeknek, sem a műiparhoz való terelése, a melyet szintén átvesz a nagyüzem, eredményhez nem vezet. Bármennyire sajnáljuk is, itt a kézműiparnak erősen vissza kell vonulnia. Ép ez okból bizonyos megnyug-

nyugvással vettük, hogy a kormány a jövőben a gépadományozások terén a legszigorubb kritikával kíván eljárni. Megokolttá teszi ezt az a tény is, hogy minél kevesebb lóerejű egy motor, annál nagyobb költséggel dolgozik, tehát épen ott a legkevesebbé teljesítőképes, a hol a jövedelem alakulása szempontjából leginkább óhajtandó volna. Érdekes adatokat találni erre vonatkozólag az 1891. évi „Zentralblatt deutscher Ingenieure“ alapján Büchernél.¹⁾ Egy lóerőre vonatkoztatva volt óránként fillérekben a költség:

Az erő nem	1 ₄	1 ₂	1	2	3	4	6
			lóerejű motor				
Kis gőzmotor	—	—	30	22	19	17	15
Gázmotor	52	37	24	19	17	17	15
Légmotor	41	30	25	20	19	18	17
Elektromotor	66	55	46	40	37	—	—
Petroleummotor	—	80	60	35	28	25	22

Annál indokoltabb a gépekkel való segítyezés a kisipar ama részében, a hol már a nagyobb motorok alkalmazhatók, a hol már ily módon a versenyképesség fokozódik. Nemcsak a kisipar létérdekeit szolgáltatja az ily irányú iparfejlesztés, hanem hatalmas tényezőt képvisel a gyáripár kialakulásához is. A mi sajátos viszonyaink között is nem az a kívánatos, hogy a küzködő, megélni alig tudó önálló kisiparosok, mesteremberek számát ok nélkül gyarapítsuk, rosszul értelmezett szociális érzéstől vezettetve milliókat költsünk az iparososztály eme tagjainak megmentésére, hanem fejleszünk ott a kisipart, a hol vagy önmagában hivatott erőt kifejteni, vagy pedig életképességgel bír a gyáripár mellett is. Fokozzuk erőit kivált ez utóbbi esetben, a minek folytán megvetjük alapját sok egészséges alapon nyugvó kisebb gyári vállalatnak, mert ránk nézve nemcsak gazdasági, de társadalmi s a mit első helyen kellett volna említenünk, nemzeti szempontból is az a legkívánatosabb, hogy minél erősebben decentralisált, az egyesekben kisebb, de együtvéve annál szélesebb alapokon nyugvó gyáripárunk legyen.²⁾

Az állam és társadalom tervszerű munkássága biztosítja azt, hogy a mérleg egyik oldalán jelentkező veszteséget, a másik oldalon fokozott nyereség fogja követni. Ez nyújt reményt arra is, hogy a jövőben is egy tekintélyes rész eltűnése daczára a kisiparososztály szaporodását várjuk. A pusztuló önálló kisiparos mindenesetre erővesztést jelent a magyarság szempontjából is, de ne feledjük ugyanakkor, hogy a magyarság gyarapítása és a nemzeti állam kiépülése szempontjából igen hatalmas erőre találtunk a nagyipár előnyomulásában. Meggyőző érvekkel fejtegeti ezt Kovács Alajos a Közgazdasági Szemle 1909. évfolyamában

¹⁾ Bücher : „Die Entsehung der Volkswirtschaft“ Tübingen 1904. 244. old.

²⁾ Sztérényi : *Iparfejlesztés*. Bpest, 1902. 44. old.

„A bányászat és nagyipar hatása a magyarosodásra“ című nagy alapossággal megírt értekezésében. Kimutatja, hogy nálunk is, mint annak a külföldön is látjuk példáját, a bányászati és nagyipari concentratio a többségben levő s uralkodó fajnak, a magyarságnak kedvezett. Csupán a társadalomgazdasági élet szabályszerűségénél és törvényénél fogva ezuton a magyarság domináló szerephez jut nemcsak a saját nyelvterületén, a hol a beözönlő idegenek beolvasztásával is erősödik, hanem idegen nyelvterületeken is, a hol viszont kisebbségből idővel többséggé válik.¹⁾ Tervszerű politika mily hatásos eredményeket érhetne el, fejtegetni ezt szinte szükségtelen.

S vonjuk le most a végkövetkeztetéseket a concentratio jelenségét illetőleg. A gazdasági élet bonyolultságához és szövevényességének megfelelően a legkülönbözőbb alakulásokat mutatja. Ment ez idő szerint a centralisatiós törekvésektől legtávolabb áll az őstermelés s legnagyobb az erők egyesítése a pénz s hitelélet terén. Kisebb mérvben találkozunk a concentratióval a kereskedelemben, viszont karakteristikus vonása az iparnak. A ma és a jövő fejlődés irányát képviseli itten. Határai azonban megszabottak s teljesen fel nem emésztheti a kisüzemeket. A sociálistáknak hozzáfűzött jóslásai és reményei álmoknak, a délibáb csalóka képeinek bizonyultak. Nemcsak nem idézte elő a folyamat a társadalmi rend s a mai állam felbomlását, hanem ellenkezőleg a béke, az összhang, az ellentétek kiegyenlítésének nyitja meg az útját. Természetesen jelöli meg Sohm a modern állam feladatát abban, hogy ezeket a változásokat minél enyhébbé tegye, nyesse a kinövéseket, iparkodjon határt szabni a túlzásoknak.

Bud János.

---

¹⁾ Közgazdasági Szemle 1909. évf. Kovács Alajos: *A bányászat és nagyipar hatása a magyarosodásra.* 25. old.

Közlemények és ismertetések.

Birtokmegosztás és elvándorlás.¹⁾

M. Sering: *Die Verteilung des Grundbesitzes und die Abwanderung vom Lande.* Berlin, Parey 1910.

I.

A magyar gazdasági és politikai élet egyik legszomorúbb jelensége vidéki népünknek és ezen belül a magyar elemnek elégtelen fejlődése. Szorongva kérdezzük magunktól: hová vezet az, ha falvaink elnéptelenednek, nem születik bennük elegendő számú gyermek, kivált magyar gyermek és a kik megszületnek is, vagy még csecsemő korukban elhalnak, vagy felnövekedésük után ijesztő számban hagyják el munkásságuk természetkijelölte terét, sőt hazájukat is?

Mindenfelől hangzanak a jajszavak falusi viszonyaink mostohasága fölött. A nagyobb birtokosok munkás- és cselédhiányról panaszkodnak, a középbirtokosok termelési költségeiknek üzemük folytatását is lehetlenné tevő megnövekedéséről. A kisbirtokosok és mezei munkások nem találnak elég keresetet megélhetésükre és a reájuk szakadó közterhek viselésére. És az iparosok, kereskedők, kivált kisebb helyeken, fizetőképes vevőközönség híján mind soványabb megélhetéssel kénytelenek beérni. Hová vezet ez, miként vethetnénk gátat ennek a nemzetpusztulásnak?

Sokan kerestek feleletet erre a sajtó kérdésre; sok orvosszert ajánlottak már a kivándorlás, az egyke, a gyermekhalandóság, a túlköltekezés, a tudatlanság, a hiteldrágaság, a terményértékesítés nehézségei ellen. Az egyoldalú osztályérdek által sugalt javaslatoktól kezdve, mint a makacsokká vált magyar aratómunkásoknak Kinából behozandó kulikkal való helyettesítése, komoly és jóakaró indítványokig, a minő a hitbizományoknak a szántóföldben gazdag magyar vidékekről az erdős

---

¹⁾ Két oldalról kaptuk egyszerre ez érdekes munka ismertetését. A bírálók más-más állásponton lévén, mindkét bírálatot közöljük. Szerk.

nemzetiségi végekre való áthelyezése, mindenféle irányzatú segítőtanácsok láttak napvilágot és képezik olykor szenvedélyes megvitatás tárgyát közéletünkben.

Ezekben a vitákban nagy segítségünkre lehet egy a mienkhez részben hasonló helyzetbe került külföldi országnak nagy tudományú és tiszta látású fia, aki a mieinkhez hasonló bajok kuforrásait és segítő eszközeit saját hazájában jó eredménnyel kereste. Ezért érdemli Sering M.-nek a tárgyról a porosz Ökonomie-Kollegiumban tartott, majd kibővítve és adatokkal felszerelve kiadott beszéde nálunk is a legnagyobb figyelmet.

Porosz-Németország bizonyára jobb gazdasági helyzetben van, mint Magyarország, népesedési viszonyai kedvezőbbek, politikai állása is hatalmasabb. Azonban ott sem fenékiig tejfel mindenütt minden; virágzó fejlődő népességű területek mellett olyanokat is foglal magában, a melyeken a népesség pang, vagy épen fogy, a hol az uralkodó német elem óriás közműveltségi és hatalmi eszközei daczára más nemzetiségekkel szemben napról-napra tért veszít.

Hogy melyek Poroszországnak jó és melyek rossz népfejlődésű területei, azt élesen szemlélhetővé teszi az ismertetett munkához mellékelt II. számú térkép, mely járásonként feltünteti a királyság népességének helyi szaporodását, vagy fogyását 1871-től 1905-ig, ezen mozgalom intenzitását a szaporodást jelző vörös és a fogyást eláruló kék színezés sötétebb, vagy világosabb árnyalata szemlélteti. Ezen a térképen látjuk, hogy az Elba folyótól nyugatra eső vidékeken csak elvétve akad kék folt, míg a jelzett folyótól keletre elterülő „Ostelbiában“ a kék különböző árnyalatai a vörössel körülbelül egyenlő területet foglalnak el; ez utóbbi derűs szint itt főként egyes nagyvárosok körzetei foglalják le.

Ennek a térképnek már némi magyarázatát adja az I. számú térkép, mely a természetes szaporodáshoz viszonyítva tünteti fel, szintén intenzitási árnyalatokkal, a költözési mozgalom által előállott helyi népnyerességet, illetőleg veszteséget. Ezen a térképen már majdnem az egész királyság kék és különösen sötétkék az Oderától keletre eső részeken. Sokkal világosabb középén, az Odera és a Weser közötti területen, míg az utóbbi folyótól nyugatra ismét valamivel sötétebb lesz. Piros szín, a nyugati és középső vidék némely járásaitól eltekintve, megint alig található másutt, mint a nagyobb városokban és ezek körzetében.

Mindkét térképet megmagyarázza azonban a III. számú, mely az egész német birodalom járásaiban uralkodó birtoktípusokat tünteti fel. A 100 hektárnál terjedelmesebb nagybirtok színe kék, a 10-től 100 hektárig terjedő (paraszt) középbirtoké barna, a 10 hektáron alóli kisbirtoké

vörös; a szín intenzitása itt is a kizárólagosabb uralmat jelenti. Nos, ezen a térképen csodálatos, alig megszakított folytonossággal ad helyet északkeletről délnyugatra haladva a kék szín a barnának, majd ez is a vörösnek. És körülbelől ugyanazok a területek kékek itt, mint a többi két térképen, mert a nagybirtok túlsúlya összeesik a nagy elvándorlási veszteséggel és a gyenge népszámfejlődéssel.

Ha a három térkép figyelmes átnézése kivált a németországi viszonyok ismerőjét teljesen meggyőzhetné a szerző álláspontjáról, ez irányban még bővebb és kimerítőbb munkát végez a porosz királyság valamennyi községét felölelő 42 rovatos táblázatos összeállítás a területek kataszteri jövedelméről, részletes birtokeloszlásáról, a lakosság foglalkozásszerinti megoszlásáról, természetes szaporodásáról, vándorlási egyenlegéről, tényleges számbeli alakulásáról.

Az adatok ezen tömegével szemben a szerző értekezése, melyben következtetéseit levonja, mindössze 36 oldalra terjed. De már ezen a szűk téren is sok súlyos igazságot tud elmondani, illetőleg térképeiből és táblázataiból leolvasni. Legfontosabb ezek közül az, hogy „a nagybirtok uralma elnépteleníti a vidéket“.

Mert a míg a kisbirtokokra osztott országrészekben a népesség fejlődött, erősödött és legfeljebb ott fogyott, a hol már a természetes szaporodás folytán indokolatlanul sűrű volt, addig ez a fejlődés már vontatottabb volt a paraszt-középbirtok uralma területén, míg a nagybirtokok védőszárnyai alatt a népesség ma sokhelyt kisebbszámú, mint az 1870-iki háború után volt. És a míg a kis- és parasztbirtok területén a városok ipari népességükkel felvirágzanak, addig a nagybirtokok közé ékelt városok senyvednek, mert iparosaik és kereskedőik az uradalmak béreseiben és napszámosaiban nem találnak árúik számára olyan jó vevőkre, mint más vidékek iparosai a birtokos parasztság között. Csalódnak tehát azok, akik a porosz kisebb hitbizományok rendszerét mint valami népboldogítót, a paraszthitbizományok rendszerét (Anerbenrecht) mint népfentartót állítják oda. A korlátlan osztály által elősegített földelaprózás az, mely leginkább tartja a népet az országban és még nem is gátolja új, egészséges 5—20 hektáros paraszt családi birtokok alakulását.

Az ostelbiai nagybirtok leginkább az ottani német népelemet riasztja el, pusztítja ki, míg a lengyelség kis birtokai szabadabb osztása, nagyobb elaprózása, népének szerényebb életigényei, végre csodálatos szövetkezeti szervezettsége folytán győzelmesen ellenáll úgy a német földvásárlóknak, mint a német birtokosoknak és a német államnak, sőt mindezek ellenére még jelentékenyen terjeszkedik is. Lengyel birtokokat német telepek létesítése céljából megvenni egyáltalában nem lehet, de Sering szerint német nemzeti szempontból már az is nyereség, ha egy német kézen

volt nagybirtokot német földművelők részére parcelláznak, mert akkor megszűnik a terület idegen munkaerővel való elárasztásának veszélye is. Az országot a németiség számára nem a német nagybirtokos, hanem csakis a német paraszt tarthatja meg.

Szembeszökő a hasonlatosság keleti Németország és hazánk birtok- és népességi, sőt nemzetiségi viszonyai között is. Ezért a legnagyobb mértékben kívánatos lenne, ha közgazdaságunk irányítói teljes mértékben magukévá tehetnék a német tudós vizsgálatainak eredményeit. Ehhez azonban szükséges volna, hogy az ő mintája szerint Magyarországról is megrajzolják Sering három térképét: a birtokeloszlás, vándorlási egyenleg és népességfejlődés térképeit. Az, hogy ezekben a kék, a sötét-kék szín még nagyobb teret foglalna el, mint a porosz térképekben, talán arra indítaná közéletünk vezetőit, hogy sebeink közül a legégetőbbeknek gyógyításához komolyan hozzájáruljanak.

Farkas Geiza.

II.

Nemzetközi tapasztalat bizonyítja azt, hogy a kivándorlás és földbirtokmegoszlás között fontos okozati összefüggés van. Az egészségtelen birtokmegoszlás, különösen a nagybirtok túltengése mindenütt kivándorlást idézett elő. Anglia, Olaszország, Oroszország, Románia egyaránt bizonyosságai ennek az állításnak.

Max Sering, a berlini egyetem professora, most megjelent kis füzetében Poroszországra vonatkozólag teszi vizsgálat tárgyává a földbirtokeloszlás és a kivándorlás kérdését s az eredmény, a melyre munkájában jut, az, hogy a nagybirtok Németországban is előidézi kivándorlást.

Magyarországon igen sokan vannak, a kik a kivándorlást járvány-szerű betegségnek tekintik s ez a járvány nézetük szerint épp úgy meg fog szünni Magyarországon, mint a hogy megszűnt Németországban, a nélkül, hogy a földbirtokeloszlásban lényeges változás állott volna be. Sering pontos vizsgálat tárgyává teszi Poroszország minden részét és munkájából megtudhatjuk azt, hogy a kivándorlás Poroszországban csak látszólag szűnt meg. A faluknak elnéptelenedése egyre tart, de a kivándorlás nem az amerikai, hanem a németországi ipari centrumokba irányul. Sering vizsgálódásai köréből kikapcsolja a városokat és ha a városok népességétől eltekintünk, első pillanatra megállapíthatjuk azt, hogy míg nyugati Poroszország kisbirtokban gazdag területén a falusi népesség száma évről-évre nő, addig keleti Poroszországban, hol a nagybirtok az uralkodó, a népesség száma folytonosan csökken és ma lényegesen kevesebb, mint a milyen volt a 70-es években. Poroszországra

vonatkozólag meg lehet egészen pontosan állapítani, hogy a nagybirtok lényegesen kevesebb embernek ad kenyeret, mint a kis- és középbirtok. 1907-ben 100 ha. mezőgazdaságilag művelt területen, ha ez 5–20 ha. nagyságú üzemekből állott, 44, ha 20–100 ha. nagyságú üzemekből állott, 22, ha 100 ha.-nál nagyobb üzemekből állott, 17 kereső talált foglalkozást. Ezen statistika jelentőségét emeli az, hogy míg a kisbirtok a maga sűrűbb népességét megtartja, sőt fokozza, addig a nagybirtok nem képes földhöz kötni munkásait. „Sűrű települést és kedvező népesedési mozgalmat csak azokban a mezőgazdasági körzetekben találunk, a hol kis parasztgazdaság nagy számmal feltalálható. Sokkal kevésbé képes munkásait megtartani a nagy parasztgazdaság. Itt a cselédek és mezőgazdasági munkások kivándorlása oly nagy, hogy abból kifolyólag nem ritkán népességapadás áll be. Azonban a mezőgazdasági nagy üzemek uralma csökkenti a népességet. Csakis socialis szervezetnek és nem természeti okoknak tulajdonítható az, hogy keleti Poroszország kerületei lényegesen ritkább népességűek, mint a nyugatiak“. „A nagybirtok első sorban a legtehetségesebb, a legvállalkozóbb szellemű és legszorgalmasabb embereket űzi el, a kik miután eladó földbirtok nincsen, minden szorgalmuk és tehetségük ellenére sem képesek előbbre jutni“. Ezeket a tényeket Sering Poroszország minden járásának aprólékos vizsgálata alapján állapította meg és arra az eredményre jut, hogy nyugati Németország azért tartja meg és szaporítja a falusi népességet, mert a kisbirtok igen nagy számmal, a nagybirtok pedig igen kis számmal van képviselve. „Nem kétséges — mondja Sering — hogy a mai gazdálkodási rendszer mellett keleti Németországban háromszor annyi ember élhetne a falukban, mint ma, ha a földbirtok megoszlása más volna.“

Kutatásainak ezen eredményét Sering beterjesztette a porosz Landes-oekonomie-Collegium elé és ez az ő előadása alapján a következő határozatot fogadta el: „A Landes-Oekonomie-Collegium elismerve a földbirtokmegoszlás nagy jelentőségét, a sűrű népesség megteremtése és megtartása szempontjából szükségesnek tartja, hogy ott, a hol a népesség száma a falvakban állandó vagy fogyóban van, erélyes lépések tétessenek a kis- és középbirtok szaporítása érdekében.“

A porosz Landes-Oekonomie-Collegium ezen határozata annál is inkább dicséretreméltó, mert a becsületes megismerésnek ezen becsületes megvallása legkevésbé azoknak az érdekeivel egyezik, a kik a Landes-Oekonomie-Collegium tagjai. A mezőgazdasági kamarák kiküldötteiből álló Landes-Oekonomie-Collegium ugyanis mai szervezetében kizárólag a nagybirtokosok érdekképviselője.

Bosnyák Béla.

Gyermekmunka Ausztriában.

K. k. Arbeitsstatistisches Amt im Handelsministerium. Erhebung über die Kinderarbeit in Österreich im Jahre 1908. I. Teil. Tabellen. Wien: A. Hölder, 1910. (XV, 424) 4°.

Az osztrák kereskedelemügyi ministerium munkásstatistikai hivatala enquête-t végzett az iskolaköteles gyermekeknek ipari, mezőgazdasági, házi és egyéb munkában való alkalmaztatását illetőleg, hogy megfelelő anyag álljon rendelkezésre a gyermekmunka esetleges újbólszabályozása esetére. A főcél az volt, hogy teljes és megbízható képet nyerjenek a gyermekmunka mindennemű megjelenési formájáról és ama hatásokról, a melyeket a gyermekek lelki és testi fejlődésére gyakorol. Az adatgyűjtés az iskolai hatóságok és sok orvos közreműködésével történt és Ausztria összes iskoláinak egytizedrészére terjedt ki.

A feldolgozott anyag 155.769 kérdőívet, még pedig 6.940 osztálykérdőívet, 461 az ismétlő, azaz továbbképző iskolákra vonatkozó és 148.368 egyéni kérdőívet ölel fel. A feldolgozás tárgyát tevő iskolák egyenletesen oszlanak fel valamennyi tartományra, képviselve van táblalás anyagban a közigazgatási kerületek 71·4⁰/o-a, a bírósági körzetek 45·5⁰/o-a, tehát informálva vagyunk 148.368 iskolás gyermek élet- és munkaviszonyait illetőleg, a kik az 1907/08. iskolaévben az iskolán kívül gazdasági jellegű munkát végeztek. A tabellák a gyermekek által végzett fő munkacsoportok szerint vannak osztályozva. A főfelosztás a következő hét munkaág szerint történt:

1. háztartás,
2. mezőgazdaság,
3. ipar (kivéve a vendéglős és korcsmáros ipart),
4. vendéglős és korcsmáros ipar,
5. kereskedelem és forgalom,
6. kihordás,
7. egyéb foglalkozások.

Az ipar csoportja újból 16 alcsoportra és 81 foglalkozási ágra van felosztva; a vendéglős és korcsmáros iparban ismét 2, a kereskedelem és forgalomban 3 foglalkozási ág szerepel. A többi munkaágnak csoportokra való felbontása nem volt lehetséges. A háztartásban ugyanis többé-kevésbé rokon teendőkről van szó. Éppígy a mezőgazdaságban a gyermekeket rendszerint a legkülönbözőbb munkákra használják fel. Éppígy nem lehetett tagolni a „kihordás“-t és az egyéb foglalkozásokat sem.

Az enquête főeredményeit fővonásokban a következőkben lehet csoportosítani. A gyermekeket főképpen — nevezetesen héttized részben —

háztartásban vagy mezőgazdaságban, vagy a két foglalkozásban felváltva alkalmazzák. A fiúk inkább a mezőgazdaságban, lányok inkább házilag foglalkoztattnak. A többi majdnem mind magára az iparra, vagy a mezőgazdasággal és házfoglalkozással kapcsolatos iparra esik. A gyermekek ipari munkájának az alpesi tartományokban elenyésző a jelentősége, de annál nagyobb a fontossága Csehországban, Morvaországban és Vorarlbergben, a minek oka, hogy erősen foglalkoztatják a gyermekeket az ezekben a tartományokban elterjedt textiliparban. Ebben az iparcsoportban az összes iparilag foglalkoztatott iskolásgyermekek fele dolgozik, még pedig túlnyomólag leányok. Majd nagy distantiában következnek a faipar, kosárfonó és ruházati ipar.

A dolgozó iskolás gyermekeknek mintegy egy ötöde 6—9 éves, majdnem fele tiz éves és fiatalabb. Már ezekből a számokból is kiviláglik, hogy a gyermekeket igen korán belevonják a munkába. Még tisztábban áll előttünk e pont, ha ama kérdésre adott feleletre nézünk, hogy *mióta* dolgoznak a gyermekek. A gyermekeknek kerek számban két ötöde hatéves korában vagy még előbb kezdett dolgozni, mintegy $\frac{3}{5}$ -ed részük 9 éves kora előtt. Az ipari foglalkozási ágban a gyermekmunka általánosságban a kilencedik életév előtt kezdődik így jelesen a hajhálókészítésben, czérnagombkészítésben, üveggyöngykészítésben stb.

A gyermekek legnagyobb része, kereken $\frac{4}{5}$ része szüleinél dolgozik, nemcsak a mező és házi gazdaságban, hanem az iparban is.

Az iskolalátogató gyermekeket nyári időben nagyobb számban használják munkára, mint télen, a mi nevezetesen a mezőgazdaságot és a vendéglős és korcsmáros ipart illetőleg áll. Azonban azért mégis a gyermekek majdnem $\frac{9}{10}$ része dolgozik a rendes oktatás ideje közben, majdnem valamennyi a fősünidő alatt, kétötödrészük vásár- és ünnepnapokon.

A nagy többség az év mind az 52 hetében dolgozik és a hétnek legalább 6 napján.

A napi munkaidő megrögzítésére is súlyt fektetett az anyaggyűjtés. Külön vizsgáltattak azok a napok, a melyeken rendes, a melyeken rövidített oktatás folyt, külön a főünnepek, egyéb szünidők és lehetőség szerint a téli és nyári időszak.

Több mint napi négy órát dolgozik hétköznap a normális oktatás idején a téli félévben a foglalkoztatott gyermekek közül 20%, a nyári félévben kerek 40%, a rövidített tanidő alatt a téli félévben 82·4%, a nyári félévben 91·7%.

A rövidebb ideig oktatásban részesülő — tehát az utolsó két tanévet látogató — gyermekeknek több mint felét (54·3%) 8 óránál tovább,

majdnem egy negyed részét (24·6⁰/₀) 10 óránál tovább dolgoztatják naponként.

A vasárnapi munkaidő télen viszonylag rövidebb (a gyermekek 63·4⁰/₀-ánál nem több 2 óránál), nyáron hosszabb (a gyermekek 39·6⁰/₀-ánál 2 óráig tartó, 33·7⁰/₀-nál 4 óránál is több.)

Az éjjeli munka sem ritkaság. A dolgozó gyermekek 23·7⁰/₀-a dolgozik éjjel rövidebb-hosszabb ideig. Legtöbb az éjjeli foglalkoztatás a vendéglős és korcsmaiparban (az összes ez ágban foglalkoztatott gyermekek 39·9⁰/₀-a).

Az összes éjjel foglalkoztatott gyermekek 17·9⁰/₀-a télen, 30·5⁰/₀-a nyáron több mint két órát, mégpedig rendszeren 2—4 órát dolgozik éjjel.

A mezőgazdaságban több a reggeli munka (6 órától kezdve), a mit a publikáció ugyancsak éjjeli munkának fog fel.

Igen fontosak a dolgozó gyermekek egészségi állapotára vonatkozó adatok. Átlag egy ötödrészüik egészségi állapota nem volt kielégítő. Sokkal kisebb a nem egészséges gyermekek száma a mezőgazdaságban, ellenben magasabb az iparban. A legtöbb foglalkozási ágban rosszabb a leánygyermekek egészségi állapota, mint a fiuké. A mezőgazdaságban az ellenkező eset áll.

Lényeges tanulsága az enquete-nek, hogy a dolgozó gyermekek felénél és még többenél a dolgoztatás az iskolalátogatást és az iskolai magatartást hátrányosan befolyásolja.

Munkajogi lexikon.

Clauss Felix dr., Hog Hermann dr., Luppe Hermann dr., Elster Alexander dr.: *Lexikon des Arbeitsrechts*. Jena, 1910. Gustav Fischer. 8° (228).

A munkajog a jelenkor legfontosabb problémáit foglalja magában, a mely problémák nemcsak a magánjog által határoltatnak, hanem ujabban folytonosan növekvő mértékben a közjog szigorúan határolt részeibe is átterjednek. A collectiv munkaszerződés, a socialis biztosítás, a modern munkásvédelem, a munkás és munkaadóosztály szervezkedése stb. mindmegannyi új problema, a mely nem maradhat meg a magánjog szük határai között. A magánjog tudvalevőleg a római jogon alapszik, a melynek létrejövetele idején csak rabszolga-munka lévén ismeretes, természetes, ha ezen magánjog keretében a munkajog helyet sokáig nem foglalhatott. A későbbi idő jobbágymunkája sem kedvez a munkajognak. A capitalistikus termelés, a mely tulajdonképpen csak a mult század elején indul meg, ad a munkajog kifejlődésére impulsust.

A capitalistikus termelés ugyanis átváltoztatta a termelési tényezők egyikét, a munkát, illetve annak kifejtőjét, a munkást. Mig régebben a munkaviszony a patriarchalismus bélyegét viselte magán, addig az újabb korban a munkaviszony ezen bensősége különféle behatások következtében lassankint megszűnik és teljesen előtérbe kerül a bér munkarendszer összes előnyeivel és hátrányaival.

A capitalistikus termelés következtében a munkaadó és munkás viszonyai változást szenvedvén, közöttük bizonyos új jogok és kötelek keletkeztek, a melyeket előbb a szokás sanctionált és csak utóbb követte ezt a törvényhozás. A munkajog egész complexuma tulajdonképpen csak a legutóbbi három-négy évtized alatt lefolyt socialpolitikai tevékenység eredménye. A munkajog ma sem szerves egész. Hosszú sora van az országoknak, a melyek socialis törvényhozásában a munkajog szempontjából óriási hézagok mutatkoznak. A munkajog szempontjából Németország egyike azon kevés számmal található államoknak, a melyekben nagy számmal találhatók socialis törvények és még Németország sem mutathat fel teljes egységű munkajogi codexet. A szerzők tehát alapvető munkát végeztek akkor, a mikor a nehezen fellelhető forrásokat összegyűjtötték és kiválogatták azokat a részeket, a melyek jelenleg is érvényben vannak. Munkájuk nem volt könnyű, bizonyítja azt azon körülmény is, hogy lexikonjukba gyakran a teljesség elérésére nemcsak de lege lata vettek fel a munkajog körébe eső tárgyakat, de a már fennálló, törvényhozásilag még el nem intézett intézményeket és irányokat sem hagyhatták figyelmen kívül. Ilyen például a collectiv szerződések kérdése, a mely még Németországban rendezve nincsen.

Hiánya a műnek, hogy egyes, a munkajog körébe eső fontosabb intézményeket rendkívül szűkszavúan tárgyal, végül pedig az, hogy ha már a forrásokat, a melyek a műnek alapjául szolgáltak, össze is gyűjtötte, azokat elmulasztotta felsorolni.

V—cs.

A berlini kávéipar.

Poetzsch Hugó: *Das Berliner Kaffeehausgewerbe. Die wirtschaftliche Lage der Angestellten.* Berlin, 1911. 80. l.

A társadalomgazdaságtan descriptiv és socialstatistikai ága az utóbbi években rendkívül erőteljesen fejlődik. Tömegesen jelennek meg a monographiák, melyek egyes iparágaknak, foglalkozási köröknek, egyes vidékek vagy községeknek, sőt egyes iparvállalatoknak a legapróbb részletekig kiterjedő leírását, elemzését nyújtják. E sok utánjárással és

fáradtsággal összegyűjtött és feldolgozott adatok alapján mély bepillantást nyerünk a gazdasági élet szövevényes szervezetébe, alaposan megismerhetjük a dolgozó néprétegek munkáját, kereseti viszonyait, életmódját, minden bűját-baját. Az ilyen a legkisebb részletekre kiterjedő tanulmányok alapján figyelmessé leszünk arra, hogy hol kell a törvényhozásnak és közigazgatásnak közbelépni és többnyire fel is ismerhetjük az eszközöket, melyek a bajok gyógyítására vagy enyhítésére alkalmasak.

Egy ilyen alapos és hasznos monographia Poetzsch könyve, mely Berlin kávéházi iparának s alkalmazottjainak gazdasági helyzetével foglalkozik. A modern nagyvárosok életének egy igen jelentős tényezője a kávéház, mely széles néprétegeknek nemcsak üdülő és szórakozó helye, hanem olvasóterme, melegedő szobája, könyvtára, irodája, ülésterme és szalonja. Az ismertetés tárgyát képező munka részben kérdőívekkel beszerzett dús statisztikai anyaga 3414 a kávéházakban alkalmazott gazdasági existencia összes életviszonyairól kimerítően tájékoztat. A szárazaknak látszó statisztikai táblázatok keretéből kilépve egymásután elvonulnak előttünk egy nagyváros kávéházi személyzetének tarka csoportjai az üzletvezetőktől kezdve a mosogató leányokig: a könyvelők, a főpinczerek, a kiszolgáló pinczerek, a marqueurök, az ujságrendezők, a pikkolók, a szakácsok, a cukrászok, a pénztárosnők, a gazdasszonyok, a szakácsnők, portások, csaposlegények, tűzilegények, muzsikusok, virágelárusítónők, képeslevelezőlapelárusítók, suroló asszonyok stb. Ezen iparág terén is érvényesül a concentratio elve. A legtöbb üzemben csak 1—5 pinczér van ugyan alkalmazva, de számos olyan is van már, hol 20—25 pinczér dolgozik. Öt üzemben 26—30, egy üzemben pedig 40 pinczér van elfoglalva. Az egyik táblázat igen érdekes adatokat tartalmaz arra nézve, hogy mily tetemes üzemköltséggel dolgoznak a nagyvárosi kávéházak. Az igaz, hogy az évi forgalom majdnem 20,000.000 márkára rug.

A legtöbb kávéház a helyiségért 5—15 ezer márka évi bérösszeget fizet, de akad a 244 között 17 olyan, mely 50—150 ezer márkát fizet, kettő pedig még ennél is többet.

A személyzet munkaideje általában igen hosszú. Az alkalmazottaknak körülbelül két harmada napi 10 óránál többet dolgozik. Nem ritka a 12, 13, 16, munkaóra, sőt 93 alkalmazott nap-nap után 16 óránál tovább dolgozik. E mellett figyelembe veendő, hogy itt a munkaidő nagy része az éjjeli órákra esik. A személyzet egy tetemes hányada élelmezésben, sőt lakásban részesül. Ez sok helyen igen silány, ki nem elégítő. Nagy bajok vannak a helyközvetítés terén. A közvetítő ügynö-

kök horribilis díjakat szednek. A főpinczerek rendszeren 100—500 márkát fizetnek egy helyért.

A borralalórendszer folytán a munkabérek a pinczéréknél csak alárendelt szerepet játszanak. A havi átlag 16 márka 36 pf.-re tehető. A fizetőpinczerek tartoznak fizetni a segítőpinczéreket (Zuträger). Nem egy helyen a pinczerek az elért forgalom után $\frac{1}{2}$ —5⁰/₀-ot fizetnek a gazdának, ez az u. n. borralaló perczent. Ezen kívül számos üzemben az esetleg eltörő edényekért a pinczerek átalányösszegben naponként 20—60 pf.-et tartoznak fizetni, egynéhány üzemben mosáspénz címére fizetnek (a fehér kötényekért, asztalkendőkért) naponta 20—75 pf.-et. A kávéfőzők havi bére 60 márkától 120 márkáig váltakozik, egész vagy félélélmezéssel. Igen alacsony bérekben részesülnek a pénztárosnők. Körülbelül fele havi 20—40 márkát kap (lakás és ételmezés mellett) másik fele pedig 40—80 márkát. A konyhaleányok 40⁰/₀-a 20 márkán aluli, 50⁰/₀-a 20—30 márkáig terjedő, 10⁰/₀-a pedig 30—35 márka havi bért kap. Pihenőnap ezeknek alig engedélyeztetik, a munkaidő pedig 14—18 óra. Az üzletvezetők évi fizetése 1.500—4.500 márka, a könyvelőké pedig 1.800 márka. Igen érdekes adatok világítják meg, hogy mily bérösszegeket fizetnek a kávéházi virágárosok és képeslevelező-kereskedők. Némely helyen a kávéházi melléküzletek főbérőknök vannak kiadva. A nagyobb üzemekben ez igen jelentékeny bevételi forrás.

Poetzsch munkája nem szorítkozik pusztán a leírásra, hanem bírálja a tapasztalt hiányokat és sok újmutatást is tartalmaz arra nézve, hogy miképen lehet és kell a bajokon segíteni. Lehetőleg ki kell küszöbölni a személyzet természetben való ételmezését, megfelelő hálólhelyiségekről kell gondoskodni, a 18 éven aluli személyek éjjeli munkáját el kell tiltani, korlátozni kell a nagyban divó tanoncztényesztést, törekedni kell a helyközvetítés központosítására és a paritásos szakmaszerű munkaközvetítés megvalósítására, szabályozni kell a szabad napok engedélyezését, a védelmi intézkedések keresztülvitelének ellenőrzéséről kell gondoskodni stb.

Szóval a socialis reform-feladatok nemcsak az otthoni munka és a gyári munkások körében merülnek fel, hanem a frakkos proletárok körében a csiszolt tükörablakok mögött és a fényes csillárok alatt is bőven kinálkoznak. A socialstatistika éleesebben világítja meg a tündöklő termek zúgaiban meghúzódó viszásságokat és visszaéléseket, mint a villamos ivlámpák.

S. M.

Északamerikai népszámlálás.

A mult évi június végén az Északamerikai Egyesült-Államokban tartott népszámlálás főbb adatai már nyilvánosságra jutottak. Tudjuk mennyi az Unio népe, az egyes államok lakosságának száma és a főbb városok lakosságának szaporodása. Egyelőre természetesen csak nyers számokról van szó. Nem tudjuk még a fajok arányát, a lakosság származási helyek szerint való megoszlását. Az óriási munkát jelentő népösszeolvasási ankét többi számlálási eredményei: a színes elemek számaránya, az idegenek és azok gyermekeinek száma, a lakosság foglalkozási ágak szerint, mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi adatok, csak később fognak nyilvánosságra hozatni és a teljes közlés valószínűleg legalább 1913-ig fog késni. Azonban már az eddig nyilvánosságra került adatok is nagyon sokatmondók.

Az Egyesült-Államok összlakossága, a Philippini-szigeteket bele nem értve, 1910 közepén 93,402.151-et tett ki. Tíz évvel előbb csak még 77,256.630 lelket számláltak. A növekedés tehát tíz éven belül több mint 16 millió. Ez több mint 20⁰/_o-os vagyis egyötöd részzel való gyarapodás. Ebben az összegben bennfoglaltatik Alaska, Hawai és Portoriko lakossága is. Ha ezeket az utóbbi, nem szorosán amerikai tartományokat levonjuk, akkor az imént említett teljes összeg redukálódik 91,972.000 lélekre és a szaporodás az 1900. évvel szemben 21⁰/_o. Az utolsó évtized gyarapodása egy csekélységgel jobb, mint az előző, a mely 20·7⁰/_o-os volt. Ha évtizedes fokozatokban végig tekintünk az Egyesült-Államok szaporodásán, azt látjuk, hogy az első 1790. évi census óta a lakosság 3,929.214-ről 91,972.267-re emelkedett.

Ime az Egyesült-Államok szaporodása 120 év óta :

	Összlakosság	Növekedés évtizedenként	%
1790	3,929.214	—	—
1800	5,308.483	1,379.269	35·0
1810	7,239.881	1,931.398	36·3
1820	9,638.453	2,398.572	33·1
1830	12,866.020	3,227.567	33·4
1840	17,069.453	4,203.433	32·6
1850	23,191.876	6,122.423	35·8
1860	31,443.321	8,251.445	35·5
1870	38,558.371	7,115.050	22·6
1880	50,155.783	11,597.412	30·0
1890	62,947.714	12,791.931	25·5
1900	75,994.575	13,046.861	20·7
1910	91,972.267	15,977.691	21·0

A múlt század közepétől 1900-ig az amerikai lakosság számának növekedési %-a fokozatos lassudási irányzatot mutat, bár az abszolút szaporodás minden évtizedben erősödött. Az 1870—1880. évi rendelkezés az észak-déli háborúval függ össze, a mely nemcsak hogy visszatartotta a bevándorlókat, hanem sok emberéletbe is került. Az utolsó előtti évtized sem egészen normális, a mennyiben az 1893. évi válságnak hatása tovább tartott, mint az 1907. évé. Ezzel szemben a bevándorlás 1900-tól 1907-ig oly mérveket öltött, hogy az eredmény eddig még el nem ért magasságot mutat.

Az európai jövevények eloszlása nagyon különböző, miért is az egyes államok gyarapodása felette egyenlőtlen.

Igen hatalmas gyarapodást látunk egyrészt a legszélső nyugat földműves és bányász államaiban, a Szikla-hegység mentén és az u. n. Pacific-vonalon, másfelől az Atlanti partokon levő nagy ipari államokban. Három államnak majdnem megkétszereződött lakossága tíz év alatt: az első Washington északnyugaton, a kanadai határon. Ez pompás mérsékelt klímájú, kitűnő talajú vidék. Mellette Idaho és Oklahoma, a régi indiánus territorium, a mely felette alkalmas a gyapot, tengeri és gabona termelésére. Ez az utóbbi valóságos rekord-állam. Lakossága 1890-ben alig tett ki 250.000-et, míg ma az az utolsó népszámlálás alkalmával 1,650.000 lélek lakja. A Washington mellett délre következő két állam, a nagy Óceán partján fekvő Oregon és Kalifornia lakossága 60%-kal szaporodott, sokkal többel, mint az előző évtizedben. Épigy a hatalmas fensíkterületek, a fentemlitett államok háttvédei, Arizona, Ujmexikó, Neváda. Ezek a végtelen territoriumok még ma is sok részükben elhagyatottak. Az új arany és rézbánya területek, a déli kaliforniai nagy petroleumbányászat, a szövetség által végeztetett hatalmas öntözési munkák sokban hozzájárultak az idegenek odavonzásához. Csekélyebb mérvben ugyan, de azért mégis erősen gyarapodtak Montana, Wyoming Colorado és Utah az előbb felsorolt okok folytán. Ha a felsoroltakhoz hozzáveszszük a két Dakotát, akkor összegeztük a szélső nyugat államcsoportját, a melyeknek mindegyike az utolsó tíz év alatt 35%-kal gyarapodott. Ezeken kívül csak még két állam érdemel említést, a melyek a felsoroltakkal szaporodás tekintetében némileg lépést tartanak, a tropikus kulturájú Florida és a Newyorkkal szemben fekvő keleti New Jersey.

Ez a New-Jersey ama keleti államcsoport része, a mely ugyancsak hatalmas fejlődésben van. Gyarapodásuk viszonylag nem oly erős, mint az előbb felsoroltaké, de abszolút szaporodásuk tekintélyesebb. Rhode Island, Connecticut, Newyork és Pennsylvania, melyek északkeletről délnyugat felé húzódnak az atlanti partokon és a melyekhez hozzá kell

venni Nyugat-Virginiát a maga petroleumforrásaival, 22—27%-kal gyarapodtak, a mi különben az Unió szaporodási átlaga felett van még.

Texas kivételével, melynek lakossága 28%-kal szaporodott és a mely majdnem eléri a nagy nyugati szaporodást, a többi fel nem sorolt állam mind az unióbéli átlag mögött marad.

Már most a régi legszélső észak-keleti államok épúgy, mint a dél-keletiek, egyfelől; másrésről a Missisipi egész hatalmas mente, kivéve azokat az államokat, melyek a Szikla-hegység lábánál fekszenek, viszonylag lassan haladnak. Tekintélyes gyarapodást tapasztalnak még észak-keleten; Massachusetts több mint félmillióval szaporodik; középen Illinois több mint 800.000-el, Ohio 600.000-el Michigan közel 400.000-el. De azért mindezek jóval hátramaradnak a fentebb felsoroltak mögött. Érdekes tünet, hogy a dús Illinois és hatalmas metropolisa, Chicago lassabban fejlődik úgy absolute, mint viszonylag, mint Pennsylvania és Newyork a maga fővárosával. A Missisipi folyása közepén mutatkozik bizonyos stagnálás. Ezen dús vidék szívében, ama pont körül, a hol összefolyik az Ohio, Missisipi és Missouri, négy állam Indiana, Kentucky, Tennessee és Missouri alig gyarapodtak 6—8%-kal. Jowa pedig fogyott is valami keveset.

Leroy Beaulieu ennek okát abban keresi, hogy az amerikaiak előnyben részesítik a teljesen szűzi területeket, az extenziv gazdálkodást, másfelől a nagy városi góczok ipari központok hatalmas vonzóerejében. Már nem új az a jelenség az Egyesült-Államokban, hogy — természetesen csak viszonylag — elnéptelenedik a vidék, akár csak Európában. Ez a jelenség az utóbbi években erősödik. Jowa államnak eme tisztára földművelő államnak, melynek egy nagy városa sincs, lakossága fogy, pedig kitűnő termékeny földjei vannak. Ugyanigy állana Missouri is, mely Jowát délről határolja és a melynek époly jók a földjei, ha két nagy városa Saint-Louis és Kansas-City nem szaporodott volna 112.000, azaz 85.000 lélekkel, mert a többi része az államnak 10.000 lakót veszített.

Mint legeleinte jeleztetett, a *census* részletei még nem ismeretesek, csak az államok lakosságának nyers számát tudjuk és a legfontosabb városokét. Mire az összes városok adatai nyilvánosságra jutnak, kiderülhet több államra nézve, hogy csak városi lakossága szaporodott, ellenben vidéki, azaz mezei lakossága fogyott. Már ma is megállapítható, hogy a nagy városok túlnyomórészének szaporodása az állami szaporodási átlagot túlhaladja.

Ha megtekintjük a 47, százezernél több lakosú unióbéli várost, a melyekre nézve már ki vannak mutatva a számlálási eredmények (közülök 11 csak tíz év óta tartozik e csoportba), akkor azt tapasztaljuk,

hogy ezeknek az 1910. évi számlálás szerint összesen 19,754.000 lakójuk van, azaz 4,763.000-el több mint 1900-ban volt. Vagyis 31·8⁰/₀-kal szaporodtak. Felével erősebb arányban, mint az Unió átlaga, a mely csak 21⁰/₀-ot tesz ki. A mult évtizedben ez az arányszám 32⁰/₀ volt, tehát alig változott. Ellenben az Unió 20·7⁰/₀-kal gyarapodott. Persze még nem ismerjük a legszélső nyugat néhány városának szaporodását, a melyek pedig legrohamosabban nőnek és a melyek még csak erősíteni fogják ezt a viszonyt. Ha vizsgáljuk azt a 175 már kimutatott várost, a melynek lakossága 25.000–100.000 lélek közt mozog, azt látjuk, hogy összlakosságuk 8,056.000 lélek. Vagyis 1900 óta 39⁰/₀-kal, 2,777.000-al szaporodtak. Ezen arányszámmal szemben az előző évtized arányszáma csak 32⁰/₀.

A legnagyobb központok, az 500.000-nél nagyobb városok, külön vizsgálata ugyanazokat az eredményeket adja. Nyolcz ilyen van. Newyork (4,767.000), Chicago (2,185.000), Philadelphia (1,549.000), St.-Louis (687.000), Boston (670.000), Cleveland (560.000), Baltimore (558.000), Pittsburg (533.000). Legerősebben növekedett Newyork, több mint 37⁰/₀-kal. Ez ma a világ második legnagyobb városa. Némelyek azt jövendölik, hogy valamikor a legnagyobb lesz.

Franciaország dolgozó lakossága.

Az utolsó francia népszámlálás alkalmával (1906.) megállapítást nyert, hogy Franciaországban 20,720.879 személy gyakorol valamely foglalkozást, a hadsereget beleértve. Ehhez a számhoz hozzá kell venni azokat, a kik bár Franciaországban dolgoznak, de ép a számláláskor voltak külföldön és azokat, a kik külföldön laknak ugyan, de mindennap francia földre mennek munkába. Ez igen nagy számot jelent a belga határon, a hol az 1906. évi becslés szerint 27.800 ember fordul meg mindennap. Luxemburgból és Elzaszból is mintegy 3.800 naponként járókelő munkás fordul meg. Azok a személyek, a kik csak birtokukból, járadékukból, nyugdíjukból és hasonlóból élnek, a kizárólag háztartásukban foglalkozó nők, az iskolai növendékek, a foglyok és kórház-lakók, a foglalkozás nélküli kóborlók a fentemlitett főösszegben nem szerepelnek. Eme itt elsorolt csoportok összesen 764.003 egyént tesznek ki, kik közül 565.807 birtokos, nyugdíjas, járadékos stb.; 104.027 kórházi és aggasztán stb.; 65.892 elmebeteg vagy internált; 25.011 fogoly; 3.226 csavargó, nomád.

A 20,720.879-ben megállapított aktiv lakosság (hadsereg beleértve) az egész népesség 53·3⁰/₀-át teszi. 1901-ben az egész aktiv lakosság a

hadsereggel együtt 19,715.075 személyt tett, vagyis az összlakosság 50·6⁰/_c-át, 1896-ban ez az arányszám csak 49·3⁰/_o volt. A különböző eredmények közt létező elütés úgy látszik onnan ered, hogy másképen magyarázták az előző számlálás alkalmával a házi teendővel foglalkozó nők helyzetét. 1906-ban 13,027.000 foglalkozással bíró férfit számláltak, a mi az összes férfilakosság 68⁰/_o-át teszi, szemben az 1901-diki eredménnyel 12,911.000-val, azaz 86⁰/_o-kal. A növekedés 116.000 egység. A nőnemre nézve az idevonatkozó 1901-diki szám 7,693.000, azaz az összes női lakosság 39⁰/_o-a szemben az 1901. évi 6,805.000-al, azaz 35⁰/_o-al. A gyarapodás 888.000 egység, a mi valószínűleg kissé nagy szám és nyilván ama fentemlített körülménynek tudható be, hogy a házi foglalkozású nőket más alapon számlálták.

Ha azt vizsgáljuk, hogy miként oszlik meg a különböző foglalkozási ágak közt a 20,720.879 főnyi activ lakosság, azt találjuk, hogy Franciaországban még mindig a mezőgazdaság és földművelés a legfontosabb foglalkozási ág és ez foglalkoztat legtöbb személyt. Az összes activ lakosságának mintegy 43⁰/_o-a földművelő. Több tényező hat közre eme foglalkozási ághoz tartozók számának csökkentéséhez. A városi foglalatosságok vonzó ereje, a mezőgazdasági gépek mindinkább való elterjedése; mind hozzájárul, hogy az utolsó népszámlálások a mezőgazdaságban foglalatostkodók számának apadását és iparos lakosság szaporodását állapítsák meg.

A mezőgazdaság után legtöbb embert foglalkoztató iparok így következnek egymás után: ruházati ipar, textilipar, metallurgia. A ruházati iparban 1906-ban 1,551.000 activ személyt számláltak (1901: 1,434.000, 1896: 1,304.000). Ez a legfontosabb iparág valamennyi között és első helyen a Seine megye áll e csoportban 370.000 személylyel (1901-ben 346.000). A fonó-szövő iparágak 914.000 lakost foglalkoztatnak (1901-el szemben 22.000).

A fémiparban 1906-ban 828.000 személy foglalatostkodott (1901-ben 783.000, 1896-ban 664.000). E számban nem foglaltatnak benn az állami üzemekben foglalkozók, vagyis 45.000 ember. Néhány igen érdekes gyarapodást mutat ez a csoport, pl. az aluminium iparban, mely az utolsó években igen nagy emelkedést mutat.

A többi iparág közül kiemelhető a kaucsuk és papiripar, a mely 1906-ban 85.000 személyt foglalkoztatott (1901: 70.000). A vegyi iparban 1896-ban 84.000, 1901-ben 110.000 és 1906-ban közel 125.000 ember dolgozik, bele nem számítva az állami üzemek 23.000 alkalmazottját.

A szabad foglalkozások csoportjába 1906-ban 483.000 személyt soroztak be, szemben az 1901. évi 400.000-rel, de ez csak látszólagos növekedés, mert az egyházi személyek, mintegy 91.000-en azelőtt a köz-

szolgálat csoportjába soroztattak és most az egyház és állam különválasztása óta a szabad foglalkozásokhoz csatoltatnak.

Hogy a husz millió francia dolgos kéz közül mennyi a gazda és mennyi az alkalmazott, vagy munkáltató és munkás, igen érdekes kérdés volna, a mire azonban az adatokból egész pontos feleletet construálni nem lehet.

Nagyjában az eredmény mégis az, hogy a férfilakosság közül volt: 1,320.000 kis munkaadó és 250.000 otthon dolgozó munkás, a nőlakosság közül: 760.000 kis munkaadó és 540.000 otthonmunkásnő. A kis munkaadók számához hozzáadva a vállalatok fejeit (chefs d'établissement) 6,286.507-et kapunk, a kik közül 3,503.783 férfi és 2,782.724 nő és a munkások száma az otthonmunkásokéval és a munkanélküliekkel (238.657) együtt összesen 8,300.000 munkaadót és 11,700.000 munkást kapunk, a kik közül 7,600.000 a férfi is 4,100.000 a nő. Ez a francia activ lakosság képe nagyjában és egészében.

Az Egyesült-Államok és Kanada.

Január végén az Egyesült-Államok és Kanada kormányai tárgyalásokat kezdtek egy olyan vám- és kereskedelempolitikai egyezményre vonatkozólag, a mely azóta már rendkívül széles hullámgyűrűket vetett maga körül, erősen foglalkoztatja az egész angolszász világ gazdasági közvéleményét, de kétségtelenül kihatással lesz az egész világ gazdasági politikájára is. Az ügy az ugynevezett »reciprocity agreement«, tárgya pedig az, hogy Kanada és az Egyesült-Államok szabad forgalmat biztosítanak számos cikket, főként nyersterményeket illetőleg egymás között, más cikkeknel pedig a fennálló vámtételeket lényegesen leszállítják. Az Egyesült-Államok képviselőháza már hozzájárult a javaslatához és biztosra vehető az április 4-én összeülő szenátus hozzájárulása is, és előreláthatólag elfogadja a javaslatot a kanadai parlament többsége is, a melyben az egyezmény most van tárgyalás alatt.

Önmagában az agreement csak az Egyesült-Államok és Kanada belső ügyének látszik, tényleg azonban sokszorosan túlmegy ezeken a határokon. Első eset, hogy a brit birodalomnak egy coloniája — legyen bármily széles önkormányzata — olyan szerződést köt egy idegen állammal, mely bizonyos tekintetben nagyobb kedvezéseket biztosít ennek, mint az anyaországnak, és ha ezt meg is lehet magyarázni azzal a természetes vonzással, melyet a gazdaságilag és politikailag egyaránt hatalmas szomszéd gyakorolt Kanadára, számolni kell már most az egyezmény várható következtéseivel. Az agreement végzetes dőfést adott

a Chamberlain-féle politikának, a mely a gazdaságilag egységessé tett és a világ többi részétől vámhatárral elválasztott Greates Britain eszméjében csúcsosodik ki és még ki nem számítható csapást mért a tariff-reform politikájára is. A másik szerződő fél, az Egyesült-Államok eddig a magas védvámok politikájának merev álláspontján állt, most ellenben határait Kanada felől megnyitja az angol eredetű árúknak is. Kétségtelen, hogy a helyzet ebben a formában tartós nem lehet és ezt bizonyos módon szabályozni kell majd. Ez a mód pedig nem lehet más, mint a szerződésnek idővel Angliára való kiterjesztése. Hogy ez viszont visszahatással lesz Európa többi államaira is, az kétségtelennek látszik. Az agreement egyike azoknak az előjeleknek, a melyek a mai gazdaságpolitikai helyzetnek gyökeres megváltozására utalnak.

Természetes, hogy az egyezménynek sok ellensége volt ugy az Egyesült-Államokban, mint Kanadában és Angliában. Az utóbbi két helyen a gazdasági okokhoz még politikai okok is járulnak és az unionista-conservatív pártok a birodalom egységét féltik. A gazdasági okok más természetűek. Az Egyesült-Államokban a mezőgazdák, fatermelők és faiparosok, Kanadában pedig a gyárosok és a vasutak az egyezmény ellenzői. Hatása az egyezménynek ugyanis valószínűleg az lesz, hogy az Egyesült-Államok ipara rövidesen meghódítja a kanadai piacot, a kanadai farmerek pedig buzájukat és a fatermelők fájukat a szomszédos Egyesült-Államokban fogják értékesíteni. Kanada gabonatermelése Minneapolis, St. Paul, Detroit és Chicago malmaiba kerül és a kanadai transcontinentalis vasutak elvesztik mai forgalmuk igen jelentős részét. Az angol pénzvilág attól is fél, hogy az amerikai tőke a mainál még erősebb mértékben fogja lábát megvetni Kanadában és ez a nagy fejlődésképeségű ország elvész az angol tőkére nézve.

Mindezek és még egyéb szempontok bőségesen kifejezésre jutottak az egyezmény parlamenti tárgyalásai alatt. Mindkét kormány azonban el van tökéltve a javaslat keresztülhajtására és e tekintetben kétség már nem foroghat fönn. A tárgyalások innen is, túl is nem szűkölködtek érdekes momentumokban, a legérdekesebb kijelentést azonban kétségtelenül Sir Wilfrid Laurier, Kanada miniszterelnöke tette, aki az ellenzéki támadásokra, hogy Kanada föladja eddigi védett gazdasági helyzetét, azt válaszolta, hogy a gazdasági életet törvényhozási intézkedésekkel vezetni nem lehet. Az angol államférfiúi iskolánál nem ritkák az ilyen kijelentések, első eset azonban, hogy egy vezető állásban levő coloniális államférfi mondjon ilyesmit. Ez a kijelentés a napjainkban sokat támadott szabad kereskedelmi eszmének még mindig meglevő propagatív erejéről tesz tanuságot és talán új hódító útjának lesz a kezdete.

t. s.

A jegybank és az állam

Lévy, Raphael Georges : *Banques d'émission et trésors publics*. Paris. 1911. Hachette & Cie. 8°. (628).

Nálunk különös érdeklődésre tarthat most számot ez a könyv, mely a világ minden nagyobb államának jegybankügyét ismerteti. Az Osztrák-Magyar Bank szabadalma ideiglenes meghosszabbításának kérdését a törvényhozás tárgyalja, de ezzel a jegybankkérdés nem fog lekerülni a napirendről, hanem állandó tárgya marad a politikusoknak és a közgazdasági, valamint pénzügyi kérdésekkel foglalkozó sajtónak is. Raphael Gorges Lévy könyve bőségesen adhat anyagot mindazoknak, a kik a bankkérdéssel behatóbban szándékoznak foglalkozni.

A könyv statistikai adathalmazzal bővített leírását nyújtja a jegybankoknak, azok viszonyának az egyes államokhoz és ismerteti azt a határt is, melyet ez a viszony az illető államok hitelére gyakorolt. A jegybankoknak általában meglevő és elismert befolyása és hatalma, mely a pénz gyanánt közkézen forgó bankjegyek kibocsátásában rejlik, voltaképen csak folytatása vagy kisebbitett mása egy hajdani királyi jognak. Mikor aztán a felsőbbség, a király vagy az állam ezt a jogot egy vagy több bankra átruházta — egészben, vagy részben — kellőképpen gondoskodott arról, hogy az átruházásért megfelelő ellenértéket biztosítson magának. Tette ezt oly módon, hogy a nyereségből bizonyos hányadot kötött ki magának a bank által kibocsátott bankjegyek után, bizonyos körülmények közt adót szed stb., sőt a rendes, a törvényileg megállapított előnyökkel sem elégedve meg, rendkívüli esetekben, különösen háborúk idején oly módon szorongatta segítségért a bankot, hogy ez nem egyszer válsággal fenyegető, súlyos helyzetbe került. Ennek a viszornak a megállapításánál a szerző alapos történelmi tanulmányokat is végzett, mert az egyes jegykibocsátó bankokat nemcsak mai alakjukban mutatja be, hanem végig vezet fejlődésük egész fokán, megismertet történetük nevezetesebb eseményeivel és így világosan láthatjuk, hogy a bank és az állam közt eredetileg fennállott viszony miképen alakult ki a maivá, az egyes események milyen hatással voltak ennek a viszornak a megváltoztatására és végül, hogy ez a viszony milyen hatással volt valamikor az állam hitelére és milyen hatással van reá ma.

Tárgyalásainak során öt csoportba osztályozza az egyes államokat. Az *elsőbe* azok az államok tartoznak, melyek a jegykibocsátás szabadalmát egy külön banknak engedték át. Ide tartoznak Franciaország, Algir, a francia gyarmatok és Franciaország védnöksége alatt levő országok, Belgium, Hollandia, a németalföldi gyarmatok, Luxemburg, Ausztria-

Magyarország, Portugália, Svájc, Spanyol-, Török- és Görögország, Szerbia, Románia, Norvégia, Dánia, Formosa-sziget és Haiti. A *második* csoportba tartozó államok a jegykibocsátást bizonyos számú, egy vagy több, intézetnek engedték át. Ezeknél rendszerint valamelyik intézet, főleg az állam székhelyén levő ragadja magához a vezérszerepet, hatalma és befolyása úgyszólván kizárólagossá lesz, mely mellett a többi teljesen jelentéktelen. Ezek az államok a következők: Anglia, Skócia, Írország, az ausztráliai államok, Canada, Délafrika, Német- és Olaszország, Mexico, Kína, Ecuador és Bolivia. A *harmadik* csoportban csak az amerikai Egyesült-Államok nemzeti bankjai szerepelnek. Ilyen bankok az Egyesült-Államokban korlátlan számban alakulhatnak, ha az előirt törvényes követelményeknek megfelelnek. A *negyedik* csoportba tartozó államoknak állambankjuk van. Ezek: Orosz- és Finnország, Bulgária, Svédország és Uruguay. Az *ötödik* csoport államainál nincsenek bankjegyek, hanem maga az állam bocsát ki jegyeket. Ide tartoznak: a már fentebb is szerepelt amerikai Egyesült-Államok és Canada, továbbá Angol-India, Sziám, Argentína, Brazília, Chile és Columbia. A negyedik csoportba tartozóknak részvényeseik nincsenek és tőkéjük csak az a javadalmazás, melyet az államtól kapnak. Az ötödik csoportbeli országok a papiros- valutát mutatják be és a szerző ezeknek a tárgyalásakor semmit sem hallgat el azokból a hátrányokból és bajokból, melyeket a a papirpénz forgalma az állami hiteléletre gyakorol. Kivételt ebben talán egyedül csak az Egyesült-Államok alkotnak, a hol azonban a papirpénzt forgalomba hozó kincstáron felül a nemzeti bankok is működnek és ellensúlyozzák azt a káros hatást, melyet a papirpénz egyedüli volta az állam hitelére gyakorolna.

Általában műve minden részében hangsúlyozza a szerző, hogy milyen romboló hatással van az ország közgazdasági életére az a körülmény, ha az állam kényszeríti a jegykibocsátó bankot, hogy olyan mennyiségben bocsásson ki jegyeket, a mely meghaladja a forgalom szükségletét, ezzel különleges állami célokat szolgál; ennek hatása a jegyek értékének erős leszállításában mutatkozik.

A bankjegyek fedezetéről érdekes adatokat közöl. Az érczkészlet előirt mennyisége a legnagyobb Angliában, a hol minden font sterlinges bankjegy fejében egy sovereign-nek kell letéve lennie a bank pinczéiben. Legkisebb az Egyesült-Államokban, a hol a nemzeti bankoknak egy dollárnyi ércpénzre sincs szükségük, mert a jegyforgalmat kizárólag az állami járadékok fedezik, vagy a francia jegybanknál, melynek alapszabályai ebben a tekintetben nem intézkednek, melynek érczkészlete elméletileg tehát egyenlő lehet a semmivel, míg a valóságban az orosz jegybank érczkészlete után a világon a legnagyobb. A két szélsőség

közt aztán változatos alakulatok vannak. Németország és Belgium a jegyforgalom $\frac{1}{3}$ -át, Ausztria-Magyarország és Olaszország $\frac{2}{5}$ -át kívánja, míg Oroszország 600 millió rubel jegyforgalomig 50 $\frac{1}{10}$ -os fedezetet kíván, ezen az összegen túl az egésznek fedezve kell lennie. 1909-ben a főbb jegykibocsátó intézeteknek, összesen 55 jegybanknak forgalomban levő jegykészlete 41.402 millió frankra rúgott, az érckészlet ezzel szemben 29.560 millió frank volt, a fedezet tehát a forgalomban levő jegykészlet $\frac{7}{10}$ -ét tette. Az érckészlet gyarapodása általában egy negyedszázad óta sokkal gyorsabb, mint a bankjegyeké, melyeknek fedezete tehát folytonosan javul. De nemcsak az érckészlet mennyisége javult általában és aránylagosan, hanem javult annak minősége is, mert mindinkább tért hódít benne az ezüst helyett az arany.

Annak a következtetésnek, mely a szerző művéből levonható, volta-képen minden egyes fejezetében is visszhangot ad és állandóan hangsúlyozza a jegykibocsátásnak az államtól való különválasztását és azt a kívánalmat, hogy a közforgalmat külön bankok lássák el a modern életben nélkülözhetetlen jegyekkel. A hitelnyújtás ne legyen állami feladat. Az állam csak arról gondoskodik, hogy a jegykibocsátó intézetek kellő ellenőrzés alatt álljanak, állapítsa meg szigorúan a jegykibocsátásnak és fedezetének feltételeit, de tartózkodjék a jegykibocsátástól, mely csaknem mindig nem egyéb, mint az államnak hatalmával kierőszakolt kölcsöne, mely az állam hitelének megrendülését és a közgazdasági élet súlyos kárát idézi elő.

Utópiának tartja azért a socialistáknak azt a törekvését, mely a jegykibocsátást is az állami feladatok közé sorozza és csak azt engedi meg, hogy az állam kérjen részt a bank nyereségéből, sőt a jegykibocsátásból eredő nyereség legnagyobbbrészt őt illesse, de maga ne bocsásson ki bankjegyeket.

V—cs.

Hieronymi Károly †

(1836. október 1. — 1911. május 4.)

Hieronymi Károlynak a magyar nemzetet gyászba borító halálával hazánknak tudásban és tapasztalatokban legtöbb oldalú államférfia fejezte be a köz javára szentelt életét. Tevékenysége — a melyet bámulatosan sokoldalú tudása irányított, a mely kiterjedt a technika, a közgazdaság és pénzügy, a jog és közigazgatás legheterogenebb területeire; párosulva azokkal az értékes tapasztalatokkal, a melyeket a legkülönbözőbb előkészületeket igénylő hivatásaiban mindenkor a legfelelősebb vezető állásokban gyűjtött, támogatva ritka kritikai éleselméjűséggel — állami közigazgatásunknak csaknem minden ágában és közgazdaságunknak egész mezején termékenyítő befolyással és áldásos hatással volt, sőt maradandó alkotásokat is teremtett.

Ott látjuk az ifjú mérnököt az ötvenes évek vége felé, a mint Máramarosban az első tagosítást viszi keresztül, a földművelés érdekeit szolgálva; a hatvanas években már az útépítészetnek és vízépítészetnek szenteli erejét és kezébe veszi a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium vasuti szakosztályának vezetését, hogy hazánk közlekedési ügyeinek érdekeit vigye előbbre; maradandó emléket biztosított magának hazai folyóink rendezése és az ármentesítés körül, a mennyiben — és ezt talán kevesen tudják — az egykor rakonczátlan Dunának megfékezése különösen Budapest területén, a hol azóta csak csendesen hömpölygő folyamnak ösmerjük, szintén az ő érdemeit hirdeti, a ki a nagy magyar Alföldet is megmentette ármentesítő munkálataival. A hetvenes években, mint helyettes államtitkár, már mérvadó befolyást gyakorol az ország közgazdasági politikájára és főleg a céltudatos magyar vasuti politika eszközeivel biztosít hazánk közgazdaságának számbelileg alig kifejezhető vagyoni gyarapodást. Az állami szolgálatból kilépve, mint az osztrák-magyar államvasut elnöke és vezérigazgatója is a magyar közgazdaság javára működik. Mit szóljunk arról a közhasznú tevékenységről, a melyet Hieronymi 1875 óta mint a képviselőház tagja fejtett ki a törvényhozás terén; a törvényekben foglalt szerencsés rendelkezések

egész zöme az ő szellemi produktuma, a nélkül, hogy kifelé ez az ő nevének dicsőségét hirdetné. A kilenczvenes évek elején az állami számvévőszék elnöki állásában látjuk, majd mint az első Wekerle-kabinet belügyministere az állami közigazgatás terén létesít maradandó alkotásokat. Az állami anyakönyvek létesítése; a közigazgatási biróságról szóló törvény megalkotása; általában az állami és önkormányzati közigazgatás megjavítása; különösen Budapest közigazgatásának reformálása a kerületi előljáróságok szervezésével; az évekig huzódott végleges vízműnek mondhatni egy csapással történt megvalósítása és a fővárosi lakosság jobb egészségi viszonyainak alapját képező kifogástalan vízzel és vásárcsarnokokkal való ellátása; a pusztító kolerának hihetetlen energiával, körültekintéssel való leküzdése; a fiókjában hátrahagyott és később törvénynyé vált javaslatok, mind az ő belügyministerségének maradandó emlékét hirdetik. 1895-ben az akkor létesített Magyar Agrár- és Járadékbank élére áll, a hol a fáradságos és csak később gyümölcsözőt gondos szervezési munka nehezedett vállaira és főleg a phylloxera által elpusztított szőlők felujtásának financozásával, ezzel az úttörő és azóta külföldön is utánzásra talált művelettel örökíté meg nevét. Az 1903. év vége felé a Tisza István-kabinetben a kereskedelmi ministerium élén látjuk, a mely ügykör őt leginkább vonzotta és a hol sokoldalú tudásának egységes értékesítésére legtöbb tere volt. Alig fogott az államvasutak újjászervezéséhez, a külállamokkal kötendő kereskedelmi szerződések előkészítéséhez, a párt- és kormányválság sokat ígérő működésének gátat vetett. A politikai élettől 4 és $\frac{1}{2}$ évig teljesen visszavonulva, folyton dolgozik, részint nagybecsű irodalmi tevékenységet fejtve ki, részint nagyobb vállalatokat támogatva bölcs tanácsaival; erre az időszakra esik élénk érdeklődése a Magyar Közgazdasági Társaság iránt, a melynek felolvasó asztalánál nem egyszer láttuk őt, feltűnést keltett, nagyszabású előadásait tartva. Gróf Khuen-Héderváry Károly kabinetjében ismét a kereskedelmi tárcza vezetése jutott osztályrészül. Az emberi élet végső korhatárán, 73 éves korában, mélyreható szellemi erejének csorbitatlan épségével, örökifjú munkakedvvel, törhetetlen akaraterővel lát a teendőkhöz. Főleg vasuti kérdésekkel foglalkozott és terjedelmes beruházási programot állított fel, s a miért — mint magánember, lelke egész melegével — síkra szállott, azt felelősségteljes állásában csaknem megvalósította, a midőn a Duna—Tisza-csatorna építését teljesen előkészítette. Számos törvényjavaslat várja a megvalósulást, a mely kifelé ugyan nem az ő nevét fogja hirdetni, de tényleg az ő dicsőségére fog szolgálni. Meghalt alkotó, erős munkában, a közérdek szolgálatában.

Hieronymi Károly maradandó becsű irodalmi munkáit a következőkben soroljuk fel:

A kőutak fentartásáról. Az útfentartás különböző módjainak, a fentartási költség tényezőinek és ezek megszerzésének ismertetése. Főleg francia kútfők után, Pest, 1868.

A közlekedés. (Statisztikai előadások X. Pest, 1869.)

A zárgátokról. Franciaország közlekedési eszközei. A dinamit. (A Magyar Mérnökegyet Közlönyében, 1869.)

Az állami közmunkaügyek központi igazgatásáról. (A Magyar Mérnökegyet Közlönyében, 1874.)

Az állami közmunkaügyek központi igazgatása. (A Budapesti Szemlében, 1874.)

A közmunkaügyek állami kezelése Franciaországban. Budapest, 1874.

A magyar vasutak pénzügyi jövőjéről. (A Nemzetgazdasági Szemlében, 1877.)

A technika és technikusok Magyarországon. (A Pesti Hirlapban, 1879., 250., 259. sz.)

A budapesti Dunaszakas szabályozása. Budapest, 1880. (16 táblával.)

A Tisza szabályozásáról. (A Budapesti Szemlében, 1888.)

Die Teissregulierung. Budapest, 1888.

Törvényjavaslat a közigazgatási bíróságokról. Budapest, 1893.

Indokolás a „közigazgatási bíróságokról“ szóló törvényjavaslathoz. Budapest, 1893.

Törvényjavaslat a községekről. Előadói tervezet. Budapest, 1894.

Közigazgatási tisztviselők felelősségéről szóló törvényjavaslat. Budapest, 1896.

Előszó Fellner Frigyes: „A járadék birtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon“ cz. műhöz. Budapest, 1900.

A csatornakérdés. (Különlenyomat a Közgazdasági Szemléből. Budapest, 1901.)

Die Kanalfrage. Budapest, 1901. (Pester Lloyd Gesellschaft.)

Az osztrák csatornatervék és feladataink vízi utaink fejlesztése körül. Különlenyomat a Közgazdasági Szemléből. Budapest, 1901.)

A német vámtarifajavaslat. (Különlenyomat a Közgazdasági Szemléből. Budapest, 1902.)

Közlekedési eszközeink fejlesztésének irányelvei. Előadás a II. Magyar Országos Technikai Congressus 1902. szeptember 30-án tartott teljes ülésén. Budapest, 1902.

A Magyar Mérnök és Építész-Egylet emlékirata a helyi érdekű vasutakról szóló törvények módosítása és kiegészítése dolgában.

Ezenkívül *kéziratban* maradt számos, nagyérdekű tanulmány, a melyeknek túlnyomó része már most alkalmas és kívánatos a közzétételre, tudományos irodalmunk gazdagítása és a nagy államférfi tudá-

sának közkinccsé tétele érdekében ; egy részének publikálása azonban — aktualis politikai és egyéb tekinteteből — csak későbbi kor számára maradhat fentartva.

Hieronymi posthumus munkáiból a következő kéziratban lévő nagybecsű dolgozatokat említjük meg :

A máv. zónadíjszabására vonatkozó tanulmány.

Az 1907-iki kiegyezés. Tanulmány.

Előadás Magyarország mezőgazdasági helyzetéről.

A Duná-Tisza-csatorna.

Tanulmány a betegsegélyezésről.

A sztrájkokról.

A magyar iparról.

A vasutakra vonatkozó tanulmányok.

Tanulmány a gabonaárakról.

A választási jogra vonatkozó dolgozat.

Fellner Frigyes.

A drágaság kérdése elméleti világításban. I.

I.

A drágaság kérdéséhez, mely magánosokat, különböző értekezleteket, hivatalos gyűléseket, sőt még a képviselőházat is foglalkoztatta mélyremenő jelentőségénél fogva, a közgazdasági politika tényezői bőven hozzászóltak. Nem egy érdekes szempont nyert megvilágítást, számos nem kevésbé érdekes adatot is bányásztak ki a hozzászólók a hivatalos és a nemhivatalos statistika tárházából. Az alaphang azonban természetesen ezeknél az előadmányoknál, értekezéseknél és felszólalásoknál már eleve adva volt a szerint, hogy az író vagy szónok melyik gazdasági táborból való, mert mint az illető tábor jó katonái, bár számos esetben a tárgyilagosságra való legnagyobb törekvés nyilvánult meg, mégis mind a saját igazukat, az általuk képviselt csoport hibátlan voltát igyekeztek bebizonyítani és egyúttal, minthogy az árak emelkedéséért valakit felelőssé kellett tenni, azt is ki akarják legtöbben mutatni, hogy más érdekeltség, nem a sajátjuk, a felelős a drágaságért.

Természetes, hogy eme vitában a középpontban az a kérdés állott, hogy mik a drágaság okai, mert hiszen a mint Schmoller¹⁾ szépen mondja, az árak emelkedése által érintettek könnyen hibát látnak és vádat emelnek ott is, a hol nincsenek is olyan mulasztások, melyekért valaki felelőssé tehető. Ezekkel a vádakkal szemben tisztára mosni magát csak a drágaság okának a felderítésével lehet.

Az ez irányban megindult harcban, mint az ily vitákban egyébként rendszeren történni szokott, az a kérdés, hogy voltaképp mi is a drágaság lényege, nem is vonta magára a figyelmet, annyira elfoglalt mindenkit annak a kutatása, hogy az okok hol fekszenek. Pedig a kérdés lényegének a megvizsgálása sokkal biztosabban vezet az okok helyes felismerésére is, éppen a drágaság kérdésében, mint a rendelkezésünkre álló sok tekintetben hiányos statistikai anyag, mely az összes árakról és azok alakulásáról nem tud képet nyújtani. Olyan bonyolult folyamatnál, minő az áralakulás, az ily adatok kezelése rendkívül kényes dolog, mert

---

¹⁾ *Grundriss* II. kötet 116. oldal.

ezek a számok, még ha tökéletes adatgyűjtéssel állanánk is szemben, a közreható tényezők egész csoportjai hatását csak összesítve állítanák szemeink elé, és ekkor is nagy óvatosság kellene ahhoz, hogy ezeket az adatokat az árelmélet világánál helyesen megmagyarázzuk. Azok a nagy hiányok azonban, melyek a rendelkezésünkre álló áradatokban még a felszínes szemlélő előtt is mutatkoznak, célszerűnek tüntetik fel, hogy legalább is ezen anyag vizsgálása mellett a közgazdasági elmélet világosságát is kutatásainknál segítségül hívjuk. Az újabb irodalom az árelmélet és a jövedelemeloszlás elmélete terén számos új szempontot hozott felszínre, melyek nem egy irányban érdekes világot vetnek ezekre a jelenségekre. Elvárhatjuk tehát, hogy azok a drágaság tünetényének a megmagyarázásához is alapos eszközt adnak a kezünkbe.

Ehhez képest az alábbiakban a közgazdaság elmélete segítségével első sorban a drágaság lényegét kívánom megvizsgálni és ez úton megközelíteni a drágaság okainak a felderítését. Természetesen a kérdés részleteinek a felöleléséről ily módon le kell mondanunk, de azt hiszem, a főszempontok megvilágítása itt is a legfontosabb és ha ezeket megtaláltuk, a részletek megértése már sokkal kevesebb nehézséget fog okozni.

Vessük fel tehát mindenekelőtt azt az egyszerűnek látszó kérdést, hogy mit értünk drágaság alatt? A felelettel mindenki igen gyorsan kéznél lesz, hogy az árak magasan állásakor beszélünk drágaságról. Mélyebben vizsgálva azonban ezt a feleletet nem tarthatjuk kielégítőnek, részint azért, mert semmitmondó, részint pedig, mert bizonyos értelemben hamis feltevésen nyugszik. Ha ugyanis az árak magasságáról ilyformán mint valami abszolút tényről beszélünk, akkor az árak színvonalát olyan természetűnek fogjuk fel, a minő p. o. az emberi test hőmérséklete, melynek megvan a maga normalis színvonala; ha ezen felül emelkedik, az orvos magas hőmérsékről, lázról beszél; ha alája süllyed, rendellenes alacsony hőmérséket állapít meg.

Az árnál azonban nincs így a dolog, itt normalis színvonalról legalább is a jelzett értelemben nem szólhatunk. A classikus nemzetgazdaságtan számolt ugyan a normal-ár fogalmával, értvén ez alatt a tetszés szerint szaporítható javaknál a termelési költségeknek megfelelő színvonalát az árnak; az áralakulás törvényeinek az újabb vizsgálataiban azonban még azokat az írókat is meggyőzték arról, hogy a termelési költségek az árat még a tetszés szerint szaporítható javaknál is sokkal ritkábban határozzák meg, mint a hogy azt régen hitték, a kik egyébként a normal-ár fogalmát elfogadják. De még ha erre az álláspontra helyezkedünk is és a termelési költségekkel nagyjában megegyező árat elfogadjuk normal-árnak, akkor sem beszélhetünk alacsony és magas árakról a fenti

értelemben, mert hiszen a termelési költségek éppenséggel nem állandók; a technika változása azokat épp úgy befolyásolja, mint a termelési tényezők beszerzésének a feltételei. Ennélfogva egyes árúknál is aligha, az összes árúkra vonatkozólag általában azonban semmiképp sem beszélhetünk magas vagy alacsony árakról oly értelemben, hogy valamely normalis színvonalból indulunk ki. Normalis árszínvonal ugyanis nincsen.

Van ennek a felhozottakon kívül még egy másik oka is. Nem rendelkezünk ugyanis oly mértékkel, minő a hőmérő vagy hossz-, terület- és ürmértékeink, melylyel az árat állandóan egyenlő egységekhez, mondjuk értékegységekhez hasonlíthatnók. Az árak mérése tudvalevőleg pénzben történik, a pénzre vonatkozólag pedig a tudomány felderítette, hogy az maga is értékváltozásoknak alávetett árú. Igaz, hogy értékingadozásai lassúk és gyakorlati szempontból tekintve rövid időközökben értékét állandónak tételezhetjük fel, a valóságban azonban mégsem állandóan egyforma mérték a pénz és kivált távolabbi időszakokat hasonlítva össze, értékének az ingadozásai erősen éreztetik hatásukat. Ha p. o. valamely cikk ára ma épp olyan mint volt száz év előtt, akkor igen téves volna azt hinni, hogy az illető cikk ma egész azonos feltételek mellett szerzhető meg, mint száz évvel ezelőtt, mert p. o. 200 korona ma nem ér ugyanannyit, mint 100 forint ért száz év előtt. Állandó, változásnak alá nem vetett mértékünk tehát az árak mérésére épp oly kevéssé van, a mily kevéssé beszélhetünk abszolút normalis árszínvonalról.

Hogy egyébként mennyire nem az ár abszolút magassága a mérvadó gazdasági életünkben, azt könnyen megérthetjük, ha szemünk elé állítjuk, hogy az érték, melyen az ár is nyugszik, a javak viszonya az ember szükségletkielégítéséhez, mely egyrészt a szükséglet sürgőssége, másrészt az annak kielégítésére rendelkezésre álló javak mennyisége alapján az azoknak jutó fontosságot jelzi. Ez a viszony azonban a javak és az egyén szükségletkielégítése között a jelzett közvetlenségében, mihelyt valamelyes szilárdabb tulajdoni rend kialakult, nem érvényesülhet, mert a körülötte levő tárgyak nagy része nem áll többé az embernek szabad rendelkezésére, hanem embertársai tulajdonában van. Ezekről csak akkor kaphatja azokat saját céljaira az egyén, ha őket vagy erőszakkal vagy a jogrend megszilárdulása után valami ellenérték nyújtásával azok átengedésére tudja bírni. Minél egyoldalúbban alakul azután a munkamegosztás és később a capitalismus térfoglalása folytán az egyén termelése, annál inkább vész el a körülöttünk levő javak és az egyének szükségletkielégítése közt a közvetlen kapocs, mert annál inkább csak egyfajta jószágokkal rendelkezik minden egyén; annál nagyobb fontosság jut tehát annak, hogy embertársaink mily jelentőséget tulajdonítanak az általunk termelt vagy egyébként kezünkben levő javaknak és a részünkről telje-

sitett szolgálatoknak, mert ettől függ már most, hogy az ő termékeikből, melyekre szükségünk van, mit és mennyit hajlandók nekünk átengedni. Mig tehát az érték a maga subjectiv természetében is a kezünkben levő gazdasági erő, saját gazdasági helyzetünk prizmáján megtörve adja vissza a javak és a szükségletek egymáshoz való viszonyát, addig e mellett mindjobban előtérbe lép és jelentőségében nyer az a viszony, melyben a társadalom, a körülöttünk élő egyének becslése szerint az egyes javak és szolgáltatások egymáshoz vannak. Minél szorosabbra fűződnek a közgazdaság szálai, minél jobban veszíti az egyéni gazdaság önállóságát, annál inkább ez az egyéni hatalmi körön kívül álló viszony lesz a döntő az egyén jólétére nézve, mert ez határozza meg, hogy mi áll a társadalmi termelés eredményéből rendelkezésére. A társadalmi értékbecslésben, vagyis az árban, a mint ezt az értékbecslést pénzben kifejezve nevezzük, az nyilvánul meg, hogy mily jelentőséget tulajdonít a társadalom egymás között az egyes javaknak és mily arányban cseréli ki azokat egymással a társadalom adott helyzete, a népesség száma, a vagyonmegoszlás, a termelés, osztálytagozódás stb. adott állapota mellett, mert az arra mindez befolyással van. De ha pénzben fejezzük is ki ezt az árat, vagyis a számos egyéni értékitélet összetalálkozása folytán kialakuló egységes értékitéletet, akkor is szem előtt kell tartanunk, hogy a mögött mégis csak az az arány áll, melyben a javak és szolgáltatások végeredményben egymás között kicseréltetnek. A pénz csak két részre osztja ezt a folyamatot, a mennyiben közvetlen kicserélés helyett a kezünkben levő jószágot vagy általunk teljesítendő szolgáltatást pénzzé teszszük és a pénzt ismét áruért cseréljük be. Ha tehát a pénz közvetítésével is, mégis az árúé azok, a melyek egymáshoz viszonyba kerülnek és saját jólétünkre az a döntő, hogy mily viszonyban állanak saját javaink és szolgáltatásaink a pénzhez, mint általános értékmérőhöz, illetőleg ennek közvetítésével a többi, általunk szükségelt javakhoz, mert hiszen, a mint arra már rámutattunk, ez dönti el, mi fog a keresztülviendő cserék, illetőleg adásvételek keresztülvitele után szükségletkielégítésünkre rendelkezésre állni.

Ha már most ezeket szem előtt tartjuk, akkor könnyen megérthetjük, hogy nem az árak absolut magassága érdekel bennünket és hogy a szükségletkielégítés szempontjából az egész közömbös. A javak viszonya saját szükségletkielégítésünkhöz ugyanis, vagyis az árúé subjectiv értéke számunkra attól függ, hogy a kezünkben levő javak a társadalmi termelés és fogyasztás helyzetét véve alapul, mennyit érnek, azoknak a többiek mily jelentőséget tulajdonítanak és azokat mily egyenértékért hajlandók elfogadni, mert ettől függ, hogy a javak és a szükségletkielégítésünk közt milyen a feszültség. De tényleg ugyanaz a jószágmennyiség állhat rendelkezésünkre különböző árak mellett is, mert hiszen magában véve az,

hogy a kezemben levő javak egységének megfelelő társadalmi értékbecslés 2 vagy 3 koronában jut-e kifejezésre, még nem dönti el, hogy tényleg mi áll rendelkezésemre. Ez attól is függ, hogy a 2 vagy 3 koronát, a mi csak csereeszköz, mire tudom fordítani, illetőleg érette mit kapok. Mindaddig, míg 3 koronáért is csak annyit kapok, mint előbb 2 koronáért, ugyanaz a jószágmenyiség fog csak rendelkezésemre állni, mint előbb és az értékbecslésem, vagyis a javak jelentősége számomra nem változott.

Annak azonban, hogy az ár változása egyéni szükségletkielégítési színvonalamat és értékbecslésemet ne változtassa, az a feltétele, hogy *a viszony, melyben az egyes javak egymással kicseréltetnek*, ne változzék. Míg ez az arány állandó marad, addig szükségletkielégítésünk színvonala sem változik. Ha ez a viszony állandó marad és csupán az árak abszolút magassága változik, akkor egész hasonló eset áll elő, mint hogyha egy zenedarabot valamely más, magasabban vagy alacsonyabban fekvő hangnemben játszunk el. A hangintervallumok itt épp úgy megmaradnak, mint az árak magasabb kifejezésénél feltételeztük az árúk egymás közt való viszonyának az állandóságát. Látjuk tehát, hogy ha a közgazdaság concertjének ilyen transponálása, magasabb hangnembe átültetése lehetséges volna, ha az árak egy csapásra az egész vonalon (minden árúnál és szolgáltatásnál egyaránt) p. o. kétszeresükre emeltetnének, ez nem érintené a gazdasági közület tagjainak a helyzetét.

Szükségesnek tartottuk ezt kidomborítani, hogy figyelmünk ráirányuljon arra, mennyire csak névleges az árak abszolút színvonala és hogy mennyire az árak egymáshoz való viszonyán, az értékarányokon fekszik a társadalom helyzetét illetőleg a súly. Ez az arány pedig az abszolút árak változása mellett is állandó maradhat épp úgy, mint a hogy az egyenlet nem változik, ha mindkét oldalát ugyanazzal a számmal megszorozzuk vagy elosztjuk. Elvontan tehát igaza van Stuart Millnek, a midőn azt állítja, hogy a pénz megkészszerzése és az áraknak megduplázása a gazdasági helyzetet meg nem változtatná; hozzá kell azonban tennünk, hogy csak az esetben, ha ugyanazon emberek kezében volna egyszerre a kétszeres pénzösszeg, mint régebben annak a fele és hogy ezt a közgazdaságot a külföldtől teljesen elszigeteltnek tételezzük fel.

Ha azonban, a mint láttuk, az árak abszolút magassága lényegileg közömbös is, annál nagyobb fontosság fűződik az árak közötti arány, a javak egymásközti kicserélése arányának az állandóságához. A mint tudjuk, az ember gazdasági tevékenysége, mihelyt a minden előrelátás híján levő, majdnem állati színvonalból felemelkedik — és a gazdasági tevékenység nevét voltaképp csak ettől kezdve érdemli meg — mindinkább

értékitételek uralma alá kerül, mert csak ezek teszik lehetségessé, hogy lépten-nyomon gazdasági hibát el ne kövessünk. Ezen értékitételek alapja addig, míg a családok saját gazdaságukban mindent maguk állítanak elő, túlnyomólag a subjectiv értékitételek. A mint azonban társadalmi, közgazdasági termelés fejlődik ki, az ezer szál, mely az idegen gazdasági egységeket összefűzi, mindjobban a társadalmi értékitételek, az árak alapjára helyezi egyik lábbal az egyes gazdaságokat. Hiszen a legtöbb jószág, akár a fogyasztáshoz kell, akár a termeléshez, kívülről, más gazdaságokból szereztetik be, tehát ezekre nézve a külső beszerzési feltételek, az árak színvonala, a javak egymásközi értékaránya a mérvadó. Erre az értékviszonyra alapítja mindenki számításait. A termelő épp úgy ezen az alapon dönti el, mit, mennyit, mily anyagok felhasználásával termeljen, mint a fogyasztó, hogy az egyéni szükségleteihez mérten legeredményesebben mire fordítsa jövedelmét. Egy szóval bevételeit és kiadásait az egyéni gazdasági tevékenység mai önállótlanága mellett mindenki az árúknak egymásközi kicserélése arányára, az egyes árúk értéke közötti feszültségre alapítja és az egész közgazdasági élet ezekhez az értékviszonyokhoz alkalmazkodik. Ez az alkalmazkodás azonban természetesen csak addig lehetséges nagyobb nehézségek nélkül, csak addig megy simán, a míg nagyjában állandó az egyes árúk közötti értékviszony. A mint ugyanis nagyobb eltolódások következnek be, állandó, a gazdaságban oly fontos számítás biztos alap híján nehézségbe ütközik és az egyesek részéről kicserélés, értékesítés szempontjából birt javaknak vagy kínált szolgáltatásoknak mások részéről tulajdonított jelentősége megváltozván, ez által voltaképp a kézben levő gazdasági erők aránya is változik, megváltozik nevezetesen az, hogy mily részt biztosíthat az általános árú- és szolgáltatáscserére alapított gazdasági életben kiki magának a közgazdasági termelés eredményéből.

Szigorúan véve ez bizonyos mértékig voltaképp az árúk értékarányának minden kis eltolódásával, tehát minden árváltozással bekövetkezik. Minden árváltozás elméletileg megbontja azt az egyensúlyt, mely az árviszonyok hosszabb állandóságával előáll. Ez az egyensúlyhelyzet ugyanis abból keletkezik, hogy mindenki tudja, mily jelentősége és bece van a közgazdaságban saját árújának, vagyonának vagy szolgáltatásának és azzal is tisztában van, mily feltételek közt juthat a mások kezében levő javakhoz és mások szolgálataihoz. Ez által mindenkinek módjában áll anyagi erejét és egyéni viselkedését a közgazdaság állapotához mérni, abba mintegy pontosan beleilleszteni. A sehol sem hiányzó és társadalmi kérdésekben is oly nagy szerepet játszó tétlenségi mozzanat azután megszokottá teszi ezt az állapotot és mindenki részére bizonyos standardhoz vezet. Ezt a megszokott állapotot bolygatja meg, zavarja meg

voltaképp minden árváltozás. Természetesen csak elvontan tekintve, mert szerencsére az egyén és a társadalom életnyilvánulásai, mint egyéb életnyilvánulások, nincsenek matematikai pontossággal meghatározva és így az érzékenységük sem oly nagy, mint a matematikai ingáé. Éppen ezért a gyakorlatban, legalább érezhetően, még számbavehetőbb árváltozások, a szóban forgó értékarány tetemesebb eltolódásai sem befolyásolják általánosságban megélhetésünket.

És ez igen nagy szerencse, mert az árúk értékének egymáshoz való viszonya voltaképpen soha sem állandó. Csak, ha a gazdasági élet egy adott pillanatban készített keresztmetszetét vesszük, csak akkor tételezhetjük fel az árúk közti értékarány állandóságot, mert az idő folyásával az folytonosan változik. Ez nem is lehet másképp, mert hiszen alig képzelhető más fogalom, melyre az élet összes tényezői oly jelentős befolyással volnának éppen folytonos változásuk által, mint az érték, mely lelkünk és testünk folytonos változásait épp úgy visszatükrözi, mint a külső természeti és társadalmi viszonyok változásainak szakadatlan sorát. A népesség számának, alkatának, foglalkozásának, jövedelmének a folytonos ingadozása, a termelési technika fejlődése épp úgy befolyásolja a javak egymásközti értékviszonyát, mint az egyének lelki világának az alakulása. Hogyan lehetne tehát a javaknak tulajdonított érték és azok kicserélésének a feltétele állandó?

Rendes körülmények közt a kereskedelem mai fejlett állapota, mint-hogy éppen a legfontosabb cikkekben a piac az egész művelt világra úgyszólván kiterjed, megóvja a gazdasági életet a nagyobb zökkenésektől és a különböző termelési és fogyasztási viszonyok folytonos kiegyenlítésével az árhullámzásokat lehetőleg enyhíti. Ezért az árak olyan óriási változásai, mint a milyenek régebben úgyszólván napirenden voltak, ma ritkaság számba mennek. Mindazonáltal egyes gazdasági tényezők rövidebb időn belül való jelentősebb változásai, a mint éppen a huszadik század beköszöntésével úgyszólván egyidejűleg kezdődő áremelkedések mutatják, ma is hirtelenebb változásokat idézhetnek elő az árviszonyokban. Egyelőre nem akarjuk vizsgálni a fogyasztási vagy a termelési viszonyok változása okozta-e a szóban forgó áremelkedést, csak azt akarjuk megállapítani, hogy az árviszonyok eme változása a gazdaságok egymáshoz való viszonyának a változását is jelenti.

Az egyes gazdaságok egymáshoz való viszonyának a hirtelen változása azonban az életfeltételek gyors változását is magával hozza. Ez pedig nem lehet hatás nélkül az egész közgazdasági szervezetre. Mihelyt a szélesebb rétegek által jelentékenyebb mértékben fogyasztott cikkek árai hirtelen nagyobb emelkedést mutatnak, ezt a közgazdaság egész szervezetének meg kell éreznie, mert mindenkit érintvén ez a jelenség, a visszahatásnak

is általánosnak kell lennie. Hogy mily irányban, úgyszólván magától értetődik: az eredeti értékviszonyok fentartása irányában. Hiszen nem abszolút számokra volt építve a közgazdaság előző egyensúlyhelyzete, — bár bizonyos tétlenségi momentum jelentőségével főképp a pénz értékváltozásával szemben, amint arra Wieser ¹⁾ is felhívja a figyelmet, ezek is birnak, -- hanem az árúk egymásközi értékarányára. Ennek az értékaránynak a megtartása tehát az, mire mindenki törekszik, mert, ha ezt az értékarányt sikerül önmagára, a saját gazdaságában termelt vagy pedig vagyonában levő javakra, a részéről kínált szolgáltatokra, valamint a megszerezni kívánt jószágokra nézve visszaállítani, akkor megszokott életmódját megtarthatja. A tömegfogyasztás tárgyát tevő jószágok árának hirtelen és jelentős emelkedése tehát ellenhatás gyanánt az eredeti árviszonyok, az eredeti árfeszültség megtartására irányuló törekvést vált ki a közgazdaságban, hasonlóképp, mint a hogy minden egyensúlyban levő test helyzetéből kimozdítva törekszik eredeti helyzetét visszanyerni. A megdrágult cikkek fogyasztói az ő termelői minőségükben magasabb követelésekkel állanak elő. A munkás magasabb bért követel, a hivatalnok fizetés-emelést kíván, a háztulajdonos emeli a lakbéreket, a vállalkozó pedig a megdrágult nyersanyagok, emelkedett munkabérnek megfelelően magasabb árakat követel és lehetőleg emeli a nyereséget is, csupán a tőkésnek mint olyannak, mondjuk a járadékosnak, nem áll módjában közvetlenül magasabb követelésekkel előállani. Másszóval, hogy egyik korábbi hasonlatunkkal éljünk, egyes fontosabb és általános fogyasztás tárgyát képező cikkek árának a jelentékenyebb emelkedése előidézi az irányzatot az árconcertnek az ezen áremelkedések által megadott magasabb hangnembe átültetésére, felcsavarására.

Természetesen csak irányzatról szólunk, melynek éppenséggel nem kell mindig sikerrel végződnie. Hiszen mindig többé-kevésbé pszichológiai tényezőknek a megváltozott objectiv helyzettel szemben való küzdelméről van szó az eredeti árviszonylatok megtartására irányuló törekvésben, mely épp ezért teljes sikerrel talán sohasem járhat, vagyis az eredeti árviszonylatoknak még csak nagyjában való helyreállítása is az objectiv helyzet gyökeresebb változása) mellett bizonyára sohasem sikerül. Ha azonban ez egy csapásra lehetséges volna, akkor a javak drágulásának épp oly kevés hatása volna a közgazdasági életre, mint a Stuart Milltől feltételezett pénzmegkétszereződésnek. Vagyis másképp kifejezve, ha a drágaság egészen általános volna, ha minden árú és szolgálat ára egyenlő mértékben emelkednék, akkor lényegileg nem is volna egyáltalában drágaság.

¹⁾ V. ö. *Der Geldwert und seine geschichtlichen Veränderungen. Zeitschr. f. Volksw., Sozialpolitik und Verwaltung* XIII. kötet 52—53. old.

Ha tehát, mint ma, a drágaság általános voltát panaszolják, ez csak szólásmód, mely a tényállást elferdíti. Nem a drágaság általános volta, sokkal inkább annak részleges volta, nem mindenre kiterjedése okozza a zavarokat, a nagy eltolódásokat az árúk és szolgálatok előbbi megszokott értékviszonyában és ez által a megélhetés viszonyaiban. Ha igazán általános volna a drágaság, akkor minden a régiben maradna, csak az árak kifejezései változnának. Az irányzat a drágaság általánosítására a közgazdaság szervezetének a védekezése a bajjal szemben. Oka, hogy a közgazdaság igyekszik az eredeti értékarányok és értékviszonyok helyreállítására. Ezért a drágaság problémája voltaképpen éppen ott kezdődik, a hol annak általános jellege nem érvényesül, vagyis ott, a hol az eredeti értékarány fönn nem maradt, hanem megváltozott.

Az árconcertnek, az egész közgazdasági élet symphoniájának magasabb hangnembe való átültetésénél természetesen egyik főnehézség abban van, hogy az egyes hirtelen felemelkedett árakhoz való alkalmazása a többinek nem kis időt igényel és végeredményben, a mint már előbb jeleztük, talán sohasem sikerül. De még ha sikerülne is, ha az előbbi értékviszonyok állnának is egészen helyre egy bizonyos idő múlva, akkor sem mondhatnók, daczára a fenti tételünk elméleti helyességének, hogy ismét a régi állapot állt helyre és pedig azért nem, mert az átmeneti idő egyesek, de nagyon valószínűleg egész osztályok viszonyait is lényegesen megváltoztatja. Ha az árak változása lassan történik, ekkor is változhatik egyeseknek, sőt egész osztályoknak a helyzete, de akkor a változott viszonyokhoz való alkalmazkodásra hosszabb idő áll rendelkezésre, az átmenetek úgyszólván észrevétlenül történnek, miért is az eredeti árviszonyok megtartására törekvő irányzat a változást előidéző erő lassú nyomása és a könnyebb alkalmazkodás, valamint az alig észrevehető átmenetek folytán kevésbé jut érvényre, vagy pedig nem is jelentkezik. Fordítva áll ez a hirtelen bekövetkező árváltozásoknál, melyeknél az alkalmazkodás éppen az események hirtelen, hosszabb átmenetet nélkülöző voltánál fogva igen meg van nehezítve. Bár az eredeti értékviszonyok végképp soha vissza nem állanak, mégis idővel, esetleg mint p. o. a XVI. és XVII. század ármozgalmai mutatták, ismételt ingadozások után bizonyos egyensúly-állapot jön újból létre, midőn azután végképp megállapítható a mérleg arra nézve, mily körök, illetőleg osztályok nyertek vagy veszítettek az ármozgalommal. Ha tehát később végeredményben a hirtelen áremelkedések is egy egyensúly-helyzetnek engednek teret, mégis a többé-kevésbé hosszú átmeneti idő az, a mi egyesekre és egész osztályokra küzdelemmel és veszteségekkel, igaz, másokra nézve ezzel szemben nyereségekkel jár, melyek azonban még csak fokozzák azt az ellenséges indulatot, mely az „általános“ drágasággal

szemben mutatkozik. *A drágaság tehát egy átmeneti állapot, mely az értékváltozásokhoz való lassú, sima alkalmazkodás helyett, zökkenésekben, megrázkódtatások árán való alkalmazkodás, és a változások hirtelen nagyobb mértékben való fellépésében birja eredetét.*

Ezeket a változásokat, valamint azoknak gyorsabb ütemben való lefolyását épp oly kevésbé szabad magukban véve károsaknak tekinteni, mint a közgazdasági élet erősebb lüktetését előidéző egyéb jelenségeket. Áldásos- vagy káros-e hatásuk, az végeredményben attól függ, mily irányban történnek e változások. Mindazonáltal, ha sok tekintetben az erők egészséges megfeszítéséhez vezet is az árák hirtelen változása és fokozott tevékenység is észlelhető ily korokban, a hirtelen változások az erősebben érintett rétegekre bizonyos fájdalmas folyamatot képviselnek, melylyel szemben a közgazdaság szervezete mintegy ellenhatásként az eredeti árviszonyok fentartására irányuló törekvést hozza létre.

A drágaság tehát lényegében egy megzavart egyensúly, az árák és a jövedelmek közti egyensúlynak a felbomlása, mely körülmény hatásának a fontosságát abból nyeri, hogy közgazdaság, vagyis vállalati termelés mellett minden egyén nem közvetlenül a természettől, hanem embertársai termelésétől és azoknak a részéről kínált javakkal szemben elfoglalt becslésétől függ. Az árák változása, minthogy az árák képezik az ezen gazdasági rendszer éltető elemét tevő csere alapját, mélyen belenyúl abba, hogy ki mennyit kap a termelés összeredményéből. És pedig egyformán áll ez az árák emelkedéséről, valamint az árák jelentékenyebb sülyedéséről; csakhogy természetesen mindig más és más csoportok azok, melyeket a folyamat fájdalmasan érint. Mihelyt az eredeti érték, helyesebben árviszonyok megváltoznak, az egyesek, sőt egész társadalmi osztályok részesedése a termelés összeredményében megváltozik. Az tehát, a mi az árviszonyok megváltozását fontossá, az életbe mélyen belevágóvá teszi, az ár és a jövedelem közötti összefüggés. Minthogy pedig az eredeti árviszonylatok teljesen soha helyre nem állnak, és egyébként is a drágaságnak nevezett átmeneti állapot nagy jövedelem- és vagyonejtölődásokhoz vezet, *a drágaság kérdését hatásában lényegileg jövedelemeloszlási kérdésnek kell tekintenünk*, a mint hogy az árdepressiók hatásának a súlypontját is a jövedelemeloszlási lényege szembetűnőbb, ez csak azért van, mert itt az illető földbirtokos, gyáros stb. osztály közvetlenül termelői minőségében, melyben jövedelméhez jut, van megtámadva, míg a drágaságnál inkább a fogyasztó érdeke szenved sérelmet. A fentiek megfontolása után azonban nem szenvedhet kétséget, hogy a drágaság hatása is jövedelemeloszlási vonatkozásaiban birja lényegét. Benne nem az érdekel minket elsősorban,

hogyan az árak mily magasságot érnek el, hanem az, hogy a népességnek a társadalmi termelés eredményében való osztozása tekintetében mily változásokat visz végbe. Hogy a drágaság kérdésének a súlypontja nemcsak hatását illetőleg esik a jövedelemeloszlás területére, hanem igen gyakran a kérdés kiindulási pontját is ezen a területen találjuk meg, az későbbi vizsgálatainkból ki fog tűnni.

Mielőtt azonban a kérdés ezen oldalainak a bonczolására rátérnénk, a drágaság általánosítására törekvő irányzatról kell még néhány szót szólnunk. Nevezetesen azoknak az okoknak a közelebbi vizsgálata érdemli meg érdeklődésünket, melyek ezt az általánosító törekvést előidézik. Eddig ugyanis csak arra az összefüggésre utaltunk, és pedig egész általánosságban, mely az árviszonyok állandósága és az életmód általános színvonala között van. A szokott életszínvonal, a mint láttuk, ha egyes osztályoknál alacsony is, megszokás folytán beletörődést eredményez, azoknál pedig, a kik a kiindulási pontul vett egyensúlyhelyzet mellett magas szinten éltek, ahhoz való görcsös ragaszkodást szül, mely az eredeti árviszonyok fentartására irányuló törekvést előidézi. Közelebbi vizsgálatra azonban kitűnik, hogy maga a termelési folyamat mai szervezettségében, midőn azt a vállalkozó irányítja, bizonyos körülmények közt, sőt fontosabb, szélesebb körököt érdeklő cikkek drágulása mellett természetesen az árszínvonal általános felemelésére és az eredeti árfeszültség megtartására törekvő irányzatot vált ki. Teszi pedig ezt a költségtörvény és a vállalkozó jövedelemeloszlási szerepének kombinált hatása alatt.

Hogy ezt megérthessük, tisztában kell azzal lennünk, hogy a mai közgazdasági termelés mellett a termelési költségek épp oly kevésbé érvényesülnek közvetlenül, mint a hogy láttuk, hogy az érték is a vagyoni különbségek és a javak megszerzhetése társadalmi lehetőségének a prizmáján megtörve bocsátja sugarait mai gazdasági tevékenységünkbe. A vállalkozó nemcsak a természettel folytat küzdelmet, hogy értékes kincseit rendelkezésére bocsássa, hanem mindazokkal is, a kikre a termelés keresztülvitelénél a természetén kívül rászorul, tehát a munkással, a tőkessel, a nyers- és félgyártmány tulajdonosával is, valamint küzdelme a készárúnak a piacra vetésével sem ért véget, mert ekkor kezdődik a viaskodás a vevőkkel, kiktől minél jobb árat akar termékei számára biztosítani. Épp ezért az ő költségei nem is lehetnek azonosak az elhagyatott szigeten gazdálkodó Robinson termelési költségeivel, melyek tényleg csak abból a haszon- és munkaáldozatból állanak, a melyet a feláldozandó nyersanyag vagy végzendő munka okoz. Ha Robinson egy sikeresebb, eredményesebb eljárást talál föl, költségei okvetlen csökkennek. A vállalkozó termelési áldozatai, költségei ezzel szemben éppen

séggel nem egyedül a természeti feltételektől és az eljárási módok sikerességétől, hanem embertársai ama hajlandóságától is függnnek, hogy a termelésben közreműködjenek. Ha sikerül is egy gyümölcsözőbb termelési módot találnia, ez költségeit még nem csökkenti feltétlenül, mert ha az annak keresztülviteléhez megkivántató tőkét csak drágábban szerezheti be, vagy ha időközben a munka drágább lett, termelési költségei végeredményben még esetleg növekedhetnek is. Szóval a vállalkozó termelési költségeit illetőleg nem függ közvetlenül a természettől, hanem a mások tulajdonában levő javak és a mások részéről teljesítendő szolgálatok megszerzési lehetőségeitől, vagyis áraitól. Bár tehát ezeknek az áraknak az emelkedése a közvetlen, az ellenálló természet elleni küzdelem fokát visszatükröző termelési költségeket nem érinti, a vállalkozó termelési költségeit az mégis növeli. A szélesebb körök és fontosabb termelési ágak részéről fogyasztott cikkek árainak az emelkedése, a nyersanyagárak vagy a félgyártmányok árainak a felszökése épp úgy növeli a vállalkozó kiadásait, mint az élelmiszerárak nagyobb fokú emelkedését idővel követő munkabéremelkedés.

Már most az a kérdés, a termelési költségek emelkedését okvetlenül nyomon kell-e követnie az előállított jószágok áremelkedésének? Ha a költségtörvényt oly értelemben magyarázzuk, hogy a termelési költségek határozzák meg az árat, akkor a költségek emelkedésének az árak emelkedését is okvetlenül magával kell hoznia, bár nem szabad elfelejtenünk, hogy itt is csak addig áll ez, a míg az emelkedett ár mellett is megmarad a fogyasztás az eddigi méretek közt, mert egyébként a termelés megszorítása áll be és esetleg csak a kedvezőbb viszonyok közt, kisebb költségekkel termelő vállalkozók maradnak a piacon. Hogy azonban a termelési költségek árirányító szerepe mindenképp korlátoltabb, mint régebb hitték, arra újabban Földes igen szépen rámutatott.) De hiszen feltétlenül nem is érvényesülhet az az elv, hogy a termelési költségek növelése az árat is emeli. Ha ez így volna és a nyersanyagárak, a tőkekamat és a munkabér emelése minden esetben az árakat megfelelően emelnék, akkor mire az egész vonalon végigment a drágaság hulláma, az összes áraknak megfelelő felcsavarása és végeredményben az eredeti árviszonyok helyreállása következne be.

Az összefüggés a termelési költségek növekedése és az árak emelkedése között kétségkívül nem is ilyen egyszerű. A termelési költségek emelkedése szükségképp éppen oly kevéssé hozza magával az árak emelkedését, mint a hogy a költségek sülyedése nem okozza feltétlenül az árak sülyedését. Hogy főképp a verseny mozzanatának a túlbecsülésével

¹⁾ *Glossen zur Theorie der Abhängigkeit der Preise von den Produktionskosten. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, III. Folge. Band XXXI. 744–749. o.*

függ össze ez a régebben általános felfogás, az később még behatóbban fog bennünket foglalkoztatni. Itt arra kell a figyelmünket fordítani, hogy az a körülmény, melynél fogva a mai termelési rendszerrel a vállalkozó előlegezi a társadalom részére a termelési költségeket és az, hogy éppen mint a termelési folyamat intézője, a vállalkozó egyúttal a jövedelemeloszlásnak is legfőbb tényezője, az ő működésén keresztül tényleg szorosabb kapcsolatba hozza az egyes árakat egymással a nélkül, hogy az áraknak a termelési költségekhez való alkalmazkodásának azt a kényszerűségét hozná magával, mint azt a költségelmélet elfogadta.

A vállalkozó előlegezi a mai gazdasági rend mellett a termelés költségeit a társadalom számára és így ő az, a ki azok emelkedését először megérzi, midőn a nyersanyag tulajdonosa árújáért vele szemben magasabb árat követel és a munkások is béremelésről beszélnek. Midőn azonban ezeket a költségeket viseli, a jövedelemelosztás fontos szerepének tetemes részét is intézi egyúttal, mert a vállalati termelés előtérben állása mellett az anyagi termelésben közvetlenül résztvevők jövedelmeinek tetemes hányada a vállalkozó kezéből származik. A vállalkozó az, a ki midőn az árküzdlemben kénytelen a nyersanyagtulajdonos magasabb árkövetelésének eleget tenni vagy az élelmiszerárak emelkedése által a megszokott életszínvonaláról való lesülyedéssel fenyegetett munkás magasabb bérkövetelését teljesíteni, legelőször érzi meg hatványozott mértékben az áremelkedést. De természetesen, ő csak előlegezője, de nem viselője akar lenni a társadalom termelési költségeinek. Ha azok emelkednek az által, hogy egyesek magasabb hányadot igényelnek és tudnak is vele szemben kieroszakolni szolgáltatásaikért, melyeket nem nélkülözhet, ő a kapott lökést, mely az árakat fellendíti, tovább adja és az egész vonalon a vállalkozók fokozott árköveteléssel lépnek fel. Az egyes termelési ágak ugyanis szakadatlan láncolatban sorakoznak egymás mellé és néhány nyersanyag megdrágulása, ha ezek között olyan általános fontosságú nincsen is, minő p. o. a szén, hatását az iparágak egymásra utaltságánál fogva könnyen érezteti az összes vállalatokkal, melyek azután saját termékeik árának az emelkedésével törekszenek erre válaszolni.

Hogy ez nekik mindig és pedig teljes mértékben sikerül, azt természetesen nem lehet állítani. A költségtörvény annyiban feltétlen érvénynyel bír, hogy állandóan nem lehet oly termelést folytatni, mely nagyobb áldozattal jár, mint a milyen hasznot hoz. A vállalkozó sem fogja természetesen termelését állandóan folytatni, ha az árak általános emelkedése és az általa előállított cikkek áremelkedésének ezzel szemben való elmaradása folytán kiadásai a bevételeit elérik. Ez azonban még korántsem jelenti azt, hogy okvetlenül az emelkedett költségek teljes mértéké-

nek megfelelő áremelkedés szükséges az általa előállított cikkek árában ahhoz, hogy termelését folytassa. Igen könnyen lehetséges az, hogy nyereségét a megnövekedett kiadások csökkentik, de a vállalkozó tőkéjét és tehetségét mégis legjobban a régebb óta folytatott iparágban véli gyümölcsöztethetőnek. Ha tehát nem tudja teljesen keresztülvinni az egyéb áremelkedések folytán beállt költségtöbbletnek megfelelő emelését annak az árnak, melyet saját termékeiért kap, számos esetben a termelést tovább fogja folytatni és legfeljebb talán más téren igyekszik megtakarításokat elérni és költségeit csökkenteni. Hogy sikerrel jár-e és mily mértékben a vállalkozó törekvése az árak emelésére, az kétségkívül első sorban attól függ, hogy a feltételezett árváltozások mily okokból származtak és miképp befolyásolták az általános fogyasztóképességet. Az azonban kétségtelen, hogy a vállalkozó mint a termelés és a fogyasztás között álló szerv, mint a termelés irányítása által a jövedelemeloszlásnak is középpontjába került tényező fokozott mértékben érzi meg és közvetíti az egész közgazdaság még érintetlen rétegeivel a magasabb árhullámokat. Ő nála találkoznak mintegy az eredeti árszínvonal megtartására irányuló törekvések és *ő azokat a költség és nyereség közötti feszültség megtartásából, sőt fokozásából eredő törekvés teljes intenzitásával igyekszik általánosítani, a többi termelési ággal és a fogyasztó közönséggel egyaránt elismertetni.*

Az elmondottak részben már megadják annak a magyarázatát, miért bír a közgazdasági élet mai szervezeténél fogva az áremelkedések általánosítására nagyobb hajlandósággal, mint az ársülyedések generalizálására. A vállalkozó, mint a termelés költségeinek előlegezője és a közgazdasági élet legactívabb tényezője, erősen érdekelve van az áremelkedések általánosításában, bárhol is jelentkezzenek azok; ellenben másrésről az árak sülyedésének a saját termékeitől való távortartása fontos érdeke, úgy, hogy a jelentkező árdepressziókat éppenséggel nem érdeke általánosítani. A vállalkozó részéről az árküzdlemben elfoglalt helyzet bővebb elemzése még más okokat is fog feltárni, melyek a drágaság általánosítását sokkal jobban elősegítik, mint az árdepressziók terjesztését, hasonlóképp a pénz értékalakulásának vizsgálata is.

Azok a drágasághullámok egyébként, a melyek a vállalkozó árköveteléseinek közvetítésével elárasztják az egész közgazdaságot, számos oldalról fokozásban részesülnek. A munkás egyre nagyobb bérkövetelésekkel lép fel, a földbirtokos emeli a haszonbért és a háztulajdonos felemeli a lakbért. Természetesen minél nagyobb az állandó fizetésből élők csoportja, annál hosszabb sorozata indul meg a fizetésemelés iránti mozgalmaknak és az állammal szemben támasztott igények ily körülmények közt előbb-utóbb épp úgy adóemelésekhez kell, hogy vezessenek,

mint a hogy az önkormányzati testületek is igyekeznek bevételeiket emelni, részint, mert az általános drágaság a közszükségletek ellátásához is nagyobb összegeket kíván, részint pedig azért, mert az arány a régebben megállapított szolgáltatások és azok felhasználhatósága között tényleg megváltozott. Így azután valóságos verseny, hogy ne mondjuk hajsza áll be az árkövetelések fokozásában és nem csodálkozhatunk, ha a folyamat lényegét fel nem ismerő felületes szemlélőtől a napjainkban érezhető drágaság hatása alatt oly gyakran halljuk azt a felkiáltást, hogy hova fog az árak emez egymásból folyó lánczolatossá felcsavarása vezetni?! Valóban, az árak emelkedése, a bérek felszállása, a hivatalnoki fizetések emelése, az adócsavar erősebb meghúzása és az élet további drágulása látszólag körforgásszerűen vonják egyik a másikat maga után, úgy, hogy megállásra e mozgalomban nem nyílik kilátás. De csak látszólag. Hiszen ez éppen a felbomlott egyensúlynak, a mérleg ide-oda billenésének a következménye.

Sokáig nem találja meg egyik fél, egyik csoport, egyik osztály sem az igazi helyet a termelés eredményén való osztozás iránti küzdelemben. Mindenki megfeszíti erejét, eleinte, hogy biztosítsa magának a megszokott életszínvonalat, később, az ármozgalom általánossá válása után, esetleg azért is, hogy a felbomlott egyensúlyban magának jobb helyet biztosítson, melyet azután csak küzdelem árán hajlandó feladni. Így azután természetesen sokáig tart, a míg az egyensúly helyre áll, a míg a közgazdaság összes rétegei abba a helyzetbe kerülnek, mely a fennálló erőviszonyok mellett az egyensúlyt biztosítja. Minél közelebb jut a közgazdaság ehhez a helyzethez, annál inkább lecsendesednek a drágaság hullámai és annál kevésbé érzi a közönség magasaknak az árakat. Az új árviszonyok, melyek most már egymáshoz hangolódtak, ismét lassankint megszokottá válnak és helyreáll a normális állapot.

II.

Az árviszonylatok minden eltolódásának a legérzékenyebb hatása, mely természetesen a drágaság vagy az árdepressio korszakaiban — hirtelen következvén be — legerősebben és legfájdalmasabban jelentkezik, a termelés eredményében való részesedés arányának a megváltozása. Az a rész ugyanis, mely a társadalmi termelés eredményéből kinek-kinek jut, mindig szorosan összefügg az árakkal, azzal a viszonygyal, melyben az egyes egyének részéről kicserélni óhajtott jószágok vagy szolgáltatások a többihez a becserélés lehetőségét illetőleg állnak. Hiszen a teljesített szolgálatok vagy az eladott árúk ára az, mely a legtöbb esetben az egyének jövedelmét képezi. A földbirtokos jövedelme a föld

termékeinek árától, a tőkésé a tőke árától, az elérhető kamattól, a munkásé a munka árától, a munkabértől, a vállalkozó nyeresége pedig a kész termékek és termelési tényezők árától egyaránt függ, mert a kettő közötti különbség határozza meg tiszta nyereségét.

Ez azonban az ártól való függésnek csak az egyik oldala, mert mindezek a termelők, persze különböző mértékben, még más, az elmélet szempontjából még nem eléggé méltányolt irányban is függenek az ártól, t. i. mint fogyasztók. Ez a függés természetesen megvan azoknál is, a kik mint termelők, vagyis jövedelmük alakulása szempontjából a szorosabb értelemben vett ártól nem függenek, mert nem az anyagi termelésben való részvételből huzzák jövedelmüket. Az államhivatalnok, az ügyvéd, a festő, a színész jövedelme, ha annak pénzértékét nézzük, különböző fokban ugyan, de mégis általánosságban független az áralakulástól, mindamellett természetesen a tényleges jövedelmük, az, a mit a társadalmi termelés eredményéből maguknak biztosítani tudnak, mégis nagy mértékben függ az árak színvonalától.

Ebből is látszik már, a mi a továbbiakból még jobban ki fog tűnni, hogy az ártól való függés mily rendkívül bonyolult. Az elmélet eddig, ámbár az ártörvényekkel behatóan foglalkozott, nem vizsgálta eléggé az áraknak azt a befolyását, melyet azok a gazdasági alanyoknak fogyasztói minőségükben való érintése útján magára a jövedelemeloszlás folyamatára gyakorolnak, pedig éppen a drágaság kérdése egyik legfényesebb bizonyítéka annak, hogy mily nagy szükség van a jövedelemeloszlás ezen oldalának a vizsgálatára is, mert magában a termelői minőségben szabott ár csakis egyik eleme a tényleges jövedelemnek, melynek a pénzbeli jövedelemtől való eltérését az elmélet kellőképpen ugyszólván csak a munkabérenél domborította ki a névleges bér és tényleges bér szembeállításával. Pedig sok tévedés kell, hogy csússzék a jövedelemeloszlásról alkotott képünkbe, ha csak azt látjuk, hogy miként növeli p. o. egyik osztály a bevételeit és e mellett nem fordítunk figyelmet arra, hogy kiadásai nem változtak-e talán szintén?

Az egyes gazdasági csoportoknak az áralakulástól való függése bonyolult volta daczára meg kell kísérelnünk annak a természetét felderíteni, másképp a drágaság tünetnyének úgy szólván csak külső megjelenési alakját ismerjük az árak magasságában, ellenben tulajdonképpen lényegét nem értjük meg. Ide vonatkozó vizsgálataink kiindulási pontjául azt választhatjuk, a mit a drágaság lényegére vonatkozólag fent megállapítottunk.

Ha ugyanis a drágaság fenti értelmezéséből, abból indulunk ki, hogy az az árak egymás között, valamint a jövedelmek és az árak közötti egyensúly felbomlásában áll, mely egyensúly, mint a mérlegnél, ismételt

kilengések után megint helyreáll, akkor először is tisztán kell, hogy álljon előttünk az, hogy az árváltozások okozta társadalmi hatások vagyis a társadalmi termelés eredményében való részesedésben bekövetkezett eltolódások két csoportra oszlanak. Azokra, melyek az átmeneti korszakban, az árhullámzások és az egyensúlykeresés korszakában állnak elő és azokra, melyek állandóak és maradandók, mert az egyensúly helyreállításával kapcsolatosak, annak járulécai. E megkülönböztetés azért szükséges, mert nyilván az átmeneti korban, melyet mint a drágaság valódi megtestesítőjét ismertünk föl, más irányzatúak a változások a jövedelemeloszlásban is, éppen a megbomlott egyensúly és az ideiglenes jelleg folytán, más erőknek és tényezőknek kedveznek, mint azok az eltérések, melyek később az egyensúly helyreállításával a régi, kiindulási helyzettel szemben mint az ármozgalmak végleges és maradandó eredményei keresztülhatolnak. Míg ugyanis az előző csoportba tartozó változások erősen összefüggnek ideiglenes előnyök és fölények kihasználásával, óriási conjuncturális nyereségekkel és nagy nélkülözésekkel egyaránt, addig azok a kiindulási helyzettel szemben mutatkozó változások, melyek mellett az egyensúly létrejön, az összes termelési és fogyasztási tényezők állandó érdekeit inkább tükrözik vissza és márcsak azért is az érdekek bizonyos összhangját tüntetik fel, — ha ez a kiindulási helyzet összhangjától nagyon eltérő is lehet, — mert az árak egyensúlyba helyezkedése állandóbb árviszonylatok kialakulása egyáltalában csak a gazdasági érdekek ellentéteinek bizonyos kiegyenlítődése mellett képzelhető el. Hiszen az árviszonylatok csak akkor állandósulhatnak, ha azok egyfelől a gazdasági szervezetnek és termelési technikának megfelelő kínálaton, másfelől pedig a lakosság culturfokának és osztálytagozódásának megfelelő kereslet hatályos érvényesülésén alapulnak. Természetesen távolról sem állítjuk, hogy az árviszonylatok csak az összes jogosult kívánságok teljesülésével állandósulhatnak és hogy a gazdasági egyensúly csak akkor állhat helyre, ha mindenki a termelési technika állásának megfelelő legközelebbi szükségletkielégítést érheti el. Az árviszonyok azonban mégis csak az egyes jövedelmi ágakkal való oly összhangba kerülésük mellett állandósulhatnak, midőn az egyes osztályok számára gazdasági szerepüknek és culturszínvonaluknak megfelelő részesedést biztosítanak a társadalmi termelés eredményéből. Hogy az ily egyensúly helyzetben való részesedésbe is erősen beleszól a gazdasági rendünk mozgató erejét kivető magántulajdon és a benne rejlő hatalmi elem, melyhez egyéb az egyes osztályok részéről különböző mértékben igénybevett hatalmi eszközök is hozzájárulnak, azt senki sem vonhatja kétségbe, de az egyensúly helyzete a gazdasági életben csak úgy állhat helyre, ha ezen hatalmi elemek túltengése bizonyos ellensúlyra talált. Ez is mutatja, hogy az egyensúly helyzete a gazdasági fokunkon nélkülözhetetlen, részint pedig kiküszöbölhe-

tetlen hatalmi tényezők csupán szabályozottabb működése mellett állhat helyre, úgy hogy ezek a tényezők inkább az átmeneti, az áringadozási korszakban állnak előtérben. A fentiekből következik továbbá az is, hogy az átmeneti korban a termelői és fogyasztói részesedés, az egyesek és esetleg egész osztályok bevételei és kiadásai közt az összhang sokszor alaposan megbomlik, hiszen éppen ez okozza a drágaság tüneteit, míg ha változott is az ujonnan előálló egyensúlyhelyzetben ez a viszony a régivel szemben, mégis a jövedelemeloszlás termelői és fogyasztói oldalának bizonyos összhangba kell egymással kerülnie ahhoz, hogy az árviszonylatok állandósulhassanak. Más termelői és fogyasztói csoportok tehát azok, melyek az átmeneti, az egyensúly keresési korban előtérben állnak, mint azok, a melyek az árak egyensúlyának helyreállása mellett követeléseikkel keresztülhatolnak.

A mint fent láttuk, a vállalkozó az, a ki az áralakulástól a legközvetlenebbül és a legtöbb oldalról függ. Az ő jövedelme nem szerződészerű, kikötött jövedelem, mint a munkásé, a tőkésé vagy a földet bérbeadó földbirtokosé, hanem egyenesen a termelési tényezők és a termelt árúk ára közötti különbözetből alakul. Őt érintik tehát leggyorsabban és legközvetlenebbül az árváltozások. Első pillanatra ebből azt kellene következtetnünk, hogy tehát ő az, a kit az árváltozások és főképp az árviszonylatok olyan eltolódásai, mint a milyeneket drágaságnak nevezünk, a legsúlyosabban is érintenek. Ha jelentékenyebb áreltolódások vannak, ezt a vállalkozó nemcsak mint fogyasztó, mint árúk fogyasztója érzi, kivált ha nyers- és segédanyagai megdrágulnak, hanem mint termelő is, mert mint ilyen termelési tényezők fogyasztójaként jelentkezik, ezek tulajdonosai pedig előbbi színvonaluk megtartása érdekében szerződészerű jövedelmük felemelésére törekszenek. A vállalkozónak tehát, ha csak nem saját ténykedéséből kifolyólag állott módjában kész termékei árát felemelni, legelőször és legérzékenyebben kellene éreznie a drágaságot. Hogy ez általánosságban még sincs így, annak egyik fő oka az, hogy a költségtörvény a fentebb ismertetett módon a vállalkozónak az esetek nagy részében lehetőséget nyújt arra, hogy a vele szemben jelentkező drágaságot tovább adja. A mint ugyanis fent bővebben kifejtettük, a vállalkozó sajátos helyzeténél fogva maga lesz a drágaság propagálója, a midőn emelkedett költségeinek megfelelően kíséri meg saját termékei árának a felemelését. Éppen ezért ő reája nézve legkönnyebben lesz átmeneti jellegűvé a drágaság.

Nagyban előmozdítja ezt már magában a vállalkozó gazdasági szerepe és a vállalatnak, mint specialis gazdasági szervnek a természete. A fogyasztó a drágaságot csak akkor érzi meg és méltatja figyelemre, midőn az már bizonyos fokig előrehaladt. Kiadásait a legtöbb fogyasztó

részleteiben nem igen tartja nyilván és azok összességéről csak igen általános és szétfolyó képe van. Éppen ezért a cikkeknek fillérekkel való drágulását, míg ez csak egyes áruknál következik be, a legtöbb fogyasztó eleinte nem is méltatja figyelemre és a drágaságot egyáltalában csak akkor észleli, midőn az vagy egyes nagyobb mértékben fogyasztott cikkeknel már jelentékeny áremeléseket idézett elő vagy pedig már az árszínvonal általános emelkedése következett be. És ha az emelkedő drágaság kiadásait annyira emeli, hogy bevételei és kiadásai közt az egyensúly elkezd megbomlani, akkor is önmagát sújtja, ha kevesebbet vásárol és épp ezért saját hátránya nélkül úgyszólván csak közvetett módon, a fogyasztói minőségében megérezett áremelkedéseknek termelői minőségében való érvényesítése, magasabb követelések támasztása, bérkövetelések, fizetésemelési mozgalom, haszonbér felemelése útján küzdhet az ellen. Hogy pedig sikerül-e az egyik minőségében, t. i. mint fogyasztó megérezett rövidülést mintegy átszámítva és átvive másik minőségében, t. i. mint a termelésben résztvevő egyén szerepében érvényesítenie, az kérdéses, és a mint mindjárt látni fogjuk, okvetlenül legalább is hosszabb küzdelmet tesz szükségessé és időt igényel. A vállalkozó ellenben, ki minden fillért elkönnyvel és egyébként is nagy összegeket forgat, természetesen első pillanatra felismeri és megéri, ha valamely cikk megdrágul; legyen az emelkedés mértékegységenként csak egy fillér valamely hányada is, az ő számításaiban az már érezhetően jelentkezik. Már a jelenség gyors felismerése is tetemesen megkönnyíti helyzetét a védekezés szempontjából. De éppen a termelés és a javak megosztása szempontjából neki jutó központi helyzetnél fogva a költségei emelkedésének megfelelő áremelések alakjában ő közvetlenül igyekezhethet az áremelkedés folytán rája nehezedő tehertől szabadulni és nem kell oly kerülő utat követnie, mint a fogyasztónak akkor, a midőn az élet drágulásáért csakis termelői minőségében támasztott igényei növelésével kárpótolhatja magát.

Azonban a vállalkozó a legtöbb esetben a drágaság korszakában, akkor tehát, midőn az árszínvonal felcsigázása történik, nemcsak az emelkedett árakból származó teher viselése elől tud kitérni, hanem ebből az állapotból könnyen jelentékeny előnyöket is huzhat. Az újabb jövedelemeloszlási elméletek, kezdve Böhm-Bawerk híres tőkekamatelméletén, mely, a mint más helyen kimutatni igyekeztem¹⁾ voltaképp egész jövedelemeloszlási elméletet foglal magában és folytatva a legtöbb amerikai és több német és angol író elméletein, úgy szólván kivétel nélkül nagy súlyt helyeznek arra, hogy a vállalkozó, mint a termelés szervezője és irányítója, a ter-

¹⁾ *A határhaszonelmélete*, Budapest, 1904. IX. fejezet.

melés eredményében való részesedés tekintetében előnyös helyzetben van. Következik ez egyrészt abból, hogy az ő tulajdonképpeni eleme a piac, melyet ő ismer legjobban, másrészt pedig abból, hogy a mai technika szerinti hatályos termelésre úgyszólván csak az ő kezében nyernek életet a termelési tényezők, minélfogva ma a termelési tényezők igazán hatályos értékesítésére ő úgyszólván az egyedüli értékesítési lehetőség.

A mi legelőször is a termelési tényezők birtokosaival szemben való előnyeit illeti, ezek közül a munkásokkal szemben való előnyös helyzete szorul talán legkevésbé hosszasan fejtegetésre. Kétségtelen ugyan, hogy munkás nélkül a vállalkozó nem tud dolgozni, de, a mint arra Seager¹⁾ más összefüggésben rámutatott, van egy határ, melyet ő margin of indifference-nek nevez, a hol a munkás és a gép helyettesíthetik egymást, a hol t. i. ezek alkalmazása a vállalkozónak egyforma kiadást okoz. Tehát a munkás is az esetek jelentékeny részében csak bizonyos bérkövetelések határain belül nélkülözhetetlen a vállalkozóra nézve, bár természetesen mindenhol a gép által nem helyettesíthető. De még ha a munkások túlnyomó többségének a minden körülmények közt való nélkülözhetetlen voltából indulunk is ki, a vállalkozók a munkások óriási éhes tömegeivel állnak szemben, kik nem várhatnak munkájuk értékesítésében kedvező conjunkturákra és ez már magában nagy fölényt biztosít a vállalkozónak, ki mint Böhm-Bawerk kifejezi, a jelenlegi, a fogyasztásra kész javak birtokában van, melyeket a munkásoknak csak akkor enged át, ha gyárába lépnek dolgozni. Bár az újabb elméletek éppen a tényleges fejlemények, az élet közelebbi szemlélete alapján Ricardo szomorú munkabérelméletétől, a Lassalle-féle vasbértörvénytől és a Marx-féle kizsákmányolási elmélettől elfordultak és kellőképp méltányolják a munkások szervezkedése által a bérharcban elért előnyöket, mégis a munkások többségére nézve a vállalkozó fölényét a bérküzdlemben elismerik, sőt egyes újabb írók, mint Pierson²⁾ és Hobson³⁾ rámutatnak arra is, hogy egyelőre mennyire részlegeseknek kell maradni azoknak a sikereknek, melyeket a béremelések terén a munkások szervezkedés által elérhetnek. Utalnak ugyanis arra, hogy a munkásszervezetek csak akkor érhetnek el béremeléseket, ha tagjaik számát korlátolva, vagy legalább is a szervezetbe való belépést igen megnehezítve, alászállítják az illető munkáscsoportokra vonatkozó munkakinálatot, miáltal ellenben a munkások kívül álló tömegei, a szervezetlenek milliói annál súlyosabb helyzetbe kerülnek. Ha Pierson és Hobson talán némileg túl

¹⁾ *Introduction to Economics*. 3 ed. 1908., 260. old.

²⁾ *Principles of Economics*. I. kötet, 270. old.

³⁾ *The Industrial System*. II. ed. 90—91. old.

is becsülik a bérharcz számszerű, pusztán mennyiségi elemei jelentőségét, azért kétségtelenül el kell ismernünk, hogy a munkakinálat csökkentése egyik főeszköze a béremelésnek és hogy ezen kínálatnak az egyik helyen való csökkentése, minthogy maguknak a munkára szorulóknak a száma ez által nem lesz kisebb, másik helyen a kínálat növelésével megboszulja magát.

De nemcsak a munka túlkinálata hozza a munkást a vállalkozóval szemben hátrányos helyzetbe, hanem egyéb körülmények is. A munka fel nem halmozhatása folytán minden munka nélkül eltöltött nap a munkásra nézve egy érték elveszését jelenti, melyet többé vissza nem szerezhethet. A nagy vagyoni különbség vállalkozó és munkás közt szintén egyenlőtlené teszi a küzdelmet, a mint ugyanily irányban hat a vállalkozó és munkás műveltsége és gazdasági ítélőképessége közötti különbség, ámbár e téren is a munkások szervezkedése és szervezetek higgadtabb mederbe terelődése sokat tesz, mert a hol a munkások szervezkedése a gyermekbetegségeken és az ezekkel járó tagadó állásponton a mai társadalmi szervezettel szemben túljutott, ott képzett, a piaczi helyzetet értelmesen megítélni tudó titkárokat alkalmaznak a szervezetek. Az a körülmény azonban, hogy a tanult gyári munkás munkaerejét megfelelően egyedül úgy értékesítheti, ha a vállalkozónál munkába áll, a szervezkedés által is érintetlen marad.

Azok az előnyök, melyeket a termelési tényezők bevásárlásánál a vállalkozó a munkással szemben élvez, annyira igénybevették a tudomány figyelmét, hogy szinte nem is vette észre, hogy a vállalkozó a tőkessel szemben is nagy előnyben van a piacon. Pedig az, a mit most a gyári munkásról megállapítottunk, hogy megfelelően csak a vállalkozónál értékesítheti munkáját, bár szűkebb értelemben és sokkal több kivétellel, de mégis elég általánosan érvénynyel bír a tőkésre vonatkozólag is. A modern gazdasági szervünk, a vállalat kifejlődésével és a kiélesedő gazdasági küzdelemmel párhuzamosan a tőkésre nézve egyre bonyolultabbak lesznek azok a feltételek, melyek mellett maga alkalmazhatja termelésre tőkáját. Vállalkozónak ma már születni, vagy legalább is neveltetni kell; értvén itt természetesen az olyan vállalkozót, ki nagy tőkét alkalmaz vállalatában. A ki az üzleti légkörtől távol bármily magas műveltségben nevelkedett, hacsak nem vállalkozói tehetség, mi azonban más irányú nevelésnél csak kivételesen tör magának utat, az saját nagyobb tőkéjének a gyümölcsöző felhasználására a vállalkozó segítsége nélkül rendszeren nem képes. Tőkéjét a tőkepiacra viszi és ott kínálja, sőt ott kénytelen értékesíteni és ha nem hajlandók neki oly árat, oly kamatot érte fizetni, mint a milyent szeretne, akkor a legritkább esetben foghat ezzel a tőkével maga termeléshez. Sőt bizonyos fokig még az az analogia

is fennáll a munkással szemben, hogy minden napi veszteség érzékenyen sújtja a nagy tőke birtokosát, ha azt értékesítetlenül heverni hagyja. A mai bank- és tőzsdeszervezet úgyszólván automatikus módon a vállalkozó felé tereli a tőkét és a tőkefelhalmozás előrehaladása a tőkekinálatot is egyre növeli. Így a vállalkozók nagy része a tőkessel szemben is nagy előnyben van és így annak esetleges fokozott követeléseivel szemben könnyen sikeresen ellenállhat.

Áttérve már most annak a viszonynak a jellemzésére, mely a vállalkozó és a fogyasztó között fennáll, mindenekelőtt szemünkbe ötlük az, hogy a pontosan könyvet vezető vállalkozóval, mint már érintettük, a bevételeit és kiadásait, kivált az utóbbiakat kevésbé ellenőrző fogyasztó áll szemben. Míg mint keresők érezzük magunkat, addig még inkább vagyunk a gazdasági számítás gondolatának az uralma alatt, de ha napi munkánktól kifáradva mint vevők, mint fogyasztók keressük azokat a tárgyakat, melyek elszórakoztatnak és testünket, lelkünket ismét munkaképessé teszik, akkor kevésbé uralkodik rajtunk a gazdasági szellem. Legalább is a fogyasztók igen nagy tömegeiről mondhatjuk ezt. Hozzájárul ehhez természetesen az a fogyasztóra nézve tipikusnak mondható jelenség is, hogy a piacot nem ismeri eléggé. Szorosan összefügg ez ismét azzal a lélektani jelenséggel, melyet most jeleztünk, hogy t. i. az ember mint kereső többé-kevésbé az üzleti világba beilleszkedik, mint fogyasztó ellenben szellemét nem akarja ismét gazdasági dolgokkal, a beszerzési források pontos felkutatásával és a piacnak a tanulmányozásával fárasztani, mi pedig szükséges volna ahhoz, hogy az üzletileg fellépő és mint kereső vele szemben álló vállalkozóval egyenrangú fél lehessen az árküzdőben. Hogy pedig ez mit jelent, azt kellően csak azóta méltányoljuk, a mióta a subjectiv értékelmélet élesen megvilágította az érték- és az áralakulás lélektani rugóit és kimutatta, hogy az ár az egymással szemben álló vevők és eladók subjectiv értékbecsléseiből alakul. Éppen azért, mert az árú értékére vonatkozó, lélektani alapon nyugvó ítéleteknek döntő szerep jut az áralakulásban, a piacnak az ismerete, az egymással szemben álló kereslet és kínálat kellő felismerése nagy hatással van arra, hogy az egyes feleknek az árküzdőben milyen befolyás jut. Mióta tudjuk, hogy a kínálat és kereslet nem mechanikus egymásra hatásában dönti el az árat, hanem az ember ítélőképességének a közvetítésével, azóta méltányolhatjuk csak kellően, hogy a piacon mily egyenlőtlen felek a fogyasztó lélektanát, szükségleteit, életmódját állandóan tanulmányozó vállalkozó és a termelő viszonyai iránt többnyire egészen tájékozatlan fogyasztó.

Ha azonban figyelembe vesszük azokat az eredményeket, melyeket az árelmélet terén a subjectiv értékelmélet csapásán haladva, Hobson

hozott felszínre, akkor még jobban kitűnik annak a jelentősége az ár-
alakulás szempontjából, hogy az egyes felek mennyire vannak a piaczi
helyzet felől tájékozva. Hobson ugyanis igen érdekes fejtegetéseiben
rámutatott arra, hogy szabad verseny mellett a subjectiv értéktételek
szembenállása adott mennyiség mellett sem állapít meg egyetlen pontot,
mint a melyen kereslet és kínálat metszik egymást, tehát csak egy
lehető árat, hanem csupán árhatárokat.¹⁾ Az úgynevezett határpárok, melyek-
nek a becslése szerint egységes ár alakul a piacon, csak egy felső és egy
alsó határt állapítanak meg az árra nézve, és az, hogy ezen a határon
belül hol állapodik meg az ár, nem függ többé szorosabb értelemben
vett gazdasági tényezőktől, hanem főképp attól, hogy mennyire ismerik
az egymással szemben álló felek kölcsönösen az árúra és a pénzre
vonatkozó becsléseiket. Az, a ki nem tudja, hogy a vele szemben álló
fél mennyire hajlandó hangoztatott árköveteléséből, illetőleg pénzajánla-
tából engedni, könnyen attól a félelemtől indítva, hogy a vételtől
elesik, illetőleg árúja a nyakán marad, oly árba egyezik bele, melyet
éppen azért, mert nem egy fix pontról, hanem csak árhatárokról van szó,
módjában lett volna magára nézve előnyösebbé alakítani. Hobson téte-
lének igazolásául gondoljunk csak arra, hányszor történik meg velünk,
hogy jelentékenyen többet fizetünk valamiért, a mit élelmesebb
társunk sokkal olcsóbban megvásárol; pedig bizonyára még az
az ár is, melyen társunk az árúhoz jutott, úgy van megállapítva,
hogy az eladó nem veszít azon. Teljesen megérthetjük Hobson okos-
kodásának szem előtt tartásával azt is, hogy miért sokkal érzékenyebb
az ár p. o. a nyersanyagok és a félgyártmányok piacán és általában a
nagyban való vásárlásnál, mint a detailkereskedelemben. Ott vállalkozó
vállalkozóval áll szemben és mindkét fél a leggondosabban számít és
beható ismeretével bír a piacnak, mint a hogy az a legtökéletesebb
piacon, a tőzsdén jut leginkább kifejezésre, hol az ár a kínálatot és keres-
letet csak távolról érintő körülmények hatása alatt is számbavehető kilen-
géseket végez, jeléül annak, hogy mily pontosan tükrözteti vissza a gaz-
dasági helyzetet az összes arra ható tényezők figyelembevételével, míg
a detailkereskedelem ezekről a gazdasági finomságokról mit sem tud és
az üzleti viszonyoknak éppen a fogyasztó tájékozatlan volta folytán csak
igen durva mérlege. Ha az áralakulás folyamatának ezt a természetét
szem előtt tartjuk, akkor nem fogjuk azokat az előnyöket alulbecsülni,
melyekkel a legtöbb esetben a vállalkozó a piacon a fogyasztóval szem-
ben rendelkezik.

De, legalább az iparágak nem jelentéktelen csoportjában még egy

---

¹⁾ V. ö. *Economics of Distribution*, New-York, 1907. 14—22. oldal.

másik körülmény is növeli a vállalkozónak a fogyasztóval szemben elfoglalt helyzetének az előnyös voltát. Nevezetesen a vállalkozó az, a kinek legnagyobb és legközvetlenebb lefolyása van az árukulás tényezői között az ember kezében levő legfontosabb tényezőre: a kínált mennyiségre. Természetesen nem egy vállalkozó, hanem az összes vállalkozók kormányozzák az árukból rendelkezésre álló kínálatot és pedig igen különböző mértékben. A mai gazdasági rendünknek ellenségei részéről annyira szemére vetett termelési anarchia, mely a piac áttekinthetőségének és gyakran kormányozhatóságának a hiányából származik és a befektetett tőkék foglalkoztatásának a szükségessége csakúgy korlátozzák az egyes vállalkozót a rendelkezésre álló mennyiség szabályozásában, mint a verseny, melyről még szó lesz. Mindamellet a termelési ágak jelentékeny részében ezen korlátokon belül is elég tág tér marad, melyen belül a vállalkozónak módjában áll a piacra kerülő mennyiséget befolyásolni. A mint azt Commons¹⁾ igen érdekesen megvilágította, még a közvetlenül a természeti erők által létrehozott terményeknél — igaz, hogy az emberi munka és tőke ezek termelésében is egyre nagyobb szerephez jut — sem befolyásolják az értéket és az árat közvetlenül azok az arányok, melyeket az ő kincsei rendelkezésre bocsátásában a természet teremtett, hanem az ember irányító befolyása még ezeknél is erősen jelentkezik az által, hogy az egyik irányban a természet kincseit jobban, a másikban kevésbé siet kiaknázni. Az a körülmény, hogy a vállalkozó, ki ma ezt a szabályozó befolyást gyakorolja és pedig annál erősebben, minél bonyolultabb termelési folyamatot megkívánó áruhoz érkezünk, nem tudja termékeit tetszésszerűen mennyiségben egyforma előnyösen értékesíteni, őt gondos számításra készíti abban az irányban, hogy mily fokig emelje ki a természet kincseit és hozza mozgásba a természet hatalmas erőit, a mennyire már t. i. ezeket a technika fejlődése akaratának alávetette. E bíráló tevékenységében nem az vezeti őt természetszerűleg, hogy annyit állítson elő, a mennyit csak lehetséges veszteség nélkül, vagyis nem arra fog törekedni, hogy a mennyiség növelése által az árat a termelési költségekre süllyeszze, hanem, hogy azt lehetőleg ezek fölött tartsa a mennyiség oly szabályozásával, melynek eladása mellett a legnagyobb nyereségre tehet szert. Tökéletesen ez természetesen csak a monopolistának sikerülhet és ennek is csak akkor, ha a monopoliuma korlátlan, mivel szemben még a monopoliumok tanát a legközvetlenebb tapasztalatok alapján fejlesztő amerikai írók is megjegyzik, hogy korlátlan monopolium a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Másfelől azonban az áralakulás jelenségeinek vizsgálatánál, úgy hiszem, nem szoktuk eléggé

¹⁾ *Distribution of Wealth.* 15—17. oldal.

figyelembe venni, hogy a korlátlan monopólium és a teljesen szabad verseny között számos átmeneti állapot van, melyek sokkal jelentékenyebb része kerül kivált a nagy tőkékkel dolgozó termelési ágakban a monopóliumi polushoz közelebb, mint a szabad verseny polusához. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor nem fogjuk kicsinyelni azt a befolyást, mely a vállalkozónak, mint a termelés kormányzójának a mennyiség irányításában jut és egyuttal a „termelési anarchia“ vádját is sok tekintetben enyhébbnek fogjuk tartani, mint a milyennek az első pillanatra látszik. Még ez a többnyire csak részleges monopólium is valamelyes, a monopolistikus elemekkel erősödő, a szabad verseny elemeivel pedig csökkenő, de az esetek nagy részében mégis számbavehető befolyást enged a vállalkozónak a termelt és még inkább a piacra dobott mennyiség szabályozására. Általánosságban legalább is ahhoz elegendő a vállalkozó befolyása a piacra kerülő mennyiségre, hogy a fogyasztóval szemben ezzel is fölényt biztosítson magának, bár természetesen oly esetek is nagyobb számban vannak, midőn az árú romlékonysága vagy más körülmények a fogyasztónak adnak az eladóval szemben előnyt.

A vállalkozó azon előnyei közül, melyeket a termelési tényezők tulajdonosaival és a fogyasztókkal szemben a piacon élvez, természetesen általában egyik sem korlátlan. Már a fentiekben is jeleztem azokat a korlátokat, melyekkel a vállalkozó a piacon találkozik és így most csak néhány rövid kiegészítő megjegyzésre kívánok szorítkozni.

A mi mindenekelőtt a munkásokat illeti, ezek éppenséggel nemcsak a szervezkedésben bírják azt az ellensúlyt, mely a vállalkozónak a bér alacsonyan tartására irányuló törekvéseit korlátok közé szorítja. A munkaadók egymásközötti versenye a munka túlkinálata folytán kivált a közönséges tanulatlan munkánál alig jut érvényre, ellenben minél inkább tanult és különös szakképzettséget igénylő munkásokról van szó, annál jobban érvényesül ez a verseny a bérek emelése irányában. A munkaadók szervezkedése természetesen ezt a munkásokra jótékony hatású versenyt is kizárhatja. Az elhelyezést kereső tőkék gyarapodása és új vállalatok keletkezése ellenben a vállalkozóknak munkások biztosítása iránt folytatott versenyét éleszti és Böhm-Bawerk¹⁾ p. o. oly súlyt helyez erre a körülményre, hogy a vállalkozónak a munkással szemben való fölényét jelentékeny részében a mai gazdasági szervezet mellett rendes körülmények közt ezzel a versenynyel ellensúlyozva látja. Ha nem is megyünk ily messze és a tanulatlan munkára nézve általában a vállalkozók egymás közötti versenyét kevésbé hatályosnak tartjuk

---

¹⁾ V. ö. *Capital und Capitalzins*, 2. kiadás, II. köt. 385. old.

a munkáskezek túlkinálata folytán, a tanult munkásokkal szemben határozottan jelentőséget kell e versenynek tulajdonítanunk, hacsak nem áll a munkásság egy hatalmas munkaadó szervezettel szemben, melynek azonban a maga részéről is hasonló szervezetet szokott szembeállítani. De a vállalkozó hatalmát a munkással szemben újabban maga az államhatalom szokta a törvényes munkásvédelem, az állami socialpolitika kifejlesztésével számbavehetően korlátozni. A munkaidő megszabása, az úgynevezett védett osztályok, nők, gyermekek részére külön szabályok megállapítása, a munkarendek ellenőrzése és számos más idevágó intézkedés a munkabér alakulására is kihat, különösen, ha meggondoljuk azt, mennyire igaza van Hobsonnak¹⁾, a midőn kifejti, hogy nem az egyén megélhetési szükséglete — természetesen a munkás megszokott standardjának megfelelően — van befolyással a munkabér alakulására, hanem az egész családé, úgy, hogy akkor, a midőn a munkások úgynevezett védett csoportjai munkájukban szűkebb térre szorúlnak, a munkabérek végeredményben aligha sülyednek.

A vállalkozó és a tőkés közötti viszony megvilágítására már megemlítettem azt, mennyiben lehet befolyása a vállalkozási célokra kölcsönvett tőke kamatjára annak a körülménynek, hogy a tőkés esetleg maga is a vállalkozók sorába léphet, ha tőkéje idegen kezekben keveset jövedelmez. Rámutattam arra, hogy ez csak bizonyos feltételek között lehetséges és hogy a tőke pusztá tulajdona a vállalkozói szerepre még nem képesít. De kétségtelen, hogy hosszabb időn belül a befektetési célokra kölcsönadott tőkék alacsony kamatozása, másrészt pedig a vállalati nyereségek fellendülése mellett a tőkésosztálynak a vállalkozói szerepre inkább való előkészülése a kamatláb túlságos sülyedésének határt szab. Figyelembe kell azonban itt vennünk még egy másik körülményt is. A tőkefelhalmozódás ütemére nem lehet közömbös a kölcsöntőke kamatlábának az alakulása. A kamatláb sülyedése — mondanom sem kell, hogy csak a tetemes sülyedése — a tőkegyűjtés folyamatát is lassítja, mert egyre növeli azok számát, a kiknél a felhalmozásban, a javakban a fogyasztástól való visszatartásban rejlő áldozat nem éri el többé azt a hasznot, melyet a megtakarított tőke gyümölcsöztetése a megváltozott körülmények közt rájuk nézve képvisel. A tőkekinálatnak ily módon való alászállása, hacsak más körülményekből kifolyólag nem csappan meg a vállalkozási kedv is, a tőkekamattal emelkedését idézi elő. A tőkekamatot tehát a vállalkozók versenye nem szállíthatja le bizonyos határon alul.

A legnagyobb mértékben megérdemli érdeklődésünket az, hogy mennyiben és miben vannak a korlátai annak a bizonyos fölénynek, melyet

¹⁾ V. ö. *The Industrial System*. 2. ed. 83—84. oldal.

— a mint a fentiekben igazolni igyekeztünk — a vállalkozó a fogyasztóval szemben gyakorolni képes. Erre vonatkozólag ugyanis a legújabb, kiváltképp az amerikai irodalom, érdekes, továbbszövésre érdemes gondolatokat vetett felszínre.

Az a korlát, melyet a termelő és fogyasztó közötti árküzdelemben a közgazdaságtan tudománya Smith Ádám óta kellőképp méltányol, a termelők versenye. Ez az, a mi a classicus nemzetgazdaságtan tanítása szerint az árat olyan színvonalra szállítja le, mely az adott körülmények között a fogyasztóra a legelőnyösebb és a mely a tetszés szerint szaporítható árúknál nagyjában a termelési költségeknek felel meg. A verseny tehát e szerint, ha vannak is átmenetileg az árak a termelési költségeken felül állásából származó nyereségek, azokat idővel eltünteti és az árat a termelési költségek színvonalára süllyeszti. Az árban, legalább is az egyensúlyhelyzetben, — ezt jól meg kell jegyeznünk — ezen tanításnak megfelelően csupán költségelemek foglaltathatnak, melyek közé természetesen a természetében csak lassankint felismert vállalkozói nyereség bizonyos átlagos magasságát is be kell számítanunk.

Természetesen ez csak a szabad versenynek alávetett termelési ágakra vonatkozólag áll, mert ott, a hol monopolistikus elemek mutatkoznak, az árak a termelési költségek színvonalára süllyesztése automaticamente be nem következik. De vajjon a verseny teljesen szabadon és tökéletesen érvényesül-e valahol a vállalkozás terén? Hiszen még ott is, a hol nagyobb tőkére nincs szükség, melyet olyan valakinek, a ki vállalkozói képességét még be nem bizonyította és egyéb biztosítékot sem tud nyújtani a tőkésnek, megszerezni mindig nehéz, vállalat megindítására személyes tulajdonságok és bizonyos előképzettség szükségesek. Igaz, hogy bizonyos termelési ág jövedelmezősége serkentőleg hat az ily feltételeknek minél többek részéről való megszerzése irányában, de ez ismét hosszabb időt igényel, mely alatt a viszonyok is változhatnak, de az üzleti viszonyok ismerete, kivált az egyes termelési ágak viszonyainak a beható ismerete szélesebb körökben nagy mértékben aligha tételezhető föl. Ennélfogva alig tekinthetjük jogosulatlannak azt a felfogást, mely bizonyos monopolistikus elemeket vél felfedezni a termelési ágak tetemes részében. Ezek az elemek természetesen a vállalkozáshoz szükséges feltételek könnyebben vagy nehezebben való megszerzésével erősen összefüggésben állnak. A kis vállalkozónál, ki kevés tőkével fog üzletéhez, kinél ezen kívül nagyobb látókör sem szükséges, a verseny eleme áll egészen előtérben és monopolistikus szempontokat nehezen fedezhetünk föl. Ott azonban, a hol nagy tőke szükséges és a hol a vállalat megindulása bonyolult feltételekhez van kötve, ha a teljes monopolum nagy kivétel is, mégis erősen, úgy hiszem, sokkal

erősebben jelentkeznek a monopolistikus elemek, mint a mennyire azokat árképződésünk szempontjából általában figyelemre szokták méltatni. Legalább is annyit el kell ismernünk, hogy a capitalismus kifejlődésével számbavehető módon növekszik azoknak az eseteknek a száma, midőn az ármegállapítás monopolistikus elemek jelentékeny közrejátszásával történik. A termelő, a vállalkozó a capitalistikns fejlődés előrehaladásával a kevés nagy üzem kialakulásával az illető termelési ágakban bizonyos áttekintést nyer a termelés eredményén, legalább is mást, mint a milyen számos kis üzem mellett lehetséges és ez által módja nyílik az előállítandó vagy legalább is a piacra bocsátandó mennyiség kisebb-nagyobb szabályozására. Ez pedig, a mint Commons¹⁾ igen szépen kifejti, módot nyújt neki arra, hogy a tetmelést oly fokon szakítsa félbe, a melyen a rendelkezésre bocsátott mennyiség értéke még a gyakorolható befolyás mérvéhez képest jelentékenyen vagy kevésbbé jelentékenyen a termelési költségeken felül marad.

De mi következik ebből az árra nézve? Kétségkívül az, hogy az számos esetben nem tartalmazhat kizárólag csak költségelemeket, hanem abban kisebb-nagyobb mértékben oly elemek is foglaltatnak, melyek nem alkotják a vállalkozó tevékenységének vagy az általa egyesített termelési tényezők valamelyikének a mozgásba hozásához szükséges minimális egyenértéket, hanem azon felül vannak. Nem kívánok természetesen itt ezen monopolistikus jövedelmi elemek bővebb fejtegetésébe bocsátkozni; csak jelezni óhajtom, hogy ezek azok a jövedelemeloszlási elemek, melyeket kivált Marshall kitűnő vizsgálatai nyomán járadéknak ismert föl a tudomány és melyeknek beható elemzését találjuk a monopoliumok hazájának, Amerikának új közgazdasági irodalmában, hol meg lehetőszen központi szerepet tulajdonítanak az árelméleti és jövedelemeloszlási fejtegetésekben az első sorban a vállalkozó és egyes jószágforrások, valamint szabadalmak (Commons szerint az amerikai ipar öthöd része szabadalmakon nyugszik²⁾) javára eső járadéktermészetű jövedelmeknek, surplusoknak.

Ha az áralakulásnál és a jövedelemeloszlásnál jelentkező monopolistikus elemeket figyelembe vesszük, akkor kevesebb bizalommal lehetünk gazdasági rendünk iránt abban a tekintetben, hogy az az árat oly határok között szabja meg, melyek között a vállalkozó, vagy a termelés valamely tényezőjének monopolistikus birtokában levő tulajdonos a fogyasztóknak árleszállítás alakjában kénytelen volna a csökkent termelési költségekből vagy más körülményből származó előnyt átengedni. A versenyben mindezek megfontolása után tehát nehezen láthatunk olyan

¹⁾ *Distribution of Wealth*, 15. és 155. oldal.

²⁾ E. i. m. 252. old.

gazdasági erőt, a mely a vállalkozó fentjelzett előnyeit a fogyasztóval szemben a legtöbb árúnál, vagy éppen az egész vonalon teljesen ellensúlyozná.

Van azonban a versenyen kívül egy másik, legalább is távolabbi kihatásában nem eléggé méltányolt tényező, mely a vállalkozónak a fogyasztóval szemben gyakorolt fölényét, igaz, hogy ismét csak tágabb határok között korlátolja, de hatásában igen erősen és sehogy sem mellőzhetően jelentkezik. Ez a fogyasztók értébecslése, vagyis a részükről az árúnak tulajdonított jelentőség kapcsolatban fizetőképességükkel. Ez egy korlát, mely a vállalkozót árkövetelésében egyaránt korlátolja, legyen bár a helyzete monopolistikus, vagy a szabad versenynek teljesen kiszolgáltatott.

Annak, hogy a vállalkozók jövedelmezően folytathassák a termelést, az első feltétele, hogy a gyáraikban termelt cikkek iránt szükséglet jelentkezzen a fogyasztókban. A mint tudjuk, a vállalkozás sikere érdekében nem ritkán erőszakkal keltik fel a szükségleteket, a mint erre a gyarmati kereskedelem számos példával szolgálhat és a szükségletek mesterséges felkeltése egyes néprétegekben mindennapi jelensége a kapitalistikus termelésnek. De a szükséglet távolról sem elegendő. A vállalkozó számára a milliók szükséglete és vágyakozása jobb használati tárgyak iránt, mint a milyenekkel el vannak látva, közömbös és ki nem használható, mert nem párosul megfelelő fizetőképességgel, mely neki lehetővé tenné ezekkel a tömegekkel üzleteket kötni. Mily lendületet hozna a gazdasági életbe, ha varázsütésre a milliók fizetőképessége erősen növekednék. De miben birja a lakosság fizetőképessége forrását? Bár arra a népesség munkakedve, munkabírása, a népesség száma és egyéb tényezők is igen nagy befolyással vannak, végsősorban kétségkívül mégis csak maga a jövedelemeloszlás szabja meg a fizetőképességnek a további alakulását. Hiszen behatóbb vizsgálatra fel kell ismernünk, hogy a fizetőképesség magának a mai gazdasági renddel összefüggő jövedelemeloszlási folyamatnak az egyik fázisa, a folyamatnak mintegy első felvonása, mely a kereső lakosság szolgálatainak vagy szolgáltatásainak pénzben való kifizetésében áll. Az így nyert összegek viszonyítva a pénz vásárló képességéhez határozzák meg a fizetőképességet, mely azután a nemzeti termelésből az egyeseknek tényleg kijutó részt határozza ismét meg. Minthogy a fizetőképességnek a termeléssel való kapcsolatáról más összefüggésben mindjárt úgyis bővebben kell szólnom, itt csupán arra kívánom a figyelmet felhívni, hogy a vállalkozóra, mint minden cserélő félre nézve, éppenséggel nem közömbös, hogy milyen fizetőképessége van annak a félnek, a ki vele mint vevő szemben áll.

Annál is fontosabb a vállalkozóra, hogy vevőközönségének a fizető-

képessége emelkedjék, mert a gazdasági élet társadalmi szervezete és a rendszeres piac kifejlődése mellett nem áll módjában, minden egyén fizetőképességét teljesen kihasználni. Folyománya ez annak, hogy az ár nem egyénileg, hanem társadalmi alapon képződik a piacon olyképp, hogy az árhatárokat a piacra vetett mennyiség és az ott megjelent fizetőképes kereslet alapján a határpárok értékbecslései állapítják meg és az árhatárokon belül a piaci constellatio alapján, éppenséggel nem szükségképp a két árhatártól egyenlő távolságban egy egységes ár alakul ki, melyet egyaránt fizet azután minden vevő és kap azután minden eladó. Az, hogy az egyes vevők egyénileg milyen fizetőképességgel bírnak, épp úgy figyelmen kívül marad az ármegállapításnál, mint a termelőnek az egyéni termelési költségei. Éppen ez az, a mi az áralakulás társadalmi jellegének a következménye. Természetesen, a hogy az egységes árképződés a csere határán levőnél kedvezőbb viszonyok közt termelő vállalkozónak nagyobb jövedelmet, járadékot biztosít, épp úgy előnyben részesíti azt a fogyasztót is, a ki a csere határán levőnél sokkal nagyobb fizetőképességgel bír és mégis az egységes áralakulás folytán olcsón jut az áruhoz. Így keletkezik a Marshall által elkeresztelt, de már régebben is ismert fogyasztói járadék. Az újabb amerikai irodalomban Clark és a kijelölt úton tovább haladó Seligman az áralakulás társadalmi folyamatát még jobban igyekeztek megvilágítani és rámutattak arra, hogy a piacon kialakuló ár alapján, minthogy az az illető cikket fogyasztó legkisebb fizetőképességű osztály határvevőjének a becslése szerint alakul, egész osztályok, t. i. az összes az illető cikket ugyanily minőségben fogyasztó osztályok élvezik a fogyasztói járadékot. Arra a kérdésre azonban, minthogy abból a feltevésből indulnak ki, hogy a határpárok nem csupán árhatárokat, hanem egy határozott árpontra állapítanak meg, nem felelnek világosan, tartalmazhat-e az illető cikkre nézve határosztályként szereplő vevők osztályára nézve a piacon kialakuló egységes ár fogyasztói járadékot. Szorosán véve ugyanezt a kérdést tulajdonképp csak magára a határosztály szélén álló határvevőre nézve vethetjük fel, mert az osztálynak nála kedvezőbb helyzetben levő, nagyobb fizetőképességgel bíró tagjai okvetlenül élvezhetnek kisebb-nagyobb fogyasztói járadékot éppén úgy, a hogy az ugyanoly minőségben a cikket fogyasztó többi osztály szükségképp élvez ily járadékot. Ha elfogadjuk, a mint úgy hiszem, ha következetesek akarunk lenni, el is kell fogadnunk Hobsonnak az áralakulásra vonatkozólag kifejtett azt a tételét, hogy a piacon, eltekintve a legtökéletesebb piacoktól, a tőzsdéktől, csupán árhatárok képződnek, melyeken belül az ár nem gazdasági, hanem egyéb tényezők, főképp a felek becsléseinek kölcsönös ismerete vagy társadalmi túlsúlya alapján állapodik meg, akkor — bár a mint kifejtettük, a piacon az eladók

nagyobb üzleti ismereteik és üzleti erélyüknél fogva rendszeren előnyben vannak — nem tarthatjuk kizártnak, hogy a vevők, a határvevők is biztosithassanak maguknak fogyasztói járadékot, kiváltképp akkor, ha ezt nekik az eladók versenye megkönnyíti. Ha az eladók, a vállalkozók fölényét a piacon általában el is fogadjuk, akkor sem zárkozhatunk el az elől, hogy ez még éppenséggel nem hozza magával azt, hogy a vállalkozó teljesen, vagyis annyira képes a határvevők fizetőképességét kihasználni, hogy az árhatárokból azok maguknak semmi hasznot sem tudnak biztosítani, vagyis, hogy pontosan annyit kénytelenek az áruért fizetni, amennyire azt egyénileg becsülik. Bizonyos fogyasztói járadék tehát még a határosztály határvevőjénél is mutatkozhatik, a többi fogyasztó osztálynál pedig, de a határosztály többi tagjainál is szükségképp mutatkozik.

Ezt a fogyasztói járadékot veszélyezteti a drágaság, az árak felcsigázásának a folyamata. Mintegy eltünteti a fogyasztó testén a gazdasági egyensúlyhelyzetben, midőn bevételeit és kiadásait egyensúlyba tudta hozni, képződött zsirrégeket és a termelő vállalkozó előnyére való terjeszkedést idéz elő a rendszeren bizonyos piacra vetett mennyiség fix függvényének tartott ár helyét a fentiek értelmében elfoglaló árhatárok között. A vállalkozó ugyanis akkor, a midőn több cikknek a megdrágulása folytán költségei növekszenek, az árnak legalább is arányos emelését nem fogja elmulasztani, ha ez a fogyasztás szűkebb térre szorulása nélkül lehetséges, már pedig addig, a míg e téren még a határvevő is, de legalább is a fogyasztók határosztálya (fogyasztói) járadékot élvez, ennek nem lehet nagyobb nehézsége. A vállalkozót ilyenkor nyereségének veszélyben forgása arra indítja, hogy minden üzleti erélyét összeszedve az árhatárok lehető teljes kihasználását megkísérelje és az ilyenkor behövetkezett áralakulás nyeli azután el azokat a fogyasztói járadékokat, melyek egyrészt a termelők versenye és a fogyasztók helyzetének esetleges előnyei folytán, másrészt p. o. a lakosság időközi vagyonosodása következményeképp keletkeznek, melylyel természetesen — minthogy az éppenséggel nem mindig a vállalkozó részéről könnyen áttekinthető tényező — az árak nem emelkednek állandóan egyenlő ütemben. Természetesen a költségeknek az emelkedése a drágulás folytán esetleg végzetes is lehet egyes vállalkozókra és ha ezek a versenyből kimaradnak, akkor a megmaradó vállalkozók a helyzetet a határhoz közel álló vevők fogyasztói járadékainak az elhódítására még alkalmasabbnak fogják a piacra vetett mennyiség csökkenése és egyes kevésbé fizetőképes vevők kiszorulása folytán találni. Az az eset is könnyen bekövetkezhetik, hogy a vállalkozók az emelkedett költségek mellett kisebb mennyiség termelésével és magasabb áron áruba bocsátásával jobban járnak, mint hogyha az előbbi

alacsonyabb ár mellett az előbbi teljes mennyiséget vetnék a piacra és az eredmény itt is az lesz, hogy a fogyasztók egy része kiszorul a piacról, a visszamaradt fizetőképesebb elem pedig elveszti eddig élvezett fogyasztói járadékát az ár felszökése folytán. A lehetősége a dolgok ily alakulásának annál nagyobb, minél inkább nehezítik meg az emelkedett termelési költségek újabb versenynek a támadását ujonnan alakuló vállalatok képében. A magas termelési költségek pedig mindaddig, amíg a termelési költségek törvényének az érvényesülése az árak emelkedését az illető termelési ágban elő nem idézte, nem teszik a talajt újabb vállalatok keletkezésére alkalmassá.

Kitűnik az elmondottakból, hogy a drágaság a piacra kerülő mennyiség ideiglenes alászállására is vezethet, de egyttal az is, hogy az áraknak a termelési költségek emelkedése alapján való felcsigázását lehetőnek kell tartanunk akkor, ha egyszer arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a szabad verseny mellett nem keletkezik a határpárok becsléséből fix árpont, hanem csak árhatárok képződnek. Hogy a monopolistikus elemek előtérben léte mellett a termelési költségek változása esetén a monopolista sokszor a legnagyobb összhasznot az ár megfelelő emelésével esetleg a kevésbé fizetőképes fogyasztóközönség mellőzése útján biztosíthatja magának, azt alig szükséges bővebben fejtegetni és ez esetben az áremelés lehetőségét minden árelmélet elismeri.

Hosszabb időközöket véve alapul, a fogyasztói járadékoknak a vállalkozók részéről való teljes kihasználását úgy a termelők versenye, mint a határon levő fogyasztóközönség fizetőképességének idővel, kivált, ha számos cikk drágul meg, az alászállása korlátolja, de ez a hatás csak bizonyos idő lefolyása után jelentkezik.

Az elmondottak, úgy hiszem, eléggé megvilágítják azt, hogy a vállalkozó egyrészt a piacon jelentékeny előnyökkel bír, melyek neki lehetővé teszik az esetek nagy számában azt, hogy emelkedett termelési költségeit az ár emelése útján a fogyasztókra hárítsa, másrészt azonban a költségek emez áthárításának és a vállalkozó piaci fölényének is meg vannak a maga korlátai, melyeknek azonban éppen, — ha úgy szabad magunkat kifejezni — a mai gazdasági rendben a vállalkozónak jutó *activ* és a fogyasztónak osztott *passiv* szerep folytán közös vonásuk az, hogy érvényesülésük több-kevesebb időt igényel, minélfogva éppen az áremelkedések kora, a drágaság átmeneti korszaka az, a mely a vállalkozónak rendszeren kedvez. Idővel a termelésnél közreműködő tényezők birtokosainak, kivált a munkásoknak a közreműködésük árának az emelésére irányuló követeléseit a vállalkozónak a fentiek szerint gyakran épp úgy meg kell hallgatnia, mint a hogy lassankint a tőkegyűjtés megcsappanása őt magasabb tőkeamat fizetésére kényszerítheti és a hogy

újabb vállalatok versenye vagy a fogyasztók fizetőképességének a megcsappanása elvonhatja tőle ideiglenes előnyeit, vagy legalább is igen jelentékenyen korlátozhatja azokat. A vállalkozó részéről az áralakulásnál és jövedelemeloszlásnál élvezett és fent bővebben elemzett előnyök és gyakorolt fölények oly természetűek, hogy azok éppen az átmeneti állapotban, az árak felcsigázódásának a korában alakítják a vállalkozó helyzetét legkedvezőbbé. Nagyrészt, bár éppenséggel nem kizárólag olyanok a fentiekhez képest ezek az előnyök, hogy az egyensúlyhelyzet mellett kell, hogy mérséklődjenek, mert bizonyos időleges körülmények egyes felhasználásában állnak és állandó kihasználásukat éppen azon ellenhatások érvényesülése idézi elő, melyek az egyensúlyhelyzetet egyáltalában lehetővé teszik. Mire az egyensúlyhelyzet — magasabb árak mellett — helyreáll, a vállalkozó előnyeinek legalább is mérséklődnie kell, vagyis az egyensúly csakis az ellenáramlatok érvényesülése után a vállalkozói előnyök mérséklődése mellett jöhet létre. Ha a vállalkozónak, a mi bizonyára elég gyakori eset, sikerül is nagyobb előnyöket az ár-hullámzások lefolyása után megtartani, akkor is ezeknek a dolog természeténél fogva rendszeren az átmeneti korban élvezettek mértékén alul kell maradniok.

Hogy az itt kifejtett álláspont megfelel a tudomány részéről a gazdasági életünkről rajzolt képnek, annak igazolására hivatkozni óhajtok ismét főképp az újabb amerikai irodalomra, mely újabban behatóan foglalkozott a jövedelemeloszlás kérdésével és számos új, megfontolásra érdemes gondolatot vetett felszínre és a mely Clarkkal az élén, nagy részt fictios jövedelmet vagyis egy olyan jövedelmi ágat lát a vállalkozói nyereségben, mely átmeneti jellegű és a mely pl. Clark szerint statikai állapot mellett egyáltalában megszűnik. Ezen álláspont felé az európai írók közül pl. már Schumpeter is hajlik.¹⁾ Habár részemről nem osztom azt a nézetet, hogy a vállalkozói jövedelmet egészen ily muló természetű jövedelmi ágnak lehetne tekinteni — ez egyébként is a vállalkozói tőkekamat és vállalkozói intéződíj kiválasztását teszi a nyereségből szükségessé és azt hiszem, így messzemenő és a gyakorlati élettől távol álló fictiókhoz vezet — és az idézett írók inkább a termelés haladásával, mint ideiglenes ár-hullámzásokkal hozzák tételüket kapcsolatba, mégis azt vélem, hogy az amerikai irodalomban előtérbe lépő gondolat, mely a vállalkozói jövedelem egyes elemeinek ideiglenes természetét kidomborítja, nagyban és egészben a vállalkozó helyzetének a hasonló megítéléséről tanuskodik, mint a milyennek én azt a fentiekben jellemezni igyekeztem.

¹⁾ *Das Wesen u. der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*. III. rész. V. feje.

Mielőtt arra áttérnék, hogy tehát az egyensúly az áraknak a drágaság okozta kilengései után hol állapodik meg, vagyis helyesebben, hogy e tekintetben mily eshetőségek fordulhatnak elő, még egy kicsit mélyebben be kell hatolnunk annak a vizsgálatába, hogy a vállalkozók ideiglenes előnyeivel szemben érvényesülő ellenáramlatok mily intenzitással bírnak. Ez annál is inkább szükséges, mert hiszen az egyensúlyhelyzetet épen ezen ellenáramlatok keresztülhatolása idézi elő, melyeket tehát megfelelően méltányolni kell tudnunk. Azokban, a miket a vállalkozói jövedelem természetét illetőleg kivált a fizetőképesség alakulásával kapcsolatban kifejtettünk, voltaképp annak az érdeklődésünket a legnagyobb mértékben megérdemlő ténynek a megállapítása is benfoglaltatik, hogy a gazdasági egyensúly helyzete csupán az összes jövedelmi ágaknak egymással valamelyes arányba kerülése mellett lehetséges. Ha ugyanis a vállalkozó, mint a termelés központi szerve az ebből folyó előnyeinek túlságos kihasználásával saját jövedelmét egy bizonyos határon túl felcsigázza, akkor a lakosság fizetőképességének az alászállása a piacon elhelyezhető mennyiségek tetemes csökkenését és az árak leszállításának a kényszerét hozza magával, mi az ipartelepek egy részének a megélhetését is veszélyeztetheti.

Mindig szem előtt kell ugyanis tartanunk, hogy a mai gazdasági rend mellett a termelés, legalább a vállalati termelés, melyről itt szó van, nem saját használatra, hanem mások számára, a piacra történik és csak addig gazdaságos, a míg az árú vevőre és pedig a termelési költségeknél többet adni hajlandó vevőre talál. Mihelyt ez a feltétel nincsen meg és a fogyasztóközönség csak kisebb körben képes a drágán termelt árúkat megfizetni, a termelés a vállalatok egy része számára többé nem fizeti ki magát és hosszabb időn keresztül nem is lehetséges. A vállalkozónak tehát, mint egyébként bármely másik cserélő félnek fontos érdeke az, hogy fizetőképes, lehetőleg jómódú féllal álljon szemben, hiszen annál nagyobb nyereségre lehet kilátása. Szegény vevőn csak keveset lehet keresni és itt csak a tömeg teheti jelentékeny nyereséget, ellenben jómódú vevő, ki a cserébe adandó jószágot, a pénzt kevésre becsüli, jó üzletre nyújt kilátást. Ha nincs fizetőképes fogyasztóközönség, akkor a vállalkozás pang.

Ha tehát nem is vonhatjuk kétségbe, hogy a vállalkozó egyéni érdeke, különösen az egyes eseteket tekintve, az, hogy magának a termelési erők bevásárlási árának a nyomása és a kész termékek eladási árának az emelése által a nemzeti termelés eredményéből minél nagyobb hányadot biztosítson, mégis az egész vállalkozói osztály saját hányadának a túlcsigázásával azokat a gyökereket szárítja el, melyeken az egész vállalkozás nyugszik. Önkéntelenül fel fog ötleni mindenkinek az az

analógia, mely a vállalkozói jövedelem ezen nézőpontja és az államhatalomnak az adócsavarral szemben jutó befolyása között van. Itt is igen nehéz megjelölni azt a pontot, melyen túlfeszítve az adócsavar a nemzet termelő képességét, tehát magát az adóalapot támadja meg. És mégis kétségtelen, hogy egy ily pontnak szükségkép léteznie kell, a mint azt a vállalkozói nyereség túlfeszítését illetőleg is el kell fogadnunk. Tehát nemcsak a termelők sokszor igen korlátolt versenye, hanem ezen túl, a verseny nem léte esetén is magában a dolog természetében rejlő erő szab a vállalkozói nyereségnek a fogyasztóképesség alászállásában határt. Ez azt jelenti, hogy gazdasági rendünk a versenyen kívül is tartalmazza egy ugyanabból a forrásból mint a vállalkozói nyereség, tehát magából a nemzeti termelés eredményén való osztozásból fakadó korlátját az egyes gazdasági osztályok részesedésének, mely az egyensúly helyzetben bizonyos arányosságot kíván az egyes tényleges (tehát nemcsak a pénzben kifejezett) jövedelmi ágak között. Természetesen távol áll tőlem ezzel valamely igazságossági elvnek a jövedelemelosztás terén való szükségképpeni érvényesülésének a vitatni akarása és annak az állítása, hogy végeredményben mindenki meg kell hogy kapja az őt megillető részt a nemzeti termelésből. Sokkal kevésbé kényszerítő és közvetlen a fizetőképesség alakulásában rejlő erő hatása. Mindamellett, ma még igen tág határok között ugyan, de mégis érvényesülő és hatásában nem mellőzhető erőt kell látnom abban.

Ezen határoknak azonban idővel szűkebbre kell szorulniuk és a jövedelemelosztás folyamatát számbavehetőbben befolyásolniuk. Ma ugyanis, midőn még nagy, természeti kincsekben gazdag területek kiaknázatlanok, a vállalkozók új fogyasztókörök bevonása által könnyen közömbösök lehetnek a belföldi fogyasztók fizetőképessége iránt. A nemzetközi viszonylatok, idegen fogyasztóközönségek felkeresése és egyebek okvetlenül enyhítik a fizetőképesség alakulásában rejlő korlátozó erő hatását. A népesség gyors szaporodása ugyancsak ez irányban hat legalább bizonyos vállalkozásokra vonatkozólag. De mindez nem változtat azon, hogy a capitalistikus üzem óriási termelőképessége és a felhalmozódó tőke kihasználása fogyasztó és fizetőképes közönséget tételeznek fel.

Végeredményben ugyanis a jövedelemelosztás folyamata a legfontosabb szabályozója annak, hogy a társadalmi termelés eredményéből mily rész kerül fogyasztásra és mily rész halmoztatik fel tőkeként. Ha ugyanis kevesek kezében összpontosul a termelés eredménye, az ember élvezőképességének a korlátolt volta folytán,¹⁾ ha még annyira túlfeszíti is azt a felső tízezer

¹⁾ V. ö. Philippovich érdekes fejtegetését a *Zeitschr. f. Volkswirtschaft, Socialpolitik u. Verwaltung* XVI. köt. 155—56. old.

a fogyasztott javak minőségének a tulfinomításával, a fogyasztás aránya alászáll és tulcapitalisatio áll be abban az értelemben, hogy a befektett, a rendelkezésre álló és újonnan keletkező tőke gyümölcsöző felhasználása egyre nagyobb nehézségekre talál. A milliók szükségleteinek az emelkedése beláthatlan távolba tólna ez irányban minden aggályt, ellenben fizetőképességüknek a korlátolt volta máris bizonyos realitást kölcsönöz a fenti nézőpontnak. Midőn a középkorban kevesek kezébe folyt a nemzeti termelés egy igen jelentékeny része, fogyasztóképes közönség híján nem lehetett volna capitalistikus termelést folytatni. Igaz, hogy a tőke is más természetű volt. De a midőn a mai technika mellett és a mai méreteken történik a termelés, akkor a vállalkozó részének a tulságos növekedése a termelés tulcapitalisálódását kétségtelenül előidézheti és pedig annál könnyebben, minél kevésbé fog a tőkének az eddig ki nem aknázott országokba hatolása ez irányban mérséklő befolyást gyakorolni. Csak jelezni kívántam itt e gondolatmenetet, mely az áralakulás vizsgálatánál figyelmen kívül nem hagyható és az egész gazdasági fejlődés jövőjére is érdekes perspektívákat nyit.

Vegyük már most azt a kérdést vizsgálat alá, hogy a drágaság okozta árkilengések és árhullámok lefolyása után hol fog az egyensúly megállapodni és ki lesz az, a ki végeredményben nyer, illetőleg veszít. Ennek a kérdésnek a megoldása természetesen ismét nem egyszerű, azok azonban, a miket a gazdasági egyensúly feltételeire vonatkozólag a fentiekben kifejtettünk, lényegesen megkönnyítik a megoldást.

Azt mindenekelőtt mint további igazolásra nem szoruló ténytet elfogadhatjuk, hogy az esetek legnagyobb részében a vállalkozó azoknak az előnyöknek legfeljebb egy részét tarthatja meg állandóan a gazdasági egyensúly helyzetében is, melyekre az átmeneti korszakban kilátása szokott nyilni. Hogy azonban ezen előnyök mily részét lesz lehetséges a maga számára a vállalkozónak biztosítani, az sok körülménytől, első sorban azonban bizonyára attól függ, hogy a drágaság kiindulási pontját mi képezte.

Ha a lakosság számának a pusztá gyarapodása idézte elő a drágasági mozgalmat, akkor kétségkívül előnyös a helyzet a vállalkozóra nézve; az emelkedő árúkereslet és a növekvő munkakinálat egyaránt abba a helyzetbe hozhatják, hogy saját részesedését emelje és ezt az emelkedést állandósítsa is. Wiebe,¹⁾ a XVI. és XVII. században uralkodott nagy drágaság kitünő ismerője, tényleg a népesség nagyobb fokú gyarapodása esetén tipikusnak tartja az árak emelkedését és ezzel kapcsolatosan a munkabérek sülyedését, úgy, hogy az ő véle-

¹⁾ *Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Leipzig 1895. 227. old.

ménye szerint ily korszakokban a munkásosztály aránylagos része alászáll, mi a földbirtokos és a vállalkozó osztály részének az emelkedését és a fentiekhez képest ezen kategóriák részére az átmeneti korszakokban kínálkozó előnyöknek az állandósítását jelentené. Wiebe azonban egyrészt a XVI. és XVII. század árforradalmában más indokoknak nagyobb szerepet tulajdonít, mint a népesség gyarapodásának, másrészt pedig arra is rámutat ismételtén, hogy az ebből a korból a munkabérekre vonatkozólag fenmaradt adatok igen hiányosak és megbízható következtetések alapját aligha képezhetik. Részemről úgy vélem, hogy magában a népességnek a számbeli gyarapodása, ha az a fizetőképesség megfelelő emelkedésével nem párosul, legfeljebb kisebb mértékben gyakorolhat áremelő hatást.

Az aligha lehet kétséges, hogy az egyes javakra irányuló szükségleteknek a népesség gyarapodásával beálló növekedése lényegesen emeli a ritkasági tényezőt, mely az egyes javak korlátolt mennyiségében rejlik és így az egyes szükségleti tárgyak értékét egyáltalában emeli. Ez természetesen elsősorban a jöszághorrasok tulajdonosainak, a föld és az egyéb termelési eszközök tulajdonosainak a járadékszerű jövedelmeit növeli; a vállalkozó azonban, a mint a fentiekből kitűnik, a mennyiben nem maga tulajdonosa a termelési eszközöknek és így mint tulajdonos nem részesül nagyobb mértékben a beállott értékemelkedésben, az értékemelkedés egy jelentékeny részét a termelési javak tulajdonosaitól a közgazdaságban elfoglalt központi helyzeténél fogva könnyen magához ragadhatja és azt maga számára állandósíthatja.

Természetesen magában a népességnek a gyarapodását nem szabad a tulajdoni járadékok és a vállalkozói nyereség növekedése szempontjából túlságos jelentőséggel felruházni, mert, amint már fentebb is érintettük, az áralakulási folyamatba csak a hatályos kereslet, tehát az a kereslet folyhat be közvetlenül, mely mögött fizetési képesség is rejlik. Bizonyos fokig azonban, úgy hiszem, magával a népesség gyarapodásával is növekszik a javakkal szemben álló fizetési képesség, mert a munkaképes egyének számának a gyarapodása a javakért cserébe adható szolgáltatások mennyiségét okvetlenül növeli. Az eredmény azután az, hogy a megnövekedett népességgel a piacon megjelenő keresletnek a fizetőképességgel támogatott része növeli a vevők versenyét, a tehetőseket is nagyobb ajánlatokra bírja és az árak emeléséhez vezet. Csak arra kell figyelemmel lenni, hogy a lakosság növekedése és az azzal már magában összekötött gyarapodása a fizetőképességnek a piacznak csak bizonyos területein érezteti hatását, mert a fizetőképesség ezen emelkedése, ha a tömeget tekintve nem szabad is azt túlságosan alacsonyra becsülnünk, mégis csak az elsőrendű életszükségletek tárgyait

érinti. A magasabb rendű szükségletek piacza és a fényüzési tárgyak termelői a fizetőképesség ezen emelkedését alig érzik. Ellenben emelkednek a telekárak, valamint a lakbérek és felszöknek az élelmi cikkek árai. Feltéve természetesen, hogy a lakosság gyarapodásával egyidejűleg valamely felfedezés vagy más körülmény folytán nem emelkedik hirtelen a mezőgazdasági termelés eredménye is. Ennek a felismerésén nyugszik tudvalevőleg a földjáraadék emelkedő irányzatáról szóló tan.

A második tény, a mely a termelési tényezők tulajdonosai és az elsőrendű szükségletek tárgyait előállító vállalkozók előnyére befolyásolja a népesség nagyobb fokú szaporodása mellett a jövedelemeloszlás folyamatát, éppen a munkaképesség kifejtésével, a javakért cserébe adandó munkateljesítmény fokozódásával függ össze. Ez a tény, melyet a vasbértörvény szövegezője túlságos sötét színben látott, a munkáért versenyző tömegek növekedése, mely erős nyomást gyakorol a munkabérekre. Ez azután kettőssé teszi a tömegszükséglet tárgyait előállító vállalkozók nyereségét a népszaporulatból; nemcsak az árak emelését idézi elő a növekedett kereslet, hanem az emelkedett munkakinálat a munkabérek leszállítását is lehetővé teszi. Ily módon azután tényleg megkapják azok a vállalkozók is a népszaporulatból eredő nyereségüket, a kik nem termelnek az ez által bekövetkezett szükségletemelkedés számára. Megkapják pedig a termelési költségeik leszállítása alakjában. Előnyük azonban természetesen nem oly jelentékeny, mint a tömegszükséglet számára termelő vállalkozóké, nemcsak azért, mert csupán a termelési költségek oldalán jelentkezett, hanem azért is, mert már a munkások emelkedett megélhetési költségeivel terhelve érkezik az hozzájuk, vagyis a bérleszállítás az elsőrendű szükségletek tárgyai árának az emelkedése folytán nem vihető keresztül oly mértékben, mint ahogy az megvalósítható volna magában a munkakinálat növekedésének a ténye alapján. Mindamelllett, hogy e szerint az ily vállalkozók részéről állandósítható előny a megélhetési költségek emelkedése folytán jelentékenyen alatta marad az elsőrendű szükségleti cikkek termelői nyereségének, az ármozgalomnak, magának a drágaságnak a korában, midőn az árak és a bérek egymáshoz való alkalmazkodása még be nem következett, tetemes nyereségek származhatnak a béreknek a gyarapodott munkakinálattal kapcsolatos leszállítása folytán, mely azután az egyensúly helyzet visszaállásával bizonyos béremelkedésnek ad teret. Azok a vállalkozók, kik fizetőképes külföldi fogyasztóközönség részére termelnek, a népesség szaporodásából származó bércsökkenés folytán igen jelentékeny nyereséget állandósíthatnak a maguk részére, még akkor is, ha népszaporodás okozta bércsökkenés után a munkások megélhetési költségeinek az emelkedése már elő is idézte a bérek némi újabb emelkedését. Könnyen

lehetséges ugyanis, hogy az így már emelkedett és a nehezebb megélhetéssel már számoló munkabérek a bekövetkezett nagy munkakinálat folytán mégis alatta maradnak, a népszaporodás nagyobb fokú fellépését megelőző béreknek, de az is lehet, hogy az egyszer alászállt, de az egyensúly helyzet visszaállásával némileg mégis emelkedő béreket a vállalkozók a termékek árának emelésére használják fel, a mi, ha a külföldi fogyasztók jelentékenyebb fogyasztói járadékkal bírnak és a nemzetközi versenyviszonyok azt megengedik, nem ütközik akadályba.

Ha az igények emelkedése, a jobb életmód iránti szükséglet és az ez által előálló fokozott kereslet idézi elő az árak emelkedését, akkor ennek a hatása eleinte bizonyos irányban hasonló ahhoz, a melyet a népesség szaporodása előidéz. A vállalkozók jól járnak és az emelkedett árak mellett is nagy mennyiségeket hoznak forgalomba. Legerősebben itt is az elsőrendű szükségleti cikkek termelői érzik az előnyöket, mert a tömegek nagy részénél a javuló életszínvonal első sorban az elemi szükségek jobb kielégítését jelenti.

Azonban az ilyen áremelkedésből származó előnyöket a vállalkozók inkább csak átmenetileg, az árviszonylatok kölcsönös alkalmazkodásának a bekövetkeztéig élvezik. Egyrésztől ugyanis maga az áremelkedés is könnyen csak ideiglenes marad, mert az igények fokozódásával és az árak emelkedésével bekövetkező nagyobb költsékezés a fogyasztói járadékot gyorsan felemészti és ez által az árak tartását veszélyezteti. Másrésztől az emelkedett igények eredményeképp a gazdasági egyensúly, ha csak nem kapcsolatos a jelenség a népesség erősebb szaporodásával, csakis a munkabérek emelkedése mellett állhat helyre. Így azután az elsőrendű szükségleti cikkek előállítására szolgáló jószágforrások igen nagy értékemelkedést mutathatnak fel, melynek a hasznát azonban azok tulajdonosai fogják húzni, mert a vállalkozó csakhamar hátrányosan érzi a termelési költségek emelkedését. Ezeknek legfeljebb egy részét sikerülhet a fogyasztókra áthárítani, ez is inkább csak az elsőrendű életszükségletek tárgyát képező cikkeknel, melyekből többet és jobb minőségűt fogyasztanak az igények emelkedése folytán.

Másképp áll a dolog akkor, ha az igények és az életszínvonal általános emelkedése a vásárlóképességnek, a fizetési képességnek a népesség széles rétegeiben való növekedésének a következménye. Ez esetben az árak emelkedésének meg van a biztos és szilárd alapja és ez lehetővé teszi a termelést irányító vállalkozóknak, hogy az árak magasabb színvonalát és az abból rájuk háramló nyereség egy részét még akkor is megtartsák, a mikor az árak és a bérek egymáshoz való alkalmazkodása már megtörtént. A fizetőképesség ezen emelkedése ugyanis dinamikai jelenség, mely új erők mozgásba hozatalával vagy a régebbiek

fokozott tevékenységével függ össze. Az igények növekedése és a munkások műveltségi színvonalának az emelkedése, amint azt ismételtén megfigyelték, egy részről fokozott kereseti tevékenységben, másrészt a végzendő munka alaposabb és tökéletesebb elvégzésével szokott végeredményben karöltve járni. Ismeretes, hogy a jól táplálkozó és magasabb életszínvonalon álló angol munkás munkateljesítménye felülmúlja jelentékenyen a rosszabbul élő munkásokét, ha azok hosszabb ideig is dolgoznak. Így azután az igények növekedése és az életszínvonal emelkedése a munkásosztály erő kifejtését és annak eredményét számbavehetően befolyásolhatja és a többi kereső osztályban is a magasabb színvonal biztosíthatása végett fokozott tevékenységhez vezethet és így a közgazdaság hozadékát jelentékenyen növelheti. Így beáll az emelkedő conjuncturák korszaka, mely az üzemek kiterjesztését teszi lehetővé, a tőkék befektetésére új alkalmakat teremt és a fokozott termelés daczára a növekvő fizetőképesség folytán az áraknak állandóan magas színvonalon tartását teszi lehetővé. Ha ilyen körülmények között a fenti értelemben az egyensúly helyre áll is ismét az árak és a bérek, valamint egyéb jövedelmek alkalmazkodása alakjában, és ha a vállalkozók termelési költségeik ez által beálló emelkedése folytán azon nyereségük egy részétől idővel el is esnek, mely akkor keletkezik, a midőn gyorsabb ütemben erősen kezdi hatását éreztetni az árak felhajításában a fizetőképesség jelentékeny növekedése, mégis a termelés növekedő hozadéka a vállalkozóknak az árban többet biztosíthat akkor is, ha az emelkedett hozadék egy részét a nemzeti termelés eredményén osztozó többi tényező a maga számára már el vonta is. A dinamikai körülmények, a termelés hozadékának a számbavehető emelkedése ugyanis itt lehetővé teszi azt, hogy az anyagi termelésben közvetlenül akár mint vezető, akár pedig mint végrehajtó közeg résztvevő egyének javíthassák helyzetüket. Hogy azután viszonylag az ilyen drágasági folyamat a vállalkozóknak vagy pedig a munkásoknak vagy esetleg a tőkéseknek biztosítja-e a nagyobb előnyt, az a tőkeképződés ütemétől és az így fejlődő verseny fokától, a vállalkozók és a munkások szervezkedésétől és egyéb körülményektől is függhet és aligha egységes egyazon közgazdaságon belül is, hanem bizonyára termelési ágak szerint változik.

Ha egyenesen bérmozgalomról van szó, mely a béreket átmenet nélkül számbavehetően felszökteti és ennek kapcsán általános drágasághoz vezet, akkor az eredmény első sorban attól függ, hogy a most jellemzett emelkedő conjuncturák és az azok alapját képező dinamikai körülmények között megy-e végbe a jelenség. Ha igen, úgy nem tarthatjuk kizártnak, hogy a drágasági hullámok lezajlása után a munkás is, a vállalkozó is előnyösebb helyzetben találja magát absolute tekintve, mint előbb, mert

a közgazdaság növekvő eredményéből, bár különböző arányban, mindketten biztosíthatnak végeredményben maguknak valamit. Azt tehát, hogy a béremelésre irányuló mozgalmak végeredményben sikertelenek, mert a munkás életének a megdrágulása ellensúlyozza a béremelkedésben elért előnyt, nem fogadhatjuk el. Ezt a felfogást szívesen hangoztatják azok, a kik ezzel a bérmozgalmak hiábavalóságát kívánják bizonyítani és ily módon gondolják a társadalmi békét elérhetőnek. Ámbár a közgazdasági élet tényezőinek a bonyolult együtthatása ezen eset bekövetkezését sem zárja ki, mégis a munkások fogyasztásának drágulását illetőleg sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a népesség szaporodási ütemének, foglalkozások szerinti tagozódásának és a termelést vezető osztályok szervezkedése előrehaladásának (a termelt mennyiség feletti uralmuk fokának) és az ország gazdaságpolitikájára gyakorolt befolyásának, mint a munkabérek alakulásának. Semmi esetre sem lehet szükségképpi kapcsolatot megállapítani a munkabérek emelkedése és a megélhetési költségek ugyanoly mértékben való emelkedése között. Különösen pedig nem lehet ezt a most vizsgált esetre vonatkozólag állítanunk, a midőn a nemzeti termelés hozadékának az emelkedését tételeztük fel.

Kétségkívül bonyolultabb a kérdés és hevesebb is a bérküzdelem akkor, ha az statikai körülmények között megy végbe, vagyis, ha az nem az emelkedő conjuncturák korába esik és ha a közgazdaság hozadékának az emelkedése nélkül akarják a munkások helyzetük javítását keresztülvinni. Addig, a míg a jövedelemeloszlás régi, de még ma is átcsillámló elméletének a szempontjából nézzük a kérdést, melynek megfelelően a jövedelemeloszlás folyamata közvetlenül az értéktünetmenyekhez csatlakozik és minden termelési tényező a termelésben való közreműködéseért azt az egyenértéket kapja, mely közreműködése értékének megfelel, addig egyáltalában kilátástalannak és keresztülvihetetlennek kell minden bérmozgalmat tartanunk, mely a munka hozzájárulási arányának és a termelés hozadékának a változtatása nélkül indul meg. Ezen felfogás szerint ugyanis az értékképződést automaticce nyomon követő folyamat a jövedelemeloszlási folyamat, mely csak az egyes termelési tényezők értékének változásával, nem pedig az azok mögött álló egyének erőviszonyai folytán változik. Ha azonban egyszer felismertük, hogy a jövedelemeloszlás folyamata nem elvont értéktörvények szerint, hanem a piac concret viszonyai alapján bonyolódik le, akkor nem tarthatjuk kizártnak azt, hogy bérmozgalmak a fentjelzett statikai körülmények között, tehát a közgazdaság hozadékának a változása nélkül is eredménynyel járhasanak. Hogy tényleg eredménynyel járnak-e, az természetesen más kérdés.

Nyilvánvaló, hogy ily esetekben a nemzeti termelés eredményén való osztozásban beálló eltolódásról, az arány megváltozásáról van szó, miután

a hozadék növekedését eleve kizártuk. Azok az ármozgalmak tehát, melyek az ilyen béremelkedést követik, tényleg tisztán jövedelemeloszlási természetűek és a kínálat és kereslet arányának lényegesebb változásai nélkül mennek végbe, mely változások legfeljebb mint a jövedelmi ágak arányának változása által okozott értékelődések eredményei állnak be. Az egész folyamat az előállított jószágmenyiség változása nélkül, a kereslet és kínálat állandó maradása mellett a termelési költségek emelkedésével indul meg. Ha itten megállna, akkor a béremelkedés tényleg a vállalkozók részesedésének a rovására, a vállalkozói nyereség megrovidülésével történnék. Minthogy azonban csak itt kezdődnek voltaképp a drágasági hullámok, midőn a vállalkozó az árak emelése útján igyekszik emelkedett költségeit áthárítani, nagyon téves volna azt következtetni, hogy az ilyen bérmozgalmak a vállalkozó hátrányára tolja el a termelés eredményén való osztozás arányát. A főkérdés itt az, hogy a béremelkedésnek az árak emelése útján való áthárítása milyen kilátásokkal bir. Az árak állandó emelése, mi éppenséggel nem szorítkozik mindig a munkabérek többletére, hanem annál magasabb is lehet, bizonyára legtöbb kilátással akkor fog a sikerre birni, ha oly iparágról van szó, melyben túlságos versenytől nem kell félni, mely esetleg termelői szervezettel már rendelkezik is és a mely nagyobb fogyasztói járadékot élvező osztályok részére termel. Az ily iparágakban, a közgazdaság hozadékának az állandó maradása mellett is, végeredményben a bérmozgalmából lehet előnye a munkásnak és a vállalkozónak is és a veszteséget egészen a fogyasztó viselheti fogyasztói járadékából, vagyonából, tehát mintegy saját zsirjából emésztvén fel ezentúl nagyobb hányadot. Az eredmény tehát a vagyonmegoszlás bizonyos egyenlősítésére, feleslegek elvonására törekvő irányzat.

(Folytatása következik.)

Heller Farkas.

Az Adria keleti kikötői.

Ismeretes, hogy tengeri forgalmunknak rendezése küszöbön áll, még pedig az adott körülmények kényszerítő hatása alatt, ez a rendezés a korábban követett elveknek gyökeres módosításával fog járni. A mi kereskedelmi tengerészetünk fejlesztésében, illetve rendezésében az az elv érvényesült eddig, hogy nekünk a nyugati irányokat kell első sorban tekintetbe vennünk s ezt az elvet juttatta kifejezésre az utolsó rendezés is, a mely az 1901 : VII. t.-cikkben van lefektetve.

Egy decennium alatt azonban lényegesen megváltoztak a viszonyok. Kitűnt ugyanis, hogy kiviteli forgalmunk 1901. év óta eltolódást szenvedett. Míg a Gibraltáron túl fekvő nyugat-európai kikötőkbe irányuló kivitelünk az 1903-ban közvetített 3,809.510 q-ról 1909-ben 1,726.030 q-ra süllyedt, addig a Földközi-tengeri kikötőkbe irányuló kivitelünk ez alatt az idő alatt 374.310 q-ról 772.220 q-ra emelkedett.

Igazolta ez a változás, a geographiai helyzetünkből folyó feladatainkat, a melyek azt írják elő, hogy kelet felé keressük gazdasági expansivitásunkat. Gazdasági életünk irányító tényezőinek figyelmét el nem kerülhette ez az immár igazolt feladat s ennek következtében gondoskodásuknak tárgya lesz most már a keleti kikötőkkel való hajózási összeköttetésünk javítása és fejlesztése, mert látják, hogy ezeknek a kikötőknek forgalmában kell fejlődő kiviteli igényeinknek eleget tenni.

Az alábbiakban néhány adalékot kívánunk szolgáltatni keleti forgalmunk kérdésének megvilágításához, a mikor bemutatjuk a hozzánk legközelebb eső s reánk nézve legfontosabb adriai keleti kikötők forgalmának képét, rámutatván egyuttal arra, hogy tért foglaló exportunknak milyen erővel rendelkező ellenfelei vannak s melyek azok a szembezőkő anomaliák, a melyeknek megszüntetésére szintén törekednünk kell, ha keleti kereskedelmi tengerészetünk reformjába életet akarunk lehelni.

I. Montenegro kikötői.

A berlini szerződés juttatta Montenegrót két kikötőhöz : Antivarihoz és Dulcignóhoz. Hajdan mindkét kikötő roppant élénk tengeri forgalmat

bonyolított le s nagy jelentőségű helyek voltak még közvetlenül a berlini szerződés megkötése előtt is, miután Észak-Albánia kereskedelmi forgalmának voltak emporiumai, ám 1878. óta rohamos hanyatlásnak indultak. Észak-Albánia kereskedői, importőrjei és exportőrjei más irányt kerestek fel, még pedig a Skutari – San-Giovanni di Medua irányt, Antivari és Dulcigno pedig megmaradt a montenegrói szegényes forgalom birtokában.

A montenegróiak mindent elkövettek ugyan, hogy Észak-Albániát visszahódítsák a két kikötő érdekeltségi körébe, de fáradozásuk teljesen sikertelen maradt. Nagy terveket kezdték erre építeni már a 80-as években: a kikötőknek modern követelmények szerint való kiépítését, de belföldi tőkéje erre az országnak nem volt, a külföldi tőke pedig huzódzott a montenegrói befektetésektől. Pedig sokat vártak volna a montenegróiak kikötőiknek fellendítésétől, egyebek között még azt is, hogy versenyre kelhetnek Cattaróval s annak forgalmát a maguk hasznára és céljára fogják gyümölcsöztetni.

Gyökeres változásnak kellett beállni a Balkán-politikában, hogy ezt a céljukat megközelíthessék. S bekövetkezett ez a fordulat akkor, a mikor Olaszország nagyobb intensivitással fordult a Balkán nyugati részei felé s a mikor a kettős monarchiával szemben felvetődött az adriai problema s megszületett az olasz jelszó, hogy— az Adria olasz tenger. Jelenti ez természetesen azt, hogy az Adrián Olaszországnak kell a maga számára biztosítani a praedominans helyzetet.

Ezek az érdekek hozták kapcsolatba Olaszországot Montenegróval, a mely kapcsolatnak egyenes következménye volt azután, hogy az olasz tőke nem idegenkedett többé a montenegrói befektetésektől.

Túlhaladja e tanulmány kereteit az, hogy az olasz tőke és az olasz befolyás miképen érvényesül azóta más relációkban is Montenegró fellendítésénél, ide csak annyi tartozik, hogy az olaszok vették kezükbe Montenegro közlekedési eszközeinek a fejlesztését is s a megvalósulás stadiumába juttatták a crnagorcok régi óhaját, Antivarinak kiépítését is.

1904-ben, a Velenczében székelő „Compagnia di Antivari“ olasz társaság engedélyt nyert nemcsak az Antivari és Virpazar között kiépítendő keskenyvágányú vasút munkálataira, hanem az antivarii kikötő kiépítésére is. Egyben pedig megszerezte magának a belhajózási forgalmat is, a melyet az előtt az „Anglo-Montenegrin-Trading Company Limited“ látott el.

A Compagnia di Antivari (azelőtt *sindicato italio—montenegrino*) csak olyan feltétel mellett kapta meg a munkálatokra az engedélyt, hogy ellátja a skutari tavi hajózást is. Ez azonban nem teher, hanem

kedvezmény volt a társaság számára, a mibe örömmel belemehetett. A mikor 1905. év szeptember havában feloszlott az angol-montenegrói társaság, az olaszok megvették tőlük a Danica nevű gőzöst (25 tonna), valamint az összes többi kisebb gőzösöket és raktárakat, később pedig ők maguk egy Neptun (40 tonna) nevű gőzöst és egy Drin nevű (5 tonna) kisebb csavargőzöst vásároltak Olaszországban s ezzel azután megdönthetetlen positiót biztosítottak maguknak a skutari tapon.

Mint ismeretes az antivari-virpazari vasút 1908. évi január hó 30-án megnyílt, a kikötő teljes kiépítésének munkálataival azonban, bár egy időben kapták meg a concessiót, még nem készültek el.

Az építés körül ugyanis közben zavarok támadtak.

Az építkezések úgy voltak contemplálva, hogy a kikötő 450 méter hosszúságú molóból és az erre függőlegesen építendő partépítményből fog állani. A Kikavec-patak torkolatánál (a part keleti oldalán) egy 250 és egy 300 méter hosszú gátat vezetnek a tengerbe, a mely a kavicslerakodást van hivatva megakadályozni, míg a molo a bora ellen fog védelmet nyújtani. Erős bora idején azonban ez a védelem meddő lesz.

Ez volt az eredeti terv. Az építési költségeket pedig 2,105.000 koronában contemplálták. Hamarosan rájöttek azonban, hogy elszámították magukat, miután az építkezések folyamán a tengerhomok talaja alatt itt-ott 18 méter mélységre is kiterjedő iszapréteget fedeztek fel, a mely körülmény kétségtelenül, legalább is megkettőzi a contemplált költségeket. E mellett 1906. évi november havában elsöpörte a vihar a 110 m. hosszú tengerbe nyuló rakpart-töltést.

1907. év folyamán többizben módosítani kellett a kikötőépítési terveket, míg végre abban állapodtak meg, hogy összesen 400 méter hosszú és 22 méter széles védgátakat fognak a tengerbe építeni. Ám még így is bizonyos, hogy csupán a kisebb hajók számára fog védelmet nyújtani, a nagyobb hajók megvédése céljából újabb meghosszabbításra van szükség.

Jó időbe beletelik, míg a kikötő a teljes modern követelményeknek megfelelően kiépül: ám nem fog ez állani a montenegróiakon, a kik a kikötő helyén egy új város alapjait is lerakták, de nem mulik majd úgy látszik az olaszokon sem, a kik a jövőbe tekintő concepcióval látták meg Antivari fontosságát.

Dulcigno-ra most még nem igen gondolnak, holott ez a kikötő sem felel meg a modern igényeknek. Egyelőre megelégesznek azzal, hogy a körülötte levő utakat építik ki. Így már 1907-ben elkészültek a 300 ezer korona költséggel megépített és 28·8 kilométer hosszú úttal Antivari és Dulcigno között. Az út minden közlekedési eszköz számára használható.

Milyen mértékű most már Montenegro kikötőinek a fontossága?

Antivari és Dulcigno nem kizárólagos hajóállomások Montenegro kereskedelmében. Eddig tulajdonképpen csak a tengerpartvidék, valamint Krajina és Crmnica szempontjából jöttek tekintetbe. Igaz viszont, hogy ez a vidék Montenegrónak leggazdagabb területe és leginkább figyelembe veendő felvevő piacza. Egyéb hajóállomásai Montenegro kereskedelmének: Podgorica a Törökországból és a Bojanán, illetve a Skutari-tavon való behozatalnál; valamint Risano és Cattaro Észak-montenegro és Cetinje részére.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy a kikötők kiépítésével és más közlekedési eszközök megteremtésével nem fog-e eltolódni az arányfelosztás? Figyelembe veendő ugyanis, hogy Antivarinak nemcsak kikötője épül, hanem most már egy 42 km. hosszú vasútvonal is összeköti az ország belsejével. Ez a vasút kétségtelenül előidézte már, hogy a Montenegróba, Obottin, tehát kerülő úton eljutó forgalom egy részét Antivariba terelte. De hatást fog gyakorolni az albániai Skutari forgalmára is, mert már a vasút megnyitása előtt is, különösen télen, a posta- és gyorsárúszállítmányok egy részét Antivari—Virpazaron át irányították Skutariba. Ezenfelül Cattaro—Cetinje forgalmát is lényegesen el fogja tolni, a mennyiben ez a forgalom az év egy részében ugyancsak nehézkes. A Cetinjébe és Észak-Montenegro egy részébe szülő árúszállítást annyival inkább könnyű lesz Antivarinak, Cattaro kezéből kiragadni, mivel máris tervbe van véve az antivari—virpazári vasútnak Cetinjéig való meghosszabbítása.

Mindez a fejlődésnek nagyobb perspektíváját nyitja meg, túlságosan jelentéktelennek azonban ma sem mondható Antivari és Dulcigno forgalma s a mi szem elől nem tévesztendő, jelentékenyen emelkedést is mutat. Volt a két kikötő forgalma

Kivitelben:

1904-ben	{ 1.693 mm. } { 17.968 db. }	296.870 kor. összegben
1905-ben	3.378 mm.	173.091 „ „
1906-ban	11.627 „	485.071 „ „
1907-ben	1.000 „ ¹⁾	120.000 „ „
1908-ban	2.775 „	452.140 „ „

¹⁾ Az óriási csökkenést ebben az esztendőben a roppant silány olajbogyótermés okozta. Mig 1906-ban 6.000 q olajat exportáltak, addig 1907-re csak 620 q jutott.

Bevitel volt:

1904-ben	{ 12.233 mm. } { 3.878 db. }	359.380 kor. értékben
1905-ben	{ 11.424 mm. } { 17.985 db. }	786.545 „ „
1906-ban	{ 27.943 mm. } { 1.885 db. }	1,117.883 „ „
1907-ben	6.500 mm.	720.000 „ „
1908-ban	12.000 „	1,190.000 „ „

A mi már most az egyes lobogók részesedését illeti ebben a forgalomban, első helyen az osztrák Lloyd, második helyen az olasz Puglia, harmadik helyen a vitorlások (többnyire, illetve legnagyobb részben montenegróiak) és csak negyedik helyen áll az Ungaro-Croata. Természetesen lobogók szerint meg nem állapítható egyúttal a származási hely is, mert ezek a hajók, még az olasz Puglia is, szállítanak más országokból is cikkeket Montenegroba.

Egyébként lobogók szerint legutóbb a következő arányban fordultak meg Antivariban a hajók:

	Gőzös	Tonnatart.
Az osztrák Lloyd	97	561.940
Ungaro-Croata	43	5.399
Ragusea	2	200
Puglia	208	115.429
Comp. Gen. Transatlant.	2	2.736
Genuai magángőzös	1	96
	Vitorlás	Tonnatart.
Török	36	1.136
Montenegrói	17	1.198
Osztrák és magyar	3	209
Görög	3	123

Megjegyzendő, hogy kivételes állapot az, a mikor ebben a kikötőben az osztrák Lloyd-on, az Ungaro-Croatán, a Ragusean és Puglián kívül egyéb hajók is megfordulnak, miután csak az itt megnevezettek tartanak fenn Antivarival összeköttetést. A mi a gőzösök számát illeti, körülbelül Antivari-éhoz hasonló az arány Dulcigno-ban is, kivéve az olasz gőzösöket, a melyek az utóbbi kikötőt nem igen keresik fel. Vitorlások forgalma tekintetében más esztendőknben Montenegroé az elsőség, a mely körülbelül 70—80 vitorlással szokott részt venni két kikötőjének forgalmában.

A mint látható, Montenegroban leginkább Olaszországgal kell felvenni a versenyt. Meg kívánjuk még jegyezni, hogy eddig bár átlag csekély volt a két kikötő forgalma, az előjelekből ítélve, csakhamar be

fog következni az az idő, a mire már utaltunk is, hogy Montenegró forgalmának alighanem túlnyomó része a saját tengerpartján nyer majd lebonyolítást. Ez pedig már éppenséggel nem csekély összeget jelenthet számunkra, ha meggondoljuk, hogy Montenegro összforgalma 10—13 millió korona között ingadozik s ebből az importja 8—10 millió, exportja pedig 2—3 millió korona.

Ma még Magyarország és Ausztria állanak első helyen a forgalomban, ám ha megfigyeljük, tapasztalhatjuk, hogy forgalmunk csökkenő irányzatot mutat Törökország, de főleg Olaszország javára. Montenegrói kereskedők, a kik azelőtt Magyarországból és Ausztriából szereztek be áruikat, ma már Törökországhoz és Olaszországhoz fordulnak. S mint alább kifejtjük, ennek a hátraszoritásnak igen nagy részben van meg oka a hajózásunkban.

II. Albánia kikötői.

Albánia adriai kikötői közül San Giovanni di Medua (Obotti), Durazzo és Valona jönnek tekintetbe.

San Giovanni di Medua, illetve Obotti a skutarii vilajet forgalmát látja el, e mellett azonban most még jelentékeny áruszállítást közvetít Montenegróba is. Az osztrák Lloyd járatai a legkevésbé megfelelőek, miután hajói csak Meduáig közlekednek, a mely messze fekszik Skutari-tól s az utak is nagyon rossz állapotban vannak. Legmegfelelőbb járata van a Raguseának, a mely Triest és Obotti között (másfél órára Skutari-tól) közvetíti a forgalmat s Gravosában felveszi a bosnyák-hercegovinai áruküldeményeket is. Az Ungaro-Croata hajói szintén Obotti-ig járnak, de az 1901: X., illetve XI. t.-cz. értelmében kéthetenként csak egy járattal. Mig mi ekként erősen hátramaradunk, addig Olaszországban gondoskodás történik, hogy a San Giovanni di Medua—Skutari járatok évi száma 156—208-ra emeltessék fel s ezzel arányban emeltessék természetesen a segélyezés összege is.

Albániára különös gondot fordítanak az olaszok s politikai tendenciákon felül erre kétségtelenül igen erős okuk van gazdasági nézőpontból is. Mert Skutarinak a forgalma már ma is jelentékeny, de még legkevésbé sem érte el azt a fejlődést, a melyre hivatva van, már a környező vidék gazdagsága miatt is. És sokáig nem is fognak késni azok a reformok, a melyek Skutarit régi gazdasági posíciójára fogják emelni. Nemcsak terv van bőven, de a külföldi, elsősorban pedig a francia és az olasz tőke is szívesen keres már elhelyezést skutarii befektetésekben. Hogy csupán azokat a reformokat említsük meg, a melyeket a közlekedés terén contemplálnak, tervbe van véve:

1. A skutari—mednai országút kiépítése; 2. a Sjak területnek Skutarival való összeköttetése czéljából új utnak építése; 3. hidak építése Skutari körül; 4. Skutarinak vasuttal való összeköttetése a tengerrel és északon valamely vasuti góczponttal; 5. Skutariban vámraktárnak és kikötői hidnak építése; 6. a meduai kikötő-hid helyreállítása; 7. a Drinnek és a Bojánának szabályozása.

Kétségtelenül gondoskodni kell még idejében, hogy mire ezek a reformok megvalósulnak s velük bekövetkezik Skutari nagyarányú fejlődése, a mi rendelkezésünkre is ott legyenek a megfelelő eszközök, a melyek a változott viszonyokban segítségünkre lesznek posztionk megtartásában.

Skutarinak kereskedelme már így is tekintélyes. A török vámstatisztika szerint összkereskedelme volt:

		Érték
1906-ban	{ 252.743 q + 135.922 drb + 64 tuczat	10,562.442 korona
1907-ben	{ 205.469 q + 14.695 drb + 130 tuczat	9,693.306 »
1908-ban	{ 221.326 q + 136.781 drb + 154 tuczat	9,214.000 »

Ennek az összforgalomnak körülbelül a fele a Montenegróval folytatott transito-forgalomra megy, míg a Skutarinak megmaradó részből egy millió koronát kitevő összeg exportra, a többi pedig importra jut. Egyes államok szerint megosztva a forgalmat, első helyen áll Ausztria, második helyen Olaszország, harmadik helyen Törökország, negyedik helyen Magyarország (9.129 q + 8.680 drb), ötödik helyen Görögország és utolsó helyen Franciaország.

A Montenegróval való transito-forgalomban, a transito-behozatalban első helyen vagy a Puglia, vagy a Ragusea áll, második, illetve harmadik helyen az Ungaro-Croata és utolsó helyen rendszerint a montenegrói vitorlások állnak.

A transito-kivitelben első helyen rendszerint a Ragusea áll, a második helyért a Puglia és az Ungaro-Croata versenyeznek, természetesen többször a Puglia győzelmével.

A második kikötője Albániának Durazzo. A durazzói kikötőben évenként átlag 320—360 hajó fordul meg. Még pedig inkább csak az osztrák Lloyd gőzösei és a Puglia, elvéve azonban angol hajó is felkeresi a kikötőt. A versenyzők között esik aránylag:

az osztrák Lloyd gőzösre	55—60%
a Pugliára	40—45%

Tehát a forgalomban résztvevő hajók számát illetőleg itt még jelentékenyebb az olasz verseny. Ennek megfelelően emelkedik azonban Olaszország forgalma is. Durazzo behozatalából az egyes államokra esett:

Ausztriára	1,575.120 frank
Angliára	658.130 „
Törökországra	607.160 „
Olaszországra	480.460 „
Magyarországra	91.290 „
a többi államra	96.880 „

Olaszország forgalmánál azonban az emelkedés a lényeges. Mig öt évvel ezelőtt mindössze 200.000 frank értékű árút tudott Durazzóba exportálni és ez az akkori forgalomnak 6·7⁰/₀-át tette ki, addig mai exportja az összes bevételnek 13·6⁰/₀-át teszi ki.

A kikötő kivitele a következőkép oszlik meg. Esett:

Ausztriára	37·4 ⁰ / ₀
Olaszországra	26·8 ⁰ / ₀
Törökországra	18·7 ⁰ / ₀
Montenegróra	9·7 ⁰ / ₀
Egyiptomra	5·3 ⁰ / ₀
Franciaországra	2·1 ⁰ / ₀

Itt még jelentékenyebb Olaszország forgalmának emelkedése, miután öt év alatt 12·9⁰/₀-ról 24·8⁰/₀-ra szökött fel.

Megjegyzendő, hogy a közel jövőben Durazzo forgalma is jelentékenyen növekedni fog, miután a forgalmat és a fellendülést gátló körülményeket itt is el fogja az utból háritani a török kormány, a melynek megvan már a maga programja Durazzo fejlesztésére nézve is. Ide tartozik:

1. a durazzo—tiranai ut kijavitása; 2. Durazzo, Kavaja és Pekin közötti utnak elkészítése; 3. Tiránából Dibrába vezető ut kiépítése; 4. a durazzói kikötő megjavítása és a kikötőnek Macedonia belsejével való összekötése.

Mai összforgalma Durazzónak 5—6 millió korona között ingadozik.

Ha nem is forgalomra, jelentőségre nézve Albániának kétségtelenül legfontosabb kikötője Valona. Ez a jóni tenger kapuja, ezen át nyílik utunk a világforgalomhoz. Az olaszok törekvésének azért czélpontja ez a kikötő. Olaszországban szokás mondani: a ki ura Valonának, az ura az adriai tengernek is.

Már most nézzük meg mindenekelőtt Valonának a forgalmát.

Összkereskedelmében osztozkodtak 1907-ben:

Magyarország és Ausztria . . .	1,477.434	koronával
Olaszország	411.119	„
Görögország	405.469	„
Franciaország	327.300	„
Németország	211.800	„
Törökország	1,100.000	„
Többi országok	567.114	„

1908-ban:

Magyarország és Ausztria . . .	1,284.000	koronával
Olaszország	650.119	„
Törökország	379.171	„
Görögország	112.412	„
Többi országok	753.317	„

A behozatala volt 1907-ben:

Magyarország és Ausztriából . .	694.846	korona
Olaszországból	86.620	„
Görögországból	204.126	„
Többi államokból	9.000	„
Török vámterületről	600.000	„

Kivitele volt 1907-ben:

Magyarország és Ausztriába . .	782.588	korona
Olaszországba	324.499	„
Görögországba	201.343	„
Törökországba	200.000	„
Más államokba	558.570	„

Behozatala volt 1908-ban:

Magyarország és Ausztriából . .	1,028.542	korona
Olaszországból	145.165	„
Törökországból	344.473	„
Görögországból	79.240	„
Más államokból	60.289	„

Kivitele volt 1908-ban:

Magyarország és Ausztriába . .	255.678	korona
Olaszországba	505.202	„
Görögországba	44.742	„
Törökországba	89.090	„
Más államokba	705.288	„

Megállapítható, hogy Olaszország forgalma növekedik. Még pedig az előző évek eredményéből megállapítható, hogy következetesen emelkedik.

A mi már most a hajózást illeti, ha az utolsó öt esztendőnek átlagos eredményeit nézzük, látni fogjuk, hogy a valonai kikötőben megfordult:

Az Osztrák Lloyd	208—210 hajóval
A Puglia	200—210 „
Az Adria (magyar)	1 „
A német Freitas	1—5 „
Görög	0—2 „
Angol	0—1 „

Meg kell itt említenünk, hogy tulajdonképpen rendszeres járatot csak az Osztrák Lloyd és a Puglia tartanak fenn Valonával, a többi hajó rendszerint csak különös célzattal keresi fel a kikötőt.

A hajójáratokból látható, hogy Olaszország erőlteti a forgalmat, a beviteli és a kiviteli eredmények mutatják viszont, hogy nem céltalanul erőlteti. Számítása arra is irányul, hogy Valona, mint roppant alkalmas forgalmi pont, nem maradhat sokáig elszigetelve a maga körzetére, hanem előbb-utóbb összeköttetést kell nyernie Dél-Albánia és délnyugati Macedonia belsejével. A mint a török kormány terveiből tudhatjuk, ez a számításuk alappal is bír, miután Valonát valóban össze fogják kötni a Dél-Albánián átvonuló transversalis vasut segítségével Macedonia belső termékeny területével. S ez még nagyobb mértékben emelni fogja a kikötő jelentőségét. Megjegyezzük még, hogy a valonai kikötőt mindinkább csekélyebb számban keresik fel a vitorlások, a melyeknek sorában első helyen az ottomán, majd sorban a görög, montenegrói és olasz vitorlások foglalnak helyet. Ezek a járművek inkább csak a Valonától északra fekvő semani, godulai és vojussai kikötőket keresik fel, a melyeket gőzösök nem érintenek s a melyekből most még a legkényelmesebb utak vezetnek Dél-Albániába. A mint azonban Valona összeköttetést nyer vasut segítségével az ország belsejével, e kikötőknek s a vitorlások forgalmának jelentősége még inkább csökkenni fog.

III. Az olasz verseny és keleti hajózásunk hiányai.

A fentebbiekben jeleztük minden egyes helyen, hogy az Adria keleti kikötőiben Olaszország teremt számunkra legerősebb versenyt. A geografiai helyzetnél fogva egyrészt természetes is ez, másrészt azonban az is ismeretes, hogy a célját tévesztett olasz Földközi tengeri politika, Tunis elszalasztása és az abessinai kudarc után vetette rá magát Olaszország különösen fokozott mértékben a közelebbi keletre. És kétséget nem szenved, hogy a milyen agilitással folytatják az adriai uralom megszerzéseért folyó harcot, annyi siker is járt eddig munkájuk nyomában.

Mindössze két évtizedre kellene visszamenőni annak illusztrálása végett, hogy az egykor csaknem kizárólagos osztrák és magyar gazdasági befolyást mennyire sikerült alászállítaniok s mennyire tudtak nyomunkba érni.

Tengerészeti reformunk abból az álláspontról fog kiindulni, hogy kelet felé megnövekedett a forgalmunk, tehát ennek a fejlődési iránynak kell most már segítségére sietni. Ám egy másik szempontnak is érvényesülnie kell, ha életképessé és a jövő szükségletei számára is alkalmassá akarjuk tenni kereskedelmi tengerészetünket. Szem előtt kell ugyanis tartani, hogy a mi keleti forgalmunknak növekedése, az illető területek befogadó képességének növekvéséből is következik. Majdnem mondhatnók, hogy nem területet hódítottunk, hanem az illető piacok felvevő képességében tartottuk meg részesedésünk arányát. Egy ilyen mélyreható fontosságú reformnak pedig nem szabad alkalmazkodnia egyedül az adott viszonyok szűk határaihoz, hanem a jövőbe is kell tekintenie. Már pedig a jövőben ott áll nemcsak ezeknek a piacoknak még inkább fokozódó felvevő képessége, hanem a versenyzőknek az a szándéka is, hogy az ellenfelet a részesedésben minél inkább legyűrjék. A versenyzőknek erejét, szándékait és eszközeit is kell nézni.

Már pedig az olaszok valóban nagy koncepciókkal ápolják és fejlesztik keleti forgalmukat. A mi a közlekedés terén végzett cselekedeteiket illeti, azok nemcsak a hajójáratok számának fokozásában, segélyezésében állanak, hanem tarifális intézkedésekben is. S ez igen érzékeny pontja a mi hajózásunknak.

Bizonyos, hogy nagy fontosságú lenne az, ha nekünk direkt hajózási összeköttetésünk lenne ezekkel a kikötőkkel, mert akkor azokat teljesen a mi érdekeinknek megfelelő szempontok szerint rendezhetnők be. S megszűnne nem egy anomalia. Így például czégeink felszabadulhatnának a triesti bizományosok keze alól.

Ennek pedig egyik-másik kikötő viszonyaiból kifolyólag is nagy jelentősége van. A durazzói kereskedőkről közismeretes, hogy miután készpénzzel fizetnek, sokkal szivesebben állanak összeköttetésbe egyenesen a szállítóval. S ez nem kis mértékben tudta előmozdítani Durazzóban az olaszok térfoglalását. Triesten keresztül ugyanis csak bizományosokkal lehet dolgozni, elavult előítéletek következtében s épen azért csak addig maradt fenn Triest kizárólagos uralma Durazzó felett, a míg az olaszok sűrű hajóösszeköttetést nem létesítettek vele. Az is hátránya a magyar érdeknek, hogy a mi hajóösszeköttetésünknel fogva a Durazzóba irányuló árúinkat előbb Triestbe kell küldeni, a mi tetemes idővesztéssel és költséggel jár.

Ezekre a hátráltató körülményekre azonban a tervezett reformnál kétségtelenül első sorban figyelemmel lesznek. Akár önálló járással, akár

szerződéses viszonyban idegen hajóstársasággal rendezzék keleti hajózásunkat, a magyar érdekeknek ezeket a szembeszökő sérelmeit eliminálnunk kell.

Még csupán egy-két tarifális anomaliára kell kitérni. Az olasz hajózás forgalmi emelkedésének egyik fontos oka az, hogy hajói sok viszonylatban aránytalanul olcsóbban szállítanak.

Antivarii relatióban például a Puglia gőzöse Gravosától Antivariig 4·20 frank, Spalatótól Antivariig 5·60 frank köbméterenként minden egyéb járulék nélkül. A Lloyd hajózási díjtételei ellenben ugyan ezekben a relatiókban 11 frank és 10⁰/₀ cappa (Gravosa—Antivari) és 7·70 frank 10⁰/₀ cappa (Spalato—Antivari) köbméterenként.

A lisztküldemények után a Puglia Velencéből Antivariba 1·05 frankot számít minden mellékilleték nélkül, a Lloyd gőzösökön pedig ugyancsak 100 kilónként 2·35 frank és 10⁰/₀ cappa a díjtétel.

A magyar keleti kivitelnek egyik főerőssége lehetne egyébként a liszt, ha a nagy díjtételek útját nem állnák. Durazzóban egyenesen azért nem tud a magyar liszt tért hódítani azóta, a mióta az olasz verseny megjelent a piacon, mert a viteldíj mintegy 50⁰/₀-kal alacsonyabb a Velence—Durazzo viszonylatban a Fiume—Durazzo relatióhoz képest. Velence—Durazzo viszonylatban a viteldíj 1 frank. Az igaz, hogy az olaszországi cégek 3⁰/₀ pénztári engedményt is adnak, de ezt nyilvánvalóan megadnák a mi cégeink is egy életképes forgalom fentartása érdekében, ha a szállítási díjtételek nehézségét elhárítanák az útból.

Nem állithatja senki, hogy hajózásunk rendezésével keleti forgalmunknak intensivitása biztosítva van, ahhoz sok egyéb is szükséges, a minthogy hajózásuk erején kívül van más eszközük az olaszoknak is. De ha megszűnnek a legfontosabb gátló körülmények, a hajózási hiányok, akkor azok bizonyára maguk után fogják vonni azoknak az intézményeknek és átalakulásoknak is a sorozatát, a melyek már inkább a magántevékenység körébe tartoznak.

Szegh Dezső.

Közlemények és ismertetések.

Olaszország közgazdasága 1910-ben.

A kik az olasz gazdasági életet az utolsó években figyelemmel kísérték, nem győznek bámulni azon a rapiditáson, a melyet ennek újabb fejlődése mutatott. Legujabban aztán mintha kissé megboszulna volna magát a hirtelen fejlődés. Az 1900-as évek elején a gyárak valóságos gomba módra sarjadzottak Itáliában. Az 1907. évi Amerikából kiindult válság Olaszországban is éreztette hatását, még pedig mind erősebben és mind több és több iparágban. Persze ezuttal kiderült, hogy volt az új olasz iparban sok beteg, speculatiós alapítás, a mely az amerikai viharok ellenállni nem tudott. Recsegett, ropogott az egész, hamarosan égnek szökött fa, a melynek gyökerei nem voltak valami túlságos mélyen.

Mindenekelőtt az automobilgyárakra került a sor, a melyekbe az olasz tőke mintegy kétszáz millió lirát fektetett, a mely összegnek majdnem négyötöde eluszott örök időkre. Majd a gyapotipar jutott válságos helyzetbe, a minek főképen a délolaszországi kedvezőtlen gazdasági okokban és a messinai meg kalabriai földrengésben kell okát keresni.

Ez az iparág is vesztett legalább 150,000.000 lirát készárúeladási áron és az ipari telepek elértéktelenedésével Ugyanily nagy lehet körülbelül az a kár is, a mely az olasz selyemipart az utolsó években érte. E téren azt hozzák fel főokul, hogy a japán verseny a selyemfonalárakat szorította, míg egyidejűleg az olasz selyemfonók a selyemgubót magas áron vették.

Mindeme ipari válságokból, a melyek hatásukat természetesen a tőzsdére, a bankokra és a kereskedelemre is kiterjesztették, az olasz gazdasági élet csak lassan tért magához.

Az 1910. esztendő már javulást hozott. Úgy látszik az ország már szerencsésen felülemelkedett a válság legalsó pontján. E tény mellett szól számos körülmény. Szerencsés emelkedést mutat az olasz külkereskedelem. 1910 első tíz hónapjára nézve megállapítható, hogy a gyarapodás a bevitelt illetőleg 67, a kivitelt illetőleg 115 millió lirát tesz ki. A különböző nyerstermények bevitelében mutatkozó többlet arra utal, hogy a

gyapjufonás, bőrcserzés, cipőgyártás, fémárúgyártás, kerékpár- és automobil, papir és zsákgyártás, hogy csak néhány példát említsünk, nagyobb szükségleteket támasztott. Kiviteli többlet mutatkozik továbbá bőrökben, kalapokban, gépekben, tésztaneműekben, gyapjuszövetekben, gombokban, keztyűkben stb.

Másik, ugyancsak kedvező tünet a takarékbetétek emelkedése. Ezekre nézve adataink vannak 1910 június 30-dikáig, a mikor is a takarékbetétek összege kerek $6\frac{1}{2}$ milliárdot tett, vagyis 595 millió lírával többet, mint az előző év ugyanazon napján. Magában a postatakarékpénztárban a betétek 1.492 millió líráról 1.657 lírára emelkedtek.

Az állami pénzügyek rendkívül kedvező állása is különös figyelmet érdemel. A számviteli év első hat hónapjában, a mely Olaszországban július elsejével veszi kezdetét, az állami bevételek többlete kereken 73 millió lírát tesz, a teljes összegük 941 millió lírát. Ha a második félv év is ily kedvező maradt, akkor a költségvetésbeli előirányzattal szemben fenmaradó többlet több mint 60 millió líra lesz. Az olasz királyság állami költségvetése az 1909/10-iki számviteli évre nézve 42 millió líra felesleggel volt lezárva, a mely felesleg azonban, bár eleinte 7 millió lírás rendkívüli kiadás folytán csökkenéssel fenyegetett, de most már valószínűleg 70 millió lírára fog rugni.

A vámjövedelem tekintélyes emelkedése és a dohánygyedáruságból származó jövedelem szaporodása az olasz lakosság fogyasztóképességének fokozódása mellett szól.

A sztrájkjal fenyegetődő vasutasok igényei következtében valószínűleg harmincz millió lírás kiadástöbblet fog beállani. Az olasz államvasutak deficitje el fogja érni a 200 millió lírát, úgy hogy mindinkább valóvá válik amaz olasz nemzetgazda szava, hogy azoknak az olaszoknak kell fentartani a vasutat, a kik nem utaznak.

A válság által nagy mértékben sújtott iparok, a mint az olasz lapok írták, szívesen megpróbálkoznának azzal, hogy segélyért fordulnának az államhoz, a mely a jelen specialis esetben a nyomasztó adók enyhítése volna, de nem igen biznak eljárásuk eredményességében.

1910-ben legerősebben szenvedett az olasz gyapotipar. Ez az elmúlt jobb esztendőben orsói számát majdnem másfél millió orsóval szaporította és ezuttal kénytelen volt egész éven át megrövidített munkaidővel dolgozni. Még így is többet gyártottak, mint a mennyi elhelyezhető volt. A jövőre nézve tervbe van véve egy termelő és eladási egyezség létrehozása, a melynek célja lesz a termelés és fogyasztás közt fenforgó aránytalanságot megszüntetni. Eddig a szanálásra irányuló törekvések sikertelenek maradtak. Sokan attól remélnék valamelyes eredményt, hogy az 1910. üzletév is osztalék nélkül fog záródni az olasz gyapotfonó-

gyárakra nézve, a mi aztán majd rá fogja birni az érdekelt nagyiparosokat arra, hogy valamit tegyenek.

Nem jól folyt le a selyemipar esztendeje sem, a mi már abból is következik, hogy a gubóbehozatal értéke 21 millió lirával, a selyemszövetek kivitelének értéke 24 millióval esett.

Az év vége felé némi javulás volt észlelhető, a mennyiben úgy látszott, mintha az ázsiai termékek gyengébbek lettek volna, mint eredetileg hitték, miért is az olasz selyemárúk iránt való kereslet erősödött. De csak akkor várható alaposabb javulás e téren, ha a tervbe vett központi selyemtenyésztőintézetnek sikerülni fog a selyemtenyésztést Délitáliában elterjeszteni és ezzel jobban függetleníteni az országot a külföldi gubóbehozattól.

Meglehetősen kedvező volt Olaszország fémiparának helyzete, a mennyiben úgy a szárazföldi, mint tengeri katonai fegyverkezések, mint pedig a kereskedelmi tengerészet kiegészítése és az olasz államvasutak kocsállományának szaporítása elegendő munkát adott.

Jobb évük volt a cukorgyáraknak 1910-ben, a mennyiben a cukorfogyasztás újból emelkedett és a magas védvámok az ipar erősödését kellőképen biztosítják.

Az olasz mezőgazdaságra nézve az 1910. év nem volt kedvező. A búzatermés az előző évi 51 millió mm.-ről 41-re csökkent, úgy hogy Olaszország a szokottnál is nagyobb bevételre fog szorulni. Talán kisebb fontosságú a rossz bortermés. A tíz millió hektoliteres hiányt a borárak hihetetlen emelkedése kiegyenlítette. A legemelkedőbb momentuma az elmúlt évnek, hogy a Ferrara vidékén folytatott talajszáritás és lecsapolás, a mely több mint egy millió hektár mocsaras területre szól, az elmúlt esztendőben nyert befejezést. Még sok ily terület vár lecsapolásra, a mi az olasz földművelést nem csekély mértékben fogja emelni.

Olaszországnak egy hatalmas jövedelmi forrása, az idegenforgalom ipara is visszament, mert a délolaszországi kolera sok idegent riasztott el. Ez idő szerint a veszély már elmúlt és remélhető, hogy az 1911. kiállításos év pótolni fogja a veszteségeket.

Az olasz bankoknak meg kellett elégedniök a folyó üzletekkel, mert az emissiók tevékenység pihent, de a kamatlábfelemelés és minden nagyobb zökkenés elkerülése bizonyára lehetővé fogják tenni az előző évinek megfelelő osztalék fizetését.

Az összes főbb gazdasági momentumokat összefoglalva, azt az eredményt kapni, hogy az olasz közigazdaság 1910-ben nem tett nagy lépést előre, de nagyjában legyűrte az utolsó válságot, úgy hogy jobb jövőnek néz elébe, a mi ránk nézve is jelentékeny körülmény, a mennyiben Olaszországba irányuló kivitelünk évről-évre fontosabbá válik.

Ifjutörök finanszpolitika

A nagy politikai reform, amelyet az ifjutörökök hoztak Abdul Hamid uralmának megtörésével és az alkotmányosság behozatalával, ezideig legnagyobb mértékben a török pénzügyekben tapasztalható. Más tereken is észlelhető haladás, de nem oly czéltudatos, mint az állami pénzügyek terén. Az ifjutörök éra, ha követett is el talán hibákat, de megvetette a török pénzügyek szanálásának alapját.

Amidőn az ifjutörökök az ismeretes 1908-iki államcsinnyel uralomra jutottak, első feladatuk volt, hogy pénzhez jussanak és hogy az állami pénzügyeket valahogy rendbe hozzák.

Az állampénztár első bevétele az ex-szultán elvett vagyona volt. Az első ujtörök költségvetésben ennek értéke készpénzben 1,600.000 török font, ingatlanokban 925.000 török font volt. A kiadások csökkentésére rengeteg sok felesleges alkalmazott bocsáttatott el.

Az államgazdaság megszilárdítására mindenekelőtt költségvetést kellett készíteni. Az első költségvetés deficitje 5,460.583, a másodiké 9,678.681, 1911/12-dikié 6,394.468 török font volt. A kiadást és bevételt nehéz lesz egyelőre összhangba hozni. A hadsereg költségei felette magasak, a jövedelem csak lassan szaporítható. E végből a pénzügyministerium európai mintát követ. Emeli a fogyasztási adókat. Az 1327 évi (1911/12) költségvetés jelzi a kőolaj- és szesz-egyedárúság behozatalát és kilátásba helyez egy új dohányadó- és bélyegtörvényt. Az ifjutörök finansz-programm meg akarja szüntetni az idegenek adómentességét és ragaszkodik ahhoz, hogy habár formálisan is, de mégis törökké változzék át minden Törökországban működő vállalat, részvénytársaság.

Az 1875 évi államcsőd óta szokásossá vált Törökországban minden új államkölcson kezelését egy külön e célra létesített szervre a Dette publique ottomane-ra bizni. Ez a szervezet hivatalnokaival hajtatta be a kölcsönök számára elzálogosított állami jövedelmeket és fizette ki a kamatokat. Az ifjutörökök ezen intézményt kezdettől fogva a török alkotmány szégyenfoltjának tekintették és legjobban szerették volna beszüntetni. Miután ez az államhitel megrázkódása nélkül lehetetlen volt volna, az új éra megbarátkozott vele, de csak úgy hogy a jövőben új kezelési anyagot nem kap és ezért idővel, ha a régi kölcsönök törlesztettek, magától meg fog szünni. Nagy pénzsükségében az új kormány az 1909 évi 4,711.124 török fontos kölcsönt még a Dette publique-vel volt kénytelen bonyolítani. A második 7 millió ez évi kölcsön már nyílt piacra került. Nagy áldozatokba került a török pénzügyi kormány.

Fontos kérdés a dohányjövedék kérdése is. A dohány egyedárúságot a nép nem akarja túrni. Sok a panasz ellene; főleg azt mondják róla,

hogy drága és rossz dohányt ad. Jövedelme magas. 1909/10-ben 10⁰/₀ osztalékot fizetett, ehhez hozzászámítva a 8⁰/₀-os biztosított jövedelmet, a részvényesei 18⁰/₀-ot kaptak osztalékul. 1914-ben lejár a dohányregie engedélyideje és most erősen foglalkoztatja a közvéleményt ama kérdés, hogy a concessio felujtattik-e vagy nem. Valószínűleg felujtattik. Még csak az lesz eldöntendő, hogy ki aknázza ki az egyedárúságot? Vagy a Dette publique, vagy az állam, vagy egy társaság, akár a régi, akár egy új. Ez a teher még tovább is nyomni fogja Törökországot, hanem legalább méregfogait akarja kitörni az ifjutörök regime a szipolyozó társaságnak azzal, hogy egyszer a 8⁰/₀-os garanciát megvonja és más egyéb jogosulatlan előnyeitől megfosztja.

Az európai tőke még egy súlyos terhet rakott Törökországra, a császári Ottománbankot. Ez a török állami bank, amelyről az ifjutörökök azt mondják, hogy csak a neve török, mert tőkéje francia és angol, vezetése francia, hivatalnokai idegenek, politikája törökellenes. Az ifjutörökök egyik főfeladatukká tűzték ki, hogy megszabaduljanak tőle, akár a Dette publicuetól vagy a dohánymonopoliumtól. Persze ez sem megy gyorsan. Az absolutismusnak mindig mentsvára, segítője volt. Ujabban a kormány igénybe veszi a többi megtelepült bankokat, amelyek az Ottomán banknak versenyt támasztottak és sikerült is a kormánynak kedvezőbb feltételekkel pénzhez jutnia. Ujabban a viszony a kormány és a Banque Ottomane közt felette feszült. Az újabb török bankalapítások és külföldi bankok letelepült fiókjai mind gyengítik a Banque Ottomane befolyását.

A valutareform is igen égető Törökországban. A mai valuta alapja az aranyfont, amely 100 (arany) piaszterre oszlik. Az 1844 évi reform a kettős valutát hozta be és az aranyt az ezüsthöz úgy viszonyította mint 2:15:09-hez. Ez a viszony addig jó volt amíg az ezüst értéke a 70-es években nem süllyedett. Azóta eltolódott a pénzérték. A medzsidje, amely a kis forgalomban még mindig 20 piasztert ér az állampénztáraknál, egyedárúságoknál stb., csak 19-el számítottatik. És sok hasonló zavar van. Nagy baj a török valuta körül a mindennapi élet és a nagykereskedelemben szokásos sokféle számolási egység. Konstantinápolyban az arany fontban 101, a medzsidjében 20 piaszter van, ezen arány Salonikiben 158 és 28¹/₂, Smyrnában 178 és 33, Damaskusban 130¹/₄ és 54¹/₄ stb. stb. Különbözik az arány egyes árucikkekben is. Másképp számítják a medzsidjét opiumban, gyümölcsben, kávéban stb.

Sokféle a váltópénz, régi mindenféle érme kering belföldi, külföldi egyaránt. Elviselhetetlen teher az aprópénz-uzsora és az aprópénzhiány.

A reform oda irányul, hogy szilárd arányba jusson a medzsidje az aranyfonthoz, hogy a sokféle számolási egység megszűnjék, a sokféle

felesleges és terhes érme kivétessék a forgalomból, minek folytán aztán az aprópénz-mizéria is meg kell hogy szűnjék.

A ifjutorok pénzügyi politika számtalan gondja mellett eddig még nem fektethetett kellő súlyt a községi pénzügyek rendezésére és javítására. A községek jövedelme minimális, miért is nagyobb beruházásokat nem tehetnek. Ujabban néhány város vett fel kisebb kölcsönt. Nem nagy a veszedelem, hogy eladósodnak, mert nem lévén kellő fedezetük, akkor sem kapnának nagyobb kölcsönt, ha akarnának.

Berlin pénzügyi és adópolitikája.

Mindenki előtt ismeretes az a hatalmas fellendülés, a mely a német gazdaságban, különösen a francia – német háború befejezése óta tapasztalható. Egyik velejárója a lakosság nagy városokban való tömörülése, a nagyvárosok gyarapodása, lakosságuk számának mostani haladványos emelkedése. A 19. század közepén Németországnak nyolcz nagy városa volt, 1910-ben már negyvennyolcz van.

A községi igazgatásokra sok új feladat várt és valósággal csak azóta született meg a mai községi socialismus. A legkiválóbb nemzetgazdák propagandája folytán mindinkább belátta a lakosság, hogy mindaz, a mi rá nézve, mint közösségre nézve lényeges és nélkülözhetetlen, nem maradhat magánkézben, a mely magánkéz mindenkor hajlandó a monopoliumpok kihasználására, hanem városi kezelésbe veendő. A városiasítás, a kommunizálás programja mindenki előtt ismeretes.

A közegészségügy, lakásügy, szegényügy, népoktatás stb. városiasítása folytán a közigazgatási apparátus óriási mértéket öltött és a községi igazgatások tevékenysége mind többoldalúvá és bonyolulttá vált. Mindezzel lépést tartott a költségek emelkedése is. A fejlődés igazi képét a költségvetések még jobban kifejezik, mint a lakosság számának szaporodása. Németország összes városközségeinek nyers költségvetési szükséglete kerek 300 millió márkában volt előirányozva a hetvenes években. Ma ez a szám két milliárd márka.

Ime néhány részlet. A ma 25.000-nél több lakosú száztiz porosz város nyilvános népoktatásra 1885-ben összesen 30·9 milliót, 1905-ben 107·7 milliót költött. Berlin, Düsseldorf, Posen, Frankfurt a/O. és Aschersleben közoktatásra és közművelődésre 1888-ban 13·5 milliót, 1908-ban ugyanezre 37·4 milliót fordított. Ugyanezeknek a városoknak nyerskiadásai a szegény-, árva- és kórházi kiadásokra 1888-ban 10·6 milliót, 1908-ban 36·5 milliót tettek ki. Berlin maga 1910-ben írószerekre és nyomtatványokra 415.000 márkát irányzott elő.

Nyilvánvaló, hogy az ily fejlődés mellett a községi pénzügyek kezelése mind nehezebbé válik és azoknak biztos, de mobilis bevételeken kell nyugodniok. Ezenkívül főelvként áll a takarékoság principiuma.

A Preussische Jahrbücher folyó évi februári számában Alfred Lück hosszabb dolgozatot közöl a nagyberlini fináncz- és adópolitikáról, a melyben sok tekintetben nem épen rózsás színben állítja elibénk a hatalmas német birodalmi főváros financiait. Pedig a Preussische Jahrbücher köztudomás szerint nem valami hangos, szószátyár organum, hanem komoly és in borussicis talán elfogult is.

A jó költségvetés formai kelléke már Colbert szerint, hogy oly világos legyen, hogy a legegyszerűbb polgár is nagyjában legalább kiismerje magát benne. Ezt a berliniről elmondani nem lehet. Formális hiba, melynek materialis következményei is lehetnek, hogy nincs pontos megkülönböztetés téve rendes vagy folyó bevételek és a kiadások és az egyszeri rendkívüli bevételek és kiadások (ordinarium és extraordinarium) között.

A költségvetés főtételeinek részletes tárgyalása után megjegyzi a szerző azt a figyelemreméltó körülményt, hogy az összes költségvetési bevételeknek még egy harmada sem egészen adókból folyik be, hogy a városi művek nem valami magas feleslegeket hoznak, ha meggondoljuk, hogy minő óriási üzemekről van szó.

A rendkívüli kiadások zárótételeinél legelőször az tűnik fel, hogy a kiadások a bevételeket 2,318.737 márkával túlhaladják és az extraordinarium egyes tételeinél az, hogy a kiadásokkal igen gyakran nem állanak szemben bevételek. Részletes vizsgálat alapján arra az eredményre jut, hogy az extraordinariumban tömegesen szerepelnek oly tételek, a melyek rendes pénzügyi kezelés mellett az ordinariumban kellene, hogy álljanak. Megengedhetetlennek tartja továbbá, hogy rendkívüli kiadások fedezésére előző évek számadási feleslegei használtassanak fel. Minden kézikönyvben megtalálható az a régi szabály, hogy az előző év ordinariumbeli számadási feleslegeit vagy egy tartalék képezésére kell fordítani, vagy pedig a következő év rendkívüli bevételei közt kell szerepeltetni, tehát csak rendkívüli kiadások fedezésére szabad felhasználni. Így történhetik csak az a visszásság, hogy a berlini költségvetésben tényleg rendes kiadások számadási feleslegekből fedeztetnek.

Még rosszabbúl áll a pénzügyi helyzet, ha figyelembe vétetik, hogy az sem egészen megbízható eljárás, ha a községi üzemek bevételi feleslegei teljes mértékben az ordinariumban szerepelnek, mert az ily nagy üzemekben a conjuncturák igen nagy ingadozásokat idézhetnek elő.

A berlini költségvetésből lépten-nyomon kikandikál a pénzhiány. Egy majdnem háromszáz millió márkás költségvetésnél az előre nem látható kiadások fedezésére szolgáló rendelkezési alap csak 600.000 márka. A vívművek felújítási alapja 192.000 márka. A tűz- és robbanási kár-alap, melynek egészen más célja kellene, hogy legyen, előlegképpen az üzemek kibővítési költségeinek fedezésére fordított, a mire pedig egyszerű leírásoknak is elegendőknek kellene lenniök. Akkor azonban a gázművek feleslege még kisebb volna és az összkép még kedvezőtlenebb volna. A gázművek egyáltalán tartalékok nélkül állanak. Magánvállalatnak így már a kereskedelmi jog értelmében sem szabadna operálnia.

Milyen lesz akkor a kép, ha még új nagy kölcsönök terhelik a költségvetést? A közúti vasut, a Berliner Elektrizitätswerke átvétele, a városi gyorsvonatok létesítése, az erdők és mezők fenntartása száz milliókba kerül. És a mellett mennyi égető kérdés! Számtalan kínos kalamitás miatt zúgolódik a lakosság. A közlekedési eszközök zsúfoltak, állapotuk tarthatatlan.

Eddig úgy segítettek a bajon, hogy a bevételeket magasabban állították be és a kiadásokból valamelyest törültek. Ez pedig a gazdálkodás legrosszabb módja.

Az elővárosokba való kiözönlés természetes követője a nagyvárosi fejlődésnek. Hogy Gross-Berlinben oly zavarokat vont maga után, az Gross-Berlin hibás szervezetéből folyik és csakis annak javításával változtatható meg. Az elővárosokban sem sokkal jobban állnak a dolgok.

Az adóztatás és a berlini lakáskérdés vonatkozó főkérdéseinek érintése után arra az eredményre jut, hogy a nagyberlini községek adópolitikájában az adóképeség szerint való adóztatásnak nyomát sem leljük. A gazdaságilag gyöngébb jövedelmeket aránylag nagyobb adóteher sújtja, mint a gazdaságilag erősebbeket. A létminimumra egyáltalán nincsenek tekintettel. A szegényügyi hivatalokban ezért a házbérlés igen nagy szerepet játszik. Mert mit is tegyenek, ha az emberek jönnek támogatásért, mert nem tudják lakbérüket megfizetni. Ha nem segít a község, kiteszik a családot és ekkor pláne a nyakába szakad a szegényhivatalnak. Látnivaló a circulus vitiosus. Kivánatos volna a jövedelmi adó felemelése, a melynél progressióval és degressióval mégis csak lehet valahogy illeszkedni az adófizető fizetőképességéhez. És ez az adó nem is oly könnyen áthárítható, mint a reáladók. Berlinben ennek 25%-os felemelésével 10 millió többletet lehetne kihozni, a mi mégsem csekélység. Ezzel szemben a sok apró szekaturás és kevesetjelentő bevé-

teli forrást (kutyaadó, vigalmi illetékek, vágóhídi illetékek stb.) törölni kell.

Véget kellene vetni a telek- és háztulajdonosok folytonos srófolásának, a mi ügysem ezeknek, hanem a bérlőknek, jelesen a szegényebbeknek megterhelését jelenti.

A maga jószántából egy község sem fog akarni kedvezményező lépéseket tenni. Reményt kelt a belügyministeriumtól kidolgozott törvénytervezet, mely Gross-Berlin községi érdekeit kívánja szabályozni. Ez csak akkor lehet hatályos, ha kellő pénzügyi bazisról is gondoskodás történik.

Németországban dolgozó külföldi munkások statistikája.

Bár pontosan kimutatni a Németbirodalomban dolgozó külföldiek számát nem lehet, némi felvilágosítást mégis ad a külföldi munkások mozgalmáról a „Deutsche Feldarbeiter-Zentralstelle“ 1909/1910-ről szóló jelentése, valamint a hannoveri országos biztosító-intézetnek a kerületében foglalkoztatott külföldiekről szóló összeállítása és végül a bochumi „Allgemeiner Knappschaftsverein“-nek statistikája a Ruhrvidék munkáságának honosságáról. A Deutsche Feldarbeiter-Zentralstelle jelentésében összeállítást találunk a külföldi munkásoknak kiállított igazolványokról. A porosz belügyministerium 1907. évi rendelete szerint minden oroszországi, ausztria-magyarországi és ezen államok mögött keleten levő országbeli munkásnak belföldi német nyelvű igazoló-okmánnyal kell ellátva lennie. 1908-ban ezt a rendeletet minden külföldi munkásra kiterjesztették. Ilyen rendeletet bocsátott ki majdnem minden német szövetséges állam. Az igazolványokat a határhivatalokban és a munka helyén állítják ki. A mint fent jeleztetett, a Feldarbeiter-Zentralstelle közvetítésével történő igazolások száma nem fedi a birodalomban foglalkoztatott külföldi munkások teljes számát. Hiányoznak a dél felől jövő és Délnémetországban maradó munkások, mert a délnémet szövetséges államok nem hozták be az igazolást kötelező módon.

Aztán a helyi ellenőrzés sem teljes és megbízható; a munkaadók kimutatásai sem lelkiismeretesek. Az is előfordul, hogy számos munkás elvesziti igazolványát és más helyre menet újból igazolványt állíttat ki magának.

Figyelemmel az elmondottakra, mégis érdekes marad az itt adott összeállítás. Kiállított igazolójegy a következő országbeli munkásoknak :

	1908 09	1909 10	Tehát + több — kevevebb
Oroszországi lengyeleknek	216.405	239.879	+ 23.474
Galicziai »	86.050	83.447	— 2.603
Oroszországi ruthéneknek	267	136	— 131
Galicziai »	75.102	81.956	+ 6 854
Oroszországi németeknek	12.161	19.111	+ 6 950
Ausztriai »	37.434	46.949	+ 9.515
Magyaroknak	21.770	28.209	+ 1.439
Olaszoknak	37.137	30.672	+ 2.535
Hollandoknak, belgáknak	44.793	53.995	+ 9.202
Francziáknak, hamburgiaknak . .	298	710	+ 412
Dánok-, svédek-, norvégeknek . .	6.367	7.624	+ 1.257
Különböző egyéb idegeneknek . .	55.564	46.245	— 9.319
Összesen	393.348	642.933	+ 49.585

Bár ebből az összeállításból az tűnik ki, hogy a jelentés évében 49.585 igazolójeggyel többet adtak ki, mint az előző évben, még sem lehet azt következtetni, hogy erősödött a bevándorlás, hanem csak azt, hogy jobban ellenőriztetik az idegen munkáselem bejövetele.

A Hannoverben dolgozók bennünket kevésbé érdekelnek, mert monarchiánk lakossága ott kevésbé van érdekelve. Már a bochumi statisztikák érdekesebbek. Ezeket 1902 óta vezetik, még pedig az egyes bányai igazgatóságok által kitöltött kérdőívek alapján.

Az "egyesült művek által foglalkoztatott külföldi munkások származási helye:

	Átlag 1902-ben	Átlag 1903-ban	1906 júl. 1.	1907 júl. 1.	1909 jan. 1.	1910 jan. 1.
Ausztria-Magyarország	8.640	12.249	14 218	16.971	21.075	18.591
Oroszország	541	721	752	800	944	1.042
Németalföld	2.664	2.822	3.081	3.879	5.423	5.132
Belgium	162	131	162	148	190	252
Olaszország	2.109	2.283	2.762	3.744	3.890	2.814
Többi külföld	226	167	188	208	353	329
Összesen	14.342	18.373	21.163	26.750	31.875	28.160

A mint e számsorokból látható, emelkedő tendenciát mutatnak. Emelkedő irányzatot mutat a monarchiánkra vonatkozó számsor is.

A francia és svájci selyemipar.

A világpiacon újabb időben előrenyomul a francia selyemipar, melynek főfészke a lyoni département. Ezen vidék selyemiparának újabb kedvező fejlődése folytán Franciaország nyersselyem-szükséglete is tete-

mesen megnövekedett. Érdekes megfigyelni, hogy miként emelkedett a Franciaországban feldolgozott nyersselyemmennyiség 1905/906. óta:

Év:	1905/906	1906/907	1907/908	1908/909	1909/910
Tonna:	3.764	4.399	4.722	4.859	5.095

Ezek szerint az utolsó öt esztendőben Franciaország nyersselyem-szükséglete 1.331 tonnával, azaz kerek 36⁰/₀-kal szaporodott.

Még a nagy gazdasági depressio évében is emelkedik a nyersselyem-szükséglet, bár a francia selyemipar terjedése 1908-ban kissé engedett és a külföldre való szállítás az előző év mögött maradt. A lyoni kereskedelmi kamara területén levő selyemgyárak 1909-ben elért termelismennyisége 460·5 millió frankkal, 27·4 millió frankkal magasabb értéket mutat, mint 1908-ban és a lyoni selyemipar külföldi kivitele, a mi a productionnak kerekén háromnegyed részét teszi, majdnem annyival szaporodott, mint az egész árúproductio értéknövekedése.

A francia selyemárúk összkivitele 1908-ról 1909-re 308.826 millió frankról 343.732 millió frankra emelkedett, míg a francia bevétel 46.053-ról 58.980 millióra szaporodott, úgy hogy a kivitel kerek 35 millió frankos értékemelkedésével szemben a behozatal értéke csak 13 millió frankkal szaporodott.

A következő kis táblázat mutatja azokat az államokat, a melyekbe való francia kivitel különösen emelkedett. Franciaország kivitt millió frankban:

	1908-ban	1909-ben	1909-ben szemben 1908-czal
Angliába	136·26	158·41	+ 22·15
Amerikai Unió	54·58	67·07	+ 12·49
Belgium	9·12	12·94	+ 3·82
Svájc	13·39	16·43	+ 3·04
Argentina	3·63	4·80	+ 1·17

Különösen figyelemreméltó az angliai és északamerikai kivitel emelkedése, úgyszintén az a körülmény, hogy még Svájcban is előre halad a francia selyem, bár ott magas fejlődési fokot ért el a régi híres selyemipar.

Németországban már lassabban nyomul előre a francia selyem, bár ott is 10·05 millió frankra emelkedett a bevétel az utolsó 9·70 millióval szemben. Ellenben az osztrák-magyar monarchiában erős csökkenés mutatkozik a francia selyembehozatal dolgában. A monarchiánkba behozott selymek értéke 3·02 millióról 0·82 millióra szállt le. Ebből semmiképpen sem azt kell következtetni, hogy talán Ausztria-Magyarország felvevőképessége csökkent, hanem itt a francia iparnak erős versenytársa a svájci és újabban a német. Így Németország műselyembehozá-

tala monarchiánkba 1907-ről 1908-ra 3·36 millió koronáról 6·60 millió koronára emelkedett. Svájc behozatala egész- és félselyem-szövetekben és kendőkben, a melynek összege 1899-ben csak 4·76 millió frank értéket képviselt, és 1908-ban 9·93 millió frankkal több mint megkétszereződött, 1909-ben 10·66 millió frankra gyarapodott fel.

Franciaország és Németország selyemiparának nagymérvű előrenyomulása következtében Svájc selyemipára a világpiaczon erősen háttérbe szorul.

Ha Svájc selyemforgalmát nézzük, azt tapasztaljuk, hogy jelesen tiszta- és félselyem-szövetekben és kendőkben a főpiacok Ausztria-Magyarország kivételével visszafejlődnek.

Íme tehát Svájc selyemkivitele millió frankokban:

	1899-ben	1909-ben	1909. 1899-czel szemben
Franciaországba	15·39	8·98	— 6·41
Angliába	46·84	40·73	= 6·11
Németbirodalomba	7·98	5·10	— 2·88
Északamerikai Unióba . .	16·45	15·86	— 2·59

Megjegyzendő, hogy a svájci selyemipar fogyasztópiacainak ezen erős esésével szemben más piacokon javulás tapasztalható, úgy, hogy az összeredményt tekintve, 1899-től 1909-ig Svájc világpiaczi kivitelének összege mindössze 104·98 millió frankról csak 101·34 millió frankra csökkent. Ez a tagadhatatlan visszafejlődés annál komolyabb jelenség Svájcra nézve, mert selyemproductiója majdnem teljesen, vagyis pontosan 95°/o erejéig a kivitelre van felépítve. Bizonyos, hogy a francia-svájci selyemverseny eddig Svájc rovására megy.

Belga otthonmunka-törvénytervezet.

A belga törvényhozás előtt fekszik egy a szocialdemokrata párt részéről előterjesztett törvénytervezet, melynek határozmányain nem érdektelen végigtekinteni.

A tervezet legelején (1. §.) fogalmi meghatározásokat találunk a szakszervezetek, munkáltató, munkás és otthoni munkás mivoltáról. Majd taxative felsoroltnak mindazok az iparok, a melyekben az otthonmunka — már t. i. Belgiumban — egyáltalán előfordul, a melyek tehát a törvény alá tarthatnak.

A törvénytervezet arról is gondoskodik, hogy később felmerülő szükséghez képest ministeri rendeleti uton ez a lajstrom ki legyen egészíthető.

A tervezet megtiltja a munkáltatónak, hogy otthoni munkát olyan munkásnak adjon ki, a ki törvényesen belajstromozva nincs. Ez a lajstromozás háromszoros és abban áll, hogy 1. az illetékes község bizonyítványt állít ki arra nézve, hogy az illető munkás jogosítva van otthoni munkát végezni, 2. hogy a munkáltató nyilvántartja az általa foglalkoztatott otthoni munkásokat, 3. hogy munkakönyv kötelező.

A tervezet kötelezi a községi hatóságot, hogy megvizsgáltassa mindazoknak a lakását, a kik bizonyítványt kérnek arra nézve, hogy az az egészségügyi kívánalmaknak megfelel-e? Ez a vizsgálat minden lakás-változás esetén megismétlendő.

A munkaadó részéről vezetendő lajstromnak a személyi adaton kívül pontos leírását kell tartalmaznia a bérfizetés módozatainak (napszámber, darabber), valamint minden közvetítésre (Zwischenmeister) vonatkozó adatoknak. Havonként köteles a munkáltató e könyvből a közigazgatási hatóságnak kivonati másolatot küldeni.

A tervezet jogot ad az iparfelügyelőknek arra, hogy ezekbe a lajstromokba betekintsenek és a találtakról felettes hatóságukhoz jelentést tehessenek. Azt kívánja továbbá a tervezet, hogy ezek a községeknél benyújtott másolatok a szakszervezeteknek még esetleges leírás végett is rendelkezésükre álljanak.

Az illetékes szakministeriumnak kötelessége lenne lajstromot készíteni az otthoni munkásiparágáról egészségre való ártalmasságuk foka szerint. Ezen lajstrom alapján egyes iparágaknak otthonmunkában való üzése eltiltható, mások ismét amaz egészségtelen kategóriákba sorozhatók, a melyek Belgiumban és más országokban is külön határozmányok alá esnek.

A fogyasztók figyelmeztetése végett minden egészen vagy részben otthoni munkával készült ipari termékeknek az ezen körülményt feltűntető czédulácskával kell ellátva lenniök. Minden munkásra legalább is tiz köbméter levegőnek kell esnie. A munkás lakásában levő műhely a gyár egy részének tekintendő, tehát iparfelügyelet alá esik. Tilos otthonmunkát végezni abban a lakásban, a hol ragályos beteg van. Tilos továbbá a ragálycsirákkal fertőzött nyersanyag feldolgozása is. A munkaadónak kell a megfelelő fertőtlenítésről gondoskodnia. Tilos volna a tervezet értelmében a gyári munkásokkal a gyári munka befejeztével otthoni munkát hazavitetni. Tilos továbbá bárminő otthonmunka az élelmiszeriparban, a szörméknek nemezzé való feldolgozása körül, jutfonás és szövésben.

A tervezet gondoskodik arról, hogy a különböző iparokban bizottságok létesíttessenek a minimális bérek megállapítására. Szükség szerint egy vagy több bizottságot kontemplál egy helyre vagy több község számára egy közös bizottságot. Pontosan körülíratik a bizottságok kikül-

désének módja. A bizottságoknak legfeljebb hat tagjuk lehet, elnökükön kívül. Ha a választás nem eredményes, akkor a minister nevezné ki a bizottságot, a melynek szükség szerint, de évenként legalább egyszer kell üléseznie. A bizottság többsége által hozott határozat kötelező, ha az ülésben legalább a tagok fele résztvett.

A bizottság mindannyiszor actióba lép, valahányszor az illető szakmában szükségessé válik a bérminimum-megállapítás. A bérmegállapítás a bizottság részéről óraszámra történik. Az átlagot illetőleg középügyességű munkás teljesítőképességét kell szem előtt tartani. A munkás külön kiadásai megtérítendőek. A bér nem lehet kevesebb, mint a menyit ugyanazon vidék azonos vagy rokoniparágbeli gyári munkásának fizetnek. A bérmegállapító bizottságnak joga van a gyárak munkarendjébe és könyvelésébe bepillantania és műszaki szakértőket meghallgatni. Az egyes szakmabeli munkákra nézve ártabellák szerkesztendőek. A táblákban nem foglalt munkát a munkáltatónak a minimális órabér szerint kell fizetnie.

A darabbérről is külön intézkedik a tervezet. Ennek a minimális tarifája is a munkabérbizottság elé terjesztendő.

Határozottan kimondatik, hogy senkinek sem szabad az illető iparágra nézve megállapított minimális díjtételnél kevesebbet fizetnie. A megrövidített munkás igénye három év alatt évül el. A munkaadó felelős a közvetítő mester vagy más közvetítő által történt megrövidítésekért.

Az idevonatkozó panaszokat a bizottság tudomásul tartozik venni és továbbítani tartozik az erre nézve illetékes hatósághoz. Munkabérbizottság határozatai harmincz nappal közhírré tételük után törvényerőre emelkednek és legfeljebb három évig maradhatnak érvényben, a menyiben egyéb határozott kikötés nem történik. Újból kell szabályozni a munkabérvizonyokat, ha ezt a választói jogosultsággal bíró munkaadók vagy munkások fele kívánja.

Minden üzem, a mely otthonmunkát ad ki, köteles az ügyletre nézve érvényes munkabértarifákat látható helyen a munkakiadó- és beszállítóhelyiségekben kifüggeszteni. A minimális bértarifák az állami hivatalos közlönyben és a munkaügyi hivatalos lapban az érdekelt munkások nyelvén közzéteendőek.

Arról is gondoskodik a tervezet, hogy minden figyelembejövő iparágban központi munkabérválasztmány alkottathassék, amelynek feladata a különböző tarifákat revideálni és összhangzásba hozni.

A büntető határozományok közül kiemelendő az, a mely minden, a törvény rendelkezése ellen irányuló cselekedetet annyiszor büntet háromszáz frankig terjedhető pénzbüntetéssel, illetve ismétlődés esetén ennek kétszeresével, a hány munkás ellen az irányult.

Határozottan előírja a törvénytervezet, hogy a törvény betartása fölött és különösen a truckrendszer kiküszöbölése körül az iparfelügyelők és a bíróságok örködnek.

Külön kiemeltetik, hogy a munkabérfizetésre, az iparfelügyeletre, a női és gyermekmunkára, valamint a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó törvények az otthonmunkára is kiterjesztetnek.

A törvénytervezettel egyidejűleg kibocsátott nagyértékű indokolásból érdemes figyelembe venni néhány részletet. Az utolsó belga ipari számlálás körülbelül 825.000 munkás létezését állapította meg, a kik közül 42.000 férfi és 77.000 nő, összesen tehát 119.000 személy foglalkozott otthonmunkával. Ehhez a számhoz hozzáteendő még 5.500 személy, a kik forma szerint gyárimunkás számba mennek, lényegileg azonban ugyancsak otthoni munkások voltak. Mivelhogy az új törvény a munkaadókat és a közvetítő mestereket (6.650 + 1.400) is érintené, a végeredményben összesen 132.000 személy volna a törvény révén érdekelve. Pontosabb vizsgálatok eredménye szerint az otthonmunkát főképpen nők, gyermekek és aggok végzik, mindmeggannyi olyan kategória, a mely, azt lehetne hinni, különösen rá van szorulva a törvényes védelemre.

Az indokolás kivonatokat közöl amaz orvosi bizottság jelentéseiből, a mely a belga otthonmunkakiállítás alkalmából az elmúlt két évben végzett beható tanulmányokat. Ime néhány mutatvány: Hammeben, a kötéلكészítő ipar egyik központjában már 4—5 éves gyermekeket munkába fognak. Ivóvíz ezen a helyen nincs, de esik 18 sörfőző 15.000 lakóra. A fehérneműiparban tapasztalt magas tüdővész-es-százalék a fogyasztóközönségre nézve óriási veszélyt rejt magában. A kefekötők állandóan a lépfenének vannak kitéve, a mely betegség a fogyasztókra is átvitetik, ha nem történik gondos fertőtlenítés. A fertőtlenítést, úgymond az orvosi jelentés, 2 éve írja elő a törvény, de végre nem hajtják stb. stb.

Hogy ebből a tervezetből mikor lesz törvény és ebben a formájában emelkedik-e törvényerőre, a jövő kérdése.

Socialismus története.

Warschauer, Professor Otto: *Zur Entwicklungsgeschichte des Sozialismus.* Berlin: F. Vahlen, 1909. XIV + 403 l. 4 M.

Ernst Mach valahol — ha jól emlékszem, *Wärmelehre*-jében — a természet egyetemes ökonomikus elve szempontjából igazolja az elmélet-történeti tanulmányokat. Új megismerésekre nem juthatunk, tehát értéket a tudományban sem termelhetünk, ha nem tudjuk, mit alkottak előttünk; de ha ez sikerül is valakinek az elődök gondolati munkájának ismerete

nélkül, bizonyára nem a legkisebb áldozat útján éri el, mert nem ment keresztül a gondolkodás azon iskoláján, a melyet a tudományok története kutatóinak tértől és időtől függő meglátásai jelentenek számunkra.

Úgy látszik azonban, mintha az emberi gondolkodás némely területei túlságosan is sokszor kerülnének a történetírók ekevasa alá. Kivált a socialismus elméletére áll ez. Minden nyelven elhalmoztak már nemcsak rendszeres és összefoglaló történeteivel, hanem még több, sokszor valóban kitűnő monográfiával. Mégis minduntalan akadnak újabb vállalkozók.

A szerző nem új dolgokkal lép ezúttal a piacra. Könyvében három nagy francia szocialistáról: Saint-Simonról, Fourier-ről és Louis Blancról tartott és külön-külön már korábban megjelent előadásait adta ki újra, átdolgozva és a korszak gazdasági fejlődésének közös keretébe állítva. Egyenkint ismerteti nemcsak a mesterek, hanem az önálló tanítványok, Bazard, Infantin, Considerant stb. elméleteit és gyakorlati tanait és világosan és nagyrészt helyesen tárja föl azoknak a kereszténységgel, a szövetkezéssel, a munkára való joggal, az örökjoggal, a neveléssel, a nőkérdéssel stb. való vonatkozásait.

Ezekhez a fejtegetésekhez egyenkint hozzászólni fölösleges; a mit el lehet erről mondani, elmondták már. Csupán a bevezetésnek azon részletéhez van megjegyzésünk, a melyben a szerző új meghatározását próbálja adni a socialismusnak. Ő is arra a hiábavaló kísérletre adja fejét, hogy a socialismust megkülönböztesse a kommunismustól, a melyek ha közel rokon fogalmak is, mégis tartalmukra és céljukra különbözök. De már a közösségek megállapításában téved. Mindkettő — úgymond — a mindenkori társadalmi viszonyokkal való egyéni elégedetlenségből fakad, új államrendet fest ki és a mindenkori bajok okát nem az emberek jellemében, hanem a gazdasági és politikai szervezet sajátosságai-ban látja. »Egyéni« elégedetlenségre, ha úgy akarjuk, minden társadalmi reformtörekvést vissza lehet vezetni, a feudalismussal harczbaszálló demokratismust éppen úgy, mint a tizezer év előtt a promiskuitásos társadalmat kikezdő patriarchátust; mindenik új államrendre törekszik; viszont van akárhány communistikus rendszer, a mely nem gazdasági és politikai, hanem ideologikus, például erkölcsi hiányosságokban látja a társadalmi bajok okát. Ezek tehát nem megkülönböztető karakteristikumai a socialismusnak és communismusnak.

Hasonlóképpen helytelen a két fogalom különbségeinek megállapítása. „A socialismus a termelőeszközök közösségét akarja, a communismus ezzel együtt az élvezet eszközeinek közösségét.“ „A socialismus mindenkinek megadja a gazdasági javak termelésének jogát, az államtól elvárja az ehhez szükséges termelőeszközök ingyenes átengedését és arra törekszik,

hogy mindenkinek biztosítsa munkája teljes hozadékára való jogát. A communismus ellenben egyedül az államot jogositja föl javak termelésére és elosztására és attól várja az összeseknek egyforma nevelését és táplálását. Tehát állami termelést, az egyéni tulajdon megszüntetését és a vagyonszövetség létesítését követeli.“ E meghatározások sem genetikusan nem helyesek, sem a socialismus mai tartalmát és célját nem fedik, de elsősorban illogikusak. Ha a socialismus a termelőeszközök szövetségére törekszik, akkor ezáltal kizárja „a termelés egyéni jogát“; nem lehetséges, hogy a termelőeszközök közösek legyenek és mégis mindenki önállóan rendelkezék fölöttük; így a socialismus nem várhatja az államtól a termelőeszközök „átengedését“; ha viszont „ingyen“ engedi át azokat, ezzel a munka teljes hozadékát is átengedte. De ha a socialismus a termelőeszközök szövetségével nem köti össze a fogyasztás javainak szövetségét, ez azt jelenti, hogy nem bizza az egyes kényére, hogy mennyit fogyasszon a közösen termelt javakból, hanem korlátokat állít föl az egyéni kedvnek. Ezek a korlátozások nyilván azt célozzák, 1. hogy olyanok, a kik a termelésben nem, vagy erejüknél kisebb fokban vesznek részt, részesülhessenek a termelés hozadékában, vagyis se az öregek, se a betegek ne pusztuljanak el, sem a gyerekeket ne kelljen, mihelyt munkabírók, munkára fogni, és 2. hogy a termelés folytatására és kiterjesztésére szükséges javakat el ne fogyasszák. Mindez lehetetlen, ha a termelők munkájuk teljes hozadékát megkapják, mert hiszen miből vennék az öregek és betegek eltartására, miből a termelés folytatására szükséges javakat, ha nem a termelő munka hozadékából. A mi pedig a communismust illeti, ennek vannak formái, amelyek éppen az állami kényszer akarják úgy a termelésben, mint a fogyasztásban kizárni; az anarchistikus communismus rendszerei ezek.

Látnivaló, a szerző meghatározásai igen kevésbé szabatosak. De ha különbek is volnának, akkor sem sikerülne a két fogalomnak tiszta elhatárolása, legalább, a mennyiben az eddig alkotott elméleti rendszerekre vonatkozik a kísérlet. Nincs egyetlen, akár socialistikusnak, akár communistikusnak nevezett rendszer, a mely tiszta megvalósítása volna az abstract sémáknak; s minthogy egyelőre nem realitásokról van szó, hanem ugvancsak elméletekről, céltalan azokat aprioristikus sémákba bekényszeríteni.

Szerencsére az egyes rendszerek ismertetésében nem csábítja a szerzőt a constructiók csinálásának vágya, hanem beéri az eredeti gondolatmenetek reproductiójával és a gyakorlati kísérletek és egyéb hatások hű leírásával. És ezért, ha nem nyújt is újat, Saint-Simon, Fourier és Blanc jelentőségének megismerésére és megítélésére igen alkalmas.

SZ. E.

Földreform.

Damaschke, Adolf, *Die Bodenreform*. Jena, 1911. Verlag von Gustav Fischer. (360 old.)

A munka első kiadása 1902-ben jelent meg, s az ötödik kiadás, mely az előbbiektől lényeges eltérést nem mutat, röviddel ezelőtt látott napvilágot. Már egymagában ez a körülmény is alkalmas érdeklődésünk felkeltésére, s az csak annál inkább fokozódik szerzőnek előszavában foglalt azon kijelentése által, hogy könyvét csupán a kényszerítő szükség hatása alatt írta, melynek hiányában a társadalmi élet főbajának gyógyítása veszélyeztetve látszott lenni. Tárgya, a földreform, kétségkívül igényt tarthat mindenki érdeklődésére, s ennek fenforgását bizonyítja, hogy a munka aránylag rövid idő alatt öt kiadást ért meg. Viszont, hogy a közszükséget mennyiben elégítette ki, más kérdés, ez csupán az abban képviselt földreformeszmék terjedésének, illetőleg megvalósításának mérvéből ítélhető meg. Szerző, mint a német földreformálók hive, ezek eszméit s az azok részben való megvalósítása útján elért eredményeket ismerteti, szembeállítván ezzel a más nézetet vallók szerinte téves, elvetendő álláspontját. Célja, a minek révén a társadalmi bajok gyógyulását véli utólérhető, nem lehet más, mint az eszmék terjesztése és általános elfogadása után a reformeszmék megvalósítása által, a föld mai helytelen jogrendjének kiküszöbölésével, a sociális bajok kútforrásának megszüntetése. Ez az állapot volna a gyógyulás. Az ezt megelőző gyógyításnak első mozzanata az eszmék terjesztése. Szerző utóbbi céljával teljesen egyetértünk. Társadalmi életünk sok súlyos bajjal küzd. Ha nem tulajdonítunk is a földreformnak olyan csodaszer jelleget, a mi az összes bajokat gyökeresen orvosolni tudná, az orvoslásra irányuló eszmék terjesztésének hivei kell, hogy legyünk, mert hiszen az üdvös reformok a különböző eszmék leszűrődése után lesznek eredménynyel kecségető alapokra helyezhetők. A mondottakra való tekintettel s továbbá nem tévesztve szem elől azt sem, hogy már egy ötödik kiadást ért s így bizonyára széles körben ismert munkával van dolgunk, indokoltnak látszik a könyvismertetés sablonjától eltérve, a fősúlyt általános vonatkozásuknál fogva mi reánk is érdekességgel bíró reformeszmék kiemelésére fektetni.

A német földreformeszmé alap gondolata röviden egybefoglalva a következő: A föld, mint minden nemzeti lét alapja, olyan jogrendnek vetendő alá, mely annak üzemi és lakási célokra való használatát előmozdítja, minden azzal való visszaélést kizár és az egyes munkája nélkül beálló értékemelkedést lehetőleg a nép egészének érdekében hasznosítja. (350.)

Ezt az alapeszmét vallják a földreform hivei, s az ennek meg nem

felelő jogrend hiányára vezetik vissza általában mindazon közgazdasági hátrányokat, melyekkel korunk küzd, és kiváltképpen a társadalom alsóbb rétegeinek nyomorát. A nehéz megélhetési viszony, eltekintve a csekély számú kiválasztottaktól, úgy a városi, mint a vidéki népességnél egyaránt uralkodó jelenség s úgy az egyiknél, mint a másiknál, ha mindjárt közvetlenül, különböző alakban nyilvánulólag is, az értékelkedésből fakadó földjáradékra vezetendő vissza. A társadalmi reform sarkköve tehát a földreformban fekszik, miután a bajok kútforrása a föld jogrendjének helytelensége, s ezért a tartós orvoslás egyedüli eszköze csupán a jogrend egészséges alapokra való fektetése lehet. (37.) Fölöttébb figyelemreméltó eszmemenet és annál tanulságosabb, miután lényegesen eltér a physiokraták felfogásától (13 és k. 1.) s éppen az alsóbb osztályok érdekeinek szolgálata szempontjából szembe helyezkedik a Lasalle és Marx-féle modern tudományos communismussal. (32 és k. 1.) Hatalmas érveket hoz fel a mai felfogással szemben, a melyet „ál-liberalisnak“ jelez, miután a physiokraták alapelvét a gazdasági szabadságot csupán vallja, de meg nem valósítja. (Mammonismus). Elítéli Malthus népesedési törvényét s az ennek következményeként jelentkező túlnépesedésből származtatható gazdasági hátrányokat. De nem tartja elfogadhatónak a túltermelést hangoztatók nézetét sem, mivel ez esetben egyedül a szükséglet kielégítési képtelenségéről lehet szó. De ha hatalmas érvekkel döngetik is a mai gazdasági rendszer kapuit a földreform hívei, nem kevésbé tarthatatlannak, illetőleg célra nem vezetőnek tartják Lasalle és Marx követőinek reform eszméit. A kérdés magva abban rejlik, hogy miképpen kell, hogy alakuljanak az emberek együttélésének feltételei, hogy azok az emberi természetnek megfelelőek legyenek? (45.) Sem az individualistikus, sem pedig a socialis felfogáson alapuló egyoldalú berendezkedés nem felelhet meg az emberek természetének, mivel az együttéléstől sem az individualis, sem pedig a socialis vonások ki nem küszöbölhetők. Célra nem fog vezetni sem a capitalismus, sem a communismus, hanem a socialis igazságon és személyes szabadságon nyugvó gazdasági élet, a minek megvalósítására törekszik a földreform. (47.) A tőke részesüljön a kamatban, a munka nyerje el a díját (munkabér), de az emberek együttélése folytán az egyes munkája nélkül előálló értéknövekedésből fakadó földjáradék legyen a közvé, legyen azé a tényezőé, a melynek köszönhető a létrejötte.

A városokban a föld helytelen jogrendjéből kifolyólag jelentkezik a lakásnyomor s az ezzel kapcsolatos drágaság, közegészségügyi, erkölcsi stb. hátrány. A földreform hívei a baj gyökerét a telkekkel való üzérkedés lehetőségében látják. Lépjen közbe akadályozólag a jog, ne engedje, hogy egyesek a köz által létrehozott értéknövekedésből hasznot húzza-

nak, és megszűnik a baj főforrása. A községi és szövetkezeti építkezés, építési szabályok, a tényleges érték utáni adózás, az értéknövekedési adó, a községi ingatlanok socialis elvek szerinti értékesítése ott, a hol helyet foglalnak, kisebb-nagyobb közeledést jelentenek az egészséges reformalaphoz, de a bajt mindaddig, a míg a föld jogrendje meg nem változik, kiküszöbölni nem tudják. A mai jelzálogjog ugyancsak ellentétes a földreform alapeszméjével s nagyban előmozdítja nemcsak a telekkel való üzérkedést, hanem hátrányosan érinti az építőiparosokat is. A munkásszövetkezetek ellensúlyozó ereje a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be, miután a lakbéremelkedés felemészti a béremelésből származó jövedelemtöbbletet.

Ha a vidékre vetjük tekintetünket, ott is találkozunk a nyomasztó közgazdasági viszonyok kihatásával. Ennek bajait ugyancsak meg akarja szüntetni a földreform, mivel elvitázhatatlanul helyes álláspontot foglal el, azt mondván, hogy a városi reform, bármily üdvös legyen, tartós csakis úgy lehet, ha a mezőgazdasági élet is egészséges alapokon nyugszik. (139.) Ugyiszintén igaza van abban is, hogy az állam létérdeke megkívánja egy erőteljes, egészséges földművesosztály fentartását, mivel a földművesből válhatik jó gyári munkás, de a gyári munkás a legritkább esetben lesz jó földművessé. Hogy a földművesosztály fentartható legyen, elkerülhetetlenül szükséges kedvező mezőgazdasági viszonyok teremtése. A földbirtok nagymérvű eladósodottsága a fennforgó baj. A földreform az agrárjog megváltoztatásával a fősúlyt az adósságmentesítésre fekteti. Önkéntérthetőleg a mentesítésnél csupán conversióról lehet szó s a pillanatnyi eredmény a tulajdonosra kamattehercsökkenést jelentene. A közület lenne a hitelező. Ez azonban csak fél rendszabály, s a közület érdekével ellentétes lenne, ha nem kapcsolatnék össze a jelzálogkölcson- és az adóreformmal. Előbbi az újabb eladósodásnak vet gátat, utóbbi pedig az adók arányos viselését jelenti, a mennyiben adóalapul a földjáraadék vétetnék.

Messze vezetne a reformeszmék bővebb részletezése, továbbá mellőzhetőnek véljük kiemelni azon fejezeteket, a melyek a földreform történetére és az újabbkori földreformeszmé megalapítójára, George-ra vonatkoznak, hanem igen figyelemreméltónak tartjuk a munka utolsó fejezetének, mely a Hohenzollernek állásfoglalását a földreformmal szemben ismerteti, Kiautschou-ra vonatkozó részét.

A kiautschoui területre vonatkozó „Landordnung“-nak a föld jogrendjét érintő része a földreform eszméken nyugszik. A gyakorlatban tehát adva van egy példa, mely ugyan a lefolyt idő rövidségénél fogva ez idő szerint még nem mutathat érdemleges eredményeket, mindazonáltal az eszme gyakorlati megvalósíthatásának kétségtelen bizonyítékát

képezi. A jogszabályok elejét akarják venni a szertelen telek- és föld-üzérkedésnek, a földet értékadó alá vetik és végre az értékemelkedés $\frac{1}{3}$ -át a köznek juttatják (351. és k. l.). A 6⁰/₀-os értékadó a földadó egyenletes és igazságos elosztását teszi lehetővé, miután a becslés 3 évenként ismétlődik s így az értéknek folyton megújuló katasztere létesítetik. Az $\frac{1}{3}$ értékemelkedési teher — az értékemelkedést önként érthetőleg szorosán értelmezve — kapcsolatba hozva a kormányzat elővételi jogával, nemcsak elejét veszi a kijátszásnak, hanem egyuttal módot nyújt az üzérkedés megakadályozására is, miután ezzel a haszonnal való továbbadás útja megakasztható.

A kérdést ezúttal nem részletezhetjük tovább, hiszen célunk csupán a figyelemfelkeltésre irányulhat, s habár ismételten hangsúlyozzuk is, hogy a földreformálók elveivel nem is értünk mindenben egyet, tagadhatatlanul abban oly értékes eszmék foglaltatnak, a melyek a megszivvelésre fölöttébb érdemesek. Nem-e küzdünk mi mindazon bajokkal, a melyeken a földreformálók akarnak segíteni? Vétkes mulasztás lenne csupán egyetlen eszmét is figyelmen kívül hagyni, a mi súlyos bajaink célravezető megoldásában esetleg segítségünkre lehetne.

'Sigmund.

Kamatós folyószámlák.

Német Lajos: *A kamatos folyószámlák gyakorlati kézikönyve*. Budapest, 1910. 280 l.

A gyakorlati életben mind nagyobb szerepet játszik a folyószámlák ügye. Tudvalevő, hogy tényleg folyószámlán játszódnak le igen gyakran még nem is valódi folyószámlaviszonyból eredő ügyletek. Éppen ezért hasznos szolgálatot teljesített szerző, a mikor e könyvet közrebocsátotta.

Szerző azonban nemcsak a folyószámlák kamatainak kiszámításáról ad felvilágosítást, hanem a folyószámlák összes ügyeiről is átnézetes módon tájékoztat és a legkülönbözőbb eseteket gyakorlati példákkal megvilágítja.

A könyv tartalmának részletezésével helyszüke miatt nem foglalkozhatunk, de fel kell említenünk belőle a szerző saját módszerét a változó egyenlegű folyószámlák közbenső lezárásánál, a melyet 14 évvel ezelőtt ő ismertetett először és a melyet azóta a legtöbb bel- és külföldi pénzintézet alkalmaz.

Az új osztrák socialpolitikai archivum.

Az osztrák császári királyi kereskedelemügyi ministerium kebelében létező munkaügyi statisztikai hivatal a socialpolitikai információs szolgálat tökéletesítése végett megvetette egy socialpolitikai archivum alapjait. Hasonló berendezkedések már régebbi idők óta léteztek különböző elnevezések alatt (társadalmi muzeumok stb.) és mindenütt, a hol jól szerveztettek, kitűnően beváltak a socialpolitikai gyakorlat és a tudományos kutatás javára.

Az új osztrák socialpolitikai archivumnak ez a célja és vezetősége lehetőség szerint minden socialpolitikai tekintetben érdekes adatot, törvényeket, rendeleteket, indítványokat, tervezeteket, parlamenti és egyéb szabályszerű tanácskozási jegyzőkönyveket, referatumokat, határozatokat, határozati javaslatokat, szakvéleményeket, szabályrendeleteket, kutatási formulárakat, statisztikákat stb. össze szándékozik gyűjteni és rendszeresen összetartani. Ki akarja ezt a gyűjtést egészíteni egy lehetőleg teljes bibliographia, a mely a szakbavágó könyv- és folyóiratanyagot fogja nyilvántartani.

Miután a fent felsorolt anyag részben egyáltalán nem jut nyilvánosságra, részben számtalan hivatalos és nem hivatalos közleményben, folyóiratban, napilapban stb. van szerteszórva, miért is csak nagy nehezen közelíthető meg, csak az ilyen archivum nyújt lehetőséget arra nézve, hogy a socialpolitikai téren való törvényhozás és igazgatás, önkormányzati, egyesületi és magántevékenység, irodalmi és pártmozgalom követhető, valamint a különböző kérdések és mozgalmak legújabb állása gyorsan áttekinthető legyen.

HIRDETÉSEK.

Pannónia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 5. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

————— Mérsékelt árak. —————

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

1012

BECSINI CEMENTGYÁRI UNIO RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10. szám.
Gyárak: Bécsin (Szerémmegye). Vasut-, hajó- és távirdaállomás.

Szavatolunk a szabványokat messze felülmúló minőségért. Portlandcementünk a szabványszerű 28 napos szilárdságot már három nap múlva éri el.

Gyártási képesség: 2,200.000 q portlandcement, 1,000.000 q románcement.

ZSOLNAI CEMENT- ÉS MÉSZZYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10.
Gyár: Litvamező (Zsolna mellett). Vasut-állomás. —————

6000 waggon portlandcement gyártási képességgel ujonnan berendezett gyárát üzembe helyezte. Szavatosság körülbelül 1100 gramm térfogatsúlyért literenként lazán beeresztve és körülbelül 50%-al magasabb szilárdságért, mint a szabványok előírnak. 1010

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

PALMA
A VALÓDI
KAUCSUK
CZIPŐSAROK

∴ Mindenütt kapható! ∴
Gyűeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya   vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámitoló váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetétet folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczin a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek :

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya   elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiúmei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
készülék**

porolás, kefézés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kiméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiváló.

Kérjen prospektust. Viszontelárusítóknak kitünő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHLMANN & NORTON
1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos**. Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond**.

A 4¹/₀-os és 4¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₀-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyminiszterium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75¹/₀ erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótdadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg is vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telegkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Brémában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staelling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótdadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telegkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttatnak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-acél, továbbá vasuti ozélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hirtő-tengelyek, sodrony és sodronyszeggek, kereskedelmi és méreteres lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Arjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházásító Egylet, mint szövetkezet. Gyermek- és életbiztosító intézet. Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz. Alapított 1863. évben.

F. évi április havában 1,935.300 — K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 1,384.900. — K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosított összegek fejében 137.114 K 20 fillér fizettetett ki.

1911 január 1-től április 30-áig bezárólag 7,131.500 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 5,804.200 K értékű új kötvény állított ki.

Biztosított összegek fejében a folyó évben 505.768 K 42 fillér és az intézet fennállása óta 17,258.701 K 45 fillér fizettetett ki.

Ezen intézet a gyermek- és életbiztosítás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

Adriai biztosító társulat. Ezen biztosító társulat idei közgyűlése, melyen az 1910. évnek — a társulat alapítása óta 72-ik üzletévének — zárószámadatai terjesztettek elő, folyó hó 22-én ment végbe. Ezekből a számadásokból a következő adatok tűnnek elő,

Az *életbiztosítási* ágazatban 84,458.860 korona biztosítási összegről szóló ajánlatok nyújtottak be; a kiállított kötvények 79,104.189 korona tőkeösszegről szólnak, az előző év 67,022.909 korona összegével szemben. A biztosítási állomány 1910. végével kerek 473 millió korona biztosított tőkére és 1,367.171 korona biztosított évi járadékra rug. Halál- és elérési esetekben, valamint életjáradékok fejében 9,560.327 korona fizettetett ki. Az életbiztosítási díjtartalék 1910. év végével 132,204.286 koronát, illetve a viszontbiztosítók részének levonása után 121,735.623 koronát tett ki, az előző évhez képest tehát 9,179.055 korona többlet mutatkozik.

A *tűzbiztosítási* ágazatban a díjbevétel 26.603.229 korona a *szállítmánybiztosítási* ágazatban 2,803,764 korona, a *betörés elleni biztosítási* ágazatban 611.676 korona volt. Az elemi ágazatokban viszontbiztosítási díjak fejében 13,538.087 korona adatott be. A kárfizetések 17,535.961 koronát — a viszontbiztosítók hányadának levonásával 9,343,336 koronát — emésztettek fel. Az elemi ágazatok díjtartalékai összesen 19,600.682 koronát, illetve a társulat számlájára 10,728.356 koronát tesznek ki.

A kamatlábcsökkenési tartalék javára az életosztályban 700.000 korona, az elemi ágazatok rendkívüli kártartalékának 600.000 korona és a rendelkezésre álló tartalék számlájára 200.000 korona utaltatott át. A társulat hivatalnokainak 7½ %-os nyereség-részesedés engedélyeztetett, az osztalék pedig részvényenként 320 koronában állapított meg.

A társulat *tartalékai* 1910. végén (a függő károk 4,112.744 korona tartalékának kikapcsolásával) kerek 144 és félmillió koronát tesznek ki és pedig életbiztosítási

díjtartalék netto 119,735.623 korona, az elemi ágazatok díjtartaléka netto 10,728.356 korona, kamatlábcsökkenési-kisegítő-díjtartalék 2,000.000 korona, — rendkívüli kártartalék 1.000.000 korona, — árfolyamingadozási tartalék 2,066.679 korona, — rendelkezésre álló tartalék 3,000.000 korona, — életbiztosítások különleges nyereségtartaléka 2,000.000 korona, — általános nyereségtartalékalap 4,000.000 korona. — A nyugdíjpénztár és a takaré- és ellátási pénztár vagyona 3,205.033 koronára rug.

Ezen közgyűlésen, egyúttal először, az újonnan szervezett igazgatósági tanácsba való választások eszközöltettek, mely igazgatósági tanács a nemrég megváltoztatott alapszabályok alapján az igazgatóság mellett létesített.

Az Anker biztosító-társaság. Az Anker élet- és járadék biztosító-társaság Bécsben f. hó 22-én tartotta gróf Prokesch Osten Antal elnöklete alatt 52. rendes közgyűlését. A felolvasott számadási jelentés megállapítja, hogy az üzletkör állandó emelkedést mutat. Benyújtott 12.167 ajánlat 92,553.841 korona biztosított tőkére és 449.601 korona járadékra, mely számok bizonyítékul szolgálnak annak a bizalomnak, a melylyel a társadalomnak mind szélesebb rétegei a társaság irányában viseltetnek. A biztosítási állomány 90.008 szerződésben 596,142.373 korona tőkére és 1,701.779 korona járadékra emelkedett. A díjtartalékok, a melyek a biztosítottak követeléseinek fedezésére szolgálnak, az üzleti évben 12 és fél millió koronával emelkedtek. *Az összes vagyona 195 millió koronára rug.* A társaság által a biztosítási szerződésekből kifolyólag teljesített kifizetések, annak fennállása óta 1910. év végéig több mint 400 millió koronát tettek ki és ezek a számok mutatják, hogy Az „Anker“ milyen hathatós mérvben felel meg gazdasági hivatásának. A tartalékok gazdag díjazása után az általános mérlegnek tiszta jövedelme 1,229 593 koronát tesz ki. A kölcsönös túlélési csoport-biztosítások 1910. évi felszámolásához a garantított tőkének elérhetése végett a társaság alapjaiból 173.379 korona utaltatott át. A külön mérlegek alapján és a társaság jelentékeny hozzájárulásával a haláleseti biztosítások nyereségosztaléka gyanánt az 1910. évre 1,620.026 korona kerül kifizetésre. Ebből az egyes osztaléktervekre 35 százalék, illetőleg a biztosítási tartam mérvéhez képest az évi díjnak 9 százaléktól 40·8 százalékgig terjedő összege fizettetik ki (a múlt évi 30 százalék, 20 százalék, illetőleg 39·2 százalékkal szemben), míg a részvényosztalék a múlt évhez hasonlóan 480.000 koronában, azaz részvényenkint 240 koronában állapított meg. A jelentés végül meglelégedéssel hangsúlyozza, hogy 1911. január 1-vel az üzemnek újjászervezése vitetett keresztül. Az »Anker« díjtáblázatainál a társaságnak saját tagasztalatai a biztosítottak halálozása tekintetében, valamint a díjtáblázatoknak kiszámításánál 3 és fél százalékos kamatláb vétetett alapul és egyidejűleg új biztosítási feltételekkel egy modern nyereséményrészesülési terv vezetett be, mely a biztosítottak érdekeit — ennek az elsőrangú életbiztosító társaságnak eddigi üzleti elveivel és hírnevével összhangban — a legmesszebbmenő mértékben figyelembe veszi. A társaság magyarországi üzletének felvirágzását bizonyítja az a körülmény, hogy a vegyes biztosításoknak, tehát a legkedveltebb biztosítási módozatnak állománya 1896 óta 2.686 kötvénnyel biztosított 10,800.000 korona biztosított tőkéről 1910-ig 26.063 kötvényre körülbelül 118,000.000 korona biztosított tőkére, tehát a tizszeresre emelkedett.

A Magyar Élet- és Járadék biztosító Intézet mint szövetkezet április hó 29-ikén tartotta gróf Széchenyi Aladár elnöklete alatt évi rendes közgyűlését. Az igazgatóság jelentése szerint a szövetkezet tagjainak száma a lefolyt évben 12.666-ra szaporodott, a biztosított tőkeállomány 29.733.815 koronát tesz ki. Az összes

tartalékok alapszabályszerű dotálása és bőséges leírások után a részvénytőke szelvényeit 12 korona 50 fillérrel (5 százalék) váltják be. A tiszta nyereség 70 százalék, a mit a biztosított tagok nyereséysztalékalapjához csatolnak, melynek még föl nem osztott része így 34.200 korona 28 fillérre fog rugni. Az 1906. évben belépett tagok az idén részesülnek először nyereséysztalékban, mely az évi díj 5 százalékának felel meg. A közgyűlés tudomásul vette az igazgatóság és felügyelőbizottság jelentését és azoknak a fölmentvényt megadta. Új felügyelőbizottsági tagnak dr. Kovács Gyula udvari tanácsost, a Kereskedelmi Múzeum igazgatóját, új választmányi tagnak pedig Lisznyay-Damó Tihamér min. tanácsost választotta meg.

A Magyar Asphalt részvénytársaság folyó hó 22-én tartotta dr. Matlekovits Sándor v. b. t. t. elnöklete alatt rendes évi közgyűlését, a melyen 121 részvényes 11.645 szavazattal volt képviselve. Az igazgatósági jelentés megállapítja, hogy a mérleg 214.354,22 korona veszteséggel zárul és közli azt, hogy a könyvek vizsgálata alkalmával helytelen könyvelések találtak, a melyek az igazgatóság és felügyelőbizottság részéről készpénzben kiegyenlítést nyertek. Az igazgatóság indítványozta, hogy a részvénytőke 10.000 darab 6 százalékos elsőbbségi részvény kibocsátása által 2 millió koronával fölemeltessék és hogy a kimutatott veszteség az általános tartalékalapból való leírás útján fedeztessék. Az igazgatóság egyuttal kilátásba helyezi, hogy alapos újjászervezést fog megejtetni és hogy erre vonatkozólag egy későbbi közgyűlésnek fog javaslatokat előterjeszteni. Élénk vita után, a melyben több részvényes vett részt, válaszoltak az igazgatóság nevében Matlekovits elnök és Brükler igazgatósági tag. Az igazgatóság indítványait tulnyomó többséggel elfogadták és az elsőbbségi részvények kibocsátására vonatkozó alapszabálmódosításokat egyhangulag elhatározták. Az igazgatóságnak és felügyelőbizottságnak a felmentvényt megadták. A felügyelőbizottságba bevásztották a következőket: dr. Kovácsy Sándort, Deutsch Antalt, Gellért Arnoldot, Neugebauer Lászlót, dr. Preyer Hugót, dr. Ullmann Pált és Veith Bélát.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy a kombinált hajózási és vasuti forgalomban 1908. évi augusztus 1-től érvényes 1. füzethez f. évi május hó 1-től való érvénnyel II-ik pótlék jelenik meg.

Ez a pótlék, — a mely a fődíjszabás módosítását és kiegészítését tartalmazza, az alulírt igazgatóságnál 10 fillérért kapható.

Budapest, 1911. évi május hó 3-án.

Az igazgatóság.

Az életbiztosítás monopóliuma Olaszországban.

A socialis törvényhozás terén — egyelőre csak ígéret és egy beterjesztett törvényjavaslat formájában — Olaszország sensatiót produkált. Giolitti miniszterelnök a kamara legutolsó ülészakájának megnyitása alkalmával bejelentette, hogy a kormány komolyan foglalkozik az életbiztosítás állami monopóliumának kérdésével és ezt a módot akarja a különböző socialis intézmények megvalósításához felhasználni. Szó szerint a miniszterelnök kijelentése a következőképpen hangzott:

„Javaslatot fogunk előterjeszteni az életbiztosításnak állami monopóliumára vonatkozólag és az innen eredő jövedelmeket a munkásbetegségélyző és aggkori nyugdíjpénztár javára fogjuk fordítani. Ily módon, míg egyrészt az állam biztos garanciája növelni fogja az előre való gondoskodást az életbiztosítás formájában, addig másrészt a tehetősebb osztályok biztosításának jövedelme növelni fogja a munkásnyugdíjak mértékét.“

Ez a rövid és categorikus kijelentés azt mutatja, hogy egyrészt Olaszország, illetőleg az olasz kormány szintén át akar menni a munkásbiztosításnak Németország által kezdeményezett obligatorius formájára, másrészt azonban részben olyan bevételekből akarja a biztosítás költségeit fedezni, a melyekkel másutt még nem tettek kísérletet. A módra vonatkozólag, melyet a kormány fel akar használni, a törvényjavaslat nyújt felvilágosítást, a melyet a miniszterelnök június hó 4-én szintén beterjesztett. Ez a javaslat az életbiztosítást valóban állami monopóliummá teszi és igen erősen belevág a meglevő állapotokba. Első pontjában a javaslat az életbiztosítást mindenféle formájában állami monopóliumnak jelenti ki, és a biztosítási üzlet vezetését a Rómában szervezendő és székelő nemzeti biztosító intézetre ruházza. A nemzeti biztosító intézet jogi személy, autonom ügykezeléssel, a földművelés-, kereskedelem- és iparügyi ministerium ellenőrzése alatt. A felügyeletre vonatkozólag a később kibocsátandó végrehajtási utasítás fog intézkedni. Az intézet részletes statutumait egy szintén később kibocsátandó királyi decretum fogja megállapítani az államtanács véleményezése után. Ezek a statutumok

fognak intézkedni a fő és helyi ügynökségek szervezetéről is. A mostani törvényjavaslat öt szakaszban csak a szervezés általános alapelveiről intézkedik.

A törvényjavaslat kimondja, hogy a magánbiztosító intézetek, a melyek Olaszország területén életbiztosítási üzletekkel foglalkoznak, sem az államtól, sem az állami biztosító intézettől a monopólium kimondása folytán beálló következményekért semmiféle garanciákra, kártalanításokra vagy kárpotlásokra igényt nem tarthatnak és erre vonatkozó esetleges panaszaikat a bíróságok nem vehetik figyelembe. A biztosítók folyamatban levő üzleteiket még lebonyolíthatják és a még esedékes prémieumokat beszedhetik, a biztosítottak azonban az államtól vagy a nemzeti biztosító intézetektől kártalanításra nem tarthatnak igényt, ha igényeik bármilyen formában megrövidülést szenvednének.

A javaslat hatálya alól kivétnak: 1. az olyan törvényileg elismert biztosító intézetek, melyek csak nyugdíjakról gondoskodnak; 2. a kölcsönös segítő szövetkezetek és a királyi decretummal jóváhagyott biztosító pénztárak, melyeknek biztosítási összege az 500 lirát vagy évi 100 lira járulékot meg nem haladja; 3. hivatalos intézmények és magánintézetek, a mennyiben csak saját alkalmazottaiknak nyugdíjáról vagy haláleset alkalmával a hátramaradottak egyszeri támogatásáról gondoskodnak; 4. életjáradék-szerződések, a mennyiben a polgári törvénykönyv 1789. pontja értelmében kötettek.

A törvényjavaslat törvényerőre emelkedése után megkötött biztosítási szerződések, még ha azt a bevezetést vagy záradékot tartalmazzák is, hogy a nemzeti biztosító intézet számára kötettek, ha a törvénynek bármely pontjában ellentétben vannak, jogilag érvénytelenek. Ellenkező esetben a büntető törvény intézkedései nyernek alkalmazást. Olasz állampolgárok által, vagy azok javára a külföldön kötött szerződések is a törvény megsértésének tekintetnek, hacsak az illető biztosított egy évnél hosszabb idő óta nem tartózkodik a külföldön, mely esetben a biztosítási kötvényt az olasz consulátusnak záradékával kell hitelesíteni. A törvény ellenére kötött szerződések a biztosítási összeg, illetőleg az életjáradék 5 százalékatól 20 százalékáig terjedhető pénzbírsággal büntettetnek. Meg nem engedett életbiztosítási ügyletek közvetítésére hasonló büntetés van kiszabva, mely azonban 500 lirán alul nem maradhat. A pénzbüntetések a nemzeti biztosító intézethez utaltatnak át, a mely azokat a munkásbiztosítási nyugdíjalapra köteles fordítani. Tiltott biztosítási üzlet megismétlése esetén a pénzbírsághoz még egytől hat hónapig terjedhető szabadságvesztés büntetése is járul.

A kormánynak radicalis terve természetesen még a törvényjavaslat megjelenése előtt rendkívüli éles tollharcra adott alkalmat a

reform védelmezőinek és ellenzőinek oldaláról, a mely a kérdést meglehetősen tisztázta, mielőtt a kormány arra vonatkozólag érdemlegesen nyilatkozott volna. A végleges ítélet megalkotása előtt ugyanis meg kell várni még a végrehajtási utasításnak és a statutumoknak a kibocsátását, valamint a képviselőházban teendő kormánynyilatkozatokat is.

Lássuk most azokat a szempontokat, a melyek az olasz kormányt e reform kezdeményezésére indították. Kétségtelennek látszik, hogy a kormány figyelmét az életbiztosítás monopoliumára a biztosító társaságok részvényeinek magas árfolyama és azok a nagy osztalékok irányították, a melyeket ezek a társaságok részvényeseiknek fizetnek. A kormány tervének vérmesebb pártolói 30—40 millió lira évi jövedelemre számítanak ez alapon monopolium esetén és azt hiszik, hogy a monopolium behozatalával az államot megkímélik attól, hogy a munkásbiztosítás céljára új jövedelmi forrásokat legyen kénytelen keresni.

E számításnak a hibája kézenfekvő. Igazán nagy osztalékot az Olaszországban működő hatvan vállalat közül aránylag kevés fizet és ezek közül is többen vannak külföldiek, a melyekről el kell tekinteni, minthogy fő-üzletkörük Olaszországon kívül esik. Nagy osztalékot csak a régi, a XIX. század első felében alapított társaságok fizetnek, a mely hosszú időn át kiállották a verseny nehéz esztendőit, vagyont gyűjtöttek és az osztalékban saját tőkéik kamatait is fizetik. Ezek a társaságok hosszú éveken át nyereségüket nem fizették ki osztalékokban, hanem tőkésítették és investálták, 40—50 lírás árfolyam mellett vásároltak állami címleteket, a melyeket ma 103 lírán állanak, szóval saját vagyonra tettek szert. Az ebből származó jövedelmek pedig elkülönítendőek a rendes üzletmenetből eredő jövedelemtől, annál is inkább, mert hisz az államnak monopolium esetén csak az utóbbira szabad számítani.

Legjobban mutatja ezt a legnagyobb ilyen társaságnak, az Assicurazioni Generali di Venezianak a példája, a melyre igen színesen hivatkoznak a kormány tervének pártolói. Ez a társaság 1910-ben 9,128.365 lira nyereséget mutatott ki és ekkora nyereség könnyen elkápráztathatja azokat, a kik nem mélyednek a kérdés vizsgálatába. Luigi Einaudi, a legelső olasz biztosítási szakértők egyike erre a következőkkel felel: 1. A társaság egyike a legrégebbeknek Olaszországban, miért is nyereségeit a fenti okoknál fogva nem szabad a többiek nyereségeihez irányadóul venni, 2. a 9,128.365 lira nyereségből egy töredék (31.214·82 lira) áthozat az előző évről, egy nagy tétel, 4,205.772·65 lira ellenben a tüzkár-, szállítási-, lopás elleni stb. biztosításból származik, tehát leirandó, mikor az életbiztosítást monopoliumról van szó, 3. Marad tehát az életbiztosításra 4,891.377·35 lira, melyből le kell számítani a biztosítottaknak visszafizetett 1,600.334·72 lírát. Az életbiztosítási üzlet

nyeresége tehát 3,291.042·86 lira, 4. E 3,291.042·86 lirából ismét leszámítandó a társulat saját vagyonára eső hányad és 5. végül figyelembe veendő, hogy ez a jövedelem megoszlik mindazon országok között, melyekre a Generali üzletköre kiterjed, tehát nem lehet mérvadó az üzletre nézve.

Különösen socialista részről, a mely oldalról a kormány e kérdésben teljes támogatásra számíthat, az ilyen kimutatásokra a régi váddal állanak elő, hogy a kimutatások egyrészt nem fedik a valóságot és az egész csak számokkal való játék, másrészt hogy itt nem is a jövedelem e fontos, hanem az, hogy a jövedelem legnagyobb része illegitim forrásokból ered és ezért van joga az államnak, hogy reátegye a kezét.

Indokolják pedig ezt a következőkkel: ügykezelésre az életbiztosító társaságok nagyobb tételeket kalkulálnak, mint a mennyit tényleg ügynőkök díjazására, irodai-, kezelési-, levelezési- stb. költségekre fordítanak, tehát meg nem engedett módon gyarapítják jövedelmeiket. Az Olaszországban működő összes biztosító társaságok elavult halálozási táblázatok alapján dolgoznak, melyek a halálozási arányszámot a ténylegesnél nagyobbak tüntetik fel és ez alapon állapítják meg a prémiumokat is. A társaságok nem vesznek tudomást róla, hogy a közegészségügyi viszonyok az állam működése következtében évről-évre javulnak, szóval hasznot húznak olyan körülményekből, melyeknek előidézéséhez nekik semmi közük. Ez a jövedelem, ha táblázatok nem dolgozzák át a tényleges viszonyoknak megfelelően, a reform híveinek véleménye szerint az államot illeti meg. A félbenhagyott biztosításokra befizetett összegeket a társaságok épen nem, vagy csak kis részben térítik vissza és végül nyereségük van a kezelésükben levő tőkék kimutatott és tényleges gyümölcsöztetése közötti különbségektől. A társaságok úgy kalkulálnak, hogy tőkéiket $3\frac{1}{2}\%$ -ra kamatoztatják és ez alapon állapítják meg a prémiumokat, holott a tényleges gyümölcsöztetés a jobb társaságoknál legalább $4\frac{1}{2}\%$.

Mindezekre természetesen a reform ellenzői ellenérvekkel felelnek. Azt kérdezik, ha a biztosító társaságok kezelési költségekre többet számítanak is a ténylegesnél, mire fog a kezelés költsége emelkedni a bürokratikus állami kezelés mellett; vitatják, hogy a halálozási táblázatok az utóbbi évek folyamán több ízben módosítottak és a tényleges viszonyokat nagyon megközelítik; indokolják, hogy a félbenmaradt biztosítások díját nem lehet visszatéríteni a mainál nagyobb mértékben, mert ezek legnagyobbrészt az első években szűnnek meg, mikor a legtöbb költség esett rájuk és mert a társaságok, akármeddig volt is a biztosítás érvényben, bizonyos veszélyt már állottak ki; hivatkoznak továbbá arra, hogy a $3\frac{1}{2}\%$ és $4\frac{1}{2}\%$ százalékos gyümölcsöztetés közötti különbség is

téves, mert a társaságok a befizetett prémiumok igen jelentékeny részét olasz járadékokba kötelesek fektetni. Ezek a járadékok pedig jelenleg parin felül állanak és 3·75 százalékot jövedelmeznek, miből le kell vonni még 0·10 százalék örzési illetéket és egyéb költségeket, úgy, hogy tényleges jövedelmük legfeljebb 3·50 százaléknak felel meg.

Mindezekon felül jönnek még az objectiv ellenvetések, melyeket nem az érdekelt társaságok sugalmaznak, hanem pártatlan szakértők részéről hangzanak el. A biztosítási üzlet ma a széleskörű ügynöki tevékenységen alapszik: hogy akarja ezt az ügynöki működést a kormány pótolni? Az állami hivatalnok, a kinek kötelességérzete a fix fizetéshez és a hivatalos órához van kötve, mint biztosítási ügynök, merő képtelenség. Minthogy sem a miniszterelnök, sem Nitti földművelés- és kereskedelemügyi miniszter, a reform szellemi szerzője, erről a kérdéstről magának a javaslatnak beterjesztéséig nem nyilatkozott, sokan azt hitték, hogy a kormány az életbiztosítást kötelezővé akarja tenni és akkor meg fog felelni az államhivatalnok is. Ez esetben azonban a kormány kénytelen volna biztosításra elvállalni az öregeket és betegeket is, a kiket ma a biztosító társaságok visszautasítanak és a biztosításba belé kényszerítenének a középosztály alsó rétegeiből olyanok is, a kik a díjakat nem képesek fizetni. Felmerül azonban a kérdés ez esetben, hogy joga van-e az államnak a biztosításba belekényszeríteni olyanokat, a kik azt feleslegesnek látják, például agglegények, vagy magánosan álló nők és hogy czélszerű-e gazdasági szempontból bizonyításra kényszeríteni olyanokat, a kik megtakarításaikat gyümölcsözőbb célokra akarják fordítani? Facultatív biztosítás esetén pedig kétségtelennek lehet tartani, hogy a biztosítások száma „az állam biztos garanciája mellett“ nemcsak nem szaporodnék, de csökkenne, az állami administráció pedig nehézkes formáival, még ha a biztosítások száma a mai szinten maradna is, fölemésztené az egész jövedelmet. Ez esetben az állam még azt sem kapná meg, a mit ma a társaságok életbiztosítási üzletük után adóban fizetnek.

Ezekre az ellenvetésekre látszik válaszolni a törvényjavaslat azon része, a mely általánosságban intézkedik a nemzeti biztosítási hivatal szervezetéről. A hivatal élén a kilencz tagú tanács áll, melynek tagjai közül kettő a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium, kettő a kincstári ministerium tisztviselői karából, négy a biztosítási ügyben jártas nem hivatalos személyek sorából nevezendő ki, kilenczedik tagja pedig hivatalánál fogva a Cassa Nazionale di Previdenza igazgatója. Az elnököt a bizottság tagjai a négy nem hivatalos személy közül választják. Az intézet tisztviselői nem lesznek államhivatalnokok, hanem meghatározott időre szerződtetnek és a mennyiben meg nem felelnek, elbocsát-

hatók. Egyebekben az intézet ugyanúgy jutalékos ügynökökkel dolgozik, mint a ma működő biztosító társaságok. Az ügynöki működést tehát az állami biztosító intézet sem fogja kikapcsolni. A biztosítás formáinak, a prémiumok összegének, a matematikai biztosítékoknak, tartalékalapoknak megállapítása a tanács hatáskörébe tartozik. Az államkincstár egyelőre öt millió lira folyószámla-hitelt bocsát az intézet rendelkezésére, hogy az első időben legyen miből szervezési és adminisztratív költségeit fedezni.

Mi azonban a biztosító társaságok működésének az alapja, illetőleg biztosítéka? Az, hogy az esetleges veszteségekért, a melyek az üzletmenetből származhatnak, vagyonukkal is szavatolnak; hogy működésük számos biztosítási ágra és több országra terjed ki, szóval, hogy az egy oldalon történt veszteségeket más oldalon szerzett nyereségekkel ellensúlyozzák; végül, hogy viszontbiztosításokkal csökkentik a veszély eshetőségeit. Az állam azonban tőkét, az öt millió számlahitelen kívül, nem bocsát a nemzeti biztosító intézet rendelkezésére, hanem csak a megkötött ügyletekből akarja az életbiztosítási ügyletet lebonyolítani; biztosítási működése pedig csak egy országra és egy üzletágra terjed ki. Ennek kalkulussait pedig egy epidémia, egy nagy elemi csapás, mint a messinai földrengés volt, nagyon könnyen felforgathatja. Lehet ugyan, hogy az állam garantiája a biztosítottak szempontjából ez esetben is jó marad, de az államnak a monopolum kimondásakor a biztosítás nem volt öncélja, hanem köznapi kifejezéssel élve, keresni akart rajta, hogy a jövedelmeket más célra, socialis intézmények létesítésére fordíthassa. És mi történnék majd egy esetleges háború alkalmával, mikor az állam egyéb fizetéseit is beszünteti; milyen értéke lesz akkor egy elméleti garantiának?

Még mielőtt a kormány a törvényjavaslatot a nyilvánosság elé bocsátotta és elárulta volna, hogy milyen álláspontot foglal el a ma működő biztosító társaságokkal szemben, nagy számmal hangzottak el a jogi ellenvetések is a tervezettel szemben, a melyek ma sem oldódtak ugyan meg, hanem gordiusi csomó módjára kettévágattak. Az a kérdés, hogy az államnak jogában van-e egy szerződést, a mely két jogalany — biztosító és biztosított — között létrejött, önhatalmulag felbontani és köteles-e a biztosított a reá nézve esetleg kedvező ügylet helyett az állami biztosítást elfogadni, elesett ugyan, minthogy a javaslat szerint a már megkötött ügyletek lebonyolítását az állam megengedi, maradtak ellenben más ellenvetések, melyek még megoldva nincsenek. A részvényesek kártalanítására a javaslat szerint az állam nem gondol, valószínűleg abból kiindulva, hogy ezek a leszámolás alkalmával részvényekbe fektetett tőkéiket megkapják és azokat másutt elhelyezhetik. Mi történik azonban az életbiztosító társaságok nagyszámú alkalmazottaival, különösen azokkal,

a kik nem az ügynökök categoriájába tartoznak? Hogy ezeket az állam a nemzeti biztosító intézet statusába átvegye, szinte képtelenségnek látszik, mert a szegényes hivatalnoki fizetés a biztosító társaságoknál élvezett jövedelmeikért őket nem kárpótolhatja. Hogy fogja a kormány a jogfosztás tényét a kamarában és a közvélemény előtt indokolni és megvédelmezni? Ha ugyanis a társaságok életbiztosító üzletét nem váltja meg és nem kárpótolja őket a *lucrum cessans*ért, ezt csak jogfosztásnak lehet tekinteni. Nem kell-e ezenkívül attól tartani, hogy egyes külföldi társaságok, ha teljes mértékben nem kártalanítják őket, a mint hogy ez a kormánynak nincs is szándékában, kivonulnak Olaszországból és jelentékeny tőkéket visznek el magukkal, melyekre az olasz közgazdasági életnek nagy szüksége van.

A komoly ellenvetéseknek ez a tömege azt mutatja, hogy a kormány részéről legalább is pénzügyi tévedés, ha az életbiztosítás monopóliumától nagy eredményeket remél, olyan eredményeket, a melyek számbavehetők volnának a munkásbiztosítás különböző ágainak megoldásánál.

Mindezekre az ellenvetésekre a kormány a tervezetnek a parlamentben való bejelentésétől máig más választ nem adott, minthogy törvényjavaslatát indokolás nélkül beterjesztette. Indokolásnak, úgy látszik, elegendőnek látta a hangzatos jelszónak a közvéleménybe való bedobását, hogy ilyenformán a munkásbiztosítás különböző ágait az állam újabb megterhelése nélkül fogja megoldani. Csupán kívülről tétettek egyes olyan javaslatok, a melyek véleményünk szerint alkalmasak volnának a fenforgó nehézségek eliminálására és a melyeket a kormánynak is, ha tényleg gazdasági eredményre törekszik, czélszerű volna felhasználni. A legtetszetősebb ezek közül az, hogy a kormány elégedjék meg a monopólium jogának a kimondásával, a jog gyakorlását ellenben ruházza egy consortiumra, a mely a jelenleg Olaszországban az életbiztosítási üzletággal foglalkozó társaságokból alakittatik meg. A consortium biztosítások minden *concurrentia* ellen, az állam tegye bizonyos kategóriákra kötelezővé a biztosítást, ennek ellenében gyakoroljon felügyeleti jogot, állapítsa meg a biztosítási tarifákat, és kösse ki, hogy a tiszta nyereségnek milyen hányada fordítassék munkásbiztosítási célokra. Továbbmenve, még a munkásbiztosítás intézése is a consortiumra bízathék, ez kezelné a *Cassa Nazionale di Previdenza* és a *Mutua di Torino* már meglevő tőkéit, egyebekben pedig a kormány törvényjavaslat beterjesztése révén, vagy rendeleti úton gondoskodnék róla, hogy a consortium által a munkásbiztosításra fordítandó nyereség hányadon kívül milyen tételekkel részesedjenek a munkásbiztosításban az állam, a munkaadó és maguk a munkások. Ezt a tervet könnyen érthetőleg szívesen fogadták az érdekelt

biztosító társaságok, melyekre nézve ez volna a legkedvezőbb megoldás, sőt nem idegenkedtek tőle a kormány javaslatának azok a hívei sem, a kik elvileg a javaslat mellett vannak, de pénzügyi szempontból aggodalommal néznek elébe. Szerintük ugyanis a magántevékenységnek a monopóliummal való sikeres combinatioja alkalmas volna a mutatkozó nehézségek áthidalására.

A most beterjesztett törvényjavaslat rideg formája azonban arra mutat, hogy a kormány ilyen közvetítő javaslatokat nem hajlandó figyelembe venni, hanem saját üzemében kívánja az életbiztosítás monopóliumát keresztül vinni. Kérdéses azonban, hogy a javaslaton a parlamenti tárgyalások mennyit fognak változtatni és hogy az a különböző retorták-ból milyen formában fog kikerülni. A hangulat, főként a socialista táborban és a laikusoknál a programmal szemben elég kedvező, a kik azonban nemcsak a jelszavakat, hanem a gazdasági szempontokat is nézik, sokkal óvatosabban nyilatkoznak róla. Még maguk a kormányhoz legközelebb állók is azt mondják, hogy nyolcz-tíz év előtt nem lehet várni, hogy ez az intézmény jövedelmező legyen. Ellenzéki oldalról épen azért azzal is meggyanusították a kormányt, hogy e javaslatnak fölszínre vetésével tulajdonképen a beígért munkásbiztosítási törvényeket akarja elodázni, mert hisz maga is tudja, hogy a monopólium jövedelmei a munkásbiztosítási költségek fedezésére távolról sem lesznek elegendők. Az intézet finaciális kilátásai így nem a legjobbak. Mint újítás azonban, különösen abban az irányban, hogy az állam functióját egy fontos üzletággal szaporítja meg, a javaslat igen érdekes és megérdemli azt a közérdeklődést és közfigyelmet, amely iránta minden oldalról megnyilatkozott. És azt hisszük, nem csalódunk, ha abban a véleményben vagyunk, hogy Olaszország példája, hacsak félig is bevág, rövidesen követőkre fog találni.

Tonelli Sándor.

A drágaság kérdése elméleti világításban. II.

Természetesen alakulhat a dolog másképp is, főképp ha a béremelkedés általánosabb és olyan termelési ágakat is érint, a melyek termékeit maga a munkásosztály is fogyasztja. Itt már elvileg éppenséggel nincs kizárva az a lehetőség, hogy a munkásosztály emelkedett árak alakjában elveszti azt, amit a bérek emelkedésén nyert. Mind a mellett ilyen egyszerűen bizonyára a legritkább esetben fog az élet alakulni. Sem a vállalkozók, sem a munkások, sem pedig a fogyasztók homogén, egységes csoportnak nem tekinthetők és éppen ezért azt nem várhatjuk, hogy a drágaság hullámai, melyeket a jelzett viszonyok között a bérmozgalmak felidéztek, egységesen érintsék azokat. Bizonyos, többé-kevésbé mély eltolódások végeredményben a legtöbb esetben be fognak következni, még pedig az egyes csoportokon belül különböző mértékben. A vállalkozók közül kétségkívül a nagy tőkével dolgozók lesznek előnyben, mert az ő fennállásukat nem fenyegeti, ha átmenetileg esetleg nem is lehet az egész kicsikart béremelés erejéig az árakat felhajtani; ellenben a termelés határán levő, amúgy is nagy költségekkel dolgozó kisebb iparosok hosszabb átmeneti időt nehezen bírnak ki. Ha azután az iparágat elhagyják, vagy önállóságukat veszítve, munkássá lesznek, akkor az árak további emelése esetleg keresztülvihető, úgy, hogy a nagy vállalkozók végeredményben, kivált, ha a béreket talán valamivel leszállítani is sikerült, a mely esetben a kiindulási állapottal szemben a munkás még mindig nyerhet, az egész drágaságból maradandó hasznot is huzhatnak. Hogy a munkások közül azok nyernek legtöbbet, kiknek sikerült a bérüket növelni, ellenben a kik az így megdrágult cikkeket nem fogyasztják, az természetes és nyerhetnek még az esetben is, ha a megdrágult életszínvonal a termelést vezető osztály nagyobb erőfeszítései folytán közvetve a munkások által fogyasztott cikkek árára is visszahat. De még akkor is, ha a bérek emelkedése folytán a tömegfogyasztás is megdrágul, nyerhetnek a bérmozgalom által az egész drágasági folyamat lezajlása után állandóan is egyes munkáscsoportok. Ezek azok a munkáscsoportok lesznek, melyeknek szervezett voltuknál fogva, vagy pedig azért, mert belőlük kisebb a

kinálat, sikerült nagyobb arányú béremelkedést keresztül vinni és melyeknél az élet megrágulása csak egy részét vonja el annak, a mit a mozgalommal nyertek. Ha az általános fogyasztás drágulásáról van szó, akkor a vagyonosabb elemeken és a közgazdasági termelés eredményéből csak közvetve részesedő csoportokon (hivatalnokok, szabad foglalkozásúak) kívül bizonyára a munkások széles rétegei is viselik jobb helyzetben levő, tanultabb és szervezettebb társaik életszínvonala emelkedésének a költségeit. A tőkések és a fix fizetésűek életszínvonalának sülyedése mellett ily esetben a munkások nagy tömegeinek az életszínvonala romlik meg, míg ezzel szemben a munkások egyes csoportjainak a standardja jelentékenyen emelkedhetik.

Ezekből is kitűnik, hogy a munkabérek emelkedésének és az ár-növekedéseknek összevetett hatása éppenséggel nem olyan egyszerű, mint a milyennek azt egy kitűnő theoretikus, Pierson tartja, a midőn azt a kérdést tárgyalja, hogy igaz-e az az állítás, melynél fogva a béremelkedés által a vállalkozóra rótt teher a munkások növekedett fogyasztóképessége alakjában megtérül a vállalkozóknak.¹⁾ Pierson ugyanis azon a nézeten van, hogy a fogyasztóképesség emelkedése útján a vállalkozó nem kaphatja vissza azt, a mit az által vesztett, hogy magasabb bért kell fizetnie; legjobb esetben, még ha tényleg a fogyasztás arányos emelkedése fogja is a béremelkedést követni, a vállalkozók ily módon a béremelés alakjában feláldozott összegnek legfeljebb egy hányadát, azt a részét kapják vissza, mely a közvetítő kereskedelem kezében maradó hányad leszámítása után fenmarad.

Ez így is volna, ha a közgazdaság egyszerű számítási művelet volna. Tényleg azonban éppenséggel nem az. A béremelés oly különböző irányú hatásokat idézhet elő, hogy nem lehet feltétlenül állítanunk sem azt, hogy a béremelés a fogyasztás teljesen arányos emelkedését és így a feláldozott összeg megtérülését kell, hogy hozza magával a vállalkozó javára, sem pedig az ellenkezőt, mint Pierson teszi. A béremelkedés, ha számba vehető, mindenesetre átalakulást hoz magával a fogyasztás irányában. Nem valószínű, hogy a munkás az emelkedett bért egyszerűen az eddigi szükségletei közt nagyjában arányosan felosztja. Ha állandó a bérjavulás, az általában, mint Pierson is elismeri²⁾ a munkások színvonalának az emelkedésére, szükségleteik változására szokott vezetni és az eredmény az értékesebb élelmi és az egyszerűbb, néha már a középminőségű iparcikkek iránti szükségletnek a növekedése szokott lenni, ellenben a munkás jobb táplálkozásával a pálinka

¹⁾ V. ö. *Principles of Political Economy. Translated by A. A. Wotzel*, I. kötet, 286—87. old.

²⁾ U. o. 324. old.

iránti szükséglet legalább aránylag sülyedhet. Egyes vállalkozókra tehát, a mint már ebből is kitűnik, lehet tényleg új nyereség forrása a béremelkedés, másokra ismét veszteségek kiindulási pontja. Ha valaki p. o. azt állítaná, hogy a vasmunkások bérének az emelkedése a vasgyárosok jövedelmét okvetlenül növeli, ez természetesen nagy tévedést jelentene. De egyáltalában hibás, amint ebből is kitűnik, egységesnek tekinteni a béremelés hatásait illetőleg a vállalkozói osztályt. Ez épp oly hibás, mint a mikor munkabérialap-elmélet azt gondolta, hogy egy adott tökemennyiségen kell osztoznia egy adott munkástömegnek. A közgazdaság jelenségei sokkal bonyolultabbak. Az, a mi a termelés eredményén való osztozással kapcsolatos, általában csak egy pillanatban tekinthető változatlan, adott mennyiségnek. Minthogy pedig a nemzeti termelés eredményén való osztozás dinamikai folyamat, mely távolról sem akképp megy végbe, hogy egy ideig az egész közgazdaság csak termel és termékeket felhalmoz, melyeket azután egyszerre szétozt, hanem a termelés eredményén való osztozás első része az egyének tetemes hányadára azon pénzösszegeknek a vállalkozók részéről való előlegezése alakjában még a termelés végleges lebonyolódása előtt megtörténik, mely pénzösszegeknek javakért való becserélése éppenséggel nem függ össze szükségképp ugyanazzal a folyamattal, egyáltalában nem lehet állandó összegnek tekinteni azt, a mi mint a nemzeti termelés eredménye felosztásra kerül. De éppen ezért nincs kizárva még az sem, hogy a béremelkedés a fogyasztóképességet annyira emelje, hogy a vállalkozó esetleg a fogyasztás kiterjedése útján talán még fokozott nyereséghez is jusson. Éppen ennek az átértése folytán nem lehet kizártnak tartanunk — a mint erről már szó is volt — azt, hogy a drágasági mozgalomból, ha az a munkabérek emelésére irányuló sikeres törekvésekből indult ki, több tényező is helyzetének javulásával kerülhessen ki.

Sokkal ritkábbnak és valószínűtlenebbnek kell ezt tartanunk akkor, ha a termelést irányító körök, a vállalkozók folyamodnak ahhoz, hogy a jövedelemeloszlásra az árak befolyásolása útján közvetlen befolyást gyakoroljanak. Két jól ismert tipikus alakja van ennek a közvetlen befolyásolásnak: az egyik a vállalkozók szervezkedése, a kartellek és trustok alakítása, a másik az államhatalom segítségével hívása főképp vámvédelem nyújtására. Sőt ismételten utaltak arra is, hogy e két eszköz között bizonyos kapcsolat is szokott lenni, a mennyiben a védvámok gyakran megkönnyítik a kartellalakítást, a kartellek és trustok pedig a monopolisták kezében összpontosuló nagy hatalomnál fogva elősegítik az államhatalom befolyásolását a vámvédelem irányában, a mint ennek kitűnő példája a trustok hazájának, az Egyesült Államoknak a vámpolitikája.

A mi a vállalkozók szervezkedését illeti, ez az összes esetek közül a legnagyobb valószínűséget tartalmazza az áremelkedésből származó előnyök biztosítására. Hogy számos trust megalakulása után egy idővel az árak sülyedtek, az nem bizonyít ez ellen, mert tudvalevőleg a termelés gazdaságosabb berendezése és a termelési költségek csökkenése gyakran nyomon követi a trustok megalakulását és így az árak későbbi némi mérséklése mellett is a vállalkozói nyereség az előbbi magaslaton maradhat, sőt még emelkedhetik is. Ezen nem is lehet csodálkozni. A vállalkozók szervezkedése a piac áttekintéséhez és egységes irányításhoz vezet, minélfogva a mennyiségi tényező a vállalkozók egységes kormányzása alá kerül, ez pedig az ár legnagyobb fokú befolyásolását jelenti.

Természetesen a segédanyagokat termelő vállalatok szervezkedése és a termelési tényezők tulajdonosainak a monopóliuma az ily vállalkozói szervezetek nyereségét és befolyását is bizonyos fokig korlátozzák, de a segédanyagok előállításának az üzletkörbe való bevonása, valamint a bányák, szállító vállalatok stb. tulajdonának a megszerzése gyakran elhárítja a trust-nyereségek ilyen korlátozásait. Egy korlátot azonban nem lehet kiküszöbölni, és ez a fogyasztóképesség mértéke, melyet a legteljesebb egyedárúság mellett is tiszteletben kell tartani, mert különben az árak emelése nem nyereségre, hanem a nyereség csökkenésére vezet. Hogy ez azonban a fogyasztókra nézve csak sovány vigasztalást jelent és a monopolistikus törekvések okozta áremelkedéseket nem mérsékli az összes fogyasztók legnagyobb érdekének megfelelően, az aligha szorul hosszabb bizonyításra, mert a monopolistára nézve kétségkívül gyakran előnyösebb egy szűkebb körű, de fizetőképesebb vevőközönség részére dolgozni, mint az árak mérséklésével a fogyasztók körének a tágítása.

A mi a vámvédelemből származó áremelkedést illeti, az igen sokban hasonló természetű, mint a most vizsgált áralakulási folyamat. Itt is a versenynek a termelést irányítók javára való megszorításáról van szó, mely az áraknak a vámvédelem mérvéhez és a fogyasztóképesség természetéhez viszonyított kisebb-nagyobb emelését teszi lehetővé. Az ebből származó előnyöket a vámvédelem tartamára a vállalkozók nagyrészt biztosíthatják és állandósíthatják maguknak, mi által a fogyasztói járadékok tetemes részét magukhoz vonhatják. A munkásosztály színvonalának a sülyesztésére a jövedelemeloszlási folyamat ezen mesterséges befolyásolása természetesen épp oly mértékben vezethet, mint a hogy az a jobb módú osztályok életszínvonalát is lenyomhatja. Természetesen téves volna azt kizártnak tartani, hogy egyes munkáscsoportok bérük emelésének a kikényszerítésével az így nyert előny egy részét magukhoz ragadhatják.

Mégis ezt inkább kivételes esetnek kell tartanunk, mert sohasem szabad felejtenünk, hogy a termelés eredménye a vállalkozók kezében keletkezik, és hogy olyan, a természeti törvények erejével ható törvények nincsenek, melyek azokat a kezükben levő javak előre meghatározott hányadának a többi osztályok rendelkezésére bocsátására kényszerítenék. A vállalkozók kétségkívül nem azért biztosítanak maguknak vámvédelmet, hogy a munkabéreket emelhessék és így mások számára az ő küzdelmükkel előnyöket szerezzenek.

Általában tehát láthatjuk, hogy a termelők a verseny korlátozásával a maguk javára lényegesen eltolhatják a jövedelemeloszlási folyamatot, akár saját erejükből, akár pedig az államhatalom segítségével hívásával. Az eredménye ennek azután az, hogy az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevő osztályokat, a pusztán tulajdonukból élő egyéneket és a munkásosztály túlnyomó részét az életszínvonalának emelésére irányuló erőfeszítéseiben gátolják, illetőleg magukhoz vonják, a saját céljaik szolgálatába állítják az életenergiát, emberi erő kifejtést, mely a többi osztályoknak a jobb megélhetésre irányuló törekvéseiből származik.

De a gazdasági hatalmuk növelésére és nyereségük gyarapítására irányuló törekvéseikben egy fontos közgazdasági törvény, a járadékok tőkésítése félreháríthatlan koriátot szab a vállalkozóknak. Az óriási nyereségek, melyeket a vállalkozók monopolistikus szervezkedése biztosít, magukban hordják csökkenésüknek az alapját, eltekintve attól, hogy a fentiek értelmében az árviszonylatok (beleértve a béreket is) kölcsönös alkalmazkodása azokat bizonyos fokig mindig leszállítja. Az egyensúly helyzet helyreállításával is megmaradt és állandósult többletek ugyanis a jószágforrások forgalmi értékébe belépnek. A mezőgazdasági vámok okozta áremelkedés az emelkedett földjáradék tőkésítése folytán a földárak forgalmi értékének az emelkedéséhez vezet, a mint arra kiváltképp Conrad hívta fel a figyelmet, és a földbirtokot vásárló vevők a járadék emelkedése folytán márcsak jóval emelkedett áron fognak földhöz jutni. A bérösszegek emelése sem fog sokáig elmaradni. Az ipari vámok vagy pedig egyéb, az ipari vállalatok jövedelmezőségét állandóan emelő tényezők az ipari részvények és az ipartelepek forgalmi értékét emelik fel és az, a ki ezután vásárol ily telepet vagy jövedelmi címleteket, a tőkésített járadéknak megfelelően többet kénytelen érettek fizetni és már nem fog belőlük ennek megfelelően oly nyereséget húzni, mint azok, a kik ezen jószágforrásokat a járadék természetes vagy mesterséges emelésének a korábban birták. A magasabb ár, melyet a jószágforrás szolgáltatásaiért nyer, a második és a következő tulajdonosokat nem hozza sokkal kedvezőbb helyzetbe, mint a milyenbe akkor kerültek volna, ha a jószágforrás szolgáltatásai csak régi értékükkel bírnának, ellenben

a jószágforrást magát is azelőtti értékében sikerült volna megszerzniök.

A jószágforrások és a jövedelmi címletek megszerzése tehát most nagyobb erőfeszítéssel jár, nagyobb anyagi áldozatot kíván. Ugyanazzal a vagyoni erővel, melylyel régebben egy nagyobb birtokot, magasabb névértékű értékpapírt lehetett megszerezni, most már az egyikből és a másiktól is csak kevesebbet lehet vásárolni. Ebben a jelenségben, a járadék tőkésítésében, ismét érvényesül a közgazdaságnak fent kifejtett irányzata az értékviszonyok eredeti állapotának a helyreállítására. A jószágforrás és jövedelmezősége közötti viszonyoknak a körülmények változásával beállott eltolódását igyekszik elhárítani a járadék tőkésítésének a jelensége.

De voltaképpen mi történik akkor, ha ugyanazon vagyonegységért az emelkedett járadékok tőkésítése folytán most már csak kisebb értékű jószágforrásokat szerezhünk meg? Kétségkívül a vagyonegységnek és minthogy a vagyont és a felhalmazott tőkét pénzben fejezzük ki és értékmérőnk a pénz, ennek az értéke is egyidejűleg alászáll; és pedig, minthogy a vagyonnak és a fogyasztási javaknak közös az értékegységük, természetesen nemcsak a jószágforrásokkal, hanem az egyéb javakkal szemben is. A magasabb járadékok keletkezésének a kora ugyanis, a mint tudjuk, az árak emelkedésével esik össze, hiszen a járadékok növekedését éppen ez szokta okozni. Akkor azonban, a midőn ezen emelkedett árakhoz a többi javak árai is alkalmazkodnak és azokkal a munkabérek is egyensúlyba helyezkednek, ismét az eredeti árviszonylatok helyreállítására való törekvés érvényesül, csak a fizetett absolut összegek emelkednek. Természetesen a mint fent kifejtettük, ezen folyamat lebonyolódása alatt azért az értékviszonyok is eltolódnak, mi azonban elvontan éppenséggel nem tartozik a dolog lényegéhez, mert ha közgazdasági értelemben légüres térben, surlódások nélkül menne végbe a jelenség, akkor be nem következnek ez az eltolódás.

A pénznek, az értékmérőnek, melylyel a vagyont csakúgy mérjük, mint az árakat, az értéke attól függ, hogy mily hatalmat biztosít a tulajdonosának, mint csereeszköz. Ez a hatalom nagyobb, ha az árak alacsonyok és kisebb, ha azok magasak. Ha a közgazdasági élet, a mint azt fent kifejeztük, magasabbra hangolódik, ez a pénz értékének a csökkenését jelenti. Természetesen csak oly értelemben, hogy ugyanaz a pénzegység, mely az alapúl vett előbbi korszakban többet ért, ma kisebb értéket képvisel. A pénz értéke ezért az árúkéval szemben, ha azt a csak elméletileg elképzelhető esetet tételezzük fel, hogy végeredményben az összes árak egyenlő mértékben emelkedtek, lényegileg nem csökkent. Magasabb árúértékkel elvileg ugyanannyival magasabb pénzérték áll

szemben. Azok az eltolódások, melyek a drágasági folyamat legördülése alatt a vagyonmegoszlásban, mely a mint tudjuk, egyuttal ártényező is, és az árúk egymáshoz való kicserélési arányában véghezmennek, természetesen az életben másképp alakítják a helyzetet, mert tényleg a pénz és az árú értékviszonylatai ez által sok helyütt változást szenvednek. Ez azonban a pénz általános értékcsökkenésétől különálló jelenség és erre, ha tisztán akarunk a drágaság kérdésében látni, nagy súlyt kell vetnünk. A pénz általános értékcsökkenése elvontan tekintve csak látszat, melynek a realitását azok az értékeltolódások adják meg, a melyek eme folyamat végbemenetele alkalmával külső behatások alatt, tehát nem magából az általános értékcsökkenésből kifolyólag, bekövetkeznek. Ellenben az értékmérőnek a társadalomgazdasági vis inertiae törvényénél, az eredeti értékviszonylatok fentartására irányuló törekvésnél fogva a mért értékekkel párhuzamosan való változása, az értékek névleges emelkedése tényleges és számbevehető értékcsökkenést idéz elő a pénzben kifejezett vagyonban.

A pénz általános értékcsökkenése voltaképp semmi más, mint az eddig fejtegetett jelenségnek, az árak kölcsönös alkalmazkodásának, a drágaság hullámai elsimulásának a másik oldala, vagyis az árak nivellálódása a csereeszköz szempontjából tekintve. Hogy visszatérjünk egyik korábbi hasonlatunkra, ez az értékcsökkenés tehát nem más, mint a magasabb hangnemben való lekottázása a meghatározott intervallumokkal már följebb hangolódott közgazdasági életnek. Midőn a drágaság megindul, a pénz régi vásárló ereje áll szemben a sorra változó érték- és árviszonylatokkal. A mily mértékben általánosul azonban ezen értékviszonylatok megváltozása, a mily mértékben magasabb színvonalra kerülnek sorban az árszínvonal egyes pontjai, oly mértékben alkalmazkodik a pénz vásárló ereje a változott viszonyokhoz. Végre is, ha minden árúnak az ára pénzben kifejezve a magasabb színvonalra felkerült, akkor befejeződött a pénz általános értékváltozása és névleg megdrágult minden; de éppen azért, mert minden megdrágult, voltaképp semmi sem drágult meg, hanem minden csak nagyobb pénzösszeggel lesz kifejezve.

Ujból hangsúlyoznom kell, hogy az életben a jelenség nem folyik le ilyen simán. Először is azért nem, mert az egyes árúk ára nem egyenlő mértékben emelkedik, nem egy magasságba kerül a drágaság befejezésével és így a pénz vásárló ereje tényleg az *egyes árúkkal* szemben változik. Ezt Wiebe is megállapítja.¹⁾ Vannak árúk, melyekért most már aránylag is több pénzt kell adnunk, mint előbb, viszont vannak olyanok, a melyekért többet kell ugyan fizetnünk, de nem annyival többet, a mennyivel sok egyéb árú megdrágult.

V. ö. e. i. m. 321. old.

A második eltérést a fenti elvontan felállított állapottól az a körülmény okozza, hogy a pénz nemcsak csereeszköz és értékmérő, hanem az értékelhalmozásnak, a vagyonfelhalmozásnak az eszköze is. Hogy ezt a feladatát ma már nem egyedül teljesíti, hanem az u. n. pénzhelyettesítők és az értékpapirczímletek, mint a követelési jogok megtestesítői is támogatják ezen működésében, az a dolgon semmit sem változtat, mert a felhalmozott vagyon a pénzzel, mint csereeszközzel kerül viszonylatba, ha értékeljük. Közös értékegysége van a csereeszköznek és a vagyonfelhalmozási eszköznek, mert a felhalmozott vagyon ama részének, mely a társadalmi gazdaságon belül érvényesíthető követelésekből áll, az értéke éppen a társadalmi termelés gyümölcseinek, vagy pedig embertársaink szolgáltatásainak az érték való becserélhetőségéből, tehát cserefolyamatokból származik. Az a körülmény azonban, hogy a csereeszköznek, a értékelhalmozási tényezőnek közös értékegysége van, oda vezet, hogy a csereeszköz értékében, az árak emelkedésében végbemenő, elméletileg csak névleges értékváltozás a felhalmozott vagyon szempontjából tényleges változássá, tényleges értékcsökkenéssé lesz. A pénzintézeteknél elhelyezett vagyonnál, a felhalmozott tőkénél ugyanis nem megy végbe az a változás, melyet a csereviszonylatoknál fentebb szemléltünk. Itt a változás csak egyoldalú, mert a vagyon számszerű összege fixirozva van az előbbi értékegységekben és nem emelkedik párhuzamosan a csereeszközben végbemenő változásokkal. Ha minden árú árát egyenlő arányban magasabb pénzösszegben fejezzük ki, akkor végeredményben a pénz és árú csereviszonya azonos maradt, de a midőn a vagyon névleges értékre szól, melynek realizálása az adott árviszonyoktól függ, akkor a változott árak ezen vagyon értékét nemcsak névlegesen, hanem tényleg is meg fogják változtatni, mert az értékegység változása dacára a névérték állandó maradt.

A vagyon tehát, a mely jövedelemeloszlási címletekből, a közgazdaság termékeire és szolgáltatásaira jogosító követelésekből áll, nem bír lépést tartani a többi jövedelmi ágakkal a drágaság versenyében, míg a vagyonnak az a része, a mely a termelésben közvetlenül részt vesz, a termékek magasabb ára folytán a járadék tőkésítése következtében értékének emelkedésével résztvesz a drágasági mozgalomban. A vagyon előbb említett csoportja, a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkék, a kölcsön adott pénzösszegek névleg megtartják régi értéküket, tényleg azonban a mérték változása folytán, melyben azok kifejezettek, értékükből sokat veszítenek, míg ezzel szemben a közvetlenül a termelésben résztvevő jószágforrások, tőkejavak és a vállalkozó kezében levő tőkék az árak emelkedésével nemcsak hogy nem veszítenek értékükből, hanem még növekedni is szoktak.

A vagyonegységnek, mint elvont egységnek azonban az értéke tényleg csökken és ennek a visszahatásaképp csökken a pénz egységében rejlő gazdasági hatalom is. Ugyanazon pénzösszegben kifejezett vagyon a drágaság lezajlása után kisebb gazdasági hatalmat képvisel, mint annak előtte, mert érte sem ugyanoly értékű jószágforrást, sem pedig ugyanoly mennyiségű fogyasztási javakat nem lehet kapni, mint a drágasági folyamat megindulása előtt. Ugyanannak a vagyonnak a jövedelméből, melyből előbb jól meg lehetett élni, az új viszonyok között csak sokkal alacsonyabb színvonalon lehet élni, mert a pénz értékcsökkenése, vagy, a mi ugyanaz, a javak általános értékelkedése folytán a pénz egységéért kevesebb jószágot és kevesebb szolgáltatást lehet kapni. Sok tekintetben hasonló a tőkés helyzete a drágasággal szemben, mint a fix fizetésű hivatalnoké. Jövedelme névleg egyenlő marad, de azért ma kevesebbet kap, mint kapott a piacon régebben.

Habár a járadékok tőkésítése folytán egyes jószágforrások értéke, és a monopolisztikus természettel bíróké első sorban, erősen emelkedik, a tulajdon egyes nemeinek, a közvetlenül nem termelő tőkének az értéke mégis csökken. Ez által voltaképp tehát magának a tulajdonnak a gazdasági hatalma is csökken, mert az az árak általános emelkedése folytán kisebb rendelkezési jogot tartalmaz és a nemzeti termelés eredményében való részesedésre kisebb jogcímet nyújt, mint a milyent ugyanaz a vagyonösszeg annakelőtte képviselt. A kamatokat, a tőketörlesztést az emelkedett árak daczára is a régi értékben fizetik, minélfogva tényleg a tőkés az árak emelkedése után kevesebbet kap és ezen megrövidüléssel szemben, mely a kezében levő gazdasági hatalmat leszállítja, még oly módon sem védekezhetik, mint a munkás, ki a mint láttuk, bár igen különböző mértékben, de valamennyire mégis sok esetben alkalmazhatja bérkövetelését az árak növekedéséhez. A tőkés nem nevezheti ki a kezében levő tőkeösszeget az általános áremelkedésnek megfelelően magasabb értékűnek. Ezen a módon tehát a drágaság a tulajdonban rejlő hatalom csökkentésére vezet a tőkék bizonyos nemeinél.

Nem azt akarom ezzel természetesen mondani, hogy az árak emelkedésével a vagyonnak a felhalmozása megnehezül. Éppen ellenkezőleg. Hiszen a drágaság azok kezében, a kik az értékükben emelkedő jószágokat előállító jószágforrásokkal bírnak, vagy a kik a termelésnél nélkülözhetetlen és nem, vagy alig szaporítható jószágforrások monopolisztikus tulajdonosai, óriási járadékokat halmoz fel. De éppen a felhalmozás ezen ténye leszállítja az olyan tőkék értékét, melyek helyettesíthetőségüknél vagy csupán a termelés eredményére jogosító igényt képviselő természetüknél fogva, nem vesznek részt ezen értékelkedésben. Az által, hogy a tulajdonnak egyre nagyobb mennyisége az, mely a

pusztán abból való megélhetéshez szükséges, egyre feljebb szorítja, kiljebb tölja azt a határt, melyen munka nélkül meg lehet élni. Kétségtelen, hogy az árak további felcsigázásával ez a folyamat a munkájukból élők tömegének az életmódját is rontja, de ezzel egyidejűleg egyre többet kíván ahhoz, hogy valaki a termelésben pusztán tulajdonával való részvétel útján megélhessen, vagy pedig jószágforrás, jövedelemforrás megszerzése által magának erre jogcímet szerezzen. A midőn tehát ez a folyamat egyrészt a vagyonfelhalmozásra bő alkalmat nyújt, egyúttal másrészt csökkenti a vagyon egységének az értékét, minélfogva a munkának, igaz, hogy első sorban csak a termelés irányítását végző, de kétségkívül igen nehéz és fontos munkának a vásárlóképességét növeli, a tőketulajdonosok tetemes részének a gazdasági hatalmát pedig csökkenti.

Szorosan összefügg ez a jelenség kétségkívül a tulajdonnak, a tőkének a fokozatos felhalmozódásával is. Az előző nemzedékek részéről gyűjtött tőke tetemes része ugyanis átöröklődik az utódokra és ez által a társadalom tőkeerejét egyre gyarapítja. Ugyanily hatással van a technikának a fejlődése is, mely szintén növeli az emberiség tőkeerejét a tőkejavak új nemeinek a szerkesztésével és az előbbieik tökéletesebb kihasználásának a lehetővé tételével. Hozzájárul ehhez azután az is, hogy a pénzgazdaság terjedése egyre szélesebb körben mozgósítja a tőkét, mi sok tekintetben a tőke gyarapításával egyenlő hatást gyakorol. A midőn a tőke egyre inkább pénz, vagy azt helyettesítő csereeszközök alakjába öltözik, nemcsak a vagyon lesz mozgékonyabbá, hanem az abban rejlő vásárlóerőnek az ember ezer szükségéhez való nagyobb alkalmazkodását, könnyebb simulását is idézi ez elő. A természetbeni bér előre megszabja a munkásnak, mily szükségleteket lehet kielégítenie és a kis pénz bér, melyet ezen felül kap az egyetlen mozgékony, simulékony elem jövedelmében. Hasonlóképp az a tőkés, a ki oly helyen, hova a pénzgazdaság még be nem hatolt, kis gazdasággal bír, nagyjában ennek termékeiben találja meg szükségletkielégítése korlátait. A midőn a munkás pénzben kapja bérét, az előbbi birtokos pedig oly területen telepszik meg, hol a pénzgazdaság virágzik, az egyéni szükségletek egyszerre függetlenülnek, azok széleskörű érvényre juttatása válik korlátoltabb eszközök mellett is lehetővé. A vásárlóerő nagyobb kihasználásának a lehetősége, mely ezuton megnyílik, a keresletet általában növeli. A szükségek nagyobb csoportja jut a pénz által kölcsönzött mozgékonyaságnál fogva napról-napra szóhoz. A vagyoni erőnek ez a mozgósítása, nagyobb elaprózásának a lehetővé tétele kétségkívül elősegíti a társadalmi termelés eredményében való részesedésre jogosító címleteknek, a vagyonegységnek az értékcsökkenését, melyet a tőke foly-

tonos gyarapodása már magában is kell, hogy előidézzon. Tudjuk, hogy a vagyonosabb ember a pénzegységét kevesebbre becsüli. Így van ez a vagyonosabb nemzetnél is és minél jobban terjed a tőkefelhalmozódás és nem utolsó sorban a pénzgazdaság térfoglalása következtében a közvagyonosodás, annál jobban csökken mindenfelé a vagyon egységének az értéke. De ez ismét visszahatással kell hogy legyen a pénz értékének az alakulására is. Mert, bár a tőke és a pénz nem azonos dolgok, mégis a pénz, mely csereeszköz is, és pedig éppen ezen minőségében szolgál az értékgyűjtés, a vagyongyűjtés és felhalmozás céljaira. A vagyont is azért fejezzük ki pénzben, mert az a többi gazdaságokhoz való viszonylatában, más gazdaságok szolgáltatásának a biztosítása által hasznos számunkra és így a pénz csereeszköz és értékfelhalmozási eszköz szerepének a folytonos egybefolyása értékének két szerepében való széttartását annál is inkább kizárja, mert a csereeszköz a vagyon realizálásának is az eszköze. Éppen ezért azt gondolom az élet jelenségeiből kiolvashatónak, hogy a tőkefelhalmozás és a vagyongyűjtés jelenségével a pénz értékének a változása, ha még azt is figyelembe vesszük, hogy nemcsak a vagyon, de a jövedelem is pénzben nyer kifejezést, sokkal szorosabb összefüggésben áll, mint a nemesércztermelés mennyiségével.

Ezt az összefüggést ugyanis a pénz értéke és a nemes ércztermelés mérve között a mennyiségi elmélet erősen kidomborította azt tanítván, hogy a pénz értékváltozására első sorban a termelt nemesércz mennyisége van befolyással és hogy ebből kifolyólag az árak változására a pénz oldaláról gyakorolt befolyás a nemesérczkészlet gyarapodásának a mérvétől és a forgalommal való arányban állásától függ. A mint a magyar írók közül Jankovich Béla az 1910. november havában a Magyar Közgazdasági Társaságban tartott előadásában graphikonok segítségével is igen szépen bemutatta, egyes korszakokban az arany- és ezüst termelés eredményeivel az árak változása is igen szépen megmagyarázható. A közgazdasági irodalom és a gyakorlat férfiai a mennyiségi elmélet befolyása alatt az általános, tehát az árúk nagy csoportját felölelő árváltozások magyarázatát első sorban ezen a téren szokták is keresni és elkezdve a XVI. és XVII. század „árforradalmától“ egész a napjainkban észlelt drágaságig a pénz oldalán, és pedig a nemesérczek, utóbb csak az arany mennyiségének a gyarapodásában vélték az árak általános és hirtelen emelkedésének az egyik legfontosabb okát felfedezni. De még kisebb, inkább helyi jellegű áremelkedéseknél is itt keresték az okot, a mint p. o. a francia hadi kárpótlással magyarázták a múlt század hetvenes éveinek az elején Németországban beállott áremelkedést.¹⁾

¹⁾ V. ö. Conrad: *Grundriss zum Studium der Politischen Ökonomie* I. Th. 6. Aufl. 80 o.

Minél jobban ismeri azonban fel a tudomány a pénznek a mai gazdasági életben jutó szerepet, annál jobban fordul el ettől a felfogástól. W. Lotz figyelmeztet arra, hogy az árak értékváltozásának az okát csak akkor szabad a pénz értékváltozásában keresni, ha már más okot nem találunk.¹⁾ Schmoller is kiemeli, hogy eddig igen könnyen hajlottak a pénz értékváltozásának az árak alakulásában való túlbecslésére és Lexis a ki a nemesércz termelést behatóan tanulmányozta és e téren forrásmunkával is ajándékozta meg a közgazdaságtan irodalmát, ugyancsak hasonló értelemben nyilatkozik. Conrad nagyon helyesen utalt arra, hogy az árukkal mint vásárlási eszköz nemcsak a nemes érczpenz áll szemben, hanem a hitelpapírok nagy mennyisége²⁾; Hobson rámutatott arra, hogy az Egyesült Államokban ma már körülbelül a fizetések 80%-a nem érczpenzben bonyolítottatik le;³⁾ Wieser pedig talán az összes írók között a legvilágosabban kifejtette azokat a nagy különbségeket, melyek a kínálat és kereslet törvényének a pénzre és az árúkra gyakorolt hatását illetőleg mutatkoznak, a midőn rámutatott arra, hogy a pénznél bizonyos igen tág határokon belül tényleg a kínálat és a kereslet önmagától egyensúlyba helyezkedik azért, mert egy-egy pénzdarab számtalanszor végzi a mai közgazdasági szervezet mellett a fizetési eszköz működését és e részben erős támogatásban részesül az egyéb fizetési eszközök (a hitelpapírok) által is.⁴⁾ Mindezek, úgy hiszem, eléggé megdöntik azt a felfogást, mely a pénz értékének a változása és a nemes érczek mennyiségének a gyarapodása közt oly közvetlennek véli az összefüggést, mint a mennyiségi elmélet, és eléggé mutatják, hogy ez a felfogás a pénznek túlságosan az áru jellegével való felruházásából származik. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a pénz mint csereeszköz, értékmérő és fizetési eszköz sokkal szorosabb összefüggésbe kerül a tőkegyűjtés és a vagyonomegoszlás folyamatával, mint a milyen szoros marad az összefüggés a pénz és annak anyaga, a nemesércz árújellegével, akkor aligha tulajdoníthatunk a nemesércz mennyiségének a pénz értékére oly befolyást, mint a milyen befolyást a mennyiség szaporodása általában az árú árának az alakulására gyakorol, hanem inkább fogjuk figyelembeveendőnek találni azt a szoros kapcsolatot, mely a tőkegyűjtés és vagyonomegoszlás között egy részről, a pénz értékalakulása között pedig másrészről fennáll.

Azért természetesen nem akarjuk állítani, hogy a nemesércz-

¹⁾ V. ö. Elster-féle *Wörterbuch d. Volkswirtschaft*, 2. kiadás I. kötet. 937. oldal.

²⁾ E. i. m. 80. oldal.

³⁾ *The Industrial System* II- ed. 252. oldal.

⁴⁾ V. ö. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* XIII. évf. 51. oldal.

készlet alakulása a pénz értékének az alakulására egészen közömbös, és hogy p. o. az aranykészletnek egy csapásra való nagy megnövekedése p. o. az árakra nemcsak külsőleg, de éppen az árváltozásokat követő jövedelemeloszlási jelenségek folytán lényegileg is befolyást gyakoroljon. Csak azt állítjuk, hogy ez a hatás sokkal ritkábban következik be, mint a hogy azt a mennyiségi elmélet hívei és a gyakorlat embereinek nagy része hiszi, valamint azt, hogy minél jobban fejlődik a forgalom, minél nagyobb tért foglal el a hitelgazdaság, annál jobban kitolódik az a határ, a melyen belől ily hatástól tartanunk kellene. Vagyis röviden összefoglalva: *a közvagyonosodás ma, úgy hiszem, jobban csökkenté a pénz értékét, mint az aranykészlet gyarapódása.*

Mindezek eredményeképp megállapíthatjuk, hogy a drágasági folyamattal a javak értékarányában beálló eltolódások rendszeren nem szoktak egységesek lenni a felállítani szokott jövedelemeloszlási kategóriákra vonatkozólag, hanem azokon belül különböző hatást szoktak előidézni. A vállalkozóknak épp úgy csak bizonyos csoportjai tehetik zsebre az óriási nyereségeket, mint a hogy a munkások közül, ha tömegüknél fogva az egy fejre jutó nyereség sokkal kisebb is, csak egyes kiváltságos csoportok viszik el a hasznot, ha a drágaság nagyobb fokú béremeléssel kapcsolatos. A fontos jószágforrások monopolistikus tulajdonosai rendszeren jelentékeny hasznot húznak a drágaságból, míg ezzel szemben a tőkéssek mint olyanok veszítenek vele. Éppen az a körülmény, hogy a drágaság a fentiekhez képest a dolog természeténél fogva kapcsolatos a pénz értékcsökkenésével, okozza ezt, mi által a tulajdon egységének a gazdasági hatalma csökken és annak a nemzedékeken keresztül való állandósítása, mintegy megmervítése is megnehezítették, mert, ha újabb értékek nem jönnek a már szerzett tulajdonhoz, annak ereje, eltartási képessége az idők folyamán mintegy csökken. A fogyasztók, legyenek kis vagy nagy vagyonúak, ezen minőségükben a drágaság folytán általában veszítenek, bár kétségkívül nem egyenlő mértékben, mert a nagyban vásárolni tudó az árú drágulása esetén is kedvezőbb arányban tudja azt magának biztosítani, mint a szegény ember, ki darabonkint vásárol a kiskereskedésben, hol a kikerekítés mindig felfelé történik. A fogyasztók kora az, a midőn a drágaság hullámai lefolytak és az árak dagályát követi az apály. Ha a drágaság folytán növekedett bevételekkel szemben sülyedő árak állanak, melyeket a fokozott tőkeképződés által a termelésben beálló emelkedő verseny hoz magával, akkor, valamint a technikai haladás és főképpen az egyes jogi monopoliumpok, szabadalmak lejárása után szokott a fogyasztói járadékok képződésének a kora beállani, mely azután később újabb drágasági mozgalomnak szolgálhat alapul.

A fenti fejtegetésekben a fogyasztó ismételten mint a jövedelem-

eloszlás tényezője szerepel, holott a jövedelemeloszlási kérdések tárgyalásánál az irodalomban a fogyasztót mellőzni szokták és a társadalom egyes csoportjait csak termelői minőségükben, mint keresőket veszik tekintetbe, azt vizsgálván, hogy egyes közgazdasági változások a földbirtokos, a vállalkozó, a tőkés vagy a munkás jövedelmére hatnak-e kedvezően vagy kedvezőtlenül. Ha ennek ellenére a fogyasztót külön számbavettem a fentiekben, az azért történt, mert a fogyasztók tömegét nem lehetett, mint általában szokás, a munkások categoriájával azonosnak venni a nélkül, hogy eredményeinket ez által komolyan ne kockáztattuk volna. Ha a fogyasztót a munkással azonosítjuk, az annyit jelent, hogy a többi osztályok fogyasztását teljesen elhanyagoljuk, és hogy minden áremelkedést csak a munkásra nézve tartunk hátrányosnak. Ez nyilván igen nagy tévedés volna. A munkásság nagy tömegénél fogva kétségkívül a fogyasztók zömét teszi ki, de még ezt sem minden cikk-nél, mert az árúcikkek hosszú sorozata van, melyeknél a munkás mint fogyasztó egyáltalában számba sem jön. Az áremelkedés éppen ezért távolról sem szükségszerűleg sújtja csupán a munkást, és nem is sújtja azt mindig olyan mértékben, hogy mellette a többi fogyasztókra gyakorolt hatás mellékes és elhanyagolható volna. De még maga a munkásosztály mint fogyasztó sem tekinthető egységesnek, éppen úgy, mint a hogy az mint termelő, kereső sem képez ma már egységes osztályt. Csak, ha ezt figyelembe vesszük, fogjuk úgy a drágaság hatásait helyesen mérlegelhetni, valamint helyesen felfogni azt az új helyzetet, mely a drágaság lezajlása után létrejön. Ennek figyelembe vétele nélkül a bérmozgalmak szerepe a drágaságban épp oly kevésbé fogható fel helyesen, mint a drágaságnak a vagyonos osztályokra gyakorolt hatása.

Hogy egyébként bonyolult gazdasági viszonyok között, a minőket a capitalismus teremt, nem érhetjük be egyszerűen az anyagi termelésben résztvevő földbirtokos, vállalkozó, tőkés és munkás figyelembevételével a jövedelemeloszlási folyamatban, az kitűnik abból, hogy egyre növekszik azoknak a száma, a kik mint a közhivatalnokok, szabad foglalkozásúak stb. nem vesznek közvetlenül részt az anyagi termelésben, mégis osztoznak annak eredményében. De az eltartottak tömege is aligha hagyható figyelmen kívül a drágaság hatásának a megítélésénél, pedig a termelők között ez a tömeg sem szerepel, és csak a fogyasztói kategoriának külön számbavétele mellett részesül figyelemben.

Ezeket tekintetbe véve, a drágaság hatásának a helyes megítélését csak úgy tartom lehetségesnek, ha nem hanyagoljuk el az egyének termelői minőségben való részesedése mellett, a földjáraadék, vállalkozói nyereség, tőkekamat és munkabér mellett az egyének fogyasztói szempontjait sem. Csak a kettő egybevetése ad a drágaság hatásáról és a

nemzeti jövedelemből az egyeseknek jutó részről megfelelő képet. Csak ez világít be abba, hogy az árak változása az egyes osztályok valódi gazdasági helyzetére és annak változására milyen hatással van.

Az árváltozások, a drágasági folyamatok éppen úgy, mint az árdepressiók, ugyanis lassú vagy gyors átalakulását idézik elő az osztálytagozódásnak és ez által az emberek függőségi viszonyainak és közgazdasági együttműködésének a képét is megváltoztatják.

Egyes, kivált az állandó fizetéssel bíró osztályok helyzetének az árváltozások okozta eltolódása erősen szembetűnő. De meg van ez az átalakulás a többi osztályoknál is, csak bonyolultabb azoknál a folyamat. Mihelyt ugyanis valamely osztálynak nem sikerül az árak emelkedésével egyenlő mértékben emelni bevételeit, vagy mihelyt ez nagyobb mértékben sikerül, akkor helyzete, szükségletkielégítési színvonala előnyösen vagy hátrányosan, de mindenesetre változott. Hiszen állandóság itt is csak úgy volna lehetséges, ha bevétel és kiadás, vagyis a jövedelem és az árak pontosan egyenlő mértékben változnának. A párhuzam teljes mértékben meg van azzal, a mit a drágaság folyamatáról általában mondtunk, vagyis csak akkor változatlan a helyzet, ha a jelzett feszültség jövedelem és minden egyes az illető osztályt érintő árú ára között állandó. Minthogy pedig ez teljesen sohasem lehetséges, azért észrevétlen eltolódások az osztályok helyzetében folytonosan vannak, melyek azután egy-egy drágasági vagy árdepressziós korszakban jelentékeny arányokat öltenek. A fennálló osztályokat folytonosan differentiálja ez a folyamat és az ár hullámok csakúgy nyaldossák és alakítják az osztályalakulás partjait, mint a hogy a tenger hullámai a tenger partját.

A mint említettük, az állandó fizetéssel bírónál mindenki látja p. o. a drágaság folytán az életszínvonal sülyedését, mely főképp ezek alsó rétegénél következik be. Hasonlóképp azonban végbemegy ez az átalakulás p. o. a birtokos osztálynál is, hol ma már azzal a jövedelemmel, melylyel valaki még néhány évtized előtt a magát legtehetősebbek között tarthatta, ma már csak sokkal szerényebben élhet meg, annál is inkább, mert nemcsak az árak, hanem az igények is erősen növekedtek, minek a drágaság jelensége szempontjából való kellő méltányolását ritkán találjuk meg. Így van az természetesen a tőkésnél, de a munkásnál is. Ha eltekintünk azoktól a közintézményektől, melyek különbség nélkül mindenkinek az életszínvonalát a régebbi korok előkelőinek a színvonala fölé is emelték bizonyos viszonylatokban, akkor az árak emelkedésének a hatását itt is egyes csoportok színvonalának az emelésében és másoké-
nak a sülyesztésében kell látnunk. Emelkedik azon munkáscsoportok helyzete, kiknek béremelése magasabb, mint az őket érdeklő árak növekedése. Viszont sülyed, sokszor igen jelentékenyen, azoknak a szín-

vonala, a kik nem érnek el béremelkedést, vagy csak kisebbet, mint a milyen az ő fogyasztásuk szempontjából számbajövő árucikkek ár-emelkedése. Az előbbi rendszeren a tanult, az utóbbi a tanulatlan, pusztán nyers testi erejüket a piacra vivő munkásokra fog találni. Így tehát az ármozgalmak differentiálják a munkásosztályt is. A mint a középkorban a jómódú czéhbeli mester mint alsó középosztály emelkedett fel, úgy a tanult munkások egyes csoportjai, a művezetők, az előmunkások stb. erősen közelednek az árváltozások (tágabb értelemben véve ezeket, tehát a munka árának a változását is beleszámítva) folytán az alsó középosztályhoz, és lassankint életszínvonalukkal felülmulják az alsórendű szellemi munkát végzőket, az u. n. szellemi proletariatumot. Ez a differentio természetesen nemcsak a munkásosztály alsó rétegei rovására, hanem voltaképp az összes többi osztály rovására is történik, mert a munka árának az emelkedése a többi osztályokat is érinti, és ha bevételeiket nem tudják legalább is hasonló mértékben emelni, színvonalukat lenyomja. Kivált azokra az osztályokra nézve áll ez, melyek munkát, és pedig tanult munkát nagyobb mértékben tartalmazó cikkeket fogyasztanak. Ha az ez által okozott ár-emelkedés ugyanis csak a tanult munkát nagyobb mértékben tartalmazó árúkat érinti, akkor ezen árúkat fogyasztását nehezíti meg részükre; ha pedig a fentiekben jellemzett befolyások folytán a vállalkozók általánosítani tudják a drágaságot, akkor általában süllyed az illető osztályok színvonala.

Az árviszonylatok átalakulása által előidézett változások az osztálytagozódásban természetesen hosszú idő alatt lefolyó jelenségek. Hatásuk egy része abban nyilvánul, hogy az egyes osztályok egyéni tagjaikat felcserélik. Amit Cannan a szegénységről mond¹⁾, hogy t. i. az nagyban személyi, az egyes egyének individualis tulajdonságaitól függő kérdés, ugyanaz érvényesül itt is. A ki az árak alakulásához ügyesen tud alkalmazkodni, az felemelkedik; a ki ehhez nem ért, vagy pedig törekvéseit szerencse nem kíséri, az élet színvonalában süllyed. De mégis bizonyos közös sors éri a hasonló viszonyok, nagyban egyenlő termelési tevékenységet kifejtő és egyenlő fogyasztással bíró egyének csoportjait az árváltozások következtében; és pedig különösen az egyes életszínvonalakat képviselő osztályok határára levő csoportokra áll ez, melyeket határosztályoknak nevezhetünk.

Sem a felső, sem a közép, sem pedig az alsó osztály ugyanis éppenséggel nem mondható egységesnek. Minden osztályon belül vannak ismét különböző rétegek, melyek fővonását gazdasági szempontból a tartalékoknak, azaz azon vagyonelemeknek a különböző mértéke képezi,

¹⁾ V. Ö. *Quarterly Journal of Economics* XIX kötet 362. oldal.

melyek a szokott életszinvonalon való megélhetősen felül rendelkezésére állanak. Ezek a tartalékok az egyes családok kezében néha nemzedékek multával, máskor gyorsabban is a felsőbb osztályba emelkedés eszközei lehetnek, az árak szinvonalának az általános emelkedése esetén pedig ezek teszik lehetővé a megszokott életszinvonalnak a megtartását. Ezek a tartalékok azok, melyek jelentékeny részben a fogyasztói járadékokból, vagyis azokból a különbözetekekből állanak elő, melyeket az áralakulás társadalmi természeténél fogva élvez az, a ki az u. n. határpároknál kedvezőbb helyzetben van és a kinek az árú többet megér, mint a mit az áralakulás egységes volta következtében a kisebb anyagi erővel bíró vevők fizetőképességének mérvadó volta folytán érette adnia kell, és ezeket a fogyasztói járadékokat szokta a drágaság először megtámadni. Legradikálisabban, legérezhetőbben ott jelentkezik természetesen a drágaság, a hol ilyen tartalékok és fogyasztói járadékok nincsenek tehát az egyes osztályoknak a határon levő részén, a hol azután épp ezért a megszokott standard elvesztését hozza könnyen magával. Ha azután a kibillent gazdasági egyensúly a drágaság hullámainak folyásával olyképp jön létre, hogy a fogyasztásuk körébe tartozó cikkek magasabb ára állandósul a nélkül, hogy egyes osztályok keresete megfelelően javulna, akkor tényleg bekövetkezik az, hogy nemcsak az egyes osztályokon belül elhelyezkedett egyének és családok kicserélődése foglal tért nagyobb mértékben, hanem egész osztályok is átalakulnak és tényleg eltolódás áll be egyes embercsoportok egymáshoz való gazdasági és társadalmi viszonyában. Ilyképp lehetséges p. o. az, hogy egyes alsóbbrendű szellemi foglalkozások lassankint az árszinvonal emelkedései következtében az alsó osztályba süllyednek, mert túlkinálatuk folytán nem tudják jövedelmüket is megfelelően emelni, és így életszinvonaluk közeledik a munkás életszinvonalához, míg p. o. a képzetebb munkások szinvonala éppen a drágaság okozta nagyobb kereslet folytán könnyen emelkedik és közeledik az alsó középosztályé felé. Fájdalmas folyamat ez azokra, kik elvesztik megszokott életmódjukat és rokonszenvesen kell fogadnunk, ha az állam ennek enyhítésére törekszik, de a gazdasági fejlődés azt elhárítani aligha fogja engedni.

A közgazdasági élet concertjének magasabb hangnembe való átültetése a vagyonegység értékének a csökkentésével mindig többet kíván meg ahhoz, hogy valaki pusztán vagyonából megélhessen és így a kistőkés elem, a határon levő tőkések szinvonala is mindjobban süllyed az által, hogy a munkát és annak termékeit egyre kisebb mennyiségben képesek vagyonukért igénybe venni, míg a határon egyre többen tőkékük kicsiny volta, azaz inkább ennek lassú elértéktelenedése folytán kicsúsznak a tőkések osztályából és a dolgozó osztályok körébe kerülnek. Ha

az árak süllyedése következne be, az ugyanily hatással lehetne, csak hogy más osztályokra nézve. P. o. a mezőgazdasági cikkek jelentékeny ár-süllyedése, ha az állam nem jönne a gazdák segítségére, ezen osztály igényeinek tetemes leszállításához, vagy pedig a földnek oly elemek kezébe kerüléséhez kellene, hogy vezessen, melyek kisebb igényeik folytán abból meg tudnak élni.

Az árak változásának az osztálytagozódásra gyakorolt hatása, a mint már reá mutattam, a határosztályoknál a legszembetűnőbb. De azért meg van az a többi osztálynál is. Hogy annak daczára nagyobb figyelemben eddig nem részesült, az éppen annak a következménye, hogy eddig a jövedelemoszlási folyamatot majdnem kizárólag a termeléssel kapcsolatos szempontokból tekintették. Ezért azután kidomborodtak azok a hatások, melyek a termelés változásával az egyes csoportok keresetében bekövetkeznek, ellenben figyelmen kívül maradt az, hogy a fogyasztás, mint az árártól éppenséggel nem kisebb mértékben függő jelenség, mint a hogy az a keresettől függ, nem alakulhat pusztán a kereset változásai szerint, hanem alá van vetve az árak alakulása hatásának is. Ennek a figyelmen kívül hagyása vezetett a dolgok olyan felfogásához, mint hogyha az árak emelkedéséből a haszon kizárólag a vagyonosoknak, mint tulajdonosoknak és vállalkozóknak jutna, a kár pedig ebből mindig a munkásosztályt sújtaná. Láttuk a fentiekben, hogy a drágaság hatását a vagyonnal bírók is megérik és az ő nagyterjedelmű igényeik mellett nagyobb vagyoni erejük daczára igen messze menő következményekkel lehet rájuk is az árak emelkedése. A középosztály és felső osztály egy részének nem kis mérvű eladósodása tanuskodik arról, hogy igaz, az igények folytonos emelkedésétől támogatva, de az árak emelkedésétől nem kevésbé előidézve, ezeknek az osztályoknak a megélhetési színvonala is alaposan megrendülhet.

III.

Az előadottak után most már hozzáláthatunk a korunkban észlelt drágaság okainak a kutatásához. Itt sem akarunk részletekbe menni. A statistika erre egyrésztől alig tartalmaz még elég anyagot és a mi meg van, az is nehezen hasonlítható össze és tekinthető át, másrészt pedig akkor az egyes országokkal, azok gazdasági viszonyaival és közgazdasági politikájával behatóan kellene foglalkoznunk, mert a concret és különleges indokokat csakis így találhatjuk meg. Mielőtt ily irányú igazán tudományos értékkel bíró kutatás lehetséges volna, úgy hiszem, a drágaság tünetében a culturállamokban közös, annak a gazdasági szervezetünkkel összefüggő indokait kell felderítenünk és csak ezután kerül-

hetne a sor az egyes országokban ható különleges indokokra, szintúgy azokra a tényezőkre, melyek egyes árúk áralakulását különösen befolyásolják.

Ha így gazdasági szervezetünkkel, a capitalistikus fejlődéssel összefüggésben közelítjük meg a drágaság problémáját, akkor szinte megfoghatatlannak fogjuk találni, hogy amaz óriási fejlődés, melyen a termelés az utolsó évszázadban keresztülment, a drágaság jelentkezését megengedi. Hiszen a cultura és a nagy gazdasági haladás nem csökkenti, hanem növeli az ember hatalmát a természet felett és így ma kevesebb áldozattal kell, hogy járjon és tökéletesebben kell, hogy történjék a javak előállítása, mint régebben. Schmoller ugyan óva int, hogy ne becsüljük túl a technikai és gazdasági haladást, kivált a mezőgazdaság terén.¹⁾ Mindazonáltal bizonyára épp oly hibát követnénk el, ha alul becsülnők ezt a haladást, mely a belterjes mivélésnél a termésátlagok számbavehető emelkedésében jelentkezik.

Természetesen, erre mindjárt kész a felelet, hogy bár a gazdasági haladás igen számbavehető, a népesség szaporodásának az üteme ezt mégis jelentékenyen felülmulja és így a népesedési problema terére volna áttérve az egész drágasági kérdés.

A gondolat az árak emelkedésének az okát a népesség gyors szaporodásában és a termelésnek a szükséglet mögött való elmaradásában keresni, éppenséggel nem új. Hiszen már a Ricardo-féle földjáraadékelmélet is hasonló gondolatmeneten nyugszik, nem is szolva természetesen Malthusról, a kinek a vizsgálódási körének a kellő közepén ez a gondolat állott végső következményeiben is végiggondolva. Mégis anélkül, hogy akár a Ricardo-féle földjáraadékelmélet, akár Malthus tételei lényegével ellentétbe jutnánk, a népesség szaporodását magában nem tarthatjuk a napjainkban észlelhető drágaság főokának. És pedig több indokból. Először is a drágaság éppenséggel nem csupán a föld termékeire szoritkozik, melyeknél a csökkenő termelékenység törvénye jelentkezik, hanem számos iparcziknál is fellép, melyeknél pedig a növekvő termelékenység törvényéről szoktunk szólni, bár tagadhatatlanul jelenleg az élelmiczikke drágasága lép leginkább előtérbe. Másrésztől mindmáig a sűrű európai és amerikai lakosság a csökkenő termelékenység hatását nem igen érezhette, mert a lakosság jelentékeny megnövekedésével úgyszólván egyidejűleg mentek végbe azok a gazdasági és technikai átalakulások is, melyek ezen megsűrűsödött népesség ellátására távoli, tengerentúli területek bevonását is tették lehetővé. És ez tényleg be is következett. A népesség gyors gyarapodása dacára akkor, midőn Oroszország távoli területei és az Egyesült-Államok pihent, vagy éppen fel-

¹⁾ V. ö. *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, I. köt. 220. old.

töretlen földjei tömegesen ontották az élelmiszereket a sűrűn lakott európai országok piaczára, akkor azokon a gabona ára jelentékenyen süllyedt, úgy, hogy az európai gazdák életszinvonalát biztosító és költségeikkel arányban álló árak elérése végett a gyorsan kifejlődő agrár vámvédelem volt szükséges. A Ricardo-féle elmélet és Malthus tételei teljesen épségben maradnak, de hatásukat mintegy egyelőre kikapcsolja és a jövőre kitolja az a körülmény, hogy ma még vannak a szükségletük-nél többet termelő területek, melyeknek gazdasági szervezetünk lehetővé teszi, hogy az erre szoruló területeknek rendelkezésre bocsássák feleslegeiket. Ha ez egyszer nem volna így, akkor természetesen kérlelhetlenül érvényesülne mindkét törvény.

De nem szabad a népesség szaporodásának a drágaság előidézésében játszott szerepe megítélésénél még valamiről megfeledkezni. Nem a születési szám növekedése, hanem a halálozási szám igen tetemes alacsonyodása idézi elő a szaporodás gyors ütemét. Tehát nem a nemzedékek gyors változásáról, nagy embertömegeknek a világrajöveteléről és távozásáról, nemzedékeknek sebes ütemű kicserélődéséről van szó. Ennek következtében, a mint a statistika kimutatta, a népesség korszerinti tagozódása jelentékeny eltolódást szenved és azok a korosztályok aránylag erősebben növekszenek, melyekben az ember kevésbé fogyasztóképes, mint azon korosztályokban, melyekbe testi kifejlődése esik. A népszaporulat tehát ebből a szempontból tekintve az élelmiszerek áremelkedését illetőleg kevésbé eshet latba, mint hogyha az éppen az alsó, fejlődéséhez sokat igénylő korosztályok megduzzasztásával járna.

Ha tehát a népesség gyors szaporodásának a drágaság jelensége előidézésében való szerepét egészen nem akarjuk is kétségbe vonni, ezt a tényezőt magában nem tarthatjuk távolról sem a jelenség kiindulási pontjának.

De, bármint álljon is ez a kérdés, az kétségtelen, hogy a kapitalizmus a termelés eredményesebbé, sikeresebbé válását hozta magával. Az emberi munkát az új gazdasági szervezet és az annak nyomában járó technikai felfedezések termelékenyebbé tették. Kisebb megerőltetés és áldozat árán nagyobb gazdasági eredmény jellemzi a kapitalistikus termelést, úgy, hogy az lényegileg inkább az árszállítás termelési rendje, mint az áremelésé. Hiszen gazdasági haladást, a természet ellentálló erőivel szemben való küzdelemben győzelmes lépést jelentett a kapitalizmus. Sikeresebbé tette ezt a küzdelmet egyrészt az a szervezet, melyet a termelésnek a kapitalizmus adott, a midőn megteremtette a vállalatot, mint önálló gazdasági szervezet, és sikeresebbé tették azt a munkának a nagy üzemekben elemeire, egyszerű mozgásokra való felbontása után széles körben alkalmazhatóvá vált mechanikus erők.

A capitalistikus átalakulás tényleg jelentékeny árcsökkenést eredményezett az iparcikkek terén. De, bár a mezőgazdasági üzembe a tőke csak később hatolt, itt is jelentkezett az árcsökkenés, igaz, hogy nem annyira a tőke behatolásának közvetlen eredménye gyanánt, mint inkább azon átalakulás következményeképp, mely a közlekedés és a piaczi viszonyok terén végbement. De az eredmény itt is bekövetkezett és, a mint már érintettük is, a mezőgazdasági terményeknek, kivált a gabonának olyan ársülyedésében jelentkezett, mely ellen a gazdák csak nagy erőfeszítéssel és a vámpolitika segítségével hívása mellett tudtak védekezni.

A capitalistikus termelési rend azonban úgy, a hogy az először kialakult, nemcsak a termelési költségek leszállítása és a termelés eredményesebbé tétele által vezet a dolog természeténél fogva az árak süllyesztéséhez. Van itt még egy másik mozzanat is, mely teljes mértékben megérdemli figyelmünket. A capitalismus a gazdasági szabadság jegyében született. Az a kötöttség, azok a korlátok, melyek a középkorban a termelést körülvették, a legnagyobb mértékben terhére voltak. A capitalistikus vállalkozó, a ki a társadalom helyett viseli a termelés kockázatát, a ki saját felelősségére, saját belátása szerint jár el, cselekvésében szabadságot követel, hogy belátása szerint szabadon járhasson el és ott kereshesse a gazdasági sikert, a hol azt elérhetőnek véli. A tőkét terjeszkedésében is a legmagasabb fokban feshélyezi minden, a mi a vállalkozót szabad erő kifejtésében korlátozza. Az erők szabad érvényesülése, a szabad verseny az a levegő, melyben a capitalismus megerősödött. A verseny szabad érvényesülése az áralakulás azon esetét eredményezi, melyben az árhatárok, az eladók és vevők becslései a lehető legszűkebben érintkeznek, ahol az eladók legkevésbé érvényesíthetik azokat a fölényeket, melyeket a fentiek értelmében rendesen élveznek. A szabad verseny épp ezért az adott körülmények közt elképzelhető legalacsonyabb árak kialakulásához vezet. Ez az oka annak, hogy a classikus nemzetgazdaságtan annyira a termelési költségek irányító hatásának a befolyása alá került árelméletében. Ha valamikor, úgy leginkább ebben a korban, a versenyszabadság lehető érvényesülése korábban közeledtek az árak a termelési költségekhez és álltak erősen azoknak a hatása alatt. És arról, hogy ezek a költségek maguk ugyancsak süllyeszthetők legyenek a gazdasági küzdelemben, gondoskodott a gazdasági szabadság, a midőn a munkást teljesen kiszolgáltatta munkaadójának és legkevésbé sem törődött avval, a kézi szövöszék mellől szólítja-e el a gyáros a felnőtt férfit, az anyát veszi-e ki a családból, hogy gépei mellé állítsa, vagy pedig a szegényházból hozza-e a zsenge korú gyermekeket, a kik azután igazán csak az élet valamelyes tengetését egy időre lehetővé tevő költségek árán egész munkaerejükkel rendelkezésére álltak.

A gazdasági szabadság azután megnyitotta a határokat a külfölddel szemben is. Vége volt az elzárkozásnak és a hatvanas években úgy látszott Európában, mintha a vámpolitikai korlátok elhárítása előbb-utóbb helyet engedne a Ricardo-féle comparativ-költségek elméletében ecsetelt amaz állapot megvalósulásának, melyben minden terület csak azt fogja termelni, a mit viszonyainál fogva legelőnyösebben tud termelni. Az országok határán belül érvényesülő versenyhez csatlakozott a külföld versenye és ezt a kört a közlekedési eszközök óriási fejlődése hirtelen nem is sejtett mértékben tágította. A vasut a távoli országok termékeinek, a hajózás nagymérvű fejlődése pedig a tengerentúli országok termelésének a versenyét tette lehetővé és a felszaporodó tőke, a vándormozgalom, valamint általában a közlekedés élénksége és új piacok megnyílása a távoli országok termelésének a váratlan fellendülését hozta magával. Az ársúlyesztő irányzat általános volt ennek következtében és egyes cikkeknel, mint p. o. a kávénál igen nagy mérvet öltött.

Ha a capitalistikus fejlődés ezen a fokán jöhetett volna létre gazdasági egyensúly és a gazdasági szabadság az akkor tért foglaló terjedelemben állandósulhatott volna, akkor az árak alakulása jellemzett irányzatát nagyjában megtarthatta volna. Ekkor tényleg állandóságot nyert volna egyrészt a termelési költségek lehető csökkentésének a megvalósítása és az áralakulás valóban azon az alapon menne végbe, mely mellett az ár a költségeken kívül levő elemek kiküszöbölésére törekszik. De a capitalismus a fejlődés ezen fokán meg nem állhatott. Azok az erők, melyeket beköszöntésekor, hogy kifejlődhessék, fel kellett szabadítani, a capitalismus intézményeiben olyan terjedelemre nőttek, hogy az egész gazdasági szervezet szétvetésével fenyegettek, ha idejekorán féken nem tartják őket. A *laisser-faire* elve nemcsak a termelés anarchiájához vezetett, hanem a társadalom életgyökereit is elkezdte megátadni.

A vállalkozók maguk, a kik a manchesterismus virágkorában a *laisser-faire* leglelkesebb hívei voltak, kezdték saját szabadságuk korlátozásához, hogy a féktelenné váló versenyt csökkentsék. A tőke felhalmozódása, vállalkozói nemzedék nevelődése, főképp azonban a tőkének mint uralkodó termelési tényezőnek a folytonos terjeszkedésre, üzemnövelésre irányuló törekvése ugyanis mind élesebbé tette a versenyt. Eleinte a távoli, gazdaságilag kevésbé fejlett országok piacza tág teret engedett ipari kivitel alakjában az üzemek fokozott termelése értékesítésére, de ezen piacok felvételi képességénél is nagyobb mértékben növekedett a termelés, és az eredmény kevésbé sikerült kezdetek után mind nagyobb sikerrel a vállalkozók megegyezése lett, melynek értelmében a versenyt csökkentik. A kartellek, *syndicatusok* és trustok kifejezett célja a piacz

szabályozása és az árak emelése vagy legalább színvonalon tartása. A versenyokozta ársüllyedés feltartása tehát ezen alakulatok határozott célja. És az eszközök, melyeket alkalmaznak, ha eleinte kissé esetlenek is, mindjobbban olyanok, a melyek kisebb-nagyobb sikert is biztosítanak. A termelés szabályozása és megszorítása az áralakulásnak az ember kezében levő leghathatósabb eszközének, a mennyiségi tényezőnek a vállalkozók részéről való kézbekerítését jelenti. Ezzel ott, *a hol a vállalkozók megegyezései, kartelljei, trustjei sikerrel jártak, a mennyiség, a piacra vetett árúkészlet szabályozása folytán az áralakulást a termelési költségek színvonala felé irányító tényező hatása igen tetemes korlátolást szenvedett* és azok a feltevések, melyek mellett az áralakulás a classikus nemzetgazdaságtan szerint végbemegy, jelentékenyen megváltoztak. Az előállítandó mennyiségnek ily szervezetek részéről való megállapítása mellett történő termelés a legkritkább esetekben dolgozik oly árért, mely a termelési költségekhez közel van. A verseny tehát addig szabadon érvényesült, a míg a szaporodó és terjeszkedő vállalatok nem telítették annyira a piacot, hogy az ár igazán a termelési költségek színvonalához kezdett közeledni; mihelyt ez megtörtént, a vállalkozók minden erejüket megfeszítik eme folyamat feltartására és a piacra kerülő mennyiség szabályozásával igyekeznek az árban a termelési költségeken kívül levő elemeknek, járadékoknak a megtartására, illetőleg megteremtésére. A szabad verseny tehát, melynek feltevésére van a közgazdaságtan számos tétele még ma is építve, nem volt hosszú életű; bár általában még ma is uralkodónak tartjuk, az már igen jelentékeny csorbákat szenvedett.

De a termelők szervezkedése csak egy lépés volt a gazdasági szabadság korlátozásának az útján. Nemsokára következett a többi is. A fejlődő ipari államok számára ugyanis a nagyobb felvételi képességgel bíró külföldi piacok épp oly előnyösnek jelentkeztek, mint a felesleget termelő mezőgazdasági államok részére az iparos külföld piacai. Csakhamar azonban az egyik téren csakúgy mint versenytárs kezd a külföld fellépni, mint a másikon. A nemzetközi munkamegosztás térfoglalása egyoldalúságával a nemzeti termelés teljességét és függetlenségét is kezdi veszélyeztetni. Felhangzik a nemzeti munka védelmének a jelszava és a „free trade“ rövid uralom után Angliától eltekintve háttérbe szorul és vele a *laissez-faire* egyik sarkköve hűl ki. Megjelennek a hetvenes évek vámtarifái, melyek az akkori fogalmak szerint magas tételeket tartalmaznak, de a maiakhoz képest igen mérsékeltek. Az irányzat egyre erősödik és a vámpolitika terén az állam beavatkozása ugyancsak nyíltan az árak emelése vagy legalább elfogadható színvonalon tartása érdekében jelentkezik.

És a gazdasági szabadság elve mindjobban háttérbe szorul, hogy egy minden ízében termelői politikának adjon helyet, mely a vámpolitikai intézkedéseken és azok fokozásán kívül csakhamar még positivebb eszközökhöz, egyes iparágaknál kiviteli jutalmakhoz, máshol az állami segélyezés módszeréhez nyul, mely egyszer bevezetve egyre szélesebb körben foglal teret. A termelés serkentése, új termelési ágak meghonosítása és a létezők kifejlesztése a vezérgondolat, mely a nemzeti termelés védelmének az elvét mindinkább kiegészíti. A termelői politikának ez az egyeduralma, mely mellett olyan fogyasztási politikát, a milyent az ókorban egyes városok, de még sokkal inkább a középkori városok folytattak, ma már nem találunk, azon a feltevésen alapul, hogy ha az összes termelői csoportok érdekei megőriztetnek, ha ebben a védelmi és fejlesztési politikában minden termelői érdekelttség megfelelően szóhoz jut, akkor, minthogy a termelésben mindenki résztvesz, a lakosság érdekei az egész vonalon megóvatnak. A termelés megerősödése e szerint emeli a fogyasztóképeséget és így mindenkinek az érdekét egyenlően érvényre juttatja. Vagyis a kereseti alkalmak és a jövedelmek gyarapodása mindenkit egyformán kárpótol azért a teherért, mely az egyénekre, mint fogyasztókra az árak emelkedése folytán nehezedik. Más szóval az az alapgondolata ennek a termelési politikának, hogy a belföldön az árakat és a jövedelmeket egyenlő mértékben feltolja, mi magában véve közömbös, sőt a fent ecsetelt átmeneti nehézségek és igazságtalanságok folytán káros eredmény volna, mi azonban egy fontos czélt van hivatva szolgálni és ez nem más, mint a külföld versenyével szemben a belföldi termelési erők érvényre juttatása. Hogy ez a termelői politika az árúk kicserélésének az arányait eltolja és így a fentiek értelmében drágasághoz, az árszínvonal feljebb hangolásához vezet, azt nem vonja kétségbe senki, ellenben ez a külföld elleni védekezésből folyó intézkedés a belföldi viszonyokat tekintve sem látszik károsnak éppen, mert az egész hazai közgazdaság árszínvonala feljebb hangolódik és így mindenki az emelkedett árakkal szemben az emelkedett vevőerőhöz is jut.

A drágaság lényegének fenti elemzése után előttünk az nem lehet többé kétséges, hogy mindenekelőtt az eredeti árviszonylatok helyre soha nem állanak és így a termelői politika még a termelőket sem részesítheti egyenlő védelemben, hanem az árváltozások után beálló egyensúly eltérő lesz a kiindulási pont egyensúlyától. Már Philippovich is rámutatott arra, hogy a termelők egyenlő kedvezményezése és az egész vonalon a fogyasztóképeség egyforma emelése nem lehetséges.¹⁾

De ő csak azt vette figyelembe, hogy minden érdek nem számíthat

¹⁾ *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*. XVI. köt. 159. old.

reálisan egyenlő figyelembevételre az ily intézkedéseknél, p. o. a vám-tarifák kidolgozásánál. Vannak azonban itt még más akadályok is. Az első az, hogy az a közvetlenségi fok, melyben egyesek a nemzeti termelésben résztvesznek, igen különböző. A ki igazán közvetlenül vesz ma részt a termelésben, az voltaképp csak a vállalkozó. Ő az, a ki a kockázatot viseli, de a ki a nyereséget, a termelt árúért járó értéket közvetlenül bevételezi és a ki ebből csak annyit ad a termelésben az ő vezetése alatt közreműködött termelési tényezők tulajdonosainak, a mennyit azok maguknak szerződészerűleg előre kikötöttek. A felesleg tehát, mely az árak emelkedéséből származik, közvetlenül a vállalkozó kezébe folyik. Hogy abból mennyit juttat a tőkésnek, munkásnak, az különálló kérdés. Igaz, hogy amint fent láttuk, a gazdasági egyensúly helyreállása csak úgy következik be rendesen, ha a többi termelési tényező része is emelkedik, de semmi kényszerítő ok nincs arra, hogy ezek része ugyanoly arányban emelkedjék, mint a milyenben az általuk előállított termék ára emelkedett. Az kétségtelen, hogy a vállalkozó jobb árak mellett jobb bért is képes biztosítani munkásainak; az is valószínű, hogy ha az árak emelkedése nemcsak az ő cikkére szorítkozik, hanem általános, a bérek is emelkedni fognak, de a kérdéses termelési ágban beállott áremelkedés és a vállalkozó nyereségének a növekedése épp úgy csak a lehetőségét rejti magában a béremelésnek, mint a hogy az árak általános felszállása nem vonja szükségképp maga után a munkabéreknek épp oly arányban való emelkedését. Az tehát, hogy ez a politika a nemzeti munkát az egész vonalon megvédené, a kérdés mélyebb vizsgálata után nehezen állítható.

De vajjon egyáltalában megfelel-e a valóságnak, hogy mindenki részt vesz a nemzet anyagi termelésében, melyre nézve ez a gazdasági politika számbajön? Nyilván nem, mert hiszen itt vannak mindenekelőtt a szabad foglalkozásúak, a hivatalnokok stb., kik az anyagi termeléstől távol állanak. Ők csak mint fogyasztók érzik ezen termelői politika hatását, mely tehát, ha az anyagi termelés terén valóban az egész vonalon egyenletesen megvalósítható volna is, akkor sem ölelné fel az egész lakosságról való gondoskodást. Sőt inkább az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevőket az kétszeresen sújtja, mit, ha egyszer elhagyjuk azt, a mai gazdasági élet feltételeinek a fentiek értelmében éppenséggel meg nem felelő álláspontot, hogy az ár csak költségelemeket tartalmaz, könnyen megérthetünk. A termelés ösztönzése végett tett intézkedések ugyanis, minthogy egyik iparág a másokra van termelésében utalva, de a bérek lassú emelkedése által is, a termelési költségeket emelik és ezenkívül az árak nem költségelemeit, a különböző járadékokat is növelik. Az eredménye ezen intézkedéseknek tehát nem lehet

más, mint az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevők szolgálatai és az anyagi termelés gyümölcsei kicserélésre vonatkozó viszonynak az anyagi termeléstől távolállók hátrányára való eltolódása.

Nem ide tartozik annak a vizsgálata, vajjon az elmondottak daczára lehetne-e ma ezt a minden irányban csak a termelőt tekintő gazdasági politikát elhagyni. Itt, a drágaság okainak vizsgálatánál be kell érnem annak a megállapításával, hogy ez a termelői politika okvetlenül az áruk és szolgáltatások kicserélési viszonyának megváltoztatására, a jövedelmek és árak közötti viszony eltolódására, tehát drágaságra kell, hogy vezessen időnkint. Mégis félreértések elkerülése végett röviden azt kiemelni kívánom, hogy ezen termelői politika a nemzetközi verseny súlya alatt foglalt tért, és hogy az egyoldalúan egyes államok részéről nem hagyható el. Hiszen a külföld termékei előzőnlenék az ily országot és a bekövetkező alacsony árak mellett a termelés jövedelmezősége megcsappanna, mi a termelési erők elernyesztésére és arra az eredményre vezethetne, hogy a nemzetközi cserében az ily ország fizetőképessége is alászállna. A fegyveres békéhez sokban hasonlít ez az állapot; a védvámok és a termelői politika egyéb intézkedéseinek az egyoldalú elhagyása épp oly veszedelmes és kockázatos volna, mint a leszerelés egyoldalú megindítása.

A mennyire nem felelt meg a gazdasági szabadság a capitalistikus szervezet lassankinti kiépülésével a belföldi piacon a termelés terén általa fokozott fejetlenség folytán, a külfölddel szemben pedig a hazai közgazdaság termelési érdekeinek meg nem védeése következtében, épp úgy nem állta meg az a helyét a capitalistikus erők jelentékenyebb kifejlődése után más téren sem. A laissez-faire ugyanis a munkaszerveződés megkötése terén a feleknek teljes szabadságot engedvén szörnyű socialis veszedelmet idézett fel. A munkája értékesítésére utalt és a megélhetési eszközöket nélkülöző munkás kénytelen volt a hatalmas gyárostól neki szabott minden feltételt elfogadni, bére csakhamar a legsiralmasabb életszínvonal minimumjára szállt alá és a gépek lehetővé tevén a kevesebb testi erővel bíró nők és gyermekek alkalmazását, ezek óriási tömegekben vonultak be a gyárakba, hol azután a hosszú munkaidő, a rossz ellátás, az alacsony bér tömeges pusztulásukhoz vezetett. A midőn 1802-ben Angliában az első gyári törvény a textilipari gyermekmunkások munkaidejét megállapította, ezzel egy igen jelentékeny lépés történt, mert az állam első ízben avatkozott be a szerződési szabadságba és tért le ezen a téren is a gazdasági szabadság útjáról. Az első lépést, miután az elv meg volt törve, lassúbb, majd gyorsabb egymásutánban előbb Angliában, később a continensen és Európán kívül is, követték a többi lépések és úgy szólván szemünk előtt épül ki a törvényes munkás-

védelem, az állami socialpolitika, mely azonban a dolog természeténél fogva jelentékenyen megváltoztatja a termelés feltételeit is. A törvény megszabja a munkaadónak, hogy a nőket és gyermekeket, valamint a fiatalok munkásokat mily sokáig szabad foglalkoztatnia, sőt a hol a maximális munkanap általában érvénybe lép, a felnőtt munkások foglalkoztatásának is korlátokat szab. De teszi ezt más irányban is, a midőn a termeléssel a munkásokra nézve összekötött veszélyek elhárítása végett és a munkások jóléte érdekében különböző elővigyázati intézkedésekre kényszeríti a munkaadókat. A munkaidő megszorítása, bizonyos csoportbeli munkásoknak egyes munkáktól való eltiltása a munkaadót, ha a termelést előbbi terjedelmében kívánja folytatni, új munkások fogadására, másrészt olcsóbb munkaerő helyett drágábbnak az alkalmazására kényszeríti. Az óvóintézkedések és a munkásjóléti intézmények szintén egyre számbavehetőbb kiadásokat rónak a vállalkozóra. Ehhez járul azután a Németországból kiinduló és erősen tért hódító kényszerbiztosítása a munkásoknak, mely a munkaadókat újabb jelentékeny teherrel sújtja a járulékok fizetése által. Hogy ezen teher nagyságát illetőleg csak egy példát említsek, utalni kívánok arra, hogy a Németbirodalomban 1885-től 1908-ig a munkásbiztosítás összes bevételei majdnem 10 milliárd márkát tettek ki (9,791.376,100 márka), miből a munkaadók járulékaikra körülbelül $4\frac{1}{2}$ milliárd, a birodalom hozzájárulására pedig több mint egy fél milliárd márka esett. Ha számítások volnának eszközölhetők az iránt, mily mértékben terhelték a munkaadókat a socialpolitika egyéb intézkedései, bizonyára szintén a milliárdokba menő összegeket nyerénk.

Magába a bérharczba közvetlenül az állam Európában eddig inkább csak kivételesen avatkozik (a bérhivatalok és kötelező békéltetési intézmények térfoglalása a continensen még csekély), de azért a munkások szervezkedése ezen a téren épp úgy megváltoztatta a capitalistikus termelés első évtizedeiben uralkodott állapotokat, mint a hogy a vállalkozók szervezkedése átváltoztatta a kész árúk piacát. A szervezetlen, teljesen a munkaadó kezében levő munkapiac helyébe lép lassankint a munkásszervezetek ellenőrzése alá kerülő bérküzdelem. Igaz, hogy ez inkább csak a tanult munkások csoportjaira áll, míg a tanulatlan munkások nagy tömegei szervezetlenek, de egyes bérküzdelmek alkalmából ezek is gyakran szervezkednek. Minthogy a statistikai anyag beható vizsgálatát nem tűztük ezúttal magunknak célul és ez az anyag annyira még nincs is előkészítve, hogy a bérharczok által elért béremelések igazán áttekinthetők volnának, le kell mondanom arról, hogy megkíséreljem feltüntetni azt, mily összegről lehet itt szó. Azt azonban, úgy hiszem, ma már nem

lehet józanul kétségbevonni, hogy a munkások egy jelentékeny része tetemesen emelkedett bérek mellett dolgozik. ¹⁾

De még ezzel sem értünk végére a napjaink közgazdasági viszonyait létrehozó változások jellemzésének. A laissez-faire csődje ugyanis az eddig jellemzett területeken való bekövetkezése után egyre inkább számos más téren is az állami feladatok óriási megnövekedéséhez vezetett. Az állami beavatkozás megkezdése után a közegészségügy, a közoktatásügy és a közigazgatás számos ágazatában egyik feladat a másiktól folyt. Éppen nem panaszképp mondjuk ezt, mert az állam beavatkozása a jelzett tereken igen jótékony volt és annak köszönhető nagyrészt, hogy az emberiség a capitalismus vivmányait oly jól gyümölcsöztette, hogy azokat az élet conserválására, a halálozási arány oly jelentékeny csökkentésére használta fel. De az állam ezen minden téren való közreműködése a régi anyagi eszközök segítségével nem lett volna megvalósítható. A rendelkezésre álló eszközök jelentékeny gyarapítása elkerülhetetlen volt. Hogy ez milyen méretekben történt, az kitűnik abból, hogy az állami beavatkozásnak ma is kevesebb tért engedő Franciaországban 1870-től 1910-ig 74·2⁰/₀-kal, Angliában 116·7⁰/₀-kal, Olaszországban 192·9⁰/₀-kal gyarapodtak az állami bevételek, ellenben ott, a hol az államra az említett országoknál sokkal több feladat hárul, a gyarapodás még egészen más arányban következett be. Belgiumban a fenti negyven év alatt 258·7⁰/₀-kal, Ausztriában 391·8, a Németbirodalomban pedig éppen 437·2⁰/₀-kal növekedtek az állami bevételek. Az ily óriási lépésekben gyarapodó állami bevételek előteremtésénél természetesen a termelés a hozadéki adók alapján megfelelően közre kellett, hogy működjék. Hogy azután az adóteher, mely így növekvő mértékben a vállalkozóra nehezedett, nem vezethetett oda, hogy termékeit olcsóbban adja, hanem csak azok drágulását idézhette elő, arról nem kell tovább beszélnünk.

Mindezeket a közismert tényeket csoportosítanom kellett, hogy rámutathassak azon jelentékeny változásra, mely a termelés feltételeiben fokozatosan végbement. A vállalkozó lehető teljes szabadsága mellett lebonyolódó termelés helyét lassankint az állam által számos korlátokkal körülvett termelés foglalja el. Látszólag a vállalkozó ma is szabadon rendelkezik a termelése eredménye felett, tényleg azonban az állam abból egy nem kis részre adó, betegsegélyző pénztári járulék, kötelező munkásjóléti beruházások stb. alakjában ráteszi a kezét és őt abban is korlá-

¹⁾ Példa gyanánt utalhatok Lévasseur-nak a cikkére: *La coûte de la vie*. (*Revue Économique internationale* Vol. IV. 7.e Année. V. ö. különösen a 263—64. old.) A kérdés részletei természetesen külön beható vizsgálatot igényelnének.

tolja, hogy a munkaerőt miképp használhatja ki. Az a tétel teljesen érintetlen marad, hogy a termelési költségek csökkentek a capitalistikus fejlődés következtében; de ez a csökkenés csak arra vonatkozik, amit az amerikai irodalom „cost“-nak (valódi termelési költségnek) nevez. A vállalkozó kiadásai ellenben, az amerikai irodalom „expenses“-jei nem csökkentek, hanem jelentékenyen növekedtek. Ha tehát az anyagok kihasználása ma jobban történik is, ha a régi termeléshez hasonlóan kevesebb munkaáldozat kell is nagyobb eredmény eléréséhez, mégis a társadalmi és gazdasági szervezet átalakulása, midőn a résztvevő munkaerő conserválása érdekében tett intézkedéseket és midőn a munkások részét, melyet a termelés eredményéből lefoglalnak, növelte, oda vezetett, hogy a termék, a keletkezéséig már a termelés kapcsán sokkal magasabb igények lévén kielégítendő, a fogyasztóknak is csak nagyobb ellenérték fejében adható oda. Vagyis a fogyasztó többé nem tarthat arra igényt, hogy a munkás minden magasabb életszükségletére való tekintet nélkül éljen a javak termelésének, hanem csak úgy juthat a termékhez, ha a saját vagyoni erejéből, illetőleg közvetve, esetleg saját munkaerejéből nagyobb részt ajánl fel cserébe, olyant, a mely a munkásnak is jobb megélhetést biztosít.

Lehetetlen ezek után fel nem ismernünk azt, hogy gazdasági szervezetünk fejlődése, mely az egész vonalon a capitalistikus termelés építmenyének megalapozásához szükséges, de azután felesleges, sőt károsra váló gazdasági szabadság megszorítása felé vezet, az áremelkedésnek mélyrenyuló gyökereit rejti magában. Bizonyos fokig igazat ad ez a körülmény az eleinte egyedül helyesnek tartott, újabban pedig egyes irányok részéről túlságosan alulbecsült classikus árelméletnek, mert mutatja, hogy addig, míg a classikus árelmélet feltétele, a szabad verseny elve nagyjában érvényesülhetett, az árak tényleg közelebb kellett jutnia a termelési költségekhez, mint azután, midőn számos tényező a verseny-szabadság megszorítása irányában vitte a fejlődést. Egyuttal azonban annak is értékes bizonyítékát szolgáltatja az a tény, hogy a versenyszabadság korlátozása az árak emelkedéséhez vezet, hogy az árak és a termelési költségek közötti összefüggés nem az értékalakulásban birja gyökerét, mely esetben ezen összefüggésnek állandónak kellene lennie, hanem éppen a classikus árelmélet felépítése korában fenforgott körülményekben, nevezetesen a verseny szabadságában. A mily mértékben lesz szűkebb az állam beavatkozása és a gazdasági szervezet önmagából való kiépülése által ennek a tere, annál jelentősebb szerepet nyernek az árak nem költség természetével bíró elemei, melyek, a mint tudjuk és röviden megvilágítani is óhajtjuk, nem csak a vállalkozó, hanem a munkás javára is eshetnek.

Ezek szerint tehát a drágaság egyik lényeges okát kétségkívül a termelők, a vállalkozók szervezkedésében kell látnunk, mely a termelés anarchiáját enyhíti, de természetesen az alacsony árakhoz vezető túltermelést is igyekszik elkerülni. Hogy a termelők részéről a mennyiségi tényezőnek a kormányzása könnyen hajlik inkább a kevesebb mint a több termelése felé, azt el fogja mindenki ismerni, a ki a monopolistikus áralakulás törvényeivel tisztában van, mert hiszen az árnak a mennyiség növekedésével gyakran igen gyorsan bekövetkező csökkenése folytán számos esetben nagyobb nyereséget biztosít kisebb mennyiségnek magasabb áron való értékesítése; kivált az amerikai trustok története igen tanulságos példákat nyújt ez irányban. Viszont azonban azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a tőkefelhalmozás e tekintetben határt szab az ily szervezetek törekvéseinek. Az államhatalom a vállalkozók eme szervezkedési törekvéseivel szemben már nem foglalja el ma azt az ellenséges álláspontot, melyen velük szemben kezdetben volt, más irányban pedig a termelőket árpolitikájukban egyenesen támogatja. A nemzetközi verseny az, mely az államhatalmat erre indítja és a cél, hogy a hazai gazdasági erők kifejlődése a külföld másnemű viszonyai és saját terjeszkedésére irányuló törekvései dacára is biztosíttassék.

De nagy tévedés volna és a gazdasági élet fejlődési irányának a teljes felismerését jelentené, ha azt hinnők, hogy egyedül a termelők szervezkedése és az állam termelői politikája oka a drágaságnak. Láttuk, hogy a versenyszabadság korlátozásának ez nem az egyedüli, sőt talán azt is mondhatnók, nem is a legfőbb területe. Korábban is köszöntött be és a nemzeti termelés fentartása érdekében nagyobb fontosságú is az a korlátozás, mely a socialpolitika nevét viseli. Az államhatalom igyekszik a nemzeti munkaerő kihasználását észszerű korlátok közé szorítani és a munkásoknak az élet javaiból kijutó hányadot növelni. Nem engedi többé, hogy a munkaadók a kezükben levő gazdasági hatalom alapján kényszerítsék a munkásokat arra, hogy egymás közötti versenyükből kifolyólag a lehető legalacsonyabb életszínvonalnak megfelelő hányadért végezzék a javak előállítását, hanem arra szorítja őket a nők és gyermekek munkájának szabályozása, a munkaidő korlátozása és egyéb intézkedések által, hogy a munkások életerejét nagyobb kiméletben részesítsék. A socialpolitika nem engedi, hogy a munkást egyszerű termelési eszköznek tekintse a vállalkozó, hanem a munkás emberi mivoltának tisztelését parancsolja, mi által azonban természetesen vagy a termelésnek — a munkás kisebb kihasználása folytán — csökkenését, vagy pedig — ugyan oly eredmény elérésére nagyobb számú munkásra lévén szükség — költségesebbé válását idézi elő. Mindkét eset az előállított termék megdrágulásához vezet. És valamint a vállalkozók, éppen úgy,

vagy még nagyobb mértékben szervezkednek a munkások is és visznek ezzel egy a legközvetlenebbül drágító tényezőt a termelésbe, a midőn elérik szervezkedésük által azt, hogy nem termelnek többé éhségbérekért, hanem csak olyan áron, mely nekik többé-kevésbbé életszínvonal emelkedést is biztosít.

El nem tagadható tehát, hogy nem kis mértékben socialis jellege is van a mai drágaságnak. Nagy szerep jut abban azoknak a tényezőknek, melyek a munkásosztály színvonalának az emelkedését kívánják előidézni. A munkások szervezkedése és az állam és hova-tova a községek socialpolitikája folytán a munkaerő csakis az össztermelés nagyobb hányadának átengedése ellenében áll rendelkezésre, minek beköszöntése drágaság alakjában, egyes osztályoknál a megszokott, a munka olcsóbb voltára, kisebb részesedési arányára alapított életszínvonaluk és bevételeik között az egyensúly felbomlásában jut kifejezésre.

De, hangzik fel ezzel szemben, az élelmi cikkek és általában a munkás szükségleti cikkei árának az emelkedése sokkal nagyobb, mint a munkabérek emelkedése; hol lehet tehát a socialis elemet a drágaságban felfedezni? Bizonyára a munkásosztály széles rétegeire nézve találó ez az ellenvetés és milliók nem nyernek, hanem veszítenek a beállott drágasággal. És mégis fenn kell tartanom azt az állítást, hogy erős socialis vonást látok a mai drágaságban, mert az kétségkívül egyik legmélyebb gyökerét a socialpolitikában és a munkásmozgalmakban bírja. Hogy a munkásosztály hányadának a nemzeti termelésben való részesedésnél egyszerre az egész vonalon nem érvényesülhet, hanem egyelőre csak a munkások egyes csoportjainál, az feljogosít-e annak a kétségbevonására, hogy az árak emelkedésének egyik főoka a munka drágulásában van? Aligha, mert ha sok esetben a munkaerő megdrágulása kisebb fokú is, mint az életszükségletké, azért igen sok munkáscsoportra nézve az ellenkező áll. Egyáltalában az, a ki a fejlődés törvényeit ismeri, elképzelheti-e, hogy a munkások részesedési arányának az emelkedése az egész vonalon egy csapásra következik be? A történelem mutatja, hogy szenvedések nélkül eredmények sem szoktak beállni és kétségtelen, hogy a munkásság nagyobb részesedése a termelés eredményében csak bizonyos, az átmeneti állapot által előidézett szenvedések árán következhetik be, a milyenek tényleg jelentkeznek napjainkban is, midőn a munkások eliteje emeli számbavehetően életszínvonalát és pedig tagadhatatlanul — bár éppen nem kizárólag — a szervezetlen és nyomorúságosabb helyzetben levő munkások milliói költségére.

És nem szabad felejtenünk azt sem, hogy a munkások hányadának ezen intensivnek nevezhető emelkedésével szemben áll egy oly emelkedése is, melyet extensivnek hívhatunk. Értem alatta azt, hogy a capita-

listikus fejlődés oly irányban alakítja át a társadalom anyagát, a népeséget, mely önként hozza magával azt, hogy a népesség nagyobb hányada szerez igényt az élet javaiban való fokozott részesedésre. A népesség industrialisálódása, az ipari lakosság hányadának a gyors emelkedése ugyanis ide vezet, mert ha, kivált régebben, a mezőgazdaság patriarchalis szervezete mellett a mezei munkás talán jobban élt, mint az ipari munkás a capitalismus legelső korszakában, úgy az arány ma lényegesen változik. Épp ezért a lakosságnak az iparra való fokozott áttérése a munkások részesedését a nemzeti termelés eredményében olyképp növeli, hogy egyre többen kapják a magasabb ipari munkabéreket. Hogy mily arányú fejlődésről van itt szó, annak némileg való megvilágítására fel akarom említeni, hogy hazánkban 1890 óta 1900-ig 25°/_o-kal, Ausztriában 1880—1900-ban 35°/_o-kal, Franciaországban 1881—1906-ig 40°/_o-kal, Belgiumban 1880—1900-ig 44°/_o-kal, a Németbirodalomban 1882—1907-ig majdnem 76°/_o-kal növekedett az ipari lakosság. Ha tekintetbe vesszük, hogy az első megbízható és számításainkban alapulvett foglalkozási statistika minden államban oly időpontra esik, midőn az industrialisatio máris jelentékeny mérveket öltött és ha most még hozzá képzeljük azt az emelkedést, melyet e téren a legújabb népszámlálások fognak mutatni, akkor be fogjuk látni, hogy mit jelent a népesség szerkezetében végbemenő ezen változás a munkásosztály részesedési hányadának az emelkedése szempontjából és hogy mily óriási többleteket kíván az ipari lakosság számarányának ez a gyors növekedése.

Az industrialisatio karöltve az annak különben előfeltételét alkotó kiterjesztésével a népművelésnek márcsak azért is az alsóbb osztályok részesedési hányadának a jelentős emelkedéséhez kell, hogy vezessen, mert a szükségletek nagyfokú demokratizálódását hozza magával. A városban, a nagy ipartelepeken a fényűzés tőszomszédságában élő lakosságban oly szükségletek ébrednek, a milyenekről azoknak addig sejtelmük sem volt. Igaz, hogy első jelentkezésében az ily szükséglet csak platonikus; minél jobban befészkei azonban az magát egyesek, majd szélesebb rétegek lelkébe, annál inkább parancsolóan lép fel, míg végre azon szükségletek sorába lép, melyek az illető osztály standardjának nélkülözhetlen alkatrészei és a melyek kielégítését a munkabérnek biztosítani kell. A lakosság standardjának ez az emelkedése is a munkásosztály részesedését a termelt javakban számbavehetően növeli. Természetesen ismét első sorban a tanult és szervezett munkásságnál jelentkezik ez a fejlődés is legelőbb és legerősebben, mert a tanulatlan munkások csoportja felett álló intelligentiája, a hivatásához szükséges bizonyos előképzettség fogékonytá teszik a magasabb szükségletek iránt, a szervezkedés pedig arra képesíti, hogy az újonnan fellépő szükség-

letek kielégítéséhez szükséges anyagi eszközöket a munkabér emelésével magának biztosítsa is; de a tanulatlan munkások csoportja is, részben éppen a jól szervezett munkáscsoportok életszínvonal emelkedésétől befolyásolva, nagyban növelte szükségleteit és ha ennek a kellő anyagi háttérrel nem is tudja oly könnyen megadni, mint a szervezett munkások, mégis mintegy ott lappangnak a háttérben ezek az ébredező szükségletek, hogy a béremelésre kedvező első alkalomnál előtörjenek és a munkások újabb csoportjának biztosítsanak nagyobb részt a társadalom termeléséből.

Csodálkozhatunk-e azon, ha a jelzett körülmények folytán a munkások szükségletkielégítése színvonalának a bekövetkezett és még bekövetkezendő emelkedése oda vezet, hogy a társadalom összes szükségleteit fedő takaró, mely most, mondjuk, a kezeket és lábakat jobban takarja, a fejen, a vállakon szűk lett, ha már nem takarja oly jól a társadalom testének felső részeit, mint eddig? Lehet-e azon csodálkozni, ha annak, a ki most munkát akar venni — és munka minden termékben van, — többet kell tulajdonából vagy jövedelméből áldozni? A mai drágaság jelentékeny részében semmi más, mint egyrészt az olcsó munkára épített jövedelmek és életszínvonalak, másrészt pedig a munkáosztály életszínvonalának és bérének emelkedése folytán megváltozott árak közötti egyensúlynak a megbomlása. Munkát és ezt tartalmazó árúkat csak drágábban lehet ma a jellemzett változások folytán már vásárolni, és a kinek a jövedelme nem változott, hasonlóan nem emelkedett, az súlyosan érzi ezt a változást. Érzi ezt első sorban azoknak a csoportja, a kik az anyagi termelésben részt nem vesznek és a kiknek a fix jövedelme az így okozott áremelkedés mellett egyre kevesebb vásárlóerőt képvisel; érzik ezt a tőkés is, a kiknek a tőkéje a munkával szemben egyre kisebb értéket képvisel, mert a tulajdon felhalmozódása és az áraknak egyre magasabb egységekre szólása, a közgazdaságnak, a mint fentebb kifejeztük, magasabb hangnemre hangolása elértekteleníti a tőke egységét; érzik továbbá a vállalkozók ezrei, kik nem tartoznak a monopolisták szerencsés csoportjaiba, hanem a kik igazi verseny nyomása alatt dolgoznak és a munkabérek emelkedését csak úgy viselniük kell, mint a saját szükségleteik beszerzésénél az árak emelkedését; de érzik a munkások széles rétegei is szerencsésebb testvéreik színvonalemelkedését, mert az esetleg emelkedett bérük sok esetben jelentékenyen elmarad az árak emelkedése mögött. És a munkáosztály kiváltságos tagjainak, de lassankint szélesebb rétegnek is ez a színvonalemelkedése még egészen más mértékben kellene, hogy éreztesse hatását a többi osztály jövedelmei és ez árak közti egyensúly felbomlásában, ha nem ellensúlyozná a capitalistikus fejlődés, a termelés terén

napról-napra beálló haladás. Ez a haladás az, a mi jelentékenyen gyengíti emez átalakulás hatását és oda vezet, hogy nagyrészt az eddig is jólétben élt felső osztályoknak a munkásosztály színvonalemelkedését nem kell teljes áron megvásárolniok, hanem az jórészt egy *lucrum cessans* költségére mehet végbe, t. i. olyképp, hogy a felsőbb osztályok bizonyos fokig csak attól a jólétemelkedéstől fosztatnak meg, a melyet magával hozott volna részükre a munka újabb, nagyobb fokban való termelékenyebbé válása, a mely a változott körülmények folytán nem az ő életszínvonaluknak, hanem a munkásosztály jólétének az emelkedéséhez vezet.

Ezek, úgy hiszem, a távolabbi perspectivái annak a jelenségnek, mely a drágaság képében ma előttünk végbemegy. Nem véletlen vagy mellékes körülményekre visszavezethető tünetény az, hanem egész gazdasági életünk átalakulásával, helyesebben talán inkább kialakulásával függ össze. Ha talán egy idő múlva sikerül is az áraknak nyugvópontra jutni, a fent jellemzett irányzatok, a gazdasági szabadság megszorítása és a munkásosztály életszínvonalának az emelkedése mint ható okok, melyek az áremelkedésnek kedveznek, továbbra is megmaradnak. Ha az mégis lassúbb ütemű lesz, vagy esetleg idővel el is marad, akkor az csak annak tulajdonítható, hogy a gazdasági és technikai haladás erősen ellensúlyozza azt a nagyobb szükségletet, mely a munkásosztály felemelkedéséből előáll. Hogy azonban a mai, a monopoliumnak kedvező világban ehhez nagy, igen jelentékeny haladás kell, azon nem kételkedhetünk, kivált akkor, ha, a mint valószínű, a nemzetközi verseny továbbra is olyan kifejezetten termelői gazdaságpolitika folytatására fogja az államokat kényszeríteni, a milyent ma folytatnak.

Heller Farkas.

Közlemények és ismertetések.

A francia tőke elhelyezése.

A *Société d'économie politique* februári ülésén a francia tőke elhelyezésének kérdéseivel foglalkozott. A midőn az egész művelt világ és különösen Németország és Franciaország fél a tőkéknek külföldre vándorlásától, a társaság egy csoportja, Alfred Neymarck és társai időszerűnek tartották megvizsgálni, hogy a francia tőkéből mennyi marad benn az országban és mennyi vándorol külföldre? Biztos érvelésével úgy látja, hogy Franciaország minden évben mintegy három milliárdot helyez el értékpapirokban. 1890-től 1910-ig szerinte az ingóvagyon értéke mintegy 35 milliárddal szaporodott. Ez idő szerint a francia tőkéseknek körülbelül 70—75 milliárdjuk fekszik francia állampapirokban és egyéb francia címletekben, 35—40 milliárd külföldi fonds-okban és címletekben, a miből 20—25 milliárd esik állampapirokra. Sok az évenként történő megtakarítás rendelkezésre álló tőkékben és nagy az elhelyezési kedv. Hogy a francia tőke külföldön keres elhelyezést, annak oka az, hogy nincs elhelyezési alkalom Franciaországban. Jellemző példákkal bizonyítja, hogy a nagy, sőt a középszerű francia üzleteknek bőven áll belföldi tőke rendelkezésükre. Kétségkívül kívánatosnak mondja, hogy sok új francia vállalat keletkezzék és hogy a megtakarított tőkét teljes értékben új francia vállalkozások absorbeálják, de figyelmeztet Neymarck a fiscalis zaklatásra, a tőke és a tőkések ellen irányuló állandó támadásokra, a melyek mindinkább lenyomják a legnagyobb vállalatok papírjait. A fix kamatozású címletek jövedelmezőségének csökkenését is figyelembe kell venni és a kapitalista ama vágyakozását, hogy termékenyebb elhelyezéseket keressen, hogy növekedő szükségleteit kielégíthesse. Nem keletkezik elég új nagy francia vállalat, a melynek sok tőkére volna szüksége. Következésképen számos idegen vagy külföldön való tőkeelhelyezés történik. Ezt a distinctiót Neymarck úgy érti, hogy idegen elhelyezés az, a midőn a francziák idegen, de Franciaországban kibocsátott, jegyzett vagy eladott papírokat vesznek. A francia pénzügyi törvényhozás, a mely keményebb, mint bármely másik, eltávolítja a

piaczról a jó külföldi értékeket és nem bocsát be csak másodrendűeket. A nagy külföldi társaságok húzódnak a francia piactól. Eme különböző tényezők hatása alatt a francia tőkések szeme a külföldre irányul ugyan, de azért nem szabad azt hinni, hogy a tőkének idegen államok értékeibe való elhelyezése elszegényülést jelez. Általában elmondható, hogy szaporították a tőkét és nagyobbítják a jövedelmet. Ezt bizonyítja Neymarck jó példákkal. Jelzi, hogy a fentemlitett 35—40 milliárd szaporulat mintegy évi két milliárdot hoz, míg Franciaországban elhelyezve csak 1.600 milliót jövedelmezne.

Igy van aztán, hogy Franciaország mindenütt hitelez és seholy adós és óriási aranymennységet hajt be. Követte az Anglia által mutatott utat.

Azzal a kérdéssel is foglalkozott Neymarck, hogy az államnak mennyire szabad befolyásolnia tőkéseit az idegen értékek vásárlásában és mérlegeli ama hatalmas fegyvert, a melyet az idegen értékek tőzsdére bocsátása representál. Kivánatosnak tartja, hogy e tekintetben jó politika üzessék és hogy mérsékeltesse a tőke ellen irányuló támadások. Több tag és vendég hozzászólása után, a kik az állam beavatkozásának szükségét is hangoztatták, az elnöklő Yves Guyot azzal fejezte be az ülést, hogy figyelmeztetett ama körülményre, hogy az állam prohibítív beavatkozásai mindig tévesek, miért is legjobb hűnek maradni a régi jelszóhoz: „laissez faire, laissez passer“.

Angol tőke külföldön.

Paish a „Statist“ kiadója tartott nemrégiben egy előadást a Royal Statistical Societyben a brit tőke külföldi elhelyezéséről. Ebben az előadásában bemutatta Angliának az utolsó években Indiában, az angol gyarmatokban és a többi külföldön eszközölt tőkebefektetéseire vonatkozó részletes tanulmányai eredményét. A „Statist“, a mely az egész vonatkozó statisztikai anyagot közzéteszi, néhány általános természetű következtetést kapcsol hozzá, a melyek ép úgy, mint a végresultátumok, a melyekhez Paish jut, Britannián kívül is figyelmet érdemelnek.

Ama tőkék összege, a melyeket Anglia a többi nemzetek rendelkezésére bocsátott, ez idő szerint háromezerkétszázmillió font sterlingre becsülhető. Ehhez járul a külföldön elhelyezett angol magántőke is mintegy háromszázmillió font sterling magasságban. Ezzel együtt tehát a külföld összes tartozása Angliának 3.500 millió font sterlingre tehető.

Az a jövedelem, melyet Anglia csak külföldi járadékok és részvényértékek tulajdonából húz, évi 166 millió font sterlingre tehető. Ez az

összeg jóval nagyobb annál, mint a mennyi szükséges ahhoz, hogy az angol kereskedelmi mérleg passivuma kiegyenlítettessék. Ugyanis 1910-ben Nagybritannia bevitele 678,440.173 £, kivitele 534,365.915 £, a kereskedelmi mérleg passivuma tehát 144,074.258 £ volt. Azonban nemcsak ebben rejlik az angol tőke külföldi követelésének egész gazdaságpolitikai jelentősége. Az angol külföldi tőkeberuházások nagy mértékben hozzájárultak és hozzájárulnak az angol ipartermékek külföldön való elhelyezésének elősegítéséhez.

Angliának külföldről való kamatkövetelése lehetővé teszi, hogy élelmiszer és nyerstermény behozatala nagyrészt ezzel fizesse és az angol tőke nem csekély mértékben hozzájárul sok idegen terület gazdasági fejlesztésének előmozdításához, amelyeknek vásárló ereje és felvevő, befogadó képessége angol ipari termékek tekintetében e módon újabb fokozódást mutat.

Megjegyzendő és jellemző az angliai gazdasági helyzetet illetően, hogy a külföldön befektetett angol tőke 1910-ben 165 millió font sterlinget tett ki (eddig még soha el nem ért magasságú összeget); 1909-ben ez az összeg 160 és 1908-ban 130 millió font sterlinget tett, úgy hogy Angolország az utolsó három évben nem kevesebbet, mint 455 millió font sterlinget helyezett el külföldön.

Aránylag legtöbb angol tőkét vettek igénybe az Amerikai Egyesült Államok, a hol Nagybritannia összesen nem kevesebbet mint 688 millió font sterlinget fektetett be. Ebből közel 600 millió amerikai vasutakra esik. Kuba szigetén további 22·7 és a Filippini szigeteken 8·2 millió font sterling angol pénz van investálva. A kanadai angol beruházások összegét 373 font sterlingre becsülik. Maga a Dominion évi 30—40 millió fontot vesz igénybe. Ausztráliában összesen 380 millió fontot, Dél-afrikában 351-et, Nyugatafrikában 29·5 millió font sterlinget helyezett el Anglia. Az Indiában és Ceylonban beruházott angol tőkét kerek 365 millió font sterlingre becsülik. Straits-Settlements-ra és a maláji államokra 22, a többi brit birtokra mintegy 33 millió font sterling esik.

Az angol gyarmatokon és az Északamerikai Unió kivül legnagyobb részben a délamerikai államokban van angol tőke elhelyezve. Különösen nagy mértékben van az angol tőke érdekelve az argentiniai vasutak, mexikói vasuti- és bányavállalatok, chilei vasutépítés és salétromtermelés, Brazília és Peru vasutai körül.

A Japánban befektetett angol tőke mintegy 54 millió font, a mely összegből 36 millió kormány- (havi) kölcsön, 7 millió községi, 9 millió pedig vasuti kölcsön. A Chinában elhelyezett angol tőke (26·8 millió font sterling) legnagyobb részben chinai államadósság.

Anglia legnagyobb európai adósa az Oroszbirodalom, a melyben 38 millió font sterling angol tőke van elhelyezve. Nyolcz millió esik ebből petroleum-vállalatokra, 5 bányüzemekre, 16 millió vasuti kormánykölcsönökre. A többi kisebb tételekben különböző vállalatokra oszlik meg. Törökországban Anglia 18 millió font sterlinget helyezett el, kiváltképen kormánykölcsönökben és angol társaságok vasutjaiban. Az Egyiptomban beruházott angol tőke összesen 44 millió font sterlinget tesz ki (kormánykölcsönök, bankok, Suezcsatorna.)

Spanyolországban 19 millió font sterling van elhelyezve, jelesen bányüzemekben és vasutakban, Olaszországban 11·5 (államkölcsön, vasutak). A többi európai országban az angol beruházások aránylag csekélyebbek.

Az angol tőkebefektetés az öt világrészre így oszlik meg:

Amerika	1.700,000.000	font sterling, 53%
Ázsia	500,000.000	„ „ 16%
Afrika	455,000.000	„ „ 14%
Ausztrália	387,000.000	„ „ 12%
Európa	150,000.000	„ „ 5%

A „Statist“ összeállítása szerint ezek a számadatok csupán járadéokra és részvényekre vonatkoznak, nem pedig az úgynevezett magántőkére, a mely telekben, földben, jelzalogokban, bankletétekben, magántermészetű kereskedelmi és ipari vállalatokban stb. van elhelyezve.

Az angol értékekben és üzemekben elhelyezett idegen tőke levonása után, Paish úgy véli, még további 300 millió font sterling magántőkét lehet felvenni, mint a mely külföldön van elhelyezve, úgy hogy a végeredményben 3.500 millió font sterling adódik.

Megjegyzendő, hogy a Statist számai nem azt mutatják, hogy mi a piaczi értéke az angol kézben levő külföldi járadékoknak és részvényeknek, hanem csak a kibocsátás idejében valóban befektetett tőkét. A statisztika alapját az értékek kibocsátási ára teszi, a mely sok esetben természetesen lényegesen elüt a mai árfolyamértéktől. Így például az angol kormány Suezcsatorna-részvényei csak 3·5 millió font sterling névértékkel vannak felvéve, míg mai piaczi értékük 58 milliót tesz ki. Természetesen másfelől olyan külföldi befektetések is vannak, a melyek nem voltak rentabilisak, a mely körülmény az illető értékeknek pari alatt való árfolyamában jut kifejezésre. Általánosságban feltehető, hogy a külföldön elhelyezett angol tőke mai értéke jelentékenyen nagyobb, mint a kibocsátás idejében, úgy hogy a Paish által megállapított végeredmények,

a melyeket illetőleg egy bizonyos hibahatárt fel kell tételezni, semmi esetre sem tekinthetők túlmagasaknak. Ugyanez mondható a Paish által kiszámított jövedelmezőségi eredményről is, a mely a külföldön működő összes angol társaságok statisztikai összeállításán nyugszik. Az utolsó években Angliának a külföldi investitiókból eredő jövedelme jelentékenyen szaporodott, mert különösen az amerikai értékek osztalékai jelentékenyen emelkedtek.

Az 1910. évben Londonban összesen 189 millió font sterling összegű értéket bocsátottak ki India, a gyarmatok és a külföld számára. Az európai continens is résztvesz, nevezetesen külföldi kormánykölcsönök és amerikai vasutértékek jegyzéseiben, a mely részesevést Paish legfeljebb 25 millió fontra becsüli, úgy hogy az angol tőkére az utolsó évi investitiókból 165 millió font marad.

Az említett 189 millió új járadék és részvénytőke így oszlik meg:

	font sterling
Kormánykölcsönök	38,009.131
Községi kölcsönök	11,261.214
Vasutak	56,742.645
Bankok	1,681.039
Csatornák, dombok	182.000
Kereskedelmi, ipari vállalatok	10,504.424
Villamos művek	3,102.726
Földbirtok stb.	13,473.333
Gáz-, vízművek	102.500
Biztosítás	246.000
Vas, aczél, szén	4,396.195
Bányák	10,802.352
Motorüzem és gyártás	276.149
Olaj (petroleum)	10,588.086
Kaucsuk	20,963.655
Tea, kávé	40.000
Telegraf, telefon	2,637.500
Tramvay	4.262.188
Összesen	189.151.137

Az a 165 millió font sterling, a melyet Anglia 1901-ben külföldön befektetett, csak egyrészét képviseli az angol nép utolsó évi megtakarításának. Sokkal nagyobb az a tőke, a mely új befektetésekre magában Angliában használtatott fel. A „Statist“ az ország takarítását 1910-ben 350 millió font sterlingre becsüli, a melyből 209 milliót nyilvános subscriptiókra fordítottak, míg a többi magánbefektetésekre jut.

Franciaország külkereskedelme 1910-ben.

A külkereskedelmi forgalmi összes eredmények az előző évhez képest kielégítő eredményeket mutatnak. Az élelmiszerkivitel kivételével, a mely az utolsó termés gyengesége folytán 42,513.000 frankkal csökkent, az összes árúcsoportok javulást mutatnak.

Általános áttekintést nyújt az alanti összeállítás.

Bevitel frankban:

	1910. év	Különbség 1909-czel szemben
Élelmiszerek	1.266,847.000	+ 314,518.000
Nyersárúk	4.146,113.000	+ 33,068.000
Gyártmányok	1.346,890.000	+ 166,149.000
Összesen	6.759,850.000	+ 513,735.000
Arany, ezüst	401,388.000	— 139,003.000

Kivitel frankban:

	1910. év	Különbség 1909-czel szemben
Élelmiszerek	781,044.000	— 42,513.000
Nyersárúk	1.798,933.000	+ 105,157.000
Gyártmányok	2.933,549.000	+ 185,527.000
Postacsomagok	492,209.000	+ 39,510.000
Összesen	6.005,735.000	+ 287,681.000
Arany, ezüst	361,625.000	+ 646.000

A mi a bevittet illeti, az élelmiszerbevétel azért szaporodott 314,518.000 frankkal, mert a fogyasztók a belföldi hiányt külföldről voltak kénytelenek pótolni, nevezetesen gabonaneműekben, borbán. A gabonafélék a behozatali többletben (318,775.000 fr.) 165,868.000 frankkal szerepelnek; a rizs (67,489.000 fr.) 2,312.000 frankkal; a lisztneműek (89,813.000 fr.) 32,771.000 frankkal; a gyümölcsök (51,212.000 fr.) 10,139.000 frankkal; a cacao (42,741.000 fr.) 3,091.000; a kávé (116,281.000 fr.) 4,015.000 frankkal.

A gyártmánybevétel összesen 166,147.000 frankkal növekedett; hozzájárultak ehhez a vegyi termékek (119,445.000 fr.) 16,811.000 frankkal, agyag- és üvegárúk (65,369.000 fr.) 8,685.000 frankkal, a gyapjúárúk (44,717.000 fr.) 2,703.000-el, a gyapotárúk (59,491.000 fr.) 2,638.000 frankkal, papirárúk (75,055.000 fr.) 17,646.000 frankkal, gépek (256,917.000 frank) 40,744.000 frankkal, fémárúk (64,302.000 fr.) 6,444.000 frankkal. A kikészített bőrök tétele nem változott (68,840.000 fr.), a selyemszövetek tétele (57,217.000 fr.) esett 2,350.000 frankkal.

A kivített illetőleg az élelmiszerek csoportjában a borexport 214,425.000 frankról (1909) 222,804.000 frankra ment, a halaké 39,667.000-ról 44,866.000 frankra; az állatoké 24,164.000-ról 48,929.000 frankra; a szeszé 31,180.000-ról 38,407.000-re; a zsiradékoké 29,106.000-ról 34,720.000-re. Ellenben a vajkivitel esett 66,658.000 frankról 62,797.000-re; a finomított cukoré 56,704.000-ról 44,285.000-re; a pálinkáké 45,975.000-ról 40,302.000-re; a gyümölcsöké 62,161.000-ról 34,992.000-re, a zöldségeké 31,257.000-ról 28,442.000-re, a lisztféléké 66,698.000-ról 52,625.000-re.

A mi a nyersanyagokat és félgyártmányokat illeti, az öntöttvas és aczél kivitele (67,542.000 fr.) szaporodott 2,811.000 frankkal; a réz (36,317.000) 3,696.000-el; a növényi olajoké (74,586.000) 26,657.000-el; a fái (60,382.000) 5,397.000-el; a selymeké (172,964.000) 8,947.000-el; a gyapoté (138,159.000) 42,600.000-el; a kaucsuké (193,528.000) 62,947.000-el. Ezekkel szemben a papirosgyártáshoz stb. való faanyag (35,438.000 fr.) kivitele csökkent 2,024.000 frankkal; a vetőmagé (35,727.000) 7,022.000-el; a nyersbőröké (127,022.000) 14,440.000-al; a gyapjuké (314,674.000) 23,029.000-el; a tolláruké (65,960.000) 1,107.000 frankkal.

A készgyártmányok kivitele felmegy majdnem három milliárd frankra, a mi az előző évvel szemben 185,527.000 franknyi emelkedést jelent.

Ezt az eredményt a következő csoportok adják ki:

	1910-ben	1909-el szemben
	frank értékben	
Selyemszövetek	338,155.000	+ 21,295.000
Gyapjuszövetek	205,733.000	— 6,359.000
Gyapotszövetek	314,346.000	— 17,630.000
Gyapjufonál	71,944.000	+ 6,961.000
Kikészített bőr	107,832.000	+ 5,676.000
Bőrmunka	80,463.000	+ 2,901.000
Ékszer, óra stb.	75,919.000	+ 19,849.000
Gép	103,320.000	+ 12,583.000
Fém, szerszám stb.	105,753.000	+ 6,655.600
Kocsiárúk	200,813.000	+ 33,429.000
Párisi cikkek	176,958.000	+ 815.000
Divatárúk, virág	98,104.000	— 28,329.000
Fabutor stb.	49,278.000	+ 10,166.000
Varrott fehérenemű	27,873.000	— 4,017.000
Női confectio	119,724.000	+ 27,126.000
Papiros, könyv	111,431.000	+ 17,987.000
Üveg, agyagedény	71,277.000	+ 4,802.000
Vegytermék	161.360.000	+ 13,874.000

Anglia külkereskedelme 1910-ben.

Az angol külkereskedelem ezideig 1907-ben érte el culminációs pontját. Ez évben a bevétel értéke 645,807.942 £, a kivitelé 426,035.083 £ és a reexportatióé 91,942.084 £ volt. Ezt a recordot az elmúlt 1910-ik év még javította, a mennyiben ennek bevétele 678,440.173 £, kivitele 430,589.811 £ és reexportatiója 103,776.104 £-t tett ki.

Ezek a rendkívüli eredmények a szabadkereskedelem hívei szerint egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy beteljesedjék a protectionisták álma.

A bevétel és kivétel következőleg csoportosítható nagyjában:

Bevétel 1910-ben £-ben kifejezve:

Élelmi cikkek	257,788.416	+	3,469.033	azaz	1·3 ^o / _o
Nyersanyag, félgyártmány	261,242.032	+	41,096.536	„	18·6 ^o / _o
Készárúk	156,855.612	+	9,184.519	„	6·2 ^o / _o
Különféle és postacsomag	2,544.112	–	14.872	„	8·5 ^o / _o
Összesen	678,440.173	+	53,735.216	azaz	0·8 ^o / _o
Arany és ezüst	71,422.077	+	4,916.359	„	7·2 ^o / _o

Kivétel £-ben kifejezve:

Élelmiszerek	26,113.383	+	2,777.492	azaz	11·9 ^o / _o
Nyersanyag, félgyártmány	53,337.351	+	2,181.344	„	4·2 ^o / _o
Készárú	343,023.286	+	46,264.818	„	15·5 ^o / _o
Különféle és postacsomag	8,115.791	+	1,185.810	„	17·1 ^o / _o
Összesen	430,589.811	+	52,409.464	„	13·8 ^o / _o
Arany és ezüst	64,369.413	+	4,334.695	„	7·2 ^o / _o

Bevétel. Az élelmiszerek categoriájában a húsbevétel 41,015.605 £-ről (1909) 43,905.071 £-ra (1910) emelkedett; a vajé 22,424.962-ről 24,493.450-re; a kávéé 2,075.516-ről 2,355.141-re; a raffinált cukoré 12,621.207-ről 13,161.023-ra; a nyers cukoré 9,070.687-ről 11,418.466-ra; a boré 3,746.489-ről 4,248.485 font sterlingre. Ezekkel szemben a tea-bevétel mennyiségének értéke csökkent 11,617.031 £-ről 11,390.174 £-ra; a sajté 6,829.863-ről 6,809.854-re; a gabonaféléké 45,272.131-ről 44,160.884-re; a liszté 6,370.480-ről 5,510.905-re; az árpáé 7,143.849-ről 5,396.676-ra; a tengerié 12,122.812-ről 10,294.349-re. A tojásbevétel körülbelül megmaradt az előző évi nivón (7,296.145 £).

A nyers anyagok és félgyártmányok bevitelének értéke, a mint azt az alanti tábla mutatja, túlhaladja a többi összes cikkekét. Jelesen a gyapotbevétel az év utolsó hónapjában annyira előretört, hogy magában decemberben 7,264.037 £-es, azaz 84⁰/₀-os emelkedést eredményezett.

	1910-ben		1909-el szemben
Vas és aczél	6,261.272 £	+	1,185.141 azaz 23 ³ / ₀ %
Egyéb fémek	8,913.522 „	+	646.329 „ 7 ⁷ / ₀ %
Fa	26,198.854 „	+	2,607.275 „ 11 ⁰ / ₀ %
Gyapot	71,716.808 „	+	11,421.759 „ 18 ⁹ / ₀ %
Gyapju	37,362.789 „	+	2,321.023 „ 6 ⁶ / ₀ %
Egyéb textilárú	12,802.002 „	+	674.295 „ 5 ⁵ / ₀ %
Növényi olajok	37,587.030 „	+	6,547.147 „ 21 ⁰ / ₀ %
Nyersbőr	12,881.066 „	+	1,263.310 „ 10 ⁸ / ₀ %
Papiranyag	4,973.444 „	+	474.163 „ 10 ⁵ / ₀ %
Kaucsuk	26,096.988 „	+	11,958.784 „ 84 ⁵ / ₀ %

A mi a készgyártmányokat illeti, a gyapjuszövetek bevitele (9,599.281 £) 128.479 £-al, azaz 1³/₀-al csappant meg. Ellenben a gyapotszövetek bevitele (10,874.620 £) 1,035.529 £-al, azaz 10⁵/₀-al emelkedett; a selyemszöveteké (13,521.001 £) 761.070 £-al, azaz 5⁹/₀-al; egyéb szöveteké (8,055.571 £) 730.695 £-al, azaz 9⁹/₀-al; a vas- és aczélgyártmányoké (9,093.795 £) 1,122.201 £-al, azaz 14⁰/₀-al; egyéb fémekből való gyártmányoké (24,699.531 £) 353.203 £-al, azaz 1⁴/₀-al; a gépeké (4,471.303 £) 32.967 £-al, azaz 0⁷/₀-al; vegyi termékeké (11,259.716 £) 663.123 £-al, azaz 6²/₀-al; bőröké és bőrárúké (11,825.749 £) 208.619 £-al, vagyis 1⁷/₀-al; a papírneműeké (6,413.704 £) 766.267 £-al, azaz 13⁵/₀-al.

Kivitel. Az angol élelmiszerkivitel jelentéktelen (26,113.383 £ 430,589.811 £-re) és nem mutat fel semmiféle említésre érdemeset. Ugyanúgy áll a dolog a nyers anyagokkal is, egy cikknek a szénnek kivételével, a mely persze az összkivitelnek több mint kétharmadát teszi. A szénkivitel szemben az 1909. év 65,694.267 tonnájával szemben 1910-ben 64,520.320 tonna, a mi több mint egy millió tonna csökkenést jelent. De az áremelkedés következtében a kivitel értéke (37,812.573 £) 682.595 £-nyi emelkedést mutat.

A készgyártmányok kivitele Nagybritannia külkereskedelmének fénypontját képezi és az összkivitelnek majdnem négyötödrészét teszi (343 millióról 430 millió £-ra). Ezen tétel 46,264.818 £-nyi emelkedést mutat, azaz 15⁵/₀-os gyarapodást az 1909. évvel szemben.

A következő csoportban össze vannak foglalva az idevonatkozó legfontosabb gyártmányok:

	1910-ben		
Vas- és aczélgyártmányok	43,002.937	+ 4,810.795	azaz 12·5 ^o / _o
Más fémekből való gyártmányok	10,360.159	+ 1,651.214	„ 18·9 ^o / _o
Kés- és lakatosárúk	6,424.002	+ 1,011.350	„ 18·6 ^o / _o
Gépek	29,296.721	+ 1,239.078	„ 4·4 ^o / _o
Tengeri hajók	8,769.331	+ 2,842.217	„ 47·9 ^o / _o
Fonalak és szövetek:			
a) gyapot	105,915.626	+ 12,470.827	„ 13·3 ^o / _o
b) gyapju	37,514.473	+ 6,852.669	„ 22·3 ^o / _o
c) selyem	2,276.956	+ 416.977	„ 22·4 ^o / _o
d) egyéb	13,484.146	+ 1,052.621	„ 8·3 ^o / _o
Confectio	12,717.104	+ 2,892.979	„ 29·4 ^o / _o
Vegygyártmányok	18,571.989	+ 1,788.970	„ 10·6 ^o / _o
Bőr, bőráruk	4,688.276	+ 445.920	„ 10·5 ^o / _o
Agyag-, üvegedény	4,349.109	+ 661.860	„ 17·9 ^o / _o
Kocsigyártmányok	7,453.329	+ 1,289.559	„ 20·9 ^o / _o

Mindezekből látható, hogy az összes csoportok emelkedőben vannak. Különösen kiváló képet mutatnak a kohászati és textilipari termékek és a textilipari cikkek közt különösen a gyapot vezet.

Svájcz külkereskedelme 1910-ben.

Svájcz részvétele a nemzetközi áruforgalomban 1910-ben erősödött, úgy hogy Svájcz külkereskedelmére nézve is recordév az elmúlt 1910. év. Az 1910. évvel szemben a bevétel 1,602.140 millióról 1,713.859 millió frankra emelkedett, míg a külföldön elhelyezett svájci árúk értéke 1,097.666-ról 1,195.872 millió frankra emelkedett. A kivitel aránylag nagyobb mértékben emelkedett, mint a bevétel. Az elmúlt 6 évben Svájcz külkereskedelme a következő képet mutatja:

Év	Bevétel	Kivitel	Összkereskedelem
1905	1,379.851	969.321	2,349.172
1906	1,469.059	1,071.126	2,540.185
1907	1,687.427	1,152.938	2,840.365
1908	1,487.149	1,038.437	2,525.586
1909	1,602.140	1,097.666	2,699.806
1910	1,713.859	1,195.872	2,909.731

E szerint 1910-ben Svájc bevitele 26.432 millió frankkal tett ki többet, mint az eddigi recordévben, 1907-ben, míg ugyanazzal az esztendővel összevetve a kivitel 42.934 és az összkereskedelem értéke 69.365 millió frankkal szaporodott. Általánosságban elmondható, hogy az ipari árútermelésnek majdnem minden ága fokozottan jó árak mellett volt foglalkoztatva, míg a mezőgazdaság állása kevésbé volt kedvező, a mennyiben a nedves és napfény nélkül szűkölködő nyár az összes termékek érését károsan befolyásolta.

Bár a rétek állása jó volt, mégis annyiban kedvezőtlenül alakultak Svájc nagymérvű állattenyésztésének takarmányviszonyai, hogy a szénatermést a rossz időjárás következtében csak rossz állapotban lehetett betakarítani, minek folytán az élelmiszeriparnak az állattenyésztéstől függő ágai is szenvedtek.

Svájc főexport iparai a himző-, gyapot- és selyemipar erősen foglalkoztatva voltak. Erősödött a gép- és villamossági ipar, valamint az óra- és csokoládéipar kivitele és míg ugyanezen gyártmányok beviteli számai részben visszafejlődtek, részben alig emelkedtek.

A vámbevételek eredményeit vizsgálva azt látni, hogy az elmúlt évben a vámjövedelem is ugyanolyan arányban szaporodott, mint a melyet az árúbevétel mutat.

A román külkereskedelem 1907—09-ben.

Csak nemrégiben adattak közre részletesebb adatok az 1909. évi rumániai külkereskedelmet illetőleg, a melyek sok érdekeset tartalmaznak. Ha Rumánia 1907—9. évi külkereskedelmi forgalmát szemügyre vesszük, a következő értékeket látjuk (millió frankokban):

	1907.	1908.	1909.
Bevétel	430.509	414.058	386.322
Kivitel	554.019	379.431	465.057

Ezek szerint a rumániai kivitel 1909-ben 1908-al szemben 85.626 millió franknyi értékemelkedést mutat, míg az 1907. évvel szemben azonban még mindig 88.962 milliós minus mutatkozik.

A rumániai kivitel, a melyben a mezőgazdasági és bányatermékek és pedig az első csoportban a gabona, utóbbiban a kőolaj a legfontosabbak, a következő változást mutatja:

	Mezőgazdasági bányatermékek millió frank	
1907	513·22	27·30
1908	322·87	41·11
1909	410.31	39·11

A kőolaj és rokontermékek kivitele 1909-ben kerek 36.269 millió frankot tett ki és pedig 2 millió frankkal kevesebbet, mint az 1908. évi, viszont azonban 11¹/₂ millió frankkal többet, mint az 1907. évi. A mezőgazdasági termékek kivitelét természetesen nagy mértékben befolyásolta több országnak rossz termése, a melyek közül a legfőbb fogyasztó Belgium maradt, természetesen nagyrészen mint transitó állam. A rumániai kivitel szempontjából a következőképen csoportosíthatók az abban résztvevő államok:

	1907.	1908.	1909.
Belgium	134·06	105·77	121·30
Ausztria-Magyarország . .	31·73	25·99	115·03
Németalföld	91·73	60·02	49·49
Nagybritannia	86·39	40·38	34·66
Olaszország	44·37	34·38	34·00
Franciaország	32·42	27·79	27·50
Németbirodalom	56·08	24·57	26·60

A román kivitelben a külállamok nagyrésze aratási eredményei következtében beállott pangást kiegyenlítette az Ausztria-Magyarországba való gabonakivitel szokatlan emelkedése; monarchiánk ugyanis 1909. évi nem jó termésünk következtében ez évben 96·83 millió frank értékű gabonát hozott be.

A román petroleumkivitel a Standard-Oil-Company versenye folytán beállott árküzdalem alatt szenvedett, a melynek az lett a következménye, hogy az Angliába való kivitel 38.209, az egyiptomi 13.628, a németországi és hollandi 9.247, azaz 7.023 tonnával csökkent, míg a belgiumi 10.118, a francia 15.198, az olasz 9.281, a török 5.129, a monarchiánkba való petroleumkivitel pedig 1.776 tonnával emelkedett.

Ha egy pillantást vetünk Rumánia árúbevételére, azt látjuk, hogy az ország árúfelvevő képessége 1907—1909. évek folyamán erősen visszament. Leginkább csökkent a textil- és confectiós ipar termékeinek a bevétele, nevezetesen 112·25-ről 107·11, azaz 21·16-ról 17·97, a fémárúké bánya- és kohótermékeké 100·20-ról 86·91, járműveké 13·55-ről 7·71, gépeké 35·56-ról 32·10 millió frankra.

Mint legfontosabb származási országok a következők szerepelnek:

	millió frankkal		
	1907.	1908.	1909.
Németbirodalom	147·53	140·81	140·81
Ausztria-Magyarország . . .	105·27	94·97	85·79
Nagybritannia	69·88	66·77	57·78
Franciaország	20·37	23·28	23·68
Olaszország	20·55	21·54	17·68
Belgium	14·10	12·92	11·62

Ebből látnivaló, hogy csak Franciaország tudta Rumániába való kivitelét az 1909. évben némiképen fokozni. Németország a vele versenyző Ausztria-Magyarországgal és Angliával szemben jobban megtudta állani a helyét.

Norvégia és Dánia külkereskedelme 1910-ben.

A *norvég* külkereskedelemre vonatkozólag minap megjelent 1910. évi adatokból azt látni, hogy az 1909-hez képest emelkedő irányzatot mutat úgy a bevételben, mint a kivételben. Norvégia világkereskedelmi participatiója az 1909. évi 604·4 millió korona értékről 654·2 millióra emelkedett 1910-ben. Bevitele 1910-ben 388·8 millió koronát tett ki, az elmúlt évvel szemben 23·1 millió koronával, azaz 6·32 százalékkal szaporodott. 1907—1910-ben a bevétel értéke millió koronákban következőleg alakult:

<i>Bevétel:</i>	Millió korona	Különbség az előző évvel szemben	
		absolute	százalékban
1907	361·6	—	—
1908	354·9	— 6·7	— 1·68
1909	365·7	+ 10·8	+ 3·05
1910	388·8	+ 23·1	+ 6·32

Norvégia kivitele a válságos év óta, a melyben 10·2 millióval vagy 4·4 százalékkal ment vissza, jelentékenyen kedvezőbben fejlődött, mint a bevétel. 1907 óta Norvégia kiviteli fejlődése millió koronákban következőleg fejlődött:

<i>Kivétel:</i>	Millió korona	Különbség az előző évvel szemben	
		absolute	százalékban
1907	229·1	—	—
1908	218·9	— 10·2	— 4·44
1909	238·5	+ 19·6	+ 8·95
1910	265·4	+ 26·9	— 10·14

Be- és kivétel összevetése azt mutatja, hogy Norvégia bevételének értéke a kivitelét jelentékenyen felülmúlja, úgy hogy 1910-re a norvég kereskedelmi mérleg passivuma 123·4 millió koronát mutat. A bevételi szaporulat a köszénbevételi többletből eredt. Norvégia fő kiviteli cikkei fa és fakészítmények, továbbá halak és halkészítmények.

Dánia nemzetközi árucseréjében 1910-ben a bevétel csak igen csekély mértékben emelkedett, míg a kivétel erősen szaporodott. Ha összevetjük Dánia bevételét és kivitelét a két utolsó évben, azt találjuk, hogy

a dán külkereskedelem az európai államok húshiányának hatása alatt állott, a melynek Dánia kiterjedt állattenyésztése mellett nagy marha- és húsforgalmat kellett eredményeznie. Ha figyelembe vesszük első sorban a dán árúbevittelt, az utolsó két évben a következő változást észleljük a bevétel értékében millió koronákban:

<i>Bevitel:</i>	1909	1910	1910–1909-el szemben százalékban
Mezőgazdasági	223·2	196·0	– 27·2 = 12·19
Egyéb	343·6	374·2	+ 30·6 = 8·91
Összes bevétel	566·8	570·2	+ 3·4 = 0·60

A mezőgazdasági cikkek bevitele a jobb termés és takarmányviszonyok folytán az elmúlt évben az 1909. évvel szemben jelentékenyen visszamaradt. Ellenben egyébiránt erősödött Dánia befogadó képessége.

Dánia mezőgazdasági kivitelében nagy szerepet játszik az állathús- és tejkivitel. A dániai mezőgazdasági kivitel részletezve a következő képet mutatja, millió koronákban kifejezve:

<i>Kivitel:</i>	1909	1910	1910–1909-el szemben százalékban
Szarvasmarha	27.024	33.694	+ 6·670 = 19·9
Hús	8.374	10.690	+ 2·316 = 27·7
Szalonna	104.626	114.529	+ 10·303 = 9·9
Tej	8.262	11.973	+ 3·711 = 44·9
Összesen	148.286	171.286	+ 23·000 = 13·4

Ha nemcsak az utolsó évet, hanem az utolsó tíz esztendőt tekintjük, azt találjuk, hogy a dán külkereskedelemben kevésbé erősödik a felvevőképesség, mint a kivitel.

A kikészítési forgalom.

Ez az újabb időben a legfontosabb államokban a következő képet mutatja:

Az *Egyesült Államoknak* példaképen hangoztatni szokott vámrestitúciója csak korlátozott alkalmazásra talált. Az 1897. évi Dingley-bill általánosságban vámvisszatérítési igényt helyezett kilátásba. Visszatérítetik a bevitt anyagok után fizetett vám, 1°/_o kezelési költség levonása után. Az ellenőrzés ugyan csak az érdekeltek esküszámba menő bevallásaira alapítottatik, mégis elég hatályos volt, olyannyira, hogy az amerikai

vámigazgatás az összes vámbevételének csak 1—2⁰/₀-át fordítja eféle vámvisszatérítésekre. Legtöbbnyire a petroleumkivitelhez szükséges tartányok készítésére szolgáló bádoggal beszerzésénél élnek az importeurök ama joggal. Ezen horganylemezeket illetőleg Angliának oly domináló helyzete van, hogy még Németország sem tudja magát tőle függetleníteni.

Franciaországban az 1892. évi vámtörvényvel meghonosított gyapotfonalvám visszatérítései nem érték el a várt eredményeket, mert az ily visszatérítésekre megállapított évi 1·5 millió franknyi összeget fel sem használták. Nyilvánvalóan korlátozóan hatottak az aféle szigorú határozmányok, mint: a vámösszegnek csak 60⁰/₀ erejéig való visszatérítése számcsoportok szerint, a fonaltartalom pontos megállapítása és magas büntetések hamis bevallás esetén. A kikészítési forgalomnak még mindig Franciaország a legclassikusabb hazája, de a két utolsó évtized számai nem mutatnak valami nagyon felfelé mozgó tendenciát. Az utolsó évekre nézve a következő értékek állapították meg:

	Bevitel a kikészítési forgalomhan millió frankban	kivitel
1904-ben	141·8	188·3
1905-ben	171·9	220·9
1966-ban	169·9	250·0
1907-ben	172·0	242·1
1908-ban	116·8	218·1
1909-ben	192·4	247·9

Ha az újból-kivitel értékéből a bevitt nyersanyagok értékét levonjuk, látjuk, hogy Franciaország a kikészítési forgalomból évenként mintegy 60 millió frankot nyer, a mely összeg, szemben a specialis kereskedelembeli kivitel 5 milliárdos összegével, meglehetősen szerényen áll. Az importnak több mint fele a tengerentúli búzára esik, a mely a marseillei malmokban őrlöttetvén, kelet felé exportáltatik. Hasonló okokon nyugszik a spanyol és olasz olivaolaj jelentékeny finomítása is, a mely a termelő országokban nem szorul finomításra úgy, mint az európai consum számára szolgáló olaj. A Svájc és Olaszország számára történő selyemszál-festés ezen országok számára legalább oly fontos, mint a kikészítő országra nézve, mert Franciaország ezzel a svájci és olasz selyemiparnak a világpiaczon való versenyképességét támogatja, bizonyítékaképpen annak, hogy nem mindig csak az aktiv kikészítési forgalom előnyös. Különös fontosságú a vas- és fémipari félgyártmányok emelkedő bevitele a kikészítési forgalom számára.

Németországban a kikészítési forgalom a speciális kereskedelembeli kivitel nagy fellendülése daczára a régi mederben maradt, mert az

1906. év óta mutatkozó hirtelen emelkedés csak a kereskedelmi statisztikai felvételek módosulásának a következménye. A bevétel és újrakivétel értékei meglehetősen egyensúlyban állanak, bizonyítékául annak, hogy az importált nyersanyag nagyrésze hulladékok stb. alakjában a belföldön marad.

Az aktív kikészítési forgalomban kitett a

	bevétel millió márkában	újra kivétel
1904-ben	126 0	138·3
1905-ben	140 9	132 6
1906-ban	155·3	144·3
1907-ben	218·2	202·6
1908-ban	229·1	176·6

A bevételnek több, mint harmada rizsre esik, a mely az országban nem terem. Nagyobb tételekkel szerepelnek még fa, petroleum stb. Erősebben van érdekelve a textilipar is, a mely mintegy 40 millió márká értékű árút visz ki kikészítő forgalomban. Ezenkívül Németországnak nem csekély passiv kikészítési forgalma is van, (1908-ban: kivétel 18), újból bevétel 28·7 millió márká), a mely főképen selymet és selyem szövetet festésre, keztűt pedig varrásra foglal magában.

Olaszországban túlnyomó a passiv kikészítési forgalom, még pedig a fentemlített festésre kivitt selyem tekintetében. Több újabb rendelet utat nyitott egyéb forgalmi lehetőségeknek is.

Ausztria-Magyarország kikészítési forgalma is csak bizonyos speciális iparokra van szorítva. Következésképpen alakult a

	behozatal millió koronában	újából kivétel
1904-ben	62·4	93·0
1905-ben	66·4	146·6
1906-ban	69·3	217·6
1907-ben	84·5	200·4
1908-ban	68·5	134·1
1909-ben	74·5	155·8

Az oroszországi rész a Svájc-csal való himző-forgalomra esik (kivétel 1909-ben 57·9 millió korona). Ugyanide tartozik a cseh keztűvarrás, a melynek számára Németország a bőryanagot szolgáltatja. Ezek példái az aktív kikészítő forgalomnak, a mely a kikészítő országnak kevesebb hasznot hajt, mint annak, a melynek számlájára a nemesítés történik, mert a monarchia olcsó munkaereje itt csak arra szolgál, hogy a szomszéd államoknak kereskedelmi és vállalkozói nyereséget biztosítson.

Az angol népszámlálás eredménye.

Az angol statisztikai hivatal most tette közzé az 1911. elején meg-ejtett népszámlálás eredményeit. Mint az utolsó népszámlálások min-denütt Európában, ez is azt az eredményt mutatja, hogy a percentualis szaporodás az előző évtizedek mögött elmaradt. A kivándorlásnak ebben, legalább Angolországot illetőleg, vajmi csekély szerepe van. A születési arányszám csökken az egész vonalon és ezt a halálozási arányszám javulása nem tudja ellensúlyozni. A százalékos szaporodás évtizedről-évtizedre való csökkenését különben Anglia példája, a melynek pontos följegyzései vannak az egész mult századról, igen szépen illusztrálja. A népszaporodás abszolút mértékét és százalékszerű növekedését száz évre visszamenőleg az alábbi táblázat tünteti fel:

Év	Anglia és Wales	Növekedés %	Skótország	Növekedés %	Irország	Növekedés v. fogyás %
1801	8,892.536	—	1,608.420	—	—	—
1811	10,164.256	14·00	1,805.864	12·3	—	—
1821	12,000.236	18·06	2,091.521	15·8	6,801.827	—
1831	13,806.797	15·80	2,364.386	13·0	7,767.401	+ 14·2
1841	15,914.148	14·27	2,620.184	10·8	8,196.597	+ 5·5
1851	17,927.609	12·65	2,888.742	10·3	6,574.278	— 19·8
1861	20,066.224	11·90	3,062.294	6·0	5,798.967	— 11·8
1871	22,712.266	13·21	3,360.018	10·5	5,412.377	— 6·7
1881	25,974.439	14·36	3,735.573	11·2	5,174.836	— 4·4
1891	29,002.525	11·65	4,025·647	7·7	4,704.750	— 9·1
1901	35,527.843	12·17	4,472.103	11·3	4,458·775	— 5·2
1911	36,075.269	10·91	4,759.521	6·4	4,381.951	— 1·7

Csekély kivétellel a tulajdonképeni Angliában és Skótországban a szaporodási arányszám apadása lassan, de fokozatosan és következetesen halad előre. Az ötvenes és hatvanas évek nagy visszaesései inkább a nagy gyarmatosításnak és kivándorlásoknak tulajdonítandók, ettől eltekintve a lassú apadás valósággal a törvényszerűség jellegével bír. Irország ellenben a mult század negyedik tizedétől kezdve absolute is veszti lakosságát, a legújabb jelek azonban arra mutatnak, mintha ez a vérvesztési folyamat megállófélben volna. Ez mindenesetre az igazságosabb mezőgazdasági törvények hozatalával és a kisebb sziget fokozatos industrializálódásával van összefüggésben.

A részletes adatok eddig még csak a tulajdonképeni Angliára és Walesre vonatkozólag tétettek közzé. E szerint a vidéki kerületekre esik a 36,075.269 lélekszámból 25,204.009, a városokra pedig 10,871.260. Az előbbieket szaporodási arányszáma 11·8, az utóbbiaké pedig 8·89⁰/₀.

Ez a megállapítás ellentmondana a városokba tódulás elméletének, de csak látszólag. A nagy népszaporodás ugyanis, mint Londonnak alább közlendő statistikája is mutatja, a vidéki kerületeknek a városokkal határos részeire esik. A városok tehát teljes mértékben érvényesítik nagy vonzó és felszívó erejüket, a városokba tóduló lakosság azonban főként az olcsó megélhetés szempontjától indítva, inkább a periferiákon telep-
szik meg. Ugyanaz a tapasztalat, melyet a magyar népszámlálásnak Budapest környékénél lehetett észlelni.

Különösen nagy eltolódások mutatkoznak London lakosságának elhelyezkedésénél. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy a tulajdonképeni, administratív értelemben vett Londonnal ma számos község összenőtt. Ezek mind önállóak, de Outer Ring név alatt összefoglalva, a Metropolitan Police hatásköre alá tartoznak. Itt a következőket tapasztalhatjuk:

	L a k ó s s á g		Szaporodás vagy fogyás %-ban
	1901	1911	
Administratív London	4,536.267	4,522.961	— 0.29
Outer Ring	2,045.135	2,730.002	+ 33.49
Greater London	6,581.402	7,252.963	+ 10.20

Ez a táblázat azt mutatja, hogy a város belső részei mindinkább hasonlatosak kezdenek lenni a Cityhez, a mely csak az üzleti élet és hivatalok színhelye, de mint lakónegyed már egyáltalán nem jön tekintetbe. Valóban, a teljes részletezés — a melytől azonban itt eltekintünk, — azt mutatja, hogy az administratív Londonban a lélekszám csökkenése legnagyobb a belső kerületekben, ellenben a szélső kerületek ott is elég nagy szaporodást tüntetnek föl. A 29 kerületből elég szembeállítani néhány ilyen eltérő városrészt:

	L a k ó s s á g		Szaporodás vagy fogyás %-ban
	1901	1911	
City	26.923	19.657	— 26.99
Holborn	59.405	49.336	— 16.95
Westminster	183.011	160.277	— 12.42
Hammersmith	112.239	121.603	+ 8.34
Lewisham	127.495	160.843	+ 26.16
Wandsworth	231.922	311.402	+ 34.27

Ellentét gyanánt föl lehet említeni még, hogy a Cityben nappali népszámlálást is végeztek az üzleti idő tartama alatt és ez alkalommal ott 1,077.055 személy tartózkodott. Az említett tendentia, — a városok periferiáin való megtelepedés, — még tovább megy. Az alábbi táblázat azon grófságok népszaporulatát mutatja, melyek London, vagy más nagyvárosok közvetlen közelébe esnek:

	L a k ó s s á g	Szaporodás 10 év alatt	%
Middlesex	1,126.694	334.218	42·17
Essex	1,062.000	245.360	30·05
Durham	929.340	161.316	21·00
Surrey	679.985	156.219	30·06
Worcerstershire	427.064	69.662	19·49
Nottinghamshire	344.135	69.419	25·27
Northumberland	371.521	66.791	21·92
Warwickshire	408.291	60.569	17·42
Hertforshire	311.321	52.898	20·47
Monmouth	312.078	81.272	35·21
Glamorganshire	743.110	211.277	39·73
Carmartenshire	160.430	25.102	18·55

Mindezeknek népszaporodása a 10·91⁰/₀ országos átlagot erősen meghaladja. A tisztán agriculturális jellegű grófságok ellenben fogyást, vagy aránylag jelentéktelen, 6⁰/₀-ot meg nem haladó szaporodást tüntetnek föl. Fogyott a következő grófságok lakossága: Cumberland, Westmorland, West Suffolk, Merionethshire, Montgomeryshire, Cardiganshire, Radnorshire és Carnarvonshire, 6 százaléknál gyengébb szaporodást mutatnak pedig a következők: Cornwall, Devonshire, Gloucestershire, Herefordshire, Huntingdonshire, Norfolk, Northamptonshire, Rutlandshire, Stropshire, Somersetshire, Wiltshire és Pembrokeshire.

A most megejtett népszámlálás szerint a szorosán vett Angliában és Walesben Londonon kívül 37-re emelkedett azon városok száma, melyeknek lakossága a százezret meghaladja. Ezek a következők:

	L a k ó s s á g		Szaporodás vagy fogyás %-ban
	1901	1911	
Birkenhead	110.915	130.832	+ 17·96
Birmingham	523.179	525.960	+ 0·53
Blackburn	129.216	133.064	+ 2·98
Bolton	168.215	180.885	+ 7·53
Bradford	279.767	288.505	+ 3·12
Brighton	123.478	131.250	+ 6·29
Bristol	339.042	357.059	+ 5·91
Burnley	97.043	106.337	+ 9·58
Cardiff	164.333	182.280	+ 10·92
Coventry	69.978	106.377	+ 52·01
Croydon	133.895	169.559	+ 26·64
Derby	114.848	123.433	+ 7·48
Gateshead	109.888	116.928	+ 6·41
Halifax	104.944	101.556	— 3·23
Huddersfield	95.047	107.825	+ 13·44
Kingston-upon-Hill	240.259	278.024	+ 15·72
Leeds	428.968	445.568	+ 3·87

	L a k ó s s á g		Szaporodás vagy fogyás %-ban
	1901	1911	
Leicester	211.579	227.242	+ 7·40
Liverpool	704.134	746.566	+ 6·03
Manchester	644.873	714.427	+ 10·79
Middlesborough	91.302	104.787	+ 14·77
Newcastle-upon-Tyne	247.023	266.671	+ 7·95
Norwich	113.922	121.493	+ 6·65
Nottingham	239.743	259.942	+ 8·43
Oldham	137.246	147.495	+ 7·47
Plymouth	107.636	112.042	+ 4·09
Portsmouth	188.928	231.165	+ 22·36
Preston	112.989	117.113	+ 3·65
Salford	220.957	231.380	+ 4·72
Sheffield	409.070	454.653	+ 11·14
Southampton	104.824	119.039	+ 13·56
South Shields	100.853	108.649	+ 7·72
Stockport	92.832	108.693	+ 17·09
Stoke-on-Trent	214.712	234.553	+ 9·24
Sunderland	146.077	151.162	+ 3·48
Swansea	94.537	114.673	+ 21·30
West Ham	267.358	289.102	+ 8·13

Hogy a városok közül igen soknak szaporodása nem éri el a szorosan vett Anglia 10·91⁰/₀-os növekedési mértékét, az a már fentebb említett körülménynek tulajdonítandó, hogy újabban a lakosság a közlekedés javulásával sokkal szivesebben keresi föl a városokkal határos községeket. Ezek lakossága a nagyvárosok körül csaknem mindenütt feltűnő emelkedést mutat.

t. s.

Bécsi lakásstatistika.

Bécsben az utóbbi időben mind többet hallani lakásnyomorról, vagy legalább nagy lakásszükségről. A rendelkezésre álló adatok 1908-ból valók, a mikor is Bécs város területe 27,308.168 ha. volt. Ebből csak 2.827 esett házakra és udvarokra, azaz az egész városterület 10·35⁰/₀-a. Minden hektár beépített területen 722 lélek lakik, a községi terület minden hektárjára az összlakósságnak csak 75 lelke. Tehát a lakosság sűrűsége nem túl nagy és mégis lakásszükség van, a mint az a következő adatokból kitűnik.

Bécsnek 1908-ban 39.407 háza volt, a melyek közül 8.074 (20·40⁰/₀) földszintes volt. Egy emeletes volt 7.935 (20·14⁰/₀), kétemeletes 6.484 (16·45⁰/₀), öt és még több emeletes 1.227 ház (3·21⁰/₀). Ez utóbbi fajtából a munkás városrészekben egyáltalában egy sem található.

A házakban összesen 460.550 lakás volt, úgy hogy átlagban 11·8 lakás esik egy házra. A lakások közül a pinczében volt 6.113 (1·37⁰/₀), földszinten 106.509 (23·92⁰/₀), első emeleten 113.863 (25·57⁰/₀), második emeleten 98.853 (22·20⁰/₀), harmadikon 78.081 (17·53⁰/₀). A többi lakás közül 782 (0·18⁰/₀) padláson volt. 1900-ban, az utolsó számlálás idején a lakásoknak csak 21·58⁰/₀-a volt földszintes, 1·16⁰/₀ pinczében és 0·10⁰/₀ padláson; tehát a lakásviszonyok romlottak.

1908-ban még további 1,495.391 lakásrész számláltatott, tehát egy lakásra 4·63 lakrész esett az 1900-ban megállapított 3·10 lakrészátlaggal szemben. A kislakás-szükség tehát emelkedett, mert a lakásszaporulat főleg nagy lakásokra esik.

Javulás észlelhető a lakósűrűség tekintetében, a mennyiben 1900-ban egy lakrésze 4·75 személy esik, míg 1908-ban csak 1·53.

A valóságos lakásinség az üresen álló lakások csekély számából is kitetszik, a melynek számaránya 1908-ban csak 1·59⁰/₀ volt. Az üresen álló lakások közül pinczelakás volt 102, földszintes 964, 12 padláslakás volt, 694 lakás már 3—6 hónapja üresen állt, 291 lakás 6—9 hónapja, 125 lakás 9—12 hónapja, sőt egy lakás több mint 5 éve. Ezek nyilván igen rossz lakások lehetnek, miért is az üresen álló lakások százaléka még rosszabbul alakul.

A lakásárak kimutatásából azt látni, hogy Bécsben nemcsak lakás-szükség, hanem nagyfokú lakbérdrágulás is van. Egy egykamrás lakás átlagos bére 288 korona volt, egyszobás-konyhás lakások átlagára 276—324 korona, egyszobás egykamrás konyhás lakásoké 384—492 korona, kétszobás-konyhás lakásoké 560 korona.

A boszniai állatszámítás.

Bosznia-Hercegovinában a népszámlálással egyidejűleg állatszámítás is eszközöltetett, a mely a következő főbb eredményeket adta: Olvastatott Bosznia-Hercegovinában 254.788 állattulajdonos, 22.895 ló, 1,308.753 marha, 475 öszvér, 6.246 szamár, 979 bivaly, 1,392.565 kecske, 2.230.174 szárnyas, 2,498.854 juh, 527.223 sertés, 19.203 méhes kaptár, 180.495 méhkas, a mely utóbbi 42.051 méhészre oszlott meg.

Szemben az 1895. évvel, a melyben az utolsó e fajta összeszámlálás történt, a marhaállomány apadt. A csökkenés a lóállományban 11.426, a marhaállományban 107.641, a kecskéknél 54.484, a sertéseknél 135.091 darabot tesz ki. Ezen depecorationnak természetesen különböző okai vannak. Az állatszámítás őszszel történt, vagyis olyan időszakban, a melybe az évi kiviteli campagne esik, a mely különösen az idősebb

marhaállományt ritkítja jelentékenyen. Kiemelendő a többi depecoratiót előidézők közül a sertésvész, az utóbbi évek rossz takarmánytermése, a legelők állandó megfogyatkozása. A lóállománynak megcsappanása számos ut kiépítésére és katonai vásárlásokra vezetendő vissza.

A vegyészeti ipar helyzete.

Bokor Gusztáv: *Present Position and Prospects of Chemical Industries in Hungary*. Reprinted from the proceedings of the Seventh International Congress of Applied Chemistry, London May 27th to June 2nd 1909. London. Partridge & Cooper, Ltd., 1910. 8°. 11 old.

Ez a kis füzet egy előadásnak a kivonata, a melyet a szerző a londoni chemiai congressuson tartott a magyar chemiai ipar helyzetéről. Legnagyobb része számszerű adatokra támaszkodva ismerteti a magyar chemiai ipar egyes ágait, tekintettel termelési és export-viszonyaikra. A továbbiakban a füzet a magyar-osztrák viszonylatokra tér át és itt hivatkozik annak a körkérdésnek az eredményére, melyet a magyar vegyészeti gyárosok egyesülete intézett tagjaihoz, abban az ügyben, hogy milyen várható hatása volna a chemiai iparra nézve, ha Magyarország és Ausztria között vámsorompó állíthatnák föl. E kérdésben a vélemények nagyon megoszlottak, voltak vállalatok, a melyek a vámsorompók fölállítását kívánatosnak jelezték, míg mások a monarchia határain belül a szabadkereskedelmi elv fönntartását kívánták. Ezek a nagyon eltérő vélemények, valamint az a meggyőződés, hogy a jelenlegi vámpolitikai irányzat Európában sokáig nem tarthatja magát, szerzőt arra indították, hogy javaslatot tegyen, mely szerint a legközelebbi nemzetközi chemiai congressus tegye tanulmány tárgyává a chemiai ipar és a vámok viszonyát, különös tekintettel arra az országra, melyben a congressus tartatik. A füzet ezzel az elfogadott határozati javaslattal végződik.

Mintajegyzék könyvtárak részére.

A fővárosi könyvtár, a mely számos ízben tanujelét adta már, hogy egyike legmodernebb közintézményeinknek, könyvtári mintajegyzéket készített kisebb városi könyvtárak részére. Szükségesnek látjuk ezt annál is inkább regisztrálni, mert a jegyzék az összes tudományzakokra kiterjed és a közgazdasági irodalom is, a mely városi könyvtárainkban igen kevésé volt eddig képviselve, jelentékeny helyet foglal el benne. A jegyzéket a fővárosi könyvtár (Budapest, IV., Károly-körút 28.) érdeklődőknek kívánatra megküldi.

A francia szabadkereskedelmi liga.

Érdekes tünet, hogy ép abban az országban, a mely az utolsó húsz esztendőben a legmerevebben ragaszkodott a magas védvamos és autonóm kereskedelempolitikai elvekhez, a protectionista tulzások ellenmozgalmat idéztek elő. Franciaországban, Párisban, újabban megalakult a Ligue du Libre Échange, a mely már első manifestumát is közrebocsátotta.

Ebben a manifestumban az olvasó mindenekelőtt egy történelmi bevezetést talál, a melyben kifejezték, hogy a hatvanas és hetvenes évek szabadkereskedelmi szerződő korszakát az 1881. évi tarifarevisio óta miként váltotta fel a mindinkább elhatalmasodó protectionismus érája, a mely az 1885. és 1887. évi tarifamódosítások után végül az 1891. november 29-iki általános szerződésfelmondásra és az 1892. januári végzetes kettős tarifarend behozatalára vezetett. A következő években 348 esetben történt, javarészből vámfelemelő tarifamódosítás, a mig aztán a teljes elvi revisio, a mely az 1910. évi márcziusi új tarifához vezetett, a protectionismust a legmagasabb pontra nem emelte.

Majd a mai helyzetet festi a manifestum és kifejti, hogy a viszonyok csak akkor változhatnak, ha tervszerű agitációval általában el sikerül terjeszteni a mai rendszer hátrányos hatásainak belátását. Az érdekeltekhez intézett szózat „figyelmezteti“ a kereskedőket, termelőket, alkalmazottakat, munkásokat és háziasszonyokat egyenként ama hátrányokra, a melyeket a védvamos rendszer magában rejt. Végül felsorolja a liga közvetlen céljait, nevezetesen;

1. Megakadályozása minden újabb vámfelemelésnek, valamint olyan magyarázó kísérletnek vagy intézkedésnek, a mely a tarifa védvamos hatását erősíteni alkalmas.

2. Hosszú időtartamú kereskedelmi szerződések kötése avégből, hogy eleje vétessék a külföldi megtorló intézkedéseknek és hogy a kereskedelem és iparnak újból biztosítsák a külfölddel való üzleti forgalom állandósága, a melytől az 1892-iki rendszer megfosztotta.

Államtudományi továbbképzés.

A „Freie Vereinigung für staatswissenschaftliche Fortbildung in Wien“ társaságunk elnökének meghívására május 30-tól június 6-ig tanulmányuton Magyarországon időzött.

Társaságunk elnökének megkeresésére a tanulmányut rendezését a kereskedelemügyi ministerium vállalta.

Az osztrák egyesület tagjai, kb. 45-en, Exner Vilmos osztályfőnök, v. b. t. t. vezetése alatt érkeztek Magyarországra, közöttük dr. Cwiklinski, dr. Beck v. Managetta, dr. von Globocnik, dr. Freiherr v. Pidoll osztályfőnökök, dr. Freiherr v. Schenk közigazgatási bírósági tanácselnök, dr. v. Herrnritt és dr. Freiherr v. Hiller-Schönaich közigazgatási bírósági udvari tanácsosok, v. Schwabe udvari tanácsos, dr. v. Poray és dr. Pollak udvari tanácsosok, dr. Zweig osztálytanácsos, dr. Cluss mezőgazdasági főiskolai tanár, dr. Zemanek főtörzsorvos és a tanfolyamnak számos tagja, kik javarészt ministeriumi vagy közigazgatási tisztviselők, de volt közöttük gyáros, jelzálogbanki tanácsos, stb. is.

Az igen gazdag program Budapesten a Mezőgazdasági Múzeumnak, a Vas- és Gépipari Kiállításnak, a Luiza Gőzmalomnak, a Ganz villamossági gyárnak és a M. Á. V. gépgyárának megtekintését foglalta magában; ezután következett kirándulás Tatabányára, Kisbérre, a Vas-kapura és Mezőhegyesre. A tanulmányutak számára a Közgazdasági Társaság két felolvasást rendezett:

Paikert Alajos, társaságunk főtitkára *Magyarország modern mezőgazdaságáról,*

Edvi Illés Aladár oszt. tanácsos, társaságunk tagja *Magyarország közgazdasági viszonyairól, különös tekintettel az ország gyárparára és kohászatára,*

Tatabányán pedig Jex Simon bányagazgató *Magyarország bányászatáról és Tatabánya fejlődéséről* tartott előadást.

Az igen gazdag munkaprogrammba természetesen több sétakirándulás, ebéd és estély lett beillesztve, melyeken az osztrák vendégekkel közéletünk számos meghívott kitünősége fesztelenül megismerkedhetett és melyeken a mindkét oldalról elhangzott pohárköszöntők és beszédek hangsúlyozták Magyarország és Ausztria jóbaráti viszonyának politikai szükségességét, közgazdasági és kulturális előnyeit.

HIRDETÉSEK.

Pannónia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 5. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedélű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

————— Mérsékelt árak. —————

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

1012

BECSINI CEMENTGYÁRI UNIO RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10. szám.
Gyárak: Bécsin (Szerémszég). Vasut-, hajó- és távirteleállomás.

Szavatolunk: úgy portland- mint románcementünkönél a szabványokat messze felülmúló minőségért, portlandcementünkönél 1000 gramm térfogatsúlyért, románcementünkönél 650 gramm térfogatsúlyért, literenként lazán beeresztve. Portlandcementünk a szabványszerű 28 napos szilárdságot 3 nap múlva eléri.

Gyártási képesség: 2,500.000 q portlandcement, 1,000.000 q románcement.

ZSOLNAI CEMENT- ÉS MÉSZGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10.
Gyár: Litvailló (Zsolna mellett). Vasut-állomás. —————

Gyártási képesség: 6000 waggon portlandcement. A szabványoknál körülbelül 50%-kal magasabb húzási és nyomási szilárdság.
1050 gramm térfogatsúly literenként lazán beeresztve. 1010

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kíméli!

PALMA
A VALÓDI
KAUCSUK
CZÍPŐSAROK

∴ Mindenütt kapható! ∴
Gyveljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; előleget az azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
készülék**

porolás, kefézés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kíméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiválók.

Kérjen prospektust. Viszontelárusítóknak kitünő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHLMANN & NORTON
1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos**. Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond**.

A 4¹/₂-os és 4¹/₂¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889 : XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyminiszterium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75°/₁₀₀ erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítéku szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótdók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876 : XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876 : XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.)*

– Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Brémában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótdók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897 : XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-ozél, továbbá vasúti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszeggek, kereskedelmi és méreteres lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar ozélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Hol biztosítsuk magunkat?

MAGYAR ÉLET- ÉS JÁRADÉKBIZTOSÍTÓ INTÉZET MINT SZÖVETKEZET

Budapest, VI. ker., Teréz-körút 52.
Gyár-utca 27.

A szövetség elnöke : gróf Széchényi Aladár. Az igazgató : báró Rudnyánszky József elnök. Dénes Tibor, Forray Miklós, dr. Lévy Zsigmond, Vargha Sándor vezérigazgató.

Az intézet orvosi vizsgálat nélkül is köt a leg-
■■■ előnyösebb feltételek mellett biztosítást. ■■■

Az intézetet szövetségi alpra lévén fektetve, az össznyereség 70 százaléka a díjfizetések arányában a tagok között felosztatik.

Az intézet az életbiztosítás összes neveit műveli, jutányos díjak és előnyös feltételek mellett. Ajánlja különösen a halál esetére szóló biztosítást, a család ellátására, a kölcsönös biztosítást a házastársak részére, a halál és elérés esetére szóló vegyes biztosítást, kiházasítási biztosítást leányok részére, esetleg nevelési járadékkal kapcsolatban.

Ajánlja magánhivatalnokok részére a nyugdíjbiztosítás különböző fajtáit, azonkívül özvegyi járadék biztosítást, továbbá állami és közhivatalnokoknak nyugdíjaztatásuk esetére lakbérpótló járadékot. Az összes biztosítási módokat kívánságra a rokkantsági kockázatot is elvállalja, olyként, hogy munkaképtelenség esetén a biztosított a díj fizetése alól felmentetik.

Bővebb felvilágosítást készséggel ad az intézet igazgatósága.

Pesti Könyunyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtatógépekkel úsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
■■■■■■■■ igényeknek megfelelően készíti el. ■■■■■■■■

Külön osztályok :

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyukötészet.

Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.

Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok

„Unio“ élet- és gyermekbiztosító intézet mint szövetkezet (ezelőtt Első Leánykiházasító Egylet). Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz Alapított 1863. évben.

F. évi május havában 1,991.000 — K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 1,664.600.— K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosítási összegek fejében 167.401 K 16 fillér fizettetett ki.

1911. január 1-től május 31-éig bezárólag 9,122.500 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 7,468.800 K értékű új kötvény állított ki.

Biztosított összegek fejében a folyó évben 673.169 K 58 fillér és az intézet fennállása óta 17,426.102 K 61 fillér fizettetett ki.

Ezen intézet az élet- és gyermekbiztosítás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság. A társaságnak a kereskedelemügyi m. kir. minister által felülvizsgált és jóváhagyott 1910. évi zárszámadásait az igazgatóság f. évi május hó 29-én tartott ülésében véglegesen megállapította és a közgyűlés napját folyó évi június hó 28-án délelőtt 10 órára tűzte ki.

A közgyűlésen az igazgatóság a karbantartási alap javára 1,101.366 K 04 f-nek a leírását, a biztosítási alapnak 13.957 K-val való gyarapítását és a 308.029 K 69 f-t kitevő tiszta nyereségből az elmúlt üzletévre részvényenkint 6 korona, vagyis 3% osztaléknak a kifizetését fogja indítványozni.

Budapest, 1911. évi május hó 29-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság felhívja a köztisztviselők figyelmét arra, a társaságnál már kezdettől fogva érvényben levő utazási kedvezményre, hogy a *m. kir. államvasutak által részükre kiállított arczképes igazolvány felmutatása mellett* a társaság összes vonalain és menetrendszerű személyhajójáratain félárú menetjegyekkel utazhatnak.

Budapest, 1911. évi június hó 6-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság gyors- és teherárúdíjszabáshoz 1911. évi június hó 1-vel megjelent VIII. pótlék magyar kiadásának 4. lapján foglalt helyesbítésekbe nyomdahiba csuszott be, ennek a rendezésére a pótlék 4. lapján beragasztandó fedlapot adunk ki.

Együttal közöljük, hogy ezen díjszabás VII. pótlékának 53. lapján: „Selenit“ után felveendő. »Selyempapir 275 b.«, a 100. lapon pedig az áruosztályozás 275. tételének b) pontjában: „viaszpapir“ elé felveendő: „selyempapir.“

Budapest, 1911. évi június hó 10-én.

Az igazgatóság.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

MANDELLÓ GYULA

1911. — XXXV. ÉVFOLYAM. — 46. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1911

TARTALOM.

1911. XXXV. ÉVFOLYAM. — 46. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Beck Salamon: Örökjog és köteles rész	667
Bud János: Árstatisztika	723, 806
Dékány István: A történelmi módszer	446
Éber Antal: A pénzintézetek revisiójáról	795
Jankovich Béla: Osztrák és magyar indexszámok 1867-1909.	745
Mandello: Levasseur	443
Meszlény Artur: Ingó-jelzálogjog és mezőgazdasági hitel	651
Pikker Károly: Értékelés és ár	466
Tonelli Sándor: A vámvédelem és a drágaság	505
Tonelli Sándor: A közvetítő kereskedelem és a drágaság	579
Varga Jenő: A világpiaczi drágulás-nagysága és oka	487
Varga Jenő: Az aranytermelés és a drágaság	588
Werkner Ödön: Az angol vámpolitikai mozgalom	603, 674, 765

II. Közlemények és ismertetések.

Agrárpolitika (Farkas Géza)	563
Alapítói tevékenység Ausztriában 1910-ben	645
Amerikai aczéltrust elleni per (H. G.)	836
Amerikai Unió papírpénz reformja	536
Angol csavargó-rendszabályozás	549
Angol munkanélküliségi törvény hatása	842
Angol socialis munkásbiztosítás	547
Annalen für sociale Politik und Gesetzgebung	693
Ausztria gazdasági helyzete 1910-ben	642
Ausztriai munkaközvetítés	843
Ausztriai vasutak 1909-ben	535
Bajorország söripara 1910-ben	649
Barcelonai nemzetközi gyapotcongressus	789
Belga munkatőzsdék	709
Brit birodalmi conferentia kereskedelempolitikai eredményei	635
Collectivszerződések Franciaországban 1910-ben	708
Csökkenő hozadék elmélet-története (N. F.)	550
Deutscher Juristentag	523
Drágaság	696
Egyesült-Államok bányászata és kohászata 1910-ben	786
Élelmiszerár-megállapító központ	634
Északamerikai be- és kivándorlási mozgalom 1909/10-ben	646
Fogyasztási szövetkezetek	695

	Oldal
Francia iparfelügyelet 1909-ben	841
Franciaország víziutai	537
Francia szakszervezeti tanácskozmány	718
Gazdaság és jog	694
Gazdasági szakoktatás Budapest szfv. iskoláiban az 1910/11. iskolaévben	640
Görögország külkereskedelme 1910-ben	637
Gyáripar és kézműipar különválasztása	790
Gyapotvalorisatiós tervek az Egyesült-Államokban	838
Gyorsaságeredmények a vasuti közlekedés terén	633
Győr és Pozsony közötti vízművek	539
Házi cselédek jogviszonyainak rendezése a Németbirodalomban	545
Hortobágy (Kovács Gábor)	576
Hűtőipari congressus jelentése	524
Iparfelügyelet Európában	704
Ipari termelés nehézségei Ausztriában. (Tonelli Sándor)	569
Japán új gyáripari törvénye	546
Kivándorlás Antwerpenen át	543
Kivándorlásunk (Hegedüs Loránt)	687
Magyar bankkérdés és vámpolitika irodalma (Bosnyák Béla)	696
Magyar cukoripar utolsó éve	538
Magyar királyi postatakarékpénztár 1910-ben	639
Magyar Közgazdasági Társaság	650, 792, 859
Magyarországi munkásmozgalmak 1910-ben	544
Magyar szakszervezeti mozgalom	721
Malthus (t. s.)	555
Mezőgazdasági munkásügyi kiállítás	525
Mintajegyzék könyvtárak részére	578
Munkabeszüntetések és kizárások Ausztriában	846
Munkaközvetítő törvény (új) Finnországban	549
Munkanélküliség esetére való biztosítás Belgiumban	710
Munkásügyi törvényhozás Északamerikában	852
Nemzetközi fémtermelés statisztika	629
Nemzetközi lakásegészségügyi congressus	523
Nemzetközi papirstatistika	630
Nemzetközi postachequeforgalom	530
Németbirodalom bevételei 1910-ben	781
Német magánbiztosításügy fejlődése 1910-ben	785
Német munkapiacz 1910-ben	542
Németország gyári lakásügye	541
Német szakszervezeti kartellek 1910-ben	715
Német (8-ik) szakszervezeti congressus határozatai	713
Olasz szakszervezetek harmadik congressusa	717
Orosz birodalom zárszámadása 1910-re	783
Orosz szakszervezeti mozgalom 1910-ben	711
Osztrák—magyar monarchia vasipara	783
Osztrák—magyar vám- és kereskedelmi szerződés bírálata (Vágó József)	574
Osztrák szakszervezetek 1910-ben (t. s.)	850
Osztrák trónbeszéd gazdasági programmja	644
Otthonmunka szabályozása és az osztrák ipar	847
Pénzelmélet (Müller Vilmos)	560
Pozsony és Győr közötti vízművek	539
Socialis biztosítás költségei	849
Statistikai hivatal munkássága	791
Statistikai hivatal működése	692
Svájci állatszámllálás és a svájci husellátás 1911-ben	648
Svájci gyáripari törvény revisiója	701
Szabadereskedelem bukása Kanadában (t. s.)	855
Szerbia állatállománya	699
Társadalmi kiállítás Svájcban	839
Technika és cultura	693

	Oldal
Tőjásexport	637
Tőke és munka (Kovács Gábor)	559
Tőkevándorlás (B. S.)	556
Újabb szakszervezeti mozgalom Németalföldön	719
Új közgazdasági alakulás Bécsben	840
Védegylet	695
Vidéki városok élelmezése (Bosnyák Béla)	696
Világflotta 1911-ben	780
Világ nemes fémtermelése 1910-ben	526
Zsidók és a gazdasági élet (—rró.)	856

III. Ismertetett művek.

Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich, 1910. Wien, 1911.	846
Balch Emily Greene: Our Slavic Fellow-Citizens. Newyork, 1910.	687
Barcza Imre: A magyar bankkérdés és vámpolitika irodalma. Budapest, 1911.	696
Bericht über den II. Internationalen Kältekongress, Wien, 1911.	524
Dániel Arnold: Föld és társadalom. Budapest, 1911	563
Dernburg Bernhard: Kapital und Staatsaufsicht. Berlin, 1911.	556
Esslen Joseph: Das Gesetz des abnehmenden Bodenertrages seit Justus von Liebig. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung. München, 1905.	550
Harsányi Sándor: Az amerikai ref. egyház története. Homestead Pa, 1911.	687
Hertz Friedrich: Die Schwierigkeiten der industriellen Produktion in Österreich. Wien und Leipzig, 1910.	569
Hoffmann Géza: Csonka munkásosztály: Az amerikai magyarság. A Magyar Közgazdasági Társaság kiadása. Budapest, 1911.	687
Horvát Elza: A védegylet története. Budapest, 1911.	695
Katona Sándor: A koalíciós kiegyezés mérlege. Budapest, 1911.	574
Kovács Lipót: A pénz lényege és értékcsökkenésének okai. Budapest, 1911.	560
Központi statisztikai hivatal munkássága (1871—1911). A hivatal fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából. Budapest, 1911.	692
Loria, Achille: Malthus. Modena.	555
Rudnyánszky László: A mai drágaság okai és a teendők annak megszüntetésére és enyhítésére. Budapest, 1911.	696
Sombart, Werner: Die Juden und das Wirtschaftsleben. Leipzig, 1911.	856
Sombart, Werner: Technik und Cultur. Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages vom 19 22. October in Frankfurt a/m. Tübingen, 1910	693
Szabó Ervin: A tőke és munka harcza. Budapest, 1911.	559
Szigethy Lehel: A fogyasztási szövetkezetek és a kereskedelem. Budapest, 1911.	695
Voigt Andreas: Wirtschaft und Recht. Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages vom 19—22. October in Frankfurt a/M. Tübingen, 1910.	694
Zoltai Lajos: A Hortobágy. A legnagyobb magyar pusztá ismertető leírása térképpel és 23 szöveggéppel. Debreczen, 1911.	576

Levasseur. †

Nyolczvanhárom éves korában, munka közben halt meg július 10-én Pierre Emile Levasseur. Halálát nemcsak Franciaország, hanem az egész tudományos világ gyászolja. Munkában, kutatásban, tevékenységben ritka gazdag élet: egy egész embernek harmonikus, eredményekben gazdag, gyönyörű élete volt Levasseur földi pályafutása.

A gazdaságtörténet, a közgazdaságtan, a statistika, a tanításügy és a földrajz tudományágazatait egyforma lelkesedéssel művelte. Aprólékos, nagyszorgalmú, lelkiismeretes, megbízható anyaggyűjtés, a lankadatlan buzgalommal összehordott anyagnak szigorú bírálása és világos fejjel való feldolgozása, az eredményeknek gyönyörű plastikus formában való logikus megírása: ezek jellemzik Levasseur irodalmi munkásságát.

Legkiválóbb munkájának tartják a *francia munkásság történetét*, a mely első kiadásában az 1789. évig terjedt, későbbi kiadásaiban a XIX. század történetét is felölelte. Az *aranykérdésről*, az *Egyesült-Államok mezőgazdaságáról*, az *amerikai munkásról*, *Franciaország és gyarmatairól* írt nagy könyvei, különösen pedig *Franciaország népességéről* írt nagy háromkötetes munkája a legjobbak közé tartoznak, a mit az ujkori francia tudományos irodalom felmutathat. Földrajzi könyvei, térképkiadásai, tanügyi dolgozatai, de különösen megszámlálhatatlan statistikai munkálatai és ezek közül első sorban *a föld területére és a népesség számára* vonatkozó összeállításai széles e világon ismeretesek és nagy becslésben részesülnek.

Levasseur 1828. december 8-án született Párisban. A Rue Saint-Denis-beli órásnak fia volt. Az apai műhelyből, a hol mint amateur ifjú korában dolgozgatott, magával vitte az École normale supérieure-be a gazdasági élet tényei iránti szeretetét. 1852—1876-ig különböző intézeteken mint tanár működött. 1903-ban lett a *Collège de France* administrateurje: a legelőkelőbb francia tudományos intézetnek vezetője. Az *Institut de France (Académie des sciences morales et politiques)* már 1868-ban megválasztotta tagjául és legnagyobb tekintélyének, feltétlenül

kimagasló vezetőjének elismerte. Megszámlálhatatlan tudományos intézetnek és bizottságnak, francziáknak, mint nemzetközieknek volt elnöke, alelnöke vagy tagja. A Magyar Tudományos Akadémia 1877-ben választotta meg külső tagnak.

Nemzetközi téren legismeretesebb szereplése a *nemzetközi statisztikai intézet* körében, melynek alelnöke volt. Ez előkelő intézet tudvalevően a régebbi *nemzetközi statisztikai congressusból* fejlődött, a mely Bismarck behatása folytán, nemzetközi féltékenykedések miatt megszűnt. Valóban nagy tapintatra, diplomáciai ügyességre, igazságszeretetre és emberismeretre volt szükség, hogy az 1885-ben szervezett nemzetközi statisztikai intézetet ugyanaz a sors ne érje, mint a mely a nemzetközi statisztikai congressusnak jutott. Mind ez a tulajdonság kiválóan meg volt Levasseurban, aki az elmúlt huszonöt év alatt szervezője, fenntartója, tényleges vezetője és lelke volt az intézetnek.

Bár ismételten meg akarták őt választani intézetünk elnökének, ő mindannyiszor elhárította magától e kitüntetést azzal a megokolással, hogy jobb, ha nem francia ember ül az elnöki székben és így esetleg a régi francia-német surlódásokra nem kínálkozik alkalom. De ha nem volt is az intézetnek megválasztott elnöke, befolyása szinte határtalan volt. Valahányszor nehéz kérdésekben ellentétes világfelfogás, közjogi féltékenység nyilvánult vagy nemzeti érdekek hevesen összeütköztek, Levasseurnek tekintélye, igazságos közvetítése, békéltető középút-keresése lecsillapította a szenvedélyeket.

Ebben igen nagy segítségére volt szónoki művészete. Valóban még a régi francia oratorikus iskolának, az *art de la diction* classikus irányának volt képviselője. Az a nagy közönség, a mely pl. Budapesten 1901-ben nemzeti muzeumunkban hallgatta előadását, meggyőződött arról, hogy az igaz tudományosságának nincsen ártalmára a forma tökéletessége, hogy a beszéd gyönyörűsége a legszárazabb tárgyat is élvezhetővé teszi és hogy aesthetikai élvezet a szép szónoklatnak hallgatása.

De legmeghatóbb volt Levasseurnek azon fehér asztal melletti felköszöntője, melyet 1909-ben Párisban mondott, melyben mintegy bucsúzott az ott összegyülekezett sok száz intézeti tagtól, kormány-képviselőtől, meghívottól és a társaság hölgyeitől, a kik lelkes bámulói voltak Levasseurnek, a rideg tényekkel, számokkal foglalkozó agg tudósnak; költői ihletű lelkének szárnyalását, melegen érző emberi szive dobbanását mindig megértették s vele éreztek. És bár csak egy pillanatra csillámlott fel könnycsepp Levasseurünk szemében, bár csak egy fohász idejére szállott le hangja, a lemondás, a bucsúzás, a megválás szomorú skálájára, bár rögtön rá lelkesítő hévvel, fiatal, a jövőbe tekintő erővel hangzottak el buzdító szavai: mindannyian, a kik közelebbről ismertük,

tudtuk, hogy ez volt Levasseur bucsúja, hogy őt többé nemzetközi összejöveteleinken nem fogjuk látni.

Emléke azonban továbbra is él bennünk. Tudományos munkái nem veszithetnek becsükből: standard munkák azok.

De különösen azok, a kik Levasseurhoz közelebbi viszonyba jutotunk, nem felejtethjük el, hogy mily varázsló szeretetreméltóság, mily szellemi ösztökélés, mily nagylelkű idealismus volt Levasseur egyéniségében. E sorok írója tizennyolcz esztendővel ezelőtt hónapokat töltött Levasseurral az Egyesült-Államokban, vele utazott, vele tanulmányozta Amerika socialis viszonyait és ez időt élete egyik legszebb korszakának tekinti. Ez időtől fogva nemcsak barátság, de részünkről az igazi szeretet, a ragaszkodó tisztelet számos szála fűzött e nagy emberhez. És mind ez idő alatt Levasseur egyforma maradt: a tudomány iránti lelkesedés, a mások kutatásainak, igyekezetének önzetlen előmozdítása, az összes emberi erényeknek összhangzó gyakorlása, az emberiség iránti szeretet, a szabadsági ideálok fennen hirdetése, saját nemzete nagyságának cultusa, más nemzetek céljainak és traditióinak tiszteletben tartása jellemezték működését.

Mindazok a magyarok, a kik a nemzetközi statistikai intézet révén Levasseurral összeköttetésbe jutottak, bizonyíthatják, hogy hálásan elismerheti Levasseur munkásságát nemzetünk is. Nemcsak az egyes magyar emberek barátja volt, de a magyar nemzetet is mint szabadságszerető, lelkesedő, a tudományok terén törekvő, fiatal nemzetet szívébe zárta. Sohasem mulasztott el alkalmat, hogy hazánk iránti rokonszenvének kifejezést ne adjon; a bennünket nemzetközi téren megillető közjogi különállásunkat respectálta, ennek mindig érvényt szerzett.

Levasseur irodalmilag felette termékeny munkásságot fejtett ki. Lehetetlen e helyen dolgozatainak teljes bibliographiáját közölnünk. Csak arra utalunk, hogy irodalmi munkásságának jegyzéke a következő helyeken található: *Notice bibliographique des travaux publiés par E. Levasseur* (Académie des sciences morales et politiques) Paris 1907. — *Bulletin de l'Institut international de Statistique*. XVIII, 2. p. 618. Nancy, 1909. — *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. III. Auflage, VI. 495—497. old. Jena, 1910.

Mandelló.

A történelmi módszer.

Sajátságos jelenség, melyet a tudomány fejlődéstörténete széles vonalon igazol, hogy egy tudomány a nélkül kezd fejlődni, hogy módszerének kérdését elegendő biztossággal fölvetné. A kezdő korszak, úgy látszik, mindenütt az az öntudatlan teremtés kora; az alakulás friss, reflexiót nem ismerő hajlamából, az ifjúkor lendületéből természet-szerűen látszik ez következni. A módszerre való eszmélés valóban, a reflexió ideje, későbbi. A sikertelen kísérletek, a tudományos kudarczok, benső ellentmondások, avagy skeptikus támadások szoktak vezetni a módszer kérdésének újabb és újabb fölvetelére.

A nemzetgazdaságtant újabban különösen foglalkoztatta e kérdés, és ha már ritkábbak is az élehangú birálatok, „extrem-historismusról,” valamint „örökös fogalmi analysisek meddő voltáról” ritkábban hallunk is, hogy az ellenfél irányát egy értékelő jelszóval jellemezzük, az ellentét koránt sincs megoldva.¹⁾ Ha nem állítják is már egymást kizáró ellentétbe a „deductiv” és inductiv módszert, ha Wagner azt mondja, szükséges mind a kettő, s mint Schmoller hasonlatképp mondja, mindkét láb a járásra, tényleges ellentét mégis van. Egy dolog volt felötlő a módszertani vitában minden képzetesebb logikai vizsgálódónak, hogy distinctiók hiányában gyakran mind a két ellenfél nagyobb-nak vélte az ellentétet, mint a minő; Keynes²⁾ egy igen objectiv hangú művében valóban mit sem ismer fontosabb feladatnak, mint helyes distinctiókat; de maga inkább óvatos közéletet választott, s ezáltal elfogadott oly következményeket, melyeket inkább a vitában felmerülő helyzet kényszerített rá, mint a maga álláspontja. Régebbi methodologusok, mint Mill, Jevons, Cairnes viszont lényeges pontokban már nem felelnek meg a mai methodologia szempontjainak. A mai methodológiának egy határozottan eredményes irány közrehatott, hogy elválasszuk az u. n. ismeretelméleti problémát a technikaitól. Ennek lényeges következménye az,

---

¹⁾ V. ö. *Jahrb. f. Nationalökon.* III. F. 27. f. 289 l.

²⁾ *The scope and method.*

hogy az ismeretelmélet, mint az emberi megismerés legáltalánosabb problémája, nem függ az egyes tudomány saját problémáitól, így pl. sem a fogalomalkotás tana, sem a természettörvények lehetőségének kérdése voltaképp nem specifikus nemzetgazdasági kérdés. A mi az egyes tudományágak sajátos természetétől függ, nem az ismerettani problema, hanem a technika. Ezt a különbséget nem vette figyelembe a legutóbb kifejlődött ismerettani vita.

A nemzetgazdaságtanon kívül élénk megvitatás tárgyává lett a történelmi megismerés általában.¹⁾ E problema megvilágítása különösen azáltal vált eredményessé, hogy összehasonlították a természettudományi megismerésmóddal, a mi által sok lényeges, bár eddig elhanyagolt vagy föl nem ismert különbség felismeréséhez jutottunk. A nemzetgazdaságtanra nézve épp ez a problema és megoldása annyival is közelebbi vonatkozásba jutott, a mennyiben a történelmi iskola Roschertől kezdve úgyszólván félszázaddal korábban hasonló feladat előtt érezte magát. Mindazáltal itt sem volt csupán technikai kérdésként megoldható a problema mindaddig, míg elegendő általánosságban föl nem vetették a történelmi megismerés problémáját, mint ismerettani kérdést. A történet-philosophia methodologiai része ma bár bizonyos megállapodott tételek birtokába jutott, melyek azt mutatják, hogy a gyakorlat helyességének módszertani igazolása sok esetben lehetséges volt, és nem a gyakorlat nem felelt meg a megállapodott logikai elveknek, hanem a logikai elvek szorultak bizonyos kiegészítő vizsgálatokra. Ebben a kérdésben a részletes tudományok helyes módszertani gyakorlata üdvösen hatott magának a logikának (illetőleg módszertani részének) fejlődésére, az empirismus öntudatlanabb formái egy a-priori norma-rendszer tétéleire. Ugyanigy a nemzetgazdaság tényleges, gyakorlatban alkalmazott módszere, mit Sidgewick igazolta Millről, helyesebb volt, mint az eleve felállított módszertani elvek, még ha Milltől eredtek is.

De egyszersmind az is bizonyossá vált, hogy maguk a módszerek úgy elméletben, mint gyakorlatban egyszersmind továbbfejlesztésre is szorulnak, mind a történelmi, mind a nemzetgazdasági megismerésnél. A nemzetgazdaságnál ez annyival is inkább nehezebb, mert a szorosabb értelemben vett elméleti nemzetgazdaságtan és a gyakorlati gazdaságpolitika módszerének kérdésében összefonódva találjuk nemcsak a szigorú természettudományi megismerésmódot, minő pl. Jevonsé, s a történelmi megismerésmódot, minő, habár, mint alább kifejtjük, nem oly tiszta formában, Schmolleré, hanem egyszersmind a normatív tudomá-

---

¹⁾ Egy újabb irodalom összeállítása. *Revue de synthèse historique* 1900 - 901. kötetiben.

nyok módszerét is (ethika), és miben sem találunk lényegesebb eltérést a többi tudományokéval szemben, mint abban, hogy az u. n. „deductiv“ módszer voltaképp ez utóbbival van összefüggésben, a nélkül, hogy egy általános methodológiának ehhez hasonló esetről eddigelé tudomása lehetett volna. Végül nehézséget okozott a módszer kérdése, mert sikeres megoldásával egyszersmind tisztább körvonalakban kellett feltűnni a más tudományokkal (matematika, biologia, sociologia, történet) való kapcsolat is. És főnehézségként e problema voltaképp megköveteli, hogy az általános módszertan magaslatára emelkedjünk és ne elégedjünk meg egy-egy szaktudomány saját technikájában meghonosodott ismeretformák analysisével. Csakis a módszer megvilágítása után léphet helyesen a nemzetgazdaságtan szorosabb kölcsönhatásba más tudományágakkal, a mi bizonyára kívánatos, a nélkül azonban, hogy a határok megtévesztésével zavart okoznánk. Ha tudatosan előre megállapítunk módszertani irányokat, nem jutunk oly közeli elmosódottsághoz, mint Schmollernél, vagy a matematikai kifejezésmód túlbecsüléséhez, mint Marshallnál, végül Wiener és Böhm-Bawerk módszerével nem minden kifogástól mentes pszichológiai elemzésekhez.

A történeti, a classicus és ausztriai iskola hely és időkülönbség nélkül bizonyos pontokban hasonlóak, így Roscher és Mill, Menger és Jevons, sőt talán Ricardo-Dietrel és bizonyos pontokban Wagner. Bizonyos ellentétek viszont kiegyenlíthetetleneknek látszanak, de talán inkább terminológiában, mint lényegben. És éppen ezért szükséges ama módszertani vitákon kívül az alapszerek mivoltának megvilágítása. A „deductiv“ módszer sajátos nemzetgazdasági értelme épp oly kevésbé van megvilágítva, mint az „isoláló“ módszeré, és végül sem az „inductiv“, sem a „történeti“ módszerek, avagy a „realistikus“ vagy „relativistikus“ irányzat nem azonos a nemzetgazdaságtan módszerében és az általános methodológiában. E fogalmakat kíséreljük megvilágítani és az általános módszertan eszközeivel formulálni. Legelsősorban a természettudományok módszerét jellemezzük és kifejtjük, mely lényeges pontokban lehetséges alkalmazása a nemzetgazdaságtan keretében.

1. Vázolnunk kell a természettudományi módszer helyzetét a XIX. században, mert csak ez magyarázza meg, miért vették mintául a társadalmi tudományok is. A természettudományok módszere nem csupán eredményes volt, hanem logikailag is az egyedül értékes megismerő mód gyanánt tüntettetett fel. Az angol logika, így Mill deductiv és inductiv logikája, Jevons „The Principles of science“, a legszorosabb értelemben csupán a természettudományi módszerről számolnak be. Sokan természetesnek vélték ez állapotot, a mennyiben abból indultak ki, hogy a külső siker, a tényleges eredmény bizonyítéka a normák helyességének ; minden

korabeli tudomány épületében tartós nyomot hagyott e felfogás, a természettudományi módszer kizárólagos souverainitásának kora. Más tudományok módszere is sikeres volt, de a logikai igazolást csupán a természettudományi megismerésmódnál kísérelték meg és meg voltak győződve, hogy a tudomány módszerének ismeretéhez jutottak, nem is sejtván, hogy vannak egyes módszerek, a történelmi, a normatív, melyekre semmiképp sem alkalmazhatók amaz elvek. A történelem az akkori tudós közvélemény szerint nem is tartozott a tudományok „hierarchiájába“, legföllebb mint tudományra előkészítő ismerethalmaz (vorwissenschaftlich, P. Barth) jött tekintetbe. Comtetól P. Lacombeig általában a szoros értelemben vett történeti megismerés helyettesítésére törekedtek az általánosító fejlődésvizsgálat módszerével, a „dinamikus“ szemponttal.

A természettudományok módszerének jelentősége, köre ma már kétségen felül áll, és röviden jellemezve, a tudományos gyakorlatban érvényre emelte az u. n. jelenségszerű, általánosító felfogást; ezzel a fogalommal két új módszertani distinctiót fejezünk ki: a természettudós szempontjából a tudomány tárgya sohasem lehet egyéb, mint „jelenség“; midőn ezek (természet) törvényeit megállapítja, kizár minden értékelést. Értékelés és természettörvény minden hasonlaton kívül álló külön kategóriákba csatoltatnak. Ezáltal egy nagyjövőjű differentiálódás erősödött meg: a dolgok, jelenségek természetes menetének elismerése, a természetes causalis kapcsolat kutatása a társadalomtudomány keretében is, mely kizár minden reformtervet és teleológiát és megerősítette azt a hitet, hogy itt is lehetséges pártatlan tudományos ismeret, objectiv igazság. A mennyiben mindent egyszerűen „jelenségnek“ fogunk fel,¹⁾ tényeket akarunk konstatálni csupán, hogy végül természettörvényhez jussunk ez alapon. A „jelenség“ szó azonban egy másik módszertani irány kifejezője is. Egy teleologiai, értékelő célvizsgálat könnyen pártszempontok felé vezet tények egyszerű felismerésében²⁾. Tények felismerésében sem lehetünk mentek értékelő szemponttól, azonban itt ismét

¹⁾ A phaenomenologia ez alaptétele egyébként bonyolultabb logikai actus, bár »jelenséggként felfogás« gyakorlata könnyebb, mint logikai elemzése. (Az Erscheinung nem Schein, jelenség és nem tünemény, mint a régebbi magyar nyelvhasználatban találjuk.) Wir halten eine wissenschaftliche Phänomenologie der wirtschaftlichen Erscheinungen für höchst fruchtbar, zur Auffindung der tieferliegenden Ursachen. Földes: *Beiträge zu den Gesetzen der wirtschaftlichen Phänomenologie, Jahrb. f. Nationalökon. u. Stat.* 1911. 41. k. 216. A phenomenologia e formája a nemzetgazdaságtanban is épp oly jelentős, mint másutt.

²⁾ Nevezetes e téren Comte példája, ki értékelés kizárása céljából a progrès szót helyettesíti a développementtel, a Philos. posit. 48. előadásában, s a következő sociologiai fejtegetésekben mégis érthető vizsgálatmód vezet a tények egyszerű felismerését; mutatja, minő nehéz a fejlődés vizsgálata értékelő pártszempontok nélkül.

a szigorú rendszeresség teszi könnyüvé az objectivitást. Mindezek a törekvések előmozdítottak, ha nem is megalkottak egy szükséges empirikus kiinduló alapot a társadalomtudományban, mert „jelenségek“ tapasztalati, szigorú természettudományi módszerrel való feldolgozásából indul ki minden rendszeres tudomány. A természettudományi logika ezekre a főtételekre mutatott rá. Kevéssé figyelt azonban meg egy harmadik sajátos vonást.

Az újabb vizsgálatok felismerték, hogy az általánosítás szerepe a természettudományokban sokkal szélesebb körű, mint régebbi logikai vizsgálatok föltüntették, mert már a fogalomalkotás elemi folyamataiban megkezdődik.¹⁾ Az általánosítás szükségességének belátása a XIX. században oly erős, hogy mindent ennek a szempontjából kezdenek megítélni. Jevons írja a *Principles of science*-ben: In every act of inference or scientific method we are engaged about a certain identity, sameness, similarity, likeness, resemblance, analogy, equivalence or equality apparent between two objects. A hasonlóság kifejezésére ilyen gazdag szókincset nyelvünkben talán nem is találhatnánk. De az általánosítást a speciális gazdaságtani methodikában épp oly kizárólagos fontosságúnak tüntették fel. Így Keynes a történeti közgazdaságtant az elméletitől azáltal különbözteti meg: „The latter seeks to determine the uniformities of coexistens and sequence to which economic phenomena are subject.“²⁾ Schmoller még határozottabban hangsúlyozza az általánosítás szükségességét: „Valamint egyáltalán nincs emberi megismerés az egyforma vagy hasonló ismétlése nélkül, éppúgy minden tulajdonképpen gazdaságtani elmélet a tipikus folyamatok, egyforma egyes jelenségek és egyforma vagy hasonló formájú jelenségsorok ismétlődéséhez kapcsolódik.“³⁾ Menger különbséget tesz a concrete Erscheinung és Erscheinungsform között; das Individuelle és das Generelle két külön tudomány tárgya, az utóbbi a theoretikus közgazdaságtané. „A tapasztalat tanít arra, hogy bizonyos jelenségek ismétlődnek... Ezeket a megjelenési formákat típusoknak nevezzük.“⁴⁾ Ez a három teljesen különböző iskolát kifejező felfogás egyhangú volta is elegendőképp mutatja, hogy a közgazdaságtan módszertana lényeges pontokban egyszerűen az általános logika tanainak tükröződése.

¹⁾ Hasbach újabb cikkében is egy régebbi logikai felfogást követ. *Mit welcher Methode wurden die Gesetze der theoretischen Nationalökonomie gefunden? Jahrb. f. Nat.-Ök.* 1904. 27. k. 296 l.: *Die Generalisation ist ein Teil und zwar der Abschluss der induktiven Methode*, mint az egész fejtegetés nem felel meg a problema mai megoldásának.

²⁾ *The scope and method of political economy*, 3. ed. 1906. 268. l.

³⁾ *Grundriss* 1908. I. 106.

⁴⁾ *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften*. 1883. 4. l.

A módszer a tényleges gyakorlatban mégis különbségeket mutat. Egyelőre azonban az általános módszertan keretében maradván, nem térünk ki a történelmi iskola jellemzésére, mely kifejezetten tiltakozott az általánosítás ellen. E téren a történelmi iskola egy tényleges állapotot helyesen látott meg, t. i. minden általánosítás egy korai átmeneti stádiumon megy át, mely ha átmenetileg bár, de uralkodó a tudományban, tévedésekre vezet.

A természettudományi módszer utánzása tényleg mindenütt a társadalmi tudományokba egy bizonyos ellentmondást vitt be. Ha a cél a természettörvény kutatása, mely csak általánosítás útján lehetséges, észrevehető, hogy ez egy tartós, empirikus leírásnál való megmaradást nem segít elő, ellenkezőleg, a tényleírást saját szolgálatába állítja, a mennyiben az általánosító, jelenségszerű leírás voltaképp a törvényért van. Empirismus és általánosítás között bizonyos ellentét van az utóbbi túlsúlyával. Midőn a nem-általánosító gazdaságtörténet magát empirikusabbnak érzi, akkor kezdődik a Schmoller követőinél szokásos kapcsolat: történelmi „vagy“ realistikus irány, avagy miképp Keynesnél találjuk, *the realistic and historical conception of political economy*. Miért nem épp [a szigorú természettudományi jelenségleírás »realistikus«? A történelem nem általánosít, sőt mint egy újabb logikai iskola állítja, nem is általánosíthat, mentve van attól, hogy az általánosítás elterelje a szigorú empirismustól. A nem-általánosítás tűnik tehát fel realistikussága alapjának. A történelmi iskola mégsem vont helyes módszertani következtetést az általánosítás értékére nézve, mert midőn az általánosítás jelentőségét általában tagadni kezdte,¹⁾ nem figyelte meg, hogy az általánosítás csupán időleges a módszerek életében abban a formában, mely a classicus angol iskolánál volt észlelhető. Az általánosítás e fajtát korai vagy túláltalánosítás névvel jelöli a logika, mely igen sok esetben szükséges, de csupán időleges, közbeneső fok. Az általánosítás e formáját meg kell világítanunk egy példán. Az általánosítást, mint említettük, a logika oly megismerő formának, funkciónak tekinti, mely már az elemi fogalomalkotásnál megkezdődik; a legtöbbször öntudatlan marad, azaz általánosítunk, midőn nem is véljük, hogy már általánosítunk, így már a köznyelvben magánál a szó-használatnál,

¹⁾ Schmoller még most is állandóan bizonyos rejtett gúnnyal szól az abstrakcióról: *Üb. einige Grundfragen*. 1904. *Alle Beobachtung isoliert aus dem Chaos der Erscheinungen einen einzigen Vorgang, um ihn für sich zu betrachten. Sie beruht stets auf Abstraction: sie analysiert einen Teilinhalt. Je kleiner er ist, je isolierter er sich darstellt, desto leichter ist das Geschäft. Ha „minden“ megfigyelés bizonyos abstrakcióval történik, úgy a történelmi iskola is ugyanazzal a factorral kénytelen számolni.*

a melynek a pszichológiai megfelelő formája az u. n. „tipikus képzet“, vagy mint többen nevezik: „pszichológiai fogalom“ (megkülönböztetésül a logikai fogalomtól). Így történik, hogy pl. a munkás fogalma már részben általánosítva van, midőn azt véljük, egy többé-kevésbé concret munkás, illetőleg munkáscsoportról szólunk. Itt a legtöbbször tipikus képzetünk van csupán, a típusban pedig bizonyos természetes, tehát pszichológiai processus által létrejött vonások, jelek vannak — egyelőre logikai selectio nélkül — összefoglalva és általánosítva legalább részben. A fogalomalkotás tana e. ponton több új, érdekes tényt világított meg. A pszichológiai életben tehát természetes úton összehalmozódó vonások még nem képeznek helyes, kiképzett logikus fogalmat. A lényeges jelenség az, hogy kezdetben csupán a biológiailag fontos jegyek tömörülnek fogalomba, tehát már is bizonyos természetes selection mennek át ama jegyek; a logika újabb selectionnak veti alá, s csak így képez általános fogalmat. Az általánosítás közben sok vonástól abstrahál, de kérdés melyik, minő jegytől mily joggal? Vegyük a munkás fogalmát.

Eleinte itt is csupán tipikus, azaz pszichológiai fogalom szerepelt a classicus gazdaságtanban, mely kiválóképp abstrahál a tér- és időbeli körülményektől. Ezáltal, a mint egy tipikus economic man, úgy egy economic working-man fogalmához jutott, de nem vizsgálta, minő joggal abstrahált a tér- és időbeli körülményektől. Egy jogtalan abstractio révén egyáltalán nem kapcsolta be a munkás fogalmába s így szerepelt fogalmi analysisből igazoltnak vélt két téves negatív tétel, 1. a munkás nincs helyhez kötve, a mi nem felelt meg a valóságnak, mert a munkás nem tetszés szerint mobilisálható árú, 2. a munkás nincs időhöz kötve, a mi szintén tévedés, mert a munkás a munkapiacz változásait nem követheti rögtön. Az általánosított, tipikus working-man e két attribútuma lényeges pontokban torzító hypothesishez vezetett, mert lényegeseiktől abstrahálás útján keletkezett. Bár az általánosításnak az abstractio eszköze, mégis bizonyos tudata marad meg annak, mit minő joggal abstrahálunk. A ricardianus abstractióknál azonban épp ez az általánosítással járó abstractio-tudat hiányzott, a mi által ő nagymérvű fogalomrealismusba esett. Ily téves abstractiók és korai általánosítások által létrejövő fogalom a nemzetgazdaságtanban azonban nem bírhat arra a következtetésre, hogy az abstractio, az általánosítás maga téves megismeréshez vezet szükségképen. A történeti iskola érvei dacára is a theoretikus nemzetgazdaságtan, ezentúl is egy helyes logika értelmében (teleológiai értékelés nélküli) jelenségeiről fog kiindulni, általánosít, természettörvényeket kutat és rendszert alkot. A történelmi módszer lényege tehát másban keresendő, nem abban, hogy az általánosító fogalomképzés helyettesítendő egy történetivel.

2. A történelmi módszer lényegét tehát nem ismerték fel teljes határozottsággal. Mi sem vezetett a módszertani vitában nagyobb tévedésre, a mely a német irodalomban Wagnerig, Schmollerig, az angol irodalomban Keynesig egyaránt jellegzetes, mint az a hiedelem, hogy egy egyszerű »adat a multból« annyi mint »történeti« ismeret. Wagner az ily Tatsachenmaterialt historisches Materialtól nem különbözteti meg határozottan¹⁾. Igaz, hogy a köznyelvben ez a kettő azonos, igaz, hogy történeti adatról szoktunk szólni, valahányszor egy konstatálást egy bizonyos korhoz kapcsolunk. A korról való kapcsolat²⁾ lényeges methodikai lépés, bár fontosságát nem szoktuk tekintetbe venni, a történeti adatot felhasználjuk mint egyszerű adatot az elméleti vizsgálódásban. De Keynes, Wagner, sőt Schmoller és más methodologusok sem látszanak észrevenni az egyszerű adat (esetleg a multból) és a történeti ismeret közti különbséget. A történelmi tény épp úgy egy formáló megismerő tevékenységen megy keresztül, míg történelmivé válik, mint a természettudományi adat, tény, mely általános fogalommá formáltatik és a mely formálódásban ma már nem kételkedünk. Ugyanigy a »történelmivé válás«, bár amattól eltérő megismerő functio eredménye, mint Windelband és Rickert, nem egészen pontosan, megjelölni szeretik, ismerettani individualisatio eredménye, tény az, hogy de facto egy megismerő functión megy át³⁾. Keynes szerint a történelmi módszer 1. illusztrál azaz például használ a multból vett adatot theoretikus tételek megvilágítására, a mi inkább paedagógiai mint módszertani feladat. Ugyanigy mondja Wagner, a történelmi módszer „Methode der Beweisführung dafür, dass die Dinge so sind und in dem Zusammenhang stehen, wie die Geschichte es ergibt“ (»Was- und Wie-geworden-sein«),⁴⁾ a mi a genetikus megértetés felé vezet⁵⁾; 2. bírál régebbi theo-

¹⁾ *Grundlegung* 1892. I. 217. 1.

²⁾ Seignobos: *La méthode historique appliquée aux sciences sociales*. Paris, 1901. 3. 1. Il n'y a pas de faits *historique* par leur *nature*; il n'y a de faits *historyque que par position*, azaz helyesebben a »történeti« adat még nem történeti ismeret, hanem egyszerűen *adat*. Történeti adattá a jelen *helyzete* szemben a multtal a kettő *viszonya* által lesz, egy logikai *actus*, melyet differentialis korösszehasonlításnak nevezhetünk a történelmi megismerés elméletében. Kétségtelen, *magában* az adat még nem válik történelmivé.

³⁾ A modern történeti ismerettan e mozgalmát ismertettük. *A természettudományi módszer befolyása a modern történelemphilosóphiára* cz. értekezés (1910). 20—56. lapján.

⁴⁾ *Grundlegung* I. 216.

⁵⁾ Ennek viszont Keynes 277. l. túlságosan csekélyre szabja jelentőségét: »Elismertem fictiv példák többet érnek történeti példáknál, melyeket meg kell változtatnunk (required to be doctored), hogy célunkra szolgáljanak«.

retikus tételeket, 3. megállapít új theoretikus tételeket, esetleg törvényt.¹⁾ Wagner kiemeli, hogy a történelem kimutatja, minő motivumok, akaratactusok befolyásolták a gazdasági jelentőségeket, a mivel egy pszichológiai²⁾ jelentőségre mutat rá. Schmoller teljesen hasonló módszer-kapcsolatokat gondol, mint Keynes. »A történeti tapasztalati anyag (sic), mint minden jó megfigyelés és leírás, arra szolgál, hogy¹⁾ elméleti tételeket illusztráljon és igazoljon²⁾, rámutasson a határokra, melyeken belül bizonyos igazságok érvényesek³⁾, még inkább azonban új igazságokra vezessen induktív módon³⁾. Kérdés ezek után, lehet-e e hármas szerepet tulajdonítani a történelmi módszernek, a mennyiben föltesszük, helyes az a distinctio, hogy egyszerű adat még nem történeti ismeret? Ebből a szempontból a történelemelmélet mai álláspontja egyre határozottabb: a történeti adat abban a mértékben szűnik meg történeti lenni, a mely mértékben általánosítjuk, s így a hármas distinctióból a két utóbbi elesik egy szigorú módszertani állásponton, az elsőnek pedig csak paedagogiai jelentősége kétségtelen.⁴⁾ A történelmi módszer tehát más feladatra alkalmas, ha szigorúbb értelemben megkülönböztetjük a csupán nyersanyagot képező adatoktól.

Nagyon el van terjedve az a nézet, hogy a történelem ősrégi tudomány. Schmoller ellentétbe helyezi a statistikával, mely szerinte új, míg amaz régi. Hogy történeti anyaggyűjtés régi, az első írásos feljegyzésekkel egybeeső, közismeretes, hiszen úgyszólván a legelső írásos emlékek nem egyebek, mint verses krónikák, az ősoket tisztelő s így vallás-epikus termékek. De ettől, sőt egy Thukydidestől, Tacitustól vagy Freisingi Ottótól is messze kell felemelkedni a modern történelemig, mely szigorúan tudományos irányt csak akkor vesz, midőn módszeressé válik. Ezt pedig a XIX. század történelmi irodalmáról sem mondhatjuk el egészen. „Historical writing, mondja Lord Acton tanár, was old, but historical thinking was new.“⁵⁾ Ez csak az utolsó évtizedek vívmánya, mely nem szűnik meg hangoztatni, hogy csak egy specifikus történelmi felfogásmód, egy tudatos eljárás vezet, egy minden specialisálás mellett is messze elágazó öszvizsgálattal kapcsolatban, történelemtudományhoz. A historikus voltaképp mindig egy kort vizsgál és egy bárminő töké-

¹⁾ Keynes, *The scope and method* 271—289.

²⁾ E kérdésre itt nem térünk ki bővebben; a *művelődéstörténelem problémájához* cz. ért. bővebben megvilágítjuk.

³⁾ Schmoller, *Einige Grundfr.* 1904. 314. l.

⁴⁾ Keynes (279. l.) némiképp észrevenni látszik, hogy nem a történeti *módszerről* van szó: *historical material may be of service for the discovery of economic uniformities.*

⁵⁾ *German school of history, Historical essay and studies*, 1907. 345. l.

letes monographia adóügyről vagy politikai pártküzdelmekről csak egy egyetlen kő az épülethez, de maga még nem egész. A kor vizsgálata synthetikus művelet, melytől nagyon távol esik az értékelésében mindig esetlegességektől függő krónika. A historikus értékelésében mindig egyetemes és ez helyezi ellentétbe az ő munkáját a systematikus, specialis tudományszakokéval. A kormegismerés tehát synthesis s így nem „isolatio.“ Ebből az általános módszertani problemából érthető csupán a történelmi iskola tiltakozása legfőképpen az „isoláló módszer“ ellen.

Az isoláló módszernek az általános methodikában a neve sem fordul elő; leginkább hasonlít azonban a philosophiában használatos speculativ módszerhez. Lényegében nem egyéb mint abstractio, legfőképp a korbéli vonatkozástól, általánosítás céljából. Egy isolált helyzet annyi, mint egy gondolatban fölvetett állapot, hypothesis, melynél egyes concret mellékkörülményektől eltekintünk. Az isolált város vagy állam sohasem egy concret, történetben föllelhető állapot, hanem általánosított, hypothetikus ténycsoport. A fejtegetés e módszernél abból indul ki, hogy képzeljünk el egy állapotot, melyben ezek és ezek a körülmények fontosak; itt tehát a selectio sem nem pszichologiai-biológiai, mint fönnebb említettük a fogalomalkotásnál, sem nem logikai, hanem conventionalis. Ha ezeket feltettük, következtetünk tovább, ezekre és ezekre az effectusokra kell jutnunk. Az isolált helyzet csupán egy következtetési processus megindítására szolgál, de közel áll két fallacia, 1. ha a következtetést kifogástalannak véljük is, a kiinduló feltételt lehetségesnek is, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ebből még nem következik annak realis megléte; 2. ha a következtetés célja bizonyos igazságok levezetése, amaz igazság nem lehet egyszerű ténykérdés, hanem általánosítás céljából felvetett problema; egyszerű ténykérdésnél egyenesen magának a ténynek konstatálásából indulnak ki.¹⁾ Isolált helyzetnél a legtöbbször ilyennek megléte a történetben valóban nem mutatható ki vagy legalább is nem-általánosak úgy, mint az elmélet föltünteti, a mint azt pl. a Ricardo-féle földjádékelmélet kiindulási feltevésénél látjuk. Ha a feltett állapot létezése nem mutatható ki, nem bizonyíték viszont a következmény helyessége ellen s az ily következtetési processusnak kétségtelen nagyobb értéke van, mint a történelmi iskola föltünteti. Az egész módszert az világítja meg, hogy éles ellentétben van a történelmi módszerrel: egy speculativ eljárás mód, egy

¹⁾ Az u. n. deductiv módszer nemzetgazdasági alkalmazása külön problema, melyet itt ezúttal nem fejtegetünk, csupán megjegyezzük, ott egy következtetés ez esetben is lehetséges, de csupán a probabilitás tana alapján.

következtetési processus megindítására szolgál, de csupán egy általános igazság megállapítása érdekében. A feltett állapot meglétének, illetőleg nemlétének kérdése nem dominál, nem szerepel az érdeklődés, hogy megléte történetileg kimutatható-e. Az izoláló módszer a történelem tagadása avagy teljes hiánya.

Ha a cél azonban csupán általános igazság, akkor is az általánosítás bizonyos — esetleg tényleges — mellékkörülmények abstrahálásakor szükségszerűleg figyelembe veszi abstractiója jogos vagy meg nem engedett voltát vagy ennek mértékét. A classicus gazdaságtanban azonban nem vizsgálják, hogy az abstractio csupán egy quantité négligé-able-ből történik-e. Mi sem gyakoribb, Ricardónál, undisturbed by any other operating cause, sőt az újabb irodalomban is, Marshallnál, other things being equal, a nélkül, hogy ez abstractio mineműségét esetleg vizsgálnák. Ricardo a „gyakorlati élet bonyolult jelenségeit a lehető legegyszerűbb esetekre vezette vissza“ (Földes); ez egyszerűbb eset által jött létre, hogy concret mellékkörülményektől abstrahálva, általánosított. A classicus nemzetgazdaságtanban nem egy kiképzett deductiv vagy inductiv módszert találunk Smithtől Millig, a természettudományi módszer apostoláig, hanem abstractio-tudat nélküli általánosítást. E módszer tehát nem inductiv, deductiv vagy abstract, aprioristikus sem, hanem korai kísérlet általánosításra, de a mely sokkal nehezebb társadalomtudományi problémáknál, mint a természettudományokban.

A német történeti iskola épp úgy nem vetette fel határozottan a methodologiai problémát, mint az angol. Egy oly író, mondja G. Cohn¹⁾, mint Bagehot, ki hozzá Ricardo tanítványának nevezte magát, kifejté, hogy a nemzetgazdaságtan három nagy hibában leledzett: „gyakran nem a gazdaság egy sajátos állapotának elméletét adta elő“, hanem egy egyetemesen igaz elméletet és ezáltal kiáltó ellentmondásokba keveredett; nagyon is abstract fejtegetésekben mozgott; végül elmulasztotta az abstract tételek concret megerősítéséhez megtenni a szükségeseket. Ugyanez időtájt Ingram a British Association for the Advancement of Scienceben hasonló homályosággal vetette fel a kérdést. „A gazdasági jelenségek izolálása más társadalmi jelenségektől, sok gazdasági fogalom metaphisikai jellege; a deductio túlságos alkalmazásával való visszaélés a kutatási módszerekben; tantételeinek és javaslatainak absolut hangja.“²⁾ Mindezek azonban nem világították meg a kérdés ütközőpontját, sem Cliffe Leslie lendületes bírálatai.

¹⁾ *Die heutige Nationalökonomie in Engl. u. Amerika.* Schmoller, *Jahrb. für Gesetzgeb. u. Volksw.* XIII. 1. füz.

²⁾ G. Cohn i. é. 31. 1A.

A történelmi iskola az angol speculativ, classicus iskolával szemben annyiban méltán igen nagy jelentőségre emelkedett, mert részletes kutatásokkal igazolta az általánosítás különös nehézségeit a társadalomtudomány egy ágában, vagyis igazolta, minő nehéz nem annak a kornak, egy kornak gazdasági szükségletei szerint itélni, melyben a tudomány épp fejlődik. Azaz a nemzetgazdaságtannak korán megalapíthatni vélt alapvető részeit végleges, minden korszakon túl levő rendszerre alkotni eddig nem sikerült. A történelmi iskola annyiban kritikai iskola, mert bemutatta, hogy a meglévő rendszerek csupán történelmi értékűek, egy bizonyos korban értékesek. Ugy látszik, ezt a vonatkozást elemezte ki Keynes: „The true function of economic history in relation to theoretical investigations is criticism; and this is undoubtedly one of its most important functions¹⁾.“

A történelmi iskola a problémát nem elegendő általánosságban veté föl: mennyiben lehet elvonatkoznunk egy tisztán theoretikus társadalomgazdaságtan érdekében a jelen gazdasági rendszer megfigyelésétől, azaz mennyiben jogosult a jelenkor, azaz csupán egy kor vizsgálata alapján az általánosítás, s végül nem vetette föl, mi viszont egy „történelmi“ közgazdaságtan lehetőségének határa? E kérdések azonban nem egyszerű technikai problémák egy szaktudományon belül, hanem általános történetmethodologiai problémák. Néhány alapvető megfontolásra térhetünk itt ki, általában: a történelmi megismerés az illető korról annál kevésbé nyújthat általánosítható társadalomgazdasági ismeretet, minél kifejezettebb az illető kor átmeneti jellege, azaz minél kevésbé lépnek előtérbe tipikus formák a gazdasági rendszerben. Ebben a tekintetben azonban nemcsak a Ricardo-féle, hanem a mai közgazdaságtan terén is jogosultnak találjuk Bonar nézetét: a purely analytical and statical inquiry seems impossible²⁾. A történelmi iskola nem bizonyítja, a módszertan keretén belül, az abstractio, illetőleg isolatio, avagy az általánosítás alkalmazhatóságának határait, hanem egyszerűen minden általánosító logikai functio eliminálását szükségesnek mondotta. Habár nem mindig tudatosan, felismeri, hogy az elméleti (angol) vizsgálatok korán abstraháltak tér- és időbeli viszonyokból; az előbbi eredménye a kosmopolitismus, az utóbbié, Knies szavával, „perpetualismus“, avagy az „absolutismussal“ szemben a „relativismus“. Mindezek módszertani szempontból nem teljesen megvilágított jelszavak voltak. Az általánosítás eliminálásának gondolatát a mai ismerettan egyhangúlag elveti³⁾, mert valamint szükséges a történelmi

1) Keynes: *The scope and method*, 3. ed. 278. 1.

2) *Philos. and political economy*, 1909. 355. 1.

3) Az abstractióról az újabb logikai irodalomban ld. Husserl: *Logische Untersuchungen*. 1901. II. 106. sk. II.

módszer, úgy az általánosítás is, mert ezek egymást szükségképp kiegészítik, de nem pótolják. Az absolutismussal szemben (a kosmopolitismus és perpetualismus összefoglalása) a két ellentétes álláspontot választotta: a nemzetit és a történetit, a tér és idő kiemelését. Ennek okai világosak. A Volkswirtschaft fogalmában a Volk tényleg egy térhez kapcsolódó szorosabb társadalmi szervezetet jelent. (Knies¹⁾ tér, idő és „Nationalität“ tekintetbevételét követeli). Schmoller minden óvatoskodó általánosítása mellett²⁾ a valóságra hivatkozik a nép társadalmi szervezetét³⁾ illetőleg. A közgazdaságtan ezzel részben specifikálja anyagát, helyhez, társadalom-pszichológiai complexumhoz köti, nem lehet tehát teljes mértékben általánosító tudomány. Ezért a nép vagy nemzet többé-kevébbé öntudatlanul választott szempontja a történeti, concret állapot megfigyelése felé vezet, de egy módszertani korlátozás, az általánosítás részbeni eliminálása árán.

A második actus a kor kiemelése. Itt nagyon előtérbe lépett a genetikus fogalommagyarázat. A kor időhöz köt, de a kor egyszersmind, mint láttuk, synthetikus művelet eredménye. Ezért áll teljes ellentétben az isolatióval. A történeti ismeret azonban nemcsak korhoz köt, hanem különböző logikai okokból az egyszerű adattól, mely concret formában egyszerűen minden tudomány kiindulópontja lehet, de még sem nem szoros logikai értelemben történeti ismeret, sem nem statisztikai, társadalombiológiai stb. Ezért a concret adat még nem történeti módszer eredménye,⁴⁾ s ha ebből a distinctióból indulva ki, vizsgáljuk a történeti iskola módszerét, arra a felöltő jelenségre akadunk, hogy e módszer nem szoros értelemben történeti.

A gazdaságtörténelem egyszerűen része a történelemnek, Wagner ez alapon előkészítő tudományok (Hilfswissenschaften) közé sorolja. De

¹⁾ Knies. *Pol. Ökon.* 24. 1. (1882).

²⁾ *Über einige Grundfragen der Socialpolitik u. Volksw.* 2. kiad. 1904. 267. 1. Es ist die wirtschaftliche Seite der Entstehung der grossen gesellschaftlichen Körper, die man meint, wenn man von der Volkswirtschaft, der political economy, der économie politique redet. Der Genius der Sprache hat hier wie oft das Richtige besser getroffen, als es Gelehrtenklügelei tut... Die aus dem Wort Volkswirtschaft herauslesende Deutung, dass das Volk wie ein Einzelsubjekt wirtschaftete, hat *auch manchen schiefen Behauptungen* und Angriffen Anlass gegeben.

³⁾ U. o. 268. Unter den zahlreichen konzentrischen und exzentrischen Kreisen psychischer Übereinstimmung, welche im Seelenleben der Gesellschaft *einheitliche* Kräfte und Kraftzentren schafft, ist der Kreis, den wir mit dem Worte *Volk* bezeichnen, der höchste und kräftigste.

⁴⁾ Az abstract és concret vagy történeti módszer ellentétét a történeti iskola túlozta. Prof. Mackenzie: *Such a contrast is to some extent misleading.* The study of economics *might the concrete without being historical* (Palgrave II. 308.).

maga Schmoller is megkülönbözteti a szoros értelemben történelmi módszert. A szorosan történelmi megismerést több okból szeretné mellőzni. A történelmi anyag (sic) hézagos és torzított formában maradt ránk, úgy hogy „nem tartozik az exact ismeretek közé és ezért további értékesítés céljából más tudományokban nem, vagy csak a legnagyobb elővigyázattal használható fel — mégis tény marad az, hogy minden történelmi anyag nagyrésze gazdasági és társadalmi és ezt a történet chronologiai és elbeszélő módon, az államtudományok pedig elméleti és összefoglaló módon adják elő«. ¹⁾

A tulajdonképeni történelmi módszer nem a szorosan vett elméleti gazdaságtan módszere. Mégis azt mondja alább, hogy ha a concret adat megvilágítása (die einzelne Schilderung) tökéletes, a gazdaságtörténelmi monographiák a theoria elemeivé lehetnek. Mindezek azt mutatják, itt szintén előkészítő jellegű lehet a gazdaságtörténelmi egyes adat, de nem maga a történelmi módszer tétetik a közgazdasági elmélet módszerévé.

Ha nem a történelmi módszer a történelmi iskoláé, úgy meg kell világítanunk, melyik az a módszer, melyet történetinek gondol? A történelmi módszer Ingram szerint sem nevezhető realistikusnak. „Ezzel csupán egy ellentétet akartak kifejezni az orthodox abstract elmélettel szemben. Ez utóbbi hibája azonban nem az, hogy használta az abstractiót általában, hanem hogy hibásan alkalmazta... Épp oly kevésbé nevezhető az új iskola teljes joggal inductivnak. A közgazdaságtan sajátos módszere, mint általában a társadalomtudományoké, nem annyira az inductio, hanem az u. n. általánosító összehasonlítás, mint az inductio egy formája, hogy Mill kifejezését használjuk, a társadalmi (fejlődés) sorok összehasonlító tanulmánya, a mely történelmi módszernek mondható“. ²⁾ Ez általánosító, társadalmi fejlődéssorokat vizsgáló módszertől különbözik a specifikus történelmi módszer, amaz nem egyéb, mint a dinamikus sociologia módszere, mely a természettudományokban is a morphogenetika néven hasonlóan megvan.

Meg fogjuk világítani, miért kellett Schmollernek bizonyos szükség-szerűség folytán erre a módszerre jutnia. A kor vizsgálata synthetikus művelet; a történet alapelve az, hogy a történelmi fejlődésből nincs semmi kizárva, sőt minden egy egységet alkot abban. Ezért nehéz az isolatio. Schmoller minden elképzelhető társadalomtudományi szempontot föl akart ölelni. Műve valóban egy kissé homályosan kifejezett, de mégis dinamikus sociológiához hasonló, a gazdasági jelenség egyszerű kiemelésével. Mindenütt vezéreszme: ein vollständiges Bild der Volkswirtschaft

¹⁾ *Einige Grundfragen.* 315. l.

²⁾ Ingram i. m. 1905. 272. l.

nach Raum und Zeit, nach Mass und historischer Folge zu entwerfen.¹⁾ Ugyanitt azonban felállítja a rendszeresség követelményét is, a mi minden módszertani vizsgálat egyhangú véleménye szerint egy „történeti renddel“ szorosán meg nem egyeztethető: die volkswirtschaftlichen Erscheinungen dem vergleichenden und unterscheidenden Denken zu unterwerfen, sie unter ein einheitliches System von Begriffen zu ordnen. Ez utóbbi egy szoros történeti módszer keretében nem lehetséges,²⁾ egy el sem érhető, össze nem egyeztethető módszertani kapcsolat; itt vagy a történelmi, vagy az általánosítás után systematisáló módszer áll előtünk, mind a kettő lehetséges, de nem ugyanabban a műben. A történeti iskola nem is tűzhet ki a systematika célját. De úgy véljük nem is tűzte ki. Itt elhagyjuk a módszer kérdését általában, szólunk a történeti iskoláról magáról.

A történeti iskola *reactio*, de facto azonban sem a deductiv, sem az abstract izoláló elmélet ellen. Hildebrand a *Jahrbücher* előszavában kifejti: „a történeti szempont nem szolgálhat mentségül a közömbösségért, avagy azért, hogy a tudományt eltéríti a gyakorlati élet problémájától. A jelen megértése a legelőkelőbbben össze van kapcsolva a múlt megértésével.“ A történelmi szempont csupán eszköz, nem cél: a genetikus megértésről van csupán szó. Roscher ugyanígy nyilatkozik egy helyen, a történelmi megismerés voltaképp praktikus. Ebbe a történeti módszerbe azonban bizonyos természettudományi analógiák belejátszottak. Innen érthető, hogy saját módszerét történeti avagy „physiologiai“-nak nevezte. Schmoller szerint „néhány emberöltőre a megfigyelés és leírás háttérbe szorult; a dolgokat nagyon egyszerűnek gondolták, az általános emberi természetben vélték megtalálni a kulcsot, a mely közvetlen és kisebb fáradsággal vezet az ismeret szentélyéhez, mint az unalmas és időt rabló tapasztalás. Ez egyoldalúság elleni visszahatást tünteti fel a mi korunk³⁾“ Maga a történelmi iskola is érti, hogy tevékenységének javarésze *reactio*.

Menger a történeti iskolát mint sajátos és a maga korában helyes történelmi *reactiót* nem volt képes felfogni. A történeti iskola véleménye önmagáról más volt, mint de facto a mozgalom lehetséges eredménye. A történeti iskola sem állított fel új *methodikát*, bár követelte a régi *methodika* megszűnését, sőt a *methodikával* kelleténél kevesebbet fog-

¹⁾ *Über einige Grundfragen. Methode* (1893.) 278. 1.

²⁾ *Jahrb. für Nationalök.* III. F. 24. Bd. 87—133. Wagner, Schmoller, Dietzel és Philippovichról. 107. 1. Schmollerről: *Es fehlt die Systematik und ist offenbar absichtlich diese Systematik vermieden worden.*

³⁾ *Einige Grundfragen*, 303—4. 1.

lalkozott,¹⁾ sokkal jelentékenyebb volt posíciója: az angol classicus azaz speculativ iskolával szemben új ismeretekre törekszik azért, mert az angol iskola korai általánosításai gyakorlati normáknak nem alkalmasak és mert gyakorlati normákra ez időben szükség volt, a történelmi iskola egy időre félretéve a tisztán elméleti vizsgálódást, oly ismereteket nyújt, melyek bár csupán ama kor specialis ismeretén alapulnak — régebbi korok vizsgálata is csupán amaz egy kor megvilágosítást célozza — mégis módot nyújtanak épp ama kor szükségleteinek megfelelő gyakorlati normák felállítására. Gyakorlatilag természetes szükség volt, de a methodika elméleteibe sajátos ellentmondások jöttek be, 1. mert a gazdaságtörténelem nem lehet teljes, midőn régebbi korokban csupán a jelenre való vonatkozást kereste, 2. sem a theoretikumot nem fejlesztheti systematikus alapon ezáltal. A történelmi iskola tehát sem nem historikus, sem nem theoretikus, hanem elsősorban praktikus. Hogy ezzé lehessen, elsősorban az angol speculativ iskola tételeit, melyekből vont gyakorlati következtetések tényleg nem egyszer tévesek voltak, bírálni kellett. Ezért a történelmi iskola kevésbé constructiv, új tudományos rendszert alkotó, hanem kritikai. „A történelmi iskola legelső sorban, mondja Hasbach, nem az elmélet ellen küzdött, hanem a gazdasági és társadalmi politika ellen, melyet a classicus iskola és az epigonok vallottak.“²⁾

Az elméleti, rendszeres vizsgálódásokba azonban kifogásolandó ellentmondás hatott. A mit Menger 1883-ban előrelátott, módszertani szempontból tényleg szükségszerű s így könnyen előrelátható következmény volt. „A régi nem-történelmi iskola jólismert elméleteinek rendszeres tárgyalása megszakítatik vagy elferdítettik teljesen külsőleg hozzákapcsolt történelmi toldalékok által, s ezáltal oly szerkezet állott elő, mely sem nem elmélet, sem nem történelem, a legkevésbé azonban elméleti közgazdaságtan történelmi szempontból.“³⁾ Menger azonban egy dologban tévedett: a történelmi iskola nem új elméleti módszertani álláspont szükségéből indult ki, hanem a régi classicus gazdaságtan által suggerált gyakorlati reform eszmék helyettesítésének szükségéből.

A történelmi szempont azonban nem volt határozott. Roscher művéről Ashley úgy nyilatkozik, valóban történelmi adatokkal közbeiktatott Milltől kevésben különbözik. Roscher helyeselte, midőn az ő módszereit Hildebrand történelemphilosophiainak és nem történelminek nevezte. Az

¹⁾ Nem az irodalom mennyiségét értjük, hanem a hivatottak számát a historizálók közül.

²⁾ *Zur Geschichte des Methodenstreites in der politischen Ökonomie, Jahrb. f. Gesetzgebung u. Verw.* 1895. 278. 1.

³⁾ Menger, *Untersuchungen* 119. 1.

általános fejlődés kutatása a történelemtől módszertani szempontból tényleg különbözik, s ebből kifolyólag Roscher módszerét nem lehet szoros értelemben történetinek nevezni. Ebből az általánosító fejlődés-vizsgálatból kétségtelen széleskörű történetconstructiónak kellett származni. Ily construáló, a fejlődés általános vonásaival operáló jelleg Schmollernél is kétségtelen. Az ő műve dinamikus sociológiához, vagy gazdasági általános morphogenetikához, de nem rendszerhez hasonló. Ez a módszer, a mennyiben a történeti iskoláé általában, tehát sociológiai módszer, és nem történelmi, Seignobos szavával élve, Schmoller „généraliste“, nem egyéb.

Ebbe a kérdésbe azonban a törvények lehetőségének és alkalmazásának problémája is belejátszik. E kérdést ezuttal csak a fentebbi problémával kapcsolatban világítjuk meg egy pontban. Többször megjegyezték már, hogy a történeti iskola álláspontja a törvényekkel szemben igen sajátos. Egyrészt törvények általánosságában kételkedik, másrészt kutatásának céljául épp fejlődéstörvényt tűz ki; ezekkel némileg ellentétben viszont tér, idő („Nationalität“) és a „történeti rend“ tekintetbevételét követeli, s végül „rendszerhez“ remél jutni. Térjünk vissza ismét az általánosított fogalmak keletkezésének vizsgálatára. Láttuk, hogy a közönséges pszichológiai fogalom, melynek a nyelvben kifejezése közönségesen a szó, egészen más, természetes és öntudatlan processus eredménye, mint a logikus fogalom, mely egy logikai átformálódáson ment át. A köznyelvben szereplő szavaknak megfelelő fogalom tehát egy, a legtöbbször abstractiótudat nélküli, részbeni általánosításon ment keresztül. Ha feltesszük, hogy helyesen (logikusan) általánosított fogalom közötti kapcsolatot egy hasonlóképp általános törvény fejez ki, úgy könnyen észrevehető, hogy a csupán tipikus képzetek közti kapcsolat nem törvény, hanem attól jórésztben különböző. Az általánosított fogalomnál legelső sorban abstrahálunk concret tér- és időbeli körülményektől. A tőkeamat, a munkabér, a mennyiben teljes mértékben általánosítottuk, nincsenek kapcsolatban ama körülményekkel. Ugyanigy van a törvénnyel is. Ámde a tipikus képzet, mint említettük, nem tökéletes, logikai általánosítás eredménye, s mind a mellett mégis ily tipikus képzetek szerepelnek a köznyelvben, melyek mindig fentartanak bizonyos tér- és időbeli kapcsolatot. Ez a magyarázata annak, hogy a törvény, melyet a classicus gazdaságtan formulázott, könnyű félreértésre vezethetett, mert a csupán pszichológiai, tipikus képzet (fogalom) nem helyettesíthette a logikailag, jogosan általánosított fogalmat és épen az előbbi a köznyelv körébe tartozván, átszármaztatta azon véleményt, hogy maga a törvény is a concret tény-complexumra vonatkozik, mint azt pl. a wages-fund-nál láthattuk. A törvény tehát jogosulatlanul csupán tekintély-

ként szerepelt, holott a logikailag helyesen képzett természettörvény nem szerepel concret normaként. Ennek a megsejtése birt arra, hogy a történelmi megismerésmód sajátosságát kiemelve, normák helyesebb concret formulázása felé haladjunk. Épp azáltal, hogy az akkor meglevő normák érvényességét kritikai vizsgálódása tárgyává tette egyrészt, másrészt szükséges volt, hogy oly normákat alkosson, melyekben megvan a tudat, hogy bizonyos idő- és térbeli körülmények megfelelő pontjához kapcsolódnak. Vagyis arra az eredményre jutott, hogy az elméleti gazdaságtan által ezideig kifejtett törvények nem tehetők alapjává gazdaságpolitikai elveknek. Ha a történelmi iskola ez utóbbiban tünt ki, ugy de facto bár módszerével sokat foglalkozott, nem volt ment bizonyos benső ellentmondásoktól; éppen azért, mert saját módszerének fontosságáról minden kétségen felüli tudata volt, kritikája kifelé irányult.

E módszertan keretén belül tehát ellentmondások találhatók, melyek nem is győzhettek meg mindenkit; Bucher¹⁾ pl. így nyilatkozik: „tényleg nincs más kutatási módszer, mellyel a forgalmi jelenségek complicitását megközelíthetnők, mint az izoláló abstractio és a logikai deductio“. a miben egyszerűen az általánosítás nélkülözhetetlensége van kifejezve. De igen ritkán van meg a tudata, hogy mindezek nem technikai kérdések, hanem általános ismeretelméleti actusok eredményei, melyek nem a tárgytól függenek, hanem a tárgy foglaltatik a megfelelő ismeretformába. A nemzetgazdaságtanban, mondja Neumann, a „tipikus tulajdonképp fictio“ (Typisches soll gedacht, d. h. fingiert werden), míg a természettudományokban „tipikus van“ (besteht Typisches), holott az ismeretelmélet értelmében mindakettő egy formáló actus eredménye. Ugyanigy a technikai és ismeretelméleti, illetőleg módszertani kérdés felcserélése vezetett a „történelmi“ módszerhez, melyet teljesen más értelemben vettek fel (historisches Material). Ugyanigy csupán technikai kérdésként van fölvetve a problema egynémely historikusnál is. Seignobos²⁾ is azt mondja, hogy a társadalomtudomány anyaga hasonló a történeleméhez. Technikája is hasonló természetesen, de ez még nem történelmi felfogásmód, módszer. A jelenségek, mondja Seignobos, igen szűk határok között figyelhetők meg, közvetlenül mindig fel kell használnunk a mult tényeit is (Il faut toujours recourir au procédé indirect, au document). Mivel azonban nem lehet különbséget tenni szorosán actualis és a mult tényei között, valamennyit documentumnak tekintjük és történelmi technikával dolgozzuk fel. Ugyanigy Schmoller is historikus módra documentumnak tekint mindent. De e specifikus histo-

¹⁾ *D. Entw. d. Volksw.* 77.

²⁾ *La méthode historique appliquée aux sciences sociales.* 1901. 14. l.

rikus technika nem egyszersmind helyes módszertani fölfogás, mert fogalmak, kapcsolatok, törvények, normák kérdése nem ama specifikus historiai technikától függ. Minden: történeti „anyag“ (document) oly tétel, mely egy történelem technikai convencionális tétele lehet, de nem ismerettani, vagy logikai. A kérdést már Menger egész helyesen állítja föl: tévednek azok, a kik a „történeti szempontot az elméleti közgazdaságtanban oly módon akarják érvényesíteni, hogy a közgazdaságtan elméletét nem a tapasztalatra általában, hanem kizárólag a gazdaság történetére akarják fektetni, azaz ez utóbbiban akarják látni az emberi gazdaság terén az elméleti kutatás egyedüli jogos empirikus alapját.“¹⁾ Ugyanigy Wundt is²⁾ „a concret vizsgálat lehetőleg az összes tényeket értékesíti, melyek a társadalom egy állapotára jelentősek lehetnek; nevezetesen a gazdaság- és népesedési statistikát is figyelembe veszi. Az eredetileg e vizsgálatokra használt kifejezés „történeti nemzetgazdaságtan“ legalább is igen korlátolt.“

Vannak bizonyos módszertani szükségszerűségek, melyek a következők bizonyos irányát előre megjelölik. A fentebbiekben ezt iparkodtunk vázolni. Láttuk, hogy az általánosítás lehetőségének hármasszabása (tér, idő és nép) kifejezett volt. Célja concret és nem a klasszikus gazdaságtan általánosításának megfelelő normák, gazdaságpolitikai elvek közeli szükségének megfelelni. Hogy minő viszonyba jutott itt fejlődéstörvény, történeti és normatív módszer, azt ezen vizsgálódás keretébe nem helyezhetjük el, és más alkalomra tartjuk fenn. Itt az u. n. abstract vagy izoláló iskola³⁾ ellenhatásaként jelentkező kritikát világítottuk meg. A kritika nem volt mindenütt jogosult. Legkevésbé az általánosítás vagy abstractio módszertanáé. Egy dolog világos az általánosítás megszorításából: így lehetetlen új rendszerhez jutni, mert egy systematisáló tudomány fogalom rendszere lehet. A „történeti“ iskola bizonyos módszertani szükségszerű következmény folytán nem juthat rendszerhez.⁴⁾ Két teljesen különböző tudomány differenciálódására hatott csupán: az elméleti vagy systematisáló (Mengernél exact) és a descriptiv (Wundtnál concret) közgazdaságtan distinctiójára.⁵⁾

¹⁾ *Untersuchungen* 121. l.

²⁾ *Logik* 2. k. II. 2. 523. l.

³⁾ Az ezzel kapcsolatos u. n. deductiv módszer ismét a gazdaságossági alapelvvel együtt tárgyalható, s nem a fentebbi problémával.

⁴⁾ Ezért még oly gazdaságtörténész is, mint Ashley, kételkedőleg nyilatkozik ez iskolával szemben ld. *Palgrave*, II. 314. és *Economic Journal* 1907. L'ecole historique a reunion de beaux *matériaux*. De nem jutott új rendszerhez. Ch. Gide et Rist, *Histoire des doctrines econ.* 1909. 471. l.

⁵⁾ Ugyanigy Keynes 142 two stages in economic doctrine, which may be called the abstract and the concret stage resp.

De még nem teljesen a normatív módszer határozott kidomborítására. Ellenkezőleg korokat vizsgált, általánosító összehasonlítással, encyklopedikus ismeretek bőségével,¹⁾ nem csekély mértékben eredményes morphogenetikai módszerhez, sociologiai dynamikához hasonlóan, de nem a tulajdonképpeni történeti módszer szerinti vizsgálatához jutott. Jevons, kinek logikai műve ma is az elsők között áll, korán előrelátta, hogy a történeti módszer systematisált új elmélethez nem vezethet. Két tudomány meg fog maradni külön, az elméleti, mely általánosít és törvényeket kutat, és egy — tulajdonképp gazdaságtörténet.²⁾ Felismeri, hogy a történeti iskola nem alkothat az elméleti abstract iskola helyébe új elméletet, hanem az abstract iskolán kívül egy új, subdivisionált³⁾ részt. It is only by subdivision, by recognising a branch of Economic Sociology.⁴⁾ De előre rámutat egy közeli téves következtetésre; ha igazoljuk, hogy a systematisáló-általánosító és concret-descriptiv (történeti) módszer „különbözik“ egymástól, még nincs igazolva, hogy egymást kizárják. It is surprising how often men, even of the highest powers, falls into a logical fallacy which has not, I think, been dubbed with any special name, but might fitly be called the fallacy of exclusiveness.⁵⁾ A kizárólagosság téves következtetése tapad egy történeti módszerhez, mely legföljebb csak részben történeti.

Dékány István.

¹⁾ Schmoller rendszerébe, mint egy bírálója mondta, a meglévő ismeret közül »sind alle die Steine eingemauert«... de csupán összehányva (?).

²⁾ Any group of object may be studied, either as regards the *law* of action of their component part, irrespective of time, *or* as regards the *successive forms* produced from time to time under the action of those laws. Schmoller saját, a régi kameralistikára alkalmazott itéletét alkalmazza — »und endete zuletzt in gedankenloser Polyhistorie« — a mi azonban csak a rendszer nézőpontját érintheti.

³⁾ Subdivision helyett ma mindenütt Spencer »differentiatioja« használatos.

⁴⁾ *Theory* 3 ed. 20. l.

⁵⁾ *The future of political economy, The princip les of economics. A fragment*, London, 1905. 187. l.

Értékelés és ár.

I.

Egy kedves tanárom, a kit ritka, de mély és szellemes tanácsai és utasításai miatt mesteremül tisztetek, nemrég azt mondá nekem: „Az „érték“-kel ne foglalkozzék, mert az egy metaoeconomikus probléma“.

Ez a kijelentés gondolataimnak lökést adott, melynek csak a közelmúltban jutottam tudatára, de mely már régen dolgozott bennem. Sehogyssem tudtam figyelmemet az érték kérdésétől eltéríteni.

Kétségtelen, hogy az „árat“ a legnagyobb igyekezettel sem tudtam metaoeconomikus jelenséggé bélyegezni. Hiszen az ár a gyúpont, melyben a gazdasági élet összes szálai találkoznak, hogy ismét szertefusanak. Ha van valódi exact gazdasági fogalom, úgy bizonyára az ár az.

Nyilvánvalóvá lett előttem az is, hogy a határhaszonelmélet legnagyobb érdeme éppen, hogy az árképződésnek az érték általános alapjaival való összefüggését bebizonyította. Ha tehát az ár gazdasági jelenség, akkor már ennél fogva az az érték is.

Egyetlen értelemben mindenesetre helyes az értéket metaoeconomikusnak nevezni. A gazdasági élet két nagy folyamata: az energiát fogyasztó termelés és az energiát termelő fogyasztás tele vannak a legkülönbözőbb, nem gazdasági tartalmú lélektani, társadalmi, technikai és élettani jelenségekkel, tisztán gazdaságiak csak a két gazdasági folyamat érintkező pontjaiban találhatók. Így az értéknek is vannak különféle élettani és lélektani alkotó elemei, melyeket valóban metaöconomikusoknak nevezhetünk.

De azt hiszem, mégis kelleténél többet philosophál, a ki az értéket lényegében nem gazdasági jelenségnek tekinti. Pedig a túlságos philosophálás miatt a gazdasági érték elmélete már egyszer csütörtököt mondott. Kevesebb philosophia akkor is több lett volna.

Elsősorban a classicus értékelmélet német képviselőire gondolok, akik igen tudós és meglehetősen tudálékos módon a javak „an sich“ hasznosságát megállapítva, megerősítették a régi tanokat arról, hogy

a levegő hasznosabb az ékszernél, a vas az aranynál. Minthogy azonban a valóság ezeknek az okoskodásoknak egyszerűen hátat fordít, az ékszer drágább és óhajtottabb lévén a levegőnél, az arany a vasnál, az értelem is hátat fordított a valóságnak és megállapította, hogy a valóság értelmetlen és a javak árainak semmi közük sincsen tulajdonképpeni értékükhöz. Már Zuckerkandl megállapítja, hogy az angol classicusok tulajdonképpen hasonló nézeten voltak. Csakhogy ezek angolok voltak, kiknek nehezebben esett a valóságot az értelemnek, mint a bölcsekedést a valóságnak feláldozni. Nem azt mondták hát, hogy: az árjelenségek értelmetlenek, mélyedjünk bele a tulajdonképpeni érték tanába, hanem azt: az értékről való okoskodások eredménytelenek, lássuk, hogy alakulnak az árak.

Igy aztán egy mechanikai árelmélethez és egy philosophikus értékelmélethez jutottak, mely mindkettő jórészt a levegőben lógott.

A határhaszonelmélet művelői voltak tulajdonképpen az elsők, kik az értéket gazdasági jelenségnek tekintették. Mig addig általános módon „a javaknak a gazdálkodóra nézve való jelentősége”-t definiálták, most azt mondták: „a jelentőség, melylyel a javakkal való rendelkezés a gazdálkodóra nézve bir, vagyis az elmélet mélyebb értelme szerint: a jelentőség, melylyel a javak gazdasági cselekvésünk számára birnak.” Erre az eredményre pedig az által jutottak, hogy a javak általános, faj szerinti hasznossága helyett a javak esetenkénti konkrét hasznosságát vették figyelembe. Felismerték, hogy sohasem az emberiség értékesíti a búzát, a vasat, az aranyat, mint jószágfajt, hanem egyes gazdasági egyedek értékelnek meghatározott arany, vas, vagy buzamennyiségeket.

Ismeretes, hogy miként sikerült a határhaszonelméletnek az értéket az árral összefüggésbe hozni. Igaz, hogy kissé lazán épült hidon át jut a subjectiv értékeléstől az objectiv árjelenségekig. Azért szeretné is tagadni az objectiv értékelés lehetőségét és az u. n. objectiv értéket teljesen a subjectiv értékelések végeredményeként igyekszik feltüntetni.

De ha tovább követjük az általa kijelölt utat, úgy el kell ismerünk, hogy kizárólag individualis értékelések csupán zárt egyéni gazdaságban lehetségesek. Mert hiszen az értéket úgy kell felfognunk, mint ama energiamennyiségek (anyagi vagy munkaáldozatok) mértékét, melyet a gazdasági tevékenység folyamán egy jószágért odaadni készek vagyunk. Ez indít bennünket gazdasági cselekedetre. Az egyéni gazdaság keretén túl nem terjedő minden cselekedetet így tényleg individualis értékelések határoznak meg. De vannak-e még a modern közgazdaságban, a forgalmi gazdaságban oly gazdasági cselekedetek, melyek az egyéni gazdaság szigorúan vett keretét át nem lépik? Bizonyára még nem jutottunk annyira, hogy egységesen irányított termelési folyamattal sze-

rezzük be az egész közgazdaság jószágszükségletét. De épp oly messzire távolodtunk már attól az (talán csak képzeletben létezett) állapotól, melyben minden gazdasági egyed egymaga állította elő teljes jószágszükségletét. A gyáros már nagyszámú fogyasztóval áll szemben. Az általa előállított árúra vonatkozó egyéni értékelése sohasem bírta volna rá a gyáralapításra, de épp oly kevéssé idézte ezt elő bizonyos meghatározott vevőinek szükséglete és értékelése. Csak azért alapíthatta a gyárat, mert vevői összességével került szembe. A mai szabad versenyben azonban a gyárosnak bármely szakmában máról holnapra változik vevőköre. Csak az az egy a bizonyos, hogy a vevők összessége áll szemben az eladók összességével. Nem lenne-e sokkal egyszerűbb, ha a kereslet és kínálat általános viszonylata határozná meg az értéket, tehát az árat is, mint egy óriási, finom, szövevényes hálója oly subjectiv értékeléseknek, melyek a nélkül, hogy bármily szerves befolyásuk lenne egymásra, sorakoznak egymás mellé? Holott éppen a szabad verseny lényegénél fogva minden gazdaság kihat a többi gazdaságok összességére, tehát minden értékelés az összes többi értékelésekre?

A következőkben be akarjuk bizonyítani, hogy a határhaszonelmélet szükségképpen egy társadalmi értékelés feltevéséhez vezet el szemben az újabb elméletekben uralkodó individualis és subjectiv értékelésnek. Ennek a „specialis érték“-nek természete hasonlít az u. n. „objectiv érték“-éhez, a nélkül azonban, hogy *contradictio in adiecto*-vá válna, mint emez. Mert itt a társadalom mint értékelő alany adva van, holott a régebbi objectiv érték — többé-kevésbé tisztán — a javak „magukban való“ (*an sich*) értéke volt. Ennek a socialis értéknek segítségével visszaadnók a termelési költségnek is azt a jelentőséget, melytől a határhaszonelmélet megfosztotta és bebizonyítanók, hogy a termelési költség az értéknek a hasznossággal egyenlő rangú alkotóeleme és nem vezethető erre vissza.

* * *

Az előadottak értelmében e tanulmány első sorban a szigorúan forgalmi gazdasági értékjelenségekkel foglalkozik, tehát különösen a szabad verseny mellett állandóan termelt tömegjavak értékelésével. A tőkejavak, a lassan fogyasztódó tartós javak, az affectiós érték érdekes eseteiről ezúttal nem lesz szó.

Kiindulásunk alapja oly abszolút korlátlanul hatásos gazdasági verseny, mely által adva van számunkra egy teljesen szilárd érték mérő is. Mert ugyanakkora nyereséget minden esetben csak úgy érhetünk el, ha minden áldozat szükségképpen pontos ellenértékeért cserélődik ki: a mi időben és helyben teljesen egyenlő pénzértéket tesz fel. Hogy ez a tételünk mily következtetésekhez vezet a pénzt illetőleg, arra ezúttal

nem terjeszkedünk ki. Attól is eltekintünk egyelőre, hogy tételünk szélesebb lélektani vagy társadalomtudományi alapjaihoz visszanyuljunk.

II.

Számos jószág — talán éppen a legfontosabbak — különböző irányú használhatósággal bir. A legalárendeltebb, még gazdaságos használatuk fontossága határozza meg értéküket. A használat határa változhatik: akkor megváltozik a jószág értéke is. De ennek az értékváltozásnak szükségképpen a használhatóság lehetséges határain belül kell maradnia. Valamely fűtőberendezésnek kisebb-nagyobb lehet az értéke egy háztartásra nézve a szerint, hogy van-e már más kályha vagy sem, illetve hogy milyen az éghajlat. De értéke mégsem emelkedhetik soha oly mértékben, mint teszem az élelemé. Felfogható a javak eme használhatósági skálája, mint megannyi lehető érték, melyek közül azonban egy adott időpontban csak egynek van gyakorlati jelentősége. Ebben a szerepében tárgya a jószág értékelésünknek és válik ezáltal gazdasági cselekvésünk indító okává, míg az összes, a jószág „általános“ jelentőségére irányuló fontolgatásaink nem egyebek hiábavaló bölcselkedéseknél.

A határhaszon határozza meg a sokak által kifejtett és eléggé ismeretes módon a javak értékét az egyes gazdaságon belül, vagyis a még gazdaságos legkisebb haszon lesz az érték. De valamint az egyes gazdaságon belül vitássá válhatik, hogy a jószág több irányú használhatósága folytán melyik szükségletet elégítsük ki vele, akképpen küzdenek a közgazdaságban a fogyasztók különböző körei a szükségleti cikkek birtokáért. És az ár itt hasonlóképpen alakul ki, mint a hogyan amott a különböző lehetséges értékelésekre tekintettel az érték meghatározást nyert. A vevők értékelései is skálát alkotnak. A magasabb fokozatoknak azonban nincs befolyásuk az árra; ennek magassága a szerint alakul, hogy még az utolsó, a jószághoz jutó vevő kielégíthető legyen. Ennek az értékelése lesz a mérvadó, ennek megfelelően fogja a keresők összessége a jószágot értékelni, fog vele gazdálkodni.

Ezt a folyamatot — mely úgyszólván egy különös esete a határhaszonelméletnek — már akkor felismerték és elismerték, midőn az mint kifejezett értékelmélet nem is létezett. De az individualis értékelési folyamattal való minden hasonlatossága mellett is egy lényeges pontban különbözik ettől.

Az individualis értékelésnél nem történik egyéb, mint hogy a jószágnak valamennyi lehetséges használhatósága közül egy bizonyos hasznosság határozza meg az értékét, minden más lehetőség helyett. A tár-

sadalmi értékelés esetében ez a szerep az utolsó vevő által meghatározott árnak jut. Minden vevő a szerint a haszon szerint értékeli a jószágot, melyet az utolsó vevőnek nyújt. Ez azonban azt jelenti, hogy a fogyasztók többségére vonatkozólag egy teljesen kívülök álló értékelés a mérvadó. Ezt az értékelést nekik el kell fogadniok. De miért? Hogyan?

Erre a kérdésre alig adhatunk kielégítő választ mindaddig, míg csupán a subjectiv, individualis értékelést fogadjuk el létezőnek. Ha ebből indulunk ki, lépten-nyomon ellentmondásokra akadunk.

Ki az alanya és mi a tárgya az árt meghatározó értékeléseknek? Ha felteszszük, hogy minden egyén külön értékeli a maga számára, úgy kell, hogy mindegyiknek a közgazdaság teljes jószágmennyisége rendelkezésére álljon. Akkor pedig, hogy tulajdoníthat egyáltalán értéket a javaknak?

Ezt feltenni pedig annyi lenne, mint hogyha a szükségletek lélektani összessége helyett egy tetszés szerint kiragadott szükségletet vennénk figyelembe, ezt önállósítanók és tennők összes gazdasági cselekvésünk kizárólagos indító okává. Mert miként az emberi lélekben a különböző szükségletek harcot vívnak egymással az érvényesülésért és az egyik ereje nincs befolyás nélkül a másik kielégítésére, úgy küzdenek mindannyiunk jószágtértékelései egymás ellen. Még a ki tagadja is, hogy a közgazdaság összes tagjainak értékelései magasabb egységekké forrnak össze, be kell hogy ismerje azt, hogy harmadik személyek értékelései befolyást gyakorolnak saját értékelésére. Mert hiszen ez a befolyás naponta megnyilvánul ama árváltozásokban, melyek a kereslet és kínálat hullámváltozásai folytán beállanak. Hogy egy nekem idegen másik vevő pusztá jelentkezésére felszállanak az árak, hogy valamely jószágot kevesebbre értékelek azonnal, mihelyt sokoldalú kínálatról értesülök, mindez igazolja, hogy kivülem álló tényezők befolyásának vagyok kitéve. Szó sincs róla — fogják mondani — az új vevők, illetve eladók fellépése folytán egyszerűen a jószág határhaszna tolódik el és így az értékváltozását ismét visszavezettük az értékelő egyénre.

Itt azonban kettőt kell megkülönböztetni. Tagadhatatlan, hogy minden értékelésnek az egyén az alanya. Az érték mindig vonatkozásban áll az értékelő egyénnel. De ez még nem jelenti, hogy kizárólag az egyén határozza meg azt. A színeket csupán szemünk utján érezhetjük meg, de ez még nem jelenti azt, hogy a színeket szemünk határozza meg.

Állítsunk egy vevőt szembe egy eladóval. Mielőtt megegyeznének, jelentkezik egy másik vevő, mire a korábbi valamivel magasabb áron biztosíthatja az árút a maga számára. A nagyobb kereslet, mondják,

felemelte a határhasznot. De, először is, az értékelésben való változás kizárólag a vevőn kívül álló indoknak tulajdonítható. Azután: ha kizárólag két oly értékelővel van dolgunk, kik közül egyiknek sem kell a a kívülük álló értékeléseivel törődni, nem áll-e rendelkezésükre oly jószágkészlet, hogy kielégítésük csaknem korlátlan? És tegyük fel, hogy az ár ily körülmények között is emelkedhetik. Hát akkor miért emelkedik csak egy csekélységgel? A kereslet megkétszereződött, hiszen akkor az árnak is nagy mértékben kellett volna emelkedni, hacsak még más tényezők nem működtek közre meghatározásánál. Az áralakulást csak úgy tudjuk logikusan megmagyarázni, ha elfogadjuk, hogy a vételek összessége áll szemben az eladások összességével és az ezekben rejlő tényezők minden egyes üzletet befolyásolnak.¹⁾

Mily folyamaton keresztül állapodik meg az ár hozzávetőleg az utolsó, még kielégítéshez jutó vevő értékelésének magasságában?

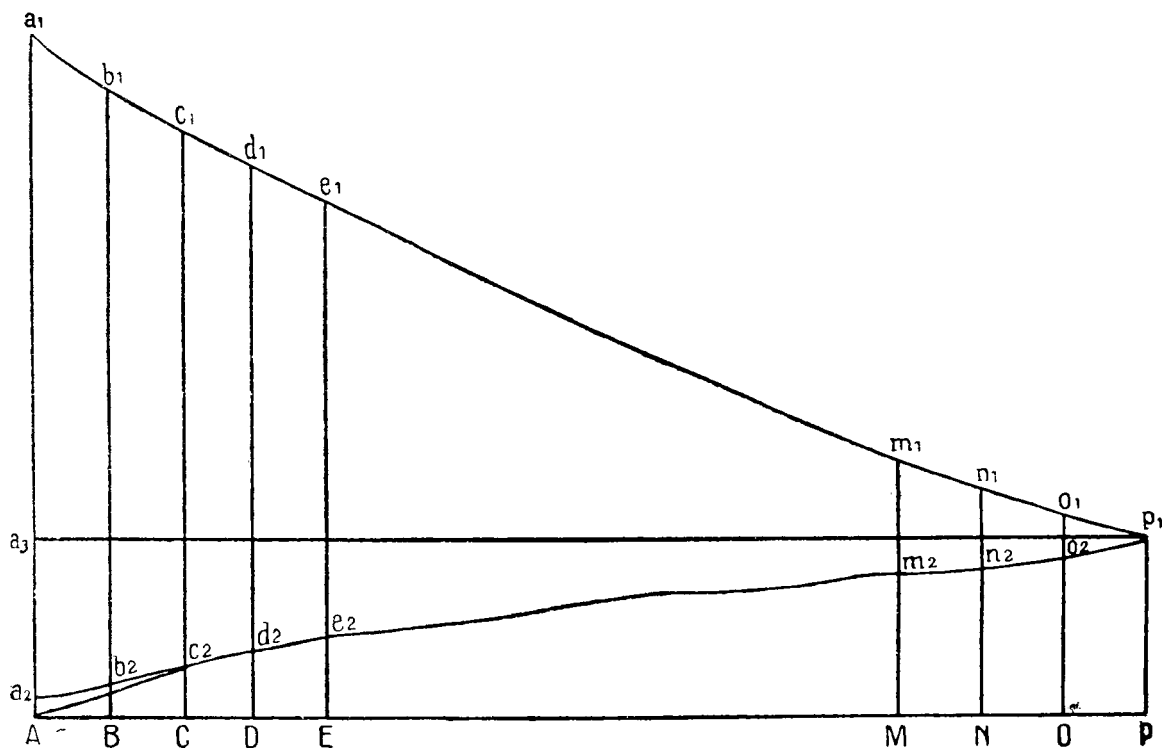
Az egyéni értékelésnél annak köszönheti jelentőségét a határhaszon, hogy mértéke ama erő kifejtésnek, illetve áldozatnak, mely a jószág birtokáért gazdaságosan hozható. De az utolsó vevő értékelése is egy hasonló jelentőségű értékelés. Megfelel ama legdrágábban dolgozó termelő költségeinek, a kinek termelvénye a szükséglet fedezéséhez még szükséges. Áldozatnak mérése útján áll tehát elő az ár is: amaz áldozat mérése által, melyet a társadalomnak a jószág egy egységeért hoznia kell. És ez az áldozat azonos a jószág társadalmi határhasznával: ama haszonnal, melylyel az utolsó vevőre nézve bír. A többi lehetséges magasabb használhatóság nincs befolyással az ár magasságára. Teljesen mellékes, hogy a leggazdagabb fogyasztók bizonyos feltételek mellett az ár kétszeresét, sőt háromszorosát is készek lennének megadni.

Hogy pedig ez az értékelési folyamat más, mint az individualis, kitűnik akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a társadalmilag meghatározott ár még egy másik értékelésnek is alá van vetve és ezáltal minden egyes gazdálkodóra nézve más-más jelentőséggel bír.

¹⁾ Egy ismerősöm ez érvelésre másképp válaszolt. »A határhaszon fölemeléséről szó sincs, mondta, de az új vevő kényszeríti az elsőt, hogy árajánlatával a jószág határhasznát jobban megközelítse.«

De azt hiszem (ha tiszta szemmel tekintjük a dolgot), ennek az érvnek a jobbkeze nem tudja mit csinál a balkeze; és az egyikkel nagyobb részt szakít a határhaszonéletbe, mint a melyet a másikkal valaha befoldozhat. Ha csak a második concurrens kényszeríti a vevőt, »hogy a jószág határhasznát megközelítse,« akkor e concurrens nélkül becslése szükségképpen más tényeken alapult, mint a jószág határhasznán. És így ez az ellenvetés teljesen ignorálja a határhaszonnak minden egyes értékelési, minden egyes cseretényben való jelentőségét, míg az itt kifejtettek a határhaszon jelentőségét teljesen elismerik és csak bizonyos tekintetben kívánják a socialis értékelés fogalmával kiegészíteni és pontosabban meghatározni.

Az a_1-p_1 görbe ábrázolja a társadalmi értékelés kialakulását. A gazdag vevők magasabb $Aa_1 Bb_1$ stb. értékelései egyáltalán nem jönnek figyelembe; ezek akkor válnának meghatározókká, ha a termelés annyira megcsökkenne, hogy csak egy vagy két fogyasztó jutna kielégítéshez. A Pp , merőleges határozza meg a pénzbeli árt, melyet az a_3-P_1 vízszintes ábrázol. Ezt az árat fogja a jószágért adni minden fogyasztó. De csak természetes, hogy ennek az árnak mindegyikükre nézve nincs ugyan az a jelentősége. P . számára, a ki csak bajjal tudja előteremteni, az a pénzmennyiség egész más jelentőséggel bír, mint A számára, a ki a kérdéses jószágot még az A a_1 ár mellett is beszerezte volna. Ezt az

$a_2 P_2$ görbe szemlélteti, P_2 azonos P_1 -el. Itt már minden érték, tehát az A a_2 , B b_2 stb. jelentőséges, mert már nem a társadalmi, hanem az individualis értékelés forog kérdésben.

Ekként megmagyarázódik az az ellentmondásszerű jelenség, hogy éppen azok értékelik legalacsonyabban a javakat, a kik szükség esetén a legmagasabb árt fizetnék érte.

III.

Csaknem csodálatos, hogy egyedül a hasznosság kérdése a határhaszonelmélet alakjában mily szövevényes gazdasági folyamatok felderítésére elég, holott a régi hasznossági elmélet azoknak a közelébe sem jutott és át kellett engednie őket a termelési költségek, a kínálat és

a kereslet játékanak. Csaknem önkéntelenül vetődik fel a kérdés, vajon nem foglal-e magában a határhaszon fogalma oly elemeket, melyek nem a hasznossági motivumból erednek és abba joggal bele sem magyarázhatók?

Úgyszólván minden jószág különböző alkalmazásban többféle hasznot nyújt. Némelyiknél ez kézenfekvő: mint a gabonánál, vasnál, fánál, tehát főleg a természeti állapotban levő javaknál. De még a kikészített és ama javaknál is kimutatható ez, melyeknek mikénti használata meg van szabva. Egy fiatal házaspárra nézve csekély hasznosságú egy második ágy, vagy berendezésük első hat széke értékesebb rájuk nézve, mint a második hat. Továbbá a társadalmi értékelés elismerése esetén azt is el kell ismernünk, hogy oly szükséglet, mely nagyobb erőket képes kielégítése érdekében mozgósítani, hatalmasabb is, mint az, mely csak szerény erőszakkal mehet a harciba. Így lehet különböző határhaszna, tehát értéke valamely jószágnak a társadalmi értékelés mellett is a szerint, a mint a gyengébb vagy csak az erősebb vevőkörök elégíthetők még ki belőle gazdaságosan.

Gazdaságosan. Mit foglal ez a kitétel magában?

Gazdaságosnak nevezik azt a fogyasztást, melynél az elért szükségletkielégítés még jelentékenyebb, mint a beszerzés által okozott áldozat. E határon felül még többféle fogyasztási mód lehetséges és viszonylag is lehet nem gazdaságos, ha valaki előnyben részesíti a jelentéktelenebbet a nagyobb hasznossággal járóval szemben. De ezek az esetek is az előbb említett általánosabb határon belül vannak. Ez a megállapítás, úgy hiszem, alapjában véve kényszerítő erejű és figyelembe vételével a határhaszon tétele következőleg alakul:

A jószág értékét az a legalárendeltebb szükségletkielégítés határozza meg, mely még meghaladja jelentőségében a (szükségképpen) beszerzési költségeket.

Nyilvánvaló ebből tehát, hogy a határhaszon elméletét éppen nem tisztán a hasznosság motivumának alkalmazásából nyeri. Ez a motivum magában ma sem vezetne jobb eredményekhez, mint a régebbi subjectiv értékelméletnél. A valósággal összefüggésbe hozatalához nagyon is szükséges, hogy az értékelést ne tekintsük a hasznosság mintegy metaphysikai, abstract, általános érvényű értékelésének, hanem ki kell emelnünk, hogy az értékelés concret és esetenkénti és csak oly meghatározott gazdasági helyzetben alakul ki és válik érvényessé, mely a sok lehetséges határhasznosság közül egynek oly túlsúlyt biztosít, melynek folytán a gazdasági cselekvésre elhatározóvá válik, és hogy az a tényező, mely az egyik vagy másik értékelésnek a diadalt megszerzi, a termelési költség.

De hiszen megfordítva, a termelési költség lehetséges magasságát

éppen a jószág határhaszna határozza meg. Ha előbbi a jószágnak új különösen nyereséges alkalmazásai folytán emelkedik, a költségek nem-sokára szintén ezt teszik, mert a kevésbbé nyereséges termelési lehetőségek is kiaknáztatnak.

Ez esetet könnyen visszavezethetjük felállított határhaszontételünkre. A magasabb értékelés melletti alkalmazhatóság folytán ugyanis a jószág eddigi alacsonyabb határhaszna, mely a költségekre való tekintettel még gazdaságos lenne, alkalmazásba többé nem lép. És ez a magasabb értékelés lehetővé teszi a költségek megnövekedését.

De legalább épp oly fontos az ellenkező eset, a mikor a költségek emelkedése vagy esése magával ragadja a lehetséges hasznosság határát is. Ha a vas előállítási költsége egy tökéletesebb eljárás következtében felére csökken, akkor alkalmazásának köre is rendkívül ki fog terjedni és lehetséges lesz használata ott is, a hol eddig esztelenség vagy pazarlás volt.

Ha a költségek csökkennek vagy emelkednek, ezt a mozgást (kevés kivétellel) a határhaszon is követi. Ha a határhaszon emelkedik vagy esik, követik ezt a költségek, mert a legtöbb jószágot különféle termelési költséggel lehet előállítani, melyek megfelelnek a használhatóság különféle fokainak. Haszon és költség egyenlő horderejű tényezői az értékelési folyamatnak. Egyik sem vezethető vissza a másikra. Sem a haszon a költségekre, — a miről később lesz szó — sem a költségek a haszonra, a mit azonban a határhaszonelmélet legtöbb híve mégis megtesz. Nyilvánvaló ez, ha meggondoljuk, hogy a haszon és a költség mindkettő alapján véve csak abstractio és a haszon az emberek vágyait, a költség pedig a természet ellenállását symbolizálja, egymástól teljesen különböző természetű és nem reducálható erőket.

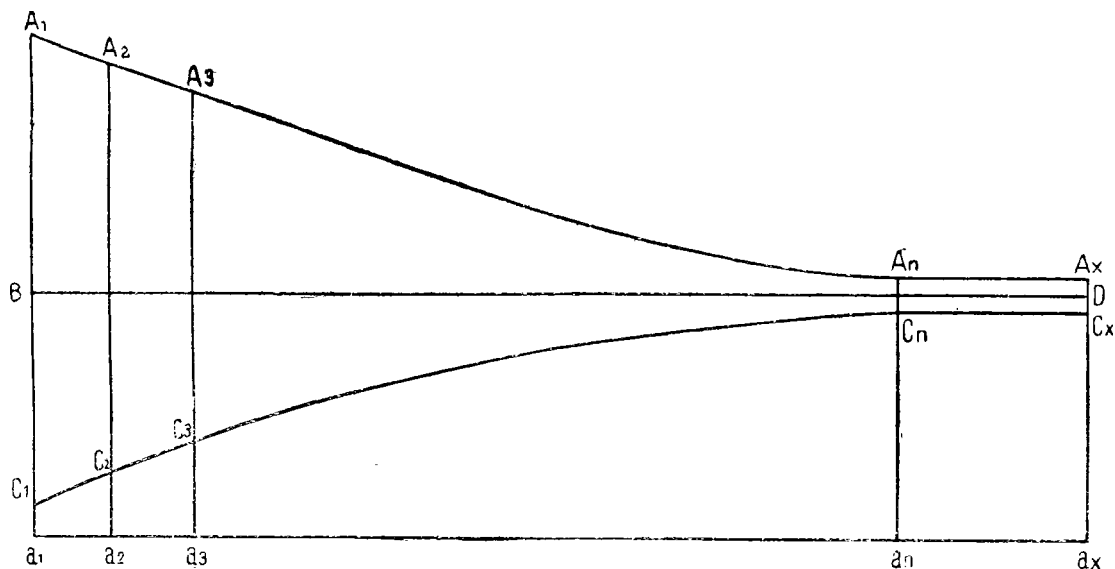
De ha nem akarjuk is eldönteni, melyik a kettő közül a mérvadó tényező az értékelésnél, azt el kell ismernünk, hogy a határhaszon és költség hullámozása többnyire párhuzamos és hogy a két tényező többnyire csaknem teljesen fedi egymást. Mindig fedik ugyanis egymást azon feltevés mellett, hogy a gazdasági szükségletkielégítések lehetőségét a gazdálkodó egészen a gazdaságosság határáig kimeríti. Ez azonban csak a gazdasági alapelv egyszerű folyamánya és az esetek legnagyobb részében tényleg be is áll.

Ez esetekben a szükségletek csökkenő sorozatával szembe kerül a munkaáldozatok emelkedő sorozata. De e szükséglet és ez áldozatok intenzitását csak a határszükséglet és határáldozat determinálja. A határszükséglet, vagyis a még kielégíthető utolsó szükséglet: mert ha a fogyasztónak meg kell magát szoritania, úgy csak ennek a szükségletnek kielégítése marad el.

Jövedelmünk egységeit tehát a szerint a kielégülés szerint fogjuk értékelni, a melyet egy ilyen egység, a legutolsó még kielégítésre került megszerzője fedezésére alkalmazva nyújtani tud. Egy sokszoros milliomos, a kinek határszükségletei jólétét komolyan már nem érdekelhetik, sokkal könnyebben fogja arra határozni magát, hogy egy ezrekbe került ebédet félretoljon és a szakácsot évi bére kiadásával elkergesse, mert egyetlen hajszál a levesbe került, mint egy szegény család, hogy a kenyérlevesét kiöntse. Mert a hézagot a milliomos oly vagyonrészekkel fedezi, melyek neki csaknem közömbös határhasznot szolgáltatnak, míg a szegénynek az új levesre azt a pénzt kell ráköltenie, mely különben is igen fontos szükségletének kielégítésére szolgált volna.

Azt a teljes munkaterhet, mely az egész jószágtömeg termeléséhez vagy megszerzéséhez szükséges, hasonlóképpen az utolsó ráfordított óra, a legfáradtságosabb munkaegység áldozatával mérjük. Ha csak napi 5 órát kellene dolgozni, élvezet lenne a munka. Ha megélhetésünket naponkinti éjjeli mulatozással szerezzük meg, az élvezet munkateherré változik. És mindenestre a hetedik, nyolczadik vagy tizenharmadik óra teszi sokaknak kinossá a munkát.

A legutolsó még szükséges munkaáldozat és a még lehető legutolsó szükségletkielégítés a gazdálkodás folyamában végtelenül megközelítik egymást, habár teljesen sohasem esnek egybe.

Úgy az egyes munkaáldozatok, mint a szükségletkielégítések nagyságát az $A_1 - a_1$, $A_2 - a_2$ stb. merőlegesek mentén mérjük. Az első és legkevésbé fáradtságos alkalmazott munkaáldozat nagysága tehát a_1 C_1 , az első és legjelentékenyebb szükségletkielégítési lehetőség a_1 A_1 stb. A_1 A_x a szükségletkielégítések vonala; C_1 C_x a munkaáldozatok görbéje. Tekintettel az első A_1 a_1 szükségletkielégítés terjedelmére és a vele

szemben álló $a_1 C_1$ munkaáldozat csekélységére, azt mondhatnók, hogy ezentúl minden további szükségletkielégítés az életviszonyok megnehezítésével jár. De ha pl. csak egy órát dolgozunk és csak a legfontosabbakat szerezzük meg, jelentékeny szükségletek maradnak kielégítetlenül és kiadós termelési lehetőségek kihasználatlanul. Jóllehet az a_2, A_2, a_3, A_3 stb. szükséglet kisebb jelentőségű a_1, A_1 -nél, de kielégítésüket mégis követelik. Az a_n, A_n, C_n gazdasági actus csak csekély érték-többletet szolgáltat a költségekkel szemben, még inkább lefogy ez az $a_x - A_x, c_x - C_x$ actusnál, de teljesen sohasem tűnik el. Az a_x, A_x és a_x, C_x az utolsó még gazdaságos szükségletkielégítést és a még utolsó munkaáldozatot ábrázolják: és meghatározzák úgy az egész jószágkészletnek a határhasznát, mint az egész munkaáldozat nagyságát. Látjuk, hogy a két nagyságot ábrázoló görbék abban a szakaszban, mely gazdaságilag fontos, párhuzamosan haladnak és rendkívül megközelítik egymást. Ezt az irányt asymptoticusan $B-D$ egyenes ábrázolja. (A szükségletkielégítés és munkaáldozat physiologiai viszonya természetesen egészen másképpen alakul. Ebből a szempontból tagadhatatlan, hogy a kielégítés jóval nagyobb az áldozatnál: az A_1, A_x és a C_1, C_x görbék mutatják ezt, a physiologiailag jelentős munkát és physiologiai élvezetet ábrázolván. Mert habár minden egyes áldozat gazdasági jelentősége a még szükséges utolsó áldozat terheségéhez igazodik, azért az első órák mégis kevésbé terhesek az utolsóknál és hasonlóképpen az alapszükségletek kielégítéséből eredő physiologiai élvezet nagyobb a határszükségleténél, mely pedig a magasabb fokú kielégülések értékének meghatározójául szolgál.)

Ugyanezt állíthatjuk a társadalmi hasznosságról és termelési költségekről. A szabadon termelhető javak ára is a legmagasabb, társadalmilag még szükséges költségekhez igazodik, melyek a reproductiójukhoz még kellenek; és ezek összeesnek ama leggyöngébb vevők meghatározó értékelésével, kik szükségleteiket még egyáltalán kielégíthetik.¹⁾

Az persze szükséges, hogy a physiologiai áldozat és kielégülés között bizonyos feszültség megmaradjon. Az utolsó fogyasztási és termelési actusnál is kell, hogy a kielégülés érzete az áldozatnál nagyobb legyen, mert különben az illető gazdasági actus soha nem jönne létre. És a nem létrejött, azaz nem gazdaságos, lehetetlen gazdasági actusokat éppen az jellemzi, hogy bennök az áldozat mértéke meghaladná a kielégülését.

Magától értetődik, hogy a termelési áldozat, vagy a használati lehetőségek minden változása maga után vonja a határhaszon magas-

¹⁾ E gondolatot Clark: *The Distribution of Wealth*, cz. művében érdekesen tárgyalja.

ságának megváltozását. Tehát a határhaszon csak addig változatlan, míg ezen elemei azok. De az áldozat és haszon közötti feszültség csökkenhet a nélkül, hogy a határhaszon változnék; t. i. akkor, ha oly új termelési mód kerül alkalmazásba, melynél az áldozat és haszon jobban közeledne egymáshoz, mint a sorban közvetlen előző esetben, de a költséget meghaladja a hasznosság.

Az egyén különben nincs tudatában e feszültségnek jószágkészlete értékelésekor. Hiszen ez az értékelés ma többnyire pénzüvedelem alapján történik és annak utolsó részét is nagyobb határhaszon ellenében kell kicserélnünk, mint a mekkorát az maga nyújtani képes; mert különben kiadásától tartózkodnánk. A jövedelmet pedig a legutolsó általa megcserélhető határhaszon szerint értékeljük, ellenben azt, hogy e között meg az utolsó kiadott pénzmenyiség haszna között milyen a feszültség, nem vesszük figyelembe. Áldozat és haszon egy alanyra vonatkoznak és ennek elég tudni, hogy bizonyos jószág, tehát az érte járó áldozat bizonyos haszonnal jár, e szerint igazodik azután.

Másképpen áll a dolog a társadalmi értékelés esetében. Itt az utolsó társadalmilag szükséges és termelékeny áldozat és az utolsó kielégítés mérvei közötti feszültség sokkal fontosabb szerepet játszik.

De azt kérdezhetik: miféle fogalmak ezek: társadalmi áldozat, társadalmi kielégítés? Hisz ilyenek nem is léteznek!

Ámde kell ilyesfélének léteznie, habár ma még egyelőre nem bírjuk pontosan körülírni és megmérni. Mi e fogalmakat főntebb hoztuk összefüggésbe a társadalmi határmunka és határhaszon fogalmaival. Az előbbi az a termelési munka, mely a legkisebb termelékenységgel bír, de mégis végrehajthatik, emez a leggyengébb, de még lehetséges, tehát szükséges kielégítés. Amaz a legkevésbé productív munkásrétegnek a társadalmi határszükségletekre fordított munkája, ez pedig a jószágból eredő ama élvezet, melyben a leggyengébb fogyasztók legalárendeltebb szükségleteik kielégítésekor részesülnek. E fogalmak közelebbről is definiálhatók, mint Clark teszi említett művében, és nagyon nehéz lehet nekik megfelelő mértéket találni. De ezzel itt nem foglalkozunk; ránk nézve csak az a dolog természetéből folyó tény a fontos, hogy az áldozatot még a legkisebb lehetséges szükségletkielégítésnek is meg kell haladnia. A társadalmi határhaszon és határáldozat között mindig megmarad bizonyos feszültség. Csakhogy itt ezt a feszültséget nem szünteti meg a termelő és fogyasztó azonossága, mint az individualis értékelésnél. Más néprétegek termelnek bizonyos jószágot és mások fogyasztják el. A termelőre nézve a költség határozza meg az értéket, a fogyasztóra nézve a mindenestre valamivel magasabb használati érték. Az áralakulást e két tényező figyelembevételével csak megközelítőleg tudjuk meghatározni: a termelési

költség az áringadozások alsó, a használhatóság azok felső határát szabja meg. A közelebbi meghatározásnál azután másodrangú motivumok is szerepet játszanak, melyekre utóbb még vissza fogunk térni.

A költség és haszon eme egymást megközelítő magassága, melyet idáig deductive vezettünk le, az alábbi inkább pszichologiai természetű gondolatmenettel is igazolhatók.

Tudjuk, hogy az érték ama jelentőség, melylyel a javak reánk nézve birnak és hogy ennek forrása a jószágokra irányuló érdekeinkben található. Mi ennek az érdeknek a lényege, miként jut érvényre ez a jelentőség a gazdaságban, hogyan nyilvánul meg cselekedeteinkben, hogy ezt vagy amazt a jószágot ilyen vagy olyan értékűnek tartjuk? Általában azt mondhatjuk: Midőn egy jószágnak bizonyos értéket tulajdonítok, ez annyit jelent, hogy 1. nem vagyok hajlandó azt oly alkalmazásban elfogyasztani, melyben elhasználása csekélyebb kielégítést nyújt, mint értéke; 2. hogy a jószág beszerzése fejében kész vagyok akkora áldozatot hozni, mely bizonyos feszültségig megfelel a fenti értéknek. E két szempont teljesen karakterizálja a jószággal szemben való gazdasági magatartásomat és nyilvánvaló, hogy mindkét szempont egyetlen viszonynak, a jószághoz való viszonyomnak azonos jelentőségű következménye.

IV.

A classicus értékelmélet alapján tényleg csak igen homályosan lehetett az individualis értékelést a társadalmitól megkülönböztetni. Minthogy a különböző lehetséges használati fokok a jószág értékére nézve egyenlő jelentőséggel látszottak birni, mi egyebet jelenthetett volna itt a társadalmi érték, mint az összes individualis értékek valamiféle átlagát. Valóban ez iskola csereértéke, mely főbb pontjaiban megfelel a mi társadalmi értékünknek, nem egyéb az összes egyéni (használati) értékelések abstractiójánál, helyesebben átlagánál. A határhaszon fogalmának segítségével szigoruan megkülönböztethetjük a társadalmi értékelést az individualistól. Tényleg azt látjuk, hogy a jószág ára körülbelül egyenlő reproductiójának legmagasabb szükséges költségeivel és pedig a társadalmi értékelési és termelési folyamat folytán. Ez az érték tehát egészen másképp határozódik meg, nem az individualis értékelés átlaga által. Szabályozója és eredménye egy az individualison felül álló gazdasági folyamatnak.

A társadalmi és individualis értékelés egyszerüen és biztosan kapcsolódik egybe. Mindkét értékelési módot legjobban azon gazdasági cselekvésekből ismerhetjük meg, melyek belőlük erednek. Ha ekként szemléljük a dolgokat, el kell ismernünk, hogy ma a társadalmi értékelés

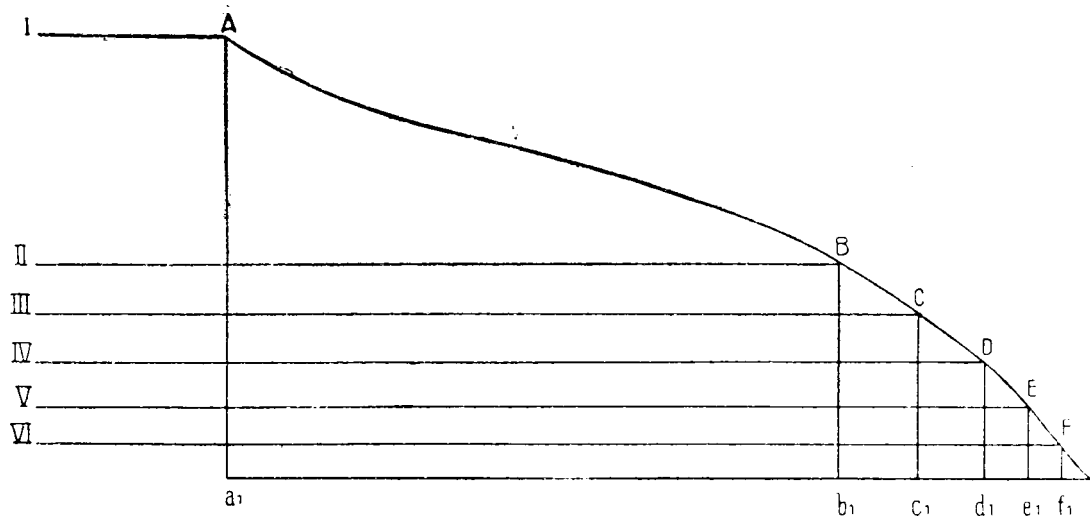

az elsőbrendű, mert ezen alapul egész termelési rendszerünk. Egyedül az összes figyelembe vehető javak társadalmi értékelése dönti el a termelés minden lépését, úgy új vállalatok alapításakor, mint a gyengébb termelőknek lassú vagy hirtelen válságok útján való kiküszöbölésében.

Tegyük fel, hogy új gyár alapításáról van szó. Lehetetlen megérteni ennek a már létezett vállalatokkal való versenyét, ha nem indulunk ki a kereslet és kínálat általános viszonyának változásából. Mondjuk, hogy az új gyár olcsóbban fog eladni, mint az eddig létezettek. Az árú ára hirtelen esni fog, különösen ha az új concurrens nagyon versenyképes. A többi gyár is olcsóbban kénytelen eladni. Hát ez semmi egyéb, mint a szabad verseny, mondanák. De valami mégis rejlik e mögött. Szabad verseny alatt a teljes, versenyben álló piacon való értékelés egyöntetűségét értjük. Ez azt jelenti, ismételjük, hogy bár minden egyes értékelésnek van befolyása az érték kialakulására, mégis csak a kereslet és kínálat össz-(társadalmi)viszonya határozza azt meg. Az árcsökkenés következménye annak, hogy a társadalmilag szükséges termelési költség csökkent. Ezt a jelenséget nem vezethetjük le sem az egyes eladónak az egyes vevőhöz vagy azok összességéhez, sem egyetlen vevőnek az összes eladókhoz való viszonyából.

Az árt tehát minden, a kereslet és kínálat viszonyára behatással bíró tényező befolyásolja. Így a népmozgalom, a nép igényeiben való minden változás, új felfedezések, találmányok, a termelés szervezésének módjai stb. Így befolyásolják a gazdasági életet a nép összes életviszonyai. Bár egyáltalában nem gazdasági jelenség, hogy az egyik nemzet könyveket vásárol, míg a másik football-matchokra költi pénzét, de azért ez épp oly mély behatással van a közgazdaságra, mint az a körülmény, hogy az erős alkoholfogyasztással bíró országok egyikében sok jó bor terem, míg a másikon sörre és pálinkára szorulnak az emberek. Ezt mindenki tudja és természetesnek találja. Kevesebben tudnak egy másik dologról, bár épp ily természetes. Abból t. i., hogy egy szükségletet nem elégítenek ki, még nem következtethetünk arra, hogy az nem létezik. Mert kétszáz év előtt még nem voltak fogorvosok, nem létezett volna fogfájás sem? Igaz, ha gazdaságilag és nem pszichológiailag tekintjük a dolgot, csak azokat a szükségleteket ismerhetjük el, melyek gazdasági cselekvésre bírják az embert. Meg kell különböztetni ama szükségletet, hogy holnap Bécsbe szeretnék utazni, attól, hogy szeretnék gyorsan és biztosan röpködni. Mert az előbbinek már megvan a gazdasági kielégítési módja, emez azonban még csak vágy, mely nem érvényesülhet. De azért ez is létezik és mihelyt kielégítési módja egyeseknek — az aviatikusoknak — már jóideje folyó munkája folytán kialakul, majd rá is bír arra, hogy eleget tegyek neki. Épp úgy, a milyen erősen ma meg-

nyilvánul az emberekben a szükséglet, hogy helyüket 60—100 km. sebességgel változtassék, holott ez is szunnyadt az emberben évezredek keresztül. Hiszen épp ezen szunnyadó szükségletek hajtóereje tulajképpen rugója az egész gazdasági haladásnak. És napról-napra érezzük ezek hatását az áralakulásban, midőn érvényesülésük módját megteremtik vagy megtalálják és annak segítségével szunnyadó állapotukból a valóban kielégíthető szükségletek sorába léphetnek. Legyen azok száma, kik ma húst fogyasztanak, A , holnap leszállítanak egy vámtételt vagy föltatálnak egy különösen olcsó hizlalási módszert, a szabad verseny mellett a húsár csökkenni fog. Vajjon a húsfogyasztók száma továbbra is A marad? Dehogyan is, most már szegényebb néprétegek is megengedhetik maguknak a húsfogyasztást. Vagyis a húsfogyasztás iránti szükséglet már korábban is az A -nál sokkal több egyénben létezett, még annál is többenél, mint a hány ezután fog húst ehetni. De korábban csak az A , most pedig az $A+x$ egyénnél érvényesült is ez a szükséglet, a többiekénél pedig szunnyad.

Az Aa , Bb , stb. merőlegesek azokat a pénzösszegeket ábrázolják, melyeket a fogyasztók bizonyos rétege a jószágért odaadni kész. A I , II , stb. vízszintes egyenesek pedig a társadalmilag szükséges termelési költségek fokozatait jelzik.

Ha a jószágot csak a legmagasabb I költség fejében tudjuk megszerezni, úgy csak A szükséglete érvényesülhet, a többiekénél ez a szükséglet szunnyad. Ha pl. V -re csökkentek a költségek, akkor az $A—E$ fogyasztórétegek kielégítése lehetséges és pedig $E—e_1$ ár mellett. Az F réteg szükséglete azonban még mindig nem elégíthető ki, tehát szunnyad.

A társadalmi átalakulás a forgalmi és társadalmi gazdaság sajátos jelensége. Csak akkor jelentkezik, ha a termelés házgazdasági rendszere megszűnt. Érvényesülésre természetesen az egyes gazdaságokon

belül is súlyos következményű változásokat idéz elő: megváltozik a gazdálkodás és értékelés módja. Teljes vagy legalább nagyrészt házgazdasági rendszer mellett kb. következő lehet az értékelési folyamat: hogy valamely gazdasági cselekvést végrehajtsunk-e vagy sem, a ráfordítandó költség és várható haszon összehasonlítása alapján döntjük el. Akkor fogunk a termeléshez, ha meggyőződünk az illető tárgy megszerzésének gazdaságos voltáról. De a ráfordítandó költségek rendkívül különböző összetételűek; a zárt házgazdaságnak természete folytán pedig még nem létezik egy „közös nevező“ (mint a pénz), melyre visszavezethetők lennének. Mikor sem a fa, sem a szerszám és munka nem szerezhetők meg vétel és nem értékesíthetők eladás útján, akkor a velők összeállított butor értéke is meglehetősen bizonytalan lesz. Mindenesetre felfogás dolga marad.

Megkísérhetjük, hogy az utolsó szükséglet kielégítésére szükséges munka-, illetve költségmennyiséget tegyük értékmérővé, de sokat ezzel sem érünk el. Mert oly javak értéke, melyek több tényező termékei, pusztán munkamennyiségekre vissza nem vezethetők, a többi költség-elemek pedig egymással nem helyettesíthetők. De általános, pontos értékelésre ennek a gazdasági rendszernek nincs is szüksége. Ezért hiányzik ez is. Felesleges itt tudni, mennyivel értékesebb az új szerszám a készítésre fordított költségnél. Elég annyi, hogy nagyobb értékű. Ha ez világos, úgy a gazda hozzálát elkészítéséhez. És ez világos is a legtöbb esetben, mert a házgazdaságban csak oly gazdasági cselekedetek történnek, melyeknek hasznossága generációk hosszú sora alatt bebizonyosodott. Ezt a gazdasági rendszert évszázadok bölcsessége irányítja, nem pillanaté, mint a miénket. Értékelései is félig-meddig ösztön-szerűek és nagyrészt hagyományosak.

Midőn azonban az egyes háztartásnak egy számára készült, de csaknem teljesen nélküle felállított árrendszerhez kell alkalmazkodnia, midőn a productiv munkának pénzjövedelem az eredménye és egész szükségletünket ebből a pénzjövedelemből fedezzük, természetesen teljesen megváltozik az értékelés módja is. És csak most lép előtérbe az értékelés ama módjai közötti különbség, melyeket korábban használati és csereértéknek vagy objectiv és subjectiv értéknek jelöltek meg és a melyeket mi mint társadalmi és subjectiv értéket különböztetünk meg. A zárt családi gazdaság mellett a társadalmi érték egyáltalán nem létezik, az objectiv érték pedig teljesen összeesik a subjectiv értékkel, mert az értékelő alany mindkét esetben ugyanazon személy: a gazdaság vezetője. A zárt házgazdaság kizárólagosan persze alig létezett valamikor. A mennyiben azonban már e mellett is létezett némely cikknek város- vagy közgazdasági forgalma, úgy már korán érezhetővé is vált a társadalmi

és subjectiv értékelés közötti eltérés és ez idézte elő tulajdonképen az értékelméletek kifejlődését.

A tiszta termelési gazdaság egységes értékelési cselekménye a forgalmi gazdaság egyes háztartásaiban több részre esik szét.

Mikor a termelés túlnyomóan közgazdaságivá alakult át, egyedül a fogyasztás marad a házgazdaság, a háztartás korlátain belül. A termelési erők legnagyobb része azonban csak közvetve szolgálja a termelő saját fogyasztását. A forgalmi gazdaságnak az a karakterisztikonja, hogy a termelés díjazását pénzben kapja meg és ebből a pénzből fedezi azután a szükségleteit. Alapjában véve ugyan változatlan az értékelési folyamat: a munkás vagy vállalkozó a pénzkereset fejében a fáradság és áldozat ama mértékéig fog elmenni, a míg az utolsó pénzegység által elért szükségletkielégítés felér az érte járó áldozattal. De termelés és fogyasztás különváltak. Az egykori háziasszony új ruhájának hasznát a fonás okozta fáradsággal és a fonál értékével hasonlította össze. A jelenkori férj, midőn munkát vállal, nemcsak azt kérdi magától, hogy felesége új ruhája megér-e bizonyos számú munkaórát, hanem azt is, hogy munkája 300 koronával eléggé megvan-e fizetve? 300 korona nem sok pénz-e felesége ruhájáért? E két kérdés pedig vonatkozásba hozza őt az érvényben levő társadalmi gazdasági rendszer hatásaival: beleilleszkedik a társadalmilag megállapított árak hálózatába.

Bennünket most az értékelés második cselekménye érdekel: a fogyasztásra kész javaknak bizonyos meghatározott pénzjövedelem alapján való értékelése.

Míg a házgazdaságnál az értékek inkább megérezettek voltak, mint számbelileg megállapíthatók, most azután mindannyi közös nevezőre, a pénzre van visszavezetve. Ezáltal, mint láttuk, a határhaszon törvénye az egész pénzjövedelemre alkalmazhatóvá válik, mert bármelyik pénzdarab kiadható a másik helyett. A kielégítés, melyet a jövedelem utolsó egységével elérhetünk, meghatározó lesz az egész jövedelemre nézve. Mert minden jószágot azon pénzegységek szerint fogunk értékelni, melyekbe belekerül, a pénzegység pedig attól a kielégítéstől nyeri értékét, melynek megszerzéséhez még elég a jövedelem.

A társadalmi értékelés, más szóval a mai gazdasági rendszer kész árakkal állítja szembe a fogyasztót. Ez azonban még egyebet is jelent. Mert a vételi összeg hasznát ő a többi lehetséges beszerzések, különösen pedig a határbeszerzés alapján fogja megbecsülni: tehát minden szükségletkielégítésnek a határhaszonnál nagyobb haszonnal kell járnia. Ha ellenben a jószág értékelése nem éri el árát, úgy nem jöhet létre a vétel. A szükséglet természetesen itt is lehet szunnyadó. Sok munkás érez szükségletet a művészet gyönyörűségei után, de míg a legszükségesebbeken

felül legfeljebb néhány olcsó könyvet képes magának beszerezni, concertbe nem megy el. A művészet értéke lehet nála nagy, a pénz határértéke még nagyobb és létkérdés rá nézve, hogy jövedelmét tápszerekre és ruhára adja ki. Duplázódják meg valami okból jövedelme, sok szunnyadó szükséglete érvényesülni fog.

V.

Ha tételünk helyes volt, kell, hogy az elsőrendű javak áralakulásának természete eltérjen attól, a hogyan a második, harmadik rendbeli javak ára megállapítást nyer. Mert az elsőrendű javak mindenikét a közgazdaság minden tagja keresi és használja. Ellenben a másodrendű javakat csak az elsőrendű javak termelői keresik, a harmadrendűeket pedig a másodrendű javak termelői.

Némi nehézséget okoz itt az a körülmény, hogy a technikailag kész fogyasztási javak (I. r. javak) még több kézen átmennek, míg a fogyasztóhoz kerülnek. A detailkereskedésbe jutásuk előtt a nagykereskedés tárgyai csak úgy, mint a II. r. javak. Tehát bár technikailag teljesen készek, gazdasági tekintetben ezeket mégis felsőbbrendű javaknak kell tekintenünk.

Az áralakulásnak elméletünk által követelt eme kettészakadása valóban létező és általánosan ismert tény. Már régóta felismerték a kiskereskedelem árainak bizonyos sajátosságait, melyekre tekintettel ezeket nem tisztán gazdasági jelenségeknek nyilvánították. Gazdaságiak csak azok az árak, melyeknek meghatározásánál mindkét fél részéről a gazdasági elv az irányadó. Pedig itt csak a kereskedő jár el a gazdasági, mondhatjuk, pénzgazdasági elv szerint; ellenben a vevő gyakran nem. Az előbbi a beszerzési költségekben biztos és concret becslési alappal bír: az utóbbi a jószágnak gyakran számbelileg alig kifejezhető határhasznát hasonlítja össze pénzjövedelmének határhasznával. Ez is annál meghatározatlanabb és tágíthatóbb, minél nagyobb a jövedelme. Továbbá a kereskedőnél az üzlet a gazdaság productiv energiát fogyasztó felébe esik, ellenben a vevőnél a fogyasztáshoz tartozik, a melynek folyamán a kiadott energiák pótlandók. Ennek következtében a fogyasztók jórészének ellenszenves az alkudozás, tehát nem gazdaságos az eljárásuk.

Az I. r. javak fogyasztóinak társadalmi értékelésén alapszik pedig az összes magasabb rendű javak piaczi áralakulása. Láttuk, hogy miképen változik a szükséges termelési költségek változásával együtt a jószág határhaszna és miképen tolja el a határhaszon emelkedése vagy sülyedése egyuttal a termelési költségek lehetséges határát. A valóságban e két tényező hat napig sem marad ugyanolyan és változásait a fogyasztási javak nyers- és középterményeinek árhullámzásai tükröztetik vissza.

A magasabb rendű termékek árai a szabad verseny folytán és hatása mérvének megfelelőleg úgy alakulnak, hogy a fogyasztásra kész javakká való átalakításukat eszközlő vállalkozó tőkéje elérje a szokásos kamatnyereséget. Ennek elismerése által egy bizonyos árállandóságot tételezünk föl, jobban mondva szűk határokat szabunk az árhullámzásoknak. Ez az állandóság meg is van, különösen a hol a verseny valóban szabad, tehát nem egyenlőtlen. Mert ez esetben a kereslet és kínálat általános viszonylatát, mely ugyszólván gravitációs centrumát képezi az áraknak, rövid időközökben egyes gazdasági cselekedetek kevésbé változtathatják meg. Az összes magasabb rendű javak árai egy felülepítményhez hasonlíthatók, mely a társadalmi fogyasztási javak árainak alapzatára épült fel.

Pedig éppen ezek mind kiskereskedelmi árak. Kétségtelenül ezek sem teljesen szilárdak, de változásaik mégis ritkábbak és kevésbé hirtelenek a nagykereskedelmiekénél. A kereslet és kínálat, illetve a határkölség és határhaszon viszonylatának eltolódása ugyanis bizonyos nagyságot kell hogy elérjen, mielőtt a kiskereskedelmi árakban érezhetővé válna. Pszichológiai terminus kölcsönvételével ezt gazdasági küszöbnek nevezhetnők. Csak ha a szükséglet csökkenése vagy emelkedése folytán a fogyasztóknak egy egész osztálya lemond az illető cikkről vagy kívánja meg azt úgy, hogy a termelésnél alkalmazott régi tőke egy része feleslegessé vagy új tőkék alkalmazása szükségessé válik, csak ha a költségek oly mértékben csökkennek vagy emelkednek, hogy az eddig érvényesült szükségletek egész sora szunnyadóvá lesz vagy megforditva, csak akkor változik meg a cikkek detailára. Sok kiskereskedelmi ár hasonlít a szokás és hagyomány által szabályozott árakhoz is, pl. a péksütemény és gyufa kicsinybeni árai.

A nagykereskedői árak (a magasabb rendű javak árai) előbbiektől először is abban különböznek, hogy hullámzásukra főleg másodrendű tényezők bírnak befolyással.

E tényezők tárgyalásában eltekintünk a teljesen szabad verseny eddig használt feltevésétől. Hisz éppen e tényezők azok többek között, melyek az eddig tárgyalt ártörvények teljes érvényesülését megghiúsítják. Ha a modern közgazdaságban a verseny igazán oly mértékben lenne szabad, hogy tényleg valóra válna az árak és járadékok egyenlősége, akkor a haszon és költség már említett primár tényezőin kívül mások az áralkulásra befolyással nem birhatnának. Ha azonban a tényleges közgazdaságot tartjuk szem előtt, akkor a kiegyenlítő, nivelláló szabad versenynek csupán tendenciájáról beszélhetünk. De ugy-e bár éppen a szabad verseny mellett ezzel diametriális tendencia is megnyilvánul: a tendencia az eddiginél nagyobb nyereség felé? És az a feltevés, hogy két gazdaságnak illetve üzemnek sem lehetnek viszonyai teljesen azonosak, nem

épp oly eredményes alap-e a kutató számára, mint a classikus iskola kiindulási feltevése: a lényegében szabad verseny ugyanazonos feltételek mellett?

Ha következményeiben vizsgáljuk ez utolsó feltevést, akkor egy alig várt eredményhez jutunk el. Vajjon az a közgazdaság, melynél a jövedelmezőség csekély előnye már mindenfelől magához vonzza a tőkét s a tőkének és munkának a legmagasabb jövedelmezőség felé való mozgását semmiféle akadály vagy nehézség nem akadályozza, olyannyira különbözik-e az egyöntetűen vezetett társadalmi termeléstől? Azt találjuk, hogy itt nemcsak találkoznak a szélsőségek, hanem teljesen fedik is egymást. És világos, hogy miért. Az egyöntetűen vezetett termelés feltevése értelmében tudatosan közreműködik az emberi elme arra, hogy azt célirányossá tegye. De nincs-e az ideális szabad versenynek is meg a sajátos szelleme, öntudatlan logosa, mely mindent a legjobban és célirányosabban irányít? És hogy ez a megegyezés nem üres logikai constructio, mutatja az az általában ismert tény, hogy a szabad verseny mindenütt, a hol bizonyos fokon túl érvényesülni tud, a termelést egységesen és lehetőleg célirányosan igyekszik organisálni. A hol azonban a termelés vagy akár csak az eladás egységesen szervezve van, ott azok az árhullámzások, melyek a szabad verseny melletti forgalomra jellemzők, eltűnnek. A hol tehát a szabad verseny állapota létezik, ott tendentiaképpen soha teljesen nem tudott megvalósulni.

Mélyenfekvő pszichológiai különbség van azon munkás közt, a ki czipőt akar venni magának és a czipőgyáros között, a ki egy szállitmány bőrt akar venni. Amaz az érték és szükséglet döntő tényezőivel áll szemben, ennek nem kell törődnie szükségleteivel: egyéb költsége és valószínű eladási ára alapján calculálja ki, hogy mennyit adhat a bőrért. Ennek értékelése a tényleges használati értéken alapul, melylyel a czipők a vevőre nézve birnak, ő rá nézve használati értékkel ezek egyáltalán nem birnak.

Korábbi okoskodásunkban megállapítottuk, hogy az „utolsó szükséges társadalmi áldozat“ és „az utolsó lehetséges társadalmi kielégítés“ közt mindig bizonyos feszültség áll fenn, úgy hogy még ha a termelés egységesen szervezve lenne is, az árak bizonyos hullámzások közt megtartanak. Ezt a közt, melyen belül nem az egész társadalmi kínálat és kereslet nagy tényezői, hanem kevésbé jelentőséges tényezők határozzák meg az árakat, még azon körülmény is kitérít, hogy a termelési viszonyok, tehát költségek is ugyanazon ipar különböző üzemeiben igen különbözők és még ugyanazon üzemben is gyorsan változnak.

Ha a fentebb jelzett határok között valamely tetszés szerinti ár folytán előálló helyzetet tekintjük, akkor azt látjuk, hogy némely vevők

és eladók e mellett képesek még nyereséghez jutni, mások ellenben nem. Legyen ez az ár jó alacsony: úgy csak néhány igen előnyös helyzetben levő üzem vagy az olyan, mely a pénzt különös körülményeinél fogva pillanatnyilag különösen magasan értékeli, fog eladóként jelentkezni a piacon, ellenben a vevő sok lesz. Hasonlóképpen minden egyes állás mellett a kereslet és kínálat alapvető viszonylatán kívül egy másodrendű viszonylat is keletkezik. Ezt a kereslet és kínálat aktuális viszonylatának nevezhetjük, hogy így világosan meghatározzuk és amattól a fontosabb alapviszonylattól megkülönböztessük. Mert bármilyen fontos és meggyőző is ez a különbség, figyelembe eddig mégsem vették.

A másodrendű erők e játékát, a szabad piacz teljes stratégiáját itt leírni nem fogjuk. Az egyes vállalatok különböző termelési feltételein kívül befolyást gyakorolnak erre még hitelviszonyaik, a piacz organizációja, a teljes gazdasági helyzet megítélése, egyes üzemek taktikai kísérletei, hogy helyzetüket megerősítsék stb. Nagyobb fontosságra ezek csak akkor tesznek szert, ha igen erős vállalkozók a piacz monopolisálását kísérik meg. A szabad verseny mellett az árúmenyiség mint a termelés és fogyasztás két partja közötti folyó ár tűnik fel, melynek természetes folyását a monopoliumok gátolják és lezárt zsilipként állnak útjába. Ha valamely korábban szabad áruira nézve corner alakul, mely a teljes készletet összevásárolja, úgy az eladás oly ár mellett akad fenn, melynél szabad verseny esetén még több üzletet megkötöttek volna. Az idő múlásával azonban nő a fogyasztók szükséglete a bezárolt jószág után, úgy hogy szükség folytán drágábban is készek azt megvenni. Itt tényleg meg van hamisítva a kereslet és kínálat „természetes viszonylata“. Hogy ez mennyire lehetséges a fontosabb termelési ágakban, ezt vizsgálni más munka feladata.

Pikker Károly.

A világpiaczi drágulás nagysága és okai.

Világpiaczi ár alatt mindenkor az angol árakat értjük: az angol piac ugyanis az egyetlen európai piac, a hol a szabad kereskedelem tisztán fönnáll, a hol tehát állami intézkedések (vámok, tilalmak) az áralakulást nem befolyásolják.

Az áringadozások mértékéül az indexszámok szolgálnak. Az indexszámok tudvalevőleg úgy jönnek létre, hogy valamely időszak átlagárát 100-nak véve, az árváltozásokat százalékokban fejezzük ki. Ennek az eljárásnak, mint minden más árstatistikának, az a hibája, hogy csak olyan árúkra alkalmazható, melyeknek minősége usanceszerűen van megállapítva, változó minőségű árúkra, tehát különösen készproductumokra nem alkalmazható. A mennyiben pedig az egyes árúk árváltozását egy számban foglaljuk össze, az a hiba áll elő, hogy az egyes árúk pondusát, hogy milyen mennyiségben fogyasztódik, csak nagyon hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. A Sauerbeck-féle indexszámítás a következőt mutatja.

Alap: az 1867—77. időszak árai; ezek 100-nak vétetnek:

Év	Növényi eledelek	Állati eledelek	Czukor, kávészék stb	Egyéb élelmi szerek	Ásvá- nyok	Szövött árúk	Különbéle anyagok	Együtt	Főszám
1890—99 átlag	61	80	63	68	71	56	66	64	66
1900	62	85	54	69	108	66	71	80	75
1901	62	85	46	67	89	60	71	72	70
1902	63	87	41	67	82	61	71	71	69
1903	62	84	44	66	82	66	69	72	69
1904	63	83	50	68	81	71	67	72	70
1905	63	87	52	69	87	72	68	75	72
1906	62	89	46	69	101	80	74	83	77
1907	69	88	48	72	107	77	78	86	80
1908	70	89	48	72	89	62	73	74	73
1909	71	89	50	73	86	64	76	75	74
1910	65	96	54	74	89	73	81	81	78
Emelkedés az 1890—99. árakhoz képest %-ban	6	20	— 14	9	25	30	23	27	18

Ezen táblázat vizsgálatából kitűnik, hogy az összes árak jelenleg 18⁰/₀-kal magasabbak, mint az 1890—99. átlag. A táblázat ugyan jobbra csak a nyersanyagokra vonatkozik, de az összes fontos nyersanyagokat felölelően, eredményei állnak a készárúkra is. Látjuk, hogy élelmiszerek közül az áremelkedés legnagyobb az állati eledelnél — teljes 20⁰/₀, — míg a gyarmatárúk olcsóbbak, a növényi eledel — gabona — áremelkedése csak 6⁰/₀. Óriási emelkedés mutatkozik az ipari nyersanyagoknál, különösen az ásványoknál, melyek teljes 25⁰/₀-kal drágábbak most, mint a megelőző évtized átlagában. A táblázatból az is kitűnik, hogy nem hirtelen felszökésről, hanem állandó jellegű drágulásról van szó. Az összes nyersanyagok 27⁰/₀-nyi áremelkedést mutatnak, míg az összes élelmiszerek áremelkedése csak 9⁰/₀. A számok persze a nagybani árakra vonatkoznak, a detailárak alakulása azonban nagyjából mindig követi a nagybani áralakulást. Mivel az állami intézkedések, behozatali vámok eredménye mindenkor csak áremelkedés lehet, azt hiszem, joggal mondhatjuk, hogy az árak egész Európában legalább olyan mértékben emelkedtek, mint Angliában. Lesz alkalmunk kimutatni, hogy nálunk az áremelkedés még nagyobb, mint Angliában.

Melyek ezen nagy emelkedés okai? A feletetet külön kell kutatnunk az ipari nyersanyagok és iparczikkék és külön a mezőgazdasági termékekre nézve.

* * *

a) *Az ipari nyersanyagok és iparczikkék drágulásának főokai a cartellek.* A drágulásnak kétféle természetes oka lehet: vagy az árúk mérésére szolgáló pénzegység értéke kisebbbedhetik meg, vagy a reális termelési költség emelkedhetik, vagyis az összes megdrágult árúkbán foglalt munkamennyiség nagyobbodhatott.

Az egész ipari termelésre azonban napjainkban áll a csökkenő munkamennyiség törvénye; minél nagyobb az üzemconcentratio, minél nagyobb a cooperatio, annál kevesebb munkamennyiség szükséges a termék egy egységének megtermelésére. Minthogy nyilvánvaló, hogy a capitalistikus üzemconcentratio az utolsó tíz évben újabb haladást tett, bátran mondhatjuk, hogy nincs olyan iparczikk vagy ipari nyersanyag, melynek termelése ma több munkamennyiséget követelne, mint egy évtized előtt. Tehát a munkamennyiség szaporodása sem lehet az oka a drágulásnak. Ellenkezőleg bizvást állithatjuk, hogy a munkamegtakarító gépek feltalálása és alkalmazása az utolsó tíz évben sem szünetelt. Példaképp csak az önműködő magas kemenczetöltő-készüléket és az üvegfuvógépet említjük. Tehát a különböző iparczikkék egységében inkább kevesebb, mint több munkamennyiség foglaltatik most, mint 10 év előtt:

Félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy itt nem munkabér-költségről, hanem munkamennyiségről beszélünk. A jelenségek ismertetése kedvéért itt egyelőre felteszszük, hogy ugyanannyi munkamennyiség a termelőnek ma sem kerül több bérköltségébe, mint 10 év előtt; föltevésünk helyességét később külön megindokoljuk.

Tehát sem az arany elértéktelenedése, sem a munkamennyiség nagyobbodása nem lehet az oka az iparcikkek drágulásának. Nem lehet tehát más oka, mint hogy a termelők a szabad áralakulást megakadályozván, mesterségesen emelik az árakat. Ezt a feladatot végzik a cartellek: ezek az ipari termékek drágulásának okai. Cartell alatt nemcsak a szorosán vett cartelleket értem, hanem a termelőknek mindenféle olyan szövetkezését, mely a szabad verseny korlátozása által az árak emelésére törekszik, legyen az laza árconventio, fusio, cartell vagy trust. A forma jelen esetben mellékes. „A cél valamennyi formánál ugyanaz: a termelést oly módon szabályozni, hogy azoknak a nyereségét, kiknek érdekében a tömörülés történt, emelje.“¹⁾

Az utolsó évtizedben a cartellmozgalom óriási módon elterjedt. Nemcsak országos, hanem egész Európára, sőt az egész világra kiterjedő cartellek keletkeznek; a petroleum, vastartó, üveg, lőpor stb. világcartellek. Ezenkívül különösen vámvonallal védett országokban számtalan országos cartell alakult.

Minden cartellnek kimondott célja a szövetkezett vállalatok tiszta hasznát emelni, a mi majdnem mindig a termék árának emelése által történik. Ebben minden közgazdasági író megegyezik.²⁾

A mely iparágban cartell alakul, föltéve, hogy a cartellen kívüli üzemek versenye nem zavarja működését, ott az eladási ár többé nem egyenlő a termelési ár plusz átlagprofittal, mint szabad verseny esetén,

¹⁾ H. O. Macrosty: *Das Trustwesen in der britischen Industrie*. Berlin 1910. 1. lap.

²⁾ R. Liefmann: „*Die Ermöglichung eines direkten Eingriffs in die Preisgestaltung*, die relative Unabhängigkeit von den Verhältnissen von Angebot und Nachfrage sind die zunächst in die Augen springenden Vorteile der Kartelle für die Unternehmer.“ *Kartelle u. Trusts*. Stuttgart 1909. 54. lap.

„Die beiden Zwecke, welche die Unternehmer verfolgen, sind *Erhöhung der Gewinne* und Verminderung des Kapitalrisikos.“ U. o. 74. l.

Lásd továbbá:

K. Hilferding: i. m. 220 old.

O. Bauer: *Nationalitätenfrage u. Socialdemokratie*. Wien, Marx-Studien II. 461. passim.

I. Esslen: i. m. 70. old.

H. Levy: *Monopole, Kartelle u. Trusts*. Jena, Gustav Fischer 1909.

Ch. Cornillissen: *Theorie de la valeur*. Paris 1903. 380. old., valamint számtalan más közgazdasági író műveit.

hanem az árat a termelők egységesen, verseny kizárásával szabják meg, a természetes árnál sokkal magasabban. A cartellálódás megkezdése valamely iparágban szükségszerűen maga után vonja a cartellalakulást azokban az iparágakban is, melyek az előbbinek a késztermékét tovább földolgozzák. A cartellalakulás folytán ezek drágábban vásárolják nyersanyagukat, késztermékük adott ára mellett tehát profitjuk kisebb lesz az átlagosnál. Ezen csak úgy tudnak segíteni, ha emelik az eladási árat, a mi gyakran csak cartellirozás által történhetik. A cartellképződés így egyre nagyobb méreteket ölt.

A cartellképződést különösen előmozdítja a finance-tőke behatolása az ipari termelés minden ágába; a legtöbb ipari részvénytársaság manapság nem önálló, hanem a mögötte álló banktól vagy bankcsoporttól függ. Minél nagyobb mértéket ölt ez a függés, annál könnyebb a cartellképződés, mert a financirozó bankok mindegyike ugyanazon szakmában több vállalatnál bír érdekeltséggel. Érdeke tehát, hogy valamennyi prosperáljon, ne csak egyik-másik; ezért az esetleg ellenálló vállalatot pénzügyi hatalmánál fogva belekényszeríti a cartellbe. Így a cartelleket manapság már nagyrészen nem maguk a vállalatok, hanem a mögöttük álló bankok ütik nyélbe.

A cartellképződést továbbá különösen előmozdítják az ipari védővámok. Ezek kizárják vagy megnehezítik a külföldi ipar versenyét, a belföldi fogyasztó piacot teljesen a belföldi termelőknek szolgáltatják ki, ha ezek cartellt kötnek. Megfordítva a cartellbe tömörült, egységesen cselekvő nagytőkések döntő szerepet visznek a politikában és magas vámtételek kieroszakolása által növelik profitjukat. Ez a jelenség legjobban az amerikai politikában mutatkozik. Jogosnak látszik az a vád, hogy „a nagy cartellek szabadon rendelkeznek az Unio egyes államainak képviselőházai felett“, írja J. L. Laughlin.¹⁾

A közvélemény és az egyes államok becsületes politikusai súlyosnak érzik és vallják a cartellek uralmát és az általuk teremtett drágaságot, de eddig nem sikerült védelmet találni ellenük. A cartellképződésnek olyan jogi formákat sikerült adni, a melyet a capitalista társadalmi rendben és annak jogirendszerén belül lehetetlen megtámadni. Jól mondja Macrosty, hogy lehetetlen megtiltani több cég fusionálását, hacsak általában el nem tiltják, hogy csak két cég is egy közös vállalattá egyesüljön; semmiféle törvény sem képes megakadályozni egy „Gentlemen's Agreement“-tot, correct gentlemanok olyan áremelő megállapodását, melynél sem alapszabályok, sem megalakulás, sem szerződés nem létezik.

¹⁾ *Aus dem amerikanischen Wirtschaftsleben.* Leipzig, Teubner 1906.

A cartellképződést és a cartellek garázdálkodását eddig semmiféle jogi intézkedéssel megakadályozni nem sikerült, a cartellek természetes velejárói a capitalismus legújabb fejlődésének és csak a capitalismussal együtt szünhetnek meg.

Hogy mennyire szükségszerű velejárója a cartell a capitalismus legújabb fejlődésének, bizonyítja az, hogy maguk az állami üzemek (nálunk a vasművek) tagjai a cartelleknek, hogy maguk a kormányok fáradoznak cartellek létrehozásán és állami kényszert alkalmaznak az ellenálló vállalatok ellen (Vacuum Oil Comp.), sőt törvény által kényszerítik a vállalatokat cartellalakításra (német kálitörvény). Nagyon jellemző, hogy 1911 májusban az amerikai törvényszék azon ítéletét, mely a Standard Oil Comp. fölosztatását mondja ki, a tőzsde nagyszabású hausseval honorálta: ily kevésbé lehet a capitalismuson belül ártani a trustöknek.

A cartellek maguk szabják meg az árakat, a bennük levő munkamennyiségtől, illetve termelési költségektől teljesen függetlenül. Az ár magasságát a maximális elérhető profit szabályozza.

Ha a cartell túlmagasan szabja az árat, a fogyasztás megcsökken, a termékeket surrogatumokkal pótolják. A megcsökkent fogyasztás folytán a magasabb ár ellenére kisebb lehet az összes profit, mint alacsonyabb ár és így egységenként kisebb profit, de sokkal nagyobb eladott össz mennyiség mellett. Azt az árt, mely mellett a cartell a legnagyobb összprofitot realizálhatja, optimum-árnak nevezzük, az így elérhető legnagyobb összes profitot pedig optimum-profitnak. A cartellek mindenkor optimum-áron igyekeztek terményeiket eladni. A világcartelleknek ez mindig sikerül is. Az országos cartelleknek nem mindig. Az országos cartellek csak akkor tudják az optimum-árt elérni, ha a védővám oly magas, hogy a nem cartellált világpiaczi ár, plus vám, plus szállítási költség nagyobb mint az optimum ár. Ha alacsonyabb, úgy a belföldi piacon sem lehet elérni az optimum árat, a külföldi verseny miatt. Az országos cartellek külföldön sokkal olcsóbban adják el árúikat, mint belföldön. Minél nagyobb a termelés, annál olcsóbban lehet a termék egy egységét megtermelni. Ezért a cartell a belföldön az optimum-ár mellett el nem helyezhető árumennyiséget sokkal alacsonyabb áron, sőt néha veszteséggel is külföldre exportálja. Összes profitja az olcsóbb termelés miatt még mindig nagyobb, mint hogyha csak a belföldi szükséglet kielégítésére termelne drágább termelési mód és az üzemek munkaképességének nem teljes kihasználása mellett. Ilyen módon az egyes országos cartellek pangás idején, midőn a belföldi fogyasztás megcsökken, gyilkos versenyt támasztanak egymásnak, a mi végül nemzetközi szerződés-

sekre, világcartellek alakulására visz¹⁾. A cartellek által a tőkésék mesterségesen, a termelési költségektől függetlenül emelik az árakat és így az egész fogyasztó közönséget megkárosítva, sokkal nagyobb profitot biztosítanak maguknak, mint a mennyi az átlagos profit és mint a mennyi profitjuk szabad verseny esetén volna. A cartellek árdrágító hatását külön statisztikai adatokkal bizonyítani fölöslegesnek tartjuk. Hisz a dolog teljesen köztudomású. Hogy a cartellált iparágak profitja mennyivel emelkedett, bajos volna kimutatni, mert sok titkos cartell létezik, mert a nyilvános cartellalakításnál igen nagymérvű az Übercapitalisierung, a mennyiben a részvénytőkét sokkal magasabban állapítják meg, mint a tényleges értéke és így a leendő surplusprofitot előre tőkésítve, mint Gründergewinnt félre teszik. Ehhez járul a tartalékokkal, leírásokkal való operálás, úgy hogy az ipari részvénytársaságok kifizetett osztalékai nem nyújtanak megfelelő támpontot a reális profitráta megállapítására.

Egyes cartellek óriási profitot fizetnek: a Standard Oil Comp. évente 40—48⁰/₀-ot, a vascartellek, széncartellek stb. hasonlóan. Azonban nem volna tudományos eljárás, ilyen egyes adatokból általános következtetéseket vonni. Hogy azonban a profithányad nemcsak egyes esetekben, hanem az egész iparban és a vele mind szorosabban kapcsolatos banküzletben az utolsó időben átlagban is tetemesen növekedett, indirect módon evidensen lehet bizonyítani, a fix kamatozású állampapírok árfolyameséséből. A kinek elhelyezni való pénze van, maximális biztosság és lehetőleg nagy kamatozás mellett óhajtja elhelyezni. Elhelyezheti fix kamatozású papírokban és változó hozadékú részvényekben. Ha a fix kamatozású papírok árfolyama a tőzsdén esik, ez azt jelenti, hogy kisebb pénzüsszegért lehet azonos évi kamatmennyiséget megvenni, vagyis a fix papírokba fektetett pénz jobban kamatozik, mint előbb. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha az ipari részvények átlagos osztaléka is emelkedett, mert különben az emberek inkább a biztoshozadékú államkölcönöket vásárolnák, ezek árfolyama tehát emelkedne. A teljesen biztos fix kamatozású államkölcönök árfolyamának hanyatlása tehát biztos módon jelzi, hogy az ipari és bankrészvények osztaléka az utóbbi időben emelkedett, vagyis a kifizetett osztalékokban mutatkozó profitráta nagyobb mint előbb volt, a reális profitráta (a tartalékok, levonások, „Grundgewinn“ tantième figyelembevételével) emelkedése pedig bizonyosan még nagyobb, mint a kifizetett osztalékban mutatkozó tiszta osztalék emelkedése. A fix kamatozású államkötvények árfolyama az utolsó tíz—tizenöt évben continentális süllyedést mutat: például az angol, a francia és a porosz consolok árfolyamait választjuk, oly államok papírjait, melyeknél nem foroghat fönn semmi kétség a biztonság tekintetében.

¹⁾ Lásd p. Hans Deutsch: *Die Preispolitik des Eisenkartells. Der Kampf.* 11419.

Átlag	Angol consol	Tényleges ‰	Francia	Tényleges ‰	Porosz	Tényleges ‰
1896	110·89	2·48	102·16	2·94	99·38	3·02
1897	102·40	2·45	103·33	2·92	98·06	3·06
1898	110·96	2·48	102·85	2·96	96·21	3·12
1899	107·18	2·57	101·24	2·96	90·71	3·31
1900	99·63	2·76	100·60	2·98	86·78	3·46
1901	94·29	2·72	101·22	2·96	89·27	3·36
1902	94·35	2·71	100·60	2·98	91·98	3·26
1903	90·75	2·82	98·13	3·06	91·48	3·28
1904	88·28	2·83	97·54	3·08	90·07	3·33
1905	89·83	2·78	99·21	3·02	90·06	3·33
1906	88·32	2·83	97·65	3·07	87·73	3·42
1907	84·14	2·97	94·85	3·16	84·14	3·57
1908	86·04	2·91	96·24	3·12	83·12	3·91
1909	83·81	2·98	97·77	3·07	85·81	3·50
1910	81—	3·07	—	—	—	—
1910 decz. 31-én .	80·15	3·10	97·25	3·09	82·80	3·62

A fix kamatozású államkölcönök tényleges kamatozása tehát csekély ingadozástól eltekintve, állandó emelkedést mutat. Tehát az ipari részvények osztalékának is legalább ilyen arányban emelkedni kellett. A tényleges profit pedig biztosan még sokkal nagyobb mértékben emelkedett, mert a capitalismus legújabb fejlődésének az az irányzata, hogy a részvényeseknek csak az átlagos kamatot valamelyest meghaladó osztalék jut, a surplus-profit pedig az alapítóknak és a finanszírozó pénzintézeteknek jut.

Ez az indirect bizonyítás mutatja állításunk helyességét, hogy az ipari drágulás oka a cartellek: a drágulás által az ipari tőkés profitja emelkedett, vagyis a társadalom összes termékéből a drágulás folytán nagyobb rész jut nekik, mint eddig.

* * *

b) A mezőgazdasági termékek világpiaczi drágulásának főoka a világtermelés elégtelensége; ennek oka részben a mezőgazdasági termelés fejletlen volta, részben az a körülmény, hogy a földművelésben a nagyobb nyershozadék termelése azonos eladási ár mellett nem mindig jár együtt a maximalis profittal.

Az angol piacon a mezőgazdasági termékek árai az utolsó időben az előző évtizedhez hasonlítva tetemes emelkedést mutatnak: a Sauerbeck-féle táblázat — mint fenn közöltük — növényi eledelknél 60%, állati eledelknél 20% emelkedést mutat.

Sokkal nagyobb az áremelkedés az amerikai piacon. A washingtoni Bulletin of the Bureau of Labor 1910. 3. számában a következő táblázatot közli.

Az 1890—99. közti időszakot 100-nak véve, volt a mezőgazdasági termékek ára:

1900	109·5	1906	123·6
1901	116·9	1907	137·1
1902	130·5	1908	133·1
1903	118·8	1909	153·1
1904	126·2	1910/VI	181·0
1905	124·2		

Itt tehát az angolnál nagyobb, és pedig continualis áremelkedés mutatkozik.

Lássuk végül néhány legfontosabb élelmiczi áralakulását.¹⁾
Buza évi átlagára 1000 kgronként M.-ban.

	Budapest, Mittelware	London, Gazette Average	Odessza, Kulka 75/76 kgr.
1900	127 = 100·0	127 = 100·0	95 = 100·0
1901	133 = 104·8	125 = 98·6	91 = 95·8
1902	143 = 112·6	132 = 104·0	93 = 97·9
1903	133 = 104·8	126 = 99·3	87 = 91·5
1904	158 = 124·1	133 = 104·8	96 = 94·7
1905	152 = 119·7	139 = 109·5	104 = 109·5
1906	133 = 104·8	133 = 104·8	101 = 106·2
1907	171 = 134·5	144 = 113·3	132 = 139·0
1908	204 = 160·3	150 = 118·1	144 = 151·7
1909	246 = 193·7	174 = 137·0	132 = 139·0
1910 III/IV.	— —	— —	— —

A buza drágulása tehát éppen nem helyi jellegű jelenség: meg van úgy a legnagyobb import-piacon, Londonban, mint a legnagyobb export-piacon, Odesszában, valamint Amerikában is. A drágulás legnagyobb Németországban és a monarchiában, a magas agrárvámok miatt. Erre a helyi drágulás tárgyalásánál visszatérünk.

Hasonlóan nagy a világpiaczi drágulás a husfélékben is; irányadóul itt is az angol piacot vehetjük, a hová a világ minden részéből vámentesen hozzák be a húst.

Sauerbeck szerint az árak a következőképp alakultak:²⁾

¹⁾ *Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs: Grosshandelspreise der wichtigsten Waren.*

²⁾ Lásd a *Journal of Royal Statistical Society.* 1911. márcz. szám, 465. old.

	d. pr. lbs.			
	Marha		Disznó	Birka
	Prime	Middling	átlagos minőség	Middling
1896	45	34	35	39
1897	47	36	44	41
1898	46	36	45	37
1899	49	40	40	41
1900	51	42	44	45
1901	49	42	49	44
1902	54	47	48	44
1903	48	42	44	47
1904	48	42	39	50
1905	47	40	46	51
1906	47	40	49	53
1907	49	42	45	54
1908	52	45	43	52
1909	52	45	49	46
1910	54	48	54	52
<hr/>				
Átlag: 1890—99 . .	47	37 ^{1/2}	42 ^{1/2}	41 ^{1/2}
1901—10 . .	50	43 ^{1/2}	46 ^{1/2}	49 ^{1/2}
Drágulás %	6 ^{0/0}	12 ^{0/0}	20 ^{0/0}	15 ^{0/0}

Vizsgáljuk meg a mezőgazdasági termékek drágulásának okait: a termékek kifejezés helyett rendszeresen csak gabonáról fogunk szólni. A gabonánál nem lehet szó mesterséges áremelésről, termelés-csökkenésről, cartellárról, mint az iparban: a termelők óriási számuknál fogva nem alakíthatnak cartellt. Tőzsdei ringek csak ideig-óráig képesek a világpiacon árt befolyásolni. A világpiacon drágulásnak — a vám okozta drágulástól itt eltekintünk, — természetes okai kell hogy legyenek.

A mezőgazdasági termelés egy igen lényeges tulajdonságban különbözik az ipari termeléstől: az ipari termelésben ugyanis azonos, sőt csökkenő termelési költség, illetve munkamennyiség mellett a termelést tetszés szerint lehet fokozni, ellenben a mezőgazdaságban a csökkenő hozadék ténye forog fenn: ugyanazon földdarabon a termelés adott technikai fejlettség mellett egy bizonyos optimum-ponttól fogva, a termelést csak egységenként növekvő termelési költség, illetve munkamennyiség mellett lehet fokozni. Ha a dolog nem így állna, ha ugyanazon földterületről 10—20—100 annyi munka és tőke alkalmazásával 10—20—100 annyi gabonát lehetne aratni, a termelés mindig lépést tartana sőt fölmulná a szükségletet és természetes drágulásról szó sem lehetne, sőt földjáradékról sem. A mai termelés kapitalistikus termelés, azaz nem a szükséglet ellátása, hanem a lehető legnagyobb profit megszerzésére irányul. A mezőgazdasági termelő csak akkor fog több élelmiszert, gabonát termelni, ha ezáltal az évi tiszta profitja szaporodik, különben

nem: a termelést tehát csak a profit-optimumpontig fogja fokozni. A mezőgazdasági termelés analysise ugyanis a következő eredményre visz:

A mezőgazdasági termelésben van egy munkaoptimum, értve alatta azt a munkamennyiséget, mely a művelt terület nagyságára való tekintet nélkül a legnagyobb nyershozadékot adja: ha a termőföld végtelen nagy és így mindenki számára hozzáférhető volna, a termelés a munkaoptimum elve szerint történnék bármely jellegű társadalomban, mert ez a termelési elv adná a legnagyobb összes hozadékot és capitalistikus termelést tételezve föl, a legnagyobb tiszta profitot is; hogy a munkaoptimum szemmel tartásával mekkora terület kerülne művelés alá, illetve hogy adott földterületnél mennyi munkát alkalmaznának, ez a technikai ismeretektől függne. Primitív népeknél, melyeknél a föld szabad és a melyeknek viszonylag végtelen mennyiségű föld áll rendelkezésükre, a termelés tényleg a munkaoptimum szerint alakul. A culturemberiség számára azonban a termőföld mennyisége manapság korlátolt mennyiség és minden termelő csak egy meghatározott nagyságú földdarabon termelhet. A termelés tehát nem történhetik a munkaoptimum alapján. A korlátolt földön saját munkaerejével gazdálkodó egyén a munkaoptimumon túl is fog munkát alkalmazni, noha ez az újabban alkalmazott munkamennyiség — mindig ugyanazt a művelési technikát tételezve föl — a csökkenő hozadék folytán kisebbedő termés-többletet fog eredményezni. Ha új művelési módra való áttéréssel kapcsolatban történik a munkatöbblet alkalmazása — ha pl. ugarolásról váltógazdaságra térnek át — így a munkaoptimumpont eltolódik és a csökkenő hozadék esetleg csak sokkal nagyobb munkamennyiség alkalmazása után mutatkozik. Főltéve, hogy a korlátolt földön gazdálkodó ember munkaerejét másképp, pl. bérmunkával, hasznosítani nem tudja, munkásságában meg lesz az a tendentia, hogy egész a hozadék-optimum eléréséig halmozza földjére a munkát, egész addig a pontig, a míg az újabban ráfordított munka már semmi hozadék-többletet nem eredményez a mi — mindig egy és ugyanazon termelési módot föltételezve — előbb-utobb biztosan bekövetkezik. Ha a földművelő munkaerejét bérmunka által is hasznosítani tudja, meg fog szünni munkát halmozni földjére, mihelyest a többlet-munka által eredményezett hozadéktöbblet kisebb, mint a mennyit bérmunka által keresni tud.

A capitalista mezőgazdasági termelő ellenben a profitoptimumra törekszik: értve ez alatt azt a maximalis évi tiszta nyereséget, mely egy adott földdarabból évente nyerhető. Világos, hogy ez a korlátolt földmennyiség mellett, sem a munkaoptimummal sem a hozadékoptimummal, össze nem esik. A munkaoptimummal csak akkor esnék össze, ha a hozadék csökkenése oly gyors volna, hogy a munkaoptimumon túl

alkalmazott munka- és tőkemennyiség csak a kifizetendő munkabérrel egyenlő vagy kisebb hozadék-többletet teremne, a mi szerencsére nincs így. A hozadék-optimummal viszont csak akkor eshetnék össze, ha a csökkenő földhozadék ténye nem forogna fönn. Mivel ez tényleg fönforog, a többlettermelés abban a pillanatban megszűnik, midőn a nagyobb hozadék nem jelent egyszersmind nagyobb tiszta profitot is, természetesen a tőke, kopás és kamat figyelembevételével. Ha tőkekamatot nem kellene számítani, a profitoptimum sokkal közelebb jutna a hozadék-optimumhoz. Hogy mennyire közeledik a kapitalista termelő a hozadék-optimumhoz, ez főképp a mezőgazdasági termékek árától és kis részben a munkabérek magasságától, valamint a kölcsöntőke kamatától függ. Minél drágább a gabona, annál kisebb hozadéktöbblet elegendő a munkatöbblet fedezésére, minél alacsonyabb a realis munkabér, vagyis minél kisebb a munkásoknak jutó termékész, annál kisebb hozadéktöbblet mellett lehet már nyereséges több munkamennyiséget alkalmazni.¹⁾

Ha a termelés intenzitása alatt értjük az egységnyi földterületre eső munkamennyiséget, úgy mondhatjuk, hogy a hozadék a munkaoptimumig egyenletesen nő az intenzitással: a munkaoptimumon túl a hozadék lassabban nő, mint az intenzitás: a hozadékoptimum elérésével a munkaintenzitás növelése a hozadékot semmivel sem növeli, sőt esetleg absolute csökkenti, mindig azonos művelési módot tételezve fel. Az utóbbi körülményt azért hangsúlyozzuk, mert új művelésre való áttéréssel úgy a munka, mint a hozadék és profit-optimum eltolódik. A munkaintenzitásba itt beleértjük az elmúlt munka — a termelő eszközök — munkáját is.

Próbáljuk meg ezen tisztán elméleti megfontolások alapján a mezőgazdasági termelés viszonylagos elmaradását a szükséglet mögött megmagyarázni.

Az európa-amerikai culturkör termőföldjének egy igen nagy része parasztok kezében van: ezek, a mennyiben az egy családra eső föld nem több, mint a mennyit saját munkájukkal művelnek, a hozadékoptimum felé törekednek a termelésben. Hogy földjük hozadéka mégis alig emelkedik, ezt részben tudatlanságuk okozza: noha érdekükben volna többet termelni, noha mai ismereteink mellett lehetséges is volna, nem termelnek többet, mert nem értik a módját, hiányzanak a szükséges ismeretek és részben a szükséges tőke is. Hagyományos módon, rosszul termelnek és gyakran az alkalmazott termelési módon belül nem fokozzák a termelés intenzitását még a munkaoptimumig sem, nemhogy

¹⁾ Vesd össze E. David hasonló fejtegetéseit. *Sozialismus und Landwirtschaft*, 612. lap, passim.

a hozadékoptimumig. Új termelési módokra pedig tudatlanságuk, conservativ hajlamaik és különösen tőkehiány miatt nem térnek át. Statisztikai adatokat nem közlünk, hisz Magyarország, Oroszország, a Balkán stb. felette alacsony termésátlagai közismertek.

A bérmunkásokkal termelő nagybirtokosok, középbirtokosok és nagy-parasztok viszont teljesen a profitoptimum elve szerint járnak el a termelésben: ha a profitoptimum a termelés intenzitásának csökkentése által érhető el, egy pillanatig sem haboznak áttérni a kisebb intenzításra, noha ez a hozadék csökkenésével jár együtt.¹⁾

A hozadék, területegységenként, a mennyire a kevésbé megbízható termésbecslésekből kivehető, világszerte alig emelkedik. A gabonával bevetett terület némely culturországban fogy, úgy Angliában a búzával bevetett terület 1871—75 közt 3,373.140 acre volt, míg 1900—1909 közt sohasem érte el a 2 millió _acret; ezzel szemben az állandó legelőterülete egész 1905-ig egyre emelkedik, csak a legutolsó években fogyott meg újra — nyilván a magasabb gabonaárak folytán — az állandó legelőterület.²⁾

Igaz, hogy a culturemberiség élelmezése számára még nagy, eddig műveletlen területek megművelése kínálkozik. De az új területek messze esnek és csak lassan lehet azokat föltárni és terméküket az európai piacra hozni.

Nem szabad végül figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy minden földterületnek, mely a geographiai és piaczi helyzet alakulása szerint belátható időn belül művelés alá fog kerülni és így földjárdékot fog hozni, ára van. A föld árában ugyanis nemcsak a jelenlegi, hanem a jövőbeli rente egy része is beszámittatik; óriási méretű földspeculatio folyik a mostanában művelődés alá fogható földterületekkel, melyek csak jelentékeny földjárdék, illetve vételár lefizetése mellett vonhatók művelés alá, tehát művelésük csak akkor rentabilis, ha a gabonaár egy bizonyos magasságot ért el.³⁾ Az európa-amerikai cultur népesség erős növekedése folytán a kereslet élelmiszerek iránt egyre nagyobb lesz: viszont a fönti okok hátráltatják a mezőgazdasági termelés fejlődését. Az emelkedő ipari profitráta és emelkedő kamatláb pedig a mezőgazdaság intenzitására csökkenőleg hat, mert a profitoptimum távolabb esik a hozadékoptimumtól, mint alacsony kamatláb idején. Ugyanebben az irányban

¹⁾ Lásd pl. Dr. Leopold Hübel: *Die Gestaltung des landwirtschaftlichen Betriebes mit Rücksicht auf den Arbeitermangel*. Dresden 1902.

²⁾ *Statistical Abstract of the United Kingdom*. 294. lap.

³⁾ Lásd Marx vizsgálatait az *Absolute Grundrente*-ről. *Kapital* 3,2:258. passim, valamint Oppenheimer és Henry George műveit a *föld speculativ occupatiójáról*.

hat — a mennyiben fennforog — a mezőgazdasági munkások emelkedő realisbére.

A vámok hatására a helyi drágaság okainak vizsgálatánál visszatérünk.

A mi a gabonatermelésre áll, az mutatis mutandis az állattenyésztésre is áll.

Ilyenformán mondhatjuk, hogy az élelmiszerdrágulás oka a népességszaporodás, a melylyel az élelmiszertermelés nem tart lépést. Nem mintha a föld — mint azt Malthus és az ő követői hirdetik — egyáltalán nem tudna élelmiszert nyújtani lakóinak, hanem a capitalista termelési rend miatt, melyben a termőföld nem terem annyit, mint a mennyit teremhetne: részben mert speculativ okokból műveletlenül hever, részben mert művelői nem értenek kellően a föld műveléséhez, részben mert a termelés nem a lehető legnagyobb hozadék, hanem a lehető legnagyobb tiszta haszon elérése végett üzetik, a mi a földművelésben — ellentétben az iparral — sohasem esik össze. Mivel pedig a termelés kisebb a szükségletnél, az összes termelt mennyiségre szükség van, a termelők nem versenyeznek árúikkal a piacon és az ár az emelkedő szükséglet arányában emelkedik. Ezek az okok nagyrészt állandó hatásúak: a mezőgazdasági termékek tartós világpiacon áresése csak az esetben várható, ha valamely agronomiai találmány folytán a már művelésben levő föld hozadéka igen nagy mértékben emelkednék, vagy ha az ipari profitráta csökkenése folytán nagy, eddig nem művelt területek megművelése rentabilissá válnék; ugyanezt a hatást valamely a közlekedést nagyon megolcsóbbító találmány is előidézhetné, vagy ha az emberiség szaporodása csökkenne, vagy a táplálkozásra szükséges tápanyagmennyiséget sikerülne tetemesen reducálni.

Az osztrák-magyar monarchiában a drágulás még sokkal nagyobb, mint a világpiacon. Ennek oka a védővámrendszer. Ezért beszélünk a monarchiabeli drágaságról és nem a magyarországi drágaságról, mert a két ország egy vámterületet képezvén, a vám hatása csak az egész monarchia áralakulásának és külkereskedelmi forgalmának vizsgálatából derül ki. A vámoknál különbséget kell tennünk az ipari és mezőgazdasági vámok közt.

Az ipari vámok eredetileg védővámok voltak, azzal a célzattal, hogy a még ki nem fejlődött hazai iparágakat a külföldi versenytől óvják, hogy a vám által annyira megdrágítsák a külföldi iparcikkeket, hogy a belföldi gyöngébb termelő is haszonnal termelhessen. Az ilyen védővámok árdrágító hatása megszűnik, mihelyt a belföldi fogyasztást a belföldi termelés ki tudja elégíteni; a termelők versenye ugyanis az árat a természetes niveaujára — termelési költség-átlagprofit — szállítja le. A védővám fölöslegessé válik.

Az ipari vámok ezen szerepe régen megváltozott; ma már a védővamos államokban épp a legerősebb iparágak, melyek nagy exportot űznek, részesülnek vámvédelemben. A vámvédelem kihasználására az illető iparágak cartellbe tömörülnek és az árakat úgy szabják meg a belföldi fogyasztás számára, hogy valamicskével legyen alacsonyabb a külföldi concurrensok áránál plus vám plus szállítási költség. A cartellált iparágak védővámja többé nem nevelő vám, hanem az államhatalom által az illető iparág számára megalkotott eszköz, melylyel az árakat a külföldi verseny kizárásával önkényesen birják megállapítani: *a régi nevelő védővám cartellvédővám lett, mely nem a fejlődő ipart, hanem a hatalmassá vált, cartellbe tömörült ipar surplusprofitját védi.*¹⁾ A vámok a legfontosab eszközök a cartellek előmozdítására; a midőn az állam a cartellvédővámok nagyságát megállapítja, közvetve megállapítja a cartellárakat is; védővám nélkül csak nemzetközi cartellek uralkodhatnak teljesen a piacon.²⁾

A legnagyobb drágító hatása a monarchia piacán a vasvámoknak van, melyeket a vascartell teljes mértékben kihasznál. 1908 októberében pl. a cartell 360 koronáért szállított Németország számára egy pár olyan vagonkereket, a melyért az osztrák államvasutaknak 465 koronát kellett fizetni. A drága vasárak nemcsak minden vasból készült fogyasztási cikket drágítanak meg, hanem a gépek drágulása révén minden géppel termelt fogyasztási cikket is, kisebb-nagyobb mértékben tehát minden árut. Ilyenformán az iparcikkek helyi drágaságának jó részét a magas ipari vámok okozzák.

Hogy mennyivel drágábbak nálunk az iparcikkek, mint a világpiacra, bajos megmondani, az eltérő minőségek miatt. Összehasonlítás esetén persze nem szabad a monarchiabeli cégeknek külföldi árait a belföldi eladási árakkal egybevetni, mert tudjuk, hogy a cartellek fölösleges terméküket a termelési áron alul is elhelyezik a külföldön, hasonlóképp nem szabad — ugyanezen okból — külföldi cégeknek nálunk tett árajánlataiból, levonva vámot és szállítási költséget, a világpiaczi árat megállapítani. Annyi azonban bizonyos, hogy az ipari védővámok folytán a legtöbb iparcikk a monarchia vámvonalán belül tetemesen drágább, mint a vám által nem védett angol piacon.

Pontosan megállapítható ellenben az agrárvámok áremelő hatása, mivel itt cartellár nem forog fönn.

Az agrárvámok nálunk nem mindig érvényesülnek: a mig a monarchia gabonát exportál, a vám nem érvényesülhet. Az összes termékek

¹⁾ Lásd Hilferding i. m. 384. passim.

²⁾ O. Bauer: *Die Teuerung*. 63. lap.

egy részét ugyanis külföldre kell eladni; ezért a részért nem kapnak az eladók többet, mint a világpiacon árt, minus a szállítási költség. Ennek folytán, mivel nincs cartell, a belföldi eladási ár is a világpiacon árt szerint fog igazodni; legyen tehát a gabonára kivetett vám akár 100 korona mázsánként, a gabona még sem lesz egy fillérrel sem drágább a monarchiában, mint a világpiacon.¹⁾

Teljes mértékben mutatkozik azonban a gabonavám árdrágító hatása, ha a monarchia gabonaimportra szorul. Ekkor ugyanis a fogyasztás kielégítéséhez hiányzó gabonát külföldön kell megvenni, és pedig világpiacon áron; a belföldi ár tehát a világpiacon árt plus szállítási költséggel lesz egyenlő.

Az árjegyzésekből az csak akkor tűnik ki, ha nem az évi átlagárakat, hanem a harmadik negyedév, vagy a gazdasági év, júliustól júliusig, adatait vesszük. A kalendáriumi év átlagárai júniusig a tavalyi, július után az idei termés szerint alakulnak, ha jó és rossz termések, alacsony és magas árak váltakoznak, a kalendáriumi év átlagárai a vámközpont drágulást elhomályosítják.

A búzatermelés és külkereskedelem a következő képet mutatja:²⁾

Év	A monarchia termése millió	Behozat- tala ezer q-ban	Ki- vitele	Ki- viteli többlet	Be- hozatali többlet	Liszt- kivitel	A buza ára az év harma- dik negyedében 1.000 kgr. M.-ban		
							Buda- pest Mittel ware	London Gazette average	Odessa 75—76 kgr.
1891 - 95 átlag	2—	180	877	697	—	445	—	—	—
1896-900 átlag	49·25	905	192	—	713	141	—	—	—
1900	52·57	359	82	—	277	499	125·3	134·6	115·4
1901	48·17	316	213	—	103	866	131·6	126·1	114·4
1902	63·29	946	141	—	805	894	126·8	141·6	108·8
1903	60·64	224	164	—	60	965	129·2	134·6	111·9
1904	54·61	2.193	32	—	2.161	753	173·7	134·1	126·3
1905	61·27	1.082	13	—	1.069	697	141	137·7	124·8
1906	72·40	331	304	—	27	847	126	133·3	118·2
1907	49·82	24	186	162	—	695	189·4	152·7	150·8
1908	61·93	79	4	—	75	367	198	146	176
1909	50·18	7.329	3	—	7.326	145	249·3	187·5	169·2
1910	69·39	—	—	—	—	—	172—	150·1	141·2

¹⁾ Gabonaexport mellett a gabonavám csak annyiban bír specialisan Ausztria-Magyarországon árdrágító hatással, hogy a rosszabb minőségű balkáni gabona behozatalt, mely több kenyérlisztet ad, megakadályozza. Az őrlési forgalom eltörlése óta a kenyérliszt ár a fehérlisthez arányitva tetemesen megdrágult.

²⁾ Az adatokat lásd: *Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs, zur Statistik der Preise. — Das Getreide im Weltverkehr*; zusammengestellt durch die k. u. k. Zentral-Kommission, Wien, 1909. 16. és 63. lap. — *Der Aussenhandel des öster.-ungarischen Vertragszollgebietes im Jahre 1909.* — A. m. k. földművelési ministerium termésjelentései: 1910-es adatok nem véglegesek.

Látjuk tehát, hogy a monarchia — a lisztexport figyelembe vételével is — mindinkább gabonaimportterületté válik: a párhuzamosság a termés nagysága és a behozatal nagysága között azért nem teljes, mert a forgalmi adatok calendáriumi évről szolgálnak és így nem a folyó, hanem az előző év termésétől is függenek, pl. 1905-ben tetemes behozatali többlet van a 61 milliós termés daczára, az előző évi rossz termés miatt. Látjuk továbbá, hogy azokban az években, a melyekben a monarchia buzatermése oly kicsi, hogy előreláthatólag behozatalra szorul, az árak a világpiaczi áron jóval fölülemelkednek, akár a londoni akár az odessai jegyzést vesszük is alapul, a párhuzamosság teljes; mihelyt a monarchia buzatermése nem emelkedik túl a 60 millió métermázsán, a belföldi ár magasabb a londoninál.

Év	A budapesti ár magasabb márka pr. tonna	a londoninál korona pr. q.	A monarchia termése millió q.
1901	5·5	—·64	48·17
1904	39·6	4·59	54·61
1907	36·7	4·26	49·82
1908	52·0	60·3	61·93
1909	61·8	7·17	50·18
1910	21·9	2·54	69·39

Az 1900., 1902., 1903., 1905. és 1906. években, mint az előbbi táblázatból kitűnik, a budapesti jegyzés egyenlő vagy alacsonyabb volt a londoni világpiaczi árnál: tehát a vám nem érvényesült.

A monarchiabeli drágulásnak a világpiaczi fölülmuló része nyilvánvalóan a vámok érvényesüléséből származik. Mivel pedig a lakosság szaporodik, a szükséglet emelkedik és egyre nagyobb az az évi belföldi termés, a mely szükséges volna ahhoz, hogy a monarchia ne szoruljon buzabehozatalra. Mivel pedig a termés lassan vagy egyáltalán nem növekszik, a monarchia átalakul gabonaexportterületből gabonaimportterületté. Ez esetben a vám teljes összegével emeli a gabona árát a világpiaczi ár fölé, a belföldi árak állandóan a vámmal magasabbak, mint a világpiaczi ár. A mi a buzára áll, áll mutatis mutandis a többi gabonaneműekre és növényi élelmiszerekre is. Az 1907-iki fölemelt vámok is világosan visszatükröződnek a fenti táblázat áralakulásából.

Vizsgáljuk meg a húsárak alakulását.

Mínthogy a hús, illetve az élőállat, nem képez egyminőségű tömegárút, mint a gabona, azonfölül az eladási mód is nagyon különböző a különböző piaczkon, ez a táblázat nem az abszolút árkülönbség, hanem csak a drágulás aránya szempontjából irányadó.

Az árak a Statistik des Deutschen Reichs ¹⁾ szerint a következőképp alakulnak Európa különböző piacain :

Év	Marha				Disznó		
	Budapest I magyar	London Sauerbeck szerint	Kopenhága I	Paris I	Budapest I	London Sauerbeck	Kopenhága I
1900	52	51	94·6	111·7	80·9	44	76·5
1902	53	54	96·1	113·8	86·4	48	90·3
1904	59·6	48	107·3	120·6	104·5	39	81·5
1906	67·5	47	109·1	119·0	115·6	49	105·8
1907	70·1	49	114·0	131·2	116·7	45	96·2
1908	62·4	52	106·6	129·3	103·1	43	82·5
1909	59·6	52	103·3	137·5	114·1	54	88·7
1900	64·7	54	107·9	128·1	137·4	54	109·5
Emelkedés	24 ^o / _o	6 ^o / _o	14 ^o / _o	16 ^o / _o	70 ^o / _o	20 ^o / _o	43 ^o / _o

Ha vizsgáljuk a vágómarha árúak alakulását látjuk, hogy a drágulás mérete a budapesti piacon körülbelül ugyanakkora, mint a világpiacra, ha a vámmal nem védett dán export vagy angol importpiacot vesszük tekintetbe.

A marha drágulása tehát csak igen kis mértékben vezethető vissza a vámmal. Ezzel teljes összhangban van az a körülmény, hogy a monarchiának állandó nagy marhakiivitele van, a mi azt mutatja, hogy az eladó jobban jár, ha a külföldre adja el a marhát, mintha itthon értékesíti.

A monarchia marhabehozatala és kivitele: ökör, tehén, növendékborjú együtt volt :²⁾

Év	Kivitel	Behozatal		Kiviteli többlet
		e z e r	d a r a b	
1901	174	24	150	
1902	259	67	192	
1903	357	95	262	
1904	230	76	254	
1905	201	99	102	
1906	227	12	209	
1907	91	16	75	
1908	210	9	201	
1909	149	5	144	

¹⁾ Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs 1910. II/2. lap. (Londonról a német statistikában régebbi jegyzések nincsenek; a drágulást Sauerbeck szerint adjuk.)

²⁾ Statistik des auswärtigen Handels des österr.-ung. Zollgebietes megfelelő évfolyamai.

A monarchia tehát még 1909-ben is 144 ezer darab marhát vitt ki külföldre, tehát az élőállat behozatal 1906-ban történt eltiltása nem oka a marhahus drágaságának, legfeljebb a mennyiben a silányabb minőségű balkáni marha külföldön nem bír piaccczal és így szabad behozatal esetén nálunk fogyna el. A marha drágulása világpiaczi jelenség.

Ellenben a disznóhúsnál másképp áll a dolog. A világpiaczi drágulás itt 13–43%, nálunk ellenben 70%; ez a többlet egészen biztosan a határ elzárásán alapszik: ezt a drágulástöbbletet a vámok és a határ elzárása okozták.

A behozatal és kivitel volt (a leölt állatok hújának beszámításával.¹⁾)

Év	Kivitel e z e r	Behozatal d a r a b	Kiviteli többlet
1901	13	112	99
1902	11	149	138
1903	8	156	148
1904	5	167	162
1905	2	167	165
1906	1	89	88
1907	14	9	elenyésző
1908	12	6	„
1909	5	5	„

Az új vámtarifa, a mely 1906 márczius elején lépett életbe és a sertés vámját megnégyszerezte, egyszerre utját vágta a szerb behozatalnak: két év alatt 167 ezerről 9 ezerre csökkent. A vámok mesterségesen felszöktették az árakat, éhezették a monarchia lakosságát. Ugyanilyen hatással van az argentinai hus behozatalának tilalma is.

Összefoglalva mondhatjuk tehát, hogy a világpiaczi drágulásnak nem az aranytermelésben beállott változás az oka, hanem:

1. Az *iparczikkék és bányatermékekre nézve a cartellek*, melyek különösen a védővámok segítségével mesterségesen fölcsigázzák az árakat.

2. A *mezőgazdasági termékekre nézve a termelés elmaradása a szükséglet mögött*, melyet a capitalista termelés anarchiája okoz, részben mivel a kisbirtokosok sem kellő tudással, sem kellő tőkével nem bírnak a termelés fokozására, részben mivel a nagybirtokosok nem a termés, hanem a profitoptimumra törekszenek, részben mivel nagy, művelésre alkalmas területek speculativ célból a művelésből kizáratnak.

3. A *monarchiabeli drágulásnak a világpiaczi felülmuló részét a vámok okozzák*, a mi különösen a gabona árának alakulásánál tűnik ki egész világosan.

Varga Jenő.

¹⁾ *Statistik des auswärtigen Handels . . . stb.* megfelelő évfolyamai.

A vámvédelem és a drágaság.

A XIX. század elején erőre kapott gazdasági liberalizmus többek között zászlajára írta a kereskedelmet korlátozó különböző intézkedések megszüntetését és céljául a szabad kereskedelem létesítését tűzte ki az egész vonalon. Az általános felfogás kedvezett a szabad kereskedelem eszméjének, tényleg számos akadályt elhárítottak a kereskedelem útjából, mindenfelé megkönnyítették a nemzetközi tőkevándorlást és a század derekán úgy látszott, hogy a szabad kereskedelem diadalmaskodni is fog. Anglia 1846-ban a gabonavámok eltörlésével elhatározta a teljes szabad kereskedelemre való áttérést és ezt 1860-ban be is fejezte. Rövidebb-hosszabb ideig a többi európai államok is átmentek a szabad kereskedelmi aerán. Nálunk az absolutizmus idején Wüllerstorff kereskedelmi ministersége alatt jutott ez az irányzat tetőpontjára, de a magyar kormányok még a kiegyezés után is egy ideig rokonszenvvel viseltettek a szabad kereskedelmi politika iránt. A Franciaország és Anglia között 1860-ban megkötött ugynevezett Cobden-szerződés nagyrészt szabad kereskedelmi elveken épült föl és ezt más államokkal is számos hasonló szerződés követte. 1867-ben Michel Chevalier a párisi kiállítás megnyitása alkalmával már ezeket a sorokat írhatta: „A szabad kereskedelem eszméinek diadalra juttatása egyik dicsősége lesz a XIX. század második felének.“

A viszonyok azonban gyorsabban változtak, semmint ebben az időpontban gondolták volna. A kormányok, a melyek az első lépést megtették, tovább nem mertek menni, a belföldi termelés védelmét nem akarták kiadni kezükből. Főként a fejlettebb angol ipar elleni védekezés arra indította őket, hogy fentartsák az ipari vámok rendszerét, sőt hogy azt még jobban kiépipítsék. A continens agráriusai, a kik először szívesen fogadták a szabad kereskedelmi eszméket, a mely lehetővé tette az angol piacra való bevitelt és a kontinens gabonaárait is emelte, csakhamar érezni kezdték a tengerentúli versenyt és az iparral szemben fennálló paritás elvénél fogva a maguk részére is vámvédelmet követeltek. Való-

ságos verseny indult meg így a vámok emelése körül és a század erősebb elzárkózás politikájával fejeződött be, mint a minőt valaha ismertek.

Hogy ez az egyre fokozódó vámvédelem az árak alakulásában és a drágaságban is érezteti hatását, kétségtelen. Nyomon követni és számszerűen megállapítani természetesen a vámok hatását nem lehet, mert ez az összes államok valamennyi vámtarifatételének külön-külön való vizsgálatát tételézné föl. Arra azonban, hogy a vámok megközelítőleg milyen mértékben terhelik a főbb államok behozatalát, idézzük a következő táblázatot:

	Behozatal 1909-ben		%-ban
	összeg	vámbevétel	
	k o r o n a		
Ausztria és Magyarország	2.416,850.000	173,125.000	7.16
Németbirodalom	9 692,511.600	918,300.000	9.48
Franciaország	5.733,720.000	490,382.400	8.55
Olaszország	2.955,960.000	294,240.000	9.62
Nagybritannia	12 993,772.400	718,560.000	4.79
Oroszország	2.150,400.000	718,770.000	33.42
Egyesült-Államok	6.559,601.120	1.593,559.670	22.94
Japán	963,192.000	118.072.500	12.26

A százalék azt a terhet jelzi, melylyel a vámok a behozott cikkeket megdrágították. Hatásuk azonban, mint ki fogjuk mutatni, még tovább megy, mert kifejezésre jut a belföldön termelt és belföldön fogyasztott árúknál is.

Kobatsch dr.-nak egy kimutatása szerint a beviteli vámok 1909-ben a föld összes államaiban 6.527 millió márkára rugtak; az összes államok behozatala pedig 75 milliárd márkára. Minthogy azonban az összes cikkek nem vámoltnak el, számos ipari nyerstermék, Angliában pedig az élelmiszerek is teljesen vámmevtesek, azt lehet számítani, hogy a behozatalnak a fele, vagyis 38 milliárd viseli a vámterhet. Ez 17 százalékos megterhelést jelentene. Számos esetben azonban éppen a legfontosabb fogyasztási cikkek esnek a legnagyobb megterhelés alá. Így Németország 1909-ben 8.520 millió márka behozatalára 761 millió márka vám esett. Maga az élelmi és élvezeti cikkek 2.324 millió márkás rovata azonban 494 millió márka, vagyis 21 százalék vámterhet viselt. Ezt a terhet elsősorban a fogyasztó viseli.

A fogyasztó szempontjából elsőrendű szükségleti cikkekről lévén szó, elsősorban az agrárvámok jönnek tekintetbe, éppen ezért indokoltnak látszik, hogy először az agrár vámvédelem kérdésével foglalkozzunk.

Mint mondtuk, az agrár vámvédelem ügye az egész európai continensen a tengerentúli verseny erősödésével egyidejűleg nyomult előtérbe. 1866-ban lefektették az első amerikai kábelt, a 70-es évek folyamán

nagyrészt az európai bevándorlók feltárták a Mississipi medenczejét, majd később Canadát a gabonatermelés számára, a melyeken a termelés az európai termelési költségeknél sokkal olcsóbban alakult. A folyton javuló közlekedés lehetővé tette, hogy ezeknek a vidékeknek a terményei az európai piacokra eljussanak. Az európai buza átlagárát 13 koronára téve, ez az összeg a régi utakon 100, az új műutakon 400, a vasuti szállításhoz 4.500, a tengeri szállításhoz pedig 25.000 kilométernél emésztődik fel. Így a közlekedés fejlődése ezeket az ujonnan feltárt vidékeket csakhamar bekapcsolta a világhoz. Az amerikai gabonakivitel, a mely 1851—60. között évi két millió hektoliterre rugott, 1870-ben tíz millióra, 1875-ben 20 millióra, 1879-ben pedig 54 millióra emelkedett. Ugyanezen időben a szuezi csatorna megnyitása az indiai és ausztráliai termelőterületeket is belevonta a világhoz, majd Argentína is megjelent a világpiacra, mint termelő factor, szóval az európai mezőgazdaságra válságos évek következtek.

Az európai mezőgazdaság képtelen volt a szabad verseny mellett megküzdeni ezzel a tengerentúli concurrentiával, a mely különösen az első időben csak a legjobb minőségű területeket használta föl termelésre és nem lévén kénytelen vásárlási összeget és kamatterhet törleszteni, elenyészően csekély termelési költségekkel dolgozott. A nyomást, melyet a tengerentúli termelés a gabonaárakra gyakorolt, legjobban a teljesen szabad kereskedelmi angol piaci gabonaárak alakulása mutatja. 1000 kg. buza ára a londoni piacon volt:

	£
1871—75 között	12/6/4
1876—80 »	10/6/8
1881—85 »	9/-/4
1886—90 »	7/2 8
1891—95 »	6/8/2

Következése volt ennek az áralakulásnak, hogy a gabonatermelés Angliában hihetetlenül visszament. Míg 1875-ben 3,373.140 acre volt gabonával bevetve, 1902-ben már csak 1,772.840 acre területen termesztettek gabonát. A szabad kereskedelem széppé tette Angliát: a gabonaföldek helyét rétek, legelők, pagonyok foglalták el. Félő volt, hogy a continentális Európában is hasonló állapotok fognak bekövetkezni, azzal a különbséggel, hogy itt a tengerentúli versenynek még súlyosabb következményei lesznek, mert itt a lakosságnak sokkal nagyobb százaléka tartozik a földművelő elemhez, mint Angliában. Még súlyosbitotta a középeurópai agrárcrisist, hogy erre az időre esett a munkabérek és az állami kiadások nagy emelkedése is. A járadék megcsökkent, a földárak, a bérletek ára lement, az adósságteher pedig egyre növekedett.

Az agrárkrízis megszüntetésére és az »amerikai veszedelem« elhárítására pedig csak egy eszköz mutatkozott célravezetőnek: a vámvédelem. A Németországból kiindult agrár vámvédelmi mozgalom Európában sikerre vezetett. Segítségére volt az a nagy hatalom is, a melyet a földbirtokososztályok mindenütt a politikai életre gyakorolnak és szimpatikusan fogadják a vámvédelmi mozgalmat mindenütt a kormányok is, melyek egy új jövedelmi forrást láttak benne az egyre növekvő állami kiadások fedezésére. A gyakorlatban ez egyet jelentett: az élet megdrágítása árán megmenteni az európai mezőgazdaságot.

1879-ben, mikor a német birodalom a buza és a rozs vámját métermázsánként egy márkában állapította meg, Bismarck azt a híres kijelentést tette, hogy nincs az az örült agrárius, a ki három márkás gabonavámokra merne gondolni. A körülmények nyomása alatt azonban, melyet az osztályérdekek is erősen támogattak, a német birodalom igen szépen elérkezett az 1906. évi vámtarifával a hatodfélmárkás, a monarchia pedig a hatkoronás buzavámokig. Hasonló arányokban fejlődött a többi continentális államok vámvédelme is, sőt ez a vámvédelem nem csupán a gabonára szorítkozott, hanem kiterjedt a mezőgazdasági termékek és husanyagok, szóval élelmiszerek egész complexusára is. Az egyes államok vámtarifafételeinek emelését feltüntető összehasonlító statisztikai táblázatok bemutatását mindazonáltal fölöslegesnek tartjuk: egyrészt a vámtarifák általános emelkedése ismeretes, másrészt még azonos magasságú vámtételek is különböző államokban, igaz, hogy egy irányban, de a különböző termelési viszonyokhoz képest különböző mértékben érvényesülnek. Egy-egy jó termés az árak alakulását lényegesen befolyásolja és a vámok hatását bizonyos mértékig paralisálhatja. Valami lényeges eredményt tehát az ilyen statisztikai összeállításoktól nem lehet várni. A különböző piacok árainak összehasonlítása egyébiránt azt is mutatja, hogy egyrészt importra szoruló államoknál a vám nem érvényesül tökéletesen, mint a teóriának megfelelően történni kellene, másrészt azonban a vám exportáló államoknál is, részben minthogy a még olcsóbb termelési költségekkel dolgozó concurrens kizáratnak, jelentékeny mértékben kifejezésre jut.

Bizonyos azonban, hogy minél inkább importra szorul valamely állam, annál inkább megvã a lehetősége, hogy a vám teljesen kifejezésre jusson. És ebből a szempontból a monarchiában, a mely fokról-fokra közeledik ahhoz a ponthoz, hogy gabonát exportáló területből gabonát importáló területté alakuljon át, a helyzet a fogyasztóra nézve folytonosan rosszabbodik. Álláspontunk az lévén, hogy a vám exportfőlössleggel dolgozó országokban is kifejezésre jut, semmiképen sem oszthatunk abban a nézetben, a mely mereven azt állítja, hogy exportfőlössleggel

biró államoknál a mezőgazdasági vámok nem érvényesülhetnek. Az exportfölösleggel rendelkező államok terménye ugyanis más államok piacaira törekszik és ezek áraihoz alkalmazkodik a hazai ár. A termelő ugyanis pusztán hazafiságból nem adja el árúját a határokon belül, ha kint jobb árakat érhet el. Igaz, hogy ez esetben az importáló állam vámjá az, a mely az exportáló állam árait alakítja.

Hogy a vámok az exportáló államok áralakulására is hatást gyakorolnak, azt az agráriusok is elismerik. Idézzük erre Rubinek Gyula sorait: ¹⁾

»Általában az volt a nézet, hogy a mezőgazdasági vámok, tekintettel arra, hogy a közös vámterület mezőgazdasági terményekből erősen kiviteli állam, nem érvényesülnek s hogy a magyar agráriusok mindennek dacára ragaszkodtak követelésükhöz s az ellenérvekkel meggyőzetni nem engedték magukat, a magyar agrártörekvéseket valósággal csendes hóbortnak tartották s talán az agrár vámvédelem megadásánál az osztrák kormányánál ez a szempont is döntő volt.

Hogy az agrárvédelem követelésének felállításánál kinek volt igaza, azt megmutatja a jelen, a midőn a mezőgazdasági vámvédelem az egész vonalon érvényesül s a midőn ennek nyomán országszerte nagy gazdasági fellendülés tapasztalható. A mezőgazdasági termények ára a vámvédelem hatása alatt *jelentékenyen emelkedett*, minek nyomán emelkedett a mezőgazdaság fogyasztóképesége is, a mely az ország gazdasági boldogulásának legszilárdabb alapja.«

Annak összehasonlítására, hogy a vámtarifa hatása a gabonaárak alakulásában mennyiben érvényesül, idézzük a londoni, bécsi és budapesti piacz példáját. A buza ára tonnánként hét éven át a londoni piaczon, az angol értékeket koronára átszámítva, a következő volt:

1904-ben	149·20 korona	1908-ban	177·20 korona
1905-ben	171— »	1909-ben	225— »
1906-ban	165·10 »	1910-ben	180·10 »
1907-ben	160·20 »		

Ugyanezen években a bécsi árak, az ottani tőzsde árjegyzésének átlagában a következők voltak:

1904-ben	191·50 korona	1908-ban	255·30 korona
1905-ben	199·50 »	1909-ben	262·50 »
1906-ban	184·90 »	1910-ben	202·40 »
1907-ben	207— »		

¹⁾ A drágulás kérdése. 13. old. Budapest, 1911. Patria irod. és nyomdai r.-t.

Ugyanezen évek adatai Magyarországon a következők:

1904-ben	185·60 korona	1908-ban	240·20 korona
1905-ben	178·30 »	1909-ben	249·30 »
1906-ban	156·50 »	1910-ben	172·— »
1907-ben	210·10 »		

Az emelkedési tendencia tehát mindhárom piacon kétségtelen; ez a világpiaczi jelenség. A differentia azonban, a mely a szabad kereskedelemmel dolgozó angol és a 6·30, illetve 7·50 koronás buzavámokkal dolgozó monarchia gabonaárjai között mutatkozik, a vámok következése. Brentano kimutatása szerint a magas agrárvámokkal dolgozó és bevitelre szoruló Németországban a buza ára átlag egy negyeddal mulja felül a világpiaczi árakat. Magától értetődőleg a vámok hatása hasonló nemcsak a többi gabonaneműeknél, hanem az egyéb őstermelési productumoknál, tehát a húsnál is.

Ez az általános emelkedési tendencia azonban, különösen minthogy a szabad kereskedelmi alapon álló angol piacon, sőt magában az európai mezőgazdaságra azelőtt oly veszedelmes Amerikában is tapasztalható, egyuttal azt is mutatja, hogy a veszedelem, a melyre való hivatkozással a magas agrár vámvédelem rendszerét megteremtették, ha nem szűnt is meg teljesen, de már korántsem oly imminens és a vámok, a melyek régebben védelmi czélokat szolgáltak, ma nagy részben jövedelmi forrássá alakultak át egyrészt az államok, másrészt a termelők javára. Így a vám az emelkedő földjáraadéokban jut kifejezésre.

Ez a megállapítás rávezet bennünket annak a kérdésnek a megoldására is, hogy hova tűnik a vámok okozta drágulásnak az értéktöbblete. Nézzük csak ezt a folyamatot. Ha az élelmiszerárak emelkednek, emelkedik a haszon, a melyet a földbirtok hajt. Ha a földjáraadék emelkedik, emelkedik a birtok ára. Az élelmiszereknek a városban való drágulásával tehát karöltve jár a föld árának emelkedése a vidéken. Nálunk ezt a jelenséget még súlyosbitják az Amerikából visszatért kívándorlók, a kik hogy földéhségüket csillapítsák, igen magas, a valódi értékeket meghaladó árakat fizetnek egy-egy földdarabért. Ez az áremelkedés azonban egy nagyon fontos, de egyáltalán nem örvendetes jelenséggel jár karöltve.

A föld árának növekedése úgyszólván csak ideiglenes nyereség azokra nézve, a kiknek „van“. Minden örökösödésnél új adósságot kell fölvenni a többi örökösök kielégítésére, minden átruházásnál az előbbi átruházás óta létrejött értéktöbblet új adósságra vezet. A milyen mértékben növekszik a birtok értéke, majdnem olyan mértékben kell növekednie a birtokba bekebelezett adósságnak is. Az élelmiszerdrágulás így kint a vidéken végeredményben az adósságteher növekedésében érezteti hatá-

sát. Hogy Magyarországon ez a jelzálogi teher az utolsó évek folyamán milyen mértékben emelkedett és hogy egyáltalán nem maradt el az élelmiszerek áremelkedése mögött, úgy hisszük, azt külön bizonyítani és fejtegetni fölösleges.

Az adóssággal együtt növekszik a mezőgazdaság kamatterhe. Az állítólagos nyereséget, a melyet az agráriusok „elraboltak“ a fogyasztótól, meg kell osztaniok a jelzálog-kölcsöntökével. A emelkedett földjádék egy része tőkekamat formájában párolog el. A fogyasztótól elvett érték így legnagyobbbrészt a mozgótőke tulajdonosainak zsebébe jut. Otto Bauer kifejezése szerint a fogyasztó nem élelmiszert, hanem földbirtokot és tőkekamatot eszik. Csak így történhetik meg, hogy az élelmiszerek rendkívüli nagy drágulása mellett, a melyen az agráriusok állítólag megszámlálhatatlan milliókat keresnek, a valóságban mezőgazdasági válság van Magyarországon.

A mezőgazdasági válságnak ez a fajtája azonban mindazokban az országokban általános, melyek magas agrárvámokkal dolgoznak. Ugyanazok a panaszok — és pedig legtöbb esetben indokolt panaszok — melyeket nálunk lehet hallani, más szavakba öltöztetve ismétlődnek Németországban is. A gabonaárak folyton magasabbra csigázódnak és a földnek még sincs meg a megfelelő rentabilitása, mert az adósságteher egyre nyomasztóbb. Brentano szerint ez egy rettenetes circulus vitiosusra vezet, a melyből nincsen szabadulás.

„Mi a gabonavám célja? Hogy emelje a gabona árát. Abban a mértékben, melyben ezt a célját eléri, emelkedik a járadék, a melyet a föld hajt, tőkésítve az uralkodó kamatlábnak megfelelően, emelkedik a telek értéke is. A gabonavám hatása tehát, ha célját, a gabonavámok emelését tényleg elérte, a mezőgazdasági termelési költségek egy részének emelése is, a melyek miatt a belföld a külfölddel nem versenyezhet. Lehetséges, hogy sok nagyon eladósodott földbirtokosra nézve ez teljesen közömbös. A föld értékének emelkedése reményt nyújt nekik, hogy birtokukat olyan áron adják el, a mely adósságaikat felülmulja; esetleg még az is sikerül, hogy kitűnő üzletet kössenek mellette. Mi történik azonban azokkal, a kik birtokukat megtartják és az új birtokosokkal? Minthogy a gabonavám a föld hozadékának a föld értékéhez való viszonyát nem változtatta meg, a gabonatermelés, mint azelőtt, ezután is irren-tabilis marad. Ha a gazda a gabonatermelésnél marad, szükségképpen rövidesen megint sanyarú helyzetbe kerül. Akkor ismét felhangzik a kiáltás a gabonavámok újabb emelésére. És így megy tovább . . . Vég-telen csavarral van dolgunk . . . A gabonavám hatása tehát, hogy az okot növeli, melyben a versenyképesség hiánya gyökerezik és a helyett, hogy ezt megszüntetné, tartósan emeli.“

Ruhland itt kettős megkülönböztetést tesz. Kutatva azt a hatást, a melyet a vámok által felcsigázott gabonaárak a gazdasági életre gyakorolnak, ő is oda concludál, hogy minden vámemelés a birtokok emelkedésében escomptáltatik. A magas gabonaár tehát annak a birtokosnak a haszna, a ki birtokát bérbe adja, vagy el akarja adni, szóval a ki maga nem mezőgazda, vagy megszűnik mezőgazda lenni, haszna továbbá a birtokba bekebelezett jelzálogtőkének. Hátrányos azonban mindazokra, a kik mint bérlők vagy vásárlók maguk akarnak mezőgazdaságot űzni. A fix kezekben levő nagybirtok, a mely nagyrészt bérlőkkel dolgozik, éppen ezért szerinte hasznot húz a drágaságból, súlyosan érinti ellenben a föld árának az emelkedése a szegény mezőgazdasági népességet, a törpe birtokok tulajdonosait és a falu proletárjait. Minél drágább a föld, annál nehezebben jutnak hozzá. A kisparasztok nagy része előtt így el van zárva a gazdasági önállóság útja. Le kell mondaniok arról a reménységről, hogy földet szerezzenek, örökre proletárok maradnak.

Logikai hiba Ruhlandnak ebben az okoskodásában nincs, ellenben a tények némileg mégis mást mutatnak. Nálunk a magas földárak mellett is meglehetősen nagy parcellázási folyamat tapasztalható és egyes magyar agráriusok épen ezért arra a következtetésre jutnak, hogy ez a két körülmény összefüggésben van egymással. A kisbirtokos intensivebben dolgozik, a nagybirtok átlagánál nagyobb hozadékot tud elérni, jobban ki tudja használni a magas élelmiszerárakat, tehát a parcellázás reá nézve még itt is jövedelmező. A gyakorlat azonban más tapasztalatokra ad alkalmat. Parcellázásoknál a régi birtokosok és közvetítők tényleg hallatlan magasságú árakat tudnak elérni. Buday számítása szerint ¹⁾ az utolsó évi parcellázásoknál az átlagban 667 koronát fizettek holdanként, sőt 1.100 koronás vételek is előfordultak, ellenben ezeket az árakat a kisbirtokosok a legtöbb esetben nem tudták termelésük hozadékában behozni, azért, mert a szemtermelésről egyéb termelési ágakra nem akartak átmenni. Magyarországon a parcellázás, különösen mikor közép-birtokok kerültek feldarabolás alá, igen sok esetben nem a termelés növekedését, hanem visszaesését jelentette. Az az ár, a melyet nálunk a nem számító kisbirtokosok fizetnek a feldarabolásra kerülő földekért, messze túlhaladja a realis hozadék értékét. Így a magas áron történő parcellázások a kisbirtokososztály eladósodását is jelentik és e téren csak akkor várható változás, ha a földművesnépesség magasabb cultur-foka a belterjes gazdálkodásra való átmenetelt fogja eredményezni. A parcellázás üdvös jelenség addig, míg adósságmentes, belterjesen gazdálkodó kisbirtokososztály alakulására ad alkalmat; egyébként eredménye

¹⁾ Buday Barna: *A parcellázásokról*. Budapest, Patria. 1909.

nincs. Specialisan nálunk a birtokfelosztásoknak még az a hátrányos oldaluk is van, hogy nem annyira a nagybirtokok, mint inkább a közép-birtokok kerülnek eladás alá.

Ruhlandnak tehát igaza van akkor is, ha a magyar viszonyokat vesszük tekintetbe. A baj azonban nem ott jelentkezik, hogy a kisbirtokosok nem tudnak földhöz jutni, hanem abban, hogy eladósodnak és nem bírják a magukra vállalt terheket.¹⁾

Sok tekintetben más tapasztalatokat tehetünk, ha a húsarak alakulására gyakorolt hatását vesszük tekintetbe. Az európai continens államai itt is csaknem mind magas vámokkal dolgoznak, noha azok a szempontok, a melyek a gabonavámok rendszerét indokoltá tették, a húsnál sokkal kevésbé forognak fenn. A hús nem olyan tömegárú, mint a gabona, nála az izlés, a megszokás szempontja sokkal erősebben érvényesül és nagy tömegekben, technikai berendezések segítségével való szállítása aránylag késői időpontban kezdődött meg. A húsvámok éppen azért a behozatalra utalt országokban nem védelmet, hanem a fogyasztó közönségre rótt adót jelentenek. Ez az adó pedig annál súlyosabb és annál inkább érvényesül, mennél inkább szorul egy adott ország a behozatalra. Vizsgáljuk ebből a szempontból a vám és húsarak alakulásának egymáshoz való viszonyát az osztrák-magyar monarchiában. A vámok hatásának kutatásánál ugyanis az egész vámterületet egységes egésznek kell vennünk.

A német birodalmi statistikai hivatal az élő állat nagybani vágott súlyú árait 50 kg.-onként elsőrendű marhánál és sertésnél a főbb európai piaczkon az alábbiakban állapította meg: Az angol piactól, a mely

¹⁾ Azt a példát, melyet egy magyar agráriustól hallottunk a magas földárak és a kisbirtok egymáshoz való viszonyára, inkább szellemesnek, mint találónak kell tekinteni. Szerinte a régi Itáliában még a népesség szaporodása folytán az árak és a földjradék emelkedtek, a földbirtok szervezete kisbirtoki volt, mikor azonban a császárok korában a provinciákból behozott gabona a termelés jövedelmezőségét és a földárakat csökkentette, nagy latifundiumok alakultak. Ez igaz, de a hasonlat mégsem talál. Az antik világ termelési viszonyai tökéletesen eltérők voltak a mienktől, ott a nagy- és kisbirtok termelési viszonyai között sokkal kisebb volt a különbség. Mikor Itáliát a háborúk után a külföldi rabszolgák egész áradata özönlötte el, ezzel az ingyen munkaerővel a kisbirtokos nem tudott versenyezni. Az önálló kisbirtokos-elem pusztulása már ekkor, a köztársaság korában kezdődött meg. Fokozta ezt a processust a provinciákból behozott és ingyen szétosztott gabona. Hogy ennek termelése és értékesítése milyen viszonyok mellett történt, arról alig tudunk valamit. Nagybirtokosok vagy kisbirtokosok voltak-e, a kik ezt termelték és eladták az állami hivatalnokoknak, nem tudjuk. Végül hol van az a tényező, a mely a gabona mai áralakulásában a legjelentősebb szerepet játssza, a vám? Éppen azért, mint már mondtuk, ezek az antik példák lehetnek érdekesek, de bizonyító erejük nincsen.

főként a coloniális és egyéb tengerentúli fagyasztott húst fogyasztja, el kell tekinteni.

	Berlin	M a r h a h ú s		Páris
		Bécs	Budapest ¹⁾	
		m á r k á b a n		
1903	69·45	63·60	54·50	61·70
1904	70·75	64·30	57·—	61·30
1905	73·65	70·40	62·80	62·70
1906	79·—	71·20	66·—	60·—
1907	80·30	72·70	67·60	66·80
1908	76·80	68·20	63·—	67·40
1909	74·30	70·20	63·30	66·95

	Berlin	S e r t é s h ú s		Páris
		Bécs	Budapest	
		m á r k á b a n		
1903	51·81	58·—	51·90	57·60
1904	51·—	55·75	49·80	52·95
1905	65·—	63·50	57·—	58·55
1906	68·50	59·25	53·65	55·60
1907	57·—	63·75	57·10	75·40
1908	60·05	59·25	53·—	70·—
1909	69·—	68·55	60·60	59·—

Ez a táblázat azt mutatja, hogy a marhahús ára tekintetében a monarchia általában, de különösen a budapesti piac a többi nagy európai fogyasztópiacok árnyékuja alatt állott, vagyis a húskivitel jövedelmező üzlet volt. Tényleg a monarchiának a szarvasmarhában általában nagy a kiviteli többlete. 1901-ben 74.913, 1902-ben 116.240, 1903-ban 122.748, 1904-ben 108.693, 1905-ben 71.838, 1906-ban 60.696, 1907-ben 57.799, 1908-ban 101.223, 1909-ben pedig 109.646 darab. Hogy jut a mi húsfogyasztásunknál ekkora kiviteli többlet mellett a vám kifejezésre? Elméletileg az eladó, minthogy a mennyiség egy részét külföldre kell szállítani, árújáért a világpiaczi árat kapja minus szállítási költség és ehhez alkalmazkodik a belföldön fogyasztásra kerülő árú ára is. Igen, de nem a német piacon kapja az ideális világpiaczi árat; ennél, minthogy bevitelre szorul, érvényesül a német vám és az ott elért árakhoz alkalmazkodik ismét a szállítási költség levonásával az itteni ár is, vagyis a marhahúsnál a magyar fogyasztó a német, illetve a többi importáló államok vámjának a hatását érzi.

A sertésnél a monarchia kiviteli többlete, a mely 1902—1905 között 138—165.000 darab között mozgott, 1906-ban, a szerb és román határ elzárása évében 88.000 darabra csökkent, 1906-tól kezdve pedig ugyanzólván megszűnt, következésképen tehát itt a monarchia saját vámtéte-

¹⁾ Nem vág össze teljesen a budapesti jegyzésekkel.

leinek kell kifejezésre jutnia. Ez magyarázza meg azt a nagy áremelkedést, a mely 1906-tól kezdve a sertéshúsnál tapasztalható. A húsárak emelkedésében kétségtelenül volt szerepük az állatbetegségeknek is, a melyek az utolsó évek folyamán nálunk pusztítottak; ezek hatása azonban, bár számszerűleg igen jelentékeny, inkább átmeneti jellegű.

A vámvédelem másik oldala az ipari termékekre, az ipari félgyártmányokra és a kész iparczikkekre vonatkozik. Történelmi sorrendben, ha a modern gazdasági életet vesszük csupán tekintetbe, a continentális Európában az ipari vámvédelem az első, mert a fejlettebb angol iparral szemben a continensnek valamennyi ipara vámvédelmet követelt már akkor, mikor a mezőgazdaság még a nagy fogyasztóképességgel bíró angol piac megszerzése érdekében a szabad kereskedelem alapján állott. A kiindulási pont tehát a vámvédelem e két fajtájánál nem volt közös és sok tekintetben nem közösek a hatások és jelenségek sem, melyeket a vámvédelemnek ez a fajtája kivált. Meg kell jegyeznünk, hogy mikor az ipari vámokról beszélünk, nem nézzük a jogosság kérdését, aránylag kevésbé mérlegeljük, hogy milyen szerepet visznek a közgazdasági élet különböző területein, hanem csak azt állapítjuk meg, hogy milyen fontosságuk van a drágaság körül. E tekintetben pedig már a részleges jelenségek vizsgálata előtt, teljesen elméleti alapon kimondhatjuk, hogy minden vám, legyen az akár nevelő, akár pénzügyi, akár védő természetű, akár ezeknek összetettje, föltétlenül egy vagy más irányban a fogyasztás megdrágításával jár.

Természetes, hogy az iparczikkeknél egyrészt a drágulásnak a jelensége nem oly szembeötlő, mint a mezőgazdasági terményeknél, másrészt az előidézett drágulásnak a fogyasztó közönség sokkal lassabban jut a tudomására. Ennek az oka kettős. Egyrészt az iparczikkeknél a minőségbeli különbségnek hihetetlenül nagy variációi forognak fenn, úgy, hogy a drágulásnak a mértékét tényleg nehezebb megállapítani, minthogy egy látszólag teljesen hasonló árú a qualitas megrontása esetén még mindig adható olyan áron, mint az eredeti árú adatott a drágulásnak egy adott phasisa előtt. A fogyasztó kevésbé jut az ipari drágulásnak a tudomására, mert az iparczikkeknél kevésbé képezik mindennapi fogyasztásnak tárgyát, mint a mezőgazdasági termények, illetve élelmiszerek és így közvetlen összehasonlítás megtétele meg van nehezítve. Kétségtelen azonban az is, hogy az elsőrangú szükségletek megdrágulása nagyobb intenzitással váltja ki a reactiót, mint a többieké és ez teszi a mezőgazdasági termények drágulását érezhetőbbé.

Az iparczikkeknél gyakran kevésbé jut kifejezésre a drágaság azért is, mert a technikai haladás bizonyos mértékig, sőt számos esetben igen jelentékenyen ellensúlyozza. Ha pl. egy új technikai processzus,

egy új gép bevezetése a termelési költségeket, mondjuk 25°/c-kal csökkenti, az ár ellenben a régi marad, akkor itt tulajdonképpen lényeges drágulásról van szó, a mely azonban a fogyasztónak nem jut, sőt nem juthat a tudomására. A mezőgazdaságban, a melyben még a legmodernebb technika mellett sem lehet az időjárás szerepét és a tényleges emberi munkaerőt olyan mértékben kikapcsolni, illetve reducálni, mint az ipar egyes ágaiban történt, természetesen ilyen burkolt áremelkedések nem fordulhatnak elő.

Részben ezek a burkolt áremelkedések teszik, hogy az ipar, mikor effectiv számokban, százalékokban mutatja ki az áremelkedéseket, előnyös helyzetben van a mezőgazdasággal szemben és hivatkozhatik arra, hogy az ipari áremelkedés távolról sem éri el a mezőgazdasági termények és élelmiszerek áremelkedésének a mértékét. Az ilyen statisztikai kimutatások azonban a fogyasztóra nézve annál értéktelenebbek, mert ez a kimutatott nagyipari és nagykereskedelmi árakról a gyakorlatban tudomást sem szerezhet, minthogy szükségletét túlnyomó részben kisembereknél szerzi be, a kik a nagyiparnál és nagykereskedelelemnél aránylag nagyobb üzemi és üzleti költségekkel dolgozván, az általuk is érzett drágulást fokozott mértékben kénytelenek a fogyasztóra áthárítani. A kiskereskedelmi árakról pedig, a mi az iparcikkeket illeti, a statistika fölvétele, a fenti okoknál fogva, úgyszólván teljességgel lehetetlen.

Ezek a körülmények természetesen azt eredményezik, hogy az ipari vámok hatásának kutatásánál fix számokkal dolgozni alig lehet, hanem csak inkább elméleti megállapításokra kell szorítkoznunk. Ezek után miben jelentkezik az ipari vámok legfontosabb hatása? Kétségtelenül abban, hogy módot ad a termelőnek arra, hogy árait a szállítási költség és vám magasságáig a világpiaczi árak fölé emelje. Ez a hatás pedig kettős. Megdrágítja egyrészt a külföldi behozatalt és megdrágítja a mondott mértékben a belföldi termelést is. Az utóbbi a fontosabb. Ma ugyanis már túl vagyunk az előbbi évtizedek azon felfogásán, mely minden áron az export előmozdításában kereste az iparnak hasznát, ma tudjuk, hogy az iparok túlnyomó részére a belföldi piac sokszorosan nagyobb fontossággal bír és következésképpen meg kell állapítanunk azt is, hogy a belföldi termelésnek a vámok által történt megdrágítása, vagy a drágítás lehetőségének megadása sokkal súlyosabban érinti egy ország fogyasztó közönségét, mint a külföldi behozatal megdrágulása. Az ipari vámvédelem természete hozza magával azt is, hogy egy iparágnak a vámvédelem által előidézett megdrágítása drágulást eredményez az iparcikkek egész sorozatában. Például a vasvámok nemcsak magát a vasipart, hanem mindazokat az iparágakat megdrágítják, a melyek gépekkel, szerszámokkal dolgoznak, sőt még közrejátszanak a mezőgazdasági drágulásban is.

A közgazdasági életnek érzékeny idegzete az egy oldalon kapott lökést tovább adja az egész szervezetnek. Egy gyakorlati példával ezt teljesen igazolni lehet. Vegyük a vasipar és gépipar vámvédelmét. Angliában egy százezer orsóval dolgozó gyapotfonó felállítása 125.000, Franciaországban 175.000, Németországban 185.000, az Egyesült-Államokban pedig 250.000 fontba kerül. Tíz százalékot véve alapul amortisatiós költségekre és elértéktelenedésre, a már fennálló gyár megterhelése Angliában 12.500, Franciaországban 17.500, Németországban 18.500, az Egyesült-Államokban pedig 25.000 font. Ha ezek a számok a teljes pontosságra nem tarthatnak is számot, megközelítő mértékben a vámok hatása és a vámok mértéke van bennük kifejezve. A termelési költségek ezen különbözősége a gyártmányok árában is kifejezésre jut. Részben e viszonynak köszönheti Anglia, hogy a pamutiparban elvitázhatatlanul domináló helyzetet foglal el a világpiaczon.

Már most az ipari termelésnek a mezőgazdasági termeléstől való különbözősége, az ipari termelő magasabb kereskedelmi képzettsége és jobb szervezettsége lehetővé teszi bizonyos megállapodások létrejöttét, amelyeknek a céljuk az áraknak a szabályozása. A mezőgazdasági cartell, például a tej árának fixirozása, aránylag csekély jelentőségű lehet és igen csekély körre terjedhet ki. A termelők óriási száma és szervezetlensége is lehetetlenné teszi az ármegállapító egyezményeket. A cartell és az ármegállapítás a modern nagyiparnak egyik specifikus jelensége. Az ilyen ipari ármegállapításoknál szerzett tapasztalat azt mutatja, hogy az áraknak a szabályozása nagyon csekély és inkább ideiglenes jellegű kivételektől eltekintve, mindig fölfelé menő irányban történik, vagyis az árak emelésére vezet. Kétségtelen az is, hogy az ilyen megállapodások, cartellek és trustok alakulására sokkal inkább meg van a mód a vámokkal védett iparágakban, mint szabad kereskedelem mellett. Vám mellett ugyanis az országban az árak vám plus szállítási költség magasságáig emelhetők a világpiaczi ár fölé. A vámok egyik igen fontos hatása tehát abban jelentkezik, hogy módot nyújt az árakat emelő és drágító cartellek képződésére. Nem vitatva a nevelő vámok jogosságának kérdését, csak arra akarunk rámutatni, hogy minden vámvédelem magával hozza a további vámemelések követelését is. Classicus példa erre az Egyesült-Államok republicanus pártja, a mely 1904. évi platformjában szükségesnek jelezte az ipari vámok fentartását és rendszerük kiépítését, hogy az „amerikai iparnak külföldivel szemben való versenyképességét biztosítsa.“ Az 1908. évi platformban ugyanez a passus benne maradt, de a versenyképességhez hozzáfűzték még „az amerikai ipar megfelelő jövedelmezőségének biztosítása céljából.“ Ezen a ponton a védővám kizsákmányoló vámmá alakul át.

Kétségtelennek látszik, hogy a vámok, különösen erős cartellképződés esetén módot nyújtanak a vállalkozónak arra, hogy olyan nyereségeket is biztosítson magának, a melyek egyébként meg nem illetnék. Igen érdekes például az a példa, a melyet Otto Bauer hoz fel az osztrák vascartellre vonatkozólag. Bécs városa 1908-ban árlejtést írt ki 340.000 métermázsa vízvezetéki cső szállítására. Az osztrák vascartellen kívül erre egy francia vállalat is pályázott. A francia vállalatot az osztrák cartellel szemben 1,950.000 K. vám és 200.000 K. szállítási költség, vagyis összesen 2,150.000 korona többlet terhelte volna, mégis a francziák ajánlata csak 700.000 koronával volt magasabb, mint az osztrák vascartellé. Ez azt jelenti, hogy az osztrák vascartell ajánlatának benyújtása alkalmával 1,400.000 koronával több hasznot akart elérni, mint bármelyik concurrens külföldi vállalat. Mikor pedig a cartell a további tárgyalások folyamán 521.000 koronát engedett áraiból, tényleg még mindig 929.000 koronával volt drágább, mint a francia vállalat.

Egy másik példa, a melyre szintén teljes joggal lehet hivatkozni, az angol hajóépítő-ipar, melynek óriási fejlődését és versenyképességét a szabad kereskedelmi rendszer tette lehetővé. A gyakorlatban az árak szempontjából a helyzet itt úgy alakul, hogy Angliában egy Dreadnought építése és felszerelése 42 millió, Németországban 52 millió, Ausztria-Magyarországban pedig 60 millió koronába kerül. Pontos számokat itt természetesen felhozni lehetetlen, mert ugyanazon típusú csatahajó építésénél is mutatkozhatnak lényeges eltérések. Mindenesetre azonban ez a három szám kifejezésre juttatja a vámvédelem és a cartellek kapcsolatos hatását. Hogy Németország körülbelül azonos vámtételek mellett miért tud mégis olcsóbb árakkal dolgozni, mint mi, arra még visszatérünk. Egyet azonban meg kell állapítanunk: minthogy számos olyan iparág van, a melynek legnagyobb fogyasztói az állam és a közhatóságok, ezeknek drágulása kell, hogy az adóteher növekedésében jusson kifejezésre és hogy az adózók megterhelése folytán új drágulásnak legyen kiinduló pontjává. Ha az állam beszerzései megdrágulnak, fokozni kell a közjövödelmeket, növelni kell az adókat és egyéb bevételi forrásokat. Az adóemelkedést az adózó, ha egyúttal termelő is, áremelés révén a fogyasztójára törekszik áthárítani. Itt kezdődik az új drágulás. Ismét az a *circulus vitiosus*, melylyel a drágaság problémájának tanulmányozásánál már több ízben találkoztunk.

A vámvédelem kérdésének tanulmányozása akaratlanul is arra kényszerít, hogy belemenjünk néhány olyan kérdésnek a taglalásába is, a melyek tulajdonképen a szabad kereskedelem és védvámrendszer elméleti harcának a körzetébe tartoznak. E szempontból vizsgálva a kérdést, mindenekelőtt szemünkbe ötlük a mai vámvédelemnek az általánossága

és az, hogy az elzárkózás politikája nagyon csekély kivétellel ma az egész vonalon uralkodik. Ennek pedig az a következése, hogy a gazdasági élet aránylag kis körökre tagozódik és a természetes vérkeringés meg van akasztva. A kis körök csekély fogyasztási területeket jelentenek, minek következtében a specialisált tömegtermelés, a mely az ipari termelésben effektív olcsóbbodást eredményezhet, lehetetlenné van téve. Ugyanebből a forrásból ered a vámvédelemmel dolgozó iparok hibája. Minthogy egy cikkben megfelelő forgalmat elérni nem tudnak, kénytelenek is, de meg törekszenek is ugyanazon szakma összes cikkeinek gyártására berendezkedni. Indokolja náluk részben ezt az a körülmény is, hogy a vámvédelem egy bizonyos szakmának összes cikkeire kiterjed és a vámvédelem által lehetővé tett hasznot egy cikknél sem akarják elveszíteni. Már most természetes következése ennek a rendszernek, hogy a termelési költség egyrészt a termelés nagy szétforgácsoltsága, másrészt a kis vevőközönség mellett erősen növekszik. A növekedés mértéke pedig annál nagyobb, minél kisebb az a gazdasági kör, illetve fogyasztó terület, a mely az illető iparágak rendelkezésére áll. Ez annak a magyarázata, hogy Németország azonos vámok mellett is olcsóbban tud bizonyos cikket produkálni, mint mi. (Dreadnought példája.) Egyéb körülményektől, mint a nyersanyagokban való nagyobb gazdagság, jobb szállítási viszonyok stb. itt eltekinthetünk.

A behozatal megnehezítése és a termelés vázolt megdrágítása természetesen hoz magával egy másik jelenséget, a kivitel mesterséges forçirozását. A gyáros, a kinek a vámok akár nyersanyagát, vagy félgyármányát, akár termelő eszközeit, a gépeket drágították meg, akár a gyáros, a ki a szétforgácsoltság bajait érzi és a kinek nem áll elegendő felvevő terület a rendelkezésére, a mikor árúit külföldre akarja kivinni, azt tapasztalja, hogy nem tud megküzdeni a szabad kereskedelmi vagy alacsonyabb vámokkal dolgozó országok vállalatainak versenyével. Ebből vagy az következik, hogy árúját vagy a belföldi áraknál olcsóbban kénytelen a külföldön eladni, szóval a vámvédelemnek a külföldi fogyasztó élvezi a hasznát, vagy pedig az államhoz kénytelen támogatásért folyamodni, hogy mesterséges kiviteli actio prémiumok, refactiák segítségével, szóval az adózó polgárság megterhelésével igyekezzék a mutatkozó különbséget kiegyenlíteni. A nagy gazdasági területek itt is előnyben vannak a kicsinyekkel szemben. Az Egyesült-Államok cartelljei, a melyek már a maguk nagy fogyasztó területén biztosítva látják az üzemek rentabilitását, könnyebben folyamodnak a dumping-rendszeréhez, mint a kisebb gazdasági területek gyárosai.

Ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát már maguk a cartellek is kezdik felismerni és az osztrák vascartell az egyes gyárak túlságosan

széttagolt termelésének racionálissá tétele és közvetve a termelési költségek leszállítása céljából ujabban ahhoz az eszközhöz folyamodik, hogy az egyes gyáraknak előírja, hogy mit termeljenek, gyárak szerint specialisálja a termelést, hogy a hátrányokat némileg ellensúlyozni tudja.

Eddig főként azzal a kérdéssel foglalkoztunk, hogy a kész iparcikkek vámjának milyen hatása van a drágulás szempontjából; vizsgáljuk most az ipari nyersanyag vámjának hatását. A vámvédelem ugyanis az ipar legfontosabb nyersterményeire, kőszénre, koksza, ásványi anyagokra, gyapotra, öntöttvasra — a továbbfeldolgozó ipar szempontjából ugyanis ez is a nyerstermék jellegével bír — is kiterjeszkedik. A hatás itt is az előbbihez hasonló.

A nyersanyag váma emeli annak árát a vám és szállítási költség magasságáig. Drágulása kifejezésre jut mindazon iparok termékeinél, melyek feldolgozásával foglalkozik. Növekszik a fogyasztó kiadása és drágul az élet a vámmal védett országban. Az iparos, minthogy a nyersanyagot drágábban szerzi be, nagyobb forgó tőkét kénytelen igénybe venni, mint a vámmal nem védett országok iparosai. Tőkék, melyek más productiv célokra volnának fordíthatók, így oly iparokban alkalmaztatnak, melyek más viszonyok mellett kisebb termelési költségekkel dolgozhatnak. Kivétel alkalmával a vállalkozó nehezebben küzdhet meg olyan államok versenyével, a melyek nyersanyagukat alacsonyabb vámok mellett vagy vámok nélkül olcsóbban szerezhetik be.

Vegyük például az öntöttvasat, a mely az egész vas- és aczéliparnak elsődleges anyaga. Egy tonna váma a szerződéses államokkal szemben 15 korona, átlagára ellenben jó minőségű árút véve alapul 90–100 korona, vagyis a vám mintegy 15%-os drágítást jelent. Ennyivel drágábban adják tehát a kohóvállalatok az öntöttvasat a gyáraknak. Export esetén ellenben — a mi ugyan Magyarországon inkább elméleti jelentőségű, másutt ellenben igen fontos — a belföldi áraknál olcsóbban kénytelenek termelésüket eladni, hogy a külföldi versenynyel megküzd-hessenek. Az öntöttvasat feldolgozó gyárak pedig esetleg egészen exportképtelenné válnak a drágítás folytán.

Még érdekesebb egy statistikának a példája, melyet Hobson, az amerikai magas védvámrendszer hatásának kutatása alkalmával állított össze. ¹⁾ Alapul vette az Egyesült-Államok tizenöt legfontosabb iparágát és az 1890—1900 közötti tíz esztendőről a következő adatokat állapította meg:

¹⁾ J. A. Hobson: *The Fruits of American Protection*. 12 old. London, 1907. Cassel & Co. Ltd.

	1890	1900 d o l l á r	Emelkedés	%
Befektetett tőke	6.525,050.759	9.813,834.390	3.288,783.631	50:40
Termelési értéke	9.372,378.843	13.000,149.159	3.627,770.316	38:71
Nyersanyag ára	5.162,013.878	7.343,627.875	2.181,613.997	42:26
Munkások száma	4,251.535	5,306.143	1,054.608	24:81
Kifizetett munkabérek .	1.891,953.795	2.320,938.168	428,984.373	22:68

Az emelkedés e kimutatás szerint kétségtelenül jelentékeny az egész vonalon, viszonylag leggyengébb azonban annál a tételnél, a melyre a védvámrendszer hivei leggyakrabban hivatkoznak: a munkásság béreinek emelkedése. Míg a munkásság szaporodása csaknem 25⁰/₀, addig kifizetett bérek emelkedése csak 22·5⁰/₀-ot mutat. Az ipari vámok rendszere tehát nem hozza meg azt, a mire a védvámrendszer dogmatikusai és gyakorlati hivei egyaránt hivatkoznak, hogy a közjólét emelkedése meg hozza a vámok okozta drágulás ellenértékét. Az idézett statistika azt a figyelemreméltó igazságot is mutatja, hogy a túlhajtott vámvédelem mellett a nyersanyagok ára nagyobb mértékben emelkedik, mint a gyártmányoké. Az áthárítás egy ponton megakad és akkor a vám terhét az is kénytelen viselni, a kinek érdekében a vámvédelem részben történt. A tények logikája hozza magával azt is, hogy a vámvédelemnek egyik irányban való kiépítése, mely egy termelési ágak használ, a hasonló elbánás elve alapján a másik termelési ág vámvédelmének kiépítésére vezet. Ha a vámvédelem egy oldalon megkezdődött, kiépítését jogosan követelhetik a többi érdekeltek is. E tekintetben agráriusok és merkantilisták semmit sem vehetnek egymásnak szemére. Ez a kölcsönös drágítás politikája, a mely végre az elérhető eredmények lerontásához vezet.

Ezek után tisztán teoretikusan kíséreljük meg vázolni a vámok hatását. Az agrárvámok megdrágítják a megélhetést, erősebben a bevitelre szoruló, kisebb mértékben az exportfölösleggel rendelkező államokban. A hatás különbözősége csak mennyiségi, de nem minőségi. Más oldalról közvetve drágítólag hatnak az ipari termelésre és új drágulásnak lesznek kiinduló pontjaivá.

Az ipari vámok, ha a kész iparczikkere vonatkoznak, drágulást idéznek elő, melynek terhét közvetlenül a fogyasztó viseli. Ha a vám a nyersanyagot terheli, emelkedik a feldolgozó iparok termelési költsége, melyek az ebben mutatkozó drágulást ismét a fogyasztóra hárítják át. A vámok megdrágítják az államok, hatóságok beszerzéseit is, a mi a közterhek emelkedésében jut kifejezésre.

A vámvédelem tehát a kölcsönhatások egész sorozatát produkálja, a melyeket elkülöníteni nem szabad és nem lehet. Összefoglalva, az általános drágulásnak igen jelentékeny tényezői és azt a különbözetet idézik

elő, melylyel az egyes országok árainak színvonala a világpiaczi árak színvonalát felülmulja.

Jóslásokba nem bocsátkozunk. Ugy látszik azonban, hogy ma már Európaszerte, sőt az egész európa-amerikai kulturkörben elérkeztünk ahhoz a ponthoz, mikor a vámok további emelése helyett azok leszál-
litása várható. A cél, melyet a gazdasági politikának követnie kell az, hogy a vámtarifák és kereskedelmi szerződések a jövőben ne a harcz fegyverei, hanem az élet olcsóbbá tételének eszközei legyenek.

Tonelli Sándor.

Közlemények és ismertetések.

Deutscher Juristentag.

Az 1912. évi német jogászgyűlés Bécsben tartatik meg. Programja ezúttal rendkívül sok gazdasági és gazdaság-, valamint socialpolitikai vonatkozású pontot tartalmaz. Tárgyai közül eme nézőpontból a következők emelendők ki:

Kielégítőek-e az érvényben levő jog határozmányai a jelzálogbankok és egyéb hitelintézetek részéről nyújtott ingatlankölcsönök tekintetében, avagy szükségesnek látszik-e és minő irányban eme határozmányok kiegészítése?

Ajánlatos-e az érvényes kártérítési jog továbbképzése *a)* a villamos telepek és távvezetékek létesítése, üzemben tartása, *b)* léghajók és repülőgépek által okozott károkért való szavatolás tekintetében?

Melyek a magánalkalmazottakra nézve, a kereskedelmi törvényen kívül érvényes ama socialis védelmi határozmányok, a melyek alkalmasak volnának arra, hogy az összes magánalkalmazottakra kiterjesztessenek?

A szabadságbüntetés a német büntetőtörvénytervezet szerint. A halálbüntetés.

Mi volna a teendő arra nézve, hogy a kiképzésben a jogászok érzéke lélektani, gazdasági és társadalomtudományi kérdések iránt fokozott mértékben felkeltessék stb.?

Nemzetközi lakásegészségügyi congressus.

Ama hatalmas fellendülés folytán, melyet az ipar a mult század utolsó negyede óta a világ összes culturállamaiban mutat, a kereskedelem és ipar régi központjai hatalmasan felgyarapodtak és új centrumok keletkeztek. A városok gyorsan, óriási méretekben gyarapodtak, vidéki települések lakásdús ipari vidékekké váltak. A nagy tömegeknek gyakran

hirtelen összefolyása a munkacentrumokban természetesen nagy veszélyeket is rejt magában a népegészségre nézve.

A nemzetközi lakásegészségügyi congressus feladatává tűzte ki, hogy a lakásügy terén való nézetek és tapasztalatok kölcsönös kicserélésével kikutassa az emberek együttlakásából származó károkat és útat-módot találjon a viszonyok javítására. Tevékenysége nem szorítkozik a szorosabb értelemben vett lakásra, hanem kiterjeszti figyelmét mindazokra a helyiségekre, a melyekben emberek átmenetileg vagy huzamosan tartózkodnak.

Az első congressus 1904-ben Párisban volt, a hol az állandó congressusi iroda székel. A második Genfben volt 1906-ban. Tekintettel arra a körülményre, hogy az idén Drezdában van a nagy hygiene-kiállítás, a congressus ezzel kapcsolatban Drezdában tartatik október 2—7-ig.

A congressus 9 osztályban működik, a melyek a következők:

A) csoport: Általánosságok. I. osztály: *A telekbeépítés módja* (városépítés, telepítési formák, kertvárosok, útszélesség, épületmagasság). II. osztály: *Az építés kivitele* (tervezés, térkimérés, építőanyag, alapfalak, pincze, konyha, árnyékszék, lépcsőzet, felvonók, padlás). III. osztály: *Belső kiképzés* (megvilágítás, fűtés, szellőztetés, kiállítás). IV. osztály: *Lakáskarbantartás* (takarítás, hulladékeltávolítás, fertőtlenítés).

B) csoport: A lakóépület. V. osztály: *Városi lakóépület*. VI. osztály: *Falusi lakóépület*.

C) csoport: Különleges lakásformák. VII. osztály: *Iskolák, internatusok, nevelőintézetek, fogházak, vendéglők, szállók, kórházak, üdülőhelyek, fürdők, templomok, színházak s egyéb nyilvános épületek*. VIII. osztály: *Ipari tevékenységre szolgáló munkahelyek, forgalmi eszközök (vasut, hajó, kocs stb.)*.

D) csoport: IX. osztály: *Törvényhozás, igazgatás, statistika stb.*

A congressusi iroda címe: Dresden, Neues Rathaus, Zimmer 156.

A részvételi díj 25 márka.

Hűtőipari congressus jelentése.

Bericht über den II. Internationalen Kältekongress, Wien, 1910, 6—12. Oktober. Wien, 1911. Verlag des II. Internat. Kältekongress. J. Weiner k. u. k. Hofl. 2 Bde. (308. és 1085.)

A második nemzetközi hűtőipari congressus, a melynek tárgyalásairól annak idején megemlékeztünk, két terjedelmes kötetben most adta ki jelentését és a congressuson tartott előadások és felszólalások gyorsirói szövegét. Az első kötet a congressus kétezernél több tagjának névsorát,

az ülések jegyzőkönyveit, az elfogadott határozatokat, a második pedig a congressus szakosztályaiban tartott előadásokat és a beterjesztett, de föl nem olvasott dolgozatokat tartalmazza teljes szövegükben. Újból ismertetni a hűtőipar jelentőségét, jellemezni azokat az eredményeket, a melyeket az élelmezési problema megoldása körül elért, pillantást vetni a még mutakozó lehetőségekre, fölöslegesnek látszik ez alkalommal, meg kell azonban állapítani, hogy ez a jelentés, a melynek egyes előadásai a legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakemberek tollából valók, mint anyaggyűjtemény rendkívül becses és alkalmas arra, hogy impulsusokat adjon ennek az iparágnak további fejlődésére. A mintaszerűen kiállított két kötet kiadási költségeit az osztrák kereskedelemügyi ministerium viselte és ő küldte meg a congressus tagjainak, könyvtáraknak és szakembereknek is.

Mezőgazdasági munkásügyi kiállítás.

A német gazdasági egyesület, mint már több ízben, az idén is vándorkiállítást rendezett Kasselben, a melyre különös gond fordított. Miként a lipcsei, úgy ez is felölelte a földművelés minden ágát. Tanulságos táblázatokon mutatták be a falusi lakosság vonulását és áttekintést adtak ama külföldi munkásokról, a kik évről-évre a német birodalomba özönlenek. A törpebirtokosok és mezőgazdasági munkások telepítését ábrázoló táblákkal azt óhajtotta a kiállítás demonstrálni, miként kell a minőségileg a németnél alacsonyabb rendű külföldi vándormunkások beözönlését korlátozni és az elvándorlást megakadályozni. Telepes- és munkáslakások tervei és modelljei mutatták az állami és magán-telepítő-társulatok tevékenységét. Bemutattatott a mezőgazdasági munkások munkaideje a német birodalom legkülönbözőbb részeiben. A munkaidőtáblákkal kapcsolatosan azt igyekezett bemutatni a kiállítás, hogy minő törekvések látszanak a hosszú és kevés munkájú téli hónapoknak gazdasági kihasználása körül az otthoni munkában és a háziiparban való rationalis foglalkozással. A háziipari termékek közül a kiállításon szövő-fonóipari, fafaragó- és gerecsér- stb. munkák mutattattak be. Szövőszékek is voltak felállítva és működésben is voltak láthatók. A kiállítás továbbá bemutatott mezőgazdasági munkásokkal kötött mintaszerű szerződéseket is. Érdekes táblázatok jellemezték alkalmas módon a különböző munkabérfajok jelentőségét (pénzbeli és természetbeni bérfizetés, akkordbér). Ugyancsak felette érdekesek voltak az egymással szembeállított mezőgazdasági és városi ipari munkások háztartási költségvetései. Bemutatta a kiállítás a mezőgazdasági munkások testi és szellemi kiképzésére irányuló, például czél-

szerű és egészséges lakások, hygienikus munkásruházkodás, észszerű testápolás, testi nevelés, egészséges szellemi táplálék, a vidéki társasélet nemesítését célzó törekvéseket.

A világ nemesfémtermelése 1910-ben.

A nemesfémtermelés, melynek hihetetlen mértékben való fejlődése egyik főjellemző vonása az utolsó negyedszázadnak, az elmúlt évben is folytatólag szaporodott, bár a mi az aranytermelést illeti, kevésbé rohamosan, mint az előző esztendőben. Az egész világ aranybányászatát 1909-re nézve 2 millárd 428 millió frankra becsülik, 46 millióval többre mint a előző évben. A szaporodás észlelhető, miután mintegy 2°/o-ot tesz ki. Mégis csekélyebb, mint az előző évi, a mely körülbelül 80 milliót tett ki és nagyon mögötte áll az 1908 évinek, a midőn 160 millió arany franknyival többet bányásztak, mint 1907-ben. Husz év óta, eltekintve azon időtől, a melyre a délafrikai háború esik, az 1896. év az egyedüli, a melyben gyengébb haladás volt észlelhető az aranytermelés terén, mint 1910-ben. A kérdés kutatói már azt kezdték keresni, hogy a tendenczia nem-e az aranytermelés fejlődésében való megállás felé vezet? Úgy látszik, hogy ebben az állításban van valami igazság és hogy az előbbi óriási mérvű aranytermelés vonala már nem szökik oly merészen felfelé, hanem lassanként gyengül emelkedésében. Ime a newyorki Financial-Chroniclenak egy összeállítása, melyben adja az aranytermelés mennyiségét millió dollárban :

1886	104·3	1901	266·5
1887	104·6	1902	298·4
1888	106·9	1903	326·1
1889	115·9	1904	346·0
1890	118·0	1905	378·0
1891	129·9	1906	400·4
1892	145·5	1907	412·4
1893	158·6	1908	444·5
1894	178·9	1909	459·9
1895	199·5	1910	468·8
	1896		202·9
	1897		237·3
	1898		289·7
	1899		314·6
	1900		262·2

A mint látjuk a mai aranytermelés négy és félszer annyi, mint a negyedszázad előtti. Ez megdöbbentő emelkedés, de a mint látjuk, tendenciája már nem oly hirtelenül emelkedő. Az utolsó évi emelkedés az előzőhöz viszonyítva nem éri el egészen a kilencz millió dollárt, míg

1904-től (a mely évben a transvaali háború következményei már teljesen elmosódtak) 1909-ig az évi gyarapodás átlagban 23 millió dollárra emelkedett. A háború előtt 1893-tól 1898-ig felülhaladta a 26 millió dollárt, sőt 1888-tól 1893-ig tiz és fél millió dollár volt. Tehát mindezekből nyilvánvaló, hogy az aranytermelés az előbbinél kevésbé gyors fejlődés felé tendál. Azért mégis igen veszedelmes a jósolgatás, a mint azt a l'Economiste françaisben Pierre Leroy-Beaulieu kifejti. Egy szép napon új rétegeket fedezhetnek fel, akár egészen szüz vidéken, akár már ösmeretes aranyterületeken, a mint az 25 év előtt Transvaalban történt.

Ha a jelenlegi aranytermő vidékeket tekintjük, azt találjuk, hogy több aranytermő állam hanyatlik, míg másoknak termelismennyisége rohamosan emelkedik. Az utolsó negyedszázad fellendülése különösen a három legfontosabb aranyvidék-csoport felfedezésének köszönhető: a transvaalinak 1885. óta, a Coloradó és szomszéd vidékekbelinek Észak-amerikában 1892 körül, és a nyugat-ausztráliainak, ugyanaz időtájt. Transvaal, a mely 25 év előtt semmi aranyat sem adott, 800 millió frankos produktióig jutott már, a szomszédos Rhodesia majdnem 70 millióig, Nyugat-Ausztrália, a mely ugyancsak semmi aranyat sem termelt, már felülhaladta a 250 milliót stb. stb.

A következő adatok, a melyek a különböző aranytermelő országok és vidékek eredményeit mutatják millió dollárookban, az Engineering and Mining Journalból valók.

	1909	1910
Transvaal	150·3	155·9
Északamerikai Egyesült Államok	99·7	96·1
Ausztrálázsia	71·2	67·7
Oroszbirodalom	37·4	47·0
Mexico	22·5	22·8
Rhodezia	12·7	12·7
Britt-India	10·7	10·5
Kanada	10·1	11·3
Kína, Japán, Korea	9·6	10·0
Nyugat-Afrika	4·6	3·7
Madagaskár	2·5	2·0
Francziaország	1·2	1·6
Közép- és Délamerika	14·5	14·8
Egyéb államok	12·8	12·7
Összesen	459·9	468·8

A három nagy aranytermő vidék közül az utolsó negyedszázadban csak Transvaal az, a mely folytatólag emelkedő irányzatot mutat.

Az Egyesült Államokat illetőleg régi idő óta ezuttal először constálható visszaesés, a melynek főokául Alaska s bizonyos vidékeinek kimerülését tartják. Az Unió négy főtermő vidéke: Kalifornia, ez a leg-

régibb aranyvidék, melynek termelése husz egynehány év előtt mintegy 12 millió dollárra esett, de azóta ismét erősödött, Colorado, melynek maximalis harmincz milliós produkciója 1909. óta 21,800.000-ról 1910-ig 20,400.000-re csökkent, Nevada, a melynek termelése ujabban emelkedik és végül Alaska, csökkenő irányzattal. Van aztán néhány kisebb termelővidék Arizona, Déli Dakota, Montana és Utah.

Ausztrálázsia termelési mennyiségének csökkenése régibb időre vezethető vissza, mint az Egyesült Államoké. A termelési maximumot itt 1904-ben érték el e szigetek 460 millió frankkal, azóta évről-évre csökkenés észlelhető, a mely különösen erős volt 1910-ben, a mikor is 350 millió franknyit termeltek 1909-el szemben, a mely évnek termése 369 millió frankot tett ki.

Canada 1910-ben, egy véletlenül felfedett új aranyterület segítségével visszzanyerte valamelyest azt a mennyiséget, a melyet 1900. óta fokozatosan veszített. De még mindig messze van attól a mennyiségtől, a melyet 1900-ban és az előtt termelt. Akkori évi maximuma 140 millió volt, a mai 60 millióval szemben.

Igen szépen áll Oroszország aranytermelése. A Lena felső medenczéjében új, rendkívül bő bányákat munkálnak meg, ugyancsak a Baikal-tó vidékén levő czári uradalmakon létező bányák is nagy jövőjűek. Igen fontos az Amur-vidék is aranytermelési szempontból. Aranyat leltek azonkívül a tomszki kormányzóságban is. Az uráli aranytermelés nem tartott lépést a többivel, de annál jobban fejlődik Szibéria.

A világ ezüstbányászata az utolsó évben emelkedett; a mai becslés szerint 218 millió unciára, azaz 6,773.000 kilogrammra tehető a latin unió párijával számítva 1.505 millió értékben, de a mely ezüstmennyiségnek reális értéke az elmúlt év átlagos árfolyamát véve, alig éri el a 700 milliót. Akárhogy is számíttassék azonban az ezüst értéke, annyi bizonyos, hogy a termelés mennyisége és annak értéke emelkedő irányzatot mutat. Az ezüsttermelés, a mely 1893-ig jobban fejlődött, mint az aranyé, de közben 13 éven át majdnem mozdulatlanul állt, 1907-ben ismét szaporodni kezdett és azóta erősebb tempóban halad, mint az arany. Világosan kitetszik ez a következő számokból.

A világ ezüsttermelése 1876-tól 1910-ig ezer kilogrammokban így alakult:

Ötéves középszámokban:		Évenként	
1876—1880	2.196	1906	5.134
1881—1885	2.662	1907	5.729
1886—1890	3.387	1908	6.320
1891—1895	4.902	1909	6.568
1896—1900	5.154	1910	6.773
1901—1905	5.226		

1893-ban eléretett 5.148 kilogramm, aztán e mennyiség körül mozogtak 1906-ig, a midőn visszaesett a termelés 5.134 kg.-ra.

Az ezüst amerikai, jelesen északamerikai fém. A világ összes ezüsttermelésének háromnegyedrésze Mexikóból való, továbbá az Unióból és Kanadából. Az itt következő kimutatás az északamerikai Unió pénzverdejének hivatalos becslése nyomán készült. A változatlan szám adatok azt jelentik, hogy az illető kimutatás ugyancsak 1909-re vonatkozik, mert az 1910. évi még nincs kimutatva.

Tehát az egyes államok, illetve vidékek ezüsttermelése unciákban. (Egy uncia finom ezüst súlya = 31 gr., 1.)

	1909	1910
Északamerikai Egyesült-Államok	54,721.500	56,438.695
Kanada	27,878.590	32,878.590
Mexikó	73,949.432	72,574.220
Afrika	1,076.577	1,076.600
Ausztrália	16,359.284	16,359.284
Oroszország	132.122	158.546
Ausztria-Magyarország	999.184	999.184
Németbirodalom	5,332.901	5,332.901
Norvégia	213.122	213.122
Svédország	29.373	29.373
Olaszország	786.620	786.620
Spanyolország	4,767.091	4,767.091
Görögország	829.025	829.025
Törökország	7.971	7.971
Franciaország	592.042	673.302
Anglia	459.747	618.429
Szerbia	11.226	10.230
Délamerika	16,038.182	16,476.928
Középamerika	2,294.272	2,294.272
Japán	4,278.392	4,798.351
Holland-India	465.980	465.980
Összesen	211,122.633	216,788.714

Az utolsó évek ezüstszaporodása különösen a mexikói bányák fejlődésének és az új kanadai rétegek felfedezésének tulajdonítandó. Azelőtt az Unió és Mexikó termelése lépést tartott. Ma Mexikó jóval előbbre van, míg az Unió nem igen halad.

Érdekes konstatálni, hogy az ezüsttermelés az aranyproductióhoz viszonyítva ma gyenge. Az 1886—1890. években a világ súlyban huszszor több ezüstöt termelt, mint aranyat. Ugyanigy állt a dolog a következő öt évben is. 1896—1900-ban már csak tizenháromszor annyi ezüst került ki a bányákból, mint arany; 1904-től fogva tizszerese az ezüst az aranyak, 1906-ban már csak nyolcszöröse.

Gyakran merül fel az a kérdés, hogy a nemes fémek óriási tömege hova jut, mi lesz belőle? Mi lesz 2—2½ milliárd korona értékű 6—700.000 kilogramm aranyból és a 6—700.000 kilogramm ezüstből?

Az ezüstről azt mondják sokan és jogosan, hogy az iparban használtatik, valamint pénzzé verve Ázsiában és Afrikában kering. Az arannyal már nehezebb végezni. A pénzzé nem vert része a bankok pinczéiben hever. A „Statist“ pontos összeállítást igyekszik adni, de csak a termelés 51·10/0-áról sikerül kimutatnia, hogy a bankok tresorjaiban van. A többinek egy negyede valószínűleg az iparban dolgoztatik fel, másik negyede forgalomban levő aranypénzzé veretik.

A nemzetközi postachequeforgalom.

A postai pénzforgalom ezen legújabb és legmodernebb ága legelőször Ausztriában vezetett be. 1883-ban intézkedés történt, a mely az osztrák postatakarékpénztár bécsi betevőinek lehetővé tette, hogy kölcsönös fizetéseiket oly módon teljesíthessék, hogy tetszőleges pénzösszegek egy átutaló cheque alapján az egyik takarékpénztári számláról le- és átutalás révén egy más számla javára voltak irhatók. Másfelől intézkedtek, hogy kifizetési chequiek útján a takarékbetét terhére kifizetések lettek eszközölhetők bárki számára és hogy befizetések egy takarékpénztári számlára külön befizetési lapok útján mindenki által eszközölhetővé tétettek Ausztria bármely postahivatalánál.

Hasonló módon 1890-ben hazánkban is létrejött a postatakarékpénztári cheque- és átutalási forgalom és pedig hasonlóképpen a már régebben fennálló magyar kir. postatakarékpénztárral való közvetlen kapcsolatban.

Ama rendkívül kedvező tapasztalatok, a melyek ezen forgalmi ággal tétettek, aztán más államokat is rábirtak, hogy a postachequeforgalmat bevezessék, a mi Svájcban 1906-ban és a Németbirodalomra nézve 1909-ben történt meg. A két utóbbi államban, a melyekben a postatakarékpénztár intézménye nem létezett, a postachequetorgalom mint önálló postai forgalmi eszköz rendeztetett be. Mig Ausztriában és Magyarországon a bécsi és budapesti központi postatakarékpénztárak maguk győzték az egész forgalmat lebonyolítani, Svájcban és Németországban külön szervek (a Németbirodalomban „Postschekämter“, Svájcban „Postschekkbüreaus“) kellett hogy létesítsenek, a melyeknek száma Svájcban 22, a Németbirodalomban pedig 13.

A postachequeforgalom terjedelme az egyes országokban igen különböző. A benne résztvevők száma 1910. január 1-én volt:

Ausztria	94.621
Magyarország	18.906
Svájcz	7.295
Német birodalmi posta	36.427
Württembergi „	2.428
Bajorországi „	5.074
Összesen	164.751

A résztvevők száma napról napra növekedik és ez idő szerint az $\frac{1}{4}$ milliót már elérte. A postachequeforgalom útján keringő összegek hatalmasak.

A postachequeszámlák átlagos követeléseai állandóan több mint $\frac{1}{2}$ milliárdot tesznek ki (Ausztriában 1910 elején: 359.06 millió koronát, Magyarországon: 83.22 millió koronát, Svájcban: 17.02 millió francot, a Németbirodalomban ez idő szerint mintegy 120 millió márkát, stb.)

Az eddig elért forgalom több 100 milliárdot tesz ki, egy tizenkét számjegyes összeget, melynek igazi nagyságáról csak nehezen lehet helyes fogalmat alkotni. Ausztria forgalma, a mely például 1905-ben csak még 16.2 milliárd koronát tett ki, évről évre gyarapodott és 1909-ben már 24.8 milliárdot tesz ki. Svájcban 1908-ban az összforgalom 1.287.5 millió frankot tett ki, míg 1909-ben 2.404.9 és 1910-ben 3.297.6 millió frankot tett ki. Az 1910 február elsején Ausztria-Magyarország és Svájcz, 1910 november 1. óta Belgiummal létrejött nemzetközi postai giroforgalom 1910 végéig a következő fejlődést mutatja a németbirodalmi hivatalos kimutatás szerint:

	Átutalások a Németbirodalomba		Átutalások a Németbirodalomból	
	db.	M.	db.	M.
Magyarország	8.230	8,860.382	775	339.161
Ausztria	39.479	18,256.939	15.051	6,036.192
Svájcz	16.157	2,530.030	2.910	968.649
Belgium	55	54.486	103	132.134
Összesen	63.921	29,701.837	18.819	7.476.136

A nemzetközi postai giroforgalom összforgalma 1910-ben a németbirodalmi terület 9 postachequehivatalánál körülbelül . . . . . 37.2 millió Márkát.

1911-ben a forgalom ismét nőtt; az első évnegyedben a forgalom kitett körülbelül . . . . . 16.7 millió Márkát,
úgy hogy eddig összesen forgalomba jött mintegy . . . . . 53.9 millió Márka.

Ha a nemzetközi postai giroforgalom fent adott forgalmát összevetjük a postautalvány-forgalom számadataival, azt az eredményt kapjuk, hogy előbbi utóbbinak lényeges százalékát elérte. A német birodalmi postai terület összes postautalványforgalma monarchiánkba, Svájcba és

viszont 1908-ban mintegy 150 millió márkát, azaz havonként mintegy $12\frac{1}{2}$ millió márkát tett ki, a mely összeggel szemben a fent bemutatott számoknak nem kell szégyenkezniök.

A postautalványi forgalom a német birodalom és hazánk, valamint Ausztria és Svájc közt következőképen alakult. Küldött:

	A német birodalmi posta			
	területére		területéről	
	darab	összeg Márka	darab	összeg Márka
Ausztria	1,553.886	46,905.467	1,526.605	55,373.498
Magyarország	328.370	13,901.134	297.723	9,161.710
Svájc	541.188	16,230.623	273.580	12,118.133

1910. évi november elseje óta a belga nemzeti bank giroforgalma csatlakozott a négy fentnevezett ország átutalási forgalmához. Rövidesen, a postachequeforgalom Franciaországban is meghonosittatik, úgy mint Belgiumban. Japánban már 1906. óta van alkalmazásban a postachequeforgalom és ott is mintegy 30.000 postachequeszámlán évenként több millió yen forgalom bonyolítottatik le. Más országok is megfontolás tárgyává teszik a postacheque bevezetését (Olaszország) és kétségtelen, hogy nem is valami tulságosan távoli időben lehetséges lesz a földgömb bármely részéről bárhova tetszés szerinti összegeket egészen csekély díjért átutalni. A nemzetközi postai giroforgalom csak akkor fogja elérni nagy gazdasági és kulturális jelentőségét mint világforgalmi intézmény.

A hivatalos nemzetközi postai giroforgalomban egyelőre az átutalások az egyik ország postachequeszámlájára egy más országbelire történhetnek. Ez idő szerint tehát a német, magyar, osztrák és svájci postachequeforgalomban résztvevő mintegy 200.000, valamint a belga nemzeti bank giroszámlatulajdonosai jönnek számba. Ezzel szemben számlával nem rendelkezők készpénzbeli be- és kifizetései a nemzetközi forgalomban még nem teljesítettek.

Ezen forgalom hathatós kiegészítése abban áll, hogy bankok bevonásával lehetővé tétetett a postacheque-intézetek be- és kifizetési forgalma a külföldre, a melyben mindenki részt vehet, még ha nincs is számlája a banknál. Így postacheque-számlákra be- és kifizetések történhetnek az osztrák és a magyar postacheque-intézeteknél Németországra, Olaszországra, Nagybritanniára, Franciaországra, Belgiumra és Svájcra.

Svájcban a forgalmat Ausztriával 1907. óta a zürichi „Schweizerische Kreditanstalt“, Magyarországgal 1910. július 1. óta a baseli „Schweizerischer Bankverein“ és ezeknek mintegy száz fiókja eszközli. Németországban az Ausztriával való forgalmat a berlini „Deutsche Bank“, Magyarországgal pedig a „Nationalbank für Deutschland“ eszközli.

Hasonló módon létesült forgalom Svájc és Anglia közt.

A postacheque-eljárás alkalmazásának jelentősége a nemzetközi fizetési forgalomban első sorban olcsóságán nyugszik. Az utalványforgalom nemcsak hogy drága, hanem nehézkes is az által, hogy egy-egy utalványon csak korlátolt összegek adhatók fel. Ezen új fizetési módszer nemzetgazdasági jelentősége a készpénz elkerülésével történő kiegyenlítés és ennek a pénzpiacz alakítására való visszahatásában rejlik.

Remélhetőleg az 1913-ban Madridban összeülő világpostaegyesületi congressus a nemzetközi postai giroforgalom általános bevezetésének kérdésével behatóan fog foglalkozni a végből, hogy ez a nagyjövőjű fizetési mód a világforgalmi eszközök nagy apparátusának új kerekékepen az egész világnak javára váljon.

Az amerikai Unio papírpénz-reformja.

Az európai hatalmak az államjegyeket majdnem kivétel nélkül kis összegekre redukálták és helyettük bankjegyeket hoztak forgalomba. Bankjegyek kibocsátásával rendszeren egy bankot biznak meg, azaz hatalmaznak fel, a mely erős állami ellenőrzés és felügyelet alatt áll. Tömegesen vásárolják a kereskedelmi váltókat; alacsony disconttal, ha az üzletmenet csendes és csekély a kereslet készpénz után. Élénkebb üzletmenet mellett felemelik a discontot és ha aggasztóak a kilátások, erősen felemelik a kamatlábat. Ezáltal az esetek túlnyomó részében a túlságosan könnyed kereskedelmi szellemet egészséges módon zabolázzák meg és elejét veszik sok válságnak. Az Egyesült Államoknak nincs ilyen intézetük, a mely kamatláb-politikájával a pénz forgalmát szabályozni tudná. Jelentékeny mennyiségű államjegy van forgalomban. 1909 július 1-én 340·6 millió dollár keringett. Ez az összeg meglehetősen állandó, mert a pénzügyminister kénytelen a papírpénzt az u. n. greenbacks-t azonnal újból forgalomba hozni, mihelyt beváltásra bemutattnak. Az egész intézkedésnek nem sok értéke van, mert az állampénztár sokkal több aranyat tart, mint a greenbacks összes névértéke. A greenbacks létezését megokolja az ezüst agitatio által előidézett bizalmatlanság, a mely az emberekkel azt hiteti, hogy „pénz“hiány van és hogy ezt a hiányt a newyorki tőzsde mesterségesen idézi elő. Ha a pénzügyministeriumnak módjában állana a pinczéiben tartott felesleges milliókkal váltókat leszámítolni, akkor befolyásolhatná a pénzkeringést; pénzszüke idején aranyáramot bocsáthatna a forgalom ereibe és ezzel elejét vehetné katasztrófáknak, jó előre befolyásolhatná a pénzforgalmat. Ez azonban a pénzügyi hivatalt vagy kincstári hivatalt a treasuryt a középponti bank

egy fajává változtatná. Ezt azonban nem lehet, mert a déli és nyugoti államok ellene vannak mindennemű központosító törekvésnek, attól tartanak, hogy a „Wallstreet“, a newyorki tőzsde ezáltal „pénzt kezébe kaparitana“ és túlsúlyát az államban még jobban éreztetné.

Van ugyan az Egyesült-Államokban bankjegyforgalom, ezt azonban mintegy 6.800 úgynevezett nemzeti bank bocsátja ki. Eme bankok jegyei körülbelül 920 millió dollárt representálnak. A tarkabarkaság azonban nem oly nagy, mint az ember a bankok nagy száma nyomán vélné. Ezek a bankok ugyanis a pénzügyministeriumtól kapnak jegyeket, hogyha ezért az Egyesült-Államok kölcsönkötvényeit deponálják. Minden száz dollárnyi depótért 90 dollárnyi jegyet kapnak és pedig kamatmentesen, úgy hogy igen jó üzletet csinálnak. 1909-ben osztalékképpen átlag alaptőkéjük 10%-át osztották fel. Mivel pedig maguk az Egyesült-Államok a legnagyobb mértékben solvensek, természetesen a nemzeti bankok jegyei is jók. Az amerikai viszonyokat illetőleg tehát nem lehet a papírfizetési eszközök túltengéséről szólni, különösen pedig akkor nem, ha meggondoljuk, hogy a bankátutalások rendszere csak egyes városokban jutott magasrendű kifejlődésre, pl. Newyorkban (Clearing house), nem pedig az egész államra nézve, úgy mint pl. a Német-birodalomban. Összel ha az aratási eredmények elszámoltatnak, állandóan hihetetlenül nagy pénzösszegeknek kell nyugot és délfelé vándorolniok. Soká tart, míg a farmerek összes kis adósságaikat kifizetik és a míg a pénz a számtalan kis érből visszafolyik a főfolyamokba.

A legnagyobb baj az, hogy az amerikai forgalom nem eléggé rugalmas. A fizetési eszközök erős szükséglet esetén nem szaporíthatók. Ezt a körülményt újból lehetett tapasztalni az 1907. évi válság alkalmával. Ezért teremtették meg aztán 1908-ban az úgynevezett inségjegyeket. Ezeket a nemzeti bankok egyetemlegesen szavatoló szövetségeinek kedvezményes módon engedélyezték. A kibocsátó bankoknak ezért adót kell fizetniök, még pedig alacsonyat, ha a jegyek hamarosan bevonatnak, a szerint emelkedőt, a mint hosszabb vagy rövidebb ideig maradnak forgalomban.

Ez a sokszor kifogásolt rendszer nem hozott megfelelő megoldást. A congressus 1909-ben egy vizsgáló-bizottságot küldött az európai államokba, hogy tanulmányozzák az itteni jegybank-viszonyokat. A bizottság élén a pénzügyi bizottság elnöke: Vreeland állott. A résztvevők egyike Aldrich senator volt, a köztársasági párt tagja. A midőn a bizottság visszatért, mindenki el volt ragadtatva az európai központi jegybankoktól és az volt a jelszó, hogy Amerikának is ilyen kell. A legjelesebb tekintélyek is azon fáradoztak, még Taft elnök is. Bár mértékadó helyen tisztában voltak a demokraták és a félreeső államok bizalmatlanságával, de

igyekeztek mindent megtenni, hogy azt elhallgattassák. Jóelőre hirdették, hogy egyáltalán nincs szó arról, hogy a készpénzfizetési eszközök összpontosítsanak, mint Európában. New-York, Philadelphia és Washingtonon kívül Chicagóban, St.-Louisban, New-Orleansban, St.-Paulban és St.-Franciscoban is létesítettek volna nagy depot-k.

Ki lett volna mondandó, hogy ez a bank váltók leszámítolásán és egyszerű clearingen kívül semminemű banküzletet nem folytathat. Nem szabadott volna sohasem 4°/_o-nál magasabb osztalékot fizetnie és teljesen állami felügyelet alatt kellett volna, hogy maradjon.

Mindez azonban nem volt elegendő arra, hogy a bank eszméje népszerűvé váljon. Nagyon is félték általában Wallstreet-től és a bankhatalom pártos kihasználásától. Közben a congressusi választások a demokraták oly nagy győzedelmével végződtek, hogy akaratuk ellenére mi sem történhetik. Aldrich a senatusba való újból megválasztást nem fogadta el. A bankkérdésben igen redukált javaslatokat tett.

Igazi középponti jegybankról szó sincs többé. Ha Európának jó is — úgymond — Amerikának nem való. El lehet mondani, hogy a váltók jelentékeny, európai módon való forgalmának hiánya csökkenti némiképpen az efféle intézet létjogosultságát. „The Reserve Association of America“ legyen a neve egy új bankintézetnek, a mely még némiképpen hasonlítana egy középponti bankhoz. Háromszáz millió dollár tőkével szándékolják alapítását, a mely összegnek fele fizettetnék be. Az egész Unio tizenöt pénzügyi kerületre osztatnék fel és az Unio tisztviselői, valamint egy 39 tagú tanács ellenőrizete alá tétetnék. A mostani nemzeti bankok elsőbbségi részvénytulajdonosokká válnának. A nyereségtöbbség az államé lenne. Pénzügyi operatióit az új bank látná el. Szervezetét bel- és külföldi fiókinézetek egészítenék ki. A jegykibocsátás csak lassanként foglalná el a mai nemzeti bankok által történő kibocsátás helyét. Főelönyének azt tartják, hogy ama tartalékok, a melyeket a bankoknak ma kell tartaniok, felszabadulnának. A nagy többség felfogása az, hogy ez a reformterv koránt sem tökéletes. Nem fogja ugyanis előidézni a pénzpiacznak amaz elasticitását, a melyet egy központi jegybanknak a maga discontopolitikájával el kellene, hogy érjen. A terv közzététele óta a nézetek és a bank sorsa még nem tisztáztattak.

Az ausztriai vasutak 1909 ben.

Az 1909. évre vonatkozó osztrák vasutstatistika csak nemrégiben jelent meg. E szerint a birodalom összes fő- és helyi érdekű vonalainak hossza 22.377 kilométer, azaz 456 kilométerrel vagy 2.08^o/_o-al több, mint 1908-ban volt. Ha ehhez hozzáadjuk a külföldön fekvő vonal-

részeket 20 kilométerrel és levonjuk az osztrák államterületen levő külföldi vonalakat 99 kilométerrel, a végeredményben 22.298 kilométer lesz az osztrák fő- és helyi érdekű vonalak hossza. Ebből a vonalhosszból az államvasutakra 12.821 kilométer és a magánvasutakra 9.477 kilométer esik. Az államvasutak vonalai közül 16 idegen állami üzemben állott, míg a magánvasutak közül 5.692 kilométer és pedig 4.813 kilométer állami számlára, 1.879 kilométer pedig magánszámlára volt állami üzemben. Összesen a fő- és helyi érdekű vasutak hosszából 18.497 km. állott az államvasuti igazgatás üzében, 22 km. idegen államüzemben és 3.779 km. magánüzemben. A két és több **sinpárú** vonalak összes hossza 3.487 kilométerre rúgott, a mi az 1908. évvel szemben 104 kilométernyi többletet jelent. A fő- és helyi érdekű vasuti vonalak 94·06°-a rendes nyomtávú; 225 kilométernyi vonal villamosüzemű volt.

A felépítmények fentartási és átalakítási költségei 1909-ben kerek 70·6 millió koronát, azaz vasutkilométerenként 3.171 koronát tettek ki. A befektetett tőkét illetőleg felhasználtatott 1909 végéig 5.441 millió korona (ebből 244 millió amortisálva). Rendelkezésre állott 1909-ben 7.040 mozdony (ebből 5.615 az állami üzemben állóké), 181 (40) motorkocsi, 13.984 (10.970) személykocsi és 142.683 (107.301) teherkocsi. Az 1908. évvel szemben a mozdonyok száma 5·12, a személykocsiké 2·76 és a teherkocsiké 2·31°-al emelkedett. Az üzemi eszközök beszerzési költségei 1909 végével 1.204·5 millió koronára rugtak (ebből állami üzem 957·2 millió), azaz 4·19°-al többre, mint az előző évben. Az üzemi eszközök fentartására és átalakítására a jelentés évében 78·3 milliót (állami üzem 61·2 milliót) fordítottak (1908-al szemben + 9·52°).

A vasutforgalom tekintetében a következő adatok emelhetők ki: Az összes fő- és helyi érdekű vonalakon 1909-ben 241·9 millió személy (állami üzemeiken 178·1 millió) szállított, ez az üzemhossz kilométerjére 10.931 személyt ad. 1908-al szemben a személyforgalom 6°-os emelkedést (államüzem + 31·12°, magánüzem 30·92°) mutat fel. Az áruforgalomban 152·2 millió tonna (állami üzemben 106·3) vagyis kilométerenként 6.854 (állami üzemben 5.700, magánüzemben 12.536) tonna szállított és 15.190 millió tonnakilométer tétetett meg. Az 1908. évvel szemben a szállított mennyiség 1·88°-al megcsappant. (Államüzem + 35·98°, magánüzem - 40·33°). Az üzemi összevételek a fő- és helyi érdekű vonalakra nézve kerek 914 millió koronát tettek ki (= 40.919 korona az üzemhossz minden kilométerjére), a mely összegből 710 millió (= 38.088 kor. kilométerenként) az állami üzemre és 204 millió korona (= 55.191 kor. kilométerenként) a magánvasutakra esett. Az üzemi kiadások összesen 744 millió koronát tettek ki (állami

597, magánüzem 147 millió korona). Az előző évvel szemben az üzemi bevételek 4·10%-al (állami üzem + 33·54% magánüzem — 41·09%) és az üzemi kiadások 11·08%-al (államüzem + 40·93%, magánüzem — 40·40%) emelkedtek. Mint üzemi tiszta nyereség 171 millió korona (állami üzemben 13, magánüzemben 58) maradt, azaz minden kmnyi üzemhosszra 7.632 kor. (államüzemben 6.056, magánüzemben 15.579) szemben az 1908. évi 209 millió koronával (államüzemben 108, magánüzemben 101), illetve 9.489 koronával (államüzemben 6.979, magánüzemben 15.422 korona) 1908-ban.

Az előfordult balesetek összes száma 3.117-et tett ki (+ 79 mult évvel szemben). Ezen balesetek alkalmával 513 utas szenvedett balesetet, a kik közül 34 meg is halt. Egy millió utasra 2·12 balesetet szenvedett személy jut (államüzemben 2·29, magánüzemben 1·64). A mi a vasuti kártérítési törvény alapján való fizetéseket illeti, 1909-ben 1.849 személynek 2·90 millió korona fizettetett ki.

Az alkalmazottak száma 130.832 volt (1908-al szemben + 7·90%); napszámosmunkás évi átlagban 148.202 volt foglalkoztatva. A bérekre, fizetésekre és egyéb illetményekre az egész év folyamán 386·15 millió korona fizettetett ki, a melyből 266·18 millió korona esett az alkalmazottakra (1908-al szemben + 11·04%).

Franciaország vizi útjai.

Franciaországnak 1909-ben 6.517 km. természetes és 4.882 km.-nyi mesterségesen hajózhatóvá tett vize, összesen tehát 11.399 km.-nyi vizi útja volt, a mely összeggel 49.612 km.-nyi vasuti hálózat állott szemben. 41 folyónak és 51 csatornának több mint 100.000 tonnányi forgalma volt. 56 vizi úton több mint 500.000, 32-ön több mint 1 milliónyi és 21-en 2 millió tonnánál is nagyobb árutömeg mozgott. 1909-ben Franciaország vizi útjain összesen 35.624 ezer tonna árút szállítottak, még pedig a csatornákon 18.236 ezer, a folyamokon pedig 16.867 ezer tonnát. Több mint egy milliós forgalmat ért el 1909-ben a folyami kikötők közül Páris, Rouen, Vigneux, Villeneuve-le-Roi, Dunquerque, Vendin-le-Vieille, több mint 500.000 tonnával, ezeken kívül még Bordeaux, Harnes, Brouay, Denain, Beuvry, Montceaux-Mines, Violaines, Lyon és Elen. Természetesen a vezető helyen Páris áll, a mely 10,940.525 tonnás forgalmával még a legnagyobb francia kikötőt, Marseillet is túlhaladta. Megjegyzendő, hogy Páris vasuti árúforgalma csak egy csekéllyel multa felül vizi árúforgalmát.

Egy párisi tengeri kikötő tervével élénken foglalkozik a francia kormány. A terv nem mondható újnak. Több mint 200 esztendeje annak,

hogya Vauban, a nagy francia hadmérnök, foglalkozott e kérdéssel és 30 év óta Páris város tanácsa, valamint a párisi kereskedelmi kamara gyakran foglalkoztak vele. Bouquet de la Grye mérnök már 1886-ban kidolgozott egy tervezetet a legnagyobb részletességgel, a mely most újból megfontolás tárgya. A terv azon eszmén alapul, hogy a Szajna felfelé Párisig kellőképen kimélyíttessék. Felfelé Rouenig máris 5 $\frac{1}{2}$ m. mély, úgy hogy 3.000 tonna súlyhatárú hajók odáig eljuthatnak. Rouen fölött a mélység átlaga csak mintegy 3 m., ezt most 6 $\frac{1}{2}$ m.-ig kellene kimélyíteni. Egyébként a Bouquet de la Grye-féle terv a folyam két nagy kanyarulatának átvágását is contemplálja. A Rouen melletti Oissel és a Páris melletti Sartrouville közelében levő kanyarulatok két 35 m. széles csatorna készítésével küszöböltetnek. Párisban összesen hat kikötő készülne, még pedig a legnagyobb a st.-oueni dokkok és a Clichy-hid között. A terv összes költségeit 400 millió frankra teszik.

A magyar cukoripar utolsó éve.

A magyar cukorgyárosok országos egyesülete elnökségének tizenhatodik évi jelentése a cukoriparban folyó érdekes változásokat jellemző módon domborítja ki. Hazai cukoriparunk, úgymond a jelentés, melynek folyton számolnia kell a rendelkezésére álló répa gyöngébb minőségének egyhamar meg nem javítható tényével, felvirágozása megalapozásánál a következő tényezőkre támaszkodhatott: 1. A létező cukorgyárak aránylag csekély számára, a mi a gyárak nagyobb részére nézve oly tekintélyes répamennyiségek beszerzését tette lehetővé, hogy a feldolgozási költség tekintetében a nyugati államok versenyével szemben előnyösebb helyzetre tehettek szert;

2. arra a jelentős védelemre, mely egyfelől a surtaxeban, másfelől a kormány részéről a tarifakérdésekben eddig tanusított gondolatban jutott kifejezésre.

3. arra a zavartalan összhangra, mely a magyar cukorgyárak közt fennállt és oly fegyelmezett szervezet fentartását tette lehetővé, mely a répabeszerzés terén a versenytársakat kiküszöbölve biztosította azokat az arányos árfeltételeket, melyek az osztrák répabeszerzési árakkal szemben a magyar répa értékének megfelelően azaz inferiorisabb voltát kiegyenlítették.

A lefolyt évben mindezekre nézve súlyos és következményeik tekintetében egyelőre meg nem ítéltető változásokat és eltolódásokat constatál a jelentés. Aggályosnak látja az új gyárak gombamódra való szaporodását. Ez a szaporodás nem tekinthető a mezőgazdasági terme-

lés helyi szükségletéből kifolyó indokolt alakulásnak és a tapasztalható gyáralapítási lázt inkább a lefolyt évek magas árconjunkturáinak hatására vezeti vissza.

Az ipar nagy károsulását látja a jelentés abban, hogy az összes szállítási kedvezmények, melyekkel a kormány a cukoripart hathatósan előmozdítani törekedett, a lefolyt évben egyszerre megvonattak. A M. Á. V. tarifamódosításai a cukoripart érzékenyen sújtották, a mennyiben finomított cukorra eddig fennállott díjtételek 40—50%-ig terjedő felemelést szenvedtek a nélkül, hogy a megterhelést a fogyasztásra áthárítani lehetne. Míg ez az említett két körülmény előre volt látható, azalatt novumnak tekintendő a küzdelem a répáért, melyből kifolyólag sok vidéken a gyárak a répatermelőknek oly árakat engedélyeztek, a melyek a gyártás szempontjából reálisoknak már nem mondhatók.

Ennek az elkeseredett répaháborúnak nagy hátránya, hogy kérdésessé válik, vajjon sikerülni fog-e a gyárak közt a belföldi finomítványok értékesítése ügyében fennálló, azaz 1911. szeptember végével lejáró egyezményt meghosszabbítani. A magyar szemponton kívül a jelentés a nemzetközi piacz helyzetére is tekintettel van. Birálón elemzi annak a rohamos haussemozgalomnak okait és leromlásának körülményeit, a mely a cukoripar alakulására oly döntő befolyást gyakorolt.

Cukorfogyasztásunk a lefolyt évben ismét figyelemreméltó lendületet mutat, a mit a jelentés részben arra vezet vissza, hogy az utolsó kézben levő készletek teljesen kimerültek, részben pedig arra, hogy hazánk fogyasztóképessége is fokozódott, a mi örvendetes módon más fogyasztási és élelmi cikkekre nézve is constatálható. Nem érdektelen annak a körülménynek megemlítése, hogy cukorfogyasztásunk 1903. óta 65%-kal gyarapodott.

A Pozsony és Győr közötti vízművek.

Julius elején került nyilvánosságra ama terv, a mely Pozsony és Győr között hajózó- és öntöző-csatornával kapcsolatos vizierőművek létesítését célozza.

A tervezők azt a czélt tűzték maguk elé, hogy egyrészt lehetőleg az egész éven át biztosítsák a hajózás akadálytalan lebonyolítását s másrészt, hogy az így létesítendő csatorna-, illetve mederszabályozás megfelelő berendezésével vizierőművek legyenek beiktathatók az egyes szakaszok végpontjain. Az egyes vizlépcsőket kamara-zsilipekkel kapcsolják össze, hogy a csatorna akadálytalanul legyen a hajózásra felhasználható.

Az ezen czélt szolgáló tervezet lényege abból áll, hogy a mosoni Dunaág betorkolása feljebb helyeztetik s pedig akként, hogy a megkívánt

vizmennyiség még alacsony vízállásoknál is abba bejuthasson s hogy a megengedettnél nagyobb vízmennyiségek beömlése a mosoni Duna jelenlegi medrébe megfelelő szabályozóművek segítségével meggátoltassék, végül pedig abból, hogy a bevezető nyílt csatorna változó vízmennyisége is egy vízi erőmű létesítésére értékesítettik. További fontos cél az, hogy az új vízfolyásnak a vizlépcső feletti része öntözési, alul fekvő része pedig lecsapoló medenczék gyanánt legyen felhasználható. A terv nevezetesebb gazdasági előnyei a következők volnának:

1. A bevezető nyílt csatornában tervezett egy és a mosoni Dunában előállítandó két vízi erőmű kiépítése által átlagosan 41.000 HP. erő termelhető. Ebből 41.000 HP. állandó az egész éven át, körülbelül 11.000 HP.-nyi pedig változékony a Duna vízállás ingadozása szerint.

2. Megvan annak a lehetősége, hogy az egyes iparágaknak lényegesen olcsóbb erő adassék, mint a hogy az a modern calorikus erőtelepekből lehetséges, úgy hogy a már létező ipartelepek nagyobb beruházások nélkül kibővíthetők s új alapításokra is buzdítás nyújtható.

3. Oly hajózási csatorna létesítettik a vízi erőművekkel kapcsolatban Pozsony, Győr és Gönyő között, melynek mélysége állandóan 2·45 és 3·50 m. között tartható. Ez által lehetővé válik, hogy a Gönyőig közlekedő teljesrakományú uszályok átrakodás nélkül, még alacsony dunai vízállás mellett, az őszi nagy szállítási idényben is, Pozsony fölöttig, tehát úgyszólván az ország határáig közlekedhessenek.

4. A vontatási költségek a nyerendő csendes vízben lényegesen alábbszállnának a nagy dunai szállítási költséghez viszonyítva; hozzávetőleges számítás szerint az elérhető évi szénmegtakarítás és egyéb szállítási előnytökésítve, 7·8 millió koronának felel meg.

5. Az új szállítási út lehetővé tenné, hogy Mosonnál, M.-Óvárnál és Ligetfalunál átrakodó-állomás létesítettessék, miáltal ezen városoknak a jövőben nagy fejlődésre lenne kilátásuk.

6. Ezen csatornával elesnék az évente foganatosítandó kis vízszabályozási munkálatok szüksége a nagy Dunán és a jövőben csakis a középvízszabályozás terhei lennének viselendőek.

7. Megszünnének azok a költségek, a melyek a nagy Dunának az alacsony vízállások alkalmával évente megismétlődő időleges mélyítése és gereblyekotrása által okoztatnak.

8. Az egyes vizlépcsők képzése által magasabban és alacsonyabban fekvő vizek tartányok képeztetnek 4—5 m. vízszintkülönbséggel, úgy hogy ez által lehetővé válnék a magasabban fekvő csatornarésznek öntözési, az alacsonyabb vízszinttel bíró résznek pedig lecsapoló-medencze gyanánt való használata.

9. Annak következtében, hogy a mosoni Dunaágba állandóan a

megengedett maximalis vízmennyiség ömölnék be, megszűnnének az alacsony vízállásoknál fellépni szokott ártalmas kigőzölgések, aminek következtében a szomszédos községek, különösen pedig Győr városának egészségi viszonyai lényegesen javulnának.

10. A mosoni Dunaág átvágott és csatornákkal helyettesített kanyarulatai, friss viznek a csatornából történő időszakos bevezetése által, a haltenyésztés céljaira volnának célszerűen használhatók.

Németország gyári lakásügye.

Az élelmezési- és lakáskényszer ellen való küzdelem végett a szabad szervezetek által kiküldött bizottság 1907-ben kérdőívek útján gyűjtött anyagot a gyári lakásügy megítélése végett. Eleinte az ankét arra is ki akart terjedni, hogy minő hatásai vannak a gyári lakásügynek a munkabérekre, ez azonban munkaközben megvalósíthatatlannak bizonyult. A Generalkommission der Gewerkschaften által kiadott gyűjtés alapját 3.066 kitöltött kérdőív teszi, a melyek ugyanennyi lakásról számolnak be, 118 üzemben összesen 48.802 foglalkoztatott munkással, a kik közül 9.280 lakik természetben nyújtott lakásban. Egy pótló körkérés, a melyre a szövetségi tisztviselők válaszoltak, adta azt az anyagot, a melyet az általános viszonyok jellemzésére használtak fel. Érdekes részét teszik az anyagnak a lakásszerződések és házirendek csatolt eredetijei.

Az ankét érdekesebb adatai közül kiemelhetők a következők:

A Németbirodalom különböző részeiben megvizsgált lakások (3.066) többsége bányauzemeké (50·06%) és az üvegiparé (35·22%). Eme lakások 54%-a 3 és ennél több szobát, további 41·6% 2 szobát foglalt magában. A lakások alapterülete (a konyhán kívül) 71·48%-nál harmincz qm. és ennél több csak 3·13%-nál 68 qm. Az összes helyiségek 20·7%-a fűthetetlen volt, 24%-nak nem volt meg a Rubner által minimumként követelt megvilágítása (ablakfelület aránya a padlófelülethez 1:5), fürdőhelyisége csak a lakások 2·7%-ának volt, míg majdnem valamennyinek volt pinczéje, igen soknak istállója, felének padlása és egynegyedrészenek mosókonyhája. Az összes megvizsgált esetek 76%-ban a természetbeni lakások használóinak föld- és kerthasználat állott rendelkezésére. A megvizsgált lakások mindegyikében átlag 5·46% személy lakik. Átlagban 8·51 gm padlóterület jutott minden személyre. Ama követelménynek, hogy egy három felnőttből és két gyermekből álló családra 105 köbméter levegőnek kell jutnia, a lakások 28%-a nem tudott megfelelni. Ama 2.893 lakás bére, a melyeknek árait meg lehetett állapítani 107·17 M. volt.

Általában a természetben nyújtott lakások bére lényegesen olcsóbb, mint az illető helybeli kislakásoké.

A természetbeni lakások ellen azt szokták felhozni, hogy akadályozzák a munkást a szabad költözésben és az egyesülési szabadságban. Azt is kifogásolni szokták, hogy kedvezőtlenül hatnak az összmunkásság bérének magasságára. Általában a természetbeni lakások egészségtelenebbek, mint a másfajták.

A német munkapiacz 1910-ben.

Sokáig eltértek a vélemények arra nézve, vajjon az 1910. év a gazdasági fellendülés esztendejének tekinthető-e. A kedvező momentumokat átmenetileg olyan jelenségek szorították háttérbe, a melyek az összképet beborították és az ipari pangás utóhatásának voltak minősítendők. Felhőtlennek az 1910. év gazdasági ege nem volt mondható, ez azonban nem akadályozta meg, hogy ama tényezők, a melyek új fellendülést voltak előidézendők, felül ne kerekedjenek és az 1910. évnek, mint a gazdasági fellendülés új időszaka első évének signaturáját ne adják.

A munkapiacz előzőnlésének görbéje világosan mutatja az 1910-iki gazdasági év lényeges javulását. Alant szembe állítjuk a munkapiacz előzőnlését kifejező számokat 1900-tól és 1907-től kezdve, hogy két hasonló természetű időszak fejlődését összevethessük. Forrásul szolgál az „Arbeitsmarkt,“ mert a Reichsarbeitsblatt 1904. előtt nem közölt idevonatkozó tudósításokat. A munkát keresők jelentkezésének mérve 100 üresedésben levő munkaalkalomra számítva az „Arbeitsmarkt“-hoz tartozó munkaközvetítők jelentéstétele szerint az utólag szükségessé vált helyreigazítás szerint következőképen alakult évi átlagban:

1900	122·6	1907	117·9
1901	164·3	1908	159·5
1902	177·3	1909	149·1
1903	147·4	1910	132·7

Az a körülmény, hogy nem minden hónapban tesznek jelentést ugyanazok a munkaközvetítők, igen gyakran tesz szükségessé utólagos javulásokat. Az 1910-től számított periodussal való összevetés azt eredményezi, hogy az utolsó pangási időszakban a munkaalkalomkeresés nem emelkedett annyira, mint akkoriban és a javulás előbb kezdődött, gyorsabban haladt mint az 1902. és 1903. években. Az 1907/1910. években a munkakeresés évi átlagban alacsonyabb volt mint az 1900-tól 1903-ig tartott időszak illető évében.

1907.	1908.	1909.	1910.
—4·7	—4·7	—28·2	—14·7

Aránylag legkedvezőbben mutatkozott a viszony az előző időszakhoz képest 1909-ben. 1902-ben még erős emelkedés volt észlelhető, 1909-ben azonban a munkaalkalomkeresés csökkent az illető évvel szemben. A javulás mérve az előbbihez képest 1910-ben lényegesen visszament, ha absolute véve a munkaalkalomkeresés mérve elég örvendetesen alakult is. Még alacsonyabb lett volna, ha a hajógyári munkások és még inkább az építő munkások kizárása a munkapiacot a küzdelem tartama alatt érzékenyen kedvezőtlenül nem befolyásolta volna. De eme behatástól eltekintve a német munkapiac egész helyzete 1910-ben meglehetősen ki-elégítően alakult.

Kivándorlás Antwerpenen át.

Az antwerpeni osztrák-magyar consulates múlt évi jelentéséből azt látjuk, hogy az Antwerpenen át való kivándorlás 1910-ben valamivel erősödött, azonban még távolról sem érte el újból azokat a számokat, a melyeket az amerikai válságot megelőző években mutatott. A kivándorlás 1910-ben 71.692 személyt mutat, mely szám 1909-ben 67.509, 1908-ban 35.559 és 1907-ben 100.318 volt. Országok szerint a két utolsó évben következőképen oszlott meg a kivándorlás:

	1910-ben	1909-ben
Belgák	3.344	2.322
Németalföldiek	293	254
Amerikaiak	594	512
Francziák	143	117
Németek	2.404	2.285
Olaszok	359	526
Svájcziak	125	165
Angolok	3.331	1.505
Luxemburgiak	85	80
Osztrákok	25.127	23.012
<i>Magyarok</i>	8.667	11.388
Oroszok	25.879	24.401
Mások	1.341	942
Összesen	71.892	67.609

E kivándorlók fő úticélja ezúttal is, úgy mint előbb, az északamerikai Unió, a mely felé 1910-ben 50.698 kivándorló vette útját (1909-ben 50.054); a többi kivándorló útirány tekintetében következőleg oszlott meg: Kanada 16.688 (1909-ben 15.424), Délamerika 411 (372), Afrika 117 (85), Ausztrália 3.771 (1.541), Ázsia 7 (30).

Az osztrák és magyar kivándorlók következőleg oszlottak meg:

Kivándorlás czélja	Osztrák á l l a m p o l g á r o k		Magyar	
	1909-ben	1910-ben	1909-ben	1910-ben
Északamerikai Unió	17.435	16.598	10.779	7.920
Kanada	5.560	8.519	608	719
Délamerika	7	10	1	10
Ausztrália	9	—	—	—
Afrika	1	—	—	—

A kivándorlók neme szerint az utolsó évben számláltak 18.094 férfit és 7.033 nőt Ausztriából, továbbá 5.519 férfit és 3.148 nőt Magyarországból. Az említett 71.692 kivándorlón kívül 1910-ben még 9.805 kivándorló vonult keresztül Antwerpenen, kik oceáni útjukat Angliából kezdik meg.

Eme közvetett kivándorlókat illetőleg a statistika származás tekintetében nem szolgál közelebbi adatokkal, hanem egyszerűen csak belga és külföldi állampolgárokról szól. E szerint 1910-ben e számból belga állampolgárokra 2.236, külföldiekre 7.569, 1909-ben pedig belgákra 1.328, idegenekre pedig 4.483 esik.

Magyarországi munkásmozgalmak 1910-ben.

A magyarországi szakszervezeti tanács 1910-re nézve nem annyira számban nagy, mint rendkívül szivós harcokról számol be. Kimutatása szerint 162 sztrájk és 27 kizárás volt. A bérharczban összesen 1.941 műhely vagy munkatelep volt érdekelve. A sztrájkok száma 17-tel és a kizárások száma 5-tel volt kevesebb, mint 1909-ben. Ez azonban nem jelentí a munkásság harci kedvének csökkenését, mert míg 1909-ben csak 13.419, addig 1910-ben 20.884 munkás vett részt a mozgalmakban. A vesztett munkanapok száma 367.612 volt, vagyis 51.246-al kevesebb, mint 1909-ben.

Az 1910. évben a munkások által elért eredmények a következők. 1. Sztrájkok folytán munkaidőrovidítést nyert 16.324 munkás, összesen napi 6.323 órát. 2. Sztrájkok és kizárások folytán munkabéremelést nyert 26.644 munkás, összesen napi 10,720·46 koronát.

A szakszervezeti tanács részletes táblázat-kimutatása szerint leszámítva a munkanélküliséget — egy évre 210 munkanapot véve alapul — kitünik, hogy 1910-ben 26.644 munkás 2,251.296, vagyis évenként és egyénenként átlag 84·49 koronát nyert.

Nagyobb általános jellegű bérharczaik csak a budapesti malommunkásoknak, festőknek és a vidéki könyvnyomdászoknak volt. Ez utóbbiak harcza eredményes volt, míg ellenben a malommunkásoké

eredménytelen maradt. A festőmunkásoké csak látszólag végződött vere-séggel, mert munkabérük emelkedett és már collectiv szerződést is kötöttek. A gazdasági harczok nagy része partialis volt és nem kívánt nagy áldozatot.

A mi a collectiv szerződéseket illeti, daczára a nagy agitációnak, mely munkaadórészről ellene és az egyéni szerződések mellett folyik, számunk emelkedőben van. 1910-ben ugyanis 107 esetben kötött collectiv szerződés 34.121 munkás számára.

A házi cselédek jogviszonyainak rendezése a német birodalomban.

A német birodalmi gyűlésben nemrégiben szóba került ezen felette érdekes kérdés, a melyet ama körülmény vetett fel, hogy több egyesület oly követeléssel fordult a törvényhozáshoz, hogy az elavult particuláris cselédrendtartások helyébe egy egységes birodalmi szabályozást eszközöljön. Az egyik petitionáló egyesület rámutatott ama körülményre, hogy a kereső nők száma minden kereseti ágban mennyire szaporodik és ezzel szemben a házi cselédek száma állandóan fogy. Ennek oka csak a foglalkozás ki nem elégitő helyzetében keresendő, a mennyiben a cseléd-jog fejlődése nem áll arányban a többi gazdasági fejlődéssel. Ma a a németbirodalomban hatvan cselédrendtartás van érvényben. Ezek közül három 1700—1800 közti időszakból való, tizenhárom 1801—1830-ból, husz pedig 1881—1850-ből. A beadványok azt kívánják, hogy a birodalmi szabályozás tekintetében különösen a következő pontok vétessenek figyelembe: A munkaidő meghatárolása: a bér foka; a hálólhelyek minősége; felmondás; vitás esetekben való eljárás; a szerződés alakja; a biztosítási törvényhozáshoz való viszony.

A bizottsági tárgyalás alkalmával a kormány képviselője ugy nyilatkozott, hogy a szövetséges kormányok ma is ugyanazon az állásponton vannak, mint a polgári törvénykönyv életbeléptetésekor. A midőn ugyanis annak idején a cselédjog birodalmi törvényhozási rendezését követelték, ellene volt ennek a kormány, mert a birodalom egyes vidékeinek fel-fogása és viszonyai különbözők. Ezzel szemben a kérvényezők rámutattak arra, hogy a viszonyok eme tarka-barkaságát fel lehet hozni az ipartörvény-nyel szemben is és azért ez mégis uralkodik úgy a nyugati, mint a keleti részeken, a nagyipar és a törpeipar felett egyaránt. Ezeken a különbözősége-ken úgy lehet segíteni, hogy a birodalmi törvény csak alaphatározományokkal szolgál, míg az egyes államoknak jogukban fog állani, ezen határoz-mányokat viszonyaiknak megfelelő particularis határozományokkal kiegészíteni.

Az új japán gyáripari törvény.

1911. márczius 28-án kelt az új japán gyáripari törvény, a mely a legalább 15 munkást foglalkoztató, továbbá veszedelmes és az egészségre nézve ártalmas üzemek rendszabályozására alkottatott. A törvény alkalmazása alól kivétel statuálható császári rendelettel, míg a törvény bizonyos határozmányai ministeri rendeleti úton 15-nél kevesebb munkást foglalkoztató üzemekre is kiterjeszthetők. A legalacsonyabb korhatár a gyári üzemekben való foglalkoztatásra a betöltött tizenkettedik életév, de a törvény életbeléptetésekor már alkalmazott tíz évnél idősebbek nem bocsátandók el. Az ipar- és közigazgatási hatóságnak egyébiránt szabadságában áll, hogy a jövőben is megengedje 10—12 éves gyermekeknek könnyebb munkákban való alkalmazhatóságát. 15 évnél fiatalabb fiúk és bármely korú nők rendszerint napi 12 óránál tovább nem foglalkoztathatók. Azonban a törvény hatálybaléptétől számított első 15 évben az illetékes minister megengedheti a munkanapnak 14 órára való kiterjesztését.

Rendkívüli esetektől eltekintve, fiúk és női munkások este 10 órától kezdve reggeli 4 óráig gyárban nem dolgozhatnak. Ez a határozmány a következő tizenöt évben olyan üzemekre nézve, a melyekben nappal és éjjel folyik a munka, alkalmazást nem nyer. Természeti csapások, balesetek és idényszerű munkatöbblet esetén a munkaadók nem kötelesek a szóban forgó törvény munkaidőre vonatkozó szabványaihoz tartani. Olyan munkák, a melyek balesetveszéllyel járnak, mint pl. üzemben levő gépek tisztítása és kenése, hajtószíjak feltétele és levétele stb. fiúk és nők által nem végezhetők, továbbá a tizenöt évesnél fiatalabb gyermekek sem mérgekkel, sem robbanó anyagokkal, sem más veszélyes anyagokkal nem foglalatoskodhatnak. Eme határozmány rendeleti uton felnőtt nőkre is kiterjeszthető, épp így rendeleti uton eltiltható a munkások foglalkoztatása betegség esetén és a nők alkalmazása a szülést megelőzőleg. A törvény végrehajtása iparfelügyelőkre bizatik. Ha ipari foglalkozásból kifolyólag saját nagyobb fokú mulasztásukon és hibájukon kívül a munkások megbetegednek, vagy baleset éri őket, joguk van az üzemtulajdonostól kártérítést követelni. Ha üzemi megbetegedés a munkásnak halálát okozza, hátramaradó hozzátartozói követelhetnek kártérítést. Ha a gyáros nem lakik a törvényhatóság területén, felelős üzemvezetőt kell megjelölnie. Ezen intézkedés természetesen a külföldi tőkét is illeti.

A törvény által megállapított legmagasabb birság mintegy 1000—1200 korona. Az életbeléptetés császári rendelet útján történik.

Az angliai socialis munkásbiztosítás.

Régóta ismeretes, hogy a betegség Angliában rendkívüli módon hozzájárul a néptömegek elszegényedéséhez és elnyomorodásához. A belügy-ministerium által végeztetett számítások szerint a szegényügyi igazgatás terhére eső *paupers* 30 százaléka betegség következtében sodortatott nyomorba. Nemzeti szempontból a betegpénztárügy igen elégtelen. Összesen mintegy 7 millió munkás van betegség ellen biztosítva, a mely számból közel két millió a szakszervezetekre esik, míg a többi *friendly Societies*-ban (segély pénztár) van szervezve. Épen a munkásosztály alsó rétegei nincsenek sehogysem biztosítva. Azonban az egész biztosítási ügy oly kezdetleges fokon áll, hogy még a biztosítottak sem részesülnek oly előnyökben, mint az ily intézményektől jogosan elvárni lehetne. A munkások a legnagyobb mértékben elégedetlenek is, a mely elégedetlenségüket csak szítja az a körülmény, hogy az orvos-, gyógyszer- és kórházügy is nagyon el van hanyagolva.

Az 1909. évi korszakalkotó költségvetési törvényben a liberális kormány egy nemzeti biztosítási rendszert helyezett kilátásba betegség, rokkantság és munkanélküliség esetére. Május hó 3-án beváltotta a kormány ígérését, a mennyiben a pénzügyminister, Lloyd George törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, a melyet az összes pártok lelkesen üdvözöltek. A javaslat nagyjában német mintára készült, a melyet Lloyd George a helyszínén behatóan tanulmányozott 1908-ban. Csakhogy az új angol rendszer sok tekintetben mélyrehatóbb és szélesebb körű, mint a német.

A javaslat első része a beteg- és rokkantsegélyezést, második része a munkanélküliek támogatásának ügyét tárgyazza, a melylyel már más helyen foglalkoztunk. Minden rész feloszlik az obligatorius és az önkéntes biztosításnak megfelelően két részre. Kötelező a beteg- és rokkantbiztosítás mindazon munkásokra és munkásnőkre, a kik a britt szigeteken dolgoznak és jövedelmi adót nem fizetnek, tehát hetenként körülbelül 70—72 koronát keresnek. Ide tartoznak a hivatásos munkásokon kívül a cselédek, pinczerek, pinczérnők is. A járulékok hetenkint férfiaknak 4 pence, nőknek 3 pence tesznek ki. A vállalkozó fizet 3 pence, az állam kettőt, úgy hogy a heti járulék 9 pence tesz ki (körülbelül 90 fillér).

Érdekesekek azok az intézkedések, a melyek az említettnél alacsonyabb bérű munkások érdekében történnek. Az állami hozzájárulás mindig ugyanaz marad, azonban a munkás hozzájárulása leszáll 1 penceig, míg a munkaadó hozzájárulása igen rosszul fizetett munkásoknál 6 penceig emelkedik. A betegbiztosítási kötelezettség akkor kezdődik, a midőn

a 14—16 éves ifjumunkás legelőször vállal munkát és 65 éves korig tart. Ennél idősebbek betegpénztárba fel nem vehetők. Így is házon kívül nem foglalkozó nőknek nincs igényük támogatásra, kivéve ha szülnek. Önként biztosíthatják magukat kis önálló iparüzők (falusi kovácsok, kéményseprők, csizmatisztítók stb.). Ezeknél a férfiak 7 pencet, a nők 6 pencet fizetnek, az állam pedig 2 pencet fizet. A támogatás áll: díjtalan orvosi kezelésből, jó, elegendő gyógyszerből, tüdővészéseknek sanatoriumban való elhelyezéséből. A betegpénz az első 13 hétre áll, férfiak számára: 10 shilling és nők számára 5 shilling, az ez ezután 13 hétre pedig $7\frac{1}{2}$ shillingből. A rokkantségély férfiaknak, nőknek egyaránt 5 shilling hetenként. Nők szüléskor 30 shillinget kapnak, függetlenül attól, vajjon maguk biztosítva vannak-e, avagy csak férjük.

A járulékfizetés német bélyegmódszer szerint történik. Minden biztosított kap egy lapot, a mely hetenkint a vállalkozónak beadandó, a ki a munkás hozzájárulását heti keresményéből levonja, a vállalkozói hozzájárulást is leróva, a postahivataloknál kapható bélyegekben a lapra ragasztja.

Legérdekesebb része a javaslatnak az igazgatásra vonatkozik, mert ez teljesen a munkások önkormányzatára van bízva. A kezelés az ú. n. Friendly Societiesre bízatik, a mennyiben központosított jellegűek és több mint 10.000 tagjuk van. A törvény értelmében a szakszervezetek is végrehajtó testületekké válhatnak, ha a különböző állami rendelkezéseknek megfelelnek, a melyek közül a legfontosabb az, hogy mindenesetre fenntartandó egy garantialis összeg, a mely más célra, mint a melyet a törvény ír elő, fel nem használható. A Friendly Societies szabályozzák a támogatás mérvét és önkormányzatukat legjobb belátásuk szerint. Ők döntenek el, kit akarnak felvenni pénztári tagul. Azok, a kiket egy Friendly Society sem akar felvenni, be kell, hogy lépjenek az úgynevezett postai pénztárba, a mely egy fajtája a takarékpénztárnak, állami segélylyel.

Fontos határozománya a törvénynek, hogy kerületi (grófsági) és községi egészségügyi bizottságokat szervez, paritásos alapon (munkás képviselők a Friendly Societies részéről és munkaadóképviselők), a melyekben a pénzügyi kormány, valamint a grófságok, illetőleg községek közigazgatási szerve is képviselve lesz. Ezen bizottságok feladata lesz a „postapénztárak“ ellenőrzése, közegészségügyi előadások rendezése, a sanatoriumok felügyelete stb. Hivatásuk lesz egyszóval a közegészségügyet minél magasabb fokra emelni, hogy a betegkezelés költségei mind alacsonyabbak legyenek. Ha valamely községről vagy városról kitűnik, hogy a megbetegedések arányszáma különösen magas, a bizottságok feladata lesz a kórokok előidézőjét kikutatni. Ha megállapítható, hogy a tömeges megbetegedés okai rossz lakásviszonyok, egészségellenes álla-

potok gyárakban, akkor a hibás fél kötelezendő a hanyagsága folytán okozott kár megtérítésére.

A mi az új törvény pénzügyi részét illeti, a pénzügyminister azt véli, hogy az évi jövedelem a vállalkozók hozzájárulásából 9,000.000 £-ot, a munkásokéból 11,000.000 £-ot az állami hozzájárulásból 1912—3-ban 1.742, 1913—4-ben 3.359, 1915—6-ban 4.563 millió £-ot fog kitenni.

Az első években természetesen erősen meg lesznek terhelve a pénztárak, mert a munkások nagy része előrehaladt korban lép be. Ez az így előálló teher $15\frac{1}{2}$ év múlva lesz törleszthető. Ezen időszak leteltével, vagyis 1927-ben mintegy 7 millió £ szabadul fel, nevezetesen $5\frac{1}{2}$ millió hozzájárulásokból, $1\frac{1}{2}$ millió az állami hozzájárulásból, a mely összegek fokozott rokkantbiztosításra lesznek felhasználhatók, vagy pedig az aggkori nyugdíjigény-kornak 70 évről 65 évre való leszállítása lesz lehetséges.

Temetkezési pénzek nem fognak fizettetni, a támogatás e fajtája továbbra is a nagy biztosító társaságok kezén marad.

Külföldiek a törvény jótéteményeit nem élvezik.

A törvényjavaslat másik részével, a mint azt bevezetésül hangsúlyoztuk, a munkanélküliség esetére való biztosítással, más helyen foglalkozunk.

Az új finn munkaközvetítő törvény.

A finn országgyűlés néhány hét előtt fogadta el azt az új törvényt, a mely a munkaközvetítést monopolizálja. Munkaközvetítő intézeteket ezen új törvény szerint csak oly községek vagy egyesületek tarthatnak fenn, a melyek azokat díjtalanul bocsátják a munkások és munkaadók rendelkezésére. Egyidejűleg eltiltja az új törvény egyeseknek, társaságoknak vagy szövetkezeti alapon álló üzemeknek a munkaközvetítés folytatását, a mennyiben az nem a saját munkaerő-szükséglet fedezése céljából történik. Tehát az új törvény az iparszerű munkaközvetítést a nyilvános és közhasznú munkaközvetítő-intézetek javára beszünteti.

Angol csavargó-rendszabályozás.

Alig van civilisált állam, a mely a csavargás, mint az uralkodó tömegnyomort kísérő körülmény miatt annyit szenvedne, mint Anglia. Bár ott már régen észleltettek ama súlyos physikai és erkölcsi károk, a melyek vele járnak, eredményes intézkedések e téren mégsem történtek. Csak egyes grófságokban történtek kísérletek arra néze, hogy az illetékes Government-Board helybenhagyásával a bajon segítsenek. Ezen törekvések alapgondolata az volt, hogy az országutak csak akkor tisztíthatók meg a csavargóktól, ha meg lehet őket győzni arról, hogy a közönség

jószivűségétől mit sem várhatnak és hogy a közjótékonyság csak bizonyos határozott feltételek mellett könyörül meg rajtuk. Az illetékes bizottság egyik főfeladata, hogy falragaszokat és rölapokat terjeszt el, a melyekben felszóllittatik a közönség, hogy csavargókat segélyben ne részesítsen. A grófság minden szegényházi előjárója megkapja a munkát keresők igazoló jegyeit. Ezek a szegényházak szálló osztályában hálót-helyet kapnak, azonkívül félfont kenyeret és két unczia sajtot, azokon a helyeken, a melyek a munkalapon fel vannak jegyezve. A közönséges csavargó csak egy félfont kenyérré szóló jegyet kap. Ilyen útjegyek csak a szegénymenhelyeken adatnak ki. A vándorló munkásnak módjában áll egyik helyről a másikra utazni munkakeresés végett és a csavargó kénytelen mindig a szegénymenhelyeket felkeresni ahelyett, hogy a szabadban hálna.

Azok az állomások, a melyeken kenyeret kapnak, egymástól félnapi útra esnek és hat angolmérföldnyire az utolsó meghálás helyétől. Az uti jeggyel ellátott munkás csak egy éjjel kap szállást és a reggeli után elbocsájtatik, míg a csavargónak bizonyos munkákat kell teljesítenie és bizonyos időre, az 1882. évi csavargó rendtartás értelmében visszatartatik. Utijegyet olyanok kapnak, a kik ama szegényház előjárójánál, a melynél először jelentkeznek, igazolják, hogy az elmúlt három hónapon belül bárminő rendszeres (nem alkalmi) foglalkozásuk volt és hogy alapos ama a feltevésük, hogy ama helyen, a melyre vándorolni akarnak, munkát fognak találni; azonban más okok is elfogadhatók, amennyiben józanok. Csavargók vasárnapokon el nem bocsáttatnak. Ezt a rendszert először a két Sussex grófság honosította meg, most vezeti be több más grófság.

A csavargókat köelapritással foglalkoztatják. A rendszer eredményes volt, mert már alkalmazása első évében lepadt a csavargók száma 22°/_o-al. A másik, nyugoti Sussex grófságban 1907-ben 19°/_o-al, 1908-ban 7°/_c-al és 1909-ben 2°/_o-al apadt a csavargók száma.

Remélik általában, hogy az esetben, ha az összes grófságok összefognak, mégis lehet a bajon segíteni, anélkül, hogy túlságosan nagy kiadással járna a reglementatio.

Csökkenő hozadék elmélet története.

Joseph Esslen: *Das Gesetz des abnehmenden Bodenertrages seit Justus von Liebig. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung.* München. J. Schweitzer Verlag, 1905. VIII. 290. lap.

A mű három megkülönböztethető részből áll, noha a tartalomjegyzék csak két ilyent jelez. Elsőben közli Liebignek, a mezőgazdasági szerves chemia feltalálójának abbeli nézeteit, hogy az ő idejéig fenn-

állott mezőgazdálkodás milyen következményekkel járt és miket várt Liebig felfedezéseitől, továbbá adja elméleti mezőgazdáknek és közgazdászoknak ezekre vonatkozó nézeteit 1875-ig, mint a mely időpontra teszi a nemzetközi mezőgazdasági verseny hatásának kezdetét. A másik kettőben (szerinte egy) előbb adja ismét a mezőgazdasági írók és kiváló közgazdászok nézeteit Középeurópában (szorosabban Németországban) a nemzetközi concurrentia melletti mezőgazdálkodásról, lehetőségeiről és fejleszthetőségéről, a másodikban pedig a német mezőgazdasági védvámok helytelen voltát igyekszik kimutatni saját érveiről és tudós közgazdák nézetei alapján.

Miként látjuk, végeredményben szerző igen gyakorlati tendencia felé igyekszik művében, bár direkt ennek csak 58 oldalt áldoz és egész munkáját elméletitörténeti kutatásnak nevezi s tárgymutatójában, „Schluss-ergebnis“-ében is egész okadatolását a „csökkenő hozadék törvényére“ alapítja.

Mennél jobban közeledik e törvény tárgyalásában szerző a gazdaságpolitikához, annál inkább meggyengül művének belső értéke, viszont nagybecsű adatokkal szolgál szerző a csökkenő hozadék törvényének természeti érvényességéhez ott, a hol a mezőgazdasági termelés fokozásának fizikai lehetőségére vonatkozó mezőgazdasági szakirodalmat gyűjti össze Liebig idejétől napjainkig.

Hogy a csökkenő hozadék törvénye, mint természeti törvény, mennyiben érvényesül a mezőgazdálkodás mai körülményei közt, tág téren vizsgálja szerző és a mezőgazdasági szakirodalom felhasználásával minden oldalról oly kimerítőleg világítja meg, hogy ezen adatok egybegyűjtése és feldolgozása kétségtelen érdeme és művét a közgazdaság vizsgálatát végzőre nézve a mezőgazdálkodás mai lehetősége tekintetében nélkülözhetetlen forrásmunkává avatja.

Megállapítja szerző, hogy a mezőgazdasági termeléshez szükséges anyagok s természeti feltételek csupán korlátolt mértékben vannak meg egy adott földterületen. A termeléshez már most bizonyos minimális mennyiség kell, hogy bizonyos minimális termést, hozadékot produkálhassunk (minimum). Ha azután ez anyagok mennyiségét az adott földterületen szaporítjuk, eleinte aránylag is nagyobb terméshozadékot érünk el vele, utóbb csak kevesebbel nagyobbat, míg végre a szaporított anyag bizonyos mennyiségénél elérjük az adott földterületen elérhető legnagyobb termést (optimum). Ha tovább szaporítjuk az anyagot, akkor ezen a ponton túl csökken a termés, míg végre ha bizonyos mennyiségen felül szaporítjuk az anyagot, a terméshozam teljesen beszünik (maximum). (Wollnys Grundgesetz der Pflanzenproduktion.) Vannak oly termelési szükségletek a mezőgazdálkodásnál, melyeknek szaporítása az

ember által lehetséges, viszont vannak, melyek, mint levegő, világosság, hő, csapadék, emberileg csak csekély mértékben szaporíthatók vagy apaszthatók. És épen, mert ez utóbbiak nem szaporíthatók bizonyos fokon túl, áll be a csökkenő hozadék törvényének érvénye. Mindez áll a mezőgazdasági technikára is, melynek tökéletesítése bizonyos körön belül képes ugyan proportionálisan nagyobb hozadékot előidézni, sőt fokozatosan többet is, de e körön túllépve minden technikai tökéletesítés is alá van vetve a csökkenő hozadék törvényének és ezentúl a költségtöbblet viszonylag csak kevéssel több terméshozadékot ad.

Ez persze mind tulajdonképen csupán természettani jelenség, melynek csak kihatásai közgazdaságiak. A közgazdasági tanulmány ott kezdődik, midőn szerző megállapítja, hogy a mezőgazdasági termelés még Középeurópában sem érte el fentebb jelzett természeti korlátait és hogy a mezőgazdálkodás intenzitása ezen határok felé annál inkább fokozható, mennél magasabbak a mezőgazdasági termények árai. Ez a fentiekből természetszerűleg következik, mert, habár bizonyos ponton túl Liebig felfedezései után sem emelkedik proportionálisan a termésmennyiség, emelkedő terményárak mellett a megfelelő nyereséget tovább fogja elérhetni relative csökkenő többhozadék mellett is a mezőgazdaságba fektetett tőke, mint alacsonyak mellett.

A mű első részében kimutatja szerző, hogy Liebig törvénye a mezőgazdasági terület kimerüléséről nem bizonyult valósnak, de hogy viszont az ő felfedezései nem szüntették meg, csak felfüggesztették bizonyos határok között a csökkenő hozadék törvényét. Ez a csökkenő hozadék törvénye érvényességének vizsgálata Liebig főművének 1840-ben való megjelenésétől 1875-ig.

A másodikban a csökkenő hozadék törvényének érvényét az 1875 óta beállt nemzetközi mezőgazdasági concurrentia hatása alatt vizsgálja s a fenti eredményekre jut.

Igen érdekesek még a mű e részének a mezőgazdaság intenzitásának két irányára vonatkozó fejtegetései, melyek szerint a mezőgazdaság intenzívebbé tételénél szaporítható a befektetett tőke, ez a tőkeintenzitás (Kapitalintensität) és szaporítható a mezőgazdaságra fordított emberi munkamennyiség, ez a munkaintenzitás (Arbeitsintensität). E két intenzitás persze sokféleképp jelenik meg a valóságban, de tekintettel arra, hogy ma olcsó a tőke, de mindig drágább és nehezebben beszerezhető a mezőgazdasági munkaerő, szerző ajánlja, hogy a gazdák a gyakorlatban lehetőleg a tőkeintenzitás módjait alkalmazzák.

Munkájának harmadik részében a csökkenő hozadék törvényének érvényét Németországban a gabonavámok hatása alatt vizsgálja. Egyrészt azt igyekszik kimutatni, hogy a csökkenő hozadék törvénye foly-

tán Németország képtelen gabonatermését közgazdasági károsodás nélkül annyira fokozni, hogy saját szükségletét a jövőben fedezze, másrészt bizonyítani igyekszik, hogy az 1875 óta a nemzetközi concurrentia folytán beállott mezőgazdasági válságnak a magas földárak lévén okozói, mely árakat a védvám által előidézett magas gabonaárak csak fokoznak, ezen vámok nem szolgálnak a mezőgazdák előnyére és csupán kárhoz-tatandók. Itt is hivatkozik mezőgazdasági szakírókra és elméleti közgaz-dászokra és kimutatja, hogy a csökkenő hozadék fizikai törvényénél fogva a gabonavámok jó hatásküliek, sőt nevelési tendenciájuk, a milyenre több közgazdász hivatkozik, sincsen, mert „tudvalevő, hogy az emelke-dett gabonaárak mellett a mezőgazda megelégszik a több haszonnal, de javításokra, tökéletesítésekre az nem ösztönzi.“ Elfelejtí szerző, hogy műve előbbi részében éppen ő állapítja meg, hogy az üzem intenzitásának lehetősége egyenes arányban emelkedik az árakkal. Mutatja ez mind-járt, hogy szerző veszt erejéből, a mint tendentiosus gyakorlati téréved.

Ennek daczára közgazdaságilag igen érdekesek azok a fejtegetései, melyeket a magas földárakhoz fűz. Kimutatja ugyanis, hogy a közép-európai mezőgazdaság válságát ezek okozzák. Mert a ki drágán vett földbirtokot, illetve drágán bérel, az kénytelen túlfokozott intenzitással arra törekedni, hogy minél nagyobb hozadékot srófoljon ki egy adott földterületből.

Tehát a csökkenő hozadék végső mértékéig elmegy, míg a termés-mennyiség emelkedik, habár bizonyos mennyiségegységénél csupán csekély tisztahozadék marad. A fő, hogy végeredményben a tiszta nyereség nagyobb legyen. Összevetve ezen egységenkinti csekély nyereséget a terméstömeggel, több jövedelmet produkál ugyan a közép-európai gazda egy adott területen, mint az amerikai, de egységenként sok lévén a ki-adás, a gabonaár csekély sülyedése már a mezőgazdaságban befektetett tőkék egy jelentékeny részét gazdaságilag terméketlenné teszi és így vesztességbe keveri. Pl. egy közép-európai gazda 500 holdon holdanként 10 mm. buzát termel, a mi mmkint 20 korona összesen 5.000 mm. = 100.000 korona, de van rá kiadása (beleértve vételárkamatot) 15.000 korona, mmkint 15 korona, tiszta nyeresége tehát 25.000 korona. Ellenben az amerikai 500 holdon termel holdanként 5 mm. buzát, ottani árban 17.50 kor. mmkint, a mi összesen 2.500 mm. = 43.750 korona, van rá kiadása 25.000 korona, tehát mmkint 10 korona, tiszta nyere-sége 18.750 korona. Ha most a gabonaár 4 koronával esik, akkor az amerikai nyers hozadéka és tiszta haszna is 10.000 koronával csökken, de megél 8.750 koronából, ellenben az európai 20.000 koronát veszít és csupán 5.000 koronája marad, vagyis kevesebb, mint az amerikai-nak, holott ez pár krajczárért vette ingatlanát, míg amaz drága pénzen

és sok főkét fektet bele. Figyelembe kell vennünk azután még azt is, hogy az amerikai a példában jelzett áreséssel lépett az európai piacra, a termelést 8.750 korona, vagy még kevesebb haszonnal kezdte és sohasem élvezett nagyobb hasznot, tehát standard of lifejét sem érinti a csekély jövedelmezőség.

Már abból is látni, hogy szerző következtetése egyoldalú, midőn csupán a magas földárakban találja okát, hogy a középeurópai mezőgazdaság a tengerentúlival nem tud versenyezni, a magas földáraknak okát pedig csupán a nemzetközi concurrentia előtt fennállott és a gabonavámok által mesterségesen fenntartott magas gabonaárakban keresi.

Holott a magas földáraknak nem ezek az okai, hanem a nagy kereslet a föld után, melyet a mezőgazdálkodással közvetlenül foglalkozó kiscgazdák okoznak, midőn elszaporodásuk folytán tőkekamat és vállalkozói nyereségre való tekintet nélkül csupán munkabérük, illetve talán még kevesebb fejében is gazdaságosnak tekintik magukra nézve a mezőgazdálkodást. Ugyanigy van részben a középbirtokoknál is, a hol a helyben lakó és mezőgazdaságát maga vezető középbirtokos megelégszik a vállalkozói nyereséggel, a földérték, befektetett tőke utáni kamatról jórészt lemond, így van az a bérlőknél is gyakran. Ezt bizonyítják a nagyság szerint csökkenő földárak is.

Következtetések lennének vonhatók azután ebből a mezőgazdasági üzemek nagysága és a csökkenő hozadék törvényének e szerint gazdaságilag másképp és másképp való érvényesülésére, de ezek már messze elvezetnek szerző művétől, bár az ez irányú tanulmányok legalább oly szoros összefüggésben vannak szerző tárgyával, mint a gabonavámok.

Szerző a középeurópai mezőgazdasági válság megszüntetésére fenti okadatolásából kifolyólag a gabonavámok helyett ajánlja, hogy engedjük magunkat át a nemzetközi concurrentia árcsökkenésének, törekedjünk arra, hogy ennek egészséges hatása is mutatkozzék, t. i. a föld és bérleti árak csökkenése, mikor aztán a nagybirtokos gazda is a régi tiszta hozadékkal, vagy legalább is kevesebb veszteséggel fog dolgozni alacsonyabb árak mellett is, mert kevesebb vételárkamatot, illetve járadékot fog kelleni, hogy fizessen. Aztán a nemzetközi concurrentia nyers érvényesülése inkább fogja a gazdákat is üzemük tökéletesítésére ösztönözni, mint a magas gabonaárak. Különösen ajánlja ez irányban szaktekintélyekre hivatkozva, az állati termékek termelésére és a mezőgazdasággal kapcsolatos iparokra való átmenetelt, melyek szerinte nincsenek alávetve a csökkenő hozadék fizikai törvényének.

Első sorban a mezőgazdák fogják a szerző művét érdeklő olvasni, mert oly tömören hozza össze a német és angol mezőgazdasági szak-

irodalomnak a mezőgazdasági termés és hozadék fokozására vonatkozó véleményeit 1840-től napjainkig, másodsorban ezzel az irodalommal, illetve annak eredményeivel ismerkedhetik meg egy helyen könnyen az elméleti vagy gyakorlati közgazda, aki az agrárpolitikával óhajt foglalkozni. Mindenképen érdemes munkát végzett tehát a szerző és oly munkával állunk szemben, mely igen becses irodalmi adathalmazt nyújt a tudományfaló foglalkozónak. A mű előadása igen világos és a szakírókból vett idézeteit kitünően illeszti szövegébe.

Azonkívül, de külön függelékben is számos becses statisztikai adatot tartalmaz a mű a föld és bérletárakról, a mezőgazdasági termésemelkedésekről, a technika fokozásának és műtrágyák alkalmazásának eredményeiről.

N. F.

Malthus.

Loria Achille : *Malthus*. Edizione A. F. Formiggini, Modena. 8°. (80. old.)

Ez a kis könyv tulajdonképen nem Malthus-életrajz, nem is a műveinek szorosán vett ismertetése, hanem első sorban méltatása az angol gondolkozó tanainak és a fejtegetéseknek, bírálatoknak, a melyek a legkülönbözőbb oldalakról elhangzottak. Voltaképen a legmagasabb színvonalon álló ismertetése egy ember működésének, a mennyiben már ismertnek teszi föl jórészt a személyi adatokat és a tanítás egyes tételeit és csak a megfelelő bírálatot, reflexiókat fűzi hozzá. A könyv a milieu ismertetésével kezdődik, a melyből Malthus tana kiindult: egy jacobinus társaság, melytől az ifjú gondolkodó egyre jobban eltávolodik. A szakítást megpecsételi első röpiratának megjelenése, melynek csak ad hoc célja van: kimutatni a jacobinus gondolkodás hibáit, a mely azt képzele, hogy administratív intézkedésekkel biztosítani lehet az emberek teljes egyenlőségét és mindenki részére a javak egyenlő élvezetét. Ezzel ő egy örök törvényt szegez szembe: a népesség szaporodásának és az élelmiszerek termelésének különböző menetét, a mely azt eredményezi, hogy a szaporodásnak és az egyenlőségnek — eredetileg Malthus erre helyezte a hangsúlyt — az éhhalál, degeneratio és pusztulás a correctivuma. A továbbiakban a könyv Malthus tanának bírálatával foglalkozik. Szembeállítja Malthust Darwinnal és élesen megvilágítja azt a különbséget, a mely a nemzetgazda és a biologus felfogása között jelentkezik. Malthus a nyomort látja végső következménynek, Darwin ellenben a meglevő élelmiszerekért való küzdelmet és a struggle for life alapján a faji kiválogatódást és a legerősebbek, legéletképesebbek fenmaradását. Minthogy Darwin ily értelemben és pedig a szerző szerint helyesen

corrigálja meg Malthust, Loria nem is fogadja el a neomalthusianismust, a mely praeventiv és a meglevőket is megrontó eszközökkel akarja a Malthus-féle törvény veszedelmeit elhárítani. Itt eléggé subjectivvé is válik, a mennyiben azt mondja, hogy a neomalthusianismus csak északi országokban keletkezhetett, a hol a rideg gondolkozás túlsúlyban van az érzelmek fölött. Káros a neomalthusianismus azért is, mert azt nemcsak Darwin, hanem a nemzetgazdaságtan is kimutatta, hogy a sűrű népesség a civilisatio és a gazdasági haladás egyik előfeltétele. Itt kiterjeszkedik szerző röviden mindazokra az intézkedésekre, a melyeket ma egyes államok népszaporodásuk előmozdítása érdekében tettek, mint több gyermekes családfenntartók kedvezményezése, bevándorlás előmozdítása stb. Mindezek azonban a valóságnak azt a magját, mely Malthus tanában kétségtelenül megvan és a mely a tudomány figyelmét az emberiségnek egyik veszedelmére irányította, meg nem semmisíthetik. Az igazságnak még ezt a magját is, a mely a sokféle critica és correctivum után Malthus tanából megmaradt, legélesebben a socialisták támadják, a kikkel szemben körülbelül ugyanolyan helyzetet foglal el, mint annak idején a jacobinusokkal szemben. Proudhon egyszerűen azt a kijelentést teszi, hogy egyetlenegy fölösleges ember volt: Malthus, Marx pedig elnevezi őt az aristocratia kocsisának. Elméletével szemben Marx azt mondja, hogy minden gazdasági phasisnak megvan a maga népszaporodási törvénye és a Malthus által fölállított törvény csak a capitalista termelési rendre alkalmazható. Kapcsolatban van ez a Reservearmee gondolatával, a melyre a capitalismusnak állandóan szüksége van; társas termelés mellett azonban gondoskodni lehet az összes utódok igényeinek fedezéséről. Marx okoskodásának hibája szembeötlő. A népességnek a szükségleteken való túlszaporodása nem a capitalismus következménye, hisz az legtöbbször a természeti állapotban élő népeknél fordult elő, hanem egészen más okok következése, melyeket a társas termelés is legfeljebb csak enyhíthet, de meg nem szüntethet. A könyv többi része Malthus egyéb nemzetgazdaságtani munkáival és az azokban lefektetett elvekkel foglalkozik. Az egész Malthus-bibliographia zárja be.

t. s.

Tőkevándorlás.

Dernburg, Bernhard: *Kapital und Staatsaufsicht. Eine finanzpolitische Studie.* Berlin, 1911. Ernst Sigfried Mittler & Sohn, 51. old.

Egy új kérdés válik aktuálissá egymásután a különböző országokban: a tőke nemzetközi vándorlását, a melynek kanyargó vonalát is reális szükségletek keretei rajzolják meg, hatalomszóval akarják szabá-

lyozni. Kétségtelen, hogy a tőkeértékesítés jobb lehetőségei, a magasabb kamatozásra való kilátás viszik vándorútra a tőkét. De a tőkét kikölcsönző tőkés ezen egyéni szempontját az ellentétes érdek közvéleménye nem acceptálja, hanem a maga ítélőszéke elé állítja és figyelmezteti hazai feladataira. El akarják felejtetni, hogy a külföldön elhelyezett tőkék hozadéka a belföldre térve, a honi tőke erejét, nagyságát növeli és egyoldalú beállítással a tőkeállagnak a hazai termeléstől való elvonását panaszolják.

Szemlénk mult havi száma Anglia és Franciaország külföldi tőke-elhelyezéséről adott számot. De a kérdést nem tudományos tárgyalása tette aktuálissá, hanem ellenkezőleg, a gyakorlati élet által felvetett kérdésre igyekezett az elmélet választ adni, és a kérdéseket megvilágosítani. Franciaországban is, Németországban is, politikusok feszegették a témát és parlamenti interpellációk szereztek nagyobb nyilvánosságot és terelték a közfigyelmet a kérdésre. Poroszországban pedig egyenesen a cselekvés terére léptek és a porosz kereskedelmi minister, mint a tőzsde felügyeleti hatósága, jogot formált arra, hogy egy amerikai vasutársaság részvényeinek a berlini tőzsdére való bevezetése ellen állást foglaljon. A politikusok egyszerűen elég érettnak és tisztázottnak látják a kérdést arra, hogy az állam positiv cselekményekkel avatkozzék bele a tőke vándorlásába és olyan rendszabályokat léptessen életbe, amelyek ha nem szüntetik is meg a tőke külföldre vándorlását, de külföldi tőkeszükségleteket egy részben távol tartsanak. Németországban például a külföldi papírok tőzsdei jegyzésénél kívánták a minister vétőjogával a censurát gyakorolni és a porosz kereskedelmi minister is helyeselte e törekvéseket.

A tőkevándorlás megrendszabályozásának nagy fontossága megszólaltatta Dernburgot, a híres gyarmatügyi exállamtitkárt és bizonyára a kérdés nagy gyakorlati hordereje készítette ezt a kiváltképpen gyakorlati nemzetgazdát, hogy teoretikus fejtegetésekbe bocsátkozzék.

Dernburg brosurája bevezetésében utal a kérdésnek politikai, és osztályvonatkozásaira, — a maga részéről azonban elmellőzi az érdekek szemüvegén át való vizsgálódást és csak egész röviden érinti a kölcsönzők és kölcsönvevők ellentétes érdekeit; a kölcsönvevők a külföldi hiteligények távoltartásával a belföldi tőkepiacot akarják a telítés felé vinni, azon feltevésben, hogy a belföldi elhelyezésre szorított nagymennyiségű tőkék kínálata a kamatlábat lefelé szorítja, míg a tőkések ellene vannak minden olyan rendszabálynak, a mely tőkéjüknek kedvezőbb gyümölcsötetést ígérő befektetésétől állami parancscsal tartja őket vissza. A kamatláb körül küzdenek az ellentétes érdekek; ezért kívánják a tőkevándorlás szabályozását azok, akiknek, mint kölcsönvevőknek, az alacsony

kamatláb a kívánatos helyzet. A kölcsönvevők szívesen is tetszelegnek az „alacsony kamatláb“ populáris jelmezében és könnyen érthető, ha hangulatot akarnak teremteni nemzetgazdasági egyetemes szempontok hangoztatásával az alacsony kamatláb mellett, Dernburg legelőször is reámutat annak a csendes, vagy elhallgatott feltételezésnek megtévesztő voltára, a mely a kölcsönadót oly szívesen szerepelteti a tőke hatalmasaké, szemben a gyöngébb kölcsönvevővel, és így mintegy socialpolitikai követelménynek tünteti fel az alacsony kamatlábat, a mely a gyöngébb kölcsönvevőt védi az erős tőkés ellen. Éppen a legnagyobb tőkésüségletnél a hitelező gazdaságilag gyöngébb, mint az adós. Államadósságok, nagy vállalatok tartozásai a példák. De még az sem teszi általános érdekűvé az alacsony kamatlábat, hogy a magas kamatozás az államadósságok évi terhét növelné. Dernburg kimondja bátran tételét, hogy az állam pénzügyi érdekei még nem jelentik az egyetemes érdekét. Azoknak, a kik mindenképpen a pénz olcsóságát hirdetik, eléjük veti azt a pikáns kérdést, hogyan állunk az olcsó kenyérrel.

Kimutatja Dernburg a külföldi tőkeelhelyezés nagy fontosságát az ipari termékek exportálására. A hitelező bankár az ipari cikkek exportjának pionír munkáját végzi el és a tőke külföldi befektetése megnyitja az illető országot az ipari cikkeknek is. Utal a kérdésnek a kivándorlással való összefüggésére és a kivándorlásra gyakorolt kedvező hatására, hogy a „munkaerő helyett annak termékei kerültek szállításra“. Ezzel bizonyítja azt az előlegezett tételét, hogy a külföldi értékpapírok bebocsátása nem a nagytőke érdeke, hanem egyrészt a tőkájüket fix kamatozású értékpapírokban elhelyező kistőkéseknek, járadékosoknak, a kiknek évi jövedelme a kamatjövedelemből állván, védtelenül állanak, és jövedelmük fokozására nincsenek eszközeik és másrészt a kivitelre üzött termelés nyújtotta munkaalkalmak pedig a munkásság számára jelentenek értéket.

Összefoglalásában egybegyűjti végső conclusióit. Az állami beavatkozás mindig az önkényesség veszélyét zúditja a gazdasági élet nyakába; a külügyi viszonylatokban zavarólag hat a beavatkozás és a kereskedelmi minister a külügyi hivatal munkáját keresztezi és sikerét kockára teszi; a beavatkozás lehetősége nyugtalanítja a pénzpiacot és a bizonytalanság felkelésével az üzletvilág tevékenységét bénítja; a fokozódó élelmiszerdrágaság növekvő terhével sujtott járadékhúzó kistőkéseknek érdeke a magasabb kamatláb. A ministeri beavatkozás, a melynek célja nem közérdekű, eredménye kétséges – elvetendő.

Dernburg éleselméjű fejtegetéseiben láthatólag csak a szükséges megjegyzésekre szorítkozik. A kamatlábnak az egyetemes gazdasági étellel való összefüggésével, a kamatláb nemzetközi nivellálódási tenden-

tiájával — a melynek egyik feltétele a szabad tőkevándorlás, nem foglalkozik. Ha tanulmánya megvilágítja is a kérdést, az érvek nem tanítani, hanem meggyőzni akarnak, nem elméleti tisztázásra törekszik, hanem a politika befolyásolására. De ezen szembetűnő politikai jellege és szükséztávúsága ellenére — a füzet alig 50 oldal — nem csak személyi vonatkozásaival, hanem tartalmával is rászolgál a figyelemre.

B. S.

Tőke és munka.

Szabó Ervin: *A tőke és munka harcza*. Modern könyvtár 62—64. szám. Budapest, 1911. Politzer Zsigmond és Fia. 126 oldal.

Szabó Ervin kétségtelenül a legalaposabb ismerője ma Magyarországon a socialismusnak. Sok-sok dolgozata mellett igazolják ezt főleg a Marx és Engels válogatott munkáinak magyar kiadásában szerényen csak „jegyzetek“-nek nevezeit commentárok, de igazolja ez a terjedelmére ugyan kicsiny, de értékére annál nagyobb művecske, a mely a keresett iskolás rendszeresség minden száraz unalmassága nélkül tudományos munkában meglepő elevenséggel, alapos tudással s gyönyörködtető stilussal van megírva. A hasonló keretekben mozgó idegen munkáknak nemcsak oldalára, hanem méltán azok elé is lehet állítani.

Az egész munka a tőke és a munka: a munkáltatók és a munkások harcza, tehát a socialismus nagy problémája körül forog. A harc magvának, az ellenfeleknek, a munkástábor első eszmélésének, majd kibontakozásának ismertetése után a munkásmozgalom útjainak és módjainak leírására, fejlődésbeli és hagyományos különbségeinek bemutatására, de egyszersr mind a mozgalom közösségeinek megállapítására is rátér, hogy aztán a munkáltatók táborának s az állami intervenciónak ismertetésével s a jövő kilátásokról való megemlékezéssel zárja be fejtegetéseit.

A ki tudományosan foglalkozik a socialismussal, az előtt mindezek utóvégre is ismert dolgok lennének s népszerű munkában új megállapításokról nem is igen lehetne szó. De a jelen munka jóval túlmegy az ilyfajta művekkel szemben táplált igények adta kereteken. A hogy Szabó adta elő mondanivalóit, az új, s hogy bizonyítja állításait s mi több: néhol egész új megállapításait, az megkapóan szemléltető s tudományosan módfelett eredeti. Az pedig, hogy pl. a közvetlen actióról, a sztrájkokról, a gazdasági és politikai munkásmozgalom ellentétességéről mondottaknál nem tudja elrejteni ismert álláspontját, a mely őt ellentétbe hozta a munkásmozgalom ma uralkodó irányával, az csak javára szolgál ennek a munkának, még ha az orthodox „politikai“ socialisták túlzásnak látják is. A socialismusról irt más munkákkal szemben az

elméleti felfogásnak e munkában kidomborodó mélyreható különbsége csak tisztázni fogja a közönségben a socialismusról élő nézeteket, a melyek többé-kevésbé teljesen egységesnek hiszik tételei szempontjából a socialismust. De a mellett, hogy a nagyközönség e munkában kitünő bevezetőt nyert, nagyon alkalmas és igazán sikerült segédkönyvnek fogja használni a sociologus és a közgazda, kinek részére — pótolni akarván a Közgazdasági Lexikon megjelenése óta eltelt idő alatt hiányzó ilyenemű összeállítás — bibliographiával is ellátta munkáját a szerző.

Kovács Gábor.

Pénzelmélet.

Kovács Lipót: *A pénz lényege és értékcsökkenésének okai.* Budapest, 1911. Lampel, 162. old.

A napról-napra fokozódó drágaság folyton újabb anyagot ad a gazdasági problémákkal foglalkozóknak. A tudomány szinte tehetetlenül áll e phänomennel szemben. Megkísérlették már sokan a jelenséget magyarázni, de csak részlegesen derítették fel az okokat. A kérdés tanulmányozásának megkönnyítésére a „Közgazdasági Szemle“ közölt egy ily irányú repertoriumot. Kovács könyve is a drágaságot, vagyis a pénz vásárló erejének csökkenését teszi kutatás tárgyává. Az okok kutatásában önálló eszmemenettel új irányban kutat a szerző és becses új szempontokat visz be a kérdésbe. Kovács elmélete röviden összegezve a következő: A pénz értékcsökkenése főképen a folyton accumulálódó fictiv vevőerőknek kifolyása. Fictiv vevőerő alatt Kovács azokat a tőkét érti, a melyeknek eredete nem egy gazdaságilag hasznos szolgáltatás. Ennek legekleatásabb példája a földjáradék előidézte értéktöbbletek, a melyek a mindenkori tulajdonos javára képződnek, a melyhez tehát az illető minden munka nélkül jut. A szerző előrebocsátja, hogy nem a periodikusan fellépő drágaság okaival foglalkozik, hanem az évszázadokon át tapasztalható pénzértéktelenedési folyamattal.

A drágaságnak a bérmunkásosztályhoz való viszonyáról megjegyzi, hogy a fizetési és béremelési mozgalmakban nem szabad a munkásosztály eddigi sorsának javítására célzó eszközt látni, hanem csak a drágább árak utolérhetését célozzák, a nélkül, hogy ez osztályok jobb megélhetését biztosítanák.

Teljesen tévesnek tartja minden tartozásban eladósodást látni a régi improductiv értelemben. Szerinte ez nem eladósodás, hanem idegen tőkékkel való gazdálkodás, melyet a régi magántulajdoni viszonyokból a socialisálódás felé haladás egyik tünetének tart.

A pénzdepretiatiót nemcsak a pénz mennyisége befolyásolja, hanem a társadalmi vevőerők összessége is, a mely pénz alakját ölti magára, ha érvényesülésre kerül. Ezek után a szerző sorra veszi a pénz értékcsökkenésére vonatkozó különféle elméleteket és polemizál velük. A következő írakkal foglalkozik: Paasche, Kautz, Tooke, Helfrich, Jevons, Soetbeer, Laspeyres, Földes, Hucke, Pólya, Pisztóry, Philippovich, valamint a „Quantitätstheorie“ képviselőivel: Hume, Ricardo és Stuart Mill-el. Itt azt állítja többek között, hogy a mennyiségi elmélet akkor is érvényesül, ha nagyon sok arany kerül forgalomba, mert az nem olyan, mint a beváltási kényszer alatt álló bankjegy, hanem a szükségleten felüli szaporítása daczára a forgalomban marad, sokasága által elértéktelenedést idézve elő. Ezt az állítást csak fenntartással fogadhatjuk el, még pedig csak a mennyiben az egész világra vonatkozik, mert egyes országokat véve alapul, az arany mennyisége a szükség szerint változik és mindig átmegy más országokba, még mielőtt az árat befolyásolta volna.

A pénz lényegéről szóló fejezet után áttér a szerző elméletének tulajdonképeni tárgyára, a fictiv vevőerők fejtegetésére. A fictiv tőkék — ugymond — valóságos kameleonszerű alakulatai a gazdasági életnek, minden mult nélküli képződmények, a melyek ép oly méltósággal terpeszkednek el a bankokban és követelik a megfelelő kamathozadékot, mint a gazdasági szolgáltatással megalapozott és a társadalom javára való ténykedés útján szerzett tőkék. A hatás azután az, hogy elértéktelenítik a valódi tőkét, de különösen a névleges egységre szóló pénzrendszert. Classicus például hozza fel az 1906—1907. év folyamán Magyarországon megindult parcellázási actiót, mely a földérték nagy emelése által talpraállította a magyar birtokososztályt és ennek révén rengeteg mennyiségű fictiv vagyont halmozott fel.

Budapesten különösen szembetűnően „dühöng“ a földjára. A házak értéke a 70-es évek óta százszorosán emelkedett. A nyers házbérlőjévedelem 1902-ben 104 millióról 1910-ben 144 millióra emelkedett. Ezt a különbözetet capitalisálva egy milliárdnyi új fictiv tőke áll előttünk, mely eladás útján kézzelfogható alakot ölthet és fogyaszt, felsziv javakat. A városi telkek speculatiós vételénél a telekadósság, mint a föld értékelkedésének tényezője lép fel és a jelzálog az esetben nem egyéb, mint realisált nyereség.

Némileg furcsán hangzik az az odavetett megjegyzése, hogy nem hisz Francziország népességének takarékoságában, ebben az egész világ által elhitt és minden egyes alkalommal kézzelfoghatólag bebizonyult tényben. Mert azt az állítását már mégis túlzásnak kell tartanunk, hogy Francziaország azért teszi lekötelezettjévé az egész világot, mivel ott

kötött birtok nem létezőn, minden talpalatnyi terület újabb s újabb fictiv tőkét teremt. Épp oly kevésbé áll, hogy mi Franciaországtól valami óriási tőkét kölcsönöztünk volna ki és még kevésbé helytálló az a következtetése, hogy mi kamatok fejében a magyar föld termékeit küldjük oda ki. Franciaország mezőgazdasága oly fejlett, hogy a mi földünk termékei csak elenyészően csekély mennyiségben találnak ott piacot.

A kötött birtokok felszabadulásától azt a hatást reméli, hogy általa rengeteg földjáradék válván kézzelfoghatóvá, megszűnünk majd a külföld adósai lenni. És bár a földjáradék erkölcstelen, mégis igyekeznünk kell a kötött birtokokban rejlő földjáradékokat felszabadítani, mert különben anyagilag visszamaradunk más országokkal szemben, a melyek ezt már megtették. A mercantilista elv igazsága tehát az idők folyamán nem dőlt meg, csak modernisálódott. Ne pénzt, hanem vevőerőket gyűjtsön az ország, mert az, a mit vulgarisan sok pénznek neveznek, nem egyéb, mint lappangó, a bankoknál letétek formájában elraktározott vevőerő, a mely a realisatio pillanatában a pénz alakját ölti magára. A pénz és az abstract tőkék elértéktelenedésének főokozóit Kovács a következő tényezőkben foglalja össze: 1. A földjáradék, mely adásvétel vagy kölcsön útján szabadul fel. 2. A különbözeti járadék, vagyis az árúk értékelkedése a kereskedelemben. 3. Trustök és cartellek. 4. Az áligények (a melyek magyarozatát a szerző túlságosan theoretikusan adja, úgy, hogy részletezésébe nem megyünk bele). 5. Találmányok és szabadalmak. 6. Nemesérczbányászat. 7. A conjunctura. (Az előbbi tulajdonképen a földjáradékhoz, az utóbbi pedig a különbözeti járadékhoz sorolható s azért nem értjük, miért sorolja fel az író őket külön pont alatt.) 8. A magánvagyon capitalisálása. 9. Az osztályharczok. 10. A javbirtokosok önvédelme a viteli túlképesség ellen (ez a pont inkább illenék a cartellek és trustök pontjába, mert a valóságban csak ilyen formában jelentkezhetik, vagy esetleg a conjuncturákhoz számitható, mert a vételkedv általános fellendülése, a melyet a kereskedő és iparos áremeléssel használ ki, tulajdonképen conjunctura dolga). 11. A népesség szaporodása.

A pénzegység és értékegység viszonyáról szólva azt jövendőli Kovács, hogy az aranyvalutájú országokban az immaterialis vevőerő-plethora oly fokra hághat, hogy az arany megtagadja majd a pénzegységgel való közösségét és akkor ezek az államok oly válságot fognak átélni, a melyhez képest a franczie assignata-rendszeré gyermekjáték volt. A Knapp-féle pénzelméletnek szerinte helytelen a kiindulási alapja, mivel az minden fizetési eszközt pénznek tekint, holott Kovács szerint a kettő nagyon különböző dolog. Knapp — ugymond — összetéveszti a pénz- vagy a valutaegység fogalmát az értékegységével, mert utóbbi valóban névleges.

Azt concedálja, hogy a tőke pénzegységekben fejeztetik ki, de ez nem jelenti annak anyagiasított, metallistikus mivoltát. Azonban épp azt tulajdonítja Knapp legfőbb érdemének, a mit mások leginkább gáncsolnak az elméletén, a „tűlmesterkelt“ terminológiát, mert annak felhasználása lehetővé teszi a pénz lényegének pontos analysisét. Kovács a készfizetések felvételét okvetlenül szükségesnek tartja és a jegybankunknak a paritás fenntartására való kötelezését Knapp elmélete előtti mély meghajlásnak nevezi, a mivel semmi újat nem mond, mert ezt ő előtte már sokan megállapították.

A mit a girobetétek kikölcsönzéséről mond, nem új előttünk, mivel erre a jelenségre „A jegybankügy“ című könyvemben már rámutattam. Az egész egy könyveléstechnikai kérdés, a melyen úgy lehetne segíteni, hogy a jegybankot nálunk épp úgy, mint Angliában, szétválasztanák issue departmenre és banking departmenre és ez utóbbi tartalékkészletének hováfordítását rendeznék.

Igen merész az a jóslata, hogy ha a névleges fictiv tőkék így tovább szaporodni fognak, az állam nem hunyhat majd szemet s a korona értékét idejében le fogja szállítani az arannyal szemben, vagyis kimondja, hogy pl. a korona értékét $\frac{1}{1000}$ kiló arany adja meg az eddigi $\frac{1}{10000}$ kiló helyett. Hogy az államhatalom ily erőszakosan belenyulna a privátvagyonni viszonyok legmélyébe, azt nem tudjuk elképzelni.

Arra a kérdésre, vajjon van-e mód arra, hogy a depreiatiónak ez a folyamata feltartóztassék, azt a választ adja, hogy ezt csak úgy lehetne elérni, ha behoznák a minősített pénzt és a vételi igazolványt, vagyis megkülönböztetnék a munkából vagy a gazdasági szolgáltatásból eredő utalványokat a földjáraadékokból eredőktől. Azonban mindez csak utópia addig, míg a magántulajdonon alapuló gazdasági rendszer korát éljük.

Müller Vilmos.

Agrárpolitika.

Dániel Arnold : *Föld és társadalom.* Athenæum 1911.

A 90-es évek földosztó-mozgalma idején, amikor Magyarországon először ütköztek össze teljes erővel a tulajdon szentségén felépült társadalom és a socialista törekvések, egy dologra nézve legalább titokban megegyeztek a két tábor szellemi vezetői, hogy a földnek a megmunkálók közötti valóságos szétosztása képtelenség és ezenfelül a régi tulajdonosok szempontjából jogtalan, az új társadalmi rend apostolaiéból pedig czélszerűtlen is lenne. Mindketten rémnek, vagy csalogató eszköznek használták a földosztás gondolatát: a conservativok táboruk tömö-

ritésére, egyetértésének szorosabbá tételére, a felforgatók a Marx-féle tanok megértésére egyelőre képtelen mezei munkástömegek megnyerésére, a magánnagybirtokosok gyengítésére, elrettentésére és ez úton az általános földközösség, az igazi nagyüzem előkészítésére.

Azóta nagyot fordult az eszmék világa, úgy nálunk, mint a külföldön. Mindinkább kihalt a nagybirtokosoknak az a nemzedéke, mely egész életét a birtok, sőt egy bizonyos birtok tulajdonához és vezetéséhez kötötte; a nagybirtokos családok ifjabb tagjai mind szivesebben fogadják a földosztást, ha ez jövedelmüket felszökttető parcellázás alakjában kopogtat ajtajukon. A szociálisták pedig lassan-lassan kénytelenek voltak belátni, hogy a Marx-féle koncentráció elmélettel a síkföldön semmire sem mehetnek, mert ez az elmélet ott nem talál ténybeli beigazolást, a reá alapítható mezőgazdasági munkaszervezet pedig a földnépére nézve minden, csak nem csábító. Így azután mind erősebben szóhoz jutottak az egyik táborban a parasztgazda-pártoló szövetkezet-apostolok, a másokban pedig a kisgazda önállóságáért lándzsát törő, a mezőgazdasági nagyüzemeket az önálló gazdákká tett mezei munkások kisüzemeivel helyettesíteni törekvő, tehát a maguk műveltebb módja szerint földosztó revisionista szociálisták.

Ezeknek egy előkelő képviselője támadt Magyarországon Dániel Arnold személyében, a kinek „Föld és társadalom“ című könyve nálunk ugyanazt a szerepet van hivatva betölteni, a mit Németországban és a szocialista világirodalomban David Eduard „Socialismus und Landwirtschaft“ cz. műve. Sőt nagyobb, mert a míg David okfejtése lényegében csak a mezőgazdasági kisüzem életképességének a nagyéval szemben való megvédelmezésére és kiemelésére irányul, addig Dániel egyenes összefüggést mutat ki ama kisüzem fennállása, boldogulása és a társadalom haladása között.

Elméletének alapja az, hogy ahol az életfentartáshoz szükséges tápszerek bőségben vannak, vagyis kisebb földterületen megtermelhetők, mint a minő a társadalomnak valóban rendelkezésére áll — a mi lényegében a mezőgazdasági technika, az agronomia állásától függ — az egyes dolgozó ember mindenütt, de kivált a földművelésben nemcsak magasabb életszínvonalat, hanem nagyobb önállóságot is fog a maga számára követelni. A hol a mezőgazdaság termelékenyebb, több ember számára képes a szükséges mennyiségű tápszert előállítani, ott nagyobb számú is lehet az iparosság, tehát az egyes mezei munkás is könnyebben talál elhelyezést az iparban. Ha mégsem veszi igénybe ezt a lehetőséget, nem nyújtja ki kezét az ipari munkás kényelmesebb és a természettől függetlenebb életmódja felé, ezt az áldozatot csak akkor lesz hajlandó meghozni, ha mezőgazdasági munkájának termé-

két önmaga, szabadon és függetlenül élvezheti. Ez azonban nem lehetséges, sem a tőkés magán-nagygazdaság majorjaiban a mezőgazdasági bérmunkásnak, sem valamely communista közös uradalom részbirtokos munkatársának, hanem csakis egy valóságos önálló földművelő gazdának. Ennek állását kell tehát az egyre erősebben mutatkozó tápszerbőség hatása alatt elérnie minden földművelőnek; a mai nagygazdaságoknak szükségkép parasztcsaládi kisgazdaságokká kell szétesniök; ettől őket semmiféle jogszabály, semminemű állami segítő intézkedés meg nem óvhatja.

Minél bővebben állanak ugyanis rendelkezésre a legegyszerűbb tápszerek (gabona), annál alacsonyabb az áruk, de másrészt annál magasabbak a munkabérek, mert annál termelékenyebb az egyes ember munkája. Ez az állapot kedvező a kisgazdára nézve, a ki ugyanazon területen ugyanannyi munkával több terményt képes előállítani, ezekért több ipari terményt becserélni, továbbá a megerősödött iparos vevőközönségnél finomabb, több előállító munkát jutalmazó élelmiczikket értékesíteni — de kedvezőtlen a nagygazdára nézve, a ki nem munkát kínál, hanem földművelésre alkalmas területet meg tőkét; ha mindkettőből több van, mint a mennyi szükséges, mindkettőnek hozamrészesedése, a földjáradék és tökenyereség le fog szállni, sőt esetleg el is fog tűnni.

A mezőgazdasági nagyüzem életbenmaradásra, sőt felvirágzásra csak akkor számíthatna, ha a társadalom rendelkezésére álló elsőrendű tápszerek mennyisége alászállana, az elégtelenség határát közelítené meg. Akkor nem létezhetnék nagyobbarányú finomabb élelmicziktermelés és ipar, akkor minden kéz minden áron felkinálkoznék a nagy földterületek birtoklóinak, a kik a társadalomban még meglevő tőke fölött is rendelkezhetnének és kényük-kedvük szerint szabhatnák meg egyrészt a piacra vitt gabona árát, másrészt munkásaiknak nemcsak keresetét, hanem fogyasztását, egész életmódját is.

Csak tápszerhiány idején érvényesül a nagybirtok fölénye az erőegyesítés, gépalkalmazás, a nagyobb szakértelem és jobb értékesítés révén — tápszerbőség idején a kisbirtok mindemez előnyöket magához ragadhatja szövetkezés útján és még megtarthatja azt az óriás előnyét is, hogy csupán az üzemébe fektetett munka bérét kell kitermelnie, nem pedig munkátlan földjáradékot is. És elesik reá nézve az ellenőrzés kinos feladata, mely a nagygazda tevékenységének javarészét elnyeli a mezei páriák elmaradhatatlan lustálkodási és lopási hajlama miatt.

Minthogy az elsőrendű tápszerek termelésének könnyűsége, a tápszerbőség, az ipar és a finomabb termékekre irányult belterjesebb gazdálkodás fellendülésével, a szabad cseregazdaság általános uralmával, az

értelmesség és democratia terjedésével; a tápszerszükség pedig a szemtermelésen és némely (fényüzési) iparon kívül minden termelési ág elcsenevészesedésével, a többé-kevésbé külterjes gazdálkodással, a földesurak feltétlen patriarchális uralkodásával és a dolgozó nép elmaradásával jár együtt: szerzőnk örömmel üdvözli a tápszerbőség növekedésének és állandósulásának mind biztatóbb jeleit.

Ebben még túl is ment a tapasztalás által megengedett határokon, amennyiben a tápszerbőség növekedő irányzatát beláthatatlan időre biztosítottnak gondolja, nem véve tekintetbe az utóbbi években fellépett és még egyáltalában túl nem haladott drágaságot, valamint bizonyos természeti catastrophák és politikai, hadi felfordulások teljesen ki nem küszöbölhető lehetőségét.

Szerzőnk eszméiben főként Ricardora, David Eduardra és Oppenheimerre támaszkodik; ez utóbbinak nem egy gondolatára szemmel láthatólag önállóan, saját kutatásai alapján jutott el. Forrásai idézésében valóban elismerésre méltó őszinteséget tanusít; nem hivalkodik eredetiséggel ott, a hol másoktól kölcsönzött eszméket.

A legnagyobb mértékben őszinte előrelátott és kívánt társadalomfejlődési irányának megjelölésében is. Nem nyújt mézes madzagot sem a communistáknak, sem a conservativoknak; nyíltan kimondja, hogy nézete szerint a nagybirtoknak pusztulnia kell, de vele együtt vagy még előtte az úgynevezett közép- és nagy parasztbirtoknak is, ezek helyébe pedig egy-egy család munkaerejét jól értékesítő, díjazó, a munkálók magántulajdonát képező, egymással szövetkezeti hálózatban egyesülő kisparaszt-birtokoknak kell lépniök. Ezeknek sem beláthatatlan sokaságban, mert az emelkedő jólét és fejlődő technika mellett az egy család munkaerejét leggazdaságosabb módon alkalmazó minimál-terület ismét kiterjed. Az utódok számának korlátozását a szerző épen újabb tápszerhiányok megelőzésének érdekében kívánatosnak tartja.

Dániel könyvének előadás módja könnyen érthető, élvezetes; Brooks Adams mesteri tollára emlékeztetnek gazdaságtörténeti fejtegetései. Szinte érdekesítő olvasmány annak leírása, miként voltak a rabszolgáikkal mezei rabló-nagygazdaságot folytató római urak a régi tartományok termőföldjének kimerülése után kénytelenek újabb és újabb, még szűzfölddel rendelkező provinciákat hódítani, miként jutottak ezáltal függő helyzetbe a hódító hadjáratokat keresztülvivő szoldateszkától és ennek fejeitől, az imperatoroktól, miként érték el a termőföld-rabló terjeszkedés akkori természetes határait, miképen bomlott fel ennek következtében a táplálékától megfosztott birodalom. Eljutunk a jobbágyság keletkezéséhez, melyben a földesúr és jobbágya közötti személyes jogviszony lépett a régi tulajdonos és rabszolga közötti jogtalan tárgyi

viszony helyébe, azért szerzőnk a középkor társadalmát minden látszólagos visszaesése daczára az ókorénál magasabbrendűnek nyilvánítja. Az antik társadalom összeomlása óta lefolyt másfél ezredév legnagyobb történelmi eseményének Dániel az 1907. évi angol kisbirtoktörvényt tekinti; ez a földművelést kisgazdaságban folytatni akaró összes angol polgárok igényeinek kielégítése végett az államnak a földjüket nem személyesen munkáló birtokosokkal szemben kisajátítási jogot ad, mely nem csupán a kérdéses területek megvételére, hanem hatóságilag megszabott feltételek alatt kényszerű bérbeadására is vonatkozik.

Igaz, Dániel munkája sok jelessége mellett sem ment minden túlzástól, minden elhamarkodott általánosítástól. Így a kereszténységnek, mint a jobbagység ideológiájának előállítását határozottan túllő a célon; bármennyire igyekeztek a közép- és újkor folyamán a nagybirtokok urai a kereszténységet ezen ideologia keretébe beszorítani, nem szüntethették meg eredeti, minduntalan előtörni igyekvő communista és egyenlősítő jellegét. Még a későbbi egyház is, bár erkölcsi követelmény gyanánt állította fel a nagyobbak iránti hűséget és engedelmességet, a maga képviselői között a legmesszebbmenő intézkedésekkel (papi nőtlenség) igyekezett az egyenlő jogalapot (equal starting) megőrizni, communista és választási, szinte demokratikus alkotmányú szerzetes-rendeket hozott létre, a püspököket épen nem pusztán udvartartás jellegével bíró káptalanokkal, a pápát bibornoki kollégiummal és különféle, a szokásjog által hatalmassá tett congregációkkal vette körül. A pápa nemcsak „supremus pontifex“, hanem „servus servorum Dei“ is, a püspöki kar elég nagyszámú tagjai pedig hűségi esküjük daczára nem alattvalói, „gyermekai“, hanem „testvérei“ a pápának. Végre az egyház legfőbb törvényhozó hatósága az összes országok püspökeinek egyetemes zsinata. A hol pedig a keresztény egyházak — itt már többszámban beszélhetünk, — mert a paraguay-i jezsuitákon kívül a német herrenhuterek, az orosz duchoborczok és az amerikai methodisták, mormonok és egyéb felekezetek földművelő gyarmatai is tanulmánytárgyul kínálkoznak, földműves társadalmak szervezetéhez láthattak, ezekbe már vajmi kevés elemét vitték be a hűbériségnek, jobbagyságnak, hanem inkább a theocratiának és demokratikus egyenjogúságnak sajátos vegyülékét valósították meg.

Szintén túlmessze megy szerzőnk az egyes ember, nevezetesen a földműves ember homo oeconomicus jellemének értékelésében. Hogy egy földműves, a ki tíz hold föld megszerzésére és saját vagy bérelt erővel megmunkálására képes, megelégedjék öt holddal, azért, mert ekkora területen is megél és annak megszerzése reá nézve kevesebb befektetést, áldozatot jelent ez legfeljebb egy olyan fejlettségű társadalomban elgondolható, a hol a föld birtokához sem uralmi, sem speculativ gondo-

latok nem fűződnek — tehát ma még úgyszólván sehol. A mily mesterien és szemlélhetően írja le a szerző az ellenőrzés nehézségeit egy mai nagygazdaságban, époly kevéssé tud arról meggyőzni, hogy ez az ellenőrzés a szövetkezett kisgazdaságok világában elesnék. A ki ismeri a paraszt „élelmességet“, a ki betekintést nyert a községek és szövetkezetek belső életébe, az tudja, hogy ezeknek is mily messzemenő ellenőrzést kell saját közegeik és magasabb helyekről kikért felülvizsgálók útján tagjaiknak mindennemű gazdasági ténykedése fölött gyakorolniok. Dániel föld- és tőkejáradékmentes eszményi társadalmában is mindenestre akárhányan megpróbálnának külön előnyöket, vagy pihenési alkalmakat társaik rovására kierőszakolni, kiveszekedni, kilopni, kicsalni és ezeket az atavicus hajlamokat bizony csak egy nagyon messzemenő és a községinél jóval magasabb kötetlében összpontosított ellenőrzés szoríthatja vissza. A Dániel által elképzelt nemzetközi szövetkezeti kötetlék is aligha lehetnének pusztá értékesítő és tanácsadó központok.

Tévedés az is, mintha a nagygazdák csak azért javadalmaznák élelmiczikkeket képező terményekben munkásaikat, hogy ezek kevesebbet lopjanak belőlük. A terménybeli munkadíjazás ott, a hol becsületesen keresztülviszik, a gazdára nézve terménye előnyös értékesítését, munkába fektetését, a munkásra nézve fogyasztási szükséglete kedvező beszerzését, mindkettőre nézve a költséges közvetítők egész sorozatának kiküszöbölését jelenti, tehát mindkét érdekelt félre nézve előnyös.

Szintén messzire megy szerzőnk ott, a hol a nagybirtoknak a tápszerbőség és következményei elleni védekezését úgy írja le, mintha a nagybirtokososztálynak egyéb gondja és törekvése nem is lenne, mint a kisbirtok fejlődését minden eszközzel megakasztani. Bizonyos, hogy a nagyobb birtokosok között kevesen értik át és méltányolják a mezei proletárok helyzetét, de még sokkal kevesebben vannak közöttük azok, a kik osztályuk külön érdekeit világosan felfogják és mindenki ellen védeni készek. A legtöbb birtokos meg van róla győződve, hogy üzemének virágzása a környék népének legjobb megélhetését jelenti és a mezei munkások „maguk alatt vágják a fát“ mikor nagyobb munkabér követelésével a nagygazdát gépek alkalmazására, külterjes üzemmód elfogadására kényszerítik. A legtöbb nagybirtokos szemében a gabonavám és a szeszgyártásnak a mezőgazdasági üzemekkel való kapcsolatba hozása valóban az egész mezőgazdaság és nemcsak a nagygazdaság érdeke, hiszen követelik ők a vámvédelmet nemcsak a szemes gabona, hanem a kisgazda által előnyösen termelhető állati termékek, bor stb. számára is, a mezőgazdasági szeszgyárak engedélyezésénél pedig épen nálunk Magyarországon is szabály, hogy a kisgazdák szövetkezetei a nagybirtokosok fölött előnyben részesítendőek. Még azon legértelmesebb

nagybirtokosok, a kik az ország ügyeinek intézésébe beleszólást nyernek és a kik osztályuk helyzetét époly tisztán képesek áttekinteni, mint akár Dániel — még ezek sem indulnak ki pusztán csak a kispaszták elleni osztályharcz szempontjából, sőt ellenkezőleg ezekben keresnek szövetségeseket egyrészt a tőkés, másrészt a proletár-osztály ellen; továbbá, épen mint az állami rend és hatalom legfőbb élvezői, a legjobb „adóalanyokat“ és „katonaanyagot“ is kedvelik a kisparasztságban. Ezért egészen őszintén, minden hátsógondolat nélkül szervezik a kisparaszt hitelét, alkotnak gazdasági szakismeretek terjesztésére szolgáló intézményeket. A gazdasági szakismeretek terjedésétől nem félnek, legfeljebb az általános műveltségétől némelyek. Ha első sorban hitel- és fogyasztási, nem pedig értékesítő- és termelőszövetkezeteket támogatnak, ennek indoka sem valami ármányos számítás, hanem egyszerűen az a tény, hogy az első helyen említett szövetkezeteket könnyebb létrehozni és működésben tartani, míg az utóbb felsoroltaknak már jobban előkészített talaj szükséges. A mi pedig telepítések alkalmával a telepeknek szoros gazdasági ellenőrzés alatt tartását illeti, ennek elmaradhatatlan szükséges voltát át fogja látni mindenki, a ki ismeri a telepekbe jövő tájékozatlan, az új viszonyokba nehezen beletanuló, olykor csekély munkaképességű és készségű, elég gyakran gyűlevész népet, melyet csak egy jóakarató, de erős ellenőrzés és vezetés óvhat meg a szétzülléstől, tarthat meg a kisbirtokosként boldogulás ösvényén.

Ha mindezek után nem is érthetünk egyet Dániel Arnold könyvének minden tételével, kivált nem osztozhatunk túlzó optimismusában, el kell ismernünk, hogy alapeszméje, a mezőgazdasági társadalom újjászerveződése szövetkezett önálló kispaszták által, helyes és megvalósulása is kívánatos. „A föld és társadalom“ ezentúl nem hiányozhatik egy oly magyar könyvtárból sem, mely a társadalmi és mezőgazdasági kérdés fölött áttekintést kíván nyújtani.

Farkas Géza.

Az ipari termelés nehézségei Ausztriában.

Hertz Friedrich dr.: *Die Schwierigkeiten der inudstriellen Produktion in Österreich.* Separatabdruck aus der Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. Wien und Leipzig. Wilhelm Braumüller, 1910. 8°. (102.)

A fenti cím alatt megjelent tanulmánynak a szerzője Hertz Frigyes dr., a »Bund Österreichischer Industrieller«, Ausztria legnagyobb gyári érdekvépviseletének titkára és egyuttal a jelesebb fiatal osztrák közigazdák egyikike. A tanulmány megírásában elsősorban gyakorlati szempontok vezették, fel akarta tárni azokat a nehézségeket, melyekkel a nagyipar-

nak Ausztriában meg kell küzdeni. Munkája azonban akaratlanul is túlment ezeken a kereteken, igen sok becses, általános értékű megállapítást is tartalmaz, a melyek különös érdeklődéssel bírnak reánk nézve is, a kik Ausztriával egyazon vámterületen vagyunk. A tanulmány abból a megállapításból indul ki, hogy Ausztriában, illetve a közös vámterületen a, készárúk behozatala emelkedőben van, holott a természetes érdeke mindkét országnak az volna, hogy a gyártmányok exportja emelkedjék. Keresvén az okokat, a melyek ezt előidézik, arra a következtetésre jut, hogy Ausztriában az ipari termelésnek az előfeltételei sokkal kevésbé vannak meg, mint más államokban. E tekintetben polemikába bocsátkozik Matlekovits Sándorral, a ki „Die Zollpolitik der österreich-ungarischen Monarchie und des Deutschen Reichs“ című művében azon tételt állítja föl, hogy a megadóztatást kivéve az osztrák ipar a némettel azonos feltételek mellett termel. A fennálló különbségek és az osztrák iparra nézve fennálló hátrányoknak földerítése ennek a tanulmánynak a tulajdonképeni célja.

Ausztriában a szerző véleménye szerint az ipartelepeknek túlnyomó része még a régi fejlődés következtében igen kedvezőtlen fekvésű. Elessnek a világforgalom nagy utjaitól, nyersanyagokkal való ellátásuk, valamint kész áruiknak elszállítása nagy nehézségekbe ütközik. Ausztria nyersanyagokban aránylag szegény ország, sőt éppen azokat az anyagokat termeli aránylag igen csekély mennyiségben, a melyekre a modern nagyiparnak legnagyobb szüksége van. Így például 1907-ben Németország tízszer annyi kőszenet, mégegyszer annyi barnaszenet, tizenegyszer annyi vasérczet, huszonkétszer annyi horganyérczet, hatszor annyi ólomérczet, ötször annyi kősót termelt, mint Ausztria. Kálisója Ausztriának egyáltalán nincs. Így az osztrák ipar kényszerítve van, hogy évenként mintegy száz millió korona értékű fémeket és ötven millió korona értékű ásványi anyagot szerezzen be a külföldről. A gyapjuipar helyzete hasonló. A monarchia juhtenyésztése aránylag csekély, e mellett a gyapju tengerentúli behozatala a kedvezőtlen földrajzi fekvés folytán meg van nehezítve. Ugyanez a helyzet a pamutiparban is.

Erősen érezhető Ausztriában a nagy víziutak hiánya is. Németországban a víziutak forgalma 1905-ben 15.000 tonnakilométer volt, vagyis 37,5-szer annyi, mint Ausztriában. Franciaországban ugyanezen évben 5.102 tonnakilométer volt a víziutak forgalma. Ausztriának legnagyobb folyója, a Duna, zárt tengerbe ömlik és csak egyetlen víziútja van, az Elba, a mely vizeit a világtengerbe ömleszti. Hogy ez mit jelent szállítási költségekben, azt mutatja az a körülmény, hogy a prágai bőr-
ipar 100 kilogramm juh- és kecskebőrért 18,57 koronával több szállítási költséget fizet, mint a frankfurti bőrgyárak, a melyek a rajnai utat

használhatják. A földrajzi fekvés, Ausztriának legyezőalakú formája még súlyosbítja a víziutak hiányát. Így például az osztrák ipari centrumoktól távol eső tiroli piac természetesen belevonódik a délnémet nagyipar gazdasági érdekkörébe és a szerző véleménye szerint Galiczia és Bosznia is a fejlődő magyar iparnak az érdekkörébe fog beleesni. Esetenként előfordult például, hogy északcsehországi gyárak az elbai víziutnak felhasználásával olcsóbban tudtak Argentínába szállítani, mint Czer-nowitzba, sőt éppen a jelen viszonyok mellett a fának szállítási díjtétele csekélyebb Amerikából Triesztbe, mint Karinthiából.

Magától értetődőleg ilyen óriási differentiákat a vasutak tarifapolitikája nem egyenlíthet ki. Az államosítás óta az osztrák tarifapolitika arra irányul, hogy a földrajzi helyzet folytán szétagolt Ausztriát legalább a vasutak révén koncentrálja. Az államosítással karöltve járó jelentékeny terhek azonban az egész vonalon tarifaemeléseket hoztak magukkal és Ausztriának vasuti tarifái magasabbak, mint a német vasutakéi. Ehhez azonban hozzá kell még számítani, hogy Ausztriában minden tonna árú 1907-ben átlag 19 százalékkal, 1908-ban pedig 23 százalékkal nagyobb utat tett meg, mint Poroszországban. A földrajzi szétagoltság hozza magával a forgalmi hálózat szerveslenségét is, szóval betetőződnek azok a nehézségek, a melyek a nyersanyag beszerzése és a készárú szállítása körül mutatkoznak.

Az utolsó népszámlálás szerint Ausztriában csak 6 olyan város volt, a melynek lakossága a százezret meghaladta, Németországban 36. Tizezernél több lakosa volt Ausztriában 92, Németországban 526 városnak. Ennek igen nagy jelentősége az ipar szempontjából is. A kisebb városi fejlődés mellett sokkal erősebbek a naturalgazdasági formák és sokkal kisebb az iparcikkek utáni kereslet. A lakosság vásárlóképessége Ausztriában igen csekély. Ezt igazolja a szerzőnek egy táblázata, a melyet érdekességénél fogva, különösen mert Magyarország külön van benne feltüntetve, mi is közlünk. E szerint 1907-ben a belföldi fogyasztás volt kilogrammban, illetőleg literben:

	Németország	Ausztria	Magyarország
kőszén	2.196	742	192
barnaszén	1.147	628	352
vas	145.1	45.8	31.7
só	22.5	15.1	11.7
czukor	16.7	13.5	6.75
sör	118	70.4	10.4
papír	19.4	10.1	4
petroleum	17.81	5.39	
pamut	7.48	4.90	3.39

Ebben a kis táblázatban a három államnak nemcsak gazdasági, de bizonyos mértékig kulturális képe is meg van rajzolva. Az osztrák piac relatív korlátoltsága még egy nehézséget rejt magában a belföldi ipar számára. Iparágak, a melyek nagy belföldi piac fölött rendelkeznek, abban a helyzetben vannak, hogy kedvezőtlen conjunctura esetén termelésüket nem kénytelenek reducálni, hanem az árú egy részét akár veszteséggel, a külföldön helyezik el, a veszteséget pedig a nagy belföldi piacon a vámok segítségével magasan tartott árakkal hozzák be. A dumpingnak ez a rendszere az osztrák iparra nézve lehetetlen. A piac korlátoltsága hozza magával azt is, hogy a nagyipari üzemek átlagos terjedelme messze elmarad a concurrens német, angol és amerikai vállalatok mögött. A specialisált tömegtermelés, a mely a modern nagyiparnak egyik legnagyobb erőssége Ausztriában, bár erre már számos igen erős kísérlet történt, így legutóbb a gépkartellnél, nagyobb arányokban eddig még nem volt keresztülvihető. Ausztriában a legtöbb gyár sokkal több cikknek a termelésére van berendezve, mint a hasonszakmájú német vállalatok, a mi magától értetődőleg a termelés megdrágulását jelenti.

A szerző úgy látja, hogy az osztrák ipari termelésben a nemzeti-ségi viszonyoknak is sokkal nagyobb szerepük van, mint általában hiszik. Szerszámokban, ruházatban, berendezési cikkekben a kereslet Ausztriában sokkal különfélébb, mint egységes államokban. Mindegyik vidéknek más az igénye, más a szükséglete, egységes típusok bizonyos cikkekben teljesen ismeretlenek. A sok nyelven való levelezés, a mindenféle nemzetiségi lapokban való hirdetés a költségeket szintén erősen megszorítják. Mindezekhez járulnak még a nagy adóterhek, különösen a részvénytársaságoknak rendkívül erős megadóztatása, a mi a monarchia szerencsétlen pénzügyi politikájának a következménye. Hogy itt milyen nagy különbségek mutatkoznak, azt a gyakorlati példa illusztrálja, hogy például egy osztrák szódagyár 1908-ban tiszta nyereségének 42⁰/₀-át, egy német szódagyár pedig, a melynek termelése egymagában kétszerese az egész osztrák szódatermelésnek, csupán 8.9⁰/₀-át fordította adókra és illetékekre. Ezek a körülmények sokban hozzájárulnak ahhoz, hogy nemcsak az osztrák ipari vállalkozói szellem szorítottat vissza, hanem a külföld is kevés hajlandóságot mutat, hogy tőkét osztrák ipari vállalatokba fektesse bele. A socialpolitikai terhek természetesen ezen kedvezőtlen viszonyok mellett csaknem ugyanazok és a munkaerő nem sokkal olcsóbb, mint a külföldi iparos államokban.

A végső kutatások a befektetési költségekre vonatkoznak és itt a szerző egyrészt az angol tarifabizottságok, másrészt a biztosító-társaságok adatai alapján arra az eredményre jut, hogy a szabadkereskedelmi Angliában a befektetési költség minden orsó után 20—26 sh.

6 d., Ausztriában pedig 60—100 korona. E számítás szerint tehát a befektetési költségek a fonógyáraknál Ausztriában 2·5-ször magasabbak, mint Angolországban. A beruházási költségek ezen aránytalansága természetesen az ipar technikai nivójának a leszorításával jár, mert a vállalkozó igen sok esetben olcsóbb anyagok beszerzésével és feldolgozásával véli ezt a különbséget kiegyenlíteni. Ezzel a megállapítással természetesen némi ellentétben van az a panasz, hogy Ausztriában a vámvédelem csekély, hisz Angliában a beruházási költségek nagy különbségét éppen a szabadkereskedelem javára kell írni. Bizonyos mértékig azonban érthetővé válik ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a szerző az osztrák ipar érdekvépviseletének azon gárdájába tartozik, a mely a Hochschutzzoll politikáját képviseli.

Nagy általánosságban a tanulmányt mégis a legjobb gyakorlati irányú közgazdasági művek közé kell sorozni, a melyek az utolsó évek folyamán a közös vámterület viszonyaira vonatkozólag megjelentek. Igen sok tanulság van benne a mi számunkra is, különösen erősen dokumentálja, hogy az az iparfejlesztési politika, a mely mindenáron azt erőszakolja, hogy az ország határán belül mindent elő kell állítani és subventióval, mesterséges állami támogatással üvegházi iparokat teremt, nem helyes. A megállapítások értékesek a mi számunkra még annyiból is, hogy a felhozott körülmények, a belföldi piacz csekély vásárlóképesége, az adóztatás nagysága, a nagykereskedelem hiánya stb. nálunk is megvannak. Csak a földrajzi helyzetben lehet jelentékeny előnyöket tapasztalni a mi javunkra, mert bár a tengertől el vagyunk zárva és nagy víziutaink nekünk sem igen vannak, mégis az országnak jól kikerekített formája alkalmas a belföldi piacot a hazai ipar számára biztosítani.

Egyes apró szépséghibák ennél a tanulmánynál nem eshetnek túlságosan súlyosan a latba. Így például az a kifejezése, hogy Magyarország bizonyos vonatkozásokban a „wirtschaftlicher Kleinkrieg“ álláspontján van Ausztriával szemben, csak úgy igaz, ha ezt Ausztriára vonatkozólag is beismeri. Panaszodik például a miatt, hogy Magyarország magyar területen követeli a mértékHITELESÍTÉST az Ausztriában gyártott üvegekre is, a mi valósággal a vámvédelmet jelenti Ausztriával szemben. Ez igaz lehet, de viszont igaz az is, hogy az osztrák hatóságok éppen így járnak el a magyar szeszélesztővel szemben és azt mindennemű hatósági vexálásokkal valósággal kiszorítják Ausztria területéről. Hasonló példákat pro et contra kétségtelenül nagy számmal lehet felhozni mindkét oldalról, a mi a fennálló érdekellentétek mellett egészen természetes. De csak az egyik felet megvádolni, nem felel meg a tényleges helyzetnek. A tanulmány értékét, ismétlem, azért kétségbe vonni nem lehet; mindenesetre megérdemli, hogy komolyan foglalkozzanak vele.

Tonelli Sándor.

Az osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szerződés bírálata.

Katona Sándor : *A koalíciós kiegyezés mérlege*. Budapest, 1911. Deutsch Zs. és társa. 8°, 188 old.

Szerző a közös vámterületnek erős meggyőződésű és harcos katonája. Ennek a bizonyos körökben népszerűtlen közgazdasági berendezkedésnek a fenntartása érdekében úgy e szemle hasábjain, mint önálló könyvvel is, már több ízben lándzsát tört. Mindig őszinte leplezetlenséggel adott kifejezést ama törhetetlen meggyőződésének, hogy a vámterületnek s a jegybanknak Austriával való közössége szükös osztályérdekeken túlterjedő egyetemes érdeke hazánk összes gazdasági ágainak. Katona az ország ipari fejlődésének akadályát nem a védővámok hiányában látja, valamint nemcsak egészséges ipari fejlődést nem vár a külön vámsorompók felállításától, hanem az adatok sokaságával igyekezett már évekkal ezelőtt is kimutatni, hogy az Austria részéről felállítandó vámsorompók folytán elsősorban a magyar ipari kivitel szenvedne a legtöbbet.

A közös vámterülettel szemben gyökeret vert jelszavak elleni harczának egy újabb terméke Katona Sándornak most megjelent könyve. E könyv ugyanazt a célt szolgálja, mint szerzőnek eddigi művei, csak-hogy más módszerrel és más eszközökkel. Mig eddigi művei inkább a közös vámterület ellen sorompóba vitt jelszavaknak adatokkal és döntetetlen logikával való czáfolatai voltak, addig legutóbbi könyve elsősorban azoknak intim lélektanába óhajt bevilágítani, a kik a külön vámterület érdekében évtizedeken át agitáltak, de ezt megvalósítani éppen akkor elmulasztották, a mikor erre kedvező alkalmuk nyílt.

Természetesen ennél jóval több is foglaltatik e munkában, a mint cz az alábbi ismertetésből ki fog derülni, de főczélja mégis annak subjectiv megvilágításában áll, a mit eddig objectiv módszerrel kimutatni igyekezett. Eddigi tárgyias módszerű dolgozatai a külön vámterületre való áttérés gazdasági hátrányait bizonyították be döntő adatok segítségével, jelen munkája azt igyekszik — és pedig fényes dialektikával és nagyszabású apparatussal — kimutatni, hogy a gazdasági különválás harcosai tulajdonképpen maguk sem tartották az ország igazi érdekében fekvőnek a vámelkülönülést. Legelmésebb fejtegetései közé tartozik annak a kimutatása, hogy nem is lehettek ezen a meggyőződésen, hanem a saját jelszavaiknak voltak pusztán a rabjai, mindaddig, mig felelősség terhe mellett nem kellett intézniök az ország gazdasági politikáját.

Elmellőzve már most a könyv gazdasági fejtegetéseken túlmenő s bennünket e helyen nem érdeklő politikai tartalmának az ismertetését, az

alábbiakban röviden vázolni kívánjuk a gazdasági kiegyezés mérlegének szerző által megállapított eredményeit.

A kiegyezés azon újításának, a mely a közös vámtarifát autonóm magyar vámtarifának nevezte el, szerző szerint semmi gazdasági jelentősége nincsen. Ez az 1903-ból való vámtarifa ugyanis a közös vámterület érdektestére szabott s mint ilyen, inkább megfelel a közös vámterület magyar fele gazdasági érdekeinek, mint bármelyik régebbi közös vámtarifa, de ebbeli előnyei abban a perczen szétfoszlanak, mihelyt a vámterület közössége felbomlik. S ez természetes is, mert egészen más vámtételekre volna szüksége a külön magyar vámterületnek, mint az Austriával közösnek. Ugyanez áll aztán arról az újításról is, a mely a közös vámterületből és közös vámhatárból „szerződéses vámhatár“-t és „egységes vámterület“-et csinált. Szerző kimutatja, hogy ezek az újítások még közjogi szempontból is szavakkal való játéknál nem egyebek, s csak a látszat- és hangulatkeltés eszközei.

Sorra veszi aztán Katona az új kiegyezésnek összes pontjait és összeveti az 1903. évi kiegyezéssel, annak a kimutatása céljából, hogy per saldo mekkora visszaesés foglaltatik az új kiegyezésben a régebbihez képest. Az, hogy 1917-re szabad kezet biztosított az országnak vámpolitikája intézésére, oly előny, a mely már a régi kiegyezéssel megszereztetett. A készfizetések kötelező felvétele tekintetében az 1903-iki kiegyezés több biztosítékot tartalmazott, mint az 1907-iki titkos egyezmény. A vámkezelési átalánynak módosított megállapításáról kimutatja, hogy néhány százezer koronás tehertétele az új kiegyezésnek; a vizi szállítási adónak az új kiegyezésben vállalt eltörlése szintén évi egy millió koronás jövedelemadást jelent állampénzügyeinkre nézve. A fogyasztási adók terén megszerzett szabad rendelkezési jogról kimutatja szerző annak hasznavehetetlenségét és csak papiron való látszatlétét. A cukorsurtaxe ügyének új rendezése számokban is kifejezhető károkat okozott cukoriparunknak, épp úgy, a mint a magyar block megváltása ügyében kötött új megegyezés állampénzügyeinket lényegesen megkárosította.

Külön fejezetet szentel szerző a kiegyezés által szabályozott vasútforgalmi ügyeknek, a melyekre nézve igazán nem volt nehéz megállapítania azt a kártékony hanyatlást, a melyet az új megegyezés jelent a régihez képest. Austriának vissza kellett adnunk tarifaképzési szabadságát, miáltal legtöbb köteléki díjszabásunk exportunk jövedelmezőségét sorvasztó módon megdrágult; az u. n. alai és lindai forgalmat lisztiparunk nagy kárára megszünteti az új kiegyezés; a Németországba irányuló forgalom szempontjából reánk nézve fontos annabergi csatlakozást a kiegyezés nem biztosította számunkra, ellenben magunkra kellett vállalnunk a gazdaságilag értéktelen s drága dalmát vasút megépítését

Szerző objectivitása kifejezésre jut azokban a fejtegetésekben, a melyekben elismerőleg nyilatkozik a védjegy- és mintaoltalmi ügynek valamint egy-két más, kisebb jelentőségű s eddig közös ügynek az új kiegyezésben történt függetlenítéséről s ezeknek gazdaságilag előnyös kihatásairól. Sajnálatos, hogy a vándoriparnak az egyenlő elbánási kötelezettség alóli kivételében szerző nem találta meg a benne rejlő gazdasági előnyöket. Tárgyilagosságát csak még előnyösebb világításba helyezte volna, ha a vándoripar önálló szabályozhatásának jogában szerző felismerte volna azt a lehetőséget, hogy a jövőben a megrendelésgyűjtést (a melyet egyszerűen vándoriparnak declarálhatunk) csak magyar cégeknek engedjük meg, ellenben az osztrák utazóknak a magánosoknál való megrendelésgyűjtést lehetetlenné tegyük. A kiegyezés activ tételei közé sorolja szerző a segélyezett folyamhajózási vállalatokra vonatkozó meggyezést, a tokaji bornak Austriában szerzett védelmet, a dalmát lisztadó megszüntetését és a választottbirósági intézmény megszervezését. Ellenben, mint passiv tételeket, keményen ostromozza azokat a kötelezettségeket, a melyeket Austriánál szigorúbb bortörvény és a tőzsdei határidőüzlet megrendszabályozását célzó törvény alkotása iránt vállaltunk.

További fejtegetései során kimutatja Katona, hogy a quotaemelés milyen indokolatlanul ró ugyszólván örök időkre rengeteg nagy terhet a magyar államkincstárra a nélkül, hogy ennek fejében bármi néven nevezhető gazdasági vagy más előny jutott volna az országnak. Láng Lajos quotamegállapítási javaslata alapján mutatja ki szerző, hogy a quotát $2\frac{1}{2}\%$ -kal magasabban állapították meg 1907-ben, mint a hogy indokoltan kellett volna. Könyvének többi része ismét szorosán politikai vonatkozású, azért ismertetése nem illenék bele e gazdasági szemle keretébe.

Egészben véve oly könyvvel gyarapodott ezuttal gazdasági irodalmunk, a mely a gazdasági kiegyezés kérdését tárgyilagossággal, igen szellemesen és nagyon népszerű, jóízűen magyaros stílussal világítja meg. Tehát határozott nyereségnek kell tartanunk, annál is inkább, mert alig van könyv, a mely e száraz kérdések iránt alkalmasabb volna a közvélemény széles rétegeiben fölébresztetni a szükséges érdeklődést.

Vágó József.

Hortobágy.

Zoltai Lajos: *A Hortobágy. A legnagyobb magyar puszta ismertető leírása térképpel és 23 szöveggéppel.* A Csokonai-Kör megbízásából. Debreczen, 1911. 64. old.

Debreczen város muzeumának öre, a gazdaságtörténeti kutatásai révén jó nevet szerzett, de egy idő óta régi szerelmétől elfordult Zoltai Lajos megírta e kis füzetben a Hortobágy ismertetését, mely általános

leírás jellegénél fogva csak részben tarthat számot e helyen való ismeretetésre. A füzetből megtudjuk, hogy a hortobágyi puszta rég elpusztult falvak határaiból ma kb. 48.000 kat. holdat foglal magában, melyből majdnem 42.000 hold szolgál legeltetésre. A puszta talajának, vizeinek és halmainak leírása után a növény- és állatvilággal ismertet meg bennünket a szerző, ki a puszta természeti sajátosságait s a puszta és a pusztai lakosok életét is leírja s érdekes néprajzi és történelmi adatokkal szolgál, mint a viszonyok jó ismerője Debreczen ezen büszkeségnek éppen nem nevezhető terrénumáról. A legelőgazdaság állapotáról ad fogalmat az a kis statistika, a mely a május elején tartatni szokott évenkénti „jószágolvasás“ eredményét közli 1909-ről és 1910-ről. E szerint a Hortobágyon legelő állatok száma átlag kb. 50.000-re tehető, s ebből a számból a szarvasmarhákra 1910-ben 13.226, a lovakra 4.566, az ökrökre és bikákra 2.139, sertésekre 1.521 s juhokra és kosokra 21.358 esik. A valóságos állatállomány ebben az évben csak 42.810 volt, szemben az 1909-ki 52.248-czal. A Hortobágyon való legeltetés joga Debreczenben való állandó lakáshoz van kötve s minél több külső birtoka, tanyaföldje, kaszálója van a debreczeni polgárnak, annál nagyobb a legelőilletősége. De bármily nagy legyen is a birtoka, 184 nagy és 920 kis jószágnál többet a Hortobágyra ki nem verhet, azonban e maximumot — tudomásom szerint — sokszor áthágják egyesek. A legeltetésért az évente kihajtott állatok száma arányában legelőadót kell fizetniök a gazdáknak s ebből fedezik az állami adót, a Tiszaszabályozási járulékot, a csendőrség költségeit. Mivel pedig a legelőbér Debreczen város 1910. évi költségvetési előirányzata szerint 188.000 koronát, az összes költségek pedig 140.000 koronát tesznek ki, világos, hogy a Hortobágy a város közönségére nem a legjövedelmezőbb bevételi forrást szolgáltatja. Ezért oly régi már az a törekvés — a mit egyébként Zoltai is fel- említi, — hogy hasznosítani kell ezt az óriási legelőterületet, a mely egyébként is inkább csak az állatkereskedelemmel foglalkozó gazdáknak alkotja „állatdepot“-ját, semmint megfelelő módon szolgálná a helyes állattenyésztés érdekeit. És ez a hasznosítás be is fog következni: az aszályos esztendő, de meg a folyószabályozások által is előidézett talajkiszáradás szükségszerűen öntöző csatornák létesítésére utal, a fiskális és socialis szempontok pedig az óriás szűzföldek feltörésére és legelő helyett intensivebb munkát kívánó s nagyobb hasznot adó földművelési ágak meghonosítására. És ez az idő közel van már: s őszintén megvallva, a magunk részéről nem fogjuk visszasírni ezt a romantikát, a mely a messze földről idejövő idegeneknek áhitattól mámoros tekintettel mutogatta a délibábot, a helyett, hogy azon nagy socialis és gazdasági bajokon igyekezett volna segíteni, a melyek épp a Hortobágy következtében

s épp a Hortobágy környékén támadtak ebben az aranykalászszal nem is ékes rónaságban.

A Zoltai sikerült objectív munkája ad még egy elég hézagos, de a kezdeményezés jutalmára méltán számot tartó bibliographiát is.

Kovács Gábor.

Mintajegyzék könyvtárak részére.

E cím alatt megemlékeztünk a „K. Sz.“ júniusi számában azon könyvjegyzékről, melyet a fővárosi könyvtár kisebb városi könyvtárak részére készített. E jegyzék, a mint erről időközben értesültünk, csak ősszel kerül sajtó alá.

HIRDETÉSEK.

Pannónia Szálló

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 5. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros közepén. A keleti és nyugati pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns étterem. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

————— Mérsékelt árak. —————

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

1012

BEOCSINI CEMENTGYÁRI UNIO RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10 szám.
Gyárak: Beocsin (Szerémszég). Vasut-, hajó- és táviratállomás.

Szavatolunk: úgy portland- mint románcementünkénél a szabványokat messze felülmúló minőségért, portlandcementünkénél **1000 gramm** térfogatsúlyért, románcementünkénél **650 gramm** térfogatsúlyért, literenként lazán beeresztve. Portlandcementünk a szabványszerű 28 napos szilárdságot 3 nap múlva eléri.

Gyártási képesség: 2,500.000 q portlandcement, 1,000.000 q románcement.

ZSOLNAI CEMENT-ÉS MÉSZGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10.
Gyár: Litvilló (Zsolna mellett). Vasut-állomás. —————

Gyártási képesség: **6000 waggon portlandcement.** A szabványoknál körülbelül **50%-kal magasabb húzási és nyomási szilárdság.**
1050 gramm térfogatsúly literenként lazán beeresztve. 1010

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

PALMA
A VALÓDI
KAUCSUK
CZIPŐSAROK

∴ Mindenütt kapható! ∴
Gyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya
- vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönökért értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. árú-osztálya
- elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
készülék**

porolás, kefézés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kiméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiváló.

Kérjen prospektust. Vizontelárusítóknak kitünő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHLMANN & NORTON

1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000,000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4¹/₂-os és 4¹/₈-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₈-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözöleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₈-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessege.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezesseget vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000,000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telegkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek.)* — Az esedékes kamatszélvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telegkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMU- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-acél, továbbá vasuti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszeggek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavár czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Arjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Hol biztosítsuk magunkat?

MAGYAR ÉLET- ÉS JÁRADÉKBIZTOSÍTÓ INTÉZET MINT SZÖVETKEZET

Budapest, VI. ker., Teréz-körút 52.
Gyár-utca 27.

*

A szövetkezet elnöke : gróf Széchényi Aladár. Az igazgatóság : báró Rudnyánszky József elnök. Dénes Tibor, Forray Miklós, dr. Lévy Zsigmond, Vargha Sándor vezérigazgató.

Az intézet orvosi vizsgálat nélkül is köt a leg-
■■■ előnyösebb feltételek mellett biztosítást. ■■■

Az intézet szövetkezeti alapra lévén fektetve, az össznyereség 70 százaléka a díjfizetők arányában a tagok között felosztatik.

Az intézet az életbiztosítás összes neveit műveli, jutányos díjak és előnyös feltételek mellett. Ajánlja különösen a halál esetére szóló biztosítást, a család ellátására, a kölcsönös biztosítást a házastársak részére, a halál és elérés esetére szóló vegyes biztosítást, kiházasítási biztosítást leányok részére, esetleg nevelési járadékkal kapcsolatban.

Ajánlja magánhivatalnokok részére a nyugdíjbiztosítás különböző neveit, azonkívül özvegyi járadék biztosítást, továbbá állami és köznivatalnokoknak nyugdíjaztatásuk esetére lakbérpótló járadékot. Az összes biztosítási módokat kivánságra a rokkantsági kockázatot is elvállalja, olyként, hogy munkaképtelenség esetén a biztosított a díj fizetése alól felmentetik.

Bővebb felvilágosítást készséggel ad az intézet igazgatója.

Pesti Könyunyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtatógépekkel úsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
■■■■■■■■ igényeknek megfelelően készíti el. ■■■■■■■■

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyükötészet.

Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.

Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

„Unio“ élet- és gyermekbiztosító intézet mint szövetkezet (ezelőtt Első Leánykiházásító Egylet). Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz Alapított 1863. évben.

F. évi *junius* havában 1,745.700 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 1,497.700 K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosítási összegek fejében 148.712 K 86 fillér fizettetett ki.

1911. január 1-től *junius* 30-áig bezárólag 10,868.200 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 8,966.500 K értékű új kötvény állított ki.

Biztosított összegek fejében a folyó évben 821.882 K 44 fillér és az intézet fennállása óta 17,574.815 K 47 fillér fizettetett ki.

Ezen intézet az élet- és gyermekbiztosítás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

F. évi *julius* havában 1,979.800. — K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be, és 1,666.800 K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosítási összegek fejében 135.672 K 86 f fizettetett ki.

1911. január 1-től *julius* 31-éig bezárólag 12.848,000 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be, és 10,633.300 K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosított összegek fejében a f évben 957.555 K 30 f és az intézet fennállása óta 17,710.488 K 33 fillér fizettetett ki.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy a szabályozási munkálatok miatt eddig nem érintett *Vezseny* állomást folyó hó 4-én az összes forgalom számára megnyitja.

Budapest, 1911. évi *julius* hó 1-én.

Az igazgatóság.

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság. *Közvetlen forgalom a Bolgár Királyi Államvasutak és a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. között Somovit, Swischtow és Russén át.*

A címbe említett köteléki gyors- és teherárú forgalomban 1907. évi márczius hó 1-től érvényes díjszabás 94. oldalán az áruosztályozás 321. tételéből a következő szavak:

„ólomcink, keményólom, ólomcsövek, ólomhengerek, ólomsörét, ólomzárak (plombák), ólomgolyók“ törölnöök s ugyane tételnél a kivételes díjszabás számát jelző rovatokban „15 Ila és 15 Ilb helyett

15 Ia és 15 Ib irandó.

A tételből törölt fentemlített árucikkkel a 95. oldalon levő 322. tétel (ólomárúk) kiegészítendő.

Ennek megfelelően a betűsoros árulajstromban a fentebb felsorolt árúk tételszáma 321-ről 322-re módosul.

Az 1910. évi augusztus hó 1-től érvényes I. pótlék 105. oldalán a 15. díjszabás I. sorozatába tartozó árúczikk közé „Olajok, ásványiak“ után beszúrandó „Ólom 321“ s ez az árúczikke ugyanazon az oldalon a II. sorozatba tartozó árúk közül törlendő.

A fentieknek megfelelően módosul a német és a bolgár nyelvű szöveg is.

Budapest, 1911. évi július hó 6-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy a *felfelé* irányuló forgalomban *Regensburgba* szállított olyan gabona, liszt, fa stb. küldemények, a melyek Regensburgban *betárolásra* vannak rendelve, nem a társasági raktárakban, hanem a regensburgi Luitpold kikötőben létesített városi tárházban tárolnak. Ezeknél a szállitmányoknál tehát a városi tárházi díjszabás határozmányai és illetékei fognak alkalmaztatni. A hajóból *közvetlenül* vasutra átrakott küldeményeknél az eddigi eljárás változatlan marad.

Budapest, 1911. évi augusztus hó 8-án.

Az igazgatóság.

A közvetítő kereskedelem és a drágaság.

A drágaság kérdésének kétségtelenül egyik legtöbbet és legtöbb szenvedelemmel vitatott problémája a közvetítés ügye. Ezt a kérdést egyrészt azok, a kik a közvetítés szerepének káros momentumait föltárták, igen kevés objektivitással kezelték. A túlzó agráriusok például az alacsony gabonaárak idején a közvetítést vádolták az árak leszorításával; ma pedig a közvetítést állítják oda mint az árak megdrágítóját. Másrészt azonban azt sem lehet tagadni, hogy a merkantilis körök, mihelyt valaki a közvetítés árdrágító hatását kutatta, rögtön kereskedelemellenes hajszát láttak benne és olyan rejtett törekvéseket imputáltak, a melyek az egyszerű birálattól távol állottak. Már pedig mint megállapítás kétségtelen, hogy minden kapocs, a mely a termelő és fogyasztó közé közbeékelődik és saját külön haszonra törekszik, az árakat emeli.

Ez azonban távolról sem jelenti a közvetítés, illetve a kereskedelem fölösleges voltát. A termelőnek és fogyasztónak egymáshoz hozatala épen úgy szolgáltatás, mint a fuvarozás és ezért ellenszolgáltatás jár. Azt a kereskedelmet, a mely idegen országok, távoli területek, vagy akár a belföld termékeit nagy mennyiségben összpontosítja és veti a fogyasztó-piaczokra és lehetővé teszi a nagyvárosoknak szükségleti cikkekkel való ellátását, a mely a gazdasági élet vérkeringésében a gyűjtő és elosztó medencze szerepét játsza, akárkinek is támadni botorság volna. Csak mikor túlságos sok szem ékelődik közbe, vagy a kereskedelem nagy szétforgácsoltsága következtében a közvetítés indokolatlanul nagy mértékben emeli az árakat, van jogosultságuk a közvetítés ellen elhangzó panaszoknak.

A nagy áruház, a nagy élelmezési üzlet, a mely nagy mennyiségekben szerzi be szükségletét és széleskörű vevőközönsséggel rendelkezik, kétségtelenül olcsóbb árakkal dolgozik, mint a kiselárusító, a ki maga is másod- vagy harmadkézből vásárol és aránylag igen kis mennyiségekben kénytelen regiejét és üzleti hasznát behozni. Londonban az élel-

mezési üzletben tipussá lett a nagyüzem. A város ellátásának zömét néhány nagy magánczég és fogyasztási szövetkezet tartja a kezében. Ezek a vállalatok, a melyek a 130-tól 500-ig terjedő saját vendéglőt tartanak fenn, a melyek ezrekre menő üzletet és tizezrekre menő magánháztartást látnak el naponta, tényleg a közéletmezés olcsóbbá tételét szolgálják. Ugyanezt lehet tapasztalni más nagyvárosokban is.

Nálunk ez az igazi, magas színvonalon álló nagykereskedelem, különösen az élelmiszerüzletben nagyrészt hiányzik. Helyét a piacon számtalan kis existencia foglalja el. Úgy a fővárosban, mint a vidéken a nagytőke a propre kereskedelemről jóformán teljesen visszahúzódott. Csupán egy-két nagyobb cég folytatja a koczkázat nélküli bizományi üzletet, de ezek az áralakulásra, mint bizományosok, nagyobb befolyást alig gyakorolnak. Az élelmiszerekkel való kereskedés úgy a fővárosban, mint a vidéken legnagyobb részben kis tőkével rendelkező, rendszerint kétes existenciájú egyének közvetítik, a kik szeretnek va-banque-ot játszani, mert csak nyerhetnek, veszténivalójuk ellenben nincs. Tetézi a bajt, hogy a vidéki földbirtokos, sőt a paraszt is dehonestáló foglalkozásnak tekintí a kereskedelmet és nem szívesen foglalkozik vele, hogy élelmiczkéit maga vigye a piacra.¹⁾

---

¹⁾ A Magyar Közgazdasági Társaság a drágasági anyaggyűjtés alkalmával Székács Antal főv. biz. tag, nagykereskedőhöz a következő kérdést intézte: *Milyen befolyást gyakorol Budapesten az élelmiszerek áralakulására a nagykereskedelem hiánya?* Székács úr e kérdésre a következő fejtegetésben válaszolt:

»Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a kérdés nem egészen helyesen van feltéve. Budapesten a nagykereskedelem hiányát általánosságban megállapítani nem lehet. Bizonyos tápszerekben, így elsősorban a tőzsdén jegyzett cikkekben, mint liszt, szalonna, zsiradék, igen jelentékeny európai nivón álló nagykereskedelmünk van, úgyszintén hüvelyesekben és aszalt szilvában. Teljesen kielégítő nagykereskedelmünk délgyümölcsben, valamint délvidéki korai zöldségfélékben.

Más élelmi cikkekben van ugyan nagykereskedelmünk, a mely azonban különböző okoknál fogva nem áll kellő magaslaton. Így például van fejlődésre képes kereskedelmünk marha, borjú és juhhúsban, melyek elmaradottságának főoka az, hogy a húsvásár még nincsen megfelelően rendezve és szabályozva.

Az élő baromfikereskedelem sincsen megfelelő fokon, különösen pedig a tisztított baromfikereskedelem. A tojás nagykereskedelem teljesen elhanyagolt. Bár ez jelentékeny világpiaczi cikk, vásárja nálunk az utcán van elhelyezve. A tojással való nagykereskedelem, bár jórészt Magyarországból alimentálódik, főleg Bécsben van kitünően megszervezve.

A sonkakereskedelem teljesen külföldi kezekben van, hazai füstöltárú üzletünk igen alacsony nivón áll. Ugyiszintén a külföldi kezekben van a vadkereskedelem is.

Elég jelentékeny hazai gyümölcs nagykereskedelmünk, de ez nem áll kellő modern színvonalon; bő terméskor nem képes az árúit felvenni és elhelyezni; a felvett mennyiségeken rögtön igyekszik tuladni, a helyett, hogy egy részének téli el-tartására fordítana gondot.

Megállapítható az is, hogy Magyarországon egyre növekszik a kis élelmiszer kereskedők száma. Az 1890—1900 közötti tíz esztendő alatt Budapest lakossága 48·8⁰/₀-kal szaporodott, ugyanazon idő alatt azonban a marhakereskedők száma 215, a gyümölcskereskedőké 110, a tojás, vaj s tejkereskedőké 77, a henteseké 75, az élelmiszerkereskedőké 337, a kofáké pedig 217⁰/₀-kal emelkedett. Ezek mind a fogyasztó által viselt terheket növelik, és természetesen az árak mesterséges fölszigázásában találják megélhetésük kulcsát. Sajnos, újabb adatok nem állnak e tekintetben rendelkezésünkre, minthogy az 1910. évi népszámlálás anyaggyűjtése még nem dolgoztatott föl. A jelekből azonban kétségtelennek lehet tekinteni, hogy a foglalkozási statistika ez irányban újabb lényeges eltolódást fog feltüntetni.

A kis élelmiszer üzleteknek ez a szaporodása azonban általános jelenség. Bécsben minden százezer lakosra 1890-ben 2.840, 1900-ban pedig 3.438 kis élelmiszerkereskedő esett. Ugyanezen idő alatt az

---

Nyári és téli zöldségfélékben nagykereskedelmünk szintén igen alacsony fokon áll, miért is e cikkekben néha felesleg, néha hiány van. Téli eltartása szintén elégtelen.

Megjegyzem még, hogy a központi vásárcsarnokban levő egy hatósági közvetítőn kívül 25—30 többnyire jelentéktelen magánbizományos is működik, utóbbiak azonban nemcsak bizományi üzletet folytatnak, hanem propre üzletet is, detailkereskedelmet is, vagyis foglalkoznak az ügylet minden nekik kínálkozó módjával, a nélkül, hogy ezen üzletek Budapest közélelmiszerjének javára szolgálnának.

Ezen rövid áttekintés után megállapíthatom, hogy számos fontosabb élelmiszercikkben nagykereskedelmünk fejletlen, teljesen elmaradt, vagy egyáltalán nincsen. A létező nagykereskedelem nagy része tőkeszegény és szervezetlen.

A kereskedelemnek feladata lévén az árúknak időben és térben való elosztása, árnivellálól fog mindaddig hatni, a mig ezen feladatának lehetőleg tökéletesen megfelel. Budapesten épen nagykereskedelmünk fejletlen és szervezetlen voltánál fogva az élelmi cikkek időben és térben való osztása nem megfelelő módon történik, vagyis a kínálat nem alkalmazkodik a kereslethez. Ennek következménye az élelmiszercikkek árának teljesen ötletszerű, a véletlen által irányított hausse és baisse között ingadozó alakulások. Így a budapesti vásárcsarnok 1909. évkönyve szerint egyes fontosabb cikkek árai között 1909. év január és december hónapjában 25—120⁰/₀ különbség mutatkozik.

Számtalanszor előfordult, hogy egy héten valamely élelmiszercikkben a behozatal oly bőséges, hogy a szükségletet túlhaladja. Ily esetekben a nagykereskedelem tőkeszegénysége és szervezetlensége folytán a felhozott árú nem talál kellő elhelyezésre, a mi a cikk árának hirtelen és érzékeny esését idézi elő. Ezen jelentékeny áresés következménye, hogy a termelő nem találván meg a budapesti vásáron terméke részére a kellő értékesítési lehetőségeket, a budapesti vásárt természetesen kerüli, mi által a bőséges felhozatal hiány váltja fel és e hiány folytán azon élelmiszercikkek ára indokolatlanul és hirtelen felszökik. Látjuk tehát az összefüggést a nagykereskedelem funkciójának elégtelen volta és a felhozatal, valamint az áralakulás állandóság-

élelmiszerkereskedők száma Ausztriában 108.600-ról 186.395-re emelkedett, vagyis az emelkedés 71,62⁰/₀, Ausztria lakossága ebben az évtizedben 9,44⁰/₀-al szaporodott. A Massachussetts állam kormánya által kiküldött drágasági szakbizottság is rámutat erre a körülményre, mint a drágaság egyik okára.¹⁾ A Turinban rendezett drágasági ankétnek Achille Loria által írott referátuma szintén foglalkozik ezzel a jelenséggel.²⁾ Loria a jelenségnek magyarázatával is szolgál. Az ipari munkásság bizonyos rétegében meg van a függetlenségre irányuló törekvés, a mely arra indítja, hogy megtakarított pénzével önálló vállalkozásba kezdjen. A kapitalistikus rendszer mellett az ipar a nagy egységek felé halad és különben is, a munkásnak a gyárban nincs alkalma egy mesterséget megtanulni. A sajátképeni kereskedelem szintén üzleti előképzettséget és jelentékenyebb tőkét tételez fel: az ilyen önállósodó munkásnak nem marad tehát más, mint a kis élelmiszerüzlet. Már pedig ezek a kis eladók, kofák a dolog természetéből folyólag nem boldogulhatnak más-

---

hiánya között, sőt mondhatnók a drágaság között, mert világos, hogy a kiskereskedelem gyakoribb és jelentékenyebb árváltozásokra mindig hajlandó az áremelkedést érvényre juttatni, míg áresésnél a még drága áron vásárolt árú bevásárlási ára alapján kell kalkulálnia, szűkös anyagi viszonyai mellett nem lévén abban a helyzetben, hogy az árfluctuatio kockázatait viselhesse.

A kereskedelem eme fogyatékosága mellett pozitív irányban is csak tökéletlen módon biztosítja az élelmiszer piacz alimentálását, a mennyiben nem keresi fel kellő módon a termelőt, nem vásárolja össze a készleteket és nem conserválja a többleteket olyan időszakokra, melyekben a felhozatal csökkent. Másrészt a nagykereskedelem nem gondoskodik olyan levezető csatornákról, melyeken a fölösleget értékesíthetni. Szóval hiányzik a nagykereskedelemnek azon szervező tevékenysége, mely Budapestet az élelmiszer gyűjtőnemévé és exportpiaczává fejleszthetné. Ha már most nagykereskedelmünk ezen elmaradottságának okait kutatjuk, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy azok részben az élelmiszer kereskedelemmel járó nagyobb kockázatban és a szakértelem hiányában találhatók meg, szóval két olyan tényezőben, mely a nagy tőke tartózkodását némileg megmagyarázza, annak daczára, hogy e téren igen jövedelmező és majdnem korlátlan érvényesülésre volna alkalma.

Másrészt azonban tagadhatatlan az is, hogy a budapesti közéletmezési intézmények berendezéseinek fogyatékosága és elégtelen volta is nagyban hátráltatta egy tőkeerős, modern élelmiszer nagykereskedelem kifejlődését, így pl. központi vásárcsarnokunkban a helyhiány, vágányhiány, húsvásárunk elhelyezése, rendszertelensége stb.

Végül e fejezet alá tartozik még az a helytelen kiviteli és tarifapolitika is, a mely az élelmiszereknek a budapesti vásár megkerülésével való exportjának kedvezett (lépcsőzetes tarifa stb.) és mely szintén hozzájárult ahhoz, hogy nagykereskedelmünk ne fejlődjék és Budapest exportpiaczczá ne alakuljon.“

¹⁾ *Cost of Living* Boston 1910. Wight and Potter. 293. és köv. old.

²⁾ *Relazione della Commissione incaricata di studiare i provvedimenti adatti a risolvere il problema del caro dei viveri.* Torino 1910.

ként, minthogy az árszínvonalat emelik. Az ő áraihoz alkalmazkodnak az eladásoknál a többiek is, a kik kisebb közvetítői haszon mellett is megfelelő jövedelmezőséggel dolgozhatnak.

Már most nézzük, hogy adott viszonyok között mennyiben drágítja meg a szétforgácsolt kiskereskedelem az árakat. Vegyük pl. a budapesti központi vásárcsarnok en gros és detail árait egymással szembeállítva 1909. június havában:

		Nagyban	Kicsinyben
k o r o n a			
0-ás liszt	kg.	0.34	0.37
Marhahús	»	0.76	1.46
Disznóhús, karaj	»	1.66	2.43
Csirke, sütni való	pár	2.66	2.84
Lúd, sovány	»	4.50	6.76
Vaj	kg.	1.65	2.66
Disznózsir	»	1.36	1.59
Burgonya	»	0.08	0.09
Alma (július)	»	0.41 ^{1/2}	0.47

Ez a vásárcsarnok kimutatása, a melyről pedig köztudomású, hogy a kiskereskedelmi árakat inkább a valóságnál alacsonyabbnak, mint magasabbnak szokta feltüntetni. A vásárcsarnokon kívül a differentiák, minthogy a kis élelmiszerárúrok nagy része a vásárcsarnokban kis mennyiségben szokta beszerezni napi szükségletét, még nagyobbak. Ez az exorbitás közvetítői százalék már a vásárcsarnok igazgatóságának is feltűnt és az 1909. évről szóló vásárcsarnoki jelentés részletesen foglalkozik ezzel az anomáliával.¹⁾

¹⁾ Ziegler Nándor igazgató erről a kis közvetítésről a következőket írja: (1909. évi vásárcsarnoki jelentés 188. oldal.)

Tegyük föl, hogy 100 családot 50 árús kielégít egy meghatározott mennyiségű és minőségű élelmicikkel. Ha ezt a 100 családot ugyanazzal a mennyiségű és minőségű cikkel nem 50, hanem 100 árús elégíti ki, akkor az árúrok keresete felére szállott le. Ebből az következne, hogy 100 árús elégedjék meg kevesebb haszonnal s az eladott cikkek mennyiségének növelésével pótolja az elmaradt keresetet, azaz adja az árút olcsóbban, hogy többet adhasson el. A logika szerint a versenynek ekként kellene érvényesülnie. De a gyakorlatban ez másként van. A 100 család csak a meghatározott mennyiséget veszi meg és többet nem, tehát 50 helyett 100 árúsnak kell megélnie ugyanakkora forgalomból. Nagy vonásokban a tapasztalat ezt bizonyítja.

A mi tökeszegény kisárúsaink a létminimumot napról-napra meg akarják keresni és a nagy versenyyel szemben sem igen szállítják le az árat. A tökeszegény kisárúsnak nincsen módjában, hogy árúját esetleg még a vételáron alul is eladja. Megjegyzendő, hogy a kisárúsnak a cikkek romlandósága miatt még a koczkázatot is viselnie kell s ez néha súlyosan nehezedik rá.

A kisközvetítésnek van még egy káros oldala. Ezen keresztül a fogyasztóközönség csak az áremelkedést érzi meg, az árak leszállását ellenben alig. Rank rámutatott arra a jelenségre, hogy a nagykereskedelmi árak emelkedését a kiskereskedelem árai tüstént követik, az árak leszállása azonban csak hosszú idő, hónapok multával, vagy egyáltalán nem jut kifejezésre. Így pl. a mai husdrágaság alkalmával számos esetben előfordul, hogy az élőállat-vásárok jegyzései, sőt a nagyban való husárok csökkenést mutatnak, a mely azonban a közönségig egyáltalán nem jutott el.

A legkisebb jövedelmű családoknál még más körülmények is hozzájárulnak az élelmezés ügyének megrontásához. A kiselárusítóknál a munkás nemcsak absolute, de relative is a legmagasabb árakat fizeti. Az árak nem a tápértékhez viszonyulnak, tehát a munkás számos esetben kevésbé gazdaságos és aránylag drága élelmiszereket vásárol. Beszerzési helyei olyanok, hogy rendszeren a leggyengébb minőségű élelmiszerekhez jut hozzá. Némileg ezen a szövetkezeti rendszer segíthet, a mely Németország után nálunk is megtartotta bevonulását a munkásság, de specialiter a szervezett munkásság körében. Hogy ennek lesz hatása a munkásélelmezés olcsóságára és jóságára, kétségtelen, de egyrészt magának a drágaságnak absolut tényét nem szüntetheti meg, másrészt

---

Ezzel a példával illusztrálni akartam, hogy a gyakorlatban nem mindig érvényesül a szabad verseny s a »kevés haszon, nagy forgalom« elve. Hiszen maguk a vevők sem bírják a kisebb árakat kihasználni. Szóval szegények vagyunk arra, hogy a conjuncturákat kihasználhassuk.

Az itt előadottakból magyarázható az élelmiczikkek nagy és kicsinyben való ára közt mutatkozó nagyobb különbség is.

A kisárús, különösen az élelmiczikkek romlandóságát nézve, tetemesen nagyobb kockázattal dolgozik, mint a nagyárús. A kisárusra a verseny is súlyosabban nehezedik. Mindezek mellett kis. tőkéből legalább a napi megélhetést kell magának biztosítania, mert különben nem állhatna meg a mai súlyos viszonyok között. Ebből az következik, hogy aránylag nagyobb haszonnal kénytelen dolgozni, mint a nagyárús. Ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, akkor meggyőződhetünk arról, hogy az a bizonyos tetemes árkülönbség a nagy- és kisárúsítás között gyakran látszólagos és a dolog természetében leli magyarázatát. Például a kisárús egy métermázsa burgonyát 4 korona 60 fillérért vesz és kilóját 6 fillérért adja el. Neki 4 és hattized fillérjébe van kilója. Ha 5 fillérért adná el kilóját, csak 0.4 fillért nyerne kilónként, a mi bizony nagyon kevés. Tehát kér hozzá még egy fillért, mert kevesebbet nem is kérhet és eladja 6 fillérért. De mennyi ideig tart, míg az egész métermázsa burgonyát eladja.

Hasonlóan van ez más cikkeknel is. A tojás árát épenséggel nehéz megállapítani, mert a tojást feldarabolni nem lehet. 3, 4, 5 darab 20 fillérért, 4 darab 22 fillérért, ilyen az árszabás a gyakorlatban. Másutt súly szerint adják el a tojást, a mi sokkal helyesebb gyakorlat.

az egész munkásszövetkezeti ügy, noha ujabban erős fejlődés tapasztalható e téren, nálunk még csak a gyermekkorát éli.¹⁾

Mindenesetre azonban a szövetkezés egyik legalkalmasabb módja a mechanikailag előidézett drágulás-többlet megszüntetésére. A szövetkezet maga is közvetítő, tehát elméletileg nem jelenti a közvetítés kikapcsolását. Az ellene intézett támadások érthetők, mert a szövetkezet osztályérdekbe ütközik, a támadások azonban magát a tényt, hogy a szövetkezet, ha nagyban dolgozik, alkalmas az árak mérséklésére, meg nem változtatják. A szövetkezeti eszme igazolására felhozzuk, hogy Angliában, a világ par excellence kereskedő állam országában a különböző fogyasztási szövetkezetek 1909-ben 1.690 millió korona forgalmat értek el.

Németországban a szövetkezeti mozgalom szintén behálózta az egész országot. A német fogyasztási szövetkezeteknek az utolsó években történt nagy arányú fejlődését az alábbi táblázat tünteti föl:

Év	Tagok száma	Forgalom m á r k á b a n	Ingatlanok értéke
1905	1,100.000	242,631.400	33,902.000
1908	1,350.000	331,928.550	53,334.450
1909	1,450 000	376,514.250	60,515.750
1910	1,600 000	416,969.600	69,267.200

A német szövetkezetek közös nagybevásárlók és közös tarifatanácsot tartanak és számos saját üzemük is van, a melyeknek termelése évről-évre növekszik. Még az Egyesült-Államokban is, a melynek gazdasági élete a legnagyobb mértékben van individuális alapokra építve, a szövetkezetek taglétszáma hat esztendő alatt négy millióra szaporodott. Ez a nagy arányú fejlődés és az elért nagy eredmények, a mit még számos más példával illusztrálhatnánk, különösen pedig az a körülmény, hogy a szövetkezeti téren a munkásság és polgárság találkoznak, és érdekközösségüket felismerik — számos példa ugyanis ezt mutatja, — arra engednek következtetni, hogy a szövetkezeti üzlet lesz a jövő árúközvetítésének a formája.

¹⁾ Otto Bauer a munkásfogyasztási szövetkezetekről a következőket írja: „A munkásság nem szoritkozik kizárólag a bérharczra. A fogyasztási szövetkezetek kiépítésével hatalmi szervezetet törekszik létesíteni, a melynek feladata, hogy a közvetítő kereskedelmet kikapcsolja és a termelők szervezetével az ármegállapításnak a harcát közvetlenül fölvegye. A polgári világ retteg a már erősödő ellenségtől. Ma már a kiskereskedők kiáltoznak, holnap a nagykereskedők is kiáltozni fognak a fogyasztási szövetkezetek elleni kényszer-törvényekért. És ha ma a pékmesterek háborodnak föl a „Hammerwerke“ működésén (a bécsi socialisták kenyérgyára), nemsokára talán a gazdag iparosok kartelljei fognak félni a mi fogyasztási szövetkezeteink saját üzemtől. A fogyasztási szövetkezetek fejlődése szintén az osztályellentéteket erősíti.“

A szövetkezet, mint nagy és socialis gazdasági alakulás, föltétlenül fejlődést jelent a kis szatócscsal és az egyéni üzlettel szemben. A kis falusi szövetkezet, a melyek alapításánál esetleg más szempontok játszottak közre, nem haladja ugyan túl az egyéni üzlet mértékét és olcsóbbodást nem jelent, de mint a későbbi nagy concentratióknak egyik szeme, a fejlődés iránymutatója. Önmagában értéktelen, jelentősége a szövetkezetek szövetségében van. Ha a szövetkezet nagy arányokat ölt és a fogyasztást saját üzemeinek termelésével is fedezi — ez ugyanis a fejlődés útja — bizonyos collectivisticus jellege van és a termelés szabályozására vezet. Mint nagy bevásárlók a szövetkezeti központ szintén nagy szervezetekkel, a kartelekkel kerül szembe és nagy szervezetek veszik kezükbe az ármegállapításért vivott harcot. Kétségtelen, hogy ez a fejlődés bizonyos számú kis existencia pusztulásával jár, a minthogy minden fejlődés existentiákat pusztított. Ez a pusztulás azonban nem lehet ok a fejlődés tagadására, vagy megakasztására.

* * *

Szükségesnek látjuk még e helyen, hogy a közvetítésnek egy olyan fajtájával foglalkozzunk, a mely eddig többé-kevésbé elkerülte a vizsgálódók figyelmét: ez a parcellázások közvetítése. Maguknak a parcellázásoknak az ügyét már a vámvédelem kérdésének vizsgálatánál érintettük¹⁾ és kifejtettük, hogy birtokelosztásoknál a vevők igen magas, a föld reális értékétől teljesen független árakat fizetnek egy-egy földdarabért. Csak természetes volt, hogy a vállalkozók, különösen a bankok hamarosan felfedezték, hogy ez jövedelmező üzletet jelent, és erre a térre rávetették magukat. Buday Barna igen érdekes összeállítást készített ezekről a vállalkozók közvetítésével létrejött parcellázásokról:²⁾

Birtokkategória :	Fizetett a vállalkozó a vett földért holdankint	Kapott a vállalkozó a parcellázás után holdankint	Közvetítői nyereség holdankint
100 holdon alul . . .	639 K	960 K	321 K
100— 500 " " . . .	524 "	708 "	184 "
500—1.000 " " . . .	479 "	608 "	129 "
1.000—2.000 " " . . .	531 "	693 "	162 "
2.000—5.000 " " . . .	526 "	665 "	139 "
5.000 " felül . . .	474 "	660 "	186 "

¹⁾ Közg. Szemle, július—augusztusi szám: A vámvédelem és a drágaság.

²⁾ Buday Barna: A parcellázásokról. Pátria, 1910. 10. old.

A vállalkozók megvásároltak első kézből 52 ezer hold földet, kerek számban 26 millió koronáért és felparcellázás után ugyanezért a földért 34 millió koronát vettek be, így tehát csupán 52 ezer hold feldarabolásánál 8 millió koronát kitevő közvetítői nyereség mutatkozik, levonva belőlük természetesen az igazság érdekében a tényleges parcellázási költségeket. És hol jut ez a közvetítői nyereség kifejezésre, ha nem a drágán vett birtokok termelési költségeinek emelkedésében és az általános drágulásban? Hasonló arányokban történő közvetítések mellett a parcellázás Magyarországon nem a termelés emelkedéséből várható ármérséklést, hanem a drágulás mesterséges fokozását jelentené. Ebből a szempontból a parcellázások ügye nálunk föltétlen megérett arra, hogy hatóságilag rendeztessék és ellenőriztessék.

Tonelli Sándor.

Az aranytermelés és a drágaság.

Az aranytermelésben beállott változás nem oka a drágulásnak. Azt a tényállást, hogy azonos névértékű pénzért most kevesebb árút kapunk, úgy is fejezhetjük ki, hogy a pénz vásárlóképessége megcsökkent; ez természetesen nem magyarázat, mint némelyek hiszik, hanem csak ugyanaz a tény más szavakban kifejezve. De ez a kifejezés alkalmas arra, hogy a drágulás okát a pénz értékcsökkenésében keressék.

Tudvalevőleg a világforgalomban számbajövő országok jelenleg majdnem kivétel nélkül aranyvalutával bírnak. Ha a pénz értéke csökkent, úgy az csak az aranyérték csökkenése folytán állhatott be. A drágaság így vissza volna vezetve az arany értékének csökkenésére: a problema meg volna oldva. Ez a megoldás éppoly könnyű, mint kellemes, mert egy természetes okra reducálja a nép széles rétegeit sújtó drágaságot.

Szinte megszámlálhatatlan azon nyilatkozatok száma, melyek a mostani drágaságot az aranytermelésben beállott változásra vezetik vissza. Csak néhány némileg hivatalos jellegű magyar nyilatkozatot idézünk.

„A belföldi és külföldi piacokon észlelhető áremelkedés a világ gazdaságban közreműködött ármeghatározó tényezőkre vezethető vissza.

Ezek az általános tényezők legfőképpen a következők:

Az aranytermelésnek az utóbbi években bekövetkezett rendkívüli emelkedése^{.1)}

„A pénz értékére és vásárlóképességére is éppén úgy érvényes a kereslet és kínálat törvénye, mint a hogy a takarmány befolyásolja a marhahús árát. A pénz és arany kínálata pedig rohamosan növekszik.

---

¹⁾ Krejcsi K. és Zavadovszky L.: *Előterjesztés az élelmiszerek drágasága tárgyában.*

De nemcsak a pénz tömege sokszorosodott meg, hanem elképzelhetetlen méretekben terjeszkedett el a pénzhelyettesítő eszközök sokasága. A világraszóló drágaságnak első legfőbb oka tehát az értékmérő pénznek erőbeli hanyatlása, ennek továbbhaladását meggátolni nem lehet s ezért a drágulás nőni fog tovább.

Ne feledjük el azt sem, hogy az arany ereje más modern okból is hanyatlik, nevezetesen azért, mert a gépek bevitele az aranybányákba s a kisebb délafrikai társaságok amalgamálása nagy angol részvénytársaságokká csökkenti az aranytermelés költségeit. A gépüzem és a nagy vállalkozás ereje oly erős, hogy még az arany árán is meglátszik a nyoma.¹⁾

Curiosumképp álljon itt a következő: „Vannak, a kik azt hiszik, hogy ez, t. i. a drágulás onnan ered, mert az arany meggyérült. Tény az, hogy minél inkább fejlődik az egyes nemzeteknél a közgazdaság, annál több aranyra van szükség: mindamellett nem volna helyénvaló azt állítani, hogy a drágulás ebből a forrásból fakad, mert a legutolsó évek aranytermése jóval nagyobb, mint az előzőké“. Szövetkezés 1908. febr. Vezércikk a drágulásról. A lap szerkesztője Bernát István.

Az aranytermelésben az utóbbi időkben kétirányú változás állott be.

1. Az évente termelt arany mennyisége tetemesen megsaporodott.
2. Az aranytermelés gépek alkalmazása által megolcsóbbodott. Mindkét körülményt felhasználják a drágaság magyarázatára.

A kik tisztán az arany mennyiség szaporodásából akarják a drágaságot magyarázni, az úgynevezett »quantitástheoria« alapján állnak.

Ennek lényege, hogyha több pénz van forgalomban, a melylyel azonos árútömeget kell venni és eladni, akkor minden egyes árúszik nagyobb mértékű pénzért fog vevődni és eladatni.

A quantitástheoria azonban a szabadforgalmi árúzikket képező aranyra nem helyes, hanem csak a fedezet nélküli papírpénzre és a zárt ezüstvalutára. A pénz ugyanis a forgalomban nem mint fizető eszköz, hanem mint csereközvetítő szerepel. Vevők és eladók, ha a pénzközvetítéstől eltekintünk, árú mennyiségeket cserélnek ki. Hogy két árú milyen mennyiségi arányban cserélődik, a bennük levő társadalmi munkamennyiségtől függ, azzal az eltéréssel, hogy az olyan árúk, melyeknek termeléséhez sok constanztóke és kevés emberi munka kell, a bennük foglalt tényleges munkamennyiségnél magasabb arányban, a melyek kis tőkével és sok munkával termeltettek, a bennük foglalt munka mennyiségénél arányosan alacsonyabb arányban cserélődnek az egyenlő

¹⁾ Hegedüs Loránd a M. Gy. O. Sz.-nek ankétján: *Közlemények* i. sz. 10–11. lap.

profit tendenciája folytán. Jelen esetben különben egyszerűen azt is mondhatjuk, hogy az árúk termelési költségük arányában cserélődnek ki, termelési költség alatt értve a fölhasznált nyersanyag, fixtőke-amortisatio és reális munkabér összegét, hozzávéve az átlagos reális profitot. Az árúk cserearányán a cserét közvetítő pénz árváltozása mit sem változtat.

Tegyük fel, hogy valamely országban tiszta papirvaluta van, azaz nincs semmi aranypénz, sem aranyfedezet. Ez esetben szintén állani fog az, hogy a különböző árúk termelési költségük arányában cserélődnek ki, azonban a cserét közvetítő papirpénzben kifejezett árúk nagyon is változó lesz. Ha fölteszszük, hogy azonos mennyiségű papirpénz állandó circulatiosebességgel van forgalomban, az árak papirpénzben kifejezve egyenletesen csökkenni fognak, ha az árúforgalom emelkedik, mert ugyanazon papirpénzmennyiséggel most sokkal nagyobb forgalmat kell lebonyolítani. Az árúforgalom csökkenésével viszont az árúknak a papirpénzben kifejezett árai egyenletesen emelkedni fognak.

Viszont a forgatandó árumennyiség relativ constantiáját föltételezve, az árak egyenletesen emelkedni fognak a papirpénz szaporodásával. Ha a papirpénz nagyon megszorodik, úgy értéke teljesen elvész, az árak benne kifejezve hihetetlen magasságot érnek el. Példa rá a francia assignáták története.¹⁾

Az aranyra azonban ez az eset nem áll, mert az arany nemcsak a cserét közvetítő eszköz, mint a papirpénz, hanem önálló belső értékkel is bír, mert termelése költségbe kerül; ezt az arany fémértékének nevezik. Föltéve azt az irreális esetet, hogy a forgalomban levő aranypénz valamely országban kelleténél több volna, t. i. több, mint a mennyi a forgalomra szükséges, az aranypénz éppenséggel nem veszítené el értékét, mint a papirpénz hasonló esetben, az árak nem emelkednének, hanem az arany kivándorolna az illető országból rudak alakjában. Viszont az aranypénz — szabad verést tételezván fel, — nem is emelkedhet felül belső fémértékén, csak igen csekély mértékben.

Az ezüstpénz sem sülyedhet soha világpiaczi fémértékén alul, ellenben ha valamely országban törvényes fizetési eszközt képez, úgy zárt verés esetén, midőn tehát mennyiségét nem lehet szaporítani, ha az árúforgalom nő, fémértékén felül is emelkedhet, éppúgy, mint a papirpénz. Így pl. 1879 után, midőn a szabad ezüstpénzverést a monarchiában beszüntették, az o. é. ezüstforint értéke függetlenné vált az ezüst fém-

¹⁾ K. Hilferding: *Das Finanzkapital*. Marx-Studien, III. Band, Wien, Ignatz Brand. 1910. 24. lap.

értékétől és tisztán az áruforgalom igényei szerint alakult; vásárló-képessége jóval nagyobb volt, mint ugyanolyan mennyiségű veretlen ezüsté¹⁾. Ezen jelenség oka, hogy csak a vert ezüst képez törvényes fizetési eszközt.²⁾

Papirvaluta és korlátolt verésű ezüstmennyiség esetén tehát a pénz az általa forgatott arany mennyiség értékétől függ; itt áll a kvantitás-theoria. Ellenben az aranynál, mely önálló belső értékkel bíró világgazdasági árucikk,³⁾ a kvantitás-theoria nem érvényes és az arany mennyiség szaporodása nem oka a mostani drágulásnak.

De ha ezen theoretikus tarthatatlanságát a dolognak figyelmen kívül is hagynók, akkor is be lehetne bizonyítani, hogy a mostani drágulás nem eredhet az arany mennyiség szaporodásából. Erre a célra ezen tan két formáját külön kell vennünk.

A primitívebb forma szerint tisztán az egyes évek termelésadatait veszik tekintetbe és azt állítják, hogy a drágulás arányos az aranytermelés nagyobbodásával. Az aranytermelés az utolsó [években a következőképp alakult.

Az 1900-as év termelését 100-nak véve volna kb :

	Kgr.	o-ban.
1900	383.049	100
1901	392.705	102
1902	446.490	117
1903	493.083	130
1904	522.686	137

¹⁾ Die oestreichischen Silbergulden waren in diesen Jahren überwertet, das heisst ihre Kaufkraft war höher als die des in ihnen enthaltenen Silbers: die Differenz betrug im Jahre 1889 für 100 Silbergulden 14 fl. 95 kr. in Goldgulden: K. Spitzmüller: *Die oestr. ungarische Währungsreform. Zeitschrift für Volkswirt Socialpolitik und Verwaltung* 1902. 339. lap.

²⁾ Der Mehrwert des geprägten Geldes (so bei Währungen mit gesperrter Prägung) beruht darauf, dass nur das geprägte Metall, nicht auch das ungeprägte Metall die Functionen als Geld erfüllen kann und dass der Staat sich weigert, auf Verlangen das Metall in geprägtes Geld zu verwandeln.

Auch der Wert des uneinlösbaren Papiergeldes beruht ausschliesslich darauf, dass es vom Staate für die wirtschaftlich gänzlich unentbehrlichen Functionen des Geldes privilegiert ist.

Der Wert beider Arten von Geld beruht weder auf dem Werte des Stoffes an sich (mely a papirpénznél majdnem nulla), sondern ausschliesslich (?) auf den ihnen beigelegten Character als gesetzliches Zahlungsmittel. K. Helfferich. *Das Geld.* Leipzig 1903. 81. lap.

³⁾ Als Mass der Werte kann Gold nur dienen, weil es selbst Arbeitsproduct ist. K. Marx: *Das Kapital.* I/63.

	Kgr.	%-ban.
1905	568.232	148
1906	605.632	158
1907	620.723	162
1908	664.958	174
1909	674.336	177

Vagyis a primitivebb magyarázat szerint az összes áraknak 1900 óta 77⁰/₀-kal kellett volna emelkedni, a mi nyilván helytelen. De az egészset lerontja az a tény, hogy 1883 és 1895 közt az aranytermelés megduplázódott, a nélkül, hogy az árak emelkedtek volna.¹⁾

Az arany abban különbözik minden más terméktől, hogy kopástól és ipari célokra való felhasználásától eltekintve, fölhalmozódik; az áruforgalom lebonyolítására tehát nem az évi termelés, hanem az összes forgalomban levő arany mennyiség szolgál. A quantitástheoria helyesen úgy volna alkalmazható, hogy az összes arany mennyiséget hasonlítjuk össze a forгатandó árú mennyiséggel.

V. Lexis 1900-ban az európai kulturkörben létező vert és nem vert aranykészletet 35.500 millió M, 123 millió kgr. szinaranyra becsüli.²⁾ 1901—1909-ben az ujonnan termelt szinarany mennyisége, fönti statisztika szerint 4,968.845 kgr. Természetesen ez az ujonnan termelt arany mennyiség nem szolgált a maga egészében az áruforgalomra: az ujonnan termelt arany egynegyed³⁾ vagy egyharmad⁴⁾ része ipari célokra fordítatik.

Ezenkívül nagymennyiségű kivert aranyat is feldolgoznak ipari célokra, továbbá kopás által is veszít a meglévő mennyiség súlyából stb. Mindezt figyelembe véve, a forgalomban levő arany mennyiség szaporodását az utolsó tíz évben legfeljebb 3·2 millió kgr.-ra, az 1900-as készlet egynegyedére becsülhetjük, a mi 25⁰/₀ szaporulatnak felel meg. Ha tehát felteszszük a quantitástheoria helyességét, úgy ma az áraknak 25⁰/₀-al kellene magasabbaknak lenni, mint 1900-ban, ha a forгатott árú mennyiség azonos maradt volna.

¹⁾ *Statistisches Handbuch für das Deutsche Reich*. 31. évfolyam. 1910. Berlin, Puttkammer és Muhlbrecht.

»Von 1883 bis 1895 verdoppelte sich die Goldproduction und hob die Preise doch nicht. G. Schmoller: *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*. Leipzig, 1908 II. 165.

²⁾ V. Lexis: *Handbuch der Volkswirtschaftslehre*. I/667.

³⁾ K. Helferich: *Der deutsche Geldmarkt 1895—1902. Schriften des Vereins für Socialpolitik*. Nr. 110. 5. lap.

⁴⁾ »Az ipari évi szükségletét az utóbbi években legkevesebb 600 millió koronára, vagyis a termelés egy harmadánál többre kell becsülni, míg a transzáli bányák fölfedezése előtt az évi termelés felét tette ki.« V. Lexis: *Aranytermelés és aranyérték. Magyar pénzügy*. 1911. jan. 26.

Ez azonban egy irreális feltevés: noha nem rendelkezünk statisztikai adatokkal a világforgalomra nézve (a külkereskedelmi forgalom csak kis töredéke a tényleges forgalomnak) senki sem fogja tagadni, hogy a termelés és a forgalom az utolsó tíz évben igen nagy mértékben emelkedett. Néhány termelési adat álljon itt példaképp.

A világtermelés volt, ezer tonnában: ¹⁾

	1900	1909	Emelkedés ^{0,0} -ban
Vasércz	91.888	136.500	48
Nyersvas	40.726	61.000	50
Köszén	725.000	980.000	35
Ólom	871.3	1.081.9	24
Réz	528.6	853.2	61
Petroleum	191.659	361.400	88
Buza (millió q)	757.1 (átlag 1898-1902)	991.3 (1910. becslés)	31
Gyapot	15.513	22.467	45
Selyem	16.767	24.200	44
Répacukor	4.936	6.369	29

Ezen adatok azt mutatják, hogy a világtermelés általános fokozódása az utolsó tíz évben fölülmulta vagy legalább is lépést tartott az aranytermelés fokozódásával; a mostani drágulást tehát a kvantitás-theoria alapján, még ha helyes volna is, sem lehetne az aranykészlet gyarapodásával megmagyarázni. De a kvantitás-theoria alapján semmiképp sem lehet a mostani drágaságot magyarázni, mert hisz manapság csak egy igen kis része a tényleges áruforgalomnak bonyolítatik le arannyal, túlnyomó része bizalmi papírok, clearing, cheque, átírások által. „A forgalomnak nagy, Amerikában és Angliában legnagyobb része, mondja Lexis, érczpenz igénybevétele nélkül hitelforgalmi eszközökkel bonyolítatik le, még pedig újabb időkben mindinkább cheque-ek útján, a melyek nem beváltásra, hanem a leszámolási forgalomban való compensálásra vannak szánva.²⁾ Az arany, illetve a pénz ez esetben csak mint ideális egység, mint számoló pénz szerepel.“³⁾

Hogy a tényleges forgalomnak valamivel kisebb vagy nagyobb részét lehetne-e aranyban lebonyolítani, ez ilyenformán az árakra befolyást nem gyakorolhat. *Az árak emelkedését vagy csökkenését csak akkor lehetne az arany mennyiség szaporodásával magyarázni, ha kizárólag*

¹⁾ *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Österr.-Ungarn 1911. évfolyam és Statistisches Handbuch für das deutsche Reich 1910.*

²⁾ V. Lexis: *Aranytermelés és aranyérték. Magyar Pénzügy 1911. jan. 26.*

³⁾ »Die Abrechnungsstelle der deutschen Reichsbank verrechnete 1909 Papiere im Werte von 51.427.5 Millionen Mark, um 10% mehr, als 1908. Hievon 78% compensiert.« *Volkswirtschaftliche Chronik 1909/930.* Hasonló arányban emelkedik a clearing-forgalom a culturvilág többi országaiban is.

effectiv arannyal bonyolittatnának le a mai társadalom összes cseréi. Mivel azonban a cserék túlnyomó és folyton növekvő részében az arany csak mint számolási pénzegység szerepel,¹⁾ az effective létező arany kisebb vagy nagyobb mennyisége nem lehet az árakra befolyással.

Végül még egy megjegyzést:

Ha az arany viszonylagosan nagyobb mennyisége volna a drágaság oka, úgy minél kisebb a forgatandó árúmenyiség, annál magasabbaknak kellene lenni azonos aranykészlet mellett az áraknak. Tényleg fordítva van; pangáskor, mikor kicsi az árúforgalom, az árak alacsonyok, noha az aranykészlet ugyanakkora, mint előbb volt és így a *quantitas-theoria* szerint az áraknak magasabbaknak kellene lenni.

Azt hiszem, teljes evidentiával bebizonyítottuk, hogy az arany-mennyiség szaporodása nem lehet a drágaság okozója; vizsgáljuk meg most, vajjon az aranytermelés megolcsóbbodása okozhatta-e a jelenlegi drágaságot.

A *classicus* nemzetgazdaságtan csakugy, mint a *socialista* közgazdászok, valamint a jelenkori polgári tudósok túlnyomó többsége azt vallja, hogy a pénz értéke nem mennyiségétől, hanem az anyagát képező fém termelési költségétől függ. Az aranytermelés megolcsóbbodása folytán a nyersarany kilogrammja kevesebbet ér. A nyersarany olcsóbbodása pedig természetesen a belőle vert pénz olcsóbbodását idézi elő.

Tudjuk ugyanis, hogy az arany- és a nyersarany ára között sohasem áll fönn különbség; a londoni piacon a nyersaranynek vert-aranyban kifejezett ára legfeljebb 10⁰/_o-nyi ingadozást mutat. Ez nem is lehet másképp, mert a különböző jegybankok (német, francia) fix áron vagy nagyon csekély áringadozással (angol, osztrák-magyar) minden piacra kerülő arany-mennyiséget átvesznek. Ezenkívül az ausztráliai, amerikai és angol stb. pénzverdék kötelesek mindenkinek a nyersaranyát ingyen, vagy minimalis verési díjért aranyérmekké kivenni.²⁾

¹⁾ »Umsatz der deutschen Reichsbank pro 1 Mark der durchschnittlichen Golddeckung der Giro Guthaben:

1895 . . .	622 M.	1902 . . .	731 M.	1905 . . .	979 M.
1900 . . .	922 »	1903 . . .	898 »	1906 . . .	1.279 »
1901 . . .	758 »	1904 . . .	976 »	1907 . . .	1.464 »

Joseph Esslen: *Conjunctur und Geldmarkt* 1902—1908 Berlin. Cotta 1909.

²⁾ »Das neuproduzierte Gold kann, wie gross auch seine Menge sein mag, bei zahlreichen Münzstätten sofort mit gar keinen oder sehr geringfügigen Kosten in Geld verwandelt werden, was gleichbedeutend ist mit seinem Verkauf zu einem festen Preise« V. Lexis. i. m. 101. l.

»Es Leuchtet ein, dass Wertveränderungen in Rohmaterial auf diese Weise gar nicht in Erscheinung treten können. Denn der Münze und dem Barren ist die

A nyersarany olcsóbb termelése folytán beállott értékcsökkenése tehát változatlanul kell hogy átmenjen a vert aranypénz értékére; csökkenvén a vert aranypénz értéke, az árúk megdrágulnak és pedig nemcsak azok az árúk, melyek effectiv aranyért cserélődnek ki, hanem az összes árúk, mert hisz az „idealis“ számolóegységül szolgáló aranypénz értéke is megkisebbedett a tényleges aranypénz értékvesztése folytán.

A tudósok számtalan nyilatkozatából itt csak taláalomra közlünk kettőt, két politikai és tudományos szempontból teljesen különböző irótól: Schmoller: „A pénz értéke azon fém termelési költségeihez alkalmazkodik, a melyből áll“. ¹⁾

O. Bauer: „Az arany termelési költségeinek leszállása valószínűleg egyik oka a mai drágaságnak. Ma minden árúért több pénzt, több aranyat kell adnunk, mert minden aranydarabban ma kevesebb társadalmi munka van megtestesítve, mint azelőtt“. ²⁾

Bármily helyesnek, sőt nyilvánvalónak látszik is az a nézet, hogy az arany termelési költségének megolcsóbbodása folytán a pénz vásárlóképessége kisebb lesz és általános drágulás keletkezik, bármily általánosan elfogadott is ez a tétel, még sem tarthatjuk helyesnek, és pedig a következő okokból:

A termelési költség kisebbedése nem minden árú csereértékét szállítja le, hanem csak azokét, a melyeknek termelése — a szükséglethez képest — korlátlanul szaporítható. Az olyan árúk csereértékét ellenben, melyeknek termelése nem szaporítható korlátlanul, mindenkor a legrosszabb körülmények közt termelt, a szükséglet fedezésére még szükséges árú termelési költsége szabja meg; más szóval kifejezve, a legrosszabb körülmények közt termelt árúba foglalt munkamennyiség. Az arany pedig nem az előbbi, hanem az utóbbi csoportba tartozik; *a termelési költség kisebbedése tehát nem az arany és vele a pénz értékcsökkenését idézi elő, hanem a kisebb termelési költség surplus-profit, illetve különbözeti bányajáradék alakjában az aranytermelőké lesz.*

Az aranytermelés viszonyainak részletesebb analysise világossá teszi ezt.

Minden tetszés szerint termelhető árú ára leszáll, ha valamely ujitás

---

Substanz gemeinsam. Das Gemeinsame zweier Dinge kann aber nicht den Gegenstand eines Vergleiches bilden». Fr. Koch: *Der Londoner Goldverkehr* Berlin. Cotta 1905. A *Münchener Volkswirtschaftliche Studien* 73. kötete.

»Der Preis des Goldes, gemessen in der Münze desselben Metalls, kann nicht variieren (bei freier Prägung).« Hilferding i. m. 36. lap helyeslőleg idézi Fullarton: *On the regulation of currencies* 2-ik kiadás 1845, 59. lap.

¹⁾ G. Schmoller i. m. 365. lap.

²⁾ O. Bauer: *Die Teuerung*. 40. l.

által a termelése olcsóbbá válik, leszáll, mert az új eljárással is meg lehet termelni az egész szükségletet. A verseny folytán az üzemek vagy átmennek az új termelési módra, vagy tönkremennek, mert drágábban termelnek az átlagosnál.

Nézzük, hogy áll a dolog az aranybányászatban?

Ha valaki egy aranybányát akar műveltetni, úgy egy kilogramm arany megtermelésének maximalis költsége teljes pontossággal adva van; a költségnek nem szabad nagyobbak lenni, mint a termelésre előre kiadott vert arany mennyiségének.

A mely bányában egy kilogramm arany ennyi vert, már forgalomban lévő aranyért ki nem termelhető, az a bánya nem művelhető.¹⁾

Az arany termelési költsége ugyanis nem a termelt színarany mennyisége, hanem a feldolgozott nyersarany érczmenyisége és a bánya mélysége szerint alakul, tehát a színaranyra nézve egyáltalán nincs egységes termelési költség, mely értékét meghatározná. A gazdag aranyérczet tartalmazó bányában egy kilogramm színarany megtermelése talán egyötödébe kerül, mint egy másik szegényebb bányában, mely azonban még mindig művelhető, mert egy kilogramm arany még mindig egy kg. vert aranynál kisebb mennyiség kiadásával termelhető meg.²⁾

Minthogy a termelt arany quantitative teljesen egyforma, a kisebb termelési költséggel termelő bánya aranyának az értéke sem lesz kisebb az összes árukkal szemben, mint a már forgalomban levő aranyé, az ilyen bányák hatalmas surplus-profitot fognak termelni, óriási járadékot fognak hozni.

Az aranytermelésnek az utolsó években beállott olcsóbbodása tehát csak azt eredményezte, hogy olyan bányák, melyek régebben nem voltak művelhetők, most művelés alá vonattak, minek folytán a gazdagabb bányák rentéje éppen úgy emelkedett, mint a termékenyebb földek járadéka, ha rosszabb minőségű földeket kell művelés alá venni. Hogy az aranybányászatban nincs a színaranyra vonatkozó egységes termelési költség, hanem differentialjáradék forog, arról meggyőződhetünk, ha az aranybánya-vállalatok sorsát figyelemmel kíséjük.

Legalább fele a bányáknak nem boldogul, egy darabig veszteséggel dolgozik, azután beszünteti az üzemet,³⁾ míg mások óriási, a befektetett tőkével arányban nem álló profitot hajtanak.

¹⁾ „Gold findet seinen Tauschwert gegenüber den Waren fertig vor, soweit er sich in den Welthandelspreisen abspiegelt.“ V. Lexis i. m. 101. lap.

²⁾ Lásd részletesen Max Epstein: *Die englische Goldminenindustrie*. Dresden, V. Böhmert, 1909.

³⁾ „Der eigentliche Goldbergbau ist in den meisten amerikanischen, australischen und afrikanischen Minen verlustbringend gewesen; nur eine verhältnismässig kleine Anzahl von Gruben hat grosse Gewinne und zugleich grosse Rotherträge ergeben.“ V. Lexis, i. m. 101. lap.

A differential-rente főforgását bizonyítja az üzemben levő bányavállalatok folyton változó és óriási különbségeket föltüntető osztaléka. Ugyanazon vállalat osztaléka egymásra következő években 0°/_o és 400°/_o közt váltakozik, némely vállalat tíz év alatt 60°/_o, másik vállalat 2600°/_o osztalékot fizetett.¹⁾

Az üzleti eredmény bizonytalansága és változékonyságának bemutatására álljon itt néhány délafrikai aranybánya-vállalat osztalékának kimutatása az utolsó tíz évben százalékban:²⁾

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Anglo French Exploration	8	27 ^{1/2}	17 ^{1/2}	—	20	—	—	—	10	12 ^{1/2}
Consolited Gold	—	25	—	12 ^{1/2}	15	—	12 ^{1/2}	20	35	35
East Rand	—	—	25	20	20	—	45	212 ^{1/2}	40	40
Ferreira	—	100	187 ^{1/2}	250	262 ^{1/2}	300	300	300	600	300
General Mining	—	10	10	—	20	—	—	—	5	15
Globe and Phoenix	50	35	—	—	22 ^{1/2}	27 ^{1/2}	15	22 ^{1/2}	35	125
Premier Deffered	—	—	—	—	400	400	400	—	200	200
South Afrika Gold Trust	50	50	—	12 ^{1/2}	15	—	—	10	25	25
Rand Mines	—	80	—	100	100	180	130	190	350	220

Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy az osztaléknak ezen horribilis ingadozásai bizonyítják azon állításunkat, hogy az aranytermelésnél nincs egységes termelési költség, hanem minden bányaművelésbe vétetik, melynek művelése által egy súlyegység arany termelése kevesebb reális kiadást okoz, mint a mennyit az adott árviszonyok mellett érte vásárolni lehet. Az ujonnan termelt arany, került legyen termelése bármily sok vagy kevés költségbe, értékét a piacon készen találja, vásárló képességét a már forgalomban levő arany vásárlóképessége szabja meg;

¹⁾ Lásd M. Epstein, i. m. 94. passim.

²⁾ *Deutscher Börsenkalender 1911*, Beilage zur *Frankfurter Zeitung*.

A Börsenkalender összesen 77 délafrikai aranybánya-vállalatot sorol föl; ezek közül 1910-ben:

nem fizetett osztalékot	11 vállalat
1— 10 ^o / _o „ fizetett	17 „
11— 30 ^o / _o „ „	27 „
31— 50 ^o / _o „ „	12 „
51—100 ^o / _o „ „	5 „
101—300 ^o / _o „ „	5 „

Az összes bányák átlagos osztaléka 32·7°/_o. Pedig az aranybánya-vállalatok kifizetett osztaléka nem is ad helyes képet a valódi rentabilitásról, mert az alaptőke legnagyobb része csak *fictiv* tőke, „Gründergewinn“. Lásd M. Epstein: *Die englische Goldminenindustrie*. 15. lap.

az újonnan termelt arany olcsóbb termelési költsége bányajáradék alakjában mutatkozik,¹⁾ nincs és nem lehet áremelő hatása.

Az aranytermelés ezen sajátsága folytán nem lehet még hozzávetőleg sem megállapítani, hogy új gépek alkalmazása által mennyiben csökkent a termelési költség. Nagyarányú csökkenésről nem lehet szó, mert alapvető technikai újítás az utolsó tíz évben nem történt, viszont a munkabérek a munkáshiány folytán állandóan emelkedők. Az 1909. évi johannesburgi consuli jelentés a kedvezőbb munkásviszonyok folytán 11⁰/_c-ra becsüli a termelési költség olcsóbbodását 1908-al szemben; pár hónappal utóbb azonban ismét munkáshiány van a délafrikai bányákban.²⁾

Az aranytermelés olyan arányú olcsóbbodásáról, mely a drágaság mostani mérvét csak meg is közelítené, szó sem lehet.

Azok az írók, a kik az aranytermelés olcsóbbodásában látják a mostani drágaság okát, csodálatosképpen még kísérletet sem tesznek arra, hogy analysálják azt a folyamatot, a mely által a föltételezett olcsóbb aranytermelés drágulást okozna.

Ha valamely iparágban egy új olcsóbb termelési módot találnak ki, az illető iparcikkek termelői közt verseny fog létesülni. Azonban a termék ára nem fog rögtön leszállni az új, olcsóbb termelési költség niveaujára, hanem csak azon arányban, a mint az új termelési móddal dolgozó termelők képesek a piacz egész szükségletét ellátni, a drágábban termelőket kiszorítani.

¹⁾ A bányák rentéjéről l. Stuart Mill: *Grundsätze der politischen Ökonomie* 340. l. „Es ist Tatsache, dass Bergwerke von verschiedenen Graden der Ergiebigkeit bearbeitet werden, und weil der Wert der gewonnenen Produkte den Produktionskosten des schlechtesten Bergwerks (zusammen in Rücksicht der Ergiebigkeit und der Lage) entsprechen muss, so ist der Ertrag der besten Bergwerke nach Verhältnis bedeutender. Alle Bergwerke, deren Ertrag grösser ist, als derjenige der schlechtesten, *gewähren eine Rente, welche diesem Überschusse gleichkommt.*“

²⁾ 1909. évi *Consuli jelentés* Johannesburgból:

„Az aranybányákra nézve legfontosabb az a körülmény, hogy a költségeket leszállították. Ezt azért érték el, hogy nemcsak a fekete munkásoknak munkaképességét, hanem a fehérekét is fokozták, a sztrájk teljesen eredménytelenül végződött. Így azután a munkabérek nagyobb összhangba hozták a teljesített munkával. A termelési költségek leszállításának fontossága nemcsak abban rejlik, hogy az ércz nagyobb jövedelmet biztosítson, hanem inkább abban, hogy nagyobb mennyiségű érczet fejtenek ki, *a miről annak előtte a nagyobb termelési költségekre való tekintettel le kellett mondani.* A munkaerő olcsóbbodása folytán az érczben szegényebb darabokat is meg lehetett munkálni.“

Pár hónappal utóbb azonban ismét rosszabb a helyzet. „A lefolyt évnegyedben nyomasztólag hatott az aranybányák gyöngébb termelési eredménye, és a délafrikai bányarészvények értékének ezzel kapcsolatos csökkenése. Ez a körülmény a munkásviszonyok kedvezőtlen alakulásában nyeri magyarázatát.“ 1909/IV. 1608. old.

Ha az olcsóbb termelési mód oly természetű, hogy nem általánosítható, hogy az általa termelt árukkal nem lehet csak a piacz egy részének szükségletét kielégíteni (pl. ha az ujtás helyi jellegű, olcsó vizierő, földgáz kihasználása), nem lesz verseny és nem lesz árcsökkenés. A kik az átlagnál olcsóbban tudnak termelni, nem fognak lemenni az árral, ha termelvényüket a magasabb áron is el tudják helyezni. Verseny és árleszállítás csak ott áll be, hol a termelés olcsóbb költség mellett tetszőlegesen gyarapítható. A termelő ugyanis a legnagyobb profitmennyiséget igyekszik realizálni, tehát csak akkor fogja termékének árát leszállítani vagyis egységenként kisebb profittal megelégedni, ha az eladott egységek számának szaporításával összprofitja mégis nagyobbodni fog.

A nyersaranytermelők abban a kellemes helyzetben vannak, hogy nem kell nekik versenyezni, mert összes terméküket el tudják a piaczon adott árban helyezni; nincs az a nagy arany mennyiség, melyet a kapitalista országok központi bankjai szívesen át ne vennének.¹⁾

A szükséges arany megszerzése és megtartása a jegybankok legfőbb gondját képezi, a közgazdasági tudósítások féltő gonddal emlékeznek meg az arany ki- vagy beáramlásáról valamely országba.²⁾ Minden gazdasági válság alkalmával kitűnik a kapitalista társadalom aranykészletének elégtelensége; a folyton gondosabban kifejlesztett hitelrendszer nem szolgál más czélt, mint a szűkös arany mennyiség pótlását. Minden az aranybányákból jövő nyersarany vevőre talál, verseny az eladók közt nincsen. Ha pedig az összes ujonnan termelt aranyat a régi áron el lehet adni, vagyis ha a most érkező kisebb termelési költségbe kerülő nyersaranyért ugyanannyi vert aranyat vagy más árút lehet kapni, mint az előző legnagyobb termelési költséggel termelt, már forgalomban levő aranyért, úgy teljesen ki van zárva, hogy az aranytermelés olcsóbbodása árdrágulást idézhessen elő. A legujabb amerikai válság is csattanósan bizonyította a meglevő arany mennyiség elégtelenségét. Az angol bank 7⁰/₀-ra emelte a kamatlábat, hogy az aranyelvonást megakadályozza, a francia bank sietett 50 millió frank aranyat kölcsönözni az angol banknak. Amerikában oly nagy volt a bizalom megrendülése folytán a

¹⁾ Beim heutigem Stande der Goldgewinnung wird das neu produzierte Gold in der angebotenen Menge auch ohne Zwang begierig gekauft. Bis jetzt liegt die Sache beim Golde so, dass ohne internationale Abrede eine Menge kauffähige Abnehmer bereit sind zu bestimmten Preisen Gold aufzunehmen. V. Lexis: *Handwörterbuch d. Staatswissenschaften*, Artikel. Edelmetalle.

²⁾ „Die Angst, die das moderne Banksystem vor dem Goldabfluss hat, übertrifft alles, was das Monetarsystem, dem Edelmetall, der einzig wahre Reichtum ist, je erträumt hat. Marx: *Kapital* 3/440. Lásd továbbá Schmoller i. m. II/162. 1. Hilferding i. m. 39. lap. Lexis i. m. 130. lap.

pénzhiány, hogy nemcsak az aranynak, hanem még az állami papírpénznek is agiója volt.¹⁾ Ily körülmények közt minden ujonnan érkező arany mennyiséget az eddigi áron örömmel átvesznek.

Hogy aranyfölöslegről szó sem lehet, bizonyítja az arannyal nem fődözött bankjegyforgalom állandó növekedése a capitalista országokban, valamint a giro- és clearing-forgalom hihetetlen emelkedése. A londoni Clearinghouseban 1907-ben 255 milliárd M. követelést egyenlítették ki, a nélkül hogy egy pénzdarab vagy egyetlen bankjegy gazdát cserélt volna. A német Reichsbank által bevezetett Clearing 1907-ben 45 milliárdra rugott.

Mindezek az intézmények az aranyhiány által okozott forgalmi nehézségek kiküszöbölését célozzák. Mindebből kitűnik, hogy az aranytermelők közt verseny nem lévén, az olcsóbb termelési költség, nem kisebbiti az arany vásárlóképességét más árukkal szemben és nem lehet oka a drágulásnak. A kik mégis azt vitatják, hogy a drágaság oka az olcsóbb aranytermelés, azoknak kötelességük kimutatni, hogy milyen úton-módon történhetik ez meg, midőn a verseny hiányzik. A drágaság nagy irodalmában csak egy ilyen kísérletet találtam, az sem helytálló.

Ottó Bauer különben kitűnő művében a következőt mondja: „Az aranybányák tulajdonosai a kitermelt aranyat a pénzverdéknek és bankoknak adják át. Érte vert pénzt vagy váltót, aranyra szóló utalványt kapnak. Ezzel először a termelés költségeit fizetik ki. A termelt arany mennyiségnek a termelési költségek fölötti fölöslege az övék... Ez annál nagyobb, minél kisebbek a termelési költségek. Ezért a fölöslegért árút vásárolnak. Az aranytermelők nem növelik az árúkészletet, mert aranyat, nem árút termelnek, növelik ellenben az árúk utáni keresletet. Ezt annál inkább növelik, minél nagyobb a termelés többlete a költségek fölött. A növekvő kereslet árúk után azonos készlet mellett az árúk árát emeli. Ez uton az arany előállítási költségeinek leszállása az árúk árát növeli.“²⁾ Bauer ezen fölfogásának tarthatatlanságát könnyű kimutatni.

A világ aranytermelésének értéke 1909-ben 1881 millió márka volt. Tegyük föl, hogy a termelők haszna a termelés olcsóbbodása folytan teljes 25⁰/₀-ot tett volna ki; ezen rendkívül túlzott föltevés esetén az aranytermelők haszontöbblete 470 millió márka. Ekkora összeggel nagyobbodna tehát a kereslet. A világ árú mennyiségéhez képest azonban az egy végtelen kicsi mennyiség; hisz Magyarország buzatermésének az

¹⁾ Maurice Ansiaux: *Solidarité monétaire internationale. Revue d'Economie politique 1910.*

²⁾ *Die Theureung.* 39. 1.

értéke rendszeren kétszer ekkora. A keresletnek ilyen végtelen kis megnövekedése az árakban észrevehető emelkedést elő nem idézhet, Bauer magyarázata tehát teljesen alaptalan.

A drágulás oka tehát sem az arany mennyiség szaporodása, sem az aranytermelés olcsóbbodása nem lehet. Hogy mégis unos-untalan ezzel hozakodnak elő, abban leli magyarázatát, hogy a földbirtokos- és nagytőkés osztályok érdekeit védő tudományos és napi sajtó igyekszik a drágulást egy természetes tényező, az aranytermelés viszonyaiból magyarázni. Ez a magyarázat még azzal az előnnyel is jár, hogy nagyon kényelmes, nagyon egyszerű, és fölmenti az embereket a dolgok behatóbb analysisének fáradságos munkájától.

Varga Jenő.

Az angol vámpolitikai mozgalom. I.

I.

I. fejj. A kedvezményes és védővamos mozgalom történetének rövid vázlata.

A mai nagybritanniai védővamos mozgalom megértéséhez feltétlenül szükséges, hogy a mozgalom egész multját, történetét ismerje az ember. És pedig azért, mert egyrészt nagyon el van terjedve az a nézet, hogy az egész mozgalomnak Chamberlain a megteremtője és előtte ilyen törekvések nem is léteztek volna a modern Nagybritanniában, másrészt csak így látja az ember, hogy ezen, a huszadik század elején vehemens erőre kapó törekvések minő régi eredetűek. Anglia s a szabad kereskedelem előttünk azonos fogalmakká váltak, holott ott is mindig voltak védővamos törekvések.

Nem célom a mozgalom történetével behatóan foglalkozni, csak röviden akarom feltárni ama hatásban levő erők eredetét, azoknak a multban való megnyilatkozásait s ama közvetlen okokat, melyek Chamberlain fellépéséhez vezetve ez évtizedes mozgalmakat betetőzték.

A gabonavámoknak 1846-ban való eltörlését nagy gazdasági fellendülés követte, mely tetőpontját 1872-ben érte el. A védővamosok elhallgattak. Valahányszor azonban egy súlyosabb kereskedelmi pangás állott be a szigetország területén, a védővamos törekvések is felütötték fejüket. Különösen súlyos és hosszú volt a nyolczvanas évek elején uralkodó pangás, s ezzel egyidejűleg lépett fel a védővamosok első, „Fair Trade“ jelszó alatti mozgalma. Salisbury lord kormányraléptekor országgyűlési bizottságot küldenek ki a pangás okainak tanulmányozására. A többségi jelentés a pangás okát az általános túltermelésben találja, a kisebbségi ellenben Anglia kereskedelmi politikájában és orvosságául a vámvédelmet ajánlja. De más, a védővamos törekvések megerősítését bizonyító jelenség is észlelhető. Ilyenek azon parlamenti küzdelmek, melyeket az idegen államok czukorkiviteli politikája ellen folytattak, a különböző állategészségügyi törvények, melyek egészségügyi rendszabá-

lyok örve alatt a hazai állattenyésztésnek nyújtottak védelmet, az áruvédjegy-törvény, mely szerint minden Angliába bevitt árún rajta kell lenni az előállítás helyének, a mi egyébként a szándékolttal ellenkező hatást eredményezett. Különösen sokat vártak a „Fair Trade“-ek az 1885-ben kormányra került Salisbury lordtól, a ki azonban, minthogy kormányzásában a szabadkereskedelmi liberális unionistákra is szüksége volt, semmit sem tehetett.

A kereskedelem szabadságát azonban még egészen más oldalról is veszély fenyegette. Az angol közvéleménynek a gyarmatokról való felfogásában lényeges változás állott be. A szabadkereskedelmi iskola a gyarmatoknak az Angolországtól idővel való elszakadását természetesen találta és mindkét félre előnyösnek tartotta. Cobden, Bright, sőt Gladstone is alig várták, hogy ez bekövetkezzék. Nézetük szerint Nagybritannia az elszakadás után is épügy kereskedhetnék egykori gyarmataival, mint most, viszont azonban megszabadulna ama kiadásaitól, melyeket neki gyarmatai okoznak. Lassanként teljesen megváltozott a felfogás ez irányban. A gyarmatok elszakadása csak nem akart megtörténni, viszont Nagybritannia is szükségét érezte annak, hogy mindinkább gyarmataira támaszkodják az európai hatalmak elzárkózásával szemben. Szóval erősödőben volt az imperialistikus mozgalom. E mozgalomnak kétféle iránya különböztethető meg.

Az egyik csupán a politikai kapcsolatot kívánta szorosabbra vonni, a másik azonban a szorosabb kereskedelmi egyesülésre irányult s ez utóbbi kifejezésre jutott a kereskedelmi pangás vizsgálatára kiküldött fentemlített bizottságnak kisebbségi jelentésében is.

Az imperialistikus érzelmek ily megerősítése közepette ült egybe először a gyarmatok conferentiája 1887-ben. Itt tárgyalásra került a kapgyarmati kiküldöttnek, Hofmeyrnek azon indítványa, hogy a birodalom hadügyi kiadásának fedezésére úgy Nagybritannia, mint a gyarmatok minden külföldről behozott áru után 2°/o érték vámot szedjenek. Az indítványt elvetették.

A kereskedelmi egyesülés kérdése azonban nem tűnt le a napirendről. 1892-ben a birodalmi kereskedelmi kamarák Londonban megtartott congressusán azt az indítványt terjesztették elő, hogy a birodalom egyes részei kölcsönösen vámkedvezményben részesítsék egymást. Az indítványt nem fogadták el, többségben voltak a szabadkereskedelmi nagybritanniai kamarák.

Más lett azonban a sorsa azon hasonló értelmű indítványnak, melyet 1894-ben, a gyarmatok második, ottawai conferentiáján tárgyaltak. Kimondták ugyanis, hogy kívánatosnak tartják, hogy 1. Nagybritannia és gyarmatai közt kedvezményes vámtételek lépjenek érvénybe, 2. addig

is, míg Nagybritannia erre kapható, létesítsenek egymás közt a gyarmatok ily egyezményeket, 3. ezekbe a délafrikai vámegegyesülés is bevehető legyen. Mindezen indítványok csak a vámuniót említik, a kérdés másik oldaláról, a szorosabb politikai unióról s ezzel együtt arról, hogy a gyarmatok az anyaország hadügyi kiadásához hozzájáruljanak, gondosan hallgatnak.

1895-ben a conservatívek váltották fel a liberalisokat a kormányzásban és a gyarmati hivatal élére Chamberlain került. Ezzel új korszak nyílt meg a gyarmati politikában. A kedvezményes tarifáknak nem volt hive. Az ő szeme előtt a birodalmi vámszövetség lebegett, azaz szabad kereskedelem a birodalom egyes részei közt vámvédelemmel kifelé. De ebbe a gyarmatok, később kifejtendő okokból, bele nem mehetnek. Az 1897-ben, Viktória királyné jubileuma alkalmából összegyűlt gyarmati conferentián ezt meg is mondták. De valami mégis történt. Egyhangúlag kimondták, hogy kívánatosnak tartják, hogy Nagybritannia mondja fel, a Belgiummal s Németországgal 1862-ben, ill. 1865-ben kötött azon kereskedelmi szerződéseket, melyek a Nagybritannianak esetleg gyarmatai által felajánlott kedvezményeket ezen országokra is kiterjesztik. A kedvezmény megadása tekintetében az első lépést Canada tette meg, midőn 1898-ban Nagybritannianak 25⁰/₀ vámkedvezményt biztosított, a mit 1900-ban 33¹/₂⁰/₀-ra emelt fel, minden ellenkedvezmény követelése nélkül. A többi gyarmat részéről egyelőre nem történt semmi.

1902-ben ült ismét össze a gyarmatok conferentiája. Chamberlain megnyitó beszédében utalt arra a spontán önfeláldozásra, melyet a gyarmatok a bur háború idején az anyaországgal szemben tanúsítottak s elérkezettnek mondotta azt az időt, mikor a gyarmatoknak is ki kell venniök a maguk részét a birodalom kormányzásából. A „Weary Titan“ (Nagybritannia) roskadozik a nagy teher alatt és gyarmatait hívja segítségül. A kereskedelmi unió kérdésére áttérve, kijelenti, hogy bár hálásak a Canada részéről biztosított kedvezményért, nem titkolhatja el, hogy hatásában csalódtak s azt hiszi, hogy csalódtak azok is, kik a kedvezményt behozták. Tehát még mindig megmarad a vámszövetség eszméje mellett.

A gyarmatok azonban erről tudni sem akarnak, a mi kitűnik a conferentián hozott öt határozatból is.

Az események azután gyorsan követték egymást. Chamberlain délafrikai útjából hazatérve, 1903. május 15-én ugyanakkor, mikor a miniszterelnök (Balfour) egy küldöttség előtt, mely az egy évvel azelőtt pénzügyi okokból behozott l. s. gabonavám fentartását kérte, ennek eltörlése mellett nyilatkozott, Birminghamban egy választói gyülekezet előtt a ked-

vezmények behozatalát sürgette. Betetőzte ezt a képviselőházban május 28-án tett ama nyilatkozatával, hogy ha a kedvezményeket be nem hozzák, semmi sem gátolja meg a birodalom felbomlását. A miniszterelnök meglehetősen ingadozó álláspontot foglalt el. Híve a viszonyosságnak, de mint sheffieldi beszédében megmondta: „Nem hiszem, hogy hazánk közvéleménye a táplálék megadóztatását tűrné“.

Őszszel ama miniszterek, kik a szabadkereskedelem alapját nem akarták elhagyni, Devonshire herceg, Hamilton George lord, Balfour of Burleigh lord és Ritchie C. T. kiváltak a kabinetből. Kilépett Chamberlain is, hogy agitációját szabadon folytathassa s ez olyan volt, a melyet Cobden óta nem látott Anglia. Az eredmény ismeretes, az 1906. januári választásokon a conservatívek megsemmisítő vereséget szenvedtek. Úgy látszott, hogy a szabadkereskedelem ügye hosszú időre meg van mentve. A gyarmatok 1907. évi conferentiáján a kormány kijelentette, hogy a kedvezményes tarifákba a maga részéről bele nem mehet. A későbbi események ismeretesek, az 1910. évi választásokat a szabadkereskedelem versus vámvédelem, illetve vámkedvezmény jegyében vívták meg. A liberálisok a munkásokkal és irekkel többségre jutottak s így a szabadkereskedelemnek is megvolt a többsége a képviselőházban, de kitünt, hogy a vámreform eszméje minden elképzelhető mértéken felül tért hódított. Csaknem bekövetkezett az, a mit Chamberlain már 1903-ban megmondott, hogy t. i. lehet, hogy az agitációját követő első választáson vereséget szenved, de már a másodikon biztosan győzni fog. A legutóbbi választásokon conservatív részről a pártprogram ide vonatkozó pontját, politikai okokból, egyidőre kirekesztették.

E rövid vázlatból is látható már, hogy a mai védvamos mozgalom mily messzire visszanyulik s hogy a vámvédelmet mindig összefüggésbe hozták a gyarmatok kérdésével, s végül hogy a mai törekvések között egyetlen egy sincs, melyet már azelőtt ne hangoztattak volna. E század elején azonban néhány különös ok járult a törekvések erősítéséhez. Az imperialistikus érzés sohasem volt erősebb, mint épen most, midőn Nagybritannia a bur háborúban teljesen magára hagyva, egyedül gyarmataira támaszkodhatott s mikor e gyarmatok a legnagyobb lelkesedéssel küldtek a harctérre egyik hadtestet a másik után. Az együvé tartozás érzete sohasem volt erősebb, mint akkor. Ez az egyik ok. A másik meg az, hogy az európai és az amerikai egyesült államoknak ellenséges gazdasági politikájához, melynek főrésze volt a szabad kereskedelem elleni reactió felkeltésében, most hozzájárult még a bur háború idején való ellenséges magatartásuk, a mi, a mint már említettem, arra indította Nagybritannia, hogy mind gazdasági, mind politikai jövőjét a gyarmataival való szorosabb kapcsolatban keresse.

A vámreform kérdését azonban még egy dolog tolta előtérbe s ez az állam pénzügyi szükséglete. Ez tette 1909-ben is időszerűvé a kérdést, midőn a conservatívek Lloyd George budgetjével szemben a vámreformra utaltak, mint az állami jövedelem új forrása. Ez az egyik kapocs az imperialismus és védvámosság közt. Csak Bismarck szavaira gondoljunk, melyeket az 1879. kereskedelmi szerződések alkalmából mondott, hogy bármily kifogások emelhetők az ilyen adózás ellen elméleti szempontból, ő mégis mellette van, mert az adózók nem érzik, hogy mikor fizetik az adót. Az imperialistikus törekvések is soha megvalósíthatók nem lennének, ha az erre szolgáló összegeket egyenes adó alakjában kellene beszédeni, a mire az angol adófizető kapható nem lenne. Ez összegeket csak közvetve, vámok útján lehet összehozni. Pénzügyi szempontok működtek közre kezdettől fogva az egyesült államok vámtarifájának megalkotásánál, pénzügyi okok voltak elsősorban, melyek Bismarckot 1879-ben a vámtarifa módosítására birták s a brit vámreform kérdésénél is nem kis szerepet játszanak a pénzügyi okok.

II.

1. fejezet. A vámvédelmi mozgalom.

a) *A védvámok érvelése.* A mai vámvédelmi mozgalomban három irányzatot különböztethetünk meg: 1. védvám, 2. visszatartás, 3. kedvezmény. A megkülönböztetés közöttük meglehetősen mesterséges, mert, mint már fentebb említettem, a védvám és kedvezmény az angol kereskedelmi politika történetében mindig együtt járt. Azt sem lehet megmondani, hogy a három, illetve két irányzat közül melyik az erősebb.

Chamberlain 1903 május 15. beszédének, mely a mozgalom újból való kitörésének kezdetét jelzi, még az imperialismus volt a vezéreszméje. Csak később vált mindinkább vámvédelmi mozgalommá: Chamberlainnak 1903 október 6-iki glasgow-i beszéde már ezzel foglalkozik.

Fentebb már szó volt azokról a külső s részint belső okokról is, melyek a mozgalom kitörésére vezettek. Most azon érvekkel foglalkozom, melyek alapján a védvámok azt kívánják, hogy Nagybritannia hagyja el kereskedelmi politikájának több mint félszázados szabadkereskedelmi alapját és térjen vissza a vámvédelemre.

- A védvámok legnagyobb része nem vonja kétségbe azon politika helyességét, mely 1846-ban a gabonavámok eltörlésére vezetett. Elismerik, hogy, bár más okok is járultak hozzá, ez tette nagygyá Angliát. Hallatszanak ugyan oly hangok is, melyek hibát látnak a gabonavámok eltörlésében s azt hangoztatják, hogy Nagybritannia kereskedelmi fölénye már 1846 előtt is fennállott. De az idők s a viszonyok megváltoztak,

a mint Chamberlain mondta: »nem ismerjük el, hogy a közgazdaságtan már 60 éve kimondta utolsó szavát«. Hivatkoznak első sorban arra, hogy nem következett be az, a mit Cobden jóslott, hogy t. i. a többi állam is követni fogja Nagybritannia példáját s át fog térni a szabad kereskedelemre; továbbá, hogy a free trade, az nem volt valami különálló politika, hanem csak egy bizonyos irányban való megnyilatkozása annak a laissez faire politikának, mely akkor az államélet minden terén uralkodott. De a gyártörvényhozás, a szakszervezetek és a munkásbiztosítás korszakában a laissez faire s vele együtt a szabadkereskedelem is idejét multá.

De nemcsak hogy nem vált be Cobden jóslata, hanem ellenkezőleg úgy az európai, mint az amerikai államok gazdaságilag mindinkább elzárkóztak. A hetvenes évek közepéig ezt Nagybritannia nem igen érezte meg, részint azért, mert akkor az európai államok kereskedelmi politikájában is liberálisabb szellem uralkodott, részint meg azért, mert a gyáripar meghonosítása terén Nagybritannianak oly nagy előnye volt, hogy ez ellen a continens, mely különben is más bajokkal volt elfoglalva, (német-francia háború) hiába küzdött. A hetvenes évek közepétől azonban mindez megváltozott. Németország, Franciaország, Belgium s az Amerikai-Egyesült államok nagy iparállamokká lettek. S nemcsak az következett be, hanem még List tanítása ellenére az is, hogy a tropikus államokban is hatalmas ipar fejlődött, példa rá India.

Mindez Nagybritannia külkereskedelmi statistikájában is kifejezésre jut. A folyton növekvő beviteli többlet aggodalomra általában nem igen ad okot. A beviteli többlet az 1893—1902. években átlag 161 millió font volt, s azt kiegyenlítik az angol kereskedelmi flotta nyereségei s a külföldről húzott járadékok, melyeket a kereskedelmi hivatal 1903-ban 90, ill. 62½ millió fontra tett. Hanem igenis aggodalomra ad okot a kivitel stagnálása, mely jó hosszú időre 1872-ben érte el tetőpontját. E kiviteli összehasonlításoknál azonban tekintettel kell lenni az utóbbi évtizedekben bekövetkezett áresésre, és hogy sohasem hasonlíthatunk össze egyes esztendőket, hanem csak hosszabb korszakokat. De nagyobb gondot ad az a kivitel mikénti összetétele a különben ma már megszűnt stagnálásnál. Wagner Adolf közöl erre nézve egy kimutatást. E szerint a három fő textiliparág és fémipar, Anglia nagyiparának legfontosabbjai, következő részét tették a kivitelnek:

1872	50·3%	18·34%
1879	7·0%	15·40%
1890	40·0%	17·21%
1898	4·7%	12·40%
1900	1·9%	15·42%

Hogy Nagybritannia ezen iparágakban relative ma már nem azt a helyet foglalja el, mint ezelőtt, az a termelési statistikából is meg-látható. Mig a nyersvastermelésben a 70-es években az első helyen állott, addig ma már nemcsak az Egyesült-Államok, hanem Németország is elébe kerültek, a mi a következő táblázatból is látható.

Évi nyers termelés (ezer tonnában):

Év	Nagybritannia	Egyesült-Államok	Németország
1876—1880	6.660	2.200	2.140
1881—1885	8.100	4.260	3.340
1886—1890	7.760	7.680	4.130
1891—1895	7.040	8.130	4.990
1896—1900	8.890	11.490	7.310
1901	7.930	15.880	7.740
1902	8.680	17.820	8.260
1903	8.810	18.000	9.860
1904	8.700	16.566	9.900
1905	9.600	23.000	10.700
1906	10.200	25.300	12.100
1907	10.100	25.800	12.700
1908	9.100	15.900	11.600

A Tariff Comm. mondja jelentésében, hogy mig 1876—1880-ban Nagybritannia a világ nyersvasának 45°/o-át, Németország 14·5°/o-át, az Egyesült Államok 14·9°/o-át termelték, addig 1903-ban a számok így alakultak: Nagybritannia 18·6°/o, Németország 20·8°/o, Egyesült Államok 38°/o. S az aczéltermelés terén ugyanaz a folyamat látható.

Évi aczéltermelés (ezer tonnában):

Év	Nagybritannia	Egyesült Államok	Németország
1876—1880	1.020	810	510
1881—1885	1.970	1.650	1.070
1886—1890	3.270	3.290	1.790
1891—1895	3.080	4.670	2.780
1896—1900	4.660	8.450	5.520
1901	4.900	13.470	6.290
1902	4.850	14.940	7.650
1903	5.030	14.500	8.700
1904	5.000	13.900	8.800
1905	5.800	20.000	9.900
1906	6.500	23.400	11.000
1907	6.500	23.400	11.900
1908	5.300	14.000	11.000

A pamutiparra, Nagybritannia eme legnagyobb s legősibb iparára a következő adatok jellemzők:

Gyapotfogyasztás millió lbs-ben :

Év	Nagybritannia	A többi Európa	Egyesült Államok
1851—1855	750·1	454·4	281·4
1856—1860	947·3	627·4	358·8
1861—1865	628·6	655·4	181·2
1866—1870	973·8	653·4	381·9
1871—1875	1.228·6	856·6	524·7
1876—1880	1.254·7	1.026·7	685·8
1881—1885	1.441·7	1.314·9	856·7
1886—1890	1.540·8	1.566·0	1.013·8
1891—1895	1.579·4	1.906·0	1.261·4
1896—1900	1.686·5	2.251·9	1.572·1
1901—1905	1.662·1	2.535·2	1.989·9
1906—1908	1.887·1	2.877·8	2.319·4

Azaz míg az 1851—1855. évi átlagban, Nagybritannia, az Egyesült-Államokban az Európában felhasznált gyapotnak körülbelül felét fogyasztotta, ez az 1906—1908. átlagban nem egész a harmadára süllyedt.

Ezeknek helyét a kivitelben más iparágak foglalták el. Elfoglalták olyanok, s Ashley hét ilyet sorol fel, melyek olcsó munkára támaszkodnak. Elfoglalta továbbá a gépkivitel, mely folyton növekvő arányokat mutat fel s melyet, az angol tőkének külföldi iparvállalatokba való önzölése mellett (a tőke nyereségkereső irányzata) főként okolnak azért, hogy a külföld iparosodása oly hamar beállott. A mellett, hogy gazdasági öngyilkosság, sokáig ez fenn sem tartható.

De a legaggasztóbb jelenség a szénkivitelnek óriási arányban való növekedése. D. A. Thomas szerint a szénkivitel az összkivitel következő hányadát tette ki ^o/_c-ban:

1850	értékben	2·0 ^o / _c	súlyban	6·8 ^o / _c
1860	„	2·7 ^o / _c	„	10·5 ^o / _c
1870	„	3·4 ^o / _c	„	12·8 ^o / _c
1880	„	4·8 ^o / _c	„	16·3 ^o / _c
1890	„	9·0 ^o / _c	„	21·3 ^o / _c
1900	„	16·0 ^o / _c	„	25·9 ^o / _c

A szénnek ez a növekvő aránya leplezi el tulajdonképen, hogy az angol iparczikkék kivitelében milyen stagnálás állott be. De az a szénkivitel még rosszabb jelentőségű, mint a gépkivitel, mert a mellett, hogy a külföld iparosodását segíti elő, pótolhatatlan tőkeveszteséget is jelent. Hogy a szabadkereskedelem mily hatással volt az angol mezőgazdaságra, arról később még lesz szó. Csak azt említjük itt, hogy sokan bizonyos rokonságot látnak a Chamberlainista és ama németországi mozgalom közt, melynek legkiválóbb képviselője talán éppen Wagner Adolf s mely máshol pl. Kropotkine és Méline műveiben is kifejezésre

jutott és a mely nem tartja közgazdaságilag egészségesnek az egyoldalú iparállammá való fejlődést, hanem az az álláspontja, hogy egészséges ipar csak ott létezhetik, a hol a virágzó mezőgazdaság képezi alapját.

Van még egy másik érv is, melyről szintén bővebben lesz szó, mikor a „dumping“ kérdéséről s az amerikai termelésről fogok szólni és a mely leginkább Carnegie írásaiban jutott kifejezésre, hogy t. i. mily fontos az ipari kivitel képességei szempontjából az, hogy a gyárosoknak legalább a hazai piac (home market) legyen biztosítva.

Erre, hogy az angol gyárosnak a hazai piac nincsen biztosítva, s hogy állandóan ki van téve a külföld concurrentiájának, hogy a védvám hiányában az angol termelés nem történhetik modern alapokon (kartellek, trustök, agresszív védvám) vezetik aztán vissza a gyárosoknak az utóbbi időben sokszor említett apathikus voltát, hogy nem mernek új befektetéseket tenni, gyáraikat állandóan a legújabb gépekkel felszerelni. S a védvám nem jelent magasabb árakat az eddigieknel, a mit nem a hazai gyárosok versenye idéz elő, hanem a termelés kiterjesztése s ez által való megolcsóbbodása.

Az az érv, melylyel az Egyesült Államokban élnek, hogy a vámvédelem már azért is szükséges, hogy a munkást megvédje az európai árúczikkek versenyétől, melyek az éhbér termékei, Angliában is fellelhető. Utalnak arra, hogy egyrészt a gyártörvények, másrészt a trade unionok oly terheket rónak az angol gyárosra, melyektől a külföld nagy része szabad, utalnak a délamerikai (South Carolina) gyapotipar hatalmas fellendülésére, mely csakis az olcsó és végletekig kihasznált munkára vezethető vissza, s mely különösen nehezen érezhető ma, midőn a gépeknek mindinkább automatikussá válása folytán, a „skilled labour“ nagy mennyisége felett való rendelkezés jelentősége, mely pedig eddigelé Anglia legnagyobb előnyét képezte, csökkenőben van.

b) *Az ellenérvek.* A védvámosok álláspontjának kifejtése után most már rátérhetünk az ellenérvekre. Általában a védvámosok beleestek ugyanabba a hibába, a mit állandóan ellenfeleiknek szemükre vetettek. Bizonyos felületesség jellemzi egész eljárásukat, a dolgoknak mindig csak az egyik oldalát látják, vagyis a mint Mill mondta, a fél igazságot az egész igazságnak veszik. A post hoc náluk is csak egyet jelent a propter hoc-kal. A legnagyobb hiba azonban, a mit elkövetnek, hogy csak általános tantételeket hirdetnek, melyek talán más viszonyokra, a külföldre illenek, de Nagybritannia teljesen speciális helyzetére tekintettel nincsenek.

Végzetes tévedésben vannak a védvámosok akkor, midőn azzal érvelnek a multat illetőleg, hogy nem következett be az, a mit a szabad

kereskedelem behozatalakor Cobden hitt, hogy a mint mondta „nem lesz ország, mely öt éven belül ne követné Anglia példáját s át ne térne a szabadkereskedelelemre“ s hogy szabadkereskedelem sohasem volt, hanem csak szabad bevitel. A végzetes tévedés, a melybe itt esnek, az, midőn azt hiszik, hogy 1846-ban csak abban a feltevésben szüntették meg a védvámokat, hogy a külföld is követni fogja példájukat, s ha ennek be nem következett előre látták volna, Anglia sem tért volna át a szabadkereskedelelemre. Ez a felfogás teljesen helytelen, a mit legvilágosabban igazolnak azon szavak, melyek kíséretében Peel Róbert ide vonatkozó javaslatát beterjesztette „készséggel elismerem, hogy midőn a beviteli czikkekre, idegen országok terményeire és gyártmányaira nehezedő vámokat erősen csökkentjük, semmi biztosítékot nem nyújthatok Önöknek az iránt, hogy a többi országok példánkat követni fogják és ezen érvelés teljes előnyét átengedem Önöknek. Kifáradva a hosszú és hiábavaló igyekezetben az után, hogy a többi nemzetekkel kielégítő kereskedelmi egyezményeket kössünk, végre arról győződünk meg, hogy saját érdekünk, hogy ne büntessük meg a többi országot azért, hogy nekünk a terményeink és iparczikkeink bevitelére vetett magas vámokkal kárt okoznak, azzal, hogy mi is fentartjuk magas vámjainkat“.

Ugyanigy végezhetünk azzal az érveléssel, hogy a szabadkereskedelem azon individualistikus irányzatnak csak egy bizonyos irányban való megnyilatkozása volt, mely minden más téren csődöt mondott s ma már idejét múlta. A kérdés nem az, hogy 60—70 év előtt abban az individualistikus rendszerben mily helyet foglalt el a szabadkereskedelem, hanem, hogy érdekében áll-e ma is Nagybritanniának, hogy a bevitt árúczikkek egyikét se terhelje védvám. A mint Schulze-Gävernitz mondja: „Ha a szabadkereskedelmet a korlátlan verseny mindent átható rendszerének meghatározott alkatrészeként fogjuk fel, úgy az ma már kétségtelenül elavult. A szabadkereskedelemnek be kell bizonyítania, hogy a huszadik századbeli Anglia részére a gazdasági politika gyakorlatilag alkalmas módja, tekintet nélkül arra, hogy a „Laisser faire“ általános elméletéről mi a nézetünk“

Más kérdés, hogy valóban nem változtak-e meg annyira a viszonyok, hogy az a mi hatvan év előtt még helyes volt, ma már fenn nem tartható. Hivatkoznak itt arra, hogy hatvan év előtt Nagybritannia mintegy monopoliummal bírt az ipari termelés terén. Ma már az nem áll fenn, mind Németországban, mind az Egyesült-Államokban félelmetes concurrensei támadtak. S ezen országok, úgy mondják, ép a védvám folytán lettek nagygyá, vagy pedig, ha ezt nem akarják concedálni, azt mégis el kell ismerni, hogy a protectiv rendszer semmi esetre sem akadályozhatja meg

eme országok fellendülését. Ebben az argumentumban tulajdonképen három dolog foglaltatik. Az első az, hogy Nagybritannia az által, hogy piaczat a külföldi árúk számára teljesen szabaddá tette, emezek industrialisatióját elősegítette, s hogy ha nem fosztotta volna meg önmagát minden alkudozásra alkalmas eszköztől, némikép, ha nem is egészen a védvám kifejlődését s ezzel együtt emez országok ipari kifejlődését mégis megakadályozhatta volna.

Erre a választ nagyrészt másutt fogjuk megadni, midőn az Anglia részéről tehető visszatorlásról szólunk majd. De annyit már most megjegyezhetünk, hogy bármennyire elzárta volna is piaczat Nagybritannia és bármennyi alkudozásra alkalmas eszköz fölött rendelkezett volna is, ezen országok lehető leggyorsabb megiparosodását még sem tudta volna megakadályozni. Mert ha piaczat el zárta volna is, ott volt ezen államoknak a hazai piaczuk, mely oly arányban növekedett, hogy a hazai ipar nem is tudta összes szükségletét kielégíteni, s ha még olyan szigorú visszatorláshoz nyult volna, feltéve ennek lehetőségét, akkor sem tudta volna emez országokat útjukon feltartóztatni. Mert ezek el vannak tökéelve, hogy bármilyen áldozat árán is teremtenek erős hazai ipart. Arról persze nem is szólva, hogy a védvámon kívül egész más okai is voltak ezen országok fellendülésének, s hogy teljesen irreleváns, hogy a védvám ebben milyen szerepet játszott.

A második, a mi a fenti argumentumban foglaltatik, az, hogy bármily helyes volt a free trade hatvan év előtt, most, hogy Nagybritannia csupa védvámos országgal áll szemben, neki is át kell térnie erre, hogy ezen országokat mintegy megbüntesse s hogy merev álláspontjuk elhagyására bírja. Erről is lesz szó még bővebben a visszatorlásról szóló fejezetben. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy józan gazdasági politikában tisztán bosszúnak, büntetésnek helye nincs, mert ez rendszerint úgy is vissza szokott pattanni. Vagy érdekében áll Angliának a szabad bevitel, vagy nem. Ha nem, szüntesse meg, de ha igen, esztelenség volna megszüntetni csak azért, hogy ezzel más országokat megbüntessen, ezzel önmagának sokkal többet ártana. Ismételni kell Peelnek már fent idézett szavait, hogy „végre arról győződünk meg, hogy saját érdekünk, hogy ne büntessük meg a többi országot, azért, hogy a nekünk a terményeink és iparczikkeink bevitelére vetett magas vámokkal kárt okoznak, azzal, hogy mi is fentartsuk magas vámjainkat“.

A harmadik, a mi a fenti argumentumban foglaltatik, t. i., hogy mivel a többi állam föllandult a védvám alatt, ez Angliában sem lehet majd máskép, a legfelületesebb állítások egyike, s még is ez az, mely a dumping mellett a legnagyobb hatást érte el. Valamint a reactio felkeltésében Angliában, a külföldi államok határozott ellenséges gazdasági

politikájának volt a főrésze, csak a Mac Kinley Bill-re kell gondolni, mely a virágzó walesi bádogipart egy tollvonással egy időre tényleg tönkretette, vagy hogy az Egyesült-Államok és a Filippini-szigetek, vagy egy oroszországi balti tengeri kikötő és Vladivostok közt a hajózást parti hajózásnak minősítették s abból az idegen hajókat kizárták, a mi Nagybritanniát sujtotta legérzékenyebben; valamint ennek volt, mint mondtam, a reactio felkeltésében a főrésze, úgy most eme gazdasági politika imitálásában látják az egyedül üdvözítőt, a követésre méltót. Itt követik el a védővamosok azt a két nagy hibát, a mit már megemlítettem, hogy t. i. a mi egy országnak helyesnek bizonyult (a mi különben teljesen irrelevans), azt minden további nélkül Angliára nézve is helyesnek fogadják el s hogy a post hoc-ot propter hoc-nak veszik.

Hogy mily része volt a védvámnek az Egyesült-Államok és Németország industrialisatiójában, azt eldönteni nem lehet. Ugy szintén azt sem, hogy nem lennének-e eme országok szabad kereskedelmi uton ma még előbbre. Hogy azonban ez az industrialisatio a védvám nélkül is bekövetkezett volna s hogy ehhez a védvámön kívül más is hozzájárult, azt könnyen be lehet látni. Ha igaz, a mit Jevons mond, hogy Anglia egész gazdasága nagy mennyiségű kitünő olcsó szenén alapul, nem áll-e ez az Egyesült-Államokra s Németországra is, melyeknek bányái még gazdagabb tartalmúak és ugyanolyan, sőt az Egyesült-Államok esetében még olcsóbban bányászhatók? S kérdés, hogy a „Gilchrist Thomas-Verfahren“-nak, mely körülbelül egyidejű az 1879. német tarifával s mely Németország addig hasznavehetetlen foszfortartalmú vasérczeinek kibányászását lehetővé tette, nem volt-e nagyobb része a vasipar fellendülésében, mint a tarifának. Ezzel csak ép érinteni akartam, hogy a védvámön kívül mi minden játszhatott itt közre.

De feltéve, hogy a vámvédelmi rendszernek ily áldásos hatása volt az Egyesült-Államokban és Németországban, következik-e ebből, hogy Nagybritanniában, hol egész mások a gazdasági viszonyok, ugyanily áldásos hatást érjen el? Nem szabad elfelejteni az Egyesült-Államok és Nagybritannia közti azt a nagy különbséget, hogy az Egyesült-Államok a mellett, hogy egyike a világ legnagyobb iparállamának, még a legvirágzóbb mezőgazdasággal is bir. Az egész vámvédelmi rendszer meg a farmer bőréen épült fel. A mint Schultze Gävernitz mondja: „A trustok bábeli tornyának“ (trust itt a védővámmal körülbelül egyértelmű. Hogy a kettő közt mi az összefüggés, arról külön fejezetben lesz szó) alapzata a prairie szüzi termékenységén és a farmer értelmességén nyugszik. A farmer az, a ki a számlát megfizeti és a farmer fizetőképes.« Hol van Angliának ez a földművelő lakossága?

El lehet továbbá mondani, hogy az industrialisatiónak minél maga-

sabb fokát érte el egy ország, a protectiv rendszer annál kevesebbet tehet számára. Kitünt ez a Kontradiktorische Verhandlungen über deutsche Kartelle-ből is. Hogy a védvám tulajdonképen csak az ú. n. »Schwere Industrie«-nak használt. A »leichte Industrie«-nak azonban, melynek a »schwere Industrie« cikkei nyersanyagul szolgálnak, a kartellek folytán létfeltételeit megnehezítették. Az angol iparban azonban az a tendentia van meg, hogy mindinkább a teljesen kész iparcikkek gyártására (fertige Industrie) adja magát, a mi a külkereskedelmi statistikában is kifejezésre jut abban, hogy míg egyrészt mindig több vasérczet, nyers vasat s félgyártmányt importál, gép- és hajóexportja állandóan növekvőben van, itt stagnálás nem állt be. De ép ezeknek használhat a védvám a legkevesebbet, mert a nyersanyagaikat megdrágítja. Példa erre az előbb említett Kontr. Verhandlungen-okon kívül az Egyesült-Államok esete is, melynek hajógyárait (s vele együtt hajózását is), mely pedig Angliának egyik legfontosabb ipara, a védvám tette tönkre.

Ugyanazt a hibát követik el az ú. n. »home market« (hazai ipar) argumentummal is, mint a mit az előbbi esetben követtek el, t. i. hogy a mi a külföldre illett, azt változatlanul Magyaritaniára is alkalmazták. A nélkül, hogy most annak tárgyalásába bocsátkoznám, hogy tényleg helyes-e az az állítás, hogyha egy iparágat exportképessé akarunk tenni, elsősorban a hazai piacot kell számára biztosítani, rá akarok mutatni arra a nagy különbségre, mely fennáll e téren is Nagybritannia és az Egyesült-Államok és Németország közt. Nem szabad elsősorban elfelejteni, hogy a míg a védvám az Egyesült-Államoknak egy már most is 90 millió embert számláló és rohamosan növekedő belföldi piacot, biztosít, Németországnak meg egy 70 millió lelket számláló piacot, addig Nagybritannianál csak egy 42 millió lakosságú, majdnem stagnáló piacról lehetne csak szó. Hozzájárul még ehhez, hogy az Egyesült-Államokban a termelésben az ú. n. standardisáló tendentia uralkodik, t. i. hogy teljesen egynemű cikkek gyártanak s ez a nagyban való termelést rendkívüli módon elősegíti, míg Nagybritannianál erről, az izlések különfélesége miatt nem lehetne szó. De a legfontosabb különbség, hogy a legtöbb nagy iparág az Egyesült-Államokkal ellentétben, mint Schultze Gävernitz mondja: »Ausfuhrinteresse«-je (kiviteli érdeke) van. Gondoljunk csak Nagybritannia egyik legnagyobb iparára, a pamutiparra. Összes termelésének több mint 80%-át exportálja s hozzájárul még ehhez, hogy az emelkedő jólét mellett a hazai piacon a pamutipar cikkeit mindinkább kiszorítják a gyapotipar cikkei. A hazai piac megvédéséről azonban ebben az esetben szó sem lehet, a mit még a bizonyára nem szabad kereskedelmi érzelmű Tariff-Commission is elismer, midőn jelentésében azt mondja: »A hazai angol kereskedelemben, kivéve a

készgyártmányok bizonyos fajait, ez ideig alig volt érezhető az idegen országok versenye«.

Az imént elmondottak, ha nem is teljes mértékben, állanak a vasiparra vonatkozólag is, minek J. S. Jeans, Nagybritannia vasiparának legkiválóbb ismerője, kifejezést adott a vámügyi bizottság előtt, midőn azt mondta, hogy „termelésünknek kiviteli részét ki kell terjeszteni“.

A mi az angol kivitel, különösen az iparczikkék kivitelének stagnálását, helyesebben, mert az utóbbi években stagnálásról nem igen lehet szó, ki nem elégitő mértékben való növekedését illeti, a külföldéhez képest, még a legortodoxabb szabad kereskedelmi hívőnek sem lehet tagadni, hogy ebben a külföldi államok (és a gyarmatok) vámvédelmi politikájának nagy része van. De azok a következtetések, melyeket a védvamosok az angol ipar hanyatlására vonatkozólag a kiviteli statisztikából levonnak, határozottan hibásak.

A kivitel csökkenése, mondja Ashley, oly államban, mely nagyrészt „önmagát kielégítő“, mint pl. az Egyesült-Államokban, nem baj, de igen is nagy baj Angliánál, mely kivitele kedvéért feláldozta mezőgazdaságát s élelmét csakis kivitelével vásárolhatja meg. De Anglia élelmiszer-s nyersanyagbevételét a még folytonosan növekvő „láthatatlan kivitelé“-vel fizetheti meg. „Elméletben feltehető az az eset, hogy Anglia kivitele a lakosság számával arányban még visszamenjen és külső kereskedelmének jelentősége elenyészsen. Elképzelhető az, hogy a világ ipari súlypontja átvándoroljon a nagy tenger túloldalára és daczára ennek, Anglia jóléte nem hogy csökkenne, de sőt emelkednék. Anglia lényegileg csak követné a fejlődés útját, mely a félgyártmánytól a készgyártmányon át a láthatatlan kivitelhez, az iparállamtól a hitelező államhoz vezet el. Kedvező fizetési mérleg alapján Anglia elbirhat egy mindinkább kedvezőtlen kereskedelmi mérleget is. Hazai munkásait pedig nagyobb mértékben foglalkoztatná a hazai szükséglet számára“, mondja Sch. Gävernitz.

Ez az utóbbi az, a mi részben be is következett, minek igazolására felhozható a foglalkozási statistika, mely szerint, míg a „staple industry“-ban foglalkoztatottak száma relative tényleg visszament, addig az építőiparban foglalkoztatottaké, tehát a kik a „für das heimische Bedürfniss“ dolgoznak, nagy növekedést mutatnak, ez az, a mit Schulze Gävernitz „Rentnerstaat“-nak nevez, s melynek jellemzésére elegendő felhozni, hogy ha Anglia exportjaiból, melyek 1909-ben 378,180.347 fontot tettek ki, 10⁰/₀-ot számítunk tiszta nyereségül, s ez meglehetősen bőkezűen van számítva, ez körülbelül 38 m.-t tesz ki, addig azt a nyereséget, melyet külföldi járadékaiból, a külföldön befektetett tőkéiből huz, már Giffen 1882-ben 70 m.-ra becsülte, s ma már 100—110 m.-ra becsülik.

Ezekben már meg van adva a felelet arra, hogy miért nem szabad az iparcikkek exportjának relativ hanyatlásából az angol ipar stagnálására következtetni. A külföldi piacznak részben való elvesztét pótolta a hazai piac tágulása.

Arról, hogy az iparcikkek helyét az exportban, a szén foglalta el, külön lesz szó. Itt csak azt említem meg, hogy a szénkivitel is indirecte iparcikkek (gépek stb.) kivitelét jelenti. „A szénkivitel emelkedésével együtt emelkedik a szénbányák kereslete gépek, kazánok, szivattyúk, emelő szerkezetek, sinek, kocsik, tartályok és szerszámok után. A bányászat kiterjesztésével együtt nő továbbá a hajózás és vele a hajóépítés, annak szükséglete. Ez az ipari többlet tényleg a kivittelt gyarapítja. A gyártmányok eme többletének gyártása, melyet a szénkivitel tesz szükségessé, a belföldön történik ugyan, de költségeit a külföld viseli. Ezt a láthatatlan gyártmánykivittelt a kereskedelmi statistika nem képes meg rögzíteni, csupán a szénkivittelt veheti észre. Épen az, hogy t. i. a szénkivittel (illetve a kereskedelmi hajózásban) gyártmánykivittel, főleg a vasipar kiválóbb minőségű árúinak kivitele, rejtőzik, fejt meg azt a rejtélyt, miképen lehetséges az, hogy a vasárúkivittel, gépektől és hajóktól eltekintve, csökken, holott a vasipar a foglalkozási statistika igazolása szerint rohamosan fejlődik.“ Ezek Dietzel idevonatkozó szavai.

A mi az exportalakulást illeti, hogy abban mindig csökkenő részt foglalnak el a régi „staple industry“ produktumai s mind nagyobb részt a szén, úgy utóbbira vonatkozólag már láttuk, hogy ez egyuttal iparcikk-exportot jelent, s különösen a vasiparét, tehát épen a »staple industry“-k egyikét. A kérdés csak az, hogy azért az ez iparágban beállott csökkenésért, az angol közgazdaság miképp kárpótolta magát, s hogy azok az eltolódások, melyek a kivittelben időnk folyamán beállottak, közgazdaságilag ép oly kívánatosak-e, mint a milyen az azelőtti állapot volt. A feleletet erre majd akkor kapjuk meg, mikor a szén- és gépkivitelről s az angol hajózásról beszélünk.

A külföldi védvámok által sújtott iparágak azonban helyzetükön akképp segítettek, hogy az u. n. „Qualitätsartikel“ gyártására adták magukat, a mi annál könnyebben ment, mert egyrészt az ehhez szükséges két dolog, a skilled labour (képzett munkaerő) és a szükséges tőke bőven rendelkezésükre állott, másrészt meg ez a tendentia, mint már fentebb is láttuk, az angol gazdasági életben amugy is megvolt. A hol azonban a concurrentiát nem bírta ki, onnan a tőke lassankint kiszorult, s más iparágakba, ép a fent említettekbe folyt.

Az argumentumról, mely az export stagnálását arra vezeti vissza, hogy az angol közgazdaság nélkülözi a modern termelés hatalmas fegyvereit, a kartelleket, illetőleg trustöket (agressiv védvám) részben már

szóltam a „home market“-tel kapcsolatban, de még más vonatkozásban is lesz róla szó.

A mi pedig a külföldi államok exportjainak gyorsabb növekedését illeti, a nélkül, hogy erre most bővebben kiterjeszkednék, azt hiszem, hogy már eleget mondtam annak bizonyítására, hogy pusztán a kivitel növekedéséből még semmire sem lehet következtetni, s hogy ennek minden egyes esetben meg van a maga különös oka. Csak rá akarok mutatni, hogy például az a nagy kiviteli többlet, mely az 1902. évi német külkereskedelmi statistikában jutott kifejezésre, tulajdonképpen egy, a mint mondják „bankrupt stock“-nak (csődkészlet) javára volt irandó. Azt azonban még megemlítjük, hogy egyedül Nagybritannia az az ország, melynek exportja 70–80⁰/₀-nyira áll iparcikkből, Német- és Franciaországnál, valamint az Egyesült-Államoknál 44⁰/₀, 54³/₀, ill. 22⁰/₀-át teszik ki, a többi nyersanyag és élelmiszer, ezek ellen meg nem szólnak, vagy legalább is nem akkora mértékben a védvámok. Ha az egy-egy lakásra eső kiviteli mennyiséget nézzük, Nagy-Britannia még mindig messze elől vezet. A százalékokban kifejezett növekedések, melyekből az absolut növekedést nem láthatjuk, nagyon megtévesztők. Nehezebb, s mindenesetre nagyobb dolog egy embernek, ki már 10 m. felett rendelkezik, még 5 m.-t szerezni, mint a kinek 1 k-ja van még 1 koronát, de ha a növekedést úgy fejezzük ki, hogy az előbbi vagyona 50⁰/₀-kal az utóbbié 100⁰/₀-kal növekedett, egész hamis eredményre juthatunk, a kettő vagyoni helyzetét illetőleg.

Ugyanilyen helytelen a nyersvas stb. termelésből az ország gazdasági helyzetét illetőleg következtetéseket vonni. Itt is egészen specialis okok működnek közre. Ha valaki figyelemmel kísérte a vasipar történetét a XIX. század második felében, láthatja, hogy össze van az forrva a vasutak fejlődésével. Már most az Egyesült Államokban a vasutak munkája még koránt sincs befejezve, ott még sokkal több a teendő ezen a téren, és tényleg többet is tesznek, mint Európában. A másik teljesen specialis ok, mely itt közreműködik az, hogy az Egyesült Államok a gépek hazája. Ugy a gyáripár, mint a mezőgazdaság terén. Oka ennek, részint az amerikaiaknak az a törekvése, hogy a termelést mindig olcsóbbá tegyék: másrészt meg, s ez áll mind a mezőgazdaságra, mind a gépiparra, a munkás kezek gyérsége, s ennek következménye, a magas munkabér.

A mi pedig azt az állítást illeti, hogy a külföldi védvám tőkekiözönlést okoz (t. i. a nem védett országból) teoretice nincs bebizonyítva, sőt ép az ellenkezője áll. Az persze lehetséges, hogy a védett iparágba beözönlik, de a mint Marshall az Egyesült Államokra vonatkozólag mondta, az áll általában is, t. i. hogy „minden 100.000 font, melyet a

vámvédelmi politika bir rá arra, hogy Angliából amerikai gyárakba fektessék be, elvesz talán olyan 1 millió fontot, melyet különben átküldenének, hogy vasutba és mezőgazdaságba fektessék be.“ Az előbbit látják, az utóbbit nem.

Arra az argumentumra, hogy az angol gyárosoknak magasabb munkabért kell fizetni, s hogy a trade unionok s a gyártörvényhozás jobban nyomja, mint continentalis vetélytársait, az a megjegyezni valóm, hogy ezen az úton egyszer elindulva, nincs többé megállás. Különben sem áll ma már az általában, hogy az angol munkabér magasabb, mint a német. De viszont magasabb munkabér, s rövidebb munkaidő bizonyos mértékig mégis csak hatékonyabb munkát, s ez által egyuttal olcsóbb termelést is jelent (caeteris paribus). A mi pedig a socialis terheket illeti, kérdéses, hogy Németország gyárosait a munkásbiztosítás stb. nem terheli-e jobban.

c) *A szén- és gépkivitel.* A védővamosoknak egyik leghathatósabb argumentuma, hogy az exportokban a régi „staple industry“-k productumai helyett, mind nagyobb helyet foglal el a szén, s ez három irányban is nagy baj, mert első sorban pótolhatatlan nemzeti tőke elpocsékolását jelenti, másrészt meg a külföld iparát fejleszti, s harmadsorban nyersanyagkivitel lévén, kevesebb munkát biztosít a brit munkásnak.

A kérdésnek amaz oldalára vonatkozólag, hogy a szénexportok nagyobb arányban nőttek, mint maga a termelés, s hogy ezzel a külföld iparát fejlesztette Anglia, az első megjegyzendő, hogy az exportoknak kb. egy harmadrésze, mások szerint majdnem a fele, a külföldi angol szénállomásokra megy, angol hajózási céloknak szolgál. A szénexportok a külföldi ipart érezhető módon nem fejleszthetik. Először is azért, mert Nagybritannia legnagyobb riválisai, az Egyesült Államok s Németország függetlenek tőle a szénben, sőt az Egyesült Államok, igaz, hogy csak elenyésző mértékben, már a szénkivitelben is érezteti a concurrentiáját. Hogy mily alaptalan a fenti feltevés, annak illusztrálására elég, hogy a fenti két állam 1900-ban való szénfogyasztásának nem egész 1 százalék, ill. 6°/o-át huzta Nagybritanniából. Nem többre, mint 4°/o-ra teszik a szénexportok ama részét, melyet szorosán vett ipari célokra használnak fel. De hogy a feltevés hamis volt, már abból is kitünik a vasiparra vonatkozólag, hogy bárhol, hol a vas- és szénbányák nem fekszenek egymás szomszédságában, a vasérczet szállítják a szénbányákhoz s nem megfordítva.

A folytonosan növekvő széntermelésnek s exportnak mélyebb okát, részben Nagybritannia teljesen specialis kereskedelmi helyzetében találjuk, s ebben, igazat kell adni Jevonsnak, a szabadkereskedelemnek is része volt, de előbb-utóbb úgy is bekövetkezett volna. T. i. azáltal,

hogy Nagybritannia nyers anyagokat s élelmiszereket, tehát nagy térfogatú s súlyos czikkeket importál, exportja azonban kis térfogatú s könnyű iparcikkekből áll (a szénen kívül) az eredmény az volna, hogy ha a széntől eltekintünk, a hajók úgyszólván üresen indulnának el az angol kikötőkből, mit D. Thomas következő adatai is igazolnak:

	A bevitel súlya	A kivitel súlya	A szénen kívüli kivitel súlya
	t o n n á k b a n		
1869. . . .	12,776 000	15,891.000	3,000.000
1880. . . .	24,359.000	30,944.000	7,315.000
1890. . . .	29,739.000	46,752.000	8,525.000
1898. . . .	37,137.000	55,481.000	3,670.000

Ezekből a számokból látjuk csak, hogy mily fontos szerepet játszik a szén az angol kereskedelemben, a mit Schulze-Gävernitz úgy fejez ki: „A szén a kiinduló hajók fuvardíjat fizető ballasztja“. Ha a szén nem lenne, akkor az a 20 m. L., mely a kivitt szén viteldíja, a bevitt árúk megfelelően magasabb áraban jutna kifejezésre. Így azonban a hajótulajdonosok még a kiinduló hajók számára kedvezményes viteldíjakat is biztosítanak, s az egy indirect praemium a szénkivitelre, ill. termelésre.

Ez ellen a tendentia ellen küzdeni nem lehet. Sokan kiviteli vámot ajánlanak a szénre. De ez magukra az angolokra pattanna vissza, a mint ez a Royal Commission jelentéséből ki is tűnik.

De ha a védővamosok egyrészt annyira fájlalják a szén mindig növekvő kivitelét, másrészt meg az angol vasipar exportjának hanyatlásán siránkoznak, úgy ellentmondásba esnek. Mert mint Thomas már megmondta: „Minden gyártmány termelésében részt vesz a szén s úgy azok kivitele egyszersmind szénkivitel. Következésképen, ha a szénkivitel akadályozzuk az alapon, hogy meg nem térülő tőkét bocsátunk útnak, helyesen minden olyan gyártmány kivitelét hasonlóan meg kell, hogy nehezítsük, melyek előállításában a szén közreműködik.“ És époly ellenmondásba esnek, mikor a mindig növekvő vas-, nyersvas- és félgyártmánybevitelem siránkoznak, mert az egyedüli módja a széntermelés indirect kivitele meglasztásának, a nélkül, hogy az ipari termelés korlátozásával járna. Mert ha Jevons a vasiparra általában mondhatta, hogy „nemzeti szempontból lényegében öngyilkosság ez a kereskedelem“ (a szénfogyasztást ill.), úgy különösen áll ez a nyerstermelésre, mit a német szénsyndicatus adatai is igazolnak, melyek szerint összes szállítmányának 45⁰/₀-a esett a kohókra, 4·4⁰/₀-a a gépiparra, s 7·7⁰/₀-a a többi vasműre. Az által, hogy Nagybritannia mind nagyobb mértékben importál nyersvasat s félgyártmányokat, s ezeket dolgozza fel, nagy megtakarításokat tesz szénben.

A „nemzeti tőkén való élésről és elpocsékolásáról“ ma már alig hallani valamit, mióta a commissio a felhasználható szén mennyiségét, a megmunkálhatóság határát 4000 láb mélységre téve, 100,914,668·167. tonnára tette (a termelés 1895—1904. évi átlaga 214,337.139 tonna volt) és ezen felül is az évi termelés növekedésének bizonyos meglassubbodását helyezte kilátásba.

Arra az argumentumra meg, hogy a szén nyersanyag és a megmunkálása kevés munkást foglalkoztat, a feleletet az ismeretes Board of Trade Blue Book adja meg, mely a „wages element“-et (munkabérrészt) a pamutipar, tehát egy „staple industry“ cikkeiben az egész értéknek 50%-ára, a szénnél azonban 60%-ra, sőt többre is teszi.

A gépkivitel ellen a védvamosok ugyanazokat a kifogásokat emelik, mint a szénkivitel ellen, hogy ez is azon kevés iparág közé tartozik, melynek exportja állandóan emelkedett s hogy ezzel is a külföld industrialisatióját segítette s segíti Anglia. A hiba, a mit itt elkövetnek, ugyanaz, mit a szénexportoknál elkövetnek, t. i. hogy nem az egész gépkivitel szolgál szoros értelemben vett ipari termelési célokra, különösen nem mind olyanokra, melyek Nagybritannia iparával concurrentiába lépnek.

A gépkivitel nagy része (mezőgazdasági, bányászati lokomotivok stb.) az angol iparnak concurrentiát nem okoz, csak a textilgépek kivitele jöhet szóba.

A textilgépkivitelnek azonban megvan a maga különös oka. A mint Dietzel mondja: „minden országból azon foglalkozási gépek mennek ki az idegenbe, a mennyiben egyáltalán gépkivitelről szó lehet, a melyekben legelől jár az illető nép.“

A textilgépek kivitelének elosztását illetőleg 1,932.031 L. értékű ment a kolóniákba, 6,307.963 L. a külföldre. A mi az utóbbit illeti, ha sok ment is Oroszországba (935.182 L.), Japánba (502.585 L.) a legjobb vevői ezen a téren Angliának Németország (865.008 L.), Franciaország (829.771 L.), az Egyesült Államok (756.353 L.), Belgium (531.199 L.) voltak, tehát ép azok az országok, melyek e téren Anglia legnagyobb concurrensei, s melyeknél tulajdonképeni iparfejlesztésről nem lehet szó. Hogy Angliából szerezték be a gépeket, annak meg van a különös oka, mint fent említettem. De ez nem jelenti azt, hogy önmaguk a gépeket nem tudták volna előállítani, ha valamivel drágábban is, s hogy Anglia olcsóbban tudja előállítani s ez egyuttal egész gépkivitelére vonatkozik, annak oka Dietzel szerint, hogy minél drágább a munka, minél olcsóbb a tőke, annál drágábbak lesznek a viszonylagos egyszerű árúk és annál olcsóbbakká lesznek a viszonylagosan „erősen kimunkált“ árúk. A tőke olcsóbbodása és a munka megdrágulása Angliá-

ban magyarázza meg azt, hogy jobban emelkedett a gépek kivitele, mint a többi dolgoké. A gépek sok tőkébe és sok minősített, jól fizetett munkába kerülnek, mégis keveset számít a tőkefogyasztás, ha alacsony a tőkekamat. Viszont nagyértékű áruknál annál kevesebbet nyom a latban a munkabér magassága is, mennél értékesebbek az árúk.

De concedálva még azt is, hogy a textilgépek kivételével Anglia az önön iparának okoz concurrentiát, az még sem következik be abban a mértékben, mint a hogy általában hiszik. Már másutt megemlítettem, hogy Anglia gazdasági életében az a tendentia uralkodik, hogy a közönségesebb fajták gyártásával felhagy, u. n. „Qualitätsartikeln“ gyártására adja magát (l. Dietzel fenti szavait), ez a textilipar körében is beállott. De ehhez első sorban legjobb minőségű „skilled labour“ kell, mely fölött a külföld nem rendelkezik oly nagy mennyiségben, mint Anglia s ezért ebben vele nem concurrálhat, ha a gépeket tőle meg kapja is.

d) *A hajóipar, kereskedelmi flotta s a védvám.* A „fiscal controversy“-ben (pénzügyi vitában) két érdekkörrel feledkeznek meg teljesen, melyek azonban Anglia gazdasági életében a legelső rangú szerepet játszóak, az egyik a hajózás és a hajóipar, a másik meg a bankárvilág. Nem akarok egyikkel sem bővebben foglalkozni, csak röviden jelezni akarom, hogy egy esetleges védvám miként érintené őket.

Nagybritannia kereskedelmi flottája hogy viszonylik a többi államéhoz, arra álljanak itt a következő adatok.

Az alábbi öt éves periodusokban az egyes országok kereskedelmi flottájának tonnatartalma évi átlagban kitett:

	Nagybritannia	Németország	Franciaország	Am. Egy.-Áll.
1880—84 . . .	6,936.907	1,233.269	970.839	1,317.401
1885—89 . . .	7,470.180	1,272.390	971.968	1,076.024
1890—94 . . .	8,527.455	1,497.987	916.732	952.660
1895—900 . . .	9,025.621	1,584.468	912.013	814.936
1900—904 . . .	9,958.084	2,182.620	1,190.192	877.184
1905—908 . . .	11,232.352	2,678.556	1,396.803	926.303
1908	11,541.394	—	—	—

1908-ban 100 tonna tartalmat meghaladva

1.405 hajót	1,833.286 tonna tart.	bocsátottak vizre,
ebből 523 hajó	929.669	„ „ esett Nagybritannia és Irlandra,
238 „	304.543	„ „ „ az Egyesült-Államokra,
120 „	207.777	„ „ „ Németországra,
50 „	83.209	„ „ „ Franciaországra,
474 „	307.868	„ „ „ a többi országokra.

Magának az angol hajóiparnak fejlődését a következő adatok jellemzik :

Az utóbbi 5 éves periodusokban a Nagybritanniában épített hajók tonnatartalmának évi átlaga :

1860—64 . . .	307.054 tonna,	1885—89 . . .	515.683 tonna,
1865—69 . . .	376.821 „	1890—94 . . .	735.569 „
1870—74 . . .	463 509 „	1895—99 . . .	769.752 „
1875—79 . . .	435.541 „	1900—04 . . .	904.092 „
1880—84 . . .	669.063 „	1905—08 . . .	961.075 „

A fenti adatokból láthatni, hogy mily vezető állást foglal el Nagybritannia mind a kereskedelmi flotta nagysága, mind a hajóépítés terén. Hogy az Egyesült-Államok, Németország és Franciaország kereskedelmi flottája együttvéve sincs oly nagy, mint az övé (tonnatartalmát illetőleg). S hogy ezt a vezető szerepet évek hosszú során meg tudta őrizni s hogy az 1908-ban vízre bocsátott hajóknak több mint a felét építették brit hajógyárakban (tonnatart. ill.).

Hogy érintené már most a védvám ezeket? A mennyiben a védvám a nemzetközi kereskedelem korlátozására vezet, azt legjobban az angol hajózás érezné meg. Azt az eshetőséget, hogy a külföld Nagybritannia ellen retorsióhoz nyul, meg sem említve.

A hajóépítésre még súlyosabb csapást mérne, a mennyiben az ehhez szükséges nyers anyagokat, melyek a legeslegkülönbébbek s más iparágak készgyártmányai, megdrágítaná. A mely ország pedig suprematiáját ezen a téren elveszti, annak hajózását is ugyanez a sors éri, mint ezt az Egyesült-Államok példája világosan megmutatta.

e) *A bankárvilág és védvám.* A mitől a bankárvilág tart, az az, hogy a védvám azt a nagy keresletet a sterling-váltó után, melylyel utóbbi ma bir, csökkenteni fogja. „A Londonra szóló váltó az egész világon elismert nemzetközi fizetési eszköz.“ De ez csak azért van így, mert bárki, a ki sterling-váltót fogad el, mint fizetési eszközt, tudja, hogy ennek nagy piacza van. A sterling-váltó nagy közkedveltsége azonban szoros összefüggésben van Nagybritannia szabad kereskedelmi politikájával. „Régi állítás, hogy a kereskedelem a nemzeti zászlót követi, de még igazabb, hogy a pénzforgalom követi a kereskedelmet és így bármily okból korlátozhatnák, illetve tereltetnék szorosabb csatornába kereskedelmünk, úgy azok, a kiknek kereskedelmünk jutna, teljes bizonyossággal félrelöknének minket a nemzetközi pénzpiaczi helyzetünkből is.“ S a bankárvilágot érendő veszteség nem egyedül őt sújtaná. „Meg kell gondolni, hogy a bankházak, biztosító-intézetek stb. nyeresége a nemzetközi ügyletekből (international transactions) oly tekintélyes összeg, mely általános vélemény szerint, Anglia kedvezőtlen kereskedelmi mérlegének törlesztésében, a külföldről huzott járadékok s a kereskedelmi flotta keresete után a legfőbb szerepet játsza, de ettől el tekintve is,

összes iparaink, egész kereskedelmünk és munkás népességünk egész munkája páratlanul fizetőképes bankrendszerünkre támaszkodik, ez pedig azon alapul, hogy mi vagyunk a világ bankárja“. (Schuster Félix.)

S ez áll két irányban is. Mert az által, hogy London a világ pénzügyi centrumává vált, a kamatláb ott süllyedt, s olcsó a tőke, az iparnak egyik létfeltétele, de másodsorban a tapasztalat azt mutatja, hogy a hol a külföld ipari befektetési célokra a kölcsöneket felveszi, ugyanott teszi aztán megrendeléseit is. Ezért is érdeke az angol iparnak, hogy a londoni pénzpiacz a legolcsóbb maradjon a világon s ez, mint már láttuk, a szabad kereskedelemmel a lehető legszorosabb összefüggésben van.

f) *A mezőgazdaság s a védvám.* Az angol mezőgazdaság mai „siralmas“ helyzetét a free trade-del szokták kapcsolatba hozni, azonban teljesen helytelenül. A gabonavámok eltörlését követő föllendülésből az angol mezőgazdaság is kivette a maga részét; ez a virágzó helyzete körülbelül a 70-es évek közepéig tartott. Kritikussá akkor lett a helyzete, mikor a tengerentúli concurrentia úgy 1879 után mind érezhetőbbé vált. A continentalis államok akkor kezdték részint gazdasági, részint socialis okokból mezőgazdaságukat a tengerentuli concurrentia ellen megvédeni. A crisis azonban ennek daczára ott is bekövetkezett. Nagybritannia azonban hű maradt szabadkereskedelmi politikájához s mezőgazdasága megvédését mesterséges eszközökkel meg nem kísérelte. Lehet, hogy ennek folytán a mezőgazdaság válsága itt még súlyosabb volt, mint a continentalis államokban; de hogy végeredményben nem ez a politika volt-e a helyes, s hogy czélszerű lenne-e megkísérelni a mezőgazdaság fejlesztését védvámokkal, arra az alábbiakban igyekezzünk feleletet adni.

Nagybritannia gabonaszükségletét 1846 előtt nagyrészt önmaga fedezte. Az idők folyamán azonban, minél inkább haladt előre azon az úton, mely az „Industriestaat“-hoz vezetett, annál kevésbé tehette azt meg, mint azt a következő tabella is mutatja:

A hazai gabonával eltartott lakosság száma

	százalékokban	milliókban		százalékokban	milliókban
1831—35	96·0	23·6	1871—75	48·0	15·6
1836—40	90·4	23·4	1876—80	37·2	12·7
1841—45	89·55	24·0	1881—85	26·4	9·4
1846—50	78·45	21·4	1886—90	29·0	10·8
1851—55	74·4	20·6	1891—95	15·2	5·8
1856—60	71·9	20·5	1896—900	19·1	7·7
1861—65	59·4	17·6	1901—905	10·6	4·5
1866—70	58·4	18·0			

Fenti számokat még megerősíti az alábbi tabella, mely a gabonaművekkel bevetett terület erős visszafejlődését mutatja 1871 óta.

A gabonával bevetett terület Nagybritanniában volt

	1000 acre-okban		1000 acre-okban
1871—75 . . .	11.544	1891—95 . . .	9.235
1876—80 . . .	10.932	1896—900 . . .	8.817
1881—85 . . .	10.345	1901—05 . . .	8.339
1886—90 . . .	9.722		

Az ide vonatkozó adatokat, melyek az angol mezőgazdaság visszafejlődését, különösen a mi a gabonaneműeket illeti, mutatja, halomszámra lehetne idézni. Azonban fölösleges, mert senki a tényt magát kétségbe nem vonja. A kérdés mégis az, czélszerű-e az, a mit a védvamosok ajánlanak.

S így egy sajátságos tényt kell megállapítani. Tény az, hogy ha valamely foglalkozási ág súlyos helyzetéről s annak feltámasztásáról lehet szó, úgy első sorban a mezőgazdaság, különösen a gabonatermelés jöhetne tekintetbe. S mégis ennek védelméről csak indirecte van szó. Annak a 2 s. gabonavámnak s 5% értékvámnak, melyet a húsrá, az ú. n. „dairy produce«-ra vetnének első sorban, imperialistikus célja van s csak mellesleg (incidentally) protectiv s a gyarmati mezőgazdasági termékek ellen az angol mezőgazdaság amúgy sem lenne megvédve. De ha utóbbtól el tekintünk is, az a 2 s. gabonavám, a mezőgazdaság megvédése és fejlesztése szempontjából oly minimális, hogy kérdéses még az is, hogy vajjon ellensúlyozná-e mindama hátrányokat, melyek a farmereket a vámvédelmi rendszer egyéb kifolyásaként (drágább ruházat, mezőgazdasági gépek, esetleg magasabb munkabér) érné. Hogy az angol mezőgazdaságot, a mi a gabonaneműek művelését és fejlesztését illeti, hathatós védelemben részesítsék, ahhoz legalább is 15—20 s. per quarter vámra van szükség, de ez, mint azt még a Tariff Commision is elismeri, nem kívánatos s teljesen kivihetetlen.

Ha pedig különösen a farmeren akarnak segíteni, úgy ennek is meg van a maga nehézsége, mert, ha a buza ára fel emelkedik is, a nyereség a végeredményben, a bérleti üzemek túlnyomóan nagy számát tekintetbe véve, a landlordok (földbirtokosok) zsebébe fog vándorolni, oly nagy a concurrentia a földekért az egyes farmerek között.

A mint kétséges, hogy a védvám segíthetne-e a farmereken, ép oly kizárt dolog, hogy a mezőgazdasági munkások helyzetén segítsen, ezen legfeljebb csak ronthat. A városokba való tódulás folytán oly nagy a hiány munkáskezekben, hogy a munkabérek már oly magasra emelkedtek, hogy ma ez talán a külföldi concurrentiánál is nagyobb baj a farmerre nézve. A munkások helyzetén már a védvám mit sem javíthat, csak rosszabbíthat az által, hogy megdrágítja szükségleti czikkeit.

Eltéktve attól, hogy a javasolt vámok nem volnának elég maga-

sak, hogy vámvédelmi céljukat elérjék, s hogy kétséges, hogy utóbbi eset beálltával is, származnék-e ebből a farmerre valami előny, nem kívánatos a mezőgazdaságra sem, hogy Nagybritannia a szabad kereskedelmi politikájától eltérjen, mert ezzel csak megakadályozná az angol mezőgazdaságnak azt a felette örvendetes kialakulását, mely őt a nyolcvanas-kilenczvenes évek criseiből kiségitette, úgy, hogy mezőgazdasági crisisről ma már senki sem beszél.

Az angol mezőgazdaság ugyanis már felhagyott ama művelési ágakkal, melyekben az egészséges concurrentiát a külfölddel ki nem bírta. Ide tartoztak első sorban a gabonaneműek.

Áttért azonban oly ágak kultiválására, melyekben a külföldi concurrentia nem lépett annyira az előtérbe. Ide tartoztak az állattenyésztés, a szárnyas állatok tenyésztése, a kerti- s a tejgazdaság. Nagyban segítségére volt e tekintetben a lakosság emelkedő jóléte, melynek folytán a kereslet a fentemlített mezőgazdasági ágak productumai iránt (vaj, sajt, tej, tojás) nagyon megnövekedett. Mert minél többet fizet a munkásság kenyérért stb., annál kevesebb jut ezekre a „luxus“ árúkra s a kereslet utánuk megcsappanna.

De a mezőgazdaság nemcsak ezen a módon segített magán, hanem itt is végbe ment ugyanaz a processus, mint a melyet más iparágak, pl. a pamutipar terén észlelhettünk, hogy ott, a hol a külföldi concurrentia érezhetővé vált, ú. n. „Qualitätsartikel“ gyártására adta magát. Ugyanez történt a mezőgazdaságban is. Az állattenyésztésben úgy állta meg a helyét, hogy a fajt nemesítette, melylyel azután a külföld nem concurrálhatott.

Az angol mezőgazdaságot, ebben a szabadkereskedelem okozta kialakulásában, fölötte káros volna megakadályozni. Nem a szabad kereskedelemben, hanem egész máshol keresendők a bajai. Így első sorban a bérleti üzem túltengésében, a magas munkabérekben, a községi adókban, melyek a mezőgazdaságot felette súlyosan érintik, s last but not least, a nagy kiterjedésű vadászterületekben.

Van az angol mezőgazdasági életnek még egy nagy fogyatékosága s ez az organisatio, különösen pedig a szövetkezeti szellem minden hiánya. Ha pl. Anglia vajszükségletét úgyszólván egészben Dánia látja el, úgy ez feltétlenül a szövetkezeti szellem erős elterjedésének a következménye. Utóbbinak hiánya Nagybritanniaiban azonban szintén a földbérleti üzem túltengésére vezetendő vissza. Még pedig két okból is. Először is a nagy kiterjedésű és kiterjedelmű földbérletek össze-vissza vannak hányva, tehát hiányzik a szövetkezeti szervezet létrejöttének egyik alapfeltétele, az üzemek egyformasága, s másodsorban, s ez a fő, az által, hogy nincs meg az állandó kapocs a föld és művelője közt, a

farmer ma itt, holnap meg amott van, az egyes farmerek közt nem fejlődhetik ki az a bizalom, mely a szövetkezeti szervezeteknek nélkülözhetetlen alapfeltétele.

Az utóbb említetteket kell orvosolni, ha az angol mezőgazdaságon segíteni akarnak.

2. fejezet. A megtorló vámok.

Már említettem, hogy a „megtorló vámokról“ ma külön tárgyalni nem időszerű, a kérdésnek ma már csak inkább történeti jelentősége van: actualis csak abban az időben volt, mikor még az akkori (1903) miniszterelnök Balfour s vele együtt a kabinet nem tette magáévá Chamberlain védvamos politikáját, hanem csak a kereskedelmi szerződések megkötéséhez szükséges tarifát követelte. Noha ma már, a tisztán utóbbi célnak szolgáló tarifák senkinek sem kellene, a „tariff reformerek“ ma már mind „whole hogger“-ek, a „megtorló vámok“ kérdése a „védvám“ mellett teljesen háttérbe szorult, mégis tárgyalom, külön, hogy e szempontból is világot vessek Anglia teljesen specialis gazdasági helyzetére, s hogy rámutassak azon nehéz helyzetére, melyben esetleges kereskedelmi szerződések kötésekor találatnák.

A megtorló vámok hívei annak idején a szabad kereskedelem híveinek tartották magukat, mert mint Balfour mondta, a retaliation nem más, mint a „szabad kereskedelem biztosítására szolgáló eszköz“. Hivatkoznak magára Smith Ádámra is, a ki azt mondja, hogy a visszatörlesztés bizonyos esetekben megfontolás tárgyát képezheti, s hogy ettől még esetleges áldozatok árán sem szabad visszariadni. Az által azonban, hogy Nagybritannia magát minden alkudozási képességtől megfosztotta, nagygyá nevelte a külföldi ipart s teljesen ellenfelei kezébe szolgáltatta magát, kik most már korlátlanul emelhetik velük szemben vámjaikat. A sokat emlegetett legkedvezettebb nemzet záradéka meg nem sokat ér. Mert ha Nagybritannia például Oroszország részéről a legkedvezettebb nemzet záradéka folytán formaliter ugyanolyan eljárásban részesül, mint például Németország, akkor is állhat az, a mit Hewins mond, hogy t. i. a minőségi osztályozás megsemmisítheti, a mint az esetek nagy részében tényleg meg is semmisíti a legtöbb kedvezmény kikötésének egész hatását. Érti pedig azt úgy, hogy lehetséges pl., hogy Németország pamutfonalaira Oroszország részéről bizonyos vámreduciót ért el, de a reduciót csak a pamutfonalak közönségesebb fajtáira adta meg (Németországra nézve ez a fontos) a bizonyos számon (finomságon) felüliekre azonban továbbra is az általános tarifa tételei állanak fenn; holott Anglia idevonatkozó bevitelére nézve az utóbbi a fontos. Pedig Nagybritannia még ma is a legjobb piacza a külföldi árúknak, s így nagyon is érzé-

kenyen érinthetné a külföldet, ha akarná, s valószínű, hogy általában nem is kerülne vámemelésre a dolog, a pusztá fenyegetésnek is meg lenne a kívánt hatása, mint azt a brüsseli cukorconventio is mutatja.

Mint már mondtam, általános elvek visszatorló vámok alkalmazhatóságára vonatkozólag nincsenek, gondosan meg kell vizsgálni, hogy a konkrét esetben sikerre vezethet-e vagy sem, hogy tekintetbe véve, hogy visszatorlás visszatorlást szül, s hogy az ennek folytán beálló esetleges veszteséget kárpótolja-e majd maradandó nyereség, s ha igen, még a legortodoxabb szabadkereskedelemista is belemehet nyugodt lelkiismerettel, fő csak az, hogy mindig a gazdasági érdek, s ne a bosszúérzete vezessen. Különösen nem szabad azt gondolni, pedig ez a hit manapság nagyon is el van terjedve, hogy a külföldet ellenséges indulat vezényelte Anglia irányában, mint a hogy maga Ashley is megmondta: „nem lehet elméleti kifogást emelni az alkudozás céljaira szolgáló vámtarifa ellen, lehetnek körülmények, melyek között ügyesen és eredményesen felhasználható, ámbár, mivel az idegen tarifák célja nem ennek az országnak ártani, hanem a hazai ipar fejlesztése, sok eredményt ebben az irányban nem vélek elérhetőnek“.

Ha általános elvek nem állithatók is fel, van mégis egynehány oly követelmény, melyek felforgása nélkül a visszatorlás sikerre nem vezethet. Hogy állanak ezek tekintetbe vételével Angliát illetőleg a dolgok?

Hogy sikerre vezessen a visszatorlás, arra az szükséges, hogy oly cikket érjen, mely bevitelének csökkenése az illető országot nagyon érzékenyen sújtja, a nélkül azonban, hogy ez által a vissztorlást alkalmazó állam is kárt szenvedjen. E szempontból tehát az szükséges, hogy annak a cikkeknek, melyet a visszatorlás ér, lehetőleg csak abban az országban, ne pedig máshol is legyen piacza, a hogy Dietzel mondja, „gyártmányok, melyeknek csak hazai piacuk és gyártmányok, melyeknek világpiacuk van“, a visszatorlást gyakorló ország viszont, ugyanolyan árban máshonnan fedezhesse szükségletét; mert ha ezt nem teheti, s a szükséglet kielégítésére feltétlenül szükség van, úgy önmaga fogja a magasabb árakban a vámot viselni. E szempontból, hogy állanak Angliát illetőleg a dolgok? Ha valamikor visszatorló vámok alkalmazására kerülne a dolog, a két legezárkóztabb ország az Egyesült Államok és Oroszország ellen, a visszatorlásnak fentiek szerint első sorban a gabona-neműek ellen kellene irányulnia.

De a mellett, hogy ez nem valószínű, mert Anglia nem teheti egy könnyen ki magát kenyerre megdrágulásának, végeredményben célra nem vezetne, mert mi történnék? Anglia máshonnan szerezne be gabonáját, többet venne gyarmataitól, Romániától, Magyarországtól stb., de viszont Németország, mely azelőtt a magyar s román búzát vette, ezek hiányá-

ban az amerikaiat venné. Veszteség ugyan érné az Egyesült Államokat, mert a valóságban nem mennek ily simán a dolgok, mert új piacok megszerzése áldozatokkal jár, viszont Angliát is érné veszteség, mert, hogy eddig az amerikai búzát vette, az annak a jele, hogy azt kapta legolcsóbban; de mire ezen eltolódások beállanak, mindkét ország kiheverné bajait. A „Tax on food“ (táplálék megadóztatása) tehát kétélű, s végeredményben eredménytelen. Nyersanyagra nem vethet Anglia vámot, szintúgy a félgyártmányokra sem, mert ezzel csak saját termelését drágítaná meg.

Van ugyan egy eset, midőn a nyersanyag a rá vetett vám daczára sem drágul meg, akkor t. i. mikor a vámot emelő ország az u. n. „buyers monopoly“-al (a vevő monopóliumával) bír, a másik ország meg érzékeny veszteség nélkül nem tudja korlátozni a termelést, de az Angliára vonatkozólag nem forog fenn.

Ha most a készgyártmányok közül is kivesszük azokat, melyekre a többi iparágnak mint nyersanyagra szüksége van, körülbelül 60 m. L.-nyi árú maradna (pontos összeget persze nem lehet mondani) melynél Anglia saját iparának veszélyeztetése nélkül a visszatörést gyakorolhatná. Arra adatot nem hozok fel, hogy ez összeg, egyes országok szerint, ezeken belül meg egyes iparágak szerint mennyire szét van forgácsolva, s hogy ez majdnem lehetetlenné teszi a hatásos visszatörést. De ha most ettől el is tekintünk, valószínű, hogy a vámmal sujtott árú némi után a kereslet megcsökken az által, hogy az illető ország azt mástól vagy a hazai piacról vagy pedig egyáltalán nem venné; de viszont az is lehetséges, hogy ha a vámmal sujtott árú u. n. „Qualitätsartikel“ (pl. francia pezsgő, női toilettek), úgy az illető ország továbbra is ezeket veszi magasabb áron, azaz ő maga viseli a vámot. S az előbbi esetben is visszahathat a vámmal sujtott ország vásárló képességének csökkenése a visszatörő országra. Ha mindezeket tekintetbe vesszük, akkor a készgyártmányokra vetett vámtól sem várhatunk sokat.

Mikor még a visszatörési mozgalom a védővámostól különálló volt, sokat utaltak arra, hogy az előbbi által is keletkezhetnek „vested interestek“, s ezek révén védvámra vezethetne. Ma már persze ennek az argumentumnak nincs értelme.

Végleges eredményre nem jutottunk, mint már megmondtam, nem is lehet, de elég, hogy csak nagyjából rámutattunk arra, hogy mi e tekintetben Anglia helyzete, abból a speciális gazdasági viszonyból kifolyólag, hogy még manapság is nagyjában élelmiszert és nyersanyagot (félgyártmányt) importáló ország.

(Folytatása következik.)

Werkner Ödön.

Közlemények és ismertetések.

Nemzetközi fémtermelési statistika.

Mint minden évben, úgy az idén is kiadják a frankfurti nagy érdekeltségek ólomra, rézre, horganyra, ónra, alumíniumra, nikkelre, kénesőre és ezüstre vonatkozó statisztikai összeállításukat.

Az ólom, réz, horgany és ón utolsó két évbéli világtermelését a következő adatok mutatják:

	1909	1910
	t o n n a	
Ólom	1,085.600	1,132.900
Réz	846.700	877.600
Horgany	783.200	816.600
Ón	108.600	111.200

A világtermelés eloszlása ólomban, rézben és horganyban Európára és az amerikai Egyesült-Államokra nézve a következő áttekintésből vehető ki:

		1909	1910
		t o n n a	
Ólom	{ Európa	499.700	492.400
	{ Unió	321.300	352.700
Réz	{ Európa	152.700	169.400
	{ Unió	526.600	527.400
Horgany	{ Európa	542.800	563.500
	{ Unió	240.400	250.600

A fémfogyasztás mérve Európát és az amerikai Egyesült-Államokat illetőleg, a két utolsó évben a következő adatokból világlik ki:

		1909	1910
		t o n n a	
Ólom	{ Európa	677.800	665.100
	{ Unió	334.500	387.900
Réz	{ Európa	451.600	533.400
	{ Unió	316.800	338.700

		1909	1910
		t o n n a	
Horgany . .	{ Európa	547.000	586.000
	{ Unió	239.300	245.200
Ón	{ Európa	57.000	61.900
	{ Unió	42.800	49.000

A fémfogyasztás tehát 1910-ben úgy Európában, mint Amerikában emelkedett. Bár az európai ólomfogyasztás számszerűleg nem is emelkedett, tényleg mégis emelkedés volt, ha figyelembe vétetik, hogy a kohók készletei csökkentek, a mely körülmény a fenti szám adatokban figyelembe sem vétetett.

A fogyasztás fokozódása legnagyobb részben a villamosipar erős fémszükségletére vezetendő vissza, a mely úgy az oceánon túl, mint az oceánon innen erősen fellendült.

Az ólom, réz, horgany és ón ármozgalma az elmúlt három évben a következő adatokból tűnik ki (£ long tonnánként = 1.016 kg.):

		Ólom	Réz	Horgany	Ón
1908	{ legmagasabb ár . .	15.5—	66.5—	22.——	147.——
	{ legalacsonyabb ár .	12.6·3	56.2·6	17.17·6	118.——
1909	{ legmagasabb ár . .	13.14·4 ¹ / ₂	64.2·6	23.4·4 ¹ / ₂	154.5—
	{ legalacsonyabb ár .	12.6·10 ¹ / ₂	55.18·9	20.18·9	123.15—
1910	{ legmagasabb ár . .	13.16·10 ¹ / ₂	62.1·3	24.3·9	176.——
	{ legalacsonyabb ár .	12.6·10 ¹ / ₂	52.17·6	21.15—	143.7·6

Nemzetközi papirstatistika.

Csak a kultúra, a jólét és népszaporodás terén való hirtelen felgyarapodás magyarázza meg azt az enormis növekedést, a mely a papirgyártás terén egy emberöltőn belül tapasztalható. A papirgyártás mennyisége ugyanis 1875-től 1908-ig a legfontosabb európai termelő államokban, Németországban, Angliában, Franciaországban, Ausztria-Magyarországban, Olaszországban. Oroszországban, Belgiában, Svéd- és Norvégországban 7·4 millió q-ról 42·4 millió q-ra emelkedett. Jellemző az azóta beállott műszaki haladásra, hogy a főbb számba jövő papirgépek száma 2.332-ről csak 2.804-ra emelkedett. A világ összes papiripara, a mely az utolsó évtizedekben, nevezetesen az Egyesült-Államokban, Kanadában és Japánban lendült fel, 1908-ban 94·4 millió q papirt és lemezt (ebből a mennyiségből 78·7 q papir) gyártott 69·7 millió q

szalmaanyag, cellulose, faanyag felhasználásával. Ezen gyártmány mennyiség összértékét 4.761·5 millió koronára teszik.

A surrogatummentes, famentes és meritett papirok az egyes iparállamokban az összes gyártmány 15·5—26⁰/₀-át teszik ki. A nemzetközi papiripar hatalmas fejlődését még az oly súlyos válságév, mint az 1908-diki, sem tudta nagy mértékben alterálni. A constatálható papirforgalom értéke az 1907. magas conjuncturás évben 1.511 millió korona volt, 1908-ban pedig 1.508 millió korona. Szemben ama csökkenéssel, mely a bevétel terén volt észlelhető (795—745 millió korona) a kivétel terén gyarapodás tapasztalható (713-ról 766 millió koronára). Ez a feljűnő eredmény a nemzetközi kereskedelmi statistika számos hibaforrására vezethető vissza.

Felette érdekesek a számbeli összehasonlítások Európa és a tengerentúli államok papiripara tekintetében. 1908-ban Európában 87·4 millió q papirt gyártottak 2.738·6 millió korona értékben (ebből 44·9 papirt, 4·6 lemezt, 37·8 millió q faanyagot, szalmaanyagot és celluloset). Egyidejűleg az Európán kívüli országok gyártásmennyisége 76·8 millió q volt 2.023 millió korona értékben (ebből papir 33·8, lemezpapir 11·2, fa-, szalmaanyag és cellulose 31·8 millió q.) Az 1908. évi nemzetközi válság dacára a termelismennyiség Európában 1907-ben 6·62, az Európán kívüli államokban 10·27⁰/₀-al emelkedett, miközben a termelés értéke Európában 1·6⁰/₀-al csökkent, az Európán kívüli államokban pedig 2·78⁰/₀-al emelkedett.

A papirkülkereskedelemben az európai országok erősen activok, az Európán kívüliek magas fokban passivok. Az európai országok bevételek 500, kivétele csak 76 millió koronát tett ki. Az összes nemzetközi kiviteli mozgalomban a három puhafában oly gazdag skandinaviai állam Svéd, Norvégország és Finnország több mint egy harmaddal vesz részt. Németországra esik 16·23 és Hollandiára 22·24⁰/₀.

Hollandia a nemzetközi papirkereskedelemben fontos szerepet játszik. Tudvalevő, hogy a papiripar történetében Hollandia vezető szerepet játszott. A papirgyártás egy fontos segédgépét ma is „hollandi“-nak hívják és a kézipapirgyártás ma is ott bírja legelőkelőbb képviselőjét. 1908-ban a hollandi papiripar 812.500 q különböző papirfajtát és 1.131.000 q lemezt termelt. Hollandia vezető szerepét onnan magyarázza Krawany, egy kiváló szakértő, hogy az erdőszegény Németalföld mint szabadkereskedő állam az összes segédanyagokat és segédeszközöket olcsóbban kapja és ilyenformán versenyezhet azokkal az államokkal, amelyeknek terjedelmes erdők vannak. Angliának, ennek a jelentékeny iparállamnak mérlege ellenben 1908-ban a papirkivétel tekintetében passiv volt, több mint 187 millió koronával, bár az angol papirtermelés

1908-ban 8·7 millió q volt. Ez a produktió lényegesen több mint Ausztria-Magyarorszáé, a mely csak 3·6 millió q-t tett ki. Ha mégis Nagybritannia 1908-ban 12·8 millió q félgyártmányon kívül még 4·7 millió q papirt és lemezt (kivétel csak 0·78 millió q) kellett, hogy importáljon, ez összefügg a lakosságnak viszonylag igen jelentékeny fejenkénti papirfogyasztásával. Ez 1908-ban Nagybritanniában 24·8 kg.-ot tett ki, Ausztriában 9·7 kg.-ot, Magyarországon pedig csak 3·9 kg.-ot. Még a magas kulturájú Németországban is csak 20·1 kg. esik egy főre, szemben az amerikai unio 26·1 kilójával és Kanada 25·8 kilójával.

A második passivsaldós állam Anglia után Franciaország (1908-ban mintegy 49 millió korona). Ha csak a papir és lemez külkereskedelemtől volna szó, akkor Franciaország activ volna 200·000 q-val. Azonban erdőszegény állam lévén, erős beviteli szükséglete van félanyagokban (1908-ban 3·13 millió q), Franciaország papirfogyasztása fejenként 15 kg., tehát középen fekszik Németország és Ausztria között. Majd az Egyesült-Államok következnek. Ezen államnak is igen nagy félgyártmány bevitelle van (1908-ban: 219 millió q) a mi aztán a passiv saldót előidézi. Ezzel szemben az Egyesült-Államok belföldi termelésük terjedelme folytán jelentékeny helyet foglalnak el a nemzetközi papiriparban. Az Unió papirtermelése 1908-ban több mint 29 millió q-t tett ki, szemben a világ 78 millió q-s össztermelésével. A világ 1908. évi 57·2 milliós lemezgyártásából az Unióra 10·6 millió q. esett. A félgyártmányok 1908. évi összes termeléseredménye közel 70 millió q volt, a mely összegből az Unióra 24·5 millió q esett.

A mi Ausztria és Magyarország papirtermelését illeti, vezető helyen Csehország áll. A cseh papirgyárak 1908-ban 937.150 q papirt gyártottak, szemben a magyar gyárak 435.000 q-nyi termelésével és az osztrák-magyar monarchia 3·6 millió q-t kitevő összes produktójával. Mig Magyarország 28.650 q lemezt termelt, addig Csehország 137.490 q-t. A két állam Ausztria és Magyarország összes produktója e téren 360.670 q volt. A faanyag- és cellulosegyártás összege Ausztriában és Magyarországon 4·95 millió q volt 1908-ban. Ebből Csehországra 890.212 q jutott, Magyarországra 855.500 q.

Papiriparunk jövője viszonylag kedvező, mert nyersanyagunk elég bőven van és klimatikus viszonyainknál fogva erdőségünk gyorsabban regenerálódik, mint a skandináv államok erdősége. A kulturánk emelkedésével termelésünk nagyobb része fog itthon elhelyezést nyerni.

Gyorsaságeredmények a vasuti közlekedés terén.

„The Engineer“, az ismert angol-amerikai folyóirat nemrégiben összevetette a megállás nélküli vasuti hosszú és gyorsjáratokat Angliában, Franciaországban és Németországban 1911-re nézve. Adataiból érdemes egyetmást kiragadni. Ezen vizsgálatok során megállapítást nyert, hogy Angliának 16, Franciaországnak 7 és Németországnak is 7 legalább 80 kilométernyi hosszúságú vasuti vonala van, a melyeken menetrend szerint, több mint 64 kilométeres gyorsaság éretik el óránként.

60 kilométernél hosszabb vonalat megállás nélkül Angliában 11, Franciaországban 10 és a Németbirodalomban 9 vasut fut be. E tekintetben a legnagyobb eredményt a menetközben vizet vevő berendezéssel bíró angol vasutak mutatják fel. Angliában hét 256 kilométernél hosszabb vonalat futnak be megállás nélkül a vonatok. A leghosszabb utat a Great Western vasut futja be megállás nélkül és pedig a 360 kilométer hosszú paddington—plymouthi vonalon. Franciaországban a leghosszabb megállás nélkül befutott vonal a 263 kilométer hosszú chartres—thouarsi, Németországban pedig a kerek 253 kilométer hosszúságú berlin—hannoveri vonal. Feltűnő, hogy ama sebességek, a melyeket ezen hosszú, megállás nélküli vonalokon érnek el, Németországban mennyivel alacsonyabbak, mint az angliai és francia eredmények. Mig az angol időjáratok majdnem mind 80 kilométeres és a legnagyobb gyorsaságnál 91 kilométeres sebességgel tétetnek meg, a francziák pedig egyetlen kivétellel óránként 80 kilométernél többet és maximálisan 94·7 kilométert is tesznek, azalatt a német vonalak közt csak kettő van, a mely óránként 80 kilométernél nagyobb sebességgel tétetnék meg.

A legnagyobb menetsebességek egyáltalán Angliában a 71 km. hosszú darlington—yorki vonalon (óránként 98·72 km. sebességgel), Franciaországban a 153 km. hosszú paris—st. quentini vonalon (98·88 kilométerrel óránként) és Németországban a 161·6 km. hosszú berlin—hallei vonalon (88 km. óránként) éretnek el. Az utolsó időben Németországban is fokoztattak a sebességek. A berlin—liegnitzi vonalon az átlagos menetsebesség 78·15 kilométer, a berlin—hannoverin 80·67 kilométer, a berlin—oderafrankfurtin 83·7 kilométer, a berlin—hamburgin 86 és a münchen—nürnbergin 86·4 kilométer. E sebességek mindenütt gőzmozdonyokkal éretnek el, a melyeknek sebessége már nem igen fokozható. Hátrányaik mindinkább érezhetők és csak a villamos üzemre való áttérés ígér könnyítéseket. Persze a mai műszaki ismeretek mellett még a villamos mozdonyok gyorsaságának is vannak korlátai. A gyorsaság fokozásánál a motorikus erők is igen nagy mértékben fokozandók, nagyobb mértékben, mint a milyenben a gyorsaság növeltetik. Ha a

sebességet meg akarjuk kétszerezni, akkor az ellenállások megnyolcszorosodnak. Egy vonatnak sebességét 200 kilométerre fokozni, rengeteg lokomotorikus erőt igényel. Az ily nagy sebességeknél még egy más momentum is igen zavarólag lép fel. Nehéz vonatokat rendkívül stabilisan kell építeni; a hasznos terhen kívül rengeteg holt terhet is kell magukkal vinniök. Ha egy gyorsvonati waggon 30—40.000 kilogramm, akkor súlya sokkal nagyobb, mint ama teheré, a melyet teli állapotban magával vihet. Ha eme nagy terhek magas sebességgel vonatnak a síneken, akkor felette erős sínépítményt kívánnak, a mi a végeredményben rentabilitás kérdése.

Élelmiszerár-megállapító központ.

Az osztrák kereskedelmi és iparkamaráknak két év előtt Brünmben tartott titkári értekezletén a reichenbergi kamara indítványára határozatba ment, hogy konkrét javaslatot terjesszenek az osztrák kormány elé az élelmiszerárakra vonatkozó statisztikai vizsgálatok kialakítása és szervezése iránt. A felterjesztés elkészítésével a reichenbergi kereskedelmi és iparkamara bizatott meg. Ez a felterjesztés egy évi munka után a minap terjesztetett a kamara plenuma elé. A referatum az élelmiszer-árak statisztikai megállapítását úgy a termelő körök, mint a törvényhozás és közigazgatás ama kérdéseire való tekintettel, a melyek a lakosság standardjával összefüggésben állanak, felette szükségesnek tartja és ily értelemben meg is okolja. Bemutatja az élelmiszerárak megrögzítésére ezideig alkalmazott módszereket és végül gyakorlati javaslatokat ad a szükséges munkálatok szervezésére nézve. A javaslat, a mely a bécsi kamarának amaz indítványával egyetemben, hogy külön központ szerveztessék eme feladat végrehajtására, egyhangúlag elfogadtatott és nem-sokára nyomtatásban is megjelenik. A bécsi kamara által felvetett központnak fontos hivatása lesz. Első sorban feladata lesz, hogy megteremtse a statisztikai alapokat arra nézve, hogy kellő törvényhozási és igazgatástechnikai rendszabályokat lehessen teremteni, a melyek összefüggésben kell hogy álljanak a drágaság ellen való küzdelemre irányuló actiókkal. Az új központ, ha áldásos tevékenységet fog akarni kifejtetni, kell hogy úgy legyen szervezve, hogy már összetételével is teljes biztosítékot nyújtson a statisztikai felvételek és értékesítésük pártatlansága iránt. A szervezés részletei még minden pontban nem nyertek megállapítást s a közel jövőben fogják az illetékes tényezők tanácskozásának tárgyát képezni. Az új intézmény valószínűleg nem lesz bürokratikus szervezet, hanem gyakorlatilag iskolázott theoretikusok és jelesen a gyakorlati élet embereinek közreműködésére fog támaszkodni.

A brit birodalmi conferentia kereskedelem- politikai eredményei.

A hatodik brit birodalmi tanácskozmány, a mely a múlt hónapokban tartotta üléseit Londonban, az imperialistáknak és a tarifareformereknek minden tárgyalási napjával és határozatainak mindegyikével folytonosan fájdalmas csatározásokat hozott. Azoknak, a kik igyekeztek az angol imperialismus problémáinak politikai és gazdasági tekintetben kissé mélyebben utánajárni, nem voltak ezek az eredmények váratlanok, hanem csak újabb megnyilatkozásai oly tendenciáknak, a melyek a brit birodalmi politikában már rég észrevehetőek voltak. A tanácskozmány által vita tárgyává tett minden kérdésnél, lett légyen szó akár a birodalom védelméről, akár kereskedelmi viszonyokról, vagy a bevándorlás és honosítás kérdéséről, avagy egy legfelsőbb felebbezési bíróság felállításáról, ugyanaz a jelenség ismétlődött, vagyis az, hogy a dominionok minden kétértelműséget kizárólag a központosítási kísérletek módja ellen nyilatkoztak.

Semmiféle egységesség, semmi központosítás bárminő téren, hanem a dominionok önálló fejlődése alkotmányos szabadságuk korlátain belül és természetes létfeltételeiknek megfelelőleg — ezek azok a vezérelvek, a melyeket Kanada, Ausztrália és Délafrika képviselői e conferentián a brit birodalom jövőbeli fejlődésére vonatkozólag kifejtettek. Az anyaország kormánya e három nagy állam kimondott akaratával szemben nem kísérelt meg semminemű ellenállást, hanem bölcsőbbnek tartotta meghajolni előtte. „Cooperation not centralisation“ — így jelölte meg maga az angol gyarmatügyi minister a birodalom szervezetének alapeszméjét és a liberális sajtó ezen belátásnak még messzebbmenő kifejezést is adott. A dominionok — ily hangok hallatszottak — a legbarátságosabb érzelmekkel viseltetnek az anyaországgal szemben, készek a legteljesebb mértékben a rokonszenv és a segítség minden lehetséges érzésében részeltetni, azonban vonakodnak egy formális únió bárminemű lenyűgöző kötelezettségét magukra venni — vonatkozzék ez akár katonai, akár politikai vagy kereskedelmi célokra.

Ha a tanácskozmány eredményeit egyenként tekintjük át, azt látjuk, hogy a három nagy dominion jellemzett magatartása mindenekelőtt amaz Ujzéland részéről felmerült indítvány elvetésében nyilvánult meg, a mely szerint egy legfelsőbb consultativ jellegű birodalmi tanács volna létesítendő, továbbá az angol kormány ama tervének elutasításában, a melynek értelmében állandó bizottságot állítanának fel, avégből, hogy az anyaország és a dominionok, továbbá a dominionok egymás között való véleménycserét közvetítse.

A dominionok főcélja ugyanis az volt, hogy teljes függetlenségüket megóvják minden belügyükben és belügyeik alatt minden érdekük összességét értik. Ezzel szemben szabadkezet akarnak biztosítani az anyaországnak külügyi politikájában, a mennyiben a gyarmatok érdekeit nem érinti, valamint az úgynevezett nemszabad imperiumot illetőleg (India, koronagyarmatok, védnökség alatt álló területek). Másrésztől azonban minden jövőbeli szerződési tárgyalásnál és egyezménynél, a melyben a dominionok bármiképen érdekelve lehetnének, nemcsak, hogy véleményükkel kell számot vetni, hanem feltételül tekintendő beleegyezésük és közreműködésük. Ha a dominionok valamelyike megtagadja beleegyezését valamely szerződés megkötésétől, akkor területe az illető szerződés hatálya alól határozottan kiveendő. Ellenben a mi a dominionokat illeti, ők maguk teljesen szabadon köthetnek kereskedelempolitikai és hasonló szerződéseket más államokkal.

Mindenekelőtt Kanada volt az, a ki ezt a szerződési szabadságot a maga számára legmesszebbmenőleg vette igénybe és nevezetesen fenntartotta magának azt a jogot, hogy háboru esetén önállóan rendelkezék a felett, vajjon az anyaországot támogatja-e vagy nem. A brit birodalomra vonatkozó kanadai conceptió lazább keretű államköteleknek felel meg mint akármely önálló hatalmak között való szövetségi szerződés, mert Kanada fenntartja magának a semlegesség és a casus foederis felett való egyoldalú döntés jogát. Ez a kanadai álláspont legjobban megvilágítja a dominionok ama hajlandóságát, hogy oly mértékben, a mint saját kereskedelmi- és külügyi politikájukat kifejlesztik, kivonják magukat az oly szerződések kötelezettségei alul, melyek nem az ő igényeikre vannak szabva.

Természetesen Kanada nemcsak jövő fejlődésére való tekintettel, hanem egy másik sokkal közvetlenebb természetű körülményben ösztönzést lát eme magatartására. Nagybritannia és idegen államok közt még mindig fennálló kereskedelmi szerződések egész sorozata oly legnagyobb kedvezményes záradékot tartalmaz, a mely nemcsak Angliára, hanem összes gyarmataira is alkalmazást nyer. Eme clausula értelmében a Kanada részéről az Egyesült-Államoknak nyújtandó kedvezményekben ama szerződő államok bevitele is részesednék. Ez pedig sem angol, sem pedig kanadai érdek; ezért elfogadtak egy határozatot, a melyben felszólítatik az angol kormány, hogy azokkal az államokkal, a kikkel Nagybritannia a dominionokra is alkalmazást nyerő szerződéseket kötött, kezdjen tárgyalásokat arra nézve, hogy azoknak a dominionoknak, a melyek a jelzett szerződésektől el kívánnak állani, adassék szabadság ennek megtételére a nélkül, hogy ezáltal a szerződés fennállása a birodalom többi részére nézve veszélyeztetnék.

Kereskedelempolitikai tekintetben ez a határozat kétségkívül az egész tanácskozmány a legjelentékenyebb eredménye. Az a körülmény, hogy az angol kormány ezt a resolútiót elfogadta, a maga összes következtetéseivel a dominionok kereskedelempolitikai önállóságának formális elismerését jelenti, formális elismerését annak az önállóságnak, a mely tényleg persze már rég létezett.

A többi kereskedelempolitikailag fontos határozat ezzel szemben némiképen gyöngén fest. Követeltetett a Suez-csatorna illetékek leszállítása a szabadalmi és kereskedelmi törvényhozás, valamint a postautalványforgalom az egységesítése az egész birodalomban. Arra nézve is határozat hozatott, hogy a világ-penny porto bevezettség és egységes állásfoglalás történjék az 1912-ben Berlinben tartandó nemzetközi kiállítási tanácskozmányon.

Fontosabb az a határozat, a mely azt kívánja, hogy küldessék ki egy bizottság, a melynek feladata lenne, a birodalom különböző részei minden kereskedelmi-, ipari- és forgalmi viszonyainak és ügyeinek megvizsgálása. Az angol kormány határozottan kiemelte, hogy ez a bizottság sem a birodalom mai kereskedelmi politikája birálatával nem foglalkoznék, sem pedig arra nem volna hivatott, hogy jövőbeli javaslatokat tegyen.

Görögország külkereskedelme 1910-ben.

Görögország külkereskedelmi forgalmának értéke 1910-ben 296,049.412 drachmát tett ki, a mely összegből 158,503.786 drachma a bevitelre, 137,545.626 pedig a kivitelre esik. A kereskedelmi mérleg tehát 20,955.160 drachmával passiv. A bevitel nagy része gabonaneműekre esik, a melyeknek bevitelre 1910-ben 63,435.627 drachma értékre emelkedett. Ausztria-Magyarország a Görögországba való importban 24,330.000, a kivitelben 9,778.000 drachma értékkel van érdekelve. Görögország főkiviteli cikkei : mazsolaszőlő 41,612.167, bor 14,893.445, nyersfémek 25,886.336, dohány 12,060.925, száraz füge 5,387.184, oliva olaj 8,324.758, éti olajbogyó 2,639.632, szivacsok 1,422.575 drachma értékben.

Tojásexport.

Bár köztudomású, hogy mily nagy közgazdasági jelentőségű tojás-külkereskedelmünk, mégis meglepő, hogy Anglia és Németország a múlt évben nem kevesebbet mint kerek 318 millió márka vagy 381·5 millió

koronányi összeget (nevezetesen Anglia 7,296.145 font sterlinget azaz 175,107.400 koronát és Németország 171,992.000 márkát azaz 206,390.000 koronát) fizetett tojásért a külföldnek.

Vessünk legegőször egy pillantást az angliai tojásimportra.

1910-ben 18,344.137 great hundreds à 120 darab vagyis 2.201,246.440 darab azaz 633.696 great hundreds-szel vagyis 76,043.520 darabbal (+ 3·4%) több tojás importáltatott Angliába mint az előző évben.

Ebben az importban részesednek:

	Mennyiség (à 120 drb) great hundreds	Érték 1.000 korona	A részesedés % -a
Oroszország	9,217.586	78.773	50·25
Dánia	3,647.139	41.570	19·90
Ausztria-Magyarország	1,370.121	13.344	7·47
Németország	507.307	4.821	2·77
Franciaország	907.599	10.021	4·96
Olaszország	746.841	8.406	4·07
Kanada	1.860	26	0·01
Egyéb országok	1,945.684	18.146	10·57
Összesen	18,344.137	175.107	100·00

Magyarország részvéte nyilvánvalóan nagyobb a fentjelzett mennyiségnél, a mennyiben a német kivitelként szereplő mennyiség túlnyomó része osztrák és magyar provenientia és Németország csak mint közvetítő szerepel.

Igazolja ezt a német, osztrák-magyar és angol kereskedelmi statisztika egymással való szembeállítás.

Az osztrák és magyar statistika szerint a monarchia összes tojás-kivitelének 91·5%-a Németország felé irányul és csak 8·5%-a veszi útját más országok felé, mindenekelőtt Svájcba (42.172 q vagyis nem egészen 3·8%) és Angliába (22.617 q vagyis kerekén 2%). A valóságban azonban a Németbirodalom saját statistikája szerint az osztrák-magyar tojásbevételnek nem egészen 51%-át fogyasztja el, míg a többi tojáskivitel Anglia felé tényleg nem 2%, hanem több mint 14%.

A Németországba való tojáskivitelünk különben figyelmet érdemel. A német bevétel 1,058.360 q-ról 1898-ban 1,500.706 q-ra, vagyis tömege szerint 42·55%-al (450.346 q) és értéke szerint 85,167.000 M-ról 171,992.000 M-ra, vagyis 86,825.000 M-val, tehát 101·94%-al emelkedett, a mely számok alatt csak a Németországban tényleg elvámolt tojás-bevitelek és nem a transito tömegek értendők. Mindezek az adatok kapcsolatban ama körülménnyel, hogy Hamburg a főgyűjtő helye a monarchiánkbeli tojáskivételnek, azt mutatják, hogy Németország külö-

nösen az európai tojásvilágkereskedelemben a legfontosabb szerepet játsza és hogy a német tojásbevétel 1910-ben az angolt érték tekintetében kerek 32,000.000 márkával, azaz 22·78⁰/₀-ál tehát lényegesen túlhaladta. Tömeg tekintetében az angol tojásbevétel 19.972 q többletével tartja a rekordot Németországgal szemben, azonban eme differentiának oka a statisztikai kereskedelmi értékelésben keresendő.

A tojásbevétel egyébként az osztrák-magyar monarchiára nézve is fontos és az utolsó évben 550.770 q-t tett ki 49,571.880 korona értékben, tehát 49·5⁰/₀-át az egész értéknek. Behozatalunk kerek 91⁰/₀-a orosz eredetű, 7⁰/₀ balkáni 2⁰/₀ Itáliára, Németországra és Egyiptomra esik.

Ha összevetjük az angol és német tojásbevétel fejlődését, könnyen megállapítható, hogy a német tojásvám ezt a fejlődést semmikép sem tudta befolyásolni és hogy az Oroszországból, Ausztria-Magyarországból, a Balkánról és Hollandiából való tojásellátásra szolgáló kedvezőbb fekvés valamint a rövidebb és olcsóbb szállítások Németországnak Angliával szemben óriási előnyt biztosítanak. E mellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy úgy Nagybritannia, mint a Németbirodalom, az utolsó évtizedben a baromfityénység terén igen jelentékeny haladást mutatnak fel miért is ezen államok saját tojástermelése is nagy lépésekben halad előre. Nagybritanniában a belföldi tojásprodukciónak szaporodását az utolsó 15 évben 5 millió font sterlingre teszik.

A magyar királyi postatakarékpénztár 1910-ben.

A mint szemlénkben már részletesen megírtuk, a magyar postatakarékpénztár az elmúlt évben zárta le fennállásának negyedszázadát. Ez alkalommal emlékiratot adott ki az intézet, a melynek tartalmát ugyan csak ismertettük. A mi az 1910. üzletév eredményeit illeti, ezekről a jelentés röviden azt mondja, hogy minden irányban rendkívül kedvezők s felülmulják az összes előző éveket.

A takaréközletben a betétek 76 millió koronára rugtak, mely összeg az intézet fennállása óta az évi legnagyobb betét elhelyezését jelenti. A betétálladék tiszta növekedése 9,298.444 korona 56 fillér (1909-ben 5,923.800 korona 10 fillér) hasonlóképp kedvező a betevők számának tiszta gyarapodása: 48.824 (1909-ben 42.847). Az 1910. év végén összesen 775.970 betevője volt a postatakarékpénztárnak, a kiknek összes követelése 107,825.778 korona 10 fillér.

A cheque-üzletben az összforgalom elérte a 7 és fél milliárdot, s az állandék tiszta gyarapodása is igen nagy arányú, a mennyiben az ez évi 15 milliós szaporulat első helyen áll az összes évek között. A clearing-rendszer mind erősebb érvényesülését bizonyítja, hogy míg a clearingnek az összforgalomhoz mért aránya a korábbi években 30·35°/_o közt mozgott, az arányszám 1910. évre már 37·17°/_o-kal volt megállapítható. A cheque-számlák növekedése egyedül 1904-ben volt nagyobb az ezen évben elért eredményénél.

Az intézet harmadik főüzletága, az értékpapírüzlet szintén igen örövendetes eredménnyel járt. Ügyfelei részére ez intézet 4,916.344 korona (1909-ben 3,868.112) névértékű értékpapírt vásárolt, melyből 746.960 korona letétben hagyatott 4,169.384 korona érték pedig természetben megküldetett. Az intézetnél idegen számlára letétben őrzött értékpapírok névértéke az év végén 17,717.930 korona.

Az év nevezetes eseményei közül kiemelendő ama körülmény, hogy a nemzetközi giroforgalom február hó 1-én indul meg a német és svájci postacheque-hivatalokkal.

Az év tiszta nyeresége 2,426,687 korona 82 fillér, (1909-ben 1,908.956 korona 12 fillér) volt, mely a tartalékalapnak a törvénytörvényeszerű magasságra való emelkedése folytán a kincstár javára esik.

A gazdasági szakoktatás Budapest székesfőváros iskoláiban az 1910/11. iskolaévben.

Budapest székesfőváros tanácsa elhatározta, hogy a folyó iskolai évtől kezdve minden iskolai év végén összes iskoláiról, ideértve a különféle tanfolyamokat is, külön kötetben számol be, s ennél fogva megszünteti azt az eddigi szokást, hogy ezeknek az iskoláknak évi működéséről külön értesítőt adjanak ki.

A székesfőváros tanácsa azzal, hogy iskoláiról ily évkönyvben beszámol, meg akarja ismertetni tanügyi szervezetét, azt a sokféle és sokirányú munkásságot, mely a főváros különböző intézeteiben folyik. A könyv nemcsak beszámoló, hanem adatgyűjtemény, összehasonlító tanulmány s a főváros egész tanügyi munkásságának magasabb kritikai és tudományos szempontból való áttekintése oly célból, hogy útmutatásul szolgáljon a további teendőkre nézve.

Mi e helyen csak a szorosán vett gazdasági oktatásra vonatkozó anyagot szándékozunk röviden ismertetni.

A különféle iskolafajták közül minket érdeklők a következők:

	iskolák	osztályok	tanítók	tanulók
		s z á m a		
Felső kereskedelmi iskola	4	37	78	1.519
Iparrajziskola	1	36	45	1.246
Kereskedőtanoncziskola	6	42	75	1.109
Iparostanoncziskola	52	484	726	14.823
Iparosleány-tanoncziskola	16	82	84	2.223
Gazdasági háztartási ismétlő iskola	34	135	321	2.885
Női pariskola	3	12	25	314
Női kereskedelmi tanfolyam	7	13	64	467
Továbbképző irodai tanfolyam	10	11	68	410
Összes gazdasági jellegű iskolák	133	852	1.486	24.996

Érdekes összeállítást tartalmaz az évkönyv a tanulók számának emelkedésére vonatkozólag iskolafajták szerint visszamenőleg a főváros egyesítéseig. A tanulók száma volt:

	1873—4	1880—1	1888—9	1894—5	1901—2	1910—11
		é v e k b e n				
A felső kereskedelmi iskolákban	—	—	413	819	910	1.519
Iparrajziskolákban	—	1.112	1.024	902	521	1.246
Kereskedelmi tanoncziskolákban	—	—	356	632	912	1.109
Iparostanoncziskolákban	2.229	1.302	5.551	7.581	7.968	14.823
Gazdas. háztartási ism. iskolákban	—	—	—	—	467	2.885
Női ipariskolákban	—	—	—	—	49	314
Iparos leánytanoncziskolákban	—	—	—	—	—	2.223
Női kereskedelmi tanfolyamokban	—	—	—	—	—	410
Továbbképző irod. tanfolyamokban	—	—	—	—	—	392

Az elmúlt tanévben tanonczoktatásra szolgált, a mint fent láttuk, 52 fővárosi tanoncziskola 15.061 tanulóval, 6 kereskedőtanoncziskola 1109 tanulóval és 16 iparostanoncz lányiskola 2223 tanulóval stb. Ezek az iskolák az utolsó évtized termékei vagy legalább is megerősödésük erre az időre esett. A tanulók létszámát fent láttuk. A szaporodás az utolsó tíz évben 227⁰/₀.

Az iparostanoncziskolák mindinkább megfelelnek ama követelménynek, hogy nemcsak beosztásuk szerint, hanem a valóságban is szakirányúakká váljanak.

A mi az *iparostanoncz fiúiskolákat* illeti, azoknak kívánatos reformjára nézve a tantestületi conferentiákon a következő óhajok jutottak kifejezésre: 1. A tanterv szakirányban átdolgozandó. 2. Szakirányú olvasókönyvekre van szükség. 3. Szervezendő egy negyedik osztály vagy továbbképző tanfolyam ama tanonczok számára, a kik a harmadik osz-

tályt bevégezték, de még nem szabadultak fel. 4. A tanoncok iskolai előképzettsége kevés. 5. Kimondandó lenne, hogy csak az a gyermek állhasson be tanoncnak, a ki a 4. elemi osztályt sikeresen elvégezte. 6. Az esti tanítást a délutáni órákra, a vasárnapi rajzolást meg egy hétköznapra kellene áttenni. 7. Az iskolai mulasztások szigorúbban büntetendők. 8. Az iskolák fegyelmi joggal ruháztassanak fel. 9. Csak az az inas szabadítandó fel, a ki a 3. osztályt sikerrel végezte. 10. Az iparostanoncziskolák önállósítandók.

A székesfőváros *kereskedőtanoncziskolái* közül öt kereskedelmi iskolával volt kapcsolatos, kettő pedig polgári fiúiskolával. A hetedik drogista szakirányú kereskedőtanoncziskola. A budai részre esik egy, a pestire öt.

Az *iparostanoncz leányiskolák* kézimunka és háztartási csoportokra, továbbá gyakorlati háztartási csoportokra oszlottak. Az iskolákkal kapcsolatban volt 2 pipere tanfolyam, 2 pamut tanfolyam; 1 piperekosárfonó tanfolyam: 5 csoportban. Az egész oktatás egészen új keletű.

Az első *női kereskedelmi tanfolyam* 1888-ban keletkezett. Az eféle tanfolyamok népszerűsége kötelezte az iskolafentartót fokozottabb gondosságra. Így történt, hogy a két év előtt állított irodai gyakorlati tanfolyamok ideiglenes tanterve az előbbi cursusok hibáin okulva, teljesen gyakorlati alapon állított össze. Előnyösen módosult a női kereskedelmi tanfolyamok oktató módszere is. Az irodai tanfolyamokon is kitűnik, hogy a kereskedelmi szaktárgyaknak elméletszerű összefoglalása kivált a tanév végén nem nélkülözhető és a gyakorlati irány mellett maradhat idő egy kis földrajzi és árúismereti tájékozásra is.

A székesfőváros hét női kereskedelmi tanfolyama polgári leányiskolákkal van kapcsolatban. Rendkívüli tárgyak: textilkereskedelmi ismeretek és német kereskedelmi nyelvoktatás.

A felsőkereskedelmi és ipari rajzoktatásra nézve semmi megemlítésre méltó nincs az évkönyvben. A kereskedelmi oktatás mérvét az évkönyv, tekintettel a rendelkezésre álló magán- és testületi intézetek együttműködésére, elegendőnek mondja.

Ausztria gazdasági helyzete 1910-ben.

A bécsi kereskedelmi és iparkamara nemrégiben megjelent évi jelentésében a következő áttekintést adja az 1910. évről.

Az osztrák gazdasági élet 1910-ben, a mennyiben a különféle jelenségeket egy vonalra reducáljuk, enyhén emelkedő irányzatot mutat. Az

emelkedés azonban különösen gyáriparban, kézműiparban és kereskedelemben semmiképen sem mondható általánosnak, állandónak és fenéig hatónak. Csak a kimondottan depressió jegyében álló 1908. és 1909. évekkel összevetve tapasztalható javulás és nyugodt biztos haladás. Olyasféle gazdasági fellendülésnek, mint a melylyel Németország az 1907. évi nagy válság óta, különösképen pedig Anglia dicsekedhetnek, Ausztriában üzleti, gazdasági és általános politikai jellegű akadályok állták útját.

Az általános, mélyreható javulás legfontosabb akadályának tekinthető az állandó és mindinkább elharapódzó általános drágulás.

A múlt évből örökségkép maradt és az elégtelen termés és a szokatlan nagy importszükséglet folytán előállott magas gabona és őrlemény árakhoz a jelentős évében az elégtelen felhajtás következtében rendkívüli húsdrágaság és a nagyobb városokban, különösen pedig Bécsben, érzékeny lakásdrágulás járult.

Hogy az élelmiszerdrágulást Ausztriában közvetlenül a mezőgazdasági termények túlzásba vitt vámvédelme és az illogikus határ-elzárási politika idézi elő és hogy a fogyasztókra rótt hatalmas áldozatok nem a földművelő lakosság széles rétegeinek válnak hasznára, hanem főképen csak a nagytermelőknek válnak előnyére, az összes városi és ipari lakosság axiomájává vált és különben az elfogulatlan gondolkodó mezőgazdasági érdekeltek részéről is elfogadtatik. Azonban a drágaság kényszeríti az alsó és középső rétegeket arra, hogy a legszükségesebb életszükségleteken túlmenő kiadásokat a legnagyobb mértékben korlátozzák és érzékenyen korlátozza az összes nem épen primitív életszükségletek kielégítésére szolgáló ipari cikkek fogyasztóképességét.

Ez a panasz ismétlődik a részleges jelentések során mindazoknál az üzletágaknál, a melyek bizonyos kényelmet és kulturális igényeket elégítenek ki. A drágulás gyakori bérharczokat is idéz elő, a melyek a gazdasági életet folytonosan zavarokkal fenyegetik és különösen 1913-ra nézve, a mely évben igen fontos collectiv szerződések járnak le, szomorú kilátásokat tárnak fel. A drágaság ilyenformán mindinkább a legkomolyabb gazdasági és társadalmi kérdések egyikévé bővül.

Annál szilárdabban és egységesebben alakul ki az a meggyőződés, hogy a túlhajtott gabona- és állatvámokkal szakítani kell és hogy a tévelygés politikája helyébe egy természetes munka- és terménykicserélés folytatásának kell lépnie. A lakáspolitiká terén azonban kikerülhetlenül szükségessé fog válni a lakosság széles rétegeiről való gondoskodás.

Az osztrák trónbeszéd gazdasági programja.

Az új Reichsrath közigazdasági téren való feladatai a trónbeszédben előkelő helyet foglalnak el. A véderőreform sürgősségének hangsúlyozása után áttér a gazdasági ügyekre és különösen sürgősnek mondja a bankjavaslat végleges elintézését. Igaz, hogy elég régóta húzódik e kérdés. Bilinski terjesztette be mult év december 1-én. Magyarországon obstructio daczára elintézését nyert; Ausztriában a trónbeszéd még mindig szükségesnek tartja nyomatékos sürgetését.

Második helyen említettik a pénzügyi reform. 1909 junius 18-án terjesztetett a kormány adóreformjavaslata az osztrák képviselőház elé. Eddig még nem lehetett nyélbe ütni. A trónbeszéd részletekbe nem bocsátkozik, azok a törvényjavaslatokból ismeretesek. A socialis biztosítás kérdése is előkelő helyet nyert a trónbeszédben. Miután Ausztriában nemcsak új ülészak megnyitásáról, hanem egészen új parlamentről van szó, egészen friss törvényjavaslatnak kell benyújtatnia. A trónbeszéd arról tesz említést, hogy a socialis biztosításról szóló javaslat nem változatlan formában nyújtatik be újból, hanem hogy az új javaslat figyelembe veszi az e téren külföldön tett tapasztalatokat és az eddig folytatott parlamenti tárgyalásokat. E mellett kell, hogy a már meglévő socialpolitikai törvények is kiépíttessenek. Különösen kiemeli a trónbeszéd a különböző keresetágak értékteremtő erőit, a melyeknek biztosítandó lesz a sikeres verseny lehetősége. Jelzi, hogy ez idő szerint még nem nyújtható biztosíték arra nézve, hogy minden állampolgárnak biztosított existentia leszen nyújtható, miért is a kivándorlás meg nem akadályozható. A mig azonban kivándorlók vannak, addig a kivándorlás ügyének szabályozására különös gondot kell fordítani.

A trónbeszéd a közlekedés kérdéseit sem hagyja figyelmen kívül. Közvetett beruházásokat jelez az államosított vasutak hálózata terén, a mennyiben szükségesnek jelenti ki a sínhálózat horderejének fokozását és új vonalak létesítését. Ez alatt helyi érdekű vonalak értendők, a melyeknek építése külön javaslatban lesz biztosítandó. A trónbeszéd a víziutakról sem feledkezik meg, a melyeket a lengyelek oly erélyesen szorgalmazzanak. Pénzügyi és műszaki tekinteteből nem helyeztetik az előbb tervezett csatornák összessége kilátásba, hanem jeleztetik egyes gazdaságilag legjelentékenyebb víziúttervek megvalósítása és ígértetik egy vonatkozó javaslatnak a parlament elé való terjesztése, jeleztetvén, hogy Galiczia jogos érdekei is kielégítést fognak ebben találni. Különösen érdekes a trónbeszéd ama kitétele is, a melyben már a népiskolának feladatává teszi, hogy a gazdasági verseny gyakorlati követeléseire képest az eddiginél nagyobb mértékben képezze ki az ifjúságot. Nemcsak a

számolásra kell nagyobb súlyt fektetni az elemi oktatásban, hanem bizonyos gazdasági elemekre is oktatni kell a [tanulókat, természetesen a népiskolai tanuló kapacitásának megfelelő népszerű módon. Hangsúlyozza a trónbeszéd az analfabeták száma csökkentésének nagy gazdasági jelentőségét a gazdasági versenyzésben.

Az alapítói tevékenység Ausztriában 1910-ben.

A Handelsmuseum a minap statistikát adott az 1910. évi osztrák alapítói tevékenységről, melyből azt látni, hogy rendkívüli módon fokozódott az alapítói és kibocsátási tevékenység, nevezetesen, a mi a részvénytársaságokat és korlátolt felelősségű társaságokat illeti. Ezzel szemben a magánipari alapítások terén kevesebb mozgalom tapasztalható.

Az elmúlt évben 64 részvénytársaság alapított 141·86 millió alaptőkével. (1909-ben 33 alakult 55·42 millió korona alaptőkével). Viszonylag legjelentékenyebb a bankalapítások száma volt. Alapítottak ugyanis 9 bankot 24·5 millió koronával (1909-ben három alapított 4·3 millióval és 1908-ban kettő 3·5 millióval). Létesült továbbá két biztosító társaság 2·7 millió koronával, egy hajóstársaság 0·6 millió koronával (1909 : 3 társaság 4·45 millióval), továbbá nyolcz helyi érdekű vasút 23·6 millió koronával (1909 : 7 : 6·47 millióval). A helyi érdekű vasutak alapítására fordított tőke jelentékeny emelkedését megmagyarázza a Mitterwaldbahn A.-G. alapítása. Ipari részvénytársaságot 42-öt alapítottak 87·46 millió korona tőkével. (Az előző évben 20-at 39·2 millió koronával.) Az ipari új alapítások egyenlően oszlanak meg mindenféle iparágra, de élénkebb alapítói tevékenység mutatkozik a cukoriparban (négy részvénytársasági alapon létesült cukorgyár.) Ezen iparágba 22 millió koronát fektettek bele. Fellendült az idegenforgalmi industria is. Az új alapítások tőkéjét túlhaladja az 1910-ben alaptőkefelemelésre felhasznált osztrák tőkék sommája. Hatvan társaság emelte fel tőkéjét 2·435 millió koronával, míg az előző év tőkefelemeléseinek összege 71·5 millió, az 1908. évi kereken 60 és az 1907. évi kereken 55 millió koronát tett ki. Megállapítható, hogy 1910-ben az állam lakosságának megtakarításából 4—5-ször annyi absorbeáltatott tőkefelemelések által, mint az előző évben. A tőkefelemelésekből az oroszlánrész a bankokra esett. Husz részvénytársasági bank tőkéjét 143·3 millió koronával emelte fel, míg az előző évben csak hét bank emelte tőkéjét 43·5 millió koronával. A banküzlet ezen rendkívüli kiterjedése az elmúlt év kibocsátó tevékenységének főjellemezője.

Alakult ezenkívül 1910-ben 369 korlátolt felelősségű társaság 64·6 millió korona alaptőkével szemben az előző évek 281 (60·4 millió) alapításával.

Első helyen áll a vegyi ipar (petroleum) 36 alapítással (11·4 millió korona tőkével) és az építő-társulatok 21 alapítással (5·8 millió korona). Míg az 1909. év végén kereken 760 társaság létezett mintegy 205 millió korona alaptőkével, azalatt ma a korlátolt felelősségű társaságok állása kereken 1.100, mintegy 280 millió korona alaptőkével. A magánalapítási tevékenység 187 új magánvállalatot ölel fel, szemben a 182 előző évi alapítással, 35 üzembővítés történt 26 tavalyival szemben. Lényegesebb emelkedés volt észlelhető a textilipar terén, a mely a múlt évi 62 új alapítással és 14 üzembővítéssel szemben, 45 új alapítást és 14 üzembővítést mutat fel. Az összes többi iparban kevesebb új vállalat alapított, mint az előző évben, a miből kitetszik, hogy az ipari conjunctura távolról sem volt oly kedvező, mint a pénzügyi.

A mi az emissiókat illeti, a bécsi tőzsdén jegyzett értékek tőkeösszege 1.453 millió koronával, azaz majdnem másfél milliárddal szaporodott, szemben az 1909. évi 222 millióval és az 1908. év 803 milliójával szemben. A közönség körében circuláló értékek szaporulata 600 millió korona.

Az északamerikai be- és kivándorlási mozgalom 1909/10-ben.

A Commissioner-General of Immigrationnak az 1909/10. pénzügyi évre, azaz az 1909. évi július hó 1-től, 1910. évi június hó 30-ig terjedő időre szóló jelentése szerint, ez idő alatt összesen 1,041.570 személy (736.038 férfi és 305.532 nő) vándorolt be az Északamerikai Egyesült-Államokba. Az előző megfelelő időszakban a különböző kikötőkbe csak 751.786 bevándorló szállt partra, úgy hogy a jelentés évében a bevándorlók száma 289.784 személylyel szaporodott.

A bevándorlók száma újabb szaporulatának okát a jelentés egyfelől a munkaerő iránt való fokozott keresletben, másrészt a hajóstársaságok agitációjában keresi.

A bevándorlási áram legerősebb a márczius, április, május és június hónapokban volt, 136.745, azaz 135.052, 133.544 és 105.025 személylyel; a bevándorlók száma a többi hónapban 80.000 és 85.000 között ingadozott. A bevándorlók összességéből (1,041.570) Európára 926.291 jut (+271.416 az előző évhez képest) és Ázsiára 23.533 (+10.629 szemben az 1908/09. pénzügyi évvel) míg a többi 91.746

(+ 7.739) Afrikára, Ausztráliára, Tasmaniára, Ujzélendra, Brit-Észak-amerikára, Brit-Hondurasra, Mexicóra, Délamerikára, Nyugatindiára osztott meg.

A mi az egyes államoknak a kivándorlásban való részvételét illeti, kiemelendő, hogy az első helyen az osztrák-magyar monarchia áll 258.737 személylyel (+ 88.546 szemben 1908/9-el), és pedig Ausztria 135.793 és Magyarország 122.944 lélekkel; majd Olaszország következik (Siciliával és Sardiniával, mint a jelentés hangoztatja) 215.537 (+ 32.319), Oroszország és Finnország 186.792 személylyel (+ 66.332) stb. A kivándorlóknak több mint fele (68⁰/₀-nál több) déli és délkeleti Európából való volt.

Az 1909/10. év összes bevándorlói közül 280.880 New-York államba, 174.877 Pennsylvániába, 93.340 Illinoisba, 82.666 Massachusettsbe igyekezett.

A mi a bevándorlók foglalkozását illeti, 288.745 magát mezőgazdasági munkásnak, 214.300 segédmunkásnak, napszámosnak, 96.658 cselédnek, 18.701 szabónak, 13.887 asztalosnak, 11.297 kereskedelmi alkalmazottnak, 8.785 cipésznek, 7.851 pedig bányamunkásnak vallotta stb.

A bevándorlottak korára nézve megjegyzendő, hogy közülük 120.509 még nem érte el 14. életévét, 868.310-nek kora a 14. és 44. év közt mozgott és 52.751 több volt, mint 45. Az összes bevándorlottak közül 4.571 (2.583 férfi és 1.988 nő) tudott olvasni és nem tudott írni és 253.569 (188.439 férfi és 65.130 nő) nem tudott sem írni, sem olvasni. Kézpénze volt 111.071 bevándorlónak legalább 50 dollár vagy ennél több és 693.595-nek kevesebb mint 50 dollár; az összes bevándorlók által felmutatott készpénz 28.197.745 dollár volt. Az Ausztriából és Magyarországból az Északamerikai Egyesült-Államokba bevándorolt személyek, vagyis azok közt, a kik utolsó állandó lakóhelyük gyanánt Ausztriát és Magyarországot jelölték meg, volt 60.675 lengyel, 38.785 horvát és szlovén, 32.203 tót, 26.818 magyar, 27.438 orosz, rutén, 26.324 német, 13.459 román, 13.459 zsidó, 8.162 cseh és morva, 4.812 dalmata, bosnyák hercegócz, 1.858 olasz; a többi apró töredékekre oszlik. Első helyen állanak ezen összeállítás szerint a lengyelek, majd aztán következnek a tótok, rutének, magyarok stb. A partraszállásnál visszautasított 24.270 kivándorló, és pedig 15.907 a vagyoni minimum hiánya miatt, 3.123-at undorító és ragályos betegség miatt, 1.786-ot mint előre szerződött munkást, 580 gonosztevőt stb.

Az Egyesült-Államok kivándorlása is tekintélyes. A jelentés időszakában kivándorolt 202.436 személy (154.842 férfi és 47.594 nő) szemben az előző év 225.802 kivándorlójával, a visszavándorlók száma tehát

23.366 személylyel fogyott. Kor tekintetében 13.741 visszavándorló még nem volt 14 éves, 167.440 volt 14 és 44 év között és 21.255 negyvenöt éves és idősebb volt. Az összes visszavándorlottak közül az Egyesült-Államokban élt 5 évig 136.159 személy, 5—10 évig 23.969, 10—15 évig 3.877, 15—20 évig 2.310 és ennél hosszabb ideig 2.078; 34.043 személyről nem volt megállapítható, hogy mennyi ideig élt az Unióban. Ezek ugyanis legnagyobb részben a kanadai határon át távoztak Észak-Amerikából, miért is a rájuk vonatkozó adatokat a kanadai kormány közli.

Az összes visszavándorlók közül (202.436) 153.755 (— 26.992 az előző időszakkal szemben) Európába tért vissza; míg Ázsiába csak 8.514 (— 619 szemben 1908/09-el) és a többi 40.167 (+ 4.245 az előző időszakkal szemben) visszavándorló egyéb világtájak felé oszlott szerte.

A mi az egyes európai államoknak a visszavándorlásban való részvételét illeti, kiemelendő, hogy Olaszországba 52.323 személy (— 30.977) tért vissza, Ausztria--Magyarországba 47.290 (— 2.123 1908/09-el szemben), és pedig 26.424 Ausztriába és 20.866 Magyarországra, Oroszországba és Finnországba 17.362 (2.345 az előző időszakkal szemben) stb.

Az összes visszavándorlók közül 59.149 New-York államból, 27.040 Penssylvániából, 13.165 Illinoisból, 11.172 Massachusettsből jött. Foglalkozás tekintetében 89.393 visszavándorló magát napszámosnak és segédmunkásnak, 8.318 cselédnek, 6.665 bányamunkásnak, 1.875 szabónak, 1.523 kereskedelmi alkalmazottnak vallotta.

Az Ausztria-Magyarországba visszavándorlók közül, vagyis ama személyek közül, a kik jövőbeli szándékolt tartózkodási helyképen Ausztria-Magyarországot mondták be, magyar volt 10.189, lengyel 9.609, horvát és szlovén 6.750, német 4.663, rutén 1.678, tót 8.804, rumán 1.411, zsidó 1.409, olasz 332, cseh 899.

A mint ezekből látni, a visszavándorlók közt a magyar elem vezet.

Az 1911. évi svájci állatszámítás és a svájci húsellátás.

A folyó évi júniusi svájci nemzetgyűlés egyik sessiójában mérték adó helyről olyan nyilatkozat történt, hogy Svájcban sem húsinség, sem drágaság nincs.

Ezzel szemben mit mond az állatszámítás?

A lovakat és sertéseket kivéve az összes állatnemekben visszaesés tapasztalható.

Fogyott a szarvasmarha 3·8⁰/₀-kal, a juh 3·15⁰/₀-kal, a kecske 6·5⁰/₀-kal és a méhkasok száma 8·3⁰/₀-kal. A lovak szaporodását — az autók és villamosok daczára — avval magyarázzák, hogy a mezőgazdasági gépek szaporodnak. Ezekhez pedig ló kell, nem pedig ökör, a mi kis részben az ökörállomány apadását is megmagyarázza. Ezenkívül a katonaságnak is több kell, mint előbb.

A marhaállomány 54.771 darabbal fogyott, a mely szám jelentősége még jobban kidomborodik, ha az állatállományt összevetjük az 1901. és 1911. évi lakosságsszámmal.

Az 1910. évi számlálás szerint esik 1.000 lakóra 38 ló (1906 : 39); szarvasmarha általában 385 (429); csak tehén 212 (225); sertés 152 (157) juh 43 (60); kecske 91 (104).

A szarvasmarha tulajdonosok száma is csökkent. Tehát a mint lát-szik, az egész vonalon visszaesés konstatálható. A zürichi kanton hivatalos tudósítójának nyilatkozata szerint e számokból világosan kitűnik, hogy a mezőgazdaság ez idő szerint inkább a tejtermelést és az ifjuállat nevelést célozza, mint a hizlalás intensivebbé tételét.

A tulajdonképeni vágómarhaállomány megcsappant. A tehenek száma szaporodott, de nem a lakosság szaporodásának arányában. E miatt a mezőgazdaságnak szemrehányást tenni nem lehet. A gazda gondosan cselekszik, a midőn azt műveli, a mi legrentábilisabb és a meddig a tejjgazdaság jobban fizet, mint a vágómarha-tenyésztés, addig folytatódni fog a fent említett jelenség minden elméleti előadás, parlamenti beszéd, a mezőgazdasági lapok felhívásai és vágómarha-kiállítás daczára. Mindez nem használ. A mig hiányzanak ama természetes tényezők, a melyek a vágómarhatenyésztést jutányosnak tüntetik fel, semmi sem fogja rábirni a parasztokat, hogy csak a húsfogyasztók kedvéért tegyenek valamit a marhahizlalásért. A maguk szempontjából igazuk is van.

Miuthogy a belföldi hústermelés lényeges emelése kilátástalan, fokozott jelentőséget nyer az argentinai húsbehozatal kérdése Svájcban is.

Tény, hogy még a marhában gazdag berni kanton vidéki mészárosai is kénytelenek túlnyomó részben argentinai húst eladni, mert belföldi hús egyszerűen nincs. Ezen körülmény folytán látható, hogy az az állítás, mely szerint az argentinai hús versenyt támasztana a belföldinek, nem állhat meg.

Bajorország söripara 1910-ben.

Hivatalos statistika szerint a barnasört főző sörözők száma 1910-ben 3.796 volt, a mi az elmúlt évvel szemben újból 95-el való csökkenést jelent. A barnasörözők száma 8.289 volt, azaz 1.073-al kevesebb, mint

az előző évben. Az összes gyártott barnasörmennyiség az 1909. évi 18·11 millió hl.-el szemben 1910-ben 17·94 millió hl.-re, azaz 162.231 hl.-el csökkent. A legtöbb barnasör München II. és III. kerületére esik 4·57 millió hl. (az előző évben 4·55 millió hl.); majd Nürnberg következik 1·43 (1·39) millió hektoliterrel, végül Augsburg említendő a nagyobb termelőcentrumok közt 1·20 (1·24) millió hektoliterrel. A fehérsör gyártás mennyisége 167.129 hl.-re rugott (az előző évben 148.635 hl.) Lényeges többletet hozott a sörmalátaadó; 53·05 millió márkát tett ki az előző évi 38·59 millió márkával szemben, vagyis 14·47 millió márkával többet.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Néhai Ghyczy Béla, ny. cs. és kir. altábornagy a Magyar Közgazdasági Társaságnak 400 koronát hagyományozott. Az elhunyt társaságunknak alapítása óta tagja volt és a legnagyobb buzgalommal és lelkesedéssel vett részt társaságunk igazgatóválasztmányi és felolvasó ülésein. Társaságunk iránti ragaszkodásának e hagyatékkal külső bizonyítékát is adta.

Az elhunyt emlékezetét, kiváló egyénisége miatt is, kegyelettel őrizzük.

Ingó-jelzálogjog és mezőgazdasági hitel.

Az *Országos Jogászgyűlés* nagy érdeklődés mellett tárgyalta azt a kérdést, „kivánatos-e bizonyos nemű ingóságok zálogjogi lekötése átadás nélkül, s ha igen, melyek legyenek azok és mik legyenek a lekötés közelebbi módozatai“. A vita oly széles mederben indult meg, hogy eleve látni lehetett, hogy a részletekre nem kerülhet sor: maga a jeles előadó, *dr. Nyulász János* módosította úgy az eredetileg a részletekre is kiterjedő indítványát, a mely azután nagy többséggel határozat erejére is emelkedett, úgy hogy végül a gyűlés megelégedett annak elvi kijelentésével, hogy ingók ilyenmű lekötését megvalósíthatónak tartja, a részletek megvitatását azonban későbbi tanácskozások számára hagyja fenn. Ily körülmények között a benyújtott többi indítvány, mint részletkérdésre vonatkozó, nem is nyert behatóbb megvitatást, s szavazás alá egyáltalán nem került; s ez a sors érte többek között e sorok írójának az indítványát is, mely az intézmény megvalósítása tekintetében részletes javaslatokat tartalmazott.

Tartok tőle, hogy a vitának ez az impozáns bősége volt a főoka annak, hogy a felszólalók pro és contra túlozták azt a jelentőséget, a melyet az ingó-jelzálogjog intézménye a jogi és gazdasági életben betölt és a legjobb esetben is betölthet. Éppen mert hive vagyok az intézmény meghonosításának, kívánom mindenekelőtt hangsúlyozni, hogy az ingó-jelzáloggal nem változtatunk valami Isten tudja micsoda nagyot a föld eladósodottságán, vagy egyáltalán bármelyikén a tenger bajainknak. Nem is célja ennek a hitelformának, hogy talán a nyomasztó földterhet a segítségével convertáljuk. Inkább preventiv szerepe van: ha a gazda, vagy akár az iparos, a kereskedő, hirtelenében megszorul s rövid időre kisebb pénzüsszeggel segíteni tudna magán, ilyenkor esik jól neki, hogy nem kell a drága és hitelét rontó ingatlan-jelzáloghoz folyamodnia, vagy a szintén drága, mert fedezetlen személyhitelt igénybevennie, hanem egyszerűbb és gyorsabb módon állataira, gépeire, termésére, árúira is kap pénzt. Tant de bruit pour une omelette tehát az a túlbuzgalom,

melylyel az egyik tábor ennek az intézménynek egyedül üdvözítő voltát bizonygatta, míg a másik nemzeti létünket féltette tőle. A kiterjesztés, a mely az új intézmény folytán a hitel alapját érheti, pénzértékben és fedezetül szolgálható tárgyakban egyaránt csekély; s a veszélyek, a melyek ellen az intézményt minden barátja meg akarja óvni, ennek a csekély alapnak a teljes kihasználását sem engedik meg. Mindez azonban nem ok arra, hogy ha hitelszükségleteinken csak valamicskét is könnyíthetünk, az erre vezető eszközt gonddal és szeretettel ne tegyük vizsgálat tárgyává; s ha nem tudjuk vele megmenteni a hazát, mentsünk meg — néhány kis existenciát a tönkrejutástól.

Egy dolog azonban bizonyos: azt a kérdést, vajjon kívánatos-e bizonyos nemű ingóságok zálogjogi lekötése átadás nélkül, alig lehet egységesen még csak át is tekinteni a foglalkozási ágak mindegyike szempontjából. A modern gazdálkodás éltető ozónja, a hitel, más és más elbírálást kíván a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a fogyasztás szempontjából; s ezért mindaddig, a míg legalább nagyjában nem látunk tisztán bele a különböző körök szükségleteibe, addig ezt a kérdést kielégítően meg nem oldhatjuk. Az általában is, de hazánkban különösen túltengő fogyasztási hitel számára újabb hitelalapot megnyitni semmi okunk sincs, s ezért már a priori úgy kell az intézményt szemügyre venni és kialakítani, hogy azt lehetőleg kizárólag a termelés céljára vehessék igénybe.

A jelen sorokkal azonban csupán a mezőgazdasági ingó-jelzálog-hitel szükségleteit kívánom bonczkés alá venni, abból az alkalomból, hogy az Országos Jogászgyűlés is főképp ebből a látószögből vizsgálta a kérdést, s hogy főként ezen a téren van meg a hajlandóság arra, hogy az elvitázhatlan tények vizsgálata helyett jelszavakra alapítsuk következtetéseinket.

I.

A jog sok tekintetben hasonlít a szerencséhez, a ki a maga igen hiányos nemzeti viselete tetejébe czilindert tesz a fejére. A jogrend is valamely adott pillanatban nem harmonikusan kiépített egység, hanem a legkülönbözőbb hatalmi helyzetek között compromissumkép keletkező egyensúlyhelyzet; s Magyarország e részben sem tartozik a szerencsésebb országok közé. Ha valahol, úgy hazai jogunk tekintetében áll meg a szerencsennel való összehasonlítás: európai tökéletességű intézmények mellett sivár elhanyagolása a legégetőbb jogalkotásoknak: szinte fényűzőnek mondható gyermekvédelem mellett a közegészség és elemi közoktatás hihetetlen elmaradottsága, előkelő bünvádi perrendtartás mellett a közbiztonság és börtönügy szomorú állapota, nyugateurópai chèque-jog mel-

lett középkori váltóeljárás, kiváló munkásbiztosítási intézmény mellett barbár sztrájkjog, drákói munkástörvények stb.

Joggal kérjük tehát mindenekelőtt, a mikor ismét egy új intézmény külföldről való átültetése vagy át nem ültetése fölött kell véleményt mondani: beleillik-e ez az intézmény a mi jogunk egészébe? Nem szaporítjuk-e egy újabb önellentmondással amúgy is zilált és rendszertelen törvénytárunkat? Természetesen akkor, a mikor ezt az összhangzattani kérdést felvetem, nem azok az inkább elméleti aggályok lebegnek előttem, a melyeknek az egyik véleményező, *Zachár* kollegám az Országos Jogászgyűlés részére adott nagybecsű véleményében¹⁾ talán már is túlságos súlyt tulajdonított, vajjon t. i. az ingó-jelzálog összefér-e a traditionális traditio-elmélettel, a melyet lényegében a polg. tkv. tervezete is követ. Ez az elmélet csak azért és addig helyes, mert és a meddig azt a törvény követi; s a tudósokat azért tartjuk, hogy kitalálják az új törvényhez az új elméletet. Hanem e kérdés felvetésénél arra gondolok, hogy ezzel az intézménnyel, ha jól tudom, első sorban a mezőgazdaság számára óhajtunk új hitelalapot létesíteni, vagyis az intézményt egy olyan cél szolgálatába kívánjuk állítani, a mely czéllal az újabb agrárius irány homlokegyenest ellenkező nisust követ, s a mely nisusnak a mi törvénytárunkban is érezhető, és pedig nem mindig kellemesen érezhető nyomai vannak. A magyar föld nagymértékű eladósodottságából indul ki ez a nisus s gyámkodó aggályossággal igyekszik nem megakadályozni, hanem megtiltani az ingatlan további megterhelését. Magam sohasem tartottam sokat ennek az irányzatnak a várható eredményeiről. A megszorult adósnak nem tilalom kell, hanem pénz, s azt ott és úgy szerzi meg, a hogyan és a hol kapja. De meg ez az egész kiindulópont a föld túlterheltségéről, a dobálódzás a bekebelezett milliókkal, közelebbi meghatározásra szorúl, ha komolyan akarunk vele foglalkozni. Nem az abszolút teherösszeg, nem is annak egy holdra vagy egy négyzetméterre eső hányada adja meg a helyes mértéket valamely ország eladósodottságának a megítéléséhez: a helyes mérték a relativ megterheltség, t. i. az, hogy a gazdálkodás belterjességéhez viszonyítva milyen arányúak a terhek, más szóval, hogy azok a terhek mily arányban oszlanak meg a productiv és consumptiv hitel között. Svájcban, a mint azt egy művemben kimutattam, a termőföld értékének 40⁰/₀-a erejéig van megterhelve, s annak daczára maguk a gazdasági körök jelentették ki, hogy ez a megterhelés még nem oly fokú, hogy törvényhozási közbelépésre adhatna okot. Persze, a gazdálkodás rendkívül intensiv, s pl. Bern cantonban egy

¹⁾ Az 1911. évi Országos Jogászgyűlés irományai. Kiadja a Magyar Jogászegylet. I. kötet. Vélemények, 218. s. k. ll.

négyszetkilométernyi művelés alatt álló terület átlagos hozama 1907-ben mintegy 30.600 frank, míg hazánkban az az 1908-ki statisztikai évkönyv szerint mintegy 16.450 K volt. Ugyanez a helyzet Franciaország és Németország tekintélyes részében, jelesül a délnémet tartományokban. A mi tehát a magyar föld adóssági terhét nyomasztóvá teszi, az nem annak absolut nagysága, hanem az, hogy ezt az adósságot csak csekély mértékben fordították vagy fordíthatták a föld termőképességének az emelésére, hanem részben consumptiv hitelként felemésztették.

Az ez okból nyomasztólag érzett teherrel szemben a védekezés módja is rávall a megszorult adós védelmi politikájára. Az 1908 : XLI. törvényczikk egy nagy igényper, melylyel az adós menteni próbálja, a mi még menthető, s minden szerzett jogra való tekintet nélkül, jó-részen a multa is kihatólag oldotta fel a lefoglalt dolgokat a zár alól. Tudjuk azonban, hogy az igényper éppen olyan drága prolongatiós eszköz, mint minden per s mint végeredményben minden oly machinatio, mellyel az adós a maga liquid tartozásának a megfizetését halogatja, mert a végén mégis csak fizetni kell, s a számla borsos, mert fel van számítva benne mind az a bors, a mit az adós a hitelező orra alá tört.

II.

Mindenesetre igen helyesen utalt véleményében *Sebess*¹⁾ arra, hogy az új hitelalap megnyitásánál első sorban azt kell tekintetbe vennünk, mit szól hozzá a végrehajtási jog. A mely dolog ugyanis nem-fizetés esetén végrehajtás alá nem vonható, az eo ipso nem alkalmas zálogtárgynak, azaz olyan tárgynak, a melynek végrehajtási értékesítése útján a hitelező kielégítést szerezhet. S figyelemreméltó, hogy a végrehajtás során a hitelező javára keletkező végrehajtási zálogjog tulajdonképp nem más, mint jelzálogjog, az ingókra vezetett végrehajtásnál tehát ingó-jelzálogjog, mert hiszen: „ingóságok végrehajtási foglalása a kiküldött által a helyszínén teljesítendő összeírás által foganatosított; a foglalás azon időtől fogva, melyben az összeírás történt, az összeírt tárgyakra nézve zálogjogot ad“ (1881 : LX. t.-cz. 47. §.). Arra nézve tehát, hogyan is fest az ingó-jelzálog a gyakorlatban, nem fordulhatunk jobb helyre útmutatásért, mint a végrehajtási joghoz. Természetesen csak annyiban, a mennyiben az zálogjogot enged s nem annyiban, a mennyiben bizonyos tárgyakat alóla mentesít; s e részben az 1908. évi XLI. t.-cz. lényegesen megváltoztatta a helyzetet. Mig ugyanis az 1881 : LX. t.-cz. 67. §-a szerint :

¹⁾ *Orsz. Jogászgűlés irományai* id. m. I. k. 210. s k. I. és *passim*.

„mezei gazdálkodással foglalkozó egyéneknek azon igavonó jószágai és gazdasági eszközei, a melyek saját tulajdonukat képező, 12 kat. holdat meg nem haladó és általuk házilag művelt vagy műveltetett földbirtokon a gazdálkodáshoz okvetlenül szükségesek, végrehajtás alá vétethetnek ugyan, de ha a végrehajtást szenvedő azokat a folytatott gazdálkodáshoz használni kívánja és a jószágok kellő élelmezéséről gondoskodik, ezek tőle vagy rendelkezése alól el nem vonhatók és az évnek márczius 15—november 15-ig terjedő időszakában árverés alá nem bocsáthatók“,

addig a Novella ezt helyettesítő 16. §-a jelen szövegében egészen más érdekeket véd, mint védett a Vgr. törv. id. 67. §-a. Azzal, hogy a mentességet a 12 holdnál nagyobb birtokra korlátozza s viszont nem korlátozza a gazdálkodás folytatásához okvetlen szükséges fundus instructusra: az oltalom eddigi alanya, a kisbirtok helyébe a közép- és nagybirtokot csusztatta. Ezt különben a törvény Indokolása is egész nyíltsággal elismerte:

„... mig a Jav. 2. §. 18. p. a kiscgazdák létbiztosítását célozza, a nagyobb gazdaságok zavartalan folytatását a 16. §. óhajtja biztosítani az által, hogy az igavonó jószágra és gazdasági eszközre vezetett végrehajtást abban az esetben, ha e tárgyak a végrehajtás alól a 2. §. 18. p. értelmében kivonva nincsenek, olyképp korlátozza, hogy azok abban az időben, a melyben a mezőgazdának azokra a gazdaság folytatása céljából szüksége van, tőle el nem vonhatók és árverés alá nem bocsáthatók... Ha a végrehajtást szenvedő az igavonó jószág kellő élelmezéséről nem kíván gondoskodni és azt, valamint a gazdasági eszközt nem kívánja a gazdálkodás folytatásához használni, ez a korlátozás nem foglal helyet. Ilyképp mód van adva arra, hogy a mezőgazda az igavonó jószágnak és a gazdasági eszköznek azt a részét, a melyre nincs feltétlenül szüksége, a hitelező kielégítésére bármely időben árverés alá bocsáthassa és így, ha a mezőgazda egyúttal az ingatlanok tulajdonosa, az ingatlanra vezetett végrehajtásnak esetleg elejét vehesse.“

Látnivaló: a Novella módot ad a közép- és nagybirtokosnak, hogy az év 8 hónapjában a végrehajtható hitelezőt valóságos zálogjog helyett az igavonó jószágra és gazdasági eszközökre jelzáloggal biztosítsa, mely csak az év másik 4 hónapjában realisálható. S hangsúlyozni kell, hogy e jog gyakorlásának mértéke teljesen az adós tetszésétől függ, a ki semmiképp sem kötelezhető annak igazolására, hogy az ingókra valóban szüksége van. Mig tehát egyfelől a nagyobb birtokos számára megadja a módját annak, hogy a nélkül, hogy rendeltetésétől elvonná, hitele alapjául igénybe vegye azt a fundus instructust is, a mely gazdaságában nélkülözhetetlen: addig másfelől a kisbirtokos adóstól éppen ezt a

hitelalapot vonja meg, a mennyiben lefoglalhatatlannak jelent ki 1 tehenet vagy ezzel egyenértékűnek tekintett 4 juhot, kecskét, sertést (2. §. 17. p.), valamint legfeljebb 12 kat. hold megműveléséhez szükséges vetőmagot, igavonó jószágot és gazdasági eszközöket (2. §. 18. p.). S megvonja ugyanezt a hitelalapot — ellentétben az 1881:LX. t.-cz. 67. §-ával — a bérlő- és haszonbérlő-osztálytól is annyiban, a mennyiben a bérlet területe 12 holdnál nem nagyobb; egyben pedig a nagyobb haszonbérlőt abban a joghátrányban részesíti, hogy a haszonbér behajtása végett vezetett végrehajtás során őt a jelzett 8 hónapos exemptiótól megfosztja (1908:XLI. t.-cz. 16. §. 2. bek.).

Az első kérdés tehát az: helyeseljük-e és ezért folytassuk-e a VN. által inaugurált ezt a politikát, vagy térjünk át arra az alapra, hogy az új hiteleszközre első sorban a kisbirtokosnak van égető szüksége s hogy ezért a megfelelő korlátok között a VN. id. intézkedései módosítandók? Részemről feltétlenül az utóbbi irányt tartanám a helyes fejlődés irányzatának. Ha valamely birtokkategorianak égető szüksége van arra, hogy hozadéka nagyobb intenzitású művelés útján emeltessék, úgy a törpe- és középbirtok az, beleértve a kisbérlőt és kishaszonbérlőt is; s ennek jelentősége a népesség szaporodásával, a városokba való özönlés előhaladásával s ezzel a kerti gazdálkodás jövedelmezőségének fokozódásával, a föld népe művelődésének előhaladásával mindinkább fokozódik. A fejlettebb culturával rendelkező paraszt nemcsak nélkülözheti a cselekvési szabadságát feshélyező gyámkodást, hanem joggal tiltakozik ellene; s már ma sem áll, hogy a paraszt ne tudna különbséget tenni realis hitel és uzsora között. A paraszt kevésbé fogja a maga elzálogosított marhája, gazdasági eszköze útján nyert hitelét a saját fogyasztási szükségleteire elkölteni, mint hasonló helyzetben az úr; s a jelen jog őt éppen abban az egy esetben, a mikor productiv beruházásra vesz igénybe hitelt, kiszolgáltatja a végrehajthatónak, a mennyiben a VN. 3. §-a megengedi a jószág és gazdasági eszközök lefoglalását az illető dolog vételárának behajtása végett. Mit jelent ez mást, mint azt, hogy az óvatos paraszt, ha egyszer ingatlanát megterhelte, ne gondoljon többé termelése fokozására, mert ha a részletekre vett gép árának egy rátájával adós maradt, a gépgyáros a legnagyobb munka idején is elviheti a gépet? Így védik nálunk a kisbirtokot!

Ehhez képest meggyőződéselem egész erejével szembe kell hogy szálljak *Sebess* úrnak azzal az indítványával,¹⁾ hogy az ingó-jelzálogjog hatálya ne terjedjen ki a végrehajtási törvényeink rendszerével védett végső hitelalapra; ellenkezőleg oda kívánok concludálni,

¹⁾ Orsz. Jogászyűlés irományai, id. m. 216. l.

hogy a reform terjedjen ki a végrehajtási jog oly irányú módosítására, hogy az ingó-jelzáloghitelt a gazdálkodás intenzitása emelésének érdekében a kisbirtok is igénybe vehesse.

Sőt tovább kell mennem és utalnom arra, hogy az egész intézménynek hazai viszonyaink között csak akkor lehet számbavehető socialis jelentősége, ha annak a kisbirtokra is kiterjedő érvényt tudunk szerezni. Az alábbi adatok ugyanis megdönthetetlenül bizonyítják, hogy az itt számba jövő vagyoneérték oly tekintélyes része esik bele a VN. által „védett“ végső hitelalapba, hogy addig, a mig azt az új hitel számára hozzáférhetővé nem tesszük, nem is tudunk kellő vagyont szabaddá tenni.

III.

A zálogtárgyul tekintetbe jövő szarvasmarha: ló, kecske, sertés és juh száma az 1900. évben befejezett összeírás alapulvételével és csupán a gazdaságokban talált létszámot tekintetbe véve 23,103.468 volt, melyből a 0–10 hold terjedelmű gazdaságokra esett 7,892.992 darab; a 10–12 holdas birtokokra eső átlagot¹⁾ 85.932 darabban hozzáadva, a 12 holdnál kisebb gazdaságokban az összlétszám 7,978.924 darab, úgy, hogy a 12 holdnál nagyobb gazdaságok összes élő felszerelése 15,124.544 darab. Vagyis kereken kifejezve a gazdasági állatok egyharmada jut a 12 holdon aluli, kétharmada pedig a 12 holdon felüli birtokokra.

A 10 holdon aluli gazdaságok száma 2,029.427; hozzáadva ugyancsak átlagszámítással²⁾ a 10–12 holdas birtokok 9.340 számát, a 12 holdon aluli birtokok összes számát 2,038.767-re tehetjük. A gazdaságok összes száma 2,795.885 lévén, a 12 holdon felüli birtokok száma 757.118.

A mig tehát a Végrehajtási Novella jelzett intézkedése fennáll, addig a két milliónál több 12 holdon aluli kisbirtokosnak nyolcz millió marhája úgyszólván ki van vonva az új hitelalap alól s ilyenül csupán a hét és félszázezer nagyobb birtokos tizenöt millió marhája jön tekintetbe. Hogy miért? Tudvalevő, hogy egy 3 holdnál nagyobb, de 12 holdnál kisebb gazdaság megműveléséhez 2 ökör vagy 2 ló szükséges; a VN. 2. §. 17. pontja szabadon hagy 1 tehenet, 18. pontja pedig a concret szükségre való tekintettel annyi igásállatot, a mennyi legfeljebb 12 hold megműveléséhez szükséges, vagyis az esetek túlnyomó többségében a végrehajtást szenvedő választása szerint 2 darab igásmarhát. Ez összesen 3 darab szarvasmarha.

¹⁾ Ezt az átlagot úgy nyertem, hogy a 10–20 holdas gazdaságokra eső számot 5-tel elosztottam.

²⁾ Lásd az 1-ső jegyzetet.

A 71 vármegyei törvényhatóság között már most csupán 22 van olyan, melyben a törpegazdaságok átlagos *szarvasmarha-létszáma* meghaladja az egy darabot. A többi 49 megyében tehát egyáltalán alig akad elzálogosítható marha, a míg a VN. tilalma fennáll. Részint a felvidéken, részint az erdélyi, részint a horvát-szlavon vármegyék sorában találjuk ezeket a marhával jobban dotált gazdaságokat. A Duna jobbpartján, a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögében egyetlen ily vármegye sem akad. Vannak vármegyék, hol a törpegazdaságok rendkívül szegények szarvasmarhában, így például Csanád vármegyében egy törpegazdaságra átlagosan csak 0·23 szarvasmarha esik, vagyis csak minden negyedik-ötödik törpegazdaságnak van szarvasmarhája. Egyes városi törvényhatóságok azonban még ennek az alacsony arányszámnak is alatta maradnak, és pedig nem csupán olyanok, melyeknél a városi jelleg dominál s így mezőgazdasági szempontból összehasonlításokat alig tehetünk, hanem a határozottan mezőgazdasági jelleggel bíró városokban is; így például Szabadkán egy törpegazdaságra átlagosan csak 0·17 szarvasmarha esik.

Egy kisgazdaságra átlagosan a Magyarbirodalomban három darab szarvasmarha jut, az egyes törvényhatóságok azonban már lényegesen eltérnek az átlagtól. A maximumot Debreczen város mutatja a maga nagymérvű szarvasmarha-tenyésztésével, itt egy kisgazdaságra 5·69 szarvasmarha esik; megközelíti ezt az arányszámot Arad városé. De a vármegyei törvényhatóságok között egyet sem látunk, hol a kisgazdaságok szarvasmarha-létszáma megütné az öt darabot. A négy darabot is csak kevés számú törvényhatóságban haladja meg, leginkább a Duna jobbpartján és Erdélyben. A minimumot Baja város mutatja, átlagosan alig több, mint egy darab szarvasmarhával. A vármegyei törvényhatóságok között pedig legkisebb a kisgazdaságok szarvasmarha-létszáma Torontál és Csanád vármegyékben: 1·86, illetőleg 1·87. A míg az arányszám a 2-öt meg nem haladja, addig nincs tér a jelen jog mellett az ingójelzálog számára. Nem tudjuk ugyan, hogy a statistikailag kimutatott szarvasmarha-létszámban mennyi a tehén, de fel kell tennünk, hogy a kisgazda, a kinek 2-nél több szarvasmarhája van, legalább egy tehenet tart. Ez a tehén foglalásmentes s foglalásmentes ezenkívül még az első ökre is. Csak a harmadik darab szarvasmarhánál kezdődik tehát a foglalás alá eső állomány. Ha már most az összes 5—100 holdas birtokra átlag 3 darab szarvasmarha jut s ha az 5—100 holdas gazdaságokban a maximális átlag is csak 5·69 darab, úgy elképzelhetni, hány 5—12 holdas gazdaság akad, a melyen a marha száma meghaladja a foglalásmentes 2 darabot.

A törpegazdaságok *lóállománya* oly alacsony, hogy nincs törvény-

hatóság, még a városi törvényhatóságokat sem véve ki, a hol egy törpegazdaságra átlagosan egy ló esnék. A vármegyék között Torontál, e hatalmas lónevelő vármegye áll legelől, ott egy törpegazdaságra átlagosan 0.63 ló esik, de vannak viszont vármegyék, hol tiz törpegazdaságnak sincs egy lova, sőt oly vármegyék is akadnak, hol minden 33-ik törpegazdaságban található csak átlagosan egy ló.

Egy kiscgazdaságra átlagosan több mint egy ló esik, de itt is rendkívül nagyok a különbségek: a Duna-Tisza közén több mint két darab és a Tisza-Maros szögén is közel két darab, ellenben Erdélyben csak minden második gazdaságra esik egy. Legerősebben az alföldi vármegyék kiscgazdaságai vannak ellátva lóval. Legelől egy városi törvényhatóság áll, Debreczen, hol egy kiscgazdaságnak átlagosan négy lova van, a második helyet pedig szintén egy városi törvényhatóság: Hódmező-Vásárhely foglalja el, hol az átlag szintén megközelíti a négy darabot. A vármegyei törvényhatóságok sorában Csanád vármegye áll legelől, ott egy kiscgazdaságra átlagosan három ló esik, azután következik Békés és Torontál vármegye, szintén megközelítve a három darabot; két darabnál több van még átlagosan Komárom, Moson, Bács, Csongrád, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Temes, Szerém és Verőcze vármegyékben, tehát néhány dunántúli vármegyét kivéve, mind csupa alföldi vármegyében. Legszegényebbek ellenben a kiscgazdaságok lóban az erdélyrészi vármegyékben, ott Szolnok-Doboka, Kolozs és Alsó-Fehér vármegyékben átlagosan csak minden 4—5-ik kiscgazdaságra esik egy ló. A kiscgazdaságoknál természetesen a szerint csökken a ló tartás, a mint a mezei munkában ló helyett szarvasmarhát: tehenet vagy ökröt használnak.

Itt is áll azonban az okoskodás, melyre az imént a szarvasmarha tekintetében támaszkodtam: ha az 5—10 holdas gazdaságok ily gyéren vannak ellátva lóval, elképzelhető, mily ritka az olyan 12 holdnál nem nagyobb kiscgazdaság, melynek akár csak egynél is több lova van. A feltétlenül foglaltsmentes 1 tehén és 1 ökör mellett a VN. 2. §. 18. pontja alapján még az első ló is foglaltsmentes, ha felteszszük, hogy a kiscgazda egy ökre mellett inkább egy lovat, mint egy második ökröt állít be gazdaságába s ha abból indulunk ki, hogy egy 3—12 holdas föld megműveléséhez 2 ökör vagy 2 ló, avagy 1 ökör és 1 ló szükséges. Úgy hogy a potiori a lóállományban sem igen akad foglaltsmentes állat a 12 holdnál kisebb birtokon.

Kedvezőbb természetesen az arány a gazdasági gépek tekintetében. Ha a motorikus erőre berendezett gépeknek, továbbá az állati és emberi erő által hajtott gépek értékesebbjeinek (vetőgépek, arató- és kaszálógépek, lógereblyék, járgányok, cséplőszekrények, kukoriczamorzsolók, rosták, konkolyválasztók, szecskavágók, répavágók, darálók, szénasajto-

lók, gőzfűllesztők) összegét vesszük, úgy — ismét az 1900. évi (fájdalom, legutolsó) összeírást véve alapul — 828.475 darabot kapunk. Hogy ezekből mennyi van a 12 holdnál kisebb gazdaságokban, azt csak hozzávetőleg mondhatjuk meg, mert a statistika csak az 5 holdon aluli és az 5—100 holdas birtokokra terjed ki külön. Arányosítva azonban az ezekből az 5—12 holdas birtokokra eső gépek számát,¹⁾ eredményül azt találjuk, hogy a 12 holdon aluli gazdaságokban 121.790 ilyen gép van alkalmazásban. Az összes számnak ez mintegy a heted része, a melyet tehát a Végrehajtási Novella szintén kivon az elzálogosítás lehetősége alól. Ha helyes a számítás, melyre *dr. Beck Lajos* nagyérdékű véleményében²⁾ hivatkozik, úgy a mezőgazdaságilag használt gépek és eszközök 340,565.228 korona értékéből ezek szerint 48;652.175 korona marad parlagon.

Mindezt összevéve, nyilvánvaló, hogy az ingó-jelzálogjog intézményét csak az teheti életképpé, ha annak előnyeiben a kisbirtokosságot is részesítjük: a minnek viszont előfeltétele az, hogy a VN. korlátozó intézkedéseit az ingó-jelzálog tárgyául szolgálható gazdasági állatok és gépek tekintetében megszüntetjük s visszatérünk az 1881 : LX. t.-cikk 67. §. álláspontjára, a mely különben a jogos kívánalmaknak teljesen meg is felel. Akkor aztán nélkülözhető a VN. 3. §-ának már idézett kivételes rendelkezése is, a mely a kisbirtokost a meliorációktól egyenesen elrettenti.

IV.

Ha áll az, hogy az ingó-jelzálogjogot csak a productiv termelési hitel céljaira, csak az ingatlanjelzálog- és személyhitel támogatásaképp és kiegészítéseképp s főleg a kiscgazdasági existenciák rövidebb időre szóló hitelszükségleteinek kielégítésére használhatjuk és óhajtjuk igénybe venni, úgy mindezekből az intézmény részleteinek miként való alakítása tekintetében első sorban az a postulatum következik, hogy ez a hitel mindezekelőtt legyen olcsó és könnyen megszerezhető. Mi teszi már most olcsóvá a hitelt? A bonitás, az absolut biztos realizálhatóság. Kétségtelen, hogy ennek egyik legjobb eszköze a zálogjognak értékpapirban való megtestesítése s ezzel absolut forgalomképessége, s sohasem tudtam megérteni a polg. tkv. tervezetét, hogy a német p. tkvet mindenben utánozza, csak abban az egyben nem, a mi örökértékű van benne: a jelzálog-hitel absolut tökéletes forgalomképességében, a földérték abso-

¹⁾ Az 5—100 holdra eső gépek számát 95-tel elosztottam, így nyertem az 1—1 holddal nagyobb kategóriára eső számot, s aztán 7-tel megszoroztam, így nyertem az 5—12-ig terjedő átlagot.

²⁾ *Országos Jogászggyűlés irományai*, I. köt., 237. l.

lut mobilizálásában. S ez a szempont indította pl. a francia törvényhozást arra, hogy az ingó-jelzálogjogot a warrants agricoles formájában valósítsa meg. Mégis ennek az útnak a követését és abban a formában, a melyben az Franciaországban jelentkezik, a mi számunkra nem merném javasolni. Annyi belőle nem veszedelmes, hogy teljes anyagi garantiát nyújtó nagy intézetek teljes felelősség mellett ingókra is éppúgy nyujthassanak hitelt és az ezt megtestesítő záloglevelet éppúgy forgalomba is hozhassák, a mint az ma a földhitellel történik. De bármely magánosnak megengedni, mint Franciaországban, hogy a fundus instructusra hitelezve, értékpapírt hozhasson forgalomba, melyről senki sem tudja, honnan jön, minő fedezeten alapul, hol vannak a biztosítékául szolgáló tárgyak stb. — erre gazdasági viszonyaink nem eléggé consolidáltak, forgalmunk nem elég becsületes, fogházaink nem elég — tágasak. A mi viszonyainknak — és melleleg megjegyezve, jogunk szellemének és egész rendszerének is — kézzelfoghatóbb, hogy úgy mondjam, vaskosabb, a nyilvánosság nagyobb ellenőrzése alatt álló intézmények kellenek, s ez itt annál súlyosabban esik latba, mert éppen az ingó-jelzálogjogot egészen jól lehet megcsinálni warrant nélkül is, vagy úgy, hogy a warrantkibocsátást kellő biztonságot nyújtó intézeteknek engedjük csak meg. De kár is volna viszont megállani ennél és az ingó-jelzálogjogot hozzákötni a warranthoz, a mely annak semmikép sem nélkülözhetetlen kiegészítője: a mindennapi tapasztalat egész meggyőzően arra tanít, hogy ingók elzálogosítása szükséges és lehetséges úgy, hogy annak csak a felek között vagy legfellebb még rosszhiszemű harmadik személyekkel szemben legyen hatálya, a mihez pedig nem kell más, minthogy a jog az ilyen ügyeletet érvényesnek ismerje el.

Visszatérve tehát előbbi eszmemenetemre, azt kérdem, hogy ebben az általánosabb keretben milyennek kell lennie az új intézménynek a végből, hogy megfeleljen a bonitás ama követelményeinek, a melyek szükségesek ahhoz, hogy az intézmény a hitelkeresők részére elég kedvezményt és a hitelnyújtók részére elég biztonságot tartalmazzon? Mert abban persze egyetérttek az intézmény ellenzőivel, hogy csak azért, hogy egy újabb módját teremtsük meg annak, mikép szipolyozhatja ki a hitelező az adósát és mikép menjen tönkre az utóbbi, csak azért nem szorultunk rá új intézmények importjára.

A záloghitel bonitása akkor abszolút:

- a) ha csak könnyen és bármikor értékesíthető tárgyak zálogosíthatók el, azaz olyanok, a melyeknek piaczi vagy tőzsdei ára van;
- b) ha csak oly tárgyak zálogosíthatók el, a melyeknek ára nagy hullámzásoknak nincs kitéve s a melyek hirtelen pusztulás vagy értékcsökkenés veszélyének is csak kevéssé vannak alávetve.

Mind a két feltételt együttesen alig lehet más ingóknál, mint a gazdasági állatoknál, gazdasági gépeknél és a már beszedett termésnél feltalálni. Persze, még itt is csak nagyjában. Árhullámzások, marha- és sertésvész, száj- és körömfájás, gépeknél a vasconjunctura stb. elég koczkázatot képviselnek. Mégis azonban — különösen nagyobb mennyiségek elzálogosításánál — a koczkázat megoszlik s állatoknál a hitelezési idő rövidségével ellensúlyozható, úgyszintén bizonyos kikötésekkel, pl. biztosítási kötelezettség stb. Éppen azért azonban, mert ez a koczkázat az állatok, gépek és termés tekintetében is bizonyos fokig fennáll, ennek a hitelnek a kellő bonitást csak úgy adhatjuk meg, ha azt időbelileg korlátozzuk s pl. 6 hónapnál vagy legfeljebb 2 évnél hosszabb időre nem engedjük meg. Ez a korlátozás sokkal practikusabb, mint az, a melyet, ha jól értettem, *Sebess úr*¹⁾ tartott szem előtt, hogy t. i. a hitelt — legalább az ingatlanhittel concurrálólag és azt megelőzően — csak arra a célra kelljen megengedni, hogy az az ingatlan productivitását emelje. A célzat valami intern lelki folyamat, nem ellenőrizhető, nem bizonyítható. S a gyakorlat emberei tudják, hogy pl. a Végrehajtási Novella 6. §. 2. bek. hasonló intézkedése mennyire illusoriussá válik a gyakorlatban, a mikor a fizetésén felül lakpénzét is letiltatni akaró tisztviselőnek egyszerűen el kell hinni, hogy erre a letiltásra házépítés céljából van szükség. Irott malaszt az egész. A rövid lejárat ellenben automatikusan szolgálja ezt a célt, mert a consumptiv hitelnek ilyen rövid időre alig van értelme. Időbeli korlátozást — 2 évet — tervezett a svájci polg. tkv. javaslata is (888. cz., Vorentwurf). A törvény maga, igaz, nem tartalmaz időbeli korlátozást.

Ugyancsak a bonitás célját szolgálnák oly intézkedések, a melyek a kielégítési eljárás lehető olcsóságát biztosítanák. Súlyos eladósodottságunknak nem utolsó factora az is, hogy a mit már behajtanak rajtunk, azzal is nagyrészt nem az adósságunkat törlesztjük, hanem kincstárt, végrehajtót, ügyvédet honorálunk. Pedig ennek nem kell így lennie, nevezetesen ott, a hol a követelés maga, a kielégítés tárgya és célja olyan egyszerűen fixirozhatók, mint a jelen esetben. Meghatározott összegű és lejáratú készpénzkövetelés biztosítására, mely követelés teljes bizonyító erejű okiratba van foglalva, egyedileg meghatározott piaczi vagy tőzsdei árral bíró ingókra szóló zálogjog érvényesítéséhez nem kell per és nem kell végrehajtási eljárás: a hitelező bemutatja a követelés jogalapját magában foglaló okiratot, a teljes és hiteles nyilvánkönyvi kivonatot (melynek a bemutatás napjáról kell keltezve lennie) a közjegyzőnek, a ki erről értesítvényt küld az adósnak azzal, hogy a zálogtár-

¹⁾ *Orsz. Jogászggyűlés irományai*, id. m. I. k. 216. l.

gyakat egy abban megszabott egész rövid határnapon a helybeli vagy esetleg a legközelebb fekvő piacon, illetőleg tőzsdén el fogja adni. Az eladás elmarad, ha az adós közokirattal igazolja, hogy a zálogösszeget és járulékait az illetékes járásbiróságnál birói letétbe helyezte, mely esetben ez az összeg lép a zálog értékesítése folytán befolyandott összeg helyébe és osztandó fel a hitelezők között. Az eladást semmi más nem akaszthatja meg; ha azonban az adós igazolja, hogy a jelzálog törlése iránt az illetékes biróságnál pört indított: a zálog eladásából befolyt érték felosztását a közjegyző mellőzi és a pénzt birói letétbe helyezi. Akadály hiányában a felosztást is a közjegyző végzi.

A bonitás biztosításának lényegesebbik fele azonban ott kezdődik, hogy a kielégítés elé ne lehessen akadályt gördíteni se igényper, se titkos átruházás, se más machinatio útján. A mint a hitelezés ilyenféle risicoval jár, a hitel megdrágul, a komoly hitelező az üzlettől visszavonul — mint Franciaországban történt — és jön a speculans és az uzsorás. Ezért kell nekünk az ingó-jelzálognál fokozott mértékben ragaszkodnunk a legnagyobb publicitás követelményéhez, s ezért kell a gazdasági erőviszonyok és érdekösszeütközések teljes félreismerésének minősítenem *Zachár* úrnak azt az álláspontját, hogy ezt a szempontot jelen jogunk túlbecsüli. Ha túlbecsülné, nem lenne örökösen védekeznünk a telekkönyvi csalások ellen. Sőt éppen az imént vázoltam kiindulópont alapján csak akkor tekinthetem egyáltalán jogosultnak az ingó-jelzálogban rejlő új hitelalap feltárására irányuló törekvést, ha a tradícióban rejlő nagyfokú publicitást traditio nélkül is ugyanoly mértékben meg tudjuk óvni.

Erre pedig kínálkozik egy mód, a mely talán első tekintetre kissé primitívnek, sőt naivnak is látszik, a mely azonban éppen ezért a mi mezőgazdasággal foglalkozó népességünk culturalis szintjéhez alkalmazkodik, jobban, mint a nyilvánkönyv és a közjegyzői okirat, s a mely éppen ezért az intézmény népszerűségét eleve biztosítaná: a zálog tárgyának megfelelő bélyeggel való ellátása. A dolog sokkal kevésbé új, mint hinni lehetne: a régi jó osztrák polgári törvénykönyv 452. §-ában is benne van:

„azon ingó dolgok elzálogosításánál, melyek kézről-kézre természetben való átadást nem tűrnek, . . . oly jelek használandók, melyekből az elzálogosítást mindenki könnyen mégtudhassa. Ki ezen óvatosságot elmulasztja, a káros következtésekért felelős“,

mely utóbbi intézkedést Schwarz ¹⁾ helyesen értelmezi úgy, hogy a

¹⁾ *Ingó-jelzálog. A magánjogi törvénykönyvről. Tanulmányok és bírálatok.* Bpest, 1909. 54. s. k. II.

jel alkalmazásának elmulasztása azt vonja maga után, hogy a zálogjog harmadik személyekkel szemben, ha azok jóhiszeműek, nem érvényesíthető. Igaz öröömre szolgált, hogy a kérdés jogászgyűlési előadója — a nélkül, hogy egymás álláspontját ismertük volna — velem részben azonos conclusióra jutott, a mi annál nyomatékosabban esik latba, mert a falusi gazdálkodásnak alig van alaposabb és gazdagabb közvetlen tapasztalatokkal rendelkező ismerője nálánál.

A mit az ingatlanoknál kizár a technikai keresztülvihetetlenség, hogy tudniillik magán a zálogtárgyon nyomban bárki által felismerhető legyen az elzálogosítás, az itt önként kínálkozik: a zálogjog harmadik jóhiszemű személyekkel szemben csak a bélyegzővel megjelölt tárgyak tekintetében hatályos. E mellett aztán a nyilvánkönyvnek csak kiegészítő, declaratív szerepet kellene juttatni, hogy felvilágosítást adjon az elzálogosítás közelebbi módozatai, tartama, a zálogösszeg nagysága stb. tekintetében; de maga az elzálogosítás ténye a zálogtárgyon lenne fixirozva s így jóhiszemű megszerzés alig volna lehetséges. Már ez is nagy előny volna, s további előny az, hogy elkerülnők a forgalomnak azt a nem kicsiny megbénítását, a mi abban rejlik, hogy a zálogtárgy megszerzője kénytelen minden átruházásnál előbb a nyilvánkönyvet megtekinteni, míg amúgy ez csak ott szükséges, a hol őt erre a bélyegző figyelmeztette. Technikai kérdés, milyen eljárással tegyük a bélyegzőt kitörölhetlenné, hogyan töröljük, a mikor a zálogjog megszűnt, hogyan biztosítsuk a rangsor megállapíthatóságát többszörös elzálogosítás esetén (a bélyegző és a nyilvánkönyv tartalmazzák a keletet) stb.

Az, hogy technikailag nem minden tárgy alkalmas arra, hogy bélyegget üssenek rá, nem jön figyelembe. Egész más okok teszik amúgy is elkerülhetlenné, hogy a törvény az ingó-jelzálog lehető tárgyait egyenként felsorolja és nagy mértékben korlátozza. Ellentétben *Zachár* úrral és a Jogászgyűlés előadójával és egybehangzón *Sebess* álláspontjával, az én nézetem is az, hogy a függő termés elzálogosítását épp oly kevésbé kívánatos nagyobb mértékben megengedni, mint vagyonösszességek és jelesül a fundus instructus elzálogosítását. A függő termésben rejlő vagyonérték jórészen jövődöbeli, remélt vagyon és realizálhatósága és értéke kiszámíthatatlan esélyektől függ; a helyes álláspont pedig ezekben a kérdésekben mindig az volt és az lesz, hogy ne mozdítsuk elő a jövődöne a megterhelhetőségét a jelen szükségletek céljaira. Az ilyen hitel mindig drága és mindig tárt kapu a család machinatiók számára. Marad tehát amúgy is főként a gazdasági állatok és a gazdasági gépek, a beszedett termés (és kereskedőnél és iparosnál a beraktározott árúk) mint speciesek elzálogosítása. Ezek a tárgyak pedig nagyrészt éppen alkalmasak a bélyegjelzésre, jelesül a gazdasági állatok

és gépek. A jelzés büntetőjogi oltalma a BTK. 412. §-ának analogiájára volna szabályozandó.

A beszedett termés, igaz, nehezen látható el jellel, s más oldalról a legalkalmasabb és legbiztosabb fedezet a gazda kisebb és rövid időre szóló hiteligényei biztosítására. A francia crédit agricole súlypontja nem hiába fekszik a hitel e nemén. Ha mi megvalósítanók a warranthitelt, úgy az bizonyára nálunk is főképp a termésre volna alapítható. Azonban akárhogy is áll ez a kérdés, bizonyos, hogy a forgalmat védenünk kell és mindent kerülnünk, a mi azt nehézkessé vagy koczkázatosná tehetné; s ezért az olyan ingók tekintetében, melyek jellel való ellátásra nem alkalmasak, csupán a rosszhiszemű harmadik személyre kiterjedő hatályt lehetne az ingó-jelzálogjognak adni: nem kívánhatjuk meg a vevőtől, hogy minden mérő buza, minden hektoliter bor megvételénél tekintse meg az ország összes zálognyilvántartásait. Harmadik személlyel szemben tehát az ilyen „jeltelen“ zálogjog csak úgy érvényesíthető, ha a zálogos hitelező kimutatja, hogy az az ingó megszerzésekor a zálogjog fennálltáról tudomással birt.

Nem tartom kívánatosnak, hogy dologösszességekre s jelesül a fundus instructusra jelzálogjogot lehessen szerezni. A svájci Vorentwurf és a szövetségtanács javaslata tervbe vette az intézménynek, jelesül árúraktárakra való kiterjesztését; de miként a baseli kereskedelmi kamara 1904. évi jelentésében olvasható, az egész svájci kereskedővilág, a st.-galleni kamara kivételével, egyhangúlag ellene foglalt állást, abból az okból, mert a hitelnnyújtó szempontjából az árúraktár elzálogosíthatósága oly veszélyeket rejt magában, a melyek a hitelt nagy mértékben megdrágítanak, s mert a hitelnek ez a kiterjesztése a hitelalap túlterhelésével és a hitelszerzés lehetőségének túlfeszítésével volna egyértelmű. S helyesen utal *Ehrlich*¹⁾ arra, hogy a species elzálogosíthatósága mellett még a dologösszesség elzálogosítását is megengedni nem jelent mást, mint kettős elzálogosítást, a mi a hitelt csak károsan befolyásolhatja. S e részben a francia tapasztalatok sem biztatóbbak. Az 1898 márczius 1-iki törvény „sur le nantissement des fonds de commerce“ ezt a kérdést nyitva hagyván, a birói gyakorlat eleinte ingadozott; később azonban belátták a kettős elzálogosíthatóság gazdasági hátrányait, s az 1909. évi márczius 17-iki novella már egyáltalában kihagyta az árúraktárt a jelzálogul leköthető vagyontárgyak sorából. Ehhez nem kell commentar. S a mi az általában rutinizottabb és nagyobb ellenállóképességgel bíró kereskedő részére nem volt megfelelő, az még kevésbé felelhet meg a mezőgazda érdekeinek s szükségletei-

¹⁾ *Juristische Blätter*, 1891. évi 12. sz.

nek: észre sem veszi és már büntetendő cselekményt követett el, észre sem veszi, és már túllépte azt a határt, a meddig a hitel igénybevételével a helyes gazdálkozás elvei alapján szabad lett volna elmennie, észre sem veszi, és megperdül ajtaja előtt a dob — s mindezt miért? hogy a hitelezőre is kockázatos és ezért csak magas kamat mellett adható kis összegű és rövid lejáratú kölcsönöcskét nyerhessen. Ha már meg kell lennie: inkább fel fogja venni ezt a pénzt váltóra, melyet már ismer s mely őt kevésbé köti meg szabad mozgásában.

Nem sok szót kell vesztegetnem amaz indítványom támogatására, hogy a tulajdonfentartás — *pactum reservati dominii* — hatályosságát zárjuk ki azokra az ingókra nézve, a melyeket átadás nélkül elzálogosíthatóknak fog a törvény kimondani. Ez a gondolat sem ujság, a svájci polg. tkvben is feltalálható (715. c. 2. bek.). Az ingó-jelzálogjognak egyik igen figyelemreméltó előnye, hogy a *pactumot* nélkülözhetővé teszi, mert ugyanazt a gazdasági czélt tökéletesebb módon éri el. A svájci törvény előmunkálatai helyesen emelik ki, hogy a zálognak a *pactum* fölött az a megbecsülhetlen előnye van, hogy teljes a publicitása és hogy nem kényszeríti a forgalmat arra, hogy szinleges ügyletekkel — bérlet, vétel — operáljon. Hiszen alapjában maga a *pactum* sem más, mint szinleges ügylet: fentartja az eladó tulajdonát, de csak azért, hogy a vevőt sikkasztás miatt be lehessen csukni, ha a vételár kifizetése előtt elidegenitené az árút. Tudjuk azonban, mily nehéz az ilyen álügyleteknél a gyengébb felet megvédeni a hatalmasabb túlkapásai ellen: s a *pactum reservati dominii* valóban nem szolgált rá arra, hogy a feltétlen szükség határain túl is dédelgessük. A polgári törvénykönyv tervezetének 1411. §-ába tehát felveendőnek tartanám azt a rendelkezést, hogy olyan ingók tekintetében, a melyekre nézve az eladó az árúra jelzálogjogot szerezhet, a tulajdonjog fentartását tárgyazó kikötés hatálytalan.

Végül még érintenem kell, hogy az ingó-jelzálogjog megengedése összeütközést idézhet elő a bérbe- és haszonbérbeadó törvényes zálogjoga és a jelzáloghitelező között. A hol azonban eddig az intézmény életben volt, ott a helyzet nem volt olyan egyszerű, mint nálunk, hol a végrehajtási törvény 72. §-a a törvényes zálogjogot amúgy is csak félévi bér, illetőleg egy évi haszonbér erejéig adja meg. Ezt megtarthatná a bérbe-, illetőleg haszonbérbeadó ezután is a nélkül, hogy ezzel az ingó-jelzálognak valami nagyon ártana; a mint hogy az 1882-iki francia javaslat is a nélkül, hogy erre a korábbi jogban támasztéka lett volna hasonló korlátok között ismerte el a törvényes zálogjog elsőbbségét.

Meszlény Artur.

Örökjog és köteles rész.¹⁾

Magántulajdon mellett az öröklés rendje az egyetlen legalis mód, a hogyan az állam a vagyonalakulásba belenyulhat; az adórendszer bár szintén hatékony eszköz, de csak a társadalmi vagyon évi hozadékának, a nemzeti jövedelem egyesek közti megoszlásában nyilvánuló aránytalanságokat egyenlítheti ki, de a tőke állagának megoszlására nem hat ki. Az örökjog szabályai vagy előmozdithatják a gazdasági élet által létrehozott tőkeállag-eloszlási módot, ha a törvényhozó intencióinak az a megfelelő, vagy a gazdasági élet által indicált iránynak gátat állíthatnak, az állami törvény-szóval igyekezhetnek más alakulást adni a vagyoneeloszlásnak, vagy időről-időre megszakíthatják, fejlődésében visszavethetik a gazdasági élet eredményeként jelentkező tőkemegoszlást.

A törvényhozó nem állhat szembe a kérdéssel akkép, hogy ezzel nem is foglalkozik, mert nem kicsinyelheti a kérdés fontosságát. Az örökösödés a hagyatékba nemcsak magánvagyonot örökít át, hanem a társadalmi vagyon egy részét is és így az örökjog rendezésénél nemcsak arra kell tekintettel lenni, hogy a magánvagyon az arra hivatottak közt jogosan és igazságosan osztsjuk fel, hanem egyúttal a vagyon tervezett átszállásának rendjét felül kell vizsgálni a társadalmi érdekek szempontjából is. A törvényhozó gazdasági és socialpolitikai követelményekkel lép fel az örökjoggal szemben. Gazdaságpolitikai követelményét abban lehet összefoglalni, hogy az örökösödés a gazdálkodás üzemének folytonosságát biztosítsa és már létező értékeket az elkallódástól megmentsen, fentartson. Socialpolitikai szempontból változnak a követelmények országok és hatalmi viszonyok szerint. Ha a törvényhozó örökjogi rendszerét socialis politikájának szolgálatába akarja állítani, meg kell ismerkednie, hogy minő irányban alakul a gazdasági életben működő erők hatása alatt a vagyoneeloszlás. Csak ha már a gazdasági életnek vagyoneeloszlási tendenciájával tisztában van a törvényhozó, csak ha már tudja milyen a vagyoneeloszlás iránya, foglalhat vele szemben állást. A német codificatio épen azon az állásponton volt, hogy a kérdés socialpolitikai szempontból még nem „spruchreif“. (Motive.)

¹⁾ Részlet szerzőnek egy nagyobb tanulmányából.

A mai gazdasági élet, a tőkeconcentratio, a vagyonhalmozódás jegyében játszódik le. A törvényhozónak el kell fogadni a nemzetgazdaságtan ezen megállapítását ténynek. Ehhez a ténylegességhez kell hozzámérni a maga örökjogi politikáját; ha a törvényhozó szempontjainak a vagyonhalmozódás megfelel, akkor olyan örökjogi törvényhozást fog inaugurálni, a mely a gazdasági élet autonom eredményeképp előálló vagyonhalmozódást ne érintse, esetleg a nélkül, hogy felvenné a küzdelmet a gazdasági élet eredményével szemben, szükségesnek tartja itt-ott befolyásolni a vagyonhalmozódás alakulását. Így hozhat szabályokat, a melyek papi ember öröklőképességét megszorítják, de ezek kapcsolatban a többi tulajdonszerzési képességkorlátozással, csak a holt kéz kezeiben való tőkeconcentraciót gátolják, a nélkül, hogy a tőkeconcentratio élet egyebütt tompitanák, vagy esetleg nemzeti szempontokból eltilthatja vagy a viszonyossághoz kötheti a külföldiek öröklési képességét. Mindezek azonban nem egy elvi álláspont folyományaiképpen jelentkeznek, hanem oldalt eső okokból folyó incidentalis intézkedések.

Az a törvényhozás, a mely a gazdasági élet autonom jelenségét a maga részéről elfogadja és ezzel szemben különleges céljai a vagyonalakulás irányítására nincsenek, rendszerint a végrendeleti szabadság álláspontjára fog helyezkedni, mert valószínű, hogy a szabad rendelkezés erősíteni fogja a vagyonelosztásnak a gazdasági élet által megteremtett irányát. Történetileg tekintve a dolgot, a végrendeleti szabadság az egyéni tulajdon és a szabadforgalom követelménye volt; az egyéni tulajdon jelszavával küzdöttek a vagyon feudalis lekötöttsége ellen, a mi bizonyos értelemben a várományosok közös, és a mi a szabad forgalom szempontjából főfontosságú, elidegeníthetetlen tulajdonává tette a vagyont. A végrendelet létesíthetése a vagyon lekötöttségét akarta megszüntetni és az eddig lekötött vagyont is belevonni a forgalomba, a végrendelet jelszava alatt folyt harcz nem annyira a végrendelet positivumáért, mint az eddig volt korlátok eltörléseért folyt. Nem az volt a cél, hogy az egyéni akarat halál esetén is szabadon érvényesülhessen, hanem az, hogy az élők közötti ügyletek, a forgalom számára szabaddá váljanak a lekötött vagyonok. Az a törvényhozás, a mely ellenségesen áll szemben a gazdasági élet producálta vagyoneloszlással, a melyeknek meg van a törekvése a vagyoneloszlás alakulásához bizonyos irányban beleszólni, az a végrendeleti szabadság lehető kiküszöbölésével a törvény cogens erejével rendezi az örökösödési jogot és céljainak realizálását cogens törvényszóval igyekszik biztosítani. Közönségesen és elterjedt felfogás szerint a végrendeleti szabadságot a polgári világnézet, a kötött törvényes örökösödést a feudalis felfogás paralleljének tartják. Ez is azonban, bár politikai vonatkozásukban láttatja a dolgokat és alattomban

hozzaértetődő gazdasági összefüggéseket akar sejtetni, egyike ama megtevesztő frázisoknak, a melyek, minthogy van valami csekély, de szembetünő igazság bennük, elállják a teljes igazság keresésének, felismerésének útját. A döntő az örökösödési jog két rendszere közötti választásnál mindig az: hogyan foglalt állást a törvényhozó azzal a vagyoneeloszlással szemben, a mely a gazdasági élet eredményeképp jelentkezik.

A francia forradalom örökjoga, egyébként a legfényesebb igazolása a tételnek. Ez az örökjog ráczáfol a forradalmi jelszavakra, de ugyanakkor a leghivebben megmarad a saját politikája mellett és a jelszavakkal ellenkező örökjog valójában érvényre juttatásának egyik igen bevált eszköze. A mi azt mutatja, hogy a jelszavak nem mindig fedik a törekvéseket, még olyankor sem, a mikor egyébként a legnagyobb jóhiszeműséggel teremtődött meg a jelszó és ez egyáltalán nem kívánt a jelszó zászlaja alatt hamis dugárút csempészni. A forradalom törvényhozása, a mely a maga kispolgári politikájától vezéreltetve, veszélyesnek tartotta, nagy vagyonoknak egy kézben való összehalmozódását és egyrészt a már létező nagy vagyonokat akarta szertedarabolni, másrészt útját állani annak, hogy a jövőben nagy vagyonok egy kézben lehetőleg össze ne halmozódjanak — e gondolatának megvalósítására a kényszerű felosztás, a partage forcé rendszerét fogadta el. A francia forradalmi örökjog e szabályával épügy megkötötte az öröklés rendjét, akárcsak a feudális rend — an die Stelle der alten aristokratischen, eine neue demokratische Gebundenheit, írja v. Sybel a francia forradalmi örökjogról (czitálja Miaskowszki) — nagyobb szabadságot a forradalmi örökjog nem létesített, de a jogi eszköz, az öröklési rend megkötöttségének állandósága mellett lényegesen más az a politikai cél, a melynek szolgálatába állították. Pusztán a frázisok erőtlenségének igazolására hivatkozunk még e helyütt arra, hogy a család és a vérségi kötelék apostolai, az agráriusok osztoznak a „családot szétromboló“ socialisták ama követelésében, hogy a köteles rész töröltessék el, sőt a míg a socialistáknál ez a követelmény jóformán csak a családi kötelék gyöngítésének elvi szempontjával van indokolva és hangoztatása is „pour l'honneur du drapeau“ történik, mert hiszen a socialismus alig nyer vele valamit, ha a mai örökjog egyébkénti épségében maradása mellett a köteles rész kiesik a jogi intézmények sorából, addig az agráriusok, a kiknek a családi kötelék érdekében védeni kellene a köteles részt, a legkomolyabb harczot vívják teljes kiszorítása érdekében. Hogy mi ennek az oka, alább még visszatérünk rá; itt pusztán frázistagadó természet miatt került szóba. A Jogász Egyletnek már hivatkozott örökjogi vitája során Beksics Gusztáv muta-

tott rá igen élesen és szellemesen az ellenmondásokra. Szerinte a szabadelvű a kötött, és a nem-szabadelvű — a mi paradoxonnak látszik — a szabad végrendelkezési jog. (121. l.)

Visszatérve a francia forradalom törvényhozására, láttuk, hogy a törvény megkötöti az örökösödés rendjét, úgy hogy a vagyonszétforgácsolás alkalmas eszköze legyen, de nem engedi, hogy az örökhagyó kösse meg az öröklés rendjét, mert ez megakadályozhatja a vagyon szétdarabolását, sőt inkább a vagyonhalmozódást mozdíthatja elő. Ha a francia törvényhozás nem engedte is meg az egyeseknek a szabad intézkedést, Grosschmied véleménye szerint a szabad végrendelkezhetés egyébként sem esik bele az egyéni tulajdon fogalmi körébe — e megkötéssel is polgári politikáját szolgálta. Mindenesetre nem a kifejlett capitalismus jellemző örökjogát teremtette meg, hanem a pénzaristokrátiától huzódozó kis polgárságét. Ha a francia forradalom a kispolgárság eszményeinek szerzett is politikai érvényesülést, sem az eszményeket, sem a megvalósításukra törő eszközöket nem igen fogadta el Európa többi törvényhozása. Franciaország még ma is tipikusan a petitbourgeois hazája; ott még ma is azzal végződik a szokásos carrière, hogy rentier lesz a szabómester vagy vendéglős és így érthető, hogy épen Franciaország csinálta meg és tartotta fenn a kispolgári örökjogot. A kispolgári örökjog, a mely egyébként a köteles részt a reserve intézményével még legerősebben bátyázza körül, — ennek ellenében attól vezetteti magát, hogy a köteles részt védeni kell. Neki a köteles rész védelme nem az igazság követelményeinek önczélja, a kispolgári örökjog nem juttatni akar a köteles részszel, bizonyos garantált minimumot, hanem inkább, — hogy úgy mondjam — a minimumok garantálásával akarja kikerülni a maximum juttatását. Azért védi a köteles részt, mert ezáltal feldarabolódik a vagyon és nem marad egy kézen. A kispolgári örökjogot legjobban jellemzi Mill kijelentése, hogy még a szabadság Charybdisét is megúszsza; szerinte, ha ő törvénykönyvet csinálna, nem állítana semmi korlátot a szabad végrendelkezésnek, de korlátot szabna, hogy egy-egy ember milyen határig örökösödhet? Ime, itt már nincs is kényszerű juttatás, a Mill politikája a köteles rész kerülő útja nélkül egyenesen akarja elérni célját, a vagyonhalmozódás lehető megakadályozását. A reserve a köteles résznek a mai jogokban a legvédettebb formája nem a vérrokonság eszmei kötelékét akarja erősíteni, nem erkölcsi parancsoknak akar megfelelni, hanem reális gazdaságpolitikai céloknak.

Capitalista talajon élő országok azonban nem állhatnak ellenségesen szembe a capitalismus szülöttjével, a tőke-concentrációval. A tőke egyre fokozódó koncentrációjának oka pedig épen a nagy tőke nagyobb életképességében van. Bármilyen is véleményünk a tőke-concentratio

mértékét és azokat a következményeket illetőleg, a melyeket a marxista socialismus fűz a concentrációhoz, a miről itt bővebben tárgyalnunk nem lehet, bár nehezen érezzük, hogy a feladat által reánk parancsolt objectivismus olykor a tudományos őszinteség rovására megy: a nagy tőke gazdaságilag nemcsak aránylagosan nagyobb értékű és a tőke concentrálása nemcsak hogy összesít a már eddig is volt értékeket, de épen ez összesítés által értékét fokozza, úgyszólván a nagy tőkével vele járó nagy hatalmat, versenyképességet, üzemi és commercialis természetű előnyt mint új értéket hozza elő. Már az a tény, hogy a nagy tőke, mint a szabad verseny eredménye állott elő, mutatja a nagy tőke gazdasági értékének jelentőségét. A verseny azonban túlhaladja az egyes országok határait. Az ország határain innen a concentrációnak esetleges örökjogi szabályokkal való tompítása nagyjából aránylagosan éri ugyan az összes ez országbeli vagytonokat, de a nemzetközi versenyben a concentráció menetének erőszakos feltartóztatása már hátrányosabb helyzetbe sodorja azt az országot, a mely a concentráció ellen ilykép akar küzdeni. A tőkehalmozódás által teremtett nagyobb érték és a nemzetközi verseny kényszerítő ereje ismertetik el a concentrációt ott is, a hol talán meg volna is a hajlandóság a fejlődés azon menetének mesterséges mérséklésére.

A megszokottal ellenkezik, ha mi örökjogi tételekkel szemben azt a kívánalmat állítjuk fel, hogy kimélje a vagytonhalmozódást; hiszen mindenkoron egyik főellenérv volt egyes örökjogi intézmények ellen az, hogy a vagytonhalmozódásra vezet és szinte kísértetként suhogtatták meg a vagytonhalmozódás vaszéleait. A nélkül, hogy bővebben rátérnénk a dologra, figyelembe ajánljuk, hogy a vagytonhalmozódás hátrányai csakis kényszerű, a jog parancsának ereje által együtt tartott alakulatra állanak. „A birtok állandósága, ha gazdasági erőn nyugszik, époly előnyös, mint a milyen káros az állandóság, mely egyedül a jog rendelkezésein nyugszik.“ (Rab Pál: A kötött birtok socialis hatásai. Huszadik század, 1909., 464. o.) Hitbizományos latifundiumokra gondolunk olyankor, a mikor sub titulo vagytonhalmozódás hullanak a támadások és a mit ilyenkor támadnak, bizony nem az összehalmazott vagyton, hanem a lekötött vagyton. Épen ezen okból nem félünk a liberalismus nevében ellenünk emelhető támadásoktól, hogy a vagytonhalmozódást pártoljuk.¹⁾

Azok az eszközök, a melyekkel a törvényhozás az örökjog terén operál, a melyekkel beavatkozhatik az öröklés menetébe, a dispositiv szabályok, a melyekkel a törvény legalább in subsidio viheti keresztül a saját

¹⁾ Ez a szempont választ el a törzsöröklési rendszertől, a mely szivesen tetszeleg a birtokállandóság jelszavával.

helyesnek tartott szabályát, és még az egyéni akarattal szemben is a törvényhozó akaratának érvényt szerző köteles rész, mi bár nem *cogens* jogszabály, hiszen a köteles részről érvényesen le lehet mondani, mégis kényszerű erővel biztosítja a jogosult védelmét szemben az örök-hagyóval.

Magánjogi törvényalkotás terén még mindig húzódozik a törvényhozás attól, hogy politikai törekvéseit nyíltan kitüntesse. Az indokolások ugyan eleget hivatkoznak a gazdaságpolitikai érdekekre, rendszerint a közelebbeső apróbb részletkérdésekre, mert egy gazdaságpolitikai elv tudatos keresztülvitelétől messze állunk.

Odáig még nem jutott a törvényhozás, hogy szabályait egyes gazdaságpolitikai elvek egyenes leszármazottjaként készítse el, a mivel ma előbbre vagyunk, csak annyi, hogy az egyéb szempontokból felállított szabályt próbálják ki a maga gazdaságpolitikai kihatásaiban. Nem e követelések útmutatása nyomán csinálják a szabályokat, hanem csak utólag vizsgálják a követelések mérlegén. A törvényhozó még ott is elbujtatja akaratát, a hol éppen tendenciósusan állította fel szabályát. Dispositív szabályait — a mik elvégre mégis csak a törvényhozó akaratát teszik törvénytényé — álszeméremből pótolja interpretatív szabálylyal és így a saját akaratának is csak a fél akaratának köpenyege alatt szerez, éppen ezért megcsorbult — érvényesülést. A törvényhozói szemérmességnek a példáit még látni fogjuk; itt csak még ennek az eljárásnak azt a következményét állapítsuk meg, hogy az a törvényszerkesztési technika, a mely lehetőleg interpretatív szabályt ad dispositív szabály helyett, a beavatkozás egy fegyverétől fosztja meg magát; de másrészt leplezi is a törvényhozó erélytelenségét, mert hiszen a fél akaratát értelmező szabálylyal szemben nem lehet követelődni egy nagyobbstilű politika érvényesítésével.

Bármilyen gyöngye kézzel fogja is a törvényhozás a magánjogi törvényalkotási politika gyepelőjét, az örökjog terén követendő magatartására a fentiekből kiolvasható az útmutatás. Az örökjogi politika nem helyezkedhetik ellentétbe a gazdasági élettel és ha annak során nagy vagyonokat halmoz össze, az örökjogi politika nem arra való, hogy a vagyonok kényszerű megosztásával újra előről kezdődő sisiphusi munkává tegye a vagyonhalmozódást.

Túlmesszire vezetne itt a vagyonhalmozódás kérdésének fejtegetése; ha félelmetes hatalommá, mindnyájunk urává növi is ki magát az összehalmozódott tőke, a mely egy ember kezébe soha nem sejtett hatalmat tett is le, a mely tud sujtani — és összeroppantani, és ha éppen e miatt a legfejlettebb államokban a socialis politikának legújabb feladata a tőke hatalmasai elleni küzdelem, ennek a küzdelemnek nem

czélja, hogy magát a tőkehalmozódást szüntesse meg, a mire egyébként is a mai jogrendnek nincsenek eszközei, hanem csak arról van szó, hogy a tőkének megtartván a hatalmát, hatalmaskodása elé gátat állítsanak és nem érintve életképességét, visszaéléseit szorítsák meg.

A nemzetgazdaságtan a nagy vagyonok összetömörülését kétféle világításban két névvel jelöli meg; a nemzetgazdaság beszél a tőke accumulatiójáról és concentratiójáról.

A tőke accumulatiójáról beszélve, a vagyon összetartó kapcsa: a személy; a tőke concentratiójáról beszélve, az egybekötő kapocs: az üzem.

A mit fentebb a vagyonhalmozódás objectiv előnyeiül megállapítottunk, a tőke concentratiójának, üzemi egyesítésének, tárgyi összefoglaltságának folyamánya, a mi hátránya van, az accumulatióból folyik. Ilyen körülmények között tehát egyszerű volna a megoldása, előmozdítani a tőke üzemi concentratióját és hátráltatni a személyi tőke-halmozódást, ha lehetne ilyen logikai igazsággal valamire jutni. Csakhogy accumulatio és concentratio: a vagyonhalmozódás két oldala, összetömörülhet egységes testté, a mikor az egy üzemben concentrált tőke egyúttal egy személyé is; a concentrált tőke egyúttal accumulált tőke is. A részvénytársasági gyár a szokásos példája a concentrált, de nem accumulált tőkének; egy üzem, sok tulajdonossal; és a másik részről fel lehetne hozni egy város több helyén épült pékműhelyeket, a mik egy kézben vannak, sok (apró) üzem egy kézben; accumulált, de nem concentrált tőke. A részvénytársaság jogi szervezete csak formai lehetőségét nyújtja a concentratio és accumulatio szétválasztásának, de tapasztalat szerint a részvénytársaság rendszerint kevés ember kezében van, de ettől eltekintve is, átlagban együtt jár az accumulatio és concentratio és nem lehet az accumulatiót úgy megakadályozni, hogy azt a concentratio meg ne synyené. Egyébként is nem maga az accumulatio ténye a káros, hanem csak kiágazásai, a melyek ellen nem az örökjog van hivatva fegyvereket szolgáltatni. A tőke accumulatiója ellen szükségesnek tartott intézkedések az örökjoggal nincsenek vonatkozásban, ha attól a kispolgári eszményképtől eltekintünk, a melynek utópiáját legjobban jellemzi az egy személy által szerezhető vagyon maximumának törvényi megállapítása.

A gazdasági élet menetéből az örökjogi politikára levont általános elvet átvive a köteles rész kérdésére, annak a megoldásnak kell elsőbbséget biztosítani, a mely a tőke-concentratiót épségben tartja, a fennálló üzemeket nem bomlasztja.

Beck Salamon.

Az angol vámpolitikai mozgalom. II.

3. fejelet. A vámkedvezményi mozgalom.

A) *A kedvezmény az anyaország szempontjából.* A mint már a bevezető sorokban megemlítettem, a védővamos törekvések mindig a legszorosabb összefüggésben állottak a gyarmatok kérdésével. A mostani mozgalomnak eredete is inkább a gyarmati kérdésben, a kedvezményes tarifákban rejlett, csak később lett mindinkább védővamos színezetű. Ennek a szoros összefüggésnek megvannak a maga gazdasági és politikai okai, a mint a hogy magának a kedvezményezési mozgalomnak is van gazdasági és politikai oldala, a mi sohasem tévesztendő szem elől. Hogy röviden foglalkozzam a mozgalom imperialistikus oldalával is, a mi minden angol szeme előtt ott lebeg, az az „Imperial Federation“ (birodalmi szövetség), hogy azt a laza összefüggést, mely politikailag az angol birodalom egyes részei közt fennáll, valami szorosabb kapocs váltsa fel, s ennek a szorosabb politikai összefüggésnek mintegy előkészítőjét, sőt nélkülözhetetlen feltételét látják a szorosabb gazdasági összefüggésben, a „commercial union“-ban. Utálnak a német „Zollverein“-re, mely a birodalmi egység előkészítője volt s az amerikai vámunióra, mint a legszorosabb kapocsra, mely az Egyesült-Államokat összetartja. Ez a bizonyos „commercial union“ most már háromféle formában jöhetne létre. Megjegyzem mindjárt, hogy az első kettőnek ma már csak történelmi jelentősége van, azokra ma már senki sem gondol. Létrejöhetne oly vámunió mintájára, mint a melyben pl. Németország egyes államai állanak, még pedig kétféle alakban: 1. Szabad kereskedelemmel kifelé, 2. védvámossal kifelé. Ez utóbbi volt a kilenczvenes években Chamberlain kedvelt eszméje, melyről még az 1902. coloniai konferentián sem mondott le egészen. A harmadik, ma egyedül actualis mód a „preference.“ Ez lényegileg abban áll, hogy a gyarmatok biztossítsanak az anyaország iparczikkei számára a külföldivel szemben bizonyos vámkedvezményt (ez ma már az önkormányzattal bíró gyarmatokban megtörtént) s ezzel szemben az anyaország is vámkedvezményben

részesíti a gyarmatok (főként) mezőgazdasági termékeit, még pedig akként, hogy a velük concurráló külföldi mezőgazdasági termékekre vámot vet. Chamberlain propositiói szerint 2 s. per quarter a gabonára, (kivéve a tengerit), 5% értékvámot a húsrá (kivéve a szalonnát), 5% értékvámot „dairy produce“-ra (állati termékekre) s egy bizonyos, akkor még meg nem határozott számot a borra és a gyümölcsre.

Mindenekelőtt rámutatok arra a tisztán gazdasági szoros összefüggésre, mely a már kifejtett védővamos s a preferenciális mozgalom közt fennáll s hogy a kettő között egynek kivételével nincs ellenmondás. Már más helyütt beszéltem arról, hogy mily egészségtelennek tartják némelyek az egyoldalú „Industriestaat“ kifejlődését s hogy a virágzó mezőgazdaságot az egészséges iparállam nélkülözhetetlen feltételének tartják. Nos, ha ezt a virágzó mezőgazdaságot magában Nagybritanniában nem lehet megteremteni, meg lehet teremteni az angol birodalomban és akkor az »Industriestaat“ mellett ott van az „Agrarstaat“ is, mely előbbit a szükséges élelemmel ellátja. Gabonavámokra viszont, ha már áttérnek a védvámra, amugy is szükség volna, hogy a gazdákat kárpótolják a gépek, ruházat stb. esetleges megdrágulásáért. Az ellenmondás, a melyre fent utaltam, az, mint már másutt is kifejtettem, hogy ha van valamely iparág, mely védelemre szorulna, az a földművelés, ill. gabona-termelés s ezt mégis kitennék a coloniai concurrentiának. Felmerült ugyan az a terv, hogy a coloniai gabona után is fizessenek 1 s. per quarter „registration duty“-it (vámkezelési díjat) s ez bele is került az unionisták 1910 évi választási programjába, de később ezt elejtették, részint imperialistikus okokból, részint meg gazdasági okból, mert mint már a megfelelő helyen megemlítettem, arra, hogy az angol gabona-termelést számbavehető módon kiterjesszék, nem a proponált 2 s., hanem 15—20 s. vámra lenne szükség, melynek behozatala azonban lehetetlenség. Ha, mint ép láttuk, maga a védővamos mozgalom a gabonavám útján indirecte a „preference“-re vezet, ugy Chamberlain preferenciális propositiójában is volt egy tétel, mely indirecte viszont az ipari védvámra vezet. Ő ugyanis glasgowi beszédében azt mondta, hogy a gabona- és húsvám stb. behozatala fejében, hogy a fogyasztó túl ne terheltessék, hajlandó lenne a vámot a teára $\frac{3}{4}$ részivel, czukorra a felivel, kávéra és kakaóra szintén megfelelőleg leszállítani; de minthogy ez által viszont a kincstár veszítene (az akkori adatok szerint) 2,800.000 L-t; ennek fedezésére behozna egy általában 10%-ot meg nem haladó vámot iparcikkekre. Ez utóbbi szintén kapocs a preferenciális propositiók s a védővám között.

Mi már most ennek a preferenciális mozgalomnak gazdasági alapja? Alapgondolata a „self sufficing Empire“ (magát kielégítő birodalom),

hogy t. i. az angol birodalom oly nagy s oly minden klimát képviselő részből áll, hogy nincs a világnak az az árucikke, mely a birodalomban ne teremne, ill. melyet benne ne gyártanának.

Igaz, hogy az angol kereskedelem $\frac{3}{4}$ része még mindig a külföldből áll; 1909-re következők voltak az adatok:

Bevitel az angol gyarmatokból	145,251.939 L.
Bevitel a külföldről	479,453.018 „
	<hr/>
	624,704.957 L.
Kivitel az angol gyarmatokba	127,234.684 L.
Kivitel a külföldre	250,942.263 „
	<hr/>
	378,180.347 L.

De ha már a „teljesen vagy nagyrészt készgyártmányok“ osztályát nézzük, a számok nagyban módosulnak.

Kivitel a gyarmatokba	112,468.488 L.
Kivitel a külföldre	184,677,876 „
	<hr/>
	297,146.364 L.

S a Board of Trade vizsgálódásaiban még messzebb menve, az iparcikkeket három csoportba osztotta, még pedig: *a)* teljes gyártmányok, melyek készek a fogyasztáshoz, *b)* gyártmányok, melyeknek azonban fogyasztás előtt még bizonyos egyesítési vagy beillesztési folyamaton kell keresztülmenniük és *c)* félgyártmányok. Vizsgálódásának eredményét a következőkben foglalja össze: „Kitünik, hogy a brit gyarmatokba való kivitelünk nagyobb részben áll kész árukból, mint az idegen országokba való kivitelünk és hogy az *a)* osztályba való kivitelünk a gyarmatokba nagyobb arányban növekszik, mint a más minőségű áruké, de nagyobb mértékben még, mint az idegen országba való *a)* osztályú árukivitelünk.“

S ezenfelül, mint Wagner Adolf vizsgálódásaiból kitünik, habár a gyarmati és külföldi kereskedelem növekedésének aránya körülbelül egyenlő, a fluctuációk a gyarmati kereskedelemben nem voltak oly nagyok, mint a külföldiben, a mi arra enged következtetni, hogy a coloniákban szilárdabb az angol ipar piacza. S az önkormányzattal bíró coloniáknak fejenkinti angol bevitele sokkal nagyobb, mint a többi nagy európai vagy amerikai államoké.

Arra az ellenvetésre, hogy Nagybritannia kereskedelmének $\frac{3}{4}$ része még mindig a külfölddel folyik le s hogy a másik negyed kedvéért nem érdemes kockára tenni, a felelet, hogy a gyarmatokkal való kereskedelem előnyben részesítése nem okvetlen kockáztatása a külföldinek. Hisz épp a külföld ellenséges gazdasági politikája késztet most arra, hogy azon (külföldi) piacok helyébe, melyek mint Ashley mondja: „fokozatosan csökkenők“-ké lesznek Angliára nézve, magának „fokozá-

tosan emelkedő“ (gyarmati) piacokat biztosítson. De ennek minél hamarabb kell megtörténnie, még mielőtt a gyarmatok külföldi kereskedelme túlnagy arányokat öltene, a mire már amúgy is meg van a tendentia.

S miért ne részesitené Nagybritannia előnyben a saját coloniáit, mikor egészen bizonyos, hogy ezek, ha megfelelő számú földművelő lakosságuk lenne (s e földművelő lakosság megteremtésére épp a preference-t tartják a leghatásosabb eszköznek) bőven el tudnák látni gabonaszükségletét. Hiszen egyedül Western Canadá-ban 171 millió acret tesz ki a megművelésre alkalmas föld, s ebből csak 5 m. van művelés alatt; ha fent említett területnek csak a negyedrésze lenne bevetve búzával, a termelés az utóbbi 10 évnek átlagát véve, 800 m. bushelnél is többet tenne ki, a mi elég lenne 30 m. embert számláló canadai piac (feltéve, hogy lakossága oly gyorsan szaporodnék) s a mai nagybritanniai piac szükséglete háromszorosának fedezésére s ekkor még Indiát (Punjab) s Ausztráliát tekintetbe sem vettük. Ez, t. i. hogy Nagybritannia idejekorán gondoskodjék még a coloniai gabonatermelés kiterjesztéséről, annál is inkább fontos, mert maholnap az Egyesült Államok, hazai piacuk rohamos növekedése folytán, képtelenek lesznek gabonát exportálni, hanem önmaguk is gabonaimportra szorulnak s stratégiai szempontból is sokkal megnyugtatóbb, ha a coloniák fedezik az anyaország gabonaszükségletét, mert hátha contreband-nak minősitenék egy esetleges háborúban a gabonaszállítmányokat, úgy hogy a neutralis külföldnek ettől tartózkodnia kellene.

Valószínű, hogy a preference megadása mellett, a kivándorlás oly mértéket öltene a gyarmatokba, különösen Canadába s az amerikai farmereknek az utóbbi években tapasztalt tömeges átköltözködése Canadába annyira megszorodna, hogy a gyarmati földművelés kiterjesztése oly rohamosan következne be, hogy a külföldi gabonára vetett vám daczára a kínálat nem csökkenne s így a gabona ára sem emelkedne (ceteris paribus). De ha még a gyarmati gabonatermelésnek növekedése nem lenne is oly rohamos, mint általában feltételezik, még úgy sem valószínű, hogy a gabona ára emelkedjék Nagybritannia-ban. Az amerikai farmer rá van utalva az angol piacra, kivételének 50 usque 60⁰/₁₀₀-a megy oda, ennek elvesztése esetén más piacot nem találva, kénytelen lenne engedni az árból, illetőleg viselni a gabonára vetett vámot. S viselnék esetleg a vám egy részét az amerikai vasutak is, melyek szintén rá vannak utalva a gabonaszállítmányokra, s csak hogy ezek ne csökkenjenek, mérsékelnék a gabonaszállítási díját. De ha be is következne még az egész vámtétellel (2. s.) való áremelkedés, mi ez ahhoz a néha 10 s.-t is kitevő árhullámzásokhoz képest, melyek a gabona árban amúgy is előfordulnak, de a kenyér árára még sem gyakorolnak bár-

minő hatást. Különben is, mint Booth mondja: „A nép nagy tömegének és nem legkevésbé a legszegényebbeknek elsőbrendű érdeke az állandó foglalkozottság, mint a táplálék olcsósága“ s ezt a preference a védvámokkal kapcsolatban sokkal inkább biztosítja, mint a mai állapot.

A preference támogatói argumentumainak kifejtése után, rátérek azok kritikai méltatására s mindjárt itt megjegyzem, hogy ha egyáltalán széjjel lehetne választani a preferenciális mozgalmat a tisztán védővámmostól, úgy azt hiszem, hogy az előbbi érveinek, bár távolról sem hiszek üdvözítő voltukban, mégis komolyabb az alapja, mint az utóbbiéinak. Sőt még egy lépéssel tovább megyek, van számos argumentum, pl. hogy csak egyet említek, hogy a gyarmati piac nagy befogadó képessége volt az, mely éveken át feltartóztatta, hogy az angol iparcikk-kivitelben nagy esés ne következzen be, a melyekben semmi kifogásolni valót nem talál az ember (jól megjegyzendő, hogy ez nem vonatkozik mindre), még sem lehet a belőlük vont következtetésekkel egyetérteni. Rájok is áll az, noha nem oly nagy mértékben, mint a mit a védővámosokra mondtam, hogy a baj az, hogy a féligazságot az egész igazságnak veszik. Az igazi baj azonban az, hogy nem veszik tekintetbe azt, a mire pedig épp Balfour hívta fel, igaz, hogy épp ellenlábasaik figyelmét. Azt mondja ugyanis: »Másik szempontra kívánom felhívni a figyelmüket. Arra kérem az optimistákat, hogy az irányzatokat tanulmányozzák az ipar és kereskedelemben, ne a statikus, hanem a dinamikus jelenségeket.« Abban rejlik a végzetes hiba, hogy ezeket a „dynamics of trade and manufactures“-t nem veszik tekintetbe. Tegyük fel, hogy a preferenciálisták minden argumentuma igaz, áll a mai Nagybritanniára s coloniáira, de mit ér ez, ha a coloniákban épp ellenkező irányba ható erők működnek, vagy ha még nem is működnek, de működésük csiráját már megtaláljuk. Ez utóbbin fordul meg az egész preference kérdése; e mellett az összes argumentum pro és contra, csak másodrangú fontossággal bír. Mindazt, a mi ezekben a coloniákban működő erőkre vonatkozik, külön fejezetben tárgyalom, most azokra az argumentumokra térek át, a melyeket a preference ellen hoznak fel.

A mi mindenekelőtt a szorosabb politikai összefüggésre, az „Imperial Federation“-re vonatkozik, erről a gyarmatok tudni sem akarnak. Jól tudják, hogy e mögött ott lappang a flottaterhekben való részvétel, a mire pedig egyáltalán nincs hajlandóságuk (kevés kivétellel). Túlmesszire vezetne a kérdéssel bővebben foglalkozni, hát csak annyit jegyzek meg, hogy önkormányzatának még csak legminimálisabb korlátozására Canada ép oly kevésbé kapható, mint Ausztrália. Nem tagadva egy perczig sem, hogy a gazdasági érdekek mennyire erősítik a politikai összetartást is, még sem lehet elmondani, hogy az ilyen commercial union előkészítője

lenne a politikai unionak. Különösen szerencsétlen idea e tekintetben állandóan az Egyesült Államokra hivatkozni. Nem beszélek arról, hogy mi minden segítette ott elő az uniót, hanem utalok arra, ha volt valami a mi veszélyeztette, úgy az rendesen a tarifakérdés volt, a mint azt egy amerikai nemzetgazdász, Carver, meg is mondta: „Ha az amerikai tapasztalatok után fognak indulni, úgy az angol közgazdászok és publicisták nehezen fognak sok reményt fűzni az oly politikához, a melyet jelenleg ajánlanak. A rabszolgakérdés kivételével egyetlen kérdés sem volt tárgya annyi particularis irigykedésnek és osztályharcznak és egyetlen más kérdés sem hozta oly közel a szétszakadáshoz az Egyesült Államokat, mint a vámkérdések.“ E téren talán az osztrák-magyar monarchiára is lehet hivatkozni, mint a hogy Angliában történt is erre való hivatkozás, hol szintén a katonai kérdések mellett, a gazdasági (vám-) kérdések adtak a legtöbb surlódásra okot. S ekkor még nem szabad megfeledkezni arról, hogy a proponált „commercial union“ nem olyan lenne, mint a milyen az amerikai Egyesült Államok közt áll fenn, hanem az egyes államok közt továbbra is lennének vámtarifák, s ezek csak hatványoznák a surlódási veszélyeket.

Áttérve most a szorosán gazdasági argumentumokra, az a sokat hangoztatott „self sufficing of the Empire“ (a birodalom önkielégítése) üres frázis. Hogy mást ne említsek, nem szorul-e rá Lancashire az amerikai gyapotra, az angol vasipar a spanyol vasérczre és rézre?

A gyarmati piacok fontosságát az anyaországra nézve senki sem vonja kétségbe. A kérdés az, hogy fejlesztheti-e számbavehető módon a kereskedelmet a kedvezmény? Erre még alább visszatérek. S e mellett még tekintetbe kell venni, hogy a coloniai kereskedelemnek nagy része Indiával s más szabadkereskedelmi gyarmatokkal folyik le, hol is a preference már amúgy sem használna annyit, mint az önkormányzattal bíró gyarmatokban. Vannak sokkal mélyebben fekvő okok, melyek jó időre biztosítják Nagybritanniának a gyarmati piacokat. Hogy csak az egyik legfontosabbikat említsem meg, mely egyuttal megadja azon nagyon magas fejenkinti (az anyaországból való) importnak az okát is. A gyarmatoknak, mint fiatal fejlődő országoknak nagy beruházásokra van szükségük, az erre szükséges összegeket csakis az anyaországban kapják, s ezek nem arany sovereignek, hanem ép a beruházásokra szükséges cikkek (locomotivok, vasuti sinek) formájában mennek a coloniába. Mint a hogy máshol már kifejtettem, hogy a „foreign loan“-ok és az „export trade“ közt milyen szoros az összefüggés. A meddig Anglia a coloniák egyedüli hitelezője marad, addig bevitelünknek legnagyobb része is onnan jön majd.

Hogy a coloniák idővel elláthassák Anglia buzabeli szükségletét,

abban senkinek sincs oka kételkednie. A többi gabonaneműekre, szint-
úgy a húsrá ez már nem áll ily határozottan, mint az idecsatolt tabellá-
ból is látható; elenyészően csekély a részük a coloniáknak az anya-
országnak szükséges „dairy produce“ (állati termék) ellátásában, ki-
véve a sajtot. A többiben nagyrészt Dániára van utalva Anglia. Noha,
mint mondtam, nincs ok a kételkedésre, hogy a preference-szel vagy pre-
ference nélkül, eljön az idő, midőn a coloniák látják el Anglia gabona-
szükségletét, igen kérdéses azonban, hogy kiterjeszthetnék-e

Gabonabevitel Nagybritanniába. Buza és liszt:

Évi átlag	Idegen országokból		Angol gyarmatokból		Összesen 1000 q
	1000 q	százalékban	1000 q	százalékban	
1880—1884 . . .	59.832	80.3	14.680	19.7	74.512
1885—1889 . . .	62.353	80.2	15.431	19.8	77.784
1890—1894 . . .	75.131	82.0	16.476	18.0	91.607
1895—1899 . . .	83.341	85.3	14.361	14.7	97.702
1900—1904 . . .	81.515	75.1	26.998	24.9	108.513
1905—1908 . . .	76.521	67.8	36.400	32.2	112.921

Bevitel 1905—1908 közt átlag:

	Idegen országokból	Angol gyarmatokból	Összesen
Árpa	18.590	1.200	19.790
Zab	13.283	1.001	14.284
Tengeri	41.862	2.640	44.502

Élő és holt állatok bevitelére Nagybritanniába.

Évi átlag	Idegen országokból		Angol gyarmatokból		Összesen 1000 q
	1000 q	százalékban	1000 q	százalékban	
1890—1894 . . .	11.013	81.8	2.456	18.2	13.469
1895—1899 . . .	14.504	77.7	4.156	22.3	18.660
1900—1904 . . .	16.498	79.7	4.194	20.3	20.692
1905—1908 . . .	16.566	75.8	5.291	24.2	21.857

a gyarmatok földművelésüket oly gyorsan, hogy az esetben, ha a
külföldi buzára vámot vetnek, a rendes kereslet mellett, a kínálat ne
csökkenjen, ill. hogy az eleső külföldi kínálatot a gyarmatoké pótolja.
S erre, ha még mindjárt megemlítendő fontos momentumokat tekinteten
kívül hagy is az ember, határozott „nem“-mel kell felelni. Mert ha a
koloniák része a buzabevitelben 1880—1884-iki 19.7⁰/₀-os átlagról
1905—1908-ban 32.2⁰/₀-ra emelkedett is (36,400.000 cts) a külföldi
bevitel, mely körülbelül előbbinek kétszerese (76,521.000 cts) nem pótol-
ható egyhamar. A többi fontos momentum, a mire fentebb utaltam s a
miről rendszeresen megfelelnek: tekintve, hogy a coloniákban a föld-
művelő lakosság természetes szaporodása nem kielégítő, birja-e majd
Anglia, hol a „rural depopulation“ már szinte szülő igévé lett s hol a
munkások hiánya a mezőgazdaságnak egyik legnagyobb baja, a szükséges
öldművelő lakosságot a coloniákba szállítani? Egy más meg, a melyre

Hobson hívja fel a figyelmet, azt mondja, hacsak a vasutépítés hirtelen óriási mérvet nem ölt, a colóniák nem tehetnek eleget ama törekvésüknek, hogy az angol fogyasztó gabonaszükségletének zömét fedezzék. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a buza ára emelkedni fog Angliában, mert azt általánosságban úgy sem lehet eldönteni. Az mindig az adott conjuncturáktól függ, csak rá akartam mutatni egy-két olyan momentumra, mely mégis inkább az áremelkedésre enged következtetni. S itt rámutathatunk arra, hogy mind Franciaországban, mind Németországban a buza átlagára magasabb, mint Angliában, ha nem is mindig a teljes vámtétellel (ez a hazai termeléstől függ), de a különbség rendszeren a körül fluctuál.

Azzal szemben, hogy a kenyér ára nem fog emelkedni a buza esetleges áremelkedésével együtt, utalok lord Avebury szavaira az ide vonatkozó francia tapasztalatokról: „A francia védővamosok eleinte ugyanazon nézeten voltak a mi tarifreformereinkkel. Azt állították, hogy a gabonára vetett vám nem fogja a kenyeret megdrágítani és következkép a buzára vetettek ki vámot, a kenyérre azonban nem. De mi volt az eredmény? A kenyérben való belga kivitel Franciaországba, mely 1887-ben 4,600.000 kilo volt, gyorsan emelkedett, mig nem 1890-ben elérte a 30 milliót. A vámhivatalnokok hiába kísérelték meg avval akadályozni a bevitelt, hogy felvágták a kenyeret, nincs-e benne csipke; végül 1890-ben megfelelő vámmal sújtották a kenyeret is.“

Én ugyan azon a véleményen vagyok, hogy a szabadkereskedelem hivei kissé túlságba vitték a kenyérdrágulás kérdésének a jelentőségét, s mindig azon a véleményen voltam, hogy ha tényleg a gabonavámtól függ, hogy összethartható-e az angol birodalom vagy sem, egy perczig sem szabad habozni, mert abban igaza van Ashleynek, hogy van más-nemű adó, mely ép oly súlyosan nehezedik a legszegényebb néposztályra, mint ez a proponált gabonavám nehezede, s mégsem kifogásolják behozását, de viszont, ha az ember tekintetbe veszi Ch. Booth és Rowntree vizsgálódásait, hogy London ill. csaknem Anglia lakosságának 30%-a „underfed“ (hiányosan táplált) s hogy még nem is a legszegényebb néposztály heti budgetjében sincsenek még a legegységibb szükségletek sem képviselve, úgy, megint arra az eredményre jut az ember, hogy mindent el kell követni, hogy e néposztály kenyere akár csak 1–2 d.-el ne dráguljon meg, S ép a legszegényebb néposztályt, melyet legjobban nyomna a gabonavám, kárpótolná legkevésbé a tea stb. vámjának leszállítása, azon egyszerű oknál fogva, mert nem igen fogyasztja e „luxus“ czikkeket. A mi pedig azt a vigasztalást illeti, hogy a védvám folytán nagyobb lesz a kereslet munka (munkás) után, s állandóbb a „regularity of employment“ (a foglalkozás állandósága),

az előbbi állítás már rég megdőlt, a „regularity of employment“-nek pedig a védvámhoz vagy kereskedelemhez mi köze sincs (hacsak a dumpingre nem gondolnak?), egész másban rejlenek a munkátlan-ság okai.

Ezzel kapcsolatban csak röviden utalok arra az ellenmondásra, mely a preferentialisták argumentációjában rejlik, midőn azt mondják egyrészt, hogy nem emelkedik majd a gabona ára, mert az amerikai és orosz termelő kénytelen lesz átvenni a vámot, másrészt meg ugyanakkor arról a stimulusról beszélnek, melyet a preference szel a coloniai gabonatermelésnek adnak, mert hiszen áremelkedés nélkül stimulusról nem beszélhetünk. Mert ha a coloniák a preference nélkül is, csak azt az árt kapnák buzájukért, mint azelőtt, semmi okuk sincs többet küldeni. Az az egy jó hatás azonban úgy is meglenne, hogy a kivándorlást abban a tudatban, hogy a canadai 2 s.-el jobban jár, mint az Egyesült Államokbeli farmer, Canada felé irányítaná, ill. az e. á. farmereknek utóbbi években tapasztalható átvándorlását Canadába még jobban megerősítené.

Hogy az egyes coloniák mit várhatnak a preference-től, arról külön fejezetben lesz szó, itt csak egy-két olyan vonást jelölök meg, melyek a systema gyengéit e tekintetben jellemzik. Első sorban a gabonavám, mely pedig a preference gerinczét képezi, nem elegendő a kérdés megoldására, mert számos oly colonia van, melynek főkiviteli czikke nem gabona, hanem más nyersanyag, példa rá Auszália, a Kap., melyeknek gyapju a főkivitei cikkük, melyekre kedvezmény azonban nem állana be. De nemcsak, hogy ily egyenlőtlenül hatna ez a különböző coloniák közt, hanem egyenlőtlenül hatna magában az egyes coloniákban is; a mint Farrer mondja Canadára vonatkozólag: „Az idegen és amerikai buza megadóztatása magában véve nem okozna megalégedettséget, mert javára lenne ugyan Manitobának, Albertnek, Saskatschevannak, melyek buzát visznek ki, de néhány régebbi tartomány és British Columbiára nézve nem járna haszonnal, mert ezek bevisznek buzát. Hasonlóképen, ha az idegen dorongfát sújtánák vámmal, az északnyugati tartományok, melyek ilyet behoznak Brit Columbiából és az Egyesült Államokból, joggal vitatnák, hogy érdekeiket nem vették figyelembe.“ Oly tarifát szerkeszteni, mely a különböző coloniák igényeit egyformán elégti ki, lehetetlenség, különösen ott, hol némely tekintetben az érdekek homlokegyenest ellentétesek. Igaz, hogy a kedvezmény hivei azt mondják, hogy ilyenre szükség nincs, a mint Deakin, az akkori ausztráliai miniszterelnök az 1907 évi coloniai conferentián megmondta: „Nem mondom, hogy könnyű dolog, egy teljes, egységes és tökéletes rendszert kidolgozni. Csak azt állítom, hogy egyikünk se hiszi vagy reméli, hogy több év tapasztalata nélkül elérhető lenne, de mi teljesen meg lennénk

elégedve azzal, ha egy akármilyen kis kísérlet történnék, teljesen őszinte, bármilyen próbaféle, bármennyire szerény, még talán a létező vámok csökkenésével eszközölttel is megelégednénk.“ Erre az a felelet, hogy a coloniákban, a hol ez a preference pártkérdés, a hol az ellentétes érdekek szintén megvannak, elkerülhetetlen, hogy ne feszegessék, hogy ez meg az a colonia többet nyer, mint mi stb. s ez csak örökös surlódásokra adna alkalmat. Különben sem lennének a proponált preferentiális tételek mostani magasságukban elég hatékonyak (mint Sir R. Giffen mondja „ineffectual preference“) s az a „bonus“, mely nekik a magasabb buzaárban jutna, vásárlóképességüket relative csak igen kis mértékben növelné. (Ez megint az anyaországra nézve fontos.) Igaz, hogy erre azt szokták felelni, hogy „a kedvezmények maguktól fognak nőni.“ De ép ebben látom a preferentiális javaslatok egyik legveszedelmesebb oldalát. 2 s. per quarter vám még nem lenne valami magas; de mint a német és franczia tapasztalat megmutatta, nagyon is meg van bennük a hajlandóság, hogy eredeti tételüknek többszörösére szökjenek fel. Ujra idézek Giffen előbb említett cikkéből: „A termelésnek különös kedvezés folytán való csekély emelkedése is leszállítaná az általános piaczi árt. Így történt ez régebben, midőn a nyugatindiai gyarmatoknak megadtuk a kétes előnyét a nádcukor kedvezményes vámjának. Az idegen gabona ára egyidőre süllyed, ép úgy, mint a nádcukoré süllyedt, úgy, hogy az idegen gabona plus vám oly olcsó vagy majdnem oly olcsó lesz, mint a vám előtt. Az idegen országok így bűnhődnének, de ebben sem a mi gyarmataink, sem hazai termelőink nem érnék el a számított előnyt, a mint a nyugatindiai gyarmataink sem nyertek semmit a kedvezményes nádcukorvámossal.“ De ha a coloniák a termelés kiterjesztése után sem érnék el magasabb árt, ha túltermelés áll be, nem lesznek-e azon az állásponton, hogy a morális felelősség ezért az anyaországot terheli, s ha a 2 s. vám nem szabadította meg őket a külföldi concurrentiától, egy 3 s. s. i. t. ezt megtenné?

S most nézzük ismét az anyaország szempontjából a dolgokat. Mik közelebbről azon gazdasági előnyök, a melyek reményében a gabonavámot magára venné Anglia? A legelső s majdnem egyedüli, hogy ipari exportja a coloniákban a külföldi rovására kiterjed. Arról most nem szólok, hogy a tulajdonképeni concurrens nem a külföldi, hanem az illető colonia i ipar s ez ellen a preference mit sem használna. Aztán a preference-et is úgy adták a coloniák, hogy előbb általános tarifájukat jól felszámolták, vagy pedig az angol árúkra megmaradt az akkori vámtétel s a külföldre emelték fel aránylagosan. Ezt jellemzi Smart a következő szavakkal: „Sem mi, sem versenytársaink nem tudják megmászni a 30 láb magas falat: de hogy kedvezhessenek nekünk, fel fogják emelni a

falat 40 láb magasra azok ellen.“ S ezt maga Chamberlain is megmondta az 1902. coloniai conferentián: „Mig a kedvezményes tarifa is oly súlyosan védvamos, hogy éppúgy, vagy megközelítőleg úgy kizárt minket piaczaikról, nem kielégítő ránk nézve, ha önök még súlyosabb terhekkel sújtották ugyanazon idegen piaczról jövő jószágokat, főleg, hogyha a külföldet érdeklő árúk kedvezőbb feltételek mellett jöhetnek be“.

S azon külföldi exportok, melyek az önkormányzattal bíró coloniákban az angollal concurrálnak, a Board of Trade számításai szerint 1900-ban 32¹/₄ m. L.-t tettek ki. Ha most meg engedjük is, hogy ez az összeg 10 év óta emelkedett (fenti adatok voltak az ide vonatkozó utolsó hivatalos számítások, s inkább használok hivatalos adatokat, mint magánszámításúakat) hogy präcisül, mennyivel az nem lényeges, elmondhatjuk, hogy az összes angol export trade (1909-ben 378 m.) egytizedrészét (!) teszi ki. S ennek, csak bőven számítva 10⁰/₀-je, azaz 3 – 4 m. a tiszta profit. S nem igen valószínű, hogy az angol ipar fenti összegnek csak a felét is elragadhatná. Nemcsak azért, mert ezen összeg több mint 70 iparág közt van szétforgácsolva, hanem egy más ok miatt is, melyre a hosszú canadai tapasztalat tanított meg, s a mit Smart úgy fejez ki, hogy „egész csomó dolog van, a mely olcsóbb, mint a többi országok ugyanilyen árúja, még sem veszik át a gyarmatok tőlünk; láttuk azt Canadánál, hogy nem az olcsóság dönti el a bevitelt, hanem az árú különös minősége vagy izlésessége“. S a mint a már említett canadai nemzetgazdász, Davidson is megmondta: „Még ha ugyanazon névvel nevezik is a javakat a canadai kereskedelmi közlemények, akkor sincs meg a komoly verseny biztosítéka a két versenytárs között. Az angol és amerikai gépek viselhetik ugyanazon neveket és leírást, de Canadának mégis az amerikai árú kell, legyen neve akármilyen.“ S a mi áll Canadára, áll a többi coloniára is, a mint a tapasztalat már megmutatta.

Ezzel szemben Anglia gabonafogyasztását 1909-ben tekintetbe véve, mely körülbelül 86¹/₂ m. quartert tett ki, a fogyasztók, ha felteszszük, hogy a gabona ára a teljes 2 s. vámtétellel emelkedik, 8,600.000 L.-tal terheltetnék meg (a hús stb. áremelkedéséről nem is szólva). Ebből az összegből a kincstárnak jutna 3,560.000 L., mint a külföldi gabona után fizetett vám (35·6 m. quarter) 1,230.000 L. jutna a coloniáknak. (12·3 m. quarter) és 3,800.000 L. (38·8 m. quart. gabona után) a hazai termelőknek, legvégsőleg a landlordnak. Tehát hogy 1,200.000 L.-t juttasson coloniáinak, hozzon be gabonavámok útján 8¹/₂ m. L.-t.

A mint már az eddigiekből is látni lehet, nagyon minimálisak azon előnyök, melyek fejében Angliának súlyos gazdasági terheket kellene magára vennie. Kiteszi magát annak, hogy a gabonaár emelkedésével

várható munkabéremelkedés termelését megdrágítja s ez által a világpiacra kevésbé lesz versenyképes. Kiteszi magát a külföld, különösen az Egyesült-Államok esetleges repressáliáinak, az utóbbi fog különösen mindent elkövetni, hogy farmereinek az elvesztett piacot visszaszerezze. Lennének távolabbi hatások is, sokan attól félnek, hogy ez a gabonavám lesz annak a békés egyetértésnek megbontója, mely általában az munkaadók és munkások közt fennáll. És hogyha a mozgalom csak némi sikerrel járna, s pl. az argentinai gabona stb. kivitel erősen csökkenne, ezt az argentinai vasutakba stb. befektetett sok milliányi angol tőke s nylené meg első sorban.

Az igazi veszedelmet azonban nem ezekben a „detail“ kérdésekben látom. Eltekintve attól, hogy a védővamosok javaslatai mostani formájukban meglehetősen mérsékeltek, nem tartozom azok közé, kik a „free trade“ elhagyásában máris a „ruin of Great-Britain“-t látják. Meg van az angol népben is az az energia, mely érvényt tud szerezni önmagának, minden vámsystemától függetlenül, s megvan benne a netáni új viszonyokhoz szükséges alkalmazkodóképesség is. Nagyobb annak a veszélye, mely a protectionismus túlhajtásában rejlik. Erre a többi európai és az Egyesült Államok már elegendő példát szolgáltatottak. Erre egyrészt azt felelik, hogy „az angol pénzügyi reformerek azt hiszik, ellenkezőleg új gazdasági mintát állítanak fel, mely éppúgy ment a continentális agrarismus rossz oldalaitól, mint az amerikai trustöktől, mely új példáját mutatja az angol nép gyakorlati szellemének a szervező megegyezések iránt és el fogja érni az egész világon a túlságos védővámosság mérséklését“, s másrészt, hogy a védvám túlhajtásától mindaddig nem kell tartani, míg, mint Nagybritanniában, a hatalom a választásoknál a munkásosztály kezében van. De erre a felelet megint, hogy a tarifa módosítására a „fiscal reformer“-eknél a „vested interest“-ek ezer meg ezer módon sokkal nagyobb befolyást gyakorolnak, s nem kell azt hinni, hogy ezt nem az önértékük érvényesítésére fogják gyakorolni annál is inkább, mert a legtöbben abban a meggyőződésben vannak, hogy az ő érdekük egyúttal az összesség érdeke is. Az angol munkás meg, mint a hogy még szó lesz róla, alapjában nagyon is protectiv. A mi ennek nyilvánításától most még visszatartja, az a rettegés a „tax on food“-tól, de kifejtethet a védvámrendszer nagyon is káros befolyást, a nélkül, hogy ez az élelmiszerek árában kifejezésre jutna, mit sok minden ellensúlyozhat. S ekkor nincs semmi, a mi az angol munkást visszatartaná, hogy esetleges depressiók idején az orvosságot ne a védvám fokozásában lássa.

A legnagyobb veszedelmet azonban abban látom, hogy a tarifa kérdésén való ez a vitatkozás, melyben tagadhatatlanul több a „Schlag-

wort“, mint a józan gazdasági okoskodás, eltereli a figyelmet az ipari bajoktól. A nagy vitatkozás közepette teljesen megfélekedeznek nemcsak a technikai tanítás, hanem az általánosnak is immár elengedhetetlenné vált reformálásáról, melynek hiányosságai, a mellett rendkívüli költségessége, a „dumping“ okozta minden kárnál sokkal nagyobb baj. Ki gondol ma az angol consulátusi kar megreformálására, melynek hiányosságai mint az 1907. coloniai conferentián megmondták, Nagybritannia egyik legnagyobb baja? Mindenről, még számos mást lehetne megemlíteni, megfélekedeznek, abban, a mint a hogy Ruskin elnevezte, „masked words“ (mázos szavak) feletti harcban, melyek igaz értelmét, kevés kivétellel, „senki sem érti meg, de mindenki használja és a legtöbb kész harcolni érte, élni érte vagy meghalni, azt képzelve, hogy ezt vagy amazt értik alatta a neki drága dolgok közül“.

(Folytatása következik.)

Werkner Ödön.

Közlemények és ismertetések.

Kivándorlásunk.

1. Hoffmann Géza: *Csonka munkásosztály: Az amerikai magyarság*. A Magyar Közgazdasági Társaság kiadása. Budapest. 1911. 410. l.

2. Emily Greene Balch: *Our Slavic Fellow-Citizens*. Newyork. Charities Publication Committee. 1910. 536. l.

3. Harsányi Sándor: *Az amerikai ref. egyház története*. Homestead, Pa. 1911. 168. l.

Közgazdasági bajainkat közönségünk változó jelszavak szempontjából szokta vizsgálgatni; mindig más a jelszó, mindig más a divat. Egyszer mindenkit csak az önálló vámterület érdekel, azután ezt tökéletesen elfelejtik s vagy a kivándorlás, vagy a drágaság kerül elő, míg a divat rájuk jár. Ilyenkor minden gazdasági és társadalmi ügyet azonnal ez egy kérdéssel hozunk kapcsolatba s nem tagadhatjuk azt sem, hogy a magyar közvéleménynek mind szélesebb rétegeit izgatják ezek a kérdések. A közvélemény csak egyet nem vesz észre. Nevezetesen azt, hogy vámterület, kivándorlás vagy drágaság különféle szavak és szempontok ugyan, de mögöttük mindig ugyanaz a nagy probléma rejtőzködik: a magyar gazdasági szervezetnek hiányossága, kiépitetlensége, melyen mindnyájan segíteni akarunk s reméljük, hogy fogunk is. Ezért azt vallom, hogy a kivándorlási jelenségek kutatása most is épp olyan actualis, mint volt 1906—7-ben, mikor mindenki csak erről beszélt, holott ma divat szerint a drágaság kutatása járja.

A magyar kivándorlási irodalomnak ezért nem szabad szünetelnie, sőt biztos lehet abban, hogy mindig élő érdeket szolgál s maradandó hasznot tesz nemzetünknek. Külön ki akarom ezt emelni azért, mert szeretném, ha teljes actualitásában fognák föl Hoffman Géza alconsulnak; „*Csonka munkásosztály: az amerikai magyarság*“ című kitűnő könyvét (a kettős címe megfordított sorrendben helyesebb lett volna), mely most jelent meg 410 oldalon Közgazdasági Társaságunk kiadásában. Hoffmann műve nem csak a consuli teendők idealis felfogásáról tesz tanúságot, hanem elsőrangú fénykép-fölvétele a 600.000 főre becsült amerikai

magyarság bonyolult állapotának; mindezek hegyébe egy gondolkozó fő sociologiai tanulmánya, mely a legnehezebb kérdést, a társadalmi megszületés problémáját tárgyalja, hol czéltudatosan, hol elszórt megjegyzések alakjában. A könyvet politikusainknak is, közgazdászainknak is igen ajánlhatom elolvasásra s ezt megkönnyíti a kérdések cikkszerű taglalása, ami persze kissé nagyon is lazává teszi a munka irói szerkezetét?

Az általános s az amerikai hangulatot feltáró bevezetés után a könyv I. része a „helyzetet“ festi, először rövid, de biztos statisztikai vázolással, azután igen éles világitásban mutatja nekünk azt a sok testi és erkölcsi sérelmet, mely kivándorlóinkat odakint éri, mely soha nem kártalanított baleseteken kívül, még az amerikai társadalom lenézését is nyakukba zuditja. Hoffmannak ezt a nyolczvan oldalát külön füzetben kellene terjeszteni.

A II. rész „Alkotó magyarság“ czíme alatt először igen érdekesen fejtegeti a bevándoroltaknak az amerikai aristocraticus socialismussal szemben való állását s ezt a munkásosztályon belől történő kettős elzárkózást. Ebből komoly tanulságokat merithet az is, ki nem a kivándorlás, hanem általában a munkás-szakszervezetek, trade uniók kérdésével foglalkozik. Ezután a mű fő részében Hoffmann az amerikai magyarság életével foglalkozik. Ügyszeretetről, pártatlan ítélőképességéről és világos látásáról elsőrangú bizonyítékot nyerünk mintegy kétszáz oldalon. Elemezni a könyvnek ezt a részét nem lehet, mert rengeteg apró részletnek mozaikképe; a magam régebbi amerikai tapasztalataim alapján tökéletesnek kell mondanom Hoffmann fölvételét. Egyházi élet, iskolák, bankárok, egyletek, versek és találmányok, visszavándorlók s az Amerikába bevándoroltak második nemzedékének biztos beolvadása, mindezeket ha meg akarnám ismertetni, még egyszer le kellene írnom az amerikai magyarságnak ezt a codexét.

Ezért csak két ajánlatot teszek. Az egyik az, hogy minden közhivatalaink, különösen pedig külföldi képviseliteink tanulmányozzák ezt a könyvet. Másodszor pedig azt, hogy miután a Függetlenség végén, a 378. oldalon mellékesen azt tudjuk meg, hogy az Egyesült-Államok nyugati részén levő magyar telepek tanulmányozására Hoffmann hivatalos beosztása folytán nem mehetett el: intézkedjék a külügyi kormány akként, hogy ugyanettől a szerzőtől mennél hamarabb megkapjuk az Unió nyugati államaiban s Kanadában elszórtan élő, de igen érdekes magyarság monografiáját is.

Hoffmann könyvével egyidejűleg emlékezem meg a magyar-amerikai irodalomnak egy egyházi termékéről. Ez Harsányi Sándor homesteadi lelkes könyve, mely az amerikai református egyház történetét írja meg.

A „Reformed Church in the U. S.“ hányattatásait, küzdelmeit és szervezését, valamint jótékonyágát adja elő a szerző a hollandus emigránsok ideje óta. Magyar szempontból minket csak azért érdekel ez, mert az amerikai magyar egyházak egy része az amerikai Reformed Church szárnyai alá került s csak egy másik része csatlakozott a magyar dunamelléki egyházkerülethez. E kettéválasztásra Harsányi könyvének 18-ik oldalán tesz célzást, azután pedig, könyve végén, felsorolja az amerikai nagy református egyházakat, melyek számát hatvanra teszi. A messze távolból nagyon nehéz ily viszálykodásba beleszólni. Amerikai utam alatt azt láttam, hogy Harsányi buzgón ápolta a magyar érdekeket, viszont kétségtelen, hogy a magyarországi református egyház amerikai actiója a leghazafiasabb és legszükségesebb törekvések alapján indult. Ezért a nekem ajánlott könyvnek is csak azt ajánlhatom, hogy bár csak jönne utána a kétféle egyházak között az a megegyezés, mely a magyarságban és békében egyesíti az összes amerikai magyar reformátusságot.

Hiányos lenne azonban a magyar kivándorlásról szóló szerény jelentésem, ha nem emlékeznék meg egy amerikai szláv könyvről. Kiváló, tudós szerzője a Wellesley College tanára, Emily Greene Balch. Több hónapot töltött hazánkban s Ausztria szláv vidékein. Több évig kitarással kutatta az amerikai szlávok bajait. Szeretetteljes munkájának eredménye terjedelmes könyve. Címe: *Our Slavic Fellow Citizen*. „A mi szláv polgártársaink“.

Nem tudom, nem veszik-e rossz néven a magyar politikusok, ha ezt a művet is igen ajánlom nekik. Mert ez a buzgó és kitünő szemű megfigyelő szerző kivándorlásról ír ugyan, de ugyanakkor politikát rejteget. Ezért Balch műve nemcsak nagyon érdekes, hanem egyszerre jó és rossz munka egyaránt. Kimerítő és mégis egyoldalú; gyönyörködtető és mégis veszedelmes. Mindjárt meglátjuk, hogy miért.

Miss Balch könyve megírva kitünően van: legszárazabb adatain is átcsillámlik kedélye s humora; követésre méltó példát mutat mindazoknak, kik nem féltik a tudományosságot attól, ha szépirodalmi köntösben jelenik meg. Ez meglátszik már előszaván, mely az amerikai társadalom lelkiismeretét hívja fel a lenézett délkeleteurópaiak irányában. Ezzel a nemes akkorddal indul meg Miss Balch olvasójával s nem igen ereszti el többé, még akkor sem, a mikor olyan tájakra ér, a melyek minket nem érdekelnek. Ilyenek például a régi csehországi és lengyel utazók s kivándorlók hányattatásai. A szerzőnő útja ezután — s ő maga alaposan bejárta ezt a fárasztó utat — kétfelé kanyarodik.

Az I. fejezet „*Slavic Emigration at its source*“ czímmel valóságos forrás-nyomozása az Amerikába nyomult délkeleteurópai bevándorlási folyamoknak. Először (II. Ch.) az amerikaiak előtt részeire bontja azt a

tömeget, melyet odaát egyszerűen „szláv“-nak neveznek; a szláv fajokat egymástól s a szlávoktól a magyart jól megkülönbözteti. Ezután Magyarország és Ausztria politikai és nemzetiségi viszonyait tárgyalja, helyes közjogi felfogással, s nagy szláv hajlandósággal. (II. Ch.) Most pedig sorra felkutatja a szláv kivándorlás eredő helyeit monarchiánk határain belül. Mindegyik szláv nemzetiségről külön tanulmányt ad, pompásan megírva. Ezek közül a cseh (V. Ch.), lengyel és (VII. Ch.), valamint a szlovén (VIII.) és dalmát (X.) fejezetek, minden turistikai és stilistikai érdekességük mellett is a magyar közönséget nem igen érdeklik. Ellenben egyenest nekünk szólnak a VI. és IX. chapterek, melyek a tót (Slovak Emigration) és horvát kivándorlást (Emigration From Croatia) tárgyalják; valamint a VII. fejezet ruthén része. Ezek a fejezetek azok, a melyekről fentebb véleményt mondtam s ezeket ajánlom politikusainknak mielőbb való áto'vasásra.

Mit mondjak Miss Balch tót és horvát vizsgálódásairól, hogy elhigye igazságaimat az olvasó is, s talán a kiváló szerző is. Helyesek-e a magyarországi kivándorlásról szerzett adatai, azok csoportosítása s megvilágítása? Helyesek és alaposak. Jól megnézte-e e tótlakta Felső-magyarország és Horvátország viszonyait, melyek annyira kicsinyesek és idegenszerűek egy amerikai kutatónak s nem lett-e ő is — mint annyi elődje — egyoldalú informatorok félszeg útmutatásainak áldozata? Ezt nem mondhatnám. Miss Balch nemcsak igen jó megfigyelő, hanem igen önálló is, s a mi gazdasági állapotainkról oly részleteket s olyan formában tár fel, a melyet nemcsak, hogy mi is aláírhatunk, hanem, a melyek tárgyilagosságán is keresztülsugárzik a magyarországi szlávok iránti barátsága és jó szive. Ez pedig nemcsak a tótoknak s ruthéneknek fog jól esni, hanem nekünk is, bárha ezt rólunk Miss Balch olvasói nem igen fogják föltételezni. Még azt sem mondhatom, hogy a szerző nem fogta volna föl világosan a mi bonyolult közjogi és nemzeti helyzetünket, sőt nem egy helyütt teljes elismeréssel szól a magyarság faji tulajdonságairól, úgyszintén politikai missiójáról. És mégis, a magyarországi szláv kivándorlás leírásába olyan politikai irányzatot kevert bele, akarva vagy akaratlanul, a mely eczetté változtatja az igazságnak azt a tiszta borát, melyet oly szívesen akartunk szürcsölni.

Lassan s mind erősödő nyomatékkal azt akarja elhíttetni a kiváló szerző magával s olvasóival, hogy valahogy a magyarországi szláv kivándorlással kapcsolatban nálunk politikai elnyomatás folyik. Ezt az állítólagos összefüggést Miss Balch sohasem mondja ki tisztán, mert hiszen ha kimondaná, akkor rögtön összeütközésbe jutna saját tárgyilagosságaival, melyek neki is, olvasóinak is azt bizonyítják, hogy Magyarországról legalább is akkora magyar kivándorlás van, mint szláv,

s ennél fogva ebben politikai indokokat semmi tudományos eszközzel nem lehet fölfedezni. Nem is ezt bizonyítja szerzőnők. Hanem egy-egy leírásánál bizonyos melancholiával felsóhajt s oly adatot szúr bele kutatósaiba, melyek valamely politikai szlávüldözést akarnak itt sejtetni s a világ igazságérzésének tudomására hozni.

Engedje meg az igen tisztelt szerzőnő, ha őszintén megirom, hogy ezek az adatai vagy egészen hamisak, vagy oly egyoldalú embereknek a hangulatai, a melyekre nem hogy igazságos, de még futó benyomást sem szabad alapítani. A nélkül, hogy hosszadalmas lennék, csak a következő példákat veszem, melyekhez azonban bátran hozzá merem csatolni minden hasonló adatát is. Egy helyütt azon panaszkodik, hogy nálunk tótok nem kapnak engedélyt (?) gyár alapítására, csak zsidó. Erre nézve, mint a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója, egész irattárunkat rendelkezésére bocsáthatom, hogy ez információ képtelenségéről meggyőződjék. Felhoz eseteket, a mikor nálunk szlávok nemzetiségi okokból megbüntették: oly — igen kivételes — büntetések ezek, a mikor állami területünkől akart a szláv agitatio letörni egyes darabokat. Mint amerikai tudja, hogy a ki az Egyesült-Államoknak csak egy talpalatnyi földjét is idegen államhoz akarná csatolni, annak számára nem lenne kegyelem. Az ilyen helytelen benyomások után Miss Balch a mi szlávjaink lelkéből akarja a magyarok elnyomását megszerkeszteni. Közöl egy tót verset, melyet egy mesterséges önmartir a magyar elnyomásról ír: arra kérem a kitünő szerzőnőt, hogy Hoffmann Géza könyvéből olvassa el azokat a verseket, melyekben az amerikai magyarok panaszkodnak az amerikai gyárak elnyomása ellen s akkor tökéletes ellenképét fogja kapni a tót költeménynek. Vagyis meg fogja látni, hogy a verses hangulat nem sociologia és nem bizonyíték.

Miss Balch könyvének egyik legszebb szépirodalmi része azonban egy horvát tanítónő elbeszélése. (Még egy ilyen szép episod van a könyvben egy amerikai cseh pionirnőnek az őserdőben szerzett érdekes tapasztalatáról.) Ez a „Notes from myvillage“ sok szívvvel és jó tollal írja meg néhány szegény horvát kivándorló sorsát, a mely éppen oly megható, s kiket éppen úgy sajnál itthon nálunk mindenki, mint a magyar elbujdosókat, kiknek egy hajszállal sincs jobb dolguk. És most már mi lesz ebből a szép kis életképből? Az utolsó oldalon az amerikai közönség közé azt kiáltja ki az ismeretlen horvát tanítónő, hogy Horvátország nyomorán segíteni lehetne, mert minden mód megvan hozzá, de hasztalan, mert a horvátok nem mehetnek előre, egy átok nyomja őket, mely alól fel kell szabadulniok. Ez az átok pedig az a Magyarország, mely saját nadrágjában tartja a horvátok pénztárczáját.

Engedelmet kérek, ennek már a fele sem tréfa. Először is, mint a képviselőház pénzügyi bizottságának előadója, bármikor kimutathatom azt Miss Balchnak, hogy Magyarország ráfizet a Horvátországból kért adókra, s a begyűlt pénz legrosszabb esetben is a közös osztrák-magyar intézményekre megy. De ettől a lehetetlen matematikai tévedésről nem is szólva, azt hiszem, maga Miss Balch kiigazíthatja a horvát tanítónőnek tévedését, mikor saját könyvéből bebizonyíthatja neki igen alaposan, hogy nem a magyarok hajtják ki a horvátokat Amerikába, hanem mindazokat kihajtja ugyanaz a gazdasági baj és kihuzza ugyanaz az Amerika.

Miss Balch könyvének II. része nagy részletességgel tárgyalja a délkeleti szláv kivándorlóknak Amerikában való elhelyezését. E tekintetben kitűnően kiegészíti Hoffman Géza könyvét, mely utóbbi — azt hiszszük — több tekintetben nemcsak megpótolja, de ki is javítja a tudós amerikai író némely, a magyarságra vonatkozó adatát.

Hegedüs Loránt.

A statisztikai hivatal működése.

A m. kir. központi statisztikai hivatal munkássága (1871—1911). A hivatal fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából a m. kir. kereskedelemügyi minister rendeletéből szerkeszti és kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. Budapest, 1911. Pesti könyvnyomda r.-t. (4°) 616. Ára 6 korona.

A m. kir. központi statisztikai hivatal ez év április 18-án érte meg fennállásának negyven éves jubileumát. Néhai Hieronymi Károly kereskedelemügyi minister ez alkalomból elrendelte, hogy a statisztikai hivatal munkásságát ismertető kötetet adjon ki, a mely egyrészt ismerteti a statisztikai felvételek összes ágainál követett alapelveket, másrészt a hivatal által negyven éves fennállása alatt végzett fontosabb adatgyűjtéseket. Minthogy így a munka a követett rendszerek ismertetésére van hivatva, számszerű adatok benne nem közöltettek. A hivatal a munka közrebocsásától kettős eredményt vár. Első sorban a munka, mint tájékoztató áttekintést kíván nyújtani a fiatal generációnak a statisztikai hivatal sokfelé elágazó munkakörében, másodsorban összehasonlító anyagokat van hivatva adni a nemzetközi statisztikai intézet számára. (E szempontból azonban szükséges volna legalább is egy francia nyelvű abrégé kiadása.) A munka különben négy részre tagozódik. Az első a magyar statisztika és a hivatal történetét, a második a hivatal mai szervezetét ismerteti a szervezeti szabályok és ide vonatkozó rendeletek felsorolá-

sával, a harmadik részben a különböző adatgyűjtések mai rendszere van ismertetve, a negyedik rész pedig a régebbi fontosabb időszakos és rendkívüli adatgyűjtésekre vonatkozik. A kötet szerkesztését Buday László min. osztálytanácsos végezte.

Annalen für sociale Politik und Gesetzgebung.

Dr. Heinrich Braun, ezen új folyóirat kiadója tizenhat esztendeig szerkesztette az „Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik“ című ma is kitűnő folyóiratot, a mi némi garancia ezen új revue tekintetében. Az Annalen talán az egyedüli német nyelvű folyóirat, a mely kizárólagos feladatául a társadalompolitika és socialis törvényhozással való foglalkozást tűzte ki.

A szerkesztő az első számhoz adott bevezetésben vázolja azt a minden téren való bámulatos haladást, a melyet a Németbirodalom egységesítése óta tapasztalni.

Készültek nagy számban statistikák ezen fejlődés kimutatására, azonban socialpolitikai téren kellő kritikai feldolgozásban nem részesültek. Ezen anyag kritikai tudományos feldolgozását óhajtja az új szemle művelni első sorban. A socialis politika és törvényhozás számára tudományos központot kíván képezni az Annalen, a melyben az egész világban szétszórt irodalmi és legislativ anyag kritikailag feldolgoztatnék.

Az első számban Georg Strutz ír „Die Reichszuwachssteuer von socialpolitischen Gesichtspunkten“ czímen érdekes tanulmányt. Adolf Braun a munkások szervezhetőségéről, Robert Liefmann egy új angol bérfizetési formáról, Kuczynski pedig a nagyvárosi lakosság hadképességéről értekezik. A jövő számra is érdekes doigozatok vannak kilátásban: Stefan Bauer a socialpolitika irányelveiről, Max von Bauer a fiatalok védelméről fog írni. Ezenkívül még néhány érdekes téma ígértetik jónévű tudósoktól.

Technika és cultura.

Werner Sombart: *Technik und Cultur*. Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages vom 19—22 October in Frankfurt a/m. Tübingen. J. C. B. Mohr 8° (334).

A német soicologiai egyesület első congressusán Werner Sombart terjedelmes előadás keretében foglalkozott a technika és a cultura

egymáshoz való viszonyával. A tanulmány sorra veszi az összes érintkező pontokat és oda concludál, hogy a gazdasági életnek, a tudománynak, sőt művészetnek egyetlen ága sem mentes a technika befolyása alól. Más oldalról a cultura, a melybe beleszámítja a vallás, a társadalom és az állam organisatióját, igen lényeges befolyással van a technika fejlődésére. A kölcsönhatások azonban nem mindig azonos formában jelentkeznek: ugyanazon gazdasági állapot vagy rendszer különböző culturalis állapottal jelentkezhetik egyidejűleg és megfordítva. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a technika, mely legszélesebb értelemben felfogva, a történelmi materialismus szerint, kizárólagos okozója a gazdasági és társadalmi szervezkedésnek, csak „mitbestimmend“ factor. A történelmi materialismus merev dogmája tehát hibás. Az előadást vita követte, melyben Böttcher dr., Standinger, Schulze-Gavernitz dr., Quark dr., Potthoff képviselő és Michels vettek részt, Sombart pedig összefoglalva válaszolt az elhangzott megjegyzésekre és ellenvetésekre.

Gazdaság és jog.

Voigt Andreas: *Wirtschaft und Recht*. Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages von 19—22. October in Frankfurt a/M. Tübingen J. C. B. Mohr. 8° (334).

Az idézett tanulmány szintén a német sociologiai egyesület congressusán tartott előadás lenyomata. A tanulmány főként a terminologia kérdéseivel foglalkozik és a gazdaságra és jogra vonatkozó különböző definitiókat ismerteti és bírálja. A jogot legtágabb értelemben mindazon normák összességének fogja föl, melyeket az embereknek cselekvésük közben más emberekre való tekintettel figyelembe kell venniök és amely normákat a közhatalom kényszerítő erővel is fentart. Ez különbözteti meg a jogot az erkölcstől, a mely csak a köz véleményén alapszik. A gazdaság fogalmánál a szerző Stammler definitiójához közeledik, mely szerint az összes emberi szükségletek, legyenek nagyok vagy kicsinyek, anyagiak vagy nem anyagiak, tárgyai a gazdasági tudománynak. Ugyanazon kérdések természetszerűleg felfoghatók jogi és gazdasági szempontból és így többé-kevésbé lényeges eltérések keletkezhetnek; a határok megvonása és a fogalmak tisztázása a sociologiai tudomány feladata. Az előadáshoz Weber Max, Oswald dr., Pohle és Kantorowicz szólottak hozzá.

Fogyasztási szövetkezetek.

Szigethy Lehel dr.: *A fogyasztási szövetkezetek és a kereskedelem.* Budapest, 1911. Politzer Zsigmond és fia. 8°. (89.) Ára 2 K 50 fillér.

A munka egyaránt vizsgálja a fogyasztási szövetkezetek kérdését jogi és közgazdasági szempontból. Ez a kettős szempont a vizsgálódást némileg bizonytalanná teszi és úgy látszik, mintha a szerző saját megállapításainak consequentiáit nem merné levonni. Tudja, hogy a szövetkezeteket a gazdasági szükség teremtette meg, látja azok óriási és legkevésbé sem mesterséges fejlődését a külföldön, ismerteti az idevágó adatokat, azután mégis a jogi rendezés kérdésével foglalkozik hosszú oldalakon keresztül. Mintha bizony az élet nem gázolna át könnyörtelenül minden jogi rendezésen, a mely a tényleges szükségleteknek meg nem felel és mintha az életnek szüksége volna például a nagy- és kiskereskedelen definiálására. Erre esetleg szüksége lehet a bírónak, de a gazdasági életnek nincs. Föltételesen szükségesnek jelzi a tanulmány a kiskereskedelemnek bizonyos képesítéshez kötését, noha a nagy nehézségeket, melyek a képesítésnek útjában állanak, maga is ismeri. Mi egyenesen kivihetetlennek tartjuk, nem a nagykereskedelemtől elválasztó felső határ, hanem az alsó határ bizonytalansága miatt. Képesítéshez kötött kofa vagy czukorkakereskedő képtelenség, de ha ez így van, hol kezdődjék a képesítés? Az ilyen kérdéseket nem a jog és az állam hatalmi intézkedése, hanem a gyakorlat oldja meg. Egy fejezetében a tanulmány a drágaság kérdését is érinti és a magas agrárvámokban találja annak legfőbb okozóját.

A védegylet.

Horvát Elza: *A védegylet története.* Művelődéstörténeti értekezések 53. szám. Budapest, 1911. 8° (112.).

Közgazdasági irodalmunk eddigelé aránylag keveset foglalkozott a védegylettel. Ezt a hiányt akarta pótolni Horvát Elza, a ki sok szorgalommal és igyekezettel kutatta ki a védegyletre vonatkozó forrásokat és adatokat. Érdeme leginkább ezeknek az egykorú adatoknak összegyűjtésében áll, mert a kornak, a háttérnek megítélése nem teljesen találó. A hol gazdasági szempontok vizsgálatába bocsátkozik és a védvám és szabadkereskedelem viszonyát általánosságban vizsgálja, meglátszik rajta, hogy sok jóakarattal, de kevesebb iskolázottsággal ment bele a kérdés tárgyalásába. Erős tévedése, hogy Michel Chevaliert azon

az alapon, hogy ő is a francia ipar fejlesztésének szükségét hirdette, a védvamos táborba sorozza be. A könyv különben, mint adatgyűjtemény, hasznos szolgálatokat tehet.

A drágaság.

Rudnyánszky László: *A mai drágaság okai és a teendők annak megszüntetésére és enyhítésére.* Budapest. 1911. 8°. (73). Benkő Gyula könyvkereskedése.

Nem közgazdasági munka. Néhol találó, de rendszertelen megfigyelések összegyűjtése, közkeletű állítások és javaslatok csoportosítása. Rendszertelenségét legjobban mutatja, hogy az élelmiszerek drágaságát a III. fejezetben egy oldalon intézi el. A drágaság oka szerinte a közvetítés és munkabérek emelkedése, „a socialismus hamis tanainak még hamisabb apostolai, a kik a tanokat főleg az „én“ szempontjából hirdetik, a munkáselemet a fertő sarába döntik, a nyomorba juttatták“. Javaslatai a drágaság megszüntetésére: 1. az állattenyésztés vezetésének teljes és gyökeres reformja; 2. a külföldi húsnak minél nagyobb mennyiségben való importálása, az állam szakembereinek bevonásával, korlátolt ideig; 3. az állattenyésztésre az eddigi összeg 50 – 100-szorosának folyósítása; 4. a kereskedelem igényéhez képest a kivitel mérséklése és a növendékállatok kimélése legalább öt éven át; 5. kiállítások és díjazások teljes eltörlése és ennek az összegnek külföldről beszerzendő tenyészállatokra való fordítása; 6. a legelők restructiója.

A magyar bankkérdés és vámpolitika irodalma.

Barcza Imre: *A magyar bankkérdés és vámpolitika irodalma.* Budapest, 1911. 8° (40.). Pallas részvénytársaság nyomdája. Ára 2 korona.

Barcza Imre, a ki már több értékes bibliographiát állított össze különböző közgazdasági kérdésekről, ezúttal a bankkérdés és vámpolitika körébe vágó művekről, tanulmányokról és cikkekről állított össze csaknem teljesnek mondható jegyzéket. A füzet nélkülözhetetlen mindazokra nézve, a kik e kérdésekkel akár politikailag, akár tudományosan kívánnak foglalkozni. A füzethez Bernát István irt ismertető előszót.

Vidéki városok élelmezése.

A drágaság kérdésével kapcsolatban főleg Budapest élelmiszerdrágaságával szoktak foglalkozni. Pedig a folyton fokozódó élelmiszerdrágaság

nemcsak Budapest lakosságára terhes, hanem terhes a vidéki városok lakosságára is, sőt talán a vidéken még sokkal jobban érezteti hatását, mert míg Budapesten a magas árak mellett legalább finom húst, jó tejet és vaját és kifogástalan gyümölcsöt lehet kapni, addig a vidéken a drágaságot súlyosbítja az a körülmény, hogy az élelmiszerek minősége lényegesen rosszabb, mint Budapesten.

Pontos adatgyűjtés alapján lehetne csak megállapítani azt, hogy milyen az összes magyar vidéki városok élelmiszerellátása. Ez alkalommal pusztán Nyiregyháza városára vonatkozólag szeretnénk leszögezni néhány tényt, a melyek azonban ép úgy vonatkozhatnak igen sok más vidéki városra is. Ezeket a tényeket pontos statisztikai adatokkal nem támogatjuk, mivel ezen adatokat megszerezni nem sikerült. De ez a körülmény, úgy véljük, nem befolyásolhatja megfigyeléseink objectivitását.

Nyiregyháza város nagy és termékeny síkság közepén fekszik. Azt gondolná róla az idegen, hogy ezen termékeny síkság közepén úgy élnek az emberek, mint Kánaánban és el vannak látva olcsó és kitűnő élelmiszerekkel. A helyzet azonban egészen más.

Ha először Nyiregyháza város húsellátását vesszük vizsgálat alá, akkor a következőket tapasztaljuk. Nyiregyháza városát marhahússal csaknem kizárólag a környékbeli kisbirtokosok látják el. Nyiregyháza környékén azonban kizárólag a nagybirtokosok foglalkoznak iparszerűleg hústermeléssel, kizárólag a nagybirtokosok azok, a kik iparszerűleg hizott marhát előállítanak. De az a kitűnő minőségű hizott marha, a melyet a nagybirtokosok előállítanak, nem marad Nyiregyházán. Ennek többféle oka van. Először az, hogy a mészárosok nagy része szegény ember és ezért nagyobb mennyiségű hizott marha megvásárlására nem képes. Másodszor az, hogy hiányoznak azok a felszerelések, a melyek segítségével a nagyobb mennyiségű levágott hizott marhát hosszabb időn át raktáron tartani lehetséges volna, már pedig a fogyasztás korlátoltságánál fogva nem lehet számítani arra, hogy a levágott nagyobb mennyiségek egy-két nap alatt elfogyaszthatnak. A harmadik ok, a mely a finom minőségű hizott marha helyszínen való megvásárlását meggátolja, az, hogy a hizott hús ára lényegesen magasabb azon sovány hús áránál, a melylyel, mint látni fogjuk, Nyiregyházát élelmezik. Így tehát az olcsóbb árak arra kényszerítik úgy a mészárosokat, mint a fogyasztókat, hogy az olcsóbb, kiscgazdák által termelt sovány marha forgalomba hozatalához, illetőleg fogyasztásához ragaszkodjanak.

Nyiregyháza városát és még inkább az egész környékét tehát nem a nagybirtokosok látják el marhahússal. A mészárosok csaknem kizárólag a kisbirtokosoktól veszik a levágásra való marhát. A Szabolcs vármegyei kisbirtokosok azonban még nem jutottak a gazdasági fejlődés azon fokára

hogyan ők a hizott marha előállításának czélszerűségét belátnák. Egy tekintélyes és a viszonyokat kitünően ismerő nyiregyházai mészáros állítása szerint egész Szabolcs vármegyében tiz ujján összeszámlálhatja azokat a kisbirtokosokat, a kik iparszerűleg hizott hús előállításával foglalkoznak. A többiek csak egész kivételes esetekben, főleg takarmányfelesleg esetén foglalkoznak hizlalással. De ezen hizott marha minősége is a kevésbé rationalis táplálás folytán lényegesen rosszabb, mint azon hizott marháé, a melyet a nagybirtokosok állítanak elő. A kisbirtokosok tehát általában nem hizlalják ki állataikat, hanem ha valamelyik szarvasmarha megöregszik, vagy ha azt olyan baj éri, a mely a gazdaságban való használhatóságát csökkenti, úgy, a hogy van, soványan eladják a falubeli vagy a szomszédos városban lakó mészárosoknak. A Szabolcs vármegyei húsfogyasztás legtekintélyesebb része tehát sovány marha fogyasztása utján történik s ennek nemcsak minősége rosszabb, mint a finom kövér marháé, hanem, mivel a sovány marha még tekintélyes húsmennyiség produkálására lett volna képes, ez egyuttal a legoktalanabb húspazarlást is jelenti. Fokozza ezen húspazarlást azon körülmény, hogy a parasztság főleg a gazdaságban használható ökrök nevelésével foglalkozik s abban az esetben, ha megfelelő tehénnel el van látva, az üsző borjúkat egész fiatalon, néhány hetes korban eladja a mészárosnak. Így épp a továbbtenyésztésre és szaporításra alkalmas anyagot pusztítják legjobban.

Az itt elmondottak kevésbé találók a sertéshizlalásra. Sertéshizlalással már inkább foglalkozik a parasztság, de a kispasztók által előállított sertés minősége szintén lényegesen rosszabb, mint azon sertés, a melyet a nagybirtokosok állítanak elő. Minthogy pedig épp a már fent felsorolt okokból kifolyólag a parasztság által termelt sertéseket főleg Nyiregyháza város és környéke fogyasztja el, a nagybirtokosok sertéseit pedig Budapesten és külföldön értékesítik; az a sertéshús, melyet ezen vidéki város fogyaszt, lényegesen rosszabb minőségű a Budapesten és Bécsben fogyasztott sertéshusnál.

Ha már most Nyiregyháza város tej- és vajellátását vesszük figyelembe, akkor a következőket tapasztaljuk. Tejjel a polgári középosztályt a környékbeli nagybirtokosok látják el. Ezen tej minősége általában kifogástalan. A szegényebb néposztályokat a környékbeli kisbirtokosok látják el tejjel, egyrészt olyan módon, hogy néhány liter tejet be-behoznak Nyiregyháza piaczára, másrészt pedig úgy, hogy egyes falusi kereskedők, népies nyelven szólva „tejes zsidók“ összevásárolják a parasztoktól a falvakban a tejet és behozzák Nyiregyházára. Ezen tej minősége lényegesen rosszabb, mint az, a melyet a nagybirtokosok állítanak elő. A parasztság ugyanis általában rosszul kezeli a tejet, nem

sokat ügyel a tisztaságra és mivel nemcsak rosszabbak állataik, mint a nagybirtokosokéi, hanem rosszabbul is vannak táplálva, ezen a tömegfogyasztás kielégítésére szolgáló tej minősége igen sok kifogás alá esik. De sokkal nagyobb mértékben kifogásolható a vajtermelés. Vaj előállításával a nagybirtokosok aránylag keveset foglalkoznak. A parasztság pedig általában igen rossz vajat állít elő. A centrifugális köpülő gépeket a parasztság nagy tömegei még általában nem ismerik, még mindig ócska faköpülővel állítják elő a vajat. Ilyen körülmények között az a komikus eset van Nyiregyházán, az agrárius Magyarország ezen egyik legtermékenyebb vidékén, hogyha az ember finom vajat akar enni, akkor idegen, főleg Ausztriában készült tescheni vajat vásárol.

Még csak néhány szóval meg akarjuk említeni azt, hogy ugyanaz, a mi a tejtermelésre és hustermelésre áll, áll a gyümölcsstermelésre is. Az a gyümölcs, a melyet a parasztság előállít, lényegesen rosszabb annál a gyümölcsnél, a mely a nagybirtokosok gyümölcsöseiből kerül forgalomba. A városi lakosság szempontjából ez ugyan nem érezteti súlyosan hatását, mert jó termés esetén a nagybirtokosok gyümölcssei elegendő gyümölcsöt állítanak elő. Azonban annál nagyobb jelentőségű ez a parasztság szempontjából, a mely lényegesen több jövedelemre tehetne szert, ha finomabb gyümölcsöket állítana elő.

Ha már most összefoglaljuk azt, a mit itt röviden elmondottunk, akkor megállapíthatjuk azt, hogy a vidéki városok élelmiszer-ellátása főleg azért hiányos, mert a környékbeli parasztság kevés és rossz minőségű élelmiszert termel. A parasztság tekintélyes része a rationalis gazdálkodás szabályait még ma sem ismeri és azt hisszük, hogy a magyarországi drágaság és élelmiszerhiány egyik legfontosabb oka éppen abban rejlik, hogy a kisgazdák nagy tömegei nem termelnek annyit és oly minőségűt, mint a mennyit termelhetnének és productivitásuk emelkedése nem áll arányban a fogyasztás emelkedésével. A drágaság megszüntetésének egyik legfontosabb eszköze tehát a falu culturalis emelése volna.

Bosnyák Béla.

Szerbia állatállománya.

A jelen viszonyok mellett, mikor az ország gazdasági köreinek egy része a szerb marha- és húsb hozataltól várja a Magyarországon uralkodó húsdraágaság megszüntét vagy legalább is enyhítését, nem lesz érdektelen megismerkedni azokkal a statisztikai adatokkal, a melyeket a szerb kormány az ország állatállományáról és állatkereskedelméről közzé-

tett. Ezek az adatok egy francia nyelvű munkában jelentek meg, melyet a szerb kormány a turini nemzetközi kiállítás alkalmából adott ki (La Serbie a l'Exposition universelle de 1911 à Turin. Belgrade. Imprimerie d'Etat du Royaume de Serbie.) A mű adatai szerint a szerb állatállomány fontosabb fajtáinak fejlődését a következő számok tüntetik föl:

Év	Ló	Szarvasmarha	Sertés	Juh	Baromfi
1890	163.391	819.251	908.603	2,965.904	—
1895	169.928	915.428	904.446	3,094.206	—
1900	184.849	956.661	959.580	3,051.759	4,740.950
1905	174.353	962.503	908.108	3,160.166	5,022.970

Az 1910. év végén tartott állatszámolás adatai még nem jelentek meg. Az ideiglenes becslés szerint azonban a kivitel szempontjából első sorban tekintetbe jövő szarvasmarha- és sertésállomány valószínűleg stagnálást fog feltüntetni. Ez az 1906-ban kitört és a folyó év elejéig tartott vámháború következése, a mely Szerbiát legjobb vevőjétől, a monarchiától megfosztotta. Kitűnik ez a két legfontosabb élőállat-csoport, a szarvasmarha- és sertés kivitel adataiból:

Év	Szarvasmarha	Érték dínárban	Sertés	Érték dínárban
1900	62.385	12,135.580	27.000	8,430.820
1901	49.052	11,667.780	105.562	11,514.830
1902	65.044	12,351.830	143.899	16,888.573
1903	83.967	13,779.639	136.000	14,987.490
1904	64.207	9,264.673	147.275	14,916.999
1905	73.115	10,510.275	122.202	14,635.348
1906	10.928	1,762.002	67.509	7,927.510
1907	13.248	2,033.976	14.825	1,603.959
1908	20.690	2,950.252	11.216	788.057
1909	35.229	6,409.960	20.262	1,026.247

Ezek a számok azt mutatják, hogy 1906-tól kezdve a szerb élőállatkivitel rohamosan megcsökkent és csak 1909-ben mutatkozott ismét lényegesebb emelkedés, mikor Szalonikin keresztül új piacokat lehetett a szerb marhának teremteni. A sertéseknél ez a kísérlet kevésbé sikerült, miért is a sertésüzletben Szerbia sokkal kevésbé tudta magát a budapesti és bécsi piacoktól függetleníteni. A vámháború válságos évei után ma Szerbiának évi exportálható állatmennyiségét szarvasmarhában mintegy hetven-, sertésben pedig kétszázezer darabra teszik.

A vámháború egyik legfontosabb következménye a szerb állatállomány szempontjából a szerb közgazdasági ministerium jelentése szerint az állatok súlyának és minőségének megjavítása volt. A budapesti és bécsi piac azelőtt a sovány szerb marhát is megvásárolta és az exportált

állatok átlagos súlya nem haladta meg a 400 kg.-ot. A vámháború alatt az export részben keletre, Bulgáriába, Törökországba és Egyiptomba, részben Szalonikin keresztül Olaszországba irányult. Az olaszországi exportban a marhák átlagos súlya már 500 kg.-on felül volt és a törekvés ma is oda irányul, hogy minél súlyosabb fajták tenyészteszenek. Ez könnyen érthető is, mert a monarchiába behozható contingens darabszám szerint van meghatározva és a szerb termelőnek érdekében áll, hogy minél nagyobb állatokat vigyen a vágóhidra a contingens minél nagyobb mértékben való kihasználása céljából. A minőség megjavítása szintén érthető, minthogy ezzel a termelő versenyképességét fokozza a külföldi piacokon. Az erre vonatkozó jelentéseket azonban legalább is bizonyos óvatossággal kell fogadni, mert az utolsó néhány év alig lehetett elégséges lényegesebb átalakulásokra.

A svájci gyáripari törvény revisiója.

34 évi változatlan érvényesség után a svájci gyártörvény, a mely a maga idejében nagy socialis haladást jelentett, revisio előtt áll. Elfogadása nagy küzdelemmel járt; a munkásság csak teljes erőfeszítéssel tudta keresztülvinni az 1877. évi népszavazás alkalmával. Az ezen törvényben statuált 11 órás normálmunkanap, a mint az eredmények mutatják, a svájci iparnak nem vált kárára. Az új gyáripartörvény alatt Svájcz ipara hatalmasan fellendült. Megszámláltatott ugyanis

	1882-ben	1895-ben	1901-ben
üzem	2.642	4.933	6.080
munkás	134.862	200.199	242.534
lóerő	59.505	152.718	320.433

1906 óta változás esett az eredeti törvényen, a mennyiben szombaton és ünnepeket megelőző napokon a 10 órás munkanap helyett 9 órás munkaidő statuáltatott, sőt sok ezer munkásnak szabad az egész szombat délutánja.

Kiterjesztetett a gyáros felelőssége balesetek esetén az eredeti törvényben nem provideált üzemekre is, azonkívül életbe lépett a phosphor-tilalom is. Kiterjesztetett azonkívül a törvény hatálya sok más irányban is hallgatagon, a törvény tényleges megváltoztatása nélkül, úgy hogy a revisio sok tekintetben csak meglevő állapotokat fog inartikulálni.

A törvénytervezet terjedelménél fogva is különbözik a mostani törvénytől; míg ennek 21 szakasza volt, a tervezet 80-at foglal magában.

Tartalma is más. Az 1877. óta merőben megváltozott viszonyoknak megfelelően egynémely újítást és javítást tartalmaz. Bővíti a tervezet a teljesen ötletszerű korlátokat, mondván, hogy bajos belátni, hogy miért tartozzék egy 10 munkásos üzem a gyártörvény alá és egy kilencz munkásos nem, bár egyebekben mind a kettőben azonos munkaviszonyok vannak. Kellő megoldást azonban erre nézve nem ad a tervezet. Azonban kilátásba helyez egy későbbi általános ipartörvény-revisiót, valamint az otthon-munka törvényes védelmét is igéri. Egyelőre tilalmazza, hogy a munkások szombat vagy ünnepnap előtti délutánokon munkát magukkal haza vigyenek, a mely tilalom azonban csak a már meglevő szombati munkaidő-törvény határozmányának átvételét jelenti. Célja megakadályozni a maximális munkanap intézményének kijátszását.

A tervezet a gyár fogalmát is kibővíti, elejtven a „zárt helyiség“ fogalmát és kiterjesztven a gyári helyiségekhez tartozó egyéb munkahelyekre is. A munkahelyiségek minőségére vonatkozó szabványok is kibővítettnek.

A tervezet egyéb újításai közül említést érdemelnek még a következők:

A gyári munkarendeknek nem csak törvényellenességet nem szabad tartalmazniok, hanem olyasmit sem, a mi a méltányosságba ütközik. Azért mert a munkás alkotmányos jogai valamelyikét gyakorolja vagy katonakötelezettségének tesz eleget, vagy pedig hibáján kívüli baleset vagy betegség folytán munkaképtelen, négy héten belül a munkaadó fel nem mondhat.

Az olyan felmondás, melynek határideje a katonai szolgálat idejére esik, érvénytelen. Egyéb egyezség híján a munkábalépéstől számított első 14 nap próbaidőszámba megy, a mely alatt a kilépés vagy elbocsátás felmondás nélkül történhetik. A munkaadó köteles a bért legkésőbb 14 naponkint készpénzben egy írásbeli elszámolás kíséretében magában a gyárban a munkaidőn belül hétköznapi eszközölni. A fizetési nap csak kivételesen és kényszerítő okokból tehető szombatra. Túlmunkáért, éjjeli és szombati munkatöbbletért legalább 25⁰/₀-os bérpótlék fizetendő. Természetbeni ellátás fejében bérlevonások nem eszközölhetők a munkaadó részéről. Tilosak az olyan egyezmények is, a melyek szerint a gyáros a munkás esedékes bérét jövőben okozható károk megtérítésére visszatarthatja.

A collectiv jogviták kiegyenlítésére az egyes kantonok egyeztető hivatalokat létesítenek, a melyek paritásos alapon lesznek szervezendők. Az elnököket és pártatlan tagokat a kantonkormány választ, csak svájci állampolgárok közül. Létesíthető egyeztető helyek paritásos alapon magánúton is.

A tizenegy órás munkaidő helyét a tíz órás, illetőleg vásár- és ünnepnapokat megelőző napokon a kilencz órás nap foglalja el. A kijátszás megakadályozására, mint fentebb említettett, munkát hazavinni tilos. Ugyancsak tilos a munkásoknak önkéntes gyári tartózkodása is a törvényes munkaidőn túl. A munkaidő meghosszabbítás kivételes eseteit és korlátait a törvénytervezet pontosan körülírja.

Éjjeli és vasárnapi munka is csak rendkívüli alkalmakkor és rendkívül korlátozott számban engedélyezhető.

Nő-munkások éjjeli és vasárnapi munkára nem alkalmazhatók. A szövetségtanács előírja azon munkaágakat és üzemeket, melyekben egyáltalán nem foglalkoztathatók. Ha a napi munkaidő kezdete vagy befejezése eltolatik, vagy na két schichtes napi üzem vezetetik be, akkor a munkásnők éjjeli pihenője legalább 11 óras kell, hogy legyen és az este 10-től reggeli 5-ig terjedő időre kell esnie. Olyan munkásnők akiknek ellátandó háztartásuk van, a nappali munkaidőt túlhaladó munkára nem alkalmazhatók. Ha a déli szünet nem tart $1\frac{1}{2}$ óráig, fél órával előbb hazabocsájtandók. Vasárnapot megelőző napon délután kívánatukra megengedendő nekik, hogy a munkát délben befejezzék, gyermekágyas asszonyok szülés után 6 hétig nem alkalmazhatók munkára. Az anyakönyvi hivatalok a lebetegedés napját díjtalanul igazolni tartoznak a munkaadó számára. Gyermekágyas nőknek oly határidővel, mely törvényes pihenőidejükre esik, felmondani nem szabad. Terhes nők a munkát egyszerű bejelentésre átmenetileg abbahagyhajták.

A javaslattal szemben munkaadó részről a következő kívánalmak merültek fel:

Az 1. szakasz, a mely a törvény hatáskörét szabja meg, zárja ki mindazokat az üzemeket, melyek a napi szükségletet elégítik ki, személyes szolgáltatásokat és u. n. javításokat jelentenek, a gyáripari törvény köréből.

2. A birságtilalom nem mondható ki; a büntetésképen való ideiglenes munkából való kizárás törlendő.

3. Törlendő az a kitétel is, a mely szerint az olyan munkarend, a mely a méltányosság ellen vét, helyben nem hagyható.

4. Elejtendő, mint messzemenő, az a határozmány, a mely szerint ne legyen szabad felmondani az olyan munkásnak, a ki alkotmányos jogait gyakorolja.

5. A decompte ne tiltassék el, hanem csak hat napi bér erejéig engedjék meg.

6. A szerződéses választott bíróságok határozményai oly határozmánnyal egészítendő ki, a mely a választott bírósági döntéseknek a munkások részéről való megtartását biztosítja.

7. A heti munkaidő 59 órában állapíttassék meg a merev tizórás normálnap helyett.

8. A gyermekágyas nők lajstromozásának kötelezettsége törlendő.

9. Iskolaköteles gyermekeknek a munkahelyiségekben való tartózkodása absolute el nem tiltandó, csak legfeljebb állandó ott tartózkodásuk.

10. Az inasok szakképzésére heti öt óra helyett csak négy óra adandó.

Munkaadó részről is megfelelőnek találtattak azon határozmányok, melyek a collectiv jogviták kiegyenlítését, a munkaidő megkezdését, a szövetségtanács illetékességét, a túlmunka engedélyezési illelékeket és inasvizsgákat tárgyazzák. De kívánják a munkaadók azt is, hogy a munkarendeket munkásokból és munkaadókból álló szakbizottságok állapítsák meg és a büntetőhatározmányok a munkásokat is ériék, ha a munkarend ellen vétének. A törvénytervezet ez idő szerint a nemzettanács által kiküldött szakbizottság előtt fekszik.

Az iparfelügyelet Európában.

Mihelyt valamely állam komoly munkásvédelmi törvényeket alkot, arról is kell gondoskodnia, hogy végre is hajtassanak. Minden munkásvédlemnél ellentétes magánérdekek összeütkezéséről, vagy legalább is vélt összeütkezéséről lévén szó, az elfogulatlan főhatalomnak kell gondoskodnia arról, hogy az efféle munkásvédelmi törvényhozás irott malaszt ne maradjon, hanem végre is hajtassék. Erre szolgálnak az iparfelügyelők. Az iparfelügyelői intézmény aránylag nagyon fiatal. Az első nemzetközi munkásvédelmi congressus 1889. évi berlini ülésén csak hét olyan állam létezett még, a melynek külön állami felügyelőhatósága lett volna a munkásvédelmi törvények végrehajtásának ellenőrzésére: Anglia, Dánia, Franciaország, Svájc, Németország, Oroszország és Ausztria. Az 1889. évi munkásmozgalom és a nemzetközi munkásvédelmi actió hatása alatt még az évben szervezték az állami iparfelügyeletüket: Belgium, Hollandia, Finnország és Svédország. Ez idő szerint Törökországon, Montenegrón, Görögországon, San Marinón és Monacón kívül mind a 22 európai államnak megvan a maga iparfelügyelete.

A törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesülete is több ízben foglalkozott gyűlésein az iparfelügyelet kérdésével. Az 1906. évi congressus elhatározta, hogy jelentéstételre birja az egyes országos szakosztályokat az iránt, hogy minő törvény vagy rendeleti úton való intéz-

kedés történt az illető államban a munkásvédelmi határozmányok keresztülvitele tekintetében. Az egyes állami osztályok megtették jelentéseiket¹⁾ és ezek alapján az Internationales Arbeitsamt ideiglenesen, majd pedig végleg összegezte az összes európai államok vonatkozó intézkedéseit egy összefoglaló kiadványában.²⁾ Az Európán kívüli államok iparfelügyeletét egy külön második kiadvány ismertetendi.

Lehetőség szerint a jelentések, melyek egy egységes kérdőív nyomán készültek, ama dispositió szerint a melyet a kérdőív tartalmazott, összehasonlító összeállításba kerültek.

A különböző nézőpontokból való összevetések eleve fentartással kezelendők, mert az egyes országokban a hivatalos eljárás határai igen különböző módon vannak megvonva, így a felügyelet alá rendelt üzemek fajtái, valamint a szerint, hogy az iparfelügyelet több vagy kevesebb nyomatékkal támogatatik a közigazgatási és egészségügyi hatóság részéről. Másfelől nincsen egységes zsinórmérték a jelentéstétel statistikáját és módját illetőleg.

E téren nagyobb egységességet teremtendő a rendelkezésre álló anyag alapján az Internationales Arbeitsamt és az egyes nemzeti szakosztályok beadványokat intéztek a kormányokhoz. A számadások összevetésénél az is figyelembe veendő, hogy kisebb felügyeleti kerületekről van-e szó, a melyekben az üzemeket a felügyelő tisztviselő kényelmesen elérheti, vagy pedig ritka lakosságú területekről, a melyeken a hivatalos személyeknek gyakran nagy utazásokat kell tenniök, míg az egymástól távolfekvő üzemekhez jutnak.

A felügyeleti szolgálat fontos támasza a bejelentési kötelezettség. De a 22 állam közül csak tizben, még pedig Németországban, Ausztriában, Dániában, Finnországban, Angliában, Magyarországon, Oroszországban, Norvégiában, Svédországban, Svájcban létezik. Csak ott, a hol a vállalatokat az üzemmegindításnál be kell jelenteni, lehetséges pontosan megállapítani a felügyelet alá tartozó üzemek számát. A gyárvizsgálatok abszolút száma volt 1909-ben Nagybritanniában 424.737, Németországban 250.856, Ausztriában 27.500, Magyarországon 9.433, Oroszországban 24.779, Franciaországban 200.623. Az iparfelügyelet személyzetének száma természetesen legnagyobb jelentőséggel bír a felügyelet intenzitására. Ezen közigazgatási ág legerősebb személyzettel rendelkezik, a bányahatóságok nélkül:

¹⁾ Magyarországra nézve lásd Varró I.: *A munkásvédelmi törvények végrehajtása Magyarországon*. Budapest, Pesti könyvnyomda r.-t. — Németül: *Durchführung der Arbeiterschutzgesetze in Ungarn*. Jena, Fischer.

²⁾ *Erster vergleichender Bericht über die zur Durchführung der Arbeiterschutzgesetze getroffenen Maassnahmen*. Jena, Fischer, 1911.

Németország (543 személy), Oroszország (268), Nagybritannia (200), Franciaország (139), Ausztria (107), Magyarország (69), Nagybritanniában a 200 iparfelügyelőhöz még az egészségügyi felügyelők is járulnak. Az iparfelügyeletben alkalmazott nők száma 1909-ben Németországban 29 volt, míg Angliában 18, Franciaországban 18 és Ausztriában 5. Figyelemreméltó a következő összeállítás, a mely az egy hivatalnokra átlagban eső szemléket a figyelembe jövő alkalmazottak számával mutatja. Természetes, hogy ép ezeknél a számoknál a fent jelzett óvatossággal és fentartással kell eljárni.

	Esett egy hivatalnokra (iparfelügyelőre vizsgálat	Foglalkoztatottak száma (bányászat nélkül)
Németországban	505·7	20.730
Ausztriában	311·5	33.828
Belgiumban	348·2	36.113
Dániában	663·8	11.488
Spanyolországban	351·2	50.815
Finnország	435·3	55.669
Franciaország	1.443·3	48.394
Anglia	2.123·7	36.187
Magyarország	190·5	21.675
Olaszország	447·7	85.485
Luxemburg	212·5	18.375
Norvégia	350·5	127.693
Hollandia	401·2	12.756
Portugál	173·9	58.020
Oroszország	92·5	20.884
Svédország	256·0	50.163
Svájc	935·1	77.111

Az otthoni műhelyek és az otthonmunka a legtöbb országban nem esik ellenőrzés alá, csak Anglia és Hollandia próbálkoznak a gyermek és fiataikorú-védelemmel, a lajstromvezetési kényszerrel, de az otthonmunka felügyeletének elégtelenségét mindkét országban konstatálják. Az otthonmunka részleges felügyeletét provideálják — a mennyiben motoros és egészségtelen üzemek jönnek figyelembe — Németország, Belgium, Franciaország, Luxemburg; ezenkívül létezik Németországban és Ausztriában a truck-tilalom. Németország gyermekvédő törvénye is törvényes beavatkozást jelent az otthonmunka terére. Nagybritanniának van még a bérminimum védelmére készült új törvénye.

Az iparfelügyelők előképzettségét a legpontosabban körülírja Poroszország, Szászország, Franciaország; továbbá Angliának, Németalföldnek, Oroszországban határozott, de valamivel szabadabb szabályai vannak. A többi országban módjában áll a hatóságnak a megfelelőnek tetsző

személyzetet bevonni akkor is, ha nincs meg az előirt minősítése, vagy pedig másnemű a qualificatioja.

Az iparfelügyelet belső szervezetét illetőleg uralkodik a központosság. Némelyik országban az iparfelügyelői intézkedések büntető sanctióval rendelkeznek, másik országokban meg csak feljelentésre jogosítvák az iparfelügyelők, de nem büntetésre.

A munkásvédelmi törvények a legtöbb államban büntető sanctióval vannak felruházva.

A legtöbb államban a munkásoknak baleset és ipari megbetegedések ellen való védelme is át van ruházva az iparfelügyelőkre, és ezzel kapcsolatban a baleseti vizsgálatok eszközlése.

Hogy az iparfelügyelők ezen teendőt végezhessék, a legtöbb törvény előírja, hogy az iparfelügyelő hatóságnak minden baleset bejelentendő. Nagybritannia és Szászország előírja az összes ipari mérgezések bejelentését is, Ausztriában ez a rendelkezés csak a foszformérgezésekre áll.

Az iparfelügyeletben az orvosok közreműködése is különbözőképen van szabályozva. Az orvosok közreműködésén kívül a munkásság közreműködésére is sok állam nagy súlyt fektet. A munkáselemhez tartozóknak az iparfelügyeletbe való bevonása vagy úgy történik, hogy a munkásokat is ugyanazoknak a vizsgálatoknak vetik alá, mint minden más jelöltet (Angliában) vagy pedig a munkásjelöltekre nézve vizsgálati könnyebbségeket statuálnak (Franciaország). Egyes országokban a munkásokat nem mint iparfelügyelőket alkalmazzák, hanem mint segédeket külön feladatkörrel, a mely nem támaszt magasabb műszaki és tudományos igényeket. Közvetve közreműködik a munkásság a munkásvédelmi törvények végrehajtásában az által, hogy a munkásszakszervezetek, munkástitkárságok és munkásválasztmányok az iparfelügyeletet felvilágosításokkal vagy panaszok közvetítésével támogatják a szolgálatban. A közreműködésnek ez a faja ugyan törvényesen sehol sincs előírva, de a gyakorlatban mindinkább meghonosodik.

Ama kérdőívnek, amelynek alapján az egyes országok az anyagot szolgáltatották, utolsó pontja azt a kérdést tartalmazta, hogy vannak-e reformtervek az iparfelügyelet módosítását illetőleg. A beérkezett válaszokból a következő összbenyomás nyerhető: ott, a hol az iparfelügyelet egész fiatal, a legközelebbi reform, a melyre törekednek a helyi hatóságoktól való elkülönítés; a hol ez már megtörtént, a politikai hatóságoktól való nagyobb mérvű függetlenítésre törekednek. A hol ezt a fokot is elérték, a reform a hivatalnoki kar szaporítását és munkaterének specialisálását célozza. Az egyes államokban szükségessé váló reformok esetén az Internationales Arbeitsamt ezen összevető munkálata hasznos szolgálatokat fog tenni.

Collectivszerződések Franciaországban 1910 ben.

A Bulletin de l'Office du Travail f. évi 5. számában foglalt adatok szerint 1910-ben Franciaországban 252 collectivszerződést kötöttek, a melyek az egyes foglalkozási ágakra következőleg oszlanak meg:

Iparág	Szerződések száma	Iparág	Szerződések száma
Építőipar	98	Bőripar	7
Könyv- és papiripar	27	Élelmiszer-ipar	5
Mezőgazdaság	22	Fémipar	5
Szállítóipar	21	Kő- és üvegipar	5
Textil- és ruházati ipar	18	Kereskedelem	2
Erdőgazdaság	13	Vegyipar	1
Bányák, kőtörések	12	Egyéb keresetágak	5
Famegmunkálás	11		

E közül a 252 szerződés közül 144-et előtte lezajlott sztrájk után kötöttek meg. 14 szerződés előző egyezmények felújítása vagy módosítása révén jött létre.

A szerződések közül 67 munkaadó és munkásszervezetek között jött létre, 112 egy vagy több munkaadó- és munkásszervezet közt jött létre. Végül 73 szerződés egy vagy több munkaadó és több munkás közt keletkezett.

120 szerződés meghatározott időre kötött, és pedig az egyes szerződések érvényességének ideje volt 38 esetben 5 év, 16 esetben 4 év és ennél több, 19 esetben 1–4 év között, 15 esetben 2—3 év között, 23 esetben 3—2 év között, 6 esetben 1 évnél rövidebb idő. Három szerződés meghatározott munkák elvégzésének időtartamára kötött, 28 esetben a lejárat után a szerződés időtartama hallgatólag meghosszabbított.

A megegyezések vonatkoztak a következőkre:

	esetben
Bérminimumok megállapítása	230
Munkaidő-megrövidítés	139
A túlórák és vasárnapi munka díjazása	110
Fizetési módok megállapítása	74
Kártérítések nyújtása áthelyezésnél	73
Munkaszünetek szabályozása	57
Vasárnapi munkaszünet betartása	43
Szervezett munkások előnybe helyezése munkások felvételénél	41
Inasok számának korlátozása	25
Felmondási határidő megállapítása	22
Bérpótlék nehéz, veszélyes vagy egészségtelen munkáknál	20
Baleseti intézkedések végrehajtása	8
Bérlevonások és büntetések szabályozása	7

Bérminimum e szerint 230 szerződésben állapított meg. Ezen esetek közül 162 kizárólag időbért provideált és pedig órabért 114 szerződés, napibért 27, hetibért 7 és havibért 2 szerződés. Tizenkét szerződésben többféle fizetési módozat van combinálva.

32 szerződés kizárólag darabbért állapít meg, míg tizenkettő a darabbér ellen irányul. Idő és darabbér 36 szerződésben van megállapítva.

Ama 139 szerződés közül, a melyek a munkaidőtartamra vonatkozó egyezségeket tartalmaznak, 89 az egész évre szóló maximális munkaidőt statuál. Ez a maximális munkaidő:

7 óra	1 szerződés	szerint	11 óra	18 szerződés	szerint
8 „	4 „	„	12 „	4 „	„
9 „	8 „	„	16 „	1 „	„
10 „	53 „	„			

Harmincz szerződésben a napi munkaidő évszak szerint különböző módon állapított meg, és pedig:

6-8 órával	5 esetben	9-10 órával	4 esetben
8-9 „	1 „	9-11 „	3 „
8-10 „	13 „	10-11 „	1 „
8-11 „	3 „		

A többi husz szerződésben a munkaidő különböző módon szabályoztatik.

Belga munkatőzsdék.

Belgiumban a munkaközvetítést az iparszerű közvetítőkön kívül a munkaadó syndikatusok végzik, a melyeknek tevékenysége a saját tagjaik szükségleteinek kielégítésére szorítkozik, továbbá a munkatőzsdék, mint általános díjtalan munkaközvetítők.

Az első munkatőzsde Lüttichben keletkezett egy filantrópikus egyesület kezdeményezésére 1888-ban; ennek példáját csakhamar utánozta több község és néhány tartomány, úgy, hogy 1904-ben már tiz munkásbörze működött. 1904-ben már az állam is követte a példát és az ipar és munkaügyi ministerium évi meghatározott hitelt vetett ki a díjmentes munkaközvetítés fejlesztésére.

Az állami támogatás elnyerésére a munkatőzsdéknek paritásos alapon kell szervezve lenniök, alá kell magukat vetniök a kormány ellenőrzésének és havi jelentéstételre is köteleztetnek.

A létező munkatőzsdék nagy része alkalmazkodott ezekhez a követelményekhez. Mig az engedélyezett munkatőzsdék száma 1907-ben még csak 12 volt, a két következő évben 14 és 17-re és 1910. végén már 31-re emelkedett. Hat munkatőzsde községi intézmény, a többi pedig

magánvállalkozás; egyesek tartományi és községi támogatásban részesülnek. 1909-ben 17 munkatőzsde nyert állami támogatást összesen 12.950 fr. erejéig.

Az 1910-ben tevékenykedő munkatőzsdénél munkát keresett 60.066 személy és pedig 46.890 férfi és 13.176 nő. Munkaalkalom volt ugyanakkor 40.752 és pedig 30.863 férfi és 9.889 női alkalmazott számára, közvetítés történt 24.890, még pedig 19.344 férfi és 5.546 nő részére.

A munkát keresők közül 41.696 férfi és 12.379 nő időbért, 2.352 azaz 797 akkordbért követelt. 6.598 férfi és 685 női munkakereső szakszervezethez 6.258 azaz 643 munkanélküli pénztárhoz tartozott mint tag.

Említést érdemel ama körülmény, hogy a munkaalkalmaknak a munkakeresőkhöz való aránya örvendetesen javult.

Munkanélküliség esetére való biztosítás Belgiumban.

A belga munkaügyi hivatal hivatalos lapja a „Revue du travail“ júniusi számában összeállítja a nyilvános munkanélküliség esetére való biztosítás történeti fejlődését, szervezetét és mai állapotát Belgiumban. 1898 óta mintaképpül szolgált ama genti berendezkedés, a mely szerint városi pénzből adnak segítséget ama szakszervezeteknek, a melyek tagjaikat munkanélküliség esetére biztosítják. Ez az eljárás lassanként befogadást nyert az összes nagyobb ipari kerületekben és egyes községek, valamint többen együtt községi munkanélküli-segélyalapot teremtettek. 1904-ben már, 12 ily alap volt, 1910-ben 22, összesen ötven község részére.

Annak dacára, hogy a munkanélküli-alapok községi berendezések, mégis a többi községi igazgatástól teljesen különválasztott kezelésük van. Az alapoknak külön szabályaik és külön vezetőségük van, a mely a városi hatóság és a munkásság képviselőiből áll. A huszonkét létező községi alaphoz 1910-ben 362 szakszervezet csatlakozott, a melyeknek joguk van városi hozzájárulásra munkanélküliségi pénztáraik részére. Legerősebben van képviselve az építőipar 54 egyesülettel, a textilipar 51 szakegylettel, a fa- és butoripar 46 szervezettel, a fémipar 38 egylettel és a nyomdaipar 36 egylettel.

A városi munkanélküliségi alapok ösztönözték az államot, hogy ugyancsak hozzájáruljon a munkanélküliség esetére való biztosításhoz.

1907-ben első ízben került 10.000 frank e célból a költségvetésbe, 1908-ban 20.000 frank, 1910-ben pedig 40.000 frank.

Ezeket az állami alapokat különböző módokon osztják szét. Vagy segélyképen járulnak a községi alapokhoz, vagy pedig közvetlenül jutnak a községi alaphoz csatlakozott szakegyletnek. Állami segítségben része-

sülnek olyan munkanélküli-pénztárak is, a melyek az államnak a teljesítményekre és igazgatásra vonatkozó feltételeit teljesítik a nélkül, hogy a községi alapokhoz csatlakoznának.

A különböző községi alapok is elütő módokon osztják ki pénzeiket, vagy évenként egy összeget adnak át a szakegyesületnek megfelelően az ezen utóbbi által teljesített munkanélküli támogatások magasságának, vagy pedig minden egyes biztosított kap azon összeg után, a melyet egyesületétől kapott, községi hozzájárulást. Ezeken kívül kapnak szükség esetén olyan munkanélküliek is támogatást, a kik önbiztosítást nem teljesítettek. Legelterjedtebb a másodsorban említett fizetési mód; a kiosztott segélyek 97⁰/₁₀₀ így adatik ki:

Az 1910. évben a nyilvános alapokhoz csatlakozott szervezetek összesen 196.434 franknyi munkanélküliségi segélyt fizettek ki 17.568 munkanélkülinek 148.295 munkanélküli napra. Nyilvános alapokból összesen 86.218 frank fizettetett ki.

Hogy az utolsó évtizedben az egyes munkanélkülinek nyújtott segély miként oszlott meg, érdekesen világítja meg a „Revue du travail“ következő táblázata:

Egy munkanélküli- lire esett átlag- összeg	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
A szakegye- lektől . . .	8:56	20:33	23:67	28:72	19:51	17:87	16:40	17:62	12:32	11:26
A nyilvános alapokból . . .	2:99	9:08	12:88	16:41	10:44	9:29	7:61	7:54	6:03	5:27
Összesen . . .	11:55	29:41	36:55	45:13	29:95	27:16	24:01	25:16	18:35	16:53

A mint e táblázatból látható, az egyes munkanélküli-re jutó költség 1904 óta állandóan csökken; 1910 mutat 1901-en kívül legalacsonyabb számokat. A munkanélküliségben töltött idő átlaga az egyes munkanélküli-re számítva, 1910-ben az összes évek közül a legcsekélyebb volt; 8¹/₂ napot tett ki, szemben az 1902. évi 10, az 1903. évi 14, az 1904. évi 18, 1905. évi 16, 1906. évi 14, 1907. évi 11¹/₂, 1908. évi 12, 1909. évi 9¹/₂-hez képest.

Egy az összes ipari ágakat és az egész évet összefoglaló munkahivatali statistika szerint a szakszervezetek közlése nyomán tagjaik ezrére 1910-ben 3.038 munkanélküli nap jutott. A megfelelő összeg 1909-re nézve 2.988 volt (1000 tagra).

Az orosz szakszervezeti mozgalom 1910-ben.

Az orosz szakszervezetek a sztrájküzdelmek hevében keletkeztek. 1907-ben, röviddel az egyesülési törvény életbelépte után az orosz szak-

szervezetek organizáló bizottsága Oroszlengyelország és Kaukasus kivételével és a szállítási munkások levonásával (25.000 tag), 652 szakszervezetet számlált 245.335 taggal. A megalakulás elég erős volt, de nem volt nagy az állandóság. Igazgatási zaklatások egyfelől, gazdasági válság és a munkások kimerülése és elkedvetlenedése másrésztől, egy csapást a másik után mértek a mozgalomra. A sok száz szakszervezetből és több mint kétszáz ezer szervezettől 1909 végéig alig maradt hirmondó. A szakszervezeti ellenőrző hivatalos bizottság időről-időre fel-feloszlatott, a mit csak lehetett. Az egyiket „tevékenység hiánya“ miatt, a másikat egyéb okból. Ennek daczára 1910-ben bizonyos újraéledés volt észlelhető, de azért stabilitásról még szó sincs.

A szakszervezetek tagjai csekély számuknál és gyengeségüknél fogva nem bocsátkozhattak bérharcokba.

A szakszervezeti mozgalom élén Pétervár áll. A pétervári szervezetek valamivel kedvezőbb létfeltételek közt élnek, mint a többi orosz városokéi. 1910-ben Pétervárt 17 szakszervezet állott fenn 7.000 taggal, 1906-ban negyvennégy volt 17.000 taggal. Megjegyzendő, hogy Pétervárott 710.000 szervezésre alkalmas munkás él. A következő érdekes táblázat a pétervári szakszervezeti mozgalom képét adja az 1906-tól 1910-ig terjedő időben. Az összeállítás csak a nyolcz legnagyobb pétervári szakszervezetre vonatkozik:

Szakszervezet	Az iparban foglalkoztatott munkások száma	Szakszervezeti tag				
		1906	1907	1908	1909	1910
Fém munkások . . .	70.000	4.500	4.252	4.580	3.925	4.815
Sütők	8.000	2.250	435	592	278	264
Textilmunkások . .	33.000	600	1.046	1.308	785	497
Könyvnyomdászok .	20.000	3.750	506	338	674	830
Famunkások	15.000	280	396	458	334	270
Aranymunkások . .	8.000	500	335	346	324	320
Könyvkötők	500	—	321	281	360	330
Bőrmunkások . . .	6.000	350	127	167	86	160

Moszkvában 1907-ben 46 szakszervezet létezett 48.000 taggal. A moszkvai kerületben 98 szakszervezet volt körülbelül 60.000 taggal. 1910-ben Moszkvában már csak 20 szakszervezet volt 3.500 taggal. A kerületben pedig már úgyszólván semmi sem maradt a szervezkedésből. Kolomnyeben és Tulában maradt meg a fém munkások szervezete, Tejkovban a szövőmunkásoké 122 taggal. Nyolcz moszkvai szakszervezet feloszlott tevékenység hiánya folytán.

Oroszország többi városában mintegy ötven szakszervezet volt.

Általában gyöngének mondható az orosz munkásszervezkedés és tekintettel az általános reactióra, a gazdasági coniunctura javulása daczára sem várható a viszonyok egyelőre való megváltozása.

A 8-ik német szakszervezeti congressus határozatai.

A Drezdában tartott congressus az elfogulatlan szemlélőre az erő és egyöntetűség benyomását tette. Az elnök bevezető beszédében méltán rámutathatott arra a haladásra, mely a szakszervezkedés terén a hamburgi congressus óta tapasztalható.

A szakszervezetekben tömörült munkásság száma már tetemesen túlhaladta a két milliót. A pénzügyi viszonyok szépen javultak. 1908-ban a központi szövetségek évi bevételei 48·5 millió márkát tettek, 1910-ben ezzel szemben 52·6 millió márkát.

Ezzel szemben megállapítható, hogy a vállalkozói szervezetek legalább is ily mérvben gyarapodtak.

A congressuson 386 jelen volt kiküldött 2,276.395 tagot képviselt.

A mi a congressus hozta határozatokat illeti, a következők emelendők ki:

A házi cselédek ügyére nagyobb gond fordítandó, mert szervezésük az egész munkásság érdeke.

Az otthonmunkát illetőleg kimondja a congressus, hogy a mennyiben élelmi és élvezeti cikkek előállítására körül jó tekintetbe, a háziipari termékek a szervezett fogyasztók szükségletkielégítéséből kizárandók. Egyebekben reformjavaslatok esetről esetre teendők meg.

A fegyintézeti készítmények tárgyában ajánljatik a szakszervezeteknek és fogyasztási szövetkezeteknek, hogy legjobb tudásuk szerint hasznosítsák a fegyintézeti termékek kizárására.

Érdekes az a határozat, a mely azt kívánja, hogy szállítási megbízásoknál és munkapályázatoknál a *szakszervezetek, tarifáik* és szokásos feltételeik elismertessenek.

A szakszervezeti tagok *szövetkezeti kötelezettségeit* illetőleg felújítatik a kölni 1905-iki congressus határozata, a mely szerint minden szervezett munkás tartozik a szövetkezeti eszmét tőle telhetőleg propagálni.

A bojkottot illetőleg kimondja a congressus, hogy szakszervezeti bojkott csak akkor mondható ki a fogyasztási szövetkezet által, ha a Generalkommission ez ügyben megkerestetik és az utóbbi által megkísérelt egyeztetés nem sikerül.

Új termelőszövetkezetek létesítése csak akkor helyeselhető, ha 1. egy kerület szövetkezeteinek közös termelésre való egyesüléséről, azaz egy oly munkaszövetkezetnek termelőszövetkezetté való átalakulásáról van szó, melynek tagjai szövetkezetek, 2. ha szakszervezetileg organisált munkások csoportjai által létesített ipari munkaszövetkezetekről van szó, mint az sikertelen sztrájkok esetén szokott előfordulni.

Egy szakszervezeti szövetkezeti segélypénztár létesítése tárgyában megbízott a Generalkommission, hogy a német fogyasztási szövetkezetek központi szövetségével egyöntetűen járjon el.

A német egyesülési jog és a német büntetőtörvény tervezete tárgyában is részletes határozat hozott, a melyben a congressus a büntetőtörvény revisiója alkalmából az egyesülési jog gyakorlását megnehezítő érvényben levő szabályoknak a büntető törvényből, az országos büntető jogokból, és a büntetőjogi melléktörvényekből való kiküszöbölését kívánja. Az egyesülési jog gyakorlásának szándékos megakadályozására a congressus büntető határozmányok felvételét követeli.

Az otthonmunkásvédelem és otthonmunkatörvény tárgyában a következő határozat hozott: A congressus azonosítja magát az 1904-diki otthonmunkavédelmi congressus elveivel és az 1911. évi január 12-diki német otthonmunkacongressus határozataival. Sajnálkozik a congressus azon, hogy az otthonmunkajavaslat a birodalmi gyűlésben halasztást szenvedett. Hibáztatja, hogy az otthonmunkakérdés rendezése a helyi hatóságokra bízatik, mert ettől az intézkedéstől keveset vár.

Kívánatosnak tartja, hogy a bérkérdés törvényesen szabályoztassék. Ehez szükségesek a következő intézkedések:

1. Munkabértarifák kifüggesztendők azokban a helyiségekben, a hol otthonmunka kiadatik.

2. Bérkönyvek és bérbárczák adandók a munka szállításakor a bérek és levonások pontos feljegyzésével.

3. Tilalmazandó a szállított nyersanyagok és anyagok felszámítása, kívánatos a paritásos munkabérhivatalok felállítása minimális bérek statuálásával. Tiltakozik a congressus az ellen, hogy az otthonmunkások a birodalmi munkásbiztosításból ki vannak rekesztve. Felszólítja az otthonmunkásokat, csatlakozzanak a szakszervezeti mozgalomhoz, a szakszervezeteket pedig, hogy támogassák az otthonmunkások ebbeli törekvéseit.

A munkásbiztosítás és munkásvédelem tárgyában a congressus úgy vélekedik, hogy alaptalan a vállalkozói köröknek amaz állítása, hogy az ipar a szocialpolitika terén való további igények kielégítése esetén versenyképességét elveszitené. A munkásbiztosítás terhe a gyártmány árához arányítva csekélyek és messze mögötte maradnak azon államok magasabb munkabéreinek, a mely államok a Németbirodalom főversenytársai, egészen eltekintve attól, hogy a munkásbiztosítás a külföldön mindinkább terjed és ezzel a külföldi iparok hasonló terheket viselnek.

A maximális munkanap behozatala, a gyermekmunka és éjjeli munka tilalma, a munkásnők védelme, nemhogy lenyomná a munkateljesítés képességét, sőt munkára alkalmasabb és értelmesebb munkáselemet teremt.

A nők jogi állását illetőleg a congressus felújítja 1908. évi határo-

zatát, a mely szerint minden alkotandó törvény egyformán vegye tekintetbe mind a két nemet.

A munkaközvetítés munkanélküliek támogatása terén a következő tartalmú resolutio hozatott: A munkanélküliekről való gondoskodás állami feladat, a mely csak úgy hajtható végre, ha rendes munkanélküli statistika készül, ha rendszeres munkaközvetítés folyik, mind a két irányban konkrét javaslatok tételnek.

A magántisztviselőknek a gazdasági életben elfoglalt helyzetével is foglalkozik a congressus és kimondja, hogy helyzetük javulását csak a szakszervezeti mozgalomhoz való csatlakozástól várhatják. Az a körülmény, hogy a munkások fölé vannak rendelve, nem jelent akadályt, vagy legfeljebb ideiglenes és idővel könnyen elsimítható akadályt.

A szakszervezeti művelődésügy és könyvtárügyet is felvette tárgysorozatába a congressus és részletes programot ad.

A német szakszervezeti kartellek 1910-ben.

A német szakszervezeti kartellek, melyeknek immár tizesztendős statistikáját birjuk, 1910. év végeig 684-re szaporodtak fel, a mult évvel szemben tehát harmincz kartellel van több. A 656 kartellról készült statistikából (Statistische Beilage des Correspondenz-Blatt No. 4, 1910) a következő fontosabb adatok közölhetők. E 656 kartellhez 8.883 szakszervezet csatlakozott, a melyeknek összesen 1,892.752 tagjuk volt. Ezek közt van a Generalkommissionhoz csatlakozott központi szövetségeknek 8.852 Zweigverein-je 1,884.773 taggal. Ez utóbbiaknak száma 32-vel és tagjaiknak száma 272.325-el szaporodott. A kartellstatistika a központi szövetségeknek nem minden Zweigverein-jét és tagját mutatja ki. Egy részük ugyanis nem csatlakozott a kartellekhez, aztán olyan helyeken is laknak tagok, a hol még kartellek nincsenek. A kartellstatistika alapján azt a határozott következtetést lehet vonni, hogy a központi szövetségek 1910. végén elérik a kétmilliós tagállományt. A központi szövetségeknek kartellekhez nem csatlakozó Zweigverein-jei 330-ról 309-re apadtak.

A kartellbe lépő egyesületek számának emelkedése onnan ered, hogy apró községek csatlakoznak mind nagyobb számmal.

A kartelleknek első sorban agitatorius feladataik vannak. Tartatott 1910-ben 2.500 általános és 1.248 szakmabeli gyűlés. A munkásnők agitációs bizottságainak száma 29-ről 25-re ment vissza, ezzel szemben a női bizalmi személyek száma lényegesen emelkedett, még pedig 48-ról 80-ra.

128 kartell összesen 133 statistikai vizsgálatot végzett. 9 esetben ezek a vizsgálatok bér- és munkaviszonyokra vonatkoztak, 42 esetben

a munkanélküliség mérve kuttattatott. 82 kutatás egyéb munkásviszonyokra vonatkozott. 1909-ben 171 statisztikai vizsgálat volt.

A munkásvédelmi határozmányok ellenőrzésére fennálltak 1910-ben a következő intézmények: 139 helyen panaszfelvevő bizottságok működtek iparfelügyeleti kérdésekben, 48 helyen léteztek bizottságok, melyeknek feladata volt a munkaadó által adott természetbeni lakás és ellátás elleni küzdelem, 328 helyen léteztek építőmunkásvédő bizottságok.

A kartellek mindinkább növekedő mértékben fejlesztik a munkásság művelődési törekvéseit. 496 kartell tartott fenn közös könyvtárakat (1909-ben 464) és 71 (1909-ben 54) rendezett be olvasószobákat. Művelődési választmány működött 292 helyen (1909-ben 272) és az ifjusági bizottságok száma 293 volt (1909-ben 284).

Szakszervezeti házak 53 helyen léteznek. Munkásszállókat saját regieben 28 kartell tartott fenn. Ezek rendszeren szakszervezeti házakkal kapcsolatban vannak. Utazó munkások számára 307 magánvendéglő állott rendelkezésre állandó felügyelet mellett. A kartellek 98 helyen tartottak fenn munkástitkárságokat, 203 helyen jogi tanácsadót.

Bevételeit és kiadásait 648 kartell állította össze. Ezeknek jövedelme állott a következőkből: Tandíjak: 733.614 márka, sztrájkgyűjtések: 660.217, egyéb bevételek vigalmakból stb. 393.534 márka. Összesen 1,787.365 márka. Ezen bevétellel 1,701.602 márka kiadás áll szemben, a mely a következő főtételekre oszlik: agitáció 104.205, munkásképviselek választása 34.967, statisztikai munkálatok 4.427, munkásszállók, munkaközvetítés 26.534, munkástitkárságok és tanácsadók 222.519, könyvtárak, olvasószobák 74.708, sztrájk támogatás 669.607 márka (a kartellpénztárakból 23.447), kezelési kiadások (személyiek, tárgyiak) 181.737, egyéb kiadások 283.948 márka.

A szabadszervezetek kartelljain kívül a Hirsch-Duncker-féle szervezetek helyi egyesületekben is működnek, melyek helyi szövetségeknek mondatnak, valamint keresztény szervezetek kartelljei. Mindkét fajta szervezet eddig elkerülte, hogy összefoglaló kutatást közölt volna tevékenységéről és helyi szerveiről. A socialdemokrata kartellalkalmazottak összeállítása szerint 1910-ben 171 helyen léteztek a Hirsch-Duncker-féle szakszervezeteknek és 158 helyen a keresztény szakszervezeteknek kartelljei. A keresztény kartellek legújabb jegyzéke 214 címet mutat ki. A mint ezideig fentiek megállapították 131 Hirsch-Duncker-féle helyi szövetségben 601 helyi egyesület és 119 keresztény kartellben 716 szakszervezet egyesült. 28 helyen létezik Hirsch-Duncker-féle munkástitkárság vagy jogi tanácsadó. A Hirsch-Duncker-féle szervezetek szövetsége által kiadott áttekintés szerint 1910-ben ez a szövetség 10 munkástitkárságot, 31 jogi tanácsadót és 19 tudakozót tartott fenn.

Az olasz szakszervezetek harmadik congressusa.

A confederazione del lavoro az idén tartotta harmadik congressusát Paduában. Ezen szervezkedés története felette érdekes. Ez idő szerint Olaszországban több mint 800.000 munkás van szervezkedve és különösen az utolsó években emelkedett az organisált munkások száma. Hogy a szervezkedés nem olyan mérvben történik, mint nyugaton egyebütt, annak a sajátságos olasz viszonyokban kell okát keresni. Ugyancsak nagy szerepet játszik ama körülmény, hogy a szervezetek különböző irányokhoz tartoznak. Például a forradalmi munkásszervezet is jelentékeny erőt képvisel. Mig a reformisták erős szövetségek alkotását kívánják, a syndicalisták a helyi szervezkedést óhajtják és küzdenek a központi szervezetek ellen, az előbbieket a magasabb járulékokért küzdenek, utóbbiak az ellenkezőt akarják és a fegyelmezett harczok ellenzői, a mennyiben a munkások szolidaritását többre becsülik. Látnivaló, hogy a reformizmus nagyobb mértékben halad, mint a syndicalismus és ez utóbbit különböző országrészekben teljesen megfosztotta hatalmától. 17 szövetségi congressus közül 13 felemelte a járulékokat, jeléül annak, hogy milyen irányú szervezkedést tartanak czélszerűbbnek.

Az Ufficio del lavoro egy statistikai kimutatása szerint Olaszországban összesen 5.671 szervezet van 843.811 taggal, 98 munkáskamara 3.834 sectióval. A confederazione del lavoro statistikája szerint 1910. évi január hó 1-én 26 ipari szövetség létezett 155.150 taggal, e mellett, mig a földmunkások szövetsége 150.000 taggal. A szervezetek tagsági díjai havi 10 cent és 5 lira közt váltakoznak.

A rendelkezésre álló statistikai táblázatokból látható, hogy ama tulajdonképeni tagok száma, a kikért járulék fizettetett a confederazione del lavoronál, 1910-ben összesen 302.400-at tett ki, a kik közül 154.275 szövetségekben és 147.795 munkáskamarákban vannak szervezve, 330 egyes egyesületekben. Olaszország összes munkásságának ez a szám 3·9 százalékát jelenti. A pénztári jelentés azt mutatja, hogy a főpénztár bevételei 1910-ben 36.636·52 lírát, a kiadásai pedig 31.723·31 lírát tettek ki. Az ellenállási pénztár bevételei 1910-ben 155.884·49 lírát, kiadásai 155.806·98 lírát mutatnak.

A congressus főfigyelmét a beszámoló jelentésekre fordította. A jelentés-tétel a páduai congressuson három napot vett igénybe.

A confederazione del lavoro reformistákból, köztársaságiakból és forradalmiakból áll. Utóbbiak küzdöttek a jelentés elfogadása ellen. A confederazione munkája nem elég anarchistikus nekik. Elitelték a vezetőséget, hogy a mult évi vasutasmozgalom, a Ferrer affaire és a csárfogatás alkalmával az általános strájk ellen volt. A jelenvolt vasutasok is a syndicalista irány hivei lévén, ezen támadást erősítették.

A republikánusok sem akarták tudomásul venni a jelentést, több agitációt akartak a szabadgondolkodásért és egyéb politikai ügyekért.

A jelentések végül többséggel elfogadtattak.

A szakszervezeti központ alapszabályreformtervezettel állott elő. Az előadó rámutatott ama körülményre, hogy a szervezet úgy fog fejlődni Olaszországban is, mint egyebütt, azaz a központi szövetségek fejlődnek mindinkább és a szakszervezeti mozgalomban minden többi szervezeti forma jelentőségéből veszít. A reform a központi szervezet erősítését célozza. A syndicalisták erősen küzdtek az alapszabályreform ellen, a munkáskamarákat akarják vezető helyen széles hatáskörrel hagyni. A javaslat elfogadását nem tudták megakadályozni és elhatározatott, hogy a mezőgazdasági munkások évi járuléka felemeltetik 5 centről 10-re és alapelvül a következő principium fogadtatott el: Az országos központhoz azon organisatiók is csatlakozhatnak, a melyek számára nem létezik ipari szakszervezet. Áll ez a szabály a munkáskamaraakra is. A választmány áll szakszervezetek és munkakamarák képviselőiből, a munkakamarák kiküldöttei azonban csak azokat a tagokat képviselik, a kik a nemzeti szövetséghez nem csatlakozvák. A szövetségek 10.000 tagonként egy képviselőt küldenek. A munkakamaráknak az üléseken csak consultativ szavazatuk van.“

Fontos pontja a congressusi napirendnek: a „szakszervezeti mozgalom és a szövetkezetek“. Az előadó szerint a szövetkezetektől, ha még oly jól vannak is fundálva, mint az olaszok, nem lehet várni sohasem a társadalmi kérdés megoldását; megrójjá ama létező szövetkezetek elveit, a melyek kizsákmányoló vállalatokká fajultak el, azonban mégis munkásszövetkezeteknek mondják magukat. E pont körül is harcz volt a syndicalistákkal, azonban a congressus megbizta a központot, hogy dolgozzon ki egy szabályzatot a confederazione del lavoronak a szövetkezetekkel szemben elfoglalandó álláspontját illetőleg. A fővezetőség székhelye Torinóból Milanóba helyeztetett át.

Francia szakszervezeti tanácskozmány.

Az idén nyáron folyt le a második e fajta gyűlés, a melynek tartása a marseillei congressuson határozottatott el olyan évekre, a melyeken congressus nem lesz. A conferentián részt vesznek a szakszervezetek és munkástőzsdék vezetőségeinek kiküldöttjei és olyan administratív és egyéb kérdéseket kell elintézniök, a melyeket a szakszervezeti congressus utal elébük. Ezúttal 44 szakszervezet és 102 munkástőzsdé képviseltette magát.

A napirend első pontja az aggkori biztosításról szóló törvény

végrehajtásával szemben való állásfoglalás volt. A conferentia azt kívánja a szervezett munkásságtól, hogy akadályozza meg végrehajtását.

A napirend második pontja a munkaidő megrövidítése és az „angol munkahét“ behozatala volt, a mely utóbbi alatt a munkahétnek szombat délben való befejezését értik. Az elfogadott resolutio lényegileg megismétli az utolsó congressus vonatkozó határozatát. Említésre érdemes a bourgeois 1904-iki szakszervezeti congressuson elhatározott taktikának végleges feladása. E szerint történetesen általános sztrájkot kellett volna folytatni a 8-órás munkaidő teljes eléréseig. A conferentia teljesen magáévá tette a reformisták akkori indítványát, a mely szerint a „szakmabeli lehetőségeket figyelembe kell venni“ és a szakszervezeteknek meg kell hagyni a legmesszebbmenő cselekvési szabadságot. Ezen a két ponton kívül a conferentia alapszabálmódosításokat tárgyalt.

Ujabb szakszervezeti mozgalom Németalföldön.

A hollandiai szakszervezetek szövetségének titkára, van der Tempel, érdekes könyvet irt, a melyből azt látni, hogy az ottani szakszervezetek virágoznak.

1906. évi január hó 1-én a szakszervezetek szövetségéhez 11 tartozott 18.960 taggal. A fejlődés azóta következőleg alakul:

1906 január 1-én	11 szervezet	18.960 taggal
1907 „ „	18 „	26.227 „
1908 „ „	25 „	32.270 „
1909 „ „	32 „	36.623 „
1910 „ „	34 „	40.628 „
1911 „ „	36 „	44.120 „

1911. évi január hó 1-je után csatlakozott még a vendéglői alkalmazottak szövetsége, a rotterdami tengerész-szövetség, a könyvnyomdász-szövetség 4.000 taggal és egy helyi famunkásegylet. A női tagok száma volt:

1907 január 1-én	1.499
1908 „ „	1.837
1909 „ „	1.956
1910 „ „	2.261
1911 „ „	2.472

Ezek közül csak a gyémántmunkás-szövetséghez tartozik 1.280 női tag, míg 549 a szabók és confectiósok szövetségére és 591 a textil-ipariakhoz.

Az egyszer csatlakozott szervezetek egyike sem vált külön, ellenben 6 szervezet beolvadt másikakba, a mi haladásnak tekintendő.

A tagszaporodás sem annak köszönhető főképen, hogy új szövetségek csatlakoztak, hanem ama körülménynek, hogy az egyes szervezetek erősödtek.

Csak a gyémántmunkások gyarapodása lassú, mert ez a szakma már régóta teljes mértékben szervezve van.

A hollandiai szakszervezeti szövetség erősödése akkor látszik tisztán, ha az egész szakszervezeti mozgalmat tekintjük. A holland birodalmi statisztikai hivatal kimutatásai szerint 1906. év végén Németalföldön 2.193 munkásszakegylet volt 128.845 taggal. Ekkor a szakszervezeti szövetségnek még csak 26.227 tagja volt, azaz a mi a fenti szám 20,35 százalékának felel meg. 1910. évi január hó elsején Hollandiában 2.253 szakegyletet olvastak össze 143.850 taggal, a mely tagszámból 40.628, vagyis 28% esett a szakszervezetek szövetségére. Azóta pedig ez a számarány még inkább a szakszervezeti szövetség javára módosult.

A legerősebb organisatio a gyémántmunkás-szövetség a maga 10.000 tagjával. Ennek volt 1911-ben 811.500 forint bevétele, 300.000 forint kiadása, 1911. évi január hó 1-én: 1,277.279 forint pénztári állománya. Az 1910. év, meglehetősen nyugodt és küzdelemmentes lévén, igen kedvezően zárult.

Ezután következik a községi munkások szövetsége 4.198 taggal, a szivarmunkásoké 3.326, az ácsoké 3.046, a vasutasok és közuti vasutasoké 2.513, a textilmunkásoké 2.409 és a fémmunkásoké 2.394 taggal.

Az összes szervezetek közül Amsterdamban tartózkodik 17.750, Rotterdamban 4.618, Hágában 2.703, Enschedeben 2.165 és Whrechtben 1.205.

Szép fejlődést mutat a modern szakszervezetekben a köztámogatás ügye. Betegsegélyezésre fordítottak 1910-ben 86.323 forintot, munkanélküliek támogatására (7 szervezet) 13.866 forintot. Saját foglalkozási ághoz tartozóknak kifizettetett sztrájksegélyre 29.652 forint, egyéb sztrájkok támogatására 13.211 forint.

Az egyes szakszervezetek pénzügyei azért nem túlságosan kedvezők és még sok megerősödésre szorulnak. A gyémántkőszőrülő munkásokon kívül még a szivarkészítők és ácsok rendelkeznek nagyobb alapokkal. A tagsági járulékok 6 cent (kb. 12 fillér: a földmunkásoknál) és 1 forint (valamivel több mint 2 korona: a gyémántkőszőrülő munkásoknál) közt váltakoznak. Ezek a járulékok az előző évekéihez képest elég magasnak mondhatók.

A létező 36 szervezet közül 33-nak van saját szaklapja, a melyek közül 5 hetenként és 18 félhavonként jelenik meg. 24 organisatio nemzetközi kapcsolatban is áll.

A hollandi szakszervezeti mozgalom jó egyetértésben áll és együtt is működik a socialdemokrata párttal, a nélkül, hogy organisatorius összeköttetés léteznék közöttük, és feladná önállóságát.

A magyar szakszervezeti mozgalom.

Szakszervezeti mozgalom Magyarországon 1907–1910. A magyarországi szakszervezeti tanács jelentése. Budapest, 1911. 8° (39) Világosság könyvnyomda r.-t.

A szakszervezeti tanácsnak most közzétett jelentése tulajdonképen az utolsó három esztendő mozgalmait ismerteti, de igen helyesen, hosszabb időre is nyújt visszapillantást, melyből a szakszervezeti mozgalom fejlődése megítélhető. A közölt kimutatás szerint az utolsó tíz esztendő folyamán a magyarországi szakszervezetek taglétszáma a következő volt:

Év	Taglétszám	Év	Taglétszám
1901	9.999	1906	129.332
1902	15.270	1907	130.120
1903	41.138	1908	102.054
1904	53.169	1909	85.266
1905	71.173	1910	86.478

A tagok létszáma így 1907-ben volt legmagasabb. A következő évek rohamos hanyatlása az 1907. év végén kitört gazdasági válságnak, a koalíciós kormány szakszervezetellenes politikájának és a munkaadó szervezetek megerősödésének tulajdonítandó. Az utolsó évek kedvezőtlen számadatai dacára is azonban meg lehet állapítani, hogy a szakszervezeti mozgalom nálunk már teljes mértékben megtartotta bevonulását a munkásság körébe. Igaz, hogy ma még főként egyes iparágak munkásai tartoznak a szervezetek kötelékébe, míg más iparágakból alig néhány van szervezve, a kezdet azonban már kétségtelenül megvan, sőt egyes szervezetek mint hatalmi tényezők is jelentős szerepet játszanak. Csak megemlítjük, hogy a jelentés szerint Magyarországon 1910-ben 52 szervezet állott fenn, de a tagok felénél több (49.070) mindössze négy iparághoz tartozott.

Az 52 szervezet összes bevétele 1910-ben 1,792.027 korona, kiadása 1,645.508 korona volt. Ez a kiadás tételenként következőleg osztott meg:

Munkanélküli segély	313.539·13 korona
Utassegély	34.334·93 „
Rendkívüli segély	23.875·34 „
Jogvédelem	21.106·13 „
Oktatás és szaklap	86.378·90 „
Betegsegély és temetkezési járulék	247.355·52 „
Özvegy-, árva- és rokkantsegély	140.638·23 „
Kezelési és beruházási költség	494.580·15 „
Központi irodák és budapesti szervezetek lakbére	534.173·98 „
Agitáció és nyomtatványok	993.722·04 „

Összesen . . . . . 6,818.329·34 korona.

A bevételek és kiadások, a kifizetett munkanélküli-, uti- és tartózkodási segélyek, valamint a pénztári állomány szervezetenként is részletezve vannak.

Egyik legfontosabb része a jelentésnek a „Gazdasági harcok“ című fejezet. Ez a fejezet közli ugyan a sztrájkokban és kizárásokban résztvett munkások számát, beszámol a munkabéremelés és a munkaidő-
rövidítés terén elért eredményekről, teljes képet azonban a gazdasági
harcokról mégsem nyújt. Egyrészt nincsenek különválasztva a sztrájkok
és kizárások eredményei, másrészt nincs szembeállítva a munkabéreme-
lések összegével az eredeti munkabérek összege, a munkaidőrövidíté-
sekkel pedig a régebbi óraszám. Így az alábbi két táblázat csak részben
használható:

	Sztrájkok s z á m a	Kizárások	Résztvett munkások száma	Vesztett munka- napok száma
1905	346	36	58.512	1,839.235
1906	652	70	60.780	1,019.399
1907	488	133	44.276	1,825.483
1908	251	71	19.414	410.442
1909	181	32	13.419	418.488
1910	162	27	20.884	367.612
		Munkabéremelést nyert munkások száma	Munkaidőrövidülést nyert munkások száma	óra
1905	39.798	3.084.183	32.418	60.038
1906	79.333	6,639.066	65.115	63.097
1907	75.282	5,679.943	19.587	13.962
1908	7.415	415.445	5.333	4.246
1909	10.140	665.989	5.557	3.066
1910	26.664	2,251.296	16.324	6.523
	238.612	18,732.922	144.334	150.932

Együtt ez a két táblázat azt mutatja, hogy a sztrájkok és kizárások száma, valamint azok intenzitása 1906-tól kezdve állandóan hanyatlóban volt és csak 1910-ben mutatkozott ismét némi emelkedés. Ez is, mint a szervezetekbe tartozó tagok száma, az általános gazdasági helyzettel függ össze.

A jelentés további része a szakszervezeti tanács működését, a közös ellentállási alap létesítését, a közös jogvédelmet és a vidéki szakszervezeti bizottságok létesítését ismerteti. Ezek jórésztben csak tervek, mert kellő anyagi erő híján nem voltak egészen megvalósíthatók. Egyáltalán a jelentés nagyon panaszkodik a szakszervezeteknek rendelkezésére álló anyagi erő elégtelensége miatt. A tagdíjak ugyanis olyan időben állapították meg, mikor a nagy bérharcok a szervezeteket nem állították olyan nehézségek elé, mint például 1906-ban. A magyarországi munkásság szellemi nivója és csekély anyagi ereje pedig nagy akadálya a tagdíjak fölemelésének. A jelentéshez az idén az áttekintés megkönnyítése céljából graphikonok is vannak csatolva. Összeállítás dolgában ez a jelentés az előző esztendiekkel szemben lényeges haladást mutat.

Árstatistika. I.

A világjelenséggé vált drágaság mind hatványozottabban foglalkoztatja nemcsak nálunk, hanem az egész külföldön is a tudományt s a gyakorlati életet egyaránt. Lehetetlen azonban észre nem venni, hogy úgy a kérdés megítélésében, mint a megoldására irányuló törekvésekben némi bizonytalanság sőt nem egyszer tájékozatlanság uralkodik. A drágaság fogalmi meghatározása körüli zavarról nem beszélve, megállapítható, hogy a tudomány általában véve nincs tisztában a jelenség mérvével, az előidéző okokkal és tényezőkkel, tehát következményeit illetőleg is csak bizonyos sejtelemben él; a gyakorlati élet pedig hiányozván a megfelelő támasz, csak természetesen, ha legtöbbször tanácstalanul áll a kérdés megoldásával szemben s nehezen vagy alig tud kieszelni oly módozatot, illetve eszközöket, a melyekkel, ha gyökeres változást nem is tud előidézni, legalább, a mennyiben erre tényleg szükség van, enyhíthet a viszonyokon. Ezzel a helyzetet uraló általános határozatlansággal van szoros összefüggésben az a tény is, hogy a jelenségnek nagyon egyetemes volta daczára, elbirálásában nem annyira az általános, hanem jóval inkább a részleges szempontok jutnak jelentősebb szerephez. Figyelemreméltón mutat rá erre *Ashley* az árak emelkedéséről szóló cikksorozatában¹⁾. Hivatkozik az amerikai viszonyokra, a hol a tröstöket teszik felelőssé a drágaságért, majd a német szocziáldemokraták állásfoglalására, a kik az élelmiszerek nagy áremelkedését kizárólag a a védvamos politikára háritják át. Anglia ma is a szabadkereskedelemnek a hive, a tröstök sem hatalmasodtak el itten, mégis érezhető a drágaság, nyilvánvaló bizonyítékaként annak, hogy általános, az egész világ-gazdaságot érintő okoknak kell közreműködniök, ezeknek a megállapítása legfontosabb s csak azután jöhetnek figyelembe a részlegesen ható tényezők, a melyeknek bizonyos — bár mindenesetre kisebb jelentőségű — szerepe el nem vitatható.

¹⁾ A „*The Evening News*“ 1910. évi okt. 3—7., 10—12. számaiban jelent meg s német fordításban a Schnoller-féle *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* stb. 1911. évi 2-ik füzetében.

A nagy elvi kérdések azonban az egész jelenség elbirálásában kevés helyen maradtak annyira tisztázatlanul, mint mi nálunk. A sok tanácskozás s a kérdésnek a tudományos irodalom részéről való tárgyalása daczára tiszta, objectiv képet a helyzetről alkotni nem vagyunk képesek. Egyetemesebb szempontból s itt is leginkább csak az aranytermelésre, illetve a pénz értékváltozására szoritkozva, alig egy-ketten foglalkoztak az áremelkedéssel, különben a vitába beleszóltak a politikai szenvedelmek, mint a fővárosi enquête-n a szerb marhabehozattal kapcsolatban, vagy pedig a jelenség komplexumából kiszemeltetett egy-egy részletkérdés, mint a húsárak, vagy a mi még általánosabb volt, a különböző gazdasági s társadalmi irányzatok önérdekeiket követve egy-egy másodlagos okot kiragadtak s ezt állították oda az áremelkedés egyedüli előidézőjéül. Önként értetődő tehát, ha így a drágaságnak megvitatása az élelmiszerek vagy ezek egyes csoportjain túl nem tudott terjeszkedni s minden árfokozódás tisztán külön-külön a nagybirtok, a a vámpolitika, a folytonos sztrájkok s munkabérek emelkedése, a közvetítő kereskedelem stb. számlájára iratott. A szélsőségeket mi sem jellemzi jobban, minthogy voltak olyan állásfoglalások is, a melyek viszont tagadták például a munkabér és áralakulás közötti összefüggést, avagy a drágaságot az őrlési forgalom megszüntetésében találván egyedüli okát, annak visszaállításával megoldottnak vélték, avagy egyedüli panaceaként az élőállatbehozatalnak a Balkán felől való megengedését javasolták. Tagadhatatlan, ha e tényeket bonczkés alá vesszük, a legtöbb kapcsolatba hozható az élet megdrágulásával, a mint azonban azok kezeltettek, inkább a merkantilista és agrarista, sőt nem egyszer a kapitalista és socialista áramlatok s érdekcsoportok kiélesedett harczává vált. Nincs tehát mit megütközni lly körülmények közt azon sem, hogy a kérdés általános okainak kiderítése elhomályosult s ezzel együtt a gyakorlati megoldásra vonatkozó elfogadható javaslatok sem igen láthattak napvilágot. De nem a mi feladatunk e tények messzebbmenő birálatába bocsátkoznunk, bennünket ez elkalommal inkább csak annak megállapítása érdekel, hogy a viszonyok ily alakulásába nem volt-e valamely különös körülménynek jelentősebb befolyása.

Nem rejlik talán abban tévedés, ha úgy minálunk, mint nem egy külföldi államban is a vélemények erős szétágazását, valamint az áremelkedést előidéző részleges tényezőknek előtérbe nyomulását annak tudjuk be, hogy a gazdasági élet épen az áralakulással való vonatkozásaiban ez idő szerint még nagyon is ismeretlen terület. Az elmélet igen szépen körvonalozza azokat a feltételeket, a melyek alapján az árak létrejönnek, ezeknek tényleges befolyása azonban inkább csak sejtett, mint tudott dolog. A statistika, mely hivatott volna ez irányban

felvilágosítással szolgálni, édes-keveset nyújt. A termelés és fogyasztás mérvéről, mindkettőnek különösen az utolsó évtizedekben végbement nagyarányú átalakulásáról s fejlődéséről, a termelőképeség és a népesség ereje, illetve a termelés és fogyasztás közötti viszonyról, a termelési költségek szerepéről, de csak önmagában véve a nyers árakról adataink alig vannak. Következésképpen ez elsősorban annak, hogy a statistika munkásságát egész a legújabb időkig javarészt a népességi viszonyok szemmel kísérése képezte. Ma azonban erős irányváltás észlelhető, folyton szorosabb kapcsolatba törekszik jönni a statistika a gyakorlati élettel s ezzel megfelelő arányban vonja vizsgálódása körébe a gazdaság- s socialpolitikai jelenségeket. Így válik ezután nemcsak a multnak bírálataivá, hanem a jelen problémák megoldását célzó törekvések kezdeményezőjévé, az állam és társadalom erre irányuló munkásságának hatalmas támogatójává.¹⁾ Viszont azt sem szabad feledni, hogy a gazdaság- és socialpolitikai jelenségek sokkal bonyolultabbak és szövevényesebbek, mintsem hogy azokat egy csapásra statistikai megfigyelés tárgyává lehetne tennie. Óriási nehézségekkel kell megküzdeni e téren s ma az ez irányban folyó munkálatok inkább csak kísérletek, mint végleges megállapodások.

Ez a folyamat érvényesül a maga teljében az árstatistikánál is. A drágaság egyszerre igen aktuálissá tette a kérdést s a tényállás az, hogy alig van egy-két állam, a mely megfelelő, az áralakulás kérdésének megítélésére alkalmas anyaggal rendelkeznék. Érdekes azonban, hogy a mint fokozódó jelentőséghez jut a drágaság, majdnem mindenütt megindulnak bizonyos lázas izgatottsággal és pedig kettős irányban az árstatistikai munkálatok. Egyik fő-törekvés lesz az utolsó évtizedeket megvilágítani az áralakulás szempontjából. Ennél jelentősebb azonban az a munkásság, a mely a multnak hiányain s mondjuk hibáin okulva, az egyes államok árstatistikáinak reformálásában nyilatkozik meg, a jövőre nézve megbízható alapot keresve egy oly fontos gazdaság-társadalmi jelenségnek, mint az áralakulásnak elbírálására. E világszerte kifejezésre jutó, de a mi sajátos viszonyaink között még fokozottabb közszükséglet kielégítésére törekvő mozgalomtól vezéreltetve látott hozzá a mi hivatalos statistikánk is egyrészt az elmúlt évtizedek anyagának összehordásához, másrészt az árstatistikának teljes reformjához.

Arra nézve pedig, mily fontos érdekek fűződnek egy minden tekintetben alapos és megbízható árstatistikához, legyen elégséges hivatkozni arra, hogy támaszra lel benne a fogyasztás, a termelés, az állam és társadalom egyaránt. Csak az életszükségleti cikkekre terjedve ki, a

¹⁾ A statistika ez irányváltásáról lásd „Munkásügyi Szemle“ f. hó 25-iki számában: *Reflexiók egy angol socialstatistikai kiadvány körül* cz. dolgozatomat.

fogyasztó ez alapon tájékozódhatik szükségleteinek a fizetőképességével arányban álló fedezéséről, megszerkesztheti reális formában budgetjét, a termelés csak így nyerhet tájékozást a piacz kívánalmairól, a kínálat jobban igazodhatik a kereslethez, valamint az őstermelő, iparos, kereskedő stb. maga is egészen tisztában lehet, hogy az élelmiszerárak mily irányban befolyásolják a termelési költségeket, az állam és társadalom pedig megkapja biztos alapját ama munkásságának, illetve az első ama törvényhozási és kormányzati intézkedéseinek, a melyek a népesség élelmezésével szoros összefüggésben vannak. Csak természetszerű, hogy nagy előnyére válik az árstatistikának, ha az élelmiszereknél nem állapodik meg; sok oly egyéb nyerstermény, továbbá egyes minőségi fokozatokban erősen el nem térő iparcikk van, a melyek árismerete nagy-jelentőségű a termelés irányítása, iparfejlesztési actióknak hatásosabbá tétele, vámpolitikaí kérdéseknek helyes megoldása stb. végett. Nehéz kérdés csak azoknak az elveknek megállapítása, a melyek szerint ily adatgyűjtés végrehajtható s a melyek alkalmazásával megvannak a legmesszebb menő biztosítékok arra nézve, hogy a begyűlt s feldolgozott adatok tényleg alkalmasak a gazdasági s társadalmi életviszonyoknak a valóságot eléggé megközelítő felfogására, megítélésére.

Mindezek alapján csak örömmel üdvözölhetjük, hogy hivatalos statistikánk is teljes erővel munkához látott s keresi azokat a feltételeket, a melyek segélyével a magyar árstatistikát biztos alapokra fektetheti. Helyeselni lehet azt az eljárást is, hogy mielőtt kész tervekkel lépett volna elő, értekezletre hívta össze azokat a hatóságokat és intézményeket, a melyek a legkülönbözőbb formában kapcsolatban lévén az étellel, legalkalmasabbak ama módozatok s eszközök megjelölésére, helyesebben elbírálására, a melyek ily irányú munkásságnak eredményességét biztosíthatják.¹⁾ A reform ismertetése előtt nem lesz céltévesztett dolog egy pillantást vetni azokra az eredményekre, melyeket az árstatistika az egyes államokban elért. Annál is inkább kívánatos ez, mert a drágaságról folyt vitában majdnem teljesen nélkülöztük a komoly bizonyítási anyagot s legtöbbször így a vallott felfogások is esetlegességeken alapultak. Lesz alkalmunk ily módon továbbá nemcsak az élelmiszerekre szorítkozva valamely képet alkotni az áralakulásról, valamint ennek kapcsán tudomást szerezni oly mozzanatokról is, a melyek a drágaságot a szokásostól egészen elütő megvilágításban, vagyis nem feltétlenül mint bajt, hanem ellenkezőleg, mint gazdasági fejlődésbeli jelenséget mutatják be. Ugyancsak a szükséghez képest értékesíteni kívánjuk azokat a tapasztalatokat

¹⁾ Folyó év november hó 3-án tartatott meg az értekezlet Vargha Gyula min. tanácsos elnöklete alatt a m. kir. központi statistikai hivatalban. Előadó e sorok írója volt.

is, a melyeket a külföld már eddig úgy az árstatistikai adatgyűjtés teljesítése, mint az adatfeldolgozás közül szerzett.

Áradatak gyűjtése igazában véve az újabb, sőt a legutolsó idők sajátossága. A régibb korok sincsenek azonban teljes hiányával az árjegyzéseknek s egész az ókorig visszamenve sikerült a gazdaságtörténelemnek ilyenek felfedezése, a melyek nem egyike nemcsak igen érdekes, hanem határozottan tanulságos bepillantást nyújt az akkori gazdasági életviszonyokba. Boeckh „Staatshaushaltung der Athener“ című munkájában sok áradatot tartalmazó feljegyzést közöl. Nem rég Egyiptomban találtak hasonló anyagot a ptolemei és római időkből. Egyike különben az ókorra vonatkozó legérdelemlegesebb okmányoknak Diokletiósnak 301-ben kiadott edictuma teljes czímben „Edictum de pretiis rerum venalium“, melynek gazdasági és történeti jelentőségével igen behatóan foglalkozott Bücher.¹⁾ Jellemző, hogy kiadását az összes élelmiszükségletekben megnyilatkozó általános s az aratástól független áremelkedés, vagyis drágaság tette szükségessé. Figyelemreméltó az is, hogy nemcsak árakat, hanem munkabéreket is tartalmaz s így annál tartalmasabb árstatistikát nyújt az edictum. Az ártételek dénárookban vannak kifejezve, de nem az előbbi idők ezüst-, hanem rézdénárookban, a mi akkor úgylátszik egyedüli pénzforgalmi eszköz volt. Érdekesség kedvéért közlünk egynéhány ártételt és pedig mai súly- és pénzegységekre vonatkoztatva. Így volt az ár élelmiszereknek:

	Korona		Korona
Rozs hl.-ként . . .	7·56	Sonka kg.-onként . . .	1·32
Bab „ . . .	7·56	Zsír „ . . .	0·79
Lencse „ . . .	12·60	Marhahús „ . . .	0·58
Zab „ . . .	3·78	Liba, sovány darabonkiut	2·32
Közöns. bor „ . . .	31·92	Liba, hizott „	4·40
Olaj „ . . .	47·88—159·84	Tyúk, egy pár	1·32
Só „ . . .	18·60	Vaj kg.-onként . . .	1·06
Disznóhús kg.-onként .	0·79	Tengeri hal „ . . .	1·06—1·58

Egynéhány fontosabb iparcikknek megállapított árát a következő összeállítás mutatja be :

Czipők patriciusok részére	2·88
Csizmák kereskedők és parasztok részére	2·60
„ katonák részére	2·16
„ nők részére	1·30
Len női felsőruha, I. minőségű	89·0—178·0
Közönséges ruha vidéki emberek részére	13·2— 21·6

¹⁾ K. Bücher: *Die Diokletianische Taxordnung vom Jahre 301*. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1894. 189 219. és 672—698. oldalak.

A mi pedig a munkabéreket illeti, azok a következők voltak :

mezőgazdasági napszamos napibére ellátással . . .	0·54 kor.
pásztor	0·39 ”
kőműves	1·08 ”
mozaikmunkás	1·30 ”
kovács	1·08 ”
szabó díja felsőkabátért	0·86—1·51 ”
tanítónak havi díja egy gyermek után	1·08 ”
írnoknak 100 sorért	0·86 ”
női napibér durva szövésért	0·26 ”
” ” finom ”	0·35 ”

Nehéz volna ez adatok alapján a mai viszonyokkal párhuzamot vonni. Annál is inkább, mert az egész edictum csak mellékesen tűzte ki célul a tömegek megélhetési viszonyainak javítását s létrejöttét első sorban is a nagyon is erős devalvációnak köszönhetette. Ezért mondja Bücher : „Die ganze Taxordnung wäre dann mehr eine Tarifierung des Geldes in Waren, als eine Tarifierung der Waren in Geld“. ¹⁾ Fontossága nem is az árszabályozásban rejlik, mint inkább abban, hogy elárulja a római gazdasági életnek nem egyszer a mai időkkel sok tekintetben azonos berendezkedését, üzemviszonyait stb.

A középkorról mindenesetre már több adat maradt ránk, különösen ha figyelembe vesszük, hogy már ekkor kezdődtek meg, bár tetőpontjukat a XVII. és XVIII. században érték el, a hatósági árszabások, a melyek főleg a szegények érdekében az élelmiczikkék s a czéhek árúinak árát megállapították. A gazdagabb anyag daczára a tudománynak eddig még mindig nem sikerült e korról sem a jelennel szerves egységben álló ártörténetet kialakítani. Legkevésbé oka ennek, hogy a feljegyzések nem rendszeresek, valódi indoka a középkor sajátos viszonyaiban rejlik. Még a XI. és XII. századig a legtöbb államban a naturalgazdaság uralkodó, vagy a mi az összehasonlítást még jobban megzavarja, sőt lehetetlenné is teszi, hogy a pénzrendszer, a mértékek és súlyok igen kis területek szerint rövid időközökben nagyon változnak. Így kétségtelenül az adatok csak az illető időkre s területekre vonatkoztatva egyszerű történeti becscsel bírnak, de arra, a mire ujabban sokan törekszenek, hogy ez alapon a pénz vásárlási képességében beállott változásokat, avagy még inkább a tényleges munkabér történetét megállapítsák, egyáltalán nem értékesíthetők. Legjellemzőbben fejezi ki ezt Lamprecht, a ki arra az álláspontra helyezkedik, hogy a régi idők árainak a társadalmilag és gazdaságilag teljesen elütő jelennel való összehasonlítása képtelenség. ²⁾

Az átirányzat különben nagy vonásokban Wiebe szerint a VIII. századtól kezdve a következő volt: Áremelkedés egyfelől és megfelelő

¹⁾ I. m. á. 197. old.

²⁾ Lamprecht : *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter 1886.* II. k. 603. old.

esése másfelől a pénz vásárlási képességének körülbelül a XIV. század közepéig; innen kezdve egész ellentétes alakulás és pedig csekély megszakításokkal folytonos javulása a pénz vásárló erejének és áresés, a mely tetőpontját s egyúttal befejezését a XVI. század elején éri el.¹⁾ Ráillik ez az állapot a legtöbb európai államra és így — bár tényekkel nem igazolhatjuk, viszont azonban tudva azt, hogy a magyar nemzet politikailag és gazdaságilag a nyugoteurópai áramlatok befolyása alatt állt — hazánkra is.

Azt a sok s legnagyobbbrészt töredékes adatot, a melyek a középkorra vonatkozólag a különböző nemzetbeli nevesebb tudósok részéről összegyűjtettek, közölni itt nem lehet. Jellemzőbb s a középkor több századára vonatkozó árösszeállítást Levasseurnél,²⁾ d'Avenel vicomtenél s Rogersnél³⁾ találunk. Így Levasseur szerint volt a hektoliter buza ára Párisban:

1202-ben . . .	16·73 gr. finom ezüst.	1459-ben . . .	14·42 gr. finom ezüst.
1294-ben . . .	25·38 " " "	1477-ben . . .	11·73 " " "
1347-ben . . .	23·10 " " "	1492-ben . . .	9·54 " " "
1406-ban . . .	16·87 " " "	1508-ban . . .	10·70 " " "

Megjegyzendő, hogy az ezüst értéke ez időtájt mintegy 10-szer volt magasabb a mainál s így egy gramm 22—24 fillérbe veendő. Avagy d'Avenel szerint volt a buzaár hektoliterenként:

1201—1225-ben . . .	17·10 gr. ezüst.	1371—1375-ben . . .	40·50 gr. ezüst.
1226—1250-ben . . .	18·54 " "	1376—1400-ban . . .	20·97 " "
1251—1275-ben . . .	26·10 " "	1401—1425-ben . . .	32·40 " "
1276—1300-ban . . .	28·85 " "	1426—1450-ben . . .	30·15 " "
1301—1325-ben . . .	38·97 " "	1451—1475-ben . . .	14·63 " "
1326—1350-ben . . .	30·15 " "	1476—1500-ban . . .	18·00 " "

Rogersnek árait pedig a következő kimutatás tárja elő:

	Buza quar- terenként (282 liter)		Ökör		Juh		Gyapju (3·075 kg.-jával)	
	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.
1261—1270	4	9	10	3	1	5	2	3
1271—1280	5	8	12	3	1	6	2	4
1281—1290	5	1	10	1	1	11	2	3
1291—1300	6	1	10	7	1	11	2	0
1301—1310	5	7	12	0	1	10	2	3
1311—1320	7	10	14	4	2	2	2	6
1321—1330	7	0	14	7	2	1	2	5
1331—1400	5	10	14	2	2	0	2	1
1401—1500	5	8	18	0	2	0	1	6

¹⁾ Wiebe : *Zur Geschichte der Preisrevolution des 16. und 17. Jahrhunderts* 1895. 109. old.

²⁾ *Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques.* 1892. 2. Sem. 348—419. oldalakon.

³⁾ D'Avenel : *Histoire économique de la valeur et du revenu de la terre du XIII. siècle jusqu'au commencement du XVII. siècle.*

⁴⁾ Rogers : *A history of agriculture and prices in England from the year after the Oxford Parliament (1259) to the commencement of the continental war (1793).* 1866—1887.

Az adatok tehát igazolják az előbb kifejtett általános árirányzatot. A XVI. század elején azonban hatalmas fordulat következik be. Világjelenségként mindenütt az árak emelkednek s e mellett megváltozik egészen az a viszony, a mely a különböző czikkek árai közt s összeségükben véve általában az áralakulás és munkabér között a középkoron át fennállott. Különösen a nyers termény, hus és gabona ára emelkedett magasra. Így a gabonaár 1510-től 1590-ig Szászországban 300, Strassburgban 280, Angliában 155, Párisban (1520-tól számítva) 165, Orleansban 200°-kal emelkedett. Angliában folytatólagosan drágább lesz a gabona a XVII. század közepéig, a többi államokban azonban a XVII. század elején egy-két évtizeden át esés következik be, a melyet azután ismét igen nagy emelkedés vált fel, de ez a folyamat csakhamar véget ér s az áraknak gyors alászállása észlelhető. Csak a búzát és rozsot véve, a gabona árfolyamatát a XVI–XVII. században indexszámokban a következő kis összeállítások tüntetik fel:¹⁾ Az 1451–1500-ig terjedő időszakot 100-nak véve, volt az ár Élszászban:

Évek	Buza	Rozs	Évek	Buza	Rozs
1501–1525	94	94	1576–1600	316	345
1526–1550	136	148	1601–1650	460	495
1551–1575	256	281	1651–1700	311	310

Franciaországban következőkép alakultak az árak:

Évek	Buza	Rozs	Évek	Buza	Rozs
1501–1525	110	125	1601–1625	393	377
1526–1550	192	151	1626–1650	524	491
1551–1575	331	340	1651–1675	441	325
1576–1600	552	592	1676–1700	372	340

Angliára vonatkozólag a következő kimutatás ad felvilágosítást, mely szerint a buza ára volt:

Évek	Évek		
1501–1520	105	1571–1602	281
1521–1550	113	1603–1652	461
1551–1570	155	1653–1702	452

Hasonló áralakulást mutatnak a többi mezőgazdasági termények is, mint a hüvelyesek, főzelék- és zöldségfélék, a komló, kender, széna stb. Az állatárak némely kivétellel mérsékeltebben emelkedtek, mint a gabonaárak, a húсарak pedig lényegesen alatta állottak ezeknek. Szintén az 1451–1500. évekből indulva ki, indexszámokban volt általában a hús ára:

	Franciaországban	Elszászban	Franciaországban	Elszászban	
1501–1525-ben . . .	144	107	1601–1625-ben . . .	242	219
1526–1550-ben . . .	170	121	1626–1650-ben . . .	306	326
1551–1575-ben . . .	196	145	1651–1675-ben . . .	315	231
1576–1600-ban . . .	274	181	1676–1700-ban . . .	260	275

¹⁾ Ugy ezen, mint a következő idősakra vonatkozó adatok Wiebe idézett munkájának függelékéből vétettek.

Angliában a növényi és állati termelvények árai, az előbbihez hasonló alapon számítva, következő viszonyban állottak egymáshoz :

Évek	Növényi termelvények	Állati	Évek	Növényi termelvények	Állati
1501—1520 . . .	106	105	1571—1602 . . .	271	275
1521—1550 . . .	112	117	1603—1625 . . .	425	379
1551—1570 . . .	175	194	1653—1702 . . .	437	437

A mi a többi cikketeket illeti, említésreméltó, hogy a fűszer- és gyarmatárúk, melyek ára a XVI. század kezdetén nagyon alászállott, 1520—1530 közt emelkedni kezdett, de állandó ily irányzat csak 1570 óta észlelhető, a mely tart a XVII. század közepéig, a mikor is az árak az előbbi árnyiveaura visszaestek. Az iparcikkekre vonatkozólag pedig megjegyezzük, hogy ezek ára kevésbé emelkedett, sőt számosé csökkent is. Legkevesbé tartottak pedig lépést az áremelkedéssel a munkabérek. Már a XVI. század elején az általános áreséssel kapcsolatban nagyon alászállottak, a míg azonban az árak emelkedtek, a munkabérek a XVI. század közepéig nem érték el az 1500 előtti állapotot. Az említett század közepén valamennyire javulni kezdenek, azonban egész a XVII. század végeig is csak szűk határok között mozog az emelkedés. Még legkedvezőbb viszonyok alakulnak ki e tekintetben Angliában, a hol a két évszázad alatt megkétszereződik a munkabér, Elzászban azonban csak 40, Franciaországban meg épen 30⁰/₀-os javulást ér el.

Nem volna érdektelen abszolút számokban is közölni a XVI. és XVII. század áralakulásait bemutató adatokat. Minthogy azonban ezek részletes közlése túl menne az értekezés keretén, megelégszünk a buza árának ily formában való bemutatásával, a mi önmaga is elég bepillantást enged az akkori életviszonyokba. Volt pedig Rogers, illetve Montellier, majd Levasseur szerint gramm ezüstben a buza ára hektoliterenként:

Évek ¹⁾	Angliában	Franciaországban	Évek ¹⁾	Angliában	Franciaországban
1451—1500 . . .	17·76	24·61	1601—1610 . . .	69·88	50·94
1501—1510 . . .	16·70	22·13	1611—1620 . . .	74·45	48·44
1511—1520 . . .	20·59	35·32	1621—1630 . . .	86·38	40·96
1521—1530 . . .	21·96	28·46	1631—1640 . . .	81·51	63·61
1531—1540 . . .	21·00	28·52	1641—1650 . . .	96·86	62·49
1541—1550 . . .	17·02	22·28	1651—1660 . . .	93·47	45·66
1551—1560 . . .	28·85	26·69	1661—1670 . . .	73·74	66·50
1561—1570 . . .	26·22	45·24	1671—1680 . . .	83·49	31·22
1571—1580 . . .	34·00	56·43	1681—1690 . . .	68·23	29·34
1581—1590 . . .	48·32	74·59	1691—1700 . . .	85·59	60·05
1591—1600 . . .	70·68	82·08			

¹⁾ Angliánál 1580-tól kezdve a 2-es számmal végzendő, illetve evvel határolt évtizedek veendő.

Mindezt összevéve, a XVI. és XVII. század folyamán végbement áralakulást méltán nevezik forradalminak. Névlegesnek az emelkedést nevezni egyáltalán nem lehet, hisz ép az a jellemző, hogy mikor az általános áremelkedés Elzászban megkétszerezte az árakat, Angliában pedig a növekedés 150⁰/₀-os volt, a pénz értéke amott csak felére, emitt csak 75⁰/₀-kal csökkent. Franciaországban ugyanaz volt a helyzet, mint Elzászban, Spanyolországban, mint Angliában, míg Olaszországban alig változott meg a pénz értéke.

Maguk az akkori írók a jelenség okait a kereskedők uzsorázásában, az egyedárúságokban, a spekulációban, az életszükségletekben túlzott fényűzésben, a gabonakivitelben, a helyenként jelentkező rossz aratásokban stb. keresték. Kétségtelen, hogy ezek egyik-másika némi befolyással bírt az árképződésre, a legtöbb azonban csak subjectiv feltevésen alapult. Nagyobb szerep jutott ellenben a XVII. század elején már kifejlődni kezdő kapitalista termelésnek, a megváltozott kereskedelmi viszonylatoknak, a népesség erős számbeli növekedésének, a közben lefolyt különböző háborúknak stb. Ezek sem igazi okai viszont a nagy árfokozódásnak, a magyarázatot első sorban is a pénznek a nemesércz termelésével kapcsolatos értékváltozásában kell keresni. Kizárólagosan ezzel a XVI. és XVII. századok ártörténetét még sem lehet magyarázni, szükségesek ahhoz az előbbi tények, a melyek kellően megindokolják az ettől eltérő fejleményeket. Figyelemreméltó különben, hogy már Bodin „De republica“ című 1576-ban megjelent művében a következőket mondja: „L'or et l'argent est venu en si grande abondance des Terres neuves, même de Pérou que toutes choses sont enchéries dix fois plus qu'elles n'étaient, comme j'ai montré contre le Paradoxe du seigneur de Maletroit“. ¹⁾ A következőkben mi is ide iktatjuk Soetbeer és Lexis nyomán az arany- és ezüstermelési adatokat, a melyek rendkívül tanulságosak nemcsak a nemesércz termelésének erős fokozódása, hanem Amerikának ez irányban való térfoglalása, valamint az arany és ezüst termelésének egymáshoz való viszonya szempontjából. Volt pedig az évi aranytermelés kilogrammokban:

Évek	Európában és Afrikában	Amerikában	Összesen	A termelésből esett	
				Európára és Afrikára	Amerikára
				° ₀ -ban	
1493—1520 . . .	5.100	1.000	6.100	83·6	16·4
1521—1544 . . .	3.950	3.040	6.990	56·5	43·5
1545—1580 . . .	3.050	3.690	6·740	45·3	54·7
1581—1600 . . .	3.050	3.580	6.630	46·0	54·0
1601—1680 . . .	3.050	4.820	7.870	38·8	61·2
1681—1700 . . .	3.050	5.540	8.590	35·5	64·5

¹⁾ Baudillart: *J. Bodin et son temps Tableau des théories politiques et des idées économiques au seizième siècle*, Paris. 1853. 487. old.

Ugyanakkor az ezüst évi termelése a következőkép alakult:

Évek	Európában Amerikában		Összesen	A termelésből esett	
	100 kg.-okban			Európára	Amerikára
				%-ban	
1493—1520 . . .	451	—	451	100·0	—
1521—1544 . . .	610	133	743	82·1	17·9
1545—1560 . . .	647	1.992	2.639	24·5	75·5
1561—1580 . . .	500	2.149	2.649	18·9	81·1
1581—1600 . . .	413	3.051	3.464	11·9	88·1
1601—1620 . . .	294	3.282	3.576	8·2	91·8
1621—1640 . . .	240	3.254	3.494	6·9	93·1
1641—1660 . . .	240	3.136	3.376	7·1	92·9
1661—1680 . . .	260	2.759	3.019	8·6	91·4
1681—1700 . . .	300	2.727	3.027	9·9	90·1

A termelés évi értékét 1.000 koronákban pedig alábbi összeállítás mutatja be:

Évek	Arany	Ezüst	Évek	Arany	Ezüst
1493—1520 . . .	14.164	9.742	1601—1620 . . .	20.824	77.242
1521—1544 . . .	16.986	16.049	1621—1640 . . .	23.798	75.460
1545—1560 . . .	15.451	57.002	1641—1660 . . .	24.649	72.922
1561—1580 . . .	16.742	57.218	1661—1680 . . .	25.499	65.210
1581—1600 . . .	16.898	74.822	1681—1700 . . .	27.832	65.383

Vagyis index számokba az 1493—1520-ig terjedő időszakot véve, volt a termelés értéke:

Évek	Arany	Ezüst	Összesen	Évek	Arany	Ezüst	Összesen
1493—1520 . .	100	100	100	1601—1620 . .	147	793	412
1521—1544 . .	120	165	133	1621—1640 . .	168	775	415
1545—1560 . .	116	585	305	1641—1660 . .	174	749	408
1561—1580 . .	118	587	309	1661—1680 . .	180	669	379
1581—1600 . .	119	768	384	1681—1750 . .	197	671	390

Az arany- és ezüsttermelés egymáshoz való arányát pedig a következő kis kimutatás tünteti fel:

Évek	A mennyiségből		Az értékéből		Évek	A mennyiségből		Az értékéből	
	aranyra	ezüstre	aranyra	ezüstre		aranyra	ezüstre	aranyra	ezüstre
	esett		%-ban			esett		%-ban	
1493—1520	11·9	88·1	59·2	40·8	1601—1620	2·2	97·8	21·2	78·8
1521—1544	8·6	91·4	51·4	48·6	1621—1640	2·2	97·8	24·0	76·0
1545—1560	2·5	97·5	22·4	77·6	1641—1660	2·3	97·7	25·3	74·7
1561—1580	2·5	97·5	22·6	77·4	1661—1680	2·5	97·5	28·1	71·9
1581—1600	1·9	98·1	18·5	81·5	1681—1700	2·8	97·2	29·9	70·1

A nemesfémtermelésnek az adatok által bemutatott óriási növekedése indító okát még a XIV., illetve XV. századokban találja. Egyrészt a fejlődését ekkor vett pénzgazdaság, másrészt a népesség szaporodása folytán nagy keresletet támasztott pénz iránt s az évi termelés nem tudván ezt kielégíteni, úgy az arany, mint ezüst vásárlóképességének a XIV. század

közepe óta erős emelkedése következett be. E helyzet hatása alatt megindultak egyidejűleg a keresések nemesércz után s midőn ez nemcsak Európában vezetett sikerre, hanem az újonnan felfedezett földrész ebben igen gazdagnak bizonyult, a XVI. és XVII. században hirtelen megváltoztak a viszonyok. A nemesfémtermelés, bár a kereslet a pénz után mindig erős maradt, mégis ezt sokkal meghaladó arányokat öltött, annyira, hogy csak egy kisebb részét lehetett pénzverésre felhasználni. Így lehet megérteni azután, a mit Wiebe mond s a mivel az e korszak ártörténetét a termelésben és fogyasztásban, valamint az egész gazdasági és társadalmi életben végbement mélyreható átalakulással együttesen meg lehet teljesen magyarázni, hogy: „Die Geldentwertung des 16. und 17. Jahrhunderts ist höchstwahrscheinlich allein durch die gewaltige Zunahme der Edelmetallproduction verursacht worden“.¹⁾

A XVIII-ik század ártörténete már kevesebb érdekességet nyújt. Az árhullámzások egyenletesebbek, kisebb arányuak és nem oly ellentétesek a multtal szemben, mint az előző századoké. A tudomány is ép ez okból kevesebb gondot fordított ez időszak áralakulásának megvilágítására. Tájékozásul közlünk egy pár adatot, a melyek egyes államokban a buza árképződését mutatják be. Így mindenekelőtt d’Avenel szerint volt Franciaországban a buza ára hektoliterenként frankokban:

1676—1700-ban . . .	13·50	1751—1775-ben . . .	13·25
1701—1725-ben . . .	14·80	1776—1790-ben . . .	15·00
1726—1750-ben . . .	11·00		

Angliában pedig Tooke és Newmarch szerint volt quarterenként a buza ára ugyanebben az időszakban:

	sh.	d.		sh.	d.
1676—1700-ban	42	1·04	1751—1775-ben	43	3·14
1701—1725-ben	38	1·34	1776—1790-ben	48	6·20
1726—1750-ben	33	3·89			

Berlinben viszont a négy főbb gabonanem átlagárait a XVIII. században a következő táblázat mutatja be és pedig métermázsánként márkákban :

	1701—1730	1751—1800		1701—1730	1751—1800
	é v e k			é v e k	
Buza	12·53	18·58	Árpa	10·84	12·72
Rozs	10·14	13·60	Zab	9·65	13·66

A XIX. század elején a napoleoni háborúk s az ezekkel összefüggésben levő politikai s gazdasági mozgalmak folytán áremelkedés észlelhető, azonban nemsokára az árak a rendes mederbe terelődnek vissza. Lényegesebb változás csak az 50-es években következik be, a midőn az árak és munkabérek hirtelen óriási fokozódást érnek el, a mely folyamat azután csak

¹⁾ I. m. i. 320. old.

1873-ban fejeződik be, a honnan kezdve visszaesés tapasztalható, a melyet csak a 90-es évek közepén vált fel s lehet mondani, a mai napig tartó emelkedő irányzat. A viszonyok ily fordulata az 50-es években összefüggésben van részint a kaliforniai és ausztráliai aranybányák felfedezésével, de talán még inkább a gazdasági életnek óriási fellendülésével. Az adatokat különben, melyek már e korszak megvilágítására alkalmasak, az egyes államok árstatisztikájának legújabb alakulásában ismertetjük, hogy így megkapjuk a szerves kapcsolatot a közvetlen jelennel.

Bármennyire becsesek is a régi időkről ránk maradt áradatok, mégis kétségtelen, hogy sokkal szórványosabbak, rendszertelenebbek s egyöntetűség hiányában szenvedők, mintsem hogy belőlük teljes objektivitással és pontossággal kivéve kis területekre és megfelelő időszakokra határolva, megállapítsuk a multnak áralakulását. Javára magánkutatóknak nagy fáradsággal összehordott anyaga, a mely legtöbbször végleges autenticitásra nem is számíthat. A XIX. századnak jutott a feladat, hogy e fontos gazdaság- és társadalompolitikai kérdésre nagyobb súlyt fektessen. Tudomány és gyakorlat összefog, hogy az áralakulás minél alaposabban a statisztikai megfigyelés körébe vonassék és pedig nemcsak magánügyének, hanem első sorban is a hivatalos statistika részéről, a mely egyedül rendelkezhetik a szükséges anyagi és szellemi erővel ily nagyszabású munkálatoknak végrehajtására. Nem lehet közömbös, hogy minderre az ösztönzést nagyon is fontos gazdasági események adták. Az egyik, mely ugyan csak Angliát érinti, annak a befolyásnak kutatása, a melyet a bankaktának az 1797—1819. években megszorítása az angol árakra eredményezett; a másik már bár különböző intenzitással nemzetközi jelentőségű és pedig az amerikai és ausztráliai nemes ércztermelésnek az árakra gyakorolt hatása. Az első eredménye Tooke és Newmarch páratlanul álló munkája vagyis az 1797—1857. évek ártörténete; ¹⁾ a második jelenség javára lehet ellenben írni — s a mi itt bennünket közelebbről is érdekel — azokat a megvitatásokat, a melyek Newmarch kezdeményezésére folytak az árstatistika felől s ennek alapján a jelennek különböző gazdaságstatisztikai feladatairól a nemzetközi statisztikai kongresszusokon, Londonban és Berlinben az 1864, illetve 1866. években.²⁾ Szóba került az árstatistika ügye a bécsi 1873-as nemzetközi kiállításon is, a melynek bizottsága erősen hangsúlyozta ily munkálatoknak a tudományos és gyakorlati életre való nagyfontosságát és elengedhetetlen szükségességét³⁾. Így bontakozik ki az elmúlt században

¹⁾ Th. Tooke und W. Newmarch: *Die Geschichte und Bestimmung der Preise während der Jahre 1797—1857*. Németül Dr. C. W. Ashertől, Dresda 1858.

²⁾ Lásd megfelelő jelentéseket.

³⁾ *Beiträge zur Geschichte der Preise*. Referat von Dr. Carl Theodor Inama Sternegg. Wien 1873.

lassan-lassan az árstatistika legtöbb államban hivatalos jelleggel. Említésre méltó az is, hogy megoldását rendszerint a gazdaság-társadalmi életet valamely mélyebben érintő események, mint válságok vagy áremelkedések stb., siettetik. Most is azt tapasztaljuk, hogy napirendre tűzését és a külföldön is általánosan észlelhető reformját az érvényben levő drágaság idézte elő.

Az egyes államok közül, a mi csak elég természetzerű, az árstatistika ott jutott legnagyobb jelentőséghez, a hol a modern gazdasági élet legelőször bontakozott ki a maga teljében, vagyis Angliában. A tudomány áll első sorban szolgálatába. Ebből a szempontból nemcsak Tooke és Newmarch említett híres munkái érdemelnek említést, hanem utalunk a „The Economist“ világtekintélyű folyóirat és a rendszerint a „Journal of the Royal Statistical Society“ lapjain közölt Sauerbeck-féle indexszámokra, a melyek nemcsak Angliára vonatkozólag, hanem ellenőrzéskép lehet mondani, az egész világpiacot illetőleg megállapítják az árhullámzásokat. Az első 22 legfontosabb árúnak napi árjegyzések után kiszámított indexszámait közli. Az árakat Newmarch jelölte ki, valamint az időszakot is (1845—1850.), mely a számítások alapjául szolgál. Az „Economist“ szerint a nagybani áralakulás a normalidőszaknak árait 100-zal egyenlősítve, a következő:

Év	Év	Év
1845—1850 100	1898 86	1905 97
1870 122	1899 87	1906 106
1880 115	1900 97	1907 113
1890 101	1901 96	1908 105
1895 87	1902 88	1909 99
1896 90	1903 91	1910 108
1897 89	1904 99	1911 114

Ugyanakkor Sauerbeck indexszámai — a melyek 45 áruira vonatkoznak s a hol az alapidőszak 1867—1877 a számításoknál, a melyek havi és heti árjegyzések átlagai alapján történnek — a következők a nagybani árképződésre vonatkozólag:

Év	Év	Év
1846 89	1885 72	1902 69
1850 77	1890 72	1903 69
1855 101	1895 62	1904 70
1860 99	1896 61	1905 72
1865 101	1897 62	1906 77
1870 96	1898 64	1907 80
1873 111	1899 68	1908 73
1875 96	1900 75	1909 74
1880 88	1901 70	1910 78

A két sorozat nem teljesen azonos. Oka ennek mindenekelőtt az, hogy az Economist indexszámai minden év január 1. napjára vonatkoznak, a Sauerbecké ellenben évi átlagok eredménye. Még inkább megmagyarázza azonban az eltérést az alapul vett időszak eltérése. Annyi való, hogy azt az ármenetet, melyet az 50-es évekből jeleztünk, hűen mutatják be, másrészt élesen rámutatnak az utóbbi évek erős áremelkedésére. Sauerbeck nyomán még ideiktatunk egy pár indexszámot, a melyek a különböző terményeknek árhullámzását tárják az utolsó két évtizedről elénk (1867—1877-et kiindulásul, vagyis 100-nak egyenlőnek véve):

	Gabona- neműek	Állati anyagok	Czukor, kávé, tea	Ásványi anyagok	Textiliák
1890 . . .	65	82	70	80	66
1895 . . .	54	78	62	62	52
1900 . . .	62	85	54	108	66
1905 . . .	63	87	52	87	72
1910 . . .	65	96	54	89	73

Az adatok 1895-től majdnem általános emelkedő árirányzatról tesznek tanuságot. Szemléltetőbben juttatják azonban ezt kifejezésre a Board of Trade-nak a következőkben tárgyalandó indexszámai.

Az angol hivatalos statisztika is kiveszi azonban a maga részét az árstatisztikát illetőleg. Így az agrárstatisztika már régi idők óta nagy gondot fordít az őstermelés körébe tartozó növényi és állati termények ármegállapítására. Ily adatok s hozzá eléggé megbízhatók a földmívelési ministerium részéről közzé tenni szokott mezőgazdasági statisztikai kiadványokban 1836-ig visszamenőleg állanak rendelkezésre. Továbbá egyes más czélzatú munkálatokban is találni igen értékes árstatistikai adatokat. Többek között 1893/94-ben egy bizottság a mezőgazdasági munkásokról csinált nagy felvételt, a mely sok élelmiszer árát is tudakolta. Még fontosabb azonban az a felvétel, melyet 1903-ban a munkaügyi hivatal hajtott végre a munkásosztályok háztartási (Cost of living) költségeiről, s melynek eredményei 1908-ban kerültek nyilvánosságra. Majd ez az adatgyűjtés kiterjesztetett egyes külföldi államokra is (Belgium, Francia- és Németország) sok értékes áradatot tartalmazva.¹⁾

Specialis hivatalos árstatistikai adatgyűjtésre azonban Anglia csak a XX. században szánta rá magát, de azóta ritka erélylyel s következetességgel törekszik ezt minél szélesebb alapokra fektetni. Az adatgyűjtést a kereskedelmi ministerium munkaügyi hivatala teljesíti. Nevezett hivatal ebbeli munkásságát mindenekelőtt egy 1903-ban kiadott s úgyszólván

¹⁾ Lásd ismertetését a „Munkásügyi Szemle“ november 25. számában „Reflexiók egy angol socialstatistikai kiadvány körül“ czímmel.

az egész XIX. századra kiterjedő munkával indította meg.¹⁾ Nagy- és kisforgalmi ágakra egyaránt kiterjed a munka, a mely azóta minden évben folytatódik s az eredmények az „Abstract of Labour“ című évkönyvben tételnek közé.

A mi az 1903-as kiadványt illeti, adatai a legkülönbözőbb forrásokból merítették, a melyek az egyes összeállításoknál azonban minden esetben közöltetnek. Az alapot a külkereskedelmi árak képezik, behozatal és kivitel elkülönítve. 1871-ig hivatalos becslések alapján állapították meg az értékek, azóta azonban a felek vallják be. Közöltetik pedig a világkereskedelem szempontjából fontosabb áraknak egységértéke így a gabonáé, liszté, szénéé, vasé, aczélé, rézé, ólomé, gyapjué, gyapoté, lené s az ezekből készült fonalaké, kávéé, theaé stb. Nem kell hosszabban indokolni, hogy — tekintettel arra, hogy Anglia az elmúlt évszázadban a világkereskedelem központja volt s árai így az egész világpiacra a legnagyobb befolyással voltak — az említett adatok a külföld előtt is a legnagyobb figyelemre tarthatnak igényt. A külkereskedelmi forgalom értékadatait kiegészítik az angol piacokról gyűjtött adatok. Ezek vagy a napi- és szaklapok vagy pedig egyes czégek s különböző intézmények (munkaadók egyesületei, kórházak stb.) részéről gyűjtött árjegyzések alapján dolgoztattak fel. Önként értetődőleg, ezek mind a nagykereskedelem árai.

A kisforgalmi árak megállapítására vonatkozólag kettős módszerrel élt a munkaügyi hivatal. Egyrészt felkereste e célból a fogyasztási szövetkezeteket és czégeket, főként London határain belől maradvá, végül pedig munkáscsaládok heti költségvetései alapján állapították meg az árak. Mindezeket figyelembe véve, ma az a helyzet, hogy az 1871-től kezdődő időszak megítélésére lassan a munkaügyi hivatal adatai bírnak legtöbb tekintélyvel, a mit talán nagyrészt előmozdít az a körülmény is, hogy az indexszámok megállapításánál nagy súly fordítatik arra, hogy az egyes termények a nemzeti fogyasztás szempontjából való jelentőségüknek megfelelően állítatnak be. A számítási kiinduló pont pedig (= 100-zal) az 1900-iki év, s az indexszámok lehetőleg a Sauerbeck 45 árúneméből vannak kiszámítva. Különben a két utolsó évtizedre szoritkozva, a „Board of Trade“ nagyárakra vonatkozó indexszámait a következőkben adjuk²⁾:

Év	Év	Év
1890 . . . . . 104·0	1893 . . . . . 100·0	1896 . . . . . 88·2
1891 . . . . . 107·4	1894 . . . . . 94·2	1897 . . . . . 90·1
1892 . . . . . 101·8	1895 . . . . . 91·0	1898 . . . . . 93·2

¹⁾ *Report on wholesale and retail prices in the United Kingdom in 1902, with comparative statistical tables for a series of years 1903.*

²⁾ Adatok már az *Abstract of Labour statistics* 1911-ben megjelent 1908—1909-es kötetből vették. (122. old.)

Év	Év	Év
1899 . . . . . 92·3	1903 . . . . . 96·9	1907 . . . . . 105·7
1900 . . . . . 100·0	1904 . . . . . 98·3	1908 . . . . . 102·8
1901 . . . . . 96·9	1905 . . . . . 97·6	1909 . . . . . 104·0
1902 . . . . . 96·5	1906 . . . . . 100·5	1910 . . . . . 108·8

E számok is 1896-ig áresésről tesznek tanuságot, innen kezdve azonban 1910-ig 23°/o-os áremelkedést árulnak el, a mely valamivel mérsékeltebb, mint a mit az Economist és Sauerbeck számításai mutatnak. Egyes árúcsoportok szerint pedig a következő összeállítás tárja elénk az áralakulást:

Év	Gabona-neműek	Hus, halak, tej stb.	Czukor, thea, bor stb.	Szén és fémek	Textil-árúk
1871	163·5	111·5	220·0	68·3	146·4
1880	159·1	117·9	183·6	64·8	130·0
1890	115·7	101·1	123·8	74·9	105·4
1896	93·0	90·2	107·8	55·5	92·9
1900	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
1905	104·3	98·2	103·6	71·3	106·7
1910	105·7	111·6	109·9	76·6	136·1

Ez indexszámok kiváló tanuságot tesznek arról, hogy akár 1896-ot véve kiindulási pontul, akár csak az utolsó öt évet méltatva figyelemre, az áremelkedés nem marad az élelmiszereken belül, hanem más terményeknél, illetve cikkeknel is jelentkezik. Hatalmas érv e nyers számok arra, hogy a drágaság kérdését egyetemes szempontokból kell megítélni s így egész más okaira fogunk rábukkanni, mintha tisztán a részleteknél időzünk.

Tanulságosak azok az adatok is, a melyeket a Board of Trade évkönyve a munkabérek alakulásáról közöl. Ezek szerint az 1900. évet itt is 100-zal téve egyenlőnek, volt a munkabér:

Év	Az őstermelés	A textil-ipar	A szénbányászat	Az építőipar	A fém- és gépiparban
1890	91	95	86	87	93
1895	93	95	73	92	93
1900	100	100	100	100	100
1905	101	103	81	100	100
1910	102	107	89	100	102

1890-hez viszonyítva, a szénbányászatot kivéve, eléggé számottevők a munkabéremelkedések. Az utolsó évtizedben azonban már csak mérsékelt ez az irányzat, a mi arra vall, hogy Angliában a munkabérekkel csak alig, hanem ezen kívül álló egész más tényezőkkel hozható összefüggésbe az élet megdrágulása, a mint erre különben később rá fogunk mutatni.

Ide állítunk még egy táblázatot, mely néhány terménynek az 1898—1910. években kis- és nagyforgalmi árképződését mutatja be (1900 = 100):

Év	Marhahús		Juhhús		Tojás		Czukor	
	nagy	kis	nagy	kis	nagy	kis	nagy	kis
	f o r g a l m i á r a k i n d e x s z á m a i							
1896 . . .	91	92	90	90	99	92	106	100
1900 . . .	100	100	100	100	100	100	100	100
1905 . . .	95	99	99	106	113	104	116	131
1910 . . .	105	114	97	104	124	112	121	124

Tanulságos az adatokban, hogy a kisforgalom általában sokkal jobban él a viszonyok hatása alatt az árfokozással a nagyforgalomnál, a mi a drágaság megítélése szempontjából szintén figyelembe veendő mozzanat.

Elég világos a keret, a melyben mozog az angol hivatalos árstatistika. A munkaügyi hivatal ma is ez alapon állítja össze adatait, a mint azokat az 1903-as közleményénél cselekedte. Adatszolgáltató közegek tehát kiválogatott s lehetőleg mindig azonos czégek, különböző egyesületek (igy a szén és vasnál a munkaadók egyesületei, a melyek az árakat meghatározott időnként feljegyzik, a lejtő skála alapján megállapított munkabérek rendezése stb. céljából), intézmények, mint kórházak, internátusok stb., szerződéses árak bejelentésével, továbbá szövetkezetek, vásárcsarnokok s más az élelmezést szolgáló intézmények, azonkívül a kereskedelmi szak- és a napilapok árjegyzéseik révén stb. Ez idő szerint is a munkaügyi hivatal adatgyűjtését kiegészítik továbbá azok az áradatok, a melyek a mezőgazdasági és növényi terményekre vonatkozólag a földművelésügyi, a bányászati termékeket illetőleg pedig a belügyministerium évről-évre közzétesz.

Anglia után az északamerikai Egyesült Államok következnek, a hol az utolsó időben igen sok gondot fordítottak minél alaposabb és megbízhatóbb árstatistika összeállítására. A statisztikai hivatalok ez irányú munkássága előtt különös említést érdemel az a két jelentés, a melyek a senatus rendeletére eszközölt árstatistikai vizsgálódások eredményeit közlik. Mindkét jelentés a munkásstatistikai hivatal közreműködésével állítottatott össze s ennek kiadványaiban tétettek közé az 1892., illetve 1893. években. Az első főként a nagyforgalmi árakat öleli fel, messze-menő történeti visszapillantással van megszerkesztve és 1840-től 1891-ig egységes alapon összeállított árstatistikát nyújt. A második jelentés a kiskereskedelem áaira szorítkozik és pedig három évről, vagyis az 1889--1891. évekről állítva össze ezeket. A tanulmányok feladata tulajdonképen az Egyesült Államok tarifa- s kereskedelmi politikájának minél tüzetesebb megvilágítása volt s ez a tény adja meg kiváló jelentőségüket s nagy becsüket.

E két rendkívüli árstatistikai munkálaton kívül az Egyesült Államok újabbán évről-évre eszközölt rendszeres árstatistikai adatgyűjtéssel is bírnak. Érdekes, hogy az árstatistika tulajdonképpen a termelési költségek statistikájából alakult ki. 1890-ben ugyanis a Bureau of Labor, az akkori munkásstatistikai hivatal két jelentést hozott nyilvánosságra, a melyek a különböző s főként a külföld versenyé alatt álló iparágak termelési költségeit állapították meg. Ezen jelentésekben különös súly helyeztetett annak a befolyásnak kiderítésére is, a melyet a munkásság megélhetési költségei a munkabérekre és ez úton a termelésre gyakorolnak. Minthogy pedig kétségtelen, hogy e költségek alakulása első sorban is azoktól az ártól függ, a melyeket a munkásság az életszükségletei fedezésére szolgáló árúért és cikkekért fizet, a felvétel kiterjedt a szóban forgó cikkek kiskereskedelmi árainak megállapítására is. Tíz évvel később, vagyis 1901-ben ismét volt egy felvétel, a mely már az előzőtől eltérőleg nem az összes termelési költségek, hanem csakis a háztartási költségeket és a kiskereskedelmi árakat ölelte fel. Így válik ki az árstatistika a termelési költségek statistikájából és lesz teljesen önállóvá. Legutoljára 1908-ban a „Bulletin of the Bureau of Laborban“ adatott ki azután egy összefoglaló jelentés és pedig az 1890—1907. évekről tartalmazván a kis forgalmi árakat. Majd pedig arra a helyes álláspontra helyezkedve, hogy ezek valóban csak a nagyforgalom áralakulása alapján értékelhetők, 1909-ben ugyanaról az időszakról az árakat tárgyaló jelentés látott napvilágot. A nagyforgalom áraitól 1910-ben is 1909-ig menőleg közöl a Bulletin adatokat.

Az adatgyűjtés végrehajtásánál az Egyesült Államok szinte hozzájuk méltó merész és eredeti módszerrel élnek. Nem kérdőíveket küldenek ki az adatok beállítása végett a különböző hatóságokhoz, szervekhez, intézményekhez, cégekhez, hanem közvetlenül a hivatalnak kiküldöttei a helyszínen teljesítik a felvételt. Összhangban van ez az ő ama felfogásukkal, hogy ez a módszer, bár költségesebb, az eredményességet, ha jól vannak megválasztva a végrehajtással megbízott egyének, a kérdőív-rendszerrel jobban biztosítja. Sok adatgyűjtésnél élnek e módszerrel s ép mivel nagy súlyt fektetnek az árstatistikának minél alaposabb s megbízhatóbb voltára, veszik itt is, nem kimélve semmi áldozatot, igénybe. Annyi bizonyos, hogy igen sok mulik a végrehajtást eszközölő egyének szakértelmén és lelkiismeretességén, de ha ez a biztosíték megvan, a tényleges árak jutnak tudomásra. 1907-ben a Bureau of Labor 68 városban eszközölt ily módon felvételt és pedig 1.014 cégnél. Jobbára oly cégek választottak ki, a melyek a munkások részére foglalkoznak eladásokkal. Könnyen lehetne ez alapon egyoldalúsággal is vádolni a szóban forgó árstatistikát, mint a mely nem az egyetemes áralakulásról ad számot.

Figyelembe véve azonban azt, hogy nemcsak a kicsinybeni, hanem a nagybani árakra is tekintettel van, a nyert eredmények bátran felhasználhatók az általános áralakulás megvilágítására is.

Az áralakulást az utolsó két évtizedben különben indexszámokban, a melyek úgy vannak szerkesztve, hogy az egyes árúk a fogyasztásban való jelentőségük szerint vétetnek figyelembe, alábbi kimutatás vázolja, megjegyezvén, hogy a számítások az 1890—1099. évek alapulvételével történtek, vagyis ez időszak árai egyenlőknek vannak téve 100-zal. Ezek szerint volt az élelmiszereknél 1907-ig menőleg, hogy a kis és nagybani árak között az egyöntetűséget biztosítsuk.

Év	Nagybani ár index száma	Kicsinybeni ár index száma	Év	Nagybani ár index száma	Kicsinybeni ár index száma
1900 . . .	113	102	1899 . . .	98	100
1891 . . .	116	103	1900 . . .	104	102
1822 . . .	104	102	1901 . . .	106	106
1893 . . .	110	104	1902 . . .	111	111
1894 . . .	100	101	1903 . . .	107	111
1895 . . .	96	98	1904 . . .	106	112
1896 . . .	84	96	1905 . . .	109	113
1897 . . .	88	97	1906 . . .	112	116
1898 . . .	94	99	1907 . . .	118	120

Az angol adatokhoz hasonlóan e számok is 1896 óta folytonos áremelkedésről tesznek tanúságot. A nagybani árakat illetőleg, mivel ezek 1909-ig rendelkezésre állanak, megemlítjük, hogy indexszámuk 1908-ban 121 és 1909-ben 125 volt, vagyis a drágulás tovább folytatódott. Figyelemreméltó továbbá, hogy a kis árak a nagybani áralakulás által teljesen meg vannak indokolva, azzal a megszorítással azonban, hogy a lefelé menő hullámvázásban nem mindig alkalmazkodnak amazokhoz. Ép ez a viszonylat teszi szükségessé, hogy az árstatisztika ezekre is kiterjesszék, mert csak ily módon van módjában a végső fogyasztás által fizetett árakat s ez úton a közvetítő kereskedelem szerepét megállapítani.

A nagybani forgalom más czikkeiről is vannak igen részletes adatok a melyeket alábbi táblázatban foglalunk össze: ¹⁾

Év	Mezőgazdasági nyerstermények	Ruhaneműek	Tüzelő- és világítóanyagok	Építőanyagok	Általános minden árút, tehát az élelmiszere- ket is fel- ölelő
i n d e x s z á m o k (1890—1899 = 100)					
1890	110	114	105	112	113
1895	93	93	98	94	94
1900	110	107	121	116	111
1905	124	112	129	128	115
1909	153	120	129	138	127

¹⁾ *Bulletin of the Bureau of Labor.* 1910. N. 87.

Vagyis az angol adatokhoz hasonlóan ezekből is kitűnik, hogy mennyire általános jellegű az emelkedése az áraknak.

Az amerikai árstatistikának a jelentőségét az angoléhoz hasonlóan nagy mértékben növeli, hogy rámutat a munkabér, sőt tovább menőleg a munkaidő viszonyaira s a foglalkoztatás mérvére is. Összefoglaljuk tehát mindezen indexszámokat és pedig összevetve azokkal az árakkal, a melyeket a különböző élelmiszerekért a munkásosztály fizetett a 2·5 ezerre menő budget figyelembevételével történt számítások alapján. (1890—1899. évek átlaga mindenütt = 100.)

i n d e x s z á m a					i n d e x s z á m a				
Ár	Órabér	Munkaidő	Foglalkoztatott egyének	Év	Ár	Órabér	Munkaidő	Foglalkoztatott egyének	
1890 . .	102	100	101	94	1899 . .	100	102	99	112
1891 . .	104	100	101	97	1900 . .	102	106	98	115
1892 . .	101	101	101	99	1901 . .	105	108	98	119
1893 . .	104	101	101	99	1902 . .	111	112	97	123
1894 . .	100	98	100	94	1903 . .	110	116	97	126
1895 . .	98	98	100	96	1904 . .	112	117	96	126
1896 . .	96	100	100	98	1905 . .	113	119	96	133
1897 . .	97	100	100	101	1906 . .	116	124	96	142
1898 . .	99	100	100	106	1907 . .	120	128	95	144

Nyilvánvaló, hogy a munkabér jelentékenyebben emelkedett, mint az élelmiszerekért fizetett árak. Előbbieknél a növekedés 1890-től 1907-ig 28, utóbbiaknál csak 18°/_o-os. A bérek növekedését mérsékli némileg a munkában eltöltött időnek csökkenése. Minthogy azonban a munkásosztály az ez úton elért veszteségért rendszerint kárpótolja magát, az adatok alapján egész igazoltan megkoczkáztathatni, hogy a termelési költségeknek a munkabérek folytán való megnövekedésének is hozzá kellett járulni az árfokozódáshoz, a mint kétségtelen e tételnek a megfordítottja is. Vagyis munkabérek és árak teljes kölcsönkötésben állanak egymással nemcsak mint ok, hanem mint okozat is. Kizárólag egyiket vagy másikat hirdetni, erős egyoldalúságra vall. Ugyancsak fenti adatok arról tevén tanuságot, hogy a foglalkoztatott személyek száma a letelt közel két évtized alatt 52°/_o-kal növekedett meg, megerősítik a feltevést, hogy a drágaság előidézésében mint fontos tényező közre játszik a gazdasági fejlődés, a melylyel együtt jár rendszerint az igény és szükségletek minőségi és mennyiségi fokozása is. Mindenesetre értékesebbek volnának az adatok, ha az utolsó négy év viszonyait is felölelnék, a mikor az árak mind magasabbak lettek, s a hol talán már nem tart annyira lépést a gazdasági fejlődés az áralakulással. De ha ez tényleg így is volna, bátran állítható, hogy a néhány százaléknyi eltérés ezért nem befolyásolhatná az előbbi állításunk jogosságát.

Közlünk egynéhány adatot, a melyek arról számolnak be, hogy egy amerikai munkáscsalád mennyit fordított 1890-től 1907-ig élelmezésére. Volt az élelmezési költség koronákban:

1890-ben	1.604	1905-ben	1.760
1896-ban	1.496	1907-ben	1.889
1900-ban	1.583		

Vagyis 17·3⁰/o-kal volt költségesebb az élelmezés 1907-ben, mint 1890-ben. Viszont láttuk, hogy a munkabérek ennél sokkal nagyobb arányban lettek magasabbak, a munkás nemcsak fedezni tudta tehát az élelmezési költségi többletet, hanem azt minőségileg is javíthatta, sőt más irányú szükségleteit is kiterjeszthette.

(Befejezése következik.)

Bud János.

Osztrák és magyar index-számok 1867—1909.

A mellékelt táblázatok azon célból állítottak össze, hogy bizonyítsák az összefüggést a nagykereskedelmi áruk fluctuációja és az osztrák-magyar papírvaluta árfolyamának ingadozása között az 1867—1897. években. A szerzőnek ezen tanulmánya a fenti cím alatt a „Közgazdasági Szemlé“-ben jelent meg 1899-ben.

Az összehasonlítás lehetővé tétele céljából szükségesnek mutatkozott az árakat egy másik gazdasági terület áraival egybevetni, a hol egyrészt aranyvaluta volt érvényben, másrészt az árakat a tarifapolitika változásai nem befolyásolták. Ilyen ország gyanánt az említett évekre vonatkozólag csak Anglia jöhetett tekintetbe, a mely mint a nagykereskedem emporiuma a continentalis piacok áraira is döntő befolyást gyakorol. Ilyenmő adatok közül az összehasonlítás keresztülvitelére Sauerbecknek a „Journal of the Royal Statistical Society“-ben közzétett szám-összeállítása mutatkozott a leghasznavehetőbbnek. Mint ismeretes, ezek az árak évi átlagok, melyekben az áringadozás szélsőségei kevésbé jutnak kifejezésre, mint a napi áraknál. Másodsor az összeállítás anyagát 45 olyan nyersanyag képezi, a melyek az osztrák-magyar monarchia kereskedelmében is állandóan előfordulnak. Harmadsor a százalékos számítás alapjául fölvetett 1867—1877 közötti évtized igen kedvező, egyrészt azért, mert ezek az évek ármaximumot képeznek és így 100-at meghaladó százalékos ingadozások alig fordulnak elő, másrészt azonban azért is, mert az osztrák-magyar valutának 1867—1877 közötti átlagos árfolyamai úgy a későbbi 20 éves átlagnak, mint a véglegesen megállapított paritásnak meglehetősen megfelelnek. Negyedszer a Sauerbeck-féle számok megbízhatóságát az is bizonyította, hogy a többi összeállítások, melyek nagyobb számú árút, vagy „weighted averages“ árakat foglaltak magukba, körülbelül ugyanazokat az eredményeket adták. Végül az „Economist“ index-számai kivételével csak a Sauerbeck-féle adatok állottak a mai napig teljesen készen rendelkezésünkre.

Közvetlen összehasonlítás megtétele céljából a Sauerbeck-féle szám-összeállítást a lehető legpontosabban kellett követni. Ennek következté-

ben ugyanazon árúk évi átlagárai vétettek föl, úgy amint azok a monarchiában az illető cikk legnagyobb piaczaín jegyeztetnek. Csak néhány árúnál kellett *aequivalens* minőségeket fölvenni, a melyeknél az angol minőségek a kereskedelemben elő nem fordulnak. Az áringadozások ilyen esetekben szintén analogok. Ilyen minőségek hiányában exportárúknál a váltóárfolyamok tekintetbe vételével az angol árak vétettek alapul.

Ezen hasonló index-számok összehasonlítása alapján a következő tételek állapíthatók meg:

1. A 45 árú összességénél mindkét területen meglehetősen azonos áringadozás tapasztalható; tapasztalhatók azonban évről-évre eltérések is, különösen pedig egy folyton növekvő eltérés az árszínvonalban. 1880 óta a százalékos árhanyatlás Angliában jelentékeny; nagyobb, mint Ausztria-Magyarországban és ez a különbség évről-évre növekszik.

2. Ezen árúk hat csoportjának összehasonlításából eléggé kitűnik, hogy ez az eltérés csak két árúcsoportnak a rovására irandó. A gyarmatárúk, ásványok, textilek és különböző nyersanyagok index-számái mindkét országban meglepően egyeznek, úgy az évi ingadozás, mint a százalékos változás tekintetében. Ezzel szemben a növényi és állati tápszereknél csak az évi ingadozás tekintetében van bizonyos megegyezés; a százalékos változás mindkét csoportnál mindinkább eltér, és pedig az árak Ausztria-Magyarországban mindig magasabbak, mint Angliában. A gabonaféléknél az eltolódás 1880-ban hirtelen áll be és 1909-ben 44⁰/₀-ra emelkedik. A húsáraknál a különbség 1884-től kezdve válik észlelhetővé; 1902-ben ölt nagyobb mérveket és 1909-ben 41⁰/₀-ot ér el.

3. Az árszínvonal változásának okai gyanánt a gabonaféléknél az alábbi körülmények hozhatók fel:

a) A monarchia változó behozatala és kivitele gabonában — különösen buzában — jó, vagy rossz termés szerint. Az első esetben az ár = világpiaczi ár minus szállítási költség; a második esetben az ár = világpiaczi ár plus szállítási költség, plus vám. Ennek következtében az előállható évi eltérés = kétszeres szállítási költség plus vám. Ez a különbség rossz termésnél egyszerre kifejezésre jut, míg a szükséges gabonamennyiség tényleg megvásároltatik és ennek következtében nagy ingadozások keletkeznek az évi átlagban is.

b) A fenti hatást a gabonavámok emelése még növeli. A buza vámja 1885-ben 3 korona volt, 1909-ben pedig 6.30 korona. Az utolsó évek folyamán pedig a vám annál is inkább kifejezésre jut, mert a monarchia azon az úton van, hogy gabonát importáló területté váljék.

Hasonlóan a határszéli forgalom kedvezményeinek megszüntetése a Balkán-államokkal szemben szintén növelte a vámok hatását.

c) A monarchia continentalis helyzete és a víziutak hiánya. Ezzel kapcsolatban van a gabona árszínvonalának általános eltolódása nyugatról Közép-Európa felé. Észak-Amerikában az isothimák keletről nyugat felé vonulnak.

A húsárak színvonalában mutatkozó százalékos eltolódás okai gyanánt felhozhatók:

a) a gabonavámok közvetett hatása, a mely a gabonatermelés kiterjedését eredményezte az állattenyésztés megfelelő emelése nélkül. Magyarországon 1895 óta másfélmillió katasztrális hold legelőterületet törtek fel.

b) Az őrlési forgalom felfüggesztése 1900-ban, minek következtében a korpaárak felszöktek.

c) Németország növekvő hússzükséglete és az ottani vámpolitika szintén emelően hatott a monarchia húsáaira. Ugyanezen időben a keleti határokat pedig lezárták a Balkán-államokból való húsbehozatal előtt. Ennek megfelelően emelkedik az elsőrendű minőségek ára, különösen Bécsben, míg Budapesten viszonylag nagyobb az emelkedés a gyengébb minőségeknél. A két csoport index-számai közötti különbség tehát nagy általánosságban egyrészt a kereskedelmi viszonylatoknál mutatkozó eltolódásokban, másrészt a két ország vámpolitikájának különbözőségében keresendő. Ezzel szemben a nyersanyagok egyéb csoportjainál mutatkozó megegyezőség vagy a vámmentes behozatalnak, vagy a conjuncturában mutatkozó csekély változásnak tulajdonítandó.

5. A két ország index-számai között állandóan növekvő különbségen kívül évről-évre az összes árúcsoportoknál fluctuációkban kisebb eltérések is észlelhetők. Ha már most ezt a különbséget úgy állapítjuk meg, hogy a mindenkori osztrák-magyar általános számösszegeből az angol index-számot évről-évre levonjuk, azt tapasztaljuk, hogy ez az évi különbség az agio-ingadozás mértékének felel meg, ha az utóbbinak százalékos kiszámításával szintén az 1867—77. közötti évek átlagos árfolyamát vesszük alapul. Az évi áringadozásokban mutatkozó eltérések tehát a két ország valutájának 1867—1896 közötti különbözőségével magyarázhatók meg. Olyan országok, melyeknek papírvalutájuk és kényszerárfolyamuk van, fizetési mérlegük saldoját csak árukkal egyenlíthetik ki. Minthogy ezen nyersanyagok szállítási költségei jelentékenyen magasabbak, mint a nemesfémeké, pénzértékük ingadozásainak is sokkal szélesebb keretek között kell mozogniuk, mint azt az aranypontról indokolná, egy olyan körülmény, a mely az áralakulásra is érezhető befolyást gyakorol, mint az a fenti összehasonlításból megállapítható.

(Szövegrész folytatása 763. old.)

45 árúczikk index-számai (Sauerbeck rend-

Piaczi árak frt-ban 100 kg-kint, ha nincs másként megjelölve;

Gabonafélék.

Év	1		2		3		4		5	
	Búza Budapest		Nullás liszt Budapest		Rozs Budapest		Árpa Budapest		Zab Budapest	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	12·66	108·0	26·43	103·6	9·75	113·8	8·03	116·7	7·20	98·5
1868	10·45	89·2	26·91	105·5	8·20	95·7	6·42	93·4	6·78	92·8
1869	8·93	76·2	26·21	102·8	6·77	79·0	6·02	87·2	6·63	90·7
1870	10·49	89·5	23·77	93·2	7·18	83·8	6·29	92·0	8·00	109·3
1871	12·18	103·9	25·68	100·7	7·85	91·6	6·30	91·6	7·46	102·1
1872	13·32	113·7	26·96	105·7	8·26	96·4	6·87	99·8	6·25	85·5
1873	14·76	125·9	28·30	111·0	10·69	124·7	8·03	116·7	6·64	90·8
1874	13·08	111·6	25·30	99·2	10·35	120·7	8·06	117·2	8·53	116·8
1875	9·72	82·9	21·74	85·3	7·74	90·3	6·13	89·1	7·67	105·0
1876	10·97	93·6	24·78	95·2	8·38	97·8	6·44	93·6	8·24	112·9
1877	12·30	104·3	24·99	98·0	9·06	105·7	7·08	102·9	7·17	98·1
Átlag 1867—77	11·72	100·0	25·50	100·0	8·57	100·0	6·88	100·0	7·31	100·0
1878	9·96	85·0	22·40	87·8	6·75	78·7	6·53	95·0	6·11	83·6
1879	10·85	92·5	22·45	88·0	7·26	84·7	6·19	89·9	6·03	82·5
1880	12·44	106·1	22·52	88·3	9·95	116·1	7·05	102·5	6·94	94·9
1881	12·73	108·6	22·42	87·9	9·64	112·5	7·00	101·7	6·93	94·8
1882	11·22	94·3	21·34	83·7	9·44	110·2	6·31	91·7	7·21	98·6
1883	10·12	86·3	19·78	77·6	7·49	87·4	7·18	104·4	6·58	90·0
1884	9·11	77·7	19·72	77·3	7·59	88·6	6·96	101·2	6·92	94·7
1885	8·39	71·6	17·21	67·5	6·85	79·9	6·21	90·3	6·65	91·0
1886	8·39	71·6	16·16	63·4	6·41	74·8	6·04	87·8	6·40	87·0
1887	8·20	69·9	15·37	60·3	6·14	71·6	5·92	86·1	5·86	80·2
1888	7·44	63·5	14·78	58·0	5·62	65·6	5·57	80·9	5·39	73·8
1889	8·00	68·3	14·94	58·6	6·46	75·4	6·09	88·5	6·21	84·9
1890	8·26	70·4	14·93	58·5	7·30	85·2	6·55	95·2	7·51	102·9
1891	10·07	85·9	16·48	64·6	8·64	100·8	6·56	95·3	6·60	90·3
1892	9·09	77·6	15·06	59·1	7·91	92·3	5·62	81·7	5·91	80·9
1893	7·98	68·1	14·03	55·0	6·29	73·4	5·82	84·6	6·61	90·5
1894	7·05	60·2	12·33	48·4	5·36	62·5	6·12	88·9	6·59	90·2
1895	6·86	58·6	11·82	46·4	5·80	67·7	5·72	83·1	6·35	86·9
1896	7·30	62·4	12·25	48·1	6·31	73·6	4·53	65·8	6·08	83·2
1897	10·36	88·5	16·08	63·1	7·39	86·3	5·26	76·5	6·17	84·4
1898	11·70	100·0	18·54	72·7	8·35	97·4	6·26	91·0	6·35	86·9
1899	9·12	78·0	14·97	58·7	7·04	82·2	6·05	88·0	5·61	76·8
1900	7·54	64·5	13·01	51·0	6·61	77·1	5·74	83·4	5·33	70·3
	K		K		K		K		K	
1901	7·81	66·8	12·74	50·0	7·07	82·5	6·15	89·4	6·81	93·2
1902	8·37	71·5	13·86	54·4	6·87	80·2	5·73	83·3	7·04	96·3
1903	7·78	66·5	12·72	49·9	6·45	75·3	5·72	83·1	5·92	81·0
1904	9·29	79·4	15·14	59·4	6·99	81·6	6·51	94·6	6·37	87·1
1905	8·87	75·8	14·01	55·0	6·94	81·0	6·94	101·0	6·93	94·8
1906	7·82	66·8	13·02	51·1	6·43	75·0	6·75	98·1	7·83	107·2
1907	10·05	85·9	16·15	63·3	7·64	89·2	6·94	101·0	8·03	109·7
1908	12·01	100·2	17·98	70·5	9·99	116·6	7·50	109·0	8·22	112·3
1909	14·43	123·3	22·04	80·1	10·34	120·7	8·05	117·0	8·56	117·0

szer) az Osztrák-Magyar Monarchiában.

1900-tól koronában 50 kg-kint. Átlag 1867—1877 = 100.

Gabonafélék.

6		7		8		1—8		Év
Tengeri Budapesten		Bab Budapesten		Rizs Triesztben		Összes gabonafélék		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	
7:50	111.4	11:64	113.0	23:60	112.1	877.1	109.7	1867
5:36	79.6	10:72	104.0	21:50	102.2	762.4	95.3	1868
4:60	68.4	9:32	90.4	22:60	107.4	702.1	87.8	1869
6:30	93.6	9:44	91.7	21:60	102.7	755.0	94.5	1870
7:80	115.9	10:20	99.0	21:30	101.2	806.0	100.7	1871
7:92	117.7	9:32	90.4	20:70	98.4	807.6	100.9	1872
7:82	116.2	9:06	88.0	18:80	89.4	862.7	107.8	1873
8:70	129.3	12:18	118.0	20:10	95.5	908.3	113.5	1874
5:68	84.4	10:94	106.1	18:00	85.5	728.6	91.1	1875
5:57	82.8	9:34	90.6	21:07	100.2	766.7	95.8	1876
6:77	100.6	11:23	109.0	22:17	105.4	824.6	103.1	1877
6:73	100.0	10:31	100.0	21:04	100.0	—	100.0	Átlag 1867—77
6:22	92.5	11:56	112.0	20:41	96.8	731.4	91.4	1878
5:77	85.8	10:15	98.5	19:25	91.3	713.2	89.1	1879
7:32	108.8	11:40	111.0	20:40	96.8	826.5	103.3	1880
6:23	92.6	10:66	103.5	19:30	91.6	793.2	99.2	1881
7:29	108.3	12:16	118.0	17:95	85.2	790.0	98.7	1882
6:40	95.1	11:67	113.0	19:06	90.4	744.2	93.0	1883
6:56	97.5	11:28	109.0	20:27	96.2	742.2	92.7	1884
5:78	85.9	10:57	102.5	17:56	83.4	672.1	84.0	1885
5:63	83.6	10:23	99.3	17:66	83.8	651.9	81.5	1886
5:78	85.9	9:16	89.0	18:42	87.4	630.4	78.8	1887
5:91	87.8	11:06	107.0	20:00	95.0	631.9	78.9	1888
4:80	71.3	9:03	87.7	19:28	91.4	626.1	78.3	1889
5:54	82.3	8:39	81.5	18:33	87.1	663.1	82.9	1890
6:29	93.5	8:20	79.6	21:07	100.0	710.0	88.7	1891
5:01	74.5	7:76	75.3	19:85	94.2	635.6	79.5	1892
4:97	73.7	7:66	74.3	17:50	83.2	602.7	75.3	1893
5:21	77.3	8:10	78.6	18:33	87.1	593.2	74.1	1894
5:81	86.3	9:13	88.6	18:92	89.9	607.5	75.9	1895
3:92	59.3	8:55	83.0	20:07	95.3	570.7	71.3	1896
4:19	62.3	8:12	78.8	22:49	107.0	646.9	80.9	1897
5:88	87.4	7:63	74.0	20:91	99.5	708.9	88.6	1898
4:91	73.0	7:46	72.4	20:81	99.0	628.1	78.5	1899
5:51	81.9	8:36	81.1	20:52	97.7	607.0	75.9	1900
K		K		K		K		
5:30	78.7	8:69	84.3	21:08	100.0	644.9	80.6	1901
5:47	81.3	9:29	90.1	23:25	110.5	667.6	83.4	1902
6:03	89.6	10:06	97.6	25:66	122.0	665.0	83.1	1903
6:25	92.9	11:86	115.1	25:05	119.1	729.2	91.1	1904
7:82	116.2	12:97	125.8	24:33	120.1	769.7	96.2	1905
6:52	96.9	11:06	107.2	22:97	109.2	711.5	88.9	1906
6:19	91.9	10:18	98.8	25:19	119.8	759.6	94.9	1907
7:24	107.6	10:36	100.2	27:43	130.0	846.4	108.8	1908
7:52	111.8	12:12	117.7	28:62	136.0	923.6	115.4	1909

Állati termékek.

Év	9		10		11		12	
	Marhahús Bécsben		Borjuhús Bécsben		Juhhús Bécsben		Bárány páronkint Bécsben	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	48·25	91·0	42·64	85·7	34·55	92·4	6·88	79·2
1868	51·87	97·9	44·75	89·9	33·48	89·5	8·08	93·0
1869	53·63	101·2	47·00	94·4	33·41	89·3	8·25	95·0
1870	54·74	103·3	50·23	100·9	35·35	94·5	9·21	106·0
1871	56·10	105·8	53·92	108·4	36·44	97·4	9·58	110·2
1872	57·49	108·5	53·99	120·6	39·87	106·6	9·62	110·7
1873	57·23	108·0	61·37	123·6	41·64	119·3	10·04	115·5
1874	51·42	97·1	49·69	99·8	40·76	109·0	8·67	99·8
1875	49·30	93·1	45·89	92·2	37·60	100·5	8·00	92·1
1876	49·16	92·8	45·25	90·9	39·13	104·6	8·33	95·8
1877	53·82	101·5	46·75	93·9	36·30	97·0	8·92	102·6
Átlag 1867—77	24·08	100·0	49·77	100·0	37·41	100·0	8·69	100·0
1878	54·13	102·1	48·00	96·4	40·58	108·5	8·87	102·0
1879	52·96	99·9	45·75	91·9	37·58	100·4	8·71	100·2
1880	54·86	103·5	44·16	88·7	40·42	108·0	8·96	103·1
1881	53·80	101·5	43·80	88·1	39·33	105·1	9·08	104·5
1882	56·65	106·9	45·16	90·7	41·33	110·5	8·83	101·6
1883	58·40	110·2	47·75	95·9	44·75	119·6	9·87	113·6
1884	58·35	110·1	48·12	96·7	43·33	115·8	10·75	123·5
1885	57·00	107·5	46·58	93·6	41·83	111·8	10·29	118·4
1886	54·66	103·1	46·50	93·4	38·92	104·0	9·04	104·0
1887	52·33	98·7	45·83	92·1	36·58	97·8	9·08	104·5
1888	53·43	100·8	44·87	90·2	37·46	100·1	9·25	106·4
1889	53·46	100·9	42·75	85·9	34·58	92·4	8·67	99·8
1890	54·40	102·7	49·08	98·6	36·71	98·1	8·42	96·9
1891	57·33	108·2	48·71	97·9	40·13	107·3	9·37	107·8
1892	59·10	111·5	47·50	95·4	34·16	91·3	8·34	96·0
1893	57·91	109·3	44·75	89·9	29·92	80·0	7·69	88·6
1894	58·92	111·2	46·08	92·6	30·92	82·6	7·33	84·4
1895	58·37	110·1	51·04	102·5	36·92	98·7	8·00	92·1
1896	61·15	115·3	45·04	95·5	36·17	96·7	7·80	89·8
1897	61·70	116·5	44·30	89·0	30·91	82·6	8·04	92·6
1898	29·01	180·4	47·80	96·0	36·29	97·0	7·87	90·5
1899	28·33	117·6	48·70	97·8	37·75	100·9	7·87	90·5
1900	30·74	127·6	48·60	97·6	38·80	103·7	7·75	89·2
	K		K		K		K	
1901	30·40	126·1	47·90	96·2	35·67	95·3	7·60	87·5
1902	31·14	129·2	49·60	99·6	35·79	95·6	8·45	97·2
1903	32·64	135·6	53·90	108·5	41·10	109·8	9·65	111·1
1904	33·63	140·8	53·60	107·9	38·42	102·7	8·90	102·4
1905	35·80	148·6	58·80	118·4	44·30	118·4	11·50	132·4
1906	38·79	161·0	60·42	121·4	46·50	127·0	12·77	147·6
1907	39·02	162·0	56·16	112·8	46·29	123·8	13·54	155·3
1908	35·26	146·8	52·63	105·7	46·91	125·4	12·83	147·6
1909	34·54	143·4	56·58	113·6	45·04	120·5	14·43	166·1

Állati termékek.

13		14		15		9—15		Év
Sertéshús Bécsben		Szalonna Bécsben		Vaj Triesztben		Összes állati termékek		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	
51·78	92·3	72·60	104·1	75·90	84·6	629·3	89·9	1867
55·53	99·0	70·40	101·0	89·75	100·0	670·3	95·8	1868
55·53	99·0	73·50	105·4	91·30	101·7	686·0	98·0	1869
56·06	99·9	70·70	101·4	92·00	102·5	708·5	101·2	1870
55·00	98·0	63·50	91·1	92·00	102·5	713·4	101·9	1871
64·64	113·4	63·40	91·0	92·00	102·5	753·3	107·6	1872
66·96	119·4	62·40	89·5	92·20	102·8	778·1	111·1	1873
57·73	102·9	77·50	111·2	90·26	100·5	720·2	102·9	1874
58·89	90·7	74·00	106·1	95·80	106·8	705·0	100·7	1875
53·12	94·7	72·25	103·6	89·34	99·6	682·0	97·4	1876
50·92	90·8	66·92	—	86·75	96·6	678·4	96·9	1877
56·10	100·0	69·74	100·0	89·75	100·0	—	100·0	Átlag 1867—77
47·10	84·0	58·71	74·2	83·75	93·3	660·5	94·3	1878
42·50	75·8	51·00	73·1	79·10	88·1	629·4	89·9	1879
48·46	86·4	66·89	95·9	77·00	86·8	671·4	95·9	1880
50·42	89·9	69·77	100·0	83·33	92·9	682·0	97·4	1881
51·83	92·4	74·87	107·4	85·00	94·7	704·2	100·6	1882
50·58	90·2	69·31	99·4	85·00	94·7	723·6	103·4	1883
47·66	85·0	56·00	80·3	85·00	94·7	706·1	100·9	1884
45·50	81·1	52·04	74·6	85·00	94·7	681·7	97·4	1885
44·83	79·9	51·58	74·0	85·00	94·7	653·1	93·3	1886
46·58	83·0	53·44	75·6	85·00	94·7	647·4	92·4	1887
45·33	80·8	59·81	84·3	85·00	94·7	657·3	93·9	1888
42·66	76·0	56·10	80·5	86·66	96·6	632·1	90·3	1889
43·54	77·7	50·06	71·8	87·50	97·5	643·3	91·9	1890
46·46	82·8	50·33	72·2	87·50	97·5	673·7	96·2	1891
39·00	69·5	49·85	71·5	87·50	97·5	632·7	90·4	1892
46·00	82·0	53·18	74·8	98·96	110·3	634·9	90·7	1893
46·67	83·2	48·48	69·5	100·00	111·4	634·9	90·7	1894
47·00	83·8	52·92	75·9	100·00	111·4	674·5	96·3	1895
44·21	78·8	53·75	77·1	100·00	111·4	664·6	94·9	1896
45·40	81·0	57·04	81·8	100·00	111·4	654·8	93·5	1897
52·60	93·7	58·22	83·5	102·70	114·4	695·5	99·3	1898
98·30	86·1	50·92	73·0	99·33	110·7	676·6	96·7	1899
44·70	79·7	55·37	79·4	100·33	111·8	689·0	98·4	1900
K		K		K		K		
46·20	82·2	51·80	74·3	105·00	118·0	679·6	97·1	1901
49·70	88·6	64·08	91·8	105·00	118·0	720·0	102·8	1902
52·30	93·2	69·87	100·2	111·25	124·0	782·4	111·7	1903
51·60	91·9	64·77	92·9	112·75	125·6	764·2	109·1	1904
60·40	107·6	67·92	97·4	112·50	125·3	848·1	121·1	1905
60·07	107·1	67·15	96·3	130·00	144·8	904·5	129·2	1906
57·66	102·8	78·08	112·0	134·10	149·4	918·1	131·1	1907
51·65	92·0	72·17	103·5	137·16	152·8	873·8	124·8	1908
58·00	103·6	78·58	112·7	134·00	149·3	909·2	129·9	1909

Gyarmatárúk.

Év	16, 17		18a		18b		18	
	Finomított czukor Triesztben		Mokka-kávé Triesztben		Rio-kávé Triesztben		18a + 18b kávé átlagban	
	frt	‰	frt	‰	frt	‰	frt	‰
1867	43·00	103·4	113·90	92·4	73·60	87·7	—	90·1
1868	41·20	99·1	111·40	90·4	59·80	71·2	—	80·8
1869	45·65	109·8	124·60	101·0	61·50	73·3	—	87·2
1870	45·80	110·2	121·60	98·6	63·60	75·8	—	87·2
1871	47·60	114·5	108·20	87·8	73·40	87·5	—	87·6
1872	42·75	102·9	127·30	103·3	87·20	104·0	—	103·7
1873	38·70	93·1	116·30	94·3	101·30	120·7	—	107·5
1874	36·70	88·3	127·10	103·1	102·90	122·6	—	112·9
1875	35·10	84·4	142·30	115·4	95·70	114·1	—	114·7
1876	36·30	87·3	129·20	104·8	100·42	119·7	—	112·3
1877	44·36	106·8	134·20	108·8	102·40	122·1	—	115·5
Átlag 1867—77	41·56	100·0	123·28	100·0	83·90	100·0	—	100·0
1878	34·22	82·3	120·50	97·8	86·20	102·7	—	100·3
1879	32·15	77·3	116·83	94·7	71·10	84·8	—	89·8
1880	32·34	77·7	119·70	97·1	77·11	91·9	—	94·5
1881	33·84	81·3	127·70	103·6	60·75	72·4	—	88·0
1882	33·95	81·6	132·00	109·5	50·42	60·1	—	84·8
1883	30·26	72·7	119·70	97·1	53·46	63·7	—	80·4
1884	23·83	57·3	103·40	85·0	58·80	70·1	—	77·6
1885	23·85	57·3	94·90	77·0	52·10	62·1	—	69·6
1886	20·88	50·2	110·40	89·6	60·10	71·6	—	80·6
1887	19·52	46·9	130·20	105·6	107·22	127·8	—	116·7
1888	22·52	54·1	132·80	107·7	92·75	110·5	—	109·1
1889	23·60	56·7	135·25	109·7	103·34	123·1	—	116·4
1890	17·90	43·0	130·60	105·9	108·00	128·7	—	117·3
1891	17·86	43·0	128·80	104·5	101·10	120·5	—	112·5
1892	19·54	47·7	124·70	101·1	99·35	118·4	—	109·8
1893	21·51	51·7	127·40	103·3	105·75	126·1	—	114·7
1894	16·80	40·4	137·65	111·7	104·97	125·1	—	118·4
1895	14·38	34·0	141·64	114·9	100·66	120·0	—	117·5
1896	15·02	36·0	118·70	96·5	82·12	97·9	—	97·2
1897	13·34	32·1	109·70	89·2	56·83	67·2	—	78·2
1898	14·17	34·1	94·71	77·0	44·04	52·5	—	64·2
1899	14·15	34·1	97·80	79·5	40·80	48·6	—	64·0
1900	13·99	33·6	101·16	82·6	51·16	61·0	—	71·8
	K		K		K		K	
1901	12·77	30·7	93·16	75·7	43·00	51·3	—	63·5
1902	10·05	25·3	92·16	74·9	39·87	47·5	—	61·2
1903	12·15	29·2	87·75	71·3	37·87	45·1	—	58·2
1904	15·22	36·6	92·37	75·0	47·06	56·0	—	65·5
1905	15·43	37·1	97·83	79·5	51·30	61·1	—	70·3
1906	13·87	33·4	100·37	81·6	50·12	59·7	—	70·6
1907	14·08	33·9	100·71	81·9	45·18	53·8	—	67·8
1908	14·74	35·5	95·38	77·5	44·00	52·4	—	64·9
1909	16·07	38·7	98·38	80·0	48·33	57·6	—	68·8

Gyarmatárúk.

19		16—19		1—19		Év
Tea Angliában		Összes gyarmatárúk		Összes élelmiszerek		
frt	%	összeg	%	összeg	%	
—	106	402·9	100·7	1.909·3	100·5	1867
—	118	397·0	99·2	1.829·7	96·3	1868
—	109	415·8	103·9	1.803·9	94·9	1869
—	104	411·4	102·8	1.875·7	98·7	1870
—	99	415·6	103·9	1.935·0	101·8	1871
—	100	409·5	102·3	1.970·4	103·7	1872
—	102	395·7	98·9	2.036·5	107·2	1873
—	101	390·5	97·6	2.019·0	106·3	1874
—	98	381·5	95·4	1.815·1	95·5	1875
—	90	376·9	94·2	1.825·6	96·1	1876
—	81	410·1	102·5	1.913·1	100·7	1877
—	100	—	100·0	—	100·0	Átlag 1867—77
—	79	343·9	85·9	1.735·8	91·3	1878
—	82	326·4	81·6	1.669·0	87·8	1879
—	78	327·9	82·0	1.825·8	96·1	1880
—	66	316·6	79·2	1.791·8	94·3	1881
—	59	307·0	76·8	1.801·2	94·8	1882
—	60	285·8	71·5	1.753·6	92·3	1883
—	62	254·2	63·5	1.702·5	89·6	1884
—	64	248·2	62·0	1.602·0	84·3	1885
—	64	245·0	61·2	1.550·0	81·6	1886
—	53	263·5	65·9	1.541·3	81·1	1887
—	50	267·3	66·8	1.556·5	81·9	1888
—	50	279·8	70·0	1.538·0	81·0	1889
—	51	254·3	63·6	1.560·7	82·1	1890
—	56	254·5	63·6	1.638·2	86·2	1891
—	51	254·8	63·7	1.523·1	80·2	1892
—	53	271·1	67·8	1.508·7	79·4	1893
—	47	246·2	61·6	1.474·3	77·6	1894
—	47	233·7	58·4	1.515·7	79·8	1895
—	46	215·6	53·9	1.450·9	76·4	1896
—	45	187·4	46·8	1.489·2	78·4	1897
—	46	178·4	44·6	1.582·8	83·3	1898
—	50	182·2	45·5	1.486·9	78·2	1899
—	49	188·0	47·0	1.484·0	78·1	1900
K		K		K		
—	40	164·9	41·2	1.489·4	78·4	1901
—	38	149·8	37·4	1.537·4	80·9	1902
—	41	157·6	39·4	1.605·0	84·4	1903
—	43	181·7	45·4	1.675·1	88·1	1904
—	40	184·5	46·1	1.802·3	94·8	1905
—	40	177·4	44·3	1.791·1	94·3	1906
—	47	182·6	45·5	1.871·3	98·5	1907
—	46	181·9	45·5	1.941·3	102·0	1908
—	46	192·2	48·0	2.092·4	110·0	1909

Ásványok.

Év	20		21		22		23	
	Nyersvas Csehországban		Öntöttvas Csehországban		Réz Salzburgban		Ón Csehországban	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	5·51	107·2	9·84	122·0	99·10	110·3	102·21	80·0
1868	4·51	87·8	8·52	105·4	91·00	101·2	109·83	86·0
1869	4·20	81·8	9·60	118·8	91·40	101·7	153·55	120·2
1870	4·88	95·0	9·39	116·2	87·20	97·0	150·37	117·7
1871	5·27	102·5	10·06	124·5	92·30	102·7	163·47	127·9
1872	5·46	106·2	7·32	90·6	90·60	100·7	171·84	134·5
1873	5·87	114·2	7·36	91·1	86·70	96·4	155·29	121·5
1874	5·65	109·9	6·70	83·0	82·70	92·0	105·11	82·3
1875	4·66	90·7	5·70	70·6	83·80	93·2	97·97	76·7
1876	5·35	104·1	7·16	88·6	94·47	105·1	94·96	74·3
1877	5·13	99·8	7·16	88·6	90·05	100·1	100·83	78·9
Átlag 1867—77	5·14	100·0	8·08	100·0	89·94	100·0	127·76	100·0
1878	4·68	91·0	7·22	89·4	78·79	87·6	99·07	77·5
1879	4·51	87·7	5·89	72·9	72·16	80·3	98·59	77·1
1880	4·51	87·7	6·37	78·8	76·68	85·3	118·15	92·5
1881	4·47	86·9	6·91	85·5	74·74	83·1	111·30	87·1
1882	4·54	88·3	6·17	76·4	82·87	92·2	122·77	96·1
1883	4·10	79·8	4·95	61·3	78·02	86·8	123·14	96·4
1884	3·62	70·4	4·46	55·2	68·93	76·7	114·37	89·5
1885	3·90	76·3	4·17	51·6	59·04	65·7	115·57	90·5
1886	3·85	74·9	4·28	53·0	53·93	60·0	144·44	89·6
1887	3·18	61·9	3·99	50·4	57·81	64·3	144·55	113·1
1888	3·45	67·1	4·41	54·6	80·37	89·4	144·45	113·1
1889	3·59	69·8	4·04	50·0	71·43	79·4	124·20	97·2
1890	3·91	76·1	4·40	54·5	66·21	73·6	119·70	93·7
1891	3·97	77·2	4·50	55·7	62·39	69·4	113·34	88·7
1892	3·74	72·7	4·17	51·6	56·82	63·2	117·87	92·1
1893	3·19	62·1	4·23	52·3	56·65	63·0	117·08	91·6
1894	3·10	61·3	4·22	52·2	52·68	58·0	100·83	78·9
1895	3·10	61·5	4·13	51·1	55·40	61·7	84·67	66·1
1896	3·14	61·1	4·10	51·5	59·30	66·0	85·30	66·7
1897	3·50	68·1	4·21	52·1	60·63	67·4	87·35	68·2
1898	3·64	71·4	4·10	50·7	64·63	71·9	97·36	76·3
1899	4·23	83·1	4·25	52·5	92·50	103·0	151·63	118·5
1900	4·54	88·3	4·93	60·9	92·29	102·9	174·55	136·8
	K		K		K		K	
1901	4·00	77·9	4·70	58·1	86·02	95·7	155·72	122·0
1902	3·92	76·1	3·97	49·0	67·58	75·1	175·74	114·0
1903	3·75	73·0	4·01	49·5	74·35	82·6	160·14	125·0
1904	3·79	73·7	3·74	46·2	73·77	83·1	154·88	121·0
1905	3·88	75·5	4·00	49·4	88·15	98·0	174·68	136·0
1906	3·93	76·9	4·68	57·8	105·99	118·0	218·97	171·0
1907	3·90	75·9	4·72	58·4	120·00	133·5	202·67	157·1
1908	3·88	75·3	4·81	59·5	75·00	83·4	167·78	130·0
1909	3·88	75·5	4·77	58·0	70·00	77·9	163·42	128·0

Ásványok.

24		25		26		20—26		Év
Ólom Csehországban		Kőszén Csehországban		Barnaszén Csehországban		Összes ásványok		
frt	%	frt	%	frt	%	összeg	%	
25·00	108·7	30·60	86·1	14·10	90·8	705·1	100·7	1867
21·40	93·0	30·00	84·4	13·93	89·7	647·5	92·5	1868
22·77	99·0	29·10	82·0	13·39	86·2	639·7	98·5	1869
22·79	99·1	36·80	103·5	15·85	102·3	730·8	104·4	1870
24·39	106·0	41·80	117·7	19·82	127·6	808·9	115·5	1871
22·20	96·5	40·90	115·1	15·53	100·0	743·6	106·2	1872
23·31	101·3	42·50	119·6	16·78	108·0	752·1	107·4	1873
22·70	98·7	39·30	110·7	16·43	105·8	682·4	97·5	1874
19·53	84·9	33·40	94·0	14·64	94·2	604·3	86·3	1875
25·23	109·7	34·70	97·7	15·80	101·7	681·2	97·3	1876
23·69	103·0	31·80	89·5	14·60	94·0	653·9	93·4	1877
23·00	100·0	35·05	100·0	15·55	100·0	—	100·0	Átlag 1867—77
23·60	102·6	30·60	86·1	13·50	86·9	621·1	88·7	1878
18·91	82·2	30·60	86·1	12·90	83·0	569·3	81·3	1879
18·98	82·5	30·20	85·1	13·40	86·5	598·4	85·5	1880
20·03	87·1	29·80	84·0	13·40	86·5	600·2	85·7	1881
20·74	90·2	30·57	86·1	14·08	90·8	620·1	88·6	1882
18·93	82·3	30·32	85·4	13·95	90·0	582·0	83·1	1883
16·64	72·3	30·55	86·1	13·85	89·4	539·6	77·1	1884
15·68	68·2	29·29	82·5	13·13	84·7	519·5	74·2	1885
16·27	70·7	28·97	81·6	13·29	85·7	515·5	73·6	1886
16·82	73·1	27·79	78·3	12·80	82·6	523·7	74·8	1887
18·14	78·9	27·25	76·8	12·80	82·6	562·5	80·3	1888
18·49	80·4	29·64	83·5	13·43	86·6	546·9	78·1	1889
19·16	83·3	32·48	91·4	15·01	96·6	569·2	81·3	1890
20·00	81·2	33·04	93·0	16·09	108·8	580·0	82·8	1891
20·11	87·4	30·17	84·9	15·71	101·2	553·1	79·0	1892
16·10	70·0	32·30	90·9	17·58	113·2	543·1	77·6	1893
16·10	70·1	31·99	90·1	15·73	101·5	512·7	73·2	1894
16·00	69·6	32·40	91·3	16·21	105·5	506·8	72·4	1895
16·78	73·0	32·26	90·9	16·60	107·1	516·3	73·8	1896
16·91	73·5	31·17	96·3	16·87	109·0	534·6	76·4	1897
17·51	76·1	36·63	103·0	18·06	116·0	565·4	80·8	1898
19·43	84·1	36·65	103·0	19·46	126·0	672·0	95·7	1899
23·42	104·0	42·16	118·0	24·38	157·0	767·9	109·7	1900
K		K		K		K		
20·99	91·3	45·41	128·0	26·01	168·0	741·0	105·8	1901
16·25	70·7	41·16	116·0	22·46	145·0	645·9	92·3	1902
18·00	78·2	39·48	112·0	20·28	131·0	651·3	93·0	1903
17·02	74·0	36·84	104·0	19·60	127·0	629·0	89·8	1904
18·78	81·7	35·24	99·2	19·88	128·0	667·8	95·4	1905
25·27	109·9	45·19	127·0	19·47	125·0	785·6	112·8	1906
28·44	123·6	46·45	131·0	21·59	139·0	818·5	116·3	1907
19·98	86·8	50·23	141·5	24·13	155·8	732·3	104·6	1908
19·26	83·7	50·22	141·5	24·15	155·8	720·4	102·9	1909

Textilárúk.

Év	27		28		29		30		31		32a		32b	
	Amerikai gyapot Bécsben vagy Triesztben		Indiai gyapot Bécsben vagy Triesztben		Len, importált		Kender Bécsben		Juta Angliában		Egynyírású gyapjú posztóhoz Budapesten		Egynyírású fésűgyapjú Budapesten	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	146·29	131·3	114·25	136·9	—	—	36·10	100·9	24·30	107·1	183·00	111·8	154·90	105·8
1868	128·68	115·6	101·71	121·8	—	—	35·80	100·0	22·40	99·2	148·38	90·0	120·00	82·0
1869	152·61	137·0	123·93	148·3	—	—	35·00	97·7	23·60	104·4	123·12	75·2	108·40	74·0
1870	128·75	115·6	105·92	126·6	—	—	32·20	89·9	28·20	124·2	136·41	83·3	120·10	82·0
1871	107·29	96·3	93·93	100·6	—	—	33·00	92·2	28·60	126·0	177·12	108·2	165·00	112·7
1872	121·77	109·4	79·64	95·4	—	—	38·70	108·0	22·70	100·0	202·12	123·4	200·00	136·6
1873	102·24	91·8	67·68	81·0	—	—	39·70	110·8	19·90	87·7	166·05	101·5	150·40	102·8
1874	88·40	79·4	54·91	65·8	—	—	33·30	92·9	19·90	87·7	168·02	102·6	155·82	106·4
1875	84·93	76·2	60·54	72·5	—	—	33·00	92·2	18·40	81·1	171·59	104·8	142·80	97·5
1876	80·86	72·6	58·30	69·8	—	—	33·90	94·7	20·00	88·1	159·70	97·6	141·05	96·4
1877	83·75	75·2	67·63	81·0	—	—	43·17	120·6	21·40	94·3	165·80	101·3	151·75	103·7
Átlag 1867—77	111·40	100·0	83·50	100·0	54·00	100·0	35·80	100·0	22·70	100·0	163·76	100·0	146·40	100·0
1878	78·32	70·3	64·48	77·2	36·00	66·7	40·21	112·3	20·20	89·0	161·30	98·5	152·00	104·0
1879	78·69	70·7	67·40	80·7	39·50	73·1	35·00	97·8	19·30	85·0	160·25	97·8	147·50	101·0
1880	85·12	76·4	70·08	84·0	40·00	74·1	34·42	96·1	22·10	97·0	178·00	109·0	156·00	106·0
1881	77·67	69·8	61·95	74·2	38·00	70·4	33·29	93·0	21·80	96·1	172·50	106·0	134·00	91·7
1882	81·56	73·2	59·35	71·1	37·00	68·5	32·50	90·8	18·00	79·3	162·00	98·8	161·50	110·0
1883	74·23	66·7	55·02	65·9	38·00	70·4	34·71	97·0	17·10	75·3	157·50	96·1	158·25	108·0
1884	73·17	65·7	56·31	67·4	42·00	77·8	37·83	105·7	16·40	72·3	167·86	103·0	112·95	77·3
1885	70·00	62·2	57·70	69·1	48·00	89·0	35·21	98·4	15·00	66·1	135·42	82·6	125·00	85·6
1886	65·20	58·7	53·33	63·8	51·00	94·4	31·75	88·7	14·50	63·9	151·48	92·4	115·40	79·0
1887	67·50	60·8	51·10	61·2	41·00	76·0	29·79	83·2	15·50	68·3	148·75	90·8	128·00	87·6
1888	70·10	63·1	52·80	64·4	38·00	70·4	28·08	78·4	16·50	72·7	137·50	83·9	114·28	78·2
1889	71·00	64·0	54·75	65·6	37·00	68·6	27·13	75·8	18·00	79·3	140·93	86·0	132·50	90·7
1890	—	63·5	54·12	64·8	36·00	66·7	27·50	76·8	15·40	67·9	117·32	89·9	118·75	81·3
1891	—	53·1	45·60	54·6	38·00	70·4	26·88	75·1	15·20	67·0	135·00	82·4	118·75	81·3
1892	—	49·8	42·80	51·3	36·85	68·2	26·71	74·6	17·90	78·9	114·76	70·1	101·75	73·6
1893	—	56·8	48·80	58·3	45·28	83·9	26·71	74·6	16·10	71·0	116·66	71·1	101·00	69·2
1894	—	46·2	39·83	47·7	41·69	77·2	34·67	96·8	15·60	68·8	122·50	71·7	104·50	71·5
1895	49·00	44·1	38·10	45·6	35·54	65·8	35·00	97·8	13·40	59·0	147·60	90·0	104·66	71·7
1896	53·04	47·8	39·83	47·7	35·64	66·1	30·12	84·1	14·70	64·8	129·80	79·1	105·90	72·5
1897	46·67	44·7	40·46	48·4	34·48	63·8	26·83	75·0	13·20	58·1	160·00	97·6	115·20	78·9
1898	41·94	37·7	37·83	45·3	33·40	61·9	26·00	72·6	—	58·0	141·82	86·5	112·30	77·0
1899	39·75	35·8	37·50	45·0	35·96	66·6	27·96	78·1	—	66·0	156·25	95·3	144·50	99·0
1900	—	61·0	—	62·0	49·65	91·9	32·55	91·0	—	75·0	163·75	99·9	146·00	100·0
1901	K	—	K	—	53·17	98·3	35·05	97·9	—	67·0	149·37	91·0	105·00	68·9
1902	—	53·0	—	51·0	45·70	84·6	33·75	94·3	—	64·0	158·75	96·8	122·50	84·0
1903	—	54·0	—	55·0	48·31	89·1	33·25	92·9	—	71·0	168·75	103·5	138·00	94·5
1904	84·68	76·2	—	61·0	49·61	91·8	31·83	88·9	—	74·0	165·00	100·7	141·00	96·6
1905	69·85	62·9	—	74·0	42·04	77·8	31·96	89·3	—	97·0	160·30	97·8	143·00	98·0
1906	72·35	65·1	—	62·0	49·97	75·9	36·75	102·6	—	124·0	171·75	105·0	154·00	105·5
1907	80·00	72·0	—	71·0	39·82	73·7	43·15	120·4	—	111·0	175·00	107·5	157·60	108·0
1908	—	64·0	—	66·0	37·93	70·2	41·87	117·0	—	82·0	172·87	105·3	135·90	93·0
1909	—	70·0	—	64·0	39·85	73·8	43·08	120·2	—	68·0	187·50	114·3	163·65	112·1

Textilárúk.

32		33a		33b		33		34		27—34		Év
Egynyírású gyapjú átlagban Budapesten		Egynyírású hegyi gyapjú Budapesten		Miskolczi kétnyírású gyapjú Budapesten		Kétnyírású gyapjú átlagban Budapesten		1 kg. Organ-sin-selyem Bécsben		Összes textilárúk		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	összeg	%	
—	108·8	195·70	115·2	151·40	107·3	—	111·3	67·24	124·5	820·8	117·3	1867
—	86·0	150·50	88·6	118·00	83·6	—	86·1	65·20	120·7	729·4	104·2	1868
—	74·6	128·00	75·3	102·50	72·6	—	74·0	67·86	125·8	761·8	108·8	1869
—	82·7	139·80	82·3	112·30	79·6	—	80·9	63·90	118·3	738·2	105·5	1870
—	110·5	179·60	105·7	153·70	108·9	—	107·3	55·78	103·3	736·2	105·2	1871
—	130·0	204·30	120·3	178·90	126·8	—	123·6	56·86	105·3	771·7	110·2	1872
—	102·2	171·60	101·0	132·50	93·9	—	97·5	50·41	93·3	664·3	94·9	1873
—	104·5	172·10	101·3	147·00	104·2	—	102·7	42·65	79·0	612·0	87·4	1874
—	101·2	186·00	109·5	155·80	110·4	—	110·0	39·00	72·2	605·4	86·5	1875
—	97·0	165·20	97·2	145·80	103·3	—	100·2	41·40	76·6	599·0	85·6	1876
—	102·5	176·00	103·6	154·30	109·3	—	106·4	43·72	81·0	661·0	94·4	1877
—	100·0	169·90	100·0	141·10	100·0	—	100·0	54·00	100·0	—	100·0	Átlag 1867—77
—	101·3	160·90	94·7	138·10	97·9	—	96·3	35·96	66·6	679·7	84·9	1878
—	99·4	154·10	90·7	130·50	92·5	—	91·6	32·15	59·5	657·8	82·2	1879
—	107·8	166·00	97·7	138·50	98·2	—	97·9	34·86	64·5	698·2	87·3	1880
—	98·9	160·00	94·2	133·00	94·3	—	94·2	33·18	61·4	658·0	82·2	1881
—	104·4	155·50	91·5	141·50	100·3	—	95·9	33·93	62·8	646·0	80·7	1882
—	102·0	151·00	88·9	131·50	92·5	—	90·7	31·08	57·5	625·5	78·2	1883
—	90·2	147·30	86·7	119·60	84·8	—	85·7	31·96	59·2	624·0	78·0	1884
—	81·1	113·80	67·0	100·00	70·9	—	68·9	30·93	57·3	595·1	74·4	1885
—	85·7	119·00	70·1	106·90	75·8	—	72·9	31·25	57·9	586·0	73·2	1886
—	89·2	154·10	90·7	125·40	89·8	—	90·2	33·00	61·1	590·0	73·7	1887
—	81·0	130·40	76·8	115·90	82·2	—	79·5	31·35	58·1	567·6	70·9	1888
—	88·3	127·90	75·2	116·10	82·3	—	78·7	32·02	59·3	579·6	72·4	1889
—	85·6	130·40	76·7	116·20	82·4	—	79·5	31·25	57·9	562·7	70·3	1890
—	81·8	130·20	76·6	120·10	85·1	—	80·6	26·57	49·2	531·8	66·5	1891
—	71·8	114·00	67·1	103·10	73·1	—	70·1	28·73	53·2	517·9	64·7	1892
—	70·1	110·40	65·0	102·40	72·6	—	68·8	35·48	65·7	549·2	68·6	1893
—	73·1	110·20	64·9	103·20	73·2	—	69·1	24·04	44·5	523·4	65·4	1894
—	84·8	104·70	61·6	99·67	70·7	—	66·1	25·67	47·5	510·7	63·8	1895
—	75·8	112·00	65·9	100·83	71·5	—	68·7	25·25	46·8	501·8	62·7	1896
—	88·2	123·75	72·8	109·33	77·5	—	75·1	22·50	41·7	497·8	62·2	1897
—	82·2	111·00	65·3	103·20	73·2	—	69·2	23·35	43·2	471·0	48·8	1898
—	97·1	154·00	90·5	133·50	94·7	—	92·6	28·75	53·2	534·4	66·8	1899
—	100·0	128·00	65·3	124·00	88·0	—	76·6	26·63	49·3	606·8	75·8	1900
K		K		K		K		K		K		
—	80·0	108·00	63·5	121·00	85·8	—	74·6	22·80	42·3	564·1	70·5	1901
—	90·4	117·00	69·0	117·00	83·1	—	76·0	24·48	45·3	563·6	70·5	1902
—	99·0	126·00	74·2	113·00	80·2	—	77·2	26·70	49·4	607·0	70·8	1903
—	98·1	128·00	75·3	119·00	84·4	—	79·8	23·17	42·9	625·7	78·2	1904
—	97·9	131·50	77·4	—	—	—	77·4	25·22	46·7	611·0	76·4	1905
—	105·2	141·50	83·3	—	—	—	83·3	27·30	50·5	677·6	84·7	1906
—	107·5	146·50	86·2	—	—	—	86·2	35·80	66·3	703·1	87·9	1907
—	99·1	145·00	85·4	—	—	—	85·4	26·04	48·2	629·9	78·7	1908
—	113·2	125·00	73·6	—	—	—	73·6	25·62	47·4	638·2	79·8	1909

Vegyes árúk.

Év	35a		35b		35		36		37	
	Nedves marhabőr Bécsben		Száras marhabőr Bécsben		Bőrök átlagára Bécsben		Bőráruk Bécsben		Faggyú Bécsben	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	46·63	95·5	111·09	83·6	—	89·5	159·30	89·8	58·50	109·0
1868	48·73	99·8	127·00	95·6	—	97·7	164·36	92·6	55·91	105·1
1869	50·50	103·4	140·35	105·6	—	104·5	170·34	95·1	58·46	109·8
1870	52·40	107·2	153·43	115·4	—	111·3	182·00	102·5	57·00	107·1
1871	54·43	111·4	156·33	117·6	—	115·8	192·72	108·5	53·66	100·8
1872	53·24	109·0	155·95	117·3	—	113·2	185·34	104·4	52·00	97·7
1873	48·14	98·6	130·59	98·3	—	98·4	178·13	100·3	47·96	90·1
1874	47·32	96·9	129·33	97·3	—	97·1	176·34	99·4	47·06	88·4
1875	43·93	89·9	125·35	94·3	—	92·1	181·18	102·1	49·66	93·3
1876	44·58	91·3	118·79	89·3	—	90·3	182·17	102·7	51·36	96·5
1877	47·25	96·7	113·70	85·5	—	91·1	180·38	101·6	54·07	101·6
Átlag 1867—77	48·85	100·0	132·90	100·0	—	100·0	177·48	100·0	53·24	100·0
1878	48·50	99·2	113·86	85·6	—	92·4	177·50	100·0	48·02	90·1
1879	49·91	100·0	115·17	86·6	—	93·3	177·79	100·2	44·00	82·7
1880	46·75	95·6	121·04	91·0	—	93·3	168·79	95·1	44·19	83·0
1881	43·33	88·6	113·63	85·4	—	87·0	162·67	91·7	44·54	83·7
1882	44·63	91·3	114·08	85·7	—	88·5	166·00	93·5	48·38	90·9
1883	44·50	91·0	112·33	84·5	—	87·8	165·71	93·4	50·29	94·5
1884	47·58	97·3	114·96	86·5	—	91·9	173·25	97·6	46·88	88·1
1885	47·58	97·3	115·92	87·2	—	92·3	170·71	96·2	38·35	72·0
1886	46·29	94·7	114·58	86·1	—	90·4	174·38	98·3	31·75	59·6
1887	43·38	88·7	113·33	85·2	—	86·9	173·38	97·7	31·85	59·8
1888	41·46	84·8	108·13	81·3	—	83·1	168·21	94·8	31·29	58·8
1889	39·13	80·0	100·67	75·7	—	77·9	155·67	87·7	33·40	62·7
1890	33·25	68·0	87·13	65·5	—	66·8	152·00	85·6	34·46	64·7
1891	34·79	71·2	89·63	67·4	—	69·3	146·29	82·4	34·54	64·9
1892	36·13	73·9	92·50	69·5	—	71·7	142·75	80·5	34·06	64·0
1893	35·58	72·8	92·50	69·5	—	71·2	140·09	78·9	37·90	71·2
1894	34·83	71·2	92·50	69·5	—	70·4	136·67	77·0	34·94	65·6
1895	39·88	81·7	90·92	68·4	—	75·0	143·92	81·1	31·43	59·0
1896	36·46	74·7	83·90	63·1	—	68·9	144·25	81·5	26·86	50·5
1897	34·92	71·5	88·96	66·9	—	69·2	147·00	83·1	26·07	49·0
1898	35·66	73·0	91·80	69·8	—	71·4	141·60	80·0	28·10	52·8
1899	34·50	70·6	88·17	66·3	—	68·4	142·50	85·0	32·82	61·6
1900	36·50	74·6	86·62	65·1	—	69·8	141·63	80·0	36·25	68·1
K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
1901	35·50	72·6	86·50	65·0	—	68·8	141·00	79·6	35·21	66·1
1902	37·46	76·7	86·80	65·3	—	71·0	141·00	79·6	38·27	71·9
1903	39·66	81·1	88·70	66·7	—	73·9	141·00	79·6	35·48	66·6
1904	47·70	97·6	116·66	87·7	—	92·6	152·71	86·2	32·85	61·7
1905	47·66	97·5	121·82	91·6	—	94·5	156·10	88·1	31·98	60·1
1906	56·00	114·8	134·60	101·2	—	108·0	174·00	98·3	35·75	67·2
1907	53·08	108·7	146·00	109·7	—	109·2	174·00	98·3	41·66	78·3
1908	43·25	88·5	—	—	—	88·5	163·94	92·1	35·18	66·1
1909	52·08	106·6	—	—	—	106·6	159·10	89·4	36·64	68·8

Vegyes árúk.

38		39		40a		40b		40		Év
Pálmaolaj Triesztben		Táblaolaj Triesztben		Repczemag Budapesten		Repczeolaj Bécsben		Repcze átlagban		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	
60·70	114·1	101·00	135·6	13·86	89·5	46·10	96·5	—	93·0	1867
55·70	104·6	85·20	114·4	13·09	84·5	44·41	93·0	—	88·7	1868
59·10	111·1	82·70	111·0	15·67	101·1	49·57	103·7	—	102·4	1869
58·90	110·8	86·70	116·4	17·88	115·4	57·53	120·4	—	117·9	1870
58·90	110·8	70·50	94·6	19·39	125·1	57·14	119·5	—	122·3	1871
51·50	96·8	65·90	88·5	15·99	102·9	49·45	103·5	—	103·2	1872
46·40	87·2	67·90	91·1	13·91	89·8	41·45	86·8	—	88·3	1873
46·40	87·2	71·10	95·4	13·02	84·1	38·86	81·4	—	82·7	1874
46·40	87·2	61·00	81·9	13·65	88·1	40·00	83·7	—	85·9	1875
48·58	91·3	59·88	80·4	16·33	105·4	48·25	101·0	—	103·2	1876
53·00	99·6	67·46	90·6	17·63	113·8	52·44	109·8	—	111·8	1877
53·20	100·0	74·50	100·0	15·50	100·0	47·75	100·0	—	100·0	Átlag 1867—77
49·00	92·2	71·20	95·6	13·12	84·7	44·23	92·6	—	88·6	1878
45·25	85·1	62·66	84·1	11·00	71·1	37·52	78·5	—	74·8	1879
43·30	81·4	63·90	85·8	12·58	81·2	36·94	77·3	—	79·2	1880
40·83	76·7	59·00	79·2	11·81	76·2	36·20	75·3	—	76·0	1881
42·35	79·6	56·10	75·3	13·34	86·1	38·64	80·9	—	83·5	1882
49·50	93·1	69·60	93·4	15·22	98·2	45·04	94·3	—	96·2	1883
47·50	89·3	79·60	106·8	11·85	76·5	40·85	85·5	—	81·0	1884
40·40	76·0	77·70	102·6	10·64	68·6	34·17	71·5	—	70·0	1885
32·70	61·4	62·12	83·4	9·38	60·5	29·69	62·2	—	61·3	1886
29·44	55·3	58·27	78·2	11·03	71·2	30·69	64·3	—	67·7	1887
28·33	53·3	62·10	83·4	11·71	75·6	32·64	68·3	—	71·9	1888
29·20	54·9	56·36	75·7	17·34	111·9	42·33	88·6	100·2	1889	
31·60	59·4	57·10	76·6	10·97	70·8	39·58	82·9	—	76·8	1890
31·04	58·4	50·46	67·7	14·27	92·1	39·58	82·9	—	87·5	1891
30·00	56·4	52·46	70·4	10·87	70·1	35·77	74·9	—	72·5	1892
33·04	62·1	64·17	86·1	15·23	98·3	37·94	79·4	—	88·8	1893
32·44	61·0	52·54	70·5	9·50	61·3	31·71	66·4	—	63·8	1894
31·00	58·3	51·70	69·4	8·64	55·7	28·63	59·9	—	57·8	1895
30·33	57·0	51·02	68·5	10·99	70·9	30·90	64·7	—	67·8	1896
28·16	53·0	57·71	77·5	12·63	81·5	35·75	74·8	—	78·1	1897
—	59·0	62·54	84·0	12·46	80·4	36·08	75·5	—	76·9	1898
—	64·0	57·33	77·0	11·70	75·5	34·00	71·2	—	73·3	1899
—	71·0	73·70	99·0	12·71	82·0	37·98	79·5	—	80·7	1900
K		K		K		K		K		
—	67·0	72·50	97·3	13·04	84·1	40·48	84·7	—	84·4	1901
—	71·0	56·35	75·6	10·14	64·6	36·12	75·6	—	70·1	1902
—	72·0	55·10	74·0	10·77	69·5	32·87	68·8	—	69·1	1903
—	71·0	53·18	71·4	10·85	70·0	31·73	66·4	—	68·2	1904
—	69·0	56·68	76·1	12·22	78·9	32·21	67·5	—	73·2	1905
—	78·0	53·30	71·5	15·54	100·0	39·84	83·5	—	92·0	1906
—	85·0	59·20	79·5	17·33	111·2	46·22	96·9	—	104·0	1907
—	71·0	72·50	97·3	16·16	104·2	49·50	103·7	—	103·9	1908
—	74·0	80·72	121·8	13·56	87·3	44·50	93·2	—	90·2	1909

Vegyesárúk.

Év	41		42		43		44		45a	
	Ásványolaj Triesztben		Szóda Bécsben		Hamuzsír Bécsben		1 kg. indigo Triesztben		Fa (kemény) köbméter	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	—	—	20·93	125·1	29·63	97·4	13·80	105·7	6·07	86·7
1868	—	—	17·22	102·8	30·84	101·3	13·50	103·4	6·11	87·3
1869	—	—	16·47	98·4	31·27	103·8	13·40	102·6	6·74	96·3
1870	—	—	15·98	95·4	31·86	104·7	13·40	102·6	7·07	101·2
1871	—	—	16·32	97·4	33·14	109·0	13·40	102·6	7·32	104·6
1872	—	—	18·27	109·1	31·63	103·9	13·40	102·6	7·85	112·2
1873	21·70	113·7	19·13	114·2	30·36	99·9	13·40	102·6	7·80	111·5
1874	16·40	85·9	16·34	97·5	29·64	97·4	13·40	102·6	7·48	107·0
1875	15·00	78·5	15·00	89·8	28·58	94·3	13·00	99·5	6·96	99·6
1876	28·44	119·6	14·05	84·0	27·33	89·9	11·96	91·6	6·78	97·0
1877	19·50	102·1	14·43	86·3	30·27	99·5	11·00	84·2	6·75	96·8
Átlag 1867—77	19·09	100·0	16·74	100·0	30·42	100·0	13·06	100·0	6·99	100·0
1878	14·27	74·7	12·77	76·2	27·21	89·5	11·00	84·2	6·27	89·7
1879	12·35	64·7	11·98	71·4	24·17	79·5	9·98	76·4	6·30	90·2
1880	11·84	62·0	12·59	75·1	22·19	73·0	10·00	76·6	6·25	89·4
1881	10·58	55·4	12·45	74·2	22·31	73·3	10·00	76·6	9·06	86·7
1882	9·57	50·1	10·54	62·8	20·75	68·2	10·00	76·6	6·00	85·8
1883	10·61	55·5	10·72	64·0	20·79	68·3	10·00	76·6	5·94	85·0
1884	9·90	51·8	10·82	64·5	28·30	93·0	10·00	76·6	5·87	84·0
1885	9·75	51·0	9·63	57·5	29·04	95·5	9·50	72·7	5·82	83·2
1886	9·40	49·2	8·56	51·1	28·00	92·1	10·00	76·6	5·47	78·2
1887	9·64	50·5	7·88	47·0	27·50	90·4	10·00	76·6	5·65	80·8
1888	7·90	41·4	7·76	46·3	26·00	85·5	10·00	76·6	5·75	82·2
1889	7·92	41·5	7·87	47·0	26·00	85·5	10·00	76·6	5·75	82·2
1890	7·37	38·6	8·57	51·1	26·00	85·5	10·00	76·6	5·66	81·0
1891	6·49	34·0	8·62	51·4	26·00	85·5	9·63	73·7	5·68	81·3
1892	5·81	30·4	8·62	51·4	26·00	85·5	8·50	65·1	5·69	81·4
1893	6·12	32·0	8·62	51·4	26·00	85·5	8·50	65·1	5·69	81·4
1894	6·33	33·2	8·12	48·4	26·00	85·5	8·50	65·1	5·69	81·4
1895	8·35	43·7	6·57	39·2	26·00	85·5	8·50	65·1	5·63	80·5
1896	8·94	56·8	6·05	36·2	26·00	85·5	8·50	65·1	5·53	79·1
1897	7·71	40·4	7·11	42·5	26·00	85·5	8·50	65·1	5·25	75·1
1898	6·69	35·1	7·86	47·0	26·00	85·5	8·50	65·1	5·75	82·2
1899	7·38	38·7	7·86	47·0	26·33	86·6	8·50	65·1	5·25	75·1
1900	10·08	52·8	8·06	48·2	28·88	95·0	8·50	65·1	5·24	75·8
	K		K		K		K		K	
1901	8·87	46·5	8·12	48·6	27·75	91·2	8·50	65·1	5·25	75·1
1902	8·20	43·0	7·93	47·7	27·50	90·4	7·50	57·3	5·25	75·1
1903	8·41	44·0	7·87	47·1	27·50	90·4	4·50	34·5	5·25	75·1
1904	8·50	44·5	7·94	47·5	27·31	89·8	4·50	34·5	5·11	73·2
1905	8·50	44·5	7·87	47·1	27·48	90·2	4·50	34·5	5·15	73·7
1906	8·50	44·5	7·65	45·8	28·02	92·1	4·50	34·5	5·15	73·7
1907	8·50	44·5	7·68	45·9	31·16	102·4	4·50	34·5	5·18	74·1
1908	—	40·0	7·82	46·8	31·50	103·6	4·37	33·4	5·34	76·5
1909	—	37·4	7·82	46·8	31·50	103·6	4·25	32·5	5·67	81·1

Vegyesárúk.

45b		45		35—45		20—45		1—45		Év
Fa (puha) köbm.-kint Bécsben		Fa átlagban		Összes vegyesárúk		Összes anyagok		45 árúczikk átlaga		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	
3·87	74·8	—	80·7	1.040·8	104·1	2.566·7	106·9	4.476·0	104·1	1867
4·03	77·9	—	82·6	993·2	99·3	2.370·1	98·7	4.199·8	97·7	1868
4·32	83·6	—	90·0	1.027·7	102·8	2.479·2	103·3	4.283·1	99·6	1869
4·50	86·1	—	93·7	1.062·4	106·2	2.531·4	105·5	4.407·1	102·5	1870
4·97	96·1	—	100·4	1.062·2	106·2	2.607·3	108·6	4.542·3	105·6	1871
5·93	114·7	—	113·5	1.032·9	103·3	2.548·2	106·2	4.518·6	105·1	1872
6·11	118·2	—	114·8	1.100·6	100·1	2.517·0	100·7	4.553·5	103·5	1873
5·69	110·0	—	108·5	1.042·1	94·7	2.336·5	93·5	4.355·5	99·0	1874
5·85	113·2	—	106·4	1.011·0	91·9	2.220·7	88·8	4.035·8	91·7	1875
5·81	112·4	—	104·7	1.054·2	95·8	2.334·4	93·4	4.160·0	94·5	1876
5·82	112·6	—	104·7	1.073·1	97·6	2.388·4	95·5	4.301·1	97·8	1877
5·17	100	—	100	—	100	—	100	—	100	Átlag 1867—77
5·07	98·1	—	93·9	977·4	88·9	2.279·2	87·7	4.015·0	89·2	1878
5·04	97·5	—	93·9	906·1	82·4	2.133·2	82·1	3.802·2	84·5	1879
4·96	96·0	—	92·7	897·2	81·6	2.193·8	84·4	4.019·6	89·3	1880
5·06	97·9	—	92·3	866·1	78·7	2.124·3	81·7	3.916·1	87·1	1881
5·00	96·7	—	91·3	806·3	78·2	2.126·4	81·8	3.927·6	87·3	1882
4·97	96·1	—	90·5	913·3	83·0	2.120·8	81·6	3.874·4	86·1	1883
4·93	95·3	—	89·7	930·3	84·6	2.903·9	80·5	3.796·4	84·5	1884
4·82	93·2	—	88·2	874·0	79·5	1.988·6	76·5	3.590·6	79·8	1885
4·94	95·5	—	86·9	810·3	73·7	1.911·8	73·5	3.461·8	76·9	1886
4·95	95·7	—	88·3	798·4	72·0	1.912·1	73·6	3.453·4	76·7	1887
5·00	96·7	—	89·5	784·6	71·3	1.914·7	73·6	3.471·2	77·1	1888
5·06	96·8	—	85·5	799·2	72·7	1.925·7	74·0	3.463·7	77·0	1889
5·13	99·2	—	90·1	771·8	70·1	1.903·7	73·2	3.464·4	77·0	1890
5·15	98·9	—	90·1	762·9	69·3	1.874·7	72·1	3.512·9	78·1	1891
5·08	98·2	—	89·8	737·7	67·1	1.803·7	69·6	3.331·8	74·1	1892
5·00	96·7	—	89·5	781·8	71·1	1.874·1	72·1	3.382·8	75·2	1893
5·00	96·7	—	89·5	730·0	66·4	1.766·1	67·9	3.240·0	72·0	1894
5·00	96·7	—	88·6	722·7	65·7	1.740·2	66·9	3.255·9	72·4	1895
4·96	96·0	—	82·5	720·3	65·5	1.738·4	66·9	5.189·3	70·8	1896
4·75	91·9	—	83·5	726·9	66·1	1.759·3	67·7	3.248·5	72·2	1897
4·75	91·9	—	87·0	743·8	67·6	1.779·3	68·4	3.362·1	74·7	1898
4·75	91·9	—	83·5	749·7	67·8	1.954·3	75·1	3.441·2	76·4	1899
4·79	92·8	—	84·3	814·0	74·0	2.188·7	84·1	3.672·7	81·6	1900
K		K		K		K		K		
5·00	96·7	—	85·9	798·9	72·8	2.105·8	81·0	3.595·2	79·8	1901
5·00	96·7	—	85·9	763·2	69·4	1.972·7	75·8	3.510·1	78·0	1902
5·00	96·7	—	85·9	737·1	67·0	1.995·4	76·7	3.504·0	77·7	1903
5·11	98·9	—	86·0	753·3	68·9	2.008·0	77·2	3.683·1	81·8	1904
5·30	99·6	—	86·6	763·3	69·4	2.042·1	78·5	3.844·4	85·4	1905
4·90	94·8	—	84·2	818·5	74·4	2.281·7	87·7	4.072·8	90·6	1906
4·99	96·7	—	85·4	868·6	79·0	2.392·0	92·0	4.261·5	94·7	1907
5·25	101·6	—	89·0	831·7	75·6	2.193·9	84·3	4.135·2	91·9	1908
5·67	108·8	—	94·9	866·0	78·7	2.220·6	85·4	4.313·0	95·8	1909

Összegezés.

Év	Vegta- bilis	Animalia	Colonialia	Alimenta	Mineralia	Textilia	Varia	Materia	Tota	Vételárfolyam Bécsben Londonra : £ 18	1867—77 = 100
	1—8	9—15	16—19	1—19	20—26	27—34	35—45	20—45	1—45		%
1867	110	90	101	101	101	117	104	107	104	124·53	95
1868	95	96	99	96	93	104	99	99	98	116·67	101
1869	88	98	104	95	99	109	103	103	100	123·29	96
1870	94	101	103	99	104	106	106	106	103	124·26	95
1871	101	102	104	102	116	105	106	109	106	121·50	97
1872	101	108	102	104	106	110	103	106	105	110·55	107
1873	108	111	99	107	107	95	100	101	104	110·89	106
1874	114	103	98	106	98	87	95	94	99	110·91	106
1875	91	101	95	96	86	87	92	89	92	111·78	106
1876	96	97	94	96	97	86	96	93	95	121·32	97
1877	103	97	103	101	93	94	98	95	98	122·17	97
1878	91	94	86	91	89	85	89	88	89	118·99	99
1879	89	90	82	88	81	82	83	82	85	117·30	101
1880	103	96	82	96	86	87	82	84	89	117·83	100
1881	99	97	79	94	86	82	79	82	87	117·83	100
1882	99	101	77	95	89	81	78	82	87	119·60	99
1883	93	103	72	92	83	78	83	82	86	120·00	98
1884	93	101	64	90	77	78	85	81	85	121·89	97
1885	84	97	62	84	74	74	80	77	80	124·92	95
1886	82	93	61	82	74	73	74	74	77	126·01	94
1887	79	92	66	81	75	74	73	74	77	126·61	93
1888	79	94	67	82	80	71	71	74	77	124·22	95
1889	78	90	70	81	78	72	73	74	77	119·55	99
1890	83	92	64	82	81	70	70	73	77	116·05	102
1891	89	96	64	86	83	67	69	72	78	116·80	101
1892	80	90	64	80	79	65	67	70	74	119·31	99
1893	75	91	68	79	78	69	71	72	75	123·19	96
1894	74	91	62	78	73	65	66	68	72	124·71	95
1895	76	96	58	80	72	64	66	67	72	121·89	97
1896	71	95	54	76	74	63	66	67	71	120·16	98
1897	81	94	47	78	76	62	66	68	72	119·75	99
1898	89	99	45	83	81	59	68	68	75	—	—
1899	79	97	46	78	96	67	68	75	76	—	—
1900	76	98	47	78	110	76	74	84	82	121·03	100
										par. K 240·17	
1901	81	97	41	78	106	71	73	81	80	239·85	100
1902	83	103	37	81	92	71	69	76	78	239·73	100
1903	83	112	39	84	93	76	67	77	78	239·55	100
1904	91	109	35	88	90	78	68	77	82	239·61	100
1905	96	121	46	95	95	76	69	79	85	240·08	100
1906	89	129	44	94	113	85	74	88	91	240·42	100
1907	95	131	46	99	116	88	79	92	95	240·94	100
1908	109	125	46	102	105	79	76	84	92	239·96	100
1909	115	130	48	110	—	79	79	86	96	239·98	100

Ez áradatok összehasonlítására és forrásaira vonatkozólag az alábbiak nyujtanak felvilágosítást :

1, 3, 4, 5, 6, 40a : budapesti árak *a fővárosi statistikai hivatal havi füzete* alapján; kivételesen buza, rozs, árpa, zab és tengeri ára a budapesti iparkamara ártörténetéből van átvéve 1867—1870-ig; hasonlólag a repczemag ára 1867—1875-ig.

2, 7, 32a és b, 33a és b : budapesti árak *a budapesti iparkamara ártörténetéből és évi jelentéseiből* vett havi vagy vásári árak alapján; kivételesen a „Pester Lloyd“ árjegyzései után számítottam ki a liszt (0 számú) árát 1867—1869-ig és 1890 - 1877-ig; továbbá a bab (aprószemű) árát 1867—1877-ig; a gyapjunál az árjegyzés mindenkor annak közepes vagy középszerű minőségére vonatkozik.

9, 10, 11, 12, 13 : sct.-marxi árak *„Statistische Jahrbücher der Stadt Wien“* havi minimum és maximum árjegyzései alapján. Marhahúsnál az árak élősúlyban, de százaléklevonás mellett értendők 1895. novemberig; ettől fogva ugyancsak levonás nélkül jegyzik az árakat, de összehasonlítás céljából átszámítottam azokat a megfelelő értékre. Borju, birka, bárány és sertéshús ára kizsigerelt állapotban és fogyasztási adó nélkül értendő.

14, 27, 28, 30, 34, 35, 36, 37, 40b, 42, 43 : bécsi árak az ottani nagykereskedelemben *„Warenpreisberichte der Wiener Handels- und Gewerbekammer“* és a folytatólagosan *„Warenpreisberichte der Wiener Börsekammer“* című jelentések alapján felhasználva minden hóban az utolsó heti jelentést; kivételesen kiegészítettem az amerikai és indiai pamut bécsi árjegyzését a megfelelő trieszti árakkal oly évben, midőn nem jegyezték az előbbieket Bécsben. A megfelelő árúminőségek eredeti címei a következők: 14. Geräucherter Spek. — 27. Baumwolle amerikanische middling. — 28. Baumwolle ostindische Dhollerah middling fair & fair (Triestben: cotone Bengal, China e Indie). — 30. Hanf Apathiner. — 34. Seide Mailänder Organzin (classica & prima 22/26). — 35a. Ungarische Ochsenhäute nass (66—70 Pfund) mit Horn. — 35b. Kuhhäute trocken Oberländer leicht. — 36. Gearbeitetes Pfundleder (35—50 Pfund) prima. — 37. Unschlitt Wiener Kernscheiben prima & secunda. — 40b. Wiener Rüböl fein, doppelt raffinirt, ohne Fass, netto Cassa 2⁰/₀ sconto. — 42. Soda calcinirte, inländische. Grad 90⁰/₀. — 42. Pottasche weisse ungarische in Stücken.

8, 15, 16, 17, 18a és b, 38, 39, 41, 44 : triesti árak az ottani nagykereskedelemben *„Prezzo corrente compilato dalla direzione di borsa“* című heti jelentések alapján felhasználva minden hóban az utolsó heti jelentést. Kivételesen az ásványolaj százalékszámát az 1873—1877. évek árátlaga alapján lett kiszámítva. A megfelelő árúminőségek eredeti cí-

mei a következők: 8. Riso d'Italia da ordinario a fino. — 15. Burro. 16, 17. Zucchero pestato nazionale austriaco (folytatólagosan nem is jegyeznek más czukorminőséget e 30 év alatt). — 18a. Caffé Moka. — 18b. Caffé Rio mezzo a fino mezzo. — 38. Oli di palma. — 39. Oli, oliva del regno d'Italia, fino, soprafino, mezzofino. — 41. Petrolio Americano, tara d'uso barili 20°/_o (1867—1887); petrolio russo (1888—1897). — 44. Indaco di Bengal.

20, 21, 22, 23, 24, 25, 26: csehországi átlagárak „*Jahrbücher des Ackerbauministeriums (Heft Bergbauprodukte)*“ és a megfelelő korábbi hivatalos kiadmányok nyomán; a réz ára a salzburgi tartományra vonatkozik. Ez árak nem piaczi, hanem eszményi árak, a melyeket évente összeállítanak a bányatársulatok hivatalos jelentései és az azokban foglalt termési és kereskedelmi adatok alapján.

19 (tea): Sauerbeck-féle angol százalékszám, a mely középértéke a kongotea piaczi árának és a tea beviteli árának Angliában.

29 (len): beviteli átlagár 1878—1897-ig a vámhivatal becslése alapján; a százalékszámítás alapját az 1874—77. évek becsértéke képezi.

31 (juta): angol árjegyzés Sauerbeck után átszámítva papírértékre az évi váltóárfolyamok alapján.

45a és b (fa): piaczi ár Bécsben az ottani vásári hatóság bejelentése alapján az osztrák statistika évkönyveiben.

Jankovich Béla.

Az angol vámpolitikai mozgalom. III.

B) *A Preference a coloniák szempontjából.*

a) *Általában.* A preferenckérdés tárgyalásánál a legnagyobb hiba, a mit elkövettek, abban rejlik, hogy nagyrészt csak az anyaország szempontjából tárgyalták a kérdést. Egy író, ki nem esett ebbe a hibába, azt mondja egy helyütt, hogy a legnagyobb veszedelem, mely az angol birodalmat fenyegeti, abban a tudatlanságban rejlik, melylyel az angolok a coloniák iránt viseltetnek. Az „average englishman“ (átlag angol) még ma is azt hiszi, hogy Canadának egyedüli rendeltetése, (manifest destiny) hogy a birodalmat a szükséges élelemmel ellássa (granary of the Empire). Hogy ugyanez a Canada oly gazdag vasérczekben, hogy arra a kijelentésre készítette Ashleyt a tarifareformnak egyik legképzettebb apostolát, hogy jöhet idő, midőn a vasipar centruma Nagybritanniából Canadába helyeztetik át, arról neki fogalma sincs. S a mi áll Canadára, áll Ausztráliára s a többi angol gyarmatra is.

Pedig az egész kérdés ezen fordul meg, hogy hajlandók-e a coloniák ipari jövőjüket az anyaország kedvéért, politikai okokból feláldozni. Én azt hiszem, hogy nem. Igaz, hogy a kérdést nem állítják ily ridegen fel.

De viszont, a hogy felállítják, abba mindent be lehet magyarázni. A hogy Chamberlain mondta, hogy ő jól érti a coloniák védvamos politikáját, s nem is akarja őket ebben megzavarni. De még mindig van sok oly dolog, melyet ők (a coloniák) még nem gyártanak, s melyek gyártásában Nagybritanniának nagy természeti előnyei vannak. Ezek ellenében ne emeljék a vámokat, sőt reducálják őket, melyek túl magasak, a nélkül, hogy céljukat elérnék. Tegyük ezt meg, mert rokonok, mert a birodalom érdekei megkívánják. Első pillanatra ez nagyon szép és helyes volna. Ne emeljenek új vámokat, a régiéket megmaradhatnak. De mi haszna lenne ebből Anglia nagy iparágainak, a textil és a vasiparnak? Mind Canadában, mind Ausztráliában ezek tartoznak a

legerősebben védett iparágak közé s ezeket egyikök sem hajlandó feláldozni.

Ashley, Chamberlainnek legképzettebb támogatója, valamivel tudományosabb formában ugyanezt mondja. Az egész kérdés, azt mondja, azon fordul meg, hogy beleegyeznek-e a coloniák országaik industrializációjának meglapításába.

Ő azt hiszi, hogy igen. Először mert az a bizonyos „diversity of employment“ (foglalkozásbeli változatosság), melynek elérésére a védvámot felhozzák, már most is megvan. Aztán a coloniákban más a helyzet, mint a milyen Európában volt. Ott szükség volt egy erős ipari középosztályra, hogy a feudalizmus hatalmát megtörjék; a védvám megteremtette e középosztályt; a coloniákban erre szükség nincs. S végül azt hiszi, hogy bele fognak egyezni, mert az európai ipari államok s az Egyesült Államok koránt sincsenek elragadtatva a gyors s erőltetett ipari átalakulásnak socialis következményeitől, melyek közt a legsúlyosabb a munkáskérdés. A régi argumentumok ezek, kissé más formában. A mint Wagner Adolf mondja: „ebben a csábitgatásaiban a fehér lakosságú, fejlettebb ipari gyarmatokkal szemben a chamberlainizmus nem haladja túl a szabadkereskedelmisták ama sziréndalát a tiszta agrár államokhoz, hogy ezek saját igaz érdekükben ne fejleszsenek ipart. Úgy látszik, hogy ebben rejlik a leggyengébb pontja a chamberlaini jövő politikájának.“

S mégis, mint már mondtam, ezen a ponton dől el a kérdés. A feleletet erre a kérdésre nézetem szerint csak egy módon lehet megkapni, hogy az ember szorgos vizsgálat tárgyává teszi a coloniák mai gazdasági helyzetét, mezőgazdaságuk és gyárparuk fejlődő képességét, kereskedelmi politikájuk történetét. Az utóbbi különösen fontos, hogy mily irányzat volt erősebb a multban, a szabadkereskedelmi vagy a védővamos, s ha az utóbbi, van-e remény arra, hogy ez a jövőben alábbhagyjon. Az egész preferenciális irodalom közt, mely már csaknem áttekinthetetlen, alig találunk egynehány idevonatkozó tudományos alapon készült művet. Pedig a kérdés tisztázásához ez sokkal inkább hozzájárult volna, mint annak végnélküli vitatása, hogy vajjon 6 vagy 10 d.-el emelkedik majd a kenyér ára, mit előre eldönteni úgy sem lehet.

Még mielőtt az egyes coloniák álláspontjának külön-külön való tárgyalására áttérnénk, megemlítjük itt, hogy mi a közös helyzetükben.

Valahányszor az u. n. Zollverein eszméjét hozták előtérbe, azaz, hogy az angol birodalom a maga egészében védvámokkal zárkózzék el a többi külföld elől, a birodalom egyes részei közt azonban szabad

kereskedelem álljon fenn, a felelet az volt, s ez az 1902. évi coloniai conferentián is kifejezésre jutott, hogy ez lehetetlen, még pedig azért, mert a coloniáknak vámbevételükre feltétlenül szükségük van. Sehohsem szeretik a coloniákban az egyenes adózást s ez érthető is. A beszédési költségek akkorák volnának, hogy felemésztenék a beszédett adók nagy részét. Csak Canada és Auszália messze szétszórtan letelepedett farmereire kell gondolni, Indiáról, melynek népességét direct módon nem is lehetne megadóztatni, nem is szólva.

Minden coloniai vámtarifának kezdetben tisztán pénzügyi célzata volt. Csakhogy mivel a coloniáknak fent említett okból kifolyólag relative sokkal nagyobb vámbevételükre van szükségük, mint például Nagy-britanniának, tarifájukat nem korlátozhatták azokra a szokásos luxuscikkre (tea, bor, dohány stb.), hanem szükségszerűleg iparczikkeket is meg kellett vámolni, de ennek viszont van bizonyos védvamos mellékhatása vagy a mint a coloniákban szeretik mondani „incidentally protective (esetlegesen védvamos). Ha tehát a coloniák tisztán pénzügyi célzattól szerkesztenék tarifájukat, a mi azonban koránt sincs így, a Zollverein létrejöttét már ez is lehetlenné tenné. Volna ugyan egy mód, melyen a fent említett nehézségeket el lehetne kerülni, s erre utalt Chamberlain is abban a beszédében, melylyel az 1902. coloniai conferentiát megnyitotta. Azt mondja, hogy az ő nézete szerint a free trade eszméin nem esik sérelem, ha iparczikken vámot emelnek, ha ebben az esetben a belföldön termelt ugyanezen iparczikkekre megfelelő fogyasztási adókat vetnek. Nem más ez, mint a mi Indiában történik. Mikor Indiában pénzügyi okokból kénytelenek voltak a gyapotiparukra $3\frac{1}{2}\%$ -os vámot vetni, ugyanekkor az indiai cotton mill-ekre (lancashirei befolyásra) ugyanilyen magas excise duty-t (fogyasztási adót) vetettek ki. Csakhogy ennek kivihetlenségéről az önkormányzattal bíró coloniákban mindenki megvan győződve. Leküzdhetetlen nehézségekbe ütköznék az, még ha a coloniákban semmi védvamos szellem nem létezne, olyannyira akadályozzák ezek az ipar szabad fejlődését. Ez az, a mi a Zollverein létrejövetelét már eleve lehetlenné tette, sőt a preference esetén is állandóan tekintettel kell arra lenni, hogy t. i. a külföldi árúkra vetett vámok oly magasak ne legyenek, hogy prohibítivokká váljanak s így a coloniák vámbevételük nagy részétől el ne essenek. Ezért nem szabad azt hinni, hogy a Zollverein létrejöttét egyedül e pénzügyi szempont akadályozná meg. Sokkal nagyobb szerepet játszott itt az, hogy a coloniák nem hajlandók nagy áldozatokkal felnevelt iparukat az anyaország concurrentiájának kitenni.

b) *Canada*. Az egész imperialistikus mozgalomban a coloniák részéről Canada játszotta az első szerepet. Mind az imperialistikus, mind a

separatista törekvések ott jutottak legerősebben kifejezésre. Nagybritanniában mindenki megvan győződve, hogy az egész mozgalom sikere Canada magatartásától függ, két okból is, mert ha Canada csak reciprocitásba lépne is az Egyesült-Államokkal, ez kiszámíthatatlan morális hatást gyakorolna a többi coloniára, s másodsor, mert Canada elvesztésével oda lenne minden imperialistának ideálja, a „self sufficiency of the Empire“.

Mikor a szabadkereskedelem behozatalával Nagybritanniában a coloniái preference, s így a canadai is megszűnt, Canada kereskedelmi életében nagy depressio következett be. Két út maradt nyitva előtte, a védvám s a vámunió az Egyesült-Államokkal; az anyaország példáját nem akarta követni. 1847 ben át is tért a védvámra s az Egyesült-Államokkal megkötötte a „reciprocity treaty“-t (viszonossági szerződést), mely 1854—1866-ig állott fenn. A reciprocitás azonban csak a nyers termékekre terjedt ki. 1865-ben az Egyesült Államok a szerződést felmondták.

Az amerikai piacok elveszte nagyon súlyosan érintette a canadaiakat. A tárgyalásokat újabb reciprocitásért azonnal meg is kezdték s azok jóformán nem szüntek meg mai napig sem. A sok sikertelen kísérletet megunva, 1879-ben Sir John Macdonald, az akkori Canadának egy emberöltőn áti miniszerelnöke, korszakalkotó lépésre szánta el magát.

Tekintve, hogy nyers termékeiknek az Egyesült-Államban nem tudnak piacot teremteni, úgymond, magában Canadában kell azt megszerzeni, erős nemzeti ipart kell teremteniök. A védvámokat az iparczikkekre még jobban felszűrték. Ez az, a mit Magdonald „national policy“-nak nevez.

Nem szabad azonban azt hinni, hogy ezzel a reciprocitási törekvések teljesen megszűntek. Sőt mind a conservatívek (védővámosok), mind a liberálisok (szabadkereskedelmiek) továbbra is törekedtek erre. Ez mutatja épp, s ezt nem szabad ma sem elfelejteni, hogy e következmények a dolgok való természetének feleltek meg, a mit úgyis szoktak kifejezni, hogy Canada kereskedelme nem kelettől nyugotnak, hanem északtól délnek irányul. A törekvések azonban azután sem vezettek sikerre. Igen egyszerű okból. A védvámok hatása alatt Canadában új iparágak keletkeztek s ezeket nem akarták feláldozni. Az Egyesült-Államok azonban állandóan azt követelték, hogy a reciprocitás az iparczikkekre is kiterjedjen. Ez az ok, mely a teljes reciprocitást ma is lehetlenné teszi.

A liberálisok azonban egy lépéssel tovább mentek.

Ha a reciprocitás nem lehetséges, legyen hát teljes vámunió. Ezt azonban Sir John Macdonald, „veiled treason“-nek, leplezett árulásnak nevezte, mert az, hogy Canada az anyaország productumaival kedve-

zötlenebbül bánjon el, mint az Egyesült Államokéval, ez szerinte az utóbbival való teljes politikai unióra vezetne. Angol állampolgárnak születtem, mondta, s mint olyan akarok is meghalni. Az 1891. választások fentebbiek jegyében folytak le, a conservatívek győzelmével végződtek, s így maradt minden a régiben.

A dolgok állásában azonban lassankint nagy változás ment végbe. Magukat a liberálisokat is elkedvetlenítette az Egyesült Államok merev álláspontja. Belátták, hogy iparosaik s mind azok, kik az ipar sorsát a szivükön viselik, oly reciprocitásba, mely utóbbi létét veszélyeztetné, sohasem fognak beleegyezni. A teljes vámuniót meg éppenséggel lehetetlenné tette a Canadában egyre erősödő imperialismus.

Már 1887-ben kijelentette Sir Wilfrid Laurier, a liberálisok vezére, hogy ő inkább szeretné a preferencet Nagybritanniával, mint a vámuniót az Egyesült Államokkal.

1896-ban a liberálisok győztek a választásokon free trade program alapján. Az Egyesült Államokkal való vámunió tervét elejtették s azt is belátták, hogy a free trade teljes megvalósítása is lehetetlen.

1897-ben előterjesztették tarifájukat, melynek lényege az volt, hogy 12¹/₂⁰/₁₀₀ vámegyezményt helyeztek minden olyan államnak kilátásba, mely a canadaiaknak megfelelő kedvezményt nyújt, s a tarifa azonnal alkalmaztatott Nagybritanniára és New South Walesre, melyek a canadai productumokat vámmentesen (pénzügyi vámtól eltekintve) bocsátották be.

Az indító okok, melyek Canadát e lépésre rábirták, többfélék voltak. Részint, tagadhatatlanul, az imperialistikus érzés megnyilatkozása. „Úgy láttuk“, mondta Laurier, „hogy termékeinknek csakis Nagybritanniában van szabad piaczuk. A mit tettünk, hálából tettük, minden ellenszolgálat kívánata nélkül“.

De e mellett más szempontok is közrejátszottak, felelet akart ez lenni az Egyesült Államoknak arra a rideg magatartására, melyet Canadával szemben tanusítottak. S ezenkívül nem szabad elfelejteni, hogy a liberálisok free trade program alapján jutottak a kormányra. Mivel belátták, hogy ez a maga egészében kivihetetlen, legalább így, indirect módon akartak a tarifa szigorúságán enyhíteni. Mint a hogy a kereskedelmi ministerük, Cartwright mondta, hogy a preference „egy szárnymozdulat a védvám ellen, miután sok főtámadás hiábavaló volt“.

Canadában már 1897-ben meg volt az a törekvés, hogy az akkori tarifában biztosított preferencet, tisztán brit preference-é tegyék. De ennek útjában állott Nagybritanniának 1862-ben Belgiummal, 1865-ben Németországgal kötött kereskedelmi szerződése, melynek egyik pontja kimondotta, hogy ha a coloniák a brit productumokat vámkedvezményben részesítik, ez minden további nélkül Belgiumra és Németországra

is kiterjedjen. 1897-ben lord Salisbury kormánya e szerződéseket felmondta, miután az ugyanezen évben megtartott coloniai conferentia egyhangúlag e mellett nyilatkozott.

1898-ban Canada a preference-t 25⁰/₀-ra emelte fel, s ezt csakis Nagybritanniára ill. egynémely brit coloniára korlátozta. 1900-ban a preference-t 33¹/₂⁰/₀-ra emelték fel, ezen a magasságon van ma is, kivéve, hogy 1904-ben kimondták, hogy a vám, mely eddig gyapjuárúkra preference mellett 23¹/₂⁰/₀-ot tett ki, 30⁰/₀-ra, zsinór és fonálra, mely a preference mellett 16²/₃⁰/₀-ot tett ki, 20⁰/₀-ra emeltessék. Ez utóbbiról különben még lesz szó.

A canadai tarifának a preferentialis s általános tételen kívül ma már egy harmadik tétele is van, az ú. n. „intermediate tariff“. mely 2¹/₂—6⁰/₀-kal alacsonyabb az általános tarifa tételeinél, a mely mellett a brit árúknak biztosított preference már nem tesz ki 33¹/₂⁰/₀-ot, de sohasem kevesebbet 28⁰/₀-nál s mely más országokkal való kereskedelmi szerződések megkötésére szolgál. Ily szerződést kötöttek már 1907-ben Franciaországgal s legújabbban jelentik, hogy a szerződés megkötése Belgiummal, Hollandiával, Olaszországgal is küszöbön van.

Canada kereskedelmi politikájának kissé részletesebb vázolásával azt akartam megmutatni, hogy mily erősek voltak a multban a reciprocitási törekvések Canadában s hogy ezek, ha már nem is reciprocitásra, de kedvezőbb feltételek melletti kereskedelem létrehozására még ma is fennállanak. Canada és az Egyesült államok közt, a Nagybritanniának biztosított preference daczára a kereskedelem 1897 óta megháromszorozódott.

1904-ben az angol gyapjuárúkra stb. a preference-t redukálták. Ezzel elérkeztünk a legfontosabb pontnak tárgyalásához, ahhoz t. i., hogy mily helyzetben van a canadai ipar a preference-l szemben.

A preference-t mindkét canadai politikai párt támogatja, de csak addig a mértékig, míg saját hazai iparukat nem veszélyezteti. Nem szabad elfelejteni, hogy Canada ma már nem tisztán agricultur, hanem az ipari fejlődés meglehetősen magas fokát elért állam.

Hogy a preference-t a canadaik nem úgy értelmezik, hogy hazai iparukat kitegyék az anyaország concurrentiájának, arra már a fent megemlített reductiója a preference-nek gyapjuárúkra stb. idézhető. A preference leginkább az angol gyapjuárúiparnak hozott hasznot, melynek bevétele Canadában igen gyorsan növekedett.

S menten megeredtek a panaszok, hogy a hazai gyárak nem bírják ki a brit concurrentiát s végtére a kormány is engedni volt kénytelen s a tarifában 1904-ben azt a módosítást vitte keresztül, hogy gyapjuárúkra a vám minimuma preference mellett 30⁰/₀ ad valorem legyen.

Canadában megvan az ipari érdekek erős szószólója a „Canadian Manufactures Association“-ban. Azt szokták ugyan mondani, hogy még a canadai gyárosok is imperialisták, támogatói a preference-nek. Ez részben igaz is. Oka, hogy ők az amerikai ipar concurrentiájától sokkal jobban félnek, mint az angolétól. A preference-t Nagybritanniával sokkal kisebb bajnak tartják, mint az esetleges reciprocity-t az Egyesült Államokkal. Legjellemzőbb arra, hogy mint magyarázzák ők a preference-t, az a határozat, melyet az 1904 évi tarifamódosításkor hoztak. Azt mondják ebben, hogy bár helyeslik a kormány eljárását, hogy a gyapjúárúkra a vámot felemelte, bár az így nyújtott védelem még mindig nem elegendő, de nem helyeslik „a kormány eljárását a védvám emelésével és a kedvezmény csökkentésével.“ Az ilyen eljárást Angliában félreérthetik, holott a rendes vámok emelése megtartaná ugyanazon kedvezményt az angol árúk javára.

Hogy mily erős az iparfejlesztési törekvés Canadában, arra jellemző, hogy az állam termelési jutalmakat (bounty) fizet vasra és aczélra. Ezenkívül még ólomra (lead) 1899-től kezdve. A vas- és aczéltermelési jutalmak adása még 1883-ra megy vissza. Az 1897 Fielding act ugyan csak 5 évre korlátolta a bounty-k adását, de a hatályát még mindig meghosszabbították.

A canadaiak el vannak szánva, hogy iparukat minden eszközzel tovább fejlesztik, s azt az anyaország kedvéért fel nem áldozzák. Állandóan az Egyesült Államok gazdagsága, nagy ipara lebeg szemük előtt. A hogy Short mondja, „Canada mint az Egyesült-Államok, oly bő és különböző erőket és forrásokat egyesít magában, hogy arra számíthat, hogy nagyjában önmagát kielégítő orszaggá válik.“ Így értendő Sir Wilfrid Lauriernek az a mondása is, hogy ő azt hiszi, hogy a mint a XIX. század az Egyesült Államok nagyszerű fellendülése jegyében folyt le, úgy a XX. század a canadaiaké lesz.

Fentebbiek azok az irányzatok, melyek egy az anyaországgal való tartósabb kereskedelmi unio ellen küzdenek. A kiknek a preference a legnagyobb előnyt biztosítaná, azok a canadai földművelők, általában az agricultur érdekek.

Hogy mily hatást várnának, egy az anyaországban a canadai gabonának stb. biztosított preference-től, a földművelést illetőleg, arról már más vonatkozásban volt szó. Itt csak az említendő meg, hogy sok oly ok van, melyből arra lehet következtetni, hogy a canadai földművelés, preference nélkül is rohamosan fejlődne, s a mire a legnagyobb súlyt vetik, a bevándorlás is nagyobb lenne, mint a milyen eddig volt.

Az utóbbi években a bevándorlás a következő volt:

	1904	1905	1906	1907	1908
Nagybritannia és Irland	50.374	65.359	86.796	120.779	84.351
Európa és Island . . .	34.785	37.255	44.349	56.352	62.860
Egyesült Államok . . .	45.171	43.652	57.919	74.607	56.860
Összesen . . .	130.330	146.266	189.064	252.038	204.071

Különösen fontos az Egyesült Államokból jövő farmerek bevándorlásának növekedése, mert ezek rendszeren a gazdagabbak közül valók, s a szükséges eszközöket stb. is magukkal hozzák, s a klimaterikus viszonyok hasonlatossága folytán már tudják, hogy hogy kell a canadai földet megművelni. Politikai okokból ugyan aggályos lehetne, ennyi egyesült állambelinek letelepedése, de a vélemények mind megegyeznek abban, hogy mindannyiokból derék canadai állampolgárok lesznek.

A bevándorlás megnövekedésének több okát hozzák fel. A canadai föld olcsóbb mint az amerikai, szintúgy a vasuti tarifák is.

A mi pedig a földek termését illeti S. Dakotában 10·4 bushel jut egy acrera, N.-Dakotában 12·7, Minnesotában 14·2, Jovában 14·7, ellenben Manitolában 21·7.

A winipegi becslés szerint a buza minősége következőkép osztott meg:

No. 1. Hard, mely állítólag a legjobb a világon . . .	50·75%
No. 1. Northern	30·64%
No. 2. „	9·79%
All poorer grades	8·82%

A minneapolis (Un. St.) szerint:

No. 1. Hard	1·09%
No. 1. Northern	22·06%
No. 2. „	37·44%
All poorer grades	39·41%

Maguk a canadaiak is tudatában vannak ezen előnyöknek s bármennyire szeretnék is, ha Angliában behoznák a preferencet, mégis megvannak győződve, hogy e nélkül is rohamosan fog fejlődni mezőgazdaságuk s ép azért iparukat nem szándékoznak kockára tenni.

„A Nagybritannia részére való kedvezmény elfogadásra talált, mert megfelelt a canadai népnek. Ha megszűnik megfelelő lenni, a canadai nép ismét meg fogja szüntetni“.

A mi pedig azt a sokat hangoztatott canadai imperialistikus érzést illeti, a nélkül, hogy ennek létezését tagadná az ember, arra lehet

utalni, hogy Canada 5,371.315 m. lakosa közt (1901) 4,671.815 volt canadai születésű, a többi bevándorolt, 127.899 az Egyesült Államokból. Hogy ezekből jó canadaiak lesznek, abban minden vélemény megegyezik, de hogy imperialistákká lesznek, azt még senki sem mondta róluk. Ezen kívül az irek száma 988.721, a canadabeli francziáké pedig 1,641.427. Utóbbiak is mind loyális brit állampolgárok. A jelenlegi miniszterelnököt Sir W. Lauriert, ki francia születésű, mindenhová követik, de nem imperialisták. S ép a canadabeli francia népesség az, melynél legnagyobb a természetes szaporodás. (Mióta e sorokat megírtam, létrejött a canadai s egyesült államokbeli kormányok közt egy reciprocitási törvénytervezet. A választásokon azonban a Laurier-kormány vereséget szenvedett s ezzel a javaslat is megbukott.)

c) *Ausztrália*. A Canadáról mondottak nagyrészt Ausztráliára s New-Zealandra is állanak, noha a preference-mozgalom Ausztráliában korántsem volt olyan erős, mint Canadában. Legfőbb oka ennek, hogy Ausztrália nem nyerhet annyit a preferencetől, mint a mennyit Canada, mert legfőbb exportcikke a gyapjú, s ezen, mint nyersanyagon, preference nem lenne. A másik ok pedig, s ezt nagyon is hangoztatták az 1907 coloniai conferentián, az volt, hogy Ausztrália a confederatiót következő években (1901) nagyon is el volt foglalva a maga belügyeivel. Az első preferentiális tarifát 1906-ban állították fel, de ezt oly feltételhez kötötték, mely az anyaország fennálló szerződésével ellentétben volt, s így a szentesítést nem kapta meg. 1908-ban állították fel a másodikat, miután a vámokat előzőleg erősen felemelték, s ez még ma is érvényben van. A preference átlag 10⁰/_o-ot tesz ki.

A mi a hat, most confederált állam, a confederatiót megelőző kereskedelmi politikáját illeti, New-South-Wales kivételével, mind erősen protectivek voltak, olyannyira, hogy nemcsak az anyaország ipara ellen védekeztek, hanem egymáséi ellen is. A magas vámoknak itt is a szokásos két argumentuma volt meg: az iparfejlesztés és a pénzügyi szükséglet. A tarifakérdés volt az, mely állandóan útjában állott a confederationak. Egyrészt, mert a szabadkereskedelmi New-South-Wales s a többi állam érdekeit nehezen lehetett összeegyeztetni. A másik ok meg az volt, s ez egyuttal mutatja, hogy a coloniáknak tényleg mennyire szükségük van a vámjövdelemre, hogy confederatio esetén a vámügy nem az egyes államok, hanem a „commonwealth“ hatásköre alá tartozott volna, (a mint a hogy most oda tartozik is) s nem tudtak oly kielégítő formulát találni, mely a „commonwealth“ által beszedett vámok egy részét az egyes államok közt aránylagosan osztsa szét, úgy hogy pénzügyileg egyik se szenvedjen kárt. S mikor végre a confederatio 1901-ben létrejött, Western-Ausztráliának még 5 évig jogában állott a többi ausztráliai

állam productumain vámokat emelni, máskép pénzügyi szükségletének nem tehetett volna eleget.

Az ausztráliai ipar még nem érte el fejlődésének azt a magas fokát, mint a canadai. Oka ennek, hogy egyrészt természeti kincsekben nem oly gazdag, vizi útjai, melyek a belső szárazföldet a tengerrel összekötnek, sincsenek nagy számban, fejlődése is sokkal későbbben kezdődött, hisz a nyugatausztráliai aranybányák felfedezését megelőzőleg (1851) a bevándorlás csak nagyon csekély volt. Nagyban hátráltatja az ipari fejlődést továbbá az ausztráliai trade unionok politikája (s ezek vannak többségben a parlamentben), mely oda irányul, hogy a tanult munkásokat (skilled labour) a commonwealth-tól lehetőleg távol tartsák.

Ennek folytán azt hinné az ember, hogy a védvamos szellem itt nem oly erős, mint Canadában. De ép ellenkezőleg. Erre nézve következőket mondja Ramsay Macdonald, az angol munkáspárti képviselő. „Ausztráliában sokkal inkább lett nemzeti politikává a vámvédelem, mint a világ bármely más országában. Beleette magát a nemzeti életbe, mint milliányi beoltott élősdi. Ausztrália közgazdasági politikája bevitelt akadályozó, határozott és feltétlen vámvédelem. Túlmegy a canadai politikán annyira, mint a mennyire az túl van a szabadkereskedelmen és vámvédelmi politikája oly eltérő amattól, a mennyire csak két vámvédelmi politika különbözhet egymástól“. Majd ugyancsak máshelyütt „Canadában nem veszt talajt a szabadkereskedelmi mozgalom, bár Quebec és Ontario, az ipari központok védvamosok, de a vámvédelem és munkástörvényhozás szövetsége folytán Ausztráliában határozottan vissza lett vetve a szabadkereskedelmi mozgalom“.

S utóbbi ép a döntő fontosságú. Nagybritanniára vonatkozólag szokták azt mondani, hogy nem kell a protectionismus túlhajtásától tartani addig, míg a hatalom a munkások kezében van. De Ausztráliára ez nem áll, ott a munkásosztály is védvamos szellemű. Hogy miért, arról alább lesz szó.

Már fent megemlítettem, hogy mennyire el van hanyagolva a coloniák kereskedelmi politikájának a tanulmányozása. Pedig az adná meg a feleletet arra, hogy lehet-e bizni a preference tartós sikerében.

Az 1902. Commonwealth tarifa meglehetősen mérsékelt volt, mert compromissum volt a szabadkereskedelmi New-S.-Wales és a többi védvamos ország közt. A védvamos szellem már az 1906. vámtarifában az u. n. „Stripper Harvester Legislation“-ben erősebben jutott kifejezésre. A mezőgazdasági gépgyárosok azt mondták, hogy az 1902. vámtarifa alatt az Egyesült Államokkal nem bírták ki a concurrentiát. S bár a tapasztalat ellenük volt, a vámot a „stripper harvester“-ekre oly specifikus vámban szabták meg, mely az 1902. $12\frac{1}{2}\%$ -ad valorem vámmal szem-

ben 28⁰/₀-ot jelentett. Szintúgy felemelték a vámot a többi mezőgazdasági gépre is.

Ez a „Customs Tariff 1906“ egybe volt kapcsolva az „Excise Tariff 1906“-el, s ezzel együtt az ú. n. „New-Protection“-aera kezdetét inau gurálta, melyről még alantabb szó lesz.

A védővamos irányzat betetőzését azonban az 1907. ideiglenes, majd 1908-ban csekély módosításokkal véglegesített tarifa jelentette. Nem volt oly iparág, mely fokozott védelemben nem részesült volna. A vasipar értékvámjai 25⁰/₀-ról 30⁰/₀-ra emelkedtek, a textiliparé 20⁰/₀-ról 45⁰/₀-ra, a gépiparé a háromszorosra stb. s a védelemből még a mezőgazdaságnak is kijutott. A különböző érdekkörök, melyek csak a saját érdekeiket akarták megvédeni, másokét nem, erősen tiltakoztak, a nyugat-austráliai parlament is nagy többséggel egy ily szellemű határozatot fogadott el. A tarifa csekély módosításokkal mégis véglegesített, mert a munkások mellette voltak.

S nemcsak a tarifákkal akarják az ipart fejleszteni, hanem ép úgy, mint Canadában, prémiumokkal is. A vasiparnak prémiumokkal való fejlesztése mindezig nem sikerült, mert a munkások inkább állami gyárok létesítése mellett vannak, de az 1907. évi „bizonyos javak termelésére tűzött jutalomdíjakról való törvény“ prémiumokkal akarja fejleszteni a mezőgazdaságot, szintúgy egy néhány más iparágat is.

Mint már fentebb megmondtam, az ausztráliai munkásság teljesen protectiv szellemű. S ez nemcsak abban jut kifejezésre, hogy a védővamos tarifáknak ők a legelszántabb véde'mezői (lásd az 1907. esetet), hanem abban az álláspontjukban, melyet a „sárga munkással“ (Yellow labour) szemben elfoglalnak, szintúgy abban is, hogy a skilled labourt távol akarják tartani Ausztráliától.

S ez t. i., hogy Ausztráliában a munkás a védővamos, egész védővamos törvényhozásukban is kifejezésre jutott, ez az ú. n. „New-Protection“ eredete, mely először a „Stripper Harvester Legislation“-ban (lásd fent) jutott kifejezésre. Az egésznek a veleje az, hogy a védvából ne egyedül a gyáros huzzon hasznot, hanem a munkás és fogyasztó is, utóbbi abból, hogy a törvény a vámvédelemben részesült cikk belföldi árának maximumát meghatározza.

A munkás hasznát meg a védvából akként vélte elérhetőnek, hogy az 1908. Customs Tariffal egyidejűleg egy Excise Tariff is életbe lépett, mely kimondta, hogy minden az 1906. Customs Tariffban foglalt belföldön gyártott tárgy után egy „excise duty“-t kell fizetni, mely a megfelelő vámtétel felét teszi ki, ez azonban nem fizetendő, ha az illető tárgyat (mezőgazdasági gépet) a törvényben megállapított munkabér-feltételek mellett gyártják.

Ezt az elvet igyekeztek tovább fejleszteni. Az 1907. tarifa alkalmából azt a javaslatot terjesztették elő munkásrésztől, hogy minden olyan tárgy, mely nem az előbbi törvényben foglalt feltételek mellett gyártatik, egy bizonyos jeggyel láttassék el s bizonyos magasságú jegyilletéket fizessen, mely a vámtétel s az illető tárgy értéke után igazodjék.

Továbbá, hogy egy állandó bizottság létesíttessék, mely, ha úgy találja, hogy a védelemben részesült iparcikk ára méltánytalanul túl magas, a kormányzó a parlament mindkét házának javaslatára a vámot leszállíthatja.

A prémiumok adása is hasonló feltételekhez van kötve.

d) *New-Zealand*. Az Austráliáról mondottak nagyrészt New-Zealandra is állanak. Ez közel 1 millió lakosságával nem lépett be a confederációba, minek oka nagyrészt a földrajzi különállásban, teljesen eltérő klimatikus viszonyokban s abban rejlik, hogy New-Zealandban a decentralistikus tendenciák érvényesültek általában. A preferenciális mozgalom erősebb itt, mint Austráliában, oka ennek, hogy New-Zealand, melynek kivitele nagyrészt élelmiszerekből áll, Canada után, legtöbbet nyerne a preference-ből. Az anyaországnak már az 1903. tarifa biztosított körülbelül 10% preferencet az által, hogy a vámot a külföldi árúkra aránylagosan felemelték s az 1907. tarifa ezt még kiterjesztette.

e) *South-Afrika*. A preferenceből alig háromolhatnék valami előny Dél-Afrikára, melynek kivitele nagyrészt gyapjuból, aranyból és gyémántból áll. Preferencet, mint ez az 1907. évi conferentián is kitűnt, tulajdonképp csak a borra és dohányra élvezhetne. Mégis a délafrikai vámunio (Natal, Orange, Transvaal, Cap Rodesia, Bechuanaland és Basutoland) egyike volt a legelsőeknek, mely az anyaországnak 25% vámkedvezményt biztosított. S a londoni börszemánásoknak itt oly nagy a hatalmuk, hogy ez a jövőben is biztosítottnak látszik.

f) *India*. Az imperialisták s a kereskedelmi unio hívei mindig azzal jönnek, hogy az angol birodalomnak 400 m. lakosa van, hogy a birodalom self-sufficing, de hogy a proponált kereskedelmi unioban India az ő 300 m. lakosságával mily helyet foglaljon el, azt még szabatosan meg nem mondták, mint a hogy egyáltalán nincsenek semmi tekintettel az ő különös helyzetére.

India akarva-akaratlanul szabadkereskedelmi. Mikor a hetvenes években az indiai kormány tisztán pénzügyi tekintetből a gyapotárúkra csekély vámot vetett, lancashire-i befolyásra ezt az indiai kormány és a nép minden tiltakozása ellenére eltörölték s midőn később visszaállították, pénzügyi szempont által kényszerítve, kénytelenek voltak az indiai árúkra megfelelő excise-duty-t vetni.

A most fennálló free trade daczára, mindenki, a ki az indiai viszonyokkal ismerős, tudja, hogy, mint Lord George Hamilton mondta: „India maga kifejezetten védővamos“. Védvámot kívánnak fiatal iparuk számára.

Már most a mig az anyaország azon az állásponton van, hogy egyedül a szabadkereskedelem helyes, addig annak fentartása Indiában, habár gazdaságilag helytelen lehet, moraliter nem eshetik kifogás alá, de abban a perczen, mikor Nagybritannia a védvámra tér át, azaz elismeri, hogy adott viszonyok közt gazdaságilag az a helyes, abban a perczen a free trade fentartása Indiában elveszti morális alapját. De ha India áttér a védvámra, mi lenne akkor Lancashireval, mely kivételének több mint fele része ide irányul? Azt mondják, hogy az indiai pamutipar magában Nagybritanniaiban is concurrentiát okoz a lancashire-inek. Chinából különösen a durvább fajtákban nagyrészt kiszorította, s hogy e concurrentiától mennyire félnek, azt már a fentebb említett hetvenes évek parlamenti története is bizonyítja.

Az indiai kormány kezdettől fogva elutasító magatartást tanusított az egész mozgalommal szemben. Bármily tarifaváltoztatásnál a mozgalom oda irányulna, hogy a gyapotárúkra vetett vám fentartásával az ennek megfelelő „excise duty“ eltöröltessék. Hogy ez az agitatio mily erős, annak legékesebb bizonyítéka az ú. n. „swadeshi“ mozgalom, mely a külföldi árút bojkotálni akarja.

Az indiai kormány álláspontja röviden a következő. Mindenek előtt, az indiai exportoknak kb. a fele, a külföldön teljes vámmentességet élvez, másik felén is csak pénzügyi, sehol sincsenek protectiv vámok, Indiának tehát semmiféle retaliation-re szüksége nincs.

A mi most a preferencet illeti, az kétféle módon jöhetne létre, vagy 1. hogy India felemeli vámjait s ezekben Nagybritanniaira bizonyos kedvezményt ad, erre nézve megjegyzi, hogy nem hiszi, hogy ebbe a lancashire-i s dundee-i gyárosok valaha is beleegyeznének.

Vagy pedig 2. hogy az angol árúkra megmaradnának a mostani vámok, a külföldre azonban aránylagosan felemeltetnének. Ez Nagybritanniaira mindenesetre előnyös volna, mert kb. 10 m. L. értéket képviselnek azon árúk, (1902-ben) melyekben a külföld Nagybritanniaival concurrál.

Indiának azonban a preference csak igen kevés előnyt nyújtana, számtalan hátránnyal szemben. Utóbbiak közül legelső

1. hogy vámbevételei, melyekre pénzügyének szüksége van, erősen csökkennének.

2. Ha nyersanyagra nem vetnek vámot Nagybritanniaiban, Indiának alig lehet valami előnye, mert kivitele nagyrészt ebből áll.

3. Teára ugyan fennállana a preference, de Nagybritannia összes abbéli importjából, már most is $\frac{9}{10}$ jön Indiából és Ceylonból.

4. A gabonakivitelre ugyan élénkítőleg hatna, annál is inkább, mert még igen sok a felszántatlan föld, de az indiai gabonatermés mindig kétséges valami, példa rá, a nagy éhségek. Különben is osztolni kellene ebben Canadával és Ausztráliával stb.

5. Rizsre ugyanaz áll nagyrészt, mint a teára, $\frac{2}{3}$ részt máris India szállit.

6. A dohánykivitelnek jót tenne a preference, de ugyanezt megtenné a mostani specifikus vámtételeknek ad valorem-mé való átalakítása, mert a spec. az indiai dohányt, mely a közönségesebb fajtából való, nagyon erősen nyomja.

7. Végül jót tenne a preference, az indiai indigó, kávé és oil seeds-ek kivitelének.

A mi azonban a legtartózkodóbb álláspont elfoglalására kényszeríti az indiai kormányt, az a következő. India eladósodott ország, tartozásai s egyéb kötelezettségei (ezek közül a „Home Charges“ egyedül 18 m. L.-t tesznek ki) nagyrészt Nagybritanniában teljesítendőek. Ehhez járul még, hogy a behozatal Nagybritanniából jóval meghaladja az oda való kivittelt (1902/903-ban 13 m. L.-al). Hogy már most India tartozásainak eleget tehessen, ahhoz szükséges, hogy kereskedelmi mérlege a külfölddel nagyon is kedvezően záródjék. S ez így is van, a külföldi kivitel a bevételnek majdnem négyszerese (1902/903). Az indiai kormánynak minden törekvése oda irányul, hogy e kedvező kereskedelmi mérleget továbbra is fentartsa. Ha most India a külfölddel szemben különbözeti tarifát állit fel, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy a külföld ellenrendszabályokhoz nyul, egyszóval vámháborúba keveredik. S noha ettől Indiának nem igen van oka félni, mert mig importja ipari czikkekből áll, s így tehát igen érzékenyen sujthatná a külföldet, kivitele azonban nagyrészt nyersanyagból, s erre a külföldi iparnak feltétlenül szüksége van, mégis minden olyant el kell kerülnie, mely a kereskedelmi mérleg kedvező voltát, a rupia szilárd váltóárfolyamát hosszú évtizedek nehéz munkáját, csak némikép is veszélyeztetni. S hogy a retaliation a külföld részéről korántsem kizárt dolog, arra az utóbbi évek már is szolgálnak egy példával. Oroszország feleletül arra, hogy Nagybritannia a kiviteli jutalomban részesült (orosz) czukorra büntető vámot vetett, maga részéről meg az indiai teára emelte fel a vámot.

Ezek azok, mik az indiai kormányt annak kijelentésére birták, hogy „India érdeke inkább az, hogy a létező állapot maradjon fenn, semmint új pénzügyi politikát vezetni be“.

Fentebbiekhez még egy körülmény járul. Közismert dolog, hogy az

indiai éhségekkor százezrek pusztulnak el. S ma már ennek a klimatikus viszonyok nem lehetnek egyedüli okai. Mint Sir Henry Coton mondja „Az eső elmaradása nem jelent többé éhínséget, mert mindig bevihető a gabona szerteágazó vasutakon. Az éhínség azért áll be, mert a nép oly szegény, hogy nem bír tápanyagot vásárolni“. S ez ellen csak egy orvosság van, a népet, a mennyire csak lehet, az ipari foglalkozás felé terelni. „Senkise vonhatja kétségbe, a ki India gazdasági viszonyait vizsgálja, hogy a legnagyobb baj az, hogy a nép nagyrésze csaknem kizárólag a földművelésre van utalva“. S a preference e tendenciát csak még jobban előmozdítaná.¹⁾

Werkner Ödön.

---

¹⁾ E tanulmány harmadik része, mely a »dumping«-ről, a kartell- és trustképződés okairól és az aggressiv védvámról szól, a Közgazdasági Szemlében közölt részek különnyomatával, könyvalakban fog megjelenni.

Közlemények és ismertetések.

A világflotta 1911-ben.

A legújabb Lloyds Register szerint a világ hajóállományában beállott csökkenés megállapodott. Az 1910. év az 1909-el szemben még 482 hajóval való csökkenést mutatott. Most már úgy a hajók, mint tonnatartalmuk száma ismét növekedőben van.

A világ kereskedőhajóinak száma ez idő szerint 30.087, 43,147.154 tonnával (1910-ben 30.058 hajó 41,914.765 tonnával). E számban csak a legalább 100 netto registertonnás és ezeknél nagyobb hajók szerepelnek. Ez a 29 hajóval is majdnem ötnegyed millió tonnával való szaporodás viszonylag gyors növekedést jelent. Az 1910. év szaporodása az előző évvel szemben félmillió tonnánál kevesebb volt. Az 1911-re szóló nagyobb számot befolyásolja a vitorlások állandó csökkenése. Ha tekintetbe vesszük, hogy a vitorlások csökkenése nem új keletű, meglepőek a legújabb vonatkozó adatok: Ezek szerint a világ vitorlásállománya 1911-ben 7.614 hajó 4,365.582 tonnával, szemben az 1910. évi számmal, 8.050 hajóval és 4,624.070 tonnával. Tehát a csökkenés ismét 436 hajó 558.488 tonnával. 1907-ben a Registerben még 9457 vitorlás szerepelt 6,469.106 tonna tartalommal. 4 év alatt a csökkenés 1.843 hajó volt 1,103.524 tonnával.

Ez a fogyatkozás bizonyára a jövőben is tovább fog tartani. A veszteséget bőségesen pótolja a gőzösök szaporodása, a mi a következő adatokból tűnik ki. A világ gőzösflojtája 1911-ben 22.473 hajó 38.781.572 tonnával, az előző évben pedig 22.008 gőzös 37,290.695 tonnával, a mi 465 hajóval és 1,490.377 tonnával való szaporodást jelent.

A mi az egyes államokra való megoszlást illeti, a következő táblázat ad felvilágosítást.

	Tonnatartalom 1911	Szaporodás 1911 óta
Anglia	17,872.697	356.218
Egyesült-Államok	5,158.278	99.600
Németbirodalom	4,466.880	133.694

	Tonnatartalom 1911	Szaporodás 1911 óta
Norvégia	2,154.331	139.708
Franciaország	1,976.862	94.582
Olaszország	1,340.508	19.955
Japán	1,203.220	53.498
Németalföld	1,058.287	43.094
Svédország	961.482	13.403
Oroszország	895.258	7.933
Ausztria-Magyarország	846.188	67.459
Spanyolország	775.551	10.091
Dánia	752.754	16.192

1910-ben négy állam hajóhada mutat csökkenést 1909-el szemben: Franciaországé, Japáné, Oroszországé és Svédországé. Az utolsó évben az orosz hajózás mutatja a legkisebb gyarapodást.

A Németbirodalom bevételei 1910-ben.

A „Deutscher Reichsanzeiger“ nemrégiben tette közzé az 1910. évi birodalmi bevételeket, a melyek a következőleg alakultak:

A bevételek megnevezése	A bevételi követelés a kiviteli jutalmak stb levonása után kített az 1910. számadási évben	A tényleges bevétel kített az 1910. számadási évben	A birodalmi költségvetésben az 1910. számadási évre előirányoztatott
m á r k á k b a n			
Vámok	715,695.717	663,319.822	631,900.000
Dohányadó	12,609.171	11,765.556	14,413.000
Szivarkaadó	28,979.831	24,383.642	23,711.000
Czukoradó	164,546.671	150,934.705	147,178.000
Sóadó	61,460.876	60,230.826	58,048.000
Pálinkafogyasztási adó	192,318.125	154,932.291	180,000.000
Eczetsavfogyasztási adó	756.792	635.420	503.940
Pezsgőboradó	10,756.948	9,572.793	10,210.000
Világítási anyagok adója	12,672.997	9,937.020	15,013.000
Gyújtószeradó	17,702.997	13,629.731	15,010.000
Serfőzési adók és illetékek	128,647.294	112,445.617	111,500.000
Játékkártyabélyeg	1,954.124	1,859.533	1,819.200
Váltóbélyegadó	18,737.184	18,737.184	20,000.000
Birodalmi bélyegilleték :			
A) Értékpapírok után	50,235.094	47,230.396	49,000.000
B) Nyereményrészjegyek adósok után	9,496.619	8,340.979	
C) Vásárlási és beszerzési üzletek »	24,889.597	23,601.868	

A bevételek megnevezése	A bevételi követelés a kiviteli jutalmak stb. levonása után kitétt az 1910. számadási évben	A tényleges bevétel kitétt az 1910. számadási évben	A birodalmi költségvetésben az 1910. számadási évre előirányoztatott
m á r k á k b a n			
D) Lottosorsjegyek után :			
a) államiak	32,778.920	32,778.920	31,325.500
b) magánosok	14,672.195	14,476.859	10,850.000
E) Szállítási okmányok után . . .	16,664.709	16,331.416	14,700 000
F) Személymenetjegyek » . . .	21.906.684	21,468.550	18,620.000
G) Engedélyjegyek erőjárművek után	2,897.113	2,839.171	1,960.000
H) Felügyelőbizottsági tagok díjai »	5,538.328	5,427.561	3,920.000
I) Chèque-ek után	3,633.215	3,560.551	7.350.000
K) Telekátruházások	45,216.839	44,306.903	25,480.000
Örökösödési adó	42,662.987	42,662.987	34,000.000
Statistikai illeték	1,775.967	1,746.869	2,476.960

Szembeállítva a végeredmények 97.532 millió márkás többletét a 39.863 millió márkás hiánynyal, a végleges többlet 57.669 millió márká marad. A bevételi többleteket első sorban a vámjövedelmek, 31.419 millió márká, aztán a tőzsdeadó, 23.733 millió és a telekátruházási illeték, 18.826 millió, okozzák. Majd következnek az örökösödési adó 8.662 millió, a cukoradó 3.756, menetjegyadó 2.848, millió, a sóadó 2.182 millió márkás plusz-szal. A szállítási okiratok bélyegjövedelme 1.631 millió márkás, a tantième-adó 1.507 millió márkás többletet adott. A minusok sorában első helyen áll a pálinkaadó 25,068 millió márká csökkenéssel, a világitási anyagok adója 5.076 millió márká stb. A zárszámadás kedvező eredménye egészséges és körültekintő pénzügyi igazgatás jele, de nem alkalmas arra, hogy az 1909. évi pénzügyi reformot teljesen igazolja, a mennyiben a pénzügyi eredményt éppenséggel nem azok az adók adták, a melyek a Finanzreform substratumát kellett, hogy képezzék. A pálinkaadó például 180 millió helyett csak 154 volt, a világitási anyagok adója 20 millió helyett csak 9.937, a gyújtóárúké 25 helyett 13.629 millió, a chèque-bélyegé 10 millió márká helyett csak 3.560. Jövedelmi többlet helyett a szóban forgó engedélyezett főadónemekből kerek 53 millió márkás minus sült ki. Ehhez járul, hogy a bórzeadókból befolyt 23.733 millió márkás jövedelmi többlet nem vehető igénybe mint állandó jövedelmi tétel a birodalmi pénzügyek tekintetében, mert ez a kedvező eredmény lényegesen a múlt év emelkedő coniuncturájában találja okát. Tehát a végeredményben a birodalmi bevételek ez évi zárszámadásából nem lehet az 1909. évi birodalmi pénzügyi reform állandó sikerére következtetni.

Az orosz birodalom zárszámadása 1910-re.

Az 1910. évre szóló ideiglenes pénzügyi zárlat a jövedelmekre vonatkozó kedvező várakozásokat megerősítette. A rendes bevételek 2.782·4 millió rubelt adnak, szemben az 1910. évre előirányzott 2.580·1 millióval és az 1909. évi 2.526·3 millió rubelnyi tényleges bevétellel. Az eredmény tehát mintegy 50 millió rubellel jobb, mint a pénzügyminister 1910 őszén, a költségvetéstervezet nyilvánossá tétele alkalmával kilátásba helyezte. A legnagyobb jövedelemtöbbletet 1909-el szemben ismét az államvasutak adták 57·9 millió rubellel. A pálinkaegyedárúság 48·1 millió rubel többletet, a vámok 26·2 millió rubelt, az állami tőkék és bankszerű üzemek 19·9 milliót, a cukoradó 19·9 millió rubelt, az iparadó 14·2 milliót. A rendkívüli bevételek 23·9 millió rubelt tettek ki, pedig a költségvetés csak 11·6 millió rubelt provideált. Ez főleg abból magyarázható, hogy az inségkölcsonök²törlesztésére 19 millió rubel vétetett be a költségvetésben előirányzott 8 millió rubel helyett. Az összbevételek e szerint 2.806·3 millió rubelt tesznek ki. Ezekkel szemben az 1910. évi költségvetés 2.591·7 millió rubelnyi rendes és rendkívüli kiadást irányozott elő, úgy hogy 214·6 millió rubelnyi bevételi felesleg mutatkozik. Ide számítandók azok az összegek, a melyek előző pénzügyi időszakokból eredő nyílt hitelek lezárásánál elhasználatlanul fognak maradni és a melyeknek magassága ma még pontosan meg nem becsülhető. Az orosz pénzügyminister előző évek tapasztalatai alapján 10·20 millió rubelre becsüli őket, úgy hogy az 1910. év 225—235 millió rubelnyi összfelesleggel fog végződni és a szabad készpénzkészlet, mely 1910 elején 107·4 millió rubelt tett ki, 1911 január elsejéig 332—342 millió rubelre fog emelkedni. Ebből a tengerészeti ministeriumnak előbb kiadott munkákból származó adósságok törlesztésére 14·7 millió rubel fog kiutaltatni, a mi után aztán még 317—327 millió rubelnyi tartalék marad fenn.

Az osztrák-magyar monarchia vasipara.

A „Revue Economique Internationale“ utolsó számainak egyike abból az alkalomból, hogy Brüsszelben a világ legnevezetesebb kohóműveinek képviselői egy nemzetközi Iron and Steel Institute létesítésén tanácskoztak, egy specialis számot adott ki, a melyben Kestranek vezérigazgató az osztrák-magyar monarchia vasiparáról értekezett.

Mindenekelőtt történeti bevezetést ad, a melyben érdekesen fejti ki, hogy a monarchia bérczes vidékein miért tudott a vasipar szépen fejlődni és hogy mi volt az okozója, hogy később az angol vasiparral szemben visszaesés mutatkozott.

Hogy miért tértek át oly későn a kokszt alkalmazására, könnyen érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a monarchia, különösen pedig a hegyi vidékek, a melyeknek ércze volt, sok fával rendelkeztek, ellenben szegények voltak ásványi égőanyagban.

Ausztria-Magyarország évi kokszttermelése nem több mint 2,150.000 tonna, a mely mennyiségből Ausztriára kerek 2,000.000 esik. Kénytelen a monarchia évenként 600.000 tonna koksztot külföldről behozni. Az évi kőszéntermelés ez idő szerint 15,450.000 tonna, a miből 14,100.000 tonna esik Ausztriára, a barnaszén évi termelési mennyisége 32,800.000 tonna, a mely tömegből 25,300.000 esik Ausztriára.

Ausztria és Magyarország szénszükségletét a saját termelés nem fődözi. A behozatal ez idő szerint 10,500.000 tonna kőszén. Igaz, hogy ezzel szemben exportáltatik 9,000.000 tonna, a mely mennyiségből azonban 8,250.000 kőszénre esik. Ha figyelembe vesszük a calorikus értékek különbözetét, akkor tekintélyes hiányt constatálunk ásványi égőanyagokban.

Minél inkább előtérbe lép az ásványi égőanyagok alkalmazása, annál inkább súlyosod a monarchia vasipara domináló helyzetéről. Az utolsó évtizedekben elfoglalt állását a monarchia mégis megtartotta.

Arra, hogy egy állam vasiparát kifejthesse, eltekintve fogyasztóképességétől, nem annyira vasérczben való bővelkedése, hanem inkább ásványi égőanyagokban való gazdagsága a fontos. Így azt látjuk például, hogy oly országok, mint Svédország, Norvégia, Spanyolország, a melyeknek a leggazdagabb vasérczrétegeik vannak Európában, ellenben szegények ásványi égőanyagban, nem tudnak nevezetesebb nyersvastermelést felmutatni, sőt kénytelenek érczeiken túladni. Ez a körülmény azzal a másikkal, hogy az ipar kifejlődésének nálunk nagy akadályai vannak, hogy a monarchiában sok a szegény hegyes vidék és hogy a lakosság culturailag visszamaradt, hozza magával, hogy a vasfogyasztás csekély. Ausztria-Magyarország a maga 51¹/₂ milliónyi lakosságával csak 2,150.000 tonna nyersvasat termel, hatodik helyen áll a vastermelők közt, a mennyiben a vasfogyasztás fejenként 55 kg. Ezzel szemben az Északamerikai Egyesült-Államokban évi 320 kg., Nagybritanniában 220 kg. és Németországban 140 kg. esik egy lélekre.

Az osztrák-magyar vastermelés rendes időkben a belső szükségletet teljesen fedezni tudja. Azért azonban mindig történik behozatal, jelesen nyers öntött vasban. Azért egyes vállalatok, mint például az Alpine Mon-

tan kénytelenek bővebb elhelyezésről kiviteli üzletek útján gondoskodni. Az exportra nézve természetesen főképen a Balkánországok és Olaszország jönnek tekintetbe. Általában a körülmények nagyobb exportlehetőségeknek nem kedveznek.

A német magánbiztosításügy fejlődése 1910-ben.

A német életbiztosítás üzleti fejlődése 1910-ben rendkívül kedvező volt. Ugy az új biztosítások szaporodása, mint pedig a netto gyarapodás sokkal nagyobb volt, mint az előző években. Ez az eredmény annál nevezetesebb, mert az általános gazdasági viszonyok egy és más kívánni valót hagytak hátra. A biztosítási gyarapodás több mint $\frac{1}{5}$ milliárd m. volt, vagyis 96 millióval több mint az előző évben. Új biztosítások 1.533 millió értékben kötöttek.

Az utolsó husz év fejlődése a következő számokat mutatja márkákban:

	Új kötések	Évvégi állapot	Netto gyarapodás
1890	425,599.445	4.311,510.658	246,178.032
1900	770,275.672	7.999,956.726	387,549.042
1905	1.035,815.574	10.116,365.494	542,561.111
1910	1,533,183.985	13.534,955.132	830,085.338

Évzártaival 49 intézet 10,860.000 kötvényt mutatott ki 13.534 $\frac{1}{5}$ millió m. tőkebiztosítással és 33,060.000 m. évi járadékkal, a miből mintegy 8 millió kötvény esett népbiztosításra. A teljes állomány 1910-ben következőleg oszlott meg a különböző combinációkra:

	Biztos. összegek (évi járad.) 1910 végén	Netto gyarapodás		
		1910	1909 é v e k b e n	
e z e r m á r k á b a n				
Vegyes biztosítás	9,001.286	725,524	652.273	530.600
Halálesetre sz. biztosítás	2,097.939	12,698	21.533	--- 24.142
Népbiztosítás	1,609.855	108,094	111,953	104.249
Megélési biztosítás	549.348	— 12.632	— 5.514	— 4,937
Katonai biztosítás	276.529	— 3.596	--- 4.931	5.138
Tőkebiztosítás	13,534.957	830.088	734.248	600.634
Járadékbiztosítás	33.063	1.682	1.550	700
Emelkedő járadékbi. . . . }				
Rokkantsági biztosítás . . . }				
Nyugdíjbiztosítás	35.500	3.000	3.100	2.500

A tőkebiztosítási állományból 1910. év végén a közönséges halál-
esetbiztosításokra 2.098 millió, minélfogva ezen biztosítási formára még

csak kb. $15\frac{1}{2}\%$ esik az egész állományból, míg 1890-ben még az egész állomány fele halálesetre volt biztosítva. Jelenleg az a kombináció ritkán választatik. Ezzel szemben a vegyes biztosítások 725.524.000 márkás, azaz 87.4% -os pluszt mutatnak fel az évi gyarapodásból és állományuk 9.001·3 millió M. Az utolsó évtizedben a vegyes biztosítások 4·87 milliárddal emelkedtek, míg a közönséges halálesetre szólók kerek 177 millióval csökkentek; e számok legjobban mutatják, mily kedveltségnek örvendenek a vegyes biztosítási formák.

Az egyes biztosítási formák fejlődése 1882 óta a következő adatokat mutatja:

	1882	1890	1900	1908	1909	1910
	millió márkában					
Halálesetbiztosítás	1.933·6	2.215·1	2.274·7	2.132·1	2.088·7	2.097·9
Vegyes tőkebizt. . .	427·1	1.446·0	4.124·7	7.556·1	8.285·7	9.001·3
Népbiztosítás . . .	36·4	128·1	689·7	1.382·1	1.521·1	1.609·9
Életeseti biztosítás	168·4	522·3	910·8	861·9	847·3	825·9

Járadékbiztosítással foglalkozik 71 kölcsönös és 21 részvénytársaság. 1910-ben 4 millió márkára szóló új évi járadék köttetett és az év végén 33,059.611 m. évi járadék volt érvényben; a mely összegből közel 80% esedékes, a többi elhalasztott és emelkedő járadékra esik. 1909-el szemben $1\frac{2}{3}$ millióval szaporodott az évi járadékok száma.

A határozott évi összegű járadékokba az emelkedő járadékok is bele vannak számítva, melyek a berlini, darmstadti, karlsruhei, stuttgarti járadékintézeteknél vannak. Bár ez a négy intézet már évek óta nem köt eféle járadékot, még mindig mintegy 58.000 tagot mutatnak ki, a kik 1909-ben kereken 3·6 millió m. járadékot élveztek.

Az Egyesült Államok bányászata és kohászata 1910-ben.

Az 1909. évi fellendülés után, a mely az 1908. évi nagy gazdasági depressiót követte, az 1910. év az Egyesült Államok gazdasági tevékenysége szempontjából stagnatiót, sőt majdnem visszaesést jelent. Ez a stagnáció természetesen a gazdasági ágak legtöbbszörében nem abszolút és jelesen nem volt az a bányászati és kohászati iparban, a mely az amerikai gazdasági élet egyik legfontosabb alapja. Erről meggyőződhetünk, ha áttekintjük a vonatkozó statisztikákat, melyeknek legmegbízhatóbb forrása a newyorki Engineering and Mining Journal. Ez, mint minden évben, az idén is az év elején teljes és jeles statisztikát ad az előző évi eredményekről, a melyek később csak ritkán szorulnak nagyobb javításra.

Az Egyesült Államok bányatermése az 1907—10. években a következő volt:

	1907	1908	1909	1910
		millió tonnákban		
Kőszén	352	307	333	366
Anthracit	78	73	70	73
Vasásvány	53	34	53·8	55·1
Öntöttvas	26·2	16	25·9	27·5
		ezer tonnákban		
Réz	405	430	501	492
Ólom	318	290	337	364
Czink	228	190	242	252
		ezer kilogrammokban		
Arany	136	145	150	144
Ezüst	1.735	1.610	1.692	1.745
		millió barilban		
Petroleum	164	185	182	210

Ez az összeállítás világosan mutatja azt a termelési emelkedést, a mely 1909 óta minden fontosabb ásványt illetőleg mutatkozott, az arany és réz kivételével.

Minden ásvány tekintetében, beleértve a szenet, felülhaladtak újból az 1907-iki, eddig ismert leggazdagabb esztendő számai. Csekély deficit mutatkozik ugyan még az antracitot illetőleg, de azt bőven ellensúlyozza a többi széntermelés. A mi az árakat illeti, azok átlagban közel álltak az előző évekéihez. Ezek természetesen mögötte maradnak az 1907-ieknek. Elmondható a végeredményben, hogy az 1910. év, a nélkül, hogy ragyogó volna, vagy rendkívüli expansiót jelentene, a bányáipar tekintetében a jó évek közé sorozható.

Az 1910-ben az Egyesült Államokban bányászott szén mennyisége elérte a 439 millió tonnát, messze maga mögött hagyva a világ többi államait és túlhaladva azt a mennyiséget is, a melyet Németország és Anglia együtt termeltek. Ezen óriási mennyiség majdnem teljesen a belső földön fogyasztatott el. Ehhez hozzájárul még szerfölött sok petroleum is.

Még nagyobb lett volna a széntermelés, ha az illinoisi bányák nagy része nem maradt volna vissza a bányászok hosszúra nyújtott sztrájkja folytán, a mely tavasztól nyárig öt hónapon át tartott és a munkások győzedelmével végződött. Volt ezenkívül egyéb helyeken is több nagy sztrájk.

Majdnem valamennyi a munkások győzedelmét jelentette. A munkabérek majdnem az egész vonalon $5\frac{1}{2}\%$ -kal emelkedtek. Ha bajok voltak a tőke és a munka között való viszony terén, kevesebb bajt jegyez fel a krónika a balesetek terén. A kibányászott tonnamennyiséghez képest

különben is legkevesebb haláleset fordul elő aránylag az Unióban. (10 millió tonnára 38 munkáshalál esik az Unióban, míg Angliában 41, Franciaország 57, Németországban 63, Belgiumban 66, Ausztriában 82).

A kőszéntermő vidékek megoszlása az Egyesült Államokban nagyon egyenlőtlen. A legfontosabb széntermő államok termelismennyiségük sorrendjében a következők:

	Termelt millió kőszént	tonnában anthracitot
Pennsylvania	131	73
Nyugat-Virginia	54	73
Illinois	45	73
Ohio	30	73
Indiana	14·3	73
Alabama	13·7	73
Kentucky	12·5	73
Colorado	11	0·07
Jawa	7	0·07
Tennessee	6·3	0·07
Kansas	5·3	0·07
Wyoming	5	0·07

Az első öt állam, a melyek egymással határosak és a nagytavak, az Atlanti óceán és Missisipi közt terülnek el, maga az Egyesült Államok kőszéntermésének $\frac{4}{5}$ -ét adja. Pennsylvania és Nyugat-Virginia, melyek elől járnak, 7, azaz 13 millió tonnával többet produkáltak, mint 1909-ben.

Megjegyzendő, hogy az északnyugati államoknak, a melyeknek ipara leghatalmasabb, szenük nincs. De Pennsylvánia és Virginia elég jól fekszenek ahhoz, hogy úgy szárazföldi, mint vízi úton, tengeren, a nagy tavakon, szenet szállítsanak.

A szénárak a termelési helyeken igen mérsékeltek. Pittsburgban például a tonna ára 6·50—7 korona közt váltakozott. Nyugat-Virginiában és a déli széntermelő államokban ez az ár még valamivel alacsonyabb volt. Indianában és Illinoisban 10 és 13 korona közt mozogtak a szénárak. Ezek az árak az iparra nézve nagy előnyöket jelentenek.

Az Egyesült Államok petroleumtermelése millió barilokban (1 baril = 42 gallon vagy 190 liter) következőleg alakult:

	1907	1908	1909	1910
California	40	45	58·2	74·3
Colorado	0·4	0·4	0·5	0·5
Texas	12·3	11·2	9·3	} 14·9
Louisiana	4·6	6·8	3·3	
Illinois	24·5	38·8	30·9	35·0
Indiana és Ohio	8·0	7·3	6·2	5·2
Kansas és Oklahoma	47·6	50·7	46·8	53·6
Kentucky és Tennessee	1·2	1·2	1·2	1·0

A petroleumtermelés teljesen átalakította a Dél-Nyugat vidékét. Nemcsak a Southern Pacific, az Atchison, Union Pacific helyettesítették petroleummal a szénfűtést, hanem az északiak, a Northern Pacific, a Great Northern, a Canadian Pacificig. A hajók közül is nagyon sok olajfűtésre tért át.

Petroleum van használatban a Panamacsatorna-munkálatokban, sőt délamerikai Csendes tengeri partokon is kezdi a szentet kiszorítani. A vezetékek közt van olyan is, a mely ezer kilométernél is hosszabb.

A petroleum mellett a földgáznak is nagy szerep jut. A közép-államokban régóta használják. Californiában újabban vezetékek készülnek, a melyeken át a földgáz nemcsak Los Angelesig, hanem San-Franciscoig és még jobban északra 500 kilométernél messzebbre vezetik.

A barcelonai nemzetközi gyapotcongressus.

Május elején volt a nyolczadik nemzetközi gyapotcongressus, a mely rövid pár nap alatt bő munkaprogrammot végzett. A gyapotgyárosok nemzetközi szervezetére vonatkozó jelentés megállapította, hogy a szövetséghez 936.000 szövőszék tartozik 77,460.224 orsóval. Miután egy 1910. évi megállapítás szerint a világ összes gyapotorsóinak száma 134,500.000, e szervezetben egyesítve látszik a világ gyapotiparának majdnem kétharmada. A nemzetközileg szervezett gyapotgyárosok legnagyobb részét Anglia adja 40,386.854 orsóval és 454.970 szövőszékkal, a második helyen Németország áll 8,762.828 orsóval és 92.271 szövőszékkal. A congressuson összesen 13 ország képviseltette magát.

A gyapothiány kérdése tekintetében legaktuálisabb jelentőségű pontja a congressus napirendjének az volt, a mely a gyapottermelés állásával foglalkozott. Német részről utalás történt arra, hogy a mai olcsó amerikai gyapotárak többé valószínűleg visszatérni nem fognak. Az amerikai ültetvényeseknek nem érdeke sem a beültetett terület növelése, sem a termelési módok javítása. Ennek folytán mind fenyegetőbbé válik az amerikai gyapottermelés eltrustösödése. Az európai gyárak nyersterményszükséglete biztosításának kérdése az Egyesült-Államok alól való felszabadulásban csucsosodik ki. Ezzel járna természetesen a termelő vidékeknek egybeütt való szaporodása olyanformán, hogy Amerika mai monopolizált helyzetéből kiszorítottassék. Ma a gyapotban való világkinálat valóban az amerikai gyapottermelés mindenkori terjedelmétől függ, a mely azonban nem tart lépést a szükséglettel. A folyó évre nézve a gyapot-világ-fogyasztást 19,397.000 bárra becsülik, holott az utolsó világtermés csak 16,588.000 bált tett ki. Ezen körülményekből folyik, hogy a legtöbb

ország igyekszik a gyapottermelést Amerikán kívüli területeken elősegíteni. Oroszország igyekszik gyapotiparának nyersanyagát Közép-Ázsiában biztosítani. Olaszország eritreai gyarmatcsoportjában próbálkozik, Franciaország pedig Algirban. Persze még sokkal messzebb menő érdekeik vannak e tekintetben Németországnak és főképp Angliának. Rámutatott a német kormányképviselő, hogy évtizedek tapasztalatai szükségesek még, hogy a német afrikai gyarmatok a gyapottermelés terén sikereket tudjanak felmutatni. Anglia első sorban Indiában van érdekelve. 1910/11-ben Brit-Indiában 21,267.000 acre-nyi terület, vagyis 4·5°/_o-kal több volt gyapottal beültetve, mint az előző évben. Az összes várható hozadék 4,668.000 bárra tehető. Egyes szakemberek szerint India gyapottermését 4—5 év múlva 10 millió bárra fokozhatnák. Mások nem táplálnak ily vérmes reményeket, azt tartván, hogy a lakosság igen conservatív és nem alkalmas intensív munkára. Fontos körülmény, hogy magának Indiának gyapotipara is növekvőben van és így a terméstöbbletet maga fogyasztja el, ezért az indiai termésnek csak elenyésző része kerül külföldre. Fővásárlói Japán, Németország, Belgium és Hollandia. Ausztria-Magyarország 1,649.567 £ árát vásárolt 1909/10-ben.

Az indiai gyapottermelést a kormány erősen támogatja, de az a körülmény a kivitel szempontjából csak ideiglenes jelentőségű, mert idővel a belföldi fogyasztás növekvésével Indiában is az amerikaiakhoz hasonló állapotok fognak kifejlődni.

A gyapotinség tekintetében a congressus a következő határozatot hozta:

»A congressus teljes mértékben elismeri a gyarmati társaságoknak és kormányoknak eddigi törekvéseit a gyapottermelés terén és újból felszólítja, hogy folytassák ama törekvéseiket, a melyek árán magukat Amerikától függetleníteni kívánják.« Indiát legalkalmasabbnak tartja a gyapottermelésre és reámutat ama körülményre, hogy az indiai gyapottermés minőségileg és mennyiségileg magasabb színvonalra volna emelhető, ha megfelelő intézkedések történnének. A congressus meg van győződve arról, hogy a gyapotipar jelenlegi válságos helyzete üzemmórlátározásokat követel és megbizsa a nemzetközi szervezethez tartozó szövetségeket, propagálják a termelés csökkentését.

A következő nemzetközi gyapotcongressus 1913-ban Amsterdamban tartatik meg.

Gyárpar és kézműipar különválasztása.

A német birodalmi cancellár a Deutscher Handelstagnak tavaly deczemberben kérdőivet küldött be a végből, hogy a fenti kérdés a kereskedelmi és iparkamarák meghallgatása alapján közelebb hozassék a megoldáshoz.

A kérdőív, a melyre már az összes kamarák nyilatkoztak, két fő-részből áll. Az elsőnek célja a gyárnak megkülönböztetése a kézműipartól. Itt az összeütközési pont, a mely legtöbb vitára szokott vezetni, az, hogy egyugyanazon vállalatot úgy a kézműipari hivatalos testület, mint pedig a kereskedelmi kamara is meg akar adóztatni. Ezen pont tisztázása végett azt kérdi a cancellár kérdőíve, hogy az elmúlt három évben hány esetben fordult elő vita dupla megadóztatási szándék miatt és melyek azon esetek, a melyekre nézve különböző helyek végleg ellenkező módon döntöttek? Ha áttekintjük a beérkezett vonatkozó észrevételeket, azt látjuk, hogy egy részük apró-cseprő differentiókból keletkezett, a melyek könnyen eloszthatók. Igen sok vita onnan ered, hogy az érdekképviselői testületek a nagyobb cégeket szeretnék a saját illetékfizetőik közt látni és ezért igyekeznek controversiákat találni. Azt is kérdi a cancellár, hogy fenforog-e a szüksége egy eféle vitákban végleg döntő legfelsőbb instantiának? Ezt a szükségletet sok kamara elvben égetőnek mondja, viszont van ugyancsak sok kamara, a mely az ellenkező nézetet vallja, a mennyiben egyesek ezen instantiától a vitás esetek csökkenését, mások pedig ennek ellenkezőjét várják. Vitás maradt az a kérdés is, vajjon ez a forum birodalmi, vagy pedig csak országos legyen-e?

A kérdőív második főrésze azzal foglalkozik, hogy minő mérvben foglalkoztat a nagyipar oly személyeket, a kiket a kézműipar képezett ki mint inasokat? Erre a kérdésre nézve legtöbben úgy vélekednek, hogy csak akkor lehetne pontosan felelni, ha alapos statisztikai felvétel eszközöltetnék, annál is inkább, mert e tekintetben az állapotok a képzelhető legtarkábbak.

Felvettetik aztán az a kérdés, hogy indokolt-e, hogy a nagyipar hozzájáruljon az inasképzés költségeihez, a mennyiben ebből neki is haszna van? Úgy erre a kérdésre, valamint azon alkérdésre nézve is, hogy a nagyipar eme hozzájárulása minő kulcs szerint történhetne, tömördek és sokoldalú válasz érkezett, a melyeknek kivonatos közlése is lehetetlen e helyen. Az bizonyos, hogy a beérkezett rendkívüli praecis válaszok megszívlelése közelebb fogja hozni az illetékes köröket a kérdések megoldásához.

A statisztikai hivatal munkássága.

A Közgazdasági Szemle októberi számában, a 692—3. oldalon ismertette »A m. kir. központi statisztikai hivatal munkássága 1871—1911-ig« c. nemrég megjelent nagyértékű összefoglaló munkáját.

Ez ismertetés tévesen azon óhajást fejezte ki, hogy a szóban forgó kötetnek francia nyelvű kivonata is jelenne meg.

A Központi Statistikai Hivatal a magyar kiadással egyidejűleg az egész kötetet német és francia nyelven is kiadta és így tényleg nemzetközi szempontból is hozzáférhetővé tette a magyar statistika anyagát.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Tisztelgés a kereskedelemügyi ministernél.

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége és igazgatóválasztmánya november hó 18-án tisztelgett Beöthy László kereskedelemügyi minister urnál. A tisztelgő küldöttséget Láng Lajos v. b. t. t., a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke vezette és benne résztvettek: Halász Sándor alelnök, Mandello Gyula igazgató, Paikert Alajos főtitkár, Huszár Gyula pénztárnok, lovag Falk Zsigmond. Továbbá az igazgatóválasztmányból: Matlekovits Sándor v. b. t. t., Szabó Jenő főrend, Gaál Jenő műegyetemi tanár és főrend, Gonda Béla, Neumann Károly, Vargha Gyula ministeri tanácsosok, Mattyasovszky Miklós osztálytanácsos, Exner Kornél, Fellner Frigyes, Magyary Géza egyetemi tanárok, Fenyvessy Adolf, Gelléri Mór, Heller Farkas, Ferenczy Imre, Papp Dezső stb. igazgatóválasztmányi tagok.

Láng Lajos elnök beszédében arra utalt, hogy hazánkban a gazdasági élet különböző tényezői között összhangzó együttműködést kell teremteni, s hogy ezen célra nagyban szolgálja az immár 17 év óta működő Magyar Közgazdasági Társaság, a mely elméleti tanulmányaival, gazdasági és politikai kutatásaival felvilágosító munkát végez, és úgy a társadalmi, mint a gazdasági érdekellentéteket enyhíti.

Az új kereskedelemügyi ministerben Láng Lajos elnök, származása, politikai múltja, régebbi foglalkozása és mostani díszes hivatása kapcsán ugyancsak oly intenciókat tételez föl, a melyek a Társaság programjának elveivel egyeznek. A kereskedelem és forgalom nagyfontosságú kérdéseiben talán éppen napjainkban a legzavarosabb felfogásokkal találkozunk. Ezek között megtalálni a helyes utat, mely a termelő és fogyasztó érdekeit egyformán előmozdítja, rendkívül nehéz, de meg van róla győződve, hogy a ministernek széles látköre és tanulmányokban érlelt komoly ismeretei meg fogják találni ezt az utat. Láng Lajos elnök egyébként legmelegebben üdvözlí az új kereskedelemügyi minister urat, és jóindulatát, pártfogását kéri Társaságunk számára.

Beöthy László kereskedelemügyi minister megerősíti beszédében azt, a mit róla Láng Lajos elnök mondott, hogy ő a különböző gazdasági érdekek közötti összhangzás ápolását tartja programja legfontosabb pontjának. Egyszersmind legnagyobb elismerés hangján szólt a Magyar Közgazdasági Társaságról, kiváló fontosságot tulajdonítva működésének. A mellé az általános tisztelet mellé, a melylyel ilyen nagyon fontos hivatást teljesítő társaság iránt viselkedik, az az egyéni vonzalom is járul, hogy maga is nagy előszeretettel foglalkozott azokkal a tudományokkal, a melyeket a társaság tagjai oly eredménnyel és sikerrel kultiválnak. E működése az elméleti téren most megszakadt és gyakorlati téren kell a föladatak megvalósításához fognia. Megnyugvására és bátorítására szolgál, hogy mindazzal, a mit a küldöttség szónoka mondott, tökéletesen egyetért. Ő is Magyarország közgazdasági fejlődését a különböző foglalkozási ágak harmónikus működésében látja. Ez irány követésétől semmiféle mellékszempont eltántorítani nem fogja. A miniszternek a magasabb szempontokat kell szeme előtt tartania és nem kell a kicsiny dolgokba elmélyednie. Az ő szerepe annyival könnyebb, mert olyan munkatársak állanak oldala mellett, a kik a kérdéseket teljes megnyugvásra fogják megoldani. A Közgazdasági Társaság közhasznú működése mindig becses anyagot fog szolgáltatni és e társaság oktatását mindig nagy örömmel fogja fölhasználni.

Igazgatóválasztmány ülése.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóválasztmánya f. hó 24-én Láng Lajos elnöklete alatt ülést tartott, a melyen az igazgató folyó ügyekről tett jelentést.

Új tagokul felvétettek: Balogh Elemér, a „Hangya“ ügyvivő igazgatója, Barcza Ernő, földművelésügyi min. fogalmazó és Ghyczy Jenő min. tanácsos.

Felolvasás a pénzügyi revisióról.

A választmányi ülést felolvasó ülés követte, melyen Matlekovits Sándor v. b. t. t. elnökölt s dr. Eber Antal vezérigazgató *a pénzügyi revisio kérdéséről* tartott előadást. Az előadást nagy és előkelő közönség nagy érdeklődéssel hallgatta.

Társaságunk tagjai közül megjelentek: Lukács György v. b. t. t., Wallon Dezső dr. közigazgatási bíró, Fenyvessy Adolf udvari tanácsos, Exner Kornél egyetemi tanár, Hegedüs Lóránt, báró Madarassy-Beck, Hantos Elemér képviselő, Hospotzky Alajos min. tanácsos, Baumgarten Nándor egyetemi m. tanár, Bossányi Endre igazgató, Fellner Frigyes igazgató, Havas Emil udv. tanácsos, Havas Miksa tanár, dr. Horváth

János igazgató, Heller Farkas műegy. m. tanár, Pap Dezső min. titkár, Poór Jakab igazgató, Paikert Alajos titkár, Ferenczy Imre szfv. socialpolitikai előadó, Korányi Frigyes báró oszt.-tan., Nádas László min. titkár, Schober Béla igazgató, Vágó József kam. s.-titkár, dr. Walkó Lajos min. titkár és számosan mások.

A felolvasás után Matlekovics Sándor elnök a Társaság nevében meleg hangú köszönetet mondott előadónak érdekes előadásáért, s felszólította a Társaság igazgatóját, hogy a fontos tárgy megvitatására az előadás megjelenése után alkalom adassék.

Az előadás szövegét a *Közgazdasági Szemle* deczemberi számában közöljük; a vita ennél fogva csak 1912. évi január hó folyamán lesz megtartható.

Felolvasások deczember hóban.

Deczember hó 1-én, délután 6 órakor, Társaságunk *régi helyiségében* dr. Ferenczi Imre szfv. socialpolitikai előadó a *dresdai kiállítás socialpolitikai tanulságairól*, deczember hó 15-én, délután 6 órakor, a rendes közgyűlés után, Társaságunk *új helyiségében* (Mária Valéria-utca 11., m. kir. folyam- és tengerhajózási palota, I. em.), dr. Buday László osztálytanácsos, *a nemzetközi statistikáról* és Mandello Gyula *a nemzetközi statistikai hivatalról* tart előadást.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság rendes közgyűlését f. é. deczember hó 15-én *új helyiségében* (Mária Valéria-utca 11., m. kir. folyam- és tengerhajózási palota, I. em.) tartja meg.

Napirend:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgatóválasztmány 1910. évi jelentése.
3. A számvizsgálóbizottság jelentése az 1910. év számadásairól.
4. Az 1911. évi költségvetés megállapítása.
5. Öt igazgatóválasztmányi és öt számvizsgálóbizottsági tag választása.
6. Indítványok.

A pénzüintézetek revisiójáról.¹⁾

Mindenekelőtt a hirdetett előadás címével szemben egy kis kiterjesztéssel élek és pedig annyiban, a mennyiben nem tisztán a pénzüintézetek revisiója kérdésének, hanem egy másik kérdésnek a felölelése, sőt előtérbeállítása útján, általánosságban a pénzüintézeti reformra fogok kiterjeszkedni.

Ez a kérdés, a melyet első sorba kívánok állítani, azért nem vonható szorosán a pénzüintézetek revisiójának fogalma alá, mert mindenekelőtt a mi pénzüintézeteinknek, de különösen vidéki pénzüintézeteinknek túlságos és egészségtelen elszaporodásával kívánok foglalkozni.

Statistikai adatokkal csak azt a tényt kívánom megvilágítani, hogy a míg az 1905. év végével összesen 1.266 részvénytársulati alapon működő vidéki intézetünk volt, addig az 1910. év végén ezeknek a száma már 1.652-re emelkedett. A folyó évnek eddig letelt háromnegyed részében pedig, a „*Magyar Pénzügy*“ kimutatásai szerint, 157 új pénzüintézet alakult. Ha tehát a még hátralevő negyedévet is számításba vesszük, akkor erre az évre mintegy 200 új vidéki intézet alapítása irányozható elő és ennek az emelkedésnek a figyelembevételével most már arra az eredményre fogunk jutni, hogy ennek az évnek a végével körülbelül 1.850 vidéki pénzüintézet lesz, a mi hat esztendő alatt nem kevesebb, mint 600 vidéki pénzüintézeti szaporodást, tehát 6 év alatt teljes 50%-os emelkedést tüntet fel.

Az utóbbi 6 évnek az átlagos emelkedése tehát évi 100 új vidéki intézet alakulását jelenti, de tulajdonképen ez az átlag sem tünteti fel helyesen az arányokat, mert ez a szaporodás egyre emelkedik, hiszen az idei évnek már első háromnegyed részére több mint 150 új vidéki alapítás esik. Még szembetűnőbb lesz ez a túlságos elszaporodás

---

¹⁾ Fölvastatott a *Magyar Közgazdasági Társaság* 1911. évi nov. hó 24-iki ülésén.

akkor, ha egyes nagy vidéki emporiumokat külön-külön veszünk szemügyre.

Igy pl. azt látjuk, mindig az 1905—1910. évekre terjedő 6 esztendőt tekintve, hogy Nagyváradon 1905-ben 12 pénzüintézet működött, míg 1911-ben már 22. Temesvárott 1905-ben 13 intézet volt, míg 1911-ben már 24-re emelkedett ezeknek a száma. Ezen a két helyen tehát majdnem 100%-os emelkedés constalálható. Ellenben Aradon pl. 1905-ben 6, de már 1911-ben 15 ilyen pénzüintézet működött, tehát az emelkedés több mint 100%, míg Debreczenben még ennél is több, a mennyiben 1905 óta az ilyen intézetek száma 7-ről 19-re emelkedett.

Ha már most ennek a teljesen abnormis állapotnak megvilágításául méltóztatnak összehasonlítani nálunk egyes helyeket és Ausztriának sokkal élénkebb üzleti és pénzforgalmú helyeit, akkor még feltűnőbb ennek az elszaporodásnak egészségtelen volta. Míg Debreczenben 19 pénzüintézet működik, addig Prágában, a takarékpénztárakat is beleértve, összesen 16 ilyen pénzüintézet tudta lebonyolítani a forgalmat; Désen egygyel több (7) intézet van, mint Brünben (6); Halasnak ugyanannyi pénzüintézete van, mint Grácznak (4); Triestben annyi intézet van, mint Mócson (2) és így tovább. Ezekből a szembeállításokból kitűnik, hogy ezen a téren a mi közgazdasági viszonyaink és pénzforgalmunk által semmiféleképen meg nem indokolható olyan mérvű elszaporodás mutatkozik, a mely egyenesen egészségtelennek és aggályosnak minősítendő.

Hogy mik ennek az állapotnak közgazdasági hátrányai, arra nézve az elmúlt évek tapasztalatai után nem is szükséges bővebben kiterjeszkednem. Én nem is akarok arról beszélni, hogy azokat a bukásokat, a melyek a legutóbbi időkben előfordultak, Lugoson, Déván, Tapolcsányban, milyen körülmények idézték elő, mert végtére is egy ilyen nagy contingensnél nagyon természetes, hogy beteg intézetek is találkoznak. Azonban, ha azokat az intézeteket vesszük, a melyek ma még betegeknek sem tekintendők, hitelben is részesülnek, ezeknél is látunk olyan jelenségeket, a melyekből következtetnünk kell, hogy az intézetek túlságos elszaporodása folytán olyan verseny állott elő, a mely egészséges üzletek hiányában egyeseket teljesen egészségtelen irányba terel. Csak néhány példát említek. Ha azt látjuk, hogy egy csongrádmegyei pénzüintézet budapesti háztömbre II. helyen 1 millió korona kölcsönt ad, egy békésmegyei pénzüintézet pedig egy turóczi birtokra 600.000 korona III. helyű kölcsönt nyújt, a melynek megmentése végett azután kénytelen 2 millió koronáért megvenni azt a nagy uradalmat; ha azt látjuk, hogy egy jász-nagykun-szolnokmegyei intézet egy vasmegyei birtokra III. helyen 1 millió korona kölcsönt folyósít: akkor könnyen megállapítható, hogy ez a túlságos elszaporodása a vidéki pénzüintézeteknek egészség-

telen versenyt és olyan mértéktelen túlzásokat idéz elő, a melyek előbb-utóbb hitelviszonyainkon, közgazdasági életünkön megboszulják magukat.

A másik hátránya ennek a túlságos nem intenzív, de extenzív elszaporodásnak kétségtelenül az is, hogy elesünk attól az előnytől, a mely intenzív fejlődés esetén jelentkezne, hogy t. i. belsőleg megerősödött vidéki intézetek szakszerű vezetésre képes erőket, valamint költségesebb apparátust tudnának maguknak biztosítani, a miből pedig közgazdasági életünknek igen nagy haszna lenne. Ezzel szemben, miután egy piacnak egész üzletmenete több intézet között szétaprózódik, teljesen lehetetlen, hogy ezek az egyes atomizált intézetek oly vezetésben részesüljenek, a mely nagyobb költséget okoz ugyan, de a szakszerű vezetés folytán megfelelő üzletmenetet is eredményez. Ennek hiánya, közgazdasági életünk általános érdekei szempontjából káros, mert az kétségtelen, hogy ha az elmúlt esztendő gazdasági fellendülése nem ezen az extenzív úton, hanem igenis a pénzüzetek intenzív megerősödése útján nyert volna kifejezést, akkor kétségkívül ma már igen sok vidéki pénzüzet lenne abban a helyzetben, hogy oly gazdasági befektetésekre, ipari vállalkozások támogatására is fordíthatná erőinek jól beosztott, aránylagos részét, a melyek talán pillanatnyilag nem kamatozók, hanem csakis hosszabb idő multával hozzák meg a maguk gyümölcseit.

Ezeket az állapotokat így tovább ölbé tett kezekkel tünni és saját magunkat azzal vigasztalni, hogy a mi kereskedelmi törvényhozásunk ezzel a nagy elszaporodással szemben a legliberálisabb álláspontot foglalja el, olyan hiba, a mely előbb-utóbb keserűen kell, hogy megboszulja magát. Nem akarok szószólója lenni annak, hogy a kérdés radikálisabb felfogása folytán kereskedelmi törvényünk reformja vagy más ilyen beavatkozás útján gátat vessenek a pénzüzetek illetően nagymérvű, egészségtelen elszaporodásának. De a mikor azt látjuk, hogy pl. Budapesten 121 részvénytársulati bank működik, míg egész Ausztriának — Bécsnek is beleértve — összes hiteligenyét 67 részvénytársulati intézet képes kielégíteni, akkor elértünk arra a határra, a melyen túlhaladni a liberalismus jelszava alatt nem szabad, a mikor végtére valamely közbelépésre, erősebb rendszabályra szükség van. Ez az erősebb lépés, ez a rendszabály bekövetkezhetnék egyfelől a pénzügyi törvényhozás részéről, másfelől azoknak a nagy budapesti és vidéki pénzüzeteknek részéről, a melyek visszleszámítolási hitelt nyújtanak.

A pénzügyi törvényhozás közbelépését a liberalismusnak sérelme nélkül abban látnám, hogyha az újonan életbeléptetendő adóreform prohibítív adótételekkel, az illetékek reformja pedig prohibítív illetéktételekkel terhelné mindazon új alakulásokat, a melyek betétek átvételére jogosítva vannak, kiindulva abból, hogy emberileg belátható ideig a köznek

semmi érdeke, hogy több intézet alakuljon a vidéken, a mely betétek átvételére van jogositva.

Ily erősen felemelt illetéktétel új pénzüintézetek alakulásánál, erősen felemelt adótétel ezeknek betéti kezelésével szemben, valamint a visszleszámitoló intézetek olyan elhatározása, mint a minőnek példáját Aradon láttuk, a mely azonban localis voltánál fogva nem sikerült, azt eredményezné, hogy az új, egészségtelen, tisztán önző egyéni érdekek kielégítésére létesített alakulásoktól a hitel megtagadása és megvonása útján a boldogulás és kifejlődés útja elzáratnék. Ezen intézkedések összekapcsolása útján bizonyos eredményt elérhetnénk a nélkül, hogy a kereskedelmi törvénynek alapvető intézkedéseit változtatni, vagy módosítani kellene.

A második tárgy, a melyre kiterjeszkedni akarok, a pénzüintézeti revisiónak kérdése. Nem akarok semmiféle irodalmi ismertetésekbe belemerülni; ennek a kérdésnek nálunk így is igen nagy irodalma van. Hanem gyakorlati szempontból óhajtom az egyes eszméket, javaslatokat ismertetni és inkább arra akarok szorítkozni, hogy azt a tervet, illetve eszmét, ha szabad így neveznem, a melyet előadni akarok, megokoljam.

Az első, a mi mint revisióra vonatkozó javaslat szembeötlik: az állami revisiónak eszméje. Ezzel a kérdéssel hosszasan foglalkozni már csak azért is felesleges. mert hiszen épen a legutóbbi napokban a képviselőház egyik ülésén Lukács László pénzügyminister legalább egyelőre a leghatározottabban ellene nyilatkozott az állami beavatkozás eszméjének, nemcsak azon okokból kifolyólag, a melyek ott kifejtettek, de azért is mellőzhetjük ez eszmét, mert az államnak ilyen pénzügyi revisió hatályos keresztülvitelére sem szerve, sem közege rendelkezésre nem áll úgy, hogy az kivihetetlen volna.

A második eszme, a mely a pénzüintézeti revisió kérdésének tárgyalása közben felvetetni szokott: a felügyelőbizottság jelenlegi formájának átalakítása, egészségesebbé tétele, reorganisatiója. Azon a nézetem vagyok, a melyet a most lefolyt jogászgyűlés elé terjesztett igen értékes és szakszerű dolgozatában dr. Engel Aurél budapesti ügyvéd kifejtett. Az ő vélekedése a felügyelőbizottságról, csak egy-két kiszakított vonásban ismertetem, a következő:

„Úgy gondolom, hogy nagyobb ellentmondás kockázata nélkül állítható, hogy a magyar felügyelőbizottság az eseteknek tulnyomó nagy részében minden komoly érték nélkül való szerv, a legteljesebb quantité négligeable.“ Majd pedig befejezéseül az értekezés erre vonatkozó részének azt írja: „Túlzás nélkül mondható tehát, hogy a magyar jog felügyelőbizottsága legalább is teljesen felesleges.“ Mindazok, a kik a felügyelőbizottságnak, mint szervezetnek a működését a mi közgazdasági

életünkben megfigyelik, nem tehetnek egyebet, mint hogy minden fenn-tartás nélkül csatlakoznak ehhez a nagyon szomorú, de a tények által teljesen igazolt ítélethez. Ezen javítani, változtatni a felügyelőbizottság reorganisatiója után ép oly lehetetlen, mint a hogyan a revisori intézmény kérdésének a megoldásánál is elhibázott az a határozat, a melyet a legújabban megalakult magyar revisori szövetség a napokban meg-megtartott közgyűlésén mondott ki, a midőn annak a kivánságának adott kifejezést, illetőleg a revisort így definiálta: „A revisor a pénz-intézetek közgyűlése által választott és három évenként váltakozó szerv.” Ha mi valamilyen hatályos revisiót akarunk létesíteni, azt feltétlenül függetlenül a közgyűléstől kell megteremteni, mert nagyon jól tudjuk azt, hogy minden közgyűlésen, addig, a míg a vállalatok jól mennek, vagy legalább külsőleg egészségeseknek mutatkoznak, teljesen praedominál az illető igazgató; ez választja a felügyelőbizottsági tagokat, a kik, minthogy tőle függenek, tényleg felügyelni nem akarnak. Azonképen ugyanigy állana a dolog a revisorral is. Egészen biztosra vehető hogy az a revisor, a kit a közgyűlés, illetve annak előretolt positiójában a tényleges igazgató meg fog választani, egyedül csak arra fog szoritkozni, hogy a mérleget változatlanul aláírja.

Olyan szerv, a melyet a közgyűlés választ, vagy a melynek a megválasztására a társulatnak, az intézet vezetőségének oly befolyása van, mint a minő befolyást ma a felügyelőbizottság megválasztására gyakorol, nem teljesíthet komoly értelemben vett revisiót.

Kikapcsolva tehát a fenti két eszmét, a hatályos revisió elérése céljából a következő szempontokat kell figyelembe venni: 1. mely intézetekre terjedjen ki a revisió, 2. mi legyen a revisiónak tárgya, anyaga, feladata, 3. kik végezzék a revisiót és végül, 4. mi legyen a revisió eredménye, sanctiója?

Az első kérdést illetőleg, hogy t. i. mely intézet képezze revisió tárgyát, felmerült mindenképp előt a facultativ és obligatorius revisiónak kérdése. A facultativ revisióra már nálunk is történtek kísérletek; ilyen a pénzüzetek első érdekképviselője, a mely nálunk megalakult, a magyar pénzüzetek országos szövetsége, továbbá a legutóbb megalakult revisori szövetség, a melyeknek revisiója ma facultativ, a mennyiben csak az az intézet képezheti revisió tárgyát, a mely intézet revisió céljából jelentkezik. Ez a revisió semmi tekintetben sem lesz képes kielégíteni azokat az igényeket és érdekeket, a melyek ezen kérdés megoldásához fűződnek.

Mindenekelőtt látjuk a külföldön létesített ilyenféle revisori közegeknek hasonló eredménytelenségét. Halász Sándor értékes munkájából, a melyet a takarékpénztári betétek biztosításáról irt, veszem ki azt az adatot, hogy pl. a hannoveri, szintén autonóm alapon létesült takarékpénztár

pénztári köteléknél 1894-ben 139 takarékpénztár közül csak 8 kérte a revisiót. A cseh takarékpénztári köteléknél pedig 81 intézet közül csak 15 igényelte a maga számára a revisió megtartását. Az illetékes hatóságok minden pressiója sem képes ezen a téren jobb eredményt előidézni, egyszerűen azért, mert az az intézet, a mely egészséges, méltóságán alulinak tartja, hogy magát revisiónak alávesse, de nem is látja szükségét annak, hogy hitelét egy ilyen revisió közzététele által megerősítse.

A szoroson vett obligatorius revisiónak az a rendkívüli nagy nehézsége, hogy minálunk ma már 2.200 pénzüintézet működik. Feltehetjük, hogy a legszakavatottabb revisor is legalább egy hónapot igényel egy-egy pénzüintézet revisiójához. Ezt az adatot összevetve a mi pénzüintézeteink nagy számával, oda jutunk, hogy az obligatorius revisió, a mely a mérlegnek a cég hivatal által való tudomásvétel előfeltételül tűzné ki a revisiót, vagy azt másképen tenné kötelezővé, már csak a pénzüintézetek nagy számánál fogva is teljesen lehetetlen.

De egyáltalában ilyen obligatorius revisióval túllőnénk a célon. A kérdés megoldása szerintem egészségesen csak úgy vihető keresztül, hogy az a szervezet, a mely a revisió foganatosítására hivatott lesz, legyen egyúttal az is, a mely képes legyen és egyúttal illetékességgel is bírjon annak megállapítására, hogy mely intézeteknél tartja is tulajdonképpen szükségesnek a revisiót. Tehát revisió csak azoknál az intézeteknél tartassék, a melyekre vonatkozólag annak szüksége vagy legalább is annak célszerűsége megállapított. Mert ha figyelembe vesszük azt, hogy pénzüintézeteink között egyrésztől százával vannak olyanok, a melyek saját maguk külső megjelenésükkel minden szakember előtt a teljes egészség képét mutatják, másrésztől százával vannak intézetek, a melyek szoros affiliatio viszonyában vannak nagy fővárosi pénzüintézetekkel, a melyek őket revideálják úgy, hogy külön revisióra nincs szüksége, nyilvánvaló, hogy szükségtelen és az intézetek nagy számára való tekintettel lehetetlen is a revisiót minden egyes intézetre kiterjeszteni.

Az a szervezet tehát, a mely a revisiót eszközli, legyen egyúttal illetékes arra is, hogy mikor, mely intézetnél és mennyiben merül fel a revisió szüksége?

A második kérdés, hogy tárgyilag mire terjedjen ki a revisió? Engel Aurél a jogászgyűlés elé terjesztett véleményében az angol auditorok intézményét állította oda követendő mintának. Az ő értekezéséből idézem az 1900. évi angol törvénynek azt az intézkedését, mely megállapítja, hogy mily irányú legyen a revisor működése: „Állapittassék meg vajjon az ő véleményük szerint a jelentésben hivatkozott mérleg megfelelően van-e felállítva úgy, hogy igaz és való képét nyújtja a társaság ügyei

állásának, a hogy azt a társaság könyvei feltüntetik.“ A judicaturában pedig meg van a *contradistinctio*, a mennyiben birói határozattal kimondatott, hogy: „ . . . nem feladata az auditornak, hogy az igazgatóság-
nak, vagy a részvényeseknek tanácsokat adjon, a mint, hogy egyáltalában nem tartozik reá, hogy az üzlet okosan vagy oktalanul, nyereséggel vagy veszteséggel vitetik-e?“

Ha mi a revisió tárgyát oly szűkre korlátozzuk, mint a hogy az angol auditor hatásköre van megszabva, akkor nézetem szerint, a revisió terén a mi vidéki pénzüzeteinkkel szemben nem jobban, de sőt rosszabbul fogunk állani, mint ma. A revisió célja nem lehet más, minthogy a hitelezők és jelesül első sorban a betevők érdekeit szemmel tartjuk, ezek érdekeit pedig kevésbé érinti, vajjon a könyvek a könyvvitel szempontjából helyesen vezetnek-e, vagy az évi mérleg a könyvekben lefektetett állapotot helyesen tünteti-e fel, hanem ellenkezőleg épen az érinti őket, a mit az angol judikatura az auditor megítélése alól épen kivon, az t. i., hogy az üzlet okosan vagy oktalanul, nyereséggel vagy veszteséggel vitetik-e?

Az auditor hatáskörével felruházott revisió nem teheti pl. kifogás tárgyává azt, hogy az a békésmegyei pénzüzet miért adott Turóc-
megyében harmadik helyre 1 millió korona kölcsönt, mig szerintem a revisiónak ezt mint kiáltó visszaélést, bekövetkezendő bajok forrását ki kellene emelnie. Általában, ha a vidéki pénzüzeteinknél található hibákat szemügyre veszszük, lehetetlen eredményesnek és célravezetőnek tekinteni azt a revisiót, a mely nem terjed ki egyúttal az ügyvitelnek, az üzletnek a megbíráására is. Az ily revisió nem ítélheti meg vajjon, tegyük fel, a szabályszerűen elkönyvelt kölcsönök nem oly megterhelési arányban adattak-e, a mely már magában véve is egészségtelennek tekintendő, vajjon az intézetnek mobilitása megerősödött-e úgy, a hogy azt a betevők érdekei megkívánják, vajjon az ipari engagement-ok nem haladják-e meg a mértéket? Az ügyvitelt, nem a könyvvitel, nem a mérlegvitel, hanem az üzletek mineműsége szempontjából kell revisió tárgyává tenni.

Ha így állítjuk fel a revisió anyagának kérdését, akkor még inkább rájövünk arra, hogy ilyen széleskörű revisiót kötelező alakban előírni lehetetlen. Önkéntelenül felmerül az a követelmény, a mit előzőleg kifejtettem, hogy kell lennie oly szervezetnek, a mely mindenek felett ezen revisiók szükségességéről határoz.

Ily értelemben azokat a megoldásokat, a melyeket a különféle autonom testületek terveznek s a melyek szerint a revisorok a könyvvitelben ugyan jártas, de az üzletben nem élő szakértőknek testületét alkotnák, megfelelőeknek elfogadni nem lehet.

Czélravezető csak az a revisió lehet, a mely nemcsak a könyveknek, az irásoknak, a mérlegeknek, hanem magának az ügyvitelnek ellenőrzésére is kiterjed. Ezt pedig csak olyan egyének teljesíthetik, a kik nincsenek kikapcsolva az eleven üzleti életből, hanem, a kiknek módjukban áll a könyvekből szerzett információkat az eleven üzleti életben előforduló tényezők információival kiegészíteni, a kik megállapítani tudják, hogy a helyesen elkönyvelt, de túlzottnak látszó megterhelés arányban áll-e a birtok értékével, a kik képesek anyagot és segédeszközöket szerezni arra, vajjon annak az iparvállalatnak váltói, a melyek az intézet tárczájában vannak, tényleg felvehetők-e teljes értékben, szóval, a kiknek rendelkezésükre állanak mindazok a modern eszközök is, a melyeket csakis az üzleti és bankéletből lehet meríteni. Igazolja ezt a tételt az a megfigyelés is, hogy egy egészen új intézet, a Magyar Általános Bizalmi Bank ezen a téren már eddig is figyelemre méltó eredményeket tudott annak révén elérni, hogy a vezetésében részes három nagy intézet adatai, információi, üzleti ismeretei rendelkezésére állottak.

A negyedik kérdés, a mely a döntés szempontjából fontos, az, hogy mi lesz ezeknek a revisióknak, illetve a revisiók eredményéhez képest az egész eljárásnak a sanctiója.

Oly messzemenő sanctiót, hogy a mérlegek a czéghivatal által vétessenek tudomásul, szóval oly szigorú és szorosán szabott intézkedéseket, a melyek megkötik az intézet további életét, már csak abból az egyszerű okból sem lehet a revisió eredményéhez fűzni, mert mindig előfordulnak olyan kérdések, a melyek tisztán az egyéni arbitrium tárgyát képezik. Lehet, hogy egyes jelenségek a revisorban azt a gondolatot keltik, hogy ez az üzlet nem egészséges, ennek az üzletnek sikere nem lehet és mi történik azután, ha a végeredményben kiderül, hogy az üzlet mégis jó, hiszen előre biztosan senki sem tudhatja, hogy a bekövetkezendő események kinek fognak igazat adni.

Az a sanctió, a melyet a revisióhoz fűznünk kell, csak relativ sanctió lehet, vagyis olyan sanctió, a mely azután annak az illető intézetnek további működését nem akadályozza meg, csak megfosztja azoktól az eszközöktől, a melyeket eladdig épen az a szerv bocsátott rendelkezésére, a mely a revisiót eszközölte.

És itt eljutottunk odáig, hogy miként tartom én ezt a revisió eszméjét egészségesen megvalósíthatónak.

Azok a nagy fővárosi és vidéki pénzügyintézetek, a melyek pénzügyi erőiket a többi kisebb intézeteknek visszleszámitolási hitel, jelzálogkölcsonátvállalás és más hasonló úton rendelkezésre bocsátják, ezek legyenek azok, a melyek saját kebelükben, egyesülve létesítsenek olyan szervezetet, a mely a revisiókat eszközölje. Egyedül ilyen szervezet, legyen

ez erkölcsi kötelék, jogi forma nélküli laza testület, vagy külön e célra létesített intézet, lesz képes a revisiót az összes követelményeknek megfelelően megvalósítani.

Ilyen köteléknek, vagy szervnek, a melyet ezek az intézetek létesíteni fognak, igen könnyű lesz eldöntenie azt a kérdést, mely intézetre terjedjen ki a revisió. Terjedjen ki azokra az intézetekre, a melyeknél az illető testületben egyesült nagy pénzüzetek közül valamelyik talált olyan feltűnő momentumokat, a melyeknél fogva a revisiót szükségesnek tartja és a revisiót a köteléknél igényli. Ha azután egy ily nagy intézet megfelelő discret formában a revisió szükségességét bejelenti, ha előadja, hogy mely momentumoknál fogva tartja azt szükségesnek, akkor az a kötelék abban a helyzetben lesz, hogy a saját jól begyakorolt, az eleven üzleti élettől el nem választott, hanem abban működő erői közül egyet kiküldjön abból a célból, hogy az illető vállalatot megvizsgálja, üzletmeneteléről nemcsak alaki, de anyagi értelemben is meggyőződést szerezzen.

Ha ez a revisió így megtörtént és a kiküldött ki fogja emelni azokat az egyes tényeket, melyeket az intézet könyveinek, irattárának átvizsgálása után gyanusaknak vagy feltűnőknek talál, akkor azoknak a fővárosi és nagy vidéki intézeteknek ez a szerve egyuttal abban a helyzetben is lesz, hogy a szükséges informatiók beszerzése, becslések eszközzése vagy a neki szükségeseknek tetsző más eszközök útján megállapítsa, vajjon azok az egyes elhelyezések arányaikban túlterjedjenek-e a normális megterhelés határán, vagy más okoknál fogva nem tekintendők-e egészségteleneknek: szóval a szükséges consequentiákat képes lesz levonni. A consequentia levonása, a mi egyuttal a revisió sanctiója is, ebben az esetben önként kínálkozik. Nem azt a consequentiát kell levonni, a melyet ily esetben állami felügyelő, vagy más olyas kötelék levonna, a melyet valamely állami intézmény tesz kötelezővé: hiszen a mérleg revisori aláírásának megtagadása ily esetben egyértelmű volna az intézet azonnali elpusztulásával, a mi a piac nagy megrázkódtatásával járna. Ha egy intézetnek a működését annyira egészségtelennek itéli a revisió, hogy annak további működése a szövetkezett intézetek vélekedése szerint szükségesnek és célirányosnak nem találtatnék, ugy a hitel-eszközök lassú megvonása és így lassú liquidatió keresztülvitele által, a liquidatió alatt pedig minden nagyobb megrázkódás elkerülése céljából a mégis szükséges eszközök rendelkezésre bocsátása által elérnök azt a kettős célt, hogy egyfelől ezek az intézetek, a melyek egészségtelenek, megszűnének és az illető piacot tovább nem terhelnék, de másfelől, hogy ez nem történék oly rohamos módon, oly megrázkódtatások árán,

a melyeknek folytán a piacz még nagyobb károkat szenvedhet, mint a minő károkat okozna az illető intézet további fennmaradása.

Bizonyos, hogy a ki a nagy fővárosi pénzügyintézeteink lélektanát ismeri, azt a tervet, hogy ilyen szövetkezés létrejöjjön, bizonyos chimerának kell, hogy tekintse, annak ellenére, hogy tulajdonképen azt kellene hinnünk, hogy egy ilyen közösségnek a létesítése talán épen annyira érdekükben állana az illető intézeteknek, mint a mennyire az érdekükben áll a többi hitelezőnek vagy betevőnek. Az a körülmény, hogy ezt a tervet az egyik és nem a másik intézet terjesztené elő, elég ok volna arra, hogy az intézetek egyik fele ne csatlakozzék hozzá. Az az intézet, a mely az előterjesztést megtenné, rögtön annak a gyanujába kerülne, hogy az ő váltótárczájában több a beteg anyag, mint a többiekében és épen ezért a többi intézet point d'honneur-ből visszautasítaná a tervet és ezzel documentálná, hogy nekik nincsen szükségük ily reformra, mert az ő váltótárczájuk egészséges.

De a mikor azt látjuk, hogy Magyarországon egy esztendő alatt 200 új vidéki pénzügyintézet alakul és ugyszólván nem történik vidéki ügyvéd bejegyzése sem a nélkül, hogy már a bejegyzés időpontjában meg ne születnék az új ügyvéd agyában egy újabb intézet alapításának gondolata, ha jól felfogjuk ezt az állampénzügyi és hiteléletünkre szerfelett veszélyes momentumot, el kell jutnunk annak a megfontolásához, hogy ezen minden személyes antagonismus ellenére is valami módon és pedig minél előbb segíteni kell.

A dolog sürgős és a nagy intézeteknek létérdekük, hogy a kezdeményezés elől el ne zárkozzanak. A pénzügyminister legutolsó felszólásában, az autonom intézkedések elmaradása esetében, közvetlen állami beavatkozással így fenyegetődött: „Van azonban egy társadalmi mozgalom, a melyet én igen helyesnek tartok és a mely oda irányul, hogy autonom módon maga a társadalom a saját kebelében igyekezzék az itt mutatkozó bajokat sanálni és én remélem, hogy ez bizonyos üdvös eredményeket fog is létrehozni. A mennyiben pedig nem volna eredménye, valóban nem marad más hátra, minthogy maga az állam vegye a kérdés sanálását a kezébe.“

Ha azonban a nagy pénzügyintézetek tovább is eddigi passivitásukkal néznék pénzpiacunknak egyre újabb intézetek alapításával végbe menő prostitutióját, akkor a kezdeményezést magának a pénzügyministernek kellene megragadnia. Hiszen tudjuk, hogy valahányszor egy részvénytársulati, vagy szövetkezeti pénzügyintézet fizetési zavarokba jut, vagy megbukik, ezen bukott intézet részvényeseinek vagy hitelezőinek küldöttsége a pénzügyminister elé járul és tőle követeli a sanálás eszközeit, mintha bizony a pénzügyi kincstár kezese volna mind ennek a 2.200 intézetnek.

Ily körülmények között a pénzügyi kormányának megvan a teljes jogcíme, hogy ennek a túltengésnek, a pénzüzetek további elszaporodásának gátat kell vetni.

Meggyőződésem szerint itt van már az utolsó pillanat, a mikor talán még a pénzügyi kincstárnak és a pénzüzeteknek cooperatiója a vázolt bajokon segíteni képes lenne. Ha azonban még néhány esztendőig ezt a minden esztendőben 200 és több vidéki pénzüzeti szaporodást szó nélkül türjük, akkor az első pénzügyi válság, a mely be fog következni, oly pusztító eredményt fog előidézni, a melyért a felelősséget el kell majd vállalniok mindazoknak, a kik a kellő lépéseket ezeknek a bajoknak az orvoslására vonakodtak megtenni.

Éber Antal.

Árstatistika. II.

Németországban különösen a nemzetgazdaságtan és gazdaságtörténelem egyik főfeladatuknak találták minél behatóbban foglalkozni az árviszonyokkal. Legyen elég utalni Ungerre, Roscherre, Lamprechtre, Laspeyresre, Soetberre, Schmollerre, Lexisre stb., a kik kivétel nélkül nagyon értékes munkálatokkal gazdagították a német ily irányú irodalmat. Főként Soetbernek Hamburg kereskedelmének áradatai alapján kiszámított indexszámai azok, a melyek a tudomány szempontjából nagy figyelemben részesülnek. Jelenleg is a Németbirodalomnak áralakulását nem egyszer szokásos ez alapon megítélni.

A hivatalos statistika, az egész Németbirodalmat véve, mivel az egységesítés 1870-ben történt, természetesen valami nagy multra nem tekinthet vissza. Hogy azonban a németek korán érezték ily adatgyűjtésnek a tudományos és gyakorlati életre kiható jelentőségét, mi sem igazolja jobban, minthogy már 1879-ben megindul az adatszolgáltatás a nagy forgalomban szereplő árakról. Ha tehát a Németbirodalom a közelmúltban való területi tagozódás folytán hosszú időre visszamenő egységes áradatokkal nem rendelkezik is, mégis az az állam, a mely hivatalos statistikája részéről úgyszólván először karolta fel az árstatistikát.

A németbirodalmi árstatistika csak a nagy kereskedelmi árakkal foglalkozik. Az adatgyűjtés megindulása előtt felkereste a birodalmi statistikai hivatal az összes kereskedelmi testületeket (Handelscorporationen), hogy nyilatkozzanak arra nézve, hogy a hivatal által elég nagy számmal kijelölt helyek alkalmasak-e az adatszolgáltatásba való bevonásra. A válaszok csak egy kisebb részükre voltak igenlegesek, valamint megszorították a cikkek számát, a melyekről adatok voltak gyűjtendőek. Ez alapon csak 26 helyről, 28 árúról indult meg az adatgyűjtés. Az elmúlt 30 év alatt a cikkek száma 40-re emelkedett. Az adatszolgáltatás kötelezettsége ma a kereskedelmi és iparkamarákat terheli első sorban, a szükséghez képest azonban igénybevétnék az állatvásári és közbácsi igazgatóságok, valamint más kereskedelmi és ipari testüle-

tek. Míg 1879-ben az egész adatgyűjtés megindítása a börze árának használhatatlanságával indokoltatott, 1896 óta, a midőn a börzetörvény szabályozta az árjegyzések megállapítását, ezek adják az alapanyagot. Figyelemreméltó továbbá, hogy minden árúróól csak azok a városok tartoznak adatokkal szolgálni, a melyeknek forgalmában az illető árú tényleg jelentősebb szerepet játszik. A lehetőséghez képest egységesen vannak megállapítva az egész adatszolgáltatás elvei s csak a hol specialis viszonyok folytán szükséges, térnek el tőle.

A németbirodalmi statistikai hivatal ezenkívül a gabonáról külön úgynevezett „Fruchtmarktpreise“-ket gyűjt. Azokat a gabonaárakat foglalják magukban, a melyek a börzén s a nagy kereskedelmen kívüli forgalomban, vagyis a nyílt piacokon éretnek el. Itt már 150 helynek az árjegyzései nyerne feldolgozást, három minőségre nézve adva a legmagasabb és legalacsonyabb árakat. Ezek az adatok naponként feldolgoztatnak és a Reichs-, valamint a königl. Preuss. Staatsanzeigerben közöltetnek.

Érdekessége a németbirodalmi árstatistikának, hogy nemcsak a bel-földi, hanem egyes külföldi piacok árait is feldolgozza és pedig a gabonaneműekre és vágóállatokra vonatkozólag. A gabonaneműeknél 12, a világforgalom szempontjából igen fontos piac és pedig Budapest, Bécs, Odessa, Riga, Paris, Antwerpen, Amsterdam, London, Liverpool, Chicago, New-York és Buenos-Aires vétetik figyelembe. A vágóállatoknál egyrészt a már nehezkesebb nemzetközi kereskedelem, de még inkább a nagy akadályokkal küzdő adatszerzés folytán csak 5 európai piac (Budapest, Bécs, Paris, Rotterdam és Kopenhaga) árjegyzései dolgoztatnak fel.

Nem volna teljes a kép, ha meg nem emlékeznénk arról a két már magánintézményről, a melyek árstatistikai munkálatokkal foglalkoznak. Ezek a „die Preisberichtsstelle des deutschen Landwirtschaftsrates“ és a „die Zentralstelle der preussischen Landwirtschaftskammern“. Az első a gabonaáralakulásról saját tudakozódó szervezetével — a melynek jelentős részét képezik a mezőgazdasági kamarák — 150 börze és vásár és több külföldi piacot figyel meg állandóan, ugyancsak a fontosabb piacokról a vágóállatok árképződését is megtudakolja. Az utóbbi csak az állatárakat állapítja meg és pedig élősúly szerint 21 közvágóhidnak jelentése alapján.

Az egyes államok majdnem kivétel nélkül szintén üzik az árstatistikát. A nagybani áralakulást illetőleg lehetőleg idomulnak a birodalmi adatgyűjtéshez. Mindenütt azonban a kis árak is a megfigyelés körébe vonattak. Legtöbb helyen elég régi keletű az árstatistikai adatgyűjtés, csekély kivétellel azonban az utóbbi években mélyrehatóbb reform

alá vétetett. Különösen figyelemreméltó a porosz árstatistikának az 1909 évben foganatosított ujjaszervezése, a melynek főbb elveit a mi árstatistikánk reformjánál lehetőleg értékesítjük. Ezenkívül két törekvés észlelhető a Németbirodalomban. Az egyik a kisforgalmi áraknak a birodalmi statisztikai hivatal által a jövőben való szemmelkisése; a másik, a mint erre főként a „Verband Deutscher Städtestatistiker“ értekezleteiből következtetni lehet, lehetőleg az egész adatszolgáltatásnak a birodalom minden részében egységes szabályozása.

Az áralakulásnak a Németbirodalomban az utolsó évtizedekben való bemutatására általában a Hamburg kereskedelme alapján kiszámított eredményeket használják, a melyeket majd összefoglalva a többi államok hasonló adataival, később közlünk. Itt adunk viszont egynéhány fontosabb életszükségleti cikk árképződését bemutató adatot a birodalmi adatgyűjtés felhasználásával, megjegyezvén, hogy az 1889—1908. évek árainak átlaga = 100-zal. Mindenekelőtt volt ez alapon a főbb gabonafélék ára indexszámokban:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Buza	94	98	100	116	118	130	116
Rozs	96	98	107	127	123	115	101
Árpa	98	101	103	114	118	112	103
Zab	101	102	114	125	114	119	107
Tengeri . . .	106	115	119	131	140	139	127

A lisztárak ugyanekkor így fejlődtek:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Rozsliszt . .	94	91	101	122	120	110	97
Buzaliszt . .	92	94	97	112	115	126	113

Az állatok árviszonyainak illusztrálására szolgáljanak a következő számsorok:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Ökör	102	120	129	128	121	115	127
Sertés . . .	107	123	128	106	112	128	123
Borju	112	135	149	149	143	143	172
Juh	109	134	146	144	136	137	143

A többi élelmicikk árképződését alábbi kimutatás mutatja be:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Burgonya . .	87	126	83	122	121	115	98
Vaj	105	112	115	114	119	120	123
Disznózsir .	127	109	130	135	133	171	183
Rizs	104	100	103	115	113	107	105
Kávész	56	62	62	59	60	62	74
Tea	84	81	87	94	88	87	94
Heringek . .	116	136	146	115	92	107	121

Az ipar szempontjából nagyobb fontossággal bíró egyes nyers-terményekről is vannak adatok, így volt az áralakulás :

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1900
A gyapjúnál	94	123	134	138	121	132	135
Gyapotnál	102	114	130	135	122	137	172
Kendernél	135	114	125	132	128	130	138
Nyers jutánál	107	149	194	185	152	128	131
» selyemnél	91	99	107	133	96	99	96
» bőröknél	111	132	146	137	125	143	156

A petroleum és szénél a következő árhullámzások észlelhetők :

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Kőszén {	német	123	113	118	127	133	129	127
	angol	125	108	113	137	129	118	120
Petroleum {	amerikai	106	99	106	108	113	110	105
	orosz	97	96	102	106	112	106	123

A fémek áralakulását végül a következő összeállítás mutatja be :

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Vas {	német, veres	115	104	119	136	119	101	107
	angol »	113	108	117	126	112	110	112
	svéd rudakban	118	114	118	118	115	115	124
Ólom	112	118	149	165	116	112	111	
Réz	141	141	176	179	121	119	116	
Horgany	91	133	141	126	107	119	124	
Ón	148	180	225	216	168	169	193	

Az adatok önmagukban véve is elég beszédesek. Van bennük azonban egy jelenség, a melyre futólag rá kell mutatni és pedig az ipar szempontjából egyes fontosabb nyers-terményeknek (gyapjú, gyapot, juta, bőrök stb.) az élelmiszereknél erősebb áremelkedésére. Annyiban érdekes ez, mert tudvalevő, hogy sokan a drágaságot az aranytermelés nagy fokozódásával magyarázzák. Már pedig a híres angol nemzetgazdász, Cairnes törekedett annak bizonyítására, hogy áremelkedés, a mely az aranytermelés megnövekedésével következik be, nagyobb arányok közt érvényesül a nyers-, mint az ipari termékek körében, mert az előbbiek termelése nem tud oly hamarosan alkalmazkodni a magasabbá vált árak folytán rendszerint előidézett piaci követelményekhez. Ezzel némileg meg volna fejtve az említett nyers-terményeknél kifejezésre jutott erős emelkedése az áraknak. Az Amerikára nézve idézett nagy forgalmi áraknál is látjuk azt bizonyos fokig érvényesülni. Arra nézve azonban, hogy az aranytermelés és árképződés közötti viszony minő volt az utolsó években, a következő fejtegetések több felvilágosítással fognak szolgálni.

Németországgal lezáródik azoknak az államoknak sorozata, a melyek érdemlegesebb, a szigorúbb bírálatot megálló árstatisztikai anyaggal rendelkeznek. A többi országok a legutolsó évekig inkább csak mellékesen foglalkoztak a statistika eme részével s legtöbbször ebbeli munkássága nélkülözi a tervszerűséget, a hosszabb időn át való adatszolgáltatási egyöntetűséget, nem egyszer igen korlátozott a vizsgálódás körébe vont árú száma s végül — a mi egyúttal a legnagyobb hiba — nem fordítottak kellő gondot oly biztosítékok beállítására, a melyek az adatgyűjtés pontosságát s megbízhatóságát szolgálták volna. Mindennek következménye azután, hogy a nyert eredmények általánosabb s jelen esetben a drágaság kérdését érintő komolyabb következtetésekre nem alkalmasak.

Még nagyobb multra visszatekintő s tervszerű adatgyűjtéssel Belgiumban találkozunk. A „Moniteur belge“ minden héten jelentések keretében hozza a gabonaárakat, a melyeket azután megfelelő átdolgozásban évről-évre közöl a „Bulletin de l'Administration de l'agriculture“. Ez viszont nem valami nagy érdem, mert ép a gabonaárak azok, a melyek mindenütt már rég időktől fogva feljegyzés tárgyát képezik. A belgáknak azonban van a többi fontosabb élelmiszerek árait megállapító statistikájuk is. Az adatszolgáltatás a nagyobb városok részéről a különböző közigazgatási hatóságok igénybevételével történik. Az adatok negyedévenként nyilvánosságra hozatnak a „Revue du Travail“-ban, valamint a szükséges összevonással a belügyministerium által kiadott statistikai évkönyvben. A nemzetközi statistikai intézetnek ez idei hágai ülésén, a melynek napirendjén volt az utolsó évtizedek árképződésének megvilágítása is, Sauveur előterjesztette többek között Belgium élelmiszer-árátalakulásának indexszámait, a melyek az 1881—1909. évekre terjedő időszakot ölelik fel (1881. év = 100-zal) a következők:

Év	Gabona- neműek	Burgonya és hüvelyesek	Együtt	Húsiétel és szalonna
1881	100	100	100	100
1885	77	82	75	94
1890	70	86	75	93
1895	51	94	65	89
1900	61	79	67	78
1905	64	110	79	89
1909	77	104	86	91

Franciaországban, a hol a tudomány erős érzékkel bír s a jelenben szintén erős érdeklődést mutat az ártörténet, helyesebben mondva az áralakulás megfigyelésének jelentősége iránt, az árstatisztika a hivatalos szervek részéről elég elhanyagoltnak mondható. A „Cómmission des

valeurs en donaué“ megállapításai s becslései alapján ugyan 1857 óta közli a statisztikai évkönyv a Sauerbecknél is előforduló 43 árú értékegységét a behozatalban, de hosszasan nem kell bizonyítani, hogy az eredmények sok tekintetben egész más természetűek, mint a szorosán vett árstatistika megkívánja. A nemzetközi viszonylatokban gyakran egész eltérő tényezők befolyásolják az árakat, mint a belforgalomban; a fogyasztással is lazább a kapcsolat, mint a meghatározott területen belül végbemenő nagy forgalomnál; végül ez uton a kellő összefüggést sem találhatni meg a nagy és kis áralakulás között, a minek meghatározását pedig a modern árstatistika nagyon tervbe vette s a min, mint már az előzőekben láttuk, elég sikerrel fáradozik. Mindezeket a hiányokat Franciaország is érzi, a mire két érdekes jelenség vall. Feladatául tűzte ki első sorban az árstatistikának a belső területen való forgalomra vonatkozó reformját, kiterjesztve a jövőben az adatgyűjtést minden 10.000 léleknél nagyobb számú községre. Hogy pediglen a multa nézve valamennyire pótolja az elmulasztottakat, a legkülönbözőbb források felhasználásával összegyűjtötte az utolsó évtizedek nagy és kis forgalmában szereplő árakat. Kiegészítette eme munkáját azonkívül a munkabérekre és lakbérekre vonatkozó adatgyűjtéssel s az összes adatokat alig pár hónapja hatalmas kötetben tette közzé.¹⁾

A behozatalban szereplő értékegységek alapján az áralakulást a következő kimutatás tárja elő (1891—1900 időszak = 100-zal).

Év		Év	
1860	160	1895	94
1870	148	1900	110
1880	133	1905	100
1890	111	1909	116

Az általános viszonyoknak teljesen megfelelők az adatok. A belső piacokon végbemenő áralakulással ellenben nem eléggé azonosak. A Domergue által a „Réforme économique“-ben közölt s a Franciaország belterületén elért árak indexszámai ugyanis a következők voltak (1891—1900 időszak = 100-zal):

1890-ben	109	1905-ben	105
1895-ben	92	1909-ben	112
1900-ban	112		

A mi pedig a francia statisztikai hivatal kiadványát illeti, a feldolgozásnál figyelembe vették mint nagybani árak: a párisi kereskedelmi

¹⁾ Statistique générale de la France: *Salaires et coût de l'existence à diverses époques jusqu'en 1910*. Paris, 1911.

börze, a vásárcsarnokok, a „l'Assistance publique“, valamint a „Louis le Grand“ lyceum által elért árak. A kiskereskedelemben pedig a vasuti társaságok gazdasági hivatalainak (ezek a nagyvárosi áraknál is szerepelnek), a fogyasztási szövetkezeteknek, nagyobb élelmiszer-cégeknek árjegyzései szolgálták a feldolgozás alapjául. Néhány fontosabb élelmiszer-cikk (kenyér, vaj, sajt, burgonya, rizs, ételolaj, bor, cukor, szén, petroleum) árainak indexszámait alább közöljük (1891—1900 időszak = 100-zal):

	Behozatalban	Assistance publique	Vasuti társaságok
1890	117	105	103
1895	94	96	96
1900	102	99	97
1905	102	85	94
1909	122	93	101

A három csoport között elég nagy az ellentmondás. A behozatal indexszámai a világszerte megnyilvánuló irányzathoz eléggé simulnak, a vasuttársaságok gazdasági hivatalának (économats) adataiban legalább 1895-tel szemben megvan a következetesség, viszont a „l'Assistance publique“ részéről közölt eredmények az életnek az utóbbi időben való olcsobbódásáról tesznek tanúságot. Sokkal nagyobb következetességet árulnak el a kiskereskedelmi árak, melyek indexszámainak skáláját alább adjuk:

Év	Vasuti társaságok	Élelmiszer-üzletek	Év	Vasuti társaságok	Élelmiszer-üzletek
1888	107	105	1905	111	107
1895	99	97	1910	119	116
1900	103	107			

Azok az ellentétek, a melyek az említett francia kiadvány adataiban lépten-nyomon megnyilvánulnak, bármennyire érdekes volna a különböző budgetekkel, a lakbérek változásaival foglalkozni, visszatartanak további közlésektől, sőt minden következtetés megkockáztatásától is. Mindössze a munkabérekre vonatkozólag idézünk egy-néhány adatot, a melyek 1896 óta (az 1901. évet egyenlőnek véve 100-zal) következő változásokat szenvedték:

	férfi munkabér	nő munkabér		férfi munkabér	nő munkabér
1896	96	94	1906	107	106
1901	100	100	1910	113	114

Összevetve pedig a munkabéreket az élelmezésre fordított költségek-

kel s a bérek vásárlóképességével, 1870 óta (1900. év = 100) ily eredményekre jutunk:

	Munkabér	Élelmezésre fordított költségek	Munkabér vásárló- erejének
	i n d e x s z á m a i		
1870	71	103	69
1888	82	110	75
1890	92	103	90
1900	100	100	100
1910	110	104	106

Bármily fáradsággal állította is össze a francia statisztikai hivatal kiadványát, komoly s a mult viszonyait hiven feltáró anyagot összehordani nem volt képes. Ennek a célnak — bár igaz, hogy szűkebb korlátok között — jobban megfelelt az az enquête, a melyet 70 lyceumról Levasseur tartatott ¹⁾ a közoktatásügyi ministerium elrendelésével. Adatok közöltettek az 1880., 1885., 1890., 1895. és 1900-tól kezdve valamennyi évről. A kérdőív 20 élelmiszerre vonatkozott s a lyceumok az ország legkülönbözőbb vidékeiről válogattattak ki. A eredmények alapján való indexszámítást pedig a francia statisztikai hivatal végezte. Az élelmiszerek általános áralakulásáról az 1895 és 1900 időszakot egyenlőnek véve 100-zal, alábbi számadatok tájékoztatnak:

Év	Indexszám	Év	Indexszám
1880	111·9	1900	99·3
1885	104·2	1905	98·0
1890	101·4	1907	103·1
1895	100·2	1908	106·5

Az 1880. évnek magas indexszámát úgy itt, mint Belgiumnál megmagyarázza az 1871. évi rossz aratás, a mely a gabona árát igen felszöktette. Különböben eléggé megtalálható az összefüggés az általános áralakulással. Egyes fontosabb élelmiszerek árfejlődését (1895. és 1900. éveket 100-nak véve) az 1908. évre pedig a következő számadatok mutatják be:

Kenyér	119	Tej	106
Sertéshús (friss)	113	Czukor	63
Vaj	110	Hal, friss	89
Hús	111	Hal, sózott	119
Hentesárúk	117	Burgonya	111
Szárnyas és vad	111	Sajt	116
Tojás	118	Köszén	130

¹⁾ E. Levasseur : *Le coût de la vie*. Enquête sur le prix des denrées alimentaires depuis un quart de siècle dans 70 lycées. Kötönlényomat a »Revue économique international« 1909 május havi számából.

Majdnem az összes cikkeknel jelentékeny drágulást árulnak el az adatok. Nem szabad azonban szem elöl téveszteni, hogy az összehasonlítás alapjául oly évek (különösen 1895) választattak, a melyek alacsony áraikról nevezetesek.

Egész sovány árstatistikai anyaga van már Olaszországnak. Az első ily közlemény 1905-ben látott napvilágot a „Bulletino dell'Ufficio del Lavoro“-ban, a mely a fontosabb élelmiszereknek egynéhány város és kerekedelmi kamara útján beterjesztett árjegyzései és vásári jelentései alapján összeállított kis kereskedelmi árait tartalmazza. Ennek alapján foly ma is az adatgyűjtés azzal a kibővüléssel, hogy a fogyasztási szövetkezetek is bevonattak az adatszolgáltatás körébe. Ha az eddigi eredmények az utolsó évek árhullámzásait kifejezésre juttatják is, mégis oly rövid időközre vonatkoznak, hogy bővebb méltatásra nem igen érdemesek.

A szomszédos Ausztriában elég korán méltánylásra talál az árstatistika. Már 1855-től a kereskedelmi kamarai jelentésekben találunk közléseket főként a gabonaneműek árairól a különböző piacokon. 1860–65-ről már a „Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie“ című munkában a gabonaneműekről, hüvelyesekről, burgonyáról, borról, sörről, tűzifáról s még egynéhány fontosabb életszükségleti cikkről találunk évi átlagárakat. Majd később hasonló keretek közt az „Austria“ napi-, illetve hetilap hozott árjelentéseket a különböző életszükségleti cikkekről és pedig a kereskedelmi ministerium statistikai osztályának feldolgozásában. Újabbán a „Statistische Zentralkommission“ vette munkakörébe az árstatistikát. Évről-évre közöl az osztrák statistikai évkönyvben „Jahresübersichten über die Preise und den Marktverkehr“ cím alatt a legkülönbözőbb terményekről az összes koronatartományokra vonatkozó adatokat. Ezenkívül hetenként 12 év óta kiadja a „Statistische Nachrichten aus dem Gesamtgebiete der Landwirtschaft“ jelentését. Ezenkívül számos külön közlés történik az áralakulásról a tartományi hivatalok, városok, kereskedelmi kamarák stb. részéről.

Első pillantásra abban a hiedelemben volna az ember, hogy Ausztria hatalmas árstatistikai anyaggal rendelkezik. Tény, azonban tudva azt, hogy az egész adatszolgáltatásban a módszert, adatszolgáltatási közegeket, az árúmegjelölést, az időpontot, az árjegyzést stb. illetőleg hiányzik úgy a helyi, mint időbeli egységesség, egyöntetűség, nincsenek meg a megbízhatóság ismérvei stb., megértjük, hogy kevés az értékes anyag. Legjobban tudatában vannak ennek az osztrákok, a kik ép most törek-szenek az egész adatgyűjtést biztos alapokra fektetni. Viszont kétségtelen, hogy Ausztriának módjában volna igen alapos árstatistikát összeállítani.

Ugyanis előbb a „Niederösterr. Handels- und Gewerbekammer“, ma a bécsi „Börsekammer“ hetenként közlésez hivatalos árjegyzéseket, melyeknek a nagy becsük abban rejlik, hogy nemcsak életszükségleti cikkeknek, hanem sok, az ipari termelés szempontjából fontossággal bíró nyersterménynek, sőt egyes iparcikkeknek árait is tartalmazzák. Így megtaláljuk az úgynevezett „Waren-Preisbericht“-ekben a pamutfonalak és czérnák, egyes kémiai termények, gyarmat- és fűszerárúknak, nyersvasnak és vasfélgyártmányoknak, szalonnának, zsirnak, faggyúnak, cserzőanyagoknak, kendernek, fa és faárúknak, méznek, viaszknak, szénnek, nyers- és kikészített bőröknek, petroleumnak, takarmányoknak, gyapjúnak, szesznek, czukornak és még sok egyéb árúnak árait. Nem kevesebb, mint 59 évfolyamról vannak meg a heti árjegyzések. Kár volna, ha ez a nagyon értékes anyag elveszne. Nagyon érdemes volna, ha a mi kormányunk részéről is történnének lépések feldolgozásuk érdekében, mert az eredmények ama szoros gazdasági kapcsolatnál fogva, melylyel Ausztriával vagyunk, a mi gazdasági viszonyainkba, de egyáltalán a világpiaczi áralakulásba is jelentékenyen bevilágítanak.

Szemünk előtt tehát a nevezetesebb államokban az árstatistika állása. Positív eredményekkel nem sok állam dicsekedhetik, a legtöbb helyen jelenleg folyik a vajudás, a mely a jövőre nézve hivatva van minél sikeresebb megoldást biztosítani. Megérthető az a bizonytalanság is, mely a drágaság megítélésében megnyilatkozik. A hol nincs erős alap, mint minálunk az eset, csak nyilvánvaló, ha tér van adva a legkülönbözőbb s így a tényekkel nem is egészen összhangzásban álló fel-fogásoknak. Azt azonban elvitatni még sem lehet, hogy még az a csekély, de szigorú bírálatot kiálló anyag is, a melylyel imitt-amott találkozunk, sok új és általánosabb szempontot enged érvényre juttatni, mint a mely keretek között mozog különben ennek a fontos társadalmi jelenségnek megvitatása. E czélból a tárgyalt anyagot nem lesz czéltévesztett dolog néhány, az árstatistika körén kívül eső adattal is kiegészíteni. Előbb azonban összefoglaljuk egy kimutatásba Anglia, Franciaország, a Német-birodalom és az Egyesült-Államok árviszonyait megállapító indexszámokat, a melyeket az 1891–1900. évek alapulvételével megfelelő átszámításokkal Lucien March egyenlősített. ¹⁾

¹⁾ *Bulletin de la Statistique Générale de la France. Tome I. Fascicule I. oct. 1911.* Lucien March: *Le mouvement des prix et l'activité productice.* Megjegyzendő, hogy Angliánál Sauerbeck, Franciaországnál a behozatal alapján 43, Németországnál Hamburg kereskedelme alapján 1888-ig 28, azután 42 s az Egyesült-Államoknál Falknernek 223 árúra vonatkozó indexszámai vétettek figyelembe.

Év	Anglia	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok	Év	Anglia	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok
1850	116	—	120	125	1865	152	147	139	264
1851	113	—	112	129	1866	154	149	142	240
1852	118	—	118	125	1867	151	146	143	210
1853	143	—	134	133	1868	149	147	139	196
1854	154	—	153	138	1869	148	144	139	187
1855	152	—	161	138	1870	145	148	135	174
1856	152	—	147	138	1871	151	153	140	166
1857	158	169	150	137	1872	164	159	155	169
1858	137	152	130	124	1873	167	159	160	168
1859	142	152	136	122	1874	154	147	147	162
1860	149	160	141	122	1875	145	143	138	155
1861	168	157	139	123	1876	143	144	134	144
1862	152	158	141	144	1877	142	145	132	135
1863	155	159	136	181	1878	131	133	124	124
1864	158	157	140	232	1879	125	130	123	118
Év	Anglia	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok	Év	Anglia	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok
1880	132	133	128	130	1896	92	91	93	90
1881	127	130	127	129	1897	93	92	91	90
1882	126	127	127	132	1898	97	95	93	93
1883	124	122	121	129	1899	102	103	99	102
1884	114	112	114	121	1900	113	110	113	111
1885	108	110	108	113	1901	106	105	115	109
1886	104	106	101	112	1902	105	103	103	113
1887	103	102	103	113	1903	105	104	103	114
1888	106	107	105	115	1904	106	103	102	113
1889	109	111	113	115	1905	109	109	106	116
1890	108	111	111	113	1906	116	116	112	123
1891	108	109	113	112	1907	120	119	119	130
1892	103	106	105	106	1908	110	114	112	123
1893	103	104	103	106	1909	112	116	112	127
1894	95	96	96	96	1910	117	116	112	127
1895	94	94	94	94					

Meglepő az egyformaság a négy állam árhullámzásában. Éles kiemelkedés csak az Egyesült-Államoknál észlelhető az 1865. évben, a mi az észak a dél elleni háborút követő válsággal meg is van indokolva. Az egyes évek s még inkább, a mint láttuk, a végletek eltéréseket mutatnak, valamint a hullámzások is egyik helyen erőteljesebbek, mint másutt. Ezek a különbségek az általános okokon kívül ható tényezőknek az eredménye, de ezek megvizsgálására csak másodsorban kerülhet a sor. Ha az előbbieket tisztázva vannak, könnyebb az utóbbiakat kihámozni, szerepüket megállapítani s ily úton-módon a körülményekhez mérten eléggé kielégítő orvoslást megtalálni. Mint érdekes tény világlik ki továbbá az idézett számsorokból, hogy a válságos évek, mint a minők voltak az 1857., 1864., 1873., 1882., 1890., 1900., 1907., a maximum felé törekvő ár-

irányzatban fordulnak elő, azonban ez meg ne téveszsen bennünket, mert a multnak egyidejűleg azt a tanulságát is láttuk, hogy áremelkedés fejlődéssel kapcsolatos. Hisz régi nemzetgazdaságtani tétel, hogy magas árak, magas munkabérekkel párosulva, leggyakrabban a gazdasági fellendülésnek jelei, míg megfordítva depressióra vallanak. Az a csekély adat, a mit egy-két állam részéről ezen viszonyról az utolsó évek helyzetének magvilágítására fel lehetett hozni, igazolták is ezt. De a gazdasági fejlődést lehet még néhány más adattal is bizonyíthatni.

Az iparactivitásra s ennek révén az egész gazdasági helyzet fejlődésére mi sem vet szebb fényt, mint a két legfontosabb ásványi anyagnak, a szénnek és vasnak termelése, a melylyel természetesen egész párhuzamos a fogyasztás. A termelt szén mennyisége volt millió tonnákban:¹⁾

Év	Magyarország	Ausztria	Anglia ²⁾	Belgium	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok ²⁾
1880 . . .	1·8	14·3	146·9	16·8	19·4	59·0	63·8
1890 . . .	3·2	24·3	181·6	20·3	26·1	89·2	140·8
1900 . . .	6·6	32·5	225·1	23·4	33·4	149·6	240·7
1905 . . .	7·1	35·3	236·1	21·7	35·9	173·7	350·8
1910 . . .	8·8	39·2	264·4	23·9	38·6	222·3	405·2

Vagyis az utolsó két évtizedet véve csak 1890-hez viszonyítva, a következő emelkedést találjuk százalékban:

	1900-ban	1905-ben	1910-ben
Magyarország	102·6	118·0	170·2
Anglia	24·0	30·0	45·6
Belgium	15·3	6·9	17·7
Franciaország	28·0	37·5	47·9
Németország	67·7	94·7	149·2
Egyesült-Államok	71·0	149·1	187·8
Ausztria	33·7	45·3	61·3

A mi pedig a nyersvas termelési adatait illeti, ugyanez időszakról a következők:

Év	Magyarország	Ausztria	Anglia	Belgium	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok
m i l l i ó t o n n á k b a n							
1880 . . .	0·14	0·32	11·43	1·21	3·07	4·7	5·0
1890 . . .	0·30	0·67	13·20	1·51	3·37	8·4	13·4
1900 . . .	0·46	1·00	14·88	1·95	4·64	15·8	23·8
1905 . . .	0·42	1·12	16·35	2·78	5·18	21·3	42·9
1910 . . .	0·50	1·50	17·18	3·37	6·63	27·1	51·3

¹⁾ Adatok valamint a vasnál is Magyarországot illetőleg a „*Magyar Statistikai Évkönyv*“, Ausztriát illetőleg „*Statistik des Bergbaues in Österreich*“, a többiek Lucien March már idézett értekezése alapján közöltnek.

²⁾ Angliánál a tonna 1.016, az Egyesült-Államoknál 976 kg.

Vagyis arányszámokban az 1900. évből indulva ki, volt a termelés növekedése :

	1900-ban	1905-ben	1910-ben
Magyarország	53·3	40·0	66·7
Ausztria	49·3	67·2	123·9
Anglia	12·7	23·9	30·1
Belgium	29·1	84·1	123·2
Franciaország	37·7	53·7	96·7
Németország	88·1	153·7	222·6
Egyesült-Államok	77·6	220·1	282·8

A nagymérvű fejlődésről tanuskodnak a világ nyilvános kibocsátásainak összegét feltüntető számadatok is, melyek szerint volt milliárd koronákban : ¹⁾

1871	15·0	1905	18·3
1873	10·5	1906	25·4
1874	4·0	1907	14·7
1880	5·3	1908	20·4
1890	7·8	1909	23·6
1900	11·4	1910	25·4

Az 1873-iki válság után nagy esés következett be s 1900-ig nagyon is mérsékelt volt a javulás. Az utóbbi évtized rendkívül lüktető gazdasági élete nyilatkozik meg az 1900-tól bekövetkezett emelkedésben. Az 1907. évi válság érezteti hatását, de annál élénkebb fejlődésről beszélnek a következő évek adatai.

Mindez adatok bizonyos határon belül az utolsó évek áremelkedő irányzatát, mint a gazdasági fejlődésből folyó szükségszerű következményt, állítják be. Nemcsak a termelés vett nagyarányú emelkedést, hanem, a mi másként el sem képzelhető, a fogyasztás változott meg jelentékenyen. A tömegszükségletek korát éljük. Megnövekedtek a szükségletek úgy mennyiségileg, mint minőségileg. A szükségletek kvantitatív emelkedése csak igen kis részben a népesség szaporodásának következménye. Az egyes egyén növeli a cultura és a gazdasági élet haladásával hatványozottán a szükségleteit. Áll ez a társadalom összes osztályaira nézve, de a mi leginkább a megváltozott viszonyoknak jellegzetes vonása, a fogyasztás tekintetében az utolsó időkig igen kedvezőtlen viszonyok közt levő munkásosztálynak javult meg a helyzete. A fogyasztás részéről és pedig a társadalom valamennyi rétegét véve, nagy tömegek mozdultak meg ily módon, a melyek vásárlóképességük növekedésével árjavítással fokozottabb aktivitásra buzdították a termelést, a mely ezután nem egyszer lépést sem tudott tartani s így működik

¹⁾ A *Bulletin de Statistique et de législation comperée du Ministère des Finances* alapján.

közre azután a kereslet és kínálatnak megzavarása is, mint árfokozó tényező. Erre vonatkozólag minél szélesebb keretek közt mozgó termelési és fogyasztási statistika volna hivatott felvilágosítással szolgálni, a minő azonban, lehet mondani, csak újabban kezd kialakulni. Ily adatok hiányában legyen elég a mondott viszony feltüntetésére ide iktatni a legfőbb élelmiczikknek, a búzának a termés és áradatait. Ugyanis Laytonnak a Journal of the Royal Agriculture Societyben közölt becslése szerint millió quarterekben volt a világ búzatermés mennyisége:

Év	Év	Év			
1888	283	1895	305	1902	396
1889	273	1896	298	1903	407
1890	288	1897	286	1904	395
1891	309	1898	366	1905	416
1892	314	1899	328	1906	429
1893	319	1900	332	1907	393
1894	327	1901	347	1908	397

Ugyanakkor a buza ára következőkép alakult:

Év	Magyarország	Anglia	Belgium	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok
	mm.-ként koronákban	quarterenként f r a n k o k b a n	mm.-ként	hl.-ként	mm.-ként márkákban	bushe- lenként centekben
1888	14 88	40	19.5	18.37	14.4	92.6
1889	16.00	37	18.4	18.45	14.3	69.8
1890	16.52	40	19.7	19.05	14.8	83.8
1891	20.21	46.5	22.9	20.58	18.5	83.9
1892	18.12	38	19.4	17.87	16.1	62.4
1893	15.95	33	15.5	16.55	12.0	53.8
1894	14.11	28	13.6	15.21	10.1	49.1
1895	13.71	29	14.0	14.40	10.6	50.9
1896	14.59	33	15.5	14.33	11.7	72.6
1897	20.69	38	18.0	18.80	14.6	80.8
1898	23.47	43	20.5	19.90	15.5	58.2
1899	18.27	31	16.2	14.45	13.0	58.4
1900	15.08	33.5	16.2	14.45	13.1	61.9
1901	15.47	33.5	16.3	15.16	12.8	62.4
1902	16.74	35	16.3	16.21	13.0	63.0
1903	15.56	33.5	16.2	17.03	13.1	69.5
1904	18.54	35.5	17.3	16.31	13.5	92.4
1905	17.83	37	17.6	17.56	14.0	74.8
1906	15.65	35.5	17.0	17.61	13.9	66.7
1907	20.11	38.6	18.7	18.03	14.7	87.4
1908	24.02	40.3	19.5	17.25	16.2	92.8

Az árak általánosságban követik a terméseredményeket, bár vannak kivételek. 1902-ben, valamint 1905-ben a termés mennyiség számottevő növekedése a legtöbb államban áremelkedéssel találkozik.

Az a nagy adathalmaz, a mit eddig bemutatunk, teljesen igazolja nálunk Heller Farkasnak tisztán elméleti alapon a drágasággal szemben elfoglalt álláspontját, a ki majdnem ugyanazon indítóokoktól vezéreltetve, a mit a holt számok kifejezésre juttatnak, az egész kérdést elsősorban fejlődésbeli és muló jelenségnek tekinti. Azt persze, hogy az a gazdasági fellendülés, a mely a viszonyok ily alakulását eredményezte, mikor ér véget, megállapítani merész dolog volna. Egy bizonyos, hogy a túlfeszített vállalkozási kedv és erős aktivitás után nyugalom és visszaesés következik, mint a gazdasági életnek határozott törvényszerűsége. Az életnek csak az a feladata, hogy az átmenetet normálissá tegye, ne legyen, mint a múltban, válságszerű, vagyis a jó és kedvező években megtalálja a biztosítékokat a talán kedvezőtlenebb évekre.

Közben mintha megfeledeztünk volna egy tényezőről, a melynek befolyását és jelentőségét az áralakulásra elvitatni még sem lehet. Ez az aranytermelés kapcsolata az árviszonyokkal. Tényleg e téren az utolsó években nagy változások hívják magukra a figyelmet. Nem lesz tanulság nélkül ez adatokba is némi bepillantást nyerni. Millió angol fontokban volt az aranytermelés a legutolsó 20 évben:

Év	Év	Év
1890. . . . 24·6	1897. . . . 49·3	1904. . . . 65·9
1891. . . . 27·0	1898. . . . 59·5	1905. . . . 75·7
1892. . . . 39·4	1899. . . . 62·5	1906. . . . 81·0
1893. . . . 32·6	1900. . . . 62·3	1907. . . . 82·7
1894. . . . 37·5	1901. . . . 51·8	1908. . . . 87·2
1895. . . . 41·2	1902. . . . 52·2	1909. . . . 92·1
1896. . . . 42·1	1903. . . . 59·8	

Vagyis 1870-nel szemben %o-okban a növekvés:

1895-ben . . . 67·5	1905-ben . . . 207·7
1910-ben . . . 153·3	1999-ben . . . 274·4

Láttuk a XVI. és XVII-ik században mily mélyreható változásokat idézett elő a nemesércz mennyiségének megnövekedése az áralakulásban. Az 1850-es években jelentkező emelkedő irányzat is jórésben hasonló okkal hozható összefüggésbe. A XIX-ik század elején ugyanis az az aranytermelés mennyisége 2—3 millió angol font között mozgott. Az 1850. évben a californiai és ausztráliai bányák felfedezésével 25 - 30 millió kilogrammra szökött fel. 1870-ig majdnem azonos szinten maradt, innen kezdve 1890-ig még csökkent is a termelés. Ekkor azonban ismét emelkedés következik be, a mi kapcsolatos egyrészt a transvaali és ausztráliai új aranybányáknak üzembevitelével, másrészt a régi telepeken a tudomány által kieszelt új módszerek segélyével a termelésnek effectivebbé tételével. Az utolsó években szinte kézen fekvő volna az ármelkedést teljesen a javára irni, kivált, ha az ember a XVI. és

XVII. század hasonló jelenségével párhuzamot akar vonni. A különbség a kettő között igen nagy. Ma a gazdasági élet óriási méretekben történő fejlődésével folyton új és új feladatokat ró a pénzre. Ezzel magyarázható meg, hogy a nemesércz a pénzforgalomnak csak egy bizonyos részét bonyolítja le, más és más eszközök vétetnek erre a célra igénybe. Továbbá a XVI. és XVII. században a munkabérek, mint volt alkalmunk meggyőződni róla, az áremelkedést követni nem tudták. Jelenleg épp ellentétes a helyzet. A munkásosztály szervezettsége folytán nemcsak kivívja bérvizonyainak javítását, hanem nem egyszer túlköveteléseket is tud érvényesíteni. Így a társadalom nagy tömege az árfokozódáshoz hozzásimul, sőt fogyasztási képességét növelni tudja. A hol a munkásosztály helyzete egyrészt a gazdasági élet fejlettsége, másrészt saját szervezettségében rejlő hatalma folytán fokozatosan javult, mint Angliában, ott nagy ellentéteket az áralakulás és munkabérek között, mint azt adataink is igazolták, nem találunk. Itt az átmenet simább, mint sok más államban, a hol a munkásosztály ujabban kapván erőhöz, nem tudja kellően megtalálni a határt kívánalmainak felállításához. Ezért harczol ki sokszor nem is indokolt béremeléseket, nem gondolva meg, hogy a termelési költségek meg nem okadatolt megnövekedésével ellentétes folyamatnak nyitja meg az utját. Ily módon válnak szintén a magas munkabérek nemcsak következményeivé, hanem okozóivá is az életszükségleti cikkek áremelkedésének. Legjobban érezhető ez a jelenség nálunk, a hol az utóbbi években úgy az őstermelésben, mint a folytonos sztrájkok segítségével az iparban a munkások gazdasági viszonyainkkal nem arányos bérvajításokat vívtak ki. Volt többek közt a mezőgazdasági férfi munkabér a földművelési ministerium adatai alapján:

	Tavaszzsal	Nyáron	Őszszel	Télen	Évi átlag
1895-ben	114	176	126	90	126
1900-ban	111	174	127	91	126
1905-ben	130	209	148	109	149
1909-ben	181	271	199	149	200

Vagyis 1895-tel szemben az emelkedés 58·7⁰/₀, sőt 1905-től 1909-ig is 25·5⁰/₀-kal lettek magasabbak a munkabérek.

Az ipari munkásságra nézve, sajnos, megfelelő adatokkal nem rendelkezünk. Jellemzésül idézzük a budapesti építőiparnál történt változásokat, melyek szerint volt:

	1900ban	1905-ben	1910-ben	Növekedés 1900—1910-ig % -ban
k o r o n á k b a n				
A kőművespallér heti bére	54·00	55·00	90·00	66·7
A kőműveslegény órabére	0·36	0·50	0·80	122·2
A vakolatkészítő „	0·22	0·26	0·58	163·6
A napszámos „	0·20	0·24	0·53	165·0
A napszámosnő „	0·12	0·18	0·32	166·7
A építőasztalos „	0·36	0·60	0·90	150·0
Az ácslegény „	0·40	0·52	0·80	100·0

Anyagmunkákért fizetett bér volt pedig:

	1900-ban	1905-ben	1910-ben	Növekedés 1900 - 1910-ig %-ban
Téglafalazat egy m ³	14·50	18·20	27·00	92·6
Trahyt-járda egy m ²	6·02	5·56	9·00	49·5
Cseh üvegtábla egy m ²	1·60	2·00	3·00	87·5
Puhafapadló egy m ²	2·40	2·90	4·60	91·7
Ablak, puhafa egy m ²	13·00	18·00	24·00	84·6

Nagyon sok iparágat lehetne még felmutatni, a hol hasonló bér-emelkedések következtek be az utolsó 10—15 éven belül. Hogy e szeretlen bérjavítások az áremelkedést nálunk élesebbé kellett, hogy tegyék, mint másutt, külön bizonyítani nem is kell. Az egynéhány kiragadott adat legfényesebb bizonyítéka egyuttal annak, hogy újjászervezendő árstatistikánk érdekében is, minden egyéb socialis vonatkozástól eltekintve, meg kell teremtenünk egyidejűleg a megbízható munkabérstatistikát is.

Ily viszonyok közt megértjük, ha az egyre fokozódó aranytermelésnek nemcsak kizárólagos szerepet nem, hanem a vélnél is kisebbet juttatnak a mai áremelkedésben. Azt, mit Jewons az ausztráliai aranytermés folytán mondott, hogy az arany értékének csökkenése áldásos befolyást gyakorol a nemzetgazdasági életre, tagadni nem lehet. Transvaal gazdaságosabb aranykiaknázásával elért mennyiségűtöbblet enyhítette az 1907-es válságot is. Ezenkívül azonban jelentőségét túlozni nem szabad. Jankovich Béla a »Magyar Közgazdasági Társaság«-nak 1910. évi december hó 17-én tartott s megjelenés előtt álló előadásában igen alaposan rámutatott arra, hogy a nemesfém értékcsökkenése és az áruoldalon történő emelkedés tényleg megvan. De ez lassan tartó constans jelenség, mely csak hosszabb időn át érezteti hatását, a mely ma, mint minden jel arra vall, mérsékeltebb is.

Együtt van vázlatszerűen tehát az az anyag, a melylyel a statistika a drágaság elbirálására rendelkezik. Kár csak az, hogy saját árviszonyaink fejlődését bemutatni nem vagyunk képesek. Ezért a hiányért őszintén sem a tudománynak, sem a hivatalos statistikának szemrehányást nem lehet tenni. Az előbbi a mult ártörténetével megpróbálkozott s ha nagyobb sikerekre nem hivatkozhat, megfeythető, mert hazánkban az elmúlt régi századokban a tér-, ür- és súlymértékeknek oly végtelen tömege volt, hogy egységes alapra hozni ezeket majdnem lehetetlen feladat. A XV. század óta ugyan történtek kísérletek az egyforma mértékek használatára, ezek azonban papiroson maradtak. Minden vidéknek, minden vármegyének, sőt némely falunak is megvolt a külön mértéke. Ugyancsak arra nézve sem lehet tisztába jönni, hogy a forgalomban volt nemesércpénz minő súlyban és minő nemesércz-tértartalomban

veretett, azaz ismeretlen a pénz értéke. A XIX. század az egyedüli, a melyben már javult helyzettel találkozhatni. Sőt bizonyos jóleső örömmel említhetni meg, hogy e száz év nagy részéről ha nem is teljesen megbízható s talán nem is szigorú tudományossággal feldolgozott, mégis eléggé tájékoztató adataink vannak. Az 1873. évi bécsi világkiállítás alkalmából a budapesti kereskedelmi és iparkamara „Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a XIX. században“ kiadott egy nagyszabású munkát, a mely lehetőleg 1800-tól 21 cikk (buza, rozs, árpa, zab, kukoricza, repce és repceolaj, gyapjú, bor, szesz és pálinka, dohány, bőr, faggyu, szalonna, disznózsir, ágytoll, kender, gubacs, méz és viasz) hivatalos árjegyzéseit közli, kizárólag a budapesti piacra szorítkozva hétről-hétre, illetve vásárról-vásárra, minden adat egységes pénzlábra és mértékre redukáltatván. Sajnos, a munka további folytatást nem nyert. 1872-ben azonban a statisztikai hivatal indít meg rendszeres piaci árstatistikai adatgyűjtést. 36—43 piac vonatott be az adatszolgáltatásba, 14 termékről gyűjtetvén az áradatak. E piaci árstatistika tárgya a kisforgalom volt. 1894. év végéig maradt érvényben az adatgyűjtés, a mikor ugy a piacok számát, mint a terményeket illetőleg nagy mértékben kiterjesztetett és pedig 218 piacra és 98 szükségleti cikkre. Az árak 1899-ig a szélsőségekben és pedig a legmagasabbak és legalacsonyabbak között voltak. Ekkor azonban a kérdőív oda módosult, hogy a középminőség átlagárának tudakolására is rovat nyitott. Megemlítendő, hogy ez időben a napszámbérek szintén felvétel tárgyát képezték, azonban teljesen megbízhatatlanok lévén, további gyűjtéseikről le kellett mondani. Nyilvánvaló, hogy így van valamelyes árstatistikai anyagunk, a mely azonban, mint látni fogjuk, oly sok hiányban szenved, hogy teljes positivitással az áralakulásra nem használható fel s csak mint az elmúlt évtizednek a kisforgalomra egyedül álló anyagnak van becse.

Látva hivatalos árstatistikánk fejlődését, kétségtelen, hogy ez alapon sok és alkalmas adatot összehozni nem lehet. A m. kir. központi statisztikai hivatal ezért kettős munkásságra határozta el magát. Egyrésztől minden forrás felhasználásával az elmúlt évtizedek áralakulását legalább nagy vonásokban megállapítani, másrészt, s ez a jövő szempontjából nagyon fontos, árstatistikánkat teljesen új alapokra fektetni.

A mi az előbbi munkásságát illeti, előre meg lehet állapítani, hogy a múlt évtizedek árviszonyainak megvilágítására alkalmas források nem nagy számmal vannak. A nagyforgalomra nézve a budapesti tőzsde és egyik-másik tekintélyesebb napilap heti jelentésszerűen leadott feljegyzései jöhetnek figyelembe. Fel lehet dolgozni azonkívül a külkereskedelmi forgalomnak adatait, valamint Budapest egynéhány intézményének (mint

a közvágóhidak, vásárcsarnokok, sertéskereskedelmi csarnok stb.) árjegyzéseit szintén fel lehet ölelni. Az említett források csekély száma s még inkább anyagszegénysége kereskedelmünk szervezetlenségének és fejletlenségének folyománya. A mint azonban napról-napra erősebb tért foglal nemzetgazdasági életünkben a kereskedelem, megfelelő arányban nő az árúk egyre növekvő tömegének árait megállapító s nyilvánosságra hozó organumoknak (vidéki tőzsdék, árjegyző irodák, legkülönbözőbb szaklapok stb.) száma, a mi természetszerűleg igen megkönnyíti az árstatistika jövő munkásságát is.

A felsorolt források anyagának feldolgozása is nagy fáradságot vesz igénybe. A külkereskedelemre alapított áraknál nagy óvatossággal és körültekintéssel kell eljárni, mert tudvalevő, hogy értékmegállapításunk még ma sem nyugszik szilárd alapokon, a multban pedig igen megbízhatatlan volt. A többi adatoknál pedig a főszempont az volna, hogy a budapesti kereskedelmi és iparkamarának szóvátett kiadványával meg lehessen teremteni a kapcsolatot. Az eredményeknek tehát a mult század 70-es éveiből kell kiindulniok. Teljesen a régi keretet megtartani még sem lehet. Lesznek termények, mint a gabonaneműek, liszt, szalona, disznózsir stb., a hol az utolsó évtizedek áralakulását, ha nem is épen azonos, de eléggé összhangzó formában meg lehet szerkeszteni. Akadunk azonban a budapesti kereskedelmi és iparkamarának kiadványában olyan terményekre (faggyú, ágytoll, kender stb.), a melyek árjegyzései később megszűntek. Nem egy cikk van ezután (szesz, bőrök, gyapjú stb.), a melyeknél ma már erős minőségi változások, helyesebben mondva szétagolások következtek be s kérdéses, mennyiben lehetséges az egységes alapra való redukálás.

A letelt évtizedek ártörténetének megszerkesztésénél a nagyforgalmú áraknál megállni nem lehet, különösen nálunk, a hol épen népünk specialis gazdasági és culturális viszonyai folytán a kiskereskedelemnek, mint közvetítőnek, nagyobb jelentősége van. A kisforgalomra nézve adatokat nyújtanak a statistikai hivatal részéről már 1872 óta gyűjtött piaczi árak, a budapesti központi vásárcsarnok, valamint a vásárigazgatóság, a magyar köztisztviselők fogyasztási szövetkezetének árjegyzései stb.

Hogy az így összegyűlt és feldolgozott anyag teljes positivitással megmutatná az utolsó idők ártörténetét, áliítani nem lehet. Azzal a sok hiánynyal, a melyek ezek körül előfordulnak, mindenki tisztában van. Ha azonban ezek nagy vonásokban is elárulják az áralakulás menetét, már elég becsesel birnak. Ezért látjuk sok külföldi statistikai hivatal részéről, hogy a legnagyobb fáradságot sem sajnálják ezeknek a nagyon is nem absolut értékű adatoknak összegyűjtésére. Nagy fel-

adatot teljesítenek, mert sok adatot megmentenek az elkallódástól s később a tudománynak megkönnyítik az ártörténet körüli fáradozását. Nálunk pedig, a kik, sajnos, az elmúlt évszázadokra a legnagyobb utánjárás után sem tudjuk megállapítani árviszonyaink fejlődését, fokozott érdekek követelik, hogy legalább a hozzánk legközelebb eső időből azt kikutassuk s használhatóan összegyűjtsük, a mi még megmenthető. Ma nem tudjuk talán eléggé értékelni, de ép a mint értekezésünk folyamán a régibb idők árjegyzései révén volt alkalmunk erről meggyőződni, az adatok nagy támpontul fognak esetleg később szolgálni korunk életviszonyainak feltárásában és megértésében.

Azzal pedig, hogy a hivatal felhasználja munkálatainál a főbb culturállamoknak az árstatistika terén elért fontosabb eredményeit, megbecsülhetetlen szolgálatot tesz mindenekelőtt a tudománynak, de feltétlenül a gyakorlati életnek is. A kiadvány utján módjában lesz mindenkinek az utolsó évtizedek áralakulásáról teljes formában világszerte meggyőződni, megtalálni a ma annyiszor vitatott áremelkedésnek általános okait s a mi árainkat egybevetve ezekkel az eredményekkel, felkutatni azokat a specialis tényezőket is, a melyek esetleg nálunk az árfokozódást minden különösebb indok nélkül kiélesítették.

A multnak felismerése azonban az éremnek csak egyik oldala. Sokkal nehezebb feladat előtt áll hivatalunk árstatistikánk jövő fejleményeivel szemben. Általános vélemény, hogy az adatgyűjtés mai állapotában meg nem maradhat. Nincs benne teljesség, rendszeresség, egyöntetűség, megbízhatóság. A nagyforgalom csak a tőzsde részéről képezi megfigyelés tárgyát, a mi önként értetődő nagy hiány. A piaczi árakban főként a kisforgalom szerepel, bár nem egyszer számbavéttetik a nagybani forgalom is, s hogy a kettőnek összezavarásából hibaforrások származnak, bizonyítani nem kell. Adatszolgáltató közegek kizárólag a rendőri hatóságok, a melyek, hogy elfoglaltságuk s kis létszámunk folytán egyedül ezt a sok szakértelmet kívánó feladatkört egészen betölteni nem képesek, indokolni sem kell. Az adatbeszerzés körül sem mondhatni, hogy valamely egységes elvek volnának uralkodók, a mi a már különben hézagos adatok összehasonlítását még nehezebbé teszi. Mint feltétlen és sürgősen megoldandó feladat áll elő tehát árstatistikánk új és megbízható alapokon való újjászervezése.

A reformnál két főelv kell, hogy vezéreljen és pedig, hogy az eredményekben úgy a tudomány, mint a gyakorlati élet megtalálja a célzataihoz s feladataihoz szükségelt anyagot. Ebből a szempontból az új adatgyűjtésen mint vezérfonálnak kell végig vonulnia a nagy- és kisforgalom árai szigorú elkülönítésének. A fősúlypont az előbbieken nyugszik, a melyek az áralakulást a termelés és kereskedelem közötti viszony-

lataiban világítják meg. A nemzetgazdaságtani tudomány ezek ismeretével tudja igazolni az árképződést előidéző általános tényezők hatását, a kereslet és kínálat viszonyát, a pénz vásárló erejének szerepét; a nagyforgalmi árak révén lehetséges a fejlődési és hanyatlási időszakoknak, a népesség szükségleteinek, illetve ezek kielégíthetési képességének általános megállapítása stb. A gyakorlati életben pedig a nagybani árak alapján lesz leginkább tudott a piacz helyzete; értesül nemcsak a termelő, hanem sok más közbenső factor is a támasztott vagy alábbszállt kívánalmakról, következik be a jav- és árkiegyenlítődés stb. E nagy érdekek, a melyek az árak ismeretéhez fűződnek, kellő megfejtését adják annak a ténynek, hogy a jelenlegi gazdasági élet a legkülönbözőbb organumokat (tőzsdék, árjegyző, ártudakozódó irodák, maga a napi sajtó, szakegyletek és szakfolyóiratok s különböző egyéb intézmények) állítja be e feladatnak teljesítésére. Önként következik ebből, hogy a statistika munkássága is meg van e részre könnyítve, valamint több a biztosíték a nagyforgalom árainak a valósághoz hiven való beszerzésére.

Sokan vannak, a kik az árstatistikát a nagybani árak megállapításával megoldhatónak vélik. Támogatást keresnek ennek igazolására azokban az árstatistikákban („The Economist“, Sauerbeck, Németbirodalom stb.), a melyek csakis ezt a részt művelik. Ezzel szemben viszont, mint leghatározottabb törekvésre lehet újabban mindenütt rámutatni, hogy a kiskereskedelem árainak meghatározására napról-napra nagyobb súlyt helyeznek. Van ebben következetesség. Szükségessé teszi megfigyelésüket mindenekelőtt a különbség, mely a két kereskedelemnek árai közt fennáll. A kiskereskedelem árai magasabbak és merevebbek, továbbá egymás közt nagyobb eltéréseket mutatnak, mint a nagykereskedelméi. A kiskereskedő saját szolgálatát, tőkéjének kamatját és kockázatát is meg kell, hogy találja az árakban. Már önmagában véve ezt a különbséget a statistika révén megismerni nem érdektelen dolog. Tudott dolog azonban, hogy a kiskereskedelem nem simul a kereslet és kínálat arányaihoz, a mily hamar s gyakran túlzottabban követi a nagyforgalom árainak emelkedését, annyira kevéssé és ritkán szállítja le amannak alapján az árakat, specialis helyzetével sok visszaélést is követ el stb., a mi mind oly ok, a mely eléggé megindokolja, hogy a statisztikai vizsgálódás körébe vonassanak. Csak ez az egy mód van a közvetítő kereskedelem, valamint az árképződésre szóló egyéb tényezők szerepének megítélésére, a mi hogy mennyire kívánatos, fényesen bizonyítják gróf Tisza Istvánnak, a központi statisztikai hivatal közreműködésével összeállított adatai,¹⁾ melyek szerint volt a középminőségű:

¹⁾ Gróf Tisza István: *A drágaság körül*. Magyar Figyelő. I. évf. 2. szám.

Átlagok	M a r h a			H ú s		
	Budapesten	Berlinben	Münchenben	Budapesten	Berlinben	Münchenben
1892—1896	55·7	82·9	87·3	153	153	172
1897—1901	54·8	82·4	86·6	142	151	169
1902—1906	64·8	95·3	94·4	156	169	176
1907—1908	67·5	102·8	105·7	176·7	182·2	199·5
1892—1908	59·5	88·7	91·3	153	160	175

A két német város átlagát véve, míg a marhaár a mienknek másfélszeresére rug, addig a húsáraknál alig 10⁰/o különbözet mutatkozik. Összehasonlítva pedig a marha és hús közötti árviszonyt, minden városban a marhaárakat 100-nak véve, a hús ára következőkép alakul:

Év	Budapesten	Berlinben	Münchenben
1892—1896	273	184	197
1897—1901	259	183	195
1902—1906	246	177	186
1907	265	176	188
1908	258	176	188

Ez adatokban, a melyek a marhaárakat illetőleg a nagy, a húsárakat illetőleg a kis forgalmat jellemzik, kifejezésre jut mindaz, a mi nálunk a hús feldolgozását és elárusítását annyira megdrágítja. Ide sorozhatók úgy a közvetítés túltengése és elhatalmasodása s még inkább, a mint ezt gróf Tisza méltán kiemeli, az ipar és kereskedelem elmaradott volta.

A mi tulajdonképen az igazi indító okot szolgáltatja a kiskereskedelem árainak megfigyeléséhez, socialis szempontokban keresendő. A kiskereskedelem révén fedezi szükségleteit a társadalom legnagyobb rétege, a munkásosztály. Az itt elért árak ismeretének viszont nemcsak e nagy társadalmi osztály fogyasztási viszonyainak s a munkabérek fizetőképességének elbírálása szempontjából van jelentősége, hanem elsőrendű érdeke ez a termelésnek is, melynek költségei első sorban az élet-szükségleti cikkek áralakulásához idomulnak. Ezért látjuk, hogy a nagy culturállamok nem elégszenek meg a nagyforgalmi árakkal, hanem kikutatják minden rendelkezésükre álló eszközzel a kiskereskedelmi árakat, sőt a nagyobb kapcsolat folytán a munkabéreket is. Ezt teszi Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok s ép ez idő szerint a Németbirodalom hivatalos statistikája is keresi a megoldási módozatot. Ha eddig egyik-másik helyen az árstatistikának ez a része elhanyagoltatott, ez a kivitelnek technikai nehézségében rejlett. A műveltség haladásával megfelelő arányban nő a statistika megbecsülése is s a társadalom megértvén nagy fontosságát, mind kevesebb akadályt kell hogy legyőzzön munkálatai végrehajtásában. Mindeme szempontok törvényszerű szükségességgel várják el újjászervezendő árstatistikánktól, hogy a jövőben se hanyagolja el a kiskereskedelmet, annál kevésbé, mert népünk sajátos

culturális és gazdasági viszonyai mellett egyáltalán, de különösen a visszaéléseiben nálunk a közvetítő kereskedelem sokkal erőteljesebb, mint az előrehaladott nyugati államokban. Az általános socialis szempontok mellett a nyert anyag sok az áralakulásra a gazdasági viszonylatokon kívül álló tényezőre fog rávezetni s nem egy, az ármenetet a normális keretek közé visszaszorító intézkedés kútforrása lesz. Lehet, hogy a száraz elmélet ebbe egykönnyen belenyugodni nem tud, de a statistikának a tudomány igazságai és törvényei mellett főkötelessége a gyakorlati életnek amazoktól sokszor nagyon elütő követelményeinek is megfelelni.

Nehezebb annak eldöntése, hogy az árstatistikának ugy egyik, mint másik része honnan meritse adatait, mik képezzék a forrásait. A nagy forgalmat illetőleg külföldi példák mindenekelőtt a külkereskedelem, illetve a behozatalnak adataira utalnak. Szivesen látnók mi is ezeket az árstatistika szolgálatában. Értékmegállapításunk ellenben ma sem nyugszik eléggé megbízható alapokon, túlsok tér van benne engedve az önkényes becsléseknek. A hol a külkereskedelem értékeiségi árstatistikai célokra igénybe vétetnek, ott az önbevallás van életben. Ha sikerülne valamely formában ezt a valóságnak hűen biztosítanunk, nagyon értékes anyaghoz jutnánk. Addig, a míg ez elérve nincs, a külkereskedelmet, csak mint kiegészítő, nagyon is általános keretek közt mozgó tájékoztató anyagot fogadhatjuk el.

Mint legkomolyabb adatforrás, a tőzsde árjegyzései szerepelnek. Sajnálattal kell azonban rámutatnunk arra, hogy a mi tőzsdéink igen kis számú terményt ölelnek fel. A budapesti árú- és értéktőzsde a gabonaneműek és vetőmagnak, a szalonna és disznózsir, szilva és szilvaiz árait jegyzi. Sokkal szerencsésebb helyzetben van Ausztria, a hol, a mint már tárgyaltott, a bécsi Börsekammer „Warenpreisbericht“ című árjegyzései mintegy kiegészítve a gabonatőzsdét, az összes fontosabb ipari nyersanyagokat, sőt számos iparcikket is felölelnek. Nem volna meddő dolog e heti árjegyzéseket feldolgozásba venni, hisz az ezekben feltüntetett árak, kivált az Ausztriával való gazdasági kapcsolatnál fogva megfelelnek, kis eltéréssel a mi viszonyainknak is.

A tőzsdei forgalom árainál megállapodni nem lehet. Vannak a nagy forgalomban termények, cikkek, a melyek, ha tőzsdei jegyzés tárgyát nem képezik is, mégis állandó megfigyelés alatt állanak. Ezt a feladatot árjegyző irodák, bizonyos kereskedelmi testületek, meg a mi még általánosabb, a szak- és napisajtó teljesítik. Anglia ily módon sok áradatot gyűjt össze s kétségtelen, hogy árstatistikánk is ez organumokban hatalmas támaszra lel. Példaként idézve, meg lehet állapítani ez úton az örlemények, hüvelyesek, gyapjú, bőrök, petroleum, szesz és sok egyéb

nyerstermény s némely iparczikk áralakulását. Bizonyos ellentétek azért ugy itt, mint a tőzsdeforgalomból, a tudomány és a gyakorlati élet közt, felmerülhetnek. Az előbbi arra törekszik, hogy minél hosszabb időközökre vonatkozólag az árúk azonos specialisatió mellett képezzék vizsgálódás tárgyát, az élet azonban sokszor tovább terjed, új megkülönböztetéseket állít be, egyes minőségek kimennek a forgalomból és így tovább. Mind tény s az eljárás ily úton-módon meg van nehezítve, azonban ha a változtatások — minden ok nélkül — nem túlgyakorlatiak, a kellő kulcsot az átmenetre mindig meg lehet találni.

Főkövetelmény továbbá bizonyos terményekre vonatkozólag, maguktól a nagykereskedőktől is árakat beszerezni. Közvetlenül a czégektől nyert adatok még ott is, a hol az árak nyilvánosságra hozásával a legkülönbözőbb organumok foglalkoznak, mint positiv jegyzések megbecsülhetetlenek; vidéken ellenben, a hol mindez hiányzik, az egyedüli módzat teljesen pontos és megbízható adatokhoz jutni. Ugyancsak nem lehet mellőzni a vásári nagy forgalmat sem. Főként a gabonaneműeknél és egyéb mezőgazdasági, ugy növényi, mint állati nyersterményeknél játszik ez szerepet.

Nem szorosan véve nagyforgalmi árak azok, a melyeket kórházak, nevelőintézetek, árvaházak s hasonló jellegű más intézmények érnek el. Kétségtelen ellenben, hogy a kiskereskedelem áraihoz sem sorozhatók, tehát mintegy közbenső helyet foglalnak el. Láttuk Angliánál és Franciaországnál, hogy a nevezett intézmények szerződéseiben foglalt vagy könyveik alapján megállapítható adatok nagyon értékesíttetnek. Kétséget nem szenved, hogy akkor, midőn nálunk egyre nő az ily intézetek száma, feltétlenül bele kell illeszteni ezeket a teljesség kedvéért az adatszolgáltatás keretébe.

Sokkal nehezebb a helyzet a kiskereskedelmet illetőleg. Nagy része a nyílt piacokon játszódik le. Erről a jövőben sem lehet lemondani. Azonban ez adatoknak hiányosságát pótolni s egyuttal megbízhatóságukat ellenőrizni kell a különböző üzletek részéről gyűjtött adatokkal. Mint elsőrendű adatszolgáltató források jönnek itt azonkívül számba, a fogyasztási szövetkezetek. Meg kell nyerni e célnak továbbá a szállodákat s vendéglőket, a melyeknek Franciaország még az étellapjaikon jelzett árait is feldolgozás alá veszi. A kiskereskedelemnek egy faja a házaló kereskedelem is. Nagyobb városokban tényleg eléggé jelentékeny szerepet is játszik. Azonban ennek megfigyelése oly leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, hogy erről már eleve le kell mondani.

Számolni kell továbbá azzal is, hogy a kis- és nagykereskedelem igen gyakran nem szigorúan elhatároltak. Vásárokon, nyílt piacokon ez inkább észlelhető jelenség, de nem ritka az az eset sem, midőn vala-

mely kereskedői czég a forgalomnak mindkét fajtát űzi. Nagy gond fordítandó, hogy ezek a jellegzetesen eltérő árúk össze ne foglaltassanak. Az adatszolgáltatást teljesítő közegek kötelessége ily esetben a nagyban és kicsinyben történt eladások folytán létrejött árak elkülönítése.

A források ismertetése közben egy-egy adatszolgáltatási szervre is rábukkantunk. Mint ilyenek szerepelnek a tőzsdék, árjegyző irodák, napi és szaklapok, különböző emberbaráti intézmények, czégek, illetve üzletek, természetesen — a hol vannak — vásáracsarnokok, továbbá vásárigazgatóságok, közvágóhidak stb. Ez adatszolgáltatási szervek legtöbbje a fővárosra vagy legfeljebb egynéhány vidéki városra szorítkozik. A kérdés lényege viszont általánosságban oly adatszolgáltató közegek megnyerésében rejlik, a melyek mintegy hivatásuknál fogva alkalmasak e feladatnak teljesítésére. Tisztán közigazgatási hatóságokra támaszkodni nem lehet. A külföld az adatszolgáltatás tökéletesítése érdekében már majdnem mindenütt más szerveket is felhasznál. A Németbirodalom a kereskedelmi kamarákat veszi igénybe. Franciaország a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekeltségeket tervezi beállítani adatszolgáltatásai közegek gyanánt. A szomszédos Ausztria szintén a kereskedelmi kamarákban véli megelni a legalkalmasabb szerveket. Mindez arra indít bennünket, hogy szintén ily formában keressük a megoldást. Mint főadatszolgáltatási közegeket tehát a kereskedelmi és iparkamarákat, továbbá a gazdasági egyesületeket és a szükséghez képest más hasonló célzatú egyesületeket kell megnyerni. Kettős cél van így elérve. Első sorban a nagyforgalom árai teljes pontossággal lesznek megállapíthatók, másrészt ha ez uton a kisforgalom árai közvetlenül beszerezhetők nem lesznek is, mégis ellenőrzés alá helyeztetnek. Különös előnye még az adatszolgáltatási szervek ezen beállításának, hogy az egyedüli módozat arra nézve, hogy termelőket, nagy- és kisczégeket az árstatistikai szolgálatban való részvételre rá lehessen bírni, a mi pedig tulajdonképeni sarkpontja volna az egész újjászervezésnek. A feltétel csak az, hogy nagy körültekintéssel és szigorú lelkiismeretességgel kell eljárni a termelők és kereskedelmi vállalatok, illetve üzletek kijelölésében.

A felsorolt adatszolgáltatási szerveket figyelembevée az áralakulás már legnagyobb részében a megfigyelés körébe van vonva, mégis a teljesség érdekében a jövőben sem mondhatunk le a kisforgalomnak a nyílt piacokon a városi hatóságok részéről való szemmel kíséréséről. Nyilvánvaló viszont, hogy e különben is munkával túlterhelt hatóságok a jelennel szemben lényegesen tehermentesítenének, ez irányú működésük kiegészítenék s a más uton nyert adatok ellenőrzésével pozitívabb formát öltene.

Van egy mozzanat az ujabban megindult árstatistikai adatgyűjtések-

ben, mely bennünket is meggondolásra készítet. Kivált a Németbirodalom egyes államaiban és ezek mintájára az osztrák reformjavaslatban gondoskodás történik arról, hogy az adatok, mielőtt központi feldolgozás végett felkerülnek, a felvétel helyén szigorú megvizsgálás alá vésessenek. E célra mindenütt bizottságok alakíttatnak, a melyek oly módon jönnek létre, hogy a helyi viszonyoknak megfelelően úgy a termelők, mint a fogyasztók érdekei képviselve legyenek. A bizottságokban ott vannak tehát a mezőgazdák, az iparosok, a kereskedők, a különböző egyesületek kiküldöttei, a városi hatóságok s az élelmezést szolgáló intézmények képviselői stb. E bizottságok feladata tulajdonképen a különböző árjegyzések közötti eltéréseket eltüntetni, egységességet hozni az egész adatszolgáltatásba, valamint lelkiismeretes működése révén a hibákat kiküszöbölve, biztosítékot nyújtani az egész adatszolgáltatás megbízhatósága felől. A mint kiviláglik, nagy érdekek fűződnek a szóbanfoglalt szervek létesítéséhez. Saját viszonyaink között azonban hasonló jellegű bizottságoktól — a mint az árstatistika reformja érdekében tartott értékeztelen történt állásfoglalásokból egyöntetűen megállapítást nyert — sikert várni nem lehet. A mi közönségünk nem eléggé lelkesedik ily intézményekért, terhesnek tekinti az ezekben való munkálkodást s így könnyen nagyon is felületes eljárásnak szabnak meg az utját. Ebbeli ellenőrzésről eleve le kell mondanunk tehát. Megnyugvással vesszük ezt mégis tudomásul, mert bármily jellegű gazdasági egyleteinkben, a melyek közismertek köteleességteljesítésükben lelkiismeretességükről, megnyerjük a garantiát arra, hogy önmaguk a legnagyobb ellenőrzést fogják gyakorolni az általuk közvetlenül vagy közvetve gyűjtött adatok fölött. Azonkívül, mivel valószínűleg a legtöbb helyről nagyon különböző adatok fognak begyűlni, a hivatalnak is módjában lesz meg nem indokolt eltérések esetén megtalálni a módot ezek kiegyenlítésére.

Megfelelő cautélákkal ellátva az árstatistikai adatgyűjtést, gazdasági és kulturális ügyeinket ismerve világos, hogy eredményessé akkor teszszük, ha túl nagy körre nem terjesztjük ki. Arról szó sem lehet, hogy a mint a kiskereskedelemre nézve ma érvényben levő adatszolgáltatás, közel 300 piacot felöleljen. Sokkal inkább szolgál minden érdeket egy pár piacot felölelő, de megbízható árstatistika. A mi ez elv alapján a nagybani árakat illeti, ezek felvétele csak ott jöhet tekintetbe, a hol tényleg jelentőséggel is bírnak. Legmegfelelőbb, ha a kereskedelmi és iparkamarák, valamint a gazdasági egyesületek jelölnék meg azokat a helyeket, a hol valamely terménynek, illetve cikknek forgalma oly jelentőségű, hogy áralakulásának megfigyelése nem mellőzhető. Ugyancsak, a mi a kiskereskedelem árait illeti, első sorban jöhetnek számításba azok a helyek, a melyek kereskedelmi és iparkamarai székhelyek, másodsorban oly városok,

a melyek készeknek nyilatkoznak az előirt szempontoknak megfelelően teljesíteni az adatszolgáltatást. Lesznek oly helyek ezenkívül, a melyeknek speciális gazdasági viszonyai megkívánják, hogy figyelembe véssenek.

A felvételi időpont megállapítása részletkérdés. A szükséghez mérten vagy naponta, vagy hetenként, illetve lesz rá eset, hogy havonta elégséges lesz az ármegállapítás. Elv csak az, hogy az egyes felvételek közt túlhosszú időszaknak eltelni nem szabad.

Célját az újjászervezett árstatistikai adatgyűjtés csak akkor érheti el, ha meg lesz benne a teljes egységesség. Ennek főfeltétele mellett, hogy azonos szervek ugyanazon módszer mellett végzik az adatszolgáltatást, hogy egyforma árukról összhangzó minőség mellett is véssenek fel az árakat. Vigyázni kell arra tehát, hogy úgy az elsőrendű, mint a gyenge minőségű cikkek árai mellőztessenek. Lehetőleg törekedni kell arra, hogy egységes mértékek alkalmaztassanak, valamint a hol szükséges (pl. húsféléknél) a specialisatio is egyöntetű legyen. Az egységességet szolgálja az is, ha az adatszolgáltató termelők, kereskedelmi cégek úgy lesznek kiválasztva, hogy minél ritkábban forduljon elő a változtatás szükségessége. Ebből a célból kell a felvételi munkákat is egyező formában megállapítani, a melytől azonban minden adatszolgáltató hely saját céljainak megfelelően messzebb menő részletezéssel is élhet.

Az egész árstatistikának a gerinczét a helyes ármegállapítás képezi. Ha ebben a tekintetben pontosságot és megbízhatóságot nem sikerül elérni, kárbaveszett minden fáradság. A módszerek, melyek az ármegállapítást célozzák, többfélék. Legideálisabb eljárás volna a súly és minőség összevetésével ismerni az árakat. A nagyforgalomban míg a minőség sokszor ismeretes, a mennyiség azonban nagyon ritkán, a kisforgalomban azonban majdnem teljes lehetetlenség ily alapon állapítani meg az árakat. Még van indokolva, ha az árstatistikai adatgyűjtések egész más módszereket követnek. Legáltalánosabb a szélsőségeket, vagyis a legmagasabb és legalacsonyabb árakat megállapítani. Oly terményeknél, a melyek sok és éles minőségi különbséget nem ismernek, egy helyre és hosszabb időre vonatkoztatva az ily árak is eléggé jellegzetesek. Általában véve mégis oly különbségek vannak a szélsőséges árak között, a melyek legtöbbször minden összehasonlítást lehetlenné tesznek. Csekély kivétellel kivételes árak lefelé és felfelé egyaránt, a mit vagy a minőségben való nagy eltérések, vagy az elárúsítási szokások (pl. húsnál nyomtatékkal vagy anélkül) stb. okoznak. Mily ellentétek származnak ily adatokból, nem lesz érdektelen egy példán megmutatni. Bécsben 1909 novemberében a marhahús elejének ára 100—190 fillér között mozgott. Ha most utána nézünk, hogy ezek az árjegyzések hányszor szerepeltek, rájövünk, hogy az összesen történt 2.011 ártétel

között a maximum csak egyszer, a minimum 26-szor szerepelt. Mily téves következtetések származnak ebből, bizonyítani nem kell.

Elméleti és gyakorlati érdekektől vezettetve, törekszenek tehát az árstatistikák valamely az árbevallásnak a való élettal nagyobb összhangzását keresni. Sok ideig ilyenekül az átlagárak szerepeltek. Legfontosabb alap itt is az volna, ha legalább is az árak az eladott mennyiséggel összefüggésbe hozhatók lennének, a mit megcselekedni igen ritkán lehet. Második módozat az elért összes árakból átlagárat alkotni. De mivel az összes árjegyzéseknek figyelembevétele sok munkát kíván, legszokásosabb a szélsőséges árak összeadásából s kettővel való elosztásából alkotni meg az átlagárat. Annyi bizonyos, ha már az alapárak nem fedik a valót s csak tévedésekre vezethetnek, még kevésbé felelhetnek meg a kívánt czélnak a belőlük nyert átlagárak. Bizonyítják ezt a következő adatok, a melyek feltüntetik fenti példa alapján a Bécsben az illető hónapban különböző árjegyzések mellett történt eladások számát, a mely volt kg.-ként:

100 fillérért	26 esetben	140 fillérért	650 esetben
108 „	2 „	144 „	28 „
110 „	1 „	148 „	26 „
112 „	13 „	150 „	186 „
116 „	3 „	152 „	134 „
120 „	184 „	156 „	4 „
124 „	1 „	160 „	475 „
126 „	6 „	168 „	1 „
128 „	75 „	170 „	68 „
130 „	29 „	172 „	2 „
132 „	28 „	180 „	9 „
135 „	20 „	190 „	1 „
136 „	39 „		

A minimum- és maximumárak szerint az átlagár 145, míg a kivételes árakat elhagyva, a számítások eredményeként 153 felel meg tényleg az átlagnak. Nincs mit csodálkoznunk tehát, ha a modern statiskák az árbevallásoknak mindeddig tárgyalt módozatairól lemondanak s áttérnek az úgynevezett „leggyakoribb árak“ megállapítására. Így Poroszország 1909-ben történt reformjában, a szomszédos Ausztria ujjaszervezési javaslatában erre az alapra helyezkedik. Ha valamely pontosságot akarunk árstatistikánkban elérni, ettől eltérnünk nekünk sem lehet. Az eljárást illetőleg megjegyezzük, hogy az összes árjegyzésekből kiválasztatnak azok, a melyek a nagy fogyasztás szempontjából a legnagyobb valószínűséggel jelzik kis határok közé ékelve az árnyiveaut s ezekből számittatik ki azután a leggyakoribb átlagár. Az előbb közölt adatok alapján a 120, 140, 150, 152 és 160 filléresek azok az ártételek, a

melyek e feltételnek megfelelnek s ezek átlaga vehető az egész árhumlámzás jellemzésére. Ez árak megállapításánál van nagy jelentősége a bizottsági működésnek. Mivel viszonyaink között ez nem lehetséges, e feladattal kénytelenek vagyunk magukat az adatszolgáltató szerveket megbizni.

Budapestet kivéve, bizonyos, hogy az árstatistika mást, mint élelmezési avagy az életfenntartással szorosabb kapcsolatban álló életszükségleti cikkeket fel nem ölelhet. Viszont a reformnak ez a legnehezebb része, a vidék részéről kivált kevés az adatszolgáltatás jóságát nyújtó biztosíték, s kívánatos volna, ha a kormány részéről is fogantositatnának egyes intézkedések, a melyek ezt a célt szolgálják. Ausztriában minden élelmiszerárús az ipartörvény 25. §-a alapján kötelezve van üzletében, a vásárcsarnokban, sőt a nyílt piacokon is minél részletesebb értesítőt kifüggeszteni. Előnyös ez a közönség szempontjából, mert tájékoztatja az árakról, az árstatistikát illetőleg meg az a haszna, hogy megbízhatóbb adatokhoz juttatja, s megkönnyíti a felvételt eszközlő közegek munkáját is, mert csak egyszerűen le kell másolni a tarifákat. Nálunk az 1908. évi 54.300. számú földművelésügyi ministeri rendelet 94. §-a előírja, hogy minden mézárszékben és hentesüzletben a hús ára egyes fajok és lehetőleg testrészek szerint külön e célra szolgáló táblán szembeötlő helyen jelzendő. A hiba abban rejlik, hogy e rendelkezést alig tartják meg. Gondoskodni kell tehát szigorú végrehajtásáról, valamint nincs akadálya, hogy hasonló rendszabályok léptettessenek életbe minden élelmiczikre, azaz ezek elárusításánál foglalkozó üzletre, továbbá érvényét találják ez intézkedések a vásárcsarnokokban, sőt esetleg a nyílt piacokon is.

Ki vannak merítve tehát az általános alapelvek, a melyek keretében árstatistikánk a törvény és gyakorlati élet követelményeit kielégítő megoldásra találhat. Hogy azután minő termények, mily minőségi osztályozással, a forgalom mely viszonylataiban, mikor és hol képezzék az adatgyűjtés tárgyát, ezek mind részletkérdések, a melyek megvitatása most kívül esett kiszabott célukon. Röviden még csak a vágómarha és húsfélék árjegyzéseivel kívánunk foglalkozni, minthogy a húsdrágaság áll homloktérben, itt legtöbb a panasz, valamint talán itt találkozzunk a legmegbízhatatlanabb áradatokkal is.

A mi a marhaárakat illeti, be kell vallanunk, hogy jelen árstatistikánk nagyon cserben hagy bennünket. Budapestet kivéve, a hol a közvágóhidak rendelkeznek némely adatokkal, csak az állatvásári jegyzések azok, a melyek hivatva volnának valamelyest betekintést nyújtani az áralakulásba. Mivel azonban darabszámra vonatkoznak, a minőség számbavételéről meg alig lehet szó, csak természetes, hogy az árak oly szélső-

ségekben mozognak, hogy egészen értéktelenek. A legtöbb állam megpróbálkozott az árstatistika eme részének helyes megoldásával, legtöbb eredménnyel kecsegtet azonban az a módszer, a melyet a bécsi Marktamt követ. Feljegyzés tárgyát képezi, hogy minden egyes ártétel mellett bizonyos és pedig a németbirodalmi mintára vett minőségi osztályozás mellett hány darab kelt el. Az áraknak ez a megállapítása nehézségekbe sem ütközik, mert az eladásokról ugy is naplót kell vezetni, a melyről egyszerre lehet másolatot is készíteni. Ki lehet egészíteni az adatokat a súlytételekkel is, a mi nagy javulás volna, mert ez a minőséget illetőleg sok támpontot nyujtana. Nem ütközik nehézségbe, hogy az állatárak nálunk szintén hasonló alapon szereztessenek be. Nem kellene megelégedni csak Budapesten ezzel, hanem oda kellene hatni, hogy a vidéken is alkalmazást nyerjen. A húskérdésnek nagy fontossága folytán pedig az adatokat nemcsak a vásárokról s közvágóhidakról kellene gyűjteni, hanem a termelők, így az állattenyésztéssel és hizlalással foglalkozó uradalmak, továbbá a marhakereskedők s mézárások részéről is. Így tudnók a közvetítő kereskedelem befolyását, valamint az állatáraknak a húsarakkal való viszonyát megítélni.

Hasonló módszer szerint állapítja meg Bécs városa a húsarakat. Minden az adatszolgáltatásba bevont mézárasczég által feljegyeztetik a bizonyos eladás mellett történt árjegyzések száma. Igen könnyű megállapítani azután a nyert adatokból, a mint különben az általunk előbb idézett példa igazolja, hogy a nagy fogyasztás mily értékhatárok közt mozgott. Ha a húsfajták nagyon nem tagoltatnak minőségileg, valamint szigorú meghatározások vannak egyes részeknek besorozására, a mint ezt Ausztriában a „Codex alimentarius austriacus“ teszi, Poroszországban képmagyarazattal ellátott rendelet cselekszi, a húsarakat a közölt módszer segélyével elég positiv formában lehetséges megragadni.

Mellőzve a további részleteket, abban a reményben vagyunk, hogy az ismertetett alapelvek szerint újjászervezett árstatistikánk olyan lesz, a mely teljesen kielégitheti a törvény és gyakorlati élet követelményeit egyaránt. Tanulmányainkban legnagyobbbrészt a hivatalos munkákra szoritkoztunk, hogy így minél nyilvánvalóbbá tegyük az eredményeket, a melyeket biztos alapokon nyugvó adatgyűjtéssel mi is elérhetünk. Természetesen, ha a külföld mintájára az árstatistikai adatokat egyes más socialis s gazdasági tényekkel (munkabér, háztartási budgetek stb.) összefüggésbe hozhatjuk, csak növelni fogjuk a jelentőségüket.

Bud János.

Közlemények és ismertetések.

Az amerikai aczéltrust elleni per.

Az Egyesült-Államok Sherman-féle *Antitrust Act*-ja (1890.) képezi alapját a trustök elleni eljárásnak Amerikában. A törvény szerint tilos és büntetendő minden megbeszélés, mely a gazdasági élet korlátozását czélozza (*in restraint of trade*). Legujabban, október 26-án, az Egyesült-Államok kormánya New Jersey államban pert indított az *United States Steel Corporation*, az aczéltrust ellen, ennek bírósági felosztatását kérve. A perirat érdekes világot vet úgy a trust fejlődésére, mint az amerikaiaknak még mindig ridegen individualista gazdasági felfogására.

A per 36 altársaság ellen irányul; a társaságokat a trust vezetősége annak alapítása, 1901 óta 839 millió dollárért vásárolta össze; a tiszta nyereség 1910-ig 980 millió dollárt tett ki. Milyenek a trust módszerei? Egy példát. A trustön kívül álló délvidéki *Tennessee Coal & Iron Co.* érzékeny versenytársa lett a hatalmas központi szervezetnek. A tennesseai társaság részvényeinek többsége egy *Moore & Schley* nevű sindikatus kezében volt, azonkívül az *American Trust Co.* rendelkezett nagyszámú részvénnyel. (*Trust Company*, bizalmi társaság, a bank egy fajtája, össze nem tévesztendő a tröszt fogalmával). Szépszerével a részvényeket megvenni nem lehetett. Az 1907-iki válság idején *Moore & Schley* 35 millió dollár kötelezettség mellett készpénzfedezetet szerezni nem tudott, azonban még szorult helyzetében is visszautasította az aczéltrust mögött álló pénzemberek ajánlatát, mely szerint a tröszt a részvények átadása ellenében azok értékének 60, majd újabb 75 százalékát készpénzben kiutalta volna. Tehát nyomást kellett gyakorolni a cégre; a szinte részvényes *American Trust Co.* elleni fellépéssel sikerült is ez. A trust nyilatkozatot tett közzé a lapokban, mely szerint a válság megkönnyítése végett kötelességének tartja, hogy a segélyre szoruló *American Trust Co.*-t anyagilag támogassa. E nyilatkozat a bank helyzetét megíngatta; a betétesek megrohanták az intézményt s miután ismeretes volt, hogy úgy az *American Trust Co.*, mint a *Moore & Schley* cég a tennesseai társaság részvényeire támaszkodik, a *Moore & Schley* cég a tönk szélére

jutott. Beadta a derekát: részvényeit átadta s helyettük kapott ugyanannyi *United States Steel Corporation* részvényt. Így szívta fel a trust a tennessei társaságot.

Egyúttal a hivatalos Amerika gazdasági felfogását, mely a termelés bárminemű korlátozását büntetendőnek tartja, jellemzi a kormány vádirata. »Mindaz, a mit ők (a trust vezetői) tényleg elérnek, mutatja a szervezet nagy és veszedelmes hatalmát, melyet törvényellenes szervezkedéssel az ország ipara és kereskedelme felett gyakorolt. Az egyetértő eljárás megakadályozta az árak ingadozását és a szabad versenyt...«

»Egy ily (a szövetkezett társaságok vezetői által tartott) gyűlés idejében a képviselt gyárak termelőképességének 50 százaléknál többre nem volt szüksége az országnak. A szabad verseny ellen csakis oly megegyezéssel védekezhetek, mely szerint minden egyes gyár az össztermelés egy hányadával elégedik meg. Ily megegyezést mindnyájan elfogadtak és be is tartottak; egyikük sem versengett a másik elismert hányadáért. Megegyeztek abban, hogy egymás támogatásában becsületkérdést látnak; hogy az elvállalt kötelezettség betartását még életüknél is többre becsülik; kötelezték magukat arra, hogy egyikük sem intézkedik vagy áll el valamitől annak megfontolt és világos meggondolása nélkül, hogy becsületéről van szó, a mi jobban köt bármely írott vagy szóbeli szerződésnél.«

»A corporatio elnökének (*chief executive*, mintha államfőről lenne szó) parancsszavára készségesen és engedelmesen jöttek bármikor a legtávolabb helyekről, mohón kitérve előtte mindazt, a mit fejükben, szívükön hordottak saját gazdasági ügyeiket illetőleg.«

»Gyűléseiken az elnök intette őket, hogy egyikük se feledkezzék meg a társak iránti magas erkölcsi kötelezettségéről, hogy mindegyikük tisztán és állandóan érezze a többiek iránti személyes kötelezettséget; senkise kísérelje meg valahogyan jogainak átlépését a társak rovására, a kik ime bizalommal tárták fel helyzetüket s ezt tenni bármikor is hajlandók, miáltal gazdasági viszonyaik irányítását többé-kevésbé társaikra bizzák.«

»Ily gyűlések, egymás felvilágosítása és a megegyezések révén mindegyik becsületbeli kötelességének tartotta, hogy a társak ipari hányadát magához ne ragadja és a szervezett eljárás folytán mindegyik részt vett a többiek ügyeinek intézésében...«

A corporatio eme politikájával oly érdekközösséget és közös célnak szolgáló oly nagy hatalmat fejlesztett ki, a melyet a világ kereskedelmi története eddig nem ismert. Az igazgatóságok hálózata az ország egész kereskedelmi és pénzügyi hatalmát átölelte.

(H. G.)

Gyapotvalorisatiós tervek az Egyesült-Államokban.

Az utolsó évek egyik legérdekesebb jelensége, a mely kétségtelenül még sok fejtörést fog okozni a gyakorlati és elméleti közgazdaságnak egyaránt, az őstermelők szervezkedése termelvényeik árának megállapítása és meghatározott színvonalon tartása céljából. Eddig csak gyenge és szórványos kísérletek történtek ebben az irányban, a melyek azonban kétségtelenül mutatják, hogy a tendenciák megvannak és hogy a jövőben még erősödni fognak. Utalunk a chicagói buzaringre, melyben kereskedők mellett termelők is nagy számmal vettek részt, a braziliai kávévalorisatióra és azokra a tervekre, melyek az északi tengeri hal és görögországi mazsola árának stabilizálását célozzák.

Most az Egyesült-Államokból érkezik egy olyan tervnek a hire, a mely fontosság tekintetében az összes eddigieket messze felülmulja és a mely magvalósulása esetén érzékenyen kihat az egész világ gazdasági életére. A világ gyapotszükségletének, a mely évente körülbelül 18–20 millió bárra rug, körülbelül 65 százalékát az Egyesült-Államok déli államai fedezik. Ezek az államok tehát a gyapot áralakulásában elsőrangban vannak érdekelve. A gyapot árának emelkedése rájuk általános fellendülést, csökkenése gazdasági hanyatlást jelent.

Az 1909. évi gyapottermés az Egyesült-Államokban nagyon gyenge volt; ennek következtében az 1909–10. évi campagneban a gyapot ára igen magasra, lb.-kint 20 centre emelkedett. A magas árak a következő évben ösztönző hatással voltak a termelésre, mindenfelé megfeszített erővel növelték a gyapot-ültetvényeket, a termés kitünően be is vált, minek következtében az árak erősen visszamentek. Egyes termelők már ekkor hangoztatni kezdték, hogy valaminek történnie kell a gyapotpiacz árainak szabályozása érdekében és javaslatba hozták többek között az ültetvényeknek 25 százalékkal való csökkentését. Ez a terv természet-szerűleg meghiusult. A termelők nagy többsége a reductióba nem akart belemenni, mert attól tartott, hogy rossz termés esetén, ha még az ültetvényeket is csökkentik, az elérhető magas árak sem pótolhatják a veszteséget. A második terv volt a gyapotvalorisatio, a braziliai kávévalorisatio mintájára. A termelők organisatiói több nagy bankcsoporttal bocsátkoztak tárgyalásba, azon célzattal, hogy az Egyesült-Államok körülbelül 13 millió bárryi gyapottermésének egy része beraktározva, a forgalomból a saison derekáig kivonassék, hogy így az árak szabályozása az ő kezükbe kerüljön. Egyelőre két millió bárral jelölték meg annak a mennyiségnek, a mely elegendő a várt hatás előidézésére. A pénzügyi művelet körülbelül 50 millió dollárt venne igénybe. Az aggodalmaskodók

ezzel szemben azt hangoztatják, hogy kétmillió bál visszatartása nem elegendő a világpiaczi árak szabályozására, másrészt arra mutatnak rá, hogy a beraktározás, biztosítás, kamatveszteség visszatartás esetén bálonkint 5 dollárba kerül, szóval a visszatartás által várható hatást illusoriussá teszi.

Eddig még a valorisatio nem is jött létre, de hogy minden ellenvetés daczára komolyan foglalkoznak vele, legjobban mutatja, hogy a gyapottermelésben érdekelt déli államok kormányzói New-Orleansban értekezletet tartottak, a mely foglalkozott a felmerült tervekkel és hajlandóságot mutatott rá, hogy e tervek az államok kormányainak közbejöttével valósíttassanak meg, sőt mi több, maga a szövetségi kormány is adatok beszerzésével és összeállításával támogatta a conferentia működését. Mindenesetre különös, hogy az amerikai kormányok, a melyek a trustok ellen harcot hirdetnek és a Sherman-act értelmében vizsgálatot rendeltek el a chicagoi buzaring ellen, a gyapotvalorisatiós tervekkel szemben nem leplezik el rokonszenvüket. Ez egyrészt a gazdasági politika csekély őszinteségét mutatja, másrészt pedig arra utal, hogy az oczeánon túl megvan a hajlandóság, hogy kellemetlen meglepetés elé állítsák Európa közgazdaságát. A gyapotvalorisatiós tervekkel szemben Európa a védekező fél és a védekezés módja nem lehet más, mint az amerikai befolyástól független gyapotültetvények nagyarányú szaporítása. Ezt cselekszik az angolok Indiában, az oroszok Belső-Ázsiában és a németek afrikai gyarmataikon. Oroszország már rövidesen el fogja érni, hogy gyapotszükségletét saját termelésével teljesen fedezni fogja. Brit-India és az afrikai német gyarmatok pedig szintén állandóan emelkedő mennyiségeket vetnek a világpiacra. Kétségtelen, hogy a valorisatiós tervek ezeknek a területeknek termelését erősen elő fogják mozdítani.

Társadalmi kiállítás Svájcban.

1914-ben Bernben országos kiállítás lesz, a melylyel külön socialis expositiót akarnak összekötni. Szervezésére a svájci munkásszövetség vállalkozott, a mely magában foglalja Helvetia összes szakszervezeti és politikai munkás organisatióit. A már nyilvánosságra került program szerint a következő viszonyok fognak ábrázolásra jutni:

1. A svájci munkásság összetétele.
2. A svájci munkásság életmódja.
3. Viszonyai.
4. Az önségély minő intézkedéseirez folyamodott a munkásság helyzete javítása végett és minő eredménnyel jártak ezek?

Eme kérdésekre tudományos értekezések alakjában, lehetőleg grafikai ábrázolások alkalmazásával, a következő szempontok figyelembevételével és a következő eszközökkel akarnak válaszolni:

1. Grafikus bemutatása a munkások foglalkozási ágainak, korának, nemének, polgári állásának, nemzetiségének, a népesedési, üzemi és gyáripari statistika eredményei alapján. Az eltolódások az utolsó hatvan év alatt.

2. Háztartási költségvetések gyűjtése az összes országrészekből egységes séma szerint. Tudományos feldolgozás magyarázó grafikai ábrázolásokkal. A svájci lakosság lakásviszonyai a fotografikus ábrázolás segítségével vételével.

3. Munkabér és munkaidő, munkahelyiségek, foglalkozásokkal járó betegségek. Halandóság és foglalkozáság. Baleseti veszély. Gyáripari felügyelőségek jelentései, betegpénztárak jelentései, házasságra, születésre és halálozásokra vonatkozó kimutatásokból vett adatok feldolgozása. A munka veszedelmei. Tarifaszerződések Svájcban.

4. Önsegélyi szervek. Monografiák az egyes szövetségek és szakszervezeti központokról. Sztrájk és kizárás. A szakszervezetek segélyezési intézményei. Munkásbetegpénztárak. Takarékpénztárak és közművelődési intézmények. (Tanfolyamok, könyvtárak.)

Új közgazdasági alakulás Bécsben.

Bécsben, mint értesülünk, egy új közgazdasági alakulás van folyamatban, melynek kezdeményezése a különböző érdekképviselői tisztviselők köréből indult ki. Az alakulás az eddigi megállapodás szerint a „Volkswirtschaftliche Juristen“ címet viseli és az érdekképviselői titkárokat, valamint azokat a ministerialis és egyéb hatósági tisztviselőket akarja kötelékében tömöríteni, a kik hivatásuknál fogva gyakorlati közgazdasági kérdésekkel foglalkoznak. Mint ismeretes, különösen azon államokban, ahol a gazdasági körök érdekképviselői szervei erősen ki vannak fejlődve, már jelentékeny nehézségeket okoz, hogy ezek honnan recrutálják tisztviselőiket és nem kevésbé nehéz megoldani azt a kérdést, hogy a gazdasági kérdésekkel foglalkozó tisztviselők miként nyerjenek áttekintést a fontosabb actualis kérdések egész tömegén. Az új alakulás ezeken a bajokon kíván segíteni, olyformán, hogy az egyesülésben specialista szakelőadók ismertetnék collegáikkal a felmerülő kérdéseket és ezzel egyrészt pótolnák azt, a mit a főiskolai tanulmányok során nem lehetett megszerezni, másrészt bizonyos egyetemes gazdasági képzettséget nyújtanának. Természetesen egy ilyen egyesülés, a melyben ez a kölcsönösség alapján

történik, csak az egyének megfelelő specializálódása után képzelhető és a specializálódás az általánosságnak az előfeltétele. A specializálás és az általánosság ilyenformán üdvösen egészítheti ki magát. Az érdekképviselők tisztviselői karának ugyanis megvan az a viszonyokból folyó hibája, különösen az alacsonyabb rendű gazdasági szervezetekkel bíró államokban, hogy állandóan általánosságokban kénytelen mozogni és minthogy a működés ezer felé forgácsolódik szét, alaposágra nem tehet szert. Fejlettebb viszonyok mellett már a működés szakmák és kérdések szerint tagozódik és az általános áttekintés a kapcsolatok megismerése, az egyes kérdések relatív fontosságának megítélése szempontjából szükséges. E fejlettebb viszonyok egyik tünetje az új bécsi alakulás, a melynek kétségtelenül nagy gyakorlati jelentőséget kell tulajdonítani.

Franciaia iparfelügyelet 1909-ben.

A francia iparfelügyelő-testület, a mely 1909-ben 11 kerületi főfelügyelőből, 110 megyei iparfelügyelőből és 18 női iparfelügyelőből állott, mind nagyobb feladatokkal áll szemben, minthogy az 1892. évi női és gyermekmunkatörvény óta gomba módra szaporodtak azok a törvények, a melyeknek valamely része rájuk tartozik, teendőiket szaporítja.

Az iparfelügyelet 1909-ben 168.888 üzemre terjedt ki az 1892. évi törvényt módosító 1909. évi törvény alapján. Az 1848. évi, a napi munkaidőt szabályozó törvény alapján 38.868 üzem ellenőriztetett. 16.775 üzem vizsgáltatott meg az 1906. évi vasárnapi munkaszünetről szóló törvény alapján. Összesen tehát 548.069 üzem volna alárendelve az iparfelügyeletnek.

Az iparfelügyelet alá tartozó üzemekben foglalkoztatott 4,122.227 személy kor és nem szerint következőképpen oszlott meg :

	Alkalmazott munkások száma	%
Tizennyolcz évesnél fiatalabb :		
fiú	324.998	7.9
leány	280.859	6.9
Tizennyolcznál idősebb leány és asszony . . .	878.084	21.4
Tizennyolcznál idősebb férfi	2,638.286	63.8
Összesen . . .	<u>4,122.227</u>	

Nagyság, illetve a legtöbb megvizsgált üzem szerint következőképpen sorakoznak a főfelügyelőségi kerületek: Páris 89.463, Bordeaux 70.448, Nantes 52.966, Rouen 51.669, Limoges 51.104, Lyon 45.936, Marseille 45.463, Lille 43.354, Toulouse 35.128, Dijon 33.305, Nancy

29.233 üzemmel. Meg nem vizsgáltatott 1909-ben mintegy 162.592 üzem. A munkaügyi ministert a meg nem látogatott üzemeknek ez a túlmagas száma felette meglepte és felvilágosítást kért a főfelügyelőségektől arra nézve, hogy miként állapított meg ez a statistika? Megjegyezte, hogy a meg nem látogatott üzemeket ne csak egyszerűen becsüljék, hanem az iparfelügyelet mindegyiket egyéenként ismerje vagy legalább a községi hatóság birjon róluk tudomást. 1909 végén az iparfelügyelők mindössze 385.477 üzemet vizsgáltak meg, a létező üzemek 70·3%-át. Az 1909-ben megvizsgált üzemekben talált munkások száma 2,641.211 volt, 150.000-rel több, mint az előző évben. A 18-nál fiatalabb 180.646 fiú és 187.561 leány közül, a kiket az 1892. évi törvény különös védelemben részesít, 2.126 fiú és 4.328 leány volt 12—13 éves között és elemi iskolai és a testi alkalmatosságot igazoló bizonyítvánnyal ellátva.

Az angol munkanélküliségi törvény hatása.

A munkanélküliség ellen hozott 1905. évi törvény inségbizottságokat létesített, a melyeknek feladatuk foglalkozásnélkülieknek munkát szerezni vagy őket kivándorlásban vagy költözködésben segíyezni. Csak olyan személyek jelentkezése vétetik tudomásul, a kiknek „becsületes törekvésük munkát kapni“ és a kik „a szegénytörvényeknek megfelelő bánásmódnál jobbra méltók“-nak látszanak. 1909-ig ki voltak zárva azok a munkanélküliek, a kik annak előtte szegénytámogatásban részesültek, vagy két egymásután következő esztendőben inségmunkában nyertek alkalmazást. Ezeknek az inségbizottságoknak módjukban állott mindenki által igénybe vehető magánmunkaközvetítést is folytatni. 1910 elején ezen munkaközvetítőket a kormány átvette.

Az 1910 márczius 31-ikével lezárt igazgatási évben 131 inségbizottság állott fenn (29 Londonban, 102 a vidéken) és a londoni munkanélküliségi központi hatóság, de a helyi inségbizottságok közül csak 117 fejtett ki tevékenységet. Beérkezett összesen 127.066 támogatás iránti kérvény. 101.626 esetben történt kutatás a kérvényező méltó voltát illetőleg és 81.749 személy a törvény értelmében támogatásra minősítettnek találtatott. Ezek közül 2·4% 20 évesnél fiatalabb volt, 24% 20 és 30 éves között volt; 30·4% 30—40 éves, 24·3% 40—50 éves és a többi 50-nél idősebb. Londonban 17.737 munkanélküli, 60.871 tőle függő hozzátartozóval minősítettnek találtatott, a vidéki helyeken 64.012 munkanélküli 175.223 tőle függő hozzátartozóval. Az előző igazgatási esztendőben 136.589 elismert munkanélküli jegyeztetett be 376.043 eltartott

családtaggal. Az apadó irányzat főképpen az apadó tél jobb gazdasági conjuncturájára vezetendő vissza.

Az inségbizottságok szolgálatait igénybe vevő munkanélküliek közt legnagyobb számban a tanulatlan munkások és alkalmi munkások vannak képviselve; 1909/10-ben a munkanélküliek (bejegyzettek) közül 38.420, azaz 47% tanulatlan és alkalmi munkás volt, 16.193, 19·8% építőmunkás, 7.502 vagy 9·2% gép- és hajógyári, valamint fémmunkás, 5.727 vagy 7% szállítómunkás, 2·1% czipész stb.

Munkaalkalom felajánlatot 68.935 személynek, a kik közül 58.603 elfogadta és 9.792 különböző okokból visszautasította a munkaalkalmat. Az inségbizottságok közvetlenül foglalkoztattak 22.880 személyt (tavaly 26.320), a helyi hatóságoknál munkaalkalmat nyert 33.280 személy, magán-vállalkozóknál elhelyezést nyert 4.183 munkanélküli (5.469 tavaly).

A londoni munkanélküliségi hatóságok naponként átlag 329 inségmunkást foglalkoztattak farm- és hasonló telepeken és 2.901-et kerti és hasonló durvább munkában. A vidéken az inségmunka útépítésben, utcatisztításban, csatornaépítésben stb. áll. A munkabér, a melyet a londoni központ a helyi inségbizottságok és hatóságok révén munkanélkülieknek kifizetett, 215.305 £-re rugott.

Kivándorlási segélyt nyert 1.702 személy (1908 9-ben 1.139). Eleinte Canadába küldettek legnagyobbbrészt, majd pedig Ausztráliába, miután Canada a közsegélyezéssel bevándoroltak befogadását, mezőgazdasági munkásokat kivéve, megtagadta. Költözési segélyt 515-en kaptak (az előző évben 408-an).

A londoni inségbizottságok külön kezelt általános munkaközvetítőjében 1909 áprilistól 1910 januárig 110.442 munkanélküli jelentkezett, köztük 28.344 nő; magán-vállalkozóknál alkalmazást nyert 20.261 (7.728 nő). A közvetítési tevékenység költsége a tiz hónapban 10.019 £ volt. Az a költség, a mely a törvény végrehajtásával jár, eddig még meglehetősen kedvezőtlen arányban látszik állani ama haszonnal, a melyet a munkanélkülieknek és az országnak általában hoz.

Ausztriai munkaközvetítés

A munkaközvetítés szervezete Ausztriában az 1909. év folyamán nem szenvedett lényeges változást. A galicziai helytartóság egy rendelete érdemel csak figyelmet (nov. 23.), a mely a zugközvetítők üzelmeinek ellensúlyozására kimondja, hogy azok, a kik Galicziában bérmunkásokat

akarnak toborozni külföldre, hatósági bizonyítvánnyal tartoznak igazolni, hogy a munkásokat saját vállalatuk vagy munkaadójuk vállalata számára keresik.

Említést érdemel az a körülmény is, hogy a prágai tartományi munkaközvetítési központ kebelében segélyalap létesített, melynek célja a munkaadókat galicziai munkások hozatása alkalmával az esetben kártalanítani, ha a hozzájuk beosztott munkás megbetegszik, vagy a munkaadó hibáján kívül olyan időben távozik, a midőn a munkaadó a munkás megszerzésével járó költségeket bérlevonásokkal nem biztosíthatta. Ezt az alapot, a melyet a munkások elhelyezett személyenként 30 fillérrel dotálnak, a cseh tartományi pénztár kezeli. A kárpótlás úgy történik, hogy helyettes állítatik a hiányzó munkás helyére, vagy az előre lefizetett díj visszaszámaztatásával, esetleg a bérlevonásokkal nem fedezett kiadások megtérítésével.

A munkaközvetítésre vonatkozó jelentéstétel lényegesen továbbfejlesztetett. A közvetítési statistika szélesebb alagra fektettetett az által, hogy a jelentéstevő közvetítőhelyek köre kibővült. Sikerült több mint száz közvetítőhelyet, jelesen munkásszervezetet a havi jelentéstételnek megnyerni.

A havi munkaközvetítési statistika ez idő szerint négy táblázatból áll. Az I. táblázat minden jelentékenyebb közvetítőhelyre nézve individuálisan közli a kínálatok, keresetek és közvetítések számát. A II. táblázat tartalmazza a jelentékenyebb intézetek tevékenységének beható leírását. A III. és IV. táblázat az egyes kategóriák tevékenységét ábrázolja, még pedig egyrészt foglalkozási ágak, illetve csoportok, másrészt tartományok szerint. Az egyes tabellákban a munkások természetesen nem szerint is meg vannak különböztetve.

A közvetítőhelyek az egyes tartományokban nagyon egyenetlenül oszlanak meg. Az összes intézetek $\frac{2}{3}$ része Csehországra, Alsóausztriára és Stájerországra esik.

Tartományi, kerületi és községi közvetítők majdnem kizárólag csak Csehországban találhatók, a hol a nyilvános munkaközvetítést az 1903. évi márczius 29-iki törvény szabályozza. Galicziának is van törvényesen szabályozott munkaközvetítési ügye, de 27 intézete közül csak kettő (Krakó, Lemberg) csatlakozott a jelentéstevők közé. Községi munkaközvetítő-intézete van a következő városoknak: Bécs, Bécsujhely, Linz, Laibach, Innsbruck, Trieszt, Brünn, Znaim; Czernowitzban tartományi intézet van.

A munkaközvetítési hirszolgalathoz 39 szövetkezeti közvetítő is csatlakozott, a melyek a legkülönbözőbb foglalkozási ágakat szolgálják.

Tekintélyes számban vesznek részt a rendes jelentéstételben a munkás szakegyletek (139). Számuk egy év alatt 86-tal emelkedett.

Az 1909. évi közvetítési tevékenység főbb számadatai a következők: A munkaalkalom-kinálatok száma 676.660 volt. Kerestetett munkaalkalom 777.990 esetben. Közvetítés történt 508.283 esetben. Esett tehát 100 keresletre 87·0 kinálat és 100 keresletre 65·3 közvetítés, 100 kinálatra 75·1 közvetítés. A munkakeresők összege egynolczaddal magasabb volt, mint az üres helyek száma és a munkát tervezők kerek kétharmadának lehetett munkaalkalmat szerezni. A bejelentett munkaalkalmak háromnegyed részét be lehetett tölteni.

A férfimunkára esik az összes keresletek, kinálatok és közvetítéseknek több mint fele. Általában elmondható, hogy a nőimunka közvetítése sikeresebb volt. Általában férfimunkásoknál 3 üresedésre 4 jelentkező volt és elhelyezést nyert a jelentkezők $\frac{3}{5}$ -e. Ezzel szemben női munkaerőben hiány volt és elhelyezést nyert az összes helyetkereső nők $\frac{3}{4}$ -e.

A közvetítés gros-ja, több mint fele az iparra esik, 30—36% háztartásra esik. A mezőgazdaságra a közvetítési tevékenység nem egészen 9%-a, a kereskedelemre legfeljebb 5%, a szabadfoglalkozásokra 1%.

A mezőgazdaságban hiány volt munkaerőkben. Az üresedések száma mindössze egytizeddel volt nagyobb, mint a munkakeresőké és elhelyezést nyert az összes munkakeresőknek $\frac{3}{4}$ -e. A munkaalkalom-kinálatok $\frac{2}{3}$ -a kielégítést nyerhetett.

Az iparban átlag három üresedés állt szemben négy munkakeresővel. A munkakeresők kétharmada elhelyeztetett. Az üresedések közül csak minden hetedik maradt betölthetlennül.

A kereskedelmi alkalmazottak számára a munkaalkalom-kereslet és kinálat aránya csak valamivel volt kedvezőtlenebb, mint az ipari munkások számára. De a közvetítés eredménye lényegesen rosszabb volt, mert csak minden harmadik álláskereső volt elhelyezhető. Az állástkeresőknek fele nem volt elhelyezhető.

Szabadfoglalkozásokra állandóan felesleg volt jelentkezőkben és csak felük volt elhelyezhető.

Háztartási személyzetben általában hiány volt, mert 100 helykeresőre 106 helykinálat esett. Ezen ágban volt a közvetítő tevékenység a legsikeresebb, a mennyiben az összes helykeresőknek mintegy $\frac{3}{4}$ -e el volt helyezhető. A munkaadókra is kedvező volt a közvetítési eredmény, a mennyiben nem maradt üresen a helyeknek még egyharmada sem.

Munkabeszüntetések és kizárások Ausztriában az 1909. évben.

Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1910. Herausgegeben vom k. k. Arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium. Wien. Alfred Hölder. 1911. 8°. (136.)

Az osztrák munkásstatistikai hivatalnak az 1910. év folyamán lefolyt sztrájkokról és kizárásokról most közzétett terjedelmes jelentése az ipari harcoknak emelkedéséről számol be. Noha a sztrájkolók száma az elmúlt évvel szemben bizonyos mértékű csökkenést tüntet fel, erősen növekedett a sztrájkok abszolút száma, melyek sokkal több üzemre terjedtek ki, mint tavaly és növekedett különösen a sztrájkok következtében veszített munkanapok száma. Összefoglalóan a legutóbbi tíz év sztrájkstatistikája a következő adatokat mutatja:

Év	Sztrájkok száma	Érintett üzemek	Sztrájkolók száma	Összes munkások száma	Vesztett munkanapok	Egy sztrájkra esett			Egy érintett üzemre esett sztrájkoló
						érintett üzem	sztrájkoló	vesztett munkanapok	
1901	270	719	24.870	64.652	157.744	2·7	92·1	584·2	89·9
1902	264	1.184	37.471	85.206	284.046	4·5	141·9	1.075·9	72·0
1903	324	1.731	46.215	76.358	500.567	5·3	142·6	1.545·0	44·1
1904	414	2.704	64.227	99.828	606.629	6·5	155·1	1.465·3	36·9
1905	686	3.803	99.591	156.596	1,151.310	5·5	145·2	1.678·3	41·2
1906	1.083	6.049	153.688	276.424	2,191.815	5·6	141·9	2.023·8	45·7
1907	1 086	6.130	176.789	287.662	2,087.523	5·6	162·8	1.922·2	46·9
1908	721	2.702	78.562	135.871	1,011.036	3·7	109·0	1.402·3	50·3
1909	580	1.741	61.978	108.641	729.309	3·0	106·9	1.257·4	62·4
1910	657	2.888	55.474	108.464	1,129.460	4·4	84·4	1.719·1	37·6
1901—1910	6.085	29.651	798.865	1,399.702	9,849.439	4·9	131·3	1.618·6	47·2

Szakmák szerint legtöbb sztrájk volt az építőiparban (110 sztrájk, 507 üzem, 9.564 sztrájkoló), a textiliparban (76 sztrájk, 106 üzem, 3.789 sztrájkoló), a faiparban (69 sztrájk, 426 üzem, 4.265 sztrájkoló); legnagyobb sztrájkok a bányaiiparban (37 sztrájk, 43 üzem, 9.504 sztrájkoló); leghosszabb tartamú sztrájkok a kő-, föld- és agyagiparban (68 sztrájk, 185 üzem, 7.376 munkás), a hol a veszített munkanapok száma 299.940, az összes munkanapok 26·6 százaléka.

A sztrájkok által érintett 2.888 üzem közül a nagyipar kötelékébe tartozott 761 (26·4%), a kisiparba 2.127 (73·6%); a 657 sztrájk közül

csak a nagyiparra terjedt ki 445 (67·7%), csak a kisiparra 177 (26·9%), míg 33 (5·0) kiterjedt a nagy- és kisiparra egyaránt.

Területi megoszlás szerint, úgy mint 1909-ben, a legtöbb sztrájk ismét Csehországra esett, a mely az összes sztrájkok kétötödével, a sztrájkok által érintett üzemek egynegyedével és a sztrájkolóknak egyharmadával volt a sztrájkokban érdekelve. Alsó-Ausztriában a sztrájkok egynegyede játszódott le, az érintett üzemek száma azonban az egy-nyolczadot, a sztrájkolók száma pedig az egynegyedét nem éri el.

Az eredményt illetőleg a múlt esztendei sztrájkok a következő megoszlást mutatják:

114 sztrájk (17·4%)	5.523 sztrájkolóval (10·0%)	teljes	eredményt,
339 » (51·6%)	38.030 » (68·5%)	részleges	» ért el,
204 » (31·0%)	11.921 » (21·5%)	eredménytelenül	

végződött.

A kizárások az 1909. évvel szemben minden tekintetben csökkenést tüntetnek fel. Összesen 19 kizárás volt, melyek 246 üzemre terjedtek ki és 19.292 munkást érintettek. A kizárások közül 9 a munkások győzelmével végződött, 2 pedig collectiv szerződések megkötésével ért véget.

Ami a kötet beosztását illeti, az általános jellegű szövegbevezetésen kívül, a mely a végeredményeket különböző szempontok szerint csoportosítja, a közölt részletes táblázatok és szövegrészek a következő csoportokra oszlanak: 1. a sztrájkmozgalmak politikai területek szerint, 2. a sztrájkmozgalmak és eredményük üzemcsoportok szerint, 3. a sztrájkok eredménye, a sztrájkokat jellemző momentumok és a felállított követelések szempontjából, 4. visszatekintés a sztrájkmozgalmakra 1901-től 1910-ig, 5. az egyes sztrájkok leírása, 6. az egyes kizárások leírása. Mindezekhez az 1910. évi munkapiacz, a munkásság gazdasági helyzetének általános ismertetése, a munkás- és munkaadószervezetek részletes ismertetése csatlakozik, a kötet végén pedig az egyes fontosabb sztrájkokra és kizárásokra vonatkozó okmányok, szerződések, megállapodások stb. vannak közölve.

Az otthonmunka szabályozása és az osztrák ipar.

A „Bund Österreichischer Industrieller“, Ausztria ezen egyik legtekintélyesebb munkaadótestülete, beadványt intézett az osztrák kereskedelemügyi miniszterhez, a melyben hangsúlyozza, hogy az otthonmunka munkaviszonyainak a ruha-, cipő- és fehérneműiparban való szabályozása ellen elvben állást nem foglal, azonban csak ahhoz ragaszkodik,

hogy a szabályozás úgy történjék, hogy a reform örve alatt ez az otthonmunka a gyakorlatban lehetetlenné ne tévessék, mert jelesen a confectiós iparok élete-halála az otthonmunka létezésétől és nemlétezésétől függ.

Ezen általános megjegyzés után a felterjesztés állást foglal a törvénytervezet egyes szakaszaival szemben.

A lajstromkényszerbe beleegyeznék a Bund, mert az iparfelügyelet és betegség ellen való biztosítás hathatós keresztülvitele érdekében elengedhetetlen feltételnek tartja, azonban kifejezést ad azon aggodalmának, hogy ezen rendelkezéssel igen sok magas qualificatiójú erőt fog az otthonmunka veszíteni, mert a polgári körökhöz tartozó számos otthonmunkásnő a lajstromkényszerben, vagyis az ipari hatóság előtt való megneveztetésben degradálást fog látni. Elegendőnek véli a Bund, hogy ha az egyes otthonmunkásokat alkalmazó czégek munkásaikat úgy tartják nyilván, hogy lajstromuk az iparfelügyelőség részéről bármikor betekinthető legyen.

Tiltakozik a Bund az ellen, hogy az árúkiadás és beszolgáltatás terminusa, a bérfizetés módja és foka és a bérlevonások esetei falragaszokon álljanak még olyan helyiségekben is, a hol vevőközönség meg nem fordul, mert, ugymond, a fentemlitett adatok üzleti titkok, a melyeken az egész üzlethaszon nyugszik.

Az otthonmunka korhatárát, a 18 évet, sokalja a Bund, azt mondván, hogy ez indokolatlan, ha figyelembe vesszük, hogy rendszeren 14 éves fiúk inasok és 12 évesek kivételesen segédmunkások lehetnek. Az otthonmunkások érdekében, a kik közül igen sokan vesztenék kenyerüket, azt kívánja a Bund, hogy a korhatár fiúkra nézve oly ágakban, a melyekben inaskodás van, 17 évben, egyéb ágakban 14 évben és leányokra nézve általában 14 évben állapíttassék meg.

Aggályosnak látja a felterjesztés azon határozmányt, a mely szerint ragályok esetén az otthonmunka egyes községekben be legyen helyhatóságilag tiltható. Azt kívánja a Bund, hogy ezt a tilalmat a helyi hatóság előterjesztésére csak az elfogulatlanabb tartományi hatóság mondhasa ki.

Erősen tiltakozik a Bund az ellen, hogy olyan otthonmunka-bizottság létesíttessék, a melynek joga volna minimalis béreket megállapítani, másfelől pedig egyeztető functiót végezni. Attól tart ugyanis, hogy ezek a bizottságok csak arra volnának alkalmasak, hogy folyton nyugtalan-ságot teremtsenek vállalkozók és otthonmunkások közt. A munkáskiküldöttek — ugymond a Bund — állandóan igyekeznének megmutatni, hogy méltók voltak kiküldőik bizalmára és mindig követelésekkel állnának elő, még ha azok nem is indokoltak. Az egyeztető-bizottságokkal

pedig az volna a baj, hogy a kiküldött kormánybiztos akkor is békés egyezkedést akarna, ha a munkáskövetelések, mint teljesen alaptalanok, a limine el volnának utasítandók. Ezen okoknál fogva a Bund az egész tervezet újból való átdolgozását, illetve a minimalis bérmegállapító és békéltető bizottságokra vonatkozó szakaszok törlését kívánja.

A socialis biztosítás költségei.

A reichenbergi kereskedelmi és iparkamara nemrégiben véleményezte az osztrák socialis biztosítás pénzügyi tervezetét és kifejtette, hogy az először 1908 novemberében beterjesztett kormányjavaslat, nevezetesen a biztosítandó személynek körének hirtelen kiterjesztése által, a biztosítás terheit szemben a Körber-féle reformprogrammal annyira túlzottan fokozta és ezáltal a társadalmi reformok terén oly ütembe fogott, a mely Ausztria gazdasági fejlettségével és teljesítési képességével nem áll arányban. Már a kormány hivatalos számvetése szerint az átlagos jövedelem Ausztriában a socialis biztosítás következtében 6 százalékkal, azaz kétszer oly erős mértékben terheltenék meg, mint az átlagos jövedelem a Németbirodalomban még a birodalmi Versicherungsordnung életbeléptetése után is. Legsúlyosabban terheltenék azonban ipar és kereskedelem, a mely keresetágak annak daczára, hogy a biztosítást viszonylag kevésbé veszik igénybe, aránytalanul nagy mértékben vétetnének igénybe költségeinek viselésére. Ama komoly aggodalmak, a melyeket a megterhelés mértékével szemben közgazdasági és állami pénzügyi politikai tekintetben gazdasági körökben hangoztatnak, még azáltal is súlyosbodnak, hogy a kormány bevételei a tényleg számításba veendő költségek mögött nyilvánvalóan nagy mértékben elmaradtak. Nevezetesen a biztosításra köteles személyek köre a törvény hatályosságának első éveire nézve nem 9·8, hanem legalább 11 millióra teendő, a miből az következik, hogy a kiszámított hozzájárulási szükséglet mintegy harmincz millió koronával emelni kell. A tervbe vett rendkívül bonyolult apparatus mellett az igazgatási költségek is jóval magasabbak lesznek, mint a kormány contemplálta. Mig az osztrák kormány ugyanis az administratiós költségeket mintegy évi 30 millió koronában irányozta elő, azalatt Baernreither D., az urakházának tagja, továbbá Leo Verkauf alapos tanulmányozás után évi 50—60, sőt 77 millió koronát számítanak. Az bizonyos, hogy az igazgatás az összes járulékszükségletnek legalább 20⁰/₀-át, azaz évi 30 millió koronával többet kívánna meg, mint azt a kormány tervbe vette.

A socialis biztosításügyi bizottság határozatai értelmében a betegség esetére való biztosítás költségei legalább tiz millióval emelkednének és

a baleset-, rokkantság és aggkori biztosítás szükséglete is igen jelenté-
kenyen emelkednék. Ennek a költségemelkedésnek a foka alig számí-
tható ki. Egészben elmondható, hogy mind a három biztosítási ág
járulékszükséglete már az első időkben mintegy száz millióval többet
fog kitenni, mint a kormánytervezet contemplálta. Az állami hozzájárulás
is lényegesen túl fogja haladni a száz millió koronát, hogyha a lakosság
szaporodására figyelemmel vagyunk.

Ha a szükséges tökéítéseket is figyelembe vesszük, a melyek, tekin-
tettel ama körülményre, hogy a költségek az állam részéről idővel rapid
módon szaporodni fognak, szükségeseknek mutatkoznak, a socialis biz-
tosítás összszükséglete már az első években majdnem megköveteli a fél
milliárdot.

A jelzett kamarai jelentésnek az iránt is komoly aggályai vannak,
hogy a socialis biztosítás ilyen mértékben végrehajtható és megemlíti
többek közt, hogy az igazgatás mintegy 15.000 tisztviselő alkalmazását
fogja megkövetelni. Azt javasolja végül a reichenbergi kamara (a mely
mellesleg megjegyyezve egyike Ausztria legtekintélyesebb e fajta corpo-
ratióinak), hogy a kormány a socialis biztosításra vonatkozó új javaslat
beterjesztésével új számítások alapján tisztázza az igazgatási költségek
szükségletét és magasságát, továbbá azt, hogy minő módon biztosítandó
fináncztechnikailag az államnak a socialis biztosítás költségeihez való
hozzájárulása, miképpen teremtenők elő az első nagy befektetések és
minő bevételi források nyitandók meg a socialis biztosítás dotálására az
állam részéről?

Az osztrák szakszervezetek 1910-ben.

A „Közgazdasági Szemle“ októberi száma több állam szakszerve-
zeti viszonyairól közölt ismertető közleményeket. Ehhez kapcsolódva
ismertetjük az osztrák szakszervezetek 1910. évi állapotát.

Az osztrák szakszervezetek jellegük szerint négy csoportba oszt-
hatók: a nemzetközi alapon álló szakszervezetek, a cseh-szláv szakszer-
vezeti központhoz csatlakozott önálló szervezetek, a keresztény alapon
álló, továbbá a német nemzeti alapon álló szervezetek.

Legerősebbek a nemzetközi alapon álló szakszervezetek, a melyek
kötelékébe 1910-ben 54 központi egyesülés, 24 tartományi vagy helyi
egyesülés, 4.193 helyi csoport és 400.565 tag tartozott. A tagok közül
nő volt 42.607. Ez a szám az előző évekkal szemben némi csökkenést
mutat, mint az a következő táblázatból is kitűnik:

É v	Köz- ponti	Tartományi vagy helyi E g y e s ü l é s e k	Helyi csoport	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
					T a g o k		
1905 . . .	47	100	2.964	3.111	294.697	28.402	323.099
1906 . . .	49	89	4.062	2.200	406.080	42.190	448.270
1907 . . .	49	77	5.030	5.156	454.693	46.401	501.094
1908 . . .	51	78	5.337	5.466	437.636	44.643	482.279
1909 . . .	52	27 ¹⁾	4.371	4.450	375.520	39.736	415.256
1910 . . .	54	24	4.193	4.271	357.958	42.607	400.565

Noha a számok ilyen alakulásában nagy része van annak a körülménynek, hogy a cseh szervezetek külön constitualódtak, a csökkenés ettől eltekintve is tapasztalható. Feltűnő, hogy a szakszervezetek a maximális számot úgy a csoportok, mint a tagok létszáma tekintetében 1907-ben érték el, ugyanúgy, mint a magyar szakszervezetek. Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy a létszám csökkenésének általános okai is vannak és nem magyarázható meg kizárólagosan a kormány szakszervezetellenes politikájával, mint azt a magyar szakszervezeti mozgalom vezetői vélik.

Imponáló számokat mutat az osztrák szakszervezetek pénzügyi jelentése. A nemzetközi alapon álló szervezetek pénzforgalma 1910-ben 20,303.000 K-ra rugott. A 8,023.738·92 K kiadásból utas-, munkanélküli- és inségsegélyre fordítottak 2,013.000 K-t, beteg-, munkaképtelen-, özvegyi- és árvasegélyre 1,373.000 K-t, sztrájkolók támogatására pedig 902.000 K-t. A kiadások levonása után az évi fölösleg 580.000 korona, melylyel a szervezetek vagyona 11,377.344·49 K-ra emelkedett.

A szervezetek jövedelmi forrásait és kiadási tételeit végösszegekben a következő kettős táblázat tünteti fel:

<i>Kiadás</i>			<i>Bevétel</i>	
	Korona	%		Korona
Utassegély . . .	193.374·11	2·41	Felvételi díjak	99.285·20
Munkanélküli se- gély	1,334·720·06	16·63	Tagdíjak	7,452.386·74
Betegsegély . . .	888.243·60	11·08	Egyéb hozzájárulások . .	1,052.504·90
Rokkantségély . .	262.409·29	3·27	Összesen	8,604.176·84
Halálesetre . . .	222.983·75	2·75	Kiadás levonva	8,023.738·92
Inségsegély . . .	485.163·00	6·05	Fölösleg	580.337·92
Jogvédelem . . .	149.019·34	1·86		
Szaksajtó	1,087.004·63	13·54		
Oktatás	231.634·84	2·89		
Agitatio	855.494·78	10·66		
Dologi kiadások .	562.040·46	7·00		
Személyi kiadások	861.824·39	10·74		
Vegyesek	889.826·67	11·09		
Összesen	8,023.738·92	100·00		

¹⁾ A cseh szervezetek nélkül.

Feltűnő, hogy a szervezetek milyen különböző mértékben hódítottak teret az egyes iparágak körében és hogy a szervezetek milyen különböző mértékben adóztatják meg tagjaikat. Legjobban a nyomdászipar van szervezve, a melynek szervezetei 3,500.000 korona vagyon felett rendelkeznek; minden tagra 233 korona vagyon esik. A chemiai iparok, dohánygyári munkások, szállítási alkalmazottak és kereskedősegédek szervezeteinél az egy főre eső vagyon tiz koronán alul marad. A díj, melyet a szakszervezetek tagjaiktól évente beszednek, 89·25 és 15·23 K között variál. Legmagasabb a nyomdászoknál, legalacsonyabb a textil munkásoknál.

A *cseh-szláv szakszervezeti központ* kötelékébe 1910-ben 39 önálló cseh szervezet tartozott, 1.072 helyi csoporttal és 44.667 taggal. A szervezetek bevétele 957.038, kiadása 941.040 K volt; a maradványt a szervezetek 1909. évvégi vagyonához hozzászámítva, a vagyon 1911. év végén 728.262 K-ra rugott.

A *keresztény alapon álló szakszervezetek* taglétszáma az 1910. év végén 84.342 volt; ez a létszám következőleg oszlott meg:

Közvetlenül a központhoz tartozó szervezetek	46.553 tag
Szlovén szervezetek	6.136 „
Cseh „	26.230 „
Német „	3.423 „

Számadási eredmények csak közvetlenül a központhoz tartozó szervezetekről állanak rendelkezésünkre; ezek bevétele volt 1910-ben 536.745·72 K kiadása 483.771·08 K; vagyonuk az év végén 261.408·82 K.

A *német nemzeti alapon álló szervezetek* tulajdonképen szakszervezeteknek nem tekinthetők, mert közöttük egyaránt vannak szakma szerinti, vegyes és területi alapon álló szervezetek, állami alkalmazottak egyesülései és ifjúsági organisatiók. Központjuk a szervezeteknek már van, de a kapcsolat létesítése most van tulajdonképen folyamatban, miért is együttes kimutatásuk még nincs. A tagok létszáma, mindent összeszámítva, a százezret közelíti meg: ezek közül azonban igen sok más szervezetek kötelékébe is tartozik. t. s.

Munkásügyi törvényhozás Északamerikában.

Az 1910. évben az Unió szövetségi parlamentje és 14 szövetséges állam törvényhozása alkotott a munkásság érdekeit különösebb mértékben érdeklő törvényeket.

Tizenkét törvény a munkabérfizetésre vonatkozik. Egy marylandi törvény kimondja, hogy Baltimoreban a közvetlenül városi üzemekben

dolgozó munkásoknak minimális napi bére 2 dollár, míg a város számára szerződéses munkát teljesített vállalkozók munkásainak a helyi szokásos bérek fizetendőek. Ugyanezen állam Garrett kerületében dolgozó bányamunkások bére havonként kétszer fizetendő. Oklahomában hoztak egy törvényt, mely pontosan előírja a kibányászott kőszén lemérésének mikéntjét. Newyork kimondja az állami alkalmazottak kéthetenként való kifizetését. Massachusettsben a jövőben az elbocsátandó munkásokat az elbocsátás napján kell kifizetni, míg eddig csak másnap fizették. Massachusetts, New-Jersey, Louisiana törvényesen rendezik a munkabérelzálogosítást. Utóbbi államban azok, akik a bérré való kölcsönnyújtást mesterségszerűen üzik (ú. n. wage brokers), legalább 3.000 dollár évi adót kötelesek fizetni. Ezzel korlátok közé akarják szorítani ezt a rendkívül jövedelmező foglalkozást.

A munkaidőt illető intézkedések közül felemlíthető Kentucky államé, amelyben a közmunkáknál bevezették a törvényes 8 órás munkaidőt. A szövetségi parlament egy törvénye megköveteli a 8 órás munkaidő betartását a hadihajó-építésnél. Hét állam statuált új törvényes munkaszüneti napokat.

Newyork, Massachusetts, Maryland, Rhode Island és Virginia pótlóintézkedéseket statuáltak gyári törvényhozásukhoz. Bányatörvényhozásukat módosították Illinois, Kentucky, Louisiana, Ohio, Maryland. A szövetségi congressus elhatározta, hogy bányászati hivatalt létesít a belügyi hivatal kebelében. Ennek feladata lesz a munkamódok, balesetvédelem stb. efélét illető vizsgálatok eszközlése. Üzemek felülvizsgálatára nincs felhatalmazva.

A vasuti üzemek biztonsági intézkedéseit illető szövetségi törvényt némileg javították. A vasuti alkalmazottak védelmét és a forgalom biztonságát célozza Ohio és Virginia egy-egy új törvénye.

A női és gyermekmunka kérdésével is sok állam foglalkozott. Kentuckyban az iskolalátogatás a 7-ik évesekre kötelezővé tétetett. Az 1908. évi gyermekmunkatörvény hatályát ez az állam kiterjeszti kereskedelmi, vendéglő-, szálló-üzletekre, távirószolgálatra. Massachusettsben a gyermekek alkalmazhatósága orvosi bizonyítványtól tétetik függővé. Egy egészségügyi tanács dönti el, melyek az úgynevezett egészségtelen üzemek, amelyekben 18 évesnél fiatalabbak nem alkalmazhatók. New-York állam is szabályozza a női és gyermekmunkát. 16 évnél fiatalabb fiúk és leányok sehol sem dolgozhatnak többet heti 54 óránál, nem alkalmazhatatnak reggeli 8 óra előtt és esti 7 óra után. 16 - 21 éves nők maximális munkaideje heti 60 óra. A törvény szigorítja azonkívül a munkaengedélyek kiadását. Ohio állam kimondja, hogy azok a 14-16 évesek, akiknek munkaengedélyük van, mihelyt foglalkozás nélkül vannak,

iskolába tartoznak járni. Rhode Island megtiltja, hogy gyermekek szombat éjjeli és a karácsonyt megelőző négy éjjelen foglalkoztassanak és a munkaengedélyek kiállítását gyermekekre nézve az irni-olvasni tudástól teszi függővé. New-Jerseyben a 16 éven aluliakat tilos esti 6 és reggeli 6 óra közt foglalkoztatni. Maryland megtiltja a 14 éven aluliaknak küldönczökképpen való felhasználását; esti 8 és reggeli 8 közt 14—16 éveseket sem szabad ily szolgálatra alkalmazni. Egy virginiai törvény kötelezi a munkáltatót, hogy minden munkásnőnek ülőhelyet biztosítson.

Newyork állam a vállalkozó felelősségére vonatkozó törvényt módosította a munkásság érdekében, kimondván, hogy bizonyos veszedelmes üzemekben a kártalanítási igény akkor is érvényesíthető lett volna, hogyha a balesetet közönséges üzemi veszélyek idézik elő. Azonban ezt a törvényt a felebbezési bíróság alkotmányellenesnek jelentette ki azzal a megokolással, hogy az Egyesült-Államok és Newyork állam alkotmánya ellen való, ha a vállalkozót olyasféle sérülésért teszik felelőssé, a melyért nem ő a hibás. Az a törvény, mely ilyesmit kíván, megsérti a vállalkozó tulajdonjogát, illetékes peres eljárás nélkül megfosztja birtokjogától. Tehát ellenkezik az alkotmánynyal, a melyet a törvényhozás nem, hanem csak a nép változtathat meg. A munkásság érdekében javította Ohio és Mississippi a vállalkozó kezességéről szóló törvényét. Maryland törvényt alkotott egy bányauzemi balesetbiztosítási pénztár létesítését illetőleg.

A munkásszervezkedés és munkabeszüntetés terén felemlitendők a következők: Dél-Karolina törvényt hozott a szakszervezeti jegyeknek hamisítás elleni védelmére. Massachusetts kényszeríti a vállalkozókat, hogy abban a hirdetményben, melyben munkásokat keresnek, felemlítsék, ha telepükön sztrájk van.

New-Jersey kimondja, hogy legalább öt éve közszolgálatban álló munkás el nem bocsátható, át nem helyezhető és illetményeiben meg nem rövidíthető, csak hasznavetlenség, rossz magaviselet vagy „más igazságos oknál fogva“. Az elbocsátás oka írásban közlendő és mód nyújtandó az érdekeltnak a nyilatkozásra. Newyork állam a szabadság-időket bővítette ki.

Minket közéről érdeklő kivándorlási törvényt hozott Newyork. Állami bevándorlási hivatal szervez. Ennek célja a bevándorló munkások munkakinálata és az utánuk való kereslet szervezése, a bevándorlók védelme a mindenféle felette elterjedt csalási és kirablási kísérletek ellen.

A mint mindezekből látható, valami nagyfontosságú újításról vagy törvényhozási alkotásról az 1910. évben szólni nem lehet.

A szabadkereskedelem bukása Kanadában.

A Közgazdasági Szemle áprilisi számában „Az Egyesült Államok és Kanada“ című közleményünkben megemlékeztünk a „reciprocity agreement“ cím alatt a kanadai és amerikai parlamentben benyújtott törvényjavaslatról, a melynek az volt a célja, hogy a nyersterményekre szabad forgalmat biztosítson az Unio és Kanada között, számos más cikknek vámtételét pedig tetemesen leszállítsa. Kiemeltük, hogy e törvényjavaslatoknak az a jelentőségük, hogy egyrészt az Unio szakit a magas védvámok merev politikájával, másrészt ellenben az angol koronának egy gyarmata nagyobb vámpolitikai kedvezményeket ad egy idegen államnak, mint magának az anyaországnak.

Ez a terv azonban legalább egyelőre nem vált valóra. A kanadai kormány ugyanis, mielőtt a szerződés életbe lép, az országra akart appellálni. Az ország megkérdezésének eredménye pedig az lett, hogy Sir Wilfrid Laurier liberalis pártja a szeptember 21-én megejtett választásokon teljesen elbukott és Borden conservatívjei döntő majoritással jutottak be a kanadai parlamentbe. Természetesen rögtön conservatív kormány alakult, a melynek első dolga volt, hogy a reciprocity agreementet levegye a napirendről.

Ez a választási eredmény gazdasági szempontból Kanadában az iparosság és a vasutak, valamint a hozzájuk kapcsolódó érdekcsoportok győzelmét jelenti a farmerek fölött. Kanadában ugyanis a farmerek képviselték a szabadkereskedelem eszméjét, a kiknek érdekében állott, hogy a keleti kikötőkbe való hosszú vasuti út helyett minél rövidebb uton, vámmentesen szállíthassák gabonájukat Minneapolis, St. Paul, Detroit és Chicago malmaiba és nyersterményeiket az Egyesült Államok többi nagy centrumaiba. A kanadai ipar ellenben existenciáját, a transversalis vasutak pedig a forgalmat féltették az agreementtől és természetesen minden erejükkel rajta voltak, hogy az meg ne valósulhasson. Közrejátszott az angol tőke szerepe is, a mely Kanadát, mint befektetési piacot féltette az Egyesült Államok növekvő befolyásától. Mint nem gazdasági szempont, de agitációs célokra jól kihasználható motivum gyanánt a conservatívok az amerikai annexio rémét is belevitték a köztudatba és a készülő egyezményt az annexio első lépésének tüntették föl.

A husz éves liberális uralom megdőlte Kanadában ma különböző combinációkra adhat alkalmat. Kanada ma a gyakorlatban köztársaság az angol korona fenhatósága alatt és a conservatív névnek ott egészen más jelentősége van, mint Európában. Ott egy politikai irányt jelöl, a mely a liberalis párttal szemben az anyaországgal való szorosabb gazda-

sági kapcsolat szükségét hirdeti. Az angol politikai szótárban ez a Chamberlain politikának és Greater Britain ideájában megconciált gazdasági imperialismusnak felel meg. Mindenesetre érdekes, hogy mikor maga az anyaország két választáson nem volt hajlandó a tariff reform politikájának jogosultságát elismerni, akkor egy gyarmat nyilatkozik meg ilyen feltűnő módon mellette. A kanadai változás így hatását kétségtelenül éreztetni fogja az angol gazdasági politikában is, nem túlságos nagy öröme a szabadkereskedelem barátainak. A választás egészben — ha szabad így kifejeznünk — a particularis, de egyénileg leszámítható érdekek győzelme volt az általános emberi érdekek és a magasabb gazdaságpolitikai szempontok fölött. t. s.

A zsidók és a gazdasági élet.

Sombart, Werner: *Die Juden und das Wirtschaftsleben*. Leipzig, Duncker & Humblot 1911. (XXVI. 476) 8°.

E könyvet, mely részben az Archiv für „Socialwissenschaft und Socialpolitik“-ban, részben a „Neue Deutsche Rundschau“-ban már tavaly megjelent, a nagyközönség nagy türelmetlenséggel várta és rendkívüli érdeklődéssel, sőt lelkesedéssel fogadta. Nem csoda, mert valóban sensatiós könyv volt és a közgazdasági irodalomban nem sok, a nagyközönséget magával ragadó ujdonság szokott megjelenni. Sombart stilművészete, elragadó temperamentuma ismeretes, azt dicsérni felesleges. A mi a zsidókról szóló könyvének tartalmát illeti, azt ismertetni ugyancsak szükségtelen, a mennyiben még a napilapok is foglalkoztak vele. Sokkal érdemesebb kritikáit megszólaltatni, a melyek már szép számmal vannak.

Bíráloi mindenekelőtt azt szegezik le, hogy Sombart ugyan nem fogadja el azokat az okokat, a melyeket annak magyarázására hoznak fel a történetirók, hogy a 16. században a világ gazdasági középpontja a Földközi-tenger mellékéről áttevődik északnyugoti Európába, de viszont ama tetszetős hypothesisét sem tudja bizonyítani, hogy ezen áttevődés a spanyol zsidók kiűzetésével volna összefüggésbe hozható. Antwerpen már száz évvel a zsidók letelepedése előtt nagy volt. A Spanyolországból 1492 után jövő zsidók a genuai, ulmi és augsburgi bankárokkal, a Fuggerekkel és Welserekkel együtt telepedtek meg a Schelde mellékén. Angliára nézve sem úgy áll a kérdés, a hogy Sombart felállítja. Anglia capitalistikus fejlődésére a bevándorolt marannoknak nem lehet oly nagy fontosságot tulajdonítani.

Sombart könyvének az a fejezete, mely a zsidóknak Amerika gazdasági kifejlesztésében való részvétét tárgyazza, töredékes volta

daczára figyelmet érdemel a jövőbeli kutatás részéről, a mennyiben az eddigi hasontárgyú munkák a zsidókról említést nem tesznek. Sombart állításai természetesen felette túlzottak és távolról sincsenek igazolva.

Sombart könyvének egyik főszakasza azt igyekszik igazolni, hogy a modern gazdasági élet fontos kitevői és megnyilvánulásai, u. m. a váltó, a bankjegy, a hitelezés különböző formái, zsidó eredetűek vagy legalább is a zsidók voltak azok, a kik ezeknek mai tartalmukat megadták. Ezeket a fejtegetéseit a legrészletesebben Feuchtwanger czáfolja a Schmoller-féle Jahrbuchban (35. Jg., 3. H.), kimutatván, hogy Sombart teljesen hamis úton jár, a midőn a tulajdonosra szóló papir eredetét rabbinikusnak mondja és a talmudban keresi. Feuchtwanger egyes különösen szembeszökő botlásokat irgalmatlanul leszegez, de azért sohasem hagyja el a tudományos tárgyilagosság mezejét.

Nem vonják a bírálók kétségbe Sombart ama fejtegetéseit, a melyek szerint a zsidók voltak a határidőzlet megteremtői, az amsterdami és londoni tőzsde kifejlesztői, a francia és német tőzsdék tulajdonképeni megalapítói.

A zsidók mindenkori idegenségének, félpolgárságuknak „Halbbürger-tum“ czímen Sombart külön fejezetet szentel, a melyet bírálói sem dogmatikus, sem jogtörténeti szempontból nem tartanak sikerültnek. Az alapkérdésre, hogy a zsidók a különböző korokban és különböző helyeken minő jog szerint folytatták üzleteiket, Sombart nem felel meg.

Igaz az, hogy a zsidó vallás az élet minden helyzetét kitölti, de ezzel szemben a kritika azt hozza fel, hogy bizonyos korokban ez más vallásokról is elmondható, tehát specialis helyzetet a zsidók számára nem teremthetett. Az a megkövesedés, a mely a zsidó vallásban észlelhető, a kereszténységben is tapasztalható. A bűn lényegére vonatkozó anorganikus felfogás és isten és a hívők közt való viszony szerződéses szabályozása sem zsidó vallásbeli specialitás.

A mai német, átlag-ortodox zsidó jellemzése helyes, de nehezen képzelhető el, hogy ez az életfelfogás disponálta volna a zsidóságot gazdasági hatalmi posztíójának elérésére.

Erősen támadtatik Sombart azon állítása is, hogy a zsidó törvény Ezrától Mendelsohnig változatlanul maradt volna fenn. Tekintettel arra, hogy az alexandriai zsidó literatúrából megállapítható, hogy a diaspora-zsidóság számára a ceremonialis törvény alárendelt jelentőségű volt, a kritika nem fogadja el Sombart azon megállapítását, hogy a zsidó nationalizmust nem külső körülmények, hanem a zsidóság egy belső rátermettsége, sajátossága okozta volna.

Sombart ismételt utalása a zsidó gazdagságra, „a mely Salamontól Bleichröderig mint arany fonal vonul végig a történelmen“, nem vál-

toztat, a kritika által hangoztatott azon tényen, hogy Sombart a városi plutokratia néhány egyedéről hibásan von következtetést minden idők minden zsidóságára.

Sombart ama bevezető állítására, hogy könyve egyoldalú könyv, mert a zsidóknak a modern gazdasági élet számára való jelentőségét akarja felfedni, a nélkül, hogy a többi tényezőket, a melyek a zsidókon kívül a modern capitalismus felépítésében résztvettek, akár csak meg is emlitené, bírálói azt felelik, hogy modern gazdaságunk genesisének kutatása alapján hibás, habár különböző eredetű, egyenlő qualitativ és quantitativ alkotású erőcsoportok a végeredmény kialakításában teljes erővel közreműködtek és daczára a hangoztatott genetikus módszernek, azok mégis a componensek tudományos bonczolásánál izoláltan tekintetnek. Végül azt is kifogásolják, hogy Sombart bár igéri, hogy értékitételektől tartózkodni fog, ezt az ígéretét egyáltalán meg nem tartja.

Összegezve a bírálók méltányoló kritikáját, megállapítható, hogy mind elismerik Sombart abbeli érdemét, hogy a kérdések eme complexumát tudományosan felvetette és felette érdekes ösztönzést adott a nyomdokaiban való továbbkutatásra. —rró.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Előadások.

Deczember hó 1-én dr. Ferenczi Imre szföv. socialpolitikai előadó *A dresdai kiállítás socialpolitikai tanulságairól* érdekes és tanulságos előadást tartott a Magyar Közgazdasági Társaságban. Az előadást a *Városi Szemle* egész terjedelmében közli. Előadás után az elnöklő Gaal Jenő főrendiházi tag meglehangú köszönetet mondott előadónak előadásáért. Elnök kiemelte, hogy azok, kik maguk is Dresdában voltak, s ezt a maga nemében páratlan kiállítást tanulmányozták, meg tudják ítélni, mily mélyreható tanulmányok alapján, s mily művészi módon tárgyalta előadó e kérdést. Elnök kiemeli, hogy a dresdai kiállítás tényleg új irányokat nyitott a kiállítás-ügynek, s a népszerű tudományos oktatásnak legmagasabb fokon való alkalmazhatóságát mutatta be. Előadó megjegyzéseiből különösen a községi politikára vonatkozó következtetéseket tartja megszivlelendőknek. Meggyőződése szerint azonban az ügy ezzel az előadással nem tekinthető befejezettnek. Tudvalevő, hogy a Társadalmi Museum a dresdai kiállítás anyagának egy részét meg fogja Magyarország számára szerezni, s bejelenti, hogy a Magyar Társadalomtudományi Társaság a nőegyesületekkel kapcsolatosan azon fáradozik, hogy a dresdai kiállításához

hasonló állandó intézmények felállításával a közegészségügy és socialpolitika számára értékes tanulmányokat hazánknak biztosítsák.

December hó 15-én, a közgyűlés után dr. Buday László min. oszt. tanácsos a *nemzetközi statistikáról*, Mandelló Gyula pedig a *nemzetközi statistikai hivatalról* tartott előadást. Mindkét előadónak Matlekovits Sándor v. b. t. t. elnök a Társaság nevében meleghangú köszönetet mondott és különösen kifejezte azon kívánságát, vajha az az optimismus, melylyel a nemzetközi statistikai hivatalról szóló előadás telítve volt, a jövő fejleményeiben igazolását nyerné.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság rendes közgyűlését f. é. december hó 15-én, új helyiségében (Mária Valéria-utca 11.) tartotta meg.

Láng Lajos báró elnöki megnyitójában köszönetet mondott a Magyar Folyam- és Tengerhajózási R. T. jelenlevő vezérigazgatójának: Domony Móricz dr. urnak azért a szép hajlékért, melyet Társaságunknak nyújtott.

A közgyűlésnek ez évben ily későn való megtartását a helység kérdése okozta. A jövőben a közgyűlést lehetőleg az év elején szándékozunk megtartani, úgy hogy a jövőben a Társaságnak működéséről szóló jelentés a naptári évre fog vonatkozni.

Társaságunk működése az eddigi nyomokon haladt tovább; nem túlsok, de értékes előadások megtartása és a különböző kiadványok támogatása képezi legfontosabb feladatunkat. Ezek között első helyen kell említenünk a *Közgazdasági Szemlét* és a *Társadalomgazdaságtani Bibliographiát*, mint rendes, állandó kiadványainkat. Ezenkívül ezen évben kiadtuk Hoffmann Géza értékes munkáját: *Csonka munkásosztály, Az amerikai magyarság* és, a mit talán első helyen kellene említeni, a Kautz-bizottsággal együtt új kiadását rendeztük Kautz Gyula: *Nemzetgazdasági eszmék* című munkájának, annak a munkának, a mely a mi elhunyt jelesünknek, kiváló és felejtethetlen közgazdánknak legkitünőbb műve. A jövő év elejére várható a *drágaság* kérdéséről szóló kötetnek megjelenése.

A drágaság kérdésének jelentőségét elnök régen felismerte, s az ő kívánságának megfelelően kezdeményezte a Társaság igazgatója azon munkálatokat, a melyeknek első befejezéseken a jelzett kötetet a drágaság kérdéséről várhatjuk. Meggyőződése szerint ez a kérdés az egész világon egyre nagyobb jelentőséget nyer. A Magyar Közgazdasági Társaság feladata, hogy úgy mint eddig, a jövőben is kiemelje a kérdést az érdekeltek köréből, s az egész kérdéscomplexumot általános, objectiv szempontokból vizsgálja és világítsa meg. Meggyőződése szerint ma már

tarthatatlannak tetszik az a felfogás, a mely a nemes fémeknek a forgalomban való mennyiségének növekedésére vezeti vissza a világszerte tapasztalható drágaságot. Bizonyos, hogy különösen az élelmiszereket illetőleg egészen más körülmények felelősek a drágaságért. A drágaságot pedig legerősebben és legérzékenyebben az állandó fizetéssel bíró osztályok érzik meg, s kétségtelen, hogy ezen ügygyel az államnak, a társadalomnak és a tudománynak még mélyrehatóan foglalkoznia kell.

Társaságunknak legfőbb feladata, hogy a drágaság okait, valamint ellenszereit sine ira et studio megvizsgálja, egyedül és pártatlanul az igazság szem előtt tartásával.

Elnök végül a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére Fenyvessy Adolf udv. tanácsost és Halász Sándor min. tanácsost kérte fel és felhívta az igazgatót, hogy tegye meg előterjesztéseit.

Mandello Gyula igazgató felolvassa az igazgatóválasztmány 1910. évi jelentését, mely a Közgazdasági Szemle márcziusi számában megjelent. Bemutatja továbbá a számvizsgáló-bizottság jelentését az 1910. év zárszámadásairól, és előterjeszti az 1911. évi költségvetést.

A közgyűlés a jelentést tudomásul vette, a zárszámadásokat helyeseknek találta, s az elnökség részére a felmentvényt megadta. Ugyancsak elfogadta az 1911. évre szóló költségvetési előirányzatot.

Ezután következett öt új igazgatóválasztmányi és öt számvizsgáló-bizottsági tagnak választása. Megválasztottak:

igazgatóválasztmányi tagoknak:

dr. Fellner Frigyes e. m. tanár, bankigazgató,
báró Korányi Frigyes dr. min. o. tanácsos,
ifj. dr. Hollán Sándor min. tanácsos,
Singer Zsigmond főszerkesztő és
dr. Tonelli Sándor iparegyesületi titkár,

számvizsgálóbizottsági tagoknak:

Baross Géza min. tanácsos,
Beck Dénes igazgató,
dr. Schober Béla igazgató,
Székely Ferencz udv. tanácsos, vezérigazgató és
Zsengery Manó igazgató.

Indítvány nem érkezett be, s így az elnök köszönetet mondva a jelenlevőknek megjelenésükért, bezárta az ülést.